శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతివ్యాఖ్యానమగువిజ్ఞానేశ్వరీయమనెడు

ధర్మశాస్త్రము

శ్రీహయగ్రీవభగవచ్చరణసేవాసమాసాదితానవద్యవిద్యావిభూషితుఁడైన

సరస్వతి. తిరువేంగడాచార్యులచే

చెమలువాడ - సీతారామశాస్త్రులవారిసాహాయ్యంబునఁదెనుఁగున

రచియింపఁబడిన వ్యవహారకాండ తాత్పర్యబోధినితోఁగూడ

స॥ తిరువేంగడాచార్యులచేతను

వంగీపురం॥ రామకృష్ణమాచార్యులచేతను

శ్రీమచ్చెన్నపట్టణపుతండియార్ పేటయందుంచఁబడియున్న

సరస్వతీనిలయ శ్రీసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలలయందు

ముద్రింపఁబడెను

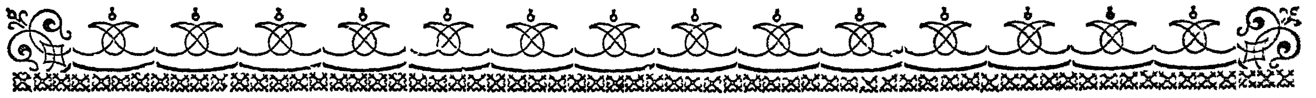
౧౮౭౦ సంవత్సరము

శ్రీరస్తు.

ఆచారకాండవిషయానుక్రమణికా

అథవ్యవహారకాండవిషయానుక్రమణికా

అథప్రాయశ్చిత్తకాండవిషయానుక్రమణికా

శ్రీరస్తు.

శ్రీలక్ష్మీహయవదనపరబ్రహ్మణేనమః.

విజ్ఞానేశ్వరీయయుక్తాయాం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ-ఆచారకాండః.

ధర్మాధర్మౌ తద్విపాకాస్త్రయోఽపి క్లేశాః పంచ ప్రాణినా మాయతంతే । యస్మిన్నైతే తైర్నోపరామృష్ట ఈశో యస్తం వందే విష్ణుమోంకారరూపమ్॥ యాజ్ఞవల్క్యమునిభాషితం మునిర్విశ్వరూపవికటోక్తివిస్తృతమ్। ధర్మశాస్త్రమృజుభిర్మితాక్షరైర్బాలబుద్ధివిషయే వివిచ్యతే॥ యాజ్ఞవల్క్యశిష్యః కశ్చిత్ప్రశ్నోత్తరరూపం యాజ్ఞవల్క్యప్రణీతం ధర్మశాస్త్రం సంక్షిప్య కథయామాస- యథా మనుప్రోక్తం భృగుః- తస్య చాయమాద్యశ్లోకః ॥ యోగీశ్వరం యాజ్ఞవల్క్యం సంపూజ్య మునయోఽబ్రువన్ । వర్ణాశ్రమేతరాణాం నో బ్రూహి ధర్మానశేషతః ఇతి॥ యోగినాం సనకాదీనామీశ్వరః శ్రేష్ఠస్తం యాజ్ఞవల్క్యం - సంపూజ్య మనోవాక్కాయకర్మభిః పూజయిత్వా - మునయః సోమశ్రవఃప్రభృతయః శ్రవణధారణయోగ్యాః - అబ్రువన్ ఉక్తవంతః ధర్మాన్నోఽస్మభ్యం బ్రూహీతి । కథం, అశేషతః కార్త్స్న్యేన - కేషాం, వర్ణాశ్రమేతరాణాం - వర్ణా బ్రాహ్మణాదయః - ఆశ్రమా బ్రహ్మచారిప్రభృతయః - ఇతరే అనులోమప్రతిలోమజాతా మూర్ధావసిక్తాదయః- ఇతరశబ్దస్య ద్వంద్వే చేతి సర్వనామతాప్రతిషేధః । అత్ర చ ధర్మశబ్దః షడ్విధస్మార్తధర్మవిషయః । తద్యథా। వర్ణధర్మ ఆశ్రమధర్మో వర్ణాశ్రమధర్మో గుణధర్మో నిమిత్తధర్మస్సాధారణధర్మశ్చేతి । తత్ర వర్ణధర్మో నిత్యం బ్రాహ్మణో మద్యం వర్జయేదిత్యాదిః-

యోగీశ్వరం యాజ్ఞవల్క్యం సంపూజ్య మునయోఽబ్రువన్ । వర్ణాశ్రమేతరాణాం నో బ్రూహి ధర్మానశేషతః॥ ౧॥ మిథిలాస్థస్స యోగీంద్రః క్షణం ధ్యాత్వాబ్రవీన్మునీన్ । యస్మిన్దేశే మృగః కృష్ణస్తస్మిన్ధర్మాన్నిబోధత॥ ౨॥ పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాంగమిశ్రితాః । వేదాః స్థానాని

ఆశ్రమధర్మోఽగ్నీంధనభైక్ష్యబ్రహ్మచర్యాదిః । వర్ణాశ్రమధర్మః పాలాశో దండో బ్రాహ్మణస్యేత్యేవమాదిః। గుణధర్మశ్శాస్త్రీయాభిషేకాదిగుణయుక్తస్య రాజ్ఞః ప్రజాపరిపాలనాదిః । నిమిత్తధర్మో విహితాకరణప్రతిషిద్ధసేవననిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తం । సాధారణధర్మశ్చాహింసాదిః నహింస్యాత్సర్వభూతానీత్యాచాండాలం సాధారణధర్మః ప్రత్యుక్తః । శౌచాచారాంశ్చ శిక్షయేదిత్యాచార్యకరణవిధిప్రయుక్తత్వాద్ధర్మశాస్త్రాధ్యయనస్య ప్రయోజనాదికథనం నాతీవోపయుజ్యతే । తత్ర చాయం క్రమః । ప్రాగుపనయనాత్కామచారః కామవాదః కామభక్ష్యః, ఊర్ధ్వముపనయనాత్ ప్రాగ్వేదాధ్యయనోపక్రమాద్ధర్మశాస్త్రాధ్యయనం । తతో ధర్మశాస్త్రవిహితయమనియమోపేతస్య వేదాధ్యయనం । తతస్తదర్థజిజ్ఞాసా । తతస్తదర్థానుష్ఠానమితి । తత్ర యద్యపి ధర్మార్థకామమోక్షాః శాస్త్రేణానేన ప్రతిపాద్యంతే తథాపి ధర్మప్రాధాన్యాద్ధర్మగ్రహణం- ప్రాధాన్యం చ ధర్మమూలత్వాదితరేషామ్ - న చ వాచ్యం ధర్మమూలోఽర్థోఽర్థమూలో ధర్మ ఇత్యవిశేష ఇతి । యతోఽర్థమంతరేణాపి జపతపస్తీర్థయాత్రాదినా ధర్మనిష్పత్తిరర్థలేశోఽపి న ధర్మమంతరేణేతి । ఏవం కామమోక్షావపీతి ॥ ఏవం పృష్టః॥ ౧॥ ** మిథిలాస్థ ఇతి॥ మిథిలానామికా కాచిన్నగరీ తత్ర స్థితస్స యాజ్ఞవల్క్యో యోగీశ్వరః క్షణం ధ్యాత్వా కంచిత్కాలం మనస్సమాధాయ-ఏతే శ్రవణాధికారిణో వినయేన పృచ్ఛంతి యుక్తమేతేభ్యో వక్తుమిత్యుక్తవాన్మునీన్ -కిం- యస్మిన్దేశే మృగః కృష్ణస్తస్మిన్ధర్మాన్నిబోధతేతి - కృష్ణసారో మృగో యస్మిన్ దేశే స్వచ్ఛందం విహరతి తస్మిన్ దేశే వక్ష్యమాణలక్షణా ధర్మా అనుష్ఠేయా నాన్యత్రేత్యభిప్రాయః॥ ౨॥ శౌచాచారాంశ్చ శిక్షయేదిత్యాచార్యస్య ధర్మశాస్త్రాధ్యాపనవిధిః - శిష్యేణ తదధ్యయనం కర్తవ్యమితి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ పురాణేతి॥ పురాణం బ్రాహ్మాది- న్యాయస్తర్కవిద్యా- మీమాంసా వేదవాక్యవిచారః - ధర్మశాస్త్రం మానవాది - అంగాని వ్యాకరణాదీని షట్- ఏతైరుపేతాశ్చత్వారో వేదాః- విద్యాః ధర్మార్థకామపురుషార్థసాధనజ్ఞానాని - తాసాం స్థానాని చతుర్దశ - ధర్మస్య చ చతుర్దశ స్థానాని హేతవః - ఏతాని త్రైవర్ణికైరధ్యేతవ్యాని - తదంతర్గతత్వాద్ధర్మశాస్త్రమప్యధ్యేతవ్యం । తత్ర తాని బ్రాహ్మణేన విద్యాప్రాప్తయే ధర్మానుష్ఠానాయ చాధిగంతవ్యాని - క్షత్రియవైశ్యాభ్యాం ధర్మానుష్ఠానాయ - తథా చ శంఖేన విద్యాస్థానాన్యుపక్రమ్యోక్తమ్ । ఏతాని బ్రాహ్మణోఽధికురుతే స చ వృత్తిం దర్శయతీతరేషామితి । మనురపి - ద్విజాతీనాం ధర్మశాస్త్రాధ్యయనేఽధికారో

బ్రాహ్మణస్యతుప్రవచనే నాన్యస్యేతిదర్శయతి ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదిశ్మశానాంతోమంత్రైర్యస్యోదితోవిధిః। తస్యశాస్త్రేఽధికారోఽస్మిన్ జ్ఞేయోనాన్యస్యకస్యచిత్ । విదుషాబ్రాహ్మణేనేదమధ్యేతవ్యంప్రయత్నతః । శిష్యేభ్యశ్చప్రవక్తవ్యంసమ్యఙ్నాన్యేనకేనచిదితి॥ ౩ ॥ ❋❋ అస్తుధర్మశాస్త్రమధ్యేతవ్యం యాజ్ఞవల్క్యప్రణీతస్యాస్యశాస్త్రస్యకింమానమిత్యతఆహ॥ మన్వితి॥ ఉశనశ్శబ్దపర్యంతోద్వంద్వైకవద్భావః - యాజ్ఞవల్క్యప్రణీతమిదంధర్మశాస్త్రమధ్యేతవ్యమిత్యభిప్రాయః - నేయంపరిసంఖ్యా - కింతుప్రదర్శనార్థమేతత్ - అతోబౌధాయనాదేరపిధర్మశాస్త్రత్వమవిరుద్ధం । ఏతేషాంప్రత్యేకంప్రామాణ్యేపిసాకాంక్షాణామాకాంక్షాపరిపూరణమన్యతఃక్రియతే - విరోధేతువికల్పః॥ ౫॥ ❋ ఇదానీంధర్మస్యకారకహేతూనాహ ॥ దేశఇతి ॥ యస్మిన్దేశేమృగఃకృష్ణఇత్యుక్తలక్షణోదేశః - కాలః సంక్రాంత్యాదిః - ఉపాయఃశాస్త్రోక్తేతికర్తవ్యతాకలాపః - ద్రవ్యంప్రతిగ్రహాదినాలబ్ధంగవాది - శ్రద్ధాఆస్తిక్యబుద్ధిః-తదన్వితంయథాభవతితథా-పాత్రం-నవిద్యయాకేవలయేత్యాదివక్ష్యమాణలక్షణం- ప్రదీయతేయథానప్రత్యావర్తతేతథాపరస్వత్వాపత్త్యవసానంత్యజ్యతే-ఏతద్ధర్మస్యోత్పాదకం - కిమేతావదేవనేత్యాహ- సకలమితి-అన్యదపిశాస్త్రోక్తంజాతిగుణహోమయాగాదితత్సకలంధర్మస్యకారకం-జాతిగుణద్రవ్యభావార్థాత్మకంచతుర్విధంధర్మస్యకారకమిత్యుక్తంభవతి। తచ్చసమస్తంవ్యస్తంవాయథాశాస్త్రంద్రష్టవ్యం। శ్రద్ధాసర్వత్రానువర్తతఏవ ॥ ౬ ॥ ❋❋ ఇదానీంధర్మస్యజ్ఞాపకహేతూనాహ॥ శ్రుతిరితి ॥ శ్రుతిర్వేదః - స్మృతిర్ధర్మశాస్త్రం - తథాచమనుః॥ శ్లో॥ శ్రుతిస్తువేదోవిజ్ఞేయోధర్మశాస్త్రంతువైస్మృతిరితి। సదాచారః సతాంశిష్టానామాచారోనుష్ఠానం - స్వస్యచాత్మనఃప్రియంవైకల్పికే విషయే - యథా - గర్భాష్టమేష్టమేవాబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమిత్యాదావాత్మేచ్ఛైవనియామికా - సమ్యక్సంకల్పాజ్జాతః కామః శాస్త్రావిరుద్ధోయథామయాభోజనవ్యతిరేకేణజలంనపాతవ్యమితి- ఏతేధర్మస్యమూలంప్రమాణం - ఏతేషాంవిరోధేపూర్వపూర్వబలీయస్త్వం ॥ ౭ ॥ ❋❋ దేశాదికారకహేతూనామపవాదమాహ॥

విద్యానాంధర్మస్యచచతుర్దశ॥ ౩॥ మన్వత్రివిష్ణుహారీతయాజ్ఞవల్క్యోశనోంగిరాః। యమాపస్తంబసంవర్తాఃకాత్యాయనబృహస్పతీ ❋ పరాశరవ్యాసశంఖలిఖితాదక్షగౌతమౌ । శాతాతపోవసిష్ఠశ్చధర్మశాస్త్రప్రయోజకాః ॥౫॥ దేశేకాలఉపాయేనద్రవ్యంశ్రద్ధాసమన్వితమ్ । పాత్రేప్రదీయతేయత్తత్సకలంధర్మలక్షణమ్ ॥౬॥ శ్రుతిఃస్మృతిస్సదాచారఃస్వస్యచప్రియమాత్మనః। సమ్యక్సంకల్పజఃకామోధర్మమూలమిదంస్మృతమ్ ॥౭॥ ఇజ్యాచారదమాహింసాదానస్వాధ్యాయకర్మణామ్ । అయంతుపరమోధర్మోయద్యోగేనాత్మదర్శనమ్ ॥ ౮ ॥ చత్వారోవేదధర్మజ్ఞాఃపర్షత్త్రైవిద్యమేవవా। సాబ్రూతేయంసధర్మస్స్యాదేకోవాధ్యాత్మవిత్తమః ॥ ౯ ॥ బ్రహ్మక్షత్రియవిట్ఛూద్రాః వర్ణాస్త్వాద్యాస్త్రయోద్విజాః । నిషేకాద్యాఃశ్మశానాంతాస్తేషాంవైమంత్రతఃక్రియాః ॥౧౦॥ గర్భాధానమృతౌపుంసస్సవనంస్పందనాత్పురా । షష్ఠేష్టమేవాసీమంతోమాస్యేతేజాతకర్మచ ❋ అహన్యేకాదశేనామచతుర్థేమా

ఇజ్యేతి ॥ ఇజ్యాదీనాంకర్మణామయమేవపరమోధర్మఃయద్యోగేనబాహ్యచిత్తవృత్తినిరోధేనాత్మనోదర్శనంయాథాతథ్యజ్ఞానం - యోగేనాత్మజ్ఞానేదేశాదినియమోనాస్తీత్యర్థః । తదుక్తం-యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాదితి॥౮॥ ❋❋ కారకహేతుష్వజ్ఞాపకహేతుషువాసందేహేతునిర్ణయహేతుమాహ॥ చత్వారఇతి॥ చత్వారోబ్రాహ్మణావేదధర్మశాస్త్రజ్ఞాఃపర్షత్ - తిస్రోవిద్యాఅధీయంతఇతిత్రైవిద్యాస్తేషాంసమూహస్త్రైవిద్యం - ధర్మశాస్త్రజ్ఞత్వమత్రాప్యనువర్తతే - తద్వాపర్షత్ - సాపూర్వోక్తాపర్షద్యంబ్రూతేసధర్మః - అధ్యాత్మజ్ఞానిషు నిపుణతమోవేదధర్మశాస్త్రజ్ఞశ్చయః - సఏకోపియంబ్రూతేసధర్మఏవ ॥ ౯ ॥ ❋❋ ఇత్యుపోద్ఘాతప్రకరణం ॥ చింతాంప్రకృతసిద్ధ్యర్థాముపోద్ఘాతంప్రచక్షతే । దేశశ్చైవ తథా స్థానం ప్రశ్నఃప్రశ్నవినిశ్చయః ॥ ఏతచ్చతుష్టయం యచ్చ ఉపోద్ఘాత స్తదుచ్యతే ❋❋ ఏతైర్నవభిఃశ్లోకైఃసకలధర్మశాస్త్రోపోద్ఘాతముక్త్వేదానీంబ్రాహ్మణాదీనాంధర్మాన్వక్తుంప్రథమంవర్ణానాహ-బ్రహ్మేతి॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాశ్చత్వారో వర్ణాఃవక్ష్యమాణలక్షణాస్తేషామాద్యాస్త్రయో బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యాః ద్విజాః - ద్విర్జాయంతఇతిద్విజాః - తేషాంద్విజానామేవ - నశూద్రస్య - నిషేకాద్యాఃనిషేకోగర్భాధానమాద్యోయాసాంతాస్తథోక్తాః - శ్మశానంపితృవనంతత్సంబంధికర్మాంతోయాసాంతాఃక్రియామంత్రైర్భవంతి ॥ ౧౦ ॥ ❋❋ ఇదానీంతాఃక్రియాఅనుక్రామతి॥ గర్భాధానమితి॥ గర్భాధానమిత్యనుగతార్థంకర్మనామధేయం - ఏవంవక్ష్యమాణాన్యపి- తద్గర్భాధానమృతౌఋతుకాలేవక్ష్యమాణలక్షణే - పుంసవనాఖ్యంకర్మగర్భచలనాత్పూర్వం - షష్ఠేష్టమేవామాసిసీమంతోన్నయనం - ఏతే పుంసవనసీమంతోన్నయనే క్షేత్రసంస్కారకర్మత్వాత్సకృదేవ కార్యే - నప్రతిగర్భం । యథాహదేవలః॥ శ్లో॥ సకృచ్చసంస్కృతానారీసర్వగర్భేషుసంస్కృతేతి । ఏతేఆదితేఆగతేగర్భేకోశాత్కుమారేజాతేజాతకర్మ- ఏకాదశేహ్నినామకరణం - తచ్చపితామహమాతామహాది సంబంధం కులదేవతాసంబంధంవా - యథాహశంఖః కులదేవతాదిసంబంధంపితానామకుర్యాదితి । చతుర్థేమాసినిష్క్రమణలక్షణం సూర్యావేక్షణంకర్మ - షష్ఠేమాసి అన్నప్రాశనంకర్మ

చూడాలక్షణం తు యథాకులం కార్యమితి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ॥ ౧౨ ॥ ** ఏతేషాం నిత్యత్వేఽప్యానుషంగికం ఫలమాహ॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తేన ప్రకారేణ గర్భాధానాదిభిః సంస్కారకర్మభిః కృతైరేనః పాపం శమం యాతి – కింభూతం, బీజగర్భసముద్భవం శుక్రశోణితసంబంధం గోత్రవ్యాధిసంక్రాంతినిమిత్తం – న తు పతితోత్పన్నత్వాది॥ ౧౨½॥ ** స్త్రీణాం విశేషమాహ ॥ తూష్ణీమితి॥ ఏతా జాతకర్మాదికాః క్రియాః స్త్రీణాం తూష్ణీం విమంత్రకాః యథాకాలం కార్యాః – వివాహః పునః – సమంత్రకః॥ ౧౩॥ ** గర్భేతి॥ గర్భాధానమవధిం కృత్వా జననం వా అష్టమే వర్షే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనం – ఉపనయనమేవోపనాయనం – వృత్తానుసారాత్. అత్రేచ్ఛయా వికల్పః రాజ్ఞామేకాదశే – విశాం వైశ్యానాం సైకే ఏకాదశే – ద్వాదశ ఇత్యర్థః – గర్భగ్రహణం సర్వత్రానువర్తతే – సమాసే గుణీభూతస్యాపి గర్భశబ్దస్య బుద్ధ్యా విభజ్యోభయత్రానువర్తనం కార్యం – గర్భాదేకాదశే రాజ్ఞో గర్భాత్తు ద్వాదశే విశ ఇతి స్మృత్యంతరనిదర్శనాత్ – యథా – అథ శబ్దానుశాసనమితి – కేషాం శబ్దానాం లౌకికానాం వైదికానామితి – అత్రాపి కార్యమిత్యనువర్తతే – కులస్థిత్యా కేచిదుపనయనమిచ్ఛంతి॥ ౧౪॥ ** ఉపనీయేతి ॥ స్వగృహ్యోక్తవిధినోపనీయ శిష్యం గురుర్మహావ్యాహృతిపూర్వకం వేదమధ్యాపయేత్ – మహావ్యాహృతయశ్చ భూరాదిసత్యాంతాః సప్త – పంచ వా గౌతమాభిప్రాయేణ – కించ శౌచాచారాంశ్చ వక్ష్యమాణలక్షణాన్ శిక్షయేత్ – ఉపనీయ శౌచాచారాంశ్చ శిక్షయేదిత్యనేన ప్రాగుపనయనాత్కామచారో దర్శితః – వర్ణధర్మాన్ వర్జయిత్వా స్త్రీణామప్యేతత్ సమానం వివాహాదర్వాగుపనయనస్థానీయత్వాద్వివాహస్య॥ ౧౫॥ ** శౌచాచారానాహ॥ దివేతి ॥ కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్రం యస్య స తథోక్తః – కర్ణశ్చ దక్షిణః పవిత్రం దక్షిణే కర్ణే కృత్వా వినా మూత్రముత్సృజేదితి లింగాత్ – అసావహని సంధ్యయోశ్చోదఙ్ముఖో మూత్రపురీషే కుర్యాత్ – చకారాద్భస్మాదిరహితే దేశే – రాత్రౌ తు దక్షిణాముఖః ॥ ౧౬ ॥ ** గృహీతేతి ॥ అనంతరం శిశ్నం గృహీత్వోత్థాయోద్ధృతాభిరద్భిర్వక్ష్యమాణలక్షణాభిర్మృద్భిశ్చ-

సి నిష్క్రమః । షష్ఠేఽన్నప్రాశనం మాసి చూడా కార్యా యథాకులమ్ ॥౧౨॥ ఏవమేనశ్శమం యాతి బీజగర్భసముద్భవమ్ ॥౧౨½॥ తూష్ణీమేతాః క్రియాః స్త్రీణాం వివాహస్తు సమంత్రకః ॥౧౩॥ గర్భాష్టమేఽష్టమే వాబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ । రాజ్ఞామేకాదశే సైకే విశామేకే యథాకులమ్ ॥౧౪॥ ఉపనీయ గురుశ్శిష్యం మహావ్యాహృతిపూర్వకమ్। వేదమధ్యాపయేదేనం శౌచాచారాంశ్చ శిక్షయేత్ ॥౧౫॥ దివాసంధ్యాసు కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్ర ఉదఙ్ముఖః। కుర్యాన్మూత్రపురీషే చ రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః ॥౧౬॥ గృహీతశిశ్నశ్చోత్థాయ మృద్భిరభ్యుద్ధృతైర్జలైః । గంధలేపక్షయకరం శౌచం కుర్యాదతంద్రితః ॥౧౭॥ అంతర్జానుశ్శుచౌ దేశ ఉపవిష్ట ఉదఙ్ముఖః। ప్రాగ్వా బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజో నిత్యముపస్పృశేత్ ॥౧౮॥ కనిష్ఠాదేశిన్యంగుష్ఠమూలాన్యగ్రం కరస్య చ। ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మదేవతీర్థాన్యనుక్రమాత్ ॥౧౯॥ త్రిః ప్రాశ్యాపో ద్విరున్మృజ్య ఖాన్యద్భిస్సముపస్పృశేత్ । అద్భిస్తు ప్రకృతిస్థాభిర్హీనాభిః ఫేనబుద్బుదైః ॥౨౦॥ హృత్కంఠతాలుగాభిశ్చ యథాసంఖ్యం ద్విజాతయః। శుధ్యేరన్ స్త్రీ చ శూద్రశ్చ సకృత్స్పృష్టాభిరంతతః ॥౨౧॥ స్నానమబ్దైవతైర్మంత్రైర్మార్జనం ప్రాణసంయమః। సూర్యస్య చాప్యుపస్థానం గాయత్ర్యాః ప్రత్యహం జపః ॥౨౨॥ గాయత్రీం శిరసా సార్ధం జపేద్వ్యాహృతిపూర్వకమ్ । ప్రతిప్రణవసంయుక్తాం త్రిరయం

గంధలేపయోః క్షయకరం శౌచం కుర్యాదనలసః – ఉద్ధృతాభిరద్భిరితి జలాంతశ్శౌచనిషేధః – అత్ర గంధలేపయోః క్షయకరమితి సర్వాశ్రమిణాం సాధారణమిదం శౌచం – మృత్సంఖ్యానియమస్త్వదృష్టార్థః॥ ౧౭॥ ** అంతరితి ॥ శుచౌ అశుచిద్రవ్యాసంస్పృష్టే దేశే ఇత్యుపానచ్ఛయనాసనాదినిషేధః – ఉపవిష్టో నస్థితః న శయానః ప్రహ్వో గచ్ఛన్వా – ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వేతి దిగంతరనివృత్తిః – శుచౌ దేశ ఇత్యేతస్మాత్పాదప్రక్షాళనప్రాప్తిః – బ్రాహ్మేణ తీర్థేన వక్ష్యమాణలక్షణేన ద్విజో న శూద్రాదిః – నిత్యం సర్వకాలం ఆశ్రమాంతరగతోఽపి ఉపస్పృశేదాచామేత్ – కథం అంతర్జానుః జానునోర్మధ్యే హస్తౌ కృత్వా దక్షిణేన హస్తేనేతి॥ ౧౮॥ కించ – తీర్థాన్యాహ॥ కనిష్ఠేతి॥ కనిష్ఠాయాస్తర్జన్యా అంగుష్ఠస్య చ మూలాని కరస్యాగ్రం చ ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మదేవతీర్థాని యథాక్రమం వేదితవ్యాని ॥ ౧౯ ॥ ** త్రిః ప్రాశ్యేతి ॥ వారత్రయమపః పీత్వా ముఖమంగుష్ఠమూలేన ద్విరున్మృజ్య ఖాని ఛిద్రాణ్యూర్ధ్వకాయగతాని ఘ్రాణాదీన్యద్భిరుపస్పృశేత్ – అద్భిర్ద్రవ్యాంతరాసంస్పృష్టాభిః – పునరద్భిర్గ్రహణం ప్రతిచ్ఛిద్రముదకస్పర్శనార్థం। పునస్తా ఏవ విశినష్టి। ప్రకృతిస్థాభిః గంధరూపరసస్పర్శాంతరమప్రాప్తాభిః – ఫేనబుద్బుదరహితాభిః తు శబ్దాద్వర్షాదిధారాగతానాం శూద్రాద్యావర్జితానాం చ నిషేధః॥ ౨౦॥ ** హృదితి॥ హృత్కంఠతాలుగాభిరద్భిర్యథాక్రమేణ ద్విజాతయః శుధ్యంతి – స్త్రీ చ శూద్రశ్చ అంతతః – అంతే సతాలునా స్పృష్టాభిః – సకృదితి వైశ్యాద్విశేషః – చశబ్దాదనుపనీతోఽపి॥ ౨౧॥ ** స్నానమితి ॥ ప్రాతః స్నానం యథాశాస్త్రమబ్దైవతైర్మంత్రైః ఆపో హి ష్ఠేత్యేవమాదిభిర్మార్జనం – ప్రాణసంయమః ప్రాణాయామో వక్ష్యమాణలక్షణః – తతస్సూర్యస్య చాప్యుపస్థానం సౌరేణ మంత్రేణ – గాయత్ర్యాస్తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యాదికాయాః ప్రతిదివసం జపః కార్యః – కార్యశబ్దో యథాలింగం ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ॥ ౨౨॥ ** గాయత్రీమితి॥ గాయత్రీం పూర్వోక్తాం ఆపో జ్యోతిరిత్యాదినా శిరసా సంయుక్తాముక్త

వ్యాహృతిపూర్వికాం ప్రతివ్యాహృతిప్రణవేనసంయుక్తాం - ఓంభూః ఓంభువః ఓంసువరితి త్రీన్వారాన్ ముఖనాసికాసంచారిణం వాయుం నిరుంధన్ మనసా జపేదిత్యయం సర్వత్ర ప్రాణాయామః ॥ ౨౩ ॥ ప్రాణానితి ॥ ప్రాణాయామం పూర్వోక్తం కృత్వాబ్దైవతేన పూర్వోక్తేనాత్మానమద్భిస్సంప్రోక్ష్య సావిత్రీం జపన్ ప్రత్యక్ సంధ్యామాసీత - అర్థాత్ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతి లభ్యతే - ఆతారకోదయాత్తారకోదయావధి - ప్రాక్సంధ్యాం ప్రాతస్సమయే - ఏవం పూర్వోక్తం విధిమాచరన్ ప్రాఙ్ముఖః సూర్యోదయావధి తిష్ఠేత్ - అహోరాత్రయోః సంధౌ యా క్రియా విధీయతే సా సంధ్యా - తత్రాహస్సంపూర్ణాదిత్యమండలదర్శనయోగ్యః కాలః - తద్విపరీతా రాత్రిః యస్మిన్ కాలే ఖండమండలస్యోపలబ్ధిః స సంధిః ॥ ౨౪ ॥ అగ్నికార్యమితి ॥ తతః సంధ్యోపాసనానంతరం ద్వయోస్సంధ్యయోరగ్నికార్యమగ్నౌ కార్యం సమిత్ప్రక్షేపాది యత్తత్కుర్యాత్స్వగృహ్యోక్తేన విధినా - తదనంతరం వృద్ధాన్ గురుప్రభృతీన్ అభివాదయేత్ - కథమసౌ దేవదత్తశర్మాహమితి స్వనామ కీర్తయన్ ॥ ౨౫ ॥ గురుమితి ॥ తథా గురుం వక్ష్యమాణలక్షణముపాసీత - తత్పరిచర్యాపరస్తదధీనస్తిష్ఠేత్ స్వాధ్యాయార్థమధ్యయనసిద్ధయే సమాహితోఽవిక్షిప్తచిత్తో భవేత్ - ఆహూతశ్చాప్యధీయీత గుర్వాహూత ఏవాధీయీత - న స్వయం గురుం ప్రేరయేత్ - యచ్చ లబ్ధం తత్సర్వం గురవే నివేదయేత్ - తథా తస్య గురోర్హితమాచరేన్నిత్యం సదా సర్వదా మనోవాక్కాయకర్మభిర్న ప్రతికూలం కుర్యాత్ - అపిశబ్దాద్గురుదర్శనే గౌతమోక్తం కంఠప్రావృతాది వర్జయేత్ ॥ ౨౬ ॥ కృతజ్ఞేతి ॥ కృతముపకారం న విస్మరతీతి కృతజ్ఞః - అద్రోహీ దయావాన్ మేధావీ గ్రంథగ్రహణధారణశక్తః - శుచిర్బాహ్యాభ్యంతరశౌచవాన్ - కల్యః ఆధివ్యాధిరహితః అనసూయకో దోషానావిష్కరణేన గుణావిష్కరణశీలః - సాధుర్వృత్తవాన్ - శక్తః శుశ్రూషాయాం - ఆప్తో బంధుః - జ్ఞానదో విద్యాప్రదః - విత్తదః అపణపూర్వకమర్థదాతా - ఏతే గుణాస్సమస్తా వ్యస్తాశ్చ యథాసంభవం ద్రష్టవ్యాః - ఏతే చ ధర్మశాస్త్రానుసారేణాధ్యాప్యాః ॥ ౨౭ ॥ దండేతి ॥ తథా చ - స్మృత్యంతరప్రసిద్ధం పాలాశాదిదండం - అజినం చ కార్ష్ణాజినాది - ఉపవీతం కార్పాసాదినిర్మితం

ప్రాణసంయమః ॥ ౨౩ ॥ ప్రాణానాయమ్య సంప్రోక్ష్య త్ర్యృచేనాబ్దైవతేన తు । జపన్నాసీత సావిత్రీం ప్రత్యగాతారకోదయాత్ ❋ సంధ్యాం ప్రాక్ ప్రాతరేవం హి తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ ౨౪ ॥ అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్సంధ్యయోరుభయోరపి । తతోఽభివాదయేద్వృద్ధానసావహమితి బ్రువన్ ॥ ౨౫ ॥ గురుం చైవాప్యుపాసీత స్వాధ్యాయార్థం సమాహితః । ఆహూతశ్చాప్యధీయీత లబ్ధం చాస్మై నివేదయేత్ ॥ హితం చాస్యాచరేన్నిత్యం మనోవాక్కాయకర్మభిః ॥ ౨౬ ॥ కృతజ్ఞాద్రోహిమేధావిశుచికల్యానసూయకాః । అధ్యాప్యా ధర్మతస్సాధుశక్తాప్తజ్ఞానవిత్తదాః ॥ ౨౭ ॥ దండాజినోపవీతాని మేఖలాం చైవ ధారయేత్ ॥ ౨౮ ॥ బ్రాహ్మణేషు చరేద్భైక్ష్యమనింద్యేష్వాత్మవృత్తయే । ఆదిమధ్యావసానేషు భవచ్ఛబ్దోపలక్షితా । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భైక్ష్యచర్యా యథాక్రమమ్ ॥ ౩౦ ॥ కృతాగ్నికార్యో భుంజీత వాగ్యతో గుర్వనుజ్ఞయా । ఆపోశనక్రియాపూర్వం సత్కృత్యాన్నమకుత్సయన్ ॥ ౩౧ ॥ బ్రహ్మచర్యే స్థితో నైకమన్నమద్యాదనాపది । బ్రాహ్మణః కామమశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధే వ్రతమపీడయన్ ॥ ౩౨ ॥ మధుమాంసాం

మేఖలాం ముంజాదినిర్మితాం బ్రాహ్మణాది బ్రహ్మచారీ ధారయేత్ ॥ ౨౮ ॥ బ్రాహ్మణేష్వితి ॥ పూర్వోక్తదండాదియుక్తో బ్రహ్మచారీ బ్రాహ్మణేష్వనింద్యేష్వభిశస్తాదివ్యతిరిక్తేషు స్వకర్మనిరతేషు భైక్ష్యం చరేదాత్మవృత్తయే ఆత్మనో జీవనాయ - న పరార్థం - ఆచార్యతద్భార్యాపుత్రవ్యతిరేకేణ - నివేద్య గురవేఽనుజ్ఞాతో భుంజీత తదభావే తత్పుత్రాదావితి నియమాత్ - అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణం సంభవే సతి నియమార్థం - యత్తు సార్వవర్ణికం భైక్ష్యచరణమితి తత్త్రైవర్ణికవిషయప్రాప్త్యర్థం - యచ్చాతుర్వర్ణ్యం చరేద్భైక్ష్యమితి తదాపద్విషయం కథం భైక్ష్యచర్యా కార్యా - ఆదిమధ్యావసానేషు భవచ్ఛబ్దోపలక్షితా - భవతి భిక్షాం దేహి - భిక్షాం భవతి దేహి - భిక్షాం దేహి భవతీతి । ఏవం వర్ణక్రమేణ భైక్ష్యచర్యా కార్యా ॥ ౩౦ ॥ కృతేతి ॥ పూర్వోక్తేన విధినా భిక్షామాహృత్య గురవే నివేద్య తదనుజ్ఞయా కృతాగ్నికార్యో వాగ్యతో మౌనీ అన్నం సత్కృత్య సంపూజ్య అకుత్సయన్ అనిందయన్ - ఆపోశనక్రియాపూర్వమమృతోపస్తరణమసీత్యాదికం కృత్వా భుంజీత - అత్ర పునరగ్నికార్యగ్రహణం సంధ్యాకాలే కథంచిదకృతాగ్నికార్యస్య కాలాంతరవిధానార్థం - న పునస్తృతీయప్రాప్త్యర్థం ॥ ౩౧ ॥ బ్రహ్మచర్యేతి ॥ బ్రహ్మచర్యే స్థితః ఏకాన్నం నాద్యాత్ అనాపది వ్యాధ్యాద్యభావే - బ్రాహ్మణః పునః శ్రాద్ధే అభ్యర్థితస్సన్ కామమశ్నీయాత్ - వ్రతమపీడయన్ మధుమాంసపరిహారేణ - అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణం క్షత్రియాదేః శ్రాద్ధభోజనవ్యుదాసార్థం - రాజన్యవైశ్యయోశ్చైవ నైతత్కర్మ ప్రచక్షత ఇతి స్మరణాత్ ॥ ౩౨ ॥ మధుక్షౌద్రం న మద్యం - తస్య నిత్యం మద్యం బ్రాహ్మణో వర్జయేదితి నిషేధాత్ - మాంసం ఛాగాదేరపి అంజనం ఘృతాదినా గాత్రస్య - కజ్జలాదినాక్ష్ణోః - ఉచ్ఛిష్టమగురోః - శుక్తం నిష్ఠురవాక్యం నాన్నరసః - తస్యాభక్ష్యప్రకరణే నిషేధాత్ - స్త్రియముపభోగే - ప్రాణిహింసనం జీవవధః - భాస్కరస్యావలోకనముదితాస్తమితయోర్నిత్యమాలోకనం - అశ్లీలమసత్యభాషణం పరివాదః సదసద్రూపస్య పరదోషస్య ఖ్యాపనం - ఆదిగ్రహణాత్ స్మృత్యంతరోక్తం గంధమాల్యాది గృహ్యతే - ఏతాని బ్రహ్మచారీ వర్జయే

త్ ॥ ౩౩ ॥ గుర్వాదిలక్షణమాహ ॥ సఇతి ॥ యోసౌ గర్భాధానాద్యాః క్రియా ఉపనయనపర్యంతా యథావిధి కృత్వా వేదమస్మై బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి స గురుః - యః పునరుపనయనమాత్రం కృత్వా వేదం ప్రయచ్ఛతి స ఆచార్యః ॥ ౩౪ ॥ ఏకదేశమితి ॥ వేదస్యైకదేశం మంత్రం బ్రాహ్మణమేకం వా అంగాని వా యోధ్యాపయతి స ఉపాధ్యాయః - యః పునః పాకయజ్ఞాదికం వృతః కరోతి స ఋత్విక్ - ఏతే చ గుర్వాచార్యోపాధ్యాయర్త్విజో యథాపూర్వం యథాక్రమేణ మాన్యాః పూజ్యాః - ఏభ్యః సర్వేభ్యో మాతా గరీయసీ పూజ్యతమా ॥ ౩౫ ॥ వేదగ్రహణార్థం బ్రహ్మచర్యావధిమాహ ॥ ప్రతివేదమితి ॥ యదా వివాహసంభవే వేదచతుష్టయపదౌ వా వేదం వేతి యథాక్రమం ప్రవర్తతే తదా ప్రతివేదం వేదం వేదం ప్రతి బ్రహ్మచర్యం పూర్వోక్తం ద్వాదశవర్షాణి కార్యం - అశక్తౌ పంచ - గ్రహణాంతికమిత్యేకే వర్ణయంతి - కేశాంతః పునర్గోదానాఖ్యం కర్మ గర్భాదారభ్య షోడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య కార్యం - ఏతచ్చ ద్వాదశవార్షికే వేదవ్రతే బోద్ధవ్యం - ఇతరస్మిన్ పక్షే యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం । రాజన్యవైశ్యయోస్తూపనయనకాలవత్ ద్వావింశే చతుర్వింశే వా ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬ ॥ ఉపనయనకాలస్య పరమావధిమాహ ॥ ఆషోడశాద్వర్షాత్ - షోడశవర్షం యావత్ - ఆద్వావింశాద్వర్షాత్ - ఆచతుర్వింశాద్వర్షాత్ - బ్రహ్మక్షత్రవిశామౌపనాయనికః ఉపనయనసంబంధీ పరః కాలః - నాతః పరముపనయనకాలోస్తి - కింతు అత ఊర్ధ్వం పతంత్యేతే సర్వధర్మబహిష్కృతాః సర్వధర్మేష్వనధికారిణో భవంతి - సావిత్రీపతితాః పతితసావిత్రీకాః భవంతి సావిత్రీదానయోగ్యా న భవంతి - వ్రాత్యాః సంస్కారహీనాశ్చ - వ్రాత్యస్తోమాత్ క్రతోర్వినాకృతే తు తస్మిన్నుపనయనే నాధికారిణో భవంతి ॥ ౩౭ ॥ ఆద్యాస్త్రయో ద్విజా ఇత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ ॥ మాతురితి ॥ మాతుస్సకా

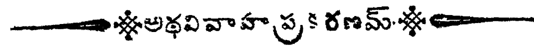
జనోచ్ఛిష్టశుక్తంస్త్రీప్రాణిహింసనమ్ । భాస్కరాలోకనాశ్లీలపరీవాదాదివర్జయేత్ ॥ ౩౩ ॥ సగురుర్యః క్రియాః కృత్వా వేదమస్మై ప్రయచ్ఛతి । ఉపనీయ దదద్వేదమాచార్యస్స ఉదాహృతః ॥ ౩౪ ॥ ఏకదేశముపాధ్యాయ ఋత్విగ్యజ్ఞకృదుచ్యతే । ఏతే మాన్యా యథాపూర్వమేభ్యో మాతా గరీయసీ ॥ ౩౫ ॥ ప్రతివేదం బ్రహ్మచర్యం ద్వాదశాబ్దాని పంచ వా । గ్రహణాంతికమిత్యేకే కేశాంతశ్చైవ షోడశే ॥ ౩౬ ॥ ఆషోడశాదాద్వావింశాచ్చతుర్వింశాచ్చ వత్సరాత్ । బ్రహ్మక్షత్రవిశాం కాల ఔపనాయనికః పరః ॥ అత ఊర్ధ్వం పతంత్యేతే సర్వధర్మబహిష్కృతాః । సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా వ్రాత్యస్తోమాదృతే క్రతోః ॥ ౩౮ ॥ మాతుర్యదగ్రే జాయంతే ద్వితీయం మౌంజిబంధనాత్ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతే ద్విజాః స్మృతాః ॥ ౩౯ ॥ యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణామ్ । వేద ఏవ ద్విజాతీనాం నిశ్శ్రేయసకరః పరః ॥ ౪౦ ॥ మధునా పయసా చైవ స దేవాంస్తర్పయేద్ద్విజః । పితౄన్మధుఘృతాభ్యాం చ ఋచోధీతే హి యోన్వహమ్ ॥ యజూంషి శక్తితోధీతే యోన్వహం స ఘృతామృతైః । ప్రీణాతి దేవానాజ్యేన మధునా చ పితౄంస్తథా ॥ స తు సోమఘృతైర్దేవాంస్తర్పయేద్యోన్వహం పఠేత్ । సామాని తృప్తిం కుర్యాచ్చ పితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ ౪౩ ॥ మేదసా తర్పయేద్దేవానథర్వాంగిరసః పఠన్ । పితౄంశ్చ మధుసర్పిర్భ్యామన్వహం శక్తితో ద్విజః ॥ వాకోవాక్యం పురాణం చ నారాశంసీశ్చ గాథికాః । ఇతిహాసాంస్తథా విద్యాః శక్త్యాధీతే హి యోన్వహమ్ ॥ మాంసక్షీరౌదనమధుతర్పణం స దివౌకసామ్ । కరోతి తృప్తిం కుర్యాచ్చ పితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభైః ॥ ౪౬ ॥ యం యం క్రతు

శాత్ప్రథమం జాయంతే మౌంజిబంధనాచ్చ ద్వితీయం జన్మ తస్మాదేతే బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యా ద్విజా ఉచ్యంతే ॥ ౩౯ ॥ వేదగ్రహణాధ్యయనఫలమాహ ॥ యజ్ఞానామితి ॥ యజ్ఞానాం శ్రౌతస్మార్తానాం తపసాం కాయసంతాపరూపాణాం చాంద్రాయణాదీనాం శుభానాం చ కర్మణాముపనయనాదిసంస్కారాణామవబోధకత్వేన వేద ఏవ ద్విజాతీనాం పరమో నిశ్శ్రేయసకరో మోక్షకరో నాన్యః - వేద ఏవేతి తన్మూలత్వేన స్మృతేరప్యుపలక్షణార్థం ॥ ౪౦ ॥ గ్రహణాధ్యయనఫలముక్త్వా ఇదానీం కామ్యబ్రహ్మయజ్ఞాధ్యయనఫలమాహ - మధునేతి ॥ యోన్వహమృచోధీతే స మధునా పయసా చ దేవాన్ పితౄంశ్చ మధుఘృతాభ్యాం తర్పయతి - యః పునశ్శక్తితోన్వహం యజూంష్యధీతే స ఘృతామృతైర్దేవాన్ పితౄంశ్చ మధుఘృతాభ్యాం ప్రీణాతి - యస్తు సామాన్యన్వహమధీతే స సోమఘృతైర్దేవాన్ పితౄంశ్చ మధుసర్పిర్భ్యాం ప్రీణాతి - ఋగాదిగ్రహణం సామాన్యేన ఋగాదిమంత్రప్రాప్త్యర్థం ॥ ౪౩ ॥ మేదసేతి ॥ యః పునశ్శక్తితోన్వహమథర్వాంగిరసోధీతే స దేవాన్ పితౄంశ్చ మధుసర్పిర్భ్యాం తర్పయతి - యస్తు వాకోవాక్యం ప్రశ్నోత్తరరూపం వేదవాక్యం - పురాణం బ్రాహ్మాది - చశబ్దాన్మానవాది ధర్మశాస్త్రం - నారాశంసీశ్చ రుద్రదైవత్యాన్ మంత్రాన్ - గాథాశ్చ యజ్ఞగాథేంద్రగాథాద్యాః - ఇతిహాసాన్ మహాభారతాదీన్ - విద్యాశ్చ వారుణ్యాద్యాః శక్తితో యోన్వహమధీతే స మాంసక్షీరోదనమధుభిర్దేవాన్ పితౄంశ్చ మధుసర్పిర్భ్యాం తర్పయతి - తే పునస్తృప్తాస్సంతో దేవాః పితరశ్చైనం స్వాధ్యాయకారిణం సర్వకామఫలైశ్శుభైః అనన్యోపఘాతలక్షణైస్తర్పయంతి ॥ ౪౬ ॥ ప్రశంసార్థమాహ ॥ యంయమితి ॥ యస్య యస్య క్రతోః ప్రతిపాదకం వేదై

కదేశమప్యహరహరధీతే తస్య తత్క్రతోః ఫలమవాప్నోతి - తథా విత్తపూర్ణాయాః పృథివ్యాస్త్రిర్వారం దానస్య యత్ఫలం - పరస్య చ తపసః చాంద్రాయణాదేర్యత్ఫలం తదపి నిత్యస్వాధ్యాయవానాప్నోతి - నిత్యగ్రహణం కామ్యస్యాపి సతో నిత్యత్వజ్ఞాపనార్థం ॥ ౪౯ ॥ ఏవం సామాన్యేన బ్రహ్మచారిధర్మానభిధాయ ఇదానీం నైష్ఠికస్య విశేషమాహ ॥ నైష్ఠిక ఇతి ॥ అనేనోక్తేన ప్రకారేణాత్మానం నిష్ఠాముత్క్రాంతికాలం నయతీతి నైష్ఠికః స యావజ్జీవమాచార్యస్య సమీపే వసేత్ - న వేదగ్రహణానంతరం స్వతంత్రో భవేత్ - తదభావే తత్పుత్రసమీపే తదభావే తద్భార్యాసమీపే తదభావే వైశ్వానరేఽపి - అనేనోక్తవిధినా దేహం సాధయన్ క్షపయన్ జితేంద్రియః ఇంద్రియజయే విశేషప్రయత్నవాన్ బ్రహ్మచారీ బ్రహ్మలోకమమృతత్వమాప్నోతి - న కదాచిదిహ పునర్జాయతే ॥ ౫౦ ॥ ✻ఇతి బ్రహ్మచారిప్రకరణమ్✻ ....✻

యః పునర్వివాహార్థీ తస్య వివాహార్హం స్నానమాహ ॥ గురవ ఇతి ॥ పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ వేదం మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకం - వ్రతాని బ్రహ్మచారిధర్మాననుక్రాంతాన్ ఉభయం వా పారం నీత్వా పరిసమాప్య గురవే పూర్వోక్తాయ వరమభిలషితం యథాశక్తి దత్వా స్నాయాత్ - అశక్తౌ తదనుజ్ఞయా దత్వా వాపి - ఏషాం చ పక్షాణాం శక్తికాలాద్యపేక్షయా వ్యవస్థా ॥ ౫౧ ॥ స్నానానంతరం కిం కుర్యాదిత్యత ఆహ ॥ అవిప్లుతేతి ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యోఽస్ఖలితబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం బాహ్యాభ్యంతరలక్షణైర్యుక్తాం - బాహ్యాని - తనులోమకేశదశనాదీని మనుప్రోక్తాని - ఆభ్యంతరాణి అష్టపిండాన్ కృత్వేత్యాద్యాశ్వలాయనోక్తవిధినా వేదితవ్యాని - పూర్వస్యాం రాత్రౌ గోష్ఠవేదికాకేతవస్థానహ్రదేరిణక్షేత్రచతుష్పథశ్మశానేభ్యో మృత్తికాం గృహీత్వా పిండాష్టకం కర్తవ్యం - తత్రానుక్రమేణ ప్రథమే పిండే స్పృష్టే ధాన్యవతీ భవతి - ద్వితీయే పశుమతీ - తృతీయేఽగ్నిహోత్రపరా చతుర్థే వివేకినీ చతురా సర్వజనాచరణపరా భవతి పంచమే రోగిణీ షష్ఠే వంధ్యా సప్తమే వ్యభిచారిణీ అష్టమేఽధవా భవేదిత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ - స్త్రియం నపుంసకత్వనివృత్తయే స్త్రీత్వేన పరీక్షితాం - అనన్యపూర్వికాం దానేనోపభోగేన వా పురుషాంతరాపరిగృహీతాం - కాంతాం కమనీయాం వోఢుర్మనోనయనానందకారిణీం - యస్యాం మనశ్చక్షుషోర్నిబంధస్తస్యామృద్ధిరిత్యాపస్తంబస్మరణాత్

మధీతేవతస్యతస్యాప్నుయాత్ఫలమ్ ✻ త్రిర్విత్తపూర్ణపృథివీదానస్య ఫలమశ్నుతే ॥ తపసశ్చ పరస్యేహ నిత్యస్వాధ్యాయవాన్ద్విజః ॥౪౯॥ నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ తు వసేదాచార్యసన్నిధౌ। తదభావేఽస్య తనయే పత్న్యాం వైశ్వానరేఽపి వా ✻ అనేన విధినా దేహం సాధయన్విజితేంద్రియః । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి న చేహ జాయతే పునః ॥౫౦॥ ఇతి బ్రహ్మచారిప్రకరణమ్..............................✻

గురవే తు వరం దత్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా । వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా ॥౫౧॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాం కాంతామసపిండాం యవీయసీమ్ ॥౫౨॥ అరోగిణీం భ్రాతృమతీమసమానార్షగోత్రజామ్ ॥౫౩॥ పంచమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృ

ఏతచ్చ న్యూనాధికాంగాదిబాహ్యదోషాభావే - అసపిండాం సమాన ఏకః పిండో దేహో యస్యాః సా సపిండా - న సపిండా అసపిండా - తాం - సపిండతా చైకశరీరావయవాన్వయేన భవతి - తథాహి పుత్రస్య పితృశరీరావయవాన్వయేన పిత్రా సహ ఏకపిండతా - ఏవం పితామహాదిభిరపి పితృద్వారేణ తచ్ఛరీరావయవాన్వయాత్ - ఏవం మాతృశరీరావయవాన్వయేన మాత్రా - తథా మాతామహాదిభిరపి మాతృద్వారేణ - తథా మాతృష్వసృమాతులాదిభిరపి ఏకశరీరావయవాన్వయాత్ - తథా పితృవ్యపితృష్వస్రాదిభిరపి - తథా పత్న్యా సహ పత్యురేకశరీరారంభకతయా - ఏవం భ్రాతృభార్యాణామపి పరస్పరమేకశరీరారంభైస్సహ ఏకశరీరారంభకత్వేన - ఏవం యత్ర యత్ర సపిండశబ్దస్తత్ర తత్ర సాక్షాత్పరంపరయా వా ఏకశరీరావయవాన్వయో వేదితవ్యః - యద్యేవం మాతామహాదీనామపి దశాహం శావమాశౌచం సపిండేషు విధీయత ఇత్యవిశేషేణ ప్రాప్నోతి - స్యాదేతత్ యది తత్ర ప్రత్తానామితరే కుర్యురిత్యాది విశేషవచనం న స్యాత్ - అతస్సపిండేషు యత్ర విశేషవచనం నాస్తి తత్ర దశాహమిత్యేతద్వచనమవతిష్ఠతే - అవశ్యం చైకశరీరావయవాన్వయేన సాపిండ్యం వర్ణనీయం - ఆత్మా హి జజ్ఞ ఆత్మన ఇత్యాదిశ్రుతేః - తథా ప్రజామను ప్రజాయస ఇతి - తథా స ఏవాయం విరూఢః పృథక్పృథక్ ప్రత్యక్షేణోపలభ్యత ఇత్యాపస్తంబవచనాచ్చ - తథా గర్భోపనిషది - ఏతత్ షాట్కౌశికం శరీరం త్రీణి మాతృతస్త్రీణి పితృతః అస్థిస్నాయుమజ్జానః పితృతః - త్వఙ్మాంసరుధిరాణి మాతృత ఇతి - తత్ర తత్రావయవాన్వయప్రతిపాదనాత్ - నిర్వాప్యపిండాన్వయేన తు సాపిండ్యే మాతృసంతానే భ్రాతృవ్యాదిషు చ సాపిండ్యం న స్యాత్ సముదాయశక్త్యంగీకారేణ రూఢపరిగ్రహే అవయవశక్తిస్తత్ర తత్రావగమ్యమానా పరిత్యక్తా స్యాత్ - అసత్స్వవయవార్థేషు యోఽన్యత్రార్థే ప్రయుజ్యతే । తత్రానన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిధ్యతి ॥ ఏవం పారంపర్యైకశరీరావయవాన్వయేన సాపిండ్యే యథా నాతిప్రసంగస్తథా వక్ష్యామః - యవీయసీం వయసా ప్రమాణతశ్చ న్యూనాముద్వహేత్పరిణయేత్ స్వగృహ్యోక్తవిధినా ॥ ౫౨ ॥ విశేషాంతరమాహ ॥ అరోగిణీమితి ॥ అరోగిణీమచికిత్సనీయవ్యాధ్యనుపసృష్టాం భ్రాతృమతీం పుత్రికాకరణశంకానివృత్తయే - అనేనాపరిభాషితాపి పుత్రికా భవతీతి గమ్యతే - అసమానార్షగోత్రజాం - ఋషేరిదమార్షం నామ ప్రవర ఇత్యర్థః గోత్రం వంశపరంపరాప్రసిద్ధం - ఆర్షం చ గోత్రం చార్షగోత్రే సమానే ఆర్షగోత్రే యస్యాస్సా సమానార్షగోత్రా తస్మాజ్జాతా సమా

నార్షగోత్రజా - నసమానార్షగోత్రజా అసమానార్షగోత్రజా - గోత్రప్రవరాచపృథక్ పర్యవాసేనిమిత్తం - తేనాసమానార్షజా అసమానగోత్రజామిత్యర్థః - తథాచాసమానప్రవరైర్వివాహఇతిగౌతమః- తథాచాసపిండాచయామాతురసగోత్రాచయాపితురితిమనుః-తథా మాతృగోత్రామప్యపరిణేయాం కేచిదిచ్ఛంతి ॥ మాతులస్యసుతామూఢ్వామాతృగోత్రాంతథైవచ । సమానప్రవరాంచైవగత్వాచాంద్రాయణంచరేదితి ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ - అత్రచాసపిండామిత్యనేనపితృష్వస్రమాతృష్వస్రాదిదుహితౄనిషేధః- తథాఽసమానగోత్రామిత్యనేన సపిండాయా అపిభిన్నసంతానజాయాః సమానగోత్రాయానిషేధః - అసమానప్రవరామిత్యనేనాపి అసపిండాయాఅసగోత్రాయా అపి సమానప్రవరాయానిషేధః - తథాఽసపిండామిత్యేతత్సార్వవర్ణికంసర్వత్రసాపిండ్యసద్భావాత్ - అసమానగోత్రజామిత్యేతత్ త్రైవర్ణికవిషయం యద్యపిరాజన్యవిశాం ప్రాతిస్వికగోత్రాభావాత్ ప్రవరాభావః - తథాపిపురోహితగోత్రప్రవరౌవేదితవ్యౌ - తథాచయజమానస్యార్షేయాన్ప్రవృణీతేత్యుక్త్వా పౌరోహిత్యాన్ రాజవిశామిత్యాశ్వలాయనః - సపిండాసగోత్రాసమానప్రవరాసుభార్యాత్వమేవ నోత్పద్యతే - రోగిణ్యాదిషుభార్యాత్వేఽఉత్పన్నేఽపి దృష్టవిరోధఏవ ॥ ౫౨ ॥ అసపిండామిత్యత్రైకశరీరావయవాన్వయద్వారేణసాక్షాత్పారంపర్యేణవాసాపిండ్యముక్తంతచ్చసర్వస్యసర్వత్రయథాకథంచిదనాదౌసంసారేసంభవతీత్యతిప్రసంగఇత్యతఆహ ॥ పంచమాదితి ॥ మాతృతో మాతృసంతానే పంచమాదూర్ధ్వంపితృతః పితుస్సంతానేసప్తమాదూర్ధ్వం సాపిండ్యంనివర్తతఇతిశేషః - తతశ్చాయంసపిండశబ్దోవయవశక్త్యాసర్వత్రప్రవర్తమానోపినిర్మథ్యపంకజాదిశబ్దవన్నియతవిషయఏవ-తథాచపిత్రాదయఃషట్ సపిండాః పుత్రాదయశ్చషడాత్మాచసప్తమః - సంతానభేదేపి యతస్సంతానభేదః తమాదాయాదాయగణయేద్యావత్సప్తమఇతిసర్వత్రయోజనీయం - తథాచమాతరమారభ్య తత్పితృపితామహాదిగణనాయాం పంచమపురుషవర్తినీమాతృతః పంచమీత్యుపచర్యతే - ఏవంపితరమారభ్యతత్పిత్రాదిగణనాయాం సప్తమపురుషసంతానవర్తినీపితృతఃసప్తమీతి - తథాచ - భగిన్యోభర్తృగినీభ్రాతౄసోదరీభ్రాతృపుత్రీపితృవ్యయోః । ఏవామాద్యాదిభూతత్వాచ్ఛాఖాభేదోవగణ్యతే॥ యదపిచవసిష్ఠేనోక్తం ॥ పంచమీంసప్తమీంచైవమాతృతఃపితృతస్తథేతి ॥ త్రీనతీత్యమాతృతఃపంచాతీత్యపితృతఇతిపైఠీనసినా తదప్యర్వాఙ్నిషేధార్థంనపునస్తత్ప్రాప్త్యర్థమితిసర్వస్మృతీనామవిరోధః - ఏతచ్చసమానజాతీయేద్రష్టవ్యం విజాతీయేతువిశేషః - యథాహశంఖః ॥ యతఃపితృతస్తథా॥౫౩॥దశపూరుషవిఖ్యాతాచ్ఛ్రోత్రియాణాంమహాకులాత్ ॥౫౩॥ స్ఫీతాదపినసంచారిరోగదోషసమన్వితాత్ ॥ ౫౪ ॥ ఏతైరేవగుణైర్యుక్తఃసవర్ణశ్శ్రోత్రియోవరః । యత్నాత్పరీక్షితః పుంస్త్వేయువాధీమాన్జనప్రియః ॥ ౫౫ ॥ యదుచ్యతేద్విజాతీనాంశూద్రాద్దారోపసంగ్రహః । నైతన్మమమతంయస్మాత్తత్రాత్మాజాయతేస్వయమ్ ॥౫౬॥ తిస్రోవర్ణానుపూర్వ్యేణద్వేతథైకాయథా

ద్వ్యేకజాతాబహవఃపృథక్క్షేత్రాఃపృథగ్జనాః । ఏకపిండాఃపృథక్శౌచాఃపిండస్త్వావర్తతేత్రిషు ॥ ఏకస్మాద్బ్రాహ్మణాదేః జాతాః పృథక్క్షేత్రాభిన్నజాతీయాసు స్త్రీషుజాతాః పృథగ్జనాః సమానజాతీయాసు భిన్నాసు స్త్రీషుజాతాస్తఏకపిండాఃసపిండాః -కింతుపృథక్శౌచాః శౌచప్రకరణేవక్ష్యామః ॥ పిండస్త్వావర్తతేత్రిషు - త్రిపురుషమేవసాపిండ్యమితి ॥ ౫౩ ॥ పురుషాఏవ పూరుషాఃదశభిః పురుషైః మాతృతః పంచభిః పితృతః పంచభిర్విఖ్యాతం యద్బ్రాహ్మణకులంతచ్ఛ్రోత్రియాణామధీతవేదానాముపలక్షణం - శ్రుతాధ్యయనసంపన్నానాం మహచ్చతత్కులంచమహాకులం - పుత్రపౌత్రపశుదాసీగ్రామాదిసమృద్ధం - తస్మాత్కన్యాఆహర్తవ్యేతినియమ్యతే॥ ౫౩॥ ❋❋ ఏవంసర్వతఃప్రాప్తౌసత్యామపవాదమాహ ॥ స్ఫీతాదితి ॥ సంచారిణోరోగాః కుష్ఠాపస్మారప్రభృతయః శుక్రశోణితద్వారేణానుప్రవిశంతోదోషాఃపునర్హీనక్రియనిష్పురుషత్వాదయః మనునోక్తాః ఏతైస్సమన్వితాత్ స్ఫీతాదపిపూర్వోక్తాన్మహాకులాదపినాహర్తవ్యా ॥ ౫౪॥ ❋❋ఏవంకన్యాగ్రహణేనియమముక్త్వాకన్యాదానేవరనియమమాహ॥ఏతైరితి ॥ ఏతైరేవపూర్వోక్తైర్గుణైర్యుక్తోదోషైశ్చవర్జితోవరోభవతి - తస్యచాయమపరోవిశేషః సవర్ణఉత్కృష్టోవానహీనవర్ణః శ్రోత్రియఃస్వయంచశ్రుతాధ్యయనసంపన్నః - యత్నాత్ప్రయత్నేనపుంస్త్వేపరీక్షితః - పరీక్షణోపాయశ్చనారదేనోక్తః - యస్యాప్సుప్లవతేవీర్యం హ్లాదిమూత్రంచఫేనిలం । పుమాన్స్యాల్లక్షణైరేతైర్విపరీతస్తుషండకఇతి ॥ యువానవృద్ధః -ధీమాన్ లౌకికవైదికవ్యవహారేషునిపుణమతిః-జనప్రియః స్మితమృదుపూర్వాభిభాషణాదిభిః అనురక్తజనః॥౫౫ ॥రతిపుత్రధర్మార్థత్వేనవివాహస్త్రివిధః - తత్రపుత్రార్థోద్వివిధః నిత్యః కామ్యశ్చ - తత్రనిత్యేప్రజార్థే సవర్ణాఃశ్రోత్రియోవరఇత్యనేన సవర్ణాముఖ్యాదర్శితా, ఇదానీంకామ్యేనిత్యసంయోగేచానుకల్పోవక్తవ్యఇత్యాహ ॥ యదుచ్యతఇతి ॥ యదుచ్యతే-కామతస్తుప్రవృత్తానా మిమాః స్యుఃక్రమశోవరాఇత్యుపక్రమ్యబ్రాహ్మణస్యచతస్రోభార్యాః -క్షత్రియస్యతిస్రః - వైశ్యస్యద్వేఇతి-తత్రద్విజాతీనాంశూద్రావేదనమితినైతద్యాజ్ఞవల్క్యమతంయస్మాదయంద్విజాతిస్తత్రస్వయంజాయతే - తజ్జాయాజాయాభవతియదస్యాంజాయతే పునరితిశ్రుతేః । అత్రచతత్రాయంజాయతేస్వయమితిహేతుంవదతానైత్యికపుత్రోత్పాదనాయకామ్యపుత్రోత్పాదనాయవాప్రవృత్తస్యశూద్రాపరిణయనప్రతిషేధంకుర్వతా నైత్యికపుత్రోత్పాదనానుకూల్యేకామ్యేచపుత్రోత్పాదనే బ్రాహ్మణస్యక్షత్రియావైశ్యేక్షత్రియస్యవైశ్యాభ్యనుజ్ఞాతాభవతి॥ ౫౬॥ ఇదానీంరతికామస్యోత్పన్నపుత్రస్యవావినష్టభార్యస్యాశ్రమాంతరే అనధికారిణోగృహస్థాశ్రమావస్థామాత్రాభికాంక్షిణఃపరిణయక్రమమాహ ॥ తిస్ర

౫౬ ॥ వర్ణక్రమేణ బ్రాహ్మణస్య తిస్రః । క్షత్రియస్య ద్వే । వైశ్యస్యైకా । శూద్రస్య స్వైవ భార్యా భవతి । సవర్ణా పునస్సర్వేషాం ముఖ్యా షష్ఠీ తైవ । పూర్వస్యాః పూర్వస్యా అభావే ఉత్తరోత్తరా భవతి । అయమేవ క్రమో నైత్యికానుకల్పే కామ్యే చ పుత్రోత్పాదనే తథా । అతశ్చ యచ్ఛ్రాద్ధపుత్రస్య పుత్రమధ్యపరిగణనం విభాగకీర్తనం చ తథా - విప్రాన్మూర్ధావసిక్తో హి ఇత్యుపక్రమ్య విన్నాస్వేష విధిః స్మృత ఇతి చ । తచ్చ రతికామస్య ఆశ్రమమాత్రాభికాంక్షిణో వా నాంతరీయకత్వయోర్లృప్తస్య ॥ ౫౭ ॥ వివాహానాహ ॥ బ్రాహ్మ ఇతి ॥ స బ్రాహ్మాభిధానో వివాహః యస్మిన్నుక్తలక్షణాయ వరాయాహూయ యథాశక్త్యలంకృతా కన్యా దీయతే ఉదకపూర్వకం - తస్యాం జాతః పుత్రః ఉభయతః పిత్రాదీన్ దశ పుత్రాదీంశ్చ దశ ఆత్మానం చైకవింశం పునాతి - సద్వృత్తశ్చేత్ ॥ ౫౮ ॥ యజ్ఞస్థ ఇతి ॥ స దైవో వివాహః యస్మిన్ యజ్ఞానుష్ఠానే వితతే ఋత్విజే యథాశక్త్యలంకృతా దీయతే । యత్ర పునర్గోమిథునమాదాయ కన్యా దీయతే స ఆర్షః । ప్రథమజః దైవవివాహజశ్చతుర్దశ పునాతి సప్త పరాన్ సప్త పరాన్ - ఉత్తరజః ఆర్షవివాహజః షట్ పునాతి త్రీన్ పూర్వాన్ త్రీన్ పరాన్ ॥ ౫౯ ॥ ఇతీతి ॥ సహ ధర్మం చరతామితి పరిభాష్య కన్యాదానం ప్రాజాపత్యః తజ్జః షట్ పూర్వాన్ షట్ పరాన్ ఆత్మనా సహైవం త్రయోదశ పునాతి ॥ ౬౦ ॥ ఆసుర ఇతి ॥ ఆసురః ద్రవిణాదానాత్ గాంధర్వస్తు పరస్పరానురాగేణ భవతి రాక్షసో యుద్ధేనాపహరణాత్ పైశాచస్తు కన్యకాచ్ఛలాత్ ఛద్మనా ఛలేన స్వాపాద్యవస్థానుహరణాత్ ॥ ౬౧ ॥ సవర్ణాదిపరిణయనే విశేషమాహ ॥ పాణీతి ॥ సవర్ణాసు వివాహేష్వగృహ్యోక్తవిధినైవ పాణిరేవ గ్రాహ్యః క్షత్రియకన్యకా తు శరం గృహ్ణీయాత్ - వైశ్యా ప్రతోదమాదద్యాత్ - ఉత్కృష్టవేదనే శూద్రా పునర్వసనస్య దశాం - యథాహ మనుః ॥ వసనస్య దశా గ్రాహ్యా శూద్రయోత్కృష్టవేదన ఇతి ॥ ౬౨ ॥ దాతృక్రమమాహ ॥ పితేతి ॥ ఏతేషాం పిత్రాదీనాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే పరః పరః కన్యా

క్రమమ్ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భార్యా స్వా శూద్రజన్మనః ॥ ౫౭ ॥ బ్రాహ్మో వివాహ ఆహూయ దీయతే శక్త్యలంకృతా । తజ్జః పునాత్యుభయతః పురుషానేకవింశతిమ్ ॥ ౫౮ ॥ యజ్ఞస్థ ఋత్విజే దైవ ఆదాయార్షస్తు గోద్వయమ్ । చతుర్దశ ప్రథమజః పునాత్యుత్తరజస్తు షట్ ॥ ౫౯ ॥ ఇత్యుక్త్వా చరతాం ధర్మం సహ యా దీయతేఽర్థినే । స కాయః పావయేత్తజ్జః షడ్వంశ్యాన్ సహాత్మనా ॥ ౬౦ ॥ ఆసురో ద్రవిణాదానాద్గాంధర్వస్సమయాన్మిథః । రాక్షసో యుద్ధహరణాత్పైశాచః కన్యకాచ్ఛలాత్ ॥ ౬౧ ॥ పాణిర్గ్రాహ్యస్సవర్ణాసు గృహ్ణీయాత్ క్షత్రియా శరమ్ । వైశ్యా ప్రతోదమాదద్యాద్వేదనే త్వగ్రజన్మనః ॥ ౬౨ ॥ పితా పితామహో భ్రాతా సకుల్యో జననీ తథా । కన్యాప్రదః పూర్వనాశే ప్రకృతిస్థః పరః పరః ॥ అప్రయచ్ఛన్ సమాప్నోతి భ్రూణహత్యామృతావృతౌ । గమ్యం త్వభావే దాతౄణాం కన్యా కుర్యాత్స్వయంవరమ్ ॥ ౬౪ ॥ సకృత్ప్రదీయతే కన్యా హరంస్తాం చోరదండభాక్ ॥ ౬౪ ॥ దత్తామపి హరేత్పూర్వాచ్ఛ్రేయాంశ్చేద్వర ఆవ్రజేత్ ॥ ౬౫ ॥ అనాఖ్యాయ దదద్దోషం దండ్య ఉత్తమసాహసమ్ । అదుష్టాం త్యజన్ దండ్యో దూషయంస్తు మృషా శతమ్ ॥ ౬౬ ॥ అక్షతా చ క్షతా చైవ పునర్భూస్సంస్కృతా పునః । స్వైరిణీ యా పతిం హిత్వా సవర్ణం కామతః శ్రయేత్ ॥ ౬౭ ॥ అపుత్రాం గుర్వనుజ్ఞాతో దేవరః పుత్రకామ్యయా । సపిండో వా సగోత్రో వా ఘృతాభ్యక్త ఋతావియాత్ * ఆగర్భసంభవాద్గచ్ఛేత్పతితస్త్వ

ప్రదః - ప్రకృతిస్థశ్చేత్ యద్యున్మాదాదిదోషవాన్న భవతి అతోఽన్యస్యాధికారః అసావప్రయచ్ఛన్ భ్రూణహత్యామృతావృతౌ ప్రాప్నోతి - ఏతచ్చోక్తలక్షణవరసంభవే వేదితవ్యం ॥ యదా పునర్దాతౄణామభావస్తదా కన్యైవ గమ్యం గమనార్హముక్తలక్షణం స్వయమేవ వరం వరయేత్ ॥ ౬౪ ॥ సకృదితి ॥ సకృదేవ కన్యా ప్రదీయత ఇతి శాస్త్రనియమః అతస్తాం దత్త్వాపహరన్ కన్యాం చోరవద్దండ్యః ॥ ౬౪ ॥ ఏవం సర్వత్ర నిషేధే ప్రాప్తే అపవాదమాహ ॥ దత్తామితి ॥ యది పూర్వస్మాద్వరాత్ శ్రేయాన్ విద్యాభిజనాద్యతిశయయుక్తో వర ఆగచ్ఛతి - పూర్వస్య చ పాతకయోగో దుర్వృత్తత్వం వా - తదా దత్తామపి హరేత్ - ఏతచ్చ సప్తమాత్పదాత్ప్రాగ్ద్రష్టవ్యం ॥ ౬౫ ॥ యః పునశ్చక్షుర్గ్రాహ్యం దోషమనాఖ్యాయ కన్యాం ప్రయచ్ఛతి అసావుత్తమసాహసం దండ్యః - ఉత్తమసాహసం వక్ష్యతి - అదుష్టాం తు ప్రతిగృహ్య త్యజన్నుత్తమసాహసమేవ దండ్యః - యః పునః వివాహాత్ప్రాగేవ ద్వేషాదినా అసద్భిః కన్యాదోషైర్దీర్ఘరోగాదిభిర్దూషయతి స పణానాం వక్ష్యమాణలక్షణానాం శతం దండ్యః ॥ ౬౬ ॥ అనన్యపూర్వికామిత్యత్రానన్యపూర్వా పరిణేయేత్యుక్తం తత్రాన్యపూర్వా కీదృశీత్యాహ ॥ అక్షతేతి ॥ అన్యపూర్వా ద్వివిధా పునర్భూః స్వైరిణీ చేతి - పునర్భూరపి ద్వివిధా క్షతా చాక్షతా చ - తత్ర క్షతా సంస్కారాత్ప్రాగేవ పురుషసంబంధదూషితా - అక్షతా పునస్సంస్కారదూషితా - యా పునః కౌమారం పతిం త్యక్త్వా కామతః సవర్ణమాశ్రయతి సా స్వైరిణీతి ॥ ౬౭ ॥ ఏవం సర్వప్రకారేణాన్యపూర్వాపర్యుదాసే ప్రాప్తే విశేషమాహ ॥ అపుత్రామితి ॥ అపుత్రామలబ్ధపుత్రాం పిత్రాదిభిః పుత్రార్థమనుజ్ఞాతో దేవరో భర్తుః కనీయాన్ భ్రాతా సపిండో వా ఉక్తలక్షణస్సగోత్రో వా ఏతేషాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే పరః పరః ఘృతాభ్యక్తసర్వగాత్రః ఋతావేవ వక్ష్యమాణలక్షణే ఇయాద్గచ్ఛేత్ - ఆగర్భోత్పత్తేః ఊర్ధ్వం పునర్గచ్ఛన్ అన్యేన వా ప్రకారేణ పతితో భవతి - అనేన విధినోత్పన్నః పూర్వపరిణేతుః క్షేత్రజః పుత్రో భవేత్ - ఏతచ్చ వా

గ్దత్తావిషయమిత్యాచార్యాః ॥ యస్యా మ్రియేత కన్యాయా వాచా సత్యే కృతే పతిః । తామనేన విధానేన నిజో విన్దేత దేవర ఇతి మనుస్మరణాత్ ॥ ౬౯ ॥ వ్యభిచారిణీం ప్రత్యాహ ॥ హృతేతి ॥ యా వ్యభిచరతి తాం హృతాధికారాం భృత్యభరణాద్యధికారరహితాం మలినామంజనాభ్యంజనశుభ్రవస్త్రాభరణశూన్యాం ప్రాణయాత్రామాత్రభోజనాం ధిక్కారాదిభిః పరిభూతాం భూతలశాయినీం స్వవేశ్మన్యేవ వాసయేత్ - వైరాగ్యజననార్థం న శుద్ధ్యర్థం - యత్పుంసః పరదారేషు తచ్చైనాం చారయేద్వ్రతమితి పృథక్ప్రాయశ్చిత్తోపదేశాత్ ॥ ౭౦ ॥ తస్యా అల్పప్రాయశ్చిత్తార్థమర్థవాదమాహ ॥ సోమ ఇతి ॥ పరిణయనాత్పూర్వం సోమగన్ధర్వవహ్నయః స్త్రియో భుక్త్వా యథాక్రమం తాసాం శౌచమధురవచనసర్వమేధ్యత్వాని దత్తవన్తః తస్మాత్ స్త్రియః సర్వత్ర స్పర్శనాలింగనాదిషు మేధ్యాః శుద్ధాః స్మృతాః ॥ ౭౧ ॥ న చ తస్యాస్త్వల్పదోషో నాస్తీత్యాశంకనీయమిత్యాహ ॥ వ్యభిచారాదితి ॥ అప్రకాశితాత్మనో వ్యభిచారాత్పురుషాన్తరసంభోగసంకల్పాద్యదపుణ్యం తస్య ఋతౌ రజోదర్శనే శుద్ధిః శూద్రకృతే తు గర్భే త్యాగః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భార్యాః శూద్రేణ సంగతాః । అప్రజాతా విశుద్ధ్యన్తి ప్రాయశ్చిత్తేన నేతరా ఇతి స్మరణాత్ - తథా గర్భవధే భర్తృవధే మహాపాతకే చ బ్రహ్మహత్యాదౌ ఆదిగ్రహణాచ్ఛిష్యాదిగమనే చ త్యాగః ॥ శ్లో ॥ చతస్రస్తు పరిత్యాజ్యాః శిష్యగా గురుగా చ యా । పతిఘ్నీ చ విశేషేణ జుంగితోపగతా చ యేతి వ్యాసస్మరణాత్ - జుంగితః ప్రతిలోమజః చర్మకారాదిః - త్యాగశ్చోపభోగధర్మకార్యయోర్న తు నిష్కాసనం తస్యాః - నిరుంధ్యాదేకవేశ్మనీతి నియమాత్ ॥ ౭౨ ॥ ద్వితీయపరిణయనే హేతుమాహ ॥ సురాపీతి ॥ సురాం పిబతి సురాపీ - శూద్రాపి - పతత్యర్ధం శరీరస్య యస్య భార్యా సురాం పిబేదితి సామాన్యేన ప్రతిషేధాత్ - వ్యాధితా దీర్ఘరోగగ్రస్తా - ధూర్తా విసంవాదినీ - వన్ధ్యా నిష్ఫలా - అర్థఘ్నీ అర్థనాశినీ - అప్రియంవదా నిష్ఠురభాషిణీ - స్త్రీప్రసూః స్త్రీజననీ - పురుషస్య ద్వేషిణీ సర్వత్రాహితకారిణీ - అధివేత్తవ్యేతి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే అధివేదనం భార్యాన్తరపరిగ్రహః ॥ ౭౩ ॥ కించ ॥ అధివిన్నేతి ॥ సాధివిన్నా

న్యథా భవేత్ । అనేన విధినా జాతః క్షేత్రజోఽస్య భవేత్సుతః ॥ ౬౯ ॥ హృతాధికారాం మలినాం పిండమా
త్రోపజీవినీమ్ । పరిభూతామధఃశయ్యాం వాసయేద్వ్యభిచారిణీమ్ ॥ ౭౦ ॥ సోమః శౌచం దదౌ స్త్రీణాం
గన్ధర్వశ్చ శుభాం గిరమ్ । పావకః సర్వమేధ్యత్వం మేధ్యా వై యోషితో హ్యతః ॥ ౭౧ ॥ వ్యభిచారాదృతౌ శు
ద్ధిర్గర్భే త్యాగో విధీయతే । గర్భభర్తృవధాదౌ చ తథా మహతి పాతకే ॥ ౭౨ ॥ సురాపీ వ్యాధితా ధూర్తా
వన్ధ్యార్థఘ్న్యప్రియంవదా । స్త్రీప్రసూశ్చాధివేత్తవ్యా పురుషద్వేషిణీ తథా ॥ ౭౩ ॥ అధివిన్నా తు భర్త
వ్యా మహదేనోఽన్యథా భవేత్ । యత్రానుకూల్యం దంపత్యోస్త్రివర్గస్తత్ర వర్ధతే ॥ ౭౪ ॥ మృతే జీవతి
వా పత్యౌ యా నాన్యముపగచ్ఛతి । సేహ కీర్తిమవాప్నోతి మోదతే చోమయా సహ ॥ ౭౫ ॥ ఆజ్ఞాసంపాది
నీం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీమ్ । త్యజన్దాప్యస్తృతీయాంశమద్రవ్యో భరణం స్త్రియాః ॥ ౭౬ ॥
స్త్రీభిర్భర్తృవచః కార్యమేష ధర్మః పరః స్త్రియాః । ఆశుద్ధేః సంప్రతీక్ష్యో హి మహాపాతకదూషితః ॥
౭౭ ॥ లోకానన్త్యం దివః ప్రాప్తిః పుత్రపౌత్రప్రపౌత్రకైః । యస్మాత్తస్మాత్ స్త్రియః సేవ్యాః కర్తవ్యా
శ్చ సురక్షితాః ॥ ౭౮ ॥ షోడశర్తునిశాః స్త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యా

పూర్వవదేవ దాననమానసత్కారైర్భర్తవ్యా - అన్యథా అభరణే మహదపుణ్యం వక్ష్యమాణో దండశ్చ - న చ భరణే సతి కేవలాపుణ్యపరిహారః యతో యత్ర దంపత్యోరానుకూల్యం చిత్తైక్యం తత్ర ధర్మార్థకామానాం ప్రతిదినమభివృద్ధిః ॥ ౭౪ ॥ స్త్రియం ప్రత్యాహ ॥ మృత ఇతి ॥ భర్తరి జీవతి మృతే వా యా చాపల్యాదన్యపురుషం నైవోపగచ్ఛతి - సేహలోకే విపులాం కీర్తిమాప్నోతి ఉమయా చ సహ క్రీడతే - పుణ్యప్రభావాత్ ॥ ౭౫ ॥ అధివేదనకారణాభావే అధివేత్తారం ప్రత్యాహ ॥ ఆజ్ఞేతి ॥ ఆదేశసంపాదినీం దక్షాం శీఘ్రకారిణీం వీరసూం పుత్రవతీం - ప్రియవాదినీం మధురభాషిణీం - యస్త్యజతి అధివిందతి - స రాజ్ఞా స్వధనస్య తృతీయమంశం దాప్యః - నిర్ధనస్తు భరణం గ్రాసాచ్ఛాదనాదికం దాప్యః ॥ ౭౬ ॥ స్త్రీధర్మానాహ ॥ స్త్రీభిరితి ॥ స్త్రీభిః సదా భర్తృవచనం కార్యం - యస్మాదయమేవ పర ఉత్కృష్టో ధర్మః స్త్రీణాం స్వర్గాదిహేతుత్వాత్ - యదా తు మహాపాతకాది దూషితస్తదా ఆశుద్ధేః సంప్రతీక్ష్యో న తత్పారతంత్ర్యం ఉత్తరకాలం తు పూర్వవదేవ తత్పారతంత్ర్యం ॥ ౭౭ ॥ శాస్త్రీయదారసంగ్రహస్య ఫలమాహ ॥ లోకానన్త్యమితి ॥ లోకానన్త్యం వంశస్యావిచ్ఛేదో దివః ప్రాప్తిశ్చ దారసంగ్రహస్య ప్రయోజనం । కథమిత్యత్రాహ - పుత్రపౌత్రప్రపౌత్రకైః లోకానన్త్యం అగ్నిహోత్రాదిభిశ్చ స్వర్గప్రాప్తిరిత్యన్వయః - యస్మాత్ స్త్రీభ్య ఏతద్ద్వయం భవతి తస్మాత్ స్త్రియః సేవ్యాః ఉపభోగ్యాః ప్రజార్థం - రక్షితవ్యాశ్చ ధర్మార్థం - తథా చాపస్తంబేన ధర్మప్రజాసంపత్తిప్రయోజనం దారసంగ్రహస్యోక్తమ్ ధర్మప్రజాసంపన్నే దారే నాన్యాం కుర్వీతేతి వదతా । రతిఫలం తు లౌకికమేవ ॥ ౭౮ ॥ పుత్రోత్పత్త్యర్థం స్త్రియః సేవ్యా ఇత్యుక్తం తత్ర విశేషమాహ ॥ షోడశేతి ॥ స్త్రీణాం గర్భధారణయోగ్యావస్థోపలక్షితః కాలః ఋతుః స చ రజోదర్శనదివసాదారభ్య షోడశాహోరాత్రాత్మకస్తస్మిన్ ఋతౌ యుగ్మాసు సమాసు రాత్రిషు రాత్రిగ్రహణాద్దివసప్రతిషేధః - సంవిశేద్గచ్ఛేత్పుత్రార్థం - యుగ్మాస్వితి బహువచనం సముచ్చయార్థం - అతశ్చైకస్మిన్నపి ఋతావప్రతిషిద్ధాసు యుగ్మాసు సర్వాసు రాత్రిషు గచ్ఛేత్ ఏవం గచ్ఛన్ బ్రహ్మ

చార్యేవ భవతి - అతో యత్ర బ్రహ్మచర్యం శ్రాద్ధాదిషు చోదితం తత్ర గచ్ఛతో ఽపి న బ్రహ్మచర్యస్ఖలనదోషో ఽస్తి - కించ - పర్వాణ్యాద్యాశ్చ తస్రశ్చ వర్జయేత్ - పర్వాణీతి బహువచనాదష్టమ్యవగమాదష్టమీచతుర్దశ్యోర్గ్రహణం - యథాహ మనుః ॥ అమావాస్యామష్టమీం చ పౌర్ణమాసీం చతుర్దశీం । బ్రహ్మచారీ భవేన్నిత్యమప్యృతౌ స్నాతకో ద్విజ ఇతి ॥ అతో ఽమావాస్యాదీ నిరజోదర్శనాదారభ్య చతస్రో రాత్రీశ్చ వర్జయేత్ ॥ ౭౯ ॥ కించ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తేన ప్రకారేణ స్త్రియం గచ్ఛన్ క్షామాం గచ్ఛేత్ - క్షామా చ తస్మిన్ కాలే రజస్వలావ్రతేనైవ భవతి - అథ చేన్న భవతి తదా కర్తవ్యా క్షామతా - పుత్రోత్పత్త్యర్థమల్పాస్నిగ్ధభోజనాదినా - ప్రముమాన్ పుంసో ఽధికే శుక్రే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియా ఇతి వచనాత్ - యదా యుగ్మాయామపి రాత్రౌ శోణితాధిక్యం తదా స్త్ర్యేవ భవతి పురుషాకృతిః - అయుగ్మాయామపి శుక్రాధిక్యే పుమానేవ భవతి స్త్ర్యాకృతిః - కాలస్య నిమిత్తత్వాచ్ఛుక్రశోణితయోశ్చోపాదానకారణత్వేన ప్రాబల్యాత్ తస్మాత్ క్షామతా కర్తవ్యా - మఘామూలనక్షత్రే చ వర్జయేత్ - చంద్రే చైకాదశాదిశుభస్థానగతే - చకారాత్పుంనక్షత్రేషు శుభయోగలగ్నాదిసంపత్తౌ - సకృదేకస్యాం రాత్రౌ న ద్విత్రిర్వా - తతో లక్షణైర్యుక్తం పుత్రం జనయతి - పుమానప్రతిహతపుంస్త్వః ॥ ౮౦ ॥ ఏవమృతౌ నియమముక్త్వేదానీమనృతౌ నియమమాహ ॥ యథాకామీతి ॥ భార్యాయా ఇచ్ఛానతిక్రమేణ ప్రవృత్తిరస్తీతి యథాకామీ భవేత్ - వాశబ్దో నియమాంతరగ్రహణపరిగ్రహార్థో న పూర్వనియమనివృత్త్యర్థః - స్త్రీణాం వరమింద్రదత్తమనుస్మరన్ - భవతీనాం కామవిహంతా పాతకీ స్యాదితి - యథా ॥ తా అబ్రువన్ వరం వృణామహా ఋత్వియాత్ప్రజాం విందామహై కామమావిజనితోః సంభవామేతి తస్మాదృత్వియాత్ స్త్రియః ప్రజాం విందంతే కామమావిజనితోః సంభవంతి వారేవృతగ్గ్ం హ్యాసామితి - అపి చ స్వదారేష్వేవ నిరతః నిరతస్తన్మనస్కో భవేదిత్యనుషజ్యతే - ఏవకారేణ స్త్ర్యంతరగమనం నివర్తయతి ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ ॥ ఉభయత్రాపి దృష్టప్రయోజనమాహ ॥ స్త్రియో రక్ష్యా యతః స్మృతా ఇతి । యస్మాత్ స్త్రియో రక్ష్యాః స్మృతా ఉక్తా భర్తవ్యాశ్చ సురక్షితా ఇతి - తచ్చ సురక్షణం యథాకామిత్వేన స్త్ర్యంతరాగమనేన చ భవతీతి అత్రాహ - తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేదితి ॥ కిమయం విధిర్నియమః పరిసంఖ్యా వా ॥ శ్లో ॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికే సతి । తత్ర చాన్యత్ర వా ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యా నిగద్యత ఇతి - ఉచ్యతే - న తావద్విధిః ప్రాప్తార్థత్వాత్ - నాపి పరిసంఖ్యా దోషత్రయసమాసక్తేః అతో నియమం ప్రపేదిరే న్యాయవిదః । కః పునరేషాం భేదః - ఉచ్యతే - అత్యంతాప్రాప్తప్రాపణం విధిః యథాగ్నిహోత్రం జుహుయాదష్టకాః కర్తవ్యా ఇతి - పక్షే ప్రాప్తస్యాప్రాప్తపక్షాంతరప్రాపణం నియమః - యథా సమే యజేతేతి - దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి యాగః కర్తవ్యతయా విహితః - స చ దేశమంతరేణ కర్తుమశక్య ఇత్యర్థాద్దేశః

శ్చ తత్రశ్చ వర్జయేత్ ॥ ౭౯ ॥ ఏవం గచ్ఛన్ స్త్రియం క్షామాం మఘాం మూలం చ వర్జయేత్ । సుస్థ ఇందౌ

సకృత్పుత్రం లక్షణ్యం జనయేత్పుమాన్ ॥ ౮౦ ॥ యథాకామీ భవేద్వాపి స్త్రీణాం వరమనుస్మరన్ । స్వదా

ప్రాప్తః - స చ సమో విషమశ్చేతి ద్వివిధః - యదా యజమానః సమే యియక్షతే తదా సమే యజేతేతి వచనముదాస్తే స్వార్థస్య ప్రాప్తార్థత్వాత్ - యదా తు విషమే దేశే యియక్షతే తదా సమే యజేతేతి స్వార్థం విధత్తే - స్వార్థస్య తదానీమప్రాప్తత్వాత్ - విషమదేశనివృత్తిస్త్వార్థికీ - చోదితే దేశే నైవ యాగనిష్పత్తిః అచోదితదేశోపాదానేన యథాశాస్త్రం యాగో ఽనానుష్ఠితః స్యాదితి - తథా ప్రాఙ్ముఖో ఽన్నాని భుంజీతేతి - ఇదమపి స్మార్తముదాహరణం పూర్వేణ వ్యాఖ్యాతం । ఏకస్యానేకత్ర ప్రాప్తస్యాన్యతో నివృత్త్యర్థమేకత్ర పునర్వచనం పరిసంఖ్యా - తద్యథా ఇమామగృభ్ణన్ రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యయం మంత్రః స్వసామర్థ్యాద్ అశ్వాభిధాన్యా గర్దభాభిధాన్యాశ్చ రశనాయా గ్రహణే వినియుక్తః, పునరశ్వాభిధానీమాదత్త ఇతి వచనేనాశ్వాభిధాన్యాం వినియుజ్యమానో గర్దభాభిధాన్యా వినివర్తతే - తథా చ - పంచ పంచనఖా భక్ష్యా ఇత్యత్ర స్వేచ్ఛయా శశాదిషు శ్వాదిషు చ భక్షణం ప్రాప్తం, పునః శశాదిషు శ్రూయమాణం శ్వాదిభ్యో నివర్తత ఇతి । కిం పునరత్ర యుక్తం పరిసంఖ్యేత్యాహ - తథా హి - కృతదారసంగ్రహస్య స్వేచ్ఛయైవ ఋతౌ గమనం ప్రాప్తమితి - న విధేరయం విషయః - నాపి నియమస్య - గృహ్యస్మృతివిరోధాత్ - ఏవం హి స్మరంతి గృహ్యకారాః దారసంగ్రహానంతరం త్రిరాత్రం ద్వాదశరాత్రం సంవత్సరం వా బ్రహ్మచారీ స్యాదితి - తత్ర ద్వాదశరాత్రాత్సంవత్సరాద్వా పూర్వమేవర్తుసంభవే ఋతౌ గచ్ఛేదేవేతి నియమాద్బ్రహ్మచర్యస్మరణం బాధ్యేత - అపి చ - ప్రాప్తైభార్థే వచనం విశేషణపరం యుక్తం - ప్రాప్తం చర్తౌ భార్యాగమనమిచ్ఛయైవాతో యది గచ్ఛేదృతావేవేతి వచనవ్యక్తిర్యుక్తా - కించ - నైయమికాత్పుత్రోత్పత్తివిధేరేవర్తౌ నిత్యం గమనం ప్రాప్తమేవేతి ఋతౌ గచ్ఛేదేవేతి నియమో ఽనర్థకః స్యాత్ నియమే చాదృష్టం కల్పనీయం - కించ - ఋతౌ గంతవ్యమేవేతి నియమే అసన్నిహితస్య వ్యాధ్యాదినా అసమర్థస్యానిచ్ఛోశ్చాశక్యో ఽర్థ ఉపదిష్టః స్యాత్ - విధ్యనువాదవిరోధశ్చ నియమే - తథా హి - ఏకశ్శబ్దః సకృదుచ్చరితః స్వమేవార్థం పక్షే ఽనువదతి పక్షే విధత్తే చేతి - తస్మాదృతావేవ గచ్ఛేన్నాన్యత్రేతి పరిసంఖ్యైవ యుక్తా - తదిదం భారుచివిశ్వరూపాదయో నానుమన్యంతే - యతో నియమ ఏవ యుక్తః పక్షే స్వార్థవిధిసంభవాత్ అగమనే దోషశ్రవణాచ్చ - యథాహ పరాశరః ॥ ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయ ఇతి । న చ విధ్యనువాదవిరోధో ఽనువాదాభావాత్ విధ్యర్థత్వాద్వచనస్య - తత్ర హి విధ్యనువాదవిరోధో యత్ర విధేయావధియాత దేవానువేదితవ్యమప్రాప్తత యాన్యోద్దేశేన విధాతవ్యం చేతి - యథా వాజపేయాధికరణే పూర్వపక్షే వాజపేయేన స్వారాజ్యకామో యజేతేతి వాజపేయలక్షణగుణవిధా

నావధిత్వేనయోగోనువేదితవ్యః - సఏవస్వారాజ్యలక్షణఫలోద్దేశేనవిధాతవ్యశ్చేతి - నచానువాదేనేహకృత్యమస్తి- యత్తునియమే అదృష్టంక
ల్పనీయమిత్యుక్తంతత్పరిసంఖ్యాయామపిసమానం - అనృతౌగచ్ఛతోదోషకల్పనాత్ యత్తునైయమికపుత్రోత్పాదనవిధ్యాక్షేపేణైవఋతౌనిత్య
గమనప్రాప్తైర్ననియమఇతి - తదసత్ - సఏవాయంనైయమికఃపుత్రోత్పాదనవిధిస్స్యాత్ యతఏవంగచ్ఛన్ స్త్రియంక్షామాంలక్షణ్యాం పు
త్రం జనయేదితి స్త్ర్యభిగమనాతిరిక్తః పుత్రోత్పాదనవిధిరితి - తన్న - గమనకరణికాయాభావనాయాఏవ పుత్రోత్పత్తికర్మతాప్రదృశ్యతే-
ఏవంగచ్ఛన్ లక్షణ్యాం పుత్రంజనయేదిత్యనేన యథాగ్నిహోత్రం జుహ్వన్ స్వర్గంభావయేదితి - నచాసన్నిహితాదేరశక్యార్థవిధిప్రసం
గః - సన్నిహితశక్తయోరేవోపదేశాత్ - ఋతుస్నాతాంతుయోభార్యాంసన్నిధౌనోపగచ్ఛతీతి- యస్స్వదారాన్ఋతుస్నాతాన్ స్వస్థస్సన్నో
పగచ్ఛతీతివిశేషోపాదానాత్- అనిచ్ఛానివృత్తిస్తునియమవిధానాదేవ-నచవిశేషణపరతాపక్షేభావార్థవిధిసంభవాత్-నాపిగృహ్యస్మృతివిరో
ధః - సంవత్సరాత్పూర్వమేవతుర్యదర్శనే సంవేశతోనబ్రహ్మచర్యస్ఖలనదోషః - యథాశ్రాద్ధాదిషు - తస్మాత్స్వార్థహాని పరార్థకల్పన
ప్రాప్తబాధలక్షణదోషత్రయవతీపరిసంఖ్యానయుక్తా-పంచపంచనఖాభక్ష్యాఇత్యత్రయద్యపిశశాదిషు భక్షణస్యపక్షేప్రాప్తైర్నియమశ్శశాది
షు శ్వాదిషుచప్రాప్తైః పరిసంఖ్యేతి ఉభయసంభవస్తథాపినియమపక్షే శశాద్యభక్షణేదోషప్రసంగః శ్వాదిభక్షణే చాదోషప్రసంగేన
ప్రాయశ్చిత్తస్మృతివిరోధ ఇతిపరిసంఖ్యైవాశ్రితా - ఏతేన సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనామశనంశ్రుతిచోదితమిత్యత్రాపి నియమోవ్యాఖ్యా
తో నాంతరభోజనం కుర్యాదితిచ పునరుక్తంస్యాత్ పరిసంఖ్యాయామేవంచనియమేసత్యనృతావృతావితివీప్సాలభ్యతే - నిమిత్తావృత్తౌనైమి
త్తికమప్యావర్తతఇతిన్యాయాత్ - యథాకామీభవేదిత్యపినియమఏవానృతావపి స్త్రీకామనాయాంసత్యాం స్త్రియమభిరమయేదేవేతి - ఋ
తావుపేయాత్సర్వత్రవా ప్రతిషిద్ధవర్జమిత్యేతదపిగౌతమీయంసూత్రద్వయంనియమపరమేవ । ఋతావుపేయాదేవానృతావపి స్త్రీకామనా
యాంప్రతిషిద్ధవర్జముపేయాదేవేత్యలమతిప్రసంగేనేతి ॥ కించ ॥ ౮౧॥ భర్తృప్రభృతిభిఃపూర్వోక్తాఃసాధ్వ్యః స్త్రియోయథాశక్త్యలం
కార వసనభోజనపుష్పాదిభిః సంమాననీయాయస్మాత్తాః పూజితాధర్మార్థకామాన్ సంవర్ధయంతి॥ ౮౨॥ తయాపున స్సమర్పితగృ
హవ్యాపారయా కింభూతయా భవితవ్యమిత్యాహ ॥ సంయతేతి ॥ సంయతః స్వస్థానేనివేశితఉపస్కరోగృహోపకరణవర్గోయయాసా త

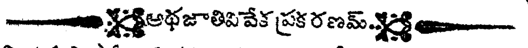
రనిరతశ్చైవస్త్రియోరక్ష్యాయతఃస్మృతాః॥ ౮౧ ॥ భర్తృభ్రాతృపితృజ్ఞాతిశ్వశ్రూశ్వశురదేవరైః॥
బంధుభిశ్చస్త్రియఃపూజ్యాభూషణాచ్ఛాదనాశనైః॥ ౮౨ ॥ సంయతోపస్కరాదక్షాహృష్టావ్యయప
రాఙ్ముఖీ। కుర్యాచ్ఛ్వశురయోఃపాదవందనంభర్తృతత్పరా।౮౩॥ క్రీడాంశరీరసంస్కారంసమాజో
త్సవదర్శనమ్ । హాస్యంపరగృహేయానంత్యజేత్ప్రోషితభర్తృకా॥ ౮౪ ॥ రక్షేత్కన్యాంపితావిన్నాం
పతిఃపుత్రాస్తువార్ధకే। అభావేజ్ఞాతయస్తేషాంనస్వాతంత్ర్యంక్వచిత్స్త్రియాః॥ ౮౫। పితృమా

థోక్తా- యథోలూఖలముసలశూర్పాదేః కండనస్థానే దృషదుపలయోరవియోగేన పేషణస్థానేఇత్యాది- దక్షాగృహవ్యాపారకుశలా - హృ
ష్టాసదైవప్రహసితవదనా - వ్యయపరాఙ్ముఖీ నవ్యయశీలాస్యాదితి సర్వత్రశేషః - కించ - శ్వశురశ్చశ్వశ్రూశ్చశ్వశురౌ-శ్వశురః శ్వశ్ర్వే
త్యేకశేషః - తయోఃపాదవందనంనిత్యంకుర్యాత్- శ్వశురగ్రహణంమాన్యాంతరోపలక్షణార్థం - భర్తృతత్పరా- భర్తృవశవర్తినీ సతీ
పూర్వోక్తంకుర్యాత్ ॥ ౮౩ ॥ భర్తృసన్నిధావుక్తం - ప్రోషితేభర్తరితయా కింకర్తవ్యమిత్యాహ ॥ క్రీడేతి ॥ దేశాంతరగతభర్తృకా క్రీ
డాం కందుకాదిభిః - శరీరసంస్కారముద్వర్తనాదిభిః - సమాజోజనసమూహః - ఉత్సవోవివాహాదిస్తయోర్దర్శనం - హాస్యం విస్రంభ
ణం - పరగృహగమనంత్యజేదితిప్రత్యేకంసంబధ్యతే ॥ ౮౪ ॥ కించ ॥ రక్షేదితి ॥ పాణిగ్రహణాత్ ప్రాక్పితాకన్యామకార్యకరణాద్రక్షేత్తత
ఊర్ధ్వంభర్తా - తదభావేపుత్రాఃవృద్ధభావేచ - తేషాముక్తానామభావేజ్ఞాతయోజ్ఞాతీనామభావేరాజా - పక్షద్వయావసానేతు రా
జాభర్తాప్రభుఃస్త్రియాఇతివచనాత్ - అతఃక్వచిదపి స్త్రీణాంనస్వాతంత్ర్యం ॥ ౮౫ ॥ కించ ॥ పిత్రేతి ॥ భర్త్రావినాభర్తృరహితాపిత్రా
దిరహితానస్యాత్ - యస్మాత్తద్రహితాగర్హణీయానింద్యాభవేత్ - ఏతచ్చబ్రహ్మచర్యపక్షే - భర్తరిప్రేతేబ్రహ్మచర్యంతదన్వారోహణం
వేతివిష్ణుస్మరణాత్ - అన్వారోహణేమహానభ్యుదయః - తథాచవ్యాసః కపోతికాఖ్యానవ్యాజేనదర్శితవాన్ ॥ శ్లో ॥ పతివ్రతా సంప్రదీప్తం
ప్రవివేశహుతాశనం । తత్రచిత్రాంగదధరంభర్తారంసాన్వపద్యత ॥ తతస్స్వర్గంగతఃపక్షీభార్యయాసహసంగతః । కర్మణాపూజిత
స్తత్రరేమేచసహభార్యయేతి ॥ తథాశంఖాంగిరసౌ ॥ తిస్రఃకోట్యోర్ధకోటీచయానిలోమానిమానుషే । తావత్కాలంవసేత్స్వర్గే భర్తా
రంయానుగచ్ఛతీతి ప్రతిపాద్యతయో రవియోగందర్శయతః ॥ వ్యాళగ్రాహీయథావ్యాళం బలాదుద్ధరతేబిలాత్ । తద్వదుద్ధృత్యసానారీ స
హతేనైవమోదతే ॥ తత్రసాభర్తృపరమా స్తూయమానాప్సరోగణైః । క్రీడతేపతినాసాధ్వీ యావదింద్రాశ్చతుర్దశేతి ॥ తథా ॥ బ్రహ్మ
ఘ్నోవాకృతఘ్నోవామిత్రఘ్నోవాభవేత్పతిః । పునాత్యవిధవానారీతమాదాయమృతాతుయా ॥ తథాహారీతః ॥ మృతేభర్తరి యానారీ
సమారోహేద్ధుతాశనం । సారుంధతీసమాచారాస్వర్గలోకేమహీయతే ॥ యావచ్చాగ్నౌమృతేపత్యౌస్త్రీనాత్మానంప్రదాహయేత్ । తా
వన్నముచ్యతేసాహి స్త్రీశరీరాత్కథంచనేతి ॥ మాతృకం పైతృకం చాపి యత్రచైవప్రదీయతే । కులత్రయంపునాత్యేసాభర్తారంగం

యానుగచ్ఛతి॥ తథా॥ ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా । మృతే మ్రియేత యా పత్యౌ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా ॥ అయం చ సర్వాసాం స్త్రీణామగర్భిణీనామబాలాపత్యానామాచాండాలం సాధారణో ధర్మః - భర్తారం యానుగచ్ఛతీత్యవిశేషోపాదానాత్ - యాని చ బ్రాహ్మణ్యనుగమననిషేధపరాణి వాక్యాని - మృతానుగమనం నాస్తి బ్రాహ్మణ్యా బ్రహ్మశాసనాత్ । ఇతరేషు తు వర్ణేషు తపః పరమముచ్యతే॥ జీవంతీ తద్ధితం కుర్యాన్మరణాదాత్మఘాతినీ । యా స్త్రీ బ్రాహ్మణజాతీయా మృతం పతిమనువ్రజేత్ । సా స్వర్గమాత్మఘాతేన నాత్మానం న పతిం నయేత్ ॥ ఇత్యేవమాదీని తాని పృథక్చిత్యాధిరోహణవిషయాణి ॥ పృథక్చితిం సమారుహ్య న విప్రా గంతుమర్హతీతి విశేషస్మరణాత్ - అనేన క్షత్రియాదిస్త్రీణాం పృథక్చిత్యారోహణానుజ్ఞా గమ్యతే ॥ యత్తు కైశ్చిదుక్తం పురుషాణామివ స్త్రీణామప్యాత్మహననస్య ప్రతిషిద్ధత్వాదతిప్రవృద్ధస్వర్గాభిలాషాయాః ప్రతిషేధశాస్త్రమతిక్రామంత్యా అయమనుగమనోపదేశః శ్యేనవత్ - యథా శ్యేనేనాభిచరన్ యజేతేతి తీవ్రక్రోధాక్రాంతస్వాంతస్య ప్రతిషేధశాస్త్రమతిక్రామతః శ్యేనోపదేశ ఇతి॥ తదయుక్తం॥ ఏతావచ్ఛ్యేనకరణికాయాం భావనాయాం భావ్యభూతహింసాయాం విధిసంస్పర్శాభావేన ప్రతిషేధసంస్పర్శాత్ ఫలద్వారేణ శ్యేనస్యానర్థత్వం వర్ణయంతి - తేషాం మతే హింసాయా ఏవ స్వర్గార్థతయా అనుగమనశాస్త్రేణ విధీయమానత్వాత్ - ప్రతిషేధసంస్పర్శాభావాదగ్నీషోమీయవత్ స్పష్టమేవానుగమనస్య శ్యేనవైషమ్యం - యత్తు మతం హింసా నామ మరణానుకూలో వ్యాపారః - శ్యేనశ్చ మరణానుకూలవ్యాపారత్వాత్ హింసైవ - కామాధికారే చ కరణాంశే రాగతః ప్రవృత్తిసంభవేన విధేరప్రవర్తకత్వాద్రాగప్రయుక్తహింసారూపత్వాచ్ఛ్యేనః ప్రతిషిద్ధస్వరూపేణైవానర్థ ఇతి । తత్రాప్యనుగమనశాస్త్రేణ మరణస్యైవ స్వర్గసాధనతయా విధానాన్మరణే యద్యపి రాగతః ప్రవృత్తిస్తథాపి మరణానుకూలే వ్యాపారే అగ్నిప్రవేశాదావితికర్తవ్యతారూపే విధిత ఏవ ప్రవృత్తిరితి న నిషేధస్యావకాశః - వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతివత్ తస్మాత్ స్పష్టమేవానుగమనస్య శ్యేనవైషమ్యం । యత్తు తస్మాదు హ న పురాయుషః స్వఃకామీ ప్రేయాదితి శ్రుతివిరోధాదనుగమనమయుక్తమితి । తచ్చ న । స్వఃకామ్యాయుషః ప్రాఙ్ న ప్రేయాదితి స్వర్గఫలోద్దేశేనాయుషః ప్రాగాయుర్వ్యయో న కర్తవ్యో మోక్షార్థినా । యస్మాదాయుషః శేషే పతి నిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాన క్షపితాంతఃకరణకళంకస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసంపత్త్యా సత్యాత్మజ్ఞానేన నిత్యనిరతిశయానందబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షసంభవః । తస్మాద

తృసుతభ్రాతృశ్వశ్రూశ్వశురమాతులైః । హీనా న స్యాద్వినా భర్త్రా గర్హణీయాన్యథా భవేత్ ॥
౮౬॥ పతిప్రియహితే యుక్తా స్వాచారా విజితేంద్రియా । సేహ కీర్తిమవాప్నోతి ప్రేత్య చానుత్తమాం
గతిం॥ ౮౭॥ సత్యామన్యాం సవర్ణాయాం ధర్మకార్యం న కారయేత్ । సవర్ణాసు విధౌ ధర్మే జ్యేష్ఠ
యా న వినేతరా॥ ౮౮ ॥ దాహయిత్వాగ్నిహోత్రేణ స్త్రియం వృత్తవతీం పతిః । ఆహరేద్విధివద్దారాన
గ్నీంశ్చైవావిలంబయన్॥ ౮౯॥ సవర్ణేభ్యః సవర్ణాసు జాయంతే హి సజాతయః । అనింద్యేషు వివా

నిత్యాల్పసుఖరూపస్వర్గార్థమాయుర్వ్యయో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః । అతశ్చ మోక్షమనిచ్ఛంత్యా అనిత్యాల్పసుఖరూపస్వర్గార్థిన్యా అనుగమనం యుక్తమితరకామ్యానుష్ఠానవదితి సర్వమనవద్యం ॥ ౮౬ ॥ కించ ॥ పతీతి ॥ ప్రియమనవద్యత్వేన మనోనుకూలమాయత్యాం చ యచ్ఛ్రేయస్కరం తద్ధితం ప్రియం చ హితం చ ప్రియహితం తస్మిన్ యుక్తా నిరతా । స్వాచారా శోభన ఆచారో యస్యాః సా తథోక్తా - శోభనశ్చాచారో దర్శితః శంఖేన । అనుక్త్వా గృహాన్నిర్గచ్ఛేన్నానుత్తరీయా న త్వరితం వ్రజేన్న పరపురుషమభిభాషేతాన్యత్ర వణిక్ప్రవ్రజితవృద్ధవైద్యేభ్యో న నాభిం దర్శయేదాగుల్ఫం వాసః పరిదధ్యాన్న స్తనౌ వివృతౌ కుర్యాన్న హసేదప్రావృతం భర్తారం తద్బంధూంశ్చ న ద్విష్యాన్న గణికాధూర్తాభిసారిణీప్రవ్రజితాప్రేక్షణికామాయామూలకుహకకారికాదుశ్శీలాదిభిస్సహైకత్ర తిష్ఠేత్ సంసర్గేణ హి చారిత్రం దుష్యతీతి - విజితేంద్రియా విజితాని సంయమితాని ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని వాగాదీని చ మనస్సహితాని యయా సా - ఇహలోకే కీర్తిం ప్రఖ్యాతిం పరలోకే చోత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతీతి । అయం చ సకల ఏవ స్త్రీధర్మో వివాహాదూర్ధ్వం వేదితవ్యః - ప్రాగుపనయనాత్కామచారకామవాదకామభక్షా ఇతి స్మరణాత్, వైవాహికో విధిః స్త్రీణాముపనాయనికః స్మృత ఇతి చ ॥ ౮౭ ॥ అనేకభార్యం ప్రత్యాహ ॥ సత్యామితి ॥ సవర్ణాయాం సత్యామన్యామసవర్ణాం నైవ ధర్మకార్యం కారయేత్ - సవర్ణాస్వపి బహ్వీషు ధర్మనిగ్రాధర్మానుష్ఠానే జ్యేష్ఠయా వినా జ్యేష్ఠాం ముక్త్వా ఇతరా మధ్యమా కనిష్ఠా వా న నియోక్తవ్యా ॥ ౮౮ ॥ ప్రమీతపతికాయా విధిముక్త్వేదానీం ప్రమీతభార్యం ప్రత్యాహ ॥ దాహయిత్వేతి ॥ పూర్వోక్తాం వ్రతవతీమాచారవతీం విపన్నాం స్త్రియమగ్నిహోత్రేణ శ్రౌతేనాగ్నినా తదభావే స్మార్తేన దాహయిత్వా పతిః భర్తానుత్పాదితపుత్రోనిష్టయజ్ఞో వా - ఆశ్రమాంతరే చానధికృతో వానప్రస్థ్యం తరాభావే - పునర్దారానగ్నీంశ్చ విధివదాహరేదవిలంబయన్ శీఘ్రమేవ - అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకమపి ద్విజ ఇతి దక్షస్మరణాత్ - ఏతచ్చాబాధానే సహాధికృతాయా ఏవ నాన్యస్యాః - యత్తు ॥ శ్లో ॥ ద్వితీయాం చైవ యో భార్యాం దహేద్వైతానికాగ్నిభిః । జీవంత్యాం ప్రథమాయాం హి సురాపాన సమం హి తదితి ॥ తథా మృతాయాం తు ద్వితీయాయాం యోగ్నిహోత్రం సముత్సృజేత్ । బ్రహ్మఘ్నం తం విజానీయాద్యశ్చ కామాత్సముత్సృజేదిత్యేవమాది తదాధానే సహాధికృతాయా అగ్నిదాహే వేదితవ్యం ॥ ౮౯ ॥ ఇతి వివాహప్రకరణమ్. ❋❋❋

అథ జాతివివేకప్రకరణమ్.

బ్రాహ్మణస్య చతస్రో భార్యాః క్షత్రియస్య తిస్రో వైశ్యస్య ద్వే శూద్రస్యైకేత్యుక్తం తాసు చ పుత్రానుత్పాదితవ్యా ఇత్యుక్త్వా ఇదానీం తేషాం

కస్మాత్కః పుత్రో భవతీతి వివేక్తుమాహ - సవర్ణేభ్య ఇతి ॥ సవర్ణేభ్యో బ్రాహ్మణాదిభ్యః - సవర్ణాసు బ్రాహ్మణ్యాదిషు - సజాతయో మాతృపితృసమానజాతీయాః పుత్రా భవంతి । విన్నాస్వేష విధిః స్మృత ఇతి - సర్వశేషత్వేనోపసంహారాద్విన్నాసు సవర్ణాస్వితి సంబధ్యతే - విన్నశబ్దస్య సంబంధిశబ్దత్వాద్వేత్తృభ్యః సవర్ణేభ్య ఇతి లభ్యతే - ఏకస్సవర్ణశబ్దః స్పష్టార్థః - అతశ్చాయమర్థః సంపృత్తః ఉక్తైః సవిధినోఢాయాం సవర్ణాయాం వోఢుః సవర్ణాదుత్పన్నస్తస్మాత్సమానజాతీయో భవతీతి - అతశ్చ కుండగోళకకానీనసహోఢాదీనాం సవర్ణత్వముక్తం భవతీతి - తే చ సవర్ణేభ్యో అనులోమప్రతిలోమేభ్యశ్చ భిద్యమానాః సాధారణధర్మైరహింసాదిభిః అధిక్రియంతే శూద్రాణాం చ సధర్మాణః సర్వే పధ్వంసజాః స్మృతా ఇతి స్మరణాత్ - అపధ్వంసజా వ్యభిచారజాతాః - శూద్రధర్మైరపి ద్విజశుశ్రూషాదిభిరధిక్రియంతే । నను కుండగోళకయోరపి బ్రాహ్మణత్వే శ్రాద్ధే ప్రతిషేధోనుపపన్నః న్యాయవిరోధశ్చ యో యజ్జాతీయాద్యజ్జాతీయాయాముత్పన్నః స తజ్జాతీయ ఏవ - యథా గోర్గవి గౌః అశ్వాద్వడబాయామశ్వః తస్మాద్బ్రాహ్మణాత్ బ్రాహ్మణ్యాముత్పన్నోఽబ్రాహ్మణ ఇతి విరుద్ధం - తథా కానీనపౌనర్భవాదీననుక్రమ్య సజాతీయేష్వయం ప్రోక్తస్తనయేషు మయా విధిరితి వచనవిరోధశ్చ - నైతత్సారం - బ్రాహ్మణేన బ్రాహ్మణ్యాముత్పన్నో న బ్రాహ్మణ ఇతి బ్రువన్నివృత్త్యర్థః శ్రాద్ధే ప్రతిషేధః - యథాత్యంతమప్రాప్తస్య పతితస్య శ్రాద్ధే నిషేధః - న చ న్యాయవిరోధః - యత్ర ప్రత్యక్షగమ్యా జాతిర్భవతి తత్ర తథా - బ్రాహ్మణ్యాదిజాతిస్తు స్మృతిలక్షణా యథా స్మరణం భవతి - యథా సమానేపి బ్రాహ్మణ్యే కుండినో వసిష్ఠో త్రిగోత్రో గౌతమ ఇతి స్మరణలక్షణం గోత్రం - తథా మనుష్యత్వే సమానేపి బ్రాహ్మణ్యాదిజాతిస్తద్విలక్షణా - మాతాపిత్రోశ్చైతదేవ జాతిలక్షణం - న చానవస్థా, అనాదిత్వాత్సంసారస్య - శబ్దార్థవ్యవహారవత్ - సజాతీయేష్వయం ప్రోక్త ఇతి చోక్తానువాదత్వాత్ - యథాసంభవం వ్యాఖ్యాస్యతే - క్షేత్రజస్తు మాతృసమానజాతీయో నియోగస్మరణాత్ - శిష్టసమాచారాచ్చ - యథా ధృతరాష్ట్రపాండువిదురాః క్షేత్రజాస్సంతో మాతృసమానజాతీయా ఇత్యలమతిప్రసంగేన । కించ - అనింద్యేషు బ్రాహ్మాదివివాహేషు పుత్రాస్సంతానవర్ధనాః ఆరోగిణో దీర్ఘాయుషో ధర్మప్రజాసంపన్నా భవంతి ॥ ౯౦ ॥ వర్ణానుక్త్వా ఇదానీమనులోమానాహ ॥ విప్రాదితి ॥ బ్రాహ్మణాత్ క్షత్రియాయాం విన్నాయాముత్పన్నో మూర్ధావసిక్తో నామ పుత్రో భవతి - వైశ్యకన్యా

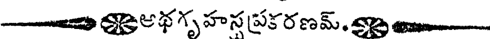
హేషు పుత్రాస్సంతానవర్ధనాః ॥౯౦॥ విప్రాన్మూర్ధావసిక్తో హి క్షత్రియాయాం విశః స్త్రియామ్।
అంబష్ఠశ్శూద్ర్యాం నిషాదో జాతః పారశవోపి వా ॥ ౯౧ ॥ వైశ్యాశూద్ర్యోస్తు రాజన్యా న్మాహిష్యో
గ్రౌ సుతౌ స్మృతౌ । వైశ్యాత్తు కరణశ్శూద్ర్యాం విన్నాస్వేష విధిః స్మృతః ॥ ౯౨ ॥ బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రి
యాత్సూతో వైశ్యాద్వైదేహకస్తథా । శూద్రాజ్జాతస్తు చాండాలస్సర్వధర్మబహిష్కృతః ॥౯౩॥ క్షత్రి
యా మాగధం వైశ్యాచ్ఛూద్రాత్ క్షత్తారమేవ చ । శూద్రాదాయోగవం వైశ్యా జనయామాస వై సుతమ్ ॥
౯౪ ॥ మాహిష్యేణ కరణ్యాం తు రథకారః ప్రజాయతే । అసత్సంతస్తు విజ్ఞేయాః ప్రతిలోమానులోమ

యాం విన్నాయామంబష్ఠో నామ భవతి - శూద్రాయాం విన్నాయాం నిషాదో నామ పుత్రో భవతి - నిషాదో నామ కశ్చిత్ మత్స్యఘాతోపజీవీ ప్రతిలోమజః - సమాభూదితి పారశవో నిషాద ఇతి సంజ్ఞావికల్పః - విప్రాదితి సర్వత్రానువర్తతే - యత్తు బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయాముత్పాదితః క్షత్రియ ఏవ భవతి, క్షత్రియేణ వైశ్యాయాం వైశ్య ఏవ, వైశ్యేన శూద్రాయాం శూద్ర ఇతి శంఖస్మరణం, తత్ క్షత్రియాదిధర్మప్రాప్త్యర్థం న తు మూర్ధావసిక్తాదిజాతినిరాకరణార్థం - క్షత్రియాదిజాతిప్రాప్త్యర్థం వా - అతశ్చ మూర్ధావసిక్తాదీనాం క్షత్రియాదేరుక్తైరేవ దండాజినోపవీతాదిభిరుపనయనాదికార్యం ప్రాగుపనయనాత్కామచార కామవాద కామభక్షా ఇతి పూర్వవద్వేదితవ్యం ॥౯౧॥ వైశ్యేతి ॥ వైశ్యాయాం శూద్రాయాం చ విన్నాయాం రాజన్యాత్ మాహిష్యోగ్రౌ యథాక్రమం పుత్రౌ భవతః - వైశ్యేన శూద్రాయాం విన్నాయాం కరణో నామ పుత్రో భవతి - ఏష సవర్ణమూర్ధావసిక్తాదిసంజ్ఞావిధిర్విన్నాసు ఊఢాసు స్మృత ఉక్తో వేదితవ్యః - ఏతే చ మూర్ధావసిక్తాంబష్ఠ నిషాద మాహిష్యోగ్రకరణాః షడనులోమజాః పుత్రా వేదితవ్యాః ॥ ౯౨ ॥ ప్రతిలోమజానాహ - బ్రాహ్మణ్యామితి ॥ బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియవైశ్యశూద్రైరుత్పాదితా యథాక్రమం సూతవైదేహకచాండాలాఖ్యాః పుత్రాః భవంతి - తత్ర చాండాలః సర్వధర్మబహిష్కృతః ॥ ౯౩ ॥ కించ - క్షత్రియేతి ॥ క్షత్రియాయోషిత్ వైశ్యాన్మాగధం నామ పుత్రం జనయతి - సైవ శూద్రాత్ క్షత్తారం - వైశ్యాయోషిత్ శూద్రాదాయోగవం పుత్రం జనయతి - ఏతే చ సూతవైదేహకచాండాలమాగధక్షత్త్రాయోగవాః షట్ ప్రతిలోమజాః - ఏతేషాం చ వృత్తయ ఔశనసే మానవే చ ద్రష్టవ్యాః ॥౯౪॥ సంకీర్ణసంకరే జాత్యంతరమాహ - మాహిష్యేణేతి ॥ క్షత్రియేణ వైశ్యాయాముత్పాదితో మాహిష్యః వైశ్యేన శూద్రాయాముత్పాదితా కరణీ - తస్యాం మాహిష్యేణోత్పాదితో రథకారో నామ జాత్యా భవతి - తస్య చోపనయనాదిసర్వం కార్యం వచనాత్ - యథాహ శంఖః - క్షత్రియవైశ్యానులోమానంతరోత్పన్నజో రథకారస్తస్యేజ్యాదానోపనయనసంస్కారక్రియా అశ్వప్రతిష్ఠా రథసూత్రవాస్తువిద్యాధ్యయనవృత్తితా చేతి - ఏవం బ్రాహ్మణక్షత్రియోత్పన్నమూర్ధావసిక్తమాహిష్యాద్యనులోమ సంకరజాత్యంతరాణాముపనయనాదిప్రాప్తిశ్చ వేదితవ్యా - తయోర్ద్విజత్వాత్ - సంజ్ఞాస్తు స్మృత్యంతరోక్తా ద్రష్టవ్యాః - ఏతచ్చ ప్రదర్శనమాత్రముక్తం - సంకీర్ణసంకరజాతానామానంత్యాత్ వక్తుమశక్యత్వాత్

అత ఏతావదత్ర వివక్షితమనంతరాః ప్రతిలోమజాః సంతశ్చానులోమజా జ్ఞాతవ్యా ఇతి ॥ ౯౫ ॥ సవర్ణేభ్యస్సవర్ణాసు జాయంత ఇత్యాదినా వర్ణప్రాప్తౌ కారణముక్తమిదానీం కారణాంతరమాహ ॥ జాతీతి ॥ జాత్యుత్కర్షో మూర్ధావసిక్తాదయస్తాసాముత్కర్షో బ్రాహ్మణత్వాదిప్రాప్తిర్జాత్యుత్కర్షో యుగే జన్మని సప్తమే పంచమే అపిశబ్దాత్ షష్ఠే వా బోద్ధవ్యో వ్యవస్థితశ్చాయం వికల్పః - వ్యవస్థా చ బ్రాహ్మణేన శూద్రాయాముత్పాదితా నిషాదీ - సా బ్రాహ్మణేనోఢా దుహితరం కాంచిజ్జనయతి - సాపి బ్రాహ్మణేనోఢాన్యామిత్యనేన ప్రకారేణ షష్ఠీ సప్తమం బ్రాహ్మణం జనయతి బ్రాహ్మణేన వైశ్యాయాముత్పాదితాం బష్ఠీ - సాప్యనేన ప్రకారేణ పంచమీ షష్ఠం బ్రాహ్మణం జనయతి మూర్ధావసిక్తాప్యనేన ప్రకారేణ చతుర్థీ పంచమం బ్రాహ్మణమేవ జనయతి - ఏవముగ్రా క్షత్రియోఢా మాహిష్యా చ యథాక్రమం షష్ఠం పంచమం క్షత్రియం చ జనయతి - తథా కరణీ వైశ్యోఢా పంచమం వైశ్యమిత్యేవమన్యత్రాప్యూహనీయం - కించ - కర్మణాం వ్యత్యయే వృత్త్యర్థానాం కర్మణాం వ్యత్యయే విపర్యాసే - యథా బ్రాహ్మణో ముఖ్యవృత్త్యా అజీవన్ క్షాత్త్రేణ కర్మణా జీవేత్ ఇత్యనుకల్పస్తేనాప్యజీవన్ వైశ్యవృత్త్యా తయాప్యజీవన్ శూద్రవృత్త్యా - క్షత్రియోఽపి స్వకర్మణా జీవనార్థేనాజీవన్ వైశ్యవృత్త్యా శూద్రవృత్త్యా వా - వైశ్యోఽపి స్వవృత్త్యా అజీవన్ శూద్రవృత్త్యేతి కర్మణాం వ్యత్యయస్తస్మిన్ వ్యత్యయే సతి యద్యాపద్విమోక్షేఽపి తాం వృత్తిం న పరిత్యజతి తదా సప్తమే షష్ఠే పంచమే వా జన్మని సామ్యం - యస్య హీనవర్ణస్య కర్మణా జీవతి స తత్సమానజాతిత్వం యాతి యథా బ్రాహ్మణః శూద్రవృత్త్యా జీవంస్తామపరిత్యజన్ యం పుత్రముత్పాదయతి సోఽపి తయైవ వృత్త్యా జీవన్ పుత్రాంతరమిత్యేవం పుత్రపరంపరయా సప్తమే జన్మని శూద్రమేవ జనయతి - వైశ్యవృత్త్యా తు జీవన్ షష్ఠే వైశ్యం క్షత్రవృత్త్యా జీవన్ పంచమే క్షత్రియం - క్షత్రియోఽపి శూద్రవృత్త్యా జీవన్ షష్ఠే శూద్రం - వైశ్యవృత్త్యా జీవన్ పంచమే వైశ్యం - వైశ్యోఽపి శూద్రవృత్త్యా జీవంస్తామపరిత్యజన్ పుత్రపరంపరయా పంచమే జన్మని శూద్రం జనయతీతి । పూర్వవచ్చాధరోత్తరం - అస్యార్థః - వర్ణసంకరేణానులోమజాః ప్రతిలోమజాశ్చ దర్శితాః, సంకీర్ణసంకరజాతాశ్చ రథకారనిదర్శనేన దర్శితాః, ఇదానీం వర్ణసంకీర్ణసంకరజాతాః ప్రదర్శ్యంతే - అధరే చ ఉత్తరే చాధరోత్తరం - యథా మూర్ధావసిక్తాయాం క్షత్రియవైశ్యశూద్రైరుత్పాదితాస్తథాంబష్ఠాయాం వైశ్యశూద్రాభ్యాం నిషాద్యాం శూద్రేణోత్పాదితా అధరాః ప్రతిలోమజాః - తథా మూర్ధావసిక్తాంబష్ఠనిషాదీషు బ్రాహ్మణోత్పాదితాః మాహిష్యుగ్రయోర్బ్రాహ్మణేన క్షత్రియేణ చోత్పాదితాః - కరణ్యాం బ్రాహ్మణేన

జాః ॥ ౯౫ ॥ జాత్యుత్కర్షో యుగే జ్ఞేయః సప్తమే పంచమేఽపి వా । వ్యత్యయే కర్మణాం సామ్యం పూర్వవచ్చాధరోత్తరమ్ ॥ ౯౬ ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ । దాయకాలాహృతే వాపి శ్రౌతం వైతానికాగ్నిషు ॥ ౯౭ ॥ శారీరచింతాం నిర్వర్త్య కృతశౌచవిధిర్ద్విజః । ప్రాతస్సంధ్యాముపాసీత దంతధావనపూర్వకమ్ ॥ ౯౮ ॥ హుత్వాగ్నీన్ సూర్యదైవత్యాన్ జపేన్మంత్రాన్ సమాహితః । వేదార్థానధిగచ్ఛేచ్చ శాస్త్రాణి వివిధాని చ ॥ ౯౯ ॥ ఉపేయాదీశ్వరం చైవ యోగక్షేమార్థసిద్ధయే । స్నాత్వా దేవాన్ పితౄంశ్చాపి

క్షత్రియేణ వైశ్యేన చోత్పాదితాః - ఉత్తరేఽనులోమజాః - ఏవమన్యత్రాప్యూహనీయం - ఏతదధరోత్తరం పూర్వవదసత్సదితి బోద్ధవ్యం ॥ ౯౬ ॥
ఇతి వర్ణజాతివివేకప్రకరణమ్ ॥

అథ గృహస్థప్రకరణమ్.

శ్రౌతస్మార్తాని కర్మాణ్యగ్నిసాధ్యాని ప్రదర్శయిష్యన్ కస్మిన్నగ్నౌ కిం కర్తవ్యమిత్యాహ - స్మృత్యుక్తం వైశ్వదేవాదికం కర్మ లౌకికం చ యత్ప్రతిదినం పాకలక్షణం తదపి గృహస్థో వివాహాగ్నౌ వివాహసంస్కృతే కుర్వీత - విభాగకాలాహృతే వా - వైశ్యకులాదగ్నిమానీయేత్యాదినోక్తసంస్కారసంస్కృతే - అపిశబ్దాత్ప్రేతే వా గృహపతావాహృతే సంస్కృత ఏవ - తతశ్చ కాలత్రయాతిక్రమే ప్రాయశ్చిత్తీయతే - శ్రుత్యుక్తమగ్నిహోత్రాదికం కర్మ వైతానికాగ్నిషు ఆహవనీయాదిషు కుర్వీత ॥ ౯౭ ॥ గృహస్థధర్మానాహ - శారీరేతి ॥ శారీరచింతాం మూత్రపురీషోత్సర్గాదికాం దివాసంధ్యాసు కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్ర ఇత్యాద్యుక్తవిధినా నిర్వర్త్య గంధలేపక్షయకరమిత్యాదినోక్తేన విధినా కృతశౌచవిధిర్ద్విజః దంతధావనపూర్వకం ప్రాతస్సంధ్యాముపాసీత - దంతధావనవిధిశ్చ - కంటకిక్షీరివృక్షోత్థం ద్వాదశాంగుళసమ్మితం । కనిష్ఠికాగ్రవత్స్థూలం పర్వార్ధకృతకూర్చకం । దంతధావనముద్దిష్టం జిహ్వోల్లేఖనికా తథేతి ॥ అత్ర వృక్షోత్థమిత్యనేన తృణలోష్టాంగుళ్యాదినిషేధః - పలాశాశ్వత్థాదినిషేధశ్చ స్మృత్యంతరోక్తో ద్రష్టవ్యః - దంతధావనమంత్రశ్చ ॥ ఆయుర్బలం యశో వర్చః ప్రజాః పశువసూని చ । బ్రహ్మప్రజ్ఞాం చ మేధాం చ త్వం నో దేహి వనస్పతే ఇతి ॥ బ్రహ్మచారిప్రకరణోక్తస్యాపి సంధ్యావందనస్య పునర్వచనం దంతధావనపూర్వకత్వప్రతిపాదనార్థం । దంతధావనం నృత్యగీతాది బ్రహ్మచారీ వర్జయేదితి తన్నిషేధాత్ ॥ ౯౮ ॥ హుత్వేతి ॥ ప్రాతస్సంధ్యావందనానంతరమగ్నీనాహవనీయాదీన్ యథోక్తేన విధినా హుత్వా ఔపాసనాగ్నిం వా - తదనంతరం సూర్యదైవత్యాన్ ఉదుత్యం జాతవేదసమిత్యాదీన్మంత్రాన్ జపేత్. సమాహితః అవిక్షిప్తచిత్తః - తదనంతరం వేదార్థాన్నిరుక్తవ్యాకరణాదిశ్రవణేనాధిగచ్ఛేజ్జానీయాత్ - చకారాదధీతం చాభ్యసేత్ - వివిధాని చ శాస్త్రాణి మీమాంసాప్రభృతీని ధర్మార్థారోగ్యప్రతిపాదకాని అధిగచ్ఛేత్ ॥ ౯౯ ॥ ఉపేయాదితి ॥ తదనంతరమీశ్వరమభిషేకాదిగుణయుక్తమన్యం వా శ్రీమంతమకుత్సితం యోగక్షేమార్థం - అలబ్ధలాభో యోగః - లబ్ధపరిపాలనం క్షేమః తదర్థముపేయాత్ ఉపాసీత - ఉపేయాదిత్యనేన సేవాం ప్రతిషేధతి - వేతనగ్రహణేన ఆజ్ఞాకరణం సేవా తస్యాః శ్వవృత్తిత్వేన నిషేధాత్ - తతో మధ్యాహ్నే స్వశాఖోక్తవిధినా నద్యాదిషు

స్నాత్వా దేవాన్ స్వగృహ్యోక్తాన్ పితౄంశ్చ చకారాదృషీంశ్చ దేవాదితీర్థేన తర్పయేత్ - తదనంతరం గంధకుసుమాక్షతైః హరిహరహిరణ్యగర్భప్రభృతీనామన్యతమం యథా వాహనాసనమృగ్యజుస్సామమంత్రైస్తత్ప్రకాశకైః స్వనామభిర్వా చతుర్థ్యంతైర్నమస్కారయుక్తైరారాధయేత్ యథోక్తేన విధినా॥ ౧౦౦॥ వేదేతి ॥ తదనంతరం వేదాథర్వపురాణేతిహాసాదీని సమస్తాని వ్యస్తాని వా అధ్యాత్మికీం చ విద్యాం జపయజ్ఞసిద్ధ్యర్థం యథోక్తేన విధినా యథాశక్తి జపేత్ - బలికర్మ స్వధా హోమస్స్వాధ్యాయ అతిథిసత్క్రియాః। భూతపితృ్రమరబ్రహ్మమనుష్యాణాం మహామఖాః - బలికర్మ భూతయజ్ఞః - స్వధా పితృయజ్ఞః - హోమో దేవయజ్ఞః - స్వాధ్యాయో బ్రహ్మయజ్ఞః - అతిథిసత్క్రియా మనుష్యయజ్ఞః ఏతే పంచమహాయజ్ఞా అహరహః కర్తవ్యా నిత్యత్వాత్ - యత్పునరేషాం ఫలశ్రవణం తదేషాం పావనత్వఖ్యాపనార్థం న కామ్యత్వప్రతిపాదనాయ ౧౦౧ ॥ దేవేభ్య ఇతి ॥ గృహ్యోక్తేన విధినా వైశ్వదేవహోమం కృత్వా తదవశిష్టేనాన్నేన భూతేభ్యో బలిం హరేత్ - అన్నగ్రహణమపక్వవ్యుదాసార్థం - తదనంతరం యథాశక్తి భూమావన్నం శ్వచాండాలవాయసేభ్యో నిక్షిపేత్ - చశబ్దాత్ క్రిమి పాపరోగి పతితేభ్యః - యథాహ మనుః శునాం చ పతితానాం చ శ్వపచాం పాపరోగిణామ్ । వాయసానాం క్రిమీణాం చ శనకైర్నిక్షిపేద్భువీతి ॥ ఏతచ్చ సాయం ప్రాతః కర్తవ్యం - అథ సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాదిత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ - ఇహ కేచిద్వైశ్వదేవాఖ్యస్య కర్మణః పురుషార్థత్వమన్నసంస్కారకర్మత్వం చేచ్ఛంతి॥ అథ సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాదిత్యన్నసంస్కారకర్మతా ప్రతీయతే - అథాతః పంచమహాయజ్ఞా ఇత్యుపక్రమ్య తాన్ ఏతాననహరహః కుర్వీతేతి నిత్యత్వాభిధానాత్ పురుషార్థత్వం చావగమ్యత ఇతి - తదయుక్తం - పురుషార్థత్వే సంస్కారకర్మత్వానుపపత్తేః - తథాహి - ద్రవ్యసంస్కారకర్మత్వపక్షే అన్నార్థతా వైశ్వదేవకర్మణః - పురుషార్థత్వే వైశ్వదేవకర్మార్థతా ద్రవ్యస్యేతి పరస్పరవిరోధాత్ - పురుషార్థత్వమేవ యుక్తం - మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనురితి। తథా॥ వైశ్వదేవే నివృత్తే తు యద్యన్యో

శ్వైవ తర్పయేదర్చయేత్తథా ॥ ౧౦౦ ॥ వేదాథర్వపురాణాని సేతిహాసాని శక్తితః। జపయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం విద్యాం చాధ్యాత్మికీం జపేత్ ॥ ౧౦౧॥ దేవేభ్యస్తు హుతాదన్నాచ్ఛేషాద్భూతబలిం హరేత్ ।అన్నం భూమౌ శ్వచాండాలవాయసేభ్యశ్చ నిక్షిపేత్ ॥౧౦౨॥ అన్నం పితృమనుష్యేభ్యో దేయమప్యన్వహం జలమ్। స్వాధ్యాయం చాన్వహం కుర్యాన్న పచేదన్నమాత్మనే॥౧౦౩॥ బాలస్వవాసినీవృద్ధగర్భిణ్యాతురకన్యకాః। సంభోజ్యాతిథిభృత్యాంశ్చ దంపత్యోశ్శేషభోజనమ్ ॥ ౧౦౪॥ ఆపోశనేనోపరిష్టాదధస్తాదశ్నతా తథా। అనగ్నమమృతం చైవ కార్యమన్నం ద్విజన్మనా ॥ ౧౦౫ ॥ అతిథిత్వేన వర్ణానాం దేయం శక్త్యానుపూర్వశః॥ అప్రణోద్యోఽతిథిస్సాయమపి వాగ్భూతృణోదకైః ॥౧౦౬॥ సత్కృత్య భిక్షవే భిక్షా దాతవ్యా సువ్రతాయ చ।భోజయేచ్చాగతాన్ కాలే సఖిసంబంధిబాంధవాన్ ॥౧౦౭॥ మహోక్షం వా మహాజం వా శ్రోత్రి

యాయోపకల్పయేత్ ..... ఇతి రాత్ర్యవ్రజేత్। తస్మాదన్నం యథాశక్తి ప్రదద్యాన్న బలిం హరేదితి స్మరణాత్ - పురుషార్థత్వే వైశ్వదేవాఖ్యం కర్మ న ప్రతిపాదకమావర్తనీయం - తస్మాదథ సాయం ప్రాతరిత్యాదినోత్పత్తిప్రయోగావుక్తౌ - తానేతాన్ పంచమహాయజ్ఞాననహరహః కుర్వీతేత్యధికారవిధిరితి సర్వమనవద్యం॥౧౦౨ అన్నమితి॥ ప్రత్యహమన్నం పితృభ్యో మనుష్యేభ్యశ్చ యథాశక్తి దేయం - అన్నాభావే కందమూలఫలాదికం తస్యాప్యభావే జలం దేయం - అపిశబ్దాత్ స్వాధ్యాయం సతతం కుర్యాదవిస్మరణార్థం - న పచేదన్నమాత్మార్థం - అన్నగ్రహణం సకలారాధనీయప్రదర్శనార్థం - ఆత్మార్థమన్నం న పచేత్ కింతర్హి దేవతాద్యుద్దేశేనైవ॥౧౦౩॥ బాలేతి॥ పరిణీతాః పితృగృహే స్థితాస్స్వవాసినీ - శేషాః ప్రసిద్ధాః - బాలాదీనతిథిభృత్యాంశ్చ సంభోజ్య భోజయిత్వా దంపత్యోశ్శేషభోజనం కర్తవ్యం॥౧౦౪॥ ఆపోశనేనేతి॥ భుంజానేన ద్విజన్మనా - ఉపరిష్టాదధస్తాచ్చ - ఆపోశనాఖ్యేన కర్మణా అన్నమనగ్నమమృతం చ కార్యం - ద్విజన్మగ్రహణముపనయనప్రభృతి సర్వాశ్రమసాధారణార్థం ॥ ౧౦౫ ॥ అతిథిత్వేనేతి ॥ వైశ్వదేవానంతరం - వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనామతిథిత్వేన యుగపత్ప్రాప్తానాం బ్రాహ్మణాద్యానుపూర్వ్యేణ - యథాశక్తి దేయం - సాయంకాలేపి యద్యతిథిరాగచ్ఛతి - తదాసావప్రణోద్యః అప్రత్యాఖ్యేయ ఏవ - తథాహ మనుః ॥ తృణాని భూమిరుదకం వాక్చతుర్థీ చ సూనృతా । ఏతాన్యపి సతాం గేహే నోచ్ఛిద్యంతే కదాచనేతి ॥ యద్యప్యదనీయం కిమపి నాస్తి తథాపి వాగ్భూతృణోదకైరపి సత్కారం కుర్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ సత్కృత్యేతి॥ భిక్షవే సామాన్యేన భిక్షా దాతవ్యా - సువ్రతాయ బ్రహ్మచారిణే యతయే చ సత్కృత్య స్వస్తివాచ్యం భిక్షాదానమాపః పూర్వం యస్యానుపూర్వమిత్యనేన విధినా - భిక్షవే భిక్షా దాతవ్యా - భిక్షా చ గ్రాససమ్మితా గ్రాసశ్చ మయూరాండపరిమాణః ॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రం భవేద్భిక్షా పుష్కలం తచ్చతుర్గుణమ్ । హంతేతి తైశ్చతుర్భిస్స్యాదగ్రం తత్త్రిగుణం భవేదితి శాతాతపస్మరణాత్ - భోజనకాలే చాగతాన్ సఖిసంబంధిబాంధవాన్ భోజయేత్ - సఖా మిత్రం సంబంధినో యేభ్యః కన్యా దత్తా గృహీతా వా - మాతృపితృసంబంధా బాంధవాః ॥ ౧౦౭ ॥ మహోక్షమితి ॥ మహాంతముక్షాణం ధౌరేయం మహాజం వా - శ్రోత్రియాయోక్తలక్షణాయోపకల్పయేద్భవదర్థమస్మాభిరయం పరికల్పిత ఇతి తత్ప్రీత్యర్థం - న తు దానాయ వ్యాపాదనాయ వా యథా సర్వమేతద్భవదీయమితి - ప్రతిశ్రోత్రియముక్షాసంభవాత్ - అస్వర్గ్యం లోకవిద్విష్టం ధర్మమప్యాచరేన్న త్వితి నిషేధాచ్చ - తస్మాత్స

త్క్రియాదయఏవకర్తవ్యాః - సత్క్రియాస్వాగతవచనాసనపాద్యార్ఘ్యాచమనాదిదానం-తస్మిన్నుపవిష్టేపశ్చాదుపవేశనమన్వాసనం-స్వాదుభోజనమిష్టమశనం - సూనృతంవచఃధన్యావయమద్యభవదాగమనాదిత్యేవమాది - అశ్రోత్రియేపునరశ్రోత్రియస్యోదకాసనేఇతిగౌతమోక్తంవేదితవ్యం ॥ ౧౦౭ ॥ ప్రతీతి ॥స్నాతకాః-విద్యాస్నాతకోవ్రతస్నాతకోవిద్యావ్రతస్నాతకశ్చ - సమాప్యవేదమసమాప్యవ్రతం యస్సమావర్తతే సవిద్యాస్నాతకః - సమాప్యవ్రతమసమాప్యవేదంయస్సమావర్తతే సవ్రతస్నాతకః - ఉభయంసమాప్యయః సమావర్తతే సవిద్యావ్రతస్నాతకః - ఆచార్యఉక్తలక్షణః - పార్థివోవక్ష్యమాణలక్షణః - ప్రియోమిత్రం - వివాహ్యోజామాతా - చకారాచ్ఛ్వశురపితృవ్యమాతులాదీనాంగ్రహణం - ఋత్విజోవృత్వామధుపర్కమాహరేత్ -స్నాతకాయోపస్థితాయరాజ్ఞేచాచార్యశ్వశురపితృవ్యమాతులాదీనాంచేత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ - ఏతేస్నాతకాదయః ప్రతిసంవత్సరంగృహమాగతా అర్ఘ్యేణమధుపర్కేణపూజ్యాః - అర్ఘశబ్దోమధుపర్కంలక్షయతి - ఋత్విజఉక్తలక్షణాః సంవత్సరాదర్వాగపిప్రతియజ్ఞంమధుపర్కేణసంపూజ్యాః ॥ ౧౦౮ ॥ అధ్వనీనఇతి ॥ అధ్వనివర్తమానోఽతిథిర్వేదితవ్యః - శ్రోత్రియోవేదపారగః - శ్రోత్రియవేదపారగావధ్వనివర్తమానౌబ్రహ్మలోకమభీప్సతో గృహస్థస్యమాన్యావతిథీవేదితవ్యౌ- యద్యప్యధ్యయనమాత్రేణశ్రోత్రియస్తథాపిశ్రుతాధ్యయనసంపన్నోఽత్రశ్రోత్రియోఽభిధీయతే - ఏకశాఖాధ్యయనక్షమోవేదపారగః ॥ ౧౧౦ ॥ పరపాకేతి ॥ పరపాకేరుచిర్యస్యసాతథోక్తోనైవ పరపాకరుచిస్స్యాదనింద్యేనామంత్రణంవినా - అనింద్యేనామంత్రితో నాపక్రమేదితిస్మరణాత్-వాక్పాణిపాదచాపల్యం - వాక్చపాణీచపాదౌచవాక్పాణిపాదంతస్యచాపల్యంవర్జయేత్ - వాక్చాపల్యమసభ్యానృతాదిభాషణం - పాణిచాపల్యంవల్గనాస్ఫోటనాది - పాదచాపల్యంలంఘనోత్ప్లవనాది- చకారాన్నేత్రాది చాపల్యంచవర్జయేత్ - నశిశ్నోదర పాణిపాదచక్షుర్వాక్చాపల్యానికుర్యాదితిగౌతమస్మరణాత్ - అతిభోజనంవర్జయేదనారోగ్యాదిహేతుత్వాత్ ॥ ౧౧౧ ॥ అతిథిమితి ॥ పూర్వోక్తంశ్రోత్రియాతిథిం వేదపారగాతిథించభోజనాదినాతృప్తం - సీమాంతంయావదనువ్రజేత్ - తతోభోజనానంతరమహశ్శేషంశిష్టైరితిహాసపురాణా

యాయోపకల్పయేత్।సత్క్రియాన్వాసనంస్వాదుభోజనంసూనృతంవచః॥ ౧౦౭ ॥ప్రతిసంవత్సరంత్వ
ర్ఘ్యాఃస్నాతకాచార్యపార్థివాః। ప్రియోవివాహ్యశ్చతథాయజ్ఞంప్రత్యృత్విజఃపునః॥౧౦౮॥అధ్వనీనోతి
థిర్జ్ఞేయః శ్రోత్రియో వేదపారగః। మాన్యావేతౌగృహస్థస్యబ్రహ్మలోకమభీప్సతః॥౧౧౦॥పరపాకరు
చిర్నస్యాదనింద్యామంత్రణాదృతే। వాక్పాణిపాదచాపల్యంవర్జయేచ్చాతిభోజనమ్॥౧౧౧॥ అతిథిం
శ్రోత్రియంతృప్తమాసీమాంతమనువ్రజేత్।అహశ్శేషంసమాసీతశిష్టైరిష్టైశ్చబంధుభిః॥౧౧౨॥ ఉపా
స్యపశ్చిమాంసంధ్యాంహుత్వాగ్నీంస్తానుపాస్యచ। భృత్యైఃపరివృతోభుక్త్వానాతితృప్త్యాథసంవిశేత్॥
౧౧౩॥బ్రాహ్మేముహూర్తేచోత్థాయచింతయేదాత్మనోహితమ్। ధర్మార్థకామాన్స్వేకాలేయథా
శక్తినహాపయేత్ ॥౧౧౪॥ విద్యాకర్మవయోబంధువిత్తైర్మాన్యాయథాక్రమమ్।ఏతైఃప్రభూతైశ్శూ
ద్రోఽపివార్ధకేమానమర్హతి ॥ ౧౧౫ ॥ వృద్ధభారినృపస్నాతస్త్రీరోగివరచక్రిణామ్।పంథా దేయోనృ

దివేదిభిరిష్టైశ్చకావ్యకథాప్రసంగచతురైర్బంధుభిశ్చానుకూలాలాపకుశలైస్సహాసీత ॥ ౧౧౨ ॥ ఉపాస్యేతి॥ తతఃపూర్వోక్తేనవిధినాపశ్చిమాం సంధ్యాముపాస్యాగ్నీంశ్చహుత్వాతానుపాస్యోపస్థాయ - భృత్యైఃపూర్వోక్తైఃస్వవాసిన్యాదిభిః పరివృతో నాతితృప్త్యాభుక్త్వా -చకారాదాయవ్యయాదిగృహచింతాంనివర్త్యానంతరంసంవిశేత్సుప్యాత్ ॥ ౧౧౩ ॥ బ్రాహ్మ ఇతి॥ తతోబ్రాహ్మేముహూర్తే పశ్చిమేర్ధప్రహరే ప్రబుద్ధః ఆత్మనోహితంకృతంకరిష్యమాణంచవేదార్థసంశయాంశ్చచింతయేత్ - తదానీంచిత్తస్యావ్యాకులత్వేనతత్త్వప్రతిభాన యోగ్యత్వాత్-తతోధర్మార్థకామాన్స్వేచితేకాలేయథాశక్తినపరిత్యజేద్యథాసంభవంసేవేతేత్యర్థః - పురుషార్థత్వాత్ - యథాహగౌతమః-నపూర్వాహ్ణమధ్యందినాపరాహ్ణానఫలాన్ కుర్యాద్ధర్మార్థకామేభ్యస్తేషుధర్మోత్తరస్స్యాదితి - అత్రయద్యప్యేషాం సామాన్యేన సేవనముక్తం తథాపికామార్థయోర్ధర్మావిరోధేనానుష్ఠానంతయోర్ధర్మమూలత్వాత్ - ఏవంప్రతిదినమనుష్ఠేయం ॥ ౧౧౪ ॥ విద్యేతి ॥విద్యాపూర్వోక్తా - కర్మశ్రౌతంస్మార్తంచ - వయఆత్మనోఽతిరిక్తంసప్తత్యావాఊర్ధ్వం- బంధుర్బహుస్వజనసంపత్తిః - విత్తంగ్రామరత్నాదికం-ఏతైర్యుక్తాఃక్రమేణమాన్యాఃపూజ్యాశ్చ - ఏతైర్విద్యాకర్మబంధువయోవిత్తైః ప్రభూతైఃప్రవృద్ధైఃసమస్తైర్వ్యస్తైర్వాయుక్తః శూద్రోఽపివార్ధకే అశీతేరూర్ధ్వంమానమర్హతి - శూద్రోప్యశీతికోవరఇతిగౌతమస్మరణాత్ ॥ ౧౧౫ ॥ వృద్ధఇతి ॥ వృద్ధఃపక్వకేశఃప్రసిద్ధః - భారీ భారాక్రాంతః - నృపోభూపతిర్నక్షత్రియమాత్రం - స్నాతోవిద్యావ్రతోభయస్నాతకః - స్త్రీప్రసిద్ధా - రోగీవ్యాధితః - వరోవివాహోద్యతః-చక్రీశాకటికః చకారాన్మత్తోన్మత్తాదీనాంగ్రహణం । బాలవృద్ధమత్తోన్మత్తోపహతదేహభారాక్రాంతస్త్రీస్నాతకప్రవ్రజితేభ్యఇతిశంఖస్మరణాత్ - ఏతేభ్యఃపంథాదేయః-ఏతేష్వభిముఖ్యాగతేషుస్వయంపథోఽపక్రామేత్ -వృద్ధాదీనాంరాజ్ఞాసహపథిసమవాయేరాజ్ఞామాన్యఇతితస్మైపంథాదేయః -

భూపతేరపిస్నాతకో మాన్యః - స్నాతకగ్రహణం స్నాతకమాత్రప్రాప్త్యర్థం న పునర్బ్రాహ్మణాభిప్రాయేణ - తస్య సదైవ గురుత్వాత్ - యథాహ శంఖః - అథ బ్రాహ్మణాయాగ్రే పంథా దేయో రాజ్ఞ ఇత్యేకే - తచ్చానిష్టం - గురుర్జ్యేష్ఠశ్చ బ్రాహ్మణో రాజానమతిశేతే తస్మై పంథా ఇతి వృద్ధాదీనాం పరస్పరం పథి సమవాయే వృద్ధతరాద్యపేక్షయా విద్యాదిభిర్వా విశేషో ద్రష్టవ్యః ॥ ౧౧౬ ॥ ఇజ్యేతి ॥ వైశ్యస్య క్షత్రియస్య చ కారాద్బ్రాహ్మణస్య ద్విజానులోమానాం చ యాగాధ్యయనదానాని సాధారణాని కర్మాణి - బ్రాహ్మణస్యాధికాని కర్మాణి యాజనప్రతిగ్రహాధ్యాపనాని - తథేతి స్మృత్యంతరోక్తవృత్త్యుపసంగ్రహః - యథాహ గౌతమః - కృషివాణిజ్యే వాస్వయంకృతే కుసీదం చేతి - అధ్యాపనం తు క్షత్రియవైశ్యయోర్బ్రాహ్మణప్రేరితయోర్భవతి న స్వేచ్ఛయా - ఆపత్కాలే బ్రాహ్మణస్యాబ్రాహ్మణాద్విద్యోపయోగోఽనుగమనం గురుశుశ్రూషా సమాప్తే బ్రాహ్మణో గురురితి గౌతమస్మరణాత్ - ఏతాన్యనాపది బ్రాహ్మణస్య షట్కర్మాణి తత్ర త్రీణీజ్యాదీని ధర్మార్థాని - ప్రతిగ్రహాదీని త్రీణి వృత్త్యర్థాని ॥ యస్మాత్తుకర్మణామస్య త్రీణి కర్మాణి జీవికా । యాజనాధ్యయనే చైవ విశుద్ధాచ్చ ప్రతిగ్రహ ఇతి మనుస్మరణాత్ । అత ఇజ్యాదీన్యవశ్యం కర్తవ్యాని - న ప్రతిగ్రహాదీని - ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యా దానం బ్రాహ్మణస్యాధికాః ప్రవచనయాజనప్రతిగ్రహాః పూర్వేషు నియమ ఇతి గౌతమస్మరణాత్ ॥ ౧౧౭ ॥ ప్రధానమితి ॥ క్షత్రియస్య ప్రజాపాలనం ప్రధానం కర్మ - ధర్మార్థం చ వృత్త్యర్థం చ - వైశ్యస్య కుసీదకృషివాణిజ్యపశుపాలనాని వృత్త్యర్థాని కర్మాణి - కుసీదం వృద్ధ్యర్థం ద్రవ్యప్రయోగః - లాభార్థం క్రయవిక్రయో వాణిజ్యం శేషం ప్రసిద్ధం ॥ శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషీ విశః । ఆజీవనార్థం ధర్మస్తు దానమధ్యయనం యజిరితి మనుస్మరణాత్ ॥ ౧౧౮ ॥ శూద్రస్యేతి ॥ శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా ప్రధానం కర్మ ధర్మార్థం వృత్త్యర్థం చ - తత్ర బ్రాహ్మణస్య శుశ్రూషా పరమో ధర్మః ॥ విప్రసేవైవ శూద్రస్య విశిష్టం కర్మ కీర్త్యత ఇతి మనుస్మరణాత్ - యదా పునర్ద్విజశుశ్రూషయా జీవితుం న శక్నోతి తదా వణిగ్వృత్త్యా జీవేత్ - నానావిధైర్వా శిల్పైర్ద్విజాతీనాం హితం కుర్వన్ యాదృశైః కర్మభిర్ద్విజాతిశుశ్రూషాయామయోగ్యో న భవతి తాదృశాని కర్మాణి కుర్వన్నిత్యర్థః - తాని చ దేవలోక్తాని శూద్రధర్మో ద్విజాతిశుశ్రూషా పాపవర్జనం కళత్రాదిపోషణం కర్షణపశుపాలనభారోద్వహనాపణ్యవ్యవహార చిత్రకర్మనృత్తగీతవేణువీణామురజమృదంగవాదనాదీని ॥ ౧౧౯ ॥ కించ ॥ భార్యారతిరితి ॥ భార్యాయామేవ న సాధారణస్త్రీషు పరస్త్రీషు

పస్తేషాం మాన్యస్స్నాతశ్చ భూపతేః ॥ ౧౧౬ ॥ ఇజ్యాధ్యయనదానాని వైశ్యస్య క్షత్రియస్య చ । ప్రతిగ్రహోఽధికో విప్రే యాజనాధ్యాపనే తథా ॥ ౧౧౭ ॥ ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్ । కుసీదం కృషివాణిజ్యం పాశుపాల్యం విశస్స్మృతమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తయాఽజీవన్ వణిగ్భవేత్ । శిల్పైర్వా వివిధైర్జీవేద్ద్విజాతిహితమాచరన్ ॥ ౧౧౯ ॥ భార్యారతిశ్శుచిర్భృత్యభర్తా శ్రాద్ధక్రియారతః । నమస్కారేణ మంత్రేణ పంచయజ్ఞాన్న హాపయేత్ ॥ ౧౨౦ ॥ అహింసా సత్యమస్తేయం శౌచమింద్రియనిగ్రహః । దానం దమో దయా క్షాంతిః సర్వేషాం ధర్మసాధనమ్ ॥ ౧౨౧ ॥ వయోబుద్ధ్యర్థవాగ్వేషశ్రుతాభిజనకర్మణామ్ । ఆచరేత్సదృశీం వృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథా ॥ ౧౨౨ ॥ త్రైవార్షికాధికాన్నో యస్స తు సోమం పిబేద్ద్విజః । ప్రాక్సామికీః క్రియాః కుర్యాద్యస్యాన్నం వార్షికం భవేత్ ॥ ౧౨౩ ॥ ప్రతివం

వా రతిరభిగమనం యస్య స తథోక్తః - శుచిర్బాహ్యాభ్యంతరశౌచయుక్తో ద్విజవత్ - భృత్యాదేః భర్తా - శ్రాద్ధక్రియారతః - శ్రాద్ధాని నిత్యనైమిత్తికకామ్యాని - క్రియాః స్నాతకవ్రతాన్యవిరుద్ధాని తేషు రతః - నమ ఇత్యనేన మంత్రేణ పూర్వోక్తాన్ పంచమహాయజ్ఞానహరహర్న హాపయేదనుతిష్ఠేత్ - నమస్కారమంత్రం చ కేచిత్ - దేవతాభ్యః పితృభ్యశ్చ మహాయోగిభ్య ఏవ చ । నమస్స్వధాయై స్వాహాయై నిత్యమేవ నమో నమ ఇతి వర్ణయంతి । నమ ఇత్యన్యే - తత్ర వైశ్వదేవం లౌకికేఽగ్నౌ కర్తవ్యం న వైవాహికేఽగ్నావిత్యాచార్యాః ॥ ౧౨౦ ॥ ఇదానీం సాధారణధర్మానాహ ॥ అహింసేతి ॥ హింసా ప్రాణిపీడా తస్యా అకరణమహింసా - సత్యమప్రాణిపీడాకరం యథార్థవచనం - అస్తేయమదత్తానుపాదానం - శౌచం బాహ్యమాభ్యంతరం చ - బుద్ధికర్మేంద్రియాణాం నియతవిషయవృత్తిత్వేంద్రియనిగ్రహః - యథాశక్తి ప్రాణినామన్నోదకదానేనార్త్యపహరణం దానం - అంతఃకరణసంయమో దమః - ఆపన్నరక్షణం దయా - అపకారేఽపి చిత్తస్యావికారః క్షాంతిః - ఏతే సర్వేషాం పురుషాణాం బ్రాహ్మణాదిచండాలాంతానాం ధర్మసాధనం ॥ ౧౨౧ ॥ వయ ఇతి ॥ వయో బాల్యయౌవనాది - బుద్ధిర్నైసర్గికీ లౌకికవైదికవ్యవహారేషు - అర్థో విత్తం గృహక్షేత్రాది - వాక్కథనం - వేషో వస్త్రమాల్యాదివిన్యాసః - శ్రుతం పురుషార్థశాస్త్రశ్రవణం - అభిజనం కులం - కర్మ వృత్త్యర్థం ప్రతిగ్రహాది - ఏతేషాం వయఃప్రభృతీనాం సదృశీముచితాం వృత్తిమాచరేత్స్వీకుర్యాత్ - యథా వృద్ధః స్వోచితాం న యౌవనోచితాం - ఏవం బుద్ధ్యాదిష్వపి యోజనీయం - అజిహ్మామవక్రాం - అశఠామమత్సరాం ॥ ౧౨౨ ॥ ఏవం స్మార్తాని కర్మాణ్యనుక్రమ్యేదానీం శ్రౌతాని కర్మాణ్యనుక్రామతి ॥ త్రైవార్షికేతి ॥ త్రివర్షజీవనపర్యాప్తం త్రైవార్షికమధికం వా యస్యాన్నం స ఏవ సోమయాగం కుర్యాన్నాతోఽల్పధనః ॥ అతస్త్వల్పీయసి ద్రవ్యే యస్సోమం పిబతి ద్విజః । స పీతసోమపూర్వోఽపి న తస్యాప్నోతి తత్ఫలమితి [illegible]స్మరణాత్ - ఏతచ్చ కామ్యాభిప్రాయేణ - నిత్యస్యావశ్యకత్వాన్న నియమః - యస్య వర్షజీవనపర్యాప్తమన్నం భవతి స ప్రాక్సామికీః [illegible] ప్రాక్సోమం - ప్రాక్సోమం భవాః ప్రాక్సామిక్యః - కాస్తా అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాస పశుచాతుర్మాస్యాని కామ్యాని తద్వికారాశ్చ

స్నా స్థిశ్లేష్మనఖలోమాన్యప్సు న నిక్షిపేత్ న పాదేన పాణినా వా జలమభిహన్యాదితి – అగ్నౌ చ పాదౌ న ప్రతాపయేత్ – నాప్యగ్నిం లంఘయేత్ – చ
కారాత్ క్షీవనాన్యగ్నౌ న క్షిపేత్ – ముఖేనోపధమనాది చాగ్నేర్న కుర్యాత్ – తథా చ మనుః ॥ నాగ్నిం ముఖేనోపధమేన్నగ్నాం నేక్షేత చ స్త్రి
యం । నామేధ్యం ప్రక్షిపేదగ్నౌ న చ పాదౌ ప్రతాపయేత్ । అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చ న చైనమభిలంఘయేత్ । న చైనం పాదతః కుర్యాన్న ప్రాణా
బాధమాచరేత్ ॥ ౧౩౬ ॥ జలమితి ॥ జలమఞ్జలినా సంహతాభ్యాం పాణిభ్యాం న పిబేత్ – జలగ్రహణం పేయమాత్రోపలక్షణం – విద్యాదిభిరా
త్మనోఽధికం శయానం న ప్రబోధయేన్నోత్థాపయేత్ – శ్రేయాంసం న ప్రబోధయేదితి విశేషాత్ – అక్షాదిభిర్న క్రీడేత్ – ధర్మఘ్నైః పశులంఘనా
దిభిః కర్మభిర్న క్రీడేత్ – వ్యాధితైర్జ్వరాద్యభిభూతైరేకత్ర న సంవిశేన్న శయీత ॥ ౧౩౭ ॥ విరుద్ధమితి ॥ జనపదకులాచారగ్రామవిరుద్ధం చ క
ర్మ వర్జయేత్ – ప్రేతధూమం బాహుభ్యాం నదీతరణం చ వర్జయేదితి సంబధ్యతే – కేశాదిషు సంస్థితిం వర్జయేత్ – చకారాదస్థికార్పాసామే
ధ్యేషు చ ॥ ౧౩౮ ॥ నేతి ॥ పరస్య క్షీరాది పిబన్తీం గాం పరస్మై నాచక్షీత న చ నివర్తయేత్ – అద్వారేణ కాపథేన క్వచిదపి నగరే గ్రామే మన్దిరే
వా న ప్రవిశేత్ – న కృపణస్య శాస్త్రాతిక్రమకారిణో రాజ్ఞస్సకాశాత్ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ॥ ౧౩౯ ॥ ప్రతిగ్రహ ఇతి ॥ ప్రతిగ్రహేషు సాక్ష్యేషు సూ
న్యాదయః పఞ్చ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాత్పరః పరో దశగుణం దుష్టః – సూనా ప్రాణిహింసాస్థానం సా అస్యాస్తీతి సూనీ ప్రాణిహింసాపరః – చక్రీ తై
లికః – ధ్వజీ సురావిక్రయీ – వేశ్యా పణ్యస్త్రీ – నరాధిప అనన్తరోక్తః ॥ ౧౪౦ ॥ అథాధ్యయనధర్మానాహ ॥ అధ్యాయానామితి ॥ అధీ
యన్త ఇత్యధ్యాయా వేదాః తేషాముపాకర్మ ఉపక్రమః – ఓషధీనాం ప్రాదుర్భావే సతి శ్రావణమాసస్య పౌర్ణమాస్యాం వా శ్రవణనక్షత్రయు
క్తే వా దినే హస్తేన యుక్తాయాం పఞ్చమ్యాం వా స్వగృహ్యోక్తవిధినా కుర్యాత్ – యదా తు శ్రావణే మాస్యోషధయో న ప్రాదుర్భవన్తి తదా భాద్ర
పదమాసే శ్రవణనక్షత్రే కుర్యాత్ – తత ఊర్ధ్వం సార్ధాంశ్చతురో మాసాన్ వేదానధీయీత – తథా చ మనుః ॥ శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం
వాప్యుపాకృత్య యథావిధి । యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమానితి ॥ ౧౪౧ ॥ పౌషేతి ॥ పౌషమాసస్య రోహిణ్యామష్ట

పేత్ । పాదౌ ప్రతాపయేన్నాగ్నౌ న చైనమభిలంఘయేత్ ॥ ౧౩౬ ॥ జలం పిబేన్నాఞ్జలినా న శయానం ప్ర
బోధయేత్ । నాక్షైః క్రీడేన్న ధర్మఘ్నైర్వ్యాధితైర్వా న సంవిశేత్ ॥ ౧౩౭ ॥ విరుద్ధం వర్జయేత్కర్మ
ప్రేతధూమం నదీతరమ్ । కేశభస్మతుషాఙ్గారకపాలేషు చ సంస్థితిమ్ ॥ ౧౩౮ ॥ నాచక్షీత ధయన్తీం గాం
నాద్వారేణ విశేత్క్వచిత్ । న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాల్లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్రవర్తినః ॥ ౧౩౯ ॥ ప్రతిగ్రహే సూ
నిచక్రిధ్వజివేశ్యానరాధిపాః । దుష్టా దశగుణం పూర్వాత్పూర్వాదేతే యథాక్రమమ్ ॥ ౧౪౦ ॥ అధ్యా
యానాముపాకర్మ శ్రావణ్యాం శ్రవణేన వా । హస్తేనౌషధిభావే వా పఞ్చమ్యాం శ్రావణస్య తు ॥
౧౪౧ ॥ పౌషమాసస్య రోహిణ్యామష్టకాయామథాపి వా । జలాన్తే ఛన్దసాం కుర్యాదుత్సర్గం విధివద్బ
హిః ॥ ౧౪౨ ॥ త్ర్యహం ప్రేతేష్వనధ్యాయః శిష్యర్త్విగ్గురుబన్ధుషు । ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే స్వశాఖా
శ్రోత్రియే తథా ॥ ౧౪౩ ॥ సన్ధ్యాగర్జితనిర్ఘాతభూకమ్పోల్కానిపాతనే । సమాప్య వేదం ద్యునిశమారణ్యక
మధీత్య చ ॥ ౧౪౪ ॥ పఞ్చదశ్యాం చతుర్దశ్యామష్టమ్యాం రాహుసూతకే । ఋతుసన్ధిషు భుక్త్వా వా శ్రా
ద్ధికం ప్రతిగృహ్య చ ॥ ౧౪౫ ॥ పశుమణ్డూకనకులశ్వాహిమార్జారమూషకైః । కృతేఽన్తరే త్వహోరా

కాయాం గ్రామాద్బహిర్జలసమీపే ఛన్దసాం వేదానాం స్వగృహ్యోక్తవిధినా ఉత్సర్గం కుర్యాత్ – యదా పునర్భాద్రమాసే ఉపాకర్మ తదా
మాఘశుక్లస్య ప్రథమదివసే ఉత్సర్గం కుర్యాత్ ॥ యథోక్తం మనునా ॥ పౌషే తు ఛన్దసాం కుర్యాద్బహిరుత్సర్జనం బుధః । మాఘశుక్లస్య వా ప్రా
ప్తే పూర్వాహ్ణే ప్రథమేఽహనీతి ॥ తదనన్తరం పక్షిణీమహోరాత్రం వా విరమ్య శుక్లపక్షేషు వేదాన్ కృష్ణేష్వఙ్గాన్యధీయీత ॥ యథాహ మనుః ॥
యథాశాస్త్రం తు కృత్వైవముత్సర్గం ఛన్దసాం బహిః । విరమేత్పక్షిణీం రాత్రిం యద్వాప్యేకమహర్నిశమ్ ॥ అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు ని
యతః పఠేత్ । వేదాఙ్గాని తు సర్వాణి కృష్ణపక్షే తు సంపఠేదితి ॥ ౧౪౨ ॥ అనధ్యాయానాహ ॥ త్ర్యహమితి ॥ ఉక్తేన మార్గేణాధీయానస్య శిష్య
ర్త్విగ్గురుబన్ధుషు ప్రేతేషు మృతేషు త్ర్యహమనధ్యాయః – త్రీనహోరాత్రాననధ్యయనం వర్జయేత్ – ఉపాకర్మణి – ఉత్సర్గాఖ్యే చ కర్మ
ణి కృతే త్ర్యహమనధ్యాయః – ఉత్సర్గే తు పక్షిణ్యహోరాత్రాభ్యాం సహాస్య వికల్పః – స్వశాఖాశ్రోత్రియే స్వశాఖాధ్యాయిని ప్రేతే చ త్ర్య
హమనధ్యాయః ॥ ౧౪౩ ॥ సన్ధ్యేతి ॥ సన్ధ్యాయాం మేఘధ్వనౌ నిర్ఘాతే ఆకాశే ఉత్పాతధ్వనౌ భూమిచలనే ఉల్కానిపాతనే – మన్త్రస్య బ్రా
హ్మణస్య వా సమాప్తౌ – ఆరణ్యకాధ్యయనే చ ద్యునిశమహోరాత్రమనధ్యాయః ॥ ౧౪౪ ॥ పఞ్చదశ్యామితి ॥ పఞ్చదశ్యాం పౌర్ణమాస్యామమా
వాస్యాం చతుర్దశ్యామష్టమ్యాం రాహుసూతకే చన్ద్రసూర్యోపరాగే చ ద్యునిశమనధ్యాయః – యత్తు త్ర్యహం న కీర్తయేద్బ్రహ్మ రాజ్ఞో రా
హోశ్చ సూతక ఇతి తద్గ్రస్తాస్తమయవిషయం – ఋతుసన్ధిగతాసు చ ప్రతిపత్సు – శ్రాద్ధికభోజనే తత్ప్రతిగ్రహే చ ద్యునిశమనధ్యాయః – ఏతచ్చై
కోద్దిష్టవ్యతిరిక్తవిషయం తత్ర తు త్రిరాత్రం ॥ ప్రతిగృహ్య ద్విజో విద్వానేకోద్దిష్టస్య కేతనం । త్ర్యహం న కీర్తయేద్బ్రహ్మేతి స్మరణాత్ ॥ ౧౪౫ ॥ పశ్వి
తి ॥ అధ్యేతౄణాం పశ్వాదిభిరన్తరాగమనే కృతే – శక్రధ్వజస్యావరోపణదివసే ఉచ్ఛ్రయదివసే చాహోరాత్రమనధ్యాయః । ద్యునిశమితి ప్ర

కృతే పునరహోరాత్రగ్రహణాత్సంధ్యాగర్జితనిర్ఘాతభూకంపోల్కానిపాతనేష్వాకాలికత్వజ్ఞాపనార్థం - ఆకాలికనిర్ఘాతభూకంపరాహుదర్శనోల్కా ఇతి గౌతమవచనాత్ - నిమిత్తకాలాదారభ్య పరేద్యుర్యావత్స ఏవ కాలస్తావత్కాల ఆకాలస్తత్రభవ ఆకాలికోనధ్యాయః ఏతచ్చ ప్రాతస్సంధ్యాస్తనితే - సాయంసంధ్యాస్తనితే తు రాత్రిమేవ - సాయంసంధ్యాస్తనితే రాత్రిం ప్రాతస్సంధ్యాయామహోరాత్రమితి హారీతస్మరణాత్ - యత్పునర్గౌతమేనోక్తం॥ శ్వనకులసర్పమండూకమార్జారాణాం త్ర్యహముపవాసః ప్రవాసశ్చేతి తత్ప్రథమాధ్యయనవిషయమేవ॥ ౧౪౬॥ శ్వేతి ॥ శ్వా కుక్కురః - క్రోష్టా సృగాలః - గర్దభో రాసభః - సామ సామాని - బాణో వంశః - ఉలూకః ప్రసిద్ధః - ఆర్తో దుఃఖితః - ఏషాం శ్వాదీనాం నిస్వనే తావత్కాలమనధ్యాయః - ఏవం వీణాదిస్వనేపి - వేణువీణాభేరీమృదంగగంత్ర్యార్తశబ్దేష్వితి గౌతమవచనాత్ - గంత్రీ శకటం - అమేధ్యాదీనాం సన్నిధానే తావత్కాలికోనధ్యాయః॥ ౧౪౭ ॥ దేశ ఇతి ॥ అశుచౌ దేశే అశుచావాత్మని చ - తథా విద్యుత్సంప్లవే పునః పునర్విద్యోతమానాయాం విద్యుతి స్తనితసంప్లవే పునః పునర్మేఘఘోషే తావత్కాలికోనధ్యాయః - భుక్త్వార్ద్రపాణిర్నాధీయీత - జలమధ్యేర్ధరాత్రే మహానిశాఖ్యే మధ్యప్రహరద్వయే అతిమారుతే హస్త్యపి తావత్కాలం నాధీయీత ॥ ౧౪౮ ॥ పాంస్వితి ॥ పాంసూనాం రజోవర్షే - దిగ్దాహే యత్ర జ్వలితా ఇవ దిశో దృశ్యంతే సంధ్యయోర్నీహారే ధూమికాయాం - భీతిషు చోరరాజాదికృతాసు తావత్కాలమనధ్యాయః - ధావతస్త్వరితం గచ్ఛతో నధ్యాయః - పూతిగంధే కుత్సితగంధే అమేధ్యమద్యాదిగంధే - శిష్టే చ శ్రోత్రియాదౌ గృహం ప్రాప్తే తదనుజ్ఞావధిరనధ్యాయః ॥ ౧౪౯ ॥ ఖరేతి॥ యానం రథాది - ఇరిణమూషరం మరుభూమిర్వా - ఖరాదీనామారోహణే తావత్కాలమనధ్యాయః - ఏవం శ్వక్రోష్టుగర్దభేత్యస్మాదారభ్య సప్తత్రింశదనధ్యాయాంస్తాత్కాలికాన్నిమిత్తసమకాలాన్విదురధ్యయనవిధిజ్ఞాః - విదురిత్యనేన స్మృత్యంతరోక్తాననన్యానపి సంగృహ్ణాతి - యథాహ మనుః ॥ శయానః ప్రౌఢపాదశ్చ కృత్వా చైవావసక్థికామ్ । నాధీయీతామిషం జగ్ధ్వా సూతకాన్నా

త్రింశత్క్రోశాత్తథోచ్ఛ్రయే॥ ౧౪౬॥ శ్వక్రోష్టుగర్దభోలూకసామబాణార్తనిస్వనే । అమేధ్యశవశూద్రాంత్యశ్మశానపతితాంతికే॥ ౧౪౭॥ దేశేశుచావాత్మని చ విద్యుత్స్తనితసంప్లవే । భుక్త్వార్ద్రపాణిరంభోంతరర్ధరాత్రేతిమారుతే॥ ౧౪౮॥ పాంసుప్రవర్షే దిగ్దాహే సంధ్యానీహారభీతిషు। ధావతః పూతిగంధే చ శిష్టే చ గృహమాగతే॥ ౧౪౯॥ ఖరోష్ట్రయానహస్త్యశ్వనౌవృక్షేరిణరోహణే। సప్తత్రింశదనధ్యాయానేతాంస్తాత్కాలికాన్విదుః॥ ౧౫౦॥ దేవర్త్విక్స్నాతకాచార్యరాజ్ఞాం ఛాయాం పరస్త్రియాః। నాక్రామేద్రక్తవిణ్మూత్రష్ఠీవనోద్వర్తనాని చ॥ ౧౫౧॥ విప్రాహిక్షత్రియాత్మానో నావజ్ఞేయాః కదాచన । ఆమృత్యోః శ్రియమాకాంక్షేన్న కంచిన్మర్మణి స్పృశేత్ ॥ ౧౫౨॥ దూరాదుచ్ఛిష్టవిణ్మూత్రపాదాంభాంసి సముత్సృజేత్ । శ్రుతిస్మృత్యుదితం సమ్యఙ్నిత్యమాచారమాచరేత్ ॥ ౧౫౩॥ గోబ్రాహ్మణానలాన్నాని నోచ్ఛిష్టో న పదా స్పృశేత్ । న నిందాతాడనే కుర్యాత్పుత్రం శిష్యం చ తాడయేత్ ॥ ౧౫౪॥ కర్మణా మనసా వాచా యత్నాద్ధర్మం సమాచరేత్। అస్వర్గ్యం లోకవిద్విష్టం ధర్మ్యమప్యాచరేన్న తు॥ ౧౫౫॥ మాతృపితృతిథిభ్రాతృజామిసంబంధిమాతులైః । వృద్ధబాలాతురాచార్యవైద్యసంశ్రితబాంధ

ద్యమేవ చేత్యాది ॥ ౧౫౦ ॥ ఏవమనధ్యాయానుక్త్వా ప్రకృతాని స్నాతకవ్రతాన్యాహ ॥ దేవేతి ॥ దేవానామృత్విక్స్నాతకాచార్యరాజ్ఞాం పరస్త్రియాశ్చ ఛాయాం నాక్రామేన్నాధితిష్ఠేన్న లంఘయేద్బుద్ధిపూర్వం - యథాహ మనుః ॥ దేవతానాం గురో రాజ్ఞః స్నాతకాచార్యయోరపి। నాక్రామేత్కామతశ్ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్య చేతి ॥ బభ్రుణో నకులవర్ణస్య యస్య కస్యచిద్గోరన్యస్య వా సోమాదేర్వా బభ్రుణ ఇతి నపుంసకలింగనిర్దేశాత్ - రక్తాదీని చ నాధితిష్ఠేత్ - ఆదిగ్రహణాత్స్నానోదకాదేర్గ్రహణం॥ ఉద్వర్తనమపస్నానం విణ్మూత్రం రక్తమేవ చ । శ్లేష్మనిష్ఠ్యూతవాంతాని నాధితిష్ఠేత్తు కామత ఇతి వచనాత్ ॥ ౧౫౧ ॥ విప్రేతి ॥ విప్రో బహుశ్రుతః - అహిస్సర్పః - క్షత్రియో నృపతిః - ఏతే కదాచిదపి నావమంతవ్యాః - ఆత్మా చ స్వయం నావమంతవ్యః - ఆమృత్యోర్యావజ్జీవం శ్రియమిచ్ఛేత్ - న కంచిన్మర్మణి స్పృశేన్న కస్యచిదపి మర్మ దుశ్చరితం ప్రకాశయేత్ ॥ ౧౫౨॥ దూరాదితి॥ భోజనాద్యుచ్ఛిష్టం విణ్మూత్రే పాదప్రక్షాళనజలం చ గృహాద్దూరాత్సముత్సృజేత్ - శ్రౌతం స్మార్తం చాచారం నిత్యం సమ్యగనుతిష్ఠేత్ ॥ ౧౫౩ ॥ గోబ్రాహ్మణేతి ॥ గాం బ్రాహ్మణమగ్నిమన్నమదనీయం విశేషతః పక్వమశుచిర్న స్పృశేత్ పాదేన త్వనుచ్ఛిష్టోపి - యదా పునః ప్రమాదాత్స్పృశతి తదా ఆచమనోత్తరకాలమనూక్తం కార్యం స్పృష్ట్వైతానశుచిర్నిత్యమద్భిః ప్రాణానుపస్పృశేత్। గాత్రాణి చైవ సర్వాణి నాభిం పాణితలేన త్వితి ఏవం ప్రాణాదీనుపస్పృశేత్ - కస్యచిదపి నిందా తాడనే న కుర్యాత్ - ఏతచ్చానపకారిణి ॥ ఆయుధ్యమానస్యోత్పాద్య బ్రాహ్మణస్యాసృగంతతః । దుఃఖం సుమహదాప్నోతి ప్రేత్యాప్రాజ్ఞతయా నర ఇతి ॥ పుత్రశిష్యౌ శిక్షార్థమేవ తాడయేత్ - చకారాద్దాసాదీనపి, తాడనం చ రజ్జ్వాదినోత్తమాంగవ్యతిరేకేణ కార్యం - శిష్యశిష్టిరవధేనాశక్తౌ రజ్జువేణువిదలాభ్యాం తనుభ్యామన్యేన ఘ్నన్ రాజ్ఞా శాస్య ఇతి గౌతమవచనాత్ । పృష్ఠతస్తు శరీరస్య నోత్తమాంగే కథంచనేతి మనువచనాచ్చ ॥ ౧౫౪ ॥ కర్మణేతి॥ కర్మణా కాయేన యథాశక్తి ధర్మమనుతిష్ఠేత్ - తమేవ మనసా ధ్యాయేత్ - వాచా వదేత్ - ధర్మం విహితమపి లోకవిద్విష్టం లోకాభిశస్తిజననం మధుపర్కే గోవధాదికం నాచరేత్ - యస్మాదస్వర్గ్యమగ్నీషోమీయవత్స్వర్గసాధనం న భవతి ॥ ౧౫౫ ॥ మాత్రితి ॥ మాతా జననీ - పితా జనకః - అతిథిరధ్వనీనః - భ్రాతరో

భిన్నోదరా అపి - జామయో విద్యమానభర్తృకాః స్త్రియః - సంబంధినో వైవాహ్యాః - మాతులో మాతుర్భ్రాతా - వృద్ధః సప్తత్యుత్తరవయస్కః
బాల ఆషోడశాద్వర్షాత్ - ఆతురో రోగీ - ఆచార్య ఉపనేతా - వైద్యో విద్వాన్భిషగ్వా - సంశ్రిత ఉపజీవీ - బాంధవాః పితృపక్షా మాతృపక్షాశ్చ
మాతులస్య పృథగుపాదానమాదరార్థం - ఋత్విగ్యాజకః - పురోహితః శాంత్యాదేః కర్తా - అపత్యం పుత్రాది - భార్యా సహధర్మచారిణీ - దా
సః కర్మకరః - సనాభయః సోదరాః - భ్రాతృభ్యః పృథగుపాదానం అజామిభగినీప్రాప్త్యర్థం - ఏతైర్మాత్రాదిభిః సహ వాక్కలహం పరిత్యజ్య
సర్వాన్ ప్రాజాపత్యాదీన్ లోకాన్ ప్రాప్నోతి ॥ ౧౫౭ ॥ పంచేతి ॥ పరవారిషు పరసంబంధిషు సర్వసత్వోద్దేశేన త్యక్తేషు తటాకాదిషు పంచ పిం
డాననుద్ధృత్య న స్నాయాత్ - అనేనాత్మీయేషు స్పష్టాభ్యనుజ్ఞాతేషు పిండోద్ధరణమంతరేణాపి స్నానమభ్యనుజ్ఞాతం - నద్యాదిషు కథం తర్హీత్యా
హ ॥ స్నాయాన్నదీతి ॥ సాక్షాత్పరంపరయా వా సముద్రగాః స్రవంత్యో నద్యః - దేవఖాతం దేవనిర్మితం పుష్కరాది - ఉదకప్రవాహాభిఘాత
కృతజలో మహానిమ్నప్రదేశో హ్రదః - పర్వతాద్యుచ్చప్రదేశాత్ప్రసృతముదకం ప్రస్రవణం - ఏతేషు పంచపిండానుద్ధరణేనైవ స్నాయాత్ - ఏత
చ్చ నిత్యస్నానవిషయం సతి సంభవే - నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సు చ । స్నానం సమాచరేన్నిత్యం గర్తప్రస్రవణేషు చేతి నారదస్మరణా
త్ ॥ శౌచాద్యర్థం తు యథాసంభవం పరవారిషు పిండానుద్ధరణేపి సర్వస్యానిషేధః ॥ ౧౫౮ ॥ పరేతి ॥ శయ్యా కశిపుః - ఆసనం పీఠాది - ఉ
ద్యానమారామో వనాది - గృహం ప్రసిద్ధం - యానం రథాది - పరసంబంధీన్యేతాన్యదత్తాన్యననుజ్ఞాతాని వర్జయేన్నోపభుంజీత ॥ అభోజ్యా
న్నాన్యాహ ॥ అగ్నిహీనస్యేతి ॥ శ్రౌతస్మార్తాగ్న్యధికారరహితస్య శూద్రస్య ప్రతిలోమజస్య వా అధికారవతోప్యగ్నిరహితస్యాన్నమనాపది న
భుంజీత న ప్రతిగృహ్ణీయాచ్చ - తస్మాత్ప్రశస్తానాం స్వకర్మణా శుద్ధజాతీనాం బ్రాహ్మణో భుంజీత గృహ్ణీయాచ్చేతి గౌతమవచనాత్ ॥ ౧౫౯ ॥
కదర్యేతి ॥ కదర్యో లుబ్ధః । ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్ । లోభాద్యః పితరౌ భృత్యాన్ స కదర్య ఇతి స్మృత ఇత్యుక్తః - బ
ద్ధో నిగడాదినా - వాచా సన్నిరుద్ధశ్చ - చోరో బ్రాహ్మణసువర్ణవ్యతిరిక్తపరస్వాపహారీ - క్లీబో నపుంసకః - రంగావతారీ నటచారణమల్లా
దిః - వేణుచ్ఛేదజీవీ వైణః - అభిశస్తః పతనీయైః కర్మభిరభియుక్తః - వార్ధుష్యో నిషిద్ధవృద్ధ్యుపజీవీ - గణికా పణ్యస్త్రీ - గణదీక్షీ బహుయా

వైః ❋ ఋత్విక్పురోహితాపత్యభార్యాదాససనాభిభిః । వివాదం వర్జయిత్వా తు సర్వాన్ లోకాన్ జ
యేద్గృహీ ॥౧౫౭॥ పంచపిండాననుద్ధృత్య న స్నాయాత్పరవారిణి । స్నాయాన్నదీదేవఖాతహ్రదప్రస్ర
వణేషు చ ॥౧౫౮॥ పరశయ్యాసనోద్యానగృహయానాని వర్జయేత్ । అదత్తాన్యగ్నిహీనస్య నాన్నమద్యా
దనాపది ॥౧౫౯॥ కదర్యబద్ధచోరాణాం క్లీబరంగావతారిణామ్ । వైణాభిశస్తవార్ధుష్య గణికాగణదీక్షి
ణామ్ ॥ ౧౬౦ ॥ చికిత్సకాతురక్రుద్ధపుంశ్చలీమత్తవిద్విషామ్ । క్రూరోగ్రపతితవ్రాత్యదాంభికోచ్ఛిష్ట
భోజినామ్ ॥౧౬౧॥ అవీరాస్త్రీస్వర్ణకారస్త్రీజితగ్రామయాజినామ్ । శస్త్రవిక్రయకర్మారతంతు
వాయశ్వవృత్తినామ్ ॥౧౬౨॥ నృశంసరాజరజకకృతఘ్నవధజీవినామ్ । చేలధావసురాజీవసహోపప
తివేశ్మనామ్ ❋ పిశునానృతినోశ్చైవ తథా చాక్రికవందినామ్ । ఏషామన్నం న భోక్తవ్యం సోమవిక్రయిణ
స్తథా ॥౧౬౩॥ శూద్రేషు దాసగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణః । భోజ్యాన్నా నాపితశ్చైవ యశ్చాత్మా

జకః - ఏతేషామన్నం నాశ్నీయాదిత్యనువర్తతే ॥ ౧౬౦ ॥ చికిత్సకేతి ॥ చికిత్సకో భిషగ్వృత్త్యుపజీవీ - ఆతురో మహారోగోపసృష్టః ॥ వాత
వ్యాధ్యశ్మరీకుష్ఠమేహోదరభగంధరాః । అర్శాంసి గ్రహణీత్యష్టౌ మహారోగాః ప్రకీర్తితా ఇతి - క్రుద్ధః కుపితః - పుంశ్చలీ వ్యభిచారిణీ - మ
త్తో విద్యాదినా గర్వితః - విద్విట్ శత్రుః - క్రూరో దృఢాభ్యంతరకోపః - వాక్కాయవ్యాపారేణోద్వేజక ఉగ్రః - పతితో బ్రహ్మహాదిః - వ్రా
త్యః పతితసావిత్రీకః - దాంభికో వంచకః - ఉచ్ఛిష్టభోజీ పరభుక్తోజ్ఝితాశీ - ఏతేషాం చికిత్సకాదీనామన్నం నాశ్నీయాత్ ॥ ౧౬౧ ॥ అవీరేతి ॥
అవీరా స్త్రీ స్వతంత్రా - వ్యభిచారమంతరేణాపి పతిపుత్రరహితేత్యన్యే - స్వర్ణకారస్సువర్ణస్య వికారాంతరకృత్ - స్త్రీజితస్సర్వత్ర స్త్రీవ
శవర్తీ - గ్రామయాజీ గ్రామస్య శాంత్యాదికర్తా - బహూనాముపనేతా వా - శస్త్రవిక్రయీ శస్త్రవిక్రయోపజీవీ - కర్మారో లోహకారః
తక్షాదిశ్చ - తంతువాయస్సూచీశిల్పోపజీవీ - శ్వభిర్వర్తనం జీవనమస్యాస్తీతి శ్వవృత్తీ - ఏతేషామన్నం నాశ్నీయాత్ ॥ ౧౬౨ ॥ నృశంసేతి ॥ నృ
శంసో నిర్దయః - రాజా భూపతిః - తత్సహచర్యాత్పురోహితశ్చ - యథాహ శంఖః - భీతావగీతరుదితాక్రందితావఘుష్టక్షుధితపరిభుక్తవి
స్మితోన్మత్తావధూతరాజపురోహితాన్నాని వర్జయేత్ - రజకో వస్త్రాదీనాం నీలాదిరాగకారకః - కృతఘ్నః ఉపకృతస్య హంతా - వధజీవీ
ప్రాణినాం వధేన వర్తకః - చేలధావః వస్త్రనిర్ణేజకః - సురాజీవీ మద్యవిక్రయజీవీ - ఉపపతిర్జారః సహోపపతినా వేశ్మ యస్యాసౌ సహో
పపతివేశ్మా - పిశునః పరదోషస్య ఖ్యాపకః - అనృతీ మిథ్యావాదీ - చాక్రికస్తైలికః - శాకటిక ఇత్యన్యే - అభిశస్తపతితచాక్రికతైలికా ఇతి భేదే
నాభిధానాత్ - వందినః స్తావకాః - సోమవిక్రయీ సోమలతాయా విక్రేతా - ఏతేషామన్నం న భోక్తవ్యం - సర్వే చైతే కదర్యాదయో ద్విజా ఏ
వ కదర్యత్వాదిదోషదుష్టా అభోజ్యాన్నాః ఇతరేషాం ప్రాప్త్యభావాత్ప్రాప్తిపూర్వకత్వాచ్చ ప్రతిషేధస్య ॥ ౧౬౩ ॥ అగ్నిహీనస్య నాన్నమ
ద్యాదనాపదీత్యత్ర శూద్రస్యాభోజ్యాన్నత్వముక్తం తత్ర ప్రతిప్రసవమాహ ॥ శూద్రేష్వితి ॥ దాసో గర్భదాసాదయః - గోపాలో గవాం పాల
కః - గవాం పాలనేన జీవతి - కులమిత్రం పితృపితామహాదిక్రమాగతః - అర్ధసీరీ హలపర్యాయసీరోపలక్షితకృషిఫలకభాగగ్రాహీ - నాపితః

గృహవ్యాపారకారయితా-నాపితశ్చ - యశ్చవాఙ్మనఃకాయకర్మభిరాత్మానంనివేదయతితవాహమితి - ఏతేదాసాదయఃశూద్రాణాం మధ్యే భోజ్యాన్నాః - చకారాత్కుంభకారశ్చ - గోపనాపితకుంభకారకులమిత్రార్ధసీరకనివేదితాత్మానోభోజ్యాన్నా ఇతివచనాత్ ॥ ౧౬౬ ॥ ఇతి స్నాతకవ్రత ప్రకరణమ్..❀

అథభక్ష్యాభక్ష్యప్రకరణమ్.

నస్వాధ్యాయవిరోధ్యర్థమిత్యతఆరభ్య బ్రాహ్మణస్యస్నాతకవ్రతాన్యభిధాయఇదానీంద్విజాతిధర్మానాహ ॥ అనర్చితమితి ॥ అనర్చితమర్చాహార్యయదవజ్ఞయాదీయతే - వృథామాంసంవక్ష్యమాణప్రాణాత్యయాదివ్యతిరేకేణ దేవాద్యర్చనావశిష్టంచ యన్నభవతి- ఆత్మార్థమేవయత్సాధితం - కేశకీటాదిభిశ్చసంయుక్తం - శుక్తంయత్స్వయమనమ్లంకేవలంకాలపరివాసేన ద్రవ్యాంతరసంసర్గాద్వా పరివాసాద్వాంబా అమ్లీభవతితచ్ఛుక్తం - దధ్యాదివ్యతిరేకేణ - నపాపీయసోన్నమశ్నీయాన్న ద్విఃపక్వంనశుక్తంనపర్యుషితం అన్యత్రరాగషాడబశుక్రదధిగుడగోధూమయవపిష్టవికారేభ్య ఇతిశంఖస్మరణాత్ - పర్యుషితంరాత్ర్యంతరితం - భుక్తోజ్ఝితముచ్ఛిష్టం - శ్వస్పృష్టంశునాస్పృష్టం- పతితేక్షితంపతితాదిభిరీక్షితం - ఉదక్యారజస్వలాతయాస్పృష్టం - ఉదక్యాగ్రహణంచాండాలాద్యుపలక్షణార్థం - అమేధ్యపతితచాండాల పుల్కసరజస్వలా కునఖికుష్ఠిసంస్పృష్టాన్నంవర్జయేదితిశంఖస్మరణాత్- కోభుఙ్క్తఇతియదాఘుష్యదీయతేతత్సంఘుష్టాన్నం - అన్యసంబంధస్యవ్యపదేశేనయద్దీయతేతత్పర్యాయాన్నం - యథా ॥ బ్రాహ్మణాన్నందదచ్ఛూద్రశ్శూద్రాన్నంబ్రాహ్మణోదదత్ । ఉభావేతావభోజ్యాన్నౌ భుక్త్వాచాంద్రాయణంచరేదితి ॥ పర్యాచాంతమితిపాఠేపరిగతమాచాంతంగండూషగ్రహణంయస్మిన్ స్తత్ పర్యాచాంతం- తన్నభోక్తవ్యం- ఏతదుక్తంభవతి - గండూషగ్రహణాదూర్ధ్వంఆచమనాత్ప్రాక్ నభోక్తవ్యం- పార్శ్వాచాంతమితిపాఠేఏకస్యాంపంక్తౌపార్శ్వస్థేఆచాంతేనభోక్తవ్యం - భస్మోదకాదివిచ్ఛేదేనవినా - వర్జయేదితిప్రత్యేకంసంబధ్యతే - తథాగోఘ్రాతంగవాఘ్రాతం - శకునేనకాకాదినాభుక్తం ఆస్వాదితంవా శకునోచ్ఛిష్టం - పదాస్పృష్టం బుద్ధిపూర్వంపాదేనస్పృష్టంవర్జయేత్ ॥ ౧౬౮ ॥ పర్యుషితస్యప్రతిప్రసవమాహ ॥ అన్నమితి॥ అన్నమదనీయం- పర్యుషితంఘృతాదిస్నేహసంయుక్తంచిరకాలసంస్థితమపిభోజ్యం - గోధూమయవగోరసవిక్రియాఃమండకసక్తుకిలాటకూర్చికా

నంనివేదయేత్ ॥ ౧౬౬ అనర్చితంవృథామాంసం కేశకీటసమన్వితం । శుక్తంపర్యుషితోచ్ఛిష్టంశ్వస్పృష్టంపతితేక్షితమ్ ❀ ఉదక్యాస్పృష్టసంఘుష్టంపర్యాయాన్నంచవర్జయేత్ । గోఘ్రాతంశకునోచ్ఛిష్టం పదాస్పృష్టంచకామతః ॥ ౧౬౮ ॥ అన్నంపర్యుషితంభోజ్యంస్నేహాక్తంచిరసంస్థితమ్ । అస్నేహాఅపి గోధూమయవగోరసవిక్రియాః ॥ ౧౬౯ ॥ సంధిన్యనిర్దశావత్సాగోపయఃపరివర్జయేత్ । ఔష్ట్రమైకశఫంస్త్రైణమారణ్యకమథావికం ॥ ౧౭౦ ॥ దేవతార్థంహవిశ్శిగ్రుంలోహితాన్వ్రశ్చనాంస్తథా । అనుపాకృతమాంసానివిడ్జానికవకానిచ ॥ ౧౭౧ ॥ క్రవ్యాదపక్షిదాత్యూహశుకప్రతుదటిట్టిభాన్ । సార

దయఃఅస్నేహాఅపిచిరకాలసంస్థితాభోజ్యాః - యదివికారాంతరమనాపన్నాః - అపూపధానాకరంభసక్తుయావకతైలపాయసశాకానిశుక్తాని పర్యుషితాని వర్జయేదితివసిష్ఠస్మరణాత్ ॥ ౧౬౯ ॥ సంధినీతి॥ యావృషేణసంధీయతేసాసంధినీ - వశాంవంధ్యాంవిజానీయాద్వృషాక్రాంతాంచసంధినీమితిత్రికాండీస్మరణాత్ ॥ యాచైకాంవేలామతిక్రమ్యదుహ్యతేయాచవత్సాంతరేణసంధీయతేసాచసంధినీ - ప్రసూతానతిక్రాంతదశాహాఅనిర్దశా - మృతవత్సాఅవత్సా - సంధినీచానిర్దశాచావత్సాచసంధిన్యనిర్దశావత్సాఃతాశ్చతాగావశ్చతాసాంపయఃక్షీరంపరివర్జయేత్- సంధినీగ్రహణం స్యందినీయమసువోరుపలక్షణార్థం - యథాహగౌతమః ॥ స్యందినీయమసూసంధినీనాంచేతి - స్రవత్పయస్వినీ స్యందినీ - యమళప్రసవినీయమసూః - ఏవమజామహిష్యోశ్చానిర్దశయోఃపయః పరివర్జయేత్ - గోమహిష్యజానామనిర్దశానామితివసిష్ఠస్మరణాత్ - పయోగ్రహణాత్తద్వికారాణాందధ్యాదీనాంచనిషేధః - నహిమాంసనిషేధేతద్వికారాణామనిషేధోయుక్తః - వికార నిషేధతుప్రకృతేరనిషేధోయుక్తః - పయోనిషేధాచ్ఛకృన్మూత్రాదేరనిషేధః - ఉష్ట్రజాతమౌష్ట్రంపయోమూత్రాది - ఏకశఫా బడబాదయస్తత్ప్రభవమైకశఫం - స్త్రీప్రభవంస్త్రైణం స్త్రీగ్రహణమజావ్యతిరిక్తసకలద్విస్తనీనాముపలక్షణార్థం- సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరమభోజ్యమజావర్జమితిశంఖస్మరణాత్ - అరణ్యేభవాఆరణ్యాఃతదీయమారణ్యకంక్షీరంమహిషీవ్యతిరేకేణ - ఆరణ్యానాంచసర్వేషాంమృగాణాంమహిషీంవినేతివచనాత్ ॥ అవేర్జాతమావికం - వర్జయేదితిప్రత్యేకంసంబధ్యతే - ఔష్ట్రమిత్యాదివికారప్రత్యయనిర్దేశాత్తద్వికారమాత్రస్యపయోమూత్రాదేఃసర్వథానిషేధః - నిత్యమావికమపేయమౌష్ట్రికమైకశఫంచేతిగౌతమవచనాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ దేవతార్థమితి ॥ దేవతార్థంబల్యుపహారనిమిత్తంసాధితం - హవిఃహవనార్థంసిద్ధంప్రాగ్ఘోమాత్ - శిగ్రుఃశోభాంజనః - లోహితాన్వృక్షనిర్యాసాన్ వ్రశ్చనప్రభవాన్ వృక్షచ్ఛేదజాతాన్లోహితానపి - యథాహమనుః ॥ లోహితాన్వృక్షనిర్యాసాన్వ్రశ్చనప్రభవాంస్తథేతి॥ లోహితగ్రహణాత్ హింగుకర్పూరాదీనామనిషేధః - అనుపాకృతమాంసాని - యజ్ఞేఅహుతస్యపశోర్మాంసాని - విడ్జానిమనుష్యాదిజగ్ధబీజపురీషోత్పన్నాని పురీషస్థానే ఉత్పన్నాని తండులీయ ప్రభృతీనిచ - కవకానిఛత్రాకారాణి - వర్జయేదితి ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే ॥ ౧౭౧ ॥ క్రవ్యాదేతి ॥ క్రవ్యాదాఆమమాంసాదనశీలాః - పక్షిణోగృధ్రాదయః - దాత్యూహశ్చాతకః - శుకఃకీరః - చంచ్వాప్రతుద్యభక్షయంతీతిప్రతుదాః

శ్యేనాదయః - టిట్టిభస్తచ్ఛబ్దానుకారీ - సారసో లక్ష్మణః - ఏకశఫా అశ్వాదయః - హంసాః ప్రసిద్ధాః - గ్రామవాసినః పారావతప్రభృతయః ఏతాన్ క్రవ్యాదాదీన్ వర్జయేత్ ॥ ౧౭౧ ॥ కోయష్టీతి ॥ కోయష్టికః క్రౌంచః - ప్లవః జలకుక్కుటః - చక్రాహ్వశ్చక్రవాకః - బలాకా బకాః ప్రసిద్ధాః - నఖైర్వికీర్య భక్షయంతీతి విష్కిరాశ్చకోరాదయ ఏవ గృహ్యంతే - లావకమయూరాదీనాం భక్ష్యత్వాత్ - గ్రామకుక్కుటస్య గ్రామవాసిత్వాదేవ నిషేధాచ్చ - ఏతాన్ కోయష్ట్యాదీన్ వర్జయేత్ - వృథా దేవతాద్యుద్దేశమంతరేణ సాధితాః కృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీర్వర్జయేత్ - కృసరస్తిలముద్గసిద్ధ ఓదనః - సంయావః క్షీరగుడఘృతాదికృత ఉత్కారికాఖ్యః - పాయసం పాయసా శ్రితమన్నం - అపూపః స్నేహపక్వగోధూమవికారః - శష్కులీ స్నేహపక్వగోధూమవికారః - న పచేదన్నమాత్మన ఇతి కృసరాదీనాం నిషేధే సిద్ధే పునరభిధానం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థం ॥ ౧౭౨ ॥ కలవింకమితి ॥ కలవింకో గ్రామచటకః - గ్రామవాసిత్వేన ప్రతిషేధే సిద్ధే ఉభయచరత్వాత్పునర్వచనం - కాకోలో ద్రోణకాకః - కురరః ఉత్క్రోశః - రజ్జుదాలకో వృక్షకుక్కుటః - జాలపాదా జాలాకారపాదాః - అజాలపాదా అపి హంసాః సంతీతి హంసానాం పృథగ్వచనం - ఖంజరీటాః ఖంజనాః - జాతితో యే అజ్ఞాతా మృగాః పక్షిణశ్చ - ఏతాన్ కలవింకాదీన్ వర్జయేత్ ॥ ౧౭౩ ॥ చాషానితి ॥ చాషాః కికిదీవయః - రక్తపాదాః కాదంబప్రభృతయః - సౌనం ఘాతస్థానభవం మాంసం భక్ష్యాణామపి - వల్లూరం శుష్కమాంసం - మత్స్యాః మీనాః - ఏతాన్ చాషాదీన్ వర్జయేత్ - చకారాన్నాలికాశణకుసుంభాదీన్ - నాలికాశణఛత్రాకకుసుంభాలాబువిడ్భవాన్ । కుంభీకందుకవృంతాకకోవిదారాంశ్చ వర్జయేత్ । తథా వటప్లక్షాశ్వత్థదధిత్థనీపమాతులుంగఫలాని వర్జయేదిత్యాదిస్మరణాత్ - ఏతాన్ సంధినీక్షీరప్రభృతీననుక్రాంతాన్ కామతో భక్షయిత్వా త్రిరాత్రముపవసేత్ - అకామతస్త్వహోరాత్రం - శేషేషూపవసేదహరితి మనుస్మరణాత్ - యత్పునః శంఖేనోక్తం - బకబలాకాహంసప్లవచక్రవాకకారండవగృహచటకకపోతపారావతపాండుశుకశారికా సారసటిట్టిభోలూకకంకరక్తపాదచాషభాసవాయసకోకిల శాడ్వలికుక్కుటహారీతభక్షణే ద్వాదశరాత్రమనాహారః పిబేద్గోమూత్రయావకమితి - తద్బహుకాలాభ్యాసే మతిపూర్వే సమస్తభక్షణే వా వేదితవ్యం ॥ ౧౭౪ ॥ తథేతి ॥ అకాలప్రరూఢానీతిచ్ఛేదః - స్పష్టోఽర్థః ॥ ౧౭౫ ॥ పలాండుమితి ॥ పలాండుః స్థూ

సైకశఫాన్ హంసాన్ సర్వాంశ్చ గ్రామవాసినః ॥ ౧౭౧ ॥ కోయష్టిప్లవచక్రాహ్వబలాకాబకవిష్కిరాన్ ।
వృథాకృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీః ॥ ౧౭౨ ॥ కలవింకం సకాకోలం కురరం రజ్జుదాలకం । జాలపాదాన్ ఖంజరీటానజ్ఞాతాంశ్చ మృగద్విజాన్ ॥ ౧౭౩ ॥ చాషాంశ్చ రక్తపాదాంశ్చ సౌనం వల్లూరమేవ చ । మత్స్యాంశ్చ కామతో జగ్ధ్వా సోపవాసస్త్ర్యహం వసేత్ ॥ ౧౭౪ ॥ తథాఽకాలప్రరూఢాని పుష్పాణి చ ఫలాని చ । వికారవచ్చ యత్కించిత్ ప్రయత్నేన వివర్జయేత్ ॥ ౧౭౫ ॥ పలాండుం శ్వవరాహం చ ఛత్రాకం గ్రామకుక్కుటమ్ । లశునం గృంజనం చైవ జగ్ధ్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ॥ ౧౭౬ ॥ భక్ష్యాః పంచనఖాః సేధాగోధాకచ్ఛపశల్లకాః । శశశ్చ మత్స్యేష్వపి హి సింహతుండకరోహితాః ॥ తథా పాఠీనరాజీవాః సశల్కాశ్చ ద్విజాతిభిః ॥ ౧౭౭ ॥ అతః శృణుధ్వం మాంసస్య విధిం భక్షణవర్జనే ॥ ౧౭౮ ॥ ప్రాణాత్య

లకందనాలో లశునానుకారీ - శ్వవరాహో గ్రామసూకరః - ఛత్రాకం సర్పచ్ఛత్రం - గ్రామకుక్కుటః ప్రసిద్ధః - లశునం రసోనం సూక్ష్మశ్వేతకందనాళం - గృంజనం లశునానుకారి లోహితసూక్ష్మకందం - ఏతాని షట్ సకృత్కామతో జగ్ధ్వా భక్షయిత్వా చాంద్రాయణం వక్ష్యమాణలక్షణం చరేత్ - గ్రామకుక్కుటఛత్రాకయోః పూర్వం ప్రతిషిద్ధయోరిహాభిధానం పలాండ్వాదిసమానప్రాయశ్చిత్తార్థం - మతిపూర్వం చిరతరాభ్యాసే తు - ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటం । పలాండుం గృంజనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ద్విజ ఇతి మనూక్తం - అమతిపూర్వాభ్యాసే । అమత్యైతాని షడ్జగ్ధ్వా కృచ్ఛ్రం సాంతపనం చరేదితి । తృతీయాధ్యాయే వక్ష్యమాణం చాంద్రాయణం వాపీతి ద్రష్టవ్యం - అమతిపూర్వాభ్యాసే తు శంఖోక్తం - లశునపలాండుగృంజనవిడ్వరాహగ్రామకుక్కుటకుంభీకభక్షణే ద్వాదశరాత్రం పయః పిబేదితి ॥ ౧౭౬ ॥ భక్ష్యా ఇతి ॥ సేధా శ్వావిత్ - గోధా కృకలాసానుసారిణీ మహతీ - కచ్ఛపః కూర్మః - శల్లకః శల్లకీ - శశః ప్రసిద్ధః - పంచనఖాదీనాం శ్వమార్జారవానరాదీనాం మధ్యే సేధాదయో భక్ష్యాః చకారాత్ఖడ్గోఽపి - యథాహ గౌతమః ॥ పంచనఖాశ్శశశల్లకశ్వావిద్గోధాఖడ్గకచ్ఛపా ఇతి - మనురపి । శ్వావిధం శల్లకం గోధాం ఖడ్గకూర్మశశాంస్తథా । భక్ష్యాన్ పంచనఖేష్వాహురనుష్ట్రాంశ్చైకతోదత ఇతి ॥ యత్పునర్వాసిష్ఠేన ఖడ్గే తు వివదంత ఇత్యభక్ష్యత్వముక్తం - తత్ శ్రాద్ధాదన్యత్ర - ఖడ్గమాంసైర్భవేద్దత్తమక్షయ్యం పితృకర్మణీతి శ్రాద్ధఫలశ్రుతినిదర్శనాత్ - తథా మత్స్యానాం మధ్యే సింహతుండాదయో భక్ష్యాః - సింహతుండః సింహముఖః - రోహితో లోహితవర్ణః - పాఠీనశ్చంద్రకాఖ్యః - రాజీవః పద్మవర్ణః - సహశల్కైః శుక్తికాకారైర్వర్తంత ఇతి సశల్కాః - ఏతే చ సింహతుండాదయో నియుక్తా ఏవ భక్ష్యాః ॥ పాఠీనరోహితావాద్యౌ నియుక్తౌ హవ్యకవ్యయోః । రాజీవాన్ సింహతుండాంశ్చ సశల్కాంశ్చైవ సర్వశ ఇతి మనుస్మరణాత్ ॥ ద్విజాతిగ్రహణం శూద్రవ్యుదాసార్థం ॥ ౧౭౭ ॥ అసర్పితం వృథామాంసమిత్యారభ్య ద్విజాతిధర్మానుక్త్వా ఇదానీం చాతుర్వర్ణ్యధర్మానాహ - అత ఇతి ॥ మాంసస్య ప్రోక్షితాదేర్భక్షణే తద్వ్యతిరిక్తస్య వా నిషిద్ధస్య వర్జనే ప్రోక్షితాదివ్యతిరేకేణ మాంసం న భక్షయామీత్యేవం సంకల్పరూపేణ విధిం సోమశ్రవఃప్రభృతయో హే మునయః శృణుధ్వం ॥ ౧౭౮ ॥ తత్ర భక్షణే విధిం దర్శయతి ॥ ప్రాణాత్యయ ఇతి ॥ అన్నాభావేన వ్యాధ్యభిభవేన వా మాంసభక్షణమంతరేణ యది ప్రాణబాధా

భవతి తదా మాంసం నియమేన భక్షయేత్ - సర్వత ఏవాత్మానం గోపాయేదిత్యాత్మరక్షణవిధానాత్, తస్మాదు హ న పురాయుషః స్వఃకామీ ప్రేయాదితి మరణనిషేధాచ్చ - తథా శ్రాద్ధే మాంసం నిమంత్రితో నియమేన భక్షయేదభక్షణే దోషశ్రవణాత్ ॥ యథాహ - విధినియుక్తస్తు యో మాంసం నాత్తి మానవః । స ప్రేత్య పశుతాం యాతి సంభవానేకవింశతిమితి మనుస్మరణాత్ - ప్రోక్షణాఖ్యశ్రౌతసంస్కారసంస్కృతస్య పశోర్యాగార్థస్యాగ్నీషోమీయాదేర్హుతావశిష్టం మాంసం ప్రోక్షితం తద్భక్షయేత్ - అభక్షణాద్యాగానిష్పత్తేః - ద్విజకామ్యయా బ్రాహ్మణభోజనార్థం దేవపిత్రర్థం చ యత్సాధితం తేన తానభ్యర్చ్యావశిష్టం భక్షయన్న దోషభాగ్భవతి - ఏవం భృత్యభరణావశిష్టమపి ॥ యజ్ఞార్థం బ్రాహ్మణైర్వధ్యాః ప్రశస్తా మృగపక్షిణః । భృత్యానాం చైవ వృత్త్యర్థమగస్త్యో హ్యాచరత్పురేతి మనుస్మరణాత్ - న దోషభాగితి దోషాభావమాత్రం వదతా అతిథ్యాద్యర్చనావశిష్టస్యాభ్యనుజ్ఞామాత్రం న ప్రోక్షితాదివన్నియమ ఇతి దర్శితం - ఏవమప్రతిషిద్ధానామపి శశాదీనాం ప్రాణాత్యయాదివ్యతిరేకేణాభక్ష్యత్వావగమాచ్ఛూద్రస్యాపి మాంసప్రతిబద్ధసర్వవిధినిషేధాధికారో గమ్యతే ॥ ౧౭౯ ॥ ఇదానీం ప్రోక్షితాదివ్యతిరిక్తస్య వృథామాంసమిత్యనేన ప్రతిషిద్ధస్య భక్షణే నిందార్థవాదమాహ ॥ వసేదితి ॥ అవిధినా దేవాద్యుద్దేశమంతరేణ యః పశూన్ హంతి తస్య పశోర్యావంతి రోమాణి తావంతి దినాని ఘోరే నరకే వసేత్ - హంతీత్యష్టవిధోపి ఘాతకో గృహ్యతే - యథాహ మనుః ॥ అనుమంతా విశసితా నిహంతా క్రయవిక్రయీ । సంస్కర్తా చోపహర్తా చ ఖాదకశ్చేతి ఘాతకా ఇతి ॥ ౧౮౦ ॥ ఇదానీం వర్జనే విధిమాహ ॥ సర్వానితి ॥ యః ప్రోక్షితాదివ్యతిరేకేణ మయా మాంసం న భక్షయితవ్యమితి సత్యసంకల్పో భవతి సః సర్వాన్ కామాంస్తత్సాధనే ప్రవృత్తో నిర్విఘ్నం ప్రాప్నోతి విశుద్ధాశయత్వాత్ - యథాహ మనుః । యద్ధ్యాయతే యత్కురుతే రతిం బధ్నాతి యత్ర చ । తదవాప్నోత్యవిఘ్నేన యో హినస్తి న కించనేతి ॥ ఏతచ్చానుషంగికం ఫలం - ముఖ్యఫలమాహ - హయమేధఫలం తథేతి ॥ ఏతచ్చ సాంవత్సరికసంకల్పస్య ॥ వర్షే వర్షేఽశ్వమేధేన యో యజేత శతం సమాః । మాంసాని చ న ఖాదేద్యస్తయోః పుణ్యఫలం సమమితి మనుస్మరణాత్ - తథా గృహేపి నివసన్ బ్రాహ్మణాదిశ్చాతుర్వర్ణికో మునివన్మాననీయో భవతి మాంసత్యాగాత్ - ఏతచ్చ న ప్రతిషిద్ధమాంసవిషయం - నాపి ప్రోక్షితాదివిషయం - పారిశేష్యాదతిథ్యాద్యర్చనశిష్టాభ్యనుజ్ఞాతవిషయమితి ॥ ౧౮౧ ॥ ఇతి భక్ష్యాభక్ష్యప్రకరణమ్....*

అథ ద్రవ్యశుద్ధిప్రకరణమ్.

ఇదానీం ద్రవ్యశుద్ధిమాహ ॥ సౌవర్ణేతి ॥ సౌవర్ణం సువర్ణకృతం - రాజతం రజతకృతం - అబ్జం ముక్తాఫలశంఖశుక్త్యాది - ఊర్ధ్వపాత్రం

యే తథా శ్రాద్ధే ప్రోక్షితం ద్విజకామ్యయా । దేవాన్ పితౄన్ సమభ్యర్చ్య ఖాదన్మాంసం న దోషభాక్ ॥ ౧౭౯ ॥ వసేత్స నరకే ఘోరే దినాని పశురోమభిః । సమ్మితాని దురాచారో యో హంత్యవిధినా పశూన్ ॥ ౧౮౦ ॥ సర్వాన్ కామానవాప్నోతి హయమేధఫలం తథా । గృహేపి నివసన్విప్రో మునిర్మాంసవివర్జనాత్ ॥ ౧౮౧ ॥ సౌవర్ణరాజతాబ్జానామూర్ధ్వపాత్రగ్రహాశ్మనామ్ । శాకరజ్జుమూలఫలవాసోవిదలచర్మణామ్ ॥ పాత్రాణాం చమసానాం చ వారిణా శుద్ధిరిష్యతే ॥ ౧౮౨ ॥ చరుస్రుక్స్రువసస్నేహపాత్రాణ్యుష్ణేన వారిణా ॥ ౧౮౩ ॥ స్ఫ్యశూర్పాజినధాన్యానాం ముసలోలూఖలానసామ్ ॥ ౧౮౩ ॥ ప్రోక్ష

యజ్ఞీయోలూఖలాది - గ్రహాదిసాహచర్యాత్ - గ్రహాః షోడశీప్రభృతయః - అశ్మా దృషదాదిః - శాకం వాస్తూకాది - రజ్జుర్బల్బజాదినిర్మితం - మూలమార్ద్రకాది - ఫలమామ్రాది - వాసో వస్త్రం - విదలం వైణవాది - చర్మ అజాదీనాం - విదలచర్మణోర్గ్రహణం తద్వికారాణాం ఛత్రవరత్రాదీనాముపలక్షణార్థం - పాత్రాణి ప్రోక్షణపాత్రప్రభృతీని - చమసా హోతృచమసాదయః - ఏతేషాం సౌవర్ణాదీనాం లేపరహితానాముచ్ఛిష్టస్పర్శమాత్రే వారిణా ప్రక్షాళనేన శుద్ధిః ॥ ౧౮౨ ॥ చరురితి ॥ చరుశ్చరుస్థాలీ - స్రుక్స్రువౌ ప్రసిద్ధౌ - సస్నేహాని పాత్రాణి ప్రాశిత్రహరణాదీని - ఏతాని చ లేపరహితాని - ఉష్ణేన వారిణా శుధ్యంతి - నిర్లేపం కాంచనం భాండమద్భిరేవ విశుధ్యతి । అబ్జమశ్మమయం చైవ రాజతం చానుపస్కృతమితి మనుస్మరణాత్ - అనుపస్కృతమఖాతపూరితం - సలేపానాం తు । తైజసానాం మణీనాం చ సర్వస్యాశ్మమయస్య చ । భస్మనాద్భిర్మృదా చైవ శుద్ధిరుక్తా మనీషిభిరితి మనూక్తం ద్రష్టవ్యం - మృద్భస్మనోరేకకార్యత్వాద్వికల్పః - ఆపస్తు సముచ్చీయంతే - కాకాదిముఖోపహతే తు కృష్ణశకునిముఖావమృష్టం పాత్రం చ నిర్లిఖేత్ - శ్వాపదముఖావమృష్టం పాత్రం న ప్రయుంజీతేతి ద్రష్టవ్యం - ఏతచ్చ మార్జారాదన్యత్ర - మార్జారశ్చైవ దర్వీ చ మారుతశ్చ సదా శుచిరితి మనుస్మరణాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ స్ఫ్యో వజ్రో యజ్ఞాంగం - అనః శకటం - శేషం ప్రసిద్ధం - ఏతేషాముష్ణేన వారిణా శుద్ధిః - పునరజినగ్రహణం యజ్ఞాంగాజినప్రాప్త్యర్థం ॥ ౧౮౩ ॥ ప్రోక్షణమితి ॥ సంహతానాముక్తశుద్ధిద్రవ్యారబ్ధావయవినాం బహూనాం ధాన్యవాససాం - వాసోగ్రహణముక్తశుద్ధీనాముపలక్షణార్థం - ఉక్తశుద్ధీనాం ధాన్యవాసఃప్రభృతీనాం బహూనాం రాశీకృతానాం ప్రోక్షణేనైవ శుద్ధిః - బహుత్వం చ స్పృష్టాపేక్షయా - ఏతదుక్తం భవతి - యదా ధాన్యాని వస్త్రాదీని వా రాశీకృతాని తత్ర చాండాలాదిస్పృష్టాని అల్పాని బహూని వా అస్పృష్టాని తత్ర స్పృష్టానాముక్తైవ శుద్ధిరితరేషాం ప్రోక్షణమితి - తథా చ స్మృత్యంతరం ॥ వస్త్రధాన్యాదిరాశీనామేకదేశస్య దూషణాత్ । తావన్మాత్రం సముద్ధృత్య శేషం ప్రోక్షణమర్హతీతి ॥ యదా పునః స్పృష్టానాం బహుత్వమస్పృష్టానామల్పత్వం - తదా సర్వేషామేవ క్షాళనం ॥ యథాహ మనుః ॥ అద్భిస్తు ప్రోక్షణం శౌచం బహూనాం ధాన్యవాససాం । ప్రక్షాళనేన త్వల్పానామద్భిః శౌచం విధీయత ఇతి ॥ స్పృష్టానామస్పృష్టానాం చ సమత్వేపి ప్రోక్షణమేవ - బహూనాం ప్రోక్షణవిధానేన అల్పానాం క్షాళనే సిద్ధేపు

నరల్పానాం క్షాళనవచనస్య సమేషు క్షాళననివృత్త్యర్థత్వాత్ - ఇయత్సంసృష్టమియదసంసృష్టమిత్యవివేకే తు క్షాళనమేవ - ప్రోక్షితస్యాపి దోషస్యాపరిహార్యత్వాత్ - అనేకపురుషోద్ధార్యమాణానాం తు ధాన్యవాసః ప్రభృతీనాం సంసృష్టానామసంసృష్టానాం చ ప్రోక్షణమేవేతి నిబంధః కృతః ౧౮౪ ॥ నిర్లేపానాం స్పర్శమాత్రదుష్టానాం శుద్ధిముక్త్వా ఇదానీం సలేపానాం శుద్ధిమాహ ॥ తక్షణమితి ॥ దారూణాం - మేషమహిషాది శృంగాణాం - కరివరాహాద్యస్థ్నాం చ - అస్థిగ్రహణేన దంతానామపి గ్రహణం - ఉచ్ఛిష్టస్నేహాదిభిర్లిప్తానాం మృద్భస్మోదకాదిభి రనపగత లేపానాం ॥ యావన్నాపైత్యమేధ్యాక్తో గంధో లేపశ్చ తత్కృతః । తావన్మృద్వారి వా దేయం సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిష్వితి సామాన్యశుద్ధి విధానాత్ - తక్షణం తావన్మాత్రావయవాపనయనం శుద్ధిః - ఫలసంభవానాం బిల్వాలాబునారికేళాదిసంభూతానాం పాత్రాణాం గోవాలైరుద్ఘర్షణాచ్ఛుద్ధిః - యజ్ఞపాత్రాణాం స్రుక్స్రువాదీనాం యజ్ఞకర్మణి ప్రయుజ్యమానానాం దక్షిణేన హస్తేన దర్భైర్దర్భపవిత్రేణ వా యథాశాస్త్రం కర్మాంగతయా మార్జనం కర్తవ్యం - ఏతచ్చ శ్రౌతము దాహరణం - అన్యేషామపి సౌవర్ణాదీనాం పాత్రాణాం స్మార్తలౌకికకర్మసు కృతశౌచానామేవాంగత్వమితి దర్శయితుం యజ్ఞాంగానాం పునః కృతశౌచానామిదం దర్భపవిత్రాదిమార్జనం సంస్కారార్థమితి వివేకః ॥ ౧౮౫ ॥ ఇదానీం సలేపానామేవ కేషాంచిల్లేపాపకర్షణే విశేషహేతూనాహ ॥ సోష్ణైరితి ॥ ఊషరమృత్తికాసహితేన గోమూత్రేణోదకేన వా లేపాపేక్షయా - ఆవికం ఊర్ణామయం - కౌశికం కోశప్రభవం టసరీపట్టాది - ప్రక్షాళితం శుద్ధ్యతి - ఉదకగోమూత్రైరితి బహువచనం పశ్చాదుదకప్రాప్త్యర్థం - అంశుపట్టం వల్కలతంతుకృతం - సశ్రీఫలైః బిల్వఫలసహితైః - కుతపః పార్వతీయచ్ఛాగరోమనిర్మితః కంబళః - అరిష్టఫలసహితైః ఫేనకసహితైః - ఉదకగోమూత్రైః శుద్ధ్యతీత్యనువర్తతే - ఏతచ్చోచ్ఛిష్టస్నేహాదియోగే సతి వేదితవ్యం - అల్పోపఘాతే తు ప్రోక్షణాదిః క్షాళనాసహత్వాత్ - సర్వత్ర ద్రవ్యావినాశేనైవ శుద్ధేరిష్టత్వాత్ - తథా చ దేవలః - ఔర్ణకౌశేయకుతపపట్టక్షౌమదుకూలకాః । అల్పశౌచా భవంత్యేతే శోషణప్రోక్షణాదిభిరిత్యభిధాయాహ ॥ తాన్యేవామేధ్యయుక్తాని క్షాళయేచ్ఛోధనైః స్వకైః । ధాన్యకల్కైస్తు ఫలజైః రసైః క్షారానుగైరపీతి క్షౌమవదేవ శాణస్య సమానయోనిత్వాత్ - ఔర్ణాదిగ్రహణం తదారబ్ధతూలికాదిప్రాప్త్యర్థం - అథ తస్యాల్పోపఘాతే నైవ క్షాళనం కార్యం అమేధ్యలేపాదన్యత్ర ॥ తూలికాముపధానం చ పుష్పరక్తాంబరం తథా । శోషయిత్వాతపే కించిత్కరైః సమ్మార్జయేన్ముహుః ॥ పశ్చాచ్చ వారిణా ప్రోక్ష్య వినియుంజీత కర్మణి । తాన్యప్యతిమలిష్టాని యథావత్పరిశోధయేదితి దేవలస్మరణాత్ ॥ పుష్పరక్తాని కుంకుమకుసుంభాది ర

ణం సంహతానాం చ బహూనాం ధాన్యవాససామ్ ॥ ౧౮౪ ॥ తక్షణం దారుశృంగాస్థ్నాం గోవాలైః ఫలసం
భువామ్ । మార్జనం యజ్ఞపాత్రాణాం పాణినా యజ్ఞకర్మణి ॥ ౧౮౫ ॥ సోష్ణైరుదకగోమూత్రైః శుద్ధ్య
త్యావికకౌశికమ్ । సశ్రీఫలైరంశుపట్టం సారిష్టైః కుతపం తథా ॥ ౧౮౬ ॥ సగౌరసర్షపైః క్షౌమం పునః పా
కాన్మహీమయమ్ ॥ ౧౮౭ ॥ కారుహస్తః శుచిః పణ్యం భైక్ష్యం యోషిన్ముఖం తథా ॥ ౧౮౮ ॥ భూశుద్ధిర్మార్జ

క్తాని - పుష్పరక్తగ్రహణమన్యస్యాపి హరిద్రారక్తస్య క్షాళనాసహస్య ప్రాప్త్యర్థం - న మాంజిష్ఠాదేః - తస్య క్షాళనసహత్వాత్ - శంఖేనాప్యుక్తం ॥ రాగద్రవ్యాణి ప్రోక్షితాని తు శుచీనీతి ॥ ౧౮౬ ॥ సగౌరేతి ॥ గౌరసర్షపసహితైరుదకగోమూత్రైః - క్షౌమం క్షుమా అతసీ తత్సూత్రనిర్మితం క్షౌమం శుద్ధ్యతి - పునః పాకేన చ మృన్మయం ఘటాది - ఏతచ్చోచ్ఛిష్టస్నేహాలిప్తే వేదితవ్యం ॥ మద్యమూత్రపురీషైశ్చ శ్లేష్మపూయాశ్రుశోణితైః । సంస్పృష్టం నైవ శుద్ధ్యేత పునః పాకేన మృన్మయమితి స్మరణాత్ । చాండాలాద్యుపఘాతే తు త్యాగ ఏవ - యథాహ పరాశరః ॥ చాండాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టం ధాన్యం వస్త్రమథాపి వా । ప్రక్షాళనేన శుద్ధ్యేత పరిత్యాగాన్మహీమయమితి ॥ ౧౮౭ ॥ కారుహస్త ఇతి ॥ కారవో రజకచేలధావకసూపకారాద్యాః - తేషాం హస్తః శుచిః - శుచిత్వం తత్తస్యైకర్మణి వస్త్రధావనాదౌ సూతకాది సంభవేపి - తథా చ స్మృత్యంతరం ॥ కారవశ్శిల్పినో వైద్యా దాసీదాసాస్తథైవ చ । రాజానో రాజభృత్యాశ్చ సద్యశ్శౌచాః ప్రకీర్తితా ఇతి ॥ పణ్యం పణ్యార్హం విక్రేయం యవవ్రీహ్యాది - అనేకక్రేతృజనకరపరిఘట్టితమప్యప్రయతం న భవతి - సూతకాదినిమిత్తే తు వణిజాం - భిక్షాణాం సమూహో భైక్ష్యం - తద్బ్రహ్మచార్యాదిగతం అనాచాంతస్త్రీప్రదానాదినా శుచిరథ్యాక్రమణాదినాపి న దుష్యతి - తథా యోషిన్ముఖం సంభోగకాలే శుచి - స్త్రియశ్చ రతిసంసర్గ ఇతి స్మరణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ఇదానీం భూశుద్ధిమాహ ॥ భూశుద్ధిరితి ॥ మార్జన్యా పాంసుతృణానాం ప్రోత్సారణం మార్జనం - దాహస్తృణకాష్ఠాద్యైః - కాలో యావతా కాలేన లేపాదిక్షయో భవతి తావాన్ - గోక్రమణం - గవాం పాదపరిఘట్టనం - సేకో గోమూత్ర క్షీర గోమయవారిభిః ప్రకర్షణం వా - ఉల్లేఖనం తక్షణం ఖననం వా - లేపో గోమయాదిభిరేతైర్వ్యస్తైస్సమస్తైర్వా మార్జనాదిభిరమేధ్యాద్యుష్టా మలినా చ భూమిః శుద్ధ్యతి ॥ తథా చ దేవలః ॥ యత్ర ప్రసూయతే నారీ మ్రియతే దహ్యతేపి వా । చాండాలాధ్యుషితం యత్ర యత్ర విష్ఠాదిసంగతిః ॥ ఏవం కశ్మలభూయిష్ఠా భూరమేధ్యా ప్రకీర్తితా । శ్వసూకరఖరోష్ట్రాదిసంస్పృష్టా దుష్టతాం వ్రజేత్ ॥ అంగారతుషకేశాస్థిభస్మాద్యైర్మలినా భవేదితి ॥ అమేధ్యా మలినా దుష్టేతి శోధ్యభూమేస్త్రైవిధ్యమభిధాయ శుద్ధివిభాగం దర్శయతి ॥ పంచధా వా చతుర్ధా వా భూరమేధ్యాపి శుద్ధ్యతి । దుష్టాన్వితా త్రిధా ద్వేధా శుద్ధ్యతే మలినైకధేతి ॥ యత్ర మనుష్యా దహ్యంతే - యత్ర చండాలైరధ్యుషితం - తయోః పంచభిర్దహనకాలగోక్రమణసేకోల్లేఖనైశ్శుద్ధిః - యత్ర మనుష్యా జాయంతే యత్ర చ మ్రియంతే యత్ర చాత్యంతం విష్ఠాదిసంగతిస్తాసాం దాహవర్జితైస్తైరేవ చతుర్భిశ్శుద్ధిః - శ్వసూకరఖరైశ్చిరకాలమధ్యుషితాయా గోక్రమణసేకోల్లేఖనైస్త్రిభిః - ఉష్ట్రగ్రామకుక్కుటాదిభిశ్చిరకాలమధివాసితాయాస్సేకోల్లేఖనాభ్యాం

శుద్ధిః - అంగారతుసాదిభిశ్చిరకాలమధివాసితాయా ఉల్లేఖనేన శుద్ధిః- మార్జనానులేపనేతు సర్వత్ర సముచ్చీయేతే-ఏవం గృహం మార్జనలేపాభ్యాం శుద్ధ్యతి - గృహస్య పృథగుపాదానం సమ్మార్జనలేపనయోః ప్రతిదినం ప్రాప్త్యర్థం ॥ ౧౮౮ ॥ గోఘ్రాతేతి ॥ గోఘ్రాతే గోనిశ్వాసోపహతే అన్నే అదనీయమాత్రే - తథా కేశమక్షికాకీటదూషితే - కేశగ్రహణం లోమాది ప్రాప్త్యర్థం - కీటాః పిపీలికాదయః - ఉదకం-భస్మ - మృద్వా - యథాసంభవం ప్రక్షేప్తవ్యం శుద్ధ్యర్థం - యత్తు గౌతమేనోక్తం నిత్యమభోజ్యం కేశకీటావపన్నమితి - తత్కేశకీటాదిభిస్సహ యత్పక్వం తద్విషయం ॥ ౧౮౯ ॥ త్రపుసీసకమితి ॥ త్రపుప్రభృతీని ప్రసిద్ధాని - తేషాం క్షారోదకేనామ్లోదకేన వారిణా చోపఘాతాపేక్షయా సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా శుద్ధిః కార్యా - కాంస్యలోహానాం భస్మోదకేన - తామ్రగ్రహణాద్రీతికావృత్తలోహయోర్గ్రహణం ఏకయోనిత్వాత్ ఏతచ్చ తామ్రాదీనాం అమ్లోదకాదిభిశ్శుద్ధ్యభిధానం సనియమార్థం ॥ మలసంయోగజం తజ్జం యస్య యేనోపహన్యతే । తస్య తచ్ఛోధనం ప్రోక్తం సామాన్యం ద్రవ్యశుద్ధికృదిత్యవిశేషస్మరణాత్ - అతో న తామ్రాదేరుచ్ఛిష్టోదకాదిలేపస్యాన్యేనాపగమసంభవే నియమేనామ్లోదకాదినా శుద్ధిః కార్యా - అత ఏవ మనునా సామాన్యేనోక్తం ॥ తామ్రాయస్కాంస్యరైత్యానాం త్రపుణస్సీసకస్య చ । శౌచం యథార్హం కర్తవ్యం క్షారామ్లోదకవారిభిరితి । యత్తు ॥ భస్మనా శుద్ధ్యతే కాంస్యం తామ్రమమ్లేన శుద్ధ్యతీతి - తత్తామ్రాదేః శౌచస్య పరాం కాష్ఠాం ప్రతిపాదయితుం- నాన్యనిషేధాయ - యదా తూపఘాతాతిశయస్తదామ్లోదకానామావృత్తిః ॥ గవాఘ్రాతాని కాంస్యాని శూద్రోచ్ఛిష్టాని యాని చ । శుద్ధ్యంతి దశభిః క్షారైః శ్వకాకోపహతాని చేతి స్మరణాత్ ॥ శుద్ధిః ప్లావో ద్రవస్యేతి ద్రవస్య ఘృతాదేః ప్రస్థప్రమాణాధికస్య శ్వకాకాద్యుపహతస్యామేధ్యసంస్పృష్టద్రవ్యసంస్పృష్టస్య చ ప్లావః - ప్లావనం సమానజాతీయేన ద్రవద్రవ్యేణ భాండస్యాతిపూరణం యావన్నిస్సరణం - శుద్ధిరిత్యనువర్తతే-తతోల్పస్య త్యాగః బహుత్వమల్పత్వం చ దేశాద్యపేక్షయా వేదితవ్యం ॥ యథాహ బోధాయనః ॥ దేశం కాలం తథాత్మానం ద్రవ్యం ద్రవ్యప్రయోజనం। ఉపపత్తిమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయేదితి ॥ కీటాద్యుపహతస్య తూత్పవనం - యథాహ మనుః ॥ ద్రవ్యాణాం చైవ సర్వేషాం శుద్ధిరుత్పవనం స్మృతమితి ॥ ఉత్పవనం చాత్ర వస్త్రాంతరితే పాత్రే ప్రక్షేపః అన్యథా కీటాద్యపగమస్యాసంభవాత్ - శూద్రభాండస్థితస్య మధూదకాదేః పాత్రాంతరానయనాచ్ఛుద్ధిః - మధూదకే పయస్తద్వికారాశ్చ పాత్రాత్పాత్రాంతరానయనే శుద్ధా ఇతి బోధాయనస్మరణాత్ - మధుఘృతాదేర్ద్రవ

నాద్దాహాత్కాలాద్గోక్రమణాత్తథా । సేకాదుల్లేఖనాల్లేపాద్గృహం మార్జనలేపనాత్ ॥౧౮౮॥ గోఘ్రాతేన్నే తథా కేశమక్షికాకీటదూషితే । సలిలం భస్మ మృద్వాపి ప్రక్షేప్తవ్యం విశుద్ధయే॥ ౧౮౯ ॥ త్రపుసీసకతామ్రాణాం క్షారామ్లోదకవారిభిః। భస్మాద్భిః కాంస్యలోహానాం శుద్ధిః ప్లావో ద్రవస్య తు॥ ౧౯౦॥ అమేధ్యాక్తస్య మృత్తోయైశ్శుద్ధిర్గంధాదికర్షణాత్ ॥ ౧౯౦౪॥ వాక్శస్తమంబునిర్ణిక్తమజ్ఞాతం చ సదా శుచి॥ ౧౯౧॥ శుచి గోతృప్తికృత్తోయం ప్రకృతిస్థం మహీగతమ్ । తథా మాంసం శ్వచాండాలక్రవ్యాదాది

ణాపకదహస్తాత్ప్రాప్తస్య పాత్రాంతరానయనం పునఃపచనం చ కార్యం - యథాహ శంఖః ॥ అభ్యవహార్యాణాం ఘృతేనాభిఘారితానాం పునఃపచనమేవ స్నేహానాం స్నేహవద్రసానామితి ॥ ౧౯౦ ॥ ఏవం సౌవర్ణరాజతాదీనామేతత్ప్రకరణప్రతిపాదితానాం సర్వేషాముచ్ఛిష్టస్నేహాద్యుపఘాతే శుద్ధిముక్త్వా ఇదానీం తేషామేవామేధ్యోపహతానాం శుద్ధిమాహ ॥ అమేధ్యేతి ॥ అమేధ్యాశ్శరీరజా మలాః వసాశుక్రాదయః - వసా శుక్రమసృజ్మజ్జా మూత్రవిట్కర్ణవిణ్ణఖాః । శ్లేష్మాశ్రు దూషికా స్వేదో ద్వాదశైతే మలా నృణామ్ ॥ తథా ॥ మానుషాస్థి శవం విష్ఠా రేతో మూత్రార్తవం వసా। స్వేదాశ్రు దూషికా శ్లేష్మ మద్యం చామేధ్యముచ్యత ఇతి మనుదేవలాదిప్రతిపాదితాః - తైర్వసాదిభిరక్తం లిప్తమమేధ్యాక్తం - తస్య మృద్వారితోయేన చ శుద్ధిః కర్తవ్యా గంధాపకర్షణేన - ఆదిగ్రహణాల్లేపస్యాపి గ్రహణం ॥ యథాహ గౌతమః ॥ లేపగంధాపకర్షణే శౌచమమేధ్యలిప్తస్యేతి । సర్వశుద్ధిషు చ ప్రథమం మృత్తోయైరేవ లేపగంధాపకర్షణం కార్యం - అశక్తావన్యేన తత్ - అద్భిః పూర్వం మృదా చేతి గౌతమస్మరణాత్ - వసాదిగ్రహణం చ సర్వేషామమేధ్యత్వం ప్రతిపాదయితుం - న సమానోపఘాతాయ॥ మద్యైర్మూత్రైః పురీషైశ్చ శ్లేష్మపూయాశ్రుశోణితైః । సంస్పృష్టం నైవ శుద్ధ్యేత పునః పాకేన మృన్మయమిత్యుపఘాతవిశేషాభిధానాత్ - అమేధ్యత్వం చైషాం - దేహాచ్చైవ మలాశ్చ్యుతా ఇతి వచనాత్ - దేహచ్యుతానామేవ న స్వస్థానావస్థితానాం- పురుషస్య నాభేరూర్ధ్వం కరవ్యతిరిక్తానామంగానామన్యామేధ్యస్పర్శే స్నానం - యథాహ దేవలః ॥ మనుష్యాస్థి వసాం విష్ఠామార్తవం మూత్రరేతసీ । మజ్జానం శోణితం స్పృష్ట్వా పరస్య స్నానమాచరేత్ । తాన్యేవ స్వాని సంస్పృశ్య ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుద్ధ్యతీతి ॥ తథా ॥ ఊర్ధ్వం నాభేః కరౌ ముక్త్వా యదంగముపహన్యతే । తత్ర స్నానమధస్తాత్తు ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుద్ధ్యతీతి ॥ ౧౯౦౪ ॥ వాక్శస్తమితి ॥ కృతేపి శౌచే యథోక్తే మనసోపరితోషాద్యత్ర శుద్ధిసందేహో భవతి - తద్వాక్శస్తం శుచి -శుద్ధమేతదస్త్వితి బ్రాహ్మణవచనేన శుద్ధం భవతీత్యర్థః - అంబునిర్ణిక్తం యత్ర ప్రతిపాదితా శుద్ధిర్నాస్తి తస్య ప్రక్షాళనేన శుద్ధిః - ప్రక్షాళనా సహస్య ప్రోక్షణేన అజ్ఞాతం చ సదా యత్కాకాద్యుపహతముపయుక్తం న కదాచిదపి జ్ఞాయతే తచ్ఛుచి - తదుపయోగాదదృష్టదోషో నాస్తీత్యర్థః - న స్వేతద్విరుధ్యతే ॥ సంవత్సరస్యైకమపి చరేత్కృచ్ఛ్రం ద్విజోత్తమః। అజ్ఞాతభుక్తిశుద్ధ్యర్థం జ్ఞాతస్య తు విశేషత ఇతి - అస్పృష్టదోషేపి ప్రాయశ్చిత్త ప్రతిపాదనాత్ - నైతత్ప్రాయశ్చిత్తస్య జగ్ధివిషయత్వాత్ - దోషాభావస్య చాన్యోపయోగవిషయత్వాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ శుచీతి ॥ మహీగతం భూమిష్ఠముదకం - ఏకగవీతృప్తిజననసమర్థం చాండాలాదిభిరసంస్పృష్టం ప్రకృతిస్థం రూపరసగంధస్పర్శాంతరమనాపన్నం శుచి ఆచమనాదియోగ్యం భవతి

మహీగతమిత్యశుద్ధభూగతస్యాశుచిత్వనిషేధార్థం గత్వాంతరిక్షోదకస్యశుద్ధత్వవ్యావృత్త్యర్థంనాప్యుద్ధృతస్య - ఉద్ధృతాశ్చాపిశుధ్యంతిశుద్ధైఃపాత్రైస్సముద్ధృతాః । ఏకరాత్రోషితా ఆపస్త్యాజ్యాశ్శుద్ధా అపిస్వయమితి దేవలవచనాత్ - తథాచాండాలాదికృతేతటాకాదౌనదోషః అంత్యైరపికృతేకూపేసేతౌవాప్యాదికేతథా । తత్రస్నాత్వాచపీత్వాచప్రాయశ్చిత్తంనవిద్యతఇతి శాతాతపస్మరణాత్ । తథామాంసం శ్వచాండాలక్రవ్యాదాదిభిర్నిపాతితంశుచి - ఆదిగ్రహణాత్పుక్కసాదేరపిగ్రహణం - నిపాతితగ్రహణంభక్షితస్యనిరాకరణార్థం ॥ ౧౯౨ ॥ రశ్మిరితి ॥ రశ్మయస్సూర్యాదేః ప్రకాశితద్రవ్యస్య - అగ్నిః ప్రసిద్ధః - రజోఽజాదిసంబంధవ్యతిరేకేణ - తత్ర ॥ శ్వకాకోష్ట్రఖరోలూకసూకరగ్రామపక్షిణాం । అజావిరేణుసంస్పర్శాదాయుర్లక్ష్మీశ్చహీయతఇతిదోషశ్రవణాత్ - సంమార్జనాదికార్యం - ఛాయావృక్షాదేః - గావః అశ్వాః - వసుధాభూమిః - అనిలోవాయుః - విప్రుషోఽవశ్యాయబిందవః - ముఖజానాం వక్ష్యమాణత్వాత్ - మక్షికాశ్చ ఏతేచాండాలాదిస్పృష్టా అపిస్పర్శేశుచయః - వత్సః ప్రస్రవణేశుద్ధోగతదుగ్ధాపకర్షణేశుచిః - వత్సగ్రహణం బాలస్యోపలక్షణార్థం - బాలైరనుక్రాంతం నిత్యంమేధ్యమితిస్థిరితివచనాత్ ॥ ౧౯౩ ॥ అజేతి ॥ అజాశ్వయోర్ముఖంమేధ్యం - నగోర్ననరజాఃమలాః - నరశబ్దోలక్షణయాదేహమభిధత్తే - తజ్జామలావసాదయోనమేధ్యాభవంతి - పంథానోమార్గాశ్చాండాలాదిభిస్స్పృష్టా అపిరాత్రౌ సోమాంశుభిర్మారుతేనచ శుధ్యంతి - దివాసూర్యాంశుభిర్మారుతేనచ ॥ ౧౯౪ ॥ ముఖేతి ॥ ముఖేజాతాముఖజాః - శ్లేష్మవిప్రుషోమేధ్యాః నోచ్ఛిష్టంకుర్వంతి - అనిపతితాశ్చేదంగే - నముఖ్యావిప్రుషఉచ్ఛిష్టంకుర్వంతి - నచేదంగేనిపతంతీతిగౌతమవచనాత్ - తథాఆచమనతోయేయేబిందవఃపాదౌస్పృశంతితేమేధ్యాః - శ్మశ్రుచాస్యప్రవిష్టముచ్ఛిష్టంనకరోతి - దంతసక్తంచాన్నాదికం స్వయమేవచ్యుతంత్యక్త్వాశుచిర్భవతి - అచ్యుతందంతసమం - తథాచగౌతమస్మరణం దంతశ్లిష్టేషుదంతవదన్యత్రజిహ్వాభిమర్శనాత్ ప్రాక్చ్యుతేరిత్యేకే ॥ చ్యుతేష్వాస్రావవద్విద్యాన్నిగిరన్నేవతచ్ఛుచిరితి - నిగరణంపునరనేనయాజ్ఞవల్క్యోక్తేనత్యాగేనవికల్ప్యతే - నిగిరన్నేవేత్యేవకారాత్ - చర్వణేత్వాచమేన్నిత్యం ముక్త్వాతాంబూలచర్వణమ్ । ఓష్ఠౌవిలోమకౌస్పృష్ట్వావాసోవిపరిధాయచేతివిష్ణూక్తాచమననిషేధార్థం - తాంబూలగ్రహణంఫలాద్యుపలక్షణార్థం - యథాహ శాతాతపః ॥ తాంబూలేక్షుఫలేచైవభుక్తేస్నేహావశిష్టకే । దంతలగ్నస్యసంస్పర్శేనోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజఇతి ॥ ౧౯౫ ॥ స్నాత్వేతి ॥ స్నానపానక్షుతభోజనరథ్యోపసర్పణవాసోవిపరిధానేషుకృతేషుఆచాంతఃపునరాచామేత్ - ద్విరాచామేదిత్యర్థః - చకారాద్రోదనాధ్యయనారంభాల్పానృతోక్త్యాదిషుచ - తథాపవసిష్ఠః ॥ సుప్త్వాభుక్త్వాక్షుత్వాస్నాత్వాపీత్వారుదిత్వాచాచాంతఃపునరాచామేత్ - మనురపి ॥ సుప్త్వాక్షుత్వాచభుక్త్వాచనిష్ఠీవ్యోక్త్వానృతంవచః । పీత్వాపోఽధ్యేష్యమాణశ్చఆచామేత్ప్రయతోఽపిసన్నితి ॥ భోజనేత్వాదావపిద్విరాచమనం - భోక్ష్యమాణస్తుప్రయతోఽపిద్విరాచామేదిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - స్నానపానయోరాదౌసకృత్ - అధ్యయనేత్వారంభేద్విః - శేషేష్వంతఏవయథోక్తంద్విరాచమనం ౧౯౬ ॥ రథ్యేతి ॥ రథ్యామార్గమాత్రం - కర్దమఃపంకః - తోయముదకం - రథ్యాస్థితానికర్దమతోయానిఅంత్యైశ్చాండాలాదిభిః శ్వభిర్వాయసైశ్చస్పృష్టానిమారుతేనైవశుధ్యంతిశుద్ధిముపయాంతి - బహువచనం గోమయశర్కరాదిప్రాప్త్యర్థం - పక్వేష్టకాదిభిశ్చితానిధవళగృహాదీనిచాండాలాదిస్పృష్టానిమారుతేనైవశుధ్యంతి - ఏతచ్చప్రోక్షణంసంహతానామిత్యుక్తప్రోక్షణనిషేధార్థం - తృణకాష్ఠపర్ణాదిమయానాంతుప్రోక్షణమేవ ॥ ౧౯౭ ॥ ఇతిద్రవ్యశుద్ధిప్రకరణమ్ ॥

నిపాతితమ్ ॥ ౧౯౨ ॥ రశ్మిరగ్నీరజశ్ఛాయాగౌరశ్వోవసుధానిలః । విప్రుషోమక్షికాస్పర్శే వత్సఃప్రస్రవణేశుచిః ॥ ౧౯౩ ॥ అజాశ్వంముఖతోమేధ్యంనగౌర్ననరజామలాః । పంథానశ్చవిశుధ్యంతిసోమసూర్యాంశుమారుతైః ॥ ౧౯౪ ॥ ముఖజావిప్రుషోమేధ్యాస్తథాచమనబిందవః । శ్మశ్రుచాస్యగతందంతసక్తంత్యక్త్వాతతశ్శుచిః ॥ ౧౯౫ ॥ స్నాత్వాపీత్వాక్షుతేసుప్తేభుక్త్వారథ్యాప్రసర్పణే । ఆచాంతఃపునరాచామేద్వాసోవిపరిధాయచ ॥ ౧౯౬ ॥ రథ్యాకర్దమతోయానిస్పృష్టాన్యంత్యశ్వవాయసైః । మారుతేనైవశుధ్యంతిపక్వేష్టకచితానిచ ॥ ౧౯౭ ॥ తపస్తప్త్వాసృజద్బ్రహ్మాబ్రాహ్మణాన్వేదగుప్తయే । తృప్త్యర్థంపితృదేవానాంధర్మసంరక్షణాయచ ॥ ౧౯౮ ॥ సర్వస్యప్రభవోవిప్రాఃశ్రుతాధ్యయనశాలినః । తేభ్యఃక్రియాపరాశ్శ్రేష్ఠాస్తేభ్యోప్యధ్యాత్మవిత్తమాః ॥ ౧౯౯ ॥ నవిద్యయాకేవలయాతపసావాపిపాత్రతా । యత్ర

అథదానధర్మప్రకరణమ్.

ఇదానీందానధర్మంప్రతిపాదయిష్యంస్తదంగభూతపాత్రప్రతిపాదనార్థం తత్ప్రశంసామాహ ॥ తపఇతి ॥ బ్రహ్మాహిరణ్యగర్భః - కల్పాదౌతపస్తప్త్వాధ్యానంకృత్వాకాన్ముఖ్యాన్ సృజామీతి - పూర్వంబ్రాహ్మణాన్ సృష్టవాన్ - కిమర్థం - వేదగుప్తయేవేదసంరక్షణార్థం పితౄణాందేవతానాంచతృప్త్యర్థం - అనుష్ఠానోపదేశద్వారేణ ధర్మరక్షణార్థంచ - అతస్తేభ్యోదత్తమక్షయఫలంభవతీత్యభిప్రాయః ॥ ౧౯౮ ॥ సర్వస్యేతి ॥ సర్వస్యక్షత్రియాదేఃవిప్రాఃప్రభవః శ్రేష్ఠాః - జాత్యాకర్మణాచ - బ్రాహ్మణేష్వపిశ్రుతాధ్యయనశాలినఃశ్రుతాధ్యయనసంపన్నాఉత్కృష్టాః - తేభ్యోపిక్రియాపరాఃవిహితానుష్ఠానశీలాః - తేభ్యోప్యధ్యాత్మవిత్తమాః - వక్ష్యమాణమార్గేణ శమదమాదియోగేనాత్మతత్వజ్ఞాననిరతాఃశ్రేష్ఠాఇత్యనుషజ్యతే ॥ ౧౯౯ ॥ ఏవంజాతివిద్యానుష్ఠానతపసాం ప్రశంసాముఖేనప్రత్యేకయోగేన పాత్రతామభిధా

యః అధునా తేషాంసముచ్చయేసంపూర్ణపాత్రతామాహ ॥ నేతి ॥ కేవలయావిద్యయాశ్రుతాధ్యయనసంపత్త్యానైవసంపూర్ణపాత్రత్వంనా
పి కేవలేన తపసా శమదమాదినా - అపిశబ్దాత్కేవలేనానుష్ఠానేన కేవలజాత్యావా నైవసంపూర్ణపాత్రత్వం - కథంతర్హియత్రపురుషే
వృత్తమనుష్ఠానం ఇమేచోభేవిద్యాతపసీస్తః - చశబ్దాద్బ్రాహ్మణ జాతిశ్చ - తదేవమన్వాదిభిస్సంపూర్ణపాత్రం ప్రకీర్తితం - హియస్మాదతః
పరముత్కృష్టంపాత్రంనాస్తి - అత్రజాతివిద్యానుష్ఠానతపస్సముచ్చయానాముత్తరోత్తరం ప్రశస్తత్వేనఫలతారతమ్యం ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౦౦ ॥
గోభూతిలేతి ॥ పూర్వోక్తేపాత్రేగవాదికమర్చితందాతవ్యమితి శాస్త్రోక్తోదకదానాదీతికర్తవ్యతా సహితందేయం - అపాత్రే క్షత్రియాదౌ
బ్రాహ్మణేచపతితాదౌ - విదుషాపాత్రవిశేషేణఫలవిశేషంజానతాశ్రేయఃసంపూర్ణఫలమిచ్ఛతాకించిదల్పమపి నదాతవ్యంశ్రేయోగ్రహణాద
పాత్రేదానేపికిమపితామసంఫలమస్తీతిసూచితం॥ యథాహకృష్ణద్వైపాయనః ॥ అదేశకాలేయద్దానమపాత్రేభ్యశ్చదీయతే । అసత్కృతమప
జ్ఞాతంతత్తామసముదాహృతమితి ॥ అపాత్రేనదాతవ్యమితివదతావిశిష్టదేశకాలద్రవ్యసన్నిధౌపాత్రస్యాసన్నిధానేద్రవ్యస్యవాతముద్దేశేనత్యా
గంతస్మైప్రతిశ్రవణంవాకృత్వాసమర్పయేన్నత్వపాత్రేదాతవ్యమితిసూచితం - తథాప్రతిశ్రుతమపి పశ్చాత్పాతకాదిసంయోగేజ్ఞాతేనదేయం-
ప్రతిశ్రుత్యాప్యధర్మసంయుతాయనదద్యాదితినిషేధాత్ ॥ ౨౦౧ ॥ అపాత్రేదాతుర్నిషేధముక్త్వా ప్రతిగ్రహీతారం ప్రత్యాహ॥ విద్యేతి ॥
విద్యాతపోభ్యాం హీనేన ప్రతిగ్రహః సువర్ణాది ర్నగ్రాహ్యః - యస్మాద్విద్యాదిహీనః ప్రతిగృహ్ణన్ దాతారమాత్మానంచాధోనరకం
నయతి ప్రాపయతీతి ॥ ౨౦౨ ॥ గవాది పాత్రేదాతవ్యమిత్యుక్తం తత్రవిశేషమాహ ॥ దాతవ్యమితి ॥ ప్రతిదివసంశక్త్యనుసారేణ యథోక్తవి
ధినాపాత్రేగవాదికం - స్వకుటుంబావిరోధేనదాతవ్యం - నిమిత్తేషుచంద్రోపరాగాదిషు - విశేషతోధికం - యత్నేనదాతవ్యం - యాచితే
నాపిశ్రద్ధాపూతమనసూయాపవిత్రీకృతం - శక్త్యాదాతవ్యం -యాచితేనాపిదాతవ్యమితివదతా యథోక్తంపాత్రంస్వయమేవ గత్వాహూయ
వాయద్దానంతన్మహాఫలముక్తం - తథాచస్మృతిః ॥ గత్వాయద్దీయతేదానంతదనంతఫలంస్మృతం । సహస్రగుణమాహూయయాచితేనతదర్థక

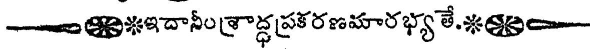
వృత్తమిమేచోభేతద్ధిపాత్రంప్రకీర్తితం॥ ౨౦౦ ॥ గోభూతిలహిరణ్యాదిపాత్రేదాతవ్యమర్చితమ్ । నా
పాత్రేవిదుషాకించిదాత్మనశ్శ్రేయఇచ్ఛతా॥ ౨౦౧॥ విద్యాతపోభ్యాంహీనేననతుగ్రాహ్యః ప్రతిగ్రహః॥
గృహ్ణన్ప్రదాతారమధోనయత్యాత్మానమేవచ॥ ౨౦౨॥దాతవ్యంప్రత్యహంపాత్రేనిమిత్తేషువిశేషతః ।
యాచితేనాపిదాతవ్యంశ్రద్ధాపూతంతుశక్తితః॥ ౨౦౩॥ హేమశృంగీశఫైరౌప్యైస్సుశీలావస్త్రసంయు
తా। సకాంస్యపాత్రాదాతవ్యాక్షీరిణీగాస్సదక్షిణా॥ ౨౦౪॥దాతాస్యాస్స్వర్గమాప్నోతివత్సరాన్
రోమసమ్మితాన్। కపిలాచేత్తారయతిభూయశ్చాసప్తమంకులమ్॥౨౦౫॥సవత్సారోమతుల్యానియుగా
న్యుభయతోముఖీ। దాతాస్యాస్స్వర్గమాప్నోతిపూర్వేణవిధినాదదత్ ॥౨౦౬॥యావద్వత్సస్యపాదౌ
ద్వౌముఖంయోన్యాంచదృశ్యతే। తావద్గౌఃపృథివీజ్ఞేయాయావద్గర్భంనముంచతి॥౨౦౭॥యథాకథంచిద్ద
త్వాగాంధేనుంవాధేనుమేవవా।అరోగామపరిక్లిష్టాందాతాస్వర్గేమహీయతే॥ ౨౦౮॥ శ్రాంతసంవా
హనంరోగిపరిచర్యాసురార్చనమ్।పాదశౌచంద్విజోచ్ఛిష్టమార్జనంగోప్రదానవత్॥౨౦౯॥ భూదీపాం

మితి ॥ ౨౦౩ ॥ గవాదికందేయమిత్యుక్తంతత్రగోదానేవిశేషమాహ ॥ హేమేతి॥ హేమమయేశృంగేయస్యాస్సాహేమశృంగీ - శఫైఃరౌప్యైః
రాజతైఃఖురైస్సంయుతా - వస్త్రేణచసంయుతా - కాంస్యపాత్రసహితా- బహుక్షీరాగౌర్యథాశక్తిదక్షిణాసహితాదాతవ్యా॥ ౨౦౪॥ గో
దానఫలమాహ ॥ దాతేతి ॥ అస్యాగోరోమసమ్మితాన్ రోమసంఖ్యాకాన్ వత్సరాన్ స్వర్గమాప్నోతిదాతా - సాయదికపిలాభవతదాకేవలం
దాతారంతారయతి - కింతుకులమపి - ఆసప్తమంసప్తమమభివ్యాప్యపిత్రాదీన్ షట్ ఆత్మానంచ సప్తమం కులం - అప్యర్థే భూయశ్శబ్దః ॥
౨౦౫ ॥ సవత్సేతి ॥ సవత్సారోమతుల్యాని - వత్సేనసహవర్తత ఇతిసవత్సాతస్యారోమతుల్యానివత్సస్యగోశ్చయావంతిరోమాణి తావత్సంఖ్యా
కానియుగానికృతత్రేతాదీని - ఉభయతోముఖీందదత్ స్వర్గమాప్నోతి - పూర్వేణవిధినాదాతాచేత్ ॥ ౨౦౬ ॥ కాపునరుభయతోముఖీక
థంవాతద్దానఫలమిత్యతఆహ ॥ యావదితి ॥ గర్భాన్నిర్గచ్ఛతోవత్సస్యద్వౌపాదౌముఖంచయావత్కాలంయోన్యాందృశ్యతేతావత్కాల
ముభయతోముఖమస్యాఅస్తీత్యుభయతోముఖీ- యావత్కాలంగర్భమంతర్గతంనముంచతితావత్సాగౌఃపృథివీసమాజ్ఞేయా అతఃఫలాతిశ
యోయుక్తః ॥ ౨౦౭ ॥యథేతి ॥ యథాకథంచిద్ధేమశృంగాద్యసంభవేపియథాసంభవంపూర్వోక్తేనవిధినాధేనుం దోగ్ధ్రీంఅధేనుంవా అవం
ధ్యాం - అరోగాంరోగరహితాంఅపరిక్లిష్టాంఅత్యంతాదుర్బలాంగాందత్వాదాతాస్వర్గేమహీయతేపూజ్యతే ॥ ౨౦౮ ॥ గోదాన సమాన్యా
హ॥శ్రాంతేతి ॥ శ్రాంతస్యఆసనశయనాదిదానేనశ్రమాపనయనంశ్రాంతసంవాహనం - రోగిణాం పరిచర్యా- యథాశక్త్యౌషధాదిదానేన-
సురార్చనంహరిహరహిరణ్యగర్భాదీనాంగంధమాల్యాదిభిరారాధనం - పాదశౌచంద్విజానాంసమానామధికానాంవా - తేషామేవోచ్ఛిష్టస్య
మార్జనంఏతాన్యనంతరోక్తేనగోదానేనసమాని ॥ ౨౦౯ ॥ భూదీపానితి ॥ భూఃఫలప్రదా - దీపాదేవాయతనాదిషు - ప్రతిశ్రయః ప్రవాసినా
మాశ్రయః - నివేశనార్థంగార్హస్థ్యాయయత్కన్యాదిదీయతేతన్నైవేశికం - స్వర్ణంసువర్ణం - ధుర్యోభారసహాబలీవర్దః - శేషం

ప్రసిద్ధం - ఏతాన్ భూదీపాదీన్ దత్వా స్వర్గేలోకే పూజ్యతే - స్వర్గఫలంచ భూమిదానాదీనాం నఫలాంతరవ్యుదాసార్థం ॥ యత్కించిత్కురుతే పాపం జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోఽపివా । అపిగోచర్మమాత్రేణ భూమిదానేన శుద్ధ్యతి ॥ తథా ॥ వారిదస్తృప్తిమాప్నోతి సుఖమక్షయమన్నదః । తిలప్రదః ప్రజామిష్టాం దీపదశ్చక్షురుత్తమం ॥ వాసోదశ్చంద్రసాలోక్యమశ్విసాలోక్యమశ్వదః । ఇత్యాదిఫలాంతరశ్రవణాత్ ॥ గోచర్మలక్షణంచ బృహస్పతినా దర్శితం ॥ సప్తహస్తేన దండేన త్రింశద్దండాన్ నివర్తనం । దశతాన్యేవ గోచర్మ దత్వా స్వర్గే మహీయత ఇతి ॥ ౨౧౦ ॥ గృహేతి ॥ గృహం ప్రసిద్ధం - ధాన్యాని చ శాలిగోధూమాదీని - అభయం భీతత్రాణం - ఉపానహౌ - ఛత్రం - మాల్యం మల్లికాదేః - అనులేపనం కుంకుమచందనాది - యానం రథాది - వృక్షముపజీవ్యమామ్రాదికం - ప్రియం యద్యస్య ప్రియం యథమార్దికం - శయ్యాంచ దత్వా - అత్యంతమతిశయేన - సుఖీభవతి - నచ హిరణ్యాదివద్ధస్తే దాతుమశక్యత్వాద్ధర్మస్య దానాసంభవః - భూమిదానాదావపి సమానత్వాత్ - స్మృత్యంతరేఽపిధర్మదానశ్రవణాత్ - దేవతానాంగురూణాంచ మాతాపిత్రోస్తథైవచ । పుణ్యం దేయం ప్రయత్నేన నాపుణ్యం చోదితం క్వచిదితి ॥ అపుణ్యదానే తదేవ వర్ధతే - ప్రతిగ్రహీతురపి లోభాదినా ప్రవృత్తస్య ॥ యః పాపమబలం ధ్యాత్వా ప్రతిగృహ్ణాతి దుర్మతిః । గర్హితాచరణాత్తస్య పాపం తావత్సమాశ్రయేత్ । సమద్విగుణసాహస్రమానంత్యంచ ప్రదాతృష్వితి స్మరణాత్ ॥ ఇహచ సర్వత్ర దేశకాలపాత్రవిశేషాద్దేయవిశేషాద్దాతృవిశేషాద్దానే ఫలం మయా ప్రోక్తం - హింసాయాం తద్వదేవహి తదితి ప్రతిగ్రహీతృవృత్తివిశేషాచ్చ దాతృప్రతిగ్రహీత్రోః ఫలతారతమ్యం ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౧౧ ॥ సర్వేతి ॥ యస్మాత్సర్వధర్మమయం బ్రహ్మ అవబోధకత్వేన తస్మాత్తద్దానం సర్వదానేభ్యోఽప్యధికం - అతస్తద్దదదధ్యాపనాదిద్వారేణ బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి - అవిచ్యుతం చ్యుతిర్యథా న భవతి ఆభూతసంప్లవం బ్రహ్మలోకే అవతిష్ఠత ఇత్యర్థః -. అత్ర చ బ్రహ్మదానే పరస్వత్వాపాదనమాత్రం దానం - స్వత్వనివృత్తేః కర్తుమశక్యత్వాత్ ॥ ౨౧౨ ॥ దానఫలముక్త్వా ఇదానీం దానవ్యతిరేకేణాపి దానఫలావాప్తిహేతుమాహ ॥ ప్రతిగ్రహేతి ॥ యః పాత్రభూతోఽపి ప్రాప్తం ప్రతిగ్రహం స్వర్ణాదికం నాదత్తే న స్వీకరోతి - అసావద్యత్వాప్రాప్తానోపాదత్తే తత్తద్దానశీలానాం యే లోకాస్తానతిప్రశస్తాన్ సమాప్నోతి ॥ ౨౧౩ ॥ ఇదానీం సర్వప్రతిగ్రహనివృత్తిప్రసంగే అపవాదమాహ ॥ కుశా ఇతి ॥ ధానాః భృష్టయ

శ్చాన్నవస్త్రాంభస్తిలసర్పిఃప్రతిశ్రయాన్ । నైవేశికం స్వర్ణధుర్యం దత్వా స్వర్గే మహీయతే ॥ ౨౧౦ ॥
గృహధాన్యాభయోపానచ్ఛత్రమాల్యానులేపనమ్ । యానం వృక్షం ప్రియం శయ్యాం దత్వాఽత్యంతం సు
ఖీభవేత్ ॥ ౨౧౧ ॥ సర్వధర్మమయం బ్రహ్మప్రదానేభ్యోఽధికం యతః । తద్దదత్సమవాప్నోతి బ్రహ్మలోక
మవిచ్యుతమ్ ॥ ౨౧౨ ॥ ప్రతిగ్రహసమర్థోఽపి నాదత్తే యః ప్రతిగ్రహమ్ । యేలోకా దానశీలానాం స తానా
ప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ ౨౧౩ ॥ కుశాః శాకం పయో మత్స్యా గంధాః పుష్పం దధి క్షితిః । మాంసం శయ్యాసనం
ధానాః ప్రత్యాఖ్యేయం న వారి చ ॥ ౨౧౪ ॥ అయాచితాహృతం గ్రాహ్యమపి దుష్కృతకర్మణః । అన్య
త్ర కులటాషండపతితేభ్యస్తథా ద్విషః ॥ ౨౧౫ ॥ దేవాతిథ్యర్చనకృతే గురుభృత్యాదివృత్తయే । సర్వతః ప్ర
తిగృహ్ణీయాదాత్మవృత్త్యర్థమేవ చ ॥ ౨౧౬ ॥ అమావాస్యాష్టకా వృద్ధిః కృష్ణపక్షోఽయనద్వయమ్ । ద్ర

వాః - క్షితిర్మృత్తికా - శేషం ప్రసిద్ధం - యత్కుశాదికం స్వయముపనీతం న ప్రత్యాఖ్యేయం - చకారాద్గృహాది ॥ శయ్యాం గృహాన్ కుశాన్ గంధానపః పుష్పం మణీన్ దధి । మత్స్యాన్ ధానాః పయో మాంసం శాకం చైవ న నిర్ణుదేదితి ॥ తథా ॥ గంధోదకం మూలఫలమన్నమభ్యుద్యతం చ యత్ । సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్మధ్వథాభయదక్షిణామితి మనుస్మరణాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ కిమితి ప్రత్యాఖ్యేయమిత్యత ఆహ ॥ అయాచితేతి ॥ యస్మాదయాచితమేతత్కుశాద్యాహృతం దుష్కృతకారిణోఽపి సంబంధి గ్రాహ్యం - కిముత యథోక్తకారిణస్తస్మాన్న ప్రత్యాఖ్యేయం - అన్యత్ర కులటాషండపతితేభ్యః శత్రోశ్చ కులాత్ కులమటతీతి కులటా స్వైరిణ్యాదికా - షండస్తృతీయా ప్రకృతిః ॥ ౨౧౫ ॥ ప్రతిగ్రహనివృత్తేరపవాదాంతరమాహ ॥ దేవేతి ॥ దేవతాతిథ్యర్చనాదేరావశ్యకత్వాత్తదర్థమనాపత్ప్రకరణాత్పతితాద్యత్యంతకుత్సితవర్జం సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాత్ - గురవో మాతాపిత్రాదయః - భృత్యా భరణీయాః భార్యాపుత్రాదయః ॥ ౨౧౬ ॥ ఇతి దాన ప్రకరణమ్.........................*

శ్రాద్ధం నామాదనీయస్య తత్స్థానీయస్య వా ద్రవ్యస్య ప్రేతోద్దేశేన శ్రద్ధయా త్యాగః - తచ్చ ద్వివిధం పార్వణమేకోద్దిష్టం చేతి - తత్ర త్రిపురుషోద్దేశేన యత్క్రియతే తత్పార్వణమ్ - ఏకపురుషోద్దేశేన క్రియమాణమేకోద్దిష్టం - పునశ్చ త్రివిధం నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం చేతి - తత్ర నిత్యం నియతనిమిత్తోపాధౌ చోదితం నిత్యమహరహరమావాస్యాష్టకాదిషు - అనియతనిమిత్తోపాధౌ చోదితం నైమిత్తికం యథా పుత్రజన్మాదిషు - ఫలకామనోపాధౌ విహితం కామ్యం - యథా స్వర్గాదికామానాం కృత్తికాదిషు నక్షత్రేషు - పునశ్చ పంచవిధం - అహరహః శ్రాద్ధం పార్వణం వృద్ధిశ్రాద్ధమేకోద్దిష్టం సపిండీకరణం చేతి - తత్రాహరహః శ్రాద్ధమన్నం పితృమనుష్యేభ్య ఇత్యాదినోక్తం - తథా చ మనుః ॥ దద్యాదహరహః శ్రాద్ధమన్నాద్యేనోదకేన వా । పయోమూలఫలైర్వాపి పితృభ్యః ప్రీతిమక్షయమితి ॥ అధునా పార్వణం వృద్ధిశ్రాద్ధం చ దర్శయిష్యంస్తయోః కాలానాహ ॥ అమావాస్యేతి ॥ యత్ర దినే చంద్రమా న దృశ్యతే సామావాస్యా తస్యామహర్ద్వయవ్యాపిన్యామపరాహ్ణవ్యాపినీ గ్రాహ్యా - అపరాహ్ణః పితౄణామితి వచనాత్ ॥ అపరాహ్ణశ్చ పంచధా విభక్తే దినే చతుర్థో భాగస్త్రిముహూర్తః - అష్టకాశ్చతస్రః హేమంతశిశిరయోశ్చతు

ణాం మపరపక్షాణామష్టమీష్వష్టకా ఇత్యాశ్వలాయనోక్తాః - వృద్ధిః పుత్రజన్మాదిః - కృష్ణపక్షోఽపరపక్షః - అయనద్వయం దక్షిణోత్తరసంజ్ఞకం ద్రవ్యం కృసరమాంసాదికంచ - బ్రాహ్మణసంపత్తిర్వక్ష్యమాణా - విషువద్ద్వయం మేషతులయోః సూర్యగమనం - సూర్యసంక్రమః ఆదిత్యస్య రాశేరాశ్యంతరగమనం-అయనవిషువతోస్సంక్రాంతిత్వేన సిద్ధేపి పృథగుపాదానం ఫలాతిశయప్రతిపాదనార్థం ॥ ౨౧౭ ॥ వ్యతీపాతో యోగవిశేషః- గజచ్ఛాయా ॥ యదేందుః పితృదైవత్యే హంసశ్చైవ కరే స్థితః । యామ్యా తిథిర్భవేత్సా హి గజచ్ఛాయా ప్రకీర్తితేతి పరిభాషితా -హస్తిచ్ఛాయేతి కేచిత్సేహ న గృహ్యతే కాలప్రక్రమాత్ - గ్రహణం చంద్రసూర్యయోరుపరాగః - యదా కర్తుః శ్రాద్ధం ప్రతి రుచిర్భవతి తదాపి - చశబ్దాద్యుగాదిప్రభృతయః - ఏతే శ్రాద్ధకాలాః - యద్యపి చంద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాదితి గ్రహణే భోజన నిషేధస్తథాపి భోక్తుర్దోషో దాతు రభ్యుదయః ॥ ౨౧౮ ॥ అహరహః శ్రాద్ధవ్యతిరిక్తవక్ష్యమాణ చతుర్విధశ్రాద్ధేషు బ్రాహ్మణసంపత్తిమాహ ॥ అగ్ర్యా ఇతి ॥ సర్వేషు వేదేషు ఋగ్వేదాదిషు అనన్యమనస్కతయాఽస్ఖలితాధ్యయనక్షమాః అగ్ర్యాః - శ్రోత్రియః శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః - వక్ష్యమాణం బ్రహ్మ యో వేత్త్యసౌ బ్రహ్మవిత్ - యువా మధ్యమవయస్కః - సర్వస్యేదం విశేషణం - మంత్రబ్రాహ్మణయోరర్థం వేత్తీతి వేదార్థవిత్ - జ్యేష్ఠసామేతి సామవిశేషస్తదధ్యయనాంగం వ్రతంచ-తద్వ్రతాచరణేన యస్తదధీతే స జ్యేష్ఠసామా-త్రిమధుః ఋగ్వేదైకదేశస్తద్వ్రతంచ తద్వ్రతాచరణేన యస్తదధీతే స త్రిమధుః-త్రిసుపర్ణ ఋగ్యజుషా రేకదేశస్తద్వ్రతంచ తదాచరణేన తదధ్యాయీ త్రిసుపర్ణికః - ఏతే బ్రాహ్మణాః శ్రాద్ధసంపద ఇతి వక్ష్యమాణక్రియా సంబంధః ॥ ౨౧౯ ॥ స్వస్రీయ ఇతి ॥ స్వస్రీయో భాగినేయః - ఋత్విగుక్తలక్షణః - జామాతా దుహితృభర్తా - త్రిణాచికేతం యజుర్వేదైకదేశస్తద్వ్రతంచ తద్వ్రతాచరణేన యస్తదధ్యాయీ స త్రిణాచికేతః - అన్యత్ప్రసిద్ధం- ఏతే చ పూర్వోక్తాగ్ర్యశ్రోత్రియాద్యభావే వేదితవ్యాః ॥ శ్లో ॥ ఏష వై ప్రథమః కల్పః ప్రదానే హవ్యకవ్యయోః । అనుకల్పస్త్వయం ప్రోక్తస్సదా సద్భిరనుష్ఠిత ఇత్యభిధాయ మనునా స్వస్రీయాదీనామభిహితత్వాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ కర్మనిష్ఠా ఇతి ॥ కర్మనిష్ఠా విహితానుష్ఠానతత్పరాః - తపోనిష్ఠాస్తపశ్శీలాః - సభ్యావసథ్యౌ త్రేతాగ్నయశ్చ యస్య సంతి స పం

వ్యం బ్రాహ్మణసంపత్తిర్విషువత్సూర్యసంక్రమః ॥ ౨౧౭ ॥ వ్యతీపాతో గజచ్ఛాయా గ్రహణం చంద్రసూర్యయోః । శ్రాద్ధం ప్రతి రుచిశ్చైవ శ్రాద్ధకాలాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౨౧౮ ॥ అగ్ర్యాస్సర్వేషు వేదేషు శ్రోత్రియో బ్రహ్మవిద్యువా । వేదార్థవిజ్జ్యేష్ఠసామా త్రిమధుస్త్రిసుపర్ణికః ॥ ౨౧౯ ॥ స్వస్రీయఋత్విగ్జామాతృయాజ్యశ్వశురమాతులాః । త్రిణాచికేతదౌహిత్రశిష్యసంబంధిబాంధవాః ॥ ౨౨౦ ॥ కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాః పంచాగ్నిర్బ్రహ్మచారిణః । పితృమాతృపరాశ్చైవ బ్రాహ్మణాః శ్రాద్ధసంపదః ॥ ౨౨౧ ॥ రోగీ హీనాతిరిక్తాంగః కాణః పౌనర్భవస్తథా । అవకీర్ణీ కుండగోలౌ కునఖీ శ్యావదంతకః ॥ ౨౨౨ ॥ భృతకాధ్యాపకః క్లీబః కన్యాదూష్యభిశస్తకః । మిత్రధ్రుక్ పిశునస్సోమవిక్రయీ పరివిందకః ॥ ౨౨౩ ॥ మాతాపితృగురుత్యాగీ కుండాశీ వృషలాత్మజః । పరపూర్వాపతిస్స్తేనః కర్మదుష్టాశ్చ నిందితాః ॥ ౨౨౪ ॥ నిమంత్రయేత

చాగ్నిః - పంచాగ్నివిద్యాధ్యాయీ వా - బ్రహ్మచారీ ఉపకుర్వాణకో నైష్ఠికశ్చ - పితృమాతృపరాస్తత్పూజాపరాః - చకారాత్ జ్ఞాననిష్ఠాదయః - బ్రాహ్మణాః నక్షత్రియాదయః - శ్రాద్ధసంపదే శ్రాద్ధేష్వక్షయఫలసంపత్తిహేతవః ॥ ౨౨౧ ॥ వర్జ్యానాహ ॥ రోగీతి ॥ మహారోగోపసృష్టః - హీనమధిరిక్తం వాంగం యస్యాసౌ హీనాతిరిక్తాంగః - ఏకేనాక్ష్ణా యో న పశ్యతి స కాణః - ఏతస్మాదేవాంధబధిరషండప్రజననఖల్వాటమశ్చర్మప్రభృతయో నిరస్తాః - పునర్భూరుక్తలక్షణా తస్యాం జాతః పౌనర్భవః - అవకీర్ణీ బ్రహ్మచార్యేవస్ఖలితబ్రహ్మచర్యః - కుండగోలౌ ॥ పరదారేషు జాయేతే ద్వౌ సుతౌ కుండగోళకౌ । పత్యౌ జీవతి కుండస్స్యాన్మృతే భర్తరి గోళక ఇత్యేవముక్తలక్షణౌ - కునఖీ సంకుచితనఖః- శ్యావదంతః స్వభావాత్కృష్ణదశనః ఏతే శ్రాద్ధే నిందితా ఇతి వక్ష్యమాణేన సంబంధః ॥ ౨౨౨ ॥ భృతకేతి ॥ వేతనగ్రహణేన యోఽధ్యాపయతి స భృతకాధ్యాపకః - వేతనదానేన యోఽధీతే సోఽపి - క్లీబః నపుంసకః - అసద్భిస్సద్భిర్వా దోషైర్యః కన్యాం దూషయతి స కన్యాదూషీ - సతా అసతా వా బ్రహ్మహత్యాదినాభియుక్తోఽభిశస్తః - మిత్రధ్రుక్ మిత్రద్రోహీ - పరదోషసంకీర్తనశీలః పిశునః - సోమవిక్రయీ యజ్ఞే సోమస్య విక్రేతా- పరివిందకః పరివేత్తా - జ్యేష్ఠే అకృతదారే అకృతాగ్నిపరిగ్రహే వా యః కనీయాన్ దారపరిగ్రహమగ్నిపరిగ్రహం వా కుర్యాత్స పరివేత్తా- జ్యేష్ఠస్తు పరివిత్తిః - యథాహ మనుః ॥ శ్లో ॥ దారాగ్నిహోత్రసంయోగం యః కరోత్యగ్రజే స్థితే । పరివేత్తా స విజ్ఞేయః పరివిత్తిస్తు పూర్వజ ఇతి - ఏవం దాతృయాజకావపి ॥ పరివిత్తిః పరివేత్తా యయా చ పరివిద్యతే । సర్వే తే నరకం యాంతి దాతృయాజకపంచమా ఇతి స్మరణాత్ ॥ ౨౨౩ ॥ మాత్రితి ॥ వినా కారణేన మాతాపితృగురూన్ యస్త్యజతి స మాతాపితృగురుత్యాగీ - ఏవం భార్యాసుతత్యాగ్యపి ॥ శ్లో ॥ వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి సమాననిర్దేశాత్ - కుండస్యాన్నం యోఽశ్నాత్యసౌ కుండాశీ - ఏవం గోళకస్యాపి ॥ శ్లో ॥ యస్తయోరన్నమశ్నాతి స కుండాశీ ప్రకీర్తిత ఇతి వచనాత్ - వృషలో నిర్ధర్మస్తత్సుతో వృషలాత్మజః - పరపూర్వా పునర్భూః తస్యాః పతిః పరద్రవ్యాపహారీ స్తేనః - కర్మదుష్టాః శాస్త్రవిరుద్ధకారిణః - చకారాత్కితవదేవలకప్రభృతయః - ఏతే శ్రాద్ధే నిందితాః అగ్ర్యాస్సర్వేషు వేదేష్విత్యాదినా శ్రాద్ధయోగ్యబ్రాహ్మణప్రతిపాదనే నైవ తద్వ్యతిరిక్తానామయోగ్యత్వే సిద్ధేపునః కేషాంచిద్రోగ్యాదీనాం ప్రతిషేధవచనముక్తలక్షణబ్రాహ్మణాసంభవే ప్రతిషేధరహితానాం ప్రాప్త్యర్థం ॥ ౨౨౪ ॥ ఏవం శ్రాద్ధకాలాన్ బ్రాహ్మణాంశ్చో

క్త్వా అధునా పార్వణప్రయోగమాహ ॥ నిమంత్రయేతేతి ॥ పూర్వోక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్ శ్రాద్ధే క్షణః క్రియతామితి పూర్వేద్యుర్నిమంత్రయే త్ - ప్రార్థనయా క్షణమభ్యుపగమయేత్ అపరేద్యుర్వా ॥ పూర్వేద్యురపరేద్యుర్వా శ్రాద్ధకర్మణ్యుపస్థితే । నిమంత్రయేత త్ర్యవరాన్ సమ్యగ్విప్రాన్ యథోదితానితి మనుస్మరణాత్ ఆత్మవాన్ శోకోన్మాదాదిరహితశ్చేత్ - యద్వా ఆత్మవాన్ నియతేంద్రియో భవేత్ - శుచిః ప్రయతశ్చ తైరపి నిమంత్రితైర్బ్రాహ్మణైర్మనోవాక్కాయకర్మభిర్వ్యాపారైః సంయతైర్భావ్యం ॥ ౨౨౫ ॥ అపరాహ్ణ ఇతి ॥ అపరాహ్ణే ఉక్తలక్షణే- తాన్నిమంత్రితాన్ - బ్రాహ్మణానాగతాన్ స్వాగతవచనేన పూజయిత్వా కృతపాదధావనానాచాంతాన్ - క్లృప్తేష్వాసనేషు పవిత్రపాణిః పవిత్రపాణీనుపవేశయేత్ యద్యపి సామాన్యేనాపరాహ్ణ ఇత్యుక్తం తథాపి కుతపే ప్రారభ్య తదాదిపంచసు ముహూర్తేషు పరిసమాపనం శ్రేయస్కరం ॥ అహ్నో ముహూర్తా విఖ్యాతా దశ పంచ చ సర్వదా । తత్రాష్టమో ముహూర్తో యస్స కాలః కుతపః స్మృతః ॥ మధ్యాహ్నే సర్వదా యస్మాన్మందీభవతి భాస్కరః । తస్మాదనంతఫలదస్తత్రారంభో విశిష్యతే ॥ ఊర్ధ్వం ముహూర్తాత్కుతపాద్యన్ముహూర్తచతుష్టయమ్ । ముహూర్తపంచకం హ్యేతత్స్వధాభవనమిష్యతే ఇతి వచనాత్ ॥ తథాన్యదపి శ్రాద్ధోపయోగి కుతపసప్తకముక్తం ॥ మధ్యాహ్నః ఖడ్గపాత్రంచ తథా నేపాలకంబలః । రూప్యం దర్భాస్తిలా గావో దౌహిత్రశ్చాష్టమః స్మృతః ॥ పాపం కుత్సితమిత్యాహుస్తస్య సంతాపకారిణః । అష్టావేతే యతస్తస్మాత్కుతపా ఇతి విశ్రుతా ఇతి ॥ ౨౨౬ ॥ యుగ్మానితి ॥ దైవే అభ్యుదయికే శ్రాద్ధే యుగ్మాన్ సమాన్ బ్రాహ్మణానుపవేశయేత్ - కథం యథాశక్తి శక్తిమనతిక్రమ్య - తత్ర వైశ్వదేవే ద్వౌ ద్వౌ - మాత్రాదీనాం తిసృణామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ తిసృణాం వా ద్వౌ ద్వౌ - ఏవం పిత్రాదీనామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ త్రయాణాం వా ద్వౌ ద్వౌ - ఏవం మాతామహాదీనాం చ - వర్గత్రయేఽపి వైశ్వదేవం తంత్రం వా - పిత్ర్యే పార్వణశ్రాద్ధే అయుగ్మాన్ విషమానుపవేశయేదితి సంబధ్యతే - ఏతచ్చ పరిస్తృతే సర్వతః ప్రచ్ఛాదితే - శుచౌ గోమయాదినోపలిప్తే దక్షిణాప్రవణే దక్షిణతోఽవనతే దేశే కార్యం ॥ ౨౨౭ ॥ అయుగ్మాన్ పిత్ర్య ఇతి పార్వణశ్రాద్ధాంగభూతే వైశ్వదేవేఽప్యయుగ్మప్రసంగే ఇదమారభ్యతే ॥ ద్వౌ దైవ ఇతి ॥ దైవే వైశ్వదేవే ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాఙ్ముఖావుపవేశ్యౌ - పిత్ర్యే అయుగ్మా నిత్యవిశేషప్రసంగే విశేష ఉచ్యతే - త్రయః పిత్ర్యే పిత్రాదిస్థానే త్రయ ఉదఙ్ము

పూర్వేద్యుర్బ్రాహ్మణానాత్మవాన్ శుచిః । తైశ్చాపి సంయతైర్భావ్యం మనోవాక్కాయకర్మభిః ॥
౨౨౫ ॥ అపరాహ్ణే సమభ్యర్చ్య స్వాగతేనాగతాంస్తు తాన్ । పవిత్రపాణిరాచాంతానాసనేషూపవేశ
యేత్ ॥ ౨౨౬ ॥ యుగ్మాన్ దైవే యథాశక్తి పిత్ర్యేఽయుగ్మాంస్తథైవ చ । పరిస్తృతే శుచౌ దేశే దక్షిణాప్రవ
ణే తథా ॥ ౨౨౭ ॥ ద్వౌ దైవే ప్రాక్ త్రయః పిత్ర్య ఉదగేకైకమేవ వా । మాతామహానామప్యేవం తంత్రం
వా వైశ్వదైవికమ్ ॥ ౨౨౮ ॥ పాణిప్రక్షాళనం దత్త్వా విష్టరార్థం కుశానపి । ఆవాహయేదనుజ్ఞాతో విశ్వే
దేవాస ఇత్యృచా ॥ ౨౨౯ ॥ యవైరన్వవకీర్యాథ భాజనే సపవిత్రకే । శన్నోదేవ్యా పయః క్షిప్త్వా యవోఽసీతి
యవాంస్తథా ॥ యా దివ్యా ఇతి మంత్రేణ హస్తే త్వర్ఘ్యం వినిక్షిపేత్ ॥ ౨౩౦ ॥ దత్త్వోదకం గంధమాల్యం

ఖా ఉపవేశ్యాః - పక్షాంతరమాహ - ఏకైకమేవ వా వైశ్వదేవే పిత్ర్యే చైకైకముపవేశయేత్ - సంభవతో వికల్పః - మాతామహానామప్యేవం శ్రాద్ధే నిమంత్రణాది - ద్వౌ దైవే ప్రాక్ త్రయః పిత్ర్య ఉదగేకైకమేవ వేత్యేవమంతవ్యం - పితృశ్రాద్ధవత్కర్తవ్యం - పితృశ్రాద్ధమాతామహశ్రాద్ధయోర్వైశ్వదైవికం వైశ్వదేవం తంత్రేణ వా కర్తవ్యం - తంత్రశబ్దస్సముదాయవాచక ఇతి - యదా త్వేక ఏవ బ్రాహ్మణో లబ్ధస్తదా వైశ్వదేవే పాత్రం ప్రకల్ప్య వసిష్ఠోక్తవిధినా కర్తవ్యం - యథాహ వసిష్ఠః ॥ యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవం తత్ర కథం భవేత్ । అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్య చ ॥ దేవతాయతనే కృత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రవర్తయేత్ । ప్రాస్యేదన్నం తదగ్నౌ తు దద్యాద్వా బ్రహ్మచారిణ ఇతి ॥ ౨౨౮ ॥ పాణిప్రక్షాళనమితి ॥ తదనంతరం విశ్వేదేవార్థం బ్రాహ్మణహస్తే జలం దత్త్వా విష్టరార్థం కుశాంశ్చ యుగ్మాన్ ద్విగుణాన్ ఆసనే దక్షిణతో దత్త్వా విశ్వాన్ దేవానావాహయిష్య ఇతి బ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా - తైరావాహయేత్యనుజ్ఞాతో విశ్వేదేవాస ఆగత ఇత్యనయా ఋచా - ఆగచ్ఛంతు మహాభాగా విశ్వేదేవా ఇత్యనేన చ స్మార్తేన మంత్రేణ తానావాహయేత్ - ఏతచ్చ యజ్ఞోపవీతినా సవ్యేన ప్రదక్షిణం చ కార్యం - అపసవ్యం తతః కృత్వా పితౄణామప్రదక్షిణమితి పిత్ర్యే విశేషస్మరణాత్ ॥ ౨౨౯ ॥ యవైరితి ॥ తతో విశ్వేదేవార్థం బ్రాహ్మణసమీపే భూమిం ప్రాదక్షిణ్యేన యవైరన్వవకీర్యానంతరం తైజసాదిభాజనే సపవిత్రకే కుశయుగ్మాంతర్హితే - శన్నోదేవీరభిష్టయ ఇత్యనయా ఋచా పయః క్షిప్త్వా - యవోఽసి ధాన్యరాజోఽసీత్యాదినా మంత్రేణ యవాన్ తతో గంధపుష్పాణి చ క్షిప్త్వా అనంతరమర్ఘ్యపాత్రపవిత్రాంతర్హితేషు బ్రాహ్మణహస్తేషు - యా దివ్యా ఆపః పయసేత్యాదినా మంత్రేణ విశ్వేదేవా ఇదం వోఽర్ఘ్యమిత్యర్ఘ్యోదకం వినిక్షిపేత్ ॥ ౨౩౦ ॥ దత్త్వేతి ॥ అథ కరశౌచార్థముదకం దత్త్వా యథాక్రమం గంధపుష్పధూపదీపదానం కుర్యాత్ - తథాచ్ఛాదనదానం చ - గంధాదీనాం స్మృత్యంతరోక్తో విశేషో ద్రష్టవ్యః - చందనకుంకుమకర్పూరాగురుపద్మకాన్యుపలేపనార్థమితి విష్ణునోక్తం - పుష్పాణి చ ॥ శ్రాద్ధే జాత్యః ప్రశస్తాస్స్యుర్మల్లికా శ్వేతయూథికా । జలోద్భవాని సర్వాణి కుసుమాని చ చంపకమిత్యాద్యుక్తాని ॥ ఉగ్రగంధీన్యగంధీని చైత్యవృక్షోద్భవాని చ । పుష్పాణి వర్జనీయాని రక్తపుష్పాణి యాని చ ॥ నకంటకిజం కంటకిజమపి శుక్లం సుగంధి యత్ తద్దద్యాత్ - న రక్తం రక్తమపి కుంకుమం జలజం చ దద్యాదిత్యాదీని ద్రష్టవ్యాని - ధూపే చ విశేషో విష్ణునోక్తః ॥ ।పాణ్యంగం

సర్వం ధూపార్థేన దద్యాత్ - ఘృతమధుసంయుక్తం గుగ్గులుశ్రీఖండాగురుదేవదారుసరళాదిదద్యాదితి - దీపే చ విశేష శ్శంఖేనోక్తః ॥ ఘృతేన దీపో దాతవ్య స్తిలతైలేన వా పునః । వసామేదోద్భవం దీపం ప్రయత్నేన వివర్జయేదితి ॥ ఆచ్ఛాదనం చ శుభ్రం నవమహతం సదృశం దద్యాదితి - ఏతచ్చ సర్వం వైశ్వదేవానుస్థానకాండ ముదఙ్ముఖః కుర్యాత్ - పిత్ర్యం కాండం దక్షిణాముఖః - యథాహ వృద్ధశాతాతపః ॥ ఉదఙ్ముఖస్తు దేవానాం పితౄణాం దక్షిణాముఖః । ప్రదద్యాత్పార్వణే సర్వం దైవపూర్వం విధానత ఇతి ॥ ౨౩౧ ॥ అపసవ్యమితి ॥ తతో వైశ్వదేవకాండానంతరం - అపసవ్యం యజ్ఞోపవీతం ప్రాచీనావీతం కృత్వా - అత్ర తత ఇతి వదతా కాండానుసమయో దర్శితః - పిత్రాదీనాం త్రయాణామయుగ్మాన్కుశాన్ ద్విగుణభుగ్నాన్ ప్రదక్షిణం వామతో దత్త్వా ఽర్ఘార్థం ఆసనేషూదకపూర్వం దత్త్వా పునరుదకం దద్యాత్ - అపః ప్రదాయ ద్విగుణభుగ్నాన్ కుశాన్ దత్త్వాపః ప్రదాయేత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ - ఏతచ్చాద్యంతయోరుదకదానం వైశ్వదేవే పిత్ర్యే చ ప్రతిపాదనార్థం ద్రష్టవ్యం - అథ పితౄన్పితామహాన్ప్రపితామహానావాహయిష్య ఇతి బ్రాహ్మణాన్పృష్ట్వా ఆవాహయేతి తైరనుజ్ఞాతః - ఉశంతస్త్వా హవామహ ఇత్యనయర్చా పిత్రాదీనావాహ్య - ఆయంతు నః పితర ఇత్యాదినా మంత్రేణోపతిష్ఠేత్ ॥ ౨౩౩ ॥ యవార్థా ఇతి ॥ యవార్థా యవసాధ్యాని కార్యాణి - అన్నావకిరణాదీని తిలైః కర్తవ్యాని - తతోఽర్ఘపాత్రాసాదనాద్యాచ్ఛాదనాంతం పూర్వవత్కుర్యాత్ - తత్రాయం విశేషః - తిలానపహతా అసురా రక్షాంసీత్యాదినా మంత్రేణ బ్రాహ్మణాన్పరితః అప్రదక్షిణమన్వవకీర్య రాజతాదిపాత్రేషు త్రిష్వయుగ్మకుశనిర్మితకూర్చాంతర్హితేషు - శన్నో దేవీరితి మంత్రేణాపః క్షిప్త్వా - తిలోసి సోమదైవత్య ఇత్యాదిమంత్రేణ తిలాన్పుష్పాణి గంధాంశ్చ క్షిప్త్వా - స్వధార్ఘా ఇతి బ్రాహ్మణానాం పురతోఽర్ఘపాత్రాణి స్థాపయిత్వా - యా దివ్యా ఇతి మంత్రాంతే - పితః ఇదం తేఽర్ఘ్యం - పితామహ ఇదం తేఽర్ఘ్యం - ప్రపితామహ ఇదం తేఽర్ఘ్యమితి బ్రాహ్మణానాం హస్తేష్వర్ఘ్యం దద్యాత్ - ఏకైకముభయత్ర వేత్యస్మిన్నపి పక్షే పాత్రత్రయం కార్యం - ఏవమర్ఘ్యం దత్త్వా - తేషామర్ఘ్యాణాం సంస్రవాన్ బ్రాహ్మణహస్తగళితార్ఘోదకాని పితృపాత్రే గృహీత్వా - దక్షిణాగ్రం కుశస్తంబం భూమౌ నిధాయ - తస్యోపరి పితృభ్యః స్థానమసీత్యనేన మంత్రేణ తత్పాత్రం న్యుబ్జం అధోముఖం కుర్యాత్తస్యోపరి అర్ఘపాత్రపవిత్రాణి నిదధ్యాత్ - అనంతరం గంధపుష్పధూపదీపాచ్ఛాదనాని - పితరయం తే గంధః పితరిదం తే పుష్పం - ఇత్యాదిప్రయోగేణ దద్యాత్ ॥ ౨౩౪ ॥ అగ్నావితి॥ అనంతరమగ్నౌ కరిష్యన్ ఘృతప్లుతం

ధూపదానం సదీపకమ్ । తథాచ్ఛాదనదానం చ కరశౌచార్థమంబు చ ॥ ౨౩౧ ॥ అపసవ్యం తతః కృత్వా పి
తౄణామప్రదక్షిణమ్ ॥ ద్విగుణాంస్తు కుశాన్ కృత్వా హ్యుశంతస్త్వేత్యృచా పితౄన్ । ఆవాహ్య తద
నుజ్ఞాతో జపేదాయంతు నస్తతః ॥ ౨౩౩ ॥ యవార్థాస్తు తిలైః కార్యాః కుర్యాదర్ఘ్యాది పూర్వవత్ । దత్త్వా
ర్ఘ్యం సంస్రవాంస్తేషాం పాత్రే కృత్వా విధానతః ॥ పితృభ్యః స్థానమసీతి న్యుబ్జం పాత్రం కరోత్యధః ॥
౨౩౪ ॥ అగ్నౌ కరిష్యన్నాదాయ పృచ్ఛత్యన్నం ఘృతప్లుతమ్ ॥ కురుష్వేత్యభ్యనుజ్ఞాతో హుత్వాగ్నౌ

ఘృతాక్తమన్నమాదాయ - బ్రాహ్మణాన్పృచ్ఛేదగ్నౌ కరిష్య ఇతి - ఘృతగ్రహణం సూపశాకాదినివృత్త్యర్థం - తతస్తైః కురుష్వేత్యభ్యనుజ్ఞాతః ప్రాచీనావీత్యగ్నిముపసమాధాయ మేక్షణేనాదాయావదానసంపదా జుహుయాత్ - సోమాయ పితృమతే స్వధా నమః అగ్నయే కవ్యవాహనాయ స్వధా నమ ఇతి పిండపితృయజ్ఞకల్పేనాగ్నౌ హుత్వా మేక్షణమనుప్రహృత్య హుతశేషమన్నమయవర్జం యథాలాభోపపన్నేషు విశేషతో రాజతేషు పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాత్ - న వైశ్వదేవభాజనేషు - సమాహితోఽనన్యమనస్కః - అత్ర యద్యప్యగ్నావిత్యవిశేషేణోక్తం తథాప్యాహితాగ్నేః సర్వాధానపక్షే ఔపాసనాగ్నేరభావాత్ పిండపితృయజ్ఞానంతరభావిని పార్వణశ్రాద్ధే విహితదక్షిణాగ్నేస్సన్నిధానాద్దక్షిణాగ్నౌ హోమః - కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నావిత్యస్యాపవాదదర్శనాత్ - యథాహ మార్కండేయః - ఆహితాగ్నిస్తు జుహుయాద్దక్షిణాగ్నౌ సమాహితః । అనాహితాగ్నిస్త్వౌపసదేఽగ్న్యభావే ద్విజేఽప్సు వేతి - అర్ధాధానపక్షే త్వౌపాసనాగ్నిసద్భావాదాహితాగ్నేరనాహితాగ్నేరప్యౌపాసనాగ్నావేవాగ్నౌకరణహోమః - ఏవమన్వష్టకాదిషు త్రిష్వపి - పిండపితృయజ్ఞాతిదేశాత్కామ్యాదిషు చతుర్షు బ్రాహ్మణపాణావేవ హోమః యథాహ గృహ్యకారాః - అన్వష్టక్యం చ పూర్వేద్యుర్మాసి మాస్యథ పార్వణం । కామ్యమభ్యుదయేఽష్టమ్యామేకోద్దిష్టమథాష్టమం । చతుర్ష్వాద్యేషు సాగ్నీనాం వహ్నౌ హోమో విధీయతే । పిత్ర్యబ్రాహ్మణహస్తే స్యాదుత్తరేషు చతుర్ష్వపీతి ॥ అస్యార్థః - హేమంతశిశిరయోశ్చతుర్ణామపరపక్షాణామష్టమీష్వష్టకా ఇత్యష్టకా విహితాః - తత్ర నవమ్యాం యత్క్రియతే తదన్వష్టక్యం - సప్తమ్యాం క్రియమాణం పూర్వేద్యుః - మాసి కృష్ణపక్షే పంచమీప్రభృతిషు యస్యాం కస్యాంచిత్తిథావన్వష్టకాతిదేశేన యద్విహితం - అమావాస్యాయాం పిండపితృయజ్ఞానంతరం యద్విహితం తత్పార్వణం - స్వర్గాదికామానాం కృత్తికాదినక్షత్రేషు యద్విహితం తత్కామ్యం - అభ్యుదయే పుత్రోత్పత్త్యాదిషు తటాకారామదేవతాప్రతిష్ఠాదిషు చ యద్విహితం - అష్టమ్యాం యాష్టకా విహితా ఏకోద్దిష్టం - అత్రైకోద్దిష్టశబ్దేన సపిండీకరణం లక్షయతి - తత్రైకోద్దిష్టస్యాపి సద్భావాత్ - న కేవలం పార్వణస్య సాక్షాదేకోద్దిష్టేపి తదభావాత్ - అథవా గృహ్యభాష్యకారమతేన సాక్షాదేకోద్దిష్టేపి పాణిహోమస్య సద్భావాత్సాక్షాదేకోద్దిష్టమేవ - ఏతేషామాద్యేషు చతుర్షు సాగ్నికస్యాగ్నౌ హోమః - ఉత్తరేషు చతుర్షు పితృస్థాన బ్రాహ్మణహస్తే - నిరగ్నికస్యాపి ప్రమీతపితృకస్య ద్విజస్య పార్వణం నిత్యమితి తస్యాపి పాణావేవ హోమః - న నిర్వపతి యశ్శ్రాద్ధం ప్రమీతపితృకో ద్విజః । ఇందుక్షయే మాసి మాసి ప్రాయశ్చిత్తీయతే తు స ఇ

తివచనాత్ – ఏవం కామ్యాభ్యుదయికాష్టకైకోద్దిష్టేషు పాణావేవ – అగ్న్యభావే తు విప్రస్య పాణావేవోపపాదయేదితి మనుస్మరణాత్ – పాణిదత్తస్య
పృథగ్గ్రాసప్రతిషేధశ్చ దృశ్యతే – యథాహ గృహ్యకారః – అన్నం పాణితలే దత్తం పృథగశ్నన్త్యబుద్ధయః। పితరస్తేన తృప్యన్తి శేషాన్నం న లభం
తి తే। యచ్చ పాణితలే దత్తం యచ్చాన్యదుపకల్పితమ్। ఏకీభావేన భోక్తవ్యం పృథగ్భావో న విద్యత ఇతి॥౨౩౬॥ దత్త్వేతి॥ అన్నమోదనసూపపాయసఘృ
తాదికం భాజనేషు దత్త్వా – పృథివీ తే పాత్రమిత్యాదినా మన్త్రేణ పాత్రాభిమన్త్రణం కృత్వా – ఇదం విష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యృచా అన్నే ద్విజాఙ్గు
ష్ఠం నివేశయేత్ – తత్ర చ వైశ్వదేవే యజ్ఞోపవీతీ విష్ణో హవ్యం రక్షేతి – పిత్ర్యే ప్రాచీనావీతీ విష్ణో కవ్యం రక్షేతి॥ విష్ణో హవ్యం చ కవ్యం చ బ్రూయాద్రక్షేతి
చ క్రమాదితి మనుస్మరణాత్॥౨౩౭॥ సవ్యాహృతికామితి॥ అనన్తరం విశ్వేభ్యో దేవేభ్య ఇదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణం చాతృప్తేరితి యవోదకే
న నివేద్య – తథా పిత్రే అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ఇదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణం చాతృప్తేరితి తిలోదకప్రదానేన పిత్రే నివేద్యైవం పితామ
హాయ ప్రపితామహాయ చ నివేద్యానన్తరమాపోశనం దత్త్వా – పూర్వోక్తాభిర్వ్యాహృతిభిస్సహితాం గాయత్రీం – మధు వాతా ఋతాయత ఇతి త్ర్యృచం
మధు మధు మధ్వితి త్రివారం జప్త్వా యథాసుఖం జుషధ్వమితి బ్రూయాత్॥ సంకల్ప్య పితృదేవేభ్యస్సావిత్రీం మధు మజ్జపః। శ్రాద్ధే నివేద్యాపోశానం
జుషధ్వే ప్రేష్యాథ భోజనం॥ తథా॥ గాయత్రీం త్రిస్సకృద్వాపి జపేద్వ్యాహృతిపూర్వికామ్। మధువాతా ఇతి త్ర్యృచం మధ్విత్యేతత్త్రికం తథేతి పార
స్కరాదివచనాత్॥ భుఞ్జీరంస్తేఽపి వాగ్యతాస్తేఽపి బ్రాహ్మణాః వాగ్యతా మౌనినో భుఞ్జీరన్॥౨౩౮॥ అన్నమితి॥ అన్నం భక్ష్యభోజ్యలేహ్య
చోష్యపేయాత్మకం పఞ్చవిధం దృష్టం యత్తత్ బ్రాహ్మణాయ ప్రేతాయ కర్త్రే వా రోచతే – హవిష్యం శ్రాద్ధహవిర్యోగ్యం – వ్రీహియవశాలి
గోధూమముద్గమాషమున్యన్నకాలశాకమహాశల్కలావణ్టీమరీచహింగుగుడశర్కరాకర్పూరసైన్ధవసాముద్ర పనసనారికేళకదళీబదరగవ్య
పయోదధిఘృతపాయసమధుమాంసప్రభృతిస్మృత్యన్తరప్రసిద్ధం వేదితవ్యం – హవిష్యమిత్యనేనైవాయోగ్యస్య స్మృత్యన్తరప్రతిషిద్ధస్య కోద్రవమ
సూరచణకకులుత్థపులాకనిష్పావరాజమాషశ్వేతకూష్మాణ్డవార్తాకబృహతీద్వయోపోదకీవంశాంకురపిప్పలీవచాశతపుష్పాపర ఐక్ష్యవణ

పితృయజ్ఞవత్ । హుతశేషం ప్రదద్యాత్తు భాజనేషు సమాహితః ❋ యథాలాభోపపన్నేషు రౌప్యేషు చ వి
శేషతః ॥ ౨౩౬ ॥ దత్త్వాన్నం పృథివీపాత్రమితి పాత్రాభిమన్త్రణమ్। కృత్వేదం విష్ణురిత్యన్నే ద్విజాం
గుష్ఠం నివేశయేత్ ॥౨౩౭॥ సవ్యాహృతికాం గాయత్రీం మధు వాతా ఇతి త్ర్యృచమ్। జప్త్వా యథాసుఖం వా
చ్యం భుఞ్జీరంస్తేఽపి వాగ్యతాః॥ ౨౩౮॥ అన్నమిష్టం హవిష్యం చ దద్యాదక్రోధనోఽత్వరః । ఆతృప్తేస్తు పవి
త్రాణి జప్త్వా పూర్వజపం తథా॥ ౨౩౯॥ అన్నమాదాయ తృప్తాః స్థ శేషం చైవానుమాన్య చ । తదన్నం
వికిరేద్భూమౌ దద్యాచ్చాపస్సకృత్సకృత్ ॥ ౨౪౦॥ సర్వమన్నముపాదాయ సతిలం దక్షిణాముఖః। ఉచ్ఛి
ష్టసన్నిధౌ పిణ్డాన్ దద్యాద్వై పితృయజ్ఞవత్ ॥ ౨౪౧॥ మాతామహానామప్యేవం దద్యాదాచమనం
తతః। స్వస్తి వాచ్యం తతః కుర్యాదక్షయ్యోదకమేవ చ ॥ ౨౪౨॥ దత్త్వా తు దక్షిణాం శక్త్యా స్వధాకార ము
దాహరేత్ । వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః ప్రకృతేభ్యస్స్వధోచ్యతామ్। ౨౪౩॥ బ్రూయురస్తు స్వధేత్యుక్తే

మాహిష చామరక్షీరదధిఘృతపాయసాదీనాం నివృత్తిః – అక్రోధనః క్రోధహేతుసంభవేఽపి – అత్వరోఽవ్యగ్రః – ఆతృప్తేః దద్యాదితి సంబం
ధః – తుష్టా ఇత్యేవం యథా కించిదుచ్ఛిష్యతే తథా దద్యాదుచ్ఛేషణస్య దాసవర్గభాగధేయత్వాత్ ॥ ఉచ్ఛేషణం భూమిగతమజిహ్మస్యాశఠస్య చ। దా
సవర్గస్య తత్పిత్ర్యే భాగధేయం ప్రచక్షత ఇతి మనుస్మరణాత్ – తథా ఆతృప్తేః పవిత్రాణి పురుషసూక్తపావమానీప్రభృతీని జప్త్వా తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా
పూర్వోక్తం జపం చ సవ్యాహృతికామిత్యాద్యుక్తం జపేత్ ॥౨౩౯॥ అన్నమితి॥ అనన్తరం సర్వమన్నమాదాయ తృప్తాః స్థేతి తాన్ పృష్ట్వా తృప్తాః స్మ ఇతి
తైరుక్తే శేషమన్నమస్తి కిం క్రియతామితి పృష్ట్వా ఇష్టైస్సహోపభుజ్యతామిత్యభ్యుపగమ్య తదన్నం పితృస్థానబ్రాహ్మణస్య పురస్తాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ ద
క్షిణాగ్రదర్భాన్తరితాయాం భూమౌ తిలోదకప్రక్షేపపూర్వకం – యే అగ్నిదగ్ధా ఇత్యనయర్చా నిక్షిప్య పునస్తిలోదకం ప్రక్షిపేత్ – తదనన్తరం
బ్రాహ్మణహస్తే గణ్డూషార్థం సకృత్సకృదపో దద్యాత్ ॥ ౨౪౦ ॥ సర్వమితి ॥ పిణ్డపితృయజ్ఞకల్పాతిదేశేన చరుశ్రపణసద్భావేఽగ్నౌకరణ
శిష్టచరుశేషేణ సహ సర్వమన్నముపాదాయాగ్నిసన్నిధౌ పిణ్డాన్ దద్యాత్ – తదభావే బ్రాహ్మణార్థం కృతమన్నం సర్వముపాదాయ సతిలం
తిలమిశ్రం దక్షిణాముఖ ఉచ్ఛిష్టసన్నిధౌ పిణ్డపితృయజ్ఞకల్పేన పిణ్డాన్ దద్యాత్ ॥౨౪౧ ॥ మాతామహానామితి ॥ మాతామహానామపి విశ్వేదే
వావాహనాది పిణ్డప్రదానపర్యన్తం కర్మైవమేవ కర్తవ్యం – అనన్తరం బ్రాహ్మణానామాచమనం దద్యాత్ – స్వస్తివాచ్యం తతః కుర్యా
త్ స్వస్తి బ్రూతేతి బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయేత్ – తైశ్చ స్వస్తీత్యుక్తే – అక్షయ్యమస్త్వితి బ్రూతేతి బ్రాహ్మణహస్తేషూదకదానం కుర్యాత్ – తై
శ్చాస్త్వక్షయ్యమితి వక్తవ్యం ॥ ౨౪౨ ॥ దత్త్వేతి॥ అనన్తరం యథాశక్తి హిరణ్యరజతాదిదక్షిణాం దత్త్వా – స్వధాం వాచయిష్య ఇత్యుక్త్వా తైర్బ్రా
హ్మణైర్వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః – ప్రకృతేభ్యః పితృభ్యో మాతామహాదిభ్యశ్చ స్వధోచ్యతామితి స్వధాకారముదాహరేత్ ॥ ౨౪౩ ॥ బ్రూ
యురితి ॥ తే చ బ్రాహ్మణా అస్తు స్వధేతి బ్రూయుః తైరేవముక్తే అనన్తరం కమణ్డలునోదకం భూమావాసించేత్ – తతో విశ్వేదేవాః ప్రీయన్తామితి

బ్రూయాత్ - బ్రాహ్మణైశ్చ ప్రీయంతాం విశ్వేదేవా ఇత్యుక్తే ఇదమనంతరోచ్యమానం జపేత్ ॥ ౨౪౪ ॥ దాతేతి ॥ దాతారో హిరణ్యాదేర్దాతారోస్మాకంకులే అభివర్ధంతాం బహవో భవంతు - వేదాశ్చ వర్ధంతాం - అధ్యయనాధ్యాపన తదర్థజ్ఞానానుష్ఠాన ద్వారేణ - సంతతిశ్చ పుత్రపౌత్రాదిపరంపరయా - శ్రద్ధా చ పిత్ర్యైకకర్మణ్యాస్థా నోస్మాకం మావ్యగమత్ మాగచ్ఛతు - దేయం చ హిరణ్యాది బహులమపర్యంతమస్మాకం భవత్విత్యేవం జపేదిత్యన్వయః ॥ ౨౪౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఏవం పూర్వోక్తప్రార్థనామంత్రం ప్రోక్త్వా చ ప్రియా వాచః ధన్యా వయం భవచ్చరణయుగళకమలరజఃపవిత్రీకృతమస్మన్మందిరం శాకాద్యశనక్లేశమవిగణయ్య భవద్భిరనుగృహీతా వయమిత్యేవం రూపాః - ప్రణిపత్య ప్రదక్షిణాపూర్వం నమస్కృత్య విసర్జయేత్ - కథం విసర్జయేదిత్యత ఆహ - వాజే వాజే వత వాజినో న ఇత్యనయర్చా పితృపూర్వాన్ ప్రపితామహాదీన్ విశ్వేదేవాంతం వర్గాన్వారంభణే నో తృప్తా త పితర ఇతి - ప్రీతః సుప్రీతమనాః విసర్జనం కుర్యాత్ ॥ ౨౪౬ ॥ యస్మిన్నితి ॥ యస్మిన్నర్ఘపాత్రే పూర్వమర్ఘ్యదానానంతరం సంస్రవా బ్రాహ్మణహస్తగళితా అర్ఘ్యోదకాని నివేశితాః స్థాపితాస్తత్ పితృపాత్రం న్యుబ్జం తదుత్తానమూర్ధ్వముఖం కృత్వా విప్రాన్విసర్జయేత్ ఏతచ్చాశీర్మంత్రాదూర్ధ్వం వాజే వాజ ఇత్యతః ప్రాగ్ద్రష్టవ్యం - కృత్వా విసర్జయేదితి క్త్వా ప్రత్యయశ్రవణాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ ప్రదక్షిణమితి ॥ అనంతరమాసీమాంతం బ్రాహ్మణాననువ్రజ్య తైరాస్యతామిత్యనుజ్ఞాతస్తాన్ ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రతినివృత్తః - పితృసేవితం శ్రాద్ధశిష్టమిష్టైస్సహ భుంజీత - నియమ ఏవాయం న పరిసంఖ్యా - మాంసే తు యథారుచీతి ద్విజకామ్యయేత్యభ్యుక్తం - యస్మిన్దినే శ్రాద్ధం కృతం తత్సంబంధినీం రజనీం భోక్తృభిర్బ్రాహ్మణైస్సహ కర్తా బ్రహ్మచారీ భవేత్ - తుశబ్దాత్పునర్భోజనాదిరహితో పి భవేత్ ॥ పునర్భోజనమధ్వానం భారాధ్యయనమైథునం । దానం ప్రతిగ్రహం హోమం శ్రాద్ధం కృత్వాష్ట వర్జయేత్ । దంతధావనతాంబూలం స్నేహస్నానమభోజనం । రత్యౌషధపరాన్నాని శ్రాద్ధకృత్సప్త వర్జయేదితి వచనాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ ఏవం పార్వణశ్రాద్ధముక్త్వా ఇదానీం వృద్ధిశ్రాద్ధమాహ ॥ ఏవమితి ॥ వృద్ధౌ పుత్రజన్మాదినిమిత్తే ఆభ్యుదయికశ్రాద్ధే - ఏవముక్తేన ప్రకారేణ పితౄన్ యజేత్పూజయేత్ - తత్ర విశేషమాహ - ప్రదక్షిణావృత్క ఇతి ప్రదక్షిణా ఆవృదనుష్ఠాన పద్ధతి

భూమావపి సంచేత్తతో జలమ్ । విశ్వేదేవాశ్చ ప్రీయంతాం విప్రైశ్చోక్త ఇదం జపేత్ ॥ ౨౪౪ ॥ దాతారో నోభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ చ । శ్రద్ధా చ నో మా వ్యగమద్బహు దేయం చ నోస్త్వితి ॥ ౨౪౫ ॥ ఇత్యుక్త్వోక్త్వా ప్రియా వాచః ప్రణిపత్య విసర్జయేత్ । వాజే వాజ ఇతి ప్రీతః పితృపూర్వం విసర్జనమ్ ॥ ౨౪౬ ॥ యస్మింస్తే సంస్రవాః పూర్వమర్ఘపాత్రే నివేశితాః । పితృపాత్రం తదుత్తానం కృత్వా విప్రాన్విసర్జయేత్ ॥ ౨౪౭ ॥ ప్రదక్షిణమనువ్రజ్య భుంజీత పితృసేవితమ్ । బ్రహ్మచారీ భవేత్తాం తు రజనీం బ్రాహ్మణైస్సహ ॥ ౨౪౮ ॥ ఏవం ప్రదక్షిణావృత్కో వృద్ధౌ నాందీముఖాన్పితౄన్ । యజేత దధికర్కంధుమిశ్రాన్పిండాన్ యవైః క్రియాః ॥ ౨౪౯ ॥ ఏకోద్దిష్టం దైవహీనమేకార్ఘ్యైకపవిత్రకమ్ । ఆవాహనాగ్నౌకరణరహితం హ్యపసవ్యవత్ ॥ ౨౫౦ ॥ ఉపతిష్ఠతామక్షయ్యస్థానే విప్రవిసర్జనే । అభిరమ్యతామితి వదేత్

ర్యస్యాస్సా ప్రదక్షిణావృత్కః ప్రదక్షిణప్రచారః ఇతి యావత్ - నాందీముఖానితి పితౄణాం విశేషణం అతశ్చావాహనాదౌ నాందీముఖాన్పితౄనావాహయిష్యే - నాందీముఖాన్పితామహాదీనిత్యాదిప్రయోగో ద్రష్టవ్యః - ఏవం యజేతేత్యాహ - దధికర్కంధుమిశ్రాన్ - కర్కంధుర్బదరీఫలం దధ్నా బదరీఫలైశ్చ మిశ్రాన్ పిండాన్ దత్వా యజేతేతి సంబధ్యతే - తిలసాధ్యాస్సర్వాః క్రియాః యవైః కర్తవ్యాః - అత్ర చ బ్రాహ్మణసంఖ్యా దర్శితైవ యుగ్మాన్ దైవే యథాశక్తీత్యత్ర - ప్రదక్షిణావృత్కత్వాది పరిగణనమస్యాపి స్మృత్యంతరోక్తానాం విశేషధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థం - యథాహాశ్వలాయనః - అథాభ్యుదయికే యుగ్మా బ్రాహ్మణా అమూలాదర్భాః ప్రాఙ్ముఖో యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ ప్రదక్షిణముపచారో యవైస్తిలార్థం గంధాదిదానం ద్విర్ద్విర్ఋజుదర్భాసనే దద్యాత్ ॥ యవోసి సోమదేవత్యో గోసవో దేవనిర్మితః । ప్రత్నద్భిః ప్రత్తః పుష్ట్యా నాందీముఖాన్ పితౄన్ ఇమాన్ లోకాన్ ప్రీణాహి నస్స్వాహేతి యవావపనమ్ - విశ్వేదేవా ఇదం వోర్ఘ్యం నాందీముఖాః పితర ఇదం వోర్ఘ్యమితి - యథాలింగమర్ఘ్యదానం పాణౌ హోమో అగ్నయే కవ్యవాహనాయ స్వాహా - సోమాయ పితృమతే స్వాహేతి - మధువాతా ఋతాయత ఇతి ఋచస్తిస్రః నేడపాస్మై గాయతేతి పంచ మధుమతీః శ్రావయేత్ - అక్షన్నమీమదంతేతి చ పఠిత్వా మా చాంతేషు భుక్తాశయాన్ గోమయోదకేనోపలిప్య ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు పృషదాజ్యమిశ్రేణ భుక్తశేషేణ ద్వౌ ద్వౌ పిండౌ దద్యాదిత్యాది ॥ యద్యపి పితౄన్ యజేతేతి సామాన్యేనోక్తం తథాపి శ్రాద్ధత్రయం క్రమశశ్చ స్మృత్యంతరాదవగంతవ్యః - యథాహ శాతాతపః ॥ మాతుశ్శ్రాద్ధం తు పూర్వం స్యాత్పితౄణాం తదనంతరం తతో మాతామహాదీనాం వృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయం స్మృతమితి ॥ ౨౪౯ ॥ అథైకోద్దిష్టమాహ ॥ ఏకోద్దిష్టమితి ॥ ఏక ఉద్దిష్టో యస్మిన్ శ్రాద్ధే తదేకోద్దిష్టం ఇతి కర్మనామధేయం - శేషం పూర్వవత్ - చరేదిత్యుపసంహారాత్పార్వణసకలధర్మప్రాప్తౌ విశేషోభిధీయతే - దైవహీనం వైశ్వదేవరహితం - ఏకార్ఘపాత్రమేకదర్భపవిత్రకం చ - ఆవాహనాగ్నౌకరణహోమేన రహితమపసవ్యవత్ ప్రాచీనావీత బ్రహ్మసూత్రవత్ - అనేనానంతరశ్లోకోక్తాభ్యుదయికే ఉపవీతిత్వం సూచయతి ॥ ౨౫౦ ॥ కించ ॥ ఉపతిష్ఠతామితి ॥ యదుక్తం స్వస్తివాచ్యం తతః కుర్యాదక్షయ్యోదకమే

వదేత్ తత్రాక్షయ్యస్థానే ఉపతిష్ఠతామితి వదేత్ - విప్రవిసర్జనే కర్తవ్యే వాజేవాజ ఇతి జపానంతరం దర్భాస్వారంభణేనాభిరమ్యతామితి బ్రూ
యాత్ - తే చాభిరతాః స్మేతి బ్రూయుః - హేతి ప్రసిద్ధౌ - శేషం పూర్వవదితి యావత్ - ఏతచ్చ మధ్యాహ్నే కర్తవ్యం - యథాహ దేవలః ॥
పూర్వాహ్ణే దైవికం శ్రాద్ధమపరాహ్ణే తు పైతృకం । ఏకోద్దిష్టం తు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమితి ॥ భుంజీత పితృసేవితమిత్యత్రైకోద్దిష్టవి
శేషే నిషేధో దృశ్యతే - నవశ్రాద్ధేషు యచ్ఛిష్టం గృహే పర్యుషితం చ యత్ । దంపత్యోర్భుక్తశేషం చ న భుంజీత కదాచనేతి ॥ నవశ్రాద్ధం తు దర్శి
తం ॥ ప్రథమేఽహ్ని తృతీయేఽహ్ని పంచమే సప్తమే తథా । నవమైకాదశే చైవ తన్నవశ్రాద్ధముచ్యత ఇతి ॥ ౨౫౧ ॥ సపిండీకరణమాహ ॥ గంధోదేతి ॥
గంధోదకతిలైర్యుక్తం పాత్రచతుష్టయమర్ఘ్యసిద్ధ్యర్థం పూర్వోక్తవిధినా కుర్యాత్ - తిలైర్యుక్తం పాత్రచతుష్టయమితి వదతా పితృవర్గే చత్వా
రో బ్రాహ్మణా దర్శితాః - వైశ్వదేవే ద్వావస్థితావేవ - తత్ర ప్రేతపాత్రోదకం కించిదవశేషం త్రిధా విభజ్య పితృపాత్రేషు సేచయేత్ - యే సమా
నాస్సుమనస ఇతి ద్వాభ్యాం మంత్రాభ్యాం - శేషం విశ్వేదేవావాహనవిసర్జనాది పూర్వవత్పార్వణవదాచరేత్ - ప్రేతార్ఘ్యపాత్రావశిష్టోద
కేన ప్రేతస్థాన బ్రాహ్మణహస్తే అర్ఘ్యం దత్వా శేషమేకోద్దిష్టవత్సమాపయేత్ - పిత్ర్యేషు త్రిషు పార్వణవత్ - ఏతత్సపిండీకరణమనంతరోక్తమే
కోద్దిష్టం చ తతః ప్రాగుక్తం - స్త్రియా అపి మాతురపి కర్తవ్యం - ఏవం వదతా పార్వణే మాతృశ్రాద్ధం పృథక్ న కర్తవ్యమిత్యుక్తం భవతి - అత్ర
ప్రేతశబ్దం పితుః ప్రపితామహవిషయం కేచిద్వర్ణయంతి తస్య త్రిష్వంతర్భావే సపిండీకరణోత్తరకాలం పిండదానాదినివృత్త్యుపపత్తేః - సమనంతర
మృతస్య తూత్తరత్ర పిండోదకదానానువృత్తేరంతర్భావో న యుక్తః - అత ఏవాహ యమః ॥ యస్సపిండీకృతం ప్రేతం పృథక్త్వేన నియోజయేత్ । విధి
ఘ్నస్తేన భవతి పితృహా చోపజాయత ఇతి ॥ ప్రకర్షేణేతః ప్రేత ఇతి చతుర్థేఽపి ప్రేతశబ్దోపపత్తేః - ప్రేతేభ్య ఏవ నిపృణీయాదితి చ ప్రయోగదర్శ
నాత్ - అపి చ ॥ సపిండీకరణం శ్రాద్ధం దైవపూర్వం నియోజయేత్ । పితౄనేవాశయేత్తత్ర పునః ప్రేతం న నిర్దిశేదితి సపిండీకరణోత్తరకాలం
ప్రేతస్య శ్రాద్ధాది ప్రతిషేధో దృశ్యతే - స చానంతరమృతస్య న సంభవత్యమావాస్యాదౌ శ్రాద్ధాదివిధానాత్ - సపిండతా తు పురుషే సప్తమే వినివ
ర్తత ఇత్యేతదపి వచనం చతుర్థస్య త్రిష్వంతర్భావ ఏవ ఘటతే - చతుర్థస్య పిండత్రయవ్యాపిత్వం పంచమస్య పిండద్వయవ్యాపిత్వం షష్ఠస్యైక
పిండవ్యాపిత్వం - సప్తమే వినివృత్తిరితి - పితృపాత్రేష్విత్యేతదపి పితృముఖ్యత్వాదస్మిన్నేవ పక్షే ఘటతే - నాన్యథా పితృపితామహప్రముఖత్వాత్
తస్మాత్పితృపాత్రేషు తత్ప్రేతపాత్రం ప్రసేచయేత్ - ఇతి పితుః ప్రపితామహపాత్రం పిత్రాదిపాత్రేషు ప్రసేచయేదితి - తదయుక్తం - న హ్యత్ర పిం
డసంయోజనముత్తరత్ర పిండదానాదినివృత్తిప్రయోజనం అపి తు ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వప్రాప్త్యర్థం - ప్రేతత్వం చ క్షుత్తృష్ణాపజనితాత్యంత

ద్బ్రూయుస్తేభిరతాస్స్మ హ ॥ ౨౫౧ ॥ గంధోదకతిలైర్యుక్తం కుర్యాత్పాత్రచతుష్టయమ్ ॥ అర్ఘ్యార్థం పి
తృపాత్రేషు ప్రేతపాత్రం ప్రసేచయేత్ । యే సమానా ఇతి ద్వాభ్యాం శేషం పూర్వవదాచరేత్ ॥ ఏత

దుఃఖానుభవావస్థా - యథాహ మార్కండేయః - ప్రేతలోకే తు వసతిర్నృణాం వర్షం ప్రకీర్తితా । క్షుత్తృష్ణే ప్రత్యహం తత్ర భవేతాం భృ
గునందనేతి - పితృత్వప్రాప్తిశ్చ వస్వాదిశ్రాద్ధదేవతాసంబంధః - ప్రాక్ నైకోద్దిష్ట సహితేన సపిండీకరణేన ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వం ప్రాప్నో
తీత్యవగమ్యతే ॥ యస్యైతాని న దత్తాని ప్రేతశ్రాద్ధాని షోడశ । పిశాచత్వం స్థిరం తస్య దత్తైః శ్రాద్ధశతైరపి ॥ చతురో నిర్వపేత్పిండాన్ పూర్వం
తేషు సమావపేత్ । తతః ప్రభృతి వై ప్రేతః పితృసామాన్యమశ్నుత ఇతి స్మరణాత్ ॥ యస్సపిండీకృతమిత్యనేనాపి పృథగేకోద్దిష్టవిధానేన పిండదా
ననిషేధాత్ - పార్వణవిధానేన పిండదానమవగమ్యతే - ఏతచ్చ సాంవత్సరికపాత్రైకైకోద్దిష్టవిధానేనాపాద్యతే - యదపి పునః ప్రేతం న నిర్ది
శేదితి తదపి ప్రేతశబ్దం నోచ్చారయేత్ అపి తు పితృశబ్దమేవేత్యేవమర్థం - న చ ప్రకర్షగమనాత్త్రైవ ప్రేతశబ్దః - యతోఽవశిష్టదుఃఖానుభవా
వస్థా ప్రేతశబ్దేన రూఢ్యాభిధీయత ఇత్యుక్తం - యోఽపి ప్రమీతమాత్రే ప్రేతశబ్దప్రయోగః సోఽపి భూతపూర్వగత్యా - సపిండతా తు పురుషే సప్తమే వి
నివర్తత ఇతి చ ప్రథమస్య పిండస్య చతుర్థవ్యాపిత్వాత్ ద్వితీయస్య పంచమవ్యాపిత్వాత్ తృతీయస్య షష్ఠవ్యాపిత్వాత్ సప్తమే వినివర్తత ఇతి - ఏవమపి
ఘటతే - అపి చ ॥ నిర్వాప్యపిండాన్వయేన న సాపిండ్యమవ్యాపకత్వాదపి త్వేకశరీరావయవాన్వయేనేత్యుక్తం - పితృశబ్దశ్చ ప్రేతత్వ నివృత్త్యా
శ్రాద్ధదేవతాత్వముపగతేషు వర్తత ఇతి పితృపాత్రేష్విత్యవిరుద్ధం - తస్మాదనంతరం మృతపాత్రోదకస్య తత్పిండస్య చ పితృపాత్రేషు తత్పిండేషు
చ సంసర్జనమితి స్థితం - ఆచార్యస్తు పరమతమేవోపన్యస్తవాన్ - ఏతచ్చ పితుస్సపిండీకరణం పితామహాదిషు త్రిషు ప్రమీతేషు వేదితవ్యం - పితరి ప్రే
తే పితామహే ప్రపితామహే వా జీవతి సపిండీకరణం నాస్త్యేవ - వ్యుత్క్రమాచ్చ మృతానాం చ నైవ కార్యా సపిండతేతి వచనాత్ - యత్తు మనువచ
నం - పితా యస్య తు వృత్తస్స్యాజ్జీవేచ్చాపి పితామహః । పితుస్స నామ సంకీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమితి ॥ తదపి పితృశబ్దప్రయోగనియమా
య - న సపిండత్వసిద్ధ్యర్థం - కథం ॥ ధ్రియమాణే తు పితరి పూర్వేషామేవ నిర్వపేత్ । పితా యస్య తు వృత్తస్స్యాజ్జీవేచ్చాపి పితామహః - సోఽ
పి పూర్వేషామేవ నిర్వపేదిత్యన్వయః - పక్షద్వయేఽపి కథం నిర్వపేదిత్యాహ - పితుస్స నామ సంకీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమిత్యాద్యంత గ్రహ
ణేన సర్వత్ర పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామహేభ్య ఇత్యేవం ప్రయోగో న పునః కదాచిదపి పితామహస్య ప్రపితామహస్య వా ఆదిత్వం వృద్ధప్ర
పితామహస్య తత్పితుర్వాంతత్వం - అతశ్చ పిత్రాదిశబ్దానాం సంబంధివచనాత్ - ధ్రియమాణే పితరి పితుః పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామ
హేభ్య ఇతి - పితామహే ధ్రియమాణే పితామహస్య పితృభ్యః పితామహేభ్య ఇత్యతః పిండపితృయజ్ఞవదూర్ధ్వం గతాం పితర ఇత్యాదిమంత్రాణా మూ
హో న భవతి - యదపి విష్ణువచనం - యస్య పితా ప్రేతస్స్యాత్స పితృపిండం నిధాయ పితామహాత్పరాభ్యాం ద్వాభ్యాం దద్యాదితి - తస్యాప్యయమ

ర్థః - పితామహేధ్రియమాణే ప్రేతే వా పితరి పితురేకం పిండమేకోద్దిష్టవిధానేన విధాయ పితుర్యః పితామహస్తతః పరాభ్యాం ద్వాభ్యాం దద్యాత్ - పితామహస్త్వాత్మనః ప్రపితామహస్సంప్రదానభూతః స్థిత ఏవేతి ప్రపితామహాయ తతః పరాభ్యాం ద్వాభ్యాం చ దద్యాదితి - శబ్దప్రయోగ నియమస్తు పూర్వోక్త ఏవ - ఏవం గోబ్రాహ్మణహతస్యాపి సపిండీకరణాభావో వేదితవ్యః - యథాహ కాత్యాయనః ॥ బ్రాహ్మణాదిహతే తాతే పతితే సంగవర్జితే । వ్యుత్క్రమాచ్చ మృతే దేయం యేభ్య ఏవ దదాత్యసావితి ॥ గోబ్రాహ్మణాదిహతస్య పితుః సపిండీకరణాసంభవే తముల్లంఘ్య పితామహాదిభ్యః పార్వణవిధానముపపన్నమితి సపిండీకరణాభావోఽవగమ్యతే - స్మృత్యంతరేపి ॥ యేన రాస్సంతతిశ్ఛిన్నా నాస్తి తేషాం సపిండతా । నస్మై తైస్సహ కర్తవ్యా స్యైకోద్దిష్టాని షోడశ ॥ మాతుస్సపిండనాదౌ గోత్రైః ప్రతిపత్తిః - భర్తృగోత్రేణ పితృగోత్రేణ వేత్యుభయత్ర దాతవ్యమితి దర్శనాత్ - స్వగోత్రాద్భ్రశ్యతే నారీ వివాహాత్సప్తమే పదే । స్వామిగోత్రేణ కర్తవ్యాస్తస్యాః పిండోదకక్రియా ఇత్యాది భర్తృగోత్రవిషయం వచనం - పితృగోత్రం సముత్సృజ్య నకుర్యాద్భర్తృగోత్రతః । జన్మన్యేవ విపత్తౌ చ నారీణాం పైతృకం కులమిత్యాది పితృగోత్రవిషయం - ఏవం ప్రతిపత్తా వా సురాదివివాహేషు పుత్రికాకరణే చ పితృగోత్రమేవ - తత్ర తత్ర విశేషవచనాద్దానస్యానివృత్తేశ్చ - బ్రాహ్మాదివివాహేషు వ్రీహియవవద్బృహద్రథంతర సామవద్వికల్ప ఏవ - తత్ర చ । యేనాస్య పితరో యాతా యేన యాతాః పితామహాః । యేన యాయాత్సతాం మార్గం తేన గచ్ఛన్న దుష్యతీతి వచనాత్ - వంశపరంపరాయాతసమాచారేణ వ్యవస్థా - ఏవం విధవిషయవ్యతిరేకేణాస్య వచనస్యవిషయాంతరాభావాత్ - యత్ర పునర్న్యాత్రయో నవ్యవస్థా నాప్యాచారతస్తత్రాత్మనస్తుష్టిరేవ చేతి వచనాదాత్మనస్తుష్టిరేవ వ్యవస్థాపికా - యథాగర్భాష్టమేష్టమే వాబ్దఇతి - మాతుస్సపిండీకరణే వివిరుద్ధానీవ వాక్యాని దృశ్యంతే - తత్ర పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం సపిండీకరణం స్మృతం - తథా భర్త్రా పిభార్యాయాః స్వమాత్రాదిభిస్సహ సపిండీకరణం కర్తవ్యమితి । పైఠీనసిరాహ ॥ అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పతిః కుర్యాత్సపిండతామ్ । శ్వశ్ర్వాదిభిస్సహైవాస్యాః సపిండీకరణం భవేదితి । పత్యా సహ సపిండీకరణం యమ ఆహ ॥ పత్యా చైకేన కర్తవ్యం సపిండీకరణం స్త్రియాః । సామృతాపి హి తేనైక్యం గతా మంత్రాహుతివ్రతైరితి ॥ ఉశనసా తు మాతామహేన సహ సపిండీకరణముక్తం ॥ పితుః పితామహే యద్వత్పూర్ణే సంవత్సరే సుతైః । మాతుర్మాతామహే తద్వదేషా కార్యా సపిండతా ॥ తథా ॥ పితా పితామహే యోజ్యః పూర్ణే సంవత్సరే సుతైః । మాతా మాతామహే తద్వదిత్యాహ భగవాన్ శివః ॥ ఇత్యేవం విధేషు వచనేషు సత్సు అపుత్రాయాం భార్యాయాం మృతాయాం భర్తా స్వమాత్రైవ సాపిండ్యం కుర్యాత్ - అన్వారోహణే తు పుత్రస్స్వపిత్రైవ మాతుస్సాపిండ్యం కుర్యాత్ - ఆసురాదివివాహోత్పన్నః పుత్రికాసుతశ్చ మాతామహేనైవ - బ్రాహ్మాదివివా

త్సపిండీకరణమేకోద్దిష్టం స్త్రియా అపి ॥ ౨౫౩ ॥ అర్వాక్సపిండీకరణం యస్య సంవత్సరాద్భవేత్ । త

హోత్పన్నః - పిత్రా మాతామహేన పితామహ్యా వా వికల్పేన కుర్యాత్ - అత్రాపి యదినియతో వంశసమాచారస్తదానీం తథైవ కుర్యాత్ - వంశసమాచారోప్యనియతశ్చేదాత్మనస్తుష్టిరేవ చేతి యథారుచి కుర్యాత్ - తత్ర చ యేన కేనాపి మాతుస్సాపిండ్యేపి యత్రాన్వష్టకాదిషు మాతృశ్రాద్ధం పృథగ్విహితం ॥ అష్టకాసు చ వృద్ధౌ చ గయాయాం చ క్షయేహని । మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యాదన్యత్ర పతినా సహేతి - తత్ర పితామహ్యాదిభిరేవ పార్వణశ్రాద్ధం కర్తవ్యం - అన్యత్ర పతినా సహేతి పతిసాపిండ్యే తదంశభాగిత్వాత్ - మాతామహసాపిండ్యే తదంశభాగిత్వాత్తైనైవ సహ । యథాహ శాతాతపః ॥ ఏకమూర్తిత్వమాయాతి సపిండీకరణే కృతే । పత్నీ పతిపితౄణాం చ తస్మాదంశేషు భాగినీతి ॥ ఏవం సతి మాతామహేన మాతుః సాపిండ్యే మాతామహశ్రాద్ధం పితృశ్రాద్ధవన్నిత్యమేవ చ - పత్యా పితామహ్యా వా మాతుః సాపిండ్యే మాతామహశ్రాద్ధమనిత్యం - కృతే త్వభ్యుదయోఽకృతే న ప్రత్యవాయ ఇతి నిర్ణయః ॥ ౨౫౩ ॥ అర్వాగితి ॥ సంవత్సరాదర్వాక్ సపిండీకరణం యస్య కృతం - తస్య తదుద్దేశేన ప్రతిదివసం ప్రతిమాసం వా యావత్సంవత్సరం శక్త్యనుసారేణాన్నముదకుంభసహితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్ - అర్వాక్సంవత్సరాదితి వదతా సపిండీకరణం సంవత్సరే పూర్ణే ప్రాగేవేతి దర్శితం - యథాహాశ్వలాయనః - అథ సపిండీకరణం సంవత్సరాంతే ద్వాదశాహే వేతి - కాత్యాయనోప్యాహ ॥ తతస్సంవత్సరే పూర్ణే సపిండీకరణం భవేత్ । త్రిపక్షే వా యదాచార్యా వృద్ధిరాపద్యతే తదేతి ॥ ద్వాదశాహే త్రిపక్షే వా వృద్ధిప్రాప్తౌ సంవత్సరే వేతి చత్వారః పక్షా దర్శితాః - తత్ర ద్వాదశాహే పితుః సపిండీకరణం సాగ్నికేన కార్యం సపిండీకరణం వినా పిండపితృయజ్ఞాసిద్ధేః ॥ సాగ్నికస్తు యదా కర్తా ప్రేతో వాప్యగ్నిమాన్భవేత్ । ద్వాదశాహే తదా కార్యం సపిండీకరణం పితురితి వచనాత్ - నిరగ్నికస్తు త్రిపక్షే వృద్ధిప్రాప్తౌ సంవత్సరే వా కుర్యాత్ - యదా ప్రాక్సంవత్సరాత్సపిండీకరణం తదా షోడశశ్రాద్ధాని కృత్వా సపిండీకరణం కార్యం ఉత సపిండీకరణం కృత్వా స్వకాలే తాని కర్తవ్యానీతి సంశయః - ఉభయథా వచనదర్శనాత్ - శ్రాద్ధాని షోడశాదత్వా న తు కుర్యాత్సపిండతామ్ । శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య విదధీత సపిండతామితి ॥ షోడశశ్రాద్ధాని చ ॥ ద్వాదశాహే త్రిపక్షే వా షణ్మాసే మాసికేబ్దికే । శ్రాద్ధాని షోడశైతాని సంస్మృతాని మనీషిభిరితి దర్శితాని - తథా ॥ యస్యాపి వత్సరాదర్వాక్సపిండీకరణం భవేత్ । మాసికం చోదకుంభం చ దేయం తస్యాపి వత్సరమితి ॥ తత్ర సపిండీకరణం కృత్వా స్వకాల ఏవైతాని కర్తవ్యానీతి ప్రథమః కల్పః - అప్రాప్తకాలత్వేన ప్రాగనధికారాత్ - యదా పి వచనం షోడశశ్రాద్ధాని కృత్వైవ సపిండీకరణం సంవత్సరాత్ప్రాగపి కర్తవ్యమితి సోయమాపత్కల్పః - యదా త్వాపత్కల్పత్వేన ప్రాక్సపిండీకరణాచ్ఛ్రేత శ్రాద్ధాని కరోతి తదైకోద్దిష్టవిధానేన కుర్యాత్ - యదా తు ముఖ్యకల్పత్వేన స్వకాల ఏవ కరోతి తదాబ్దికం శ్రాద్ధం యో యథా కరోతి పార్వణమేకోద్దిష్టం వా తథా మాసికాని

కుర్యాత్ ॥ సపిండీకరణాదర్వాక్పూర్వం శ్రాద్ధానిషోడశ । ఏకోద్దిష్టవిధానేనకుర్యాత్సర్వాణితానితు॥ సపిండీకరణాదూర్ధ్వంయదాకుర్యాత్తదాపునః । ప్రత్యబ్దం యోయథాకుర్యాత్తథాకుర్యాత్సతాన్యపీతిస్మరణాత్ ॥ ఏతచ్చప్రేతశ్రాద్ధసహితంసపిండీకరణంసంవిభక్తధనేషు బహుభ్రాతృషుసత్స్వప్యేకేనైవకృతేనాలం - నతుసర్వైఃకర్తవ్యం - నవశ్రాద్ధంసపిండత్వంశ్రాద్ధాన్యపిచషోడశ । ఏకేనైవతుకార్యాణిసంవిభక్తధనేష్వపీతిస్మరణాత్ ॥ ఏతచ్చప్రేతశ్రాద్ధసహితంసపిండీకరణమసన్న్యాసినాంపుత్రాదిభిర్నియమేనకర్తవ్యంప్రేతత్వ విమోక్షార్థత్వాత్సన్న్యాసినాంతునకర్తవ్యం - యథాహోశనా ॥ ఏకోద్దిష్టంనకుర్వీతయతీనాంచైవసర్వథా । అహన్యేకాదశేప్రాప్తే పార్వణంతు విధీయతే॥ సపిండీకరణంతేషాంనకర్తవ్యంసుతాదిభిః । త్రిదండగ్రహణాదేవప్రేతత్వంనైవజాయతఇతి ॥ పుత్రాసన్నిధానే యేనసగోత్రాదినాదాహసంస్కారః కృతస్తేనైవదశాహాంతంతత్పూర్తికర్మకర్తవ్యం - అసగోత్రస్సగోత్రోవాయదిస్త్రీయదివాపుమాన్ । ప్రథమేహని యోదద్యాత్సదశాహంసమాపయేదితిస్మరణాత్ - శూద్రాణామప్యేతత్కర్మకర్తవ్యమమంత్రకంద్వాదశేహ్ని - ఏవంసపిండీకరణం మంత్రవర్జం శూద్రాణాంద్వాదశేహ్నీతివిష్ణుస్మరణాత్ - సపిండీకరణాదూర్ధ్వం సాంవత్సరికపార్వణాదీనిపుత్రస్యనియమేనకార్యాణి - అన్యేషామనియతాని ॥ ౨౫౪ ॥ ఏకోద్దిష్టకాలానాహ ॥ మృతఇతి ॥ మృతేహనిప్రతిమాసంసంవత్సరంయావదేకోద్దిష్టంకార్యం - సపిండీకరణాదూర్ధ్వం ప్రతిసంవత్సరమేకోద్దిష్టమేవకర్తవ్యం - ఆద్యంసర్వైకోద్దిష్టప్రకృతిభూతమేకోద్దిష్టమేకాదశేహని - మృతదివసాపరిజ్ఞానేతచ్ఛ్రవణదివసే అమావాస్యాయాంవాకర్తవ్యం॥అపరిజ్ఞాతేమృతేహనిఅమావాస్యాయాంశ్రవణదివసేవేతిస్మరణాత్-అమావాస్యాయామితిగమనమాససంబంధిన్యామమావాస్యాయాం । ప్రవాసవాసరేజ్ఞేయంతస్మాన్నేందుక్షయేపివేతిస్మరణాత్ - మృతేహనీత్యత్రాహితాగ్నేర్విశేషోజాతుకర్ణేనోక్తః॥ ఊర్ధ్వంత్రిపక్షాద్యచ్ఛ్రాద్ధంమృతేహన్యేవతద్భవేత్ । అధస్తుకారయేద్దాహాదాహితాగ్నేర్ద్విజన్మనఇతి ॥ తత్రత్రిపక్షాదర్వాగ్యత్పూర్తికర్మతద్దాహదివసాదారభ్యఆహితాగ్నేఃకార్యం - త్రిపక్షాదూర్ధ్వంయచ్ఛ్రాద్ధంతన్మరణదివసఏవేత్యర్థః - అనాహితాగ్నేస్తుసర్వంమృతాహఏవ - ఆద్యమేకాదశేహనీతిస్వాశౌచోపలక్షణమితికేచిత్ - శుచినాకర్మకర్తవ్యమితి శుద్ధేరంగత్వాత్ - అథాశౌచాపగమఇతి సామాన్యేనోపక్రమ్యైకోద్దిష్టస్యవిష్ణునావిహితత్వాత్తదయుక్తం ॥ ఏకాదశేహ్నియచ్ఛ్రాద్ధం తత్సామాన్యముదాహృతమ్ ! చతుర్ణామపివర్ణానాం సూతకంతుపృథక్పృథగితిపైఠీనసిస్మరణవిరోధాత్ ॥ ఆద్యంశ్రాద్ధమశుద్ధోపికుర్యాదేకాదశేహని । కర్తుస్తాత్కాలికీశుద్ధి రశుద్ధఃపునరేవస ఇతి

సాన్నమున్నంసోదకుంభంచద్యాత్సంవత్సరంద్విజే॥ ౨౫౪ ॥ మృతేహనితుకర్తవ్యంప్రతిమాసంతువత్స

శంఖవచనవిరోధాచ్చ - సామాన్యోపక్రమంవిష్ణువచనంచశాహాశౌచవిషయమపీతిఘటతే- ప్రతిసంవత్సరంచైవమృతేహన్యేకోద్దిష్టముపదిష్టం యోగీశ్వరేణ - తథాచస్మృత్యంతరం ॥ వర్షేవర్షేతుకర్తవ్యామాతాపిత్రోస్తుసత్క్రియా । అదైవంభోజయేచ్ఛ్రాద్ధంపిండమేకంచ నిర్వపేదితి ॥ యమోప్యాహ ॥ సపిండీకరణాదూర్ధ్వంప్రతిసంవత్సరంసుతైః । మాతాపిత్రోఃపృథక్కార్యమేకోద్దిష్టంమృతేహనీతి ॥ వ్యాసస్తుపార్వణంప్రతిషేధతి ॥ ఏకోద్దిష్టంపరిత్యజ్యపార్వణంకురుతేనరః । అకృతంతద్విజానీయాద్భవేచ్చపితృఘాతకఇతి ॥ జమదగ్నిస్తు పార్వణమాహ ॥ అపాత్యచసపిండత్వమౌరసోవిధివత్సుతః । కుర్వీతదర్శవచ్ఛ్రాద్ధంమాతాపిత్రోఃక్షయేహనీతి ॥ శాతాతపోప్యాహ ॥ సపిండీకరణంకృత్వాకుర్యాత్పార్వణవత్సదా । ప్రతిసంవత్సరంవిద్వాన్ ఛాగలేయోదితోవిధిరితి - ఏవంవచనవిప్రతిపత్తౌదాక్షిణాత్యాప్యేవంవ్యవస్థామాహుః-ఔరసక్షేత్రజాభ్యాంమాతాపిత్రోఃక్షయాహేపార్వణమేవకర్తవ్యం - దత్తకాదిభిరేకోద్దిష్టమితి - జాతుకర్ణ్య వచనాత్ । ప్రత్యబ్దంపార్వణేనైవవిధినాక్షేత్రజౌరసౌ । కుర్యాతామపరేకుర్యురేకోద్దిష్టంసుతాదశేతి ॥ తదసత్ - నహ్యత్రక్షయాహవచనమస్తిఅపితుప్రత్యబ్దమితి- సంకీర్తనక్షయాహవ్యతిరిక్తానిప్రత్యబ్దంశ్రాద్ధాన్యక్షయతృతీయామాఘీవైశాఖీప్రభృతిషు - అతోనక్షయాహవిషయం - పార్వణైకోద్దిష్ట వ్యవస్థాపనాయాలం - యత్తుపరాశరవచనం ॥ పితుర్గతస్యదేవత్వమౌరసస్యత్రిపౌరుషం । సర్వత్రానేకగోత్రాణామేకస్యైవమృతేహనీతి ॥ తదపి వ్యవస్థాపకం - యస్మాదస్యాయమర్థః - దేవత్వంగతస్యసపిండీకృతస్యపితుస్సర్వత్రౌరసస్యాపసంతత్రిపౌరుషం పార్వణంకార్యం - అనేకగోత్రాణాంభిన్నగోత్రాణాంమాతులాదీనాంక్షయేహనియచ్ఛ్రాద్ధంతదేకస్యైకోద్దిష్టమేవేతి - కించ - సపిండీకరణాదూర్ధ్వమప్యేకోద్దిష్టమేవకర్తవ్యమౌరసేనాపీత్యుక్తంపైఠీనసినా ॥ ఏకోద్దిష్టంతుకర్తవ్యమౌరసేనమృతేహని । సపిండీకరణాదూర్ధ్వం మాతాపిత్రోర్నపార్వణమితి - ఔదీచ్యాఃపునరేవంవ్యవస్థాపయంతి - అమావాస్యాయాంభాద్రపదకృష్ణపక్షేవామృతాహేపార్వణమన్యత్రమృతాహఏకోద్దిష్టమేవేతి అమావాస్యాక్షయోయస్యప్రేతపక్షేథవాపునః । పార్వణంతత్రకర్తవ్యంనైకోద్దిష్టంకదాచనేతిస్మరణాత్ ఏతదపినాద్రియంతేవృద్ధాః - అనిశ్చితవచనేనామూలేననిశ్చితమూలానాంబహూనాంక్షయాహమాత్రపార్వణవిషయాణాంవచనానామమావాస్యాప్రేతపక్షమృతాహవిషయత్వేనాతిసంకోచస్యాయుక్తత్వాత్సామాన్యవచనానర్థక్యాచ్చ - తత్రహిసామాన్యవచనస్యవిశేషవచనేనోపసంహారోయత్రసామాన్యవిశేషసంబంధజ్ఞానేనవచనద్వయమర్థవత్ - యథాసప్తదశసామిధేనీరనుబ్రూయాదిత్యనారభ్యాధీతస్యవికృతిమాత్రవిషయస్యసప్తదశవాక్యస్యసామిధేనీలక్షణద్వారసంబంధేనార్థవతోమిత్రవిందాదిప్రకరణపఠితేనసప్తదశ్యవాక్యేనమిత్రవిందాద్యధికారాత్పూర్వసంబంధబోధేనార్థవత్తామిత్రవిందాదిప్రకరణేఉపసంహారః - ఇహతుద్వయోర్మృతాహమాత్రవిషయత్వాన్నార్థవత్తేతి- అతోత్రపాక్షికైకోద్దిష్టనివృత్తిఫలతయా

పార్వణనియమవిధానం యుక్తం - న చైకోద్దిష్టవచనానాం మాతాపితృక్షయాహవిషయత్వేన పార్వణవచనానాం తదన్యక్షయాహవిషయత్వేన వ్యవస్థా యుక్తా - ఉభయత్రాపి మాతాపితృసుతగ్రహణస్య విద్యమానత్వాత్ ॥ సపిండీకరణాదూర్ధ్వం ప్రతిసంవత్సరం సుతైః । మాతాపిత్రోః పృథక్కార్యమేకోద్దిష్టం మృతేఽహనీతి ॥ తథా ॥ ఆపాద్య సహపిండత్వమౌరసో విధివత్సుతః । కుర్వీత దర్శవచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోః క్షయేఽహనీతి ॥ యదపి కైశ్చిదుచ్యతే । మాతాపిత్రోః క్షయాహే సాగ్నిః పార్వణం కుర్యాన్నిరగ్నిరేకోద్దిష్టమితి ॥ వక్ష్యత్యేవ సుతః కుర్యాత్పార్వణం యోఽగ్నిమాన్ద్విజః । పిత్రోరనగ్నిమాన్ధీర ఏకోద్దిష్టం మృతేఽహనీతి సుమంతుస్మరణాత్తదపి సత్ప్రతిపక్షత్వాదుపేక్షణీయం ॥ బహ్వగ్నయస్తు యే విప్రా యే చైకాగ్నయ ఏవ చ । తేషాం సపిండనాదూర్ధ్వమేకోద్దిష్టం న పార్వణమితి స్మరణాత్ - తత్రైవం నిర్ణయః ॥ సన్న్యాసినాం క్షయాహే సుతేన పార్వణమేవ కర్తవ్యం ఏకోద్దిష్టం యతేర్నాస్తి త్రిదండగ్రహణాదిహ । సపిండీకరణాభావాత్పార్వణం తస్య సర్వదేతి ప్రచేతస్స్మరణాత్ ॥ అమావాస్యాయాం క్షయాహే ప్రేతపక్షక్షయాహే చ పార్వణమేవ ॥ అమావాస్యాక్షయో యస్య ప్రేతపక్షేऽథవా పునరిత్యాదివచనస్యోక్తరీత్యా నియమపరత్వాత్ - అన్యత్ర క్షయాహే పార్వణైకోద్దిష్టయోర్వ్రీహియవవద్వికల్ప ఏవ తత్రాపి వంశసమాచారవ్యవస్థాయాం సత్యాం నైవ వ్యవస్థిత్వవ్యవస్థాయామసత్యామైచ్ఛిక ఇత్యలమతిప్రసంగేన ॥ ౨౫౪ ॥ నిత్యశ్రాద్ధవ్యతిరిక్తసర్వశ్రాద్ధశేషవిధిరారభ్యతే ॥ పిండానితి ॥ పూర్వదత్తానాం పిండానాం పిండస్య వా ప్రతిపత్తిరియం - గవే అజాయ బ్రాహ్మణాయ వా తదర్థినే దద్యాత్ అగ్నౌ వాగాధే జలే వా ప్రక్షిపేత్ - కించ సత్సు విప్రేషు భోజనదేశావస్థితేషు ద్విజోచ్ఛిష్టం న మార్జయేత్ నోద్వాసయేత్ ॥ ౨౫౬ ॥ భోజ్యవిశేషేణ ఫలవిశేషమాహ ॥ హవిష్యాన్నేనేతి ॥ హవిష్యం హవిర్యోగ్యం తిలవ్రీహ్యాది - యథాహ మనుః ॥ తిలైర్వ్రీహియవైర్మాషైరద్భిర్మూలఫలేన వా । దత్తేన మాసం ప్రీయంతే విధివత్పితరో నృణామితి ॥ యదన్నం హవిష్యాన్నం తేన మాసం పితరస్తృప్యంతి ఇత్యనాగతేనాన్వయః - పాయసేన గవ్యపయస్సిద్ధేన సంవత్సరం ॥ సంవత్సరం తు గవ్యేన పయసా పాయసేన చేతి స్మరణాత్ - మత్స్యో వ్యక్తః హారీణాదిస్తస్యేదం మాత్స్యం - హరిణస్తామ్రమృగః ॥ ఏణః కృష్ణమృగో జ్ఞేయస్తామ్రో హరిణ ఉచ్యత ఇత్యాయుర్వేదస్మరణాత్ - తస్యేదం హారిణకం - అవిరురభ్రస్తత్సంబంధ్యౌరభ్రం - శాకునం భక్ష్యపక్షిసంబంధి - ఛాగో ఽజస్తదీయం ఛాగం - పృషచ్చిత్రమృగస్తన్మాంసం పార్షతం - ఏణః కృష్ణమృగస్తత్పిశితమైణం - రురుశ్శంబరస్తత్ప్రభవం రౌరవం - వరాహ ఆరణ్యసూకరస్తజ్జం వారాహం - శశస్యేదం శాశం - ఏభిర్మాంసైః పితృభ్యో దత్తైః హవిష్యాన్నేన వై మాసమిత్యుక్తత్వాత్ - తత ఊర్ధ్వం యథాక్రమం

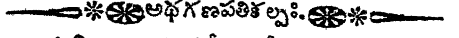
రమ్। ప్రతిసంవత్సరం చైవమాద్యమేకాదశేऽహని ॥ ౨౫౫ ॥ పిండాంస్తు గోऽజవిప్రేభ్యో దద్యాదగ్నౌ జలేऽపి వా । ప్రక్షిపేత్సత్సు విప్రేషు ద్విజోచ్ఛిష్టం న మార్జయేత్ ॥ ౨౫౬ ॥ హవిష్యాన్నేన వై మాసం పాయసేన తు వత్సరమ్ । మాత్స్యహారిణకౌరభ్రశాకునచ్ఛాగపార్షతైః ॥ ఐణరౌరవవారాహశాశైర్మాంసైర్యథాక్రమమ్ । మాసవృద్ధ్యాభితృప్యంతి దత్తైరిహ పితామహాః ॥ ౨౫౮ ॥ ఖడ్గామిషం మహాశల్కం మధు మున్యన్నమేవ చ । లోహామిషం మహాశాకం మాంసం వార్ధీణసస్య చ ॥ యద్దదాతి గయాస్థశ్చ సర్వమానంత్యమశ్నుతే । తథా వర్షాత్రయోదశ్యాం మఘాసు చ విశేషతః ॥ ౨౬౦ ॥ కన్యాం కన్యావేదినశ్చ పశూన్వై సత్సుతానపి । ద్యూతం కృషిం చ వాణిజ్యం ద్విశఫైకశఫాంస్తథా । బ్రహ్మవర్చస్వినః పుత్రాన్

మేకైకమాసవృద్ధ్యా పితరస్తృప్యంతి ॥ ౨౫౮ ॥ కించ - ఖడ్గామిషమితి ॥ ఖడ్గో గండకస్తస్య మాంసం - మహాశల్కో మత్స్యభేదః - మధు మాక్షికం - మున్యన్నం సర్వమారణ్యం నీవారాది - లోహో రక్తచ్ఛాగః - తదామిషం లోహామిషం - మహాశాకం కాలశాకం - వార్ధీణసో వృద్ధశ్వేతచ్ఛాగః ॥ త్రిపిబంత్వింద్రియక్షీణం శ్వేతం వృద్ధమజాపతిం । వార్ధీణసం తు తం ప్రాహుర్యాజ్ఞికాః శ్రాద్ధకర్మణీతి యాజ్ఞికప్రసిద్ధేః । త్రిపిబః పిబతః కర్ణౌ జిహ్వా చ యస్య జలం స్పృశతి స త్రిభిః పిబతీతి త్రిపిబః - తస్య వార్ధీణసస్య మాంసం యద్దదాతి గయాస్థశ్చ యత్కించిచ్ఛాగాదికమపి గయాస్థో దదాతి - చశబ్దాద్గంగాద్వారాదిషు చ ॥ గంగాద్వారేషు యాగే చ నైమిశే పుష్కరేऽర్బుదే । సన్నిహత్యాం గయాయాం చ శ్రాద్ధమక్షయతాం వ్రజేత్ । ఆనంత్యమశ్నుతే అనంతఫలహేతుత్వం ప్రాప్నోతి - ఆనంత్యమశ్నుత ఇతి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే - తథా వర్షాత్రయోదశ్యాం భాద్రపదకృష్ణత్రయోదశ్యాం - విశేషతో మఘాయుక్తాయాం యత్కించిద్దీయతే తత్సర్వమానంత్యమశ్నుత ఇతి గతేన సంబంధః - అత్ర యద్యపి మున్యన్నమాంసమధ్వాదీని సర్వవర్ణానాం శ్రాద్ధే సామాన్యేన యోగ్యాని దర్శితాని - తథాపి లఘుపులస్త్యోక్తా వ్యవస్థా ఆదరణీయా ॥ మున్యన్నం బ్రాహ్మణస్యోక్తం మాంసం క్షత్రియవైశ్యయోః । మధుప్రదానం శూద్రస్య సర్వేషాం చావిరోధి యదితి ॥ అస్యాయమర్థః - మున్యన్నం నీవారాది యచ్ఛ్రాద్ధయోగ్యముక్తం తద్బ్రాహ్మణస్య ప్రధానం సమగ్రఫలదం - యచ్చ మాంసం తత్ క్షత్రియవైశ్యయోః ప్రధానం - యత్తు శూద్రముక్తం తచ్ఛూద్రస్య - ఏతత్త్రితయవ్యతిరిక్తం యదవిరోధి యదప్రతిషిద్ధం వాస్తుకాది యచ్చ విహితం హవిష్యం కాలశాకాది తత్సర్వేషాం సమగ్రఫలదమితి ॥ ౨౬౦ ॥ తిథివిశేషే ఫలవిశేషమాహ ॥ కన్యామిత్యాది ॥ కన్యా రూపలక్షణశీలవతీ - కన్యావేదినో జామాతరో బుద్ధిరూపలక్షణసంపన్నాః - పశవః క్షుద్రా అజాదయః - సత్సుతాః సన్మార్గవర్తినః పుత్రాః - ద్యూతం ద్యూతవిజయః - కృషిః కృషిఫలం - వాణిజ్యం వాణిజ్యలాభః - ద్విశఫా గవాదయః ఏకశఫా అశ్వాదయః - బ్రహ్మవర్చస్వినః పుత్రాః వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానజనితతేజో బ్రహ్మవర్చసం తద్వంతః - స్వర్ణరూప్యే హేమరజ

తేతద్వ్యతిరిక్తం త్రపుసీసాదికుప్యం - జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం జ్ఞాతిషూత్కృష్టత్వం - సర్వకామాః కామ్యంత ఇతి కామాః స్వర్గపుత్రపశ్వాదయః - ఏతానికన్యాదీని చతుర్దశ ఫలదాని కృష్ణపక్షప్రతిపత్ప్రభృతిష్వమావాస్యాపర్యంతాసు చతుర్దశీవర్జితాసు చతుర్దశసు తిథిషు శ్రాద్ధకర్తా యథాక్రమం ప్రాప్నోతి - యే కేచన శస్త్రేణ హతాస్తేభ్యః కృష్ణపక్షచతుర్దశ్యామేకోద్దిష్టవిధానేన శ్రాద్ధం దద్యాత్ - యది బ్రాహ్మణాదిహతా న భవంతి ॥ సమత్వమాగతస్యాపి పితుశ్శస్త్రహతస్య వై । ఏకోద్దిష్టం సుతైః కార్యం చతుర్దశ్యాం మహాలయే ఇతి స్మరణాత్ । సమత్వమాగతస్య సపిండీకృతస్య - మహాలయే భాద్రపదకృష్ణపక్షే - చతుర్దశ్యాం శస్త్రహతస్యైవ నాన్యస్యేతి నియమ్యతే - న పునశ్శస్త్రహతస్య చతుర్దశ్యామేవేతి అతశ్చతుర్దశ్యామహాదౌ శస్త్రహతస్యాపి యథాప్రాప్తమేవ శ్రాద్ధం - న చ భాద్రపదే కృష్ణపక్ష ఏవాయం విధిరితి మంతవ్యం ॥ ప్రోష్ఠపద్యామపరపక్షే మాసి మాసి చైవమితి శౌనకస్మరణాత్ ॥ ౨౬౩ ॥ నక్షత్రవిశేషాత్ ఫలవిశేషమాహ ॥ స్వర్గమిత్యాది ॥ కృత్తికామాదిం కృత్వా భరణ్యంతం ప్రతినక్షత్రం యశ్శ్రాద్ధం దదాతి స యథాక్రమం - స్వర్గాద్యాయుః పర్యంతాన్ కామానాప్నోతి - యద్యాస్తికశ్శ్రద్ధధానశ్చ వ్యపేతమదమత్సరో భవతి - ఆస్తికో విశ్వాసవాన్ - శ్రద్ధధాన ఆదరాతిశయయుక్తః - వ్యపేతమదమత్సరః మదో గర్వః మత్సరోఽన్యశుభద్వేషః తాభ్యాం రహితః - స్వర్గో నిరతిశయం సుఖం - అపత్యమవిశేషేణ - ఓజ ఆత్మశక్త్యతిశయః - శౌర్యం నిర్భయత్వం - క్షేత్రం ఫలవత్ - బలం శారీరం - పుత్రో గుణవాన్ - శ్రైష్ఠ్యం జ్ఞాతిషు - సౌభాగ్యం జనప్రియతా - సమృద్ధిర్ధనాదేః - ముఖ్యతా అగ్రతా - శుభం సామాన్యేన - ప్రవృత్తచక్రతా అప్రతిహతాజ్ఞతా - వాణిజ్యప్రభృతయో వాణిజ్యకృషికుసీదగోరక్షాః - అరోగిత్వమనామయత్వం - యశః ప్రఖ్యాతిః - వీతశోకతా ఇష్టవియోగాదిజనితదుఃఖాభావః - పరమా గతిర్బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః - ధనం సువర్ణాది - వేదా ఋగ్వేదాదయః - భిషక్సిద్ధిరౌషధఫలావాప్తిః - కుప్యం సువర్ణరజతవ్యతిరిక్తం తామ్రాది - గావః ప్రసిద్ధాః - అజాశ్చ అవయశ్చ అశ్వాశ్చ - ఆయుర్దీర్ఘజీవనం ॥ ౨౬౪ ॥ మనుష్యవృద్ధ్యా ఖితృప్యంతి ద త్తైరిహ పితామహాః ఇత్యనేన పితౄణాం శ్రాద్ధేన తృప్తిర్భవతీత్యుక్తం తదనుపపన్నం ప్రాణిస్వీకశుభాశుభకర్మవశేన స్వర్గనరకాదిగతానాం

స్వర్గం హ్యపత్యమోజశ్చ శౌర్యం క్షేత్రం బలం తథా । పుత్రం శ్రైష్ఠ్యం సౌభాగ్యం సమృద్ధిం ముఖ్యతాం శుభమ్ ॥ ప్రవృత్తచక్రతాం చైవ వాణిజ్యప్రభృతీనపి । అరోగిత్వం యశో వీతశోకతాం పరమాం గతిమ్ ॥ ధనం వేదాన్భిషక్సిద్ధిం కుప్యం గా అప్యజావికమ్ । అశ్వానాయుశ్చ విధివద్యశ్శ్రాద్ధం సంప్రయచ్ఛతి ॥ కృత్తికాదిభరణ్యంతం స కామానాప్నుయాదిమాన్ । ఆస్తికశ్శ్రద్ధధానశ్చ వ్యపేతమదమత్సరః ॥ ౨౬౪ ॥ వసురుద్రాదితిసుతాః పితరశ్శ్రాద్ధదేవతాః । ప్రీణయంతి మనుష్యాణాం పితౄన్ శ్రాద్ధేన తర్పితాః ॥ ఆయుః ప్రజాం ధనం విద్యాం స్వర్గం మోక్షం సుఖాని చ । ప్రయచ్ఛంతి తథా రాజ్యం నౄణాం ప్రీతాః పితామహాః ॥ ౨౬౫ ॥

మనుష్యాణాం పుత్రాదిభిర్దత్తైరన్నపానాదిభిస్తృప్త్యసంభవాత్సంభవేపి స్వయమాత్మనాప్యనీశానాః కథం స్వర్గాదిఫలం ప్రయచ్ఛంతీత్యత ఆహ ॥ వస్వితి ॥ నహ్యత్ర దేవదత్తాదయ ఏవ శ్రాద్ధకర్మణి సంప్రదానభూతాః పిత్రాదిశబ్దైరుచ్యంతే - కింత్వధిష్ఠాతృవస్వాదిదేవతాసహితా ఏవ - యథా దేవదత్తాదిశబ్దైర్న శరీరమాత్రం నాప్యాత్మమాత్రం కింతు శరీరవిశిష్టా ఆత్మాన ఉచ్యంతే - ఏవమధిష్ఠాతృదేవతాసహితా ఏవ దేవదత్తాదయః పిత్రాదిశబ్దైరుచ్యంతే - అతశ్చాధిష్ఠాతృదేవతా వస్వాదయః పుత్రాదిభిర్దత్తేనాన్నపానాదినా తృప్తాస్సంతస్తానపి దేవదత్తాదీంస్తర్పయంతి - కర్తౄంశ్చ పుత్రాదీన్ ఫలేన సంయోజయంతి - యథా మాతా గర్భపోషణాయాన్యదత్తేన దోహదాన్నపానాదినా స్వయముపభుక్తేన తృప్తా సతీ స్వజఠరగతమప్యపత్యం తర్పయతి - దోహదాన్నాదిప్రదాయినశ్చ ప్రత్యుపకారఫలేన సంయోజయతి తద్వద్వసవో రుద్రా అదితిసుతా ఆదిత్యా ఏతే పితరః పితృపితామహప్రపితామహశబ్దవాచ్యా న కేవలం దేవదత్తాదయ ఏవ శ్రాద్ధదేవతాః శ్రాద్ధకర్మణి సంప్రదానభూతాః - కింతు మనుష్యాణాం పితౄన్ దేవదత్తాదీన్ స్వయం శ్రాద్ధేన తర్పితాస్తర్పయంతి జ్ఞానతృప్త్యతిశయయోగేన - కించ - న కేవలం పితౄన్ తర్పయంతి - అపి తు శ్రాద్ధకారిభ్య ఆయుః ప్రజాం ధనం విద్యాం స్వర్గం మోక్షం సుఖాని రాజ్యం - చకారాత్ శాస్త్రోక్తమన్యదపి ఫలం స్వయం ప్రీతాః పితామహా వస్వాదయః ప్రయచ్ఛంతి ॥ ౨౬౫ ॥ ఇతి శ్రాద్ధప్రకరణమ్...*

అథ గణపతికల్పః.

దృష్టాదృష్టఫలసాధనాని కర్మాణ్యభిహితాన్యభిధాయిష్యంతే చ తేషాం స్వరూపనిష్పత్తిః ఫలసాధనత్వం చ విఘ్నే న భవతీత్యవిఘ్నార్థం కర్మవిధాస్యన్ విఘ్నస్య కారకజ్ఞాపకహేతూనాహ ॥ వినాయకః కర్మవిఘ్నసిద్ధ్యర్థమిత్యాదినా ॥ ఉభయవిధహేతుపరిజ్ఞానాద్విఘ్నస్య ప్రాగభావపరిపాలనాయోపస్థితస్య తస్య ప్రధ్వంసాయ చ ప్రేక్షాపూర్వకారిణః ప్రవర్తంతే. రోగస్యేవోభయవిధహేతుపరిజ్ఞానాత్ - వినాయకో విఘ్నేశ్వరః పురుషార్థసాధనానాం కర్మణాం విఘ్నసిద్ధ్యర్థం స్వరూపఫలసాధనత్వవిఘాతసిద్ధయే వినియోజితో నియుక్తః - రుద్రేణ బ్రహ్మ

ణా చకారాద్విష్ణునా - గణానాం పుష్పదంతప్రభృతీనామాధిపత్యే స్వామ్యే చ ॥ ౨౭౦ ॥ ఏవం విఘ్నస్య కారకముక్త్వా జ్ఞాపకహేతు ప్రదర్శనార్థమాహ ॥ తేనేతి ॥ తేన వినాయకేనోపసృష్టో గృహీతో యస్తస్య లక్షణాని జ్ఞాపకాని నిబోధత జానీధ్వం - హే మునయః పునర్మునీనాం ప్రత్యవమర్శః శాంతికప్రకరణప్రారంభార్థః స్వప్నే స్వాప్నావస్థాయాం జలమత్యర్థమవగాహతే స్రోతసా హ్రియతే నిమజ్జతి వా - ముండితశిరసః పురుషాన్పశ్యతి - కషాయవాససో రక్తనీలాదివస్త్రప్రావరణాంశ్చ క్రవ్యాదాన్ ఆమమాంసాశినః పక్షిణో గృధ్రాదీన్మృగాంశ్చ వ్యాఘ్రాదీన్ అధిరోహతి - తథాంత్యజైశ్చాండాలాదిభిర్గర్దభైః ఖరైరుష్ట్రైః క్రమేళకైస్సహ పరివృతస్తిష్ఠతి - వ్రజన్ గచ్ఛన్నాత్మానం పరైశ్శత్రుభిః పృష్ఠతో ధావద్భిరనుగతమభిభూయమానం మన్యతే ॥ ౨౭౩ ॥ ఏవం స్వప్నదర్శనాన్యుక్త్వా ప్రత్యక్షలింగాన్యాహ ॥ విమనా ఇతి ॥ విమనా విక్షిప్తచిత్తః విఫలారంభః విఫలా ఆరంభా యస్య స తథోక్తః - న క్వచిత్ఫలమాప్నోతి - సంసీదత్యనిమిత్తతః వినా కారణేన దీనమనస్కో భవతి - రాజనందనో రాజకులే జాతః శ్రుతశౌర్యాదిగుణయుక్తోఽపి రాజ్యం న లభతే - కుమారీ రూపలక్షణాభిజనాదిసంపన్నాపీప్సితం భర్తారం అంగనా గర్భిణ్యపత్యం - ఋతుమతీ గర్భం - అధ్యయనతదర్థజ్ఞానే సత్యప్యాచార్యత్వం శ్రోత్రియః - వినయాచారాదియుక్తోఽపి శిష్యోఽధ్యయనం శ్రవణం వా - న లభత ఇతి సర్వత్ర సంబధ్యతే - వణిగ్వాణిజ్యోపజీవీ తత్రకుశలోఽపి ధాన్యాదిక్రయవిక్రయాదిషు లాభం - కృషీవలః కర్షకస్తత్రాభియుక్తోఽపి కృషిఫలం న ప్రాప్నోతి - ఏవం యో యయా వృత్త్యా జీవతి స తత్ర నిష్ఫలారంభశ్చేత్తేనోపసృష్టో వేదితవ్యః ॥ ౨౭౫ ॥ ఏవం కారకజ్ఞాపకహేతూనభిధాయ విఘ్నోపశాంత్యర్థం కర్మ విధాతుమాహ ॥ స్నపనమితి ॥ తస్య వినాయకోపసృష్టస్యానాగతవినాయకోపసర్గపరిహారార్థినో వా స్నపనమభిషేచనం కర్తవ్యం - పుణ్యే స్వానుకూలనక్షత్రాదియుక్తేఽహ్ని దివసే - న రాత్రౌ - విధిపూర్వకం శాస్త్రోక్తేతికర్తవ్యతాసహితం ॥ స్నపనవిధిమాహ - గౌరసర్షపకల్కేన సిద్ధార్థపిష్టేన - సాజ్యేన ఘృతలోళీకృతేనోత్సాదితస్యోద్వర్తితాంగస్య తథా సర్వౌషధైః ప్రియంగు

వినాయకః కర్మవిఘ్నసిద్ధ్యర్థం వినియోజితః । గణానామాధిపత్యే చ రుద్రేణ బ్రహ్మణా తథా ॥ ౨౭౦ ॥
తేనోపసృష్టో యస్తస్య లక్షణాని నిబోధత । స్వప్నేఽవగాహతేఽత్యర్థం జలం ముండాంశ్చ పశ్యతి ॥ కషాయవాససశ్చైవ క్రవ్యాదాంశ్చాధిరోహతి । అంత్యజైర్గర్దభైరుష్ట్రైస్సహైకత్రావతిష్ఠతి ॥ వ్రజన్నపి తథాత్మానం మన్యతేఽనుగతం పరైః ॥ ౨౭౩ ॥ విమనా విఫలారంభస్సంసీదత్యనిమిత్తతః । తేనోపసృష్టో లభతే న రాజ్యం రాజనందనః ॥ కుమారీ న చ భర్తారమపత్యం గర్భమంగనా । ఆచార్యత్వం శ్రోత్రియశ్చ న శిష్యోఽధ్యయనం తథా ॥ వణిగ్లాభం న చాప్నోతి కృషిం చాపి కృషీవలః ॥ ౨౭౫ ॥ స్నపనం తస్య కర్తవ్యం పుణ్యేఽహ్ని విధిపూర్వకమ్ । గౌరసర్షపకల్కేన సాజ్యేనోత్సాదితస్య చ ॥ సర్వౌషధైస్సర్వగంధైః ప్రలిప్తశిరసస్తథా । భద్రాసనోపవిష్టస్య స్వస్తి వాచ్యా ద్విజాశ్శుభాః ॥ ౨౭౬ ॥ అశ్వస్థానాద్గజస్థానాద్వల్మీకాత్సంగమాద్ధ్రదాత్ । మృత్తికాం రోచనాం గంధాన్గుగ్గులుం చాప్సు నిక్షిపేత్ ॥ యా ఆహృతా హ్యేకవర్ణైశ్చతుర్భిః కలశైర్హ్రదాత్ । చర్మణ్యానడుహే రక్తే స్థాప్యం భద్రాసనం తతః ॥ ౨౭౮ ॥ సహస్రాక్షం శతధారమృషిభిః పావనం కృతమ్ । తేన త్వామభిషించామి పావమాన్యః పునంతు తే ॥ ౨౭౯ ॥ భగం తే వరుణో

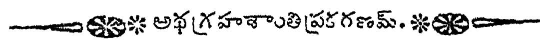
నాగకేసరాదిభిః సర్వగంధైశ్చందనాగురుకస్తూరికాదిభిర్విలిప్తశిరసః ॥ కుష్ఠం మాంసీ హరిద్రే ద్వే మురా శైలేయచందనం । వచా కర్పూరముస్తం చ సర్వౌషధ్యః ప్రకీర్తితాః - వక్ష్యమాణభద్రాసనోపవిష్టస్య ద్విజాః బ్రాహ్మణాః శుభాః శ్రుతాధ్యయనవృత్తసంపన్నాః శోభనాకృతయశ్చ త్వావతోఽస్య స్వస్తి భవంతో బ్రువంత్వితి వాచ్యాః - అస్మిన్సమయే గృహ్యోక్తమార్గేణ పుణ్యాహవాచనం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౨౭౬ ॥ కించ - అశ్వస్థానాదితి ॥ అశ్వస్థానాద్గజస్థానాద్వల్మీకసరిత్సంగమాశోష్యహ్రదేభ్య ఆహృతాం పంచవిధాం మృదం గోరోచనాం గంధాన్ చందనకుంకుమాగురుప్రభృతీన్ - గుగ్గులుం చ తాస్వప్సు నిక్షిపేత్ - యా అప ఆహృతా ఏకవర్ణైస్సమానవర్ణైశ్చతుర్భిః కుంభైః అభైరవ్రణైరస్ఫుటితైః కాలకైః హ్రదాదశోష్యాత్సంగమాద్వా తతశ్చానడుహే చర్మణి రక్తే లోహితవర్ణే ఉత్తరలోమని ప్రాచీనగ్రీవే - భద్రం మనోరమమాసనం శ్రీపర్ణీనిర్మితం సంస్థాప్యం - తత ఉక్తోదకమృత్తికాం గంధాదిసహితాం చూతాదిపల్లవోపశోభితాం నానాస్రగ్దామవేష్టితకంఠాం చందనచర్చితాం నవాహతవస్త్రభూషితాం చ తస్యపూర్వాదిదిక్షు స్థాపయిత్వా శుచౌ లిప్తే స్థండిలే రచితపంచవర్ణస్వస్తికే లోహితమానడుహం చర్మోత్తరలోమ ప్రాచీనగ్రీవమాస్తీర్య తస్యోపరి శ్వేతవస్త్రప్రచ్ఛాదితమాసనం స్థాపయేదిత్యేతద్భద్రాసనమేతస్మిన్నుపవిష్టస్య స్వస్తి వాచ్యా ద్విజాః ॥ ౨౭౮ ॥ సహస్రాక్షమితి ॥ స్వస్తివాచనానంతరం జీవత్పతిపుత్రాభిః రూపగుణశాలినీభిః సువేషాభిః కృతమంగళం పూర్వదిగవస్థితం కలశమాదాయానేన మంత్రేణాభిషించేద్గురుః - సహస్రాక్షమనేకశక్తికం - శతధారం బహుప్రవాహం - ఋషిభిర్మన్వాదిభిర్యదుదకం పావనం పవిత్రం కృతముత్పాదితం - తేనోదకేన త్వాం వినాయకోపసృష్టం - వినాయకోపసర్గశాంతయే అభిషించామి - పావమాన్యశ్చైతా ఆపస్త్వాం పునంతు ॥ ౨౭౯ ॥ తదనంతరం దక్షిణదేశావస్థితం ద్వితీయం కలశమాదాయానేన మంత్రేణాభిషించేత్ ॥ భగం తే వరుణ ఇతి ॥ ౨౮౦ ॥ తతస్తృతీయం కలశమా

దాయ అనేన మన్త్రేణాభిషించేత్ ॥ యదితి ॥ తే తవ కేశేషు యద్దౌర్భాగ్యం అకల్యాణం - సీమన్తే మూర్ధ్ని - లలాటే కర్ణయోరక్ష్ణోశ్చ తత్సర్వమాపో దేవ్యః ఘ్నన్తు ఉపశమయన్తు సర్వదేతి ॥ తతశ్చతుర్థకలశమాదాయ పూర్వోక్తైస్త్రిభిర్మన్త్రైరభిషించేత్ సర్వైర్మన్త్రైశ్చతుర్థమితి స్మృతిలింగాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ స్నాతస్యేతి ॥ ఉక్తేన ప్రకారేణ కృతాభిషేకస్య మూర్ధని సవ్యపాణిగృహీతకుశాన్తర్హితే సార్షపం తైలమౌదుమ్బరవృక్షోద్భవేన స్రువేణ వక్ష్యమాణైర్మన్త్రైర్జుహుయాదాచార్యః ॥ ౨౭౩ ॥ మితశ్చేతి ॥ మితసమ్మితాదిభిర్వినాయకస్య నామభిః స్వాహాకారాన్తైః ప్రణవాద్యైర్జుహుయాదితి గతేన సమ్బన్ధః - స్వాహాకారయోగాచ్చతుర్థీ విభక్తిరతశ్చ - ఓం మితాయ స్వాహా - ఓం సమ్మితాయ స్వాహా - ఓం శాలాయ స్వాహా - ఓం కటంకటాయ స్వాహా - ఓం కూశ్మాణ్డాయ స్వాహా - ఓం రాజపుత్రాయ స్వాహేతి షణ్మన్త్రా భవన్తి - అనన్తరం లౌకికేఽగ్నౌ స్థాలీపాకవిధినా చరుం శ్రపయిత్వా తైరేవ షడ్భిర్మన్త్రైస్తస్మిన్నేవాగ్నౌ హుత్వా తచ్ఛేషం బలిమన్త్రైరిన్ద్రాగ్నియమనిరృతివరుణవాయుసోమేశానబ్రహ్మానన్తానాం నామభిశ్చతుర్థ్యన్తైః ప్రణవాద్యైర్నమోన్తైస్తేభ్యో బలిం దద్యాత్ ॥ ౨౭౪ ॥ అనన్తరం కిం కుర్యాదిత్యత ఆహ ॥ దద్యాదిత్యాది ॥ కృతాకృతాద్యుపహారద్రవ్యజాతం వినాయకస్యోపహృత్య సన్నిధానాత్తజ్జనన్యాశ్చ - శిరసా భూమిం గత్వా - తత్పురుషాయ విద్మహే వక్రతుణ్డాయ ధీమహి - తన్నో దన్తిః ప్రచోదయాత్ - ఇత్యనేన మన్త్రేణ వినాయకం - సుభగాయై విద్మహే కామమాలిన్యై ధీమహి తన్నో గౌరీ ప్రచోదయాత్ - ఇత్యనేనామ్బికాం చ నమస్కుర్యాత్ - తత ఉపహారశేషమాస్తీర్ణకుశే శూర్పే నిధాయ చతుష్పథే నిదధ్యాత్ ॥ బలిం గృహ్ణన్త్విమే దేవా ఆదిత్యా వసవస్తథా । మరుతశ్చాశ్వినౌ రుద్రాః సుపర్ణాః పన్నగా గ్రహాః ॥ అసురా యాతుధానాశ్చ పిశాచా మాతరో నగాః । శాకిన్యో యక్షవేతాలా యోగిన్యః పూతనాః శివాః ॥ జృమ్భకాః సిద్ధగన్ధర్వా నాగా విద్యాధరా నరాః । దిక్పాలా లోకపాలాశ్చ యే చ విఘ్నవినాయకాః ॥ జగతాం శాన్తికర్తారో బ్రహ్మాద్యాశ్చ మహర్షయః । మా విఘ్నం మా చ మే పాపం మా సన్తు పరిపన్థినః ॥ సౌమ్యా భవన్తు తృప్తాశ్చ భూతప్రేతాః సుఖావహాః ॥ ఇత్యేతైర్మన్త్రైః కృతాకృతాః సకృదవహతాస్తణ్డులాః - పలలం తిలపిష్టం తన్మిశ్ర ఓదనః పలలౌదనః - మ

రాజా భగం సూర్యో బృహస్పతిః । భగమిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ భగం సప్తర్షయో దదుః ॥ ౨౮౧ ॥ యత్తే కేశేషు దౌర్భాగ్యం సీమన్తే యచ్చ మూర్ధని । లలాటే కర్ణయోరక్ష్ణోరాపస్తద్ఘ్నన్తు సర్వదా ॥ ౨౮౨ ॥ స్నాతస్య సార్షపం తైలం స్రువేణౌదుమ్బరేణ తు । జుహుయాన్మూర్ధని కుశాన్ సవ్యేన పరిగృహ్య తు ॥ ౨౮౩ ॥ మితశ్చ సమ్మితశ్చైవ తథా శాలకటంకటౌ । కూష్మాణ్డో రాజపుత్రశ్చేత్యన్తే స్వాహాసమన్వితైః ॥ నామభిర్బలిమన్త్రైశ్చ నమస్కారసమన్వితైః ॥ ౨౮౪ ॥ దద్యాచ్చతుష్పథే శూర్పే కుశానాస్తీర్య సర్వతః । కృతాకృతాంస్తణ్డులాంశ్చ పలలౌదనమేవ చ ॥ మత్స్యాన్ పక్వాంస్తథైవామాన్ మాంసమేతావదేవ తు । పుష్పం చిత్రం సుగన్ధం చ సురాం చ త్రివిధామపి ॥ మూలకం పూరికాపూపాంస్తథైవోణ్డేరకస్రజః । దధ్యన్నం పాయసం చైవ గుడపిష్టం సమోదకమ్ ॥ ఏతాన్ సర్వానుపాహృత్య భూమౌ కృత్వా తతః శిరః । వినాయకస్య జననీముపతిష్ఠేత్తతోఽమ్బికామ్ ॥ ౨౮౫ ॥ దూర్వాసర్షపపుష్పాణాం దత్త్వార్ఘ్యం పూర్ణమంజలిమ్ ॥ ౨౮౬ ॥ రూపం దేహి యశో దేహి భగం భవతి దేహి మే । పుత్రాన్ దేహి ధనం దేహి సర్వాన్ కామాంశ్చ దేహి మే ॥ ౨౮౭ ॥

త్స్యాః పక్వా అపక్వాశ్చ - మాంసమేతావదేవ చ పక్వమపక్వం చ - పుష్పం చిత్రం రక్తపీతాదినానావర్ణం - చన్దనాది సుగన్ధి ద్రవ్యం - సురా త్రివిధా - గౌడీ మాధ్వీ పైష్టీ చ - మూలకం కన్దాకారో భక్ష్యవిశేషః - పూరికాః ప్రసిద్ధాః - అపూపః స్నేహపక్వో గోధూమవికారః - ఉణ్డేరకస్రజః ఉణ్డేరకాః పిష్టాదిమయ్యస్తాః ప్రోతాః స్రజః - దధ్యన్నం దధిమిశ్రమన్నం - పాయసం పయసా శృతం - గుడపిష్టం గుడమిశ్రం శాల్యాదిపిష్టం - మోదకా లడ్డుకాః - అనన్తరం వినాయకం తజ్జననీం చామ్బికాం వక్ష్యమాణమన్త్రేణోపతిష్ఠేత ॥ ౨౮౫ ॥ కిం కృత్వేత్యత ఆహ ॥ దూర్వేతి ॥ సకుసుమోదకేనార్ఘ్యం దత్త్వా దూర్వాసర్షపపుష్పాణాం పూర్ణమంజలిం చ దత్త్వోపతిష్ఠేతేతి గతేన సమ్బన్ధః ॥ ౨౮౬ ॥ ఉపస్థానమన్త్రమాహ ॥ రూపమితి ॥ వినాయకోపస్థానే భగవన్నిత్యూహ్యః ॥ ౨౮౭ ॥ తత ఇతి ॥ తతోఽభిషేకానన్తరం యజమానః శుక్లామ్బరధరః శుక్లమాల్యానులేపనో బ్రాహ్మణాన్ భోజయేద్యథాశక్తి గురవే శ్రుతాధ్యయనవృత్తసమ్పన్నాయ వినాయకస్నపనవిధిజ్ఞాయ వస్త్రయుగ్మం దద్యాత్ - అపిశబ్దాద్యథాశక్తి దక్షిణాం వినాయకోద్దేశేన బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ - తత్రాయం ప్రయోగక్రమః - చతుర్భిర్బ్రాహ్మణైః స్వస్త్యర్థం ముక్తలక్షణో గురుర్మన్త్రజ్ఞో భద్రాసనరచనానన్తరం తత్సన్నిధౌ వినాయకం తజ్జననీం చోక్తమన్త్రాభ్యాం గన్ధపుష్పాదిభిః సమభ్యర్చ్య చరుం శ్రపయిత్వా భద్రాసనోపవిష్టస్య యజమానస్య పుణ్యాహవాచనం కృత్వా చతుర్భిః కలశైరభిషిచ్య సార్షపం తైలం శిరసి హుత్వా చరుహోమం విధాయాభిషేకశాలాయాం చతుర్దిక్ష్విన్ద్రాదిలోకపాలేభ్యో బలిం దద్యాత్ - యజమానస్తు స్నానానన్తరం శుక్లమాల్యామ్బరధరో గురుణా సహితో వినాయకామ్బికాభ్యాముపహారం దత్త్వా శిరసా భూమిం గత్వా సకుసుమోదకేనార్ఘ్యం దత్త్వా దూర్వాసర్షపపుష్పాంజలిం చ దత్త్వా వినాయకమమ్బికాం చోపతిష్ఠేత్ । గురురుపహారశేషం శూర్పే కృత్వా చత్వరే నిదధ్యాత్ - అనన్తరం వస్త్రయుగ్మం దత్త్వా తథా దక్షిణాం చ దత్త్వా బ్రా

హ్మణాన్భోజయేదితి - ఇతివినాయకస్నపనవిధిః ॥ ౨౯౧ ॥ అస్యైవవినాయకస్నపనస్యోక్తోపసంహారేణసంయోగాంతరం దర్శయితుమాహ
ఏవమితి ॥ ఏవముక్తేనప్రకారేణవినాయకంసంపూజ్య - కర్మణాంఫలమవిఘ్నేనాప్నోతీత్యుక్తోపసంహారః - సంయోగాంతరమాహ - శ్రియం
చోత్కృష్టతమామాప్నోతీతి - శ్రీకామశ్చానేనైవవిధానేనవినాయకంపూజయేదిత్యర్థః ॥ ఆదిత్యాదిగ్రహపీడాశాంతికామస్య లక్ష్మ్యాదికామ
స్యచగ్రహపూజాకల్పంవిధాస్యన్ గ్రహపూజాముపక్షిపతి - గ్రహాంశ్చైవవిధానతఇతిగ్రహానాదిత్యాదీన్వక్ష్యమాణేనవిధినా సంపూజ్య-కర్మ
ణాంసిద్ధిమాప్నోతిశ్రియంచాప్నోతీతి ॥ ౨౯౨ ॥ నిత్యకామ్య సంయోగానాహ ॥ ఆదిత్యస్యేతి ॥ ఆదిత్యస్యభగవతః ప్రతిదివసంరక్తచందన
కుంకుమకుసుమాదిభిఃపూజాంకుర్వన్ - స్కందస్యమహాగణపతేశ్చనిత్యం పూజాంకుర్వన్ - సిద్ధింమోక్షమాత్మజ్ఞానద్వారేణ ప్రాప్నోతీతినిత్య
సంయోగః-ఆదిత్యస్కందమహాగణపతీనామన్యతమస్యసర్వేషాంవాతిలకంస్వర్ణనిర్మితం-రూప్యనిర్మితంవాకుర్వన్ సిద్ధిమభిలషితామాప్నోతి
తథా చక్షుషీచేతి కామసంయోగః ॥ ౨౯౩ ॥ ఇతిగణపతికల్పః ॥......................................*

అథగ్రహశాంతిప్రకరణమ్.

ఏవంవినాయకంపూజ్య గ్రహాంశ్చైవవిధానతః । కర్మణాంఫలమాప్నోతిశ్రియంచాప్నోత్యనుత్తమామిత్యనేనగ్రహపూజాయాఃకర్మ
ణామవిఘ్నేనఫలసిద్ధిః శ్రీశ్చఫలమిత్యుక్తమిదానీంఫలాంతరాణ్యాహ ॥ శ్రీకామఇతిపూర్వోక్తస్యానువాదః - శాంతికామఆపదుపశాంతికామః
సస్యాదివృద్ధ్యర్థం ప్రవర్షణంవృష్టిః - ఆయురపమృత్యుజయేనదీర్ఘకాలజీవనం - పుష్టిరనవద్యశరీరం - ఏతాః కామయంతఇతివృష్ట్యా
యుః పుష్టికామః - ఏతేశ్రీకామాదయోగ్రహయజ్ఞం గ్రహపూజాం సమాచరేయుః - తథాభిచరన్నపి అదృష్టోపాయేనపరపీడాభిచారస్త
త్కామశ్చగ్రహయజ్ఞంసమాచరేత్ ॥ ౨౯౪ ॥ గ్రహానాహ ॥ సూర్యఇతి ॥ ఏతేసూర్యాదయోనవగ్రహాఃపూజ్యాఇత్యుక్తం ॥ ౨౯౫ ॥ కిం
కృత్వేత్యత్రాహ ॥ తామ్రకాదితి ॥ సూర్యాదీనాంమూర్తయస్తామ్రాదిభిర్యథాక్రమంకార్యాస్తదలాభేస్వవర్ణైః పటేలేఖ్యాః-మండ
లేషువాగంధైరక్తచందనాదిభిర్యథావర్ణంలేఖ్యాఇత్యన్వయః - ద్విభుజత్వాదివిశేషస్తుమత్స్యపురాణోక్తో ద్రష్టవ్యః - తద్యథా ॥ పద్మాసనః
పద్మకరఃపద్మగర్భసమద్యుతిః । సప్తాశ్వరథసంస్థోపిద్విభుజస్స్యాత్సదారవిః ॥ శ్వేతశ్శ్వేతాంబరధరో దశాశ్వశ్శ్వేతభూషణః । గదాపాణి
ద్విబాహుశ్చకర్తవ్యోవరదశ్శశీ ॥ రక్తమాల్యాంబరధరశ్శక్తిశూలగదాధరః । చతుర్భుజోమేషగమో వరదస్స్యాద్ధరాసుతః ॥ పీతమా

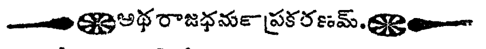
తతశ్శుక్లాంబరధరఃశుక్లమాల్యానులేపనః।బ్రాహ్మణాన్భోజయేద్దద్యాద్వస్త్రయుగ్మంగురోరపి॥ ౨౯౧॥
ఏవంవినాయకంపూజ్యగ్రహాంశ్చైవవిధానతః।కర్మణాంఫలమాప్నోతిశ్రియమాప్నోత్యనుత్తమామ్ ॥
౨౯౨॥ఆదిత్యస్యసదాపూజాంతిలకంస్వామినస్తథా।మహాగణపతేశ్చైవకుర్వన్సిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥
౨౯౩ ॥ శ్రీకామశ్శాంతికామోవాగ్రహయజ్ఞంసమాచరేత్ । వృష్ట్యాయుఃపుష్టికామోవాతథైవా
భిచరన్నపి॥ ౨౯౪॥ సూర్యస్సోమోమహీపుత్రస్సోమపుత్రోబృహస్పతిః । శుక్రశ్శనైశ్చరోరాహుః
కేతుశ్చేతిగ్రహాస్స్మృతాః॥ ౨౯౫॥ తామ్రకాత్స్ఫాటికాద్రక్తచందనాత్స్వర్ణకాదుభౌ।రాజతాద
యసస్సీసాత్కాంస్యాత్కార్యాగ్రహాఃక్రమాత్॥ స్వవర్ణైర్వాపటేలేఖ్యాగంధైర్మండలకేషువా॥
౨౯౬॥ యథావర్ణంప్రదేయానివాసాంసికుసుమానిచ । గంధాంశ్చబలయశ్చైవధూపోదేయశ్చగుగ్గు
లుః॥కర్తవ్యామంత్రవంతశ్చచరవఃప్రతిదైవతమ్॥౨౯౭॥ ఆసత్యేనఇమందేవాఅగ్నిర్మూర్ధాదివఃక
కుత్।ఉద్బుధ్యస్వేతిచఋచోయథాసంఖ్యంప్రకీర్తితాః॥ బృహస్పతేఅతియదర్యస్తథైవాన్నాత్పరి

ల్యాంబరధరఃకర్ణికారసమద్యుతిః । ఖడ్గచర్మగదాపాణిస్సింహస్థోవరదోబుధః ॥ దేవదైత్యగురూతద్వత్పీతశ్వేతౌచతుర్భుజౌ । దండినౌ
వరదౌకార్యౌసాక్షసూత్రకమండలూ ॥ ఇంద్రనీలద్యుతిశ్శూలీవరదోగృధ్రవాహనః । బాణబాణాసనధరఃకర్తవ్యోర్కసుతస్సదా ॥ కరా
ళవదనఃఖడ్గచర్మశూలీవరప్రదః । నీలస్సింహాసనస్థశ్చరాహురత్రప్రశస్యతే ॥ ధూమ్రాద్విబాహవస్సర్వేగదినోవికృతాననాః । గృధ్రాసనగ
తానిత్యం కేతవస్స్యుర్వరప్రదాః ॥ సర్వేకిరీటినఃకార్యాగ్రహాలోకహితావహాః । స్వాంగులేనోచ్ఛ్రితాస్సర్వేశతమష్టోత్తరంసదా॥ ఏతేషాం
స్థాపనదేశశ్చతత్రైవోక్తః ॥ మధ్యేతుభాస్కరంవిద్యాల్లోహితందక్షిణేనతు । ఉత్తరేణగురుంవిద్యాద్బుధంపూర్వోత్తరేణతు ॥ పూర్వేణభార్గ
వంవిద్యాత్సోమందక్షిణపూర్వతః । పశ్చిమేనశనింవిద్యాద్రాహుందక్షిణపశ్చిమే॥ పశ్చిమోత్తరతఃకేతూన్ స్థాపయేచ్ఛుక్లతండులైరితి॥ ౨౯౬ ॥
పూజావిధిమాహ ॥ యథావర్ణమితి ॥ యథావర్ణంయస్యగ్రహస్యయోవర్ణస్తద్వర్ణానివస్త్రగంధపుష్పాణి దేయాని - బలయశ్చ - ధూ
పశ్చసర్వేభ్యో గుగ్గులుర్దేయః - చరవశ్చప్రతిదైవతమగ్నిప్రతిష్ఠాపనవిధానాదిపూర్వకం - చతురశ్చతురోముష్టీన్నిర్వపత్యముష్మైత్వాజుష్టం
నిర్వపామీత్యాదివిధినాకార్యాః । అనంతరంసుసమిద్ధేగ్నావిధ్మాధానాద్యాఘారాంతంకర్మకృత్వాఆదిత్యాద్యుద్దేశేనయథాక్రమంవక్ష్యమా
ణమంత్రైర్వక్ష్యమాణాః సమిధోవక్ష్యమాణప్రకారేణహుత్వాచరవోహోతవ్యాః ॥ ౨౯౭ ॥ మంత్రానాహ ॥ ఆసత్యేన రజసావర్త

మానఇత్యాదయోనవమంత్రాయథాక్రమమాహాగిత్యాదీనాంవేదితవ్యాః॥౩౦౦॥ఇదానీంసమిధఆహ॥అర్క ఇతి॥అర్కపలాశాదయో యథాక్రమంసూర్యాదీనాంసమిధోభవంతి-తాశ్చసార్ద్రా అభగ్నాస్సత్వచః ప్రాదేశమాత్రాఃకర్తవ్యాః॥౩౦౧॥కించ-ఏకైకస్యేతి॥ఆదిత్యాదీనామేకైకస్యాష్టశతసంఖ్యాకా అష్టావింశతిసంఖ్యాకావాయథాసంభవంమధునాసర్పిషావదధ్నాక్షీరేణవాయుతా అక్తా అర్కాదిసమిధోహోతవ్యాః ౩౦౨॥ ఇదానీంభోజనాన్యాహ ॥ గుడౌదనమితి ॥ గుడమిశ్రఓదనోగుడౌదనః - పాయసంపాయసాన్నం - హవిష్యంమున్యన్నాది - క్షీరషాష్టికంక్షీరమిశ్రితఃషాష్టికౌదనః - దధ్యోదనః - హవిశ్చూర్ణౌదనః - చూర్ణంతిలచూర్ణమిశ్రఓదనః -మాంసంభక్ష్యమాంసమిశ్ర ఓదనః చిత్రౌదనోనానావర్ణౌదనః - ఏతానిగుడౌదనాదీని యథాక్రమమాదిత్యాద్యుద్దేశేనభోజనార్థంద్విజేభ్యోదద్యాత్ - బ్రాహ్మణసంఖ్యాయథావిభవంద్రష్టవ్యా - గుడౌదనాద్యభావేతుయథాలాభమోదనాని - పాదప్రక్షాళనాదివిధిపూర్వకం సత్కృత్యసన్మానపురస్సరం దద్యాత్॥ ౩౦౪॥దక్షిణామాహ॥ధేనురితి॥ధేనుర్దోగ్ధ్రీ-శంఖఃప్రసిద్ధః-అనడ్వాన్భారసహోబలీవర్దః-హేమసువర్ణం - వాసఃపీతం హయఃపాండురః - కృష్ణాగౌః - ఆయసమస్త్రాది - ఛాగఃప్రసిద్ధః - ఏతాధేన్వాదయోయథాక్రమమాదిత్యాద్యుద్దేశేనదక్షిణాస్స్మృతా ఉక్తా మన్వాదిభిః- ఏతచ్చసంభవేసతి - అసంభవేతుయథాలాభంశక్తితోన్యదేవయత్కించిద్దేయం ॥ ౩౦౫॥ శాంతికామేనావిశేషేణసర్వేగ్రహాఃపూజయితవ్యా ఇత్యుక్తంతత్రవిశేషమాహ ॥ యశ్చేతి ॥ యస్యపురుషస్యయోగ్రహః యదాదుష్టోష్టమాదిదుష్టస్థానస్థితఃసతంగ్రహంతదాయత్నేనవిశేషేణ పూజయేత్ - యస్మాదేషాంగ్రహాణాంబ్రహ్మణాపూర్వంవరోదత్తః - పూజితాస్సంతోయూయమిష్టప్రాపణేనానిష్టనిరసనేనచ పూజయితారం పూజయిష్యథేతి ॥ ౩౦౬॥అవిశేషేణద్విజానధికృత్యశాంతికపౌష్టికాదీనికర్మాణ్యుక్తానితత్రాభిషేకాదిగుణయుక్తస్యరాజ్ఞోవిశేషేణాధికారఇతిదర్శయతి॥ గ్రహాధీనాఇతి ॥ నరేంద్రాణామభిషిక్తక్షత్రియాణాం-గ్రహాఃపూజ్యతమాఇత్యనేనాన్యేషామపిపూజ్యతమా ఇతిగమ్యతే। ఉభయత్రకారణమాహ - ప్రాణినామభ్యుదయవినిపాతాగ్రహాధీనాయస్మాత్తస్మాదధికారిభిఃపూజ్యాః - కించ- జగతస్స్థావరజంగమాత్మకస్యభావాభావావుత్పత్తినిరోధౌగ్రహాధీనౌ - తత్రయద్యేతేపూజితాస్తదాస్వకాలఉత్పత్తినిరోధౌభవతః - అన్యథోత్పత్తిసమయే తస్యనోత్పాదోననిరోధకాలేచనిరోధోజగదీశ్వరత్వాచ్చనరేంద్రాణాంతద్యోగక్షేమకారిణాంపూజ్యతమాగ్రహాఇతితేషాంవిశేషేణశాంతికావిష్వధికారః।

స్రుతః।శన్నోదేవీస్తథాకాండాత్కేతుంకృణ్వన్నిమాస్తథా ॥ ౩౦౦॥ అర్కఃపలాశఃఖదిరఅపామార్గోథపిప్పలః। ఉదుంబరశ్శమీదూర్వాకుశాశ్చసమిధఃక్రమాత్॥౩౦౧॥ఏకైకస్యత్వష్టశత మష్టావింశతిరేవవా। హోతవ్యామధుసర్పిర్భ్యాందధ్నాక్షీరేణవాయుతాః॥ ౩౦౨॥ గుడౌదనంపాయసంచ హవిష్యంక్షీరషాష్టికమ్ ।దధ్యోదనంహవిశ్చూర్ణంమాంసంచిత్రాన్నమేవచ ॥ దద్యాద్గ్రహక్రమాదేవ విప్రేభ్యోభోజనంబుధః। శక్తితోవాయథాలాభంసత్కృత్యవిధిపూర్వకమ్। ౩౦౪॥ ధేనుశ్శంఖస్తథానడ్వాన్హేమవాసోహయఃక్రమాత్॥కృష్ణాగౌరాయసశ్ఛాగ ఏతావైదక్షిణాస్స్మృతాః॥ ౩౦౫॥ యశ్చయస్యయదాదుష్టస్సతంయత్నేనపూజయేత్ । బ్రహ్మణైషాంవరోదత్తఃపూజితాఃపూజయిష్యథ॥౩౦౬॥గ్రహాధీనానరేంద్రాణాముచ్ఛ్రయాఃపతనానిచ । భావాభావౌచజగతస్తస్మాత్పూజ్యతమాగ్రహాః॥ ౩౦౮॥ మహోత్సాహస్స్థూలలక్షఃకృతజ్ఞోవృద్ధసేవకః । వినీతస్సత్త్వసంపన్నఃకులీనస్స

తథాచగౌతమః-రాజాసర్వస్యేష్టేబ్రాహ్మణవర్జమితి, రాజానమధికృత్యవర్ణానాశ్రమాంశ్చన్యాయతోభిరక్షేచ్చలతశ్చైతాన్స్వధర్మేస్థాపయేదిత్యాదీన్ కాంశ్చిద్ధర్మానుక్త్వాయానిచదైవోత్పాతచింతకాఃప్రబ్రూయుస్తాన్యాద్రియేత - తదధీనమపిహ్యేకేయోగక్షేమం ప్రతిజానంతఇతిశాంతికపౌష్టికాద్యనుష్ఠానహేతుమభిధాయశాంతికపుణ్యాహస్వస్త్యయనాయుష్యమంగళసంయుక్తాభ్యుదయికానివిద్వేషణస్తంభనాభిచారద్విషద్వ్యృద్ధియుక్తానిచశాలాగ్నౌకుర్యాదితి దర్శితాని ॥ ౩౦౮ ॥ ఇతిగ్రహశాంతిప్రకరణమ్......................*

అథరాజధర్మప్రకరణమ్.

సాధారణాన్గృహస్థధర్మానభిధాయఇదానీంరాజ్యాభిషేకాదిగుణయుక్తస్యగృహస్థస్య విశేషధర్మానాహ ॥ మహోత్సాహఇతి ॥ పురుషార్థసాధనకర్మారంభాధ్యవసాయఉత్సాహః మహానుత్సాహోయస్యాసౌమహోత్సాహః - బహుదేయార్థదర్శీ స్థూలలక్షః- పరకృతోపకారాపకారానవిస్మరతీతికృతజ్ఞః - తపోజ్ఞానాదివృద్ధానాంసేవకః - వినయేనయుక్తోవినీతః - వినయశబ్దేనావిరుద్ధః పూర్వోక్తస్మార్తశ్చకలాపఉచ్యతే-నసంశయంప్రపద్యేతనాకస్మాదప్రియంవదేదిత్యాదినోక్తః - సత్త్వసంపన్నఃసంపదాపదోర్హర్షవిషాదరహితః - మాతృతః పితృతశ్చాభిజనవాన్కులీనః - సత్యవాక్సత్యవదనశీలః - శుచిర్బాహ్యాభ్యంతరశౌచయుక్తః అవశ్యకార్యాణాంకర్మణామారంభేప్రారబ్ధానాంచసమాపనేయోనవిలంబతేఅసావదీర్ఘసూత్రః అధిగతార్థావిస్మరణశీలఃస్మృతిమాన్ అక్షుద్రః అసద్గుణద్వేషీ-అపరుషః పరదోషాసంకీర్తనశీలఃధార్మికోవర్ణాశ్రమధర్మాన్వితః-నవిద్యంతేవ్యసనానియస్యాసావవ్యసనః-వ్యసనానిచాష్టాదశ-యథాహమనుః॥మృగయాక్షోదివాస్వాపఃపరివాదఃస్త్రియోమదః। తౌర్యత్రికంవృథాట్యాచకామజోదశకోగణః॥పైశున్యంసాహసంద్రోహఈర్ష్యాసూయార్థదూషణం

వాగ్దండజంచ పారుష్యంక్రోధజోఽపిగణోష్టక ఇతి॥ తత్రచ సప్తకష్టతమాని - యథాహ మనుః ॥ పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవమృగయాచయథాక్రమమ్ । ఏతత్కష్టతమంవిద్యాచ్చతుష్కంకామజేగణే । దండస్యపాతనంచైవ వాక్పారుష్యార్థదూషణే । క్రోధజేఽపిగణేవిద్యాత్త్రికంకష్టతమంసదేతి ॥ ప్రాజ్ఞోగంభీరార్థావధారణక్షమః - శూరోనిర్భయః - రహస్యవిద్గోపనీయార్థగోపనచతురః - స్వరంధ్రగోప్తాస్వస్యసప్తసురాజ్యాంగేషు యత్పరప్రవేశద్వారశైథిల్యం తత్స్వరంధ్రం తస్యగోప్తాప్రచ్ఛాదయితా - ఆన్వీక్షిక్యామాత్మవిద్యాయాందండనీత్యామర్థయోగక్షేమోపయోగిన్యాం - వార్తాయాంకృషివాణిజ్యపశుపాలనరూపాయాం ధనోపచయహేతుభూతాయాం - త్రయ్యామృగ్యజుస్సామాఖ్యాయాం - వినీతస్తత్తదభిజ్ఞైః ప్రావీణ్యంనీతః - యథాహమనుః ॥ త్రైవిద్యేభ్యస్త్రయీంవిద్యాందండనీతించశాశ్వతీమ్ । ఆన్వీక్షికీంచాత్మవిద్యాంవార్తారంభాంశ్చలోకత ఇతి - నరాధిపోరాజ్యేభిషిక్తః స్యాదితిసర్వత్రసంబంధః ॥ ౩౧౦ ॥ ఏవమభిషేకాదిగుణయుక్తస్యాంతరంగాన్ధర్మానభిధాయేదానీం బహిరంగానాహ ॥ సఇతి ॥ సహోత్సాహాదిగుణైర్యుక్తోరాజామంత్రిణః కుర్వీత - కథంభూతాన్ - ప్రాజ్ఞాన్హితాహితవివేకకుశలాన్ - మౌలాన్ స్వవంశపరంపరాయాతాన్ - స్థిరాన్ మహత్యపిహర్షవిషాదస్థానేవికారరహితాన్ - శుచీన్ ఉపధాశుద్ధాన్ - తేచసప్తాష్టౌవాకార్యాః - యథాహమనుః ॥ మౌలాన్ శాస్త్రవిదశ్శూరాన్ లబ్ధలక్షాన్ కులోద్భవాన్ । సచివాన్సప్తచాష్టౌవాకుర్వీతసుపరీక్షితానితి ॥ ఏవంమంత్రిణః పూర్వంకృత్వాతైస్సార్థంరాజ్యంసంధివిగ్రహాదిలక్షణంకార్యంచింతయేత్ వ్యస్తైస్సమస్తైశ్చ - అనంతరంతేషామభిప్రాయంజ్ఞాత్వాసకలశాస్త్రార్థవిచారకుశలేనబ్రాహ్మణేనపురోహితేనసహకార్యంవిచింత్యతతస్స్వయంస్వబుద్ధ్యాకార్యంచింతయేత్ ॥ ౩౧౧ ॥ కీదృశంపురోహితంకుర్యాదిత్యాహ ॥ పురోహితమితి ॥ పురోహితంచసర్వేషుదృష్టాదృష్టార్థేషుకర్మసుపురోహితందానమానసత్కారైరాత్మసంబంధినంకుర్యాత్ - కథంభూతం - దైవజ్ఞంగ్రహోత్పాతతచ్ఛమనాదేర్వేదితారం - ఉదితోదితం విద్యాభిజాత్యాదిభిరుదితైః శాస్త్రోక్తైరుదితంసమృద్ధం - దండనీత్యామర్థశాస్త్రేకుశలం - అథర్వాంగిరసేచశాంత్యాదికర్మణి ॥

అదీర్ఘసూత్రస్స్మృతిమానక్షుద్రోఽపరుషస్తథా । ధార్మికోఽవ్యసనశ్చైవప్రాజ్ఞశ్శూరోరహస్యవిత్ ॥ స్వరంధ్రగోప్తాన్వీక్షిక్యాందండనీత్యాంతథైవచ । వినీతస్త్వథవార్తాయాంత్రయ్యాంచైవనరాధిపః ॥ ౩౧౦ ॥ సమంత్రిణః ప్రకుర్వీతప్రాజ్ఞాన్మౌలాన్స్థిరాన్ఛుచీన్ । తైస్సార్థంచింతయేద్రాజ్యంవిప్రేణాథతతస్స్వయమ్ ॥ ౩౧౧ ॥ పురోహితంప్రకుర్వీతదైవజ్ఞముదితోదితమ్ । దండనీత్యాంచకుశలమథర్వాంగిరసేతథా ॥ ౩౧౨ ॥ శ్రౌతస్మార్తక్రియాహేతోర్వృణుయాదేవచర్త్విజః ॥ యజ్ఞాంశ్చైవప్రకుర్వీతవిధివద్భూరిదక్షిణాన్ ॥ ౩౧౩ ॥ భోగాంశ్చదద్యాద్విప్రేభ్యోవసూనివివిధానిచ । అక్షయోఽయంనిధీరాజ్ఞాంయద్విప్రేషూపపాదితమ్ ॥ ౩౧౪ ॥ అస్కన్నమవ్యథంచైవప్రాయశ్చిత్తైరదూషితమ్ । అగ్నేస్సకాశాద్విప్రాగ్నౌహుతంశ్రేష్ఠమిహోచ్యతే ॥ ౩౧౫ ॥ అలబ్ధమీహేద్ధర్మేణలబ్ధంయత్నేనపాలయేత్ । పాలితంవర్ధయేన్నీత్యావృద్ధంపాత్రేషునిక్షిపేత్ ॥ ౩౧౬ ॥ దత్వాభూమింనిబంధంవాకృత్వాలేఖ్యంతుకారయేత్ । ఆగామిభద్రనృపతిపరిజ్ఞానాయపార్థివః ॥ ౩౧౭ ॥ పటేవాతామ్రపట్టేవాస్వముద్రోపరిచిహ్నితమ్ । అభిలేఖ్యాత్మనోవంశ్యానాత్మానంచమహీపతిః ॥

నానుష్ఠానాదిభిరుదితైః శాస్త్రోక్తైరుదితంసమృద్ధం - దండనీత్యామర్థశాస్త్రేకుశలం - అథర్వాంగిరసేచశాంత్యాదికర్మణి ॥ ౩౧౨ ॥ శ్రౌతేతి ॥ శ్రౌతమగ్నిహోత్రాది - స్మార్తమౌపాసనాది - క్రియానుష్ఠానంతత్సిద్ధ్యర్థం - ఋత్విజోవృణుయాత్ - యజ్ఞాంశ్చరాజసూయాదీన్ - విధివద్యథావిధానం - భూరిదక్షిణాన్బహుదక్షిణానేవకుర్యాత్ ॥ ౩౧౩ ॥ కించ - భోగానితి ॥ బ్రాహ్మణేభ్యో భోగాన్ - సుఖానితత్సాధనదానద్వారేణదద్యాత్ - వసూనిచస్వర్ణరూప్యప్రభృతీని - వివిధానినానాప్రకారాణి - యస్మాదేషరాజ్ఞామక్షయోనిధిశ్శేవధిర్యోబ్రాహ్మణేభ్యోదీయతే - సాధారణధర్మత్వేనదానప్రాప్తౌసత్యాంరాజ్ఞాందానప్రాధాన్యప్రతిపాదనార్థంపునర్వచనం ॥ ౩౧౪ ॥ కించ - అస్కన్నమితి ॥ అగ్నేస్సకాశాదగ్నిసాధ్యాద్భూరిదక్షిణాద్రాజసూయాదేరపి - విప్రాగ్నౌహుతంశ్రేష్ఠముచ్యతే - యతఏతదస్కన్నంక్షరణరహితం - అవ్యథంపశుహింసారహితం - ప్రాయశ్చిత్తైరదూషితంప్రాయశ్చిత్తాయాసరహితం ॥ ౩౧౫ ॥ వసూనివిప్రేభ్యో దద్యాదిత్యుక్తం కయాపరిపాట్యాదద్యాదిత్యాహ ॥ అలబ్ధమితి ॥ అలబ్ధలాభాయధర్మశాస్త్రానుసారేణయతేత - తల్లబ్ధంతుస్వయమపేక్షయారక్షేత్ - పాలితంనీత్యావాణిజ్యాదికయావృద్ధింనయేత్ - వృద్ధంచపాత్రేషుధర్మార్థకామయుక్తేషుత్రివిధేషునిక్షిపేద్దద్యాత్ ॥ ౩౧౬ ॥ పాత్రేనిక్షిప్యకింకుర్యాదిత్యతఆహ ॥ దత్వేతి ॥ యథోక్తవిధినాభూమిందత్వాభువస్స్వత్వనివృత్తింకృత్వా - నిబంధంవాఏకస్యభాండభారకస్యేయంతోరూపకాఏకస్యవర్ణభారకస్యేయంతిపర్ణానీతివా నిబంధంకృత్వాలేఖ్యంకారయేత్ - కిమర్థమాగామినఏష్యంతోయేభద్రాస్సాధవోనృపతయోభూపతయస్తేషామనేనదత్తమనేనపరిగృహీతమితిపరిజ్ఞానాయపార్థివోభూపతిః - అనేనభూపతేరేవభూమిదానే నిబంధదానేవాధికారోనభోగపతేరితిదర్శితం ॥ ౩౧౭ ॥ లేఖ్యంకారయేదిత్యుక్తం కథంకారయేదిత్యాహ ॥ పటఇతి ॥ కార్పాసికేపటే - తామ్రప

ష్టే తామ్రఫలకే వా ఆత్మనో వంశ్యాన్ ప్రపితామహపితామహపితౄన్ - బహువచనస్యార్థవత్త్వాత్స్వవంశవీర్యశ్రుతాదిగుణోపవర్ణనపూర్వకమభిలేఖ్యాత్మానం-చశబ్దాత్ప్రతిగ్రహీతారం-ప్రతిగ్రహపరిమాణం-దానచ్ఛేదోపవర్ణనం చాభిలేఖ్య-ప్రతిగృహ్యత ఇతి ప్రతిగ్రహో నిబంధస్తస్యరూపకాదిపరిమాణం-దీయత ఇతి దానం క్షేత్రాది-తస్యచ్ఛేదః ఛిద్యతే విచ్ఛిద్యతే అనేనేతి చ్ఛేదో నద్యాద్యాఘాతో నివర్తనపరిమాణం చ-తస్యోపవర్ణనం - అముకనద్యా దక్షిణతోయం గ్రామః క్షేత్రం వా-పూర్వతోముకగ్రామస్యైతావన్నివర్తనమిత్యాది నివర్తనపరిమాణం చ లేఖ్యమేవ ఆఘాతస్య నదీనగరవర్త్మాదేః సంచారిత్వేన భూమేర్న్యూనాధికభావసంభవాత్తన్నివృత్త్యర్థం - స్వహస్తేన స్వహస్తలిఖితేన మతం మే అముకనామ్నో ముకపుత్రస్య యదత్రోపరిలిఖితమిత్యనేన సంపన్నం సంయుక్తం - కాలేన చ ద్వివిధేన శకనృపాతీత సంవత్సరరూపేణ దానకాలేన చ చంద్రసూర్యోపరాగాదినా సంపన్నం స్వముద్రయా గరుడవరాహాదిరూపయోపరి బహిశ్చిహ్నితమంకితం - స్థిరం దృఢం శాసనం శిష్యంతే భవిష్యంతో నృపతయోఽనేన దానాచ్ఛ్రేయోఽనుపాలనమితి శాసనం కారయేన్మహీపతిః న భోగపతిః - సంధివిగ్రహాధికారిణా యేన కేనచిల్లేఖనీయం -సంధివిగ్రహకారీ తు భవేద్యస్తస్య లేఖకః । స్వయం రాజ్ఞా సమాదిష్టస్స లిఖేద్రాజశాసనమితి స్మరణాత్ - దానమాత్రేణైవ దానఫలే సిద్ధే శాసనకరణం తత్రైవ భోగానువృత్త్యా ఫలాతిశయార్థం ॥౩౧౯॥ ఇదానీం రాజ్ఞో నివాసస్థానమాహ ॥ రమ్యమితి ॥ రమ్యం రమణీయమశోకచంపకాదిభిః-పశవ్యం పశుభ్యో హితం పశువృద్ధికరం-ఆజీవ్యముపజీవ్యం కందమూలపుష్పఫలాదిభిః - జాంగలం-యద్యప్యల్పోదకతరుపర్వతో దేశో జాంగలస్తథాప్యత్ర సమృద్ధజలతరుపర్వతో దేశో జాంగలశబ్దేనాభిధీయతే తం దేశమావసేత్ అధివసేత్- తత్రైవంవిధే దేశే జనానాం కోశస్య సువర్ణాదేరాత్మనశ్చ రక్షణార్థం దుర్గాణి కుర్వీత - తద్దుర్గం చ షడ్విధం - యథాహ మనుః ॥ ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవ చ । నృదుర్గం గిరిదుర్గం చ సమాశ్రిత్య వసేత్పురమితి ॥ ౩౨౦ ॥ కించ - తత్రేతి ॥ తత్ర తత్ర చ ధర్మార్థకామాదిషు - అధ్యక్షాన్యోగ్యానధికారిణః ప్రకుర్యాన్నియుంజీత - యథాహుః ॥ ధర్మకృత్యేషు ధర్మజ్ఞానర్థకృత్యేషు పండితాన్ । స్త్రీషు క్లీబాన్నియుంజీత నీచాన్నీచేషు కర్మస్వితి ॥ కీదృశాన్నిష్ణాతాననన్యవ్యాపారాన్ - కుశలాంస్తత్తద్వ్యాపారచతురాన్ - శుచీంశ్చతుర్విధోపధాశుద్ధాన్ - ఆయకర్మసు సువర్ణాద్యుత్పత్తిస్థా

ప్రతిగ్రహపరీమాణం దానచ్ఛేదోపవర్ణనమ్ । స్వహస్తకాలసంపన్నం శాసనం కారయేత్ స్థిరమ్ ॥ ౩౧౯
రమ్యం పశవ్యమాజీవ్యం జాంగలం దేశమావసేత్ । తత్ర దుర్గాణి కుర్వీత జనకోశాత్మగుప్తయే ॥ ౩౨౦ ॥ తత్ర
తత్రచ నిష్ణాతానధ్యక్షాన్ కుశలాన్ శుచీన్ । ప్రకుర్యాదాయకర్మాంతవ్యయకర్మసు చోద్యతాన్ ॥ ౩౨౧ ॥ నా
తః పరతరో ధర్మో నృపాణాం యద్రణార్జితమ్ । విప్రేభ్యో దీయతే ద్రవ్యం ప్రజాభ్యశ్చాభయం స
దా ॥ ౩౨౨ ॥ య ఆహవేషు వధ్యంతే భూమ్యర్థమపరాఙ్ముఖాః । అకూటైరాయుధైర్యాంతి తే స్వ
ర్గం యోగినో యథా ॥ ౩౨౩ ॥ పదాని క్రతుతుల్యాని భగ్నేష్వవినివర్తినామ్ । రాజా సుకృతమాద
త్తే హతానాం విపలాయినామ్ ॥ ౩౨౪ ॥ తవాహం వాదినం క్లీబం నిర్హేతిం పరసంగతమ్ । న హన్యాద్వినివృ
త్తం చ యుద్ధప్రేక్షణకాదికమ్ ॥ ౩౨౫ ॥ కృతరక్షస్సముత్థాయ పశ్యేదాయవ్యయౌ స్వయమ్ । వ్యవహా

నేషు - వ్యయకర్మసు సువర్ణాదిదానస్థానేషు - ఉద్యతాననలసాన్ - చశబ్దాత్ప్రాజ్ఞత్వాదిగుణయుక్తాన్ - ఉక్తం చ ॥ ప్రాజ్ఞత్వముపధాశుద్ధిరప్రమాదోఽభియుక్తతా । కార్యేష్వవ్యసనాభావస్స్వామిభక్తిశ్చ యోగ్యతేతి ॥ ౩౨౧ ॥ భోగాంశ్చ దద్యాద్విప్రేభ్యో వసూని వివిధాని చేతి సామాన్యేన స్వస్య దానముక్తం - ఇదానీం నృపాణాం విక్రమార్జితస్య దానే ఫలాతిశయమాహ ॥ నేతి ॥ నాస్మాదుత్కృష్టతరో ధర్మో నృపాణాం విద్యతే - యద్రణార్జితం ద్రవ్యం విప్రేభ్యో దీయతే - యచ్చ ప్రజాభ్యోఽభయప్రదానం ॥ ౩౨౨ ॥ రణార్జితం దేయమిత్యుక్తం ద్రవ్యార్జనాయ రణే ప్రవృత్తస్య విపత్తిరపి సంభవతి న ధర్మో నాప్యర్థ ఇతి తతో నివృత్తిరేవ శ్రేయసీత్యత ఆహ ॥ య ఇతి ॥ యే భూమ్యర్థమాహవేషు ప్రవృత్తా అపరాఙ్ముఖా అభిముఖా వధ్యంతే మార్యంతే తే స్వర్గం యాంతి - యోగాభ్యాసరతా యథా - యద్యకూటైరవిషదిగ్ధాదిభిరాయుధైర్యోద్ధారో భవంతి ॥ ౩౨౩ ॥ కించ - పదానీతి ॥ స్వబలేషు కరితురగరథపదాతిషు భగ్నేష్వపి అనివర్తినాం పరబలాభిముఖయాయినాం పదాని క్రతుతుల్యాని అశ్వమేధతుల్యాని - విపర్యయే దోషమాహ - విపలాయినాం పరాఙ్ముఖానాం హతానాం రాజా సుకృతాన్యాదత్తే ॥ ౩౨౪ ॥ అపిచ - తవేతి ॥ తవాహమితి యో వదతి తం - క్లీబం నపుంసకం - నిర్హేతిం నిరాయుధం - పరసంగతం అన్యేన సహ యుధ్యమానం - వినివృత్తం యుద్ధాద్వినివృత్తం - యుద్ధప్రేక్షణకో యుద్ధదర్శీ తం న హన్యాదితి సర్వత్ర సంబంధః - ఆదిగ్రహణాద్వ్యశ్వసారథ్యాదీనాం గ్రహణం- యథాహ గౌతమః ॥ న దోషో హింసాయామాహవే అన్యత్ర వ్యశ్వసారథ్యనాయుధకృతాంజలిప్రకీర్ణకేశపరాఙ్ముఖోపవిష్టస్థలవృక్షారూఢదూతగోబ్రాహ్మణసంవాదిభ్య ఇతి ॥ శంఖోఽప్యాహ ॥ న పానీయం పిబంతం న భుంజానం నోపానహౌ ప్రముంచంతం నావర్మాణం సవర్మాణమపి స్త్రియం న కరేణుం న వాజినం న సారథిం న దూతం న బ్రాహ్మణం న రాజానమరాజా హన్యాదితి ॥ ౩౨౫ ॥ కృతేతి ॥ కృతరక్షః-పురస్యాత్మనశ్చ రక్షాం విధాయ - ప్రతిదినం ప్రాతః కాలే ఉత్థాయ స్వయమేవాయవ్యయౌ పశ్యేత్ తతో వ్యవహారాన్ దృష్ట్వా మధ్యాహ్నకాలే స్నాత్వా కామతో యథారుచి

భుంజీత ॥ ౩౨౫ ॥ హిరణ్యమితి ॥ తదనంతరం హిరణ్యాదికం వ్యాపృతైర్హిరణ్యాద్యానయనాయ నియుక్తైరానీతం స్వయమేవ నిరీక్ష్య భాండాగారేషు నిక్షిపేత్ - తతశ్చారాన్ స్వపక్షాత్ ప్రత్యాగతాన్ పశ్యేత్ - యే పరరాజ్యవృత్తాంతపరిజ్ఞానాయ పరివ్రాజకతాపసాదిరూపేణ గూఢచారిణః ప్రేషితాస్తాంశ్చ దృష్ట్వా క్వచిన్నివేశయేత్ - తదనంతరం దూతాంశ్చ పశ్యేత్ - దూతాశ్చ యే ప్రకటమేవ రాజాంతరం ప్రతిగతాగతమాచరంతి తే చ త్రివిధాః । నిసృష్టార్థాస్సందిష్టార్థాశ్శాసనహరాశ్చేతి - తత్ర నిసృష్టార్థా రాజకార్యాణి దేశకాలోచితాని స్వయమేవ కథయితుం క్షమాః - ఉక్తమాత్రం యే పరస్మై నివేదయంతి తే సందిష్టార్థాః - శాసనహరాస్తు రాజలేఖహారిణస్తాన్ పూర్వప్రేషితానాగతాన్ మంత్రిసంగతః పశ్యేత్ - దృష్ట్వా చ తద్వార్తామాకలయ్య పునః ప్రేషయేత్ ॥ ౩౨౬ ॥ తత ఇతి ॥ తదనంతరమపరాహ్ణే స్వైరం యథేష్టమేకాంతః పురవిహారీ స్యాత్ - మంత్రిభిర్వా విశ్వాసిభిః కలాకుశలైః పరిహాసవేదిభిః పరివృతః స్త్రీభిశ్చ రూపయౌవనవైదగ్ధ్యశాలినీభిః ॥ భుక్తవాన్ విహరేచ్చైవ స్త్రీభిరంతఃపురే సహ । విహృత్య చ యథాకామం పునః కార్యాణి చింతయేదితి మనుస్మరణాత్ ॥ తతోఽపి శస్త్రైర్వస్త్రకుసుమవిలేపనాలంకారైరలంకృతో హస్త్యశ్వరథపదాతిబలాని దృష్ట్వా - సేనాన్యా సేనాపతినా సహ తత్ప్రయాణాది దేశకాలోచితం చింతయేత్ ॥ ౩౨౭ ॥ సంధ్యామితి ॥ తతస్సాయంకాలే సంధ్యాముపాస్య - సామాన్యేన ప్రాప్తస్యాపి పునర్వచనం కార్యాకులత్వాదవిస్మరణార్థం - అనంతరం యే పూర్వం దృష్టాః క్వచిత్స్థానే నివేశితాస్తేషాం చారాణాం గూఢభాషితమంతర్వేశ్మని శస్త్రపాణిః శృణుయాత్ । రహస్యాఖ్యాయినాం చైవ ప్రణిధీనాం చ చేష్టితమితి । తతో నృత్యగీతాదిభిః కంచిత్కాలం క్రీడిత్వా కక్ష్యాంతరం ప్రవిశ్య భుంజీత ॥ గత్వా కక్ష్యాంతరం త్వన్యత్సమనుజ్ఞాప్య తం జనం । ప్రవిశేద్భోజనార్థం చ స్త్రీభిరంతఃపురే సహేతి ॥ తతోఽవిస్మరణార్థం యథాశక్తి స్వాధ్యాయం పఠేత్ ॥ ౩౨౯ ॥ సంవిశేదితి ॥ తదనంతరం తూర్యశంఖాదిఘోషేణ సంవిశేత్స్వప్యాత్

రాంస్తతో దృష్ట్వా స్నాత్వా భుంజీత కామతః ॥౩౨౫॥ హిరణ్యం వ్యాపృతానీతం భాండాగారేషు నిక్షిపే
త్ । పశ్యేచ్చారాంస్తతో దూతాన్ ప్రేషయేన్మంత్రిసంగతః ॥౩౨౬॥ తతస్స్వైరవిహారీ స్యాన్మంత్రిభి
ర్వా సమాగతః । బలానాం దర్శనం కృత్వా సేనాన్యా సహ చింతయేత్ ॥౩౨౭॥ సంధ్యాముపాస్య శృణు
యాచ్చారాణాం గూఢభాషితమ్ । గీతనృత్తైశ్చ భుంజీత పఠేత్స్వాధ్యాయమేవ చ ॥౩౨౮॥ సంవిశేత్తూ
ర్యఘోషేణ ప్రతిబుధ్యేత్తథైవ చ । శాస్త్రాణి చింతయేద్బుద్ధ్యా సర్వకర్తవ్యతాస్తథా ॥౩౩౦॥ ప్రే
షయేచ్చ తతశ్చారాన్ స్వేష్వన్యేషు చ సాదరాత్ । ఋత్విక్పురోహితాచార్యైరాశీర్భిరభినందితః ॥
దృష్ట్వా జ్యోతిర్విదో వైద్యాన్ దద్యాద్గాం కాంచనం మహీమ్ । నైవేశికాని చ తథా శ్రోత్రియేభ్యో గృహా
ణి చ ॥౩౩౨॥ బ్రాహ్మణేషు క్షమీ స్నిగ్ధేష్వజిహ్మః క్రోధనోఽరిషు । స్యాద్రాజా భృత్యవర్గేషు ప్రజాసు
చ యథా పితా ॥౩౩౩॥ పుణ్యాత్ షడ్భాగమాదత్తే న్యాయేన పరిపాలయన్ । సర్వదానాధికం యస్మాత్ప్ర
జానాం పరిపాలనమ్ ॥ ౩౩౪॥ చాటతస్కరదుర్వృత్తమహాసాహసికాదిభిః । పీడ్యమానాః ప్రజా రక్షే

త్ - తథైవ తూర్యాదిఘోషేణ ప్రతిబుధ్యేత్ - ప్రతిబుధ్య చ శాస్త్రాణి బుద్ధ్యా విశ్వాసిభిస్సహైకాకీ వా పశ్చిమే యామే శాస్త్రాణి చింతయేత్ - సర్వకర్తవ్యతాశ్చ సర్వకార్యాణి చ - ఏతచ్చ స్వస్థం ప్రత్యుచ్యతే - అస్వస్థః పునస్సర్వకార్యేష్వన్యం నియోజయేత్ - యథాహ మనుః ॥ ఏతత్సర్వం సమాతిష్ఠేదరోగః పృథివీపతిః । అస్వస్థస్సర్వమేవైతన్మంత్రిముఖ్యే నివేశయేదితి ॥ ౩౩౦ ॥ ప్రేషయేదితి ॥ అనంతరం తత్ర స్థ ఏవ విశ్వస్తాన్ చారాన్ దానమానసత్కారైః పూజితాన్ స్వేషు సామంతాద్యధికారిష్వన్యేషు చ మహీపతిషు ప్రేషయేత్ తత్తచ్చికీర్షితపరిజ్ఞానాయ - తతః ప్రాతస్సంధ్యాముపాస్యాగ్నిహోత్రం హుత్వా - పురోహితర్త్విగాచార్యాదిభిరాశీర్భిరభినందితో జ్యోతిర్విదో దృష్ట్వా తేభ్యశ్చ గ్రహాదిస్థితిం విదిత్వా - శాంతికాదీని చ పురోహితాయాదిశ్య - వైద్యాంశ్చ దృష్ట్వా తేభ్యః స్వశరీరస్థితిం నివేద్య ప్రతివిధానం చాదిశ్య - గాం దోగ్ధ్రీం - కాంచనం - మహీం చ నైవేశికాని వివాహోపయోగీని కన్యాలంకారాదీని - గృహాణి చ సుధాధవళితాదీని శ్రోత్రియేభ్యోఽధీతవేదేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాదితి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ॥ ౩౩౨ ॥ కించ - బ్రాహ్మణేష్వితి ॥ బ్రాహ్మణేష్వధిక్షేపత్స్వపి క్షమీ క్షమావాన్ - స్నిగ్ధేషు స్నేహవత్సు మిత్రాదిష్వజిహ్మః అవక్రః - అరిషు క్రోధనః - భృత్యవర్గేషు ప్రజాసు చ హితాచరణేనాహితనివర్తనేన చ పితేవ దయావాన్ స్యాదితి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ॥ ౩౩౩ ॥ ప్రజాపరిపాలనఫలమాహ ॥ పుణ్యాదితి ॥ యస్మాన్న్యాయేన ధర్మశాస్త్రోక్తమార్గేణ ప్రజాః పరిపాలయన్ రాజా స్వపరిపాలితప్రజోపచితపుణ్యాత్ షడ్భాగం షష్ఠం భాగమాదత్తే - యస్మాచ్చ సర్వేభ్యో భూమ్యాదిదానేభ్యః ప్రజానాం పరిపాలనమధికఫలం తస్మాత్ప్రజాసు యథా పితా తథా భవేత్ స్యాదితి గతేన సంబంధః ॥ ౩౩౪ ॥ చాటేతి ॥ చాటాః ప్రతారకాః విశ్వాస్య యే పరధనమపహరంతి - ప్రచ్ఛన్నాపహారిణస్తస్కరాః - దుర్వృత్తా ఐంద్రజాలికకితవాదయః - సహో బలం సహసా బలేన కృతం సాహసం - మహచ్చ తత్సాహసం చ మహాసాహసం తేన వర్తంత ఇతి మహాసాహసికాః ప్రసహ్యాపహారిణః - ఆదిశబ్దాన్మాలికకూటకమృత్తయః - ఏతైః పీడ్యమానా బాధ్యమానాః ప్రజా రక్షేత్ - కాయస్థా గణకా లేఖకాశ్చ తైః పీడ్యమానా విశేషతో రక్షేత్ తేషాం రాజవల్లభతయాతిమాయావితయా చ దుర్నివారత్వాత్ ॥ ౩౩౫ ॥ అరక్ష్యమాణా ఇతి ॥ అరక్ష్య

మాణాః ప్రజా యత్కించిత్కిల్బిషం చౌర్యపరదారగమనాది కుర్వంతి - తస్మాత్పాపాదర్ధం నృపతేర్భవతి - యస్మాదసౌ రాజా రక్షణార్థం ప్రజాభ్యః కరాన్ గృహ్ణాతి ॥ ౩౩౬ ॥ యఇతి ॥ రాష్ట్రే రాజ్యాధికారేషు యే నియుక్తాస్తేషాం విచేష్టితం చరితం చారైరుక్తలక్షణైః సమ్యక్ జ్ఞాత్వా సాధూన్ సుచరితాన్ సమ్మానయేత్ దానమానసత్కారైః పూజయేత్ - విపరీతాన్ దుష్టచరితాన్ సమ్యగ్విదిత్వా ఘాతయేదపరాధానుసారేణ - యేపునరుత్కోచజీవినస్తాన్ ద్రవ్యరహితాన్ కృత్వా స్వరాష్ట్రాత్ప్రవాసయేత్ - శ్రోత్రియాన్ దానమానసత్కారైస్సహితాన్ స్వరాష్ట్రే స్వదేశే సదైవ వాసయేత్ ॥ ౩౩౮ ॥ అన్యాయేనేతి ॥ యోసౌ రాజా స్వరాష్ట్రాదన్యాయేన ధనమాదాయ స్వకోశం వర్ధయతి సోచిరాచ్ఛీఘ్రమేవ విగతశ్రీకో వినష్టలక్ష్మీకో బంధుభిస్సహ వినాశం ప్రాప్నోతి ॥ ౩౩౯ ॥ ప్రజేతి ॥ ప్రజానాం తస్కరాదికృతపీడనేన యస్సంతాపస్తస్మాదుత్థితో హుతాశన ఇవ సంతాపకారిత్వాదపుణ్యరాశిర్హుతాశనశబ్దేనోచ్యతే - సః రాజ్ఞః శ్రియం కులం ప్రాణాంశ్చాదగ్ధ్వా నాశమనీత్వా న నివర్తతే నోపశామ్యతి ॥ ౩౪౦ ॥ యఇతి ॥ న్యాయతస్స్వరాష్ట్రపరిపాలనే రాజ్ఞో యో ధర్మస్తం సకలం వక్ష్యమాణన్యాయేన పరరాష్ట్రం వశం నయన్నాత్మసాత్కుర్వన్నాప్నోతి ధర్మషడ్భాగంచ ॥ ౩౪౧ ॥ కించ - యస్మిన్నితి ॥ యదా పరదేశో వశముపాగతస్తదా స్వదేశాచారాదిసంకరో న కార్యః - కింతు యస్మిన్ దేశే య ఆచారః కులస్థితిర్వ్యవహారో వా యథైవ ప్రాగాసీత్తథైవాసౌ పరిపాలనీయో యది శాస్త్రవిరుద్ధో న భవతి - యదావశముపాగత ఇత్యనేన వశోపగమనాత్ప్రాగనియమ ఇతి దర్శితం - యథోక్తం ॥ ఉపరుధ్యారిమాసీత రాష్ట్రంచాస్యోపపీడయేత్ । దూషయేచ్చాస్య సతతం యవసాన్నోదకేంధనమితి ॥ ౩౪౨ ॥ మంత్రమూలమితి ॥ యస్మాత్తైస్సార్ధం చింతయేద్రాజ్యమిత్యాద్యుక్తం మంత్రమూలం రాజ్యం తస్మాన్మంత్రం యత్నేన తథా సురక్షితం కుర్యాత్ - యథాస్య రాజ్ఞః కర్మణాం సంధివిగ్రహాదీనాం ఆఫలోదయాత్ ఫలనిష్పత్తేః ప్రాగన్యే మంత్రం న జానంతి ॥ ౩౪౩ ॥ కించ - అరిరితి ॥ అరిశ్శత్రుః - మిత్రం సుహృత్ - ఉభయవిలక్షణ ఉదాసీనః - తేచ త్రయస్త్రి

తాయస్తైశ్చ విశేషతః ॥౩౩౫॥ అరక్ష్యమాణాః కుర్వంతి యత్కించిత్కిల్బిషం ప్రజాః । తస్మాత్తు నృపతే

రర్ధం యస్మాద్గృహ్ణాత్యసౌ కరాన్ ॥ ౩౩౬ ॥ యే రాష్ట్రాధికృతాస్తేషాం చారైర్జ్ఞాత్వా విచేష్టితమ్ ।

సాధూన్సమ్మానయేద్రాజా విపరీతాంశ్చ ఘాతయేత్ ॥ ఉత్కోచజీవినో ద్రవ్యహీనాన్కృత్వా వివాస

యేత్ । సదానమానసత్కారాన్ శ్రోత్రియాన్వాసయేత్సదా ॥ ౩౩౮ ॥ అన్యాయేన నృపో రాష్ట్రాత్స్వకో

శం యోభివర్ధయేత్ । సోచిరాద్విగతశ్రీకో నాశమేతి సబాంధవః ॥ ౩౩౯ ॥ ప్రజాపీడనసంతాపాత్సము

ద్భూతో హుతాశనః । రాజ్ఞశ్శ్రియం కులం ప్రాణాన్నాదగ్ధ్వా వినివర్తతే ॥ ౩౪౦ ॥ య ఏవ నృపతేర్ధ

ర్మస్స్వరాష్ట్రపరిపాలనే । తమేవ కృత్స్నమాప్నోతి పరరాష్ట్రం వశం నయన్ ॥ ౩౪౧ ॥ యస్మిన్ దేశే

య ఆచారో వ్యవహారః కులస్థితిః । తథైవ పరిపాల్యోసౌ యదా వశముపాగతః ॥ ౩౪౨ ॥ మంత్రమూలం

యతో రాజ్యం తస్మాన్మంత్రం సురక్షితమ్ । కుర్యాద్యథాస్య న విదుః కర్మణామాఫలోదయాత్ ॥ ౩౪౩ ॥

అరిర్మిత్రముదాసీనోనంతరస్తత్పరః పరః । క్రమశో మండలం చింత్యం సామాదిభిరుపక్రమైః ॥ ౩౪౪ ॥

విధాః సహజాః కృత్రిమాః ప్రాకృతాశ్చేతి - తత్ర సహజారిస్సాపత్న పితృవ్యతత్పుత్రాదిః - కృత్రిమోరిర్యస్యాపకృతం యేన చాపకృతం - ప్రాకృతస్త్వనంతరదేశాధిపతిః - సహజం మిత్రం భాగినేయపైతృష్వస్రీయమాతృష్వస్రీయాదిః - కృత్రిమం మిత్రం యేనోపకృతం యస్యోపకృతం వా - ప్రాకృతమిత్రమేకాంతరితదేశాధిపతిః - సహజకృత్రిమమిత్రశత్రులక్షణరహితౌ సహజకృత్రిమోదాసీనౌ - ప్రాకృతోదాసీనో ద్వ్యంతరితదేశాధిపతిః - అరిః పునశ్చతుర్విధః - యాతవ్యోచ్ఛేత్తవ్యపీడనీయకర్శనీయభేదేన - తత్ర యాతవ్యోనంతరభూమిపతిః వ్యసనీ హీనబలో విరక్తప్రకృతిః - విదుర్గో మిత్రహీనో దుర్బలశ్చోచ్ఛేత్తవ్యః - పీడనీయో మంత్రబలవిహీనః - ప్రబలమంత్రబలయుక్తః కర్శనీయః ॥ నిర్మూలనాశముచ్ఛేదం పీడనం బలనిగ్రహం । కర్శనం తు పునః ప్రాహుః కోశదండాపకర్షణాదితి ॥ మిత్రంచ ద్వివిధం - బృంహణీయం కర్షణీయమితి - కోశబలహీనం బృంహణీయం కోశబలాధికం కర్షణీయం అనంతరస్తత్పరః పర ఇతి ప్రాకృతారిమిత్రోదాసీనానాహ ॥ అనంతరః ప్రాకృతోరిః తత్పరః ప్రాకృతం మిత్రం - తస్మాత్పరః ప్రాకృత ఉదాసీనః - శేషాః పునః ప్రసిద్ధత్వాన్నోక్తాః - ఏతద్రాజమండలం క్రమశః పూర్వాదిక్రమేణ చింత్యం చింతనీయం - తేషాం చేష్టితం జ్ఞాతవ్యం - జ్ఞాత్వాచ సామాదిభిరుపాయైర్వక్ష్యమాణైరభిసంధేయం - ఏవం పురతః పృష్ఠతః పార్శ్వతశ్చ త్రయస్త్రయః ఆత్మా చైక ఇతి త్రయోదశ రాజకమిదం రాజమండలం పద్మాకారం పార్ష్ణిగ్రాహాక్రందాసారాదయస్త్వరిమిత్రోదాసీనేష్వేవాంతర్భవంతీతి - సంజ్ఞాభేదమాత్రం తంత్రాంతరే దర్శితమితి యోగీశ్వరేణ న పృథగుక్తాః ॥ ౩౪౪ ॥ సామాదిభిరుపక్రమైరిత్యుక్తమిదానీం తానుపాయానాహ ॥ ఉపాయ ఇతి ॥ సామ ప్రియభాషణం - దానం సువర్ణాదేః - భేదో భేదకరణం తత్సామంతాదీనాం పరస్పరతో వైరస్యోత్పాదనేన - దండ ఉపాంశుప్రకాశాభ్యాం ధనాపహారాదిర్వధపర్యంతోపకారః - ఏతే పరిపంథ్యాదీనాం సాధనోపాయాః సామాదయః - ఏతే చ దేశకాలాద్యనుసారేణ సమ్యక్ప్రయుక్తాస్సిద్ధ్యై యస్తేషాం మధ్యే దండస్త్వగతికాగతిః - ఉపాయాంతరసంభవే సతి న ప్రయోక్తవ్యః - ఏతచ్చ పీడ

నియకర్శనీయాభిః ప్రాయేణ - యాతవ్యోచ్ఛేత్తవ్యయోర్దండ ఏవ ముఖ్యః - ఏతే సామాదయో న కేవలం రాజవ్యవహారవిషయాః అపి తు సకలలోకవ్యవహారవిషయాః- యథా॥ అధీష్వ పుత్రకాధీష్వ దాస్యామి తవ మోదకాన్। యద్వాన్యస్మై ప్రదాస్యామి కర్ణముత్పాటయామి త ఇతి ॥ ౩౪౫॥ కించ-సంధిమితి॥ సంధిర్వ్యవస్థాకరణం-విగ్రహోపకారః- యానం పరం ప్రతి యాత్రా- ఆసనముపేక్షా-సంశ్రయో బలవదాశ్రయణం- ద్వైధీభావో బలస్య ద్విధాకరణం-ఏతాన్ సంధిప్రభృతీన్ గుణాన్యథావద్దేశకాలశక్తిమిత్రాదివశేన కల్పయేత్ ॥ ౩౪౬॥ యానకాలానాహ॥ యదేతి॥ యదా పరరాష్ట్రం సస్యైర్వ్రీహ్యాదిభిర్గుణైశ్చ సమజలేంధనతృణాదిభిరుపేతం సంపన్నం-శత్రుశ్చ హీనో బలాదిభిః - ఆత్మా చ హృష్టవాహనపూరుషః-వాహనాని హస్త్యశ్వాదీని తాని చ పూరుషాశ్చ వాహనపూరుషాః హృష్టా వాహనపూరుషా యస్య స తథోక్తః- తదా పరరాష్ట్రమాత్మసాత్కర్తుం వ్రజేత్ ॥ ౩౪౭॥ పార్ష్ణిగ్రాహాభ్యుదయవినిపాతాదీనాం దైవాయత్తత్వాద్యది దైవమస్తి తదా పరరాష్ట్రాదిస్వయమేవ వశీభవిష్యతి, అథ నాస్తి కృతేఽపి పౌరుషేణ భవిష్యతి అతో వ్యర్థ ఏవాయం యాత్రాప్రయాస ఇత్యత ఆహ॥ దైవ ఇతి॥ కర్మసిద్ధిః ఫలప్రాప్తిరిష్టానిష్టలక్షణా- సా న కేవలం దైవే వ్యవస్థితా అపి తు పురుషకారేఽపి లోకే తథాదర్శనాత్- చికిత్సాదిశాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ- అపి చ పురుషకారాభావే దైవమేవ నాస్తీత్యాహ॥ తత్ర దైవమితి॥ యతః పూర్వదేహార్జితం పౌరుషమేవ దైవముచ్యతే-అల్పపురుషకారానంతరం మహాఫలోదయాదభివ్యక్తం-పౌరుషం పౌర్వదైహికం కర్మ- తస్మాత్పురుషకారాభావే న దైవమస్తీతి పురుషకారే యత్నో విధాతవ్యః॥ ౩౪౮॥ ఇదానీం మతాంతరాణ్యాహ॥ కేచిదితి ॥ కేచిదిష్టానిష్టలక్షణం ఫలం దైవాదేవేచ్ఛంతి - కేచిత్స్వభావాత్స్వయమేవ భవతి న కారణమపేక్షత ఇతి - కేచిత్కాలాత్ కేచిత్పురుషకారత ఏవేతి॥ స్వమతమాహ ॥సంయోగ ఇతి ॥ దైవాదీనాం సంయోగే సముచ్చయే ఫలం భవతీతి కుశలబుద్ధయో మన్వాదయో మన్యంతే॥ ౩౪౯ ॥

ఉపాయాస్సామ దానం చ భేదో దండస్తథైవ చ। సమ్యక్ప్రయుక్తాస్సిధ్యేయుర్దండస్త్వగతికా గతిః ॥ ౩౪౫ సంధిం చ విగ్రహం చైవ యానమాసనసంశ్రయౌ । ద్వైధీభావం గుణానేతాన్యథావత్పరికల్పయేత్ ॥ ౩౪౬ ॥ యదా సస్యగుణోపేతం పరరాష్ట్రం తదా వ్రజేత్ । పరశ్చ హీన ఆత్మా చ హృష్టవాహనపూరుషః ॥ ౩౪౭ ॥ దైవే పురుషకారే చ కర్మసిద్ధిర్వ్యవస్థితా। తత్ర దైవమభివ్యక్తం పౌరుషం పౌర్వదైహికమ్ ॥ ౩౪౮॥ కేచిద్దైవాత్స్వభావాద్వా కాలాత్పురుషకారతః। సంయోగే కేచిదిచ్ఛంతి ఫలం కుశలబుద్ధయః ॥ ౩౪౯ ॥ యథా హ్యేకేన చక్రేణ రథస్య న గతిర్భవేత్ । ఏవం పురుషకారేణ వినా దైవం న సిధ్యతి॥ ౩౫౦ ॥ హిరణ్యభూమిలాభేభ్యో మిత్రలబ్ధిర్వరా యతః। అతో యతేత తత్ప్రాప్త్యై రక్షేత్సత్యం సమాహితః ॥ ౩౫౧॥ స్వామ్యమాత్యో జనో దుర్గం కోశో దండస్తథైవ చ। మిత్రాణ్యేతాః ప్రకృతయో రాజ్యం సప్తాంగముచ్యతే ॥ ౩౫౨ ॥ తదవాప్య నృపో దండం దుర్వృత్తేషు నిపాతయేత్। ధర్మో హి దండరూపేణ బ్రహ్మణా నిర్మితః పురా ॥ ౩౫౩ ॥ స నేతుం న్యాయతోఽశక్యో లుబ్ధేనాకృతబుద్ధినా॥ ౩౫౪॥ సత్యసంధేన శుచినా సుసహాయేన ధీమతా॥ ౩౫౫॥ యథాశాస్త్రం ప్రయుక్తస్సన్ సదేవాసురమానవమ్। జగదానందయేత్సర్వమన్యథా తు ప్రకోపయేత్ ॥ ౩౫౫॥ అధర్మదండనం స్వర్గకీర్తిలోకాంశ్చ నాశయేత్।

ఏకైకస్మాత్ఫలం న భవతీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ నాత్ర తిరోహితమస్తి ॥ ౩౫౦॥ లాభాయ పరరాష్ట్రం గంతవ్యమిత్యుక్తం, లాభశ్చ త్రివిధః హిరణ్యలాభో భూమిలాభో మిత్రలాభశ్చేతి - తేషు మిత్రలాభో జ్యాయాన్ - తతస్తత్ప్రాప్త్యుపాయే యత్నో విధాతవ్యః తత్ప్రాప్త్యుపాయశ్చ సత్యవచనమిత్యాహ ॥ హిరణ్యేతి ॥ యస్మాద్ధిరణ్యభూమిమిత్రలాభేషు మిత్రలబ్ధిర్వరోత్కృష్టా - తస్మాత్తత్ప్రాప్త్యై యతేత యత్నం కుర్యాత్సామాదిభిః సత్యం చ రక్షేత్సమాహితః సావధానః - సత్యమూలత్వాన్మిత్రలాభస్య ॥ ౩౫౧ ॥ ఇదానీం రాజ్యాంగాన్యాహ ॥ స్వామీతి॥ మహోత్సాహ ఇత్యాద్యుక్తలక్షణో మహీపతిః స్వామీ - అమాత్యా మంత్రిపురోహితాదయః - జనో బ్రాహ్మణాదిప్రజాః - దుర్గం ధన్వదుర్గాది - కోశస్సువర్ణాదిద్రవ్యరాశిః - దండో హస్త్యశ్వరథపదాతిలక్షణం చతురంగబలం - మిత్రాణి సహజకృత్రిమప్రాకృతాని - ఏతాః స్వామ్యాద్యా రాజ్యస్య ప్రకృతయో మూలకారణాని- ఏవం రాజ్యం సప్తాంగముచ్యతే ॥ ౩౫౨ ॥ తదితి ॥ తదేవంవిధం రాజ్యం ప్రాప్య - దుర్వృత్తేషు వంచకశఠధూర్తపరదారపరద్రవ్యాపహారిహింసకాదిషు నృపో దండం నిపాతయేత్ ప్రయోజయేత్ - హి యస్మాద్ధర్మ ఏవ దండరూపేణ పూర్వం నిర్మితో బ్రహ్మణా - తస్య చ దండ ఇతి యౌగికీ సంజ్ఞా - దండో దమనాదిత్యాహుస్తేనాదాంతాన్దమయేదిత్యాది గౌతమవచనాత్ ॥ ౩౫౩॥ స ఇతి ॥ స పూర్వోక్తో దండో లుబ్ధేన కృపణేనాకృతబుద్ధినా చంచలబుద్ధినా న్యాయతో న్యాయానుసారేణ నేతుం ప్రయోక్తుం శక్యో న భవతి ॥ ౩౫౪॥ కీదృశేన తర్హి శక్య ఇత్యత ఆహ ॥ సత్యేతి॥ సత్యసంధేనాప్రతారకేణ - శుచినా జితారిషడ్వర్గేణ - సుసహాయేన పూర్వోక్తసహాయసంపన్నేన- ధీమతా నయాపనయకుశలేన - స దండో న్యాయతో ధర్మానుసారేణ నేతుం శక్యః ॥ ౩౫౫ ॥ యథేతి ॥ స దండశ్శాస్త్రోక్తమార్గేణ ప్రయుజ్యమానస్సన్ దేవాసురమానవైస్సహితమిదం సర్వం జగదానందయేత్ హర్షయేత్- అన్యథా శాస్త్రాతిక్రమణేన ప్రయుక్తశ్చేజ్జగత్ప్రకోపయేత్ ॥

౩౫౫ ॥ న కేవలమధర్మదండేన జగత్ప్రకోపనమపి తు ప్రయోక్తుర్దృష్టాదృష్టహానిరపీత్యాహ ॥ అధర్మేతి ॥ యః పునశ్శాస్త్రాతిక్రమేణ లోభాదినా దండః కృతః - స పాపహేతుత్వాత్ స్వర్గం కీర్తిం లోకాంశ్చ వినాశయతి - శాస్త్రోక్తమార్గేణ తు కృతః స్వర్గకీర్తిజయానాం హేతుర్భవతి ॥ ౩౫౬ ॥ అపీతి ॥ అర్ఘ్యోఽర్ఘార్హ ఆచార్యాదిః - శేషం ప్రసిద్ధం - ఏతే భ్రాతృసుతప్రభృతయోఽపి స్వధర్మాచ్చలితాః దండ్యాః కిము తాన్యే - యతస్స్వధర్మాచ్చలితః అదండ్యో నామ రాజ్ఞః కోఽపి నాస్తి - ఏతచ్చ మాతాపిత్రాదివ్యతిరేకేణ - తథా చ స్మృత్యంతరం ॥ అదండ్యౌ మాతాపితరౌ స్నాతకపురోహితపరివ్రాజకవానప్రస్థాః శ్రుతశీలశౌచాచారవంతస్తే హి ధర్మాధికారిణ ఇతి ॥ ౩౫౭ ॥ కించ ॥ య ఇతి ॥ యస్తు రాజా దండ్యాన్ స్వధర్మచలనాదినా దండయోగ్యాన్ సమ్యక్ శాస్త్రదృష్టమార్గేణ ధిగ్వచనబంధనదండాదినా దండయతి - వధ్యాన్ వధార్హాన్ ఘాతయతి - తేన రాజ్ఞా భూరిదక్షిణైః క్రతుభిరిష్టం భవతి - బహుదక్షిణక్రతుఫలం ప్రాప్నోతీత్యర్థః - న చ ఫలశ్రవణాద్దండప్రణయనం కామ్యమితి మంతవ్యం - అకరణే ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ - యథాహ వసిష్ఠః ॥ దండ్యోత్సర్గే రాజైకరాత్రముపవసేత్త్రిరాత్రం పురోహితః కృచ్ఛ్రమదండ్యదండనే పురోహితస్త్రిరాత్రం రాజేతి ॥ ౩౫౮ ॥ దుష్టే సమ్యగ్దండః ప్రయోక్తవ్య ఇత్యుక్తం దుష్టపరిజ్ఞానం చ వ్యవహారదర్శనమంతరేణ న భవతీతి తత్పరిజ్ఞానాయ వ్యవహారదర్శనమహరహః స్వయం కర్తవ్యమిత్యాహ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవముక్తప్రకారేణ క్రతుతుల్యఫలం దండ్యదండనేన స్వర్గాదినాశం చాదండ్యదండనేన సమ్యగ్విచింత్య పృథక్ పృథగ్వర్ణాదిక్రమేణ సభ్యైర్వక్ష్యమాణలక్షణైః పరివృతః ప్రతిదినం వ్యవహారాన్ వక్ష్యమాణమార్గేణ దుష్టాదుష్టపరిజ్ఞానార్థం రాజా స్వయం పశ్యేత్ ॥ ౩౫౯ ॥ కులానీతి ॥ కులాని బ్రాహ్మణాదీనాం జాతయో మూర్ధావసిక్తప్రభృతయః - శ్రేణయస్తక్షకాదీనాం - గణా హైతుకాదీనాం - జానపదా నాపితకారుకాదయః - ఏతాన్ స్వధర్మాచ్చలితాన్ ప్రచ్యుతాన్ రాజా వినీయ యథాపరాధం దండయిత్వా పథి స్వధర్మే స్థాపయేత్ ॥ ౩౬౦ ॥ దండం దుర్వృత్తేషు నిపాతయేదిత్యుక్తం స చ దండో ద్వివిధః, శారీరోఽర్థదండశ్చేతి, యథాహ నారదః ॥ శారీరశ్చార్థదండశ్చ దండస్తు ద్వివిధస్స్మృతః । శారీరస్తాడనాదిస్తు మరణాంతః ప్రకీర్తితః । కాకిణ్యాదిస్త్వర్థదండస్సర్వస్వాంతస్తథైవ చేతి - ద్వివిధోఽప్యపరాధానుసారేణానేకధా భవతి - ఆహ స్మ ॥ శారీరోద

సమ్యక్తు దండనం రాజ్ఞః స్వర్గకీర్తిజయావహమ్ ॥ ౩౫౬ ॥ అపి భ్రాతా సుతోఽర్ఘ్యో వా శ్వశురో మాతులోఽపి వా । నాదండ్యో నామ రాజ్ఞోఽస్తి ధర్మాద్విచలితస్స్వకాత్ ॥ ౩౫౭ ॥ యో దండ్యాన్ దండయేద్రాజా సమ్యగ్వధ్యాంశ్చ ఘాతయేత్ । ఇష్టం స్యాత్ క్రతుభిస్తేన సమాప్తవరదక్షిణైః ॥ ౩౫౮ ॥ ఇతి సంచింత్య నృపతిః క్రతుతుల్యఫలం పృథక్ । వ్యవహారాన్ స్వయం పశ్యేత్సభ్యైః పరివృతోఽన్వహమ్ ॥ ౩౫౯ ॥ కులాని జాతీః శ్రేణీశ్చ గణాన్ జానపదానపి । స్వధర్మాచ్చలితాన్ రాజా వినీయ స్థాపయేత్పథి ॥ ౩౬౦ ॥ జాలసూర్యమరీచిస్థం త్రసరేణూ రజస్స్మృతమ్ । తేఽష్టౌ లిక్షా తు తాస్తిస్రో రాజసర్షప ఉచ్యతే ॥ గౌరస్తు తే త్రయష్షట్తే యవో మధ్యస్తు తే త్రయః । కృష్ణలః పంచ తే మాషస్తే సువర్ణస్తు షోడశ ॥ పలం సువర్ణాశ్చత్వారః పంచ వా

శధా ప్రోక్తో హ్యర్థదండస్త్వనేకధేతి - తత్ర కృష్ణలమాషసువర్ణపలాదిశబ్దైరర్థదండా వక్తవ్యాస్తే చ ప్రతిదేశం భిన్నపరిమాణార్థా ఇత్యేకరూపాపరాధేఽపి దేశభేదేన న్యూనాధికదండో మా భూదితి కృష్ణలాదిశబ్దానాం నియతపరిమాణవిషయత్వమర్థదండవ్యవహారే దర్శయితుమాహ ॥ జాలేతి ॥ జాలకాంతరప్రవిష్టాదిత్యరశ్మిస్థితం యద్రజ ఉపలభ్యతే తత్త్రసరేణురిత్యుక్తం యోగీశ్వరాదిభిస్తత్త్వదర్శిభిః - తే త్రసరేణవోఽష్టౌ లిక్షా స్వేదజం యూకాండం - తా లిక్షాస్తిస్రో రాజసర్షపో రాజికా - తే రాజసర్షపాస్త్రయో గౌరసర్షపః సిద్ధార్థః - గౌరసర్షపాః షట్ యవో మధ్యో మధ్యమో న స్థూలో నాపి సూక్ష్మః - ఏతేన గౌరసర్షపా అపి మధ్యమా ఇతి గమ్యతే - తథా రాజసర్షపా అపి మధ్యమా ఏవ - సర్షపాదిశబ్దా న కేవలమున్మానవచనాః - కింతు తదున్మితద్రవ్యవచనా ఇతి గమ్యతే - యథా ప్రస్థపరిమితా యవాః ప్రస్థా ఉచ్యంతే - ఏవం సర్షపాద్యున్మితం ద్రవ్యం సర్షపాదిశబ్దైరితి - సర్షపాదిశబ్దానాం చ కేవలోన్మానవచనత్వే త్రసరేణూనుపసంహృత్యోన్మాతుమశక్యత్వాత్ తద్ద్వారేణ కృష్ణలాదివ్యవహారో న స్యాత్ అతస్సర్షపాదిశబ్దైరున్మాపకద్రవ్యవిశేషోఽభిధీయతే - తత్ర స్థూలస్థూలతరస్థూలతమసూక్ష్మసూక్ష్మతరసూక్ష్మతమమధ్యమసర్షపాద్యున్మానభేదేన ప్రతిదేశం వ్యవహారభేదే స్థితే దండవ్యవహారే మధ్యమ ఇతి నియమ్యతే - తే మధ్యమా యవాస్త్రయ ఏకః కృష్ణలః - తే కృష్ణలాః పంచైకో మాషః - తే మాషాః షోడశైకః సువర్ణః - తే సువర్ణాశ్చత్వారః పలమితి సంజ్ఞా కథితా - పంచ వాపి పలం కీర్తితమాచార్యైః - తత్ర స్థూలైస్త్రిభిర్యవైః కృష్ణలపరికల్పనాయాం వ్యావహారికనిష్కస్య షోడశాంశః కృష్ణలో భవతి - తైః పంచభిర్మాషో మాషైః షోడశభిస్సువర్ణః । స చ వ్యావహారికైః పంచభిర్నిష్కైరేకస్సువర్ణో భవతి తే చత్వారః పలమితి - నిష్కాణాం వింశతిః పలం - యదా తు సూక్ష్మైర్యవైస్త్రిభిః కృష్ణలః పరికల్ప్యతే తదా వ్యావహారికనిష్కస్య ద్వాత్రింశత్తమో భాగః కృష్ణలో భవతి తస్మిన్ పక్షే సువర్ణః సార్ధనిష్కద్వయం భవతి - పలం చ దశ నిష్కాః - యదా తు మధ్యమయవైః కృష్ణలకల్పనా తదా నిష్కస్య వింశతితమో భాగః కృష్ణలః - సువర్ణశ్చతుర్నిష్కః - షోడశ నిష్కాః పలం - పంచసువర్ణం పలమితి పక్షే వింశతినిష్కాః పలం - ఏవమన్యస్యాపి నిష్కస్య చత్వారింశో భాగః కృష్ణలో ద్వినిష్కస్సువర్ణోఽష్టనిష్కాః పలమిత్యాదిలోకవ్య

వహారానుసారేణాస్మాదేవసూత్రాదూహనీయం ॥ ౩౬౩ ॥ ఏవంసువర్ణస్యోన్మానంప్రతిపాద్యేదానీం రజతస్యాహ ॥ ద్వేఇతి ॥ ద్వేకృష్ణలేపూర్వోక్తేరూప్యమాషః రూప్యసంబంధీమాషః - తేరూప్యమాషాఃషోడశధరణంపురాణఇత్యస్యైవసంజ్ఞాంతరం - తేషోడశ స్యాద్ధరణం పురాణశ్చైవరాజతఇతిమనుస్మరణాత్ - దశభిర్ధరణైఃశతమానంపలమితిచాభిధీయతే - తేపూర్వోక్తాశ్చత్వారఃసువర్ణా ఏకోరాజతో నిష్కోభవతి ॥ * ఇదానీంతామ్రస్యోన్మానమాహ ॥ కార్షికఇతి ॥ పలస్యచతుర్థాంశఃకర్షఇతి లోకేప్రసిద్ధః కర్షేణోన్మితఃకార్షికః తామ్రస్యవికారస్తామ్రికః - కర్షసమ్మితస్తామ్రవికారః పణసంజ్ఞోభవతికార్షాపణసంజ్ఞశ్చ - కార్షాపణస్తువిజ్ఞేయస్తామ్రికః కార్షికః పణఃఇతిమనుస్మరణాత్ - పంచసువర్ణపలపక్షేవింశతిమాషఃపణోభవతి - తథాసతి మాషోవింశతిమోభాగః పణస్యపరికీర్తితఇత్యాదివ్యవహారస్సిద్ధోభవతి । చతుస్సువర్ణ పలపక్షేతు షోడశమాషః పణోభవతి అస్మింశ్చపక్షే సువర్ణ కార్షాపణ పణశబ్దానాం సమానార్థత్వేపిపణకార్షాపణశబ్దౌతామ్రవిషయావేవ- ఏవంతావద్ధేమరూప్యతామ్రాణామున్మానముక్తందండవ్యవహారోపయోగిత్వాత్ - కాంస్య రీతికాదీనామపిలోకవ్యవహారాంగభూతానామేవమేయోన్మానంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬౪ ॥ స్వశాస్త్రపరిభాషామాహ ॥ సాశీతిరితి ॥ పణానాంసహస్రంపణసహస్రంతత్పరిమాణమస్యేతిపణసాహస్రః - అశీత్యాసహవర్తతఇతిసాశీతిః - అశీత్యధికపణసహస్రపరిమితోయోదండః సఉత్తమ సాహససంజ్ఞోవేదితవ్యః - తదర్ధంమధ్యమస్తస్యసాశీతిపణసాహస్రస్యార్ధంచత్వారింశదధికపణపంచశతపరిమితోమధ్యమసాహససంజ్ఞికః- తదర్ధమధమః- తస్యచత్వారింశదధికపణపంచశతస్యార్ధంసప్తత్యధికపణశతద్వయపరిమితోదండోధమసాహససంజ్ఞస్స్మృతఉక్తోమన్వాదిభిః

పిప్రకీర్తితమ్ ॥౩౬౩॥ ద్వేకృష్ణలేరూప్యమాషోధరణంషోడశైవతే ।శతమానంతుదశభిర్ధరణైఃపలమేవతు॥ నిష్కంసువర్ణాశ్చత్వారః* కార్షికస్తామ్రికఃపణః॥ ౩౬౪॥ సాశీతిఃపణసాహస్రోదండఉత్తమసాహసః।తదర్ధంమధ్యమఃప్రోక్తస్తదర్ధమధమస్స్మృతః ॥౩౬౫॥ ధిగ్దండస్త్వథవాగ్దండోధనదండోవధస్తథా।యోజ్యావ్యస్తాస్సమస్తావాప్యపరాధవశాదిమే॥ ౩౬౬॥ జ్ఞాత్వాపరాధందేశంచకాలంబలమథాపివా।వయఃకర్మచవిత్తంచదండందండ్యేషుపాతయేత్ ॥ ౩౬౭ ॥ **********

ఇతిశ్రీమద్యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ ప్రథమోధ్యాయః.

యత్తు - పణానాంద్వేశతేసార్ధేప్రథమస్సాహసస్స్మృతః । మధ్యమఃపంచవిజ్ఞేయస్సహస్రంత్వేవచోత్తమఇతి మనువచనం - తత్పక్షాంతరమమతిపూర్వాపరాధవిషయంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬౫ ॥ దండభేదానాహ ॥ ధిగ్దండఇతి ॥ ధిగ్దండోధిగితికుత్సనం - వాగ్దండస్తుపరుషశాప వచనాత్మకః- ధనదండోధనాపహారాత్మకః - వధదండశ్శారీరోబంధరోధాదిజీవితాంతః - ఏతేచతుర్విధాదండావ్యస్తాఏకైకశః - సమస్తాద్విత్రాస్త్రిచతురోవాపరాధానుసారేణప్రయోక్తవ్యాః - ఉక్తక్రమేణపూర్వపూర్వాసాధ్యేఉత్తరోత్తరఃప్రయోక్తవ్యః - యథాహమనుః ॥ ధిగ్దండం ప్రథమంకుర్యాద్వాగ్దండంతదనంతరం । తృతీయంధనదండంతువధదండమతఃపరమితి ॥ ౩౬౬ ॥ దండవ్యవస్థానిమిత్తాన్యాహ ॥ జ్ఞాత్వేతి॥అపరాధంజ్ఞాత్వాతదనుసారేణదండప్రణయనంకుర్యాత్ -ఏవందేశకాలబలవయఃకర్మవిత్తానిజ్ఞాత్వాతదనుసారేణదండ్యేషుదండార్హేషుదండప్రణయనంకుర్యాత్తథాబుద్ధిపూర్వాబుద్ధిపూర్వసకృదావృత్త్యనుసారేణచ - యద్యపిరాజానమధికృత్యాయంరాజధర్మకలాపఉక్తస్తథాపి వర్ణాంతరస్యాపివిషయమండలాదీ పరిపాలనాధికృతస్యాయంధర్మోవేదితవ్యః ॥ రాజధర్మాన్ప్రవక్ష్యామియథావృత్తోభవేన్నృపఇతిపృథఙ్నృపగ్రహణాత్ప్రజారక్షణార్థత్వాచ్చరక్షణస్యదండప్రణయనాయత్తత్వాదితి ॥ ౩౬౭ ॥ ఉత్తమోపపదస్యేయంశిష్యస్యకృతిరాత్మనః।ధర్మశాస్త్రస్యవివృతిర్విజ్ఞానేశ్వర యోగినః॥ ....*

ఇతిశ్రీపద్మనాభభట్టోపాధ్యాయాత్మజశ్రీపరమహంసపరివ్రాజకవిజ్ఞానేశ్వరభట్టారకస్యకృతౌ ఋజుమితాక్షరాయాంయాజ్ఞవల్క్యస్మృతివివృతౌప్రథమోధ్యాయః.

ఆచారకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః.

విజ్ఞానేశ్వరీయమితాక్షరాయాంయాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌవ్యవహారకాండః.

మూ. ౧ { వ్యవహారాన్నృపః పశ్యేద్విద్వద్భిర్బ్రాహ్మణైస్సహ,
ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః ॥ }

వ్యాఖ్య ॥ అభిషేకాదిగుణయుక్తస్య రాజ్ఞః ప్రజాపాలనం పరమో ధర్మః - తచ్చ దుష్టనిగ్రహమన్తరేణ న సంభవతి - దుష్టపరిజ్ఞానం చ న వ్యవహారదర్శనేన వినేతి వ్యవహారదర్శనమహరహః కర్తవ్యమిత్యుక్తం - వ్యవహారాన్స్వయం పశ్యేత్సభ్యైః పరివృతోన్వహమితి - స వ్యవహారః కీదృశః కతివిధః కథం చేతీతికర్తవ్యతాకలాపోనాభిధానాయ తదభిధానాయ ద్వితీయోధ్యాయః ప్రారభ్యతే ॥ వ్యవహారానితి - అన్యవిరోధేన స్వాత్మసంబన్ధితయా కథనం వ్యవహారః - యథా కశ్చిదిదం క్షేత్రాదికం మదీయమితి కథయతి అన్యోపి తద్విరోధేన మదీయమితి - అనేకవిధత్వం దర్శయతి బహువచనేన - నృప ఇతి న క్షత్రియమాత్రస్యాయం ధర్మః కింతు ప్రజాపాలనాధికృతస్యాన్యస్యాపీతి దర్శయతి - పశ్యేదితి పూర్వోక్తస్యానువాదో ధర్మవిశేషవిధానార్థః - విద్వద్భిర్వేదవ్యాకరణధర్మశాస్త్రాభిజ్ఞైః బ్రాహ్మణైర్నక్షత్రియాదిభిః - బ్రాహ్మణైస్సహేత్యవిశేషాభిధానేఽపి తేషామప్రాధాన్యం - సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి స్మరణాత్ - అతశ్చాదర్శనే అన్యథాదర్శనే చ దోషో న బ్రాహ్మణానాం - యథాహ మనుః ॥ అదండ్యాన్దండయన్రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్ । అయశో మహదాప్నోతి నరకంచైవగచ్ఛతీతి । ధర్మశాస్త్రానుసారేణ నార్థశాస్త్రానుసారేణ - దేశాదిసమయధర్మస్యాపి ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధస్య ధర్మశాస్త్రవిషయత్వాన్న పృథగుపాదానం - యథాచ వక్ష్యతి - నిజధర్మావిరోధేన యస్తు సామయికో భవేత్ । సోపి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్చ య ఇతి - క్రోధలోభవివర్జిత ఇతి - ధర్మశాస్త్రానుసారేణేతి సిద్ధే క్రోధలోభవివర్జిత ఇతి వచనమాదరార్థం - క్రోధః అమర్షః - లోభో లిప్సాతిశయః ॥ ౧

తాత్పర్యము ॥ ఆచారకాండమునందలి రాజధర్మప్రకరణమందు - పట్టాభిషేకాదిగుణయుక్తుండైన భూపాలునకు ప్రజాపరిపాలనంబె యుత్తమధర్మమనియు - ఆప్రజాపరిపాలనము వ్యవహారదర్శనము చేత దుష్టాదుష్టుల నెఱింగి దుష్టనిగ్రహము చేయక గలుగదు గావున ప్రభువు ప్రతిదినంబును వ్యవహారవిచారణ చేయుచుండవలయుననియుం జెప్పంబడెను గాన - ఆవ్యవహారంబిట్టిదియు నిట్టివిధంబున విచారింపఁదగినదియును మొదలైన విషయముల వివరించుటకై యీవ్యవహారకాండము ప్రారంభింపఁబడుచున్నది ॥

వ్యవహారలక్షణము.

వ్యవహారమనఁగా నొకఁడు - ఈభూమి మొదలైనవి నావియని చెప్పుచుండఁగా మఱియొకఁడు తద్విరుద్ధముగా మదీయములని చెప్పుట ॥ కాత్యాయనుల చేత ॥ శ్లో ॥ వినానార్థేఽవసందేహే హరణం హార ఉచ్యతే । నానాసందేహహరణాద్వ్యవహార ఇతి స్మృతః ॥ అని - వాదిప్రతివాదుల పరస్పరవిరుద్ధవాదమువల్లఁ గలిగిన నానావిధసందేహముల పరిహరించు విచారంబె వ్యవహారమనంబడునని చెప్పఁబడియున్నది - ఆవ్యవహారంబనేకవిధంబని బహువచనము చేఁ దెలుపఁబడుచున్నది ॥ క్షత్రియజాతీయుండైనను తదితరజాతీయుండైనను ప్రజాపాలనాధికారియైన ప్రభువు క్రోధలోభములు లేనివారును వేదవ్యాకరణధర్మశాస్త్రాభిజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులతోఁ గూడుకొని ధర్మశాస్త్రోక్తప్రకారంబుగా ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధంబులు గాకయుండెడు దేశాచారసమయాచారరాజకృతాచారముల ననుసరించి నానావిధవ్యవహారముల విచారింపవలయుననియు - అట్లు విచారించునపుడు దండార్హులు గానివారిని దండించినను దండార్హుల దండింపకున్నను మనూక్తప్రకారముగా భూపాలునకు అపకీర్తి నరకములు గల్గు

అదండ్యదండనాదినిషేధము.

అనియుక్తసభికులకు దోషాభావము.

ననియు తాత్పర్యము ॥ బ్రాహ్మణైస్సహ - అనేన అప్రధానద్యోతకమైన తృతీయావిభక్తివలన ఇక్కడ చెప్పఁబడిన బ్రాహ్మణులు నియుక్తసభికులు గారని స్పష్టంబగుచున్నది కాఁబట్టి రాజకృతములైన వ్యవహారాదర్శనాన్యథాదర్శనాది దోషములు వీరినిఁ జెందవని తెలియఁదగినది ౧

మూ॰ ౨ { శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ధర్మజ్ఞాస్సత్యవాదినః ।
రాజ్ఞా సభాసదః కార్యా రిపౌ మిత్రే చ యే సమాః ॥ }

కించ - శ్రుతేతి ॥ శ్రుతేన మీమాంసావ్యాకరణాదిశ్రవణేన వేదాధ్యయనేన చ సంపన్నాః - ధర్మజ్ఞాః ధర్మశాస్త్రజ్ఞాః - సత్యవాదినః సత్యవాదనశీలాః - రిపౌ మిత్రే చ యే సమాః ద్వేషరాగాదిరహితాః - ఏవంభూతాస్సభాసదః - సభాయాం సంసది యథా సీదంతి ఉపవిశంతి తథా దానమానసత్కారైః రాజ్ఞా కర్తవ్యాః - యద్యపి శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ఇత్యవిశేషేణోక్తం - తథాపి బ్రాహ్మణా ఏవ - యథాహ కాత్యాయనః ॥ స తు సభ్యైః స్థిరైర్యుక్తః ప్రాజ్ఞైర్మౌలైర్ద్విజోత్తమైః । ధర్మశాస్త్రార్థకుశలైరర్థశాస్త్రవిశారదైః ॥ తే చ త్రయః కర్తవ్యాః బహువచనస్యార్థవత్త్వాత్ యస్మిన్ దేశే నిషీదంతి విప్రా వేదవిదస్త్రయ ఇతి మనుస్మరణాచ్చ - బృహస్పతిస్తు - సప్త పంచ త్రయో వా సభాసదో భవంతీత్యాహ ॥ లోకవేదజ్ఞధర్మజ్ఞాస్సప్త పంచ త్రయో౽పి వా । యత్రోపవిష్టా విప్రాస్స్యుస్సా యజ్ఞసదృశీ సభేతి - న చ బ్రాహ్మణైస్సహేతి పూర్వశ్లోకోక్తానాం బ్రాహ్మణానాం శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ఇత్యాదివిశేషణమితి మంతవ్యం - తృతీయాప్రథమాంతనిర్దిష్టానాం విశేషణవిశేష్యభావాసంభవాత్ - విద్వద్భిరిత్యనేన పునరుక్తిప్రసంగాచ్చ - తథా చ కాత్యాయనేన బ్రాహ్మణానాం సభాసదాం చ స్పష్టం భేదో దర్శితః ॥ స ప్రాడ్వివాకస్సామాత్యః స బ్రాహ్మణపురోహితః । స సభ్యః ప్రేక్షకో రాజా స్వర్గే తిష్ఠతి ధర్మతః ఇతి - తత్ర బ్రాహ్మణాస్సదస్యనియుక్తాస్సభాసదస్తు నియుక్తా ఇతి భేదః ॥ అత ఏవోక్తం ॥ నియుక్తో వా౽నియుక్తో వా ధర్మజ్ఞో వక్తుమర్హతీతి - తత్ర నియుక్తానాం యథావస్థితార్థకథనే౽పి యది రాజా౽న్యథా కరోతి తదా౽సౌ నివారణీయః అన్యథా దోషః - ఉక్తం చ కాత్యాయనేన ॥ అన్యాయేనాపి తం యాంతం యే౽నుయాంతి సభాసదః । తే౽పి తద్భాగినస్తస్మాద్బోధనీయస్స తైర్నృపః ఇతి । అనియుక్తానాం పునరన్యథాభిధానే౽నభిధానే వా దోషో న తు రాజ్ఞో౽నివారణే ॥ సభా వా న ప్రవేష్టవ్యా వక్తవ్యం వా సమంజసమ్ । అబ్రువన్ విబ్రువన్ వా౽పి నరో భవతి కిల్బిషీతి మనుస్మరణాత్ । రిపౌ మిత్రే చేతి చశబ్దాల్లోకరంజనార్థం కతిపయైర్వణిగ్భిరప్యధిష్ఠితం సదః కర్తవ్యం - యథాహ కాత్యాయనః ॥ కులశీలవయోవృత్తవిత్తవద్భిరమత్సరైః । వణిగ్భిస్స్యాత్కతిపయైః కులభూతైరధిష్ఠితమితి ॥ ౨ ॥

నియుక్తసభికలక్షణము.

తా॥ పూర్వశ్లోకోక్త బ్రాహ్మణులు గాక మఱికొందఱిని నియుక్తసభికులనుగా నియమింపవలయుఁ గావున వారిలక్షణములు చెప్పఁబడుచున్నవి ॥ వ్యాకరణ మీమాంసాదిశాస్త్రభిజ్ఞులును అధ్యయనసంపన్నులును ధర్మశాస్త్రభిజ్ఞులును సత్యసంధులును పగవానియందు మచ్చరంబు లేనివారును చెలికానియందు పక్షపాతంబు వహింపని వారును నైన బ్రాహ్మణోత్తములను మనుబృహస్పత్యాద్యుక్త ప్రకారము గా ముగ్వురనైనను అయిదుగురనైనను ఏడ్వురనైనను దానమానాదుల చే సత్కరించి తన సభయందు సభికులనుగా నుంచుకొనవలయుననియు - పూర్వశ్లోకోక్త బ్రాహ్మణులు ప్రభువు చే నియమింపఁబడక యథేచ్ఛముగా వచ్చియుండు వారనియు - ఈశ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడిన వారు నియుక్తసభికులనియు - ఈ నియుక్తసభికులు ప్రభువు న్యాయవ్యతిరిక్తముగా తీర్పు సేయు నెడల అట్లు కాదని నివారించి న్యాయప్రకారము తీర్పు సేయింపవలయుననియు అట్లు చేయనియెడల నియుక్తసభికులకు దోషము సంభవించుననియు - అనియుక్తసభికులకు న్యాయవిరుద్ధముగాఁ బలికినను న్యాయమును దెలుపకున్నను దోషముగాని తాము న్యాయమును జెప్పినను వినక న్యాయవ్యతిరిక్తముగా ప్రభువు సేయు తీర్పును నివారించకపోవుటవలన దోషము లేదనియు - సత్కులశీలవయోవంతులును ధనవంతులును రాగద్వేషాదివర్జితులును వంశపారంపర్యముగా రాజసభకు వచ్చుచుండెడు వారును నైన కొందఱు వర్తకులను గూడ లోకరంజనార్థమై సభయందుంచుకొని వ్యవహారవిచారణ సేయవలయుననియు తాత్పర్యము॥

సభికులకు దోషము సంభవించు[ట].

సభయందు వర్తకులఁ జేర్చుట.

మూ. 3 { అపశ్యతా కార్యవశాద్వ్యవహారాన్నృపేణ తు ।
సభ్యైస్సహ నియోక్తవ్యో బ్రాహ్మణస్సర్వధర్మవిత్ }

వ్యా॥ వ్యవహారాన్నృపః పశ్యేదిత్యుక్తం తత్రానుకల్పమాహ॥ అపశ్యతేతి॥ కార్యాన్తరవ్యాకులతయా వ్యవహారానపశ్యతా నృపేణ పూర్వోక్తైస్సభ్యైస్సహ - సర్వధర్మవిత్ సర్వాన్ ధర్మాన్ శాస్త్రోక్తాన్ సామయికాంశ్చ ధర్మాన్ వేత్తి వేత్తి విచారయతీతి సర్వధర్మవిత్ బ్రాహ్మణః న క్షత్రియాదిర్నియోక్తవ్యో వ్యవహారదర్శనే - తంచ కాత్యాయనోక్తగుణవిశిష్టం కుర్యాత్ - యథాహ॥ దాన్తం కులీనం మధ్యస్థమనుద్వేగకరం స్థిరమ్ । పరత్రభీరుం ధర్మిష్ఠముద్యుక్తం క్రోధవర్జితమితి । ఏవంభూత బ్రాహ్మణాసంభవే క్షత్రియం వైశ్యం వా నియుఞ్జీత- న శూద్రం-యథాహ కాత్యాయనః॥ బ్రాహ్మణో యత్ర న స్యాత్తు క్షత్రియం తత్ర యోజయేత్ । వైశ్యం వా ధర్మశాస్త్రజ్ఞం శూద్రం యత్నేన వర్జయేదితి । నారదేనాప్యయమేవ ముఖ్యో దర్శితః॥ ధర్మశాస్త్రం పురస్కృత్య ప్రాడ్వివాకమతే స్థితః సమాహితమతిః పశ్యేద్వ్యవహారాననుక్రమాదితి । ప్రాడ్వివాకమతే స్థితః సభ్యమతే స్థితః- రాజా చార్థిప్రత్యర్థినౌ పృచ్ఛతీతి ప్రాట్ - తయోర్వచనం విరుద్ధమవిరుద్ధం చ సభ్యైస్సహ వివినక్తి వివేచయతీతి వివాకః- ప్రాట్చాసౌ వివాకశ్చేతి ప్రాడ్వివాకః - ఉక్తంచ ॥ వివాదానుగతం పృష్ట్వా ససభ్యస్తత్ప్రయత్నతః । విచారయతి యేనాసౌ ప్రాడ్వివాకస్తతస్స్మృతః ఇతి॥ 3

తా॥ రాజశేఖరుండు తానే వ్యవహారములవిచారించుట ముఖ్యపక్షము- తనకు ఇతర కార్యవ్యాసంగము చేత వ్యవహారముల విచారింపనవకాశము లేని సమయమందు వ్యవహారముల విచారించుటకై పూర్వోక్త సభికులతోఁ గూడ సకలధర్మశాస్త్రాభిజ్ఞుండును దేశాచార సమయాచారాది విచారకుశలుండును ఇంద్రియనిగ్రహాద్యనేకగుణయుక్తుండును నైనయొక బ్రాహ్మణుఁడైనను అట్టి బ్రాహ్మణుఁడు లభింపని పక్షమందు ఉక్తగుణయుక్తుండైన క్షత్రియుఁడైనను తదభావపక్షమందు అట్టి వైశ్యుఁడైనను ప్రాడ్వివాకునిఁగా నిర్ణయింపవలయునని తాత్పర్యము॥ నారదుల చేత రాజవర్యుండు ప్రాడ్వివాకమతానుసారముగా వ్యవహారముల విచారింపవలయునని ప్రాడ్వివాకనియోగమే ముఖ్యత్వము చెప్పఁబడియున్నది ॥ ప్రాడ్వివాకుండనఁగా వాదిప్రతివాదులను ప్రశ్నచేసి వారు చెప్పెడి మాటలలోని వివిరుద్ధంబిదియవిరుద్ధంబని సభికులతోఁ గూడి నానావిధములుగా విచారించువాఁడనియర్థము. 3

(margin: ప్రాడ్వివాక లక్షణము.)

మూ. 4 { రాగాల్లోభాద్భయాద్వాపి స్మృత్యపేతాదికారిణః ।
సభ్యాః పృథక్పృథగ్దండ్యా వివాదాద్ద్విగుణం దమమ్॥ }

వ్యా॥ పూర్వోక్తాస్సభ్యాః రజసా నిరంకుశత్వేన తదభిభూతాః- రాగాత్ స్నేహాతిశయాత్ -లోభాల్లిప్సాతిశయాత్ - భయాత్ అపిచ - రాగాదితి ॥ పూర్వోక్తాస్సభ్యాః రజసా నిరంకుశత్వేన తదభిభూతాః- రాగాత్ స్నేహాతిశయాత్ - స్మృత్యపేతం స్మృతివిరుద్ధం- ఆదిశబ్దాదాచారాదపేతం కుర్వన్తః- పృథక్పృథగేకైకశో వివాదాద్వివాదపరాజయనిమిత్తం త్రాసాత్-స్మృత్యపేతం స్మృతివిరుద్ధం- ఆదిశబ్దాదాచారాదపేతం కుర్వన్తః- పృథక్పృథగేకైకశో వివాదాద్వివాదపరాజయనిమిత్తాత్ దమాద్ద్విగుణం దమం దణ్డ్యాః- న పునర్వివాదాస్పదీభూతాద్ద్రవ్యాత్ తథా సతి స్త్రీసంగ్రహణాదిషు దణ్డాభావప్రసంగః । రాగాద్దమాద్ద్విగుణం దమం దణ్డ్యాః- నపునర్వివాదాస్పదీభూతాత్ ... రాజా సర్వస్యేష్టే బ్రాహ్మణవర్జమితి గౌతమవచనాన్న బ్రాహ్మణా దణ్డ్యా ఇతి మన్తవ్యం- తస్య ప్రశంసార్థత్వాత్ -యత్తుషడ్భిః పరిహార్యో రాజ్ఞాఽవధ్యశ్చాదణ్డ్యశ్చాబహిష్కార్యశ్చాపరివాద్యశ్చాపరిహార్యశ్చేతి-తదపి స ఏష బహుశ్రుతో భవతి లోకవేదవేదాఙ్గవిద్వాకోవాక్యేతిహాసపురాణకుశలః ... స్వభిరతః షట్సు వా సామయాచారికేష్వభివినీతః ఇతి ప్రతిపాదితగుణస్తద్వృత్తిరష్టాచత్వారింశత్సంస్కారైస్సంస్కృతః త్రిషు కర్మస్వభిరతః షట్సు వా సామయాచారికేష్వభివినీత ఇతి ప్రతిపాదితబహుశ్రుతవిషయం న బ్రాహ్మణమాత్రవిషయం॥ 3

తా॥ సభికులలో నెవ్వరైనను రజోగుణప్రవిష్టులై స్నేహలోభభయాదులవలన స్మృత్యాచారవిరుద్ధముగా వ్యవహారము నువిమర్శించిరేని అట్టి వ్యవహారమందు వాదిప్రతివాదులలో నెవఁడు పరాజితుఁడైతే వానికి రాజు విధించు దండనకు రెట్టింపు శిక్షను ఆసభికులకు ప్రత్యేకముగా రాజు విధింపవలయునని యీ- రాగద్వేషాదులవలనఁ గాక అజ్ఞాన భ్రాంత్యాదులవలన శాస్త్రవిరు

(margin: సభికదండనము)

గ్యముగా జరిగించిరేని ఈశిక్షవిధింపఁగూడదని యీను తాత్పర్యము ॥ గౌతమాదులచేత బ్రాహ్మణునికిశిక్షవిధింపఁగూడదని చెప్పఁబడియున్నది - అయినను ఆశాస్త్రములో కవేదవేదాంగవిత్త్వాదిలక్షణయుక్తబహుశ్రుతబ్రాహ్మణవిషయముగ నుక సాధారణబ్రాహ్మణునికివధవ్యతిరిక్తమైనశిక్షవిధింపవచ్చునని తెలియఁదగినది. ౪

మూ. ౫ {స్మృత్యాచారవ్యపేతేన మార్గేణాధర్షితః పరైః ।
ఆవేదయతి చేద్రాజ్ఞే వ్యవహారపదం హి తత్ ॥}

వ్యా ॥ వ్యవహారవిషయమాహ ॥ స్మృత్యేతి ॥ ధర్మశాస్త్రసమయాచారవిరుద్ధేన మార్గేణ పరైరాధర్షితోఽభిభూతో యద్రాజ్ఞే ప్రాడ్వివాకాయ వా ఆవేదయతి విజ్ఞాపయతి చేత్ తదావేద్యమానం వ్యవహారపదం ప్రతిజ్ఞోత్తరసంశయహేతుపరామర్శప్రమాణనిర్ణయప్రయోజనాత్మకో వ్యవహారస్తస్య పదం విషయః - తస్యేదం సామాన్యలక్షణం - స చ ద్వివిధః శంకాభియోగస్తత్త్వాభియోగశ్చేతి - యథాహ నారదః ॥ ద్వివిధస్త్వభియోగస్తు విజ్ఞేయః శంకాతత్త్వాభియోగతః ॥ శంకాఽసతాం తు సంసర్గాత్తత్త్వం హోఢాదిదర్శనాదితి । హోఢా లోప్త్రం లింగమిత్యావత్ । తేన దర్శనం సాహోఢద్వాదశనం హోఢాదిదర్శనం తస్మాత్ - తత్త్వాభియోగోఽపి ద్వివిధః ప్రతిషేధాత్మకో విధ్యాత్మకశ్చేతి - యథా మత్తో హిరణ్యాదికం గృహీత్వా న ప్రయచ్ఛతి - క్షేత్రాదికం మమాపహరతీతి వా - ఉక్తం చ కాత్యాయనేన ॥ న్యాయ్యం స్వం నేచ్ఛతే కర్తుమన్యాయ్యం వా కరోతి య ఇతి - స పునశ్చాష్టాదశధా భిద్యతే - యథాహ మనుః ॥ తేషామాద్యమృణాదానం నిక్షేపోఽస్వామివిక్రయః । సంభూయ చ సముత్థానం దత్తస్యానపకర్మ చ ॥ వేతనస్యైవ చాదానం సంవిదశ్చ వ్యతిక్రమః । క్రయవిక్రయానుశయో వివాదస్స్వామిపాలయోః ॥ సీమావివాదధర్మశ్చ పారుష్యే దండవాచికే । స్తేయం చ సాహసం చైవ స్త్రీసంగ్రహణమేవ చ ॥ స్త్రీపుంధర్మో విభాగశ్చ ద్యూతమాహ్వయ ఏవ చ । పదాన్యష్టాదశైతాని వ్యవహారస్థితావిహేతి ॥ ఏతాన్యేవ ప్రత్యేకం భేదేన పునర్బహుత్వం గతాని - యథాహ నారదః ॥ ఏషామేవ ప్రభేదోఽన్యః శతమష్టోత్తరం స్మృతం । క్రియాభేదాన్మనుష్యాణాం శతశాఖో నిగద్యత ఇతి ॥ ఆవేదయతి చేద్రాజ్ఞ ఇత్యనేన స్వయమేవాగత్య ఆవేదయతి న రాజప్రేరితస్తత్పురుషప్రేరితో వేతి దర్శయతి - యథాహ మనుః ॥ నోత్పాదయేత్స్వయం కార్యం రాజా నాప్యస్య పూరుషః । న చ ప్రాపితమన్యేన గ్రసేతార్థం కథంచనేతి । పరైరితి - పరేణ - పరాభ్యాం - పరైరిత్యేకస్యైకేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా వ్యవహారో భవతీతి దర్శయతి - యత్తు నైకస్య బహుభిస్సార్ధం స్త్రీణాం ప్రేష్యజనస్య చ । అనాదేయో భవేద్వాదో ధర్మవిద్భిరుదాహృత ఇతి నారదవచనం తద్భిన్నసాధ్యద్వయవిషయం । ఆవేదయతి రాజ్ఞ ఇత్యనేనైవ రాజ్ఞా పృష్టో వినీతవేషశ్చావేదయేత్ । ఆవేదితం చ యుక్తం చేన్ముద్రాదినా తత్ప్రత్యర్థ్యాహ్వానమకల్యాదీనాం చానాహ్వానమిత్యాద్యర్థసిద్ధమితి నోక్తం । స్మృత్యంతరే తు స్పష్టార్థముక్తం - యథా ॥ కాలే కార్యార్థినం పృచ్ఛేత్ప్రణతం పురతః స్థితం । కింకార్యం కా చ తే పీడా మా భైషీర్బ్రూహి మానవ ॥ కేన కస్మిన్కదా కస్మాత్పృచ్ఛేదేవం సభాగతం । ఏవం పృష్టస్స యద్బ్రూయాత్సభ్యైః సహ బ్రాహ్మణైస్సహ ॥ విమృశ్య కార్యం న్యాయ్యం చేదాహ్వానార్థమతః పరం । ముద్రాం వా నిక్షిపేత్తస్మిన్పురుషం వా సమాదిశేత్ ॥ అకల్యబాలస్థవిరవిషమస్థక్రియాకులాన్ । కార్యాతిపాతివ్యసనినృపకార్యోత్సవాకులాన్ ॥ మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తభృత్యాన్నాహ్వానయేన్నృపః । న హీనపక్షాం యువతీం కులే జాతాం ప్రసూతికాం ॥ సర్వవర్ణోత్తమాం కన్యాం నా జ్ఞాతప్రభుకాః స్మృతాః । తదధీనకుటుంబిన్యస్స్వైరిణ్యో గణికాశ్చ యాః ॥ నిష్కులా యాశ్చ పతితాస్తాసామాహ్వానమిష్యతే । కాలం దేశం చ విజ్ఞాయ కార్యాణాం చ బలాబలం ॥ అకల్యాదీనపి శనైర్యానైరాహ్వానయేన్నృపః । జ్ఞాత్వాభియోగం యేఽపి స్యుర్వనే ప్రవ్రజితాదయః ॥ తానప్యాహ్వానయేద్రాజా గురుకార్యేష్వకోపయన్నితి । ఆసేధవ్యవస్థా వ్యర్థనాసిద్ధైవ నారదేనోక్తా ॥ వక్తవ్యేఽర్థే హ్యతిష్ఠంతముత్క్రామంతం చ తద్వచః । ఆసేధయేద్వివాదార్థీ యావదాహ్వానదర్శనమితి - స చ తుః ప్రకారో భవతి ॥ స్థానాసేధః కాలకృతః ప్రవాసాత్కర్మణస్తథా । చతుర్విధస్స్యాదాసేధో నాసిద్ధస్తం విలంఘయేత్ ॥ ఆసేధకాల ఆసిద్ధ ఆసేధం యోఽతివర్తతే । స వినేయోఽన్యథా కుర్వన్నాసేద్ధా దండభాగ్భవేత్ ॥ నదీసంతారకాంతారదుర్దేశోపప్లవాదిషు । ఆసిద్ధస్తం పరాసేధముత్క్రామన్నాపరాధ్నుయాత్ ॥ నిర్వేష్టుకామో రోగార్తో యియక్షుర్వ్యసనే స్థితః । అభియుక్తస్తథాఽన్యేన రాజకార్యోద్యతస్తథా ॥ గవాం ప్రచారే గోపాలాస్సస్యావాపే కృషీవలాః । శిల్పినశ్చాపి తత్కాలమాయుధీయాశ్చ విగ్రహ ఇతి ॥ ఆసేధో రాజాజ్ఞయావరోధః - అకల్యాదయః పుత్రాదికమన్యం వా సుహృదం ప్రేషయిష్యంతి - న చ లేఖార్థవాదినః ॥ యోఽసన్భ్రాతా న చ పితా న పుత్రో న నియోగకృత్ । పరార్థవాదీ దండ్యస్స్యాద్వ్యవహారేషు విబ్రువన్నితి నారదవచనాత్ ॥ ౫

తా ॥ ఎవఁడైనను ధర్మశాస్త్రసమయాచారాదివిరుద్ధమైనపద్ధతివలన పరులచేతనన్యాయము చేయఁబడినవాఁ

వైడె ప్రభువుకొఱకైనను ప్రాడ్వివాకుండనునధికారికొఱకైననువిన్నవించుకొనెడు అర్థంజేసికొనవో
వ్యవహారవిషయము.
ఆయర్థంబే వ్యవహారంబునకాస్పదంబగును॥ ఆవ్యవహారము మర్థిసాంగత్యమువలనఁబ్రభవించఁబ
డెనేనిశంకాభియోగము నియుగు స్తుతిమాటవల్లనైనను ప్రత్యక్షముగాఁజూచుటవల్లనైనను లి
గెనేనితత్వాభియోగమనియునిట్లురెండువిధములుగానారదులచేవిభజింపఁబడియున్నది - త
త్వాభియోగవ్యవహారంబునకును ప్రతిషేధాత్మకము విధ్యాత్మకము అని రెండు భేదములుగలవు- ఇతఁడునాయొద్దనప్పుఁదీసుకొ
నితిరుగా నివ్వకున్నాఁడని వ్యవహరించుటప్రతిషేధాత్మకము - నాభూమి మొదలైనవానినపహరించియన్యాయముగా నే
ఁచుచున్నాఁడని వ్యవహరించుటవిధ్యాత్మకము ॥ ఇవియునుంగాక మనుస్మృతియందు వ్యవహారపదంబులు పదునెనిమిదివి
ధములుగావిభజింపఁబడియున్నవి- అదియెట్లనిన-ఋణాదానము-అనఁగాఅప్పిచ్చుట పుచ్చుకొ
వ్యవహారస్థానములు ౧౮.
నుట మొదలైనవాటివిధానము ౧॥ నిక్షేపము-అనఁగా పరునియొద్దదాఁచిపెట్టుట ౨
అస్వామివిక్రయము-అనఁగానొకనివస్తువును తనదియొకఁడువిక్రయించుట ౩ ॥ సంభూయసము
త్థానము-అనఁగావర్తకులు మొదలగువారొకపక్షీభవించి యొకకార్యము జరిగించుట. ౪ ॥ దత్తా
ప్రదానికము-అనఁగాదానము చేసినసొమ్ము క్రోధముల చేతనివ్వక పోవుట. ౫ ॥ వేతనాదానము-అనఁగాజీతమియ్యక పో
వుట. ౬॥ సంకేతాతిక్రమణము-అనఁగాచేసుకొన్నవ్యవస్థను తప్పిపోవుట. ౭ ॥ క్రయవిక్రయానుశయము - అనఁగా క్ర
యముగాని విక్రయముగానిచేసి తిరుగు బాటవుట ౮॥ స్వామిపాలవివాదము-అనఁగాస్వామిభృత్యులతగవు ౯ ॥ సీమావి
వాదము-అనఁగాపొలిమేరతగవు. ౧౦॥ వాక్పారుష్యము-అనఁగా తిట్టుట. ౧౧॥ దండపారుష్యము-అనఁగాకొట్టుట ౧౨॥
స్తేయము-అనఁగా మోసముచేతనైనను దొంగతనము చేతనైననుపరులసొమ్మునపహరించుట. ౧౩ ॥ సాహసము-అనఁగా
విషముపెట్టుటనఱుకుట మొదలుగాఁగలది. ౧౪॥ స్త్రీసంగ్రహణము-అనఁగాపరస్త్రీనిసంగ్రహించుట. ౧౫ ॥ స్త్రీపుంధ
ర్మము-అనఁగాదంపతులపరస్పరధర్మము. ౧౬॥ దాయవిభాగము. ౧౭ ॥ ద్యూతము-అనఁగాజూదము- సమాహ్వయ
ము-అనఁగాకోడిపందెము మొదలుగాఁగల ప్రాణిద్యూతము. ౧౮॥ సమాహ్వయము ద్యూతభేదమేకాఁబట్టి అష్టాదశసంఖ్య
కుఅనుపపత్తిలేదు- ఈయష్టాదశపదంబులును మనుష్యుల క్రియాభేదంబువలననూటయెనిమిదివిధంబులగునని నారదులచే
జెప్పఁబడియున్నది ॥ ఆవేదయతిచేద్రాజ్ఞే-అని చెప్పుటవలన ఎవ్వఁడైనను వాదియైవచ్చి విజ్ఞాప
రాజు కార్యమునుకల్పించుకొనగూడదనుట.
నచేసుకొన్నవాదమును విచారింపవలయుఁగాని రాజైనను రాజసంబంధిపురుషులైనను ఎవరికైన
నవివాదములుగలవారని వెతికి కార్యములఁగల్పించుకొనఁగూడదనియు- ఎవఁడైనను తెచ్చినవి
వాదమును విచారింపక అణఁచివేయఁగూడదనియు మనువచనానుసారముగా తెలియఁదగినది ॥
ఒకనికి అనేకులతోఁడఁగలిగి యున్న వాదమునుపట్టఁగూడదని ప్రతిపాదింపుచున్న వారివచనము
అనేకపదసంకీర్ణవిషయముగనుక ఒకనితోనైనను ఇద్దరితోనైనను అనేకులతోనైనను గలిగి యున్న
వాదమునుపట్టి భూపాలుఁడువిచారింపవలయు ॥ పదికొన్నివిశేషములు ఇతరస్మృతులయందుం
జెప్పఁబడియున్నవి - అదియెట్లనిన-విజ్ఞాపనములవిచారించుటకై ప్రభువు నిర్ణయించియున్న కా
కార్యార్థియైవచ్చిన వాని ప్రశ్నసేయుట.
లమందు కార్యార్థియైనవాఁడునీతవేషుఁడైన ప్రాడ్వివాకుఁడై రాజునెదుటనిలువవలయు - ఇట్లుతన
యెదుటనిలుచున్నకార్యార్థినినీకార్యమేమి యెవరివల్లనైననీకు బాధగలిగియున్నదా భయపడ
క చెప్పుమని ప్రభువు ప్రసన్నముఖుఁడై అడుగవలయు - ఇట్లడుగఁగా వాఁడువిజ్ఞాపనచేసుకొనెడు
సంగతులను పత్రికయందు వ్రాయించి సభికులతోఁబర్యాలోచించి వానివాదము న్యాయ్యమై
ఆహ్వానము-అసంగానము
యుండెనాతముద్రను వాదియొద్దనిప్పించియైనను ఆహ్వానపత్రిక నంపియైనను ముద్రించుటను
పియైనను ప్రతివాదినిగప్పించవలయు - ఇట్లురిప్పించునెడలరోగి బాలవృద్ధులను కార్యార్థివారి
విషమస్థానమందున్నవారిని శుభాశుభకార్యములయందుముఖ్యులైయున్న వారిని రాజకార్య
మందున్నవారిని ఉత్సవకార్యమందున్నవారిని కల్లుత్రాగి విమత్తులైయున్నవారిని పిచ్చిపట్టియు
న్నవారిని భూతావేశాదులవల్ల ఒడలెఱుంగకయున్నవారిని పీడితులైయున్నవారిని వరాక్షనుడైన

భృత్యులను - దిక్కులేనియువతులను సత్కులమందుఁబుట్టినమానవతులను బాలింతరాండ్రను బ్రాహ్మణస్త్రీలను పెండ్లిగానివతుచులను వీరిని సాధారణముగా త్వరపడి పిలుపించఁగూడదు-అయితే కాలదేశములఁజూచి కార్యములబలాబలములనెఱింగి ముఖ్యముగా పిలుపించవలసియున్నపక్షమందు ఎవరినే యే విధంబునఁబిలుపించవచ్చునో వారివారి నాయా విధంబున మెల్లమెల్లగా నడిపించి నైనను వాహనములచేత నైనను పిలుపించవలయు-కుటుంబకార్యములనిర్వహించునట్టి స్త్రీలను వ్యభిచారిణులను వేశ్యలను ముట్టుడిగినవృద్ధస్త్రీలను కుల భ్రష్టలను వీరిని సాధారణముగా పిలుపించవచ్చును - వాదమానవచ్చుననియెఱింగియెవ్వరైనను అడవియందును సన్యాసి ప్రభృతులై యుండిరేని వారినిఁగూడ బలమైన కార్యములయందు రాజు కోపించుకొనక పిలువనంపించవలయు - రోగబాల్యవార్ధకాద్యనుపపత్తులు లేకుండియు ప్రతివాదులు ఆహ్వానానంతరము రాకయుండిరేని నారదోక్తప్రకారముగా వారిని ఆసేధింపవలయు- ఆసేధంబనఁగా రాజాజ్ఞచే నిరోధించుట-అది-స్థానాసేధము - కాలాసేధము-ప్రవాసాసేధము-కర్మాసేధము- అని చతుర్విధమై ప్రసిద్ధి- ఈవివాదపరిష్కారము వఱకిచ్చటనుండి కదలఁగూడదని యానపెట్టుట స్థానాసేధము - ఇంతకాలమువఱకిచ్చటనే యుండవలయునని యానపెట్టుట కాలాసేధము - ప్రతివాదిప్రయాణమును నిరోధించుట ప్రవాసాసేధము - ఏకార్యంబును జేయఁగూడదనినిరోధించుట కర్మాసేధము॥ ఇట్లు రాజాజ్ఞానుసారముగా వాదిచేనిరోధింపఁబడిన వాఁడు ఆయాసేధమునతిక్రమించెనేని శిక్షార్హుఁడగును-ఏఱుదాఁటునప్పుడును మహారణ్యమందును దుర్దేశమందును ఉపద్రవకాలమందును ఆసేధమునతిక్రమించిన వాఁడు శిక్షార్హుండుగాఁడు॥ వివాహకాలములను రోగార్తులను యాగము సేయఁబూనినవారిని వ్యసనులను మఱియొక వాదమందు ప్రతివాదులైయున్న వారిని రాజకార్యమందుండువారిని ఆవులమేపుచుండునప్పుడు గోపాలకులను విత్తనము చల్లుచుండునప్పుడు కృషీవలులను శిల్పకార్యము సేయుచుండునప్పుడు శిల్పులను యుద్ధము సేయుచుండునపుడు ఆయుధహస్తులను వీరిని నిరోధించఁగూడదు-ఇట్టివారిని నిరోధించినపక్షమందు వాది శిక్షార్హుఁడగును - రోగివృద్ధాదులు రాజసభకువచ్చుటకుయుక్తము లేక తమపుత్ర భ్రాతృ మిత్రాదులనైనను వకీళ్లనైనను పంపించినపక్షమందు వారిమూలకముగా ప్రభువు ఆవ్యవహారముల విచారింపవచ్చును - అట్లు పంపించఁబడిన పుత్రాదులైనను వకీళ్లయినను ప్రత్యర్థిపక్షము నవలంబించి నసంభాషించిరేని శిక్షార్హులగుదురు-ఇట్లు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౫

ఆసేధము-అనఁగా నేమి

వకీళ్లవిషయము.

మూ ౬ { ప్రత్యర్థినో౽గ్రతో లేఖ్యం యథావేదితమర్థినా।
సమామాసతదర్ధాహర్నామజాత్యాదిచిహ్నితమ్॥ }

వ్యా॥ ప్రత్యర్థినిముద్రాలేఖ్యపురుషాణామన్యతమేనానీతే కిం కుర్యాదిత్యత ఆహ॥ ప్రత్యర్థిన ఇతి॥ అర్థ్యత ఇత్యర్థః సాధ్యః సో౽స్యాస్తీత్యర్థీ - తత్ప్రతిపక్షః ప్రత్యర్థీ తస్యాగ్రతః పురతో లేఖ్యం లేఖనీయం-యథా యేన ప్రకారేణ - పూర్వమావేదనకాలే ఆవేదితం తథా న పునరన్యథా - అన్యథావాదిత్వేన భంగప్రసంగాత్ -అన్యవాదీ క్రియాద్వేషీ నోపస్థాతా నిరుత్తరః। ఆహూతప్రపలాయీ చ హీనః పంచవిధః స్మృత ఇతి॥ ఆవేదనకాలఏవార్థివచనస్య లిఖితత్వాత్పునర్లేఖనమనర్థకమిత్యత ఆహ- సమామాసేత్యాది। సంవత్సరమాసపక్షతిథివారాద్యర్థిప్రత్యర్థినామబ్రాహ్మణాదిజాత్యాదిచిహ్నితం-ఆదిశబ్దేన ద్రవ్యతత్సంఖ్యాస్థానవేళాక్షమాలింగాదినిగృహ్యంతే - యథోక్తం। అర్థవాన్ధర్మసంయుక్తం పరిపూర్ణమనాకులం। సాధ్యవద్వాచకపదం ప్రకృతార్థానుబంధిచ। ప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చ నిశ్చితం సాధనక్షమం। సంక్షిప్తం నిఖిలార్థం చ దేశకాలావిరోధి చ। వర్షర్తుమాసపక్షాహోవేళాదేశప్రదేశవత్। స్థానావసథసాధ్యాఖ్యా జాత్యాకారవయోయుతం। సాధ్యప్రమాణసంఖ్యావదర్థిప్రత్యర్థినామవత్। పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిరంకితం। క్షమాలింగాత్మపీడావత్కథితాహర్తృదాయకం। యదావేదయతే రాజ్ఞే తద్భాషేత్యభిధీయత ఇతి। భాషాప్రతిజ్ఞా పక్ష ఇత్యర్థాంతరం- ఆవేదనసమయే కార్యమాత్రం లిఖితం ప్రత్యర్థినో౽గ్రతస్సమామాసాదివిశిష్టం లిఖ్యత ఇతి విశేషః- సంవత్సరాదివిశేషణం యద్యపి సర్వవ్యవహారేషు నోపయుజ్యతే - తథాప్యాధిప్రతిగ్రహక్రయేషు నిర్ణయార్థముపయుజ్యతే॥ ఆధౌ ప్రతిగ్రహే క్రీతే పూర్వాత్తు బలవత్తరేతి వచనాత్ - అర్థవ్యవహారేపి ఏకస్మిన్వత్సరే యత్సంఖ్యాకం ద్రవ్యం యుతో యేన గృహీతం ప్రత్యర్పితం చ - పునరన్యస్మిన్వత్సరే తద్ద్రవ్యం తత్సంఖ్యాకం తత ఏవ గృహీతం యాచ్యమానో యది బ్రూయాత్సత్యం గృహీతం ప్రత్యర్పితం చేతి-వత్సరాంతరే గృహీతం ప్రత్యర్పితం చ నాస్మిన్వత్సర ఇత్యుపయుజ్యతే - ఏవం మాసాద్యపి యోజ్యం - దేశస్థానాదయః పునః స్థావరేష్వేవోపయుజ్యంతే॥ దేశశ్చ వత

భాస్థానం సన్నివేశస్తథైవ చ । జాతిస్సంజ్ఞాధివాసశ్చ ప్రమాణం క్షేత్రనామ చ ॥ పితృపైతామహం చైవ పూర్వరాజానుకీర్తనం । స్థావరేషు వివాదేషు దశైతాని నివేశయేదితి స్మరణాత్ ॥ దేశో మధ్యదేశాదిః-స్థానం వారాణస్యాది-సన్నివేశస్తత్రైవ పూర్వాపరదిగ్భాగావచ్ఛిన్నస్వరూపనివిష్టగృహక్షేత్రాదిః - జాతిరర్థిప్రత్యర్థినోః బ్రాహ్మణత్వాదిః-సంజ్ఞా చ దేవదత్తాదిః అధివాసః సమీపదేశనివాసీ జనః - ప్రమాణం నివర్తనాది పరిమాణం - క్షేత్రాణాం నామ శాలిక్షేత్రం క్రముకక్షేత్రం కృష్ణభూమిః పాండుభూమిరితి-పితృపితామహం చ నామ అర్థిప్రత్యర్థినోః పూర్వేషాం త్రయాణాం రాజ్ఞాం నామకీర్తనం చేతి-సమామాసాదీనాం యస్మిన్ కాలే వ్యవహారే యోపయుజ్యతే తత్ర తావల్లేఖనీయమితి తాత్పర్యార్థః - ఏవం పక్షలక్షణే స్థితే పక్షలక్షణరహితానాం పక్షవదవభాసమానానాం పక్షాభాసత్వం సిద్ధమేవేతి యోగీశ్వరేణ న పృథక్పక్షాభాసా ఉక్తాః - అన్యైస్తు స్పష్టార్థముక్తాః ॥ అప్రసిద్ధం నిరాబాధం నిరర్థం నిష్ప్రయోజనం । అసాధ్యం వా విరుద్ధం వా పక్షాభాసం వివర్జయేదితి । అప్రసిద్ధం మదీయం శశవిషాణం గృహీత్వా న ప్రయచ్ఛతీత్యాది - నిరాబాధం అస్మద్గృహప్రదీపప్రకాశేనాయం స్వగృహే వ్యవహరతీత్యాది - నిరర్థం అభిధేయరహితం కచటతపం గజడదబమిత్యాది - నిష్ప్రయోజనం యథా అయం దేవదత్తోస్మద్గృహసన్నిధౌ సుస్వరమధీత ఇత్యాది - అసాధ్యం యథా అహం దేవదత్తేన సభ్రూభంగముపహసిత ఇత్యాది - ఏతద్బాధనాసంభవాదసాధ్యం అల్పకాలత్వాన్న సాక్షిసంభవో లిఖితం దూరతోల్పత్వాన్న దివ్యమితి-విరుద్ధం యథా అహం మూకేన శప్త ఇత్యాది - పురరాష్ట్రాదివిరుద్ధం వా ॥ రాజ్ఞా విసర్జితో యశ్చ యశ్చ పౌరవిరోధకృత్ । రాష్ట్రస్య వా సమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ । అన్యే వా యే పురగ్రామమహాజనవిరోధకాః ॥ అనాదేయాస్తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితా ఇతి । యత్తు-అనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో న సిద్ధ్యతీతి - తత్ర యద్యనేకవస్తుసంకీర్ణ ఇత్యుచ్యతే తదాసద్దోషః - మదీయమనేన హిరణ్యం వాసోరూప్యాదిచాపహృతమిత్యేవంవిధస్యాదుష్టత్వాత్ - ఋణాదానపదసంకీర్ణేప పక్షాభాసత్వమితి చేత్తదపి న - మదీయా రూపకా అనేన వృద్ధ్యా గృహీతాః సువర్ణం చాస్య హస్తే నిక్షిప్తం మదీయం క్షేత్రమపహరతి చేత్యాదీనాం పక్షత్వమిష్యత ఏవ - కింతు క్రియాభేదాత్క్రమేణ వ్యవహారో న యుగపదిత్యేతావత్ - యథాహ కాత్యాయనః ॥ బహుప్రతిజ్ఞం యత్కార్యం వ్యవహారేషు నిశ్చితం । కామం తదపి గృహ్ణీయాద్రాజా తత్వబుభుత్సయేతి - తస్మాదనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో యుగపన్న సిద్ధ్యతీతి తస్యార్థః । అర్థిగ్రహణాత్పుత్రపౌత్రాదీనాం గ్రహణం - తేషామేకార్థత్వాత్ - నియుక్తస్యాపి నియోగేనైవ తదేకార్థత్వాపేక్షాత్ । అర్థినా సన్నియుక్తో వా ప్రత్యర్థిప్రహితోపి వా । యో యస్యార్థే వివదతే తయోర్జయపరాజయావితి స్మరణాత్ । నియుక్తజయపరాజయౌ మూలస్వామినోరేవ - ఏతచ్చ భూమావు ఫలకే వా పాండులేఖేన లిఖిత్వా ఆవాపోద్ధారేణ శోధితం పశ్చాత్పత్రే నివేశయేత్ ॥ పూర్వపక్షం స్వభావోక్తం ప్రాడ్వివాకోభిలేఖయేత్ । పాండులేఖేన ఫలకే తతః పత్రే విశోధితమితి కాత్యాయనస్మరణాత్ - శోధనం చ యావదుత్తరదర్శనం కర్తవ్యం-నాతః పరం కర్తవ్యం - అన్యథా అనవస్థాప్రసంగాత్ - అత ఏవ నారదేనోక్తం ॥ శోధయేత్పూర్వవాదం తు యావన్నోత్తరదర్శనం । అవష్టబ్ధస్యోత్తరేణ నివృత్తం శోధనం భవేదితి ॥ పూర్వపక్షమశోధయిత్వైవ యద్యుత్తరం దాపయంతి సభ్యాస్తదా రాగాల్లోభాదిత్యాద్యుక్తదండేన సభ్యా దండ్యా ఇత్యాపన్నః ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం వ్యవహారః ప్రవర్తనీయో రాజ్ఞేతి ॥ ౬

తా ॥ ఇట్లు రాజాజ్ఞ చేత పిలుపించఁబడి ప్రతివాది వచ్చిన తర్వాత వాదియైనవాఁడు మొదట సంక్షేపముగా వ్రాయించియున్న తన వాదసంగతులను తిరుగా ప్రతివాదియెదుట రాజసమ్ముఖమునందు సవిస్తరంబుగా వ్రాయించవలయు - మొదటి విజ్ఞాపనకాలమందొకవిధముగా వ్రాయించి ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు మరియొకవిధముగా వ్రాయించేనేని వాఁడు హీనవాదియై భంగపడును కాఁబట్టి మొదట వ్రాయించిన సంగతులకు విరుద్ధముగాకుండునట్లు వ్రాయించవలయు ॥ సవిస్తారంబనఁగా నెట్లనిన సంవత్సరమాసపక్షతిథివారములును వాది ప్రతివాదుల పేళ్లును వాది ప్రతివాదుల జాతులును వివాదాస్పదీభూతంబైన ద్రవ్యంబును ఆ ద్రవ్యపరిమాణంబును దేశస్థానాదులును ప్రాతర్మధ్యాహ్నాదికాలంబులును వాది ప్రతివాదుల వయస్సులును-ఇత్యాదివిషయములతోఁ గూడ అర్థనిగమనసంయుక్తమిత్యాద్యుక్తలక్షణయుక్తమైయుండునట్లు వ్రాయించవలయు-దీనికి భాషాపత్రిక యనియు ప్రతిజ్ఞాపత్రిక యనియు పక్షమనియు నామంబులు ॥ ఒకస్థలమునైనను ఒక గృహమునైనను కుటి దేనినైనను ఇద్దరుముగ్గురు కుదువ యుంచుకొనిగాని దానమువల్ల ప్రతిగ్రహించిగాని క్రయమునకుఁ దీసుకొనిగాని వివాదపడిరేని మొదట జరిగింపఁబడియున్న కుదువ మొదలైనవి బలవత్తరంబులగును గనుక అట్టి వ్యవహారములయందు ముందు వెనుకలు దెలియుటకు సంవత్సరమాసాదులుపయోగించును-అర్థవ్యవహారమందును వడ్డి మొదలైనవాటికి సంవత్సరమా

ప్రతిజ్ఞాపత్రిక అనఁగా అర్జీ.

పాదులుపయోగించును - మఱియుమధ్యదేశాదిదేశభేదంబును - కాశీకాంచ్యాదిస్థానభేదంబును - ప్రాగ్వపశ్చిమాదిదిగ్భాగములయందున్నగృహక్షేత్రాదులును-వాదిప్రతివాదులకులనామంబులును- సమీపదేశమందున్నసాక్ష్యాదిజనంబులును-వివాదాస్పదమైయున్నభూమికిచుట్టునుండెడుహద్దులును-వరిమడి- జొన్నచేను- కృష్ణభూమి- అనునిత్యాదిభూస్వరూపంబును- వాదిప్రతివాదులతాతతండ్రులపేళ్లును- తత్కాలప్రభునామంబును - ఆప్రభువుయొక్కతాతతండ్రులనామధేయంబులును-ఇవియన్నియుభూమ్యాదిస్థావరవ్యవహారములయందుపయోగించును- ఇట్లుపవ్యవహారమందుఎంతమాత్రముపయోగించునో ఆవ్యవహారమందు అంతమాత్రము వ్రాయించవలయు - ఈచెప్పఁబడినలక్షణములకువ్యతిరిక్తముగాప్రతిజ్ఞాపత్రికవ్రాయించఁబడెనేని అదిపక్షాభాసమనంబడును- ఆపక్షాభాసంబులు- అప్రసిద్ధము- నిరాబాధము-నిరర్థకము-నిష్ప్రయోజనము-అసాధ్యము-విరుద్ధము- అనియాఱువిధంబులు ॥ లోకమందుకుందేటికికొమ్ములేదుగనుకనాకుందేటికొమ్మునుదీసుకొనియివ్వకున్నాఁడనుటఅప్రసిద్ధము। మాయింటిదీపప్రకాశముచేతతనయింటిపనులుజరిగించుకొనుచున్నాఁడనుటనిరాబాధము। అర్థములేనికచటతపాదిశబ్దములచేప్రతిజ్ఞాపత్రికవ్రాయించుటనిరర్థకము। వీఁడు నాయింటియొద్దసుస్వరముగానధ్యయనముసేయుచున్నాఁడనుటనిష్ప్రయోజనము। వీఁడుకనుబొమనుడిచేతనన్నెక్కరించినాఁడనుటఅసాధ్యము ఇది అత్యల్పకాలకార్యముగనుక దీనికిసాక్ష్యాదిసాధనములుండవు-అల్పకార్యముగనుకప్రమాణముసేయింపనర్హంబుగాదుకాఁబట్టిఅసాధ్యమనంబడును। మూగవాఁడునన్నుతిట్టినాఁడనివ్యవహరించుటవిరుద్ధము - పురరాష్ట్రగ్రామహాజనాదివిరుద్ధముగా వ్యవహరించుటయునువిరుద్ధమనంబడును। ఇట్లులక్షణవిరుద్ధంబుగావ్రాయించఁబడినప్రతిజ్ఞాపత్రికనుభూవల్లభుండంగీకరింపక ఆవాదమునుత్రోసివేయవలయు॥ క్రియాభేదముగలఅనేకవ్యవహారంబులకువేర్వేరుగాప్రతిజ్ఞాపత్రికలనిచ్చుకొనవలయుఁగాని యేకకాలంబునఁగూడదు- అదియెట్లనిన - ఇతఁడుకొన్నిరూపాయలువడ్డికిఁదీసుకొన్నాఁడు-కొన్నిసొమ్ములువీనియొద్దదాఁచఁబెట్టియున్నాను-వీఁడునాభూమినపహరింపుచున్నాఁడు ఇత్యాదివ్యవహారములకుప్రత్యేకముగావాదములు తేవలయును-నాసొమ్ములనునావస్త్రములను నారూపాయలనువీఁడపహరించినాఁడను నిట్టిక్రియాభేదములేని అనేకవస్తుసంకీర్ణవ్యవహారమునకు ఏకకాలమందే ప్రతిజ్ఞాపత్రికవ్రాయించివ్యవహరింపవచ్చును॥ అర్థిప్రత్యర్థిశబ్దములవలనతత్పుత్రపౌత్రాదులును గ్రహింపఁబడుదురు। ఇదియునుంగాకవాదిప్రతివాదులుతమకుబదులుగావివాదార్థమైయితరులఁబంపించిరేని వారికిఁగలుగుజయాపజయములు ఆవాదిప్రతివాదులనేపొందును- ఈచెప్పఁబడినప్రతిజ్ఞాపత్రికసంగతినిప్రాడ్వివాకుఁడుమొదటపలకమీఁదవ్రాయించిలెస్సగాశోధించిపిమ్మటపత్రికయందువ్రాయించవలయు- అయితే ప్రతివాదిఉత్తరమును(అనఁగాఆనసరు)ఇచ్చుకొనువఱకుప్రతిజ్ఞాపత్రికనుశోధింపవచ్చునుగానిపిమ్మటశోధింపఁగూడదు - ఒకవేళసభికులురాగద్వేషములవల్ల ప్రతిజ్ఞాపత్రికనుశోధింపక ప్రతివాదివల్లఉత్తరమునుదీసుకొనిరేని నాలవశ్లోకమందుఁజెప్పఁబడినప్రకారము ప్రభువు ఆసభికులకుశిక్ష విధించిమరల ప్రతిజ్ఞాపత్రికమొదలుకొనివ్యవహారమునుజరిగించవలయు ననితాత్పర్యము॥ ౬

మూ. శ్రుతార్థస్యోత్తరం లేఖ్యం పూర్వావేదకసన్నిధౌ॥౭॥

వ్యా ॥ ఏవంశోధితేపత్రారూఢేపూర్వపక్షేకింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ శ్రుతార్థస్యేతి॥ శ్రుతోభాషార్థోయేనప్రత్యర్థినాసశ్రుతార్థః - తస్యోత్తరంపూర్వపక్షాదుత్తరత్రభవతీత్యుత్తరం-లేఖ్యంలేఖనీయం-పూర్వావేదకస్యఅర్థినస్సన్నిధౌసమీపే- ఉత్తరంచయత్పూర్వోక్తస్యనిరాకరణంతదుచ్యతే। యథాహ। పక్షస్యవ్యాపకంసారమసందిగ్ధమనాకులం। అవ్యాఖ్యాగమ్యమిత్యేతదుత్తరంతద్విదోవిదురితి। పక్షస్యవ్యాపకంనిరాకరణసమర్థం-సారంన్యాయ్యంన్యాయాదనపేతం-అసందిగ్ధంసందేహరహితం-అనాకులంపూర్వాపరావిరుద్ధం-అవ్యాఖ్యాగమ్యంఅప్రసిద్ధపదప్రయోగేణక్లిష్టవిభక్తిసమాసాధ్యాహారాభిధానేనవా-అన్యదేశభాషాభిధానేనవాయద్వ్యాఖ్యేయార్థంనభవతితత్సదుత్తరం - తచ్చతుర్విధంసంప్రతిపత్తిర్మిథ్యాప్రత్యవస్కందనంపూర్వన్యాయశ్చేతి-యథాహకాత్యాయనః। సత్యంమిథ్యోత్తరంచైవప్రత్యవస్కందనంతథా।పూర్వన్యాయవిధిశ్చైవముత్తరంస్యాచ్చతుర్విధమితి॥ తత్రసత్యోత్తరంయథా

రూపకశతం మహ్యం ధారయతీత్యుక్తే సత్యం ధారయామీతి - యథాహ ॥ సాధ్యస్య సత్యవచనం ప్రతిపత్తిరుదాహృతేతి । మిథ్యోత్తరం తు నాహం ధారయామీతి - తథాచ కాత్యాయనః ॥ అభియుక్తోఽభియోగస్య యది కుర్యాదపహ్నవం । మిథ్యా తత్తు విజానీయాదుత్తరం వ్యవహారత ఇతి । తచ్చ మిథ్యోత్తరం చతుర్విధం । మిథ్యైతన్నాభిజానామి తదా తత్ర న సన్నిధిః । అజాతశ్చాస్మి తత్కాల ఇతి మిథ్యా చతుర్విధమితి । ప్రత్యవస్కందనం నామ - సత్యం గృహీతం ప్రతిదత్తం ప్రతిగ్రహేణ లబ్ధమితి వా - యథాహ నారదః ॥ అర్థినా లేఖితో యోఽర్థః ప్రత్యర్థీ యది తం తథా । ప్రపద్య కారణం బ్రూయాత్ప్రత్యవస్కందనం స్మృతమితి । ప్రాఙ్న్యాయోత్తరం తు యత్రాభియుక్త ఏవం బ్రూయాదస్మిన్నర్థే అనేనాహమభియుక్తస్తత్ర చాయం వ్యవహారమార్గేణ పరాజిత ఇతి - ఉక్తం చ కాత్యాయనేన ॥ ఆచారేణావసన్నోఽపి పునర్లేఖయతే యది । సోఽభిధేయో జితః పూర్వం ప్రాఙ్న్యాయస్స ఉచ్యత ఇతి - ఏవముత్తరలక్షణే స్థితే ఉత్తరలక్షణరహితానాముత్తరవదవభాసమానానాముత్తరాభాసత్వమర్థసిద్ధం స్పష్టీకృతం చ స్మృత్యంతరే ॥ సందిగ్ధమన్యత్ప్రకృతాదత్యల్పమతిభూరి చ । పక్షైకదేశవ్యాప్యన్యత్తథా నైవోత్తరం భవేత్ । యద్వ్యస్తపదమవ్యాపి నిగూఢార్థం తథాకులం । వ్యాఖ్యాగమ్యమసారం చ నోత్తరం స్వార్థసిద్ధయ ఇతి । తత్ర సందిగ్ధం యథా - సువర్ణశతమనేన గృహీతమిత్యుక్తే సత్యం గృహీతం సువర్ణశతం మాషశతం వేతి - ప్రకృతాదన్యద్యథా - సువర్ణశతాద్యభియోగే పణశతం ధారయామీతి - అత్యల్పం - సువర్ణశతాభియోగే పంచ ధారయామీతి - అతిభూరి - సువర్ణశతాభియోగే ద్విశతం ధారయామీతి - పక్షైకదేశవ్యాపి - హిరణ్యవస్త్రాద్యభియోగే హిరణ్యం గృహీతం నాన్యదితి - వ్యస్తపదం - ఋణాదానాభియోగే పదాంతరేణోత్తరం - యథా సువర్ణశతాభియోగే అనేనాహం తాడిత ఇతి - అవ్యాపి దేశస్థానాదివిశేష... వ్యాపి - యథా మధ్యదేశే వారాణస్యాః పూర్వస్యాం దిశి క్షేత్రమనేనాపహృతమితి పూర్వపక్షే లిఖితే న క్షేత్రమపహృతమితి - నిగూఢార్థం - యథా సువర్ణశతాభియోగే కిమహమేవాస్మై ధారయామీత్యత్ర ధ్వనిః ప్రాడ్వివాకస్సభ్యో వా అర్థీ వా అన్యస్మై ధారయతీతి సూచయతీతి నిగూఢార్థం - ఆకులం పూర్వాపరవిరుద్ధం - యథా సువర్ణశతాభియోగే సత్యం గృహీతం న ధారయామీతి - వ్యాఖ్యాగమ్యం - దుశ్శ్లిష్టవిభక్తిసమాసాధ్యాహారాభిధానేన అన్యదేశభాషాభిధానేన వా - యథా సువర్ణశతవిషయే పితృఋణాభియోగే - గృహీతశతస్య వచనాత్సువర్ణానాం పితుర్న జానామీతి - అత్ర గృహీతశతస్య పితుర్వచనాత్సువర్ణానాం శతం గృహీతమితి న జానామీతి - అసారం న్యాయవిరుద్ధం - సువర్ణశతమనేన వృద్ధ్యా గృహీతం వృద్ధిరేవ దత్తా న మూల్యమిత్యభియోగే సత్యం వృద్ధిర్దత్తా న మూలం గృహీతమితి । ఉత్తరమిత్యేకవచననిర్దేశాదుత్తరాణాం సంకరో నిరస్తః - యథాహ కాత్యాయనః - పక్షైకదేశే యత్సత్యమేకదేశే చ కారణం । మిథ్యా చైవైకదేశే చ సంకరాత్తదనుత్తరమితి - అనుత్తరత్వే చ కారణం తేనైవోక్తం ॥ న చైకస్మిన్వివాదే తు క్రియా స్యాద్వాదినోర్ద్వయోః । న చార్థసిద్ధిరుభయోర్న చైకత్ర క్రియాద్వయమితి - మిథ్యాకారణోత్తరయోస్సంకరే అర్థిప్రత్యర్థినోర్ద్వయోరపి క్రియా ప్రాప్నోతి ॥ మిథ్యా క్రియా పూర్వవాదే కారణే ప్రతివాదిన ఇతి స్మరణాత్ । తదుభయమేకస్మిన్వ్యవహారే విరుద్ధం - యథా సువర్ణం రూపకశతం చానేన గృహీతమిత్యభియోగే సువర్ణం న గృహీతం రూపకశతం గృహీతం ప్రతిదత్తం చేతి - కారణప్రాఙ్న్యాయసంకరే తు ప్రత్యర్థిన ఏవ క్రియాద్వయం - ప్రాఙ్న్యాయే కారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్క్రియామితి - యథా సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తం చ రూపకే వ్యవహారమార్గేణ పరాజిత ఇతి - అత్ర చ ప్రాఙ్న్యాయో జయపత్రేణ వా ప్రాఙ్న్యాయదర్శిభిర్వా భావయితవ్యః - కారణోత్తరే తు సాక్ష్యాదిభిర్భావయితవ్యమితి విరోధః - ఏవముత్తరత్రయసంకరేఽపి ద్రష్టవ్యం - యథా అనేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతానీత్యభియోగే సత్యం సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తం చ - రూపకశతం తు న గృహీతం - వస్త్రవిషయే పూర్వం న్యాయేన పరాజిత ఇతి - ఏవం చతుస్సంకరేఽపి - ఏతేషాం చానుత్తరత్వం యౌగపద్యేన - తస్య తస్యాంశస్య తేన తేన వినా అసిద్ధేః - క్రమేణోత్తరత్వమేవ - క్రమశ్చార్థినః ప్రత్యర్థినస్సభ్యానాం చేచ్ఛయా భవతి - యత్ర పునరుభయోస్సంకరే యస్య ప్రభూతార్థవిషయవ్యాపిత్వం తదుపాదానేన పూర్వం వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః - పశ్చాదల్పవిషయోత్తరోపాదానేన వ్యవహారో ద్రష్టవ్యః - యత్ర చ సంప్రతిపత్తిరుత్తరాంతరాంశస్య చ సంకరస్తత్రోత్తరాంతరాంశోపాదానేన వ్యవహారో ద్రష్టవ్యః - సంప్రతిపత్తౌ క్రియాభావాత్ - యథాహ హారీతః ॥ మిథ్యోత్తరం కారణం చ స్యాతామేకత్ర చేదుభే । సత్యం వాపి సహాన్యేన తత్ర గ్రాహ్యం కిముత్తరమిత్యుక్త్వోక్తం ॥ యత్ప్రభూతార్థవిషయం యత్ర వా స్యాత్క్రియాఫలం । ఉత్తరం తత్ర తద్జ్ఞేయమసంకీర్ణమతోఽన్యథా ॥ అన్యథా సంకీర్ణం భవతీతి శేషః - శేషాపేక్షయా ఐచ్ఛికః క్రమో భవతీత్యర్థః - తత్ర ప్రభూతార్థం యథా - అనేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతానీత్యభియోగే సువర్ణం న గృహీతం రూపకశతం గృహీతం వస్త్రాణి తు గృహీతాని ప్రతిదత్తాని చేతి - అత్ర మిథ్యోత్తరస్య ప్రభూతవిషయత్వాదర్థినః క్రియా నూనా యత్ర ప్రథమం వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః । పశ్చాద్వస్త్రవిషయో వ్యవహారః । ఏవం మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయసంకరే ప్రాఙ్న్యాయకారణసంకరే చ యోజనీయమ్ - తథా ఏకస్మిన్నభియోగే సత్యం సువర్ణం రూపకశతం చ గృహీతం దాస్యామి వస్త్రాణి తు న గృహీతాని గృహీతాని ప్రతిదత్తాని వా వస్త్రవిషయే పూర్వం పరాజిత

ఇతిపూర్వోత్తరేణ సంప్రతిపత్తేర్భూరివిషయత్వేపి తత్ర క్రియాభావాన్మిథ్యోత్తరక్రియామాదాయ వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః । యత్ర తు మిథ్యాకారణోత్తరయోః కృత్స్నపక్షవ్యాపిత్వం యథా శృఙ్గగ్రాహికయా కశ్చిద్వదతీయం గౌర్మదీయా అముకస్మిన్కాలే నష్టాస్య గృహే దృష్టేతి । అన్యస్తు మిథ్యైతదేతత్ప్రదర్శితకాలాత్పూర్వమేవాస్మద్గృహే స్థితా మమ గృహే జాతా వేతి వదతి । ఇదం తావత్పక్షనిరాకరణసమర్థత్వాన్నానుత్తరం - నాపి మిథ్యైవ కారణోపన్యాసాత్ । నాపి కారణం ఏకదేశస్యాభ్యుపగమాభావాత్ తస్మాత్సకారణమిథ్యోత్తరమిదం అత్ర చ ప్రతివాదినః క్రియా - కారణే ప్రతివాదిన ఇతి వచనాత్ । నను మిథ్యాక్రియా పూర్వవాద ఇతి పూర్వవాదినః క్రియా కస్మాన్న భవతి । తస్య శుద్ధమిథ్యావిషయత్వాత్ । కారణే ప్రతివాదిన ఇత్యేతదపి కస్మాచ్ఛుద్ధకారణవిషయం న భవతి - నైతత్ - సర్వస్యాపి కారణోత్తరస్య మిథ్యాసహచరితరూపత్వాత్ - శుద్ధకారణోత్తరస్యాభావాత్ - ప్రసిద్ధకారణోత్తరే ప్రతిజ్ఞాతార్థైకదేశస్యాభ్యుపగమేనైకదేశస్య మిథ్యాత్వం - యథానేన రూపకశతం గృహీతం సత్యం ధారయామి ప్రతిదత్తత్వాదితి । ప్రకృతోదాహరణే తు ప్రతిజ్ఞాతార్థైకదేశస్యాభ్యుపగమో నాస్తీతి విశేషః । ఏతచ్చ హారీతేన స్పష్టముక్తం । మిథ్యాకారణయోర్వాపి గ్రాహ్యం కారణముత్తరమితి । యత్ర మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయయోః పక్షవ్యాపిత్వం । యథా రూపకశతం ధారయతీత్యభియోగే మిథ్యైతత్ । అస్మిన్నర్థే పూర్వమయం మయా పరాజితః । అత్రాపి ప్రతివాదిన ఏవ క్రియా - ప్రాఙ్న్యాయే కారణే చోక్తే ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్ క్రియామితి వచనాత్ । శుద్ధస్య ప్రాఙ్న్యాయస్యాభావాదనుత్తరత్వప్రసంగాత్ । సంప్రతిపత్తేరపి సాధ్యత్వేనోపదిష్టస్య పక్షస్య సిద్ధత్వోపన్యాసేన సాధ్యత్వనిరాకరణాదేవోత్తరత్వం । యదా తు కారణప్రాఙ్న్యాయసంకరః । యథా రూపకశతమనేన గృహీతమిత్యభియుక్తః ప్రతివదతి సత్యం గృహీతం ప్రతిదత్తం చేత్యస్మిన్నేవార్థే ప్రాఙ్న్యాయేనాయం పరాజిత ఇతి - తత్ర ప్రతివాదినో యథారుచీతి న క్వచిద్వాదిప్రతివాదినోరేకస్మిన్వ్యవ ౬౪
హారే క్రియాద్వయప్రసంగ ఇతి నిర్ణయః ॥

తా॥ ప్రతివాదియుత్తరమిచ్చుకొనెడు విధానము దెలుపఁబడుచున్నది॥ పూర్వోక్తప్రకారముగా పరిశోధించి కాగితముమీఁద వ్రాయించఁబడిన ప్రతిజ్ఞాపత్రికయొక్క తాత్పర్యమును ప్రతివాది లెస్సగా విన్నవాఁడై రాజసమ్ముఖమునందు వాది యెట్టి యుత్తరమును వ్రాయించవలయు - ఆయుత్తరము వా

ఉత్తరము-అనఁగా ఆనసరు.

ది వాదనిరాకరణసమర్థమైన్యాయ్యమైనందేహరహితమై పూర్వోత్తరవిరుద్ధంబుగాక అప్రసిద్ధమ్లిష్టపదప్రయోగదేశాంతరభాషామలచేత దుర్బోధంబుగాకయుండవలయు. ఆయుత్త

ఆయుత్తరము చతుర్విధము

రము-సంప్రతిపత్తి (అనఁగా సత్యోత్తరము). మిథ్యోత్తరము. ప్రత్యవస్కందనము-పూర్వన్యాయము-అని నాలుగు విధములై ప్రవర్తిల్లును. అది యెట్లనిన వాది యైనవాఁడు తనకు నూఱురూపాయలు రావలయునని ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించియుండఁగా ప్రతివాది నిశ్చయమే యని యొప్పుకొనుట సత్యోత్తరము - వాది వ్రాయించిన విషయము అబద్ధమనుట మిథ్యోత్తరము - ఆ మిథ్యోత్తరము చతుర్విధమై యుండును-ఇది యబద్ధమనుట ౧ - నేనెఱుంగననుట ౨- నాకు అప్పిచ్చినట్లుగా వాది చెప్పుచున్న కాలమందు నేను దేశాంతరగతుఁడనై యుంటిననుట ౩ - అపుడు నేను పుట్టనేలేదనుట ౪ । రూపాయలు తీసుకొంటినని యొప్పుకొని తిరుగా చెల్లించితినని గాని వాది దానముగా నిచ్చెనాఁడని గాని వ్రాయించుట ప్రత్యవస్కందనోత్తరము- ఈ వాది పూర్వము నామీఁద వాదము దెచ్చి వ్యవహారమార్గముచేత పరాజితుఁడై యున్నాఁడనుట పూర్వన్యాయోత్తరము। ఈ పూర్వన్యాయము జయపత్రికవల్లనైనను పూర్వన్యాయవిచారణకర్తలవల్లనైనను దెలియఁదగినది ॥ ఈ చెప్పఁబడిన యుత్తర

ఉత్తరాభాసంబులు గ్రాహ్యంబులు గావు.

లక్షణములు లేక యుత్తరములవలెఁ దోఁచుచుండు ప్రతివాదివాక్యంబులు ఉత్తరాభాసంబులనంబడునని స్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది-ఆయుత్తరాభాసంబులు-సందిగ్ధము-అప్రకృతము అత్యల్పము- అతిభూరి- పక్షైకదేశవ్యాపి-వ్యస్తపదము- అవ్యాపి-నిగూఢార్థము. ఆకులము-వ్యాఖ్యాగమ్యము-అన్యాయ్యము-అని ౧౧ విధములు-అందు-నూఱు సువర్ణములు దీసుకొన్నాఁడని వాది వాదించుచుండఁగా ప్రతివాది నూఱు సువర్ణములో నూఱు మాషములో తీసుకొనియున్నాననుట సందిగ్ధోత్తరము-సువర్ణశతవాదమందు సువర్ణశతము దీసుకొనియున్నాననుట అప్రకృతోత్తరము-సువర్ణశతవాదమందు అయిదు సువర్ణ

ములుదీసుకొన్నాననుట అత్యల్పోత్తరము- సువర్ణశత వాదమందు ఇన్నూఱు సువర్ణములుదీసుకొనియున్నాననుట అతిభూయ్యుత్తరము- బంగారును వస్త్రంబులును దీసుకొనియున్నాఁడనెడు వాదమందు బంగారుదీసుకొనియున్నాను గాని వస్త్రములుదీసుకొనలేదనుట పదైకదేశవ్యాప్యుత్తరము - నూఱు సువర్ణములుదీసుకొనియున్నాఁడని వాదము తేఁబడియుండగా వీఁడు నన్నుఁ గొట్టినాఁడనియుత్తరమిచ్చుట వ్యస్తపదోత్తరము- మధ్యదేశమందు కాశికి పూర్వదిగ్భాగంబుననున్నా భూమినపహరించినాఁడనెడు వాదమందు దేశస్థానాదివిశేషములం దెలుపక అతని భూమి నపహరింపలేదనుట అవ్యాప్యుత్తరము - నూఱు సువర్ణములియ్యవలయునని వాదము తేఁబడియుండఁగా నేనేయియ్యవలెనా అనుటనిగూఢార్థోత్తరము - నిశ్చయమే తీసుకొంటినని చెప్పి యియ్యవలసినది లేదనుట ఆకులోత్తరము అనఁగా పూర్వాపరవిరుద్ధోత్తరము- దుశ్లిష్టవిభక్తినమాసాధ్యాహారాదుల చేతనైనను దేశాంతర భాషచేతనైనను స్పష్టముగాఁ దెలియకుండునట్లు వ్రాయించుట వ్యాఖ్యాగమ్యోత్తరము- నూఱు సువర్ణములు వడ్డికిఁ దీసుకొని వడ్డియిచ్చినాఁడు మూలధనమియ్యలేదనెడు వాదమందు సత్యమే వడ్డియిచ్చినాను అసలు నేఁ దీసుకొనలేదనుట అన్యాయోత్తరము ॥ ఇట్టియుత్తరాభాసంబుల భూవల్లభుండంగీకరింపఁగూడదు ॥

ఉత్తరసాంకర్యనిషేధము.

ఇదియునుంగాక ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించఁబడియున్నవిషయములలో నొకవిషయము నిశ్చయమనియు మఱియొక విషయము పరిష్కరింపఁబడినదనియు- ఇంకొకవిషయము అబద్ధమనియు ఇట్లు సంకరముగా వ్రాయించఁబడిన యుత్తరంబులు అంగీకరింపఁ దగినవి కావని కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- అదియెట్లనిన- సువర్ణంబులును రూప్యములును వస్త్రములును దీసుకొనియున్నాఁడని వాది ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించియుండఁగా ప్రతివాది సువర్ణము దీసుకొన్నది సత్యమనియు రూప్యములను తిరుగ చెల్లించియున్నాననియు వస్త్రవిషయము అబద్ధమనియు నుత్తరమిచ్చుట యుత్తరసాంకర్యము ॥ ఈ యుత్తరసాంకర్యం బేలయంగీకరింపఁగూడదనిన- ఒకవివాదమందు వాదిప్రతివాదులకిద్దఱికిని సాక్షివిచారణాదిక్రియలు జరుగవనియు- ఉభయవాదులకును జయసిద్ధిగలుగదనియు- ఒకని విషయమై సాక్షివిచారణాదిక్రియలు రెండు జరిగింపఁబడవనియు కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- మిథ్యోత్తరవ్యవహారమందు వాదియొక్క సాక్ష్యాదివిచారణ సేయవలయుననియు కారణోత్తరవ్యవహారమందును పూర్వన్యాయోత్తరవ్యవహారమందును ప్రతివాదియొక్క సాక్ష్యాదివిచారణ సేయవలయుననియు స్మృతులయందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి ఉత్తరసాంకర్యము నంగీకరించినపక్షమందు ఈ చెప్పఁబడినప్రకారము సాక్షివిచారణాదిక్రియలు జరిగించుటకు యుక్తపడదు కాఁబట్టి ఉత్తరసాంకర్యంబు నంగీకరింపఁగూడదు ॥

ఒకవివాదమందు అనేకవిధోత్తరములు ప్రత్యేకముగా గ్రహింపవచ్చును.

అయితే ఆయా విషయమునకుఁ దగిన యుత్తరము ప్రత్యేకముగా వ్రాయించఁబడెనేని క్రమంబుగా అన్నియుత్తరములు గ్రాహ్యంబులే యగును- అట్టి వ్యవహారమందు అధికధనవిషయమై మొదట నుత్తరము దీసుకొని ఆవిషయమును విమర్శించి పిమ్మట అల్పధనవిషయమై యుత్తరము దీసుకొని విచారింపవలయు- అదియెట్లనిన సువర్ణంబును రూప్యములును వస్త్రములును దీసుకొనియున్నాఁడనెడు వాదమందు- సువర్ణంబు నేను దీసుకొనలేదనియు రూప్యవిషయమును బరిష్కరించితిననియు వస్త్రవిషయమై యీ వాది పూర్వము పరాజయమును పొందియున్నాఁడనియు ప్రతివాది యుత్తరముల వ్రాయించెనేని అందు మిక్కిలి అధికధనవిషయమైన సువర్ణవ్యవహారమును వాదిసంబంధములైన సాక్ష్యాది సాధనముల చేత మొదట విచారించి పిమ్మట రూప్యవ్యవహారంబును ఆతర్వాత వస్త్రవ్యవహారంబును ప్రతివాదిసంబంధములైన సాక్ష్యాది సాధనముల చేత విచారింపవలయు- అన్ని విషయములు సమానములు గానుండెనేని వాదిప్రతివాదులయిచ్ఛానుసారముగానైనను సభికుల చిత్తానుసారముగానైనను విచారింపవచ్చును - ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించఁబడియున్న యొకవిషయమందే మిథ్యోత్తర కారణోత్తరములు రెండును వ్యాపించియుండెనేని అదియును నసదుత్తరమే యగును - అదియెట్లనిన- ఒకఁడు ఈ యావు నాది యిట్టి కాలమందుఁ బోయి యిపుడు వీని యింటఁ జిక్కినది- అని వాదము దె

చ్చుచుండఁగా మరియొకఁడు-ఇదియబద్ధము-వీఁడు ఏ కాలమందు గోవు పోయినదని చెప్పుచున్నాఁడో ఆ కాలమునకు ముందఁగనే నాయింటనున్నదనియైనను ఇది నాయింటఁబుట్టినదనియైనను ఉత్తరమిచ్చె నేని - ఇది వాదిపక్షనిరాకరణసమర్థమై యుండుటవలన ఉత్తరాభాసంబుగాదు- కారణమును జెప్పుటవలన కేవలమిథ్యోత్తరంబునుగాదు - ఆ కారణము ఏకదేశమును బొందకయుండుటవలన కేవలకారణోత్తరంబునుగాదు-కాఁబట్టి కారణసహితమైన మిథ్యోత్తరమనఁబడును - ఇట్టి వివాదమందు ప్రతివాదియొక్క సాక్ష్యాదిసాధనములను విచారించి తీర్పు సేయవలయునని తాత్పర్యము -ఇట్లు హారీతావివచనానుసారముగా తాత్పర్యమూహింపఁదగినది॥ ౫

మూ. తతోఽర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమ్॥౬॥

వ్యా॥ ఏవముత్తరే పత్రే నివేశితే సాధ్యసిద్ధేః సాధనాయత్తత్వాత్సాధననిర్దేశం కః కుర్యాదిత్యపేక్షిత ఆహ॥ తత ఇతి॥ తత ఉత్తరానంతరమర్థీ సాధ్యవాన్ సద్య ఏవానంతరమేవ లేఖయేత్ । ప్రతిజ్ఞాతస్సాధ్యః-సచాసావర్థశ్చేతి ప్రతిజ్ఞాతార్థః తస్య సాధనం సాధ్యతేఽనేనేతి సాధనం ప్రమాణం । అత్ర సద్యో లేఖయేదితి వదతా ఉత్తరాభిధానే కాలవిళంబనమప్యంగీకృతమితి గమ్యతే। తచ్చోత్తరత్ర వివేచయిష్యతే । అర్థీ ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనం లేఖయేదితి వదతా యస్య సాధ్యమస్తి స ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనం లేఖయేదిత్యుక్తం। అతశ్చ ప్రాఙ్న్యాయోత్తరే ప్రాఙ్న్యాయస్యైవ సాధ్యత్వాత్ప్రత్యర్థ్యేవార్థీ జాత ఇతి స ఏవ సాధనం నిర్దిశేత్। కారణోత్తరేఽపి కారణస్యైవ సాధ్యత్వాత్కారణవాద్యేవార్థీతి స ఏవ లేఖయేత్ । మిథ్యోత్తరే తు పూర్వవాద్యేవార్థీతి స ఏవ సాధనం నిర్దిశేత్ ।తదాహ అర్థీ లేఖయేదితి వదతా అర్థ్యేవ లేఖయేత్ నాన్య ఇత్యుక్తం । అతశ్చ సంప్రతిపత్త్యుత్తరే సాధ్యాభావాదేవ భాషోత్తరవాదినోర్ద్వయోరప్యర్థిత్వాభావాత్సాధననిర్దేశ ఏవ నాస్తీతి తావతైవ వ్యవహారః పరిసమాప్యత ఇతి గమ్యతే । ఏతదేవ హారీతేన స్పష్టముక్తం। ప్రాఙ్న్యాయే కారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్క్రియాం। మిథ్యోక్తౌ పూర్వవాదీ తు ప్రతిపత్తౌ న సా భవేదితి॥

తా॥ పూర్వన్యాయోత్తరమందు ఆ పూర్వన్యాయంబును కారణోత్తరమందు ఆ కారణంబును సాక్ష్యాదిసాధనములవల్ల ప్రతివాది స్థిరపరచవలయుఁ గనుక ఈ రెండు వ్యవహారములయందును ప్రతివాది సాక్ష్యాదిసాధననిర్దేశము చేయవలయు-మిథ్యోత్తరమందు వాదియైనవాఁడు తన వాదము అబద్ధము గాదని స్థిరపఱచవలయుఁ గనుక వాదియె సాక్ష్యాదిసాధననిర్దేశము చేయవలయు కాఁబట్టి యీరీతిగా వాదిప్రతివాదులలో ఎవని సాక్ష్యాదిసాధనములు విచారింపఁదగినవై యుండునో వాఁడు కాలవిళంబము చేయక తత్కాలమందే సాక్ష్యాదిసాధనములను వ్రాయించవలయు ననియు. ఇట్లు చెప్పుటవలన ఉత్తరమునకు కొంచి త్కాలవిళంబము గూడుననియు । అర్థీ లేఖయేత్ - అని చెప్పుటవలన సాధ్యార్థము గలవాఁడే సాధనములు వ్రాయించవలయుఁగాని యితరుఁడు వ్రాయింపనక్కరలేదనియు-సత్యోత్తరవ్యవహారమందు వాదిప్రతివాదులకిద్దఱికి సాధింపఁదగిన కార్యం బేమియు లేమగనుక సాక్ష్యాదిసాధనములు లేకనే ఆవ్యవహారము సమాప్తంబగుననియును తాత్పర్యము-ఇట్లు హారీతవచనమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ౬

మూ. తత్సిద్ధౌ సిద్ధిమాప్నోతి విపరీతమతోఽన్యథా॥౭॥

వ్యా॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ తదితి॥ తస్య సాధనస్య ప్రమాణస్య వక్ష్యమాణలిఖితసాక్ష్యాదిలక్షణస్య సిద్ధౌ నిర్వర్తితౌ సిద్ధిం సాధ్యస్య జయలక్షణాం ప్రాప్నోతి । అతోఽస్మాత్ప్రకారాదన్యథా ప్రకారాంతరేణ సాధనాసిద్ధౌ విపరీతం సాధ్యస్యాసిద్ధిం పరాజయలక్షణాం ప్రాప్నోతీతి సంబంధః॥

జయాపజయఫలములు.

తా॥ పూర్వోక్తప్రకారముగా వాదిప్రతివాదులలో ఎవనియొక్క లిఖిత సాక్ష్యాదిసాధనములు విమర్శింపఁబడునో వాఁడు ఆ సాధనంబులు అవిరుద్ధంబులై సిద్ధించెనేని జయసిద్ధిని బొందుననియు.-ఆ సాధనంబులు పరస్పరవిరుద్ధంబులై సిద్ధించకపోయెనేని అపజయమును బొందుననియు తాత్పర్యము

మూ. చతుష్పాద్వ్యవహారోఽయం వివాదేషూపదర్శితః॥౮॥

వ్యా॥ ఏవం వ్యవహారస్వరూపమభిధాయోపసంహరతి ॥ చతుష్పాదితి ॥ వ్యవహారాన్నృపః పశ్యేదిత్యుక్తో వ్యవహారః సోఽయం

మిత్థం చతుష్పాచ్చతురంశకల్పనయా వివాదేషు ఋణాదానాదిషూపదర్శిత ఉపవర్ణితః। తత్ర ప్రత్యర్థినోऽగ్రతో లేఖ్యమితి భాషాపాదః ప్రథమః। శ్రుతార్థస్యోత్తరం లేఖ్యమిత్యుత్తరపాదో ద్వితీయః। తతోऽర్థీ లేఖయేత్సద్య ఇతి క్రియాపాదస్తృతీయః। తత్సిద్ధౌ సిద్ధిమాప్నోతీతి సాధ్యసిద్ధిపాదశ్చతుర్థః। యథోక్తం। పరస్పరం మనుష్యాణాం స్వార్థవిప్రతిపత్తిషు। వాక్యాన్న్యాయాద్వ్యవస్థానం వ్యవహార ఉదాహృతః॥ భాషోత్తరక్రియాసాధ్యసిద్ధిభిః క్రమవృత్తిభిః। ఆక్షిప్తచతురంశస్తు చతుష్పాదభిధీయత ఇతి। సంప్రతిపత్త్యుత్తరే తు సాధనానిర్దేశాద్భాషార్థస్యాసాధ్యత్వాచ్చ న సాధనలక్షణస్య సాధ్యసిద్ధిలక్షణస్య చ పాదద్వయస్యాభావాత్ ద్విపాత్త్వమేవ। ఉత్తరాభిధానానంతరం సభ్యానామర్థిప్రత్యర్థినోః కస్య క్రియా స్యాదితి విచారలక్షణస్య ప్రత్యాకలితస్య యోగీశ్వరేణ వ్యవహారపాదత్వేనానభిధానాద్వ్యవహారత్వాసంబంధాభావాచ్చ న వ్యవహారపాదత్వమితి స్థితం॥ ౮

తా॥ ఋణాదానాదినానావిధవివాదములయందును పూర్వోక్తప్రకారముగా వ్యవహారము నాలుగు పాదములుగలదై ప్రవర్తిల్లుచుండును. అదియెట్లనిన- వాదియైనవాఁడు ప్రతివాదియెదుట రాజసమ్ముఖమందు ప్రతిజ్ఞాపత్రిక వ్రాయించుట ప్రతిజ్ఞాపాదము-౧ - ప్రతివాదియుత్తరము వ్రాయించుటయుత్తరపాదము-౨-లిఖితసాక్ష్యాదిప్రమాణములచే వ్రాయించుట క్రియాపాదము-౩ - వివాదపరిసమాప్తి యగుట సాధ్యసిద్ధిపాదము-౪-సత్యోత్తరవ్యవహారమందు సాక్ష్యాదిసాధనములవలన ప్రయోజనంబు లేమిగనుక క్రియాపాదంబు లేదు - స్వతస్సిద్ధమైన కార్యమును సాధింపంబని లేదుగనుక సాధ్యసిద్ధిపాదంబును లేదు కాఁబట్టి ప్రతిజ్ఞాపాదోత్తరపాదములనెడు రెండుపాదములచేతనే సత్యోత్తరవ్యవహారము సిద్ధించునని తాత్పర్యము.

వ్యవహారపాదములు ౪

—॥ ఇతి వ్యవహారమాతృకాసమాప్తిః ॥—

మూ॥ అభియోగమనిస్తీర్య నైనం ప్రత్యభియోజయేత్ ।
అభియుక్తం న చాన్యేన నోక్తం విప్రకృతిం నయేత్ ॥౯॥

వ్యా॥ ఏవం సర్వవ్యవహారోపయోగినీం వ్యవహారమాతృకామభిధాయాధునా కంచిద్వ్యవహారవిశేషం కంచిద్విశేషం దర్శయితుమాహ॥ అభియోగమితి॥ అభియుజ్యత ఇత్యభియోగోऽపరాధస్తమభియోగమనిస్తీర్యాపరిహృత్యైనమభియోక్తారం న ప్రత్యభియోజయేత్ - అపరాధేన న సంయోజయేత్ - యద్యపి ప్రత్యవస్కందనం ప్రత్యభియోగరూపం తథాపి స్వాపరాధపరిహారాత్మకత్వాన్నాస్య ప్రతిషేధవిషయత్వమతః స్వాభియోగాసంస్పృష్టరూపస్య ప్రత్యభియోగస్యాయం నిషేధః - ఇదం ప్రత్యర్థినమధికృత్యోక్తమర్థినం ప్రత్యాహ - అభియుక్తం న చాన్యేనేతి-అన్యేనాభియుక్తమనిస్తీర్ణాభియోగమన్యోऽర్థీ నాభియోజయేత్ -కించ ఉక్తమావేదనసమయే యదుక్తం తద్విప్రకృతిం విరుద్ధభావం న నయేన్న ప్రాపయేత్ -ఏతదుక్తం భవతి-యద్వస్తు యేన రూపేణావేదనసమయే నిరూపితం తద్వస్తు తద్రూపమేవ భాషాసమయేऽపి లేఖనీయం నాన్యథేతి - నను ప్రత్యర్థినోऽగ్రతో లేఖ్యం యథావేదితమర్థినేత్యత్రైవేదముక్తం-కిమర్థం పునరుచ్యతే- నోక్తం విప్రకృతిం నయేదితి - ఉచ్యతే-యథావేదితమర్థినేత్యనేనావేదనసమయే యద్వస్తు నివేదితం తదేవ భాషాకాలేऽపి లేఖనీయమితి - ఏకస్మిన్నపి వస్తుని వస్త్వంతరమిత్యుక్తం- యథా అనేన రూపకశతం వృద్ధ్యా గృహీతమిత్యావేదనసమయే ప్రతిపాద్య ప్రత్యర్థిసన్నిధౌ భాషాసమయే వస్త్రశతం వృద్ధ్యా గృహీతమితి న వక్తవ్యం-పూర్వోక్తపదాంతరాగమనేऽపి వస్త్వంతరగమనాద్ధీనవాదీ దండ్యః స్యాదితి- నోక్తం విప్రకృతిం నయేదిత్యనేనైకవస్తున్యపి పదాంతరగమనం నిషిధ్యతే - యథా రూపకశతం వృద్ధ్యా గృహీత్వాయం న ప్రయచ్ఛతీత్యావేదనకాలేऽభిధాయ భాషాకాలే రూపకశతం బలాదపహృతవానితి వదతీతి-తత్ర వస్త్వంతరగమనం నిషిద్ధమిహ తు పదాంతరగమనం నిషిధ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యం - ఏతదేవ స్పష్టీకృతం నారదేన।పూర్వవాదం పరిత్యజ్య యోऽన్యమాలంబతే పునః। వాదసంక్రమణాజ్జ్ఞేయో హీనవాదీ స వై నర ఇతి। హీనవాదీ దండ్యో భవతి-న ప్రకృతాదర్థాద్ధీయతే-అతః ప్రత్యర్థినోऽర్థినశ్చ ప్రమాదపరిహారార్థ ఏవాయమభియోగమనిస్తీర్యేత్యాద్యుపదేశో న ప్రకృతార్థాసిద్ధ్యసిద్ధివిషయః-అత ఏవ వక్ష్యతి। ఛలం నిరస్య భూతేన వ్యవహారాన్నయేన్నృపః। భూతమప్యనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారత ఇతి। ఏతచ్చార్థవ్యవహారే ద్రష్టవ్యం। మన్యుకృతే తు వ్యవహారే ప్రమాదాభిధానే ప్రకృతాదపి వ్యవహారాద్ధీయత ఏవ- యథాహ నారదః॥ సర్వేష్వర్థవివాదేషు వాక్ఛలేనావసీదతి। పశుస్త్రీభూమ్యృణాదానే శాస్యోऽప్యర్థాన్న హీయత ఇతి॥ అస్యార్థః-సర్వేష్వర్థవివాదేషు న మన్యుకృతేషు వాక్ఛలే ప్రమాదాభిధానేऽపి నావసీదతి న పరాజీయతే-న ప్రకృతాదర్థాద్ధీయత ఇత్యర్థః-అత్రోదాహరణం-పశుస్త్రీత్యాది-పశుస్త్రీభూమ్యృణాదానే ప్రమాదాభిధానే సదండ్యోऽపి యథాప్రకృతాదర్థాన్న హీయతే-ఏవం సర్వేష్వర్థవివాదేష్వపి-అర్థవివాదగ్రహణాన్మన్యుకృతవివాదేషు ప్రమాదాభిధానే ప్రకృతాదప్యర్థాద్ధీయత ఇత్యవగమ్యతే - యథాహమనేన శిరసి పాదేన తాడిత ఇత్యావేదనకాలేऽభిధాయ భాషాకాలే హస్తేన తాడిత ఇతి వదన్న కేవలం దండ్యః పరాజీయతే చ।౯

తా॥ఇట్లుసకలవ్యవహారోపయుక్తంబగువ్యవహారమాతృకను జెప్పియపుడావ్యవహారములలోనొకొకచోటనొకొకవిశేషము చెప్పఁబడుచున్నది॥ఒకఁడుతనమీఁదవివాదము దెచ్చియుండఁగా ఆవివాదమునుపరిష్కరించుకొనక ఆవాదిమీఁదమఱియొకవివాదమును తేఁగూడదు- అయితే వాదితనమీఁద దెచ్చియున్నవివాదమునుపరిహరించుకొనుటకుఉపయోగపడునట్టిప్రతివాదమునకీనిషేధము లేదు॥ఒకవ్యవహారమందుప్రతివాదియైయున్నవానిమీఁదఆవివాదపరిష్కారపర్యంతముమఱియొకఁడువివాదము లేఁగూడదు॥ మొదటవిజ్ఞాపనకాలమందు జెప్పఁబడినయర్థమునకువిరుద్ధముగాప్రతిజ్ఞాపత్రిక(వ్రా)యించఁగూడదు-ఈయర్థము-౬౮-శ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడియుండఁగా నిచ్చటమఱలఁజెప్పుటయెందుకనిన-అచ్చటవిజ్ఞాపనకాలమందుఒకవస్తువును జెప్పి ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందుమఱియొకవస్తువును(వ్రా)యించఁగూడదని చెప్పఁబడియె- అదియెట్లనిన - విజ్ఞాపనకాలమందునాయుడుపాయలువడ్డికిఁదీసుకొన్నాఁడని చెప్పి ప్రతిజ్ఞాపత్రిక(వ్రా)యించునపుడునాలుగువస్త్రంబులువడ్డికిఁదీసుకొన్నాఁడని చెప్పుట ॥ ఈశ్లోకమందువస్తుభేదము లేకున్నను ఋణాదానము మొదలుగాఁగలఅష్టాదశవ్యవహారపదములలోనొకపదమునను సరించి మొదటవిజ్ఞాపనముచేసిమఱియొకపదమునను సరించి ప్రతిజ్ఞాపత్రిక(వ్రా)యించగూడదని చెప్పఁబడియె-అదియెట్లనిన-విజ్ఞాపనకాలమందునాయుడుపాయలువడ్డికిఁదీసుకొన్నాఁడనిఋణాదానవ్యవహారమునననుసరించి చెప్పి ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందుసాహసవ్యవహారమునననుసరించినాయుడుపాయలుబలాత్కారముగానపహరించినాఁడని(వ్రా)యించఁగూడదని తెలియఁజేయఁబడియెఁగావునపౌనరుక్త్యము లేదు॥ఇట్లువిజ్ఞాపనకాలమందొకవిధముగాఁజెప్పి ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందుమఱియొకవిధముగా(వ్రా)యించినవాఁడుహీనవాదియనఁబడిశిక్షార్హుండగును॥ అయితేయీశ్లోకమందువాదిప్రతివాదులుప్రమాదమునుబొందక జాగ్రత్తగలిగివ్యవహరించుటకైయిట్లు చెప్పఁబడెనుగానిప్రకృతకార్యసిద్ధ్యసిద్ధివిషయమైచెప్పఁబడలేదుగనుక నారదాదివచనానుసారముగాఋణాదానాద్యర్థవ్యవహారములయందు వాదిప్రతివాదులుప్రమాదముచేతచలోక్తులుపలికిదండనార్హులైనప్పటికిని ప్రకృతవ్యవహారమునకు భంగముగలుగదనియు - కొట్టుతిట్టు మొదలైనకోపకృతవ్యవహారములయందు పూర్వోత్తరవిరుద్ధముగాఁబలికినహీనవాది శిక్షార్హుండగుటయగాక ప్రకృతవ్యవహారముగూడతోసివేయఁదగునని యును తెలియఁదగినది- అదియెట్లనిన- విజ్ఞాపనకాలమందు-వీఁడునాతలమీఁదకాలితోఁదన్నినాఁడని చెప్పి- ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందుచేతితోఁగొట్టినాఁడని(వ్రా)యించెనేనివాఁడుదండనార్హుఁడగుటయేగాక వానివాదంబుతోసివేయఁదగినదౌనని తాత్పర్యము॥ ౯

తనమీఁదివాదమును పరిష్కరించుకొనక ప్రతివాదిమీఁద వాదము తేఁగూడదు. పూర్వోత్తరవిరుద్ధముగాఁబలికినవాఁడు హీనవాదియనంబడు, అట్టిహీనవాదికి అర్థవివాదమందు శిక్షగలుగును గానివాదహాని లేదు. కోపకృతవ్యవహారమందుశిక్షయు వాదహానియుఁ గలుగును.

మూ- కుర్యాత్ప్రత్యభియోగంచకలహేసాహసేషుచ॥౯౫॥

వ్యా॥ అభియోగమనిస్తీర్య్యనైనంప్రత్యభియోజయేదిత్యస్యాపవాదమాహ॥కుర్యాదితి॥కలహేవాగ్దండపారుష్యాత్మకే-సాహసేషువిషశస్త్రాదినిమిత్తప్రాణవ్యాపాదనాదిషుప్రత్యభియోగసంభవేస్వాభియోగమనిస్తీర్య్యాపిఅభియోక్తారంప్రత్యభియోజయేత్-నన్వత్రాపిపూర్వపక్షోనుపమర్దనరూపత్వేనానుత్తరత్వాత్ప్రత్యభియోగస్యప్రతిజ్ఞాంతరత్వేయుగపద్వ్యవహారాసంభవస్సమానః - సత్యం-నాత్రయుగపద్వ్యవహారాయప్రత్యభియోగోపదేశః| అపితున్యూనదండప్రాప్తయేధికదండనివృత్తయేచ-తథాహి - అనేనాహంతాడితశ్శప్తోవేత్యభియోగేపూర్వమహమనేనతాడితశ్శప్తోవేతిప్రత్యభియోగేదండాల్పత్వం - యథాహనారదః॥ పూర్వమాక్షారయేద్యస్తు నియతంస్యాత్సదోషభాక్ ।పశ్చాద్యస్సోప్యసత్కారీపూర్వేతువినయోగురురితి॥ యదాపునర్యుగపద్ద్వయోస్తాడనాదిప్రవృత్తిస్తదాపిదండనివృత్తిః॥పారుష్యేసాహసేవాపియుగపత్సంప్రవృత్తయోః।విశేషశ్చేన్నలభ్యేతవినయస్స్యాత్సమస్తయోరితి॥ఏవంచతియుగపద్వ్యవహారప్రవృత్త్యసంభవేపికలహాదౌప్రత్యభియోగోర్థవాన్-ఋణాదానాదిషుతునిరర్థకఏవ॥ ౯౫

తా॥ ఒకఁడుతనమీఁదతెచ్చియున్నవివాదమునుపరిష్కరించుకొనకముందరఆవాదిమీఁదప్రతివాదము తేఁగూడదనిపూర్వశ్లోకమందుఁజెప్పఁబడెనుగదా ఆవిషయము కొన్నివ్యవహారముల

కలహసాహస

వ్యవహారముల యందు తనమీఁది వాదము దీరకముందర నే వాదిమీఁద వాదము తేవచ్చును.

యందుఉపయోగపడదని తెలియఁజేయఁబడుచున్నది॥ కొట్టుతిట్టు మొదలుగాఁగల కలహవ్యవహారములయందును విషముపెట్టుట కత్తిచేనఱుకుట మొదలుగాఁగల సాహసవ్యవహారములయందును ఆ వాదిమీఁద ప్రతివాదము గలిగియుండెనేని మొదట తనమీఁద వచ్చియున్న వాదము పరిష్కరింపఁబడకముందర నే ఆ వాదిమీఁద ప్రతివాదము తేవలయును-అదియెందువల్లననిన-ఒకఁడు తన్నుఁ గొట్టినాఁడని వాదము దెచ్చియుండఁగా మొదట నన్నుఁ గొట్టినాఁడని ప్రతివాది యెదురు వాదమాడి సాక్ష్యాది సాధనముల చేత సాధించెనేని మొదటఁ గొట్టినవానికి అధిక శిక్షయు వెనుకఁ గొట్టినవానికి స్వల్ప శిక్షయు విధించవలయుననియు-సాక్ష్యాది సాధనములవల్లను ముందు వెనక తేర్పడకుండెనేని ఇద్దఱికిని సమాన శిక్ష విధింపవలయునని యీ నారదవచనమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది గనుక కలహసాహసవ్యవహారములయందు మొదటి వివాదము పరిష్కరింపఁబడకముందర నే వాదిమీఁద ప్రతివాదము తేవలయునని తాత్పర్యము॥ ౯౪

మూ. ఉభయోః ప్రతిభూర్గ్రాహ్యస్సమర్థః కార్యనిర్ణయే॥౧౦॥

వ్యా॥ అర్థిప్రత్యర్థినోర్విధిముక్త్వా సభ్యస్య సభాపతేః కర్తవ్యమాహ॥ ఉభయోరితి॥ ఉభయోరర్థిప్రత్యర్థినోః సర్వేష్వపి వాదేషు-నిర్ణయస్య కార్యం కార్యనిర్ణయః-ఆహితాగ్న్యాదిషు పాఠాత్కార్యశబ్దస్య పూర్వనిపాతః-నిర్ణయస్య కార్యం సాధితధనదానం దండదానంచ-తస్మిన్ సమర్థః-ప్రతిభూః ప్రతిభవతి తత్కార్యే తద్వద్భవతీతి ప్రతిభూః గ్రాహ్యః- సభ్యైస్సభాపతినా-తస్యాసంభవే ఽర్థిప్రత్యర్థినో రక్షణే పురుషా నియోక్తవ్యాః। తేభ్యశ్చ తాభ్యాం ప్రతిదివసం దినాంతే వేతనం దేయం యథాహ కాత్యాయనః-అథ చేత్ప్రతిభూర్నాస్తి కార్యయోగ్యస్తు వాదినః। రక్షితో ఽసౌ దినస్యాంతే దద్యాద్భృత్యాయ వేతనమితి॥ ౧౦

జామీనుదీసుకొనుట.

తా॥ ఇట్లు వాదిప్రతివాదులకుఁ గల విధానములఁ జెప్పి యిఁకను సభికసహితుండైన ప్రాడ్వివాకుండనెడు సభాపతికిఁ గల విధానములు చెప్పఁబడుచున్నవి॥ సభికసహితుండైన సభాపతి వ్యవహారములయందు పరాజయమును బొందినవానివల్ల జయమును బొందినవానికి రాఁదగిన ద్రవ్యమునకును భూపాలునకుఁ జేరఁదగిన దండనద్రవ్యంబునకును ఆ ద్రవ్యమును చెల్లింపశక్తుండైన యొకధనికుని జామీను దారునిఁగా నేర్పరచుకొనవలయు। అట్టి జామీను దారుఁడు దొరకనిపక్షమందు కాత్యాయనోక్త ప్రకారముగా ఆ ద్రవ్యమియ్యవలసినవానిఁగా పాడుటకై బంటుల నేర్పఱచి ప్రతిదినము సాయంకాలమందు ఎవనివిషయమై ఆ బంటులేర్పరచఁబడియుందురో వానివల్ల ఆ బంటులకు వేతనమిప్పించవలయునని తాత్పర్యము॥ ౧౦

మూ. నిహ్నవే భావితో దద్యాద్ధనం రాజ్ఞే చ తత్సమమ్। మిథ్యా
భియోగీ ద్విగుణమభియోగాద్ధనం వహేత్॥౧౧॥...

వ్యా॥ అర్థిప్రత్యర్థినోర్నిర్ణయకార్యే సభ్యైస్సభాపతినా ప్రతిభూర్గ్రాహ్య ఇత్యుక్తం కింతన్నిర్ణయకార్యం యస్మిన్ ప్రతిభూర్గ్రాహ్య ఇత్యపేక్షిత ఆహ॥ నిహ్నవ ఇతి॥ అర్థినా నివేదితస్యాభియోగస్య ప్రత్యర్థినా నిహ్నవే కృతే యద్యర్థినా సాక్ష్యాదిభిర్భావితో ఙ్గీకారితః ప్రత్యర్థీ తదా దద్యాద్ధనం ప్రకృతమర్థినే రాజ్ఞే చ తత్సమమపరం దండం-అథార్థీ భావయితుం న శక్నోతి తదా స ఏవ మిథ్యాభియోగీ జాత ఇత్యభియోగాదభియుక్తధనాద్ద్విగుణం ధనం దద్యాద్రాజ్ఞే- ప్రాఙ్న్యాయే ప్రత్యవస్కందనే చేదమేవ యోజనీయం - తత్ర ప్రత్యర్థీ యావన్నిహ్నవవాదీ తత్ప్రత్యర్థినా భావితో రాజ్ఞే ప్రకృతధనసమం దండం దద్యాత్ - అథ ప్రత్యర్థీ ప్రాఙ్న్యాయం కారణం వా భావయితుం న శక్నోతి తదా స ఏవ మిథ్యాభియోగీతి రాజ్ఞే ద్విగుణం ధనం దద్యాదర్థినే చ ప్రకృతం ధనం- సంప్రతిపత్త్యుత్తరే తు దండాభావ ఏవ-ఏతచ్చ ఋణాదానవిషయ ఏవ- పదాంతరేషు తత్ర తత్ర దండాభిధానాద్ధనవ్యవహారేష్వస్యాసంభవాచ్చ-న సర్వవిషయత్వం - రాజ్ఞాధమర్ణికో దాప్య ఇత్యస్య ఋణాదానవిషయత్వేపి తత్ర విశేషం వక్ష్యామః-అథవైతదేవ సర్వవ్యవహారవిషయత్వేనాపి యోజనీయం - కథమభియోగస్య నిహ్నవేఽభియుక్తేన కృతే యద్యభియోక్త్రా సాక్ష్యాదిభిర్భావితోఽభియుక్తస్తదా తత్సమం తత్ర తత్ర ప్రతిపదోక్తమేవ - చశబ్దోఽవధారణే - ధనదండం దద్యాద్రాజ్ఞ ఇత్యనువాదః - అథాభియోక్తాభియోగం భావయితుం న శక్నోతి తదా మిథ్యాభియోగీతి ప్రతిపదోక్తం ద్విగుణం దండం దద్యాదితి విధేయతే అత్రాపి ప్రాఙ్న్యాయే ప్రత్యవస్కందనే చ పూర్వవదేవ యోజనీయం॥

తా॥ పూర్వశ్లోకమందు వాదము చేత సాధింపఁబడిన ద్రవ్యమునకును దండనద్రవ్యమునకును జామీను దీసుకొనవల

వాదిప్రతివాదులకుదండనాదిధననిర్ణయక్రమము.

యనని చెప్పఁబడెనుగదా యీశ్లోకమందు ఆదండనాదినిర్ణయక్రమము దెలియఁజేయఁబడుచున్నది॥ వాది తెచ్చినవాదము బద్ధమని ప్రతివాది యుత్తరమిచ్చుచుండఁగా ఆవాది సాక్ష్యాదిసాధనములచేత తనవాదమును స్థిరపఱచెనేని అపుడా ప్రతివాది వాదిధనంబును వాదికిచ్చి ఆవాదధనమునకు సమానమైనధనమును అపరాధార్థమై ప్రభువునకియ్యవలయు॥ వాదియైనవాఁడు తనవాదమును సాక్ష్యాదిసాధనములచే స్థిరపఱచలేనిపక్షమందు అబద్ధపువాదమును దెచ్చినవాఁడవుచున్నాఁడుగనుక తనవాదధనమునకు రెట్టింపుధనమును అపరాధార్థమై భూపాలునకియ్యవలయు - పూర్వన్యాయోత్తరమందు వాది పూర్వము పరాజయమును బొందియున్నాఁడనుటను జయపత్రికాదులచేత ప్రతివాది స్థిరపఱచవలయుఁగనుక నుకారణోత్తరమందు తాను చెప్పినకారణమును సాక్ష్యాదులచే స్థిరపఱచవలయుఁగనుక నట్లు ప్రతివాది స్థిరపరచినపక్షమందు వాదియైనవాఁడు తనవివాదధనమునకు సమానమైనధనమును అపరాధార్థమై ప్రభువునకియ్యవలయు- ప్రతివాది తాను ఉత్తరమందుఁ దెలియఁజేసిన పూర్వన్యాయమునైనను కారణమునైనను స్థిరపఱచలేనిపక్షమందు ఆప్రతివాది అనృతవాదియవుచున్నాఁడుగనుక ఆవాదధనమునకు రెట్టింపుధనమును అపరాధార్థమై భూపాలునకియ్యవలయు - సత్యోత్తరమందు వాదిప్రతివాదులకిద్దఱికిని అపరాధములేదు॥ ఇది ఋణాదానవిషయము-ఇతరవ్యవహారవిషయమై అచ్చటచ్చట ప్రత్యేకముగా దండనక్రమమును జెప్పియుండుటవలన ఈదండనము సర్వవ్యవహారవిషయముగాదని యొకపక్షము॥ మఱియొకపక్షమందు సర్వవ్యవహారవిషయముగా నేయోజింపవచ్చును - అదియెట్లనిన- వాది తెచ్చినవాదము బద్ధమని ప్రతివాది యుత్తరమిచ్చుచుండఁగా ఆ వాది సాక్ష్యాదిసాధనములచేత తనవాదమును స్థిరపఱచెనే ప్రతివాదికి ఆయావ్యవహారమందు అచ్చటచ్చటఁ జెప్పియున్న శిక్షయే విధింపఁదగినది- వాదియైనవాఁడు తనవాదమును స్థిరపఱచలేనిపక్షమందు ఆయావ్యవహారమందుఁ జెప్పియున్న శిక్షకు రెట్టింపుగా వాదికిశిక్షవిధింపఁదగినది- ఈరీతిగా నే పూర్వన్యాయోత్తరమందును కారణోత్తరమందును ఊహింపఁదగినది॥

మూ. { సాహసస్తేయపారుష్యగోభిశాపాత్యయే స్త్రియాం।
వివాదయేత్సద్య ఏవ కాలోఽన్యత్రేచ్ఛయా స్మృతః॥ ౧౨ }

వ్యా॥ తతోఽర్థిలేఖ్యమేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమితివదతోత్తరపాదలేఖనే కాలప్రతీక్షణందర్శితం తత్రాపవాదమాహ॥ సాహసేతి॥ సాహసంవిషశస్త్రాదినిమిత్తం ప్రాణివ్యాపాదనాది - స్తేయంచౌర్యం. పారుష్యంవాగ్దండపారుష్యం వక్ష్యమాణలక్షణం - గావోదోగ్ధ్ర్యః -అభిశాపఃపాతకాభియోగః. అత్యయః ప్రాణధనాతిపాతస్తస్మిన్ - ద్వంద్వైకవద్భావాదేకవచనం - స్త్రియాంకుల స్త్రియాం దాస్యాంచ - కులస్త్రియాం చారిత్రవివాదే దాస్యాంస్వత్వాస్వత్వవివాదే వివాదయేత్ ఉత్తరందాపయేత్సద్యఏవకాలప్రతీక్షణంనకుర్యాత్ - అన్యత్ర వివాదాంతరేషూత్తరదానకాల ఇచ్ఛయా అర్థిప్రత్యర్థి సభ్యసభాపతీనాం స్మృతః ఉక్తః॥ ౧౨

తత్క్షణమేయుత్తరమిచ్చుకొనదగినవివాదములు

తా॥ విషము పెట్టుటను ఖుకుట మొదలుగాఁగల సాహసవ్యవహారములయందును-చౌర్యవ్యవహారమందును-కొట్టుతిట్టులనెడు పారుష్యవ్యవహారములయందును-గోవ్యవహారమందును-పాతకవిషయమైనవ్యవహారమందును- ప్రాణధనాద్యపాయవ్యవహారములయందును - కులస్త్రీచారిత్రవివాదమందును వేశ్యలస్వాతంత్ర్యపారతంత్ర్యవివాదములయందును- కాలవిళంబము సేయక తత్కాలమందే ప్రతివాది యుత్తరమిచ్చుకొనవలయు-ఇతరవ్యవహారములయందు వాది ప్రతివాదులయిచ్ఛానుసారముగానైనను సభిక ప్రాడ్వివాకుల చిత్తానుసారముగానైనను ఉత్తరమిచ్చుకొనవచ్చునుట॥

మూ. { దేశాద్దేశాంతరం యాతి సృక్కిణీ పరిలేఢి చ। లలాటం స్విద్యతే చాస్య ముఖం వైవర్ణ్యమేతి చ॥ పరిశుష్యత్స్ఖలద్వాక్యో విరుద్ధం బహు భాషతే। వాక్చక్షుః పూజయతి నో తథోష్ఠౌ నిర్భుజత్యపి॥ స్వభావాద్వికృతిం యాతి మనోవాక్కాయకర్మభిః। అభియోగేఽథ సాక్ష్యే వా స దుష్టః పరికీర్తితః॥ ౧౪ }

వ్యా॥ దుష్టలక్షణమాహ॥ దేశాదిత్యాది॥ య మనోవాక్కాయకర్మభిః యస్స్వభావాదేవ నభయాదినిమిత్తాద్వికృతిం వికారం యాతి స కృతవ్యసాధభియోగేసాక్ష్యే వా దుష్టః పరికీర్తితః - తాం వికృతిం విభజ్య దర్శయతి-దేశాద్దేశాంతరం యాతి న క్వచిదవతిష్ఠతే-సృ

క్వణీ ఓష్ఠపర్యంతావరిలేఢి జిహ్వాగ్రేణ ఘట్టయతీతి కర్మణో వికృతిః - అవక్ష లలాటం స్విద్యతే స్వేదబిందుచిహ్నాంకితం భవతి - ముఖంచైవ వైవర్ణ్యం వివర్ణత్వం పాండుత్వం కృష్ణత్వం వా ఏతి గచ్ఛతీతి కాయస్య వికృతిః - పరిశుష్యత్ స్ఖలద్వాక్యః శుష్యత్కంఠః స్ఖలద్వాక్యశ్చ యస్య త ద్యోక్తిః - విరుద్ధం పూర్వాపరవిరుద్ధం బహుభాషత ఇతి వాచో వికృతిః - పరోక్తం వాచం ప్రతివచః దానేన న పూజయతి చక్షుషా ప్రతివీక్షణేన న పూజయతీతి మనో వికృతేర్లింగం - తథోష్ఠౌ నిర్భుజత్యపివక్రయతీతి కాయస్య వికృతిః॥ ఏతచ్చ దోష సంభావనామాత్రముచ్యతే న దోష నిశ్చయాయ। స్వాభావిక నైమిత్తిక వికారయో ర్వివేకస్య దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - అథ కశ్చిన్నిపుణమతి ర్వివేకం ప్రతిపద్యేతే తథాపి న పరాజయనిమిత్తం కార్యం భవతి - న హి మరిష్యతో లింగదర్శనేన మృతకార్యం కుర్వంతి - ఏవమస్యైవ రాజదోషభవిష్యతీతిలింగాజ్జ్ఞాయతే న పరాజయనిమిత్తకార్యప్రసంగః॥ ౧౫

తా॥ వాది - ప్రతివాది - మొదలైనవారిలో నెవ్వండైననువ్యవహారవిచారణకాలమందు భయాదినిమిత్తము లేకస్వభావమువల్ల నేమనో వాక్కాయకర్మణ వికారములను బొందెనేని వాడు దుష్టుండని యూహింపఁదగినది. ఆవికార ప్రకారంబెట్లనిన - ఒకచోటనిలువక ఇట్టట్టుతిరుగుట - నాలుకకొనచే పెదవులు నాకుట - ఇవి కర్మవికారములు - నొసలు చెమర్చుట - మొగము వెలవెలపోవుటనలు పెక్కుట - పెదవులుద్రిప్పుట - ఇవి శరీరవికారములు - డగ్గుత్తికతో తొట్రుపాటుమాటలు పలుకుట - పూర్వోత్తరవిరుద్ధము గామిక్కిలి భాషించుట - ఇవి వాగ్వికారములు. ఇతరులు చెప్పెడుమాటలకుఁబ్రత్యుత్తరము సరిగఁ జెప్పకుండుట - తన్నుఁజూచెడు వారిని కన్నెత్తిచూడకుండుట - ఇవి మనోవికారచిహ్నంబులు - అయితే యీవికారంబులు స్వాభావికంబులనియు - భయాదినిమిత్తమువలనఁగలిగినవనియుఁ దెలియుటదుర్లభముగావున ఇట్టివికారములుగలవాఁడు దుష్టుండై యుండునని సందేహింపవచ్చును గాని నిశ్చయింపఁగూడదు - ఒకవేళ సభ్యసభాపతులలో బుద్ధిమంతులైనవారు నిశ్చయముగాఁ దెలుసుకొన్నను - మరణచిహ్నదర్శనమాత్రముచేత నేమృతక్రియలు జరిగింపరుగావున దుష్టచిహ్నదర్శనముచేత నేవ్యవహారమును విమర్శింపక వానికి పరాజయముగలుగఁజేయఁగూడదని తాత్పర్యము॥ ౧౫

మూ. సందిగ్ధార్థం స్వతంత్రో యః సాధయేద్యశ్చ నిష్పతేత్।
నచాహూతో వదేత్కించిద్ధీనో దండ్యశ్చ స స్మృతః॥ ౧౬ ॥

వ్యా॥ కించ - సందిగ్ధేతి॥ సందిగ్ధమర్థం మధమర్ణేనానంగీకృతమేవ యస్స్వతంత్రస్సాధన నిరపేక్షస్సాధయత్యాసేధాదినా స హీనో దండ్యశ్చ భవతి - యశ్చ స్వయం సంప్రతిపన్నం సాధనేన వా సాధితం యాచ్యమానో నిష్పతేత్ పలాయేత యశ్చాభియుక్తో రాజ్ఞా హూతస్సదసి న కించిద్వదతి సోపి హీనో దండ్యశ్చ స్మృత ఇతి సంబధ్యతే - అభియోగే ఫలసాక్ష్యేవాసమప్తే పరిక్షీణత ఇతి ప్రస్తుతత్వాద్ధీనపరిజ్ఞానమాత్రమేవ చాభూదితి దండ్యగ్రహణం - దండ్యస్యాపి సాక్ష్యభావే హీయత ఇత్యర్థః హీనత్వదర్శనాదత్ర తస్మాభావిని హీనగ్రహణమ్॥ ౧౬

కొన్ని యక్రమములవిషయమై శిక్ష.

తా॥ అప్పునీసుకొన్నవాఁడొప్పుకొనకయుండఁగా సాక్షిలిఖితాదిసాధనములు లేక వానినాయమునదీర్చి సొమ్మునియెవ్వఁడునిరోధించునో వాఁడును - ఎవఁడు తానొప్పుకొన్నయప్పైనను సాక్షిలిఖితాదులచే సాధింపఁబడినయప్పైనను దీర్చక పాఱిపోవునో వాఁడును - ఎవఁడు ప్రతివాదిగా ప్రభువుచేతఁ బిలుపింపఁబడి సభకువచ్చి యేమియుఁ బలుకక యుండునో వాఁడును - ఈమువ్వురును రాజశిక్షార్హులగుటయు గాక పరాజయమునుం బొందుదురని తాత్పర్యము. ౧౬

మూ. సాక్షిషూభయతస్సత్సు సాక్షిణః పూర్వవాదినః। పూ
ర్వపక్షేఽధరీభూతే భవంత్యుత్తరవాదినః॥ ౧౭॥ .....

వ్యా॥ అథ యత్ర ద్వావపి యుగపద్ధర్మాధికారిణం ప్రాప్తౌ భాషావాదినా - తద్యథా - కశ్చిత్ప్రతిగ్రహేణ క్షేత్రం లబ్ధ్వా కంచిత్కాలము పభుజ్య కార్యవశాత్సకుటుంబో దేశాంతరం గతః - అన్యోపి తదేవ క్షేత్రం ప్రతిగ్రహాదినా లబ్ధ్వా కంచిత్కాలము పభుజ్య దేశాంతరం గతస్తతో ద్వావపియుగపదాగత్య మదీయమిదం క్షేత్రం మదీయమిదం క్షేత్రమితి పరస్పరం వివదమానౌ ధర్మాధికారిణం ప్రాప్తౌ

త్ర కస్యక్రియేత్యాకాంక్షితఆహ॥సాక్షిష్వితి॥ ఉభయతఉభయోరపివాదినోస్సాక్షిషుసంభవత్సుసత్సుసాక్షిణఃపూర్వవాదినఃపూర్వపక్షస్యాలేఖ్యయాగృహీతముపభుక్తంచేతియోవదత్యసౌపూర్వవాదీ-సపునఃపూర్వంయోనివేదయతి-తస్యసాక్షిణఃప్రష్టవ్యాః- యదాత్వన్యఏవంవదతిసత్యమనేనపూర్వంగృహీతముపభుక్తంచ- కింతురాజ్ఞఏవమేక్షేత్రమస్మాదేవక్రయేణలబ్ధ్వామహ్యందత్తమన్యేనవాప్రతిగ్రహేణలబ్ధ్వామహ్యందత్తమితి-తత్రపూర్వపక్షోఽసాధ్యతయాధరీభూతస్తస్మిన్పూర్వపక్షేఽధరీభూతేభవంత్యుత్తరవాదినఃఉత్తరకాలంప్రతిగృహీతముపభుక్తంచేతివాదినస్సాక్షిణఃప్రష్టవ్యాభవంతి - ఇదమేవవ్యాఖ్యానంయుక్తతరం-మిథ్యోత్తరేపూర్వవాదినస్సాక్షిణోభవంతి- ప్రాఙ్న్యాయేకారణోక్తౌపూర్వపక్షేధరీభూతేఉత్తరవాదినస్సాక్షిణాంభవంతీతివ్యాఖ్యానమయుక్తం- అస్యార్థస్యతతోఽర్థలేఖమేతస్యద్వ్యక్షీప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమిత్యనేనోక్తత్వాత్పునరుక్తిప్రసంగాత్పూర్వవ్యాఖ్యానమేవస్పష్టీకృతంనారదేన॥మిథ్యాక్రియాపూర్వవాదేకారణేప్రతివాదినః। ప్రాఙ్న్యాయవిధిసిద్ధౌతుజయపత్రంక్రియాభవేదిత్యుక్త్వా-ద్వయోర్వివదతోరర్థేద్వయోస్సత్సుచసాక్షిషు। పూర్వపక్షోభవేద్యస్యభవేయుస్తస్యసాక్షిణఇతివదతైతస్యసర్వవ్యవహారవిలక్షణత్వాద్భేదేనోపన్యాసః॥ ౧౭

తా॥ ఒకఁడుఒకానొకభూమినిప్రతిగ్రహమువలనస్వాధీనపఱచుకొనికొంతకాలమనుభవింపుచుండి కార్యవశంబునకుటుంబసమేతుఁడై దేశాంతరమునకుఁబోయెను-పిమ్మటమఱియొకఁడుఆభూమినేరాజప్రతిగ్రహమువలనస్వాధీనపఱచుకొనియనుభవింపుచుండి వాఁడును దేశాంతరమువెళ్లెను - తర్వాతనాయిద్దఱువచ్చి వివాదపడియేకకాలమందు న్యాయాధికారిసమ్ముఖమునవిజ్ఞాపనచేసుకొనిరేనివారిలో ఎవనిసాధనముల విచారింపవలయుననిన - ఆయిద్దఱికిని సాక్షులుండిరేని పూర్వకాలమందునేనుప్రతిగ్రహించి యనుభవింపుచున్నవాఁడననియెవఁడుచెప్పుచున్నాఁడో వాఁడేయిచ్చటపూర్వవాదిగనుకవానిసాక్షులవిచారింపవలయు- ఒకవేళఉత్తరకాలవాదియితఁడు మొదటప్రతిగ్రహించియనుభవింపుచుండెననుటసత్యమే- పిమ్మటప్రభువువీనివల్లక్రయమునకుఁదీసినాకుదానముచేసినాఁడనియైనను . ఇతనివల్లమఱియొకఁడు ప్రతిగ్రహించివాకిచ్చినాఁడనియైననుచెప్పె నేనిఅపుడుపూర్వపక్షముబలహీనమాచున్నదిగనుకఉత్తరకాలమందుఆభూమిననుభవింపుచున్నట్టుగాచెప్పినవానిసాక్షులనేవిచారింపవలయుననితాత్పర్యము-ఈయర్థమేనారదవచనమందునుజెప్పఁబడియున్నది. ౧౭

ఏకకాలంబున ఇద్దఱువివాదపడివచ్చిరేని-ఎవనిసాక్షులవిచారింపవలయు.

మూ. సపణశ్చేద్వివాదస్స్యాత్తత్రహీనంతుదాపయేత్ ।
దండంచస్వపణంచైవధనినేధనమేవచ ॥౧౮॥ . . . . .

వ్యా॥ అపిచ॥ సపణఇతి॥ యదివివాదోవ్యవహారఃపణనంపణస్తేనసహవర్తతఇతిసపణస్స్యాత్తదాతత్రసపణేవ్యవహారేహీనంపరాజితంపూర్వోక్తందండంస్వకృతంచపణంరాజ్ఞేఅర్థినేచవివాదాస్పదీభూతంధనందాపయేత్ప్రాజా - యత్రపునరేకఃకోపావేశవశాద్యద్యహమత్రపరాజితోభవామితేదాశతంపణశతందాస్యామీతిప్రతిజానీతే - అన్యస్తునకించిత్ప్రతిజానీతే-తత్రాపివ్యవహారప్రవర్తనే - తస్మింశ్చప్రవృత్తేపణప్రతిజ్ఞావాదీయదిహీయతేతదాసఏవస్వపణందండందాప్యః-అన్యస్తుపరాజితోదండందాప్యోనపణం - స్వపణంచేతివిశేషోపాదానాత్-యత్రత్వేకశ్శతమన్యస్తుపంచాశతంప్రతిజానీతే-తత్రాపిపరాజయేస్వకృతమేవపణందాప్యః సపణశ్చేద్వివాదస్స్యాదితివదతాపణరహితోపివివాదోదర్శితఇతి॥ ౧౮

తా॥ వివాదసమయమందువాదిప్రతివాదులొకనితోనొకఁడునేనీవ్యవహారమందోడినపక్షమందు ఇంతధనమునిత్తునని పందెమాడివ్యవహారమందుప్రవర్తించిరేని వారిలోపరాజయమునుబొందినవాఁడుతానుపందెమాడినపైకంబునుపూర్వోక్తమైనదండనధనంబును భూపాలునకిచ్చి వివాదధనమును వాదికియ్యవలయు - ఒకఁడుకోపాటోపంబున నేనీవివాదమందోడితినేని నూఱుపణములనిత్తునని పందెమాడఁగామఱియొకఁడేమియుపందెమాడకయుండె నేనిఅట్టివ్యవహారమందుపందెమాడినవాఁడోడినయెడల తానుపందెమాడినపణంబులను దండనద్రవ్యంబును ప్రభువునకిచ్చివివాదద్రవ్యమును వాదికియ్యవలయు . పందెమాడకయున్నవాఁడుపరాజితుండయ్యె నేని దండనద్రవ్యమునుభూపాలునకియ్యవలయునుగాని మొదటివాఁడుపందెమాడినద్రవ్యమునియ్యనక్కరలేదు- వాదిప్రతివాదులలోనొకఁడునూఱుపణం

పందెమువేసుకొని వ్యాజ్యమాడుట.

బులను కుటిలయొకఁడు పంబదివణంబులను పందెము వేసుకొన్నపక్షమందు వారిలో ఓడినవాఁడు తాను పందెమాడిన ద్రవ్యంబును దండనద్రవ్యంబును రాజునకిచ్చి వివాదద్రవ్యమును వాదికియ్యవలయు- సపణశ్చేత్ - అని చెప్పుటవలన పందెము లేనివ్యవహారంబును గలదని తాత్పర్యము. ౧౮

మూ. { ఛలంనిరస్యభూతేన వ్యవహారాన్నయేన్నృపః। భూ
తమప్యనుపన్యస్తంహీయతేవ్యవహారతః॥౧౯॥ }

వ్యా॥ కించ॥ ఛలమితి॥ ఛలం ప్రమాదాభిహితం నిరస్య పరిత్యజ్య భూతేన వస్తుతత్త్వానుసరణేన వ్యవహారాన్నయేదంతం నృపః- యస్మాద్భూతమపి వస్తుతత్త్వమప్యనుపన్యస్తమనభిహితం హీయతే హానిముపగచ్ఛతి వ్యవహారతో వ్యవహారేణ సాక్ష్యాదిభిః తస్మాద్భూతానుసరణం కర్తవ్యం - యథార్థిప్రత్యర్థినౌ సత్యమేవ వదతస్తథా సభ్యైస్సభాపతినా యతితవ్యం సామాదిభిరుపాయైః తథా సతి సాక్ష్యాదినైరపేక్ష్యేణైవ నిర్ణయో భవతీతి - అథ సర్వథాపి భూతానుసరణం న శక్యతే కర్తుం తథా సతి సాక్ష్యాదిభిర్నిర్ణయః కార్య ఇత్యయమనుకల్పః- యథోక్తం॥ భూతఛలానుసారిత్వాద్ద్విగతిస్సముదాహృతా। భూతం తత్త్వార్థసంయుక్తం ప్రమాదాభిహితం ఛలమితి। తత్ర భూతానుసారీ వ్యవహారో ముఖ్యః - ఛలానుసారీ త్వనుకల్పః- సాక్షిలేఖ్యాదిభిర్వ్యవహారనిర్ణయే కదాచిద్వస్తుస్వరూపానుసరణం భవతి- కదాచిన్న భవతి- సాక్ష్యాదీనాం వ్యభిచారస్యాపి సంభవాత్॥ ౧౯

వ్యవహారతత్త్వనిర్ణయక్రమము.

తా॥ వాదిప్రతివాదులు వస్తుతత్త్వమును దెలుపక అనృతము పలికిన యెడల యథార్థవిషయమైనను ఒకప్పుడు సాక్ష్యాదులవల్ల హానిని బొందుచున్నది కాఁబట్టి న్యాయాధికారి వ్యవహారవిచారణకాలమందు వాదిప్రతివాదులు ప్రమాదమువల్ల అనృతోక్తులు పలికినను ఆ యనృతోక్తులం దోసివేసి వారు సత్యము పలుకునట్లు సామాద్యుపాయముల చేత బోధించి ఆ వాదిప్రతివాదులవలన వస్తుతత్త్వమును దెలుసుకొని వ్యవహారమును తీరుమానించుట ముఖ్యపక్షము - ఇట్లు చేసిన యెడల సాక్ష్యాదిసాధనములు లేకనే వ్యవహారనిశ్చయజ్ఞానము గల్గుచున్నది- సామాద్యుపాయముల చేత వాదిప్రతివాదులు వస్తుతత్త్వమును దెలుపని యెడల సాక్ష్యాదిసాధనములవల్ల వ్యవహారమును తీరుమానించుట రెండవపక్షము ॥ ఈ రీతిగా నన్యస్మృత్యంతరమందు-భూతానుసారి-ఛలానుసారి. అని వ్యవహారము ద్వివిధంబై యుండుననియు - అందు తత్త్వార్థయుక్తమైన భూతానుసారివ్యవహారము ముఖ్యమనియు ప్రమాదాభిహితమైన ఛలానుసారివ్యవహారము ముఖ్యము గాదనియును జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౯

మూ. { నిహ్నుతే లిఖితంనైకమేకదేశే విభావితః। దాప్యస్స
ర్వంనృపేణార్థంన గ్రాహ్యస్త్వనివేదితః॥౨౦॥ }

వ్యా॥ భూతమప్యనుపన్యస్తంహీయతే వ్యవహారత ఇత్యస్యోదాహరణమాహ॥ నిహ్నుత ఇతి॥ నైకమనేకం సువర్ణరజతవస్త్రాదిలిఖితమభియుక్తమర్థినా ప్రత్యర్థీ యది సర్వమేవ నిహ్నుతే అపజానీతే తదార్థినా నైకదేశే హిరణ్యే సాక్ష్యాదిభిః ప్రత్యర్థీ భావితోంగీకారితస్సర్వం రజతాద్యర్థం పూర్వలిఖితం దాప్యోర్థినే నృపేణ-న గ్రాహ్యస్త్వనివేదితః- పూర్వం భాషాకాలే అనివేదితః పశ్చాదర్థినా పూర్వం మయా యం న్యస్తమిత్యనివేద్యమానో న గ్రాహ్యోర్థినా దత్తప్యాన్నృపేణ- ఏతచ్చ న కేవలం వాచనికం ఏకదేశే ప్రత్యర్థినో మిథ్యావాదిత్వనిశ్చయాద్దేశాంతరేపి మిథ్యావాదిత్వసంభవాదర్థిన ఏకదేశే సత్యవాదిత్వనిశ్చయాద్దేశాంతరేపి సత్యవాదిత్వసంభవాత్ - ఏవం తర్కాఖ్యసహకారిసంభావనాప్రత్యయానుగృహీతాదస్మాదేవ యోగీశ్వరవచనాత్సర్వం దాపనీయం నృపేణేతి నిర్ణయః- ఏతం చ తర్కవ్యాఖ్యానసారేణ నిర్ణయే క్రియమాణే వస్తునోన్యథాత్వేపి వ్యవహారదర్శినాం న దోషః- తథా చ గౌతమః। న్యాయాధిగమే తర్కోభ్యుపాయస్తేనాభ్యూహ్య యథాస్థానం గమయేదితి- యుక్త్వా తస్మాద్రాజాచార్యావనింద్యావితి ప్రకరణముపసంహరతి- న చైకదేశే విభావితో మహాపాపేయవచనః ప్రత్యర్థీ [illegible] వాదిహా గమ్యతే - ఏకదేశవిభావితో నృపేణ సర్వం దాప్య ఇతి వచనాత్- యత్తు కాత్యాయనేనోక్తం॥ అనేకార్థాభియోగేపి [illegible] సాధయేద్ధనీ। సాక్షిభిస్తావదేవాసౌ లభతే నాధికం ధనమితి- తత్పుత్రాదిదేయపిత్రాదిఋణవిషయం - తత్ర [illegible] క్తః పుత్రాదిర్న జానామీతి వదతి నిహ్నవవాదీ న భవతీత్యేకదేశవిభావితోపి న సర్వం దాప్యః వాదీ తినిహ్నుతే లిఖితం [illegible] త్రం తత్ర న

ప్రవర్తతే - నిహ్నవాభావాదపేక్షితత్వాభావాచ్చ - అనేకార్థాభియోగేపీతి కాత్యాయనవచనం సామాన్యవిషయం విశేషశాస్త్రవిషయం నిహ్నవోత్తరం వరిత్యజ్య జ్ఞానోత్తరే ప్రవర్తతే - నను - ఋణాదిషు వివాదేషు స్థిరప్రాయేషు నిశ్చితం । ఊనే వాభ్యధికే వార్థే ప్రోక్తే సాధ్యం న సిధ్యతీతి వదతా కాత్యాయనేనానేకార్థాభియోగే సాక్షిభిరేకదేశే విభావితేఽధికే వాభావితే సాధ్యం సర్వమేవ న సిధ్యతీత్యుక్తం - తథా సత్యేకదేశవిభావితేఽభావితైకదేశసిద్ధిః కుతస్స్యాదుచ్యతే - లిఖితసర్వార్థసాధనతయోపన్యస్తైస్సాక్షిభిరేకదేశాభిధానేఽధికాభిధానే వా కృత్స్నమేవ సాధ్యం న సిధ్యతీతి తస్యార్థస్తత్రాపి నిశ్చితం న సిధ్యతీతి వచనాత్పూర్వవత్సంశయ ఏవేతి ప్రమాణాంతరస్యావకాశోఽస్త్యేవ - ఫలం నిరస్యేతి నియమాత్ప్రహసాదాతుస్సకలసాధ్యసాధనతయోపదిష్టైస్సాక్షిభిరేకదేశేఽపి సాధితే కృత్స్నసాధ్యసిద్ధిర్భవత్యేవ - తావతైవ సాహసాదేస్సిద్ధత్వాత్కాత్యాయనవచనాచ్చ ॥ సాధ్యార్థాంశేఽపి గదితే సాక్షిభిస్సకలం భవేత్ । స్త్రీసంగే సాహసే చౌర్యే యత్సాధ్యం పరికీర్తితమితి ॥ ౨౦

ఒక వ్యవహారమందు కొంతకు సాధనములుండి కొంతకు సాధనములు లేకుండెనేని చేయఁదగిన క్రమము.

తా ॥ వాదిప్రతివాదులు యథార్థముగాఁ జెప్పనియెడల వస్తుతత్త్వము హానిని బొందుచున్నదన్నందుకు ఉదాహరణము దెలియఁజేయఁబడుచున్నది ॥ వాదియైన వాఁడు ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించిన బంగారు వెండి వలువలు మొదలుగాఁగల యనేకవస్తువులలో నొకటియైనను నేఁదీసుకొనలేదని ప్రతివాది యుత్తరమిచ్చి పిమ్మట సాక్ష్యాదిసాధనములచేత తప్పించుకొనఁజాలక యొకవస్తువు దీసుకొన్నట్లుగా నొప్పుకొన్నపక్షమందు ఆ ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయఁబడిన అన్నివస్తువులను రాజవశ్యముగా వాదికిప్పించవలయుననియు - వాదిప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించని వస్తువును మొదట ఈవస్తువును వ్రాయించుటకు మఱచితినని చెప్పుకొన్నను అంగీకరింపఁగూడదనియును తాత్పర్యము ॥ ఇది కేవలవచనప్రమాణసిద్ధంబె గాదు యుక్తియుక్తంబుగానుంచున్నది - అదియెట్లనిన ప్రతివాదియొక విషయమందు అనృతవాదియని నిశ్చయమాటవలన ఇతరవిషయములయందును అనృతవాదియై యుండుననియు - వాదియొక విషయమందు సత్యవాదియని నిశ్చయమాటవలన ఇతరవిషయములయందును సత్యవాదియై యుండుననియు ఊహింపఁదగియుండుటవలన - ఇట్టి తర్కన్యాయానుసారముగా నిశ్చయింపఁబడిన వ్యవహారమందు వస్తుతత్త్వము మఱియొకవిధమై యున్నప్పటికిని వ్యవహారవిచారణకర్తలకు దోషము లేదని గౌతమసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ మఱియును ఈవ్యాఖ్యానమందున్న కాత్యాయనవచనములలో మొదటివచనమునకు - తండ్రి మొదలైనవారి ఋణమునుగురించి కొమారుఁడు మొదలైనవారిమీఁద అనేకవస్తువులకు వివాదము వచ్చినపక్షమందు వారు తామేమియు నెఱుఁగమని యుత్తరమిచ్చినప్పటికిని మిథ్యావాదులు గారుగనుక అట్టివ్యవహారమందు వాది యేయేవస్తువును సాక్ష్యాదిసాధనములచే సాధించుకొనుచున్నాఁడో ఆ యావస్తువునే పొందును గాని అధికము పొందఁజాలఁడని తాత్పర్యము - రెండవవచనమునకు - ఋణాదివ్యవహారములయందు ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించఁబడిన యావత్సంగతులకు సాక్షులుగా నేర్పడివచ్చినవారు కొంత తక్కువగానైనను హెచ్చుగానైనను జెప్పరేని అట్టిసాక్షులవలన ఆవ్యవహారము సిద్ధింపదనియు - ఇతరప్రమాణములున్నయెడల సిద్ధించుననియును తాత్పర్యము - మూఁడవవచనమునకు - స్త్రీసంగ్రహణము విషముపెట్టుట నఱుకుట దొంగిలించుట మొదలుగాఁగల వ్యవహారములయందు కొన్ని సంగతులు సాక్షులవల్ల స్థిరపడి కొన్ని సంగతులు స్థిరపడకున్నను ఆవ్యవహారము సంపూర్ణముగా సిద్ధింపుచున్నదని తాత్పర్యము - ఇట్లు విషయవ్యవస్థ చేయుటవలన ఈవచనములకు పరస్పరవిరోధము లేదని యెఱుంగఁదగినది ॥ ౨౦

మూ. స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్ వ్యవహారతః ॥ ౨౧ ॥

వ్యా॥ నను నిహ్నుతే లిఖితం నైకమితీయం స్మృతిస్తథానేకార్థాభియోగేపీతీయమపి స్మృతిరేవ - తత్రానయోస్స్మృత్యోః పరస్పరవిరోధే సతీతరేతరబాధనాదప్రామాణ్యం కస్మాన్న భవతి విషయవ్యవస్థా కిమిత్యాశ్రీయత ఇత్యత ఆహ ॥ స్మృత్యోరితి ॥ యత్ర స్మృత్యోః పరస్పరతో విరోధస్తత్ర విరోధపరిహారాయ విషయవ్యవస్థాపనాదావుత్సర్గాపవాదాదిలక్షణో న్యాయో బలవాన్ సమర్థః - న చ న్యాయః కుతః ప్రత్యేతవ్య ఇత్యత ఆహ - వ్యవహారత ఇతి - వ్యవహారాద్వృద్ధవ్యవహారాదన్వయవ్యతిరేకలక్షణాదవగమ్యతే - అతశ్చ ప్రకృతోదాహరణేఽపి విషయవ్యవస్థైవ యుక్తా - ఏవమన్యత్రాపి విషయవ్యవస్థా వికల్పాదియథాసంభవం యోజ్యం ॥ ౨౧

పరస్పర విరుద్ధములైయున్న స్మృతులకు విషయవ్యవస్థా వికల్పాదులు చేయుఁదగినవి.

తా॥ వాది-ప్రతిజ్ఞాపత్రికయందు వ్రాయించినసువర్ణరజతాద్యనేకవస్తువులలో నొకవస్తువై ననుదీసుకొనలేదని ప్రతివాదియుత్తరమిచ్చి పిమ్మట సాక్ష్యాదిసాధనములవల్ల తప్పించుకొనఁజాలక యొకవస్తువునుదీసుకొన్నట్టుగా నొప్పుకొన్నవఁడు అన్నివస్తువులను వాదికిప్పింపవలయునని పూర్వశ్లోకమందు చెప్పఁబడియున్నది- పూర్వశ్లోకవ్యాఖ్యానమందున్న - అనేకార్థాభియోగేపి - అనెడు కాత్యాయనవచనమందు అనేకవస్తువులలో నేయేవస్తువును సాక్ష్యాదిసాధనములవల్ల వాదిస్థిరపఱచుకొనుచున్నాఁడో ఆయావస్తువునే వాదికిప్పింపవలయుఁగాని అధికమిప్పింపఁగూడదని చెప్పఁబడియున్నది-ఇట్లు రెండుస్మృతివచనములకు పరస్పరవిరోధము సంభవించుచుండఁగా ఆవిరోధపరిహారముకొఱకు వృద్ధవ్యవహారమ్మునను సరించి విషయవ్యవస్థావికల్పాదులు చేయుట యందు ఉత్సర్గాపవాదాది లక్షణమైనన్యాయమే సమర్థమైయున్నది కాఁబట్టి పూర్వశ్లోకోక్తప్రకారముగా విషయవ్యవస్థచేయుట యుక్తమనియు ఈరీతిగానే యితరస్థళములయందును విషయవ్యవస్థావికల్పాదులు తత్తత్సందర్భోచితముగా చేయఁదగునని యును తాత్పర్యము॥ ౨-౧

మూ. అర్థశాస్త్రాత్తు బలవద్ధర్మశాస్త్రమితి స్థితిః ॥౨౧॥

వ్యా॥ ఏవం సర్వత్ర ప్రసంగే ఽపవాదమాహ॥ అర్థశాస్త్రాదితి॥ ధర్మశాస్త్రానుసారేణేత్యనేనైవ న్యాయేన సామర్థ్యాదర్థశాస్త్రస్య నిరస్తత్వాద్ధర్మశాస్త్రాంతర్గతమేవ రాజనీతిలక్షణమర్థశాస్త్రమిహ వివక్షితం అర్థశాస్త్రధర్మశాస్త్రస్మృత్యోర్విరోధే అర్థశాస్త్రాద్ధర్మశాస్త్రం బలవదితి స్థితిర్మర్యాదా- యద్యపి సమానకర్తృకతయార్థశాస్త్రధర్మశాస్త్రయోః స్వరూపగతో విశేషో నాస్తి-తథాపి ప్రమేయస్య ధర్మస్య ప్రాధాన్యాదర్థస్య చాప్రాధాన్యాద్ధర్మశాస్త్రం బలవదిత్యభిప్రాయః- ధర్మస్య చ ప్రాధాన్యం శాస్త్రాదావదర్శితం తస్మాద్ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోర్విరోధే అర్థశాస్త్రస్య బాధ ఏవ న విషయవ్యవస్థా నాపి వికల్పః - క్వ పునర్విరోధః - అత్రోదాహరణం తావత్ - గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతం । ఆతతాయినమాయాంతం హన్యాదేవావిచారయన్॥ నాతతాయివధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చన । ప్రకాశం వాప్రకాశం వా మన్యుస్తం మన్యుమృచ్ఛతి । తథా ॥ ఆతతాయినమాయాంతమపి వేదాంతగం రణే । జిఘాంసంతం జిఘాంసీయాన్న తేన బ్రహ్మహా భవేదిత్యాద్యర్థశాస్త్రం। ఇయం విశుద్ధిరుదితా ప్రమాప్యాకామతో ద్విజం । కామతో బ్రాహ్మణవధే నిష్కృతిర్న విధీయత ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రం - తయోర్విరోధే ధర్మశాస్త్రం బలవదితి యుక్తం - అనయోరేకవిషయత్వాసంభవేన విరోధాభావాన్న బలాబలచింతాఽవతరతి-తథాహి-శస్త్రం ద్విజాతిభిర్గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యత ఇత్యుపక్రమ్య - ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణే దక్షిణానాం చ సంగరే। స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌ చ ఘ్నన్ ధర్మేణ న దుష్యతీత్యాత్మపరిత్రాణే దక్షిణాదీనాం యజ్ఞోపకరణానాం చ రక్షణే యుద్ధే చ స్త్రీబ్రాహ్మణహింసాయాం చాతతాయినమకూటశస్త్రేణ ఘ్నన్న దండభాగిత్యుక్తత్వాత్తస్యైవానువాదార్థమిదముచ్యతే - గురుం వా బాలవృద్ధౌ వేత్యాది-గుర్వాదీనత్యంతావధ్యానప్యాతతాయినో హన్యాదితి-వాక్యార్థః - శ్రవణాదపి వేదాంతగమిత్యత్రాప్యపిశబ్దశ్రవణాన్న గుర్వాదీనామవధ్యత్వప్రతీతిః - నాతతాయివధే దోషో ఽన్యత్ర గోబ్రాహ్మణాదిభ్య ఇతి సుమంతువచనాచ్చ ॥ ఆచార్యం చ ప్రవక్తారం పితరం మాతరం గురుం। న హింస్యాద్బ్రాహ్మణాన్ గాశ్చ సర్వాంశ్చైవ తపస్విన ఇతి మనువచనాచ్చ - ఆచార్యాదీనామాతతాయినాం హింసాప్రతిషేధేనైవం వధమర్థవత్ -నాన్యథా-హింసామాత్రప్రతిషేధస్య సామాన్యశాస్త్రేణైవ సిద్ధత్వాన్నాతతాయివధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చనేత్యేతదపి బ్రాహ్మణాదివ్యతిరిక్తవిషయమేవ యతః॥ అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః। క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే ఆతతాయినః। తథా। ఉద్యతాసిర్విషాగ్నిశ్చ శాపోద్యతకరస్తథా। ఆథర్వణేన హంతా చ పిశునశ్చాపి రాజని। భార్యాతిక్రమకారీ చ రంధ్రాన్వేషణతత్పరః। ఏవమాద్యాన్విజానీయాత్సర్వానేవాతతాయిన ఇతి సామాన్యేనాతతాయినో దర్శితాః- అతశ్చ బ్రాహ్మణాదయ ఆతతాయిన ఆత్మాదిత్రాణార్థం హింసానభిసంధినా నివార్యమాణాః ప్రమాదాద్యది విపద్యేరన్ తత్ర లఘుప్రాయశ్చిత్తం రాజదండాభావశ్చేతి నిశ్చయః - తస్మాదన్యదిహోదాహరణం వక్తవ్యం-తదుచ్యతే। హిరణ్యభూమిలాభేభ్యో మిత్రలబ్ధిర్వరా యతః। అతో యతేత తత్ప్రాప్త్యా ఇత్యర్థశాస్త్రం। ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జిత ఇతి ధర్మశాస్త్రం - తయోః క్వచిద్విషయే విరోధో భవతి-యథా చతుష్పాద్వ్యవహారే ప్రవర్తమానే ఏకస్య జయో ఽవధార్యమాణే మి(త్ర)

లబ్ధిర్భవతి - నధర్మశాస్త్రమనుసృతం భవతి-తథాన్యస్య జయేఽవధార్యమాణే ధర్మశాస్త్రమనుసృతం భవతి-మిత్రలబ్ధిర్విపరీతా. తత్రార్థశాస్త్రాద్ధర్మశాస్త్రం బలవదితి ఏవ-ధర్మార్థసన్నిపాతేఽర్థగ్రాహిణ ఏతదేవేతి ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వం దర్శితమాపస్తంబేన. ఏతచ్ఛబ్దేన ద్వాదశవార్షికం ప్రాయశ్చిత్తం పరామృశ్యతే॥ ౨౧

తా॥ ధర్మశాస్త్రానుసారముగా వ్యవహారములవిచారింపవలయునని చెప్పుటచేతనే ఔశనసాద్యర్థశాస్త్రానుసారముగా వ్యవహారములవిచారింపఁగూడదని యర్థమాచున్నది కాఁబట్టి యిచటధర్మశాస్త్రాంతర్గతమైన రాజనీతిప్రతిపాదకగ్రంథమె అర్థశాస్త్రమని చెప్పఁబడుచున్నది - ఇట్టి యర్థశాస్త్రమునకును ధర్మశాస్త్రమునకును పరస్పరవిరోధము సంభవించెనేని అర్థశాస్త్రమునకంటె ధర్మశాస్త్రము ప్రబలమైనదని శాస్త్రమర్యాదగనుక అర్థశాస్త్రమును పరిత్యజించి ధర్మశాస్త్రప్రకారముగానే వ్యవహారములవిచారింపవలయునని తాత్పర్యము - సమానకర్తృకములైన ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రములకు స్వభావగతమైన భేదము లేకున్నప్పటికిని-ధర్మము ప్రధానమైనదనియు అర్థము అప్రధానమైనదనియు పతచ్ఛాస్త్రాదియందుఁదెలుపఁబడియుండుటవలన ప్రధానమైన ధర్మశాస్త్రంబునకును అప్రధానమైన యర్థశాస్త్రంబునకును విరోధము సంభవించినయెడల ధర్మశాస్త్రప్రకారముగానే కార్యనిశ్చయము సేయందగును గానివిషయవ్యవస్థావికల్పాదులు సేయఁగూడదని తెలియఁదగినది

అర్థశాస్త్రధర్మశాస్త్రములకు విరోధము గలిగనేని ధర్మశాస్త్రమె గ్రాహ్యంబగును.

ఉదాహరణము

——— దీనికి ఉదాహరణము॥ గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా-అను నిత్యాదివచనములయందు-గురువునైన బాలవృద్ధులైనను బహుశ్రుతుఁడైన బ్రాహ్మణునైనను-తన్నుఁజంపఁదలఁచివచ్చుచున్నవానిఁ దానుజంపుటవలన దోషము లేదని చెప్పఁబడియున్నది - ఇది యర్థశాస్త్రము-ఇయంవిశుద్ధిరుదితా అనువచనమందు బుద్ధిపూర్వకముగా బ్రాహ్మణునిఁజంపిన మహాపాపికి ఆపాపము సంభవించితీగఁదగినదియె కాని ప్రాయశ్చిత్తము లేదని చెప్పఁబడియున్నది - ఇది ధర్మశాస్త్రము- ఈ రెంటికి పరస్పరవిరోధము గలుగుచున్నది కాఁబట్టి ధర్మశాస్త్రానుసారముగా బ్రాహ్మణునిఁజంపఁగూడదని నిశ్చయించుటయె యుక్తము - అయితే యీ యుదాహరణముందుఁ దెలియఁజేసిన వచనములకు విషయభేదము గలిగియుండుటవలన పరస్పరవిరోధము లేమి కాఁబట్టి యిచ్చట బలాబలవిచారంబావశ్యకంబుగాదు ——— ఆ విషయభేదంబెట్లనిన-ధర్మోపరోధకాలమందు అట్టి ధర్మమును సంరక్షించుటకై ద్విజులు ఆయుధమును ధరింపవలయునని యెను ప్రకరణమును ప్రారంభించి ఆత్మరక్షణమందును దక్షిణాదియజ్ఞోపకరణరక్షణమందును యుద్ధకాలమందును స్త్రీ బ్రాహ్మణులకు హింస సంభవించు కాలమందును ఆతతాయియైవచ్చిన వానిని విషదిగ్ధములగు శస్త్రములచేతఁ జంపినవాఁడు రాజశిక్షార్హుండుగాఁడని చెప్పి ఆయర్థమును దృఢపఱచుటకై యొకప్పుడును వధింపఁగూడని బ్రాహ్మణగురువృద్ధాదులైనను ఆతతాయులై వచ్చిరేని వారినిఁగూడఁ జంపవచ్చును ఇతరుల విషయమై చెప్పనేలయని తెలియఁజేయఁబడియె-ఇట్లు చెప్పినమాత్రమున నెగురు బ్రాహ్మణాదులకు వధ్యత్వప్రతీతి గలుగదు- అది యేమనిన-సుమంతువచనమందు ఆతతాయులలో గోబ్రాహ్మణులు దప్పతక్కిన వారినిఁ జంపుటచేత దోషము లేదని చెప్పఁబడియున్నది-ఆచార్యంచ ప్రవక్తారం- అనెడు మనువచనమునకును- ఆచార్యపితృమాతృగురుబ్రాహ్మణగోతాపసులు ఆతతాయులైయున్నను వారినిఁ జంపఁగూడదని తాత్పర్యం జెప్పఁడుచున్నది కాఁబట్టి- నాతతాయివధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చన - అనెడు వచనము బ్రాహ్మణాదివ్యతిరిక్తవిషయమె యని తెలియఁదగినది

ద్విజులు ఆయుధముధరించుట.

ఆతతాయి లక్షణము

——— ఇల్లుదగలఁబెట్టువాఁడును-విషము పెట్టువాఁడును - ఆయుధహస్తుఁడును-ధనాపహారియు-పరులభూమినపహరించువాఁడును-పరభార్యలనపహరించువాఁడును- మంత్రప్రయోగాదులచేత పరులఁజంపువాఁడును రాజునొద్దఁజేరి కొండెము సెప్పువాఁడును- భార్యను విక్రయించుకొనువాఁడును- రంధ్రాన్వేష

ణము సేయుచుండువాఁడును-వీరు మొదలుగాఁగలవారు ఆతతాయులనంబడుదురని సామాన్యముగాఁ జెప్పియుండుటవలన బ్రాహ్మణ గురుబాలవృద్ధాదులు ఈ చెప్పఁబడిన ప్రకారముగా ఆతతాయులై యుండిరేని అట్టివారిని చంపవలయును వేఱు యత్నము లేక ఆత్మసంరక్షణయజ్ఞోపకరణగతక్షణార్థమైయెవఁడైనను నివారింపుచుండఁగా అట్టికాలమందు ప్రమాదమువలననైనను ఆయుధాదులు దగిలి వారు మృతిఁబొందిరేని అట్టిమరణమునకు కారణభూతుండైనవానికి లఘుప్రాయశ్చిత్తమువలననే పారిశుద్ధ్యము గలుగుననియు రాజదండన లేదనియును- ఈ యుదాహరణమందున్న - గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా- అనెడు వచనమునకు తాత్పర్యము గనుక ఇచ్చట పరస్పరవిరోధము లేదనియెఱుంగఁదగినది ——

మఱియొక యుదాహరణము.

హిరణ్యభూమిలాభేభ్యో మిత్రలబ్ధిర్వరాయతః. అను వచనమందు హిరణ్యభూలాభములకంటె మిత్రలాభము అధికమైనదిగనుక ఎవ్విధంబుననైన మిత్రలాభమునకు యత్నము చేయవలయునని చెప్పఁబడియున్నది - ఇది యర్థశాస్త్రము। ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః. అను వచనమందు ధర్మశాస్త్రానుసారముగా శత్రువునందు క్రోధంబును మిత్రునియందు స్నేహంబును లేనివాఁడై వ్యవహారములవిచారింపవలయునని చెప్పఁబడియున్నది ఇది ధర్మశాస్త్రము - ఈ రెండు వచనములకును ఒకానొకచోట విరోధము గలుగుచున్నది-అదియెట్లనిన- ప్రతిజ్ఞాపాదోత్తరపాదక్రియాపాదసాధ్యసిద్ధిపాదముల నెడు నాలుగు పాదములు గల వ్యవహారము జరుగుచుండఁగా నొకనికి జయము గలుగఁ జేసినపక్షమందు మిత్రలాభంబును ధర్మశాస్త్రవిరోధంబును గలుగుచున్నది - మఱియొకనికి జయము గలుగఁ జేసినపక్షమందు మిత్రవిరోధంబును ధర్మశాస్త్రానుకూల్యంబును సంభవించుచున్నది - ఇట్టి పరస్పరవిరుద్ధస్థలమందు ధర్మశాస్త్రము నవలంబించవలయుఁగాని అర్థశాస్త్రము నవలంబించఁగూడదు —— గౌతమసూత్రమందు అర్థశాస్త్రము ననుసరించి వ్యవహారవిచారణ చేసినవానికి మహాపాతకులకుఁ జెప్పియున్న ద్వాదశవార్షిక ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పఁబడియున్నది కాఁబట్టి అర్థశాస్త్ర ధర్మశాస్త్రములకు విరోధము గలిగినప్పుడు ధర్మశాస్త్రము నే గ్రహింపవలయునని తాత్పర్యము. ౨౧

అర్థశాస్త్రానుసారముగా తీర్పు చేసిన యధికారికి ప్రాయశ్చిత్తము.

మూ. ప్రమాణం లిఖితం భుక్తిస్సాక్షిణశ్చేతి కీర్తితమ్। ఏషా
మన్యతమాభావే దివ్యాన్యతమముచ్యతే॥ ౨౨ ॥

వ్యా॥ తతోఽర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమిత్యుక్తం కిం తత్సాధనమిత్యపేక్షిత ఆహ॥ ప్రమాణమితి॥ ప్రమీయతే పరిచ్ఛిద్యతే నేనేతి ప్రమాణం-తచ్చ ద్వివిధం - మానుషం దైవికం చేతి-తత్ర మానుషం ప్రమాణం త్రివిధం-లిఖితం భుక్తిస్సాక్షిణశ్చేతి-కీర్తితం మహర్షిభిః-తత్ర లిఖితం ద్వివిధం - శాసనం జానపదం చేతి-శాసనముక్తలక్షణం-జానపదం తు వక్ష్యమాణలక్షణం- భుక్తిరుపభోగస్సాక్షిణో వక్ష్యమాణస్వరూపప్రకారాః - నను లిఖితస్య సాక్షిణాం చ శబ్దాభివ్యక్తిద్వారేణ శబ్దాంతర్భావాద్యుక్తం ప్రామాణ్యం- భుక్తేస్తు కథం ప్రామాణ్యం-ఉచ్యతే-భుక్తిరపి కైశ్చిద్విశేషణైర్యుక్తా స్వత్వహేతుభూతక్రయాదికమవ్యభిచారాదనుమాపయంతీ అనుపపద్యమానా వా కల్పయంతీత్యనుమానేఽర్థాపత్తావాంతర్భవతీతి ప్రమాణమేవ- ఏషాం లిఖితాదీనాం త్రయాణామన్యతమస్యాభావే దివ్యానాం వక్ష్యమాణస్వరూపభేదానామన్యతమం జాతిదేశకాలద్రవ్యాద్యపేక్షయా ప్రమాణముచ్యతే-మానుషాభావ ఏవ దివ్యస్య ప్రామాణ్యమస్మాదేవ వచనాదవగమ్యతే- దివ్యస్య స్వరూపప్రామాణ్యయోరాగమగమ్యత్వాత్ -అతశ్చ యత్ర పరస్పరం వివదతోర్ద్వయోరపి ధర్మాధికారిణం ప్రాప్తయోరేకో మానుషీం క్రియాం బ్రూయాదపరస్తు దైవీం క్రియామవలంబతే-తత్ర మానుష్యేవ గ్రాహ్యా-తథా చ కాత్యాయనః॥ యద్యేకో మానుషీం బ్రూయాదన్యో బ్రూయాత్తు దైవికీం। మానుషీం తత్ర గృహ్ణీయాన్న తు దైవీం క్రియాం నృప ఇతి। యత్రాపి ప్రథాసైకదేశసాధనం మానుషం సంభవతి - తత్రాపి న దైవమాశ్రయణీయం- యథా-రూపకశతమనయా వృద్ధ్యా గృహీత్వాయం న ప్రయచ్ఛతీత్యభియోగాపహ్నవే గ్రహణే సాక్షిణస్సంతి నో సంఖ్యాయాం వృద్ధివిశేషే వా- అతో దివ్యేన భావయామీతి తు ఏకదేశవిభావితన్యాయేనాపి సంఖ్యావృద్ధివిశేషసిద్ధేర్న దివ్యస్యావకాశః - ఉక్తం చ కాత్యాయనేన। యద్యేకదేశవ్యాప్తాపి క్రియా విద్యేత మానుషీ।సా గ్రాహ్యా న తు పూర్ణాపి దైవీ వివదతాం నృణామితి-యత్తు గూఢసాహసికానాం తు ప్రాప్తం దివ్యైః పరీక్షణమితి తదపి మానుషాసంభవకృతనియమార్థం- యదపి నా

రశేనోక్తం । అరణ్యే నిర్జనే రాత్రావంతర్వేశ్మని సాహసే । న్యాసస్యాపహ్నవే చైవ దివ్యా సంభవతి క్రియేతి । తదపి మానుషాసంభవ ఏవ-
తస్మాన్మానుషాభావ ఏవ దివ్యేన నిర్ణయ ఇత్యౌత్సర్గికం-తస్య చాపవాదో దృశ్యతే ॥ ప్రక్రాంతే సాహసే వాదే పారుష్యే దండవాచికే । బ
లోద్భవేషు కార్యేషు సాక్షిణో దివ్యమేవ చేతి - తథా లేఖ్యాదీనాం అపి క్వచిన్నియమో దృశ్యతే-యథా । పూగశ్రేణిగణాదీనాం యా స్థి
తిః పరికీర్తితా । తస్యాస్తు సాధనం లేఖ్యం న దివ్యం న చ సాక్షిణః । తథా । ద్వారమార్గక్రియాభోగ జలవాహాదిషు క్రియా । భుక్తిరేవ తు గు
ర్వీ స్యాన్న దివ్యం న చ సాక్షిణః । తథా ॥ దత్తాదత్తేష్వభృత్యానాం స్వామినాం నిర్ణయే సతి । విక్రయాదాన సంబంధే క్రీత్వా ధనమని
చ్ఛతి । ద్యూతే సమాహ్వయే చైవ వివాదే సముపస్థితే । సాక్షిణః సాధనం ప్రోక్తం న దివ్యం న చ లేఖ్యకమితి ॥ ౨౨

తా॥ సప్తమ శ్లోకమందు సాధింపఁదగిన యర్థమునకు సాధనముల వ్రాయించవలయునని చెప్పఁబడెనుగదా-ఆసాధనభేదంబులు దెలియఁజేయఁబడుచున్నవి ॥ ప్రమాణమనఁగా వస్తుతత్వంబిట్టిదని తెలియఁజే

లిఖిత సాక్ష్యాదిసాధనములు.

యునట్టి సాధనము-ఆ ప్రమాణమునకు-మానుషము దైవికము అని రెండు భేదములుగలవు- అందు మానుష ప్రమాణము-లిఖితము-భుక్తి-సాక్షులు-అని మూఁడువిధములుగా ఋషులచే విభజింపఁబడియున్నది-అందు లిఖితమునకు- శాసనము జానపదము అని రెండు భేదములుగలవు-శాసనలక్షణము పూర్వకాండమునందు ౩౧౮వ-శ్లోకంబునఁ జెప్పఁబడియున్నది - జానపదలక్షణము ఈకాండమందె ౮౪ మొదలుగాఁగల శ్లోకములయందుఁ జెప్పఁబడును-భుక్తియనఁగా అనుభవము- సాక్షిలక్షణము ౬౮ మొదలుగాఁగల శ్లోకములయందుఁ జెప్పఁబడును. ఈలిఖిత భుక్తి సాక్షులనెడు మానుష ప్రమాణములలో నొకటియైనను లేకుండెనేని ౯౫ మొదలుగాఁగల శ్లోకములయందుఁ జెప్పఁబడెడు దివ్యప్రమాణములలో నొక ప్రమాణమును జాతిదేశకాలద్రవ్యాద్యనుగుణముగా గ్రహింపవలయుఁగాని మానుష ప్రమాణంబులైన లిఖితాదులుండునపుడు దివ్యప్రమాణంబును గ్ర

లిఖితాదులుండఁగా దివ్యప్రమాణము గ్రాహ్యంబుగాదు.

హింపఁగూడదు-కాఁబట్టి యేకకాలమందు ఇద్దరు వివాదపడుచు ధర్మాధికారియొద్దకు వచ్చి యొకఁడు నావాదమునకు లిఖితాది మానుష ప్రమాణములున్నవనియు మఱియొకఁడు దివ్యప్రమాణముఁజేసెదననియుఁ జెప్పుకొన్నయెడల ధర్మాధికారి మానుష ప్రమాణములగు లిఖితాదుల నే యంగీకరింపవలయుఁగాని దివ్యప్రమాణము నంగీకరింపఁగూడదు-ఒక వ్యవహారమునందే కొంతకు లిఖితాది ప్రమాణములుండి కొంతకు లేకున్నప్పటికిని దివ్యప్రమాణమావశ్యకము గాదు-అది యేమన్నను-రూ౧౦౦ఇంతవడ్డికిఁదీసుకొన్నాఁడనెడు వాదమందు ప్రతివాది నేను రూపాయలు దీసుకొనలేదని యుత్తరమిచ్చినయెడల నితఁడు రూపాయలు దీసుకొన్న దానికి సాక్షులున్నారు ఆరూపాయల సంఖ్యకును వడ్డికిని సాక్షులు లేరు గనుక దివ్య ప్రమాణము చేసెదనని వాది చెప్పెనేని అట్టి వ్యవహారమందును [౧౦౨] శ్లోకమందుఁ జెప్పియున్న ప్రకారముగా రూపాయలు దీసుకొన్నవిషయమును సాక్షులవల్ల స్థిరపఱచుకొని ఆవాద ద్రవ్యము వడ్డితోఁగూడ వాదికి ఇచ్చునట్లు తీరుమానించవచ్చునుగనుక దివ్య ప్రమాణంబునకిచ్చట నవకాశము లేదు- ఇట్లు కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ వ్యాఖ్యానమందున్న నారదాదివచనములకును మానుష ప్రమాణము లేని వ్యవహారమును తోసివేయక దివ్య ప్రమాణము వల్ల పరిష్కరింపవలయునని తాత్పర్యము గనుక విరోధము లేదు ॥ అయితే విషము పెట్టుట నట్టుట కొట్టుట తిట్టుట మొదలుగాఁగల

దివ్యప్రమాణవివాదములు

వ్యవహారములయందును బలజనిత వ్యవహారములయందును మానుష ప్రమాణములున్నప్పటికిని దివ్యప్రమాణమే గ్రాహ్యంబగును ॥ ఇట్లు లిఖితాదులకును కొన్ని వివాదములయందు నియమము

లిఖితప్రమాణవివాదములు.

గలదు - అది యెట్లనిన-వర్తకులు శిల్పులు మొదలుగాఁగలవారు సమాజముగాఁజేరి యేర్పఱచుకొనెడు సంకేతమునకు లిఖిత ప్రమాణమే ముఖ్యముగాని దివ్యసాక్ష్యాది ప్రమాణములు ము

అనుభవప్రమాణవివాదములు.

ఖ్యములుగావు ॥ గృహాదిద్వారములు మార్గములు ఉత్సవాదికార్యములు నీటి కాలువలు-ఇత్యాదివిషయములైన వ్యవహారములయందు అనుభవమే ముఖ్యముగాని దివ్యసాక్ష్యాదులు ముఖ్యం

సాక్షిప్రమాణవివాదములు.

బులుగావు ॥ వేతనాదానవివాదమందును-స్వామిపాలవివాదమందును క్రయవిక్రయానుశయవివాదమందును ద్యూత ప్రాణిద్యూత వివాదములయందును సాక్షులే ముఖ్యులౌదురుగాని దివ్యప్రమాణ లిఖితాదులు ముఖ్యంబులు గావని తాత్పర్యము, ౨౨

మూ॥ సర్వేష్వర్థవివాదేషు బలవత్యుత్తరా క్రియా ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ ఉభయత్ర ప్రమాణసద్భావే ప్రమాణగతబలాబలవివేకే చాసతి పూర్వాపరయోః కార్యయోః కస్య బలీయస్త్వమిత్యత ఆహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ ఋణాదికేషు సర్వేష్వర్థవివాదేషూత్తరా క్రియా - క్రియత ఇతి క్రియా కార్యం బలవతీ - ఉత్తరకార్యే సాధితే తద్వాదీ విజయీ భవేత్పూర్వకార్యే సిద్ధేపి తద్వాదీ పరాజీయతే - తద్యథా - కశ్చిద్గ్రహణేన ధారణం సాధయతి - కశ్చిత్ప్రతిదానేనాధారణం - తత్ర గ్రహణప్రతిదానయోః ప్రమాణసిద్ధయోః ప్రతిదానం బలవదితి ప్రతిదానవాదీ జయతి - తథా పూర్వం ద్వికశతం గృహీత్వా కాలాంతరే త్రికం శతమంగీకృతవాన్ తత్రోభయతః ప్రమాణసద్భావేపి త్రికశతగ్రహణం బలవత్పశ్చాద్భావిత్వాత్పూర్వబాధేనానుపపత్తేః - ఉక్తం చ । పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సేత్స్యతీతి ॥ ౨౨

తా ॥ వాదిప్రతివాదులకిద్దఱికిని సాక్ష్యాదిసాధనములు సమానములై యుండెనేని అంత పూర్వోత్తరకార్యములలో నేది బలవత్తరంబగుననిన - ఋణాదికములైన అర్థవ్యవహారములయందు - ఉత్తరకార్యము - అనఁగా వెనుక జరిగిన కార్యము బలవత్తరంబగును గనుక ఆ యుత్తరకార్యవాదియే జయమును బొందుననియు పూర్వకార్యము ప్రమాణసిద్ధమై యున్నప్పటికిని ఆ వాది పరాజయమును బొందుననియును తాత్పర్యము ॥ ఉదాహరణము ॥ ఒకఁడు వీనికి అప్పిచ్చియున్నానని సాక్ష్యాదిసాధనముల చే సాధింపుచుండగా ఆ ప్రతివాది తిరుగా చెల్లించితినని సాధనముల చేత సాధించెనేని ఈ రెండు కార్యములలో తిరుగా చెల్లించుట బలవత్తరమైనదిగనుక ఆ ప్రతివాదికి జయము గలుగును గాని వాదికి జయము గలుగఁజాలదు ॥ ౨ ఉదాహరణము ॥ ఒకఁడు మొదట రూ ౧౦౦ తీసుకొన్నదానికి సాధనములున్నవి - పిమ్మట రూ ౩౦౦ తీసుకొన్నట్టుగా ఒప్పుకొన్నదానికిని సాధనములున్నవి - ఇట్లుండెనేని వెనుక ఒప్పుకొనఁబడిన మున్నూఱురూపాయల మొత్తమే స్థిరపడును గాని మొదటి యినూఱురూపాయల మొత్తము స్థిరపడదు. ౨౨

అర్థవివాదమందుత్తరకార్యము బలవత్తరంబగు.

అస్యాపవాదమాహ. మూ. ఆధౌ ప్రతిగ్రహే క్రీతే పూర్వా తు బలవత్తరా ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ ఆధావితి ॥ ఆధ్యాదిషు త్రిషు పూర్వమేవ కార్యం బలవత్ - తద్యథా - ఏకమేవ క్షేత్రమేకస్మాద్ధనం కృత్వా కస్మిచిదాధీకృత్య పునరన్యస్యాప్యాధాయ కిమపి గృహ్ణాతి - తత్ర పూర్వస్యైవ తద్భవతి నోత్తరస్య - ఏవం ప్రతిగ్రహే క్రయే చ - న హ్యాహితస్య తదానీమస్వత్వాత్పునరాధానమేవ న సంభవతి - ఏవం దత్తస్య క్రీతస్య చ దానక్రయావపి న యుజ్యేతే - తస్మాదిదం వచనమనర్థకం - ఉచ్యతే - అస్వత్వేపి యది మోహాత్కశ్చిల్లోభాద్వా పునరాధానాదికం కరోతి తత్ర పూర్వం బలవదితి న్యాయపూర్వకమేవేదం వచనమిత్యదోషః ॥ ౨౩

తా ॥ కుదవ - ప్రతిగ్రహము - కొనుగోలు - ఈ విషయములయందు మొదట జరిగింపఁబడిన కార్యమే బలవత్తరంబగును ॥ ఉదాహరణము ॥ ఒకఁడు తన భూమిగృహాదుల నొకనికి కుదవ యుంచి వానియొద్దనే మైనను దీసుకొని తిరుగా ఆ భూమిగృహాదుల నే లోభమోహాదుల వలననైన వేఱొకనికిఁ గుదవ యుంచిన పక్షమందు వారిలో మొదట కుదవ యుంచుకొన్న వానికి యెవ్వఁడీరెఱువటకు ఆ భూమిగృహాదుల యందు వానికే స్వాతంత్ర్యము గలిగియుండును గాని వెనుక కుదవ యుంచుకొన్న వానికి స్వాతంత్ర్యము గలిగి యుండదు - ఈ రీతిగానే ప్రతిగ్రహక్రయవిషయములయందు నూహించునది.

కుదవ మొదలైన కొన్ని వివాదములయందు పూర్వకార్యమే బలవత్తరంబగును.

మూ. {పశ్యతోఽబ్రువతో హానిర్భూమేర్వింశతివార్షికీ ।
పరేణ భుజ్యమానాయా ధనస్య దశవార్షికీ ॥ ౨౪ ॥}

వ్యా ॥ భుక్తేః కైశ్చిద్విశేషణైర్యుక్తాయాః ప్రామాణ్యం దర్శయిష్యన్ కస్యాశ్చిద్భుక్తేః కార్యాంతరమాహ ॥ పశ్యత ఇతి ॥ స్వత్వేనాసంబద్ధేన భుజ్యమానాం భువం ధనం వా - పశ్యతః - అబ్రువతః - ఇదం మదీయం భూమిస్త్వయా న భోక్తవ్యేత్యప్రతిషేధతస్స్వామినో భూమేర్వింశతివార్షికీ అప్రతిరవవింశతివర్షోపభోగనిమిత్తా హానిర్భవతి - ధనస్య తు హస్త్యశ్వాదేర్దశవార్షికీ హానిః - న స్వత్వేనోపభుక్తస్య తస్య హ్యప్రతిషేధాత్స్వత్వమపగచ్ఛతి - అప్రతిషేధస్య దానవిక్రయాదివత్స్వత్వనివృత్తిహేతుత్వస్య లోకశాస్త్రయోరప్రసిద్ధత్వాత్

సాపి వింశతివర్షోపభోగాత్స్వత్వం - ఉపభోగస్య స్వత్వే ఽప్రమాణత్వాత్ ప్రమాణస్య చ ప్రమేయం ప్రత్యనుత్పాదకత్వాత్ - రిక్థక్రయాదిషు స్వత్వకారకహేతుష్వపాఠాచ్చ. తథా హి - స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషు బ్రాహ్మణస్యాధికం లబ్ధం క్షత్రియస్య విజితం నిర్విష్టం వైశ్యశూద్రయోరిత్యష్టావేవ స్వత్వకారకహేతూన్ గౌతమః పఠతి - న భోగం - న చేదమేవ వచనం వింశతివర్షోపభోగస్య స్వత్వావాప్తిహేతుత్వం ప్రతిపాదయతీతి యుక్తం - స్వత్వస్య స్వత్వహేతూనాం చ లోకప్రసిద్ధత్వేన శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాభావాత్ - ఏతచ్చ విభాగప్రకరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే - గౌతమవచనం తు నియమార్థం॥ అనాగమం తు యో భుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి। చోరదండేన తం పాపం దండయేత్పృథివీపతిరిత్యేతద్వ్యనాగమోపభోగస్య స్వత్వహేతుత్వే విరుధ్యతే - న చానాగమం తు యో భుంక్త ఇత్యేతత్పరోక్షభోగవిషయం - పశ్యతోఽబ్రువత ఇతి ప్రత్యక్షవిషయమితి యుక్తం వక్తుం - అనాగమం తు యో భుంక్త ఇత్యవిశేషాభిధానాత్ నోపభోగే బలం కార్యమాహర్తా తత్సుతేన వా। పశుస్త్రీపురుషాదీనామితి ధర్మ్యో వ్యవస్థిత ఇతి కాత్యాయనవచనాచ్చ - న చ భోగే సతి నిరాకరణాభావేన హానేరసంభవాత్ - న చైతన్మంతవ్యం - అధిప్రతిగ్రహక్రయేషు పూర్వస్యాః క్రియాయాః ప్రాబల్యాపవాదేన భూమివిషయే వింశతివర్షోపభోగయుక్తాయాః ధనవిషయే దశవర్షోపభోగయుక్తాయా ఉత్తరస్యాః క్రియాయాః ప్రాబల్యమనేనోచ్యత ఇతి యతస్తేషూత్తరైవ క్రియా తత్త్వతో నోపపద్యతే - స్వీయమేవ హ్యాధేయం దేయం విక్రేయం చ భవతి - న చాహితస్య దత్తస్య విక్రీతస్య వా స్వత్వమస్తి - అస్వస్య దానే ప్రతిగ్రహే చ దండః స్మర్యతే॥ అదేయం యశ్చ గృహ్ణాతి యశ్చాదేయం ప్రయచ్ఛతి। ఉభౌ తౌ చోరవచ్ఛాస్యౌ దాప్యౌ చోత్తమసాహసమితి। తథాధ్యాదీనాం త్రయాణామపవాదత్వే ఽస్య శ్లోకస్యాధిసీమాదీనాముత్తరశ్లోకే ఽపవాదో నోపపద్యతే - తస్మాద్వ్యాఖ్యాదీనాం హానిర్న సువచనైవ॥ నాపి వ్యవహారహానిః - యథా॥ ఉపేక్షాం కుర్వతస్తస్య తూష్ణీంభూతస్య తిష్ఠతః। కాలే విపన్నే పూర్వోక్తే వ్యవహారో న సిధ్యతీతి నారదేనోపేక్షాలింగాభావకృతా వ్యవహారహానిరుక్తా న తు వస్త్వభావకృతా - తథా మనునాపి॥ అజడశ్చేదపోగండో విషయే చాస్య భుజ్యతే। భగ్నం తద్వ్యవహారేణ భోక్తా తద్ద్రవ్యమర్హతీతి వ్యవహారతో భంగో దర్శితో న వస్తుతో వ్యవహారభంగశ్చైవం భోక్తా కిల వదతి - అజడో ఽపోగండో ఽబాలో ఽస్య సన్నిధౌ వింశతివర్షాణ్యప్రతిరవం మయా భుక్తం తత్ర బహవస్సాక్షిణస్సంతి - యద్యస్య స్వమన్యాయేన మయా భుజ్యతే తదాయం కిమిత్యేతావంతం కాలముదాస్త ఇతి తత్రాయం నిరుత్తరో భవతి - ఏవం నిరుత్తరస్యాపి వాస్తవో వ్యవహారో భవత్యేవ॥ ఫలం నిరస్యతే భోక్తుర్వ్యవహారాన్నయేన వా ఇతి నియమాత్। అథ మతం యద్యపి న వస్తుహానిర్నాపి వ్యవహారహానిస్తథాపి పశ్యతోఽప్రతిషేధతో వ్యవహారహానిశంకా భవతీతి తన్నివృత్తయే తూష్ణీం న స్థాతవ్యమిత్యుపదిశ్యత ఇతి - తచ్చ న - స్మార్తకాలాయాం భుక్తౌ హానిశంకాకారణత్వాభావాత్తూష్ణీం న స్థాతవ్యమిత్యేతావన్మాత్రాభిధిత్సాయాం వింశతిగ్రహణమవివక్షితం స్యాత్ - అథోచ్యతే వింశతిగ్రహణమూర్ధ్వం పత్రదోషోద్భావననిరాకరణార్థం - యథాహ కాత్యాయనః। శక్తస్య సన్నిధావర్థో యేన లేఖ్యేన భుజ్యతే। వింశద్వర్షాణ్యతిక్రాంతం తత్పత్రం దోషవర్జితమితి। తదపి న - ఆధ్యాదిష్వపి వింశతేరూర్ధ్వం పత్రదోషోద్భావననిరాకరణస్య సమత్వేనాపవాదాసంభవాత్ - యథాహ కాత్యాయనః॥ యేన వింశతివర్షాణి అధిర్భుక్తస్సునిశ్చితః। తేన లేఖ్యేన తత్సిద్ధిర్లేఖ్యం దోషవివర్జితం॥ తథా॥ సీమావివాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయతే। తస్య దోషాః ప్రవక్తవ్యా యావద్వర్షాణి వింశతిరితి - ఏతేన ధనస్య దశవార్షికీత్యేతదపి ప్రత్యుక్తం - తస్మాదస్య శ్లోకస్యాన్యోఽర్థో వక్తవ్యః - ఉచ్యతే - భూమేర్ధనస్య చ ఫలహానిరిహ వివక్షితా న వస్తుహానిర్నాపి వ్యవహారహానిః - తథా హి - నిరాక్రోశం వింశతివర్షోపభోగాదూర్ధ్వం యద్యపి స్వామ్యాన్యాయతః క్షేత్రం లభతే - తథాపి ఫలానుసరణం న లభతే - అప్రతిషేధలక్షణాత్స్వాపరాధాదస్మాచ్చ వచనాత్ - పరోక్షభోగే తు వింశతేరూర్ధ్వమపి ఫలానుసరణం లభత ఏవ - పశ్యత ఇతి వచనాత్ - ప్రత్యక్షభోగే చ సాక్రోశే అబ్రువత ఇతి వచనాత్ - వింశతేః ప్రాక్ప్రత్యక్షే నిరాక్రోశే చ లభతే వింశతిగ్రహణాత్ - నను తదుత్పన్నస్యాపి ఫలస్య స్వత్వాత్తద్ధానిరనుపపన్నైవ - బాఢం - తస్య స్వరూపాదినాశేన తద్వైవావస్థానాత్ - యథా తదుత్పన్నపూగపనసవృక్షాదీనాం యత్పునస్తదుత్పన్నముపభోగాన్నష్టం తత్ర స్వరూపనాశాదేవ స్వత్వనాశః॥ అనాగమం తు యో భుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి। చోరదండేన తం పాపం దండయేత్పృథివీపతిరిత్యనేన వచనేన నిష్క్రయరూపేణ గణయిత్వా చోరవత్తస్య ప్రవృద్ధాశనం ప్రాప్తం హానిర్వింశతివార్షికీత్యనేనాపోద్యతే - రాజదండః పునరస్త్యేవ వింశతేరూర్ధ్వమపి - అనాగమోపభోగాదపవాదాభావాచ్చ - తస్మాత్స్వయముపేక్షాలక్షణస్వాపరాధాదస్మాచ్చ వచనాద్వింశతేరూర్ధ్వం నష్టం ఫలం న లభత ఇతి స్థితం - ఏతేన ధనస్య దశవార్షికీత్యేతదపి వ్యాఖ్యాతం॥ ౨౪

తా॥ కొన్ని విశేషణములతోఁ గూడిన అనుభవమునకు ప్రామాణ్యమును దెలియఁజేయఁదలంచి యొకానొక యనుభవమునకు ప్రయోజనాంతరమును జెప్పెడువిధం బెట్లనిన - ఒకని భూమి నిమఱియొకఁడనుభవించుచుండఁగా ఆభూమిగలవాఁడు సమీపమందుండియు ౨౦ సంవత్సరములవరకు నిషేధింపక చూచు

భుక్తిప్రామా

న్యాయిదేవనముం దుపూర్వపక్షార్థము.

చుండెనేని అట్టిభూమియందు ఆయజమానునికి స్వాతంత్ర్యహానిసంభవించుననియు - ధనమునేనం గాగజాశ్వపశ్వాదులను తదధిపతిసమక్షమందు నిరాపేక్షముగా పదిసంవత్సరములుపరుండనను భవించెనేని ఆగజాశ్వాదులయందును యజమానునికిస్వాతంత్ర్యహానిసంభవించుననియును తాత్పర్యము- అయితే యీతాత్పర్యము పూర్వపక్షముపుచున్నది - అదియెట్లనిన- తనసొమ్మును పఱియొకండనుభవింపుచుండంగాని షేధింపక చూచుచుండుట స్వత్వనివృత్తికి కారణంబుగాదు - గౌతమునిచేఁ జెప్పంబడియున్న క్రయవిభాగాద్యష్టవిధస్వత్వకారణములలో అనుభవంబొకకారణంబని చెప్పంబడియుండలేదు . ఇదియునుంగాక స్వత్వంబును స్వత్వకారణంబును లోకప్రసిద్ధంబులైనవి కానిశాస్త్రైకగమ్యంబులుగావుగనుక ఈయాజ్ఞవల్క్యవచనమే ౨౦ సంవత్సరములయనుభవమునకు స్వత్వకారణత్వమును ప్రతిపాదింపుచున్నదనియును జెప్పంగూడదు - గౌతమవచనమైతేనియమార్థము-మఱియును స్వత్వవిషయము విభాగప్రకరణమందు లెస్సగాఁ దెలియఁ

స్వత్వము లేనిసొమ్మునను భవించిచిన వానికి శిక్ష.

జేయఁబడును ॥ ఇదియునుంగాక స్వత్వహేతుభూతప్రతిగ్రహక్రయాదిసంబంధము లేనివస్తువునుఅనేకశతసంవత్సరములనుభవించినప్పటికిని అట్టిపరాగమద్రవ్యమునననుభవించినవాని చోరునిశిక్షించినట్లు ప్రభువుశిక్షింపవలయుననిస్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన కేవలానుభవము స్వత్వమునకు కారణంబుగాదనినిశ్చయము ॥ ఓయి ఆధిప్రతిగ్రహక్రయములయందు పూర్వకార్యముబలవత్తరమైనదని పూర్వశ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడియున్నదిగనుక ఆయర్థమునకు అపవాదముగానీశ్లోకమందు ఆధిప్రతిగ్రహక్రయములకును ౨౦ సంవత్సరములనుభవము జరిగెనేనిఉత్తరకార్యమే బలవత్తరంబగునని చెప్పంబడెననితలంచఁగూడదాయనిన- అట్లుతలంపఁగూడదు- ఆధియనఁగాకుదవ - ఈయాధి ప్రతిగ్రహక్రయములొకసారి జరిగించినప్పుడే వీనిస్వత్వముతప్పిపోవుచున్నదిగనుక తిరుగామఱియొకనికి జరిగించుటకధికారమే లేదు

అస్వాధీనవస్తుదాతకును తత్ప్రతిగ్రహీతకును శిక్ష.

అదియేలయనిన- తనకుస్వత్వము లేనివస్తువును మఱియొకనికిచ్చినవాఁడును అట్టివస్తువును దీసుకొన్నవాఁడును చోరులవలె రాజశిక్షార్హులగుదురనిస్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది- కాఁబట్టి ఆధిప్రతిగ్రహక్రయములవిషయమందొకప్పుడును ఉత్తరకార్యప్రాబల్యము సంభవించదు గనుక ౨౦ సంవత్సరములుపరుండనుభవించినమాత్రముననే ఆభూమియందు యజమానునికి స్వాతంత్ర్యహానిగలుగుననుట యుక్తముగాదు ॥ వ్యవహారహానిగలుగుననియును జెప్పఁగూడదు- అదియేమనిన

౨౦ పర్లుపరుండనుభవించినభూమియందుతత్స్వామికి వ్యవహారహానియు లేదనుట.

వ్యాఖ్యానమందున్నారదవచనమునకుడుపే త్రొలింగాభావకృతమైనవ్యవహారహానిగలుగునని తాత్పర్యముగానివస్త్వభావకృతమైనవ్యవహారహానిగలుగునని తాత్పర్యముగాదు- మనువచనమునకువ్యవహారమార్గంబువలన కార్యమునకుభంగముగలుగునని తాత్పర్యముగాని వ్యవహారమునకేభంగముగలుగునని తాత్పర్యముగాదుగనుక వ్యవహారహానియును లేదు- అదియెట్లనిన- జడుండును బాలుండును గాకయుండెడువీని ప్రత్యక్షమందు ఇరువదేండ్లనుంచి నిరాక్షేపముగానే నీభూమిననుభవింపుచున్నానని నటకుఅనేకులుసాక్షులున్నారు- నేనుఅన్యాయముగావీనిభూమిననుభవింపుచున్నయెడల ఇన్ని సంవత్సరములు వీఁడేలయూరకుండెనని ఆభూమిననుభవింపుచున్నవాఁడు చెప్పుచుండఁగా- ఆభూమిగలవాఁడు సరియైన యుత్తరము చెప్పఁజాలక నిరుత్తరుఁడైయున్నప్పటికిని (ఫలంనవస్యభూతేన) అనెడు వచనానుసారముగా ప్రభువు ఛలోక్తులఁగొట్టివేసి సామదానాద్యుపాయములచేత వాస్తవార్థము నెఱింగి వ్యవహారము నుజరిగింపవలయుగనుక వ్యవహారహాని లేదు ॥ ఈరీతిగా వ్యాఖ్యానమందు మఱికొన్ని పూర్వపక్షసిద్ధాంతోక్తులచేత ఇరువదిసంవత్సరములుపరుండనుభవించినమాత్రముననే ద్రవ్యస్వామికి ఆద్రవ్యహానియు

భూమిని ౨౦ పర్లును రథగజాదులను ౧౦ పర్లు

ఆద్రవ్యమును గురించినవ్యవహారహానియుఁగలుగదని నిర్ణయించి యీశ్లోకమునకు గతఫలహానిగలుగునని సిద్ధాంతార్థము దెలియఁజేయఁబడుచున్నది- అదియెట్లనిన - ఇరువదిసంవత్సరములు యజ

ల్లను తత్స్వామిసమక్షంబుననిరాక్షేపముగాపరుండనుభవించిన నన్యాయమార్గంబున నభూమ్యాదులు తత్స్వామికిఁజేరనుగా నిగతఫలంబులుచేరవ నసిద్ధాంతార్థము.

మానువిసమక్షమందునిరాక్షేపముగాపరుండనుభవించినభూమిని న్యాయమార్గంబున ఆభూమిగలవాఁడుపొందెనేని - పూర్వముతానుదగ్గిరనుండిఆక్షేపించకయుపేక్షించిపే క్షింపుచున్నదోషమువలనగతించిన ఫలములనుఆభూమిగలవాఁడుపొందఁజాలఁడు - వాఁడుదేశాంతరగతుండైయుండఁగావానిభూమినిరాక్షేపముగా ౨౦ సంవత్సరములుపరుండనుభవించినను-సమీపమందుండిఆక్షేపించుచుండగా-౨౦ సంవత్సరములుపరుండనుభవించినను-సమీపమందుండి ఆక్షేపించకయుపేక్షించియుండగా-౨౦ సంవత్సరములకుతక్కువగాపరుండనుభవించినను-గతఫలంబులునుఆభూమిగలవానికేచేరును॥అయితే-(అవాగ్మంతు రేవాభుక్తేః) అనెడువచన ప్రకారముగాప్రతిగ్రహక్రయాది స్వత్వహేతువులులేకఅనేకసంవత్సరములుపరుండనుభవించినఫలములకుక్రయంబేర్పరచిఆమొత్తమును చోరునివల్లరాఁబట్టినట్లురాఁబట్టిఆద్రవ్యస్వామికిభూపాలుండిప్పించవలయునని నెడునియమము(పోనిర్వింశతివార్షికీ)అనునీవచనమువల్లఅపవాదింపఁబడుచున్నదిగనుక - పరుండుతనభూమిననుభవింపుచుండఁగాసమీపమందుండియిరువదేండ్లవఱకుఆక్షేపించకయుపేక్షించియుండెననెడుదోషమువలనగతఫలములుయజమానునికిఁజేరవుగానిపరులసొమ్మునన్యాయముగాఅనుభవించినవానికిరాజదండనముగలుగకపోదనిముఖ్యతాత్పర్యము-ఈరీతిగానేరథగజాశ్వాదిధనవిషయమందు పదిసంవత్సరములుపరుండనుభవించుటవలనతత్స్వామికిగతఫలహానిసంభవించుననునిత్యాదివిషయములూహింపఁదగినవి

మూ॥ ఆధిః సీమోపనిక్షేపజడబాలధనైర్వినా । తథో
పనిధిరాజస్త్రీశ్రోత్రియాణాంధనైరపి॥౨౫॥

వ్యా॥ అస్యాపవాదమాహ॥ఆధీతి॥ఆధిశ్చ సీమాచోపనిక్షేపశ్చాధిసీమోపనిక్షేపాః-జడశ్చబాలశ్చజడబాలౌ- తయోర్ధనే-జడబాలధనే-ఆధిసీమోపనిక్షేపాశ్చజడబాలధనేచ ఆధిసీమోపనిక్షేపజడబాలధనాని-తైర్వినా- ఉపనిక్షేపోనామ రూపసంఖ్యాప్రదర్శనేనరక్షణార్థంపరస్యహస్తేనిహితంద్రవ్యం- యథాహనారదః॥స్వద్రవ్యంయత్రవిస్రంభాన్నిక్షిపత్యవిశంకితః॥నిక్షేపోనామ తత్ప్రోక్తంవ్యవహారపదంబుధైరితి॥ ఉపనిధానముపనిధిః-ఆధ్యాదిషువక్ష్యతే॥బ్రువతోపిభూమేర్విoశతేర్ధనస్యచదశభ్యాపక్షేభ్యఊర్ధ్వమపుపచయహానిర్నభవతి-పురుషాపరాధస్యతథావిధస్యాభావాదుపేక్షాకారణస్యతత్రతత్రసంభవాత్ - తథాహి - ఆధేరాధిత్వోపాధికఏవభోగఇత్యుపేక్షాయామపినపురుషాపరాధః-సీమ్నశ్చిరకృతైస్తుషాంగారాదిచిహ్నైస్సుసాధనత్వాదుపేక్షాసంభవతి - ఉపనిక్షేపోపనిధ్యోర్భుక్తేఃప్రతిషిద్ధత్వాత్ప్రతిషేధాతిక్రమేణభోగేచసోదయఫలాభావాదుపేక్షోపపత్తిః-జడబాలయోర్జడత్వాద్బాలత్వాదుపేక్షయుక్తైవ - రాజ్ఞోబహుకార్యవ్యాకులత్వాత్ - స్త్రీణామజ్ఞానాదప్రాగల్భ్యాచ్చ- శ్రోత్రియస్యాధ్యయనాధ్యాపనతదర్థవిచారానుష్ఠానవ్యాకులత్వాదుపేక్షయుక్తైవ-తస్మాదాధ్యాదిషుసర్వత్రోపేక్షాకారణసంభవాత్ - నమత్కభోగేనితాక్రోశేచనకదాచిదపిఫలహానిః॥ ౨౫

కొన్ని విషయముల యందు ౧౦-౨౦ సం ల్లకంటె అధికముగా పరునికి అనుభవము గలిగియున్నను గతఫలముతోఁగూడ ఆద్రవ్యము ద్రవ్యస్వామికే చేరుననుట.

తా॥కుదవయుంచినభూమిగృహాదులును-పొలిమెరభూమియు-ఉపనిక్షేపమనఁగా రూపసంఖ్యలఁదెలిపిదాచఁబెట్టినద్రవ్యంబును-ఉపనిధియనఁగా రూపసంఖ్యలఁదెలుపక దాచఁబెట్టినద్రవ్యంబును-జడుఁడు-బాలుఁడు-నరపాలుఁడు-స్త్రీలు-ఛాందసులు - వీరిస్థావరజంగమద్రవ్యములును-వీటినితత్స్వామిసమక్షమందునిరాక్షేపముగా పది యిరువది సంవత్సరములకంటెనధికముగాపరుండనుభవించినప్పటికిని అట్టిస్థావరజంగమద్రవ్యంబులుగతఫలంబులతోఁగూడఆద్రవ్యస్వామికేచేరునని తాత్పర్యము - అదియేలయనిన-ఈచెప్పఁబడినవిషయములయందుయజమానుండుపేక్షించియుండుటకు కారణములుగలిగియున్నవి-అదియెట్లనిన- కుదవయుంచినద్రవ్యవిషయమైఆకుదవవిడిపించుకొనువరకుఆద్రవ్యస్వామికిస్వాతంత్ర్యము లేదుగనుక-ఉపేక్ష సేయఁబడును- పొలిమెరవిషయమైపొట్టుచెట్టుమొదలైనగుర్తులున్నవిగదాయనిఉపేక్ష సేయఁబడును - ఉపనిక్షేపోపనిధులననుభవింపఁగూడదనిశా

స్త్రమంమని షేధించియుండుటవలనఅట్టినిషేధమునతిక్రమించియనుభవించినను ఆయనుభోక్తకు అభ్యుదయఫలముగలుగదుగనుక అట్టివిషయమైఉపేక్ష సేయుటయుక్తము - జడులకును బాలురకును స్త్రీలకునుజ్ఞాన సామర్థ్యములుండవుగనుక వారునుఉపేక్షింతురు - ప్రభువునకు రాజ్యకార్యవ్యగ్రతచేతనుఛాందసునకు అధ్యయనాధ్యాపనాదివ్యాసంగముచేతనుఉపేక్షగలిగియుండుటయుక్తంబేయని తాత్పర్యము॥ ౨౫

మూ. { ఆధ్యాదీనాంవిహర్తారం ధనినేదాపయేద్ధనమ్।
దండంచతత్సమంరాజ్ఞేశక్త్యపేక్షమథాపివా }

వ్యా॥ ఆధ్యాదిషుదండవిశేషప్రతిపాదనార్థమాహ॥ఆధీతి॥ఆధ్యాదీనాం శ్రోత్రియద్రవ్యపర్యంతానాం చిరకాలోపభోగబలేనాపహర్తారంవివాదాస్పదీభూతంద్రవ్యంస్వామినేదాపయేదిత్యనువాదః - దండంచతత్సమం వివాదాస్పదీభూతద్రవ్యసమంరాజ్ఞేదాపయేదితివిధిః - యద్యపిగృహక్షేత్రాదిషుతత్సమోదండోనసంభవతి - తథాపిమర్యాదాయాఃప్రభేదేచసీమాతిక్రమణేతథేత్యాదినావక్ష్యమాణోదండోద్రష్టవ్యః - అథతత్సమదండేనాపహర్తుర్దమనంనభవతి-బహుధనత్వేన-తదాశక్త్యపేక్షంధనందాపయేత్ - యావతాతస్యదర్పోపశమోభవతితావద్దాపయేత్-దండోదమనాదిత్యాహుస్తేనాదాంతాన్దమయేదితిదండగ్రహణస్యదమనార్థత్వాత్ - యస్యతుతత్సమమపిద్రవ్యంనాస్తిసోపియావతాపీడ్యతే- తావద్దాప్యః - యస్యపునఃకిమపిధనంనాస్తి అసౌధిగ్దండాదినాదమనీయః - తథాచమనుః॥ధిగ్దండంప్రథమంకుర్యాద్వాగ్దండంతదనంతరం।తృతీయంధనదండంచవధదండమతఃపరమితి॥ఏషదండోపిశారీరోబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తానాందశధాదర్శితః - యథాహమనుః॥దశస్థానానిదండస్యమనుస్స్వాయంభువోబ్రవీత్।త్రిషువర్ణేషుయానిస్యురక్షతోబ్రాహ్మణోవ్రజేత్॥ఉపస్థముదరంజిహ్వాహస్తౌపాదౌచపంచమం।చక్షుర్నాసాచకర్ణౌచధనందేహస్తథైవచేతి॥ఏతేషాంయన్నిమిత్తోపరాధస్తత్తద్వోపస్థాదానిగ్రాహ్యఃకార్యఇతిద్రష్టవ్యం-ధనదానాశక్తౌకర్మకారయితవ్యో బంధనాగారంవాప్రవేశయితవ్యః - యథోక్తంకాత్యాయనేన॥ధనదానాసహంబుద్ధ్వాస్వాధీనంకర్మకారయేత్। అశక్తౌబంధనాగారంప్రవేశ్యోబ్రాహ్మణాదృతఇతి॥ బ్రాహ్మణస్యపునర్ధనాభావేకర్మనియోగాదినిప్రయోజ్యాని- యథాహగౌతమః। కర్మవియోగవిఖ్యాపననివాసనాంకకరణాదిస్వవృత్తావితి।నారదేనాపి॥వధస్సర్వస్వహరణంపురాన్నిర్వాసనాంకనే।తదంగచ్ఛేదఇత్యుక్తోదండఉత్తమసాహసః॥అవిశేషేణసర్వాసామేషదండవిధిస్మృతఇత్యుక్త్వోక్తం-వధాదృతేబ్రాహ్మణస్యనవధంబ్రాహ్మణోర్హతి॥శిరసోముండనందండస్తస్యనిర్వాసనంపురాత్।లలాటేచాభిశస్తాంకఃప్రయాణంగర్దభేనచేతి- అంకనేచపక్షస్థాదర్శితా॥గురుతల్పేభగఃకార్యస్సురాపానేసురాధ్వజః।స్తేయేతుశ్వపదంకుర్యాద్బ్రహ్మహణ్యశిరాఃపుమానితి। యత్తుచక్షుర్నిరోధో బ్రాహ్మణస్యేత్యాపస్తంబవచనంబ్రాహ్మణస్యపురాన్నిర్వాసనసమయేవస్త్రాదినాచక్షుర్నిరోధఃకర్తవ్యఇతితస్యార్థః - నచక్షుషోరుద్ధరణం - అవధ్యోబ్రాహ్మణోవ్రజేన్నశారీరోబ్రాహ్మణేదండఇత్యాదిమనుగౌతమాదివచనవిరోధాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౨౬

పూర్వశ్లోకోక్త ద్రవ్యములను అనుభవ బలంబుననపహరించినవానికి దండనము.

తా॥కుదవయుంచుకొనినభూమిగృహాదులు-పొలిమెరభూమి-నిక్షేపము- మొదలుగాఁగలపూర్వశ్లోకోక్తద్రవ్యములనుబహుకాలానుభవబలమువలన నెవ్వఁడైననపహరించెనేని అట్టివానివలన ప్రభువు ఆవివాదద్రవ్యమును రాఁబట్టిద్రవ్యస్వామికిప్పించి ఆవివాదద్రవ్యమునకుసమమైనద్రవ్యమునుదండనార్థమైతానుదీసుకొనవలయు - అయితే భూమిగృహాద్యపహారవిషయమందు వివాదద్రవ్యసమద్రవ్యమునుదండనార్థమైదీసుకొనుటయుక్తముగాదు కాఁబట్టిఅట్టివిషయమైవక్ష్యమాణంబగు (మర్యాదానాంప్రభేదేచ) అనుశ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడుశిక్షవిధింపఁదగినది- ఆపరద్రవ్యాపహారిఅధికధనవంతుఁడై యుండెనేనివివాదద్రవ్యసమానద్రవ్యదండనముచేతనేవానిమదమణఁగదుగనుకఎంత ద్రవ్యమువలన వానిమదమణఁగునో అంత ద్రవ్యమపరాధార్థమైవిధింపఁదగినది - వాఁడువివాదద్రవ్యసమద్రవ్యమునైననియ్యఁజాలనివాఁడైయుండెనేని వానిశక్త్యనుసారముగా వానిమదమణఁగునట్లుధనదండనవిధింపఁదగినది - శుద్ధదరిద్రుఁడైయుండెనేని వానికి మనూక్తప్రకారముగా ధిగ్దండవాగ్దండవధదండాములువిధింపఁదగినవి॥ బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తులవిషయమై దండనస్థానములు పదివిధములుగామనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి - అదిఏట్లనిన - గుహ్యస్థానము- కడుపు- నాలుక - చేతులు - కాళ్లు - కన్నులు - ముక్కు - చెవులు ధనము - దేహము - ఈపదిస్థానములు.

దండనస్థానములు ౧౦.

లోపస్థానము వానిచేతఁ జేయఁబడిన యపరాధమునకు కారణంబగునో ఆస్థానమందు దండనము విధింపఁ దగినది ॥ ధన దండన విషయమందు ఆధనము నియ్యఁజాలని వాని చేత కాత్యాయన వచనానుసారముగా పనులు సేయింప వలయు - ఆపనులు సేయ నశక్తుండై యుండెనేని వాని కారాగృహమందుంచ వలయు ॥ బ్రాహ్మణుండు దండనధనము నియ్యఁజాలనియెడల వానికి గౌతమవచనానుసారముగా- కర్మహీనునిఁ జేయుట - అకృత్యమును ప్రకటించుట-ఊరు వెళ్లఁగొట్టుట-పచ్చవొడుచుట- మొదలైనశిక్ష సేయవలయుఁగాని శారీరశిక్ష సేయఁ గూడదు ॥ మఱియు బ్రాహ్మణుండు మిక్కిలి గొప్పతప్పు చేసెనేని నారదాపస్తంబవచనానుసారముగా వానితల గొఱిగించి వానితప్పునకుఁ దగినట్లు ముఖమున పచ్చపొడిపించి వస్త్రాదుల చేకన్నులు గప్పి గాడిదె నెక్కిరించి పట్టణము వెళ్లఁగొట్టవలయు- పచ్చపొడిపించువిధం బెట్లనిన - గురుభార్యను బొందినవాని ముఖమందు భగాకారంబు గాను-సురాపానము చేసినవాని ముఖమందు సురాధ్వజాకారంబు గాను - స్వర్ణస్తేయము చేసినవాని ముఖమందు శునకపాదాకృతి గాను బ్రహ్మహత్య చేసినవాని ముఖమందు శిరోహీననరాకారంబు గాను-పచ్చఁబొడిపించి వెళ్లఁగొట్టవలయుఁగాని యొకప్పుడును బ్రాహ్మణునికి శరీరదండనముఁ జేయఁ గూడదనుట

బ్రాహ్మణునికి శిక్షవిధించుక్రమము.

మూ. ఆగమోఽభ్యధికో భోగాద్వినా పూర్వక్రమాగతాత్ ॥౨౭॥

వ్యా ॥ స్వత్వావ్యభిచారిత్వేన భోగస్య స్వత్వే ప్రమాణత్వముక్తం భోగమాత్రస్య స్వత్వవ్యభిచారిత్వాత్ కీదృశో భోగః ప్రమాణమిత్యత ఆహ ॥ ఆగమ ఇతి ॥ స్వత్వహేతుః ప్రతిగ్రహక్రయాదిరాగమః-స భోగాదభ్యధికో బలీయాన్ స్వత్వస్య బోధనే భోగస్యాగమసాపేక్షత్వాత్ - తథాహ నారదః ॥ ఆగమేన విశుద్ధేన భోగో యాతి ప్రమాణతాం । అవిశుద్ధాగమో భోగః ప్రామాణ్యం నైవ గచ్ఛతీతి । న చ భోగమాత్రాత్ స్వత్వావగమః - పరకీయస్యాపి వ్యవహారాదినోపభోగసంభవాత్ - అత ఏవ ॥ భోగం కేవలతో యస్తు కీర్తయేన్నాగమం క్వచిత్ । భోగచ్ఛలాపదేశేన విజ్ఞేయస్స తు తస్కర ఇతి స్మర్యతే । అతశ్చ-సాగమో దీర్ఘకాలో నిరంతరో నిరాక్రోశః ప్రత్యర్థిప్రత్యక్షశ్చేతి పంచవిశేషణయుక్తో భోగః ప్రమాణమిత్యుక్తం భవతి-తథా చ స్మర్యతే ॥ సాగమో దీర్ఘకాలశ్చ నిరాక్రోశో నిరంతరః ॥ ప్రత్యర్థిసన్నిధానశ్చ పరిభోగోఽపి పంచధేతి ॥ క్వచిచ్చాగమనిరపేక్షస్యాపి భోగస్య ప్రామాణ్యమిత్యాహ-వినా పూర్వక్రమాగతాదితి । పూర్వేషాం పిత్రాదీనాం త్రయాణాం క్రమః పూర్వక్రమస్తేనాగతో యో భోగస్తస్మాద్వినా ఆగమోఽభ్యధిక ఇతి సంబంధః । స పునరాగమాదభ్యధికః - ఆగమనిరపేక్షః ప్రమాణమిత్యర్థః ॥ తత్రాప్యాగమజ్ఞాననిరపేక్షో న సత్తానిరపేక్షః-సత్తా తు తేనైవావగమ్యత ఇతి బోధ్యం-వినా పూర్వక్రమాగతాదిత్యేతచ్చాస్మార్తకాలప్రదర్శనార్థం । ఆగమోఽభ్యధికో భోగాదితి చ స్మార్తకాలవిషయం- అతశ్చ స్మరణయోగ్యే కాలే యోగ్యానుపలబ్ధ్యాగమాభావనిశ్చయసంభవాదాగమజ్ఞానసాపేక్ష ఏవ భోగస్య ప్రామాణ్యం । అస్మార్తే కాలే యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావేనాగమాభావనిశ్చయాసంభవాదాగమజ్ఞాననిరపేక్ష ఏవ సంతతో భోగః ప్రమాణం । ఏతదేవ స్పష్టీకృతం కాత్యాయనేన । స్మార్తే కాలే క్రియాభూమేస్సాగమా భుక్తిరిష్యతే । అస్మార్తేఽనుగమాభావాత్ క్రమాత్త్రిపురుషాగతేతి- స్మార్తశ్చ కాలో వర్షశతపర్యంతః శతాయుర్వై పురుష ఇతి శ్రుతేః - అనుగమాభావాదితి యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావేనాగమాభావనిశ్చయాభావాదిత్యర్థః-అతశ్చ వర్షశతాధికో భోగస్సంతతో ప్రతిరవః ప్రత్యర్థిప్రత్యక్షశ్చాగమాభావే చానిశ్చితే అవ్యభిచారాదాక్షిప్తాగమస్స్వత్వం గమయతి । అస్మార్తేపి కాలే అనాగమస్స్మృతిపరంపరాయాం సత్యాం న భోగః ప్రమాణం - అత ఏవ ॥ అనాగమం తు యో భుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి । చోరదండేన తం పాపం దండయేత్పృథివీపతిరిత్యుక్తం । న చానాగమం తు యో భుంక్త ఇత్యేకవచననిర్దేశాద్బహూన్యబ్దశతాన్యపీత్యపిశబ్దప్రయోగాత్ప్రథమస్యైవ పురుషస్య నిరాగమే చిరకాలోపభోగేపి దండవిధానమితి మంతవ్యం । ద్వితీయే తృతీయే వా పురుషే నిరాగమస్య భోగస్య ప్రామాణ్యప్రసంగాన్నైతదిష్యతే । ఆదౌ తు కారణం దానం మధ్యే భుక్తిస్తు సాగమేతి నారదస్మరణాత్ -తస్మాత్సర్వత్ర నిరాగమోపభోగే అనాగమం తు యో భుంక్త ఇత్యేతద్ద్రష్టవ్యం ॥ అన్యాయేనాపి యద్భుక్తం పిత్రా పూర్వతరైస్త్రిభిః । న తచ్ఛక్యమపాకర్తుం క్రమాత్త్రిపురుషాగతమితి । పిత్రా సహ పూర్వతరైస్త్రిభిరితి యోజ్యం । తత్రాపి క్రమాత్త్రిపురుషాగతమిత్యస్మార్తకాలోపలక్షణం । త్రిపురుషవివక్షాయామేకవర్షాభ్యంతరేపి పురుషత్రయాతిక్రమసంభవాద్ద్వితీయవర్షే నిరాగమస్య భోగస్య ప్రామాణ్యప్రసంగస్స్యాత్ స్మార్తే కాలే క్రియాభూమేస్సాగమా భుక్తిరిష్యత ఇతి స్మృతివిరోధః ॥ అన్యాయేనాపి యద్భుక్తమిత్యేతచ్చాన్యాయేనాపి భుక్తమపహర్తుం న శక్యం కింపునరన్యాయానిశ్చయ ఇతి వ్యాఖ్యేయం అపిశబ్దశ్రవణాత్ । యచ్చోక్తం- యద్వినాగమమత్యంతం భుక్తం పూర్వైస్త్రిభిర్భవేత్ । న తచ్ఛక్యమపాకర్తుం క్రమాత్త్రిపురుషాగతమితి । తత్రాప్యత్యంతమాగమం వినేత్యత్యంతమనుపలభ్యమానాగమం

వినేతి వ్యాఖ్యేయం - న పునరాగమస్వరూపం వినేతి - ఆగమస్వరూపాభావే భోగశతేనాపి న స్వత్వం భవతీత్యుక్తం - క్రమాత్ త్రిపురుషాగతమిత్యేతదుక్తాభావాత్ ॥ ననుస్మరణయోగ్యకాలే భోగస్యాగమసాపేక్షస్య ప్రామాణ్యమనువర్ణ్యం - తథాహి - యద్యాగమః ప్రమాణాంతరేణావగతస్తదా తేనైవ స్వత్వావగమాన్న భోగస్య స్వత్వే ఆగమే వా ప్రామాణ్యం - అథ ప్రమాణాంతరేణాగమో నావగతః కథం తద్విశిష్టో భోగః ప్రమాణముచ్యతే - ప్రమాణాంతరేణావగతాగమసహితఏవ నిరంతరో భోగః కాలాంతరే స్వత్వం గమయతి - అవగతోప్యాగమో భోగరహితో న కాలాంతరే స్వత్వం గమయితుమలం - మధ్యే దానవిక్రయాదినా స్వత్వాపగమసంభవాదితి సర్వమనవద్యం ॥౨౬॥

తా ॥ ఆగమ మనఁగా ప్రతిగ్రహక్రయాదికమైన స్వత్వకారణము - అట్టి ఆగమము అనుభవమునకంటె ప్రబలమై యున్నది - నారదవచనమందు నిర్దోషమైన ప్రతిగ్రహక్రయాది స్వత్వకారణములతోఁ గూడిన అనుభవమే ప్రమాణమౌను గాని కేవలానుభవము ప్రమాణము గాదని చెప్పఁబడియున్నది - స్మృత్యంతరమందు - ఎవ్వఁడైనను స్వత్వకారణమును జెప్పక కేవలానుభవమును జెప్పెనేని వాఁడు దొంగయని తెలియవలయునని చెప్పఁబడియున్నది - మఱియొక స్మృతియందు అనుభవము - ప్రతిగ్రహక్రయాది స్వత్వకారణయుక్తంబై - దీర్ఘకాలవ్యాపియై - నిరంతరంబై - నిరాక్షేపంబై - ప్రత్యర్థిసన్నిధానంబై - ఇట్లు అయిదు విశేషణములతోఁ గూడియుండవలయునని చెప్పఁబడియున్నది - కాఁబట్టి యిట్టి విశేషణములు లేని కేవలానుభవము ప్రమాణము గాదని తెలియఁదగినది ॥ అయితే - ముత్తాత - తాత - తండ్రి - ఈ మూఁడు తరముల వారికి (అనఁగా) నూఱేండ్లకు మించిన యనుభవము గలిగియుండి ఆయనుభవము నిరంతరమై నిరాక్షేపమై ప్రత్యర్థిప్రత్యక్షమై యుండి స్వత్వహేతువు లేని యన్యాయ్యానుభవమని దెలియుటకాస్పదంబు లేకయుండెనేని అట్టి విషయమందు స్వత్వహేతువు దెలియకున్నను ఆయనుభవము ప్రమాణమౌను —— అనేకశతసంవత్సరముల నుభవము గలిగియున్నను - అది అన్యాయ్యానుభవమే కాని స్వత్వకారణయుక్తంబు గాదని తత్పరిజ్ఞాతృజనపరంపరవలన దెలిసెనేని ప్రభువు అట్టి అనుభోక్తకు చోరదండనము విధించి ఆద్రవ్యమును ద్రవ్యస్వామికిప్పించవలయు ॥ మూఁడు తరముల యనుభవమనఁగా నూఱు సంవత్సరముల యనుభవమని తాత్పర్యము చేయవలయు - అట్లు చేయనియెడల - ఒక సంవత్సరములోపలనే మూఁడు తరముల వారికి అనుభవము సిద్ధించి రెండవసంవత్సరమందు కేవలానుభవమునకు ప్రామాణ్యప్రసక్తి గలుగును - అట్లు గలుగుట శాస్త్రవిరుద్ధము కాఁబట్టి పూర్వోక్త తాత్పర్యము యుక్తమని తెలియవలయు ॥ స్వత్వకారణములైన ప్రతిగ్రహక్రయాదులు లిఖితాదిసాధనాంతరములచేఁ దెలియఁబడినను నిరంతరానుభవము లేకుండెనేని కాలాంతరమందు స్వత్వనిర్ధారణసమర్థములుగా నేరవు - అది యేలయనిన - మధ్యకాలమందు దానవిక్రయాదులవలన స్వత్వహాని సంభవింపవచ్చును గనుక - అనుభవప్రమాణమునకు ప్రయోజనము లేదని శంకింపఁగూడదు ॥

స్వత్వహేతువు లేని కేవలానుభవము ప్రమాణము గాదు అనుభవము నూఱేండ్లకు మించియుండెనేని స్వత్వహేతువు దెలియంబడ లేదు ఎన్నేండ్లకైనను స్వత్వహేతువు లేదని తెలిసెనేని అనుభోక్త శిక్షార్హుండగును.

మూ ॥ ఆగమేపి బలం నైవ భుక్తిః స్తోకాపి యత్ర నో ॥౨౭॥

వ్యా॥ ఆగమసాపేక్షో భోగః ప్రమాణమిత్యుక్తం - ఆగమస్తర్హి భోగనిరపేక్ష ఏవ ప్రమాణమిత్యత ఆహ ॥ ఆగమేపీతి ॥ యస్మిన్నాగమే స్వల్పాపి భుక్తిర్నాస్తి - తస్మిన్నాగమే బలం సంపూర్ణతా నైవాస్తి - అయమభిసంధిః - స్వస్వత్వనివృత్తిపూర్వకః పరస్వత్వాపాదనం దానం - పరస్వత్వాపాదనం చ పరో యది స్వీకరోతి తదా సంపద్యతే - నాన్యథా - స్వీకారశ్చ త్రివిధో మానసో వాచికః కాయికశ్చేతి - తత్ర మానసో మమేదమితి సంకల్పరూపః - వాచికస్తు మమేదమిత్యాద్యభివ్యాహారోల్లేఖీ సవికల్పకః ప్రత్యయః - కాయికః పునరుపాదానాభిమర్శనాదిరూపోఽనేకవిధః స తత్ర తత్ర నియమ్యతే ॥ దద్యాత్ కృష్ణాజినం పుచ్ఛే గాం పుచ్ఛే కరిణం కరే। కేసరేషు తథైవాశ్వం దాసీం శిరసి దాపయేదితి। ఆశ్వలాయనోప్యాహ। అనుమంత్రయేత్ ప్రాణ్యభిమృశేత ప్రాణికన్యాం చేత్ తత్ర హిరణ్యవస్త్రాదౌ పునర్దానానంతరమేవోపాదానాదిసంభవాత్ త్రివిధోపి స్వీకారస్సంపద్యతే - క్షేత్రాదౌ పునః ఫలోపభోగవ్యతిరేకేణ కాయికస్వీకారాసంభవాత్। స్వల్పేనాప్యుపభోగేన భవితవ్యం। అన్యథా దానక్రియాదేస్సంపూర్ణతా న భవతీతి ఫలోపభోగలక్షణకాయికస్వీకారరహిత ఆగమో దుర్బలో భవతి - తత్సహితాదాగమాత్ - ఏతచ్చ ద్వయోః పూర్వాపరకాలాపరిజ్ఞానే - పూర్వాపరకాలపరిజ్ఞానే [illegible] పూర్వకాలా

గమ ఏవ బలీయానితి - అథవా-లిఖితం సాక్షిణో భుక్తిః ప్రమాణం త్రివిధం స్మృతమిత్యుక్తం-ఏషాం సమవాయే కస్య ప్రాబల్యమిత్యత్రేదముపతిష్ఠతే। ఆగమోఽభ్యధికో భోగాద్వినా పూర్వక్రమాగతాత్ ।ఆగమేఽపి బలం నైవ భుక్తిస్స్తోకాపి యత్ర నో ఇతి। అయమర్థః - ఆద్యే పురుషే సాక్షిభిర్భావిత ఆగమో భోగాదభ్యధికో బలవాన్ పూర్వక్రమాగతాద్భోగాద్వినా। సపునః పూర్వక్రమాగతో భోగశ్చతుర్థే పురుషే లిఖితేన భావితాదాగమాద్బలవాన్ - మధ్యమే తు భోగరహితాదాగమాత్ స్తోకభోగసహితో ప్యాగమో బలవానితి- ఏతదేవ నారదేన స్పష్టీకృతం ॥ ఆదౌ తు కారణం దానం మధ్యే భుక్తిస్తు సాగమా। కారణం భుక్తిరేవైకా సంతతా యా చిరంతనీతి॥ ౨౬

తా ॥ ఆగమమనఁగా ప్రతిగ్రహక్రయాదిరూపమైన స్వత్వకారణము-అది గలిగియున్నను-కొంచెమైనను అనుభవము లేకుండెనేని అట్టి ఆగమము బలయుక్తముగా నేరదు-అదియేలయన్నని- ఒకవస్తువునందు తనకుఁగల స్వాతంత్ర్యమును వదులుకొని పరునికి స్వాతంత్ర్యము గలుగఁజేయుట దానమనంబడును- పరునికి స్వాతంత్ర్యము వాఁడు స్వీకరింపక కలుగదు-ఆ స్వీకారము మానసికము-వాచికము - కాయికము-అని మూఁడు విధములై యుండును - అందు దాత దానము సేయఁగా నే ప్రతిగ్రహీతయీవస్తువు నాది యని మనంబున సంకల్పించుకొనుట మానసిక స్వీకారము- ఈవస్తువును నేను ప్రతిగ్రహించితినని వాక్కుచేతఁ జెప్పుట వాచిక స్వీకారము- దానమిచ్చిన వస్తువును దాఁకి తీసుకొనుట కాయిక స్వీకారము - మఱియు నీ స్వీకారంబనేక ప్రకారంబుగా స్మృతులయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది- అది యెట్లన్నన-కృష్ణాజినమును గోవును దానము సేయునపుడు ప్రతిగ్రహించువాఁడు తోఁక దాఁకి ప్రతిగ్రహింపవలయు ననియు- గజదానము సేయునపుడు తొండము దాఁకి ప్రతిగ్రహింపవలయు ననియు - అశ్వమును జూలుపట్టుకొని ప్రతిగ్రహింపవలయు ననియు- దాసిని తల దాఁకి ప్రతిగ్రహింపవలయు ననియు- ఈరీతిగాఁ జెప్పఁబడియున్నది-అయితే ఉదక దానపూర్వకముగాఁ జేయఁదగిన హిరణ్యవస్త్రాది దానములయందు ఈ మూఁడు స్వీకారంబులును సంభవించును- భూమ్యాదులయందైతే ఫలానుభవము లేక కాయిక స్వీకారము సంభవించదు కాఁబట్టి కొంచెమైనను ఫలానుభవము గలిగియుండవలయు-అట్లు లేనియెడల దానవిక్రయాదులకు సంపూర్ణత గలుగదు కాఁబట్టి ఫలానుభవరూపమైన కాయిక స్వీకారము లేని ఆగమము అట్టి ఫలానుభవముతోఁ గూడిన ఆగమమునకంటె బలహీనంబగునని తెలియవలయు ॥ అనఁగా వాది ప్రతివాదులకిద్దఱికిని ఆగమములనఁగా స్వత్వకారణములైన ప్రతిగ్రహక్రయాదులు గలిగియుండి అందు పూర్వోత్తరములు దెలియకుండెనేని అనుభవయుక్తమయిన ఆగమమునకంటె అనుభవహీనమైన ఆగమము బలహీనంబగుననియు - పూర్వోత్తరములు దెలిసియుండెనేని గుణవిహీనంబయినను పూర్వకాలాగమమే బలయుక్తమగుననియును తాత్పర్యము ॥ అట్లుగాని పక్షమందు నారదవచనము ననుసరించి (ఆగమోఽభ్యధికో భోగాత్) అను నీ శ్లోకమునకు మఱియొక విధముగా అర్థము చెప్పవచ్చును- అది యెట్లన్నన-ఒక భూవివాదమందు వాదిప్రతివాదులకు లిఖిత భుక్తి సాక్షులనెడు మూఁడు సాధనములు గలిగియుండెనేని ఆ భూమిని సంపాదించిన ప్రథమ పురుషుని విషయమై త్రిపురుష క్రమాగత వ్యతిరిక్తానుభవముకంటె సాక్షి భావితమైన ఆగమము బలవత్తరంబగుననియు - భూమిని సంపాదించిన పురుషునికి నాలవపురుషుని విషయమై లిఖిత సాధనసిద్ధమైన ఆగమము నకంటె త్రిపురుషక్రమాగతమైన అనుభవము బలవత్తరంబగుననియు - మధ్యమపురుషుల విషయమై అనుభవహీనమైన ఆగమము నకంటె స్వల్పానుభవ సహితమైన ఆగమము బలయుక్తమగుననియును ఈరీతిగాఁ దెలియఁదగినది॥ ౨౭

అనుభవ హీనమైన ఆగమము సబలంబు గాదు దానప్రతిగ్రహ లక్షణము.

మఱియొక అర్థము.

మూ: ఆగమస్తు కృతో యేన సోఽభియుక్తస్తముద్ధరేత్ ।న తత్సుతస్తత్సుతో వా భుక్తిస్తత్ర గరీయసీ॥........ ౨౮॥

వా ॥ పశ్యతోఽబ్రువత ఇత్యత్ర వింశతివర్షోపభోగాదూర్ధ్వం భూమేర్దశవర్షోపభోగాదూర్ధ్వం ఫలానుసరణం న భవతీత్యుక్తం-తత్ర ఫలానుసరణవద్దండానుసరణమపి న భవిష్యతీత్యాశంక్య పురుషవ్యవస్థయా ప్రమాణవ్యవస్థయా చ దండవ్యవస్థాం దర్శయితుమాహ ॥ ఆగమ స్త్వితి ॥ యేన పురుషేణ భూమ్యాదేరాగమస్స్వీకారః కృతస్స పురుషః కుతస్తే క్షేత్రాదికమిత్యభియుక్తస్తమాగమం ప్రతిగ్రహాదికం లిఖితాద్యైరుద్ధరేద్భావయేత్ - అనేనాద్యపురుషస్యాగమమనుద్ధరతో దండ ఇత్యుక్తం భవతి- తత్సుతో ద్వితీ

యోఽభియుక్తో నాగమముద్ధరేత్ - కింత్వవిచ్ఛిన్నప్రత్యర్థిరహితభోగం అనేనాగమమనుద్ధరతో ద్వితీయస్య నదణ్డోఽపి తు విశిష్టభోగమనుద్ధరతో దండ ఇతి ప్రతిపాదితం - తత్సుత స్తృతీయో నాగమం నాపి విశిష్టభోగముద్ధరేదపి తు క్రమాయాతం భోగమాత్రం - అనేనాపి తృతీయస్య క్రమాయాతభోగానుద్ధరణే దణ్డో నాగమానుద్ధరణేన విశిష్టభోగానుద్ధరణే వేత్యభిహితం - తత్ర తయోర్ద్వితీయతృతీయయోర్భుక్తిశ్శేషగరీయసీ - తత్రాపి ద్వితీయే గురుర్వృత్తీయే గరీయసీతి విచేత్తవ్యం - త్రయాణామప్యాగమానుద్ధరణే అర్థహానిస్సమానైవ - దండే తు విశేష ఇతి తాత్పర్యార్థః - ఉక్తంచ - ఆగమస్తు కృతో యేన సదణ్డ్యస్తమనుద్ధరన్ । న తత్సుతస్తత్సుతో వా భోగ్యహానిస్తయోరపి ॥ ౨౭

తా॥ ౧౮ వ-శ్లోకమందు భూమివి ౨౦ ఏండ్లును గజాశ్వాదిధనములను పదేండ్లును తత్స్వామిసమక్షంబున నిరాక్షేపముగా పరుండనుభవించుటవలన తత్స్వామికి గతఫలహానిసంభవించునని చెప్పియున్నదిగదా - అట్టివిషయమందు పరుని సొమ్ము ను ౨౦-౧౦-సంవత్సరములనుభవించినవానికి శిక్షగలదా లేదాయనిశంక రాఁగా - పురుషవ్యవస్థచేతను లిఖితాది సాధనవ్యవస్థచేతను శిక్షావ్యవస్థ దెలియఁజేయఁబడుచున్నది॥ ఏపురుషుఁడు భూమ్యాదులను స్వాధీనపఱచుకొనియుండునో వాఁడు మఱియొకనిచేత ఈభూమ్యాదులు నీకెక్కడివని వివాదింపఁబడినవాఁడై తనకుఁగల ఆగమమును అనఁగా ప్రతిగ్రహక్రయాదిస్వత్వనిమిత్తమును లిఖితాదులచేత నుద్ధరించుకొనవలయు అట్లుద్ధరించుకొనఁజాలనియెడల ఆపురుషునికి శిక్షగలుగును॥ వానికొమారుఁడైన రెండవపురుషుఁడు ఆగమమునుద్ధరింపఁజాలకపోయినను తనతండ్రినాటనుండి తత్కాలమువరకు ప్రత్యర్థి సమక్షమందు నిరాక్షేపముగాజరుగుచున్న అవిచ్ఛిన్నానుభవమును సంపూర్ణముగా స్థిరపఱచవలయు - అట్టియనుభవమును స్థిరపఱచలేనియెడల రెండవపురుషునికి శిక్షగలుగును॥ వానికొమారుఁడైన మూఁడవపురుషుఁడు తనతాతదినములనుండి క్రమముగా అనుభవముగలిగియున్నదని మాత్రము స్థిరపఱచవలయు - అట్లుస్థిరపఱచలేనియెడల మూఁడవపురుషునికి శిక్షగలుగునుగాని ఆగమమునుద్ధరింపఁజాలకపోయినను మొదటినుండి జరిగినయావదనుభవమును సంపూర్ణముగా స్థిరపఱచలేకపోయినను శిక్షలేదు. అయితే (ఆగమమును) అనఁగా స్వత్వహేతువులైన ప్రతిగ్రహక్రయాదులను ఉద్ధరింపఁజాలనియెడల ఈముగ్గురికిని అర్థహానిగలుగుటయందు భేదములేదుగాని శిక్షయందుమాత్రము ఈచెప్పఁబడిన భేదముగలదని తెలియవలయు॥ ౨౭

స్వత్వనిమిత్తాదుల స్థిరపఱచలేని పరద్రవ్యానుభోక్తలకుదండవ్యవస్థాపనము.

మూ. యోఽభియుక్తః పరేతస్స్యాత్తస్య రిక్థీ తముద్ధరేత్ ।
న తత్ర కారణం భుక్తిరాగమేన వినా కృతా ॥ ౨౮

వ్యా॥ అస్మాత్ కాలాత్ భోగస్యాగమజ్ఞాననిరపేక్షస్య ప్రామాణ్యముక్తం వినాపూర్వక్రమాగతాదిత్యత్ర తస్యాపవాదమాహ - యోఽభియుక్త ఇతి ॥ యదా పునరాహర్త్రాదిరభియుక్తః కృతవ్యవహారనిర్ణయ ఏవ పరేతస్స్యాత్పరలోకగతో భవేత్తదా తస్య రిక్థీ పుత్రాదిస్తమాగమముద్ధరేత్ - యస్మాత్తత్ర తస్మిన్వ్యవహారే భుక్తిరాగమరహితా సాక్ష్యాదిభిస్సాధితాపి న ప్రమాణం - పూర్వాభియోగేన భోగస్య సావద్యత్వాత్ - నారదేనాప్యుక్తం । తథారూఢవివాదస్య ప్రేతస్య వ్యవహారిణః । పుత్రేణ సోఽర్థస్సంశోధ్యో న తం భోగో నివర్తయేదితి - అనిర్ణీతవ్యవహారే వ్యవహర్తరి ప్రేతే వ్యవహారో న నివర్తత ఇతి స్థితం - నిర్ణీతేపి వ్యవహారే స్థితే వ్యవహర్తరి వ్యవహారస్య ఛిత్త్వా నివర్తితే కస్యచిన్న ప్రవర్తత ఇతి ॥ ౨౮

తా॥ అనుభవము నూఱేండ్లకుమించియున్నను ఆనూఱేండ్లకులోపల అనుభవించుచున్న వానినీ దనీకెక్కడివి భూమ్యాదులని వివాదము వచ్చి ఆవివాదము పరిష్కరింపఁబడక యుండఁగానే వాఁడు మృతిఁబొందెనేని అప్పటికి నూఱేండ్లకుమించిన యనుభవముగలిగియున్నను వానిపుత్రాదులు తమకుఁగలిగియున్న ఆగమమును అనఁగా ప్రతిగ్రహక్రయాదిస్వత్వకారణమును స్థిరపఱచినయెడల ఆభూమ్యాదిస్వాతంత్ర్యమును బొందుదురుగాని మూఁడుతరములనుండి గలిగియున్న అనుభవమును మాత్రము సాక్ష్యములవల్ల దృఢపఱచినను స్వాతంత్ర్యమును బొందఁజాలరని యు ఆభూమ్యాదులననుభవించుచున్న వాఁడు తనమీఁద వచ్చిన వివాదము తీరుమానమైనపిమ్మట తన

అనుభవము నూఱేండ్లకు మించియుండెనేని స్వత్వహేతువును విచారింపఁబని లేదన్నందుకు

మినహాయింపు

జీవుండై యుండెనేనిపునర్వ్యవహారముకొన్నివిషయములయందుప్రవర్తించుననియుకొన్నివిషయములయందుప్రవర్తించదనియును తాత్పర్యము।ఇట్లునారదస్మృతియందును జెప్పియున్నది॥

మూ. { నృపేణాధికృతాః పూగాః శ్రేణయోథకులానిచ।పూర్వం
పూర్వంగురుజ్ఞేయంవ్యవహారవిధౌనృణామ్॥......౩౦॥ }

వ్యా॥ వ్యవహారసిద్ధయేవ్యవహారదర్శినాంబలాబలమాహ॥ నృపేణేతి॥ నృపేణరాజ్ఞాధికృతావ్యవహారదర్శనేనియుక్తాః-రాజ్ఞాసభాసదఃకార్యాఇత్యాదినోక్తాః- పూగాస్సమూహాఃభిన్నజాతీనాంభిన్నవృత్తీనామేకస్థాననివాసినామ్।యథాగ్రామనగరాదయః- శ్రేణయోనానాజాతీనామేకజాతీనాంచైకజాతీయకర్మోపజీవినాంసంఘాతాః-యథాపూగికతాంబూలికకువిందచర్మకారాదీనాంచ-కులానిజ్ఞాతిసంబంధిబంధూనాంసమూహాః-ఏతేషాంనృపాధికృతాదీనాంచతుర్ణాంపూర్వంపూర్వంయద్విచారితంతత్తద్గురుబలవద్వేదితవ్యం - నృణాంవ్యవహర్తౄణాంవ్యవహారవిధౌవ్యవహారదర్శనకార్యే-ఏతదుక్తంభవతి-నృపాధికృతైర్నిర్ణీతేవ్యవహారేపరాజితస్యయద్యప్యసంతోషఃదుష్టబుద్ధ్యాప్యపిభవతి-తథాపిపూగాదిషుపునర్వ్యవహారోనభవత్యేవ- ఏవంపూగైర్నిర్ణీతేపిశ్రేణ్యాదిగమనంతథాశ్రేణినిర్ణీతేకులగమనంనభవతి-కులనిర్ణీతేతుశ్రేణ్యాదిగమనంభవతి- శ్రేణినిర్ణీతేతుపూగాదిగమనంపూగనిర్ణీతేనృపాధికృతగమనంభవతీతి- నారదేనపునర్నృపాధికృతైర్నిర్ణీతేపివ్యవహారేనృపగమనంభవతీత్యుక్తం॥కులానిశ్రేణయశ్చైవపూగాశ్చాధికృతానృపః। ప్రతిష్ఠావ్యవహారాణాంగుర్వేషాముత్తరోత్తరమితి।తత్రచనృపగమనేసోత్తరసభ్యైనరాజ్ఞాపూర్వైస్సభ్యైస్సహపునర్వ్యవహారేనిర్ణీయమానేయద్యసౌదుష్టవాదీపరాజితస్తదాసౌదండ్యః-యదాసౌజయతితదాధికృతాస్సభ్యాదండ్యాః॥౩౦

తా॥ రాజసభికులు-గ్రామనగరాద్యధ్యక్షులు-ఏకజాతీయవృత్తిచేజీవనముసేయువణిక్సమూహము-కులస్థులు-వీరువ్యవహారములవిచారించుటయందధికారముగలవారైయుందురు-వీరిలోవెనుకఁజెప్పఁబడినవారికంటెముందరఁజెప్పఁబడినవారుప్రబలులుగనుకముందరఁజెప్పఁబడినవారుతీరుమానించినవ్యవహారమునువెనుకఁజెప్పఁబడినవారుతిరుగావిచారింపఁగూడదుగానివెనుకఁజెప్పఁబడినవారుతీరుమానించినవ్యవహారమునుముందరఁజెప్పఁబడినవారువిచారింపవచ్చును॥అదియెట్లనిన- రాజసభికులుతీరుమానించినవ్యవహారమునుగ్రామనగరాధ్యక్షులైనను-వణిక్సమూహమువారైననుకులస్థులైనను-తిరుగావిచారింపఁగూడదు।గ్రామనగరాధ్యక్షులుతీరుమానించినవ్యవహారమును వణిక్సమూహమువారైననుకులస్థులైననుమరలవిచారింపఁగూడదు - వణిక్సమూహమువారుతీరుమానించినవ్యవహారమును కులస్థులువెండియువిచారింపఁగూడదు - కులస్థులుతీరుమానించినవ్యవహారమునువణిక్సమూహమువారునుగ్రామనగరాద్యధ్యక్షులునురాజసభికులునుతిరుగావిచారింపవచ్చును-వణిక్సమూహముతీరుమానించినవ్యవహారమునుగ్రామనగరాద్యధ్యక్షులునురాజసభికులునుమరలవిచారింపవచ్చును-గ్రామనగరాద్యధ్యక్షులుతీరుమానించినవ్యవహారమును రాజసభికులు తిరుగావిచారింపవచ్చును-రాజసభికులుతీరుమానించినవ్యవహారమునుభూపాలుండువిచారింపవచ్చునని నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది అట్లుసభికులుతీరుమానించినవ్యవహారమును రాజవర్యుండు ఉత్తమసభికులతోఁగూడుకొనివిచారించునెడలసభికులుచేసినతీరుమానమేన్యాయ్యమైయుండెనాఆవ్యవహారమునుదెచ్చినవాఁడుశిక్షార్హుండగును - సభికులుచేసినతీరుమానముఅన్యాయ్యమైయుండెనాసభికులుదండనార్హులగుదురు॥ ౩౦

వ్యవహారవిచారణాధికారులబలాబలనిర్ణయము

మూ. { బలోపధివినిర్వృత్తాన్వ్యవహారాన్నివర్తయేత్। స్త్రీ
నక్తమంతరాగారబహిశ్శత్రుకృతాంస్తథా॥ ౩౧॥ }

వ్యా॥ దుర్బలైర్వ్యవహారదర్శిభిర్దృష్టోవ్యవహారఃపరావర్తతే-ప్రబలదృష్టస్తుననివర్తతఇత్యుక్తం- ఇదానీంప్రబలదృష్టోపివ్యవహారఃకశ్చిన్నివర్తతఇత్యాహ॥ బలేనబలాత్కారేణ-ఉపధినాభయేనవంచనేనవినిర్వృత్తాన్నిష్పన్నాన్వ్యవహారాన్నివర్తయేత్।తథాస్త్రీభిర్నక్తంరాత్రావస్త్రీభిరపి- అంతరాగారేగృహాభ్యంతరేబహిర్గ్రామాదిభ్యశ్శత్రుభిశ్చకృతాన్వ్యవహారాన్నివర్తయేదితిసంబంధః।అపిచ।మత్తోన్మత్తార్తవ్యసనిబాలభీతాదియోజితః।అసంబంధకృతశ్చైవవ్యవహారోనసిద్ధ్యతీతి। మత్తో

మదనీయద్రవ్యేణ - ఉన్మత్తఉన్మాదేన పంచవిధేనవాతపిత్తశ్లేష్మసన్నిపాతగ్రహసంభవేనోపసృష్టః-ఆర్తోవ్యాధితః-వ్యసనమిష్టవియోగానిష్టప్రాప్తిజనితదుఃఖంతద్వాన్వ్యసనీ - బాలోవ్యవహారాయోగ్యః-భీతోఽరాతిభ్యః-అదిగ్రహకాత్పురరాష్ట్రాదివిరుద్ధః-పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్చయశ్చరాజ్ఞావిసర్జితః। అనాదేయోభవేద్వాదోధర్మవిద్భిరుదాహృతఇతిస్మరణాత్। ఏతైర్యోజితఃకృతోవ్యవహారోన సిద్ధ్యతి - అనియుక్తాసంబంధకృతోపివ్యవహారోనసిద్ధ్యతీతిసంబంధః।యత్తుమనుస్మరణం। గురోశ్శిష్యేపితుఃపుత్రేదంపత్యోస్స్వామిభృత్యయోః। విరోధేతుమిథస్తేషాంవ్యవహారోనసిద్ధ్యతీతి తదపిగురుశిష్యాదీనామాత్యంతికవ్యవహారప్రతిషేధపరంనభవతి - తేషామపికథంచిద్వ్యవహారస్యేష్టత్వాత్।తథాహి।శిష్యశిష్టిరవధేనాశక్తౌరజ్జువేణువిదళాభ్యాంతనుభ్యామన్యేనఘ్నన్రాజ్ఞాశాస్యఇతిగౌతమస్మరణాత్ - నోత్తమాంగేకథంచనేతిమనుస్మరణాచ్చ-యదిగురుఃకోపావేశేనమహతాదండేనోత్తమాంగేతాడయతి-తదాస్మృతివ్యపేతేనమార్గేణాధర్షితశ్శిష్యోయదిరాజ్ఞేనివేదయతి - తదాభవత్యేవవ్యవహారపదం॥భూర్యాపితామహోపాత్తేత్యాదివచనాత్పితామహోపాత్తేభూమ్యాదౌపితాపుత్రయోస్స్వామ్యసమానేయదిపితావిక్రయాదినాపితామహోపాత్తంభూమ్యాదినాశయతితదాపుత్రోయదిధర్మాధికారిణంప్రవిశతితదాపితాపుత్రయోరపిభవత్యేవవ్యవహారః॥తథా-దుర్భిక్షేధర్మకార్యేచవ్యాధౌసంప్రతిరోధకే। గృహీతంస్త్రీధనంభర్తానకామాద్దాతుమర్హతీతిస్మరణాత్। దుర్భిక్షాదివ్యతిరేకేణ యదిస్త్రీధనంభర్తావ్యయీకృత్యవిద్యమానధనోపియాచ్యమానోనదదాతితదాదంపత్యోరపీష్యతఏవవ్యవహారః।తథా-భక్తదాసస్యస్వామినాసహవ్యవహారాన్వృష్ట్యతి-గర్భదాసస్యాపి-గర్భదాసాదీనధికృత్య॥ యస్త్వేషాంస్వామినంకశ్చిన్మోచయేత్ప్రాణసంశయాత్। దాసత్వాత్సవిముచ్యేతపుత్రభాగంలభేతచేతినారదేనోక్తత్వాత్ - తదమోచనేపుత్రభాగాదానేచస్వామినాసహవ్యవహారఃకేనవార్యతే- తస్మాద్దృష్టాదృష్టయోశ్శ్రేయస్కరోనభవతి గుర్వాదిభిర్వ్యవహారఇతి ప్రథమంశిష్యాదయోనివారణీయారాజ్ఞానసభ్యేనేతిగురోశ్శిష్యఇత్యాదిశ్లోకస్యతాత్పర్యార్థః। అత్యంతనిర్బంధేతుశిష్యాదీనామపూర్వోక్తరీత్యాప్రవర్తనీయోవ్యవహారః- యదపి॥ఏకస్యబహుభిస్సార్ధంస్త్రీణాంప్రేష్యజనస్యచ। అనాదేయోభవేద్వాదోధర్మవిద్భిరుదాహృతఇతినారదవచనం-తత్రైకస్యాపి। గణద్రవ్యంహరేద్యస్తుసంవిదంలంఘయేచ్చయః। సర్వస్వహరణంకృత్వాతంరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్। తథైకంఘ్నంతంబహూనాంచేత్యాదిస్మరణాత్।ఏకాద్యైర్బహుభిస్సార్ధంవ్యవహారఇష్యతఏవేతిభిన్నార్థైర్బహుభిరేకస్యయుగపద్వ్యవహారోనభవతీతిద్రష్టవ్యం। స్త్రీణామిత్యపిగోపశౌండికాదిస్త్రీణాంస్వాతంత్ర్యాద్వ్యవహారోభవత్యేవేతితదన్యాసాంకులస్త్రీణాంపతిపుత్రజీవత్సుతత్వాత్పారతంత్ర్యాదనాదేయోవ్యవహారఇతివ్యాఖ్యేయం। ప్రేష్యజనస్యచేత్యేతదపిప్రేష్యజనస్యస్వామిపారతంత్ర్యాత్స్వాస్థ్యాభావాద్వ్యవహారేఽస్వాతంత్ర్యాత్స్వామ్యనుజ్ఞయైవవ్యవహారోనాన్యథేతియోజనీయమ్॥ ౩౧

తా॥ పూర్వశ్లోకమందు బలహీనులైనవిచారణకర్తలు తీరుమానించినవ్యవహారమును ప్రబలురు త్రిప్పవచ్చునుగాని ప్రబలుడుతీరుమానించినవ్యవహారమును బలహీనులు త్రిప్పఁగూడదని చెప్పఁబడెనుగదా - ఇప్పటకొన్నివ్యవహారములను ప్రబలులుతీరుమానించియున్నను త్రిప్పివేయవచ్చునని చెప్పఁబడుచున్నది॥ బలాత్కారముచేతనైనను భయముచేతనైనను వంచనచేతనైనను విమర్శింపఁబడినవ్యవహారంబులును - స్త్రీలచేఁజేయఁబడినవ్యవహారంబును - రాత్రియందుజరిగింపఁబడినవ్యవహారంబులును - ఇంటిలోపలనైనను - ఊరిబైటనైననుజరిగింపఁబడినవ్యవహారంబులును - మైకముగలుగఁజేయుకల్లుసారాయి మొదలైనద్రవ్యములచేతమత్తుఁడైయుండువాఁడు- వాతపిత్తశ్లేష్మసన్నిపాతగ్రహావేశములనెడునైదుదోషములలోనొకదోషముచేత ఒడలెఱుంగకయుండువాఁడు-వ్యాధిపీడితుఁడు - దుఃఖితుండు-శత్రుభీతుండు-వీరలచేతఁజేయఁబడినవ్యవహారములును- పురరాష్ట్రాదివిరుద్ధవ్యవహారములును - రాజుత్రోసివేసినవ్యవహారములును-సంబంధములేనివాఁడుజరిగించినవ్యవహారంబును- ఇట్టివ్యవహారములనుప్రబలాధికారితీరుమానించియున్నను త్రిప్పివేయవచ్చును-మనుస్మృతియందుగురుశిష్యులకునుపితాపుత్రులకును భార్యాభర్తలకును స్వామిభృత్యులకునువ్యవహారముసిద్ధించదని చెప్పఁబడియున్నది-అయితే ఈమనువచనమునకు గురుపితృప్రభృతులతోశిష్యపుత్రాదులువివాదపడుటఐహికాముష్మికశ్రేయోహానికరంబుగావున ప్రభువుగుర్వాదులతోడ వ్యవహారమాడుటమీకు శ్రేయస్కరంబుగాదనిశిష్యాదులనునివారింపవలయునని తాత్పర్యముగాని ఆశిష్యాదులుఎట్టయి

ప్రబలాధికారి తీరుమానించియున్నను తిరిగి పొయ్యేడి వ్యవహారములు.

ననువిచారింపవలయునని కోరినయెడల అట్టివ్యవహారమును విచారింపనే కూడదని తాత్పర్యముగాదు - అదియేలయనిన- గుర్వాదులతోడ శిష్యాదులకు వివాదము గలుగుటకు శాస్త్రసిద్ధములైన కారణములున్నవి ॥ అదియెట్లనిన- గౌతమసూత్రమందు గురువు శిష్యుని సన్నపుత్రాఁటి చేతనైనను చిన్న బెత్తము చేతనైనను గాయము దగలకుండునట్లు కొట్టవచ్చును గాని యితరమైన దాని చేతఁ గొట్టఁగూడదు అట్లు కొట్టినగురువును రాజు విచారింపవలయునని చెప్పియున్నది - మనుస్మృతియందు శిష్యుని తలమీఁదఁ గొట్టఁగూడదని చెప్పియున్నది- ఈశాస్త్రమునకువ్యతిరిక్తముగా కోపాతిశయంబున గురువు శిష్యునిఁ గొట్టినయెడల ఆశిష్యుఁడు నన్ను ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధముగా గురువు గొట్టెనని ధర్మాధికారికిఁ దెలియఁజేసెనేని అపుడా ధర్మాధికారి గురుశిష్యుల వివాదమును విచారింపవలసియున్నది ॥ తాత మొదలగువారు సంపాదించిన భూమిగృహాదులయందు తండ్రికొడుకులకు స్వాతంత్ర్యము సమానమైయుండఁగా తండ్రియైనవాఁడు ఆభూమిగృహాదులను విక్రయాదులచేత పోఁగొట్టఁదలంచినయెడల పుత్త్రుఁడు ధర్మాధికారికి దెలియఁజేసెనేని అపుడు ధర్మాధికారి పితాపుత్త్రుల వివాదమును విచారింపకతీరదు ॥ దుర్భిక్షాదివ్యతిరిక్తకాలమందు రోగాదులు లేనివాఁడై యుండి ధర్మకార్యనిమిత్తముగాక యితరవిషయమై స్త్రీధనరూపముగానున్న తనభార్యధనమును వ్యయముగావించినవాఁడు ధనవంతుఁడై యుండియు తిరుగా తనభార్య యడిగినప్పుడియ్యకుండెనేని భార్యాభర్తలకు వివాదము గలుగునని స్మృత్యంతరమందు దెలియఁజేయఁబడియున్నది ॥ నారదవచనమందు గర్భదాసాదులలో నెవ్వఁడైనను తనయజమానునికి చోరవ్యాఘ్రాదులవలన ప్రాణసందేహము గలిగినప్పుడు ఆచోరవ్యాఘ్రాదులఁ గొట్టియజమానుని కాపాడెనేని వానికి భృత్యత్వమును బాపి వానికి పుత్రభాగమునియ్యవలయునని చెప్పియున్నది- యజమానుఁడట్లు చేయని యెడల ఆభృత్యునికి తనయజమానునితోఁ గలుగు వాదము నెవఁడును విచారించును ॥ ఒకవంశమందుఁ బుట్టినవారు ఒకవంశమందుఁ బుట్టినవారికి పారంపర్యముగా భృత్యులై యుండిరేని వారు గర్భదాసులనంబడుదురు ॥ మఱియు(ఏకస్యబహుభిస్సార్ధం)అనెడు నారదవచనమునకు ఒకనికి అనేకులతోఁ గలిగియున్న అనేకవ్యవహారములను ఏకకాలంబున నంగీకరింపఁగూడదనియు అనేకులతోఁ గలిగియున్న యొకవ్యవహారము నంగీకరింపవచ్చుననియు- గొల్లచేడియలు- ఈండ్రపడఁతులు దప్పతక్కిన స్త్రీలు పెనిమిటి బ్రతికియుండఁగా నతనియనుమతి లేక తెచ్చినవ్యవహారముల నంగీకరింపఁగూడదనియు- భృత్యజనులు తమయజమానుని యనుమతి లేక స్వతంత్రులై తెచ్చినవ్యవహారముల నంగీకరింపఁగూడదనియును తాత్పర్యముగనుక - ఈలాటిపట్టఁగూడనివ్యవహారములను ప్రబలాధికారిపట్టి తీరుమానించినను ఆతీర్పు తిరిగిపోవుననియభిప్రాయము॥ ౩౧

మూ. { ప్రణష్టాధిగతం దేయం నృపేణ ధనినే ధనం। విభా-
వయేన్న చేల్లింగైస్తత్సమం దండమర్హతి॥ ౩౨॥ }

వ్యా॥ పరావర్త్యవ్యవహారముక్త్వేదానీం పరావర్త్యద్రవ్యమాహ ॥ ప్రణష్టేతి॥ ప్రణష్టం హిరణ్యాది శౌల్కికస్థానపాలాదిభిరధిగతం రాజ్ఞే సమర్పితం- యత్తద్రాజ్ఞా ధనినే దాతవ్యం- యది ధనీ రూపసంఖ్యాదిభిర్లింగైస్స్వకీయత్వం భావయతి తదా తత్సమం దండ్యః అసత్యవాదిత్వాత్ - అధిగమస్య స్వత్వనిమిత్తత్వాత్స్వత్వే ప్రాప్తే తత్పరావృత్తిరనేనోక్తా। అత్ర చ కాలావధిం వక్ష్యతి। శౌల్కికైః స్థానపాలైర్వా నష్టాపహృతమాహృతం। అర్వాక్సంవత్సరాత్స్వామీ హరేత పరతో నృప ఇతి। మనునా పునస్సంవత్సరత్రయమవధిత్వేన నిర్దిష్టం ప్రణష్టస్వామికం రిక్థం రాజా త్ర్యబ్దం నిధాపయేత్। అర్వాక్త్ర్యబ్దాద్ధరేత్స్వామీ పరతో నృపతిర్హరేదితి। తత్ర వర్షత్రయపర్యంతమవశ్యం రక్షణీయం। తత్ర యది సంవత్సరాదర్వాక్స్వామ్యాగచ్ఛేత్తదా కృత్స్నమేవ దద్యాత్ యదా పునస్సంవత్సరాదూర్ధ్వమాగచ్ఛతి తదా కించిద్భాగం రక్షణమూల్యం గృహీత్వా శేషం స్వామినే దద్యాత్॥ యథాహ- ఆదదీతాథ షడ్భాగం ప్రణష్టాధిగతాన్నృపః। దశమం ద్వాదశం వాపి సతాం ధర్మమనుస్మరన్నితి ॥ తత్ర ప్రథమే వర్షే కృత్స్నమేవ దద్యాద్ద్వితీయే ద్వాదశం భాగం తృతీయే దశమం భాగం చతుర్థాదిషు షష్ఠం భాగం గృహీత్వా శేషం దద్యాత్। రాజభాగస్య చతుర్థాంశమధిగంత్రే దద్యాత్। స్వామ్యనాగమే తు కృత్స్నం స్వధన

గురువు తండ్రి మొదలైనవారితో శిష్యుఁడు పుత్త్రుఁడు మొదలైనవారికి వివాదము గలుగుటకు హేతువులు,

స్యచతుర్థాంశమధిగంత్రే దత్వా శేషం రాజా గృహ్ణీయాత్ । తథాహ గౌతమః। ప్రణష్టస్వామికమధిగమ్య రాజ్ఞే ప్రబ్రూయుర్విఖ్యాప్య సంవత్సరం రాజ్ఞా రక్ష్యమూర్ధ్వమధిగంతుశ్చతుర్థాంశో రాజ్ఞశ్శేష ఇతి। అత్ర సంవత్సరమిత్యేకవచనమవివక్షితం- రాజా త్ర్యబ్దం నిధాపయేదితి స్మరణాత్ । హారయేత్త్ర్యవరతో నృప ఇత్యేతదపి స్వామిన్యనాగతే త్ర్యబ్దాదూర్ధ్వం వ్యయీకరణాభ్యనుజ్ఞాపరం- ఆగతే తు స్వామిని వ్యయీభూతే తు ద్రవ్యే రాజా స్వాంశమపహాయ తత్సమం దద్యాత్ - ఏతచ్చ హిరణ్యాదివిషయం । గవాదివిషయే తు వక్ష్యతి- పణానేకశఫే దద్యాదిత్యాదినా ॥ ౩౩

ఎవఁడైనను పోఁగొట్టుకొన్న ద్రవ్యమును జూచినవారు రాజసముఖమునకుఁ దెచ్చిన యెడల చేయఁదగిన క్రమము.

తా ॥ ఎవ్వఁడైనను పోఁగొట్టుకొన్న సువర్ణరజతాది ద్రవ్యమును సుంకరులు తలవరులు మొదలైనవారు లెవ్వరైనను జూచి రాజసమ్ముఖమునకుఁ దెచ్చియిచ్చిరేని- ఆ రాజశేఖరుండును గౌతమాద్యుక్తప్రకారము- సకలమైన వారికిఁ దెలియునట్లు చాటింపఁ జేయఁగా ఆ ద్రవ్యస్వామి యొకసంవత్సరములోపల వచ్చి ఆ ద్రవ్యము యొక్క రూపసంఖ్యాదులను సమముగాఁ జెప్పెనేని ఆ ద్రవ్యమంతయు వానికిప్పింపవలయు ॥ ఎవఁడైనను ఆ ద్రవ్యము నాదని యబద్ధమాడి ఆ ద్రవ్యము యొక్క రూపసంఖ్యాదులను వ్యస్తముగాఁ జెప్పెనేని ఆ ద్రవ్యమునకు సమానమైన దండనము వానికి విధింపఁదగినది ॥ ద్రవ్యస్వామి రెండవసంవత్సరమందు వచ్చెనేని తద్ద్రవ్యరక్షణార్థమై పండ్రెండవపాలు ప్రభువు దీసుకొని తక్కిన ద్రవ్యము ద్రవ్యస్వామికిప్పింపవలయు ॥ మూఁడవసంవత్సరమందు వచ్చెనేని పదింటనొకపాలు ప్రభువు దీసుకొని తక్కిన ద్రవ్యము ద్రవ్యస్వామికిప్పింపవలయు ॥ ద్రవ్యస్వామి మూఁడేండ్లకు పైనెప్పుడు వచ్చినను భూవల్లభుండు ఆఱవపాలు పట్టుకొని తక్కిన ద్రవ్యము నిప్పింపవలయు ॥ ప్రభువు తనకు వచ్చిన భాగమందు నాలవపాలు ఆ ద్రవ్యమును బట్టి తెచ్చిన వానికిప్పింపవలయు ॥ ద్రవ్యస్వామి యనేకసంవత్సరములు రాకుండెనేని ఆ ద్రవ్యమును పట్టి తెచ్చిన వానికి నాలవపాలిప్పించి తక్కిన యావద్ద్రవ్యము ప్రభువు దీసుకొనవచ్చును ॥ మూఁడేండ్లకు పైన ద్రవ్యస్వామి రాకపోయిన యెడల ప్రభువా ద్రవ్యమును వ్యయము సేయవచ్చునని చెప్పియుండుటవలన అట్లు వ్యయము చేసిన వెనుక ద్రవ్యస్వామి వచ్చెనేని ప్రభువు తన భాగము గాక తక్కిన ద్రవ్యమును బొక్కసమునుండి యొత్తియిప్పింపవలయును ॥ ఈ శ్లోకమందుఁ జెప్పినది నష్టమైన సువర్ణరజతాది విషయము ॥ గవాశ్వాదివిషయమై- పణానేకశఫే దద్యాదిత్యాదివక్ష్యమాణగ్రంథమందుఁ జెప్పఁబడునని తాత్పర్యము ॥ ౩౩

మూ. రాజా లబ్ధ్వా నిధిం దద్యాద్ద్విజేభ్యోర్ధం ద్విజః పునః । విద్వానశేషమాదద్యాత్స సర్వస్య ప్రభుర్యతః ॥ ఇతరేణ నిధౌ లబ్ధే రాజా షష్ఠాంశమాహరేత్ । అనివేదితవిజ్ఞాతో దాప్యస్తం దండమేవ చ ॥ ౩౪ ॥

వ్యా ॥ రథ్యాశుల్కశాలాదినిపతితస్య సువర్ణాదేర్నష్టస్యాధిగమే విధిముక్త్వాధునా భూమౌ చిరనిఖాతస్య సువర్ణాదేర్నిధిశబ్దవాచ్యస్యాధిగమే విధిమాహ ॥ రాజేత్యాది ॥ ఉక్తలక్షణం నిధిం రాజా లబ్ధ్వార్ధం బ్రాహ్మణేభ్యో దత్వా శేషం కోశే నివేశయేత్ - బ్రాహ్మణస్తు విద్వాంశ్రుతాధ్యయనసంపన్నస్సదాచారో యది నిధిం లభేత తదా సర్వమేవ గృహ్ణీయాత్ - యస్మాదసౌ సర్వస్య జగతః ప్రభుః - ఇతరేణ తు రాజవిద్వద్బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తేన అవిద్వద్బ్రాహ్మణక్షత్రియాదినా నిధౌ లబ్ధే రాజా షష్ఠాంశమధిగంత్రే దత్వా శేషం నిధిం స్వయమాహరేత్ - యథాహ వసిష్ఠః- అప్రజ్ఞాయమానం విత్తం యోధిగచ్ఛేద్రాజా తద్ధరేదధిగంత్రే షష్ఠమంశం ప్రదద్యాదితి- గౌతమోపి - నిధ్యధిగమో రాజధనం న బ్రాహ్మణస్యాభిరూపస్య బ్రాహ్మణోపి వ్యాఖ్యాతా షష్ఠమంశం లభేతేత్యేక ఇతి - అనివేదిత ఇతి కర్తరి నిష్ఠా - అనివేదితశ్చాసౌ విజ్ఞాతశ్చ రాజ్ఞేత్యనివేదితవిజ్ఞాతః- యః కశ్చిన్నిధిం లబ్ధ్వా రాజ్ఞే న నివేదితవాన్ విజ్ఞాతశ్చ రాజ్ఞా స సర్వం నిధిం దాప్యో దండ్యశ్చ శక్త్యపేక్షయా - అథ నిధేరపి స్వామ్యాగత్య రూపసంఖ్యాదిభిస్స్వత్వం భావయతి తదా తస్మై రాజా నిధిం దత్వా షష్ఠం ద్వాదశం వాంశం స్వయమాహరేత్ - యథాహ మనుః- మమాయమితి యో బ్రూయాన్నిధిం సత్యేన మానవః । తస్యాదదీత షడ్భాగం రాజా ద్వాదశమేవ వేతి - అంశవికల్పస్తు వర్ణకాలాద్యపేక్షయా వేదితవ్యః ॥ ౩౪

తా ॥ భూమియందు పాతిపెట్టిన నిక్షేపము ప్రభువునకు దొరికినయెడల అందు సగము బ్రాహ్మణులకిచ్చి తక్కిన సగమును తాను బొక్కసమునఁ జేర్చుకొనవలయు ॥ వేదశాస్త్రాధ్యయనసంపన్నుండును సదాచారనిష్ఠుండును నైన బ్రాహ్మణునకి

నిధి దొరికినయెడలఅంతయునా బ్రాహ్మణునికే యిప్పింపవలయును గాని ప్రభువు భాగము దీసుకొనఁగూడదు॥ ఇతరులకు అనఁగా విద్వాంసులు గాని బ్రాహ్మణులకైనను క్షత్రియవైశ్యాదులలో నెవరికైనను నిధి దొరికిన యెడల ఆఱవపాలు నిధిగనుఁగొని తెచ్చినవారికిప్పించి తక్కిన ద్రవ్యమును ప్రభువు బొక్కసమునఁ జేర్చుకొనవలయు॥ ఈరీతిగా నే వసిష్ఠగౌతమాదులచేతను జెప్పఁబడియున్నది॥ ఎవఁడైనను తనకు దొరికిననిక్షేపమును దాఁచి ప్రభువునకుఁ దెలుపకుండఁగా ప్రకారాంతరంబున ప్రభువునకుఁ దెలిసెనేని ఆనిక్షేపమంతయు ప్రభువు దీసుకొని దాఁచుకొన్న వానికి వానిశక్తికిఁదగినట్లు దండనము విధింపఁదగినది॥ ఒకవేళ భూమియందు ద్రవ్యమును పాతిపెట్టినవాఁడు వచ్చి ఆద్రవ్యము యొక్క రూపసంఖ్యాదులఁ దెలిపి ఆనిక్షేపము తనదని దృఢపఱచినయెడల మనూక్తప్రకారముగా ఆనిక్షేపమును వానికిప్పించి జాతికాలాద్యనుసారముగా ౬ వ పాలైనను ౧౨ వ పాలైనను ప్రభువు దీసుకొనవలయు॥

భూమియందు పాతిపెట్టిననిధి దొరికినయెడల చేయఁదగినక్రమము.

మూ. { దేయం చోరహృతం ద్రవ్యం రాజ్ఞా జానపదాయ తు।
అదదద్ధి సమాప్నోతి కిల్బిషం యస్య తస్య తత్॥ ౩౫ }

వ్యా॥ చోరహృతం ప్రత్యాహ॥ దేయమితి॥ చోరైర్హృతం ద్రవ్యం చోరేభ్యో విజిత్య జానపదాయ స్వదేశనివాసినే యస్య తత్తస్మై రాజ్ఞా దాతవ్యం - హి యస్మాదదదత్ యస్య తదపహృతం ద్రవ్యం తస్య కిల్బిషమాప్నోతి తస్య చోరస్య చ - యథాహ మనుః - దాతవ్యం సర్వవర్ణేభ్యో రాజ్ఞా చోరహృతం ధనం। రాజా తదుపభుంజానశ్చోరస్యాప్నోతి కిల్బిషమితి - యది చోరహస్తాదాదాయ స్వయముపభుఙ్క్తే తదా చోరస్య కిల్బిషమాప్నోతి - అథ చోరహృతముపేక్షతే తదా జానపదస్య కిల్బిషం - అథ చోరహృతాహరణాయ యతమానోపి న శక్నుయాత్తదా హర్తుర్యావత్తదాత్తావద్ధనం స్వకోశాద్దద్యాత్ - యథాహ గౌతమః - చోరహృతమపజిత్య యథాస్థానం గమయేత్ కోశాద్వా దద్యాదితి - కృష్ణద్వైపాయనోపి॥ ప్రత్యాహర్తుమశక్తస్తు ధనం చోరహృతం యది। స్వకోశాత్తద్ధి దేయం స్యాదశక్తేన మహీక్షితేతి॥ ౩౫

తా॥ ప్రభువు తనరాజ్యమందెవని ద్రవ్యమునైనను చోరుండు దొంగిలించినయెడల అట్టిచోరునిఁ బట్టి తెప్పించి ఆద్రవ్యమును ద్రవ్యస్వామికిప్పింపవలయు॥ అట్లుచేయక చోరునివలన ఆద్రవ్యమును రాఁబట్టి తానుదీసుకొన్నయెడల ఆచోరుఁడు చేసియున్న పాపమును ప్రభువు పొందును॥ అట్టి దొంగతనమును విచారింపక యుపేక్షించినయెడల ఆద్రవ్యస్వామియొక్క పాపమును ప్రభువు పొందును॥ చోరునిఁ బట్టుటకు ప్రభువు సాధ్యమైన ప్రయత్నము చేసినప్పటికిని ఆచోరుఁడు దొరకకపోయినను చోరుఁడు దొరికి వానివలన ద్రవ్యము రాకపోయినను ఆద్రవ్యమును ప్రభువు తనబొక్కసమునుండి యొత్తి ద్రవ్యస్వామికిప్పింపవలయునని తాత్పర్యము॥

చోరహృతద్రవ్యవిషయము.

❋ఇతి సాధారణాసాధారణరూపవ్యవహారమాతృకాసమాప్తా.❋

❋అథ ఋణాదానప్రకరణం.❋

మూ. { అశీతిభాగో వృద్ధిస్స్యాన్మాసి మాసి సబన్ధకే।
వర్ణక్రమాచ్ఛతం ద్వి త్రి చతుష్పఞ్చకమన్యథా॥ ౩౬ }

వ్యా॥ సాధారణాసాధారణరూపాం వ్యవహారమాతృకామభిధాయాధునాష్టాదశానాం వ్యవహారపదానామాద్యమృణాదానపదం దర్శయతి - అశీతిభాగో వృద్ధిస్స్యాదిత్యాదినా - మోచ్యఆధిస్తదుత్పన్నే ప్రవిష్టే ద్విగుణే ధన ఇత్యేవమంతేన॥ తచ్చ ఋణాదానం సప్తవిధం - ఈదృశమృణం దేయమీదృశమృణమదేయమనేనాధికారిణా దేయమస్మింత్సమయే దేయమనేన ప్రకారేణ దేయమిత్యర్థమర్ణే పఞ్చవిధముత్తమర్ణే దానవిధిరాదానవిధిశ్చేతి ద్వివిధమితి - ఏతచ్చ నారదేన స్పష్టీకృతం - ఋణం దేయమదేయంచ యేన యత్ర యథా చ యత్ - దానగ్రహణధర్మాశ్చ ఋణాదానమితి స్మృతమితి - తత్ర ప్రథమముత్తమర్ణస్య దానవిధిమాహ - తత్పూర్వకత్వాదితరేషాం॥ మాసి మాసి ప్రతిమాసం బన్ధకం విశ్వాసార్థమాధీయతే తద్బన్ధకమాధిరితి యావత్ - బన్ధకేన సహ వర్తత ఇతి సబన్ధకః ప్రయోగః తస్మింత్సబన్ధకే ప్రయోగే ప్రయుక్తస్య ద్రవ్యస్యాశీతితమో భాగో వృద్ధిర్ధర్మ్యా భవతి - అన్యథా బన్ధకరహితే ప్రయోగే వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం క్రమేణ ద్వి త్రి చతుః పఞ్చకం శతం ధర్మ్యం భవతి - బ్రాహ్మణే ధమర్ణే ద్వికం క్షత్రియే త్రికం వైశ్యే చతుష్కం శూద్రే పఞ్చకం మాసి మాసీత్యేవ - ద్వౌవాత్రయోవాచత్వారోవాపఞ్చవా ద్వి త్రి చతుః పఞ్చాః - ద్వి త్రి చతుః పఞ్చా అస్మింఛతే వృద్ధిర్దీయ

త ఇతిద్వి త్రి చతుఃపంచకంశతం - తదస్మిన్మాసే వృద్ధ్యా ...యల్లాభః... యథాదీయత ఇతి కన్. ఇయంవృద్ధిర్మాసిమాసిగృహ్యమాణా కాలికా - ఇయమేవవృద్ధిర్దివసగణనయావిభజ్యప్రతిదివసంగృహ్యమాణా కాయికాభవతి-తథాచనారదేన-కాయికా కాలికా చైవ కారితా చ తథాపరా। చక్రవృద్ధిశ్చశాస్త్రేషుతస్యవృద్ధిశ్చతుర్విధేత్యుక్త్వోక్తం ॥కాయావిరోధినీశశ్వత్పణపాదాదికాయికా। ప్రతిమాసం స్రవంతీయావృద్ధిస్సాకాలికామతా ॥ వృద్ధిస్సాకారితానామయర్ణికేనస్వయంకృతా। వృద్ధేరపిపునర్వృద్ధిశ్చక్రవృద్ధిరుదాహృతేతి॥

తా ॥ ఈశ్లోకము మొదలుకొని ౬౩ వ-శ్లోకమువఱకుఋణాదానవ్యవహారము చెప్పఁబడుచున్నది॥ఆఋణాదానముఏడువిధములుగలదై యుండును । అదియెట్లనిన-ఈలాటియప్పుదీర్పవలయుననియు-ఈలాటియప్పుదీర్పనక్కఱలేదనియు - ఇట్టివాఁడప్పుదీర్పవలయుననియు-ఇట్టిసమయంబునఋణముదీర్పవలయుననియు- ఇవ్విధంబునఋణముదీర్పవలయుననియు-ఈరీతిగా * అధమర్ణవిషయమైఅయిదువిధంబులును । ఇవ్విధంబునఅప్పియ్యవలయుననియు. ఇవ్విధంబునమఱలఁదీసుకొనవలయుననియు-ఈరీతిగా § ఉత్తమర్ణవిషయమై రెండువిధంబులును గలవనినారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥అందు-ఉత్తమర్ణుండప్పిచ్చువిధానము మొదటఁ జెప్పఁబడుచున్నది ॥ కుదవయుంచుకొనియప్పిచ్చినవాఁడు ప్రతిమాసంబును ౮౦ కి ౧ లెక్కనువడ్డీదీసుకొనుటధర్మ్యంబగును ॥ కుదవలేకయప్పిచ్చినవాఁడు ప్రతిమాసంబును బ్రాహ్మణునివలననూటికి రెండు లెక్కను - క్షత్రియునివలననూటికిమూఁడు లెక్కను- వైశ్యునివలననూటికినాలుగు లెక్కను - శూద్రునివలననూటికయిదు లెక్కను- వడ్డీదీసుకొనుటధర్మ్యంబగును॥ మఱియుదీనికి- కాయికవృద్ధి-కాలికవృద్ధి-కారితవృద్ధి-చక్రవృద్ధి-అనినాలుగుభేదములుగలవు-అందు-ఏదినమువడ్డియాదినమందుఁదీసుకొనఁబడెనేనిఅదికాయికవృద్ధి యనఁబడును - ప్రతిమాసమందునుదీసుకొనెడువడ్డికాలికవృద్ధియనఁబడును § ఉత్తమర్ణులు అధమర్ణులు తమయిష్టానుసారముగా నిర్ణయించుకొనెడువడ్డికారితవృద్ధియనఁబడును - వడ్డికి మఱల వడ్డిగట్టఁబడెనేని-అదిచక్రవృద్ధి యనఁబడును-ఇట్లునారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౩౭

మూ॰ కాంతారగాస్తుదశకంసాముద్రావింశకంశతమ్॥౩౮॥

వ్యా ॥ గృహీతృవిశేషేణవృద్ధేఃప్రకారాంతరమాహ ॥ కాంతారగాఇతి॥కాంతారమరణ్యంతత్రగచ్ఛంతీతికాంతారగాః - యే వృద్ధ్యాధనంగృహీత్వాధికలాభార్థమతిగహనం ప్రాణధనవినాశశంకాస్థానం ప్రవిశంతి తేదశకంశతందద్యుః-యేచసముద్రగాస్తే వింశకంశతం- మాసిమాసీత్యేవ-ఏతదుక్తంభవతి-కాంతారగేభ్యోదశకంశతంసాముద్రేభ్యశ్చవింశకంశతముత్తమర్ణఆదద్యాన్మూలవినాశస్యాపిశంకితత్వాదితి॥ ౩౮

తా ॥ అధికలాభార్థమై ప్రాణధనహానిశంకాస్పదమైన మహారణ్యమునకుఁబోయ్యెడివర్తకులు మొదలైనవారికిఅప్పిచ్చినయెడల ప్రతిమాసమునూటికిపదిలెక్కనువడ్డిదీసుకొనవచ్చును ॥ సముద్రమందు ఓడనెక్కిపోవుచుండెడువారికిఅప్పిచ్చినయెడల ప్రతిమాసమునూటికిఇరువదిలెక్కనువడ్డిదీసుకొనవచ్చును ॥ ఇట్టివారికిచ్చినమూలద్రవ్యముమఱలవచ్చుననినిశ్చయములేమిగనుక కొండొకవేళ రాకపోయినను - ఆయుత్తమర్ణునికినష్టముసంభవింపకుండవలయుఁగనుక ఈవిషయమై అధికముగావడ్డినీయవచ్చుననియభిప్రాయము॥ ౩౮

నూటికి౧౦-౨౦ వడ్డీదీసుకొనుట

మూ॰ దద్యుర్వాస్వకృతాంవృద్ధింసర్వేసర్వాసుజాతిషు॥౩౯॥

వ్యా ॥ ఇదానీంకారితాంవృద్ధిమాహ॥ దద్యురితి॥సర్వేబ్రాహ్మణాదయోఽధమర్ణాఅబంధకేసబంధకేవాస్వకృతాంస్వాభ్యుపగతాంవృద్ధింసర్వాసుజాతిషుదద్యుః - క్వచిదకృతాపివృద్ధిర్భవతి॥ యథాహనారదః॥నవృద్ధిఃప్రీతిదత్తానాం స్యాదనాకారితాక్వచిత్ । అనాకారితమప్యూర్ధ్వంవత్సరార్ధాద్వివర్ధతఇతి-యస్తుయాచితకంగృహీత్వా దేశాంతరంగతస్తంప్రతి కాత్యాయనేనో

* అధమర్ణుఁడనఁగాఅప్పు దీసుకొనువాఁడు ; ; § ఉత్తమర్ణుఁడనఁగాఅప్పిచ్చువాఁడు.

క్తం ॥ యాచితకమాదాయతమదత్వాదిశం ప్రజేత్ । ఊర్ధ్వంసంవత్సరాత్తస్య తద్ధనం వృద్ధిమాప్నుయాదితి । యశ్చయాచితకమాదాయ యాచితోఽప్యదత్వాదేశాంతరం యాతి తం ప్రతి తేనైవోక్తం । కృతోద్ధారమదత్వాయోయాచితస్తుదిశం ప్రజేత్ - ఊర్ధ్వం మాసత్రయాత్తస్య తద్ధనం వృద్ధిమాప్నుయాదితి - యః పునస్స్వదేశే స్థిత ఏవ యాచితో యాచితకం నదదాతి తం యాచనకాలాదారభ్య వృద్ధిం దాపయేద్రాజా-యథాహ ॥ స్వదేశేపిస్థితోయస్తునదద్యాద్యాచితః క్వచిత్ । తంతతోఽకారితాం వృద్ధిమనిచ్ఛంతం చ దాపయేదితి - అనాకారితవృద్ధేరపవాదో నారదేనోక్తః ॥ పణ్యమూల్యం భృతిర్న్యాసోదండో యశ్చ ప్రకల్పితః । వృథాదానాక్షికపణా వర్ధంతే నావివక్షితా ఇతి ;- అవివక్షితా అనాకారితా ఇతి ॥ ౩౭

స్వేచ్ఛగా వడ్డి నిర్ణయించుకొనుట.

తా ॥ బ్రాహ్మణాది సకలకులస్థులలో నెవరి యొద్దనైన వరప్పు దీసుకొన్నను - ఆయప్పునకు ఋదవయున్నను లేకున్నను - పూర్వోక్తనియమము లేక నేవారి వారియిష్టానుసారముగా వడ్డినిర్ణయించుకొనవచ్చును ॥ ఇది కారితవృద్ధి యనంబడును ॥ ——వడ్డినిర్ణయించుకొనక ప్రీతిపూర్వకముగా నియ్యంబడిన ద్రవ్యమునకు వడ్డిగట్ట గూడదనియు - మొదట వడ్డినిర్ణయించుకొనక యిచ్చి పిమ్మట వడ్డినపేక్షించినయెడల ఆఱు నెలల పిమ్మట ఆద్రవ్యమునకు వడ్డి గట్టవచ్చుననియును నారదస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ ఎరువు దీసుకొన్న సొమ్మునైనను-బదులు దీసుకొన్న ద్రవ్యమునైనను తిరుగా నియ్యక ఆతీసుకొన్నవాఁడు దేశాంతరము వెళ్లినయెడల - ఒకసంవత్సరమునకు పిమ్మట దానికి వడ్డిగట్టవచ్చుననియు - ఇచ్చినవాఁడడుగుచుండగా నేతీసుకొన్నవాఁడియ్యక దేశాంతరము వెళ్లినయెడల మూఁడు నెలల పిమ్మట దానికి వడ్డిగట్టవచ్చుననియు - తీసుకొన్నవాఁడు స్వదేశమందే యున్నయెడల ఇచ్చినవాఁడడిగిన దినము మొదలుకొని వడ్డిగట్టవచ్చుననియును కాత్యాయనస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ విక్రయింపఁదగిన వస్తువు యొక్క క్రయమునకును - జీతమునకును దాఁచఁబెట్టిన ద్రవ్యమునకును - అధికారి చే నిర్ణయింపఁబడిన దండనద్రవ్యమునకును - వ్యర్థముగా నిచ్చెదనని యొప్పుకొన్న ద్రవ్యమునకును-జూదమందు పందెమాడిన ద్రవ్యమునకును వీటికి మొదట వడ్డినిర్ణయించక యున్నయెడల నెప్పటికిని వడ్డి గలుగదని నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ ౩౮

ప్రీతిదత్తద్రవ్యవృద్ధి విషయము

ఎరువుగానైన బదులుగానైననిచ్చినదానికి వడ్డి గట్టుట.

వడ్డి లేనివి.

మూ. సంతతిస్తు పశుస్త్రీణాం ॥ ౩౯ ॥

వ్యా ॥ అధునా ద్రవ్యవిశేషే వృద్ధివిశేషమాహ ॥ సంతతిరితి ॥ పశూనాం స్త్రీణాం చ సంతతిరేవ వృద్ధిః ॥ పశూనాం స్త్రీణాం చ పోషణాసమర్థస్య తత్పుష్టిసంతతికామస్య ప్రయోగస్సంభవతి- గ్రహణం చ క్షీరపరిచర్యాద్యర్థినః ॥ ౩౯ ॥

తా ॥ కొన్ని ద్రవ్యముల వడ్డి ప్రకారాంతరముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది ॥ లోకమందెవరైనను తమ పశువులను స్త్రీలను పోషించుకొనఁజాలక మరియొకనికి అప్పుగా నిచ్చినయెడల - ఆ పశువులకును స్త్రీలకును గలిగెడు సంతానమే వడ్డి యౌనని తెలియవలయు ॥ అనఁగా పశువులనప్పు దీసుకొన్నవాఁడా పశువులఁ బోషించుచు తత్క్షీరము ననుభవించుచుండి యా పశుస్వామికి వలయునప్పుడున్న దూడలతోఁ గూడనా పశువులఁ దోలిపెట్టవలయుననియు - స్త్రీలనప్పు దీసుకొన్నవాఁడు-ఆ స్త్రీల వల్ల పనులు సేయించుకొనుచు వారినిఁ బోషించుచు - వారితో తాను క్రీడింపక-వారు రాత్రులయందు తమ తమ పతులతోడ క్రీడించుటకు విరోధము సేయకయుండి వారిపతులడిగినప్పుడు వారికిఁ గలిగియున్న సంతానముతోఁ గూడ నంపించవలయుననియును తాత్పర్యము

పశువులకును స్త్రీలకును వడ్డి

మూ. రసస్యాష్టగుణా పరా । వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం చతుస్త్రిద్విగుణా పరా ॥ ౪౦ ॥

వ్యా ॥ అధునా ప్రయుక్తస్య ద్రవ్యస్య వృద్ధిగ్రహణమంతరేణ చిరకాలావస్థితస్యైకస్య ద్రవ్యస్య కియతీ పరా వృద్ధిరిత్యపేక్షిత ఆహ ॥ రసస్య తైలఘృతాదేర్వృద్ధిగ్రహణమంతరేణ చిరకాలావస్థితస్య స్వకృతయా వృద్ధ్యా వర్ధమానస్యాష్టగుణా వృద్ధిః పరా- నాతః పరం వర్ధతే - తథా వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం యథాసంఖ్యం చతుర్గుణా త్రిగుణా ద్విగుణా చ వృద్ధిః పరా - వసిష్ఠేన తు రసస్య త్రై

గుణ్యముక్తం॥ ద్విగుణంహిరణ్యంత్రిగుణంధాన్యం-ధాన్యేనైవరసావ్యాఖ్యాతాఃపుష్పమూలఫలానిచతులాధృతమష్టగుణమితి- మనునాతుధాన్యస్యపుష్పమూలఫలాదీనాంచపంచగుణత్వముక్తం- ధాన్యేశదేలవవాహ్యానాతిక్రామతివంచతామితి-ధాన్యంక్షేత్రఫలంశదఃపుష్పమూలఫలాదిః- లవ్యామేషాణాచమరీకేశాదిః- వాహ్యాబలీవర్దతురగాదిః- ధాన్యశదలవవాహ్యవిషయావృద్ధిఃపంచగుణత్వంనాతిక్రామతీతి-తత్రాధమర్ణారోగ్యతావశేనదుర్భిక్షాదికాలవశేనవ్యవస్థాద్రష్టవ్యా.ఏతచ్చసకృత్ప్రయోగేసకృదాహరణేచవేదితవ్యం- పురుషాంతరసంక్రమణేనప్రయోగాంతరకరణే- తస్మిన్నేవవాపురుషేఅనేకశఃప్రయోగాంతరకరణేసువర్ణాదికంద్వైగుణ్యాద్యతిక్రమ్యపూర్వవద్వర్ధతే-సకృత్ప్రయోగేపిప్రతిదివసంప్రతిమాసంప్రతిసంవత్సరంవావృద్ధ్యాహరణేఅధమర్ణాదేయస్యద్వైగుణ్యాసంభవాత్-పూర్వాహృతవృద్ధ్యాసహద్వైగుణ్యమతిక్రమ్యవర్ధతఏవ- యథాహమనుః॥కుసీదవృద్ధిర్ద్వైగుణ్యంనాత్యేతిసకృదాహితేతి-సకృదాహృతేత్యపిపాఠోస్తి- ఉపచయార్థంప్రయుక్తంద్రవ్యంకుసీదంతస్యవృద్ధిఃకుసీదవృద్ధిర్ద్వైగుణ్యంనాత్యేతినాతిక్రామతియదిసకృదాహితాసకృత్ప్రయుక్తాపురుషాంతరసంక్రమణాదినాప్రయోగాంతరకరణేద్వైగుణ్యమత్యేతి-సకృదాహృతేతిపాఠేతుశనైశ్శనైఃప్రతిదినంప్రతిమాసంప్రతిసంవత్సరంవాఅధమర్ణాదాహృతాద్వైగుణ్యమత్యేతీతివ్యాఖ్యేయం-తథాగౌతమేనాప్యుక్తం-చిరస్థానేద్వైగుణ్యంప్రయోగస్యేతి- ప్రయోగస్యైకవచననిర్దేశాత్ప్రయోగాంతరకరణేద్వైగుణ్యాతిక్రమోభిప్రేతః-చిరస్థానఇతినిర్దేశాచ్ఛనైశ్శనైర్వృద్ధిగ్రహణేద్వైగుణ్యాతిక్రమోదర్శితః॥ ౩౯

తా॥ అప్పిచ్చినద్రవ్యమునకునిర్ణయించుకొన్నవడ్డీయివ్వడవ్వడుచెల్లకబహుకాలముజరిగినపక్షమందుపద్రవ్యమునకెంతమట్టుకువడ్డీపెరుగుననిన-చెప్పఁబడుచున్నది॥ మానెనెయ్యిమొదలుగాఁగలరసవస్తువులకుఎనిమిదంతలవఱకును-వస్త్రములకునాలుగంతలవఱకును-ధాన్యములకుమూఁడంతలవఱకునుధనమునకురెండంతలవఱకునువడ్డీపెరుగునుగానిపిమ్మటనెంతకాలముజరిగినను వడ్డీపెరుగదు॥వసిష్ఠులచేత- రసవస్తువులకుపుష్పమూలఫలాదులకుమూఁడంతలవఱకేవడ్డీపెరుగుననియు- తూఁచఁదగినయితరవస్తువులకుఎనిమిదంతలవఱకువడ్డీపెరుగుననియును జెప్పఁబడియున్నది॥ మనుస్మృతియందు- ధాన్యము- పుష్పమూలఫలాదులు- చిత్రకంబళచామరాద్యుపయుక్తములైనమేషరోమచమరీకేశాదులు- వృషభాశ్వాదులు-వీనికి-అయిదంతలవఱకువడ్డీపెరుగుననిచెప్పఁబడియున్నది॥ ఇట్లుపరస్పరభిన్నాభిప్రాయంబులైయున్నస్మృతులకుఅప్పుదీసుకొన్నవాఁడియారోగ్యమననుసరించియుదుర్భిక్షాదికాలములననుసరించియు- వ్యవస్థచేయఁదగినది అదియెట్లనిన- అప్పుదీసుకొన్నవాఁడుత్కృష్టవర్ణుండునుసదాచారసంపన్నుండునునైయుండికాలముదుర్భిక్షమైయున్నయెడలనేని ఎంతకాలమతిక్రమించినను వసిష్ఠోక్తప్రకారముగారసవస్తువులకు మూఁడంతలకుపైనవడ్డీదీసుకోఁగూడదు- అప్పుదీసుకొన్నవాఁడునికృష్టవర్ణుండునుదురాచారుండునునైయుండికాలమును సుభిక్షమైయుండెనేని యాజ్ఞవల్క్యోక్తప్రకారముగారసవస్తువులకుఅష్టగుణవృద్ధిదీసుకొనవచ్చును- అప్పుదీసుకొన్నవాఁడుశ్రేష్ఠుఁడైయుండికాలముసుభిక్షమైయున్నను అప్పుదీసుకొన్నవాఁడునికృష్టుఁడైయుండికాలముదుర్భిక్షమైయున్నను వసిష్ఠోక్తమైనవడ్డికిహెచ్చుగా యాజ్ఞవల్క్యోక్తమైనవడ్డికితక్కువగావడ్డీదీసుకోవలసినది॥ ఈరీతిగానే ధాన్యపుష్పమూలఫలాదివిషయమై మనువసిష్ఠులచేఁజెప్పఁబడినవృద్ధిభేదంబునకువ్యవస్థయూహింపఁదగినది॥ ఈనియమముఒకసారియిచ్చినయప్పునకొకసారిగావడ్డితోఁగూడఁదీసుకొనెడుఋణమునకేకాని యితరఋణమునకులేదు॥ ఒకఁడిచ్చినద్రవ్యంబొకఁడునైనమరియొకనికిచెల్లించునట్టులేర్పడినను- ఒకఁడుదీసుకొన్నద్రవ్యమునుమరియొకఁడుచెల్లించునట్టులేర్పడినను- ఒకపురుషుఁడేయనేకావర్తులిచ్చుచుఁబుచ్చుకొనుచున్నట్లేర్పడినను- ఒకఁడుదీసుకొనుచున్నను-ధనాదులకుపూర్వోక్తమైనద్విగుణాదివృద్ధికంటెనధికముగావడ్డీపెరుగుచుండును॥ ఒకసారియిచ్చినద్రవ్యమునకైననుప్రతిదినముగానిప్రతిమాసముగానిప్రతిసంవత్సరముగానివడ్డీదీసుకొనుచున్నపక్షమందు-ఈచెప్పఁబడిననియతిలేకయెంతయైననువడ్డీపెరుగుచుండును-మనుగౌతమవచనములయందును ఈయభిప్రాయమే తెలుపఁబడియున్నది॥ ౩౮

ఈద్రవ్యమునకెంత వడ్డీ పెరుగుననుట.

ఈచెప్పిననియతినతిక్రమించివడ్డీపెరుగుట.

మూ. { ప్రపన్నం సాధయన్నర్థం న వాచ్యో నృపతేర్భవేత్ ।
సాధ్యమానో నృపం గచ్ఛన్దండ్యో దాప్యశ్చ తద్ధనమ్ ॥* }

వ్యా॥ ఋణప్రసంగాద్ధర్మా ఉక్తాః సాంప్రతం ప్రయుక్తస్య ధనస్య గ్రహణధర్మ ఉచ్యతే ॥ ప్రపన్నమితి ॥ ప్రపన్నమభ్యుపగతమధమర్ణేన ధనం సాక్ష్యాదిభిర్భావితం వా సాధయన్ప్రత్యాహరన్ధర్మాదిభిరుపాయైరుత్తమర్ణో నృపతేర్న వాచ్యో నివారణీయో న భవతి - ధర్మాదయశ్చోపాయా మనునా దర్శితాః ॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ ఛలేనాచరితేన చ । ప్రయుక్తం సాధయేదర్థం పంచమేన బలేన చేతి ॥ ధర్మేణ ప్రీతియుక్తేన సత్యవచనేన - వ్యవహారేణ సాక్షిలేఖ్యాద్యుపన్యాసేన - ఛలేనోత్సవాదివ్యాజేన భూషణాదేర్గ్రహణేన - ఆచరితేనాభోజనేన - పంచమేనోపాయేన బలేన నిగళబంధనాదినా - ఉపచయార్థం ప్రయుక్తం ద్రవ్యమేతైరుపాయైరాత్మసాత్కుర్యాదితి - ప్రపన్నం సాధయన్నర్థం న వాచ్య ఇతి వదన్నప్రతిపన్నం సాధయన్రాజ్ఞా నివారణీయ ఇతి దర్శయతి - ఏతదేవ స్పష్టీకృతం కాత్యాయనేన ॥ పీడయేద్యో ధనీ కశ్చిదృణికం న్యాయవాదినం । తస్మాదర్థాత్స హీయేత తత్సమం చాప్నుయాద్దమమితి ॥ యస్తు ధర్మాదిభిరుపాయైః ప్రపన్నమర్థం సాధ్యమానో యాచ్యమానో నృపం గచ్ఛేత్ - రాజానమభిగమ్య సాధయంతమభియుంక్తే స దండ్యో భవతి శక్త్యనుసారేణ ధనినే తద్ధనం దాప్యశ్చ రాజ్ఞా - దాపనే చ ప్రకారా దర్శితాః ॥ రాజా తు స్వామినే విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్ । దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్సంపీడ్య దాపయేత్ ॥ రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేదితి ॥ సాధ్యమానో నృపం గచ్ఛన్నిత్యేతత్ స్మృత్యాచారవ్యపేతేనేత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం బోద్ధవ్యమ్ ॥ ౩౯

అప్పిచ్చినద్రవ్యమును మఱలఁదీసుకొను క్రమము.

ధర్మాద్యుపాయములు.

తా॥ అప్పిచ్చిన ద్రవ్యమును మఱలఁదీసుకొను క్రమం బెట్లనిన ॥ అధమర్ణుండు తనంతటఁ గాని సాక్షిలిఖితాది సాధనములచేతఁ దప్పించుకొనఁజాలక గాని యియ్యవలసినది సత్యమని యొప్పుకొనియున్న ధనమును మనూక్తములైన ధర్మాద్యుపాయములచేత నుత్తమర్ణుండు సాధించుకొనుచుండఁగా ప్రభువు వానిని వారింపఁగూడదు ॥ ఆయుపాయములెవ్వియనిన ॥ ౧-ధర్మము - అనఁగా ప్రీతియుక్తములయిన సత్యవచనములు పలుకుట ॥ ౨ వ్యవహారము- అనఁగా పత్రమున్నది సాక్షులున్నారు అనునిత్యాది వచనములు పలుకుట ॥ ౩ ఛలము-అనఁగా అప్పు దీర్చుమని యడుగక యుత్సవాదుల పేరు సెప్పి భూషణాదులు దీసుకొనుట ॥ ౪ అభోజనము-అనఁగా నా ద్రవ్యము నిచ్చువఱకు నేను భుజింపనని వానియింట గూర్చుండుట ॥ ౫ బలము-అనఁగా నిగళబంధనాదులచే నిర్బంధించుట ॥ ఈయుపాయములచే నుత్తమర్ణుండు తన ద్రవ్యము రాఁబట్టుకొనవచ్చును ॥ ఇట్లు చెప్పుటవలన అధమర్ణుండు తనంతటఁ గాని సాక్షిలిఖితాదులవల్లఁ గాని ఒప్పుకొనకయున్న ధనమును ఉత్తమర్ణుండు ధర్మాద్యుపాయములచేత సాధింపం బూనినయెడల ప్రభువు నివారింపవలయునని యర్థమగుచున్నది ॥ ఈయర్థమున కనుకూలముగా నే కాత్యాయనస్మృతియందు న్యాయవాదియైన యధమర్ణుని బాధించినయుత్తమర్ణునికి ప్రకృతార్థహానియు తత్సమానదండనంబును జెప్పఁబడియున్నది ॥ అధమర్ణుం డెట్టులయినను ఒప్పుకొనియున్న ధనమును ఉత్తమర్ణుండు పూర్వోక్తములైన యుపాయములచే సాధించునపుడు ఆయధమర్ణుండు ఉత్తమర్ణునిమీఁద వివాదము దెచ్చినపక్షమందు ప్రభువా యధమర్ణునికి దండనము విధించి యుత్తమర్ణునికి ఋణద్రవ్యము నిప్పింపవలసినది ॥ ఆయిప్పించువిధం బెట్లనిన-అధమర్ణుఁడు బ్రాహ్మణుఁడై యున్నపక్షమందు మంచిమాటలచేత నిప్పింపవలసినది ॥ ఇతరవర్ణుండై యున్నపక్షమందు దేశాచారప్రకారముగా నిప్పింపవలసినది దుష్టుఁడై యున్నపక్షమందు బాధించి యిప్పింపవలసినది- దాయాదుఁడై కాని స్నేహితుఁడై కాని యున్నపక్షమందు కపటముచేత నిప్పింపవలసినది ॥ ౩౯

ఉత్తమర్ణునిమీఁద వివాదము దెచ్చినవానికి దండనము.

మూ. { గృహీతానుక్రమాద్దాప్యో ధనినామధమర్ణికః । ద
త్త్వా తు బ్రాహ్మణాయైవ నృపతేస్తదనంతరమ్ ॥౪౦ }

వ్యా॥ బహుషూత్తమర్ణికేషు యుగపత్ప్రాప్తేష్వేకోఽధమర్ణికః కేన క్రమేణ దాప్య ఇత్యాకాంక్షిత ఆహ ॥ గృహీతేతి ॥ సమానజాతీయేషు ధనిషు యేనైవ క్రమేణ ధనం గృహీతం తేనైవ క్రమేణాధమర్ణికో దాప్యో రాజ్ఞా - భిన్నజాతీయేషు తు బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ ॥

ఉత్తమర్ణులు పెక్కండ్రు గూడిరేని అప్పునీచుక్రమము,

తా॥ పెక్కండ్రుత్తమర్ణులొకనివల్ల ద్రవ్యము రావలెనని యనేక కాలంబున వివాదము దెచ్చినపక్షమందు భూపాలుడట్టి యధమర్ణునివల్ల ద్రవ్యమునిప్పించవలసినక్రమము॥ ఆయుత్తమర్ణులు సమానజాతీయులై యుండిరేని వారిలో నెవనివల్లముందర అప్పుదీసుకొనఁబడియుండునో వానికిముందిప్పించి వెనుకటి వారికి వెనుకవరుసఁగానిప్పించవలసినది వారుభిన్నజాతీయులై యుండిరేని బ్రాహ్మణాదివర్ణక్రమముగా నిప్పించవలసినది

మూ. { రాజ్ఞాధమర్ణికో దాప్యస్సాధితాద్దశకం శతమ్ । పంచ
కంచ శతం దాప్యః ప్రాప్తార్థో హ్యుత్తమర్ణికః ॥౪౧॥ }

వ్యా॥ యదా పునరుత్తమర్ణోధమర్ణేన ప్రతిపన్నమర్థం ధర్మాదిభిరుపాయైస్సాధయితుమశక్తశ్చేద్రాజ్ఞా సాధితార్థో ధమర్ణిక... దాధమర్ణస్య దండముత్తమర్ణస్య చ భృతిదానమాహ॥ రాజ్ఞేతి॥ అధమర్ణికో రాజ్ఞా ప్రతిపన్నార్థాత్సాధితాద్దశకం శతం దాప్యః। ప్రతిపన్నస్య సాధితస్యార్థస్య దశమమంశం రాజ్ఞాధమర్ణికాద్దండరూపేణ గృహ్ణీయాదిత్యర్థః। ఉత్తమర్ణికస్తు ప్రాప్తార్థః పంచకం శతం భృతిరూపేణ దాప్యః। సాధితస్యార్థస్య వింశతితమం భాగముత్తమర్ణాద్రాజా భృత్యర్థం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః। అప్రతిపన్నే సాధనే తు షండవిభాగో దర్శితో నిహ్నవే భావితో దద్యాదిత్యాదినా॥ ౪౧

అధమర్ణుండొప్పుకొనియున్న యప్పునిప్పించినరాజు నను వాదిప్రతివాదులీవలసినద్రవ్యము.

తా॥ అధమర్ణుండెట్టులైననియ్యవలసినది వాస్తవమని యొప్పుకొనియున్న ద్రవ్యమును ఉత్తమర్ణుండుపూర్వోక్తములైన ధర్మాద్యుపాయములచేత రాఁబట్టుకొనఁజాలనివాఁడై వ్యవహారము తెచ్చెనేని భూవల్లభుండాఋణద్రవ్యమునుత్తమర్ణునికిప్పించి అధమర్ణునివలన దండనరూపముగా నూటికిపది లెక్కను ఉత్తమర్ణునివలన భృతిరూపముగా నూటికైదు లెక్కను ద్రవ్యముఁదీసుకొనవలసినది॥ అధమర్ణుఁడొప్పుకొనకయున్న యప్పునిప్పించువిషయమై రాజు చేనిర్ణయింపఁదగిన ధనదండనము (౧౧వ) శ్లోకమందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౪౧

మూ. { హీనజాతిం పరిక్షీణమృణార్థం కర్మ కారయేత్ । బ్రా
హ్మణస్తు పరిక్షీణశ్శనైర్దాప్యో యథోదయమ్॥౪౨॥ }

వ్యా॥ సధనమధమర్ణికం ప్రత్యుక్తమధునా నిర్ధనమధమర్ణికం ప్రత్యాహ॥ హీనజాతిమితి॥ బ్రాహ్మణాదిజాతిరుత్తమర్ణో హీనజాతిం క్షత్రియాదిం పరిక్షీణం నిర్ధనమృణార్థమృణనిష్కృత్యర్థం కర్మ స్వజాత్యనురూపం కారయేత్తత్కుటుంబావిరోధేన। బ్రాహ్మణః పునః పరిక్షీణో నిర్ధనశ్శనైశ్శనైర్యథోదయం యథాసంభవమృణం దాప్యః। అత్ర హీనజాతిగ్రహణం సమజాతేరప్యుపలక్షణం। అతశ్చ సమజాతిమపి పరిక్షీణం యథోచితం కర్మ కారయేత్। బ్రాహ్మణగ్రహణం శ్రేయోజాతేరుపలక్షణం। అతశ్చ క్షత్రియాదిరపి పరిక్షీణో వైశ్యాదేశ్శనైశ్శనైర్దాప్యో యథోదయం। ఏతదేవ స్పష్టీకృతం మనునా॥ కర్మణాపి సమం కుర్యాద్ధనికేనాధమర్ణికః। సమోపకృష్టజాతిశ్చ దద్యాచ్ఛ్రేయాంస్తు తచ్ఛనైరితి। ఉత్తమర్ణేన సమం నివృత్తోత్తమర్ణాధమర్ణవ్యవదేశమాత్రాన్న ధమర్ణః కర్మ కారయితవ్య ఇత్యర్థః॥ ౪౨

నిర్ధనుండైన అధమర్ణునివల్లపనులు సేయించుట. తనకంటెనధికవర్ణునివల్లపనులు సేయింపఁగూడదు

తా॥ అధమర్ణుఁడు నిర్ధనుండై యుండెనేని వాఁడుఉత్తమర్ణునికంటె హీనజాతీయుఁడై కాని సమానజాతీయుఁడై కాని యున్నపక్షమందు వానివల్ల జాత్యుచితములైన పనులు సేయించుకొనుచు వానికిచ్చు వేతనమందు వానికుటుంబజీవనాంశముపోఁగామిగిలిన ద్రవ్యమువల్ల తనయప్పుదీర్చుకొనవలయు॥ అధమర్ణుండుత్తమర్ణునికంటెనుత్తమవర్ణుండై యున్నపక్షమందు మెల్లమెల్లగా వానికిఁగలిగినప్పుడు దీసుకొనవలెనుగాని వానివల్ల పనులు సేయింపఁగూడదు॥ ఈయర్థమే మనువచనమందును జెప్పఁబడియున్నది॥ ౪౨

మూ. { దీయమానం న గృహ్ణాతి ప్రయుక్తం యః స్వకం ధనమ్ । మధ్య
స్థాపితం తత్స్యాద్వర్ధతే న తతః పరమ్॥ ౪౩॥ }

వ్యా॥ కించ - దీయమానమితి॥ ఉపచయార్థం ప్రయుక్తం ధనమధమర్ణేన దీయమానముత్తమర్ణో వృద్ధిలోభాద్యది న గృహ్ణాతి - తదా అధమర్ణేన మధ్యస్థహస్తే స్థాపితం యది స్యాత్తదా తతః స్థాపనాదూర్ధ్వం న వర్ధతే. అథ స్థాపితమపి యాచ్యమానో న దదాతి తతః పూర్వవద్వర్ధత ఏవ॥ ౪౩

అప్పుదీర్చ వచ్చినపుడు దీసుకొనని వాని విషయము.

తా॥ అధమర్ణుండు వడ్డికిం దీసుకొనియున్న ద్రవ్యమునియ్యవచ్చినపుడు ఉత్తమర్ణుండు వృద్ధ్యాశచేత ఆద్రవ్యమును దీసుకొనక పోయినపక్షమందు అధమర్ణుండా ద్రవ్యమును మధ్యస్థునియొద్దనుంచె నేని పిమ్మట వడ్డి పెరుగదు॥ అయితే మధ్యస్థునియొద్దనుంచిన వెనుక ఉత్తమర్ణుండడిగినపుడియ్యనిపక్షమందు మరల నెప్పటివలె వడ్డి పెరుగుచుండును॥ ౪౩॥

మూ. { అవిభక్తైః కుటుంబార్థే యదృణం తు కృతం భవేత్ । దద్యు
స్తద్రిక్థినః ప్రేతే ప్రోషితే వా కుటుంబిని॥ ౪౪॥ }

వ్యా॥ ఇదానీం దేయమృణం యద్దాయేన చ దేయం తదాహ॥ అవిభక్తైరితి॥ అవిభక్తైర్బహుభిః కుటుంబభరణార్థమేకేన యదృణం కృతం భవేత్తదృణం కుటుంబీ దద్యాత్ - తస్మిన్ ప్రేతే ప్రోషితే వా తద్రిక్థినస్సర్వే దద్యుః॥ ౪౪

అప్పుదీర్చవలసివారు.

తా॥ అవిభక్తులై యున్న యనేకులలోఁ గొందఱిచేతఁగాని యొకనిచేతఁగాని కుటుంబరక్షణార్థమై చేయఁబడిన ఋణమును ఆకుటుంబనిర్వాహకుఁడు దీర్చవలసినది॥ అట్లు తీర్చకయా కుటుంబనిర్వాహకుఁడు లోకాంతరగతుండైనను దేశాంతరగతుండైనను తద్దాయాహర్హులై యున్నవారందఱు ఋణమును దీర్చవలసినది॥ ౪౪

మూ. { న యోషిత్పతిపుత్రాభ్యాం న పుత్రేణ కృతం పితా । ద
ద్యాదృతే కుటుంబార్థాన్న పతిః స్త్రీకృతం తథా॥ ౪౫॥ }

వ్యా॥ యేన దేయమిత్యత్ర ప్రత్యుదాహరణమాహ॥ నేతి॥ పత్యా కృతమృణం యోషిద్భార్యా నైవ దద్యాత్ - పుత్రేణ కృతం యోషిన్మాతా న దద్యాత్ - తథా పుత్రేణ కృతం పితా న దద్యాత్ - తథా భార్యాకృతం పతిర్న దద్యాత్ - కుటుంబార్థాదృతే ఇతి సర్వత్ర శేషః - అతశ్చ కుటుంబార్థం యేనకేనాపి కృతం తత్కుటుంబినా దేయం - తదభావే తద్దాయహరైర్దేయమిత్యుక్తమేవ॥ ౪౫

కుటుంబార్థముగాని యప్పును కుటుంబము వారు దీర్చనక్కఱలేదు

తా॥ కుటుంబార్థముగాక కార్యాంతరమును గురించి భర్త చేసిన ఋణమును భార్యగాని కొమారుఁడు చేసిన ఋణమును తల్లిదండ్రులుగాని - భార్య చేసిన ఋణమును భర్తగాని తీర్చవలసినది లేదు॥ కుటుంబార్థమై ఆకుటుంబము వారిలో నెవరు ఋణము చేసినను పూర్వశ్లోకోక్త ప్రకారముగా ఆకుటుంబద్రవ్యమును బొందువారందఱు తీర్చవలసినవారయ్యెయుందురు॥ ౪౫

మూ. { సురాకామద్యూతకృతం దండశుల్కావశిష్టకమ్ । వృథా
దానం తథైవేహ పుత్రో దద్యాన్న పైతృకమ్॥ ౪౬॥ }

వ్యా॥ పుత్రపౌత్రైరృణం దేయమితి వక్ష్యతి - తస్య పురస్తాదపవాదమాహ॥ సురేతి॥ సురాపానే యత్కృతమృణం కామకృతం స్త్రీవ్యసనేన కృతం - ద్యూతేన పరాజయనిమిత్తం దండశుల్కయోరవశిష్టం - వృథాదానం ధూర్తబందిమల్లాదిభ్యో యత్ప్రతిజ్ఞాతం - ధూర్తే బందిని మల్లే చ కువైద్యే కితవే శఠే । చాటుచారణచోరేభ్యో దత్తం భవతి నిష్ఫలమితి స్మరణాత్. ఏతదృణం పిత్రా కృతం పుత్రాదిభిః శౌండికాదిభ్యో న దద్యాత్ - అత్ర దండశుల్కావశిష్టకమిత్యవశిష్టగ్రహణాత్సర్వం దాతవ్యమితి న మంతవ్యం॥ దండం వా దండశేషం వా శుల్కం తచ్ఛేషమేవ వా । న దాతవ్యం తు పుత్రేణ యచ్చ న వ్యావహారికమిత్యౌశనసస్మరణాత్ - గౌతమేనాప్యుక్తం - మద్యశుల్కద్యూత

గండానపుత్రాన్ తథ్యావహేయురితి-నపుత్రపౌత్రైరపరిహార్యమిత్యర్థః- అనేనాదేయమృణముక్తం॥ ౪౭

తా॥ పుత్రపౌత్రులు పితృపితామహులఋణమును దీర్చవలయునని (౪౫వ) శ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడెను గనుక అందుకొన్ని ఋణములను పుత్రపౌత్రాదులు దీర్చనక్కఱలేదని యిచ్చటఁ జెప్పఁబడుచున్నది॥ సురాపానము-కామము-జూదము-రాజదండనము-సుంకము-వృథాదానము-వీనినిమిత్తమై తండ్రి చేసియున్న ఋణమును పుత్రుఁడు దీర్చనక్కఱలేదు॥ ఈయర్థము గౌతమాదులచేతను జెప్పఁబడియున్నది॥ వంచకుఁడు, స్తుతిపాఠకుఁడు, జెట్టి, కుత్సితవైద్యుఁడు, జూదరి, మూర్ఖుఁడు, హాస్యకాఁడు, బట్టువాఁడు, చోరుఁడు, ఇట్టివారికి చేసిన దానము నిష్ఫలంబగునని స్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది, ౪౮

పుత్రపౌత్రులకక్కఱలేని ఋణములు.

వృథాదానము.

మూ॥ గోపశౌండికశైలూషరజకవ్యాధయోషితామ్। ఋణం దద్యాత్పతిస్తాసాం యస్మాద్వృత్తిస్తదాశ్రయా॥

వ్యా॥ పతిః స్త్రీకృతం తథేత్యస్యాపవాదమాహ॥ గోపేతి॥ గోపో గోపాలకః-శౌండికస్సురాకారః-శైలూషో నటః-రజకో వస్త్రనిర్ణేజకః-వ్యాధో మృగయుః-ఏతేషాం యోషిద్భిర్యదృణం కృతం తత్పతిభిర్దేయం-యస్మాత్తేషాం వృత్తిర్జీవనం తదాశ్రయా యోషిదధీనా-యస్మాద్వృత్తిస్తదాశ్రయేతి హేతువ్యపదేశాదన్యేపి యే యోషిదధీనజీవనాస్తేపి యోషిత్కృతమృణం దద్యురితి గమ్యతే॥

తా॥ గొల్ల, యీడిగ, నట్టువ, చాకలి, బోయ, కొలములయందును ఈలాగే స్త్రీయాధీనజీవనములై యున్న యితరకులములయందును భార్య చేసిన ఋణమును భర్త దీర్చవలసినది.

కొన్నికులములయందు భార్య చేసినయప్పును భర్త దీర్చవలె

మూ॥ ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా వా సహ యత్కృతమ్। స్వయం కృతం వా యదృణం నాన్యత్ స్త్రీ దాతుమర్హతి॥౪౯॥ ❁❁❁❁

వ్యా॥ పతికృతం భార్యా న దద్యాదిత్యస్యాపవాదమాహ॥ ముమూర్షుణా ప్రవత్స్యతా వా పత్యా నియుక్తయా ఋణదానే యత్ప్రతిపన్నం తత్ప్రతికృతమృణం దేయం-యచ్చ పత్యా సహ భార్యయా ఋణం కృతం తదపి భర్తురభావే భార్యయా అపుత్రయా దేయం యచ్చ స్వయమేవ కృతమృణం తదపి దేయం-నను ప్రతిపన్నాదిత్రయం స్త్రియా దేయమితి న చ వక్తవ్యం నిర్ధనత్వాభావాత్-ఉచ్యతే। భార్యా పుత్రశ్చ దాసశ్చ త్రయ ఏవాధనాస్స్మృతాః। యత్తే సమధిగచ్ఛంతి యస్య తే తస్య తద్ధనమితి స్మరణాన్నిర్ధనత్వేన ప్రతిపన్నాదిష్వదానాశంకాయామిదముచ్యతే-ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయమిత్యాది-న చానేన వచనేన స్త్ర్యాదీనాం నిర్ధనత్వమభిధీయతే। పారతంత్ర్యమాత్రప్రతిపాదకత్వాత్। ఏతచ్చ విభాగప్రకరణే స్పష్టీకరిష్యతే। నాన్యత్ స్త్రీ దాతుమర్హతీత్యేతదపి న వక్తవ్యం-ఏకత్ర విధానే నాన్యత్ర ప్రతిషేధసిద్ధేః। ఉచ్యతే। ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా వా సహ యత్కృతమిత్యస్య నియమార్థముచ్యతే। అన్యత్సురాకామనిమిత్తం ప్రతిపన్నమపి పత్యా సహకృతమపి న దేయమితి॥ ౪౯

తా॥ ౪౬వ-శ్లోకమందు భర్త చేసిన ఋణము భార్యకక్కఱలేదని చెప్పఁబడెను గనుక యిచ్చట దానికపవాదము చెప్పఁబడుచున్నది॥ భర్త లోకాంతరమునకుఁగాని దేశాంతరమునకుఁగాని పోవునపుడు నీవీయప్పు దీర్చవలయునని యాజ్ఞాపించఁగా భార్య తీర్చెదనని యొప్పుకొన్న పక్షమందు-అట్టియప్పును భార్య తీర్చవలసినది - భర్తతోఁగలసి తాను తీసిన యప్పును భర్తృపుత్రాదులు లేనిపక్షమందు స్త్రీ తీర్చవలసినది- తాను స్వతంత్రించి తీసిన యప్పును స్త్రీ తీర్చవలసినది-తక్కిన యప్పులను స్త్రీ తీర్చనక్కఱలేదు॥ ఈ యప్పులను స్త్రీ తీర్చవలయునని చెప్పుటవల్లనే తక్కిన యప్పులను దీర్చనక్కఱలేదని యర్థమౌనుగదా మరల (నాన్యత్ స్త్రీ దాతుమర్హతి) అని చెప్పుటవలన ౪౬వ శ్లోకమందు నిషిద్ధమైయున్న సురాపానాదినిమిత్తమైన పతిఋణమును పతియెదుట నొప్పుకొనియున్నను పతితోఁగలసి తీసియున్నను భార్య తీర్చనక్కఱలేదని యర్థమౌచున్నది॥

స్త్రీ తీర్చవలసిన యప్పులు

మూ. {పితరి ప్రోషితే ప్రేతే వ్యసనాభిప్లుతేపి వా। పుత్రపౌత్రైః
ర్ఋణం దేయం నిహ్నవే సాక్షిభావితమ్॥౪౯॥}

వ్యా॥ పునరపి యదృణం దాతవ్యం యేన చ దాతవ్యం యత్ర చ కాలే దాతవ్యం తత్త్రితయమాహ। పితరీతి॥ పితా యది దాతవ్యమృణమదత్త్వా ప్రోషితో దూరదేశం గతః - ప్రేతో మృతః - అచికిత్సనీయవ్యాధ్యాద్యభిభూతో వా - తదా తత్కృతమృణమవశ్యం దేయం పుత్రేణ పౌత్రేణ వా - పితృధనాభావేపి పుత్రత్వేన పౌత్రత్వేన చ - తత్ర క్రమోప్యయమేవ। పిత్రభావే పుత్రః పుత్రాభావే పౌత్ర ఇతి - పుత్రేణ పౌత్రేణ వా నిహ్నవే కృతే అర్థినా సాక్ష్యాదిభిర్భావితమృణం దేయం పుత్రపౌత్రైరిత్యన్వయః। అత్ర పితరి ప్రోషిత ఇత్యేతావదుక్తం కాలవిశేషస్తు నారదేనోక్తో ద్రష్టవ్యః॥ నార్వాక్సంవత్సరాద్వింశాత్పితరి ప్రోషితే సుతః। ఋణం దద్యాత్పితృవ్యే వా జ్యేష్ఠే భ్రాతర్యథాపి వేతి - ప్రేతే వ్యప్రాప్తవ్యవహారకాలో న దద్యాత్ - ప్రాప్తవ్యవహారకాలస్తు దద్యాత్ - స చ కాలస్తేనైవ దర్శితః॥ గర్భస్థైస్సదృశో జ్ఞేయ ఆష్టమాద్వత్సరాచ్ఛిశుః। బాల ఆషోడశాద్వర్షాత్పౌగండశ్చేతి శబ్ద్యతే। పరతో వ్యవహారజ్ఞస్స్వతంత్రః పితరావృత ఇతి। యద్యపి పితృమరణాదూర్ధ్వం బాలోపి స్వతంత్రో జాతస్తథాపి నర్ణభాగ్భవతి। యథాహ। అప్రాప్తవ్యవహారశ్చేత్స్వతంత్రోపి హి నర్ణభాక్। స్వాతంత్ర్యం హి స్మృతం జ్యేష్ఠే జ్యైష్ఠ్యం గుణవయః కృతమితి। తథాసేధాహ్వాననిషేధశ్చ దృశ్యతే। అప్రాప్తవ్యవహారశ్చ మత్తోన్మత్తార్తవ్యసనినాం రాజ్యాదుచ్చాస్త్విషా? దానోన్మత్తో వ్రతీ। విషమస్థశ్చ నాసేధ్యో న చైతానాహ్వయేన్నృప ఇతి - తస్మాత్। తతః పుత్రేణ జాతేన స్వార్థముత్సృజ్య యత్నతః। ఋణాత్పితా మోచనీయో యథా నో నరకం వ్రజేదితి - పుత్రేణ వ్యవహారజ్ఞతయా జాతేన నిష్పన్నేనేతి వ్యాఖ్యేయం। శ్రాద్ధే తు బాలస్యాప్యధికారః - న బ్రహ్మాభివ్యాహారయేదన్యత్ర స్వధానినయనాదితి గౌతమస్మరణాత్ - పుత్రపౌత్రైరితి బహువచననిర్దేశాద్బహవః పుత్రా యది విభక్తాస్తదా స్వాంశానురూపేణ ఋణం దద్యుః - అవిభక్తాశ్చేత్సంభూయ సముత్థానేన గుణప్రధానభావేన వా వర్తమానానాం ప్రధానభూత ఏవ దద్యాదితి గమ్యతే - యథాహ నారదః॥ అత ఊర్ధ్వం పితుః పుత్రా ఋణం దద్యుర్యథాంశతః। విభక్తా వా ఽవిభక్తా వా యస్తాం చోద్వహతే ధురమితి - అత్ర చ యద్యపి పుత్రపౌత్రైర్ఋణం దేయమిత్యవిశేషేణోక్తం - తథాపి యథా పితా సవృద్ధికం దదాతి - తథైవ పుత్రేణ ఋణం దేయం పౌత్రేణ మూలమేవ దాతవ్యం న వృద్ధిరితి విశేషోవగంతవ్యః - ఋణమాత్మీయవత్పిత్ర్యం పుత్రైర్దేయం విభావితం। పైతామహం సమం దేయమదేయం తత్సుతస్య తు ఇతి బృహస్పతివచనాత్। తత్ర విభావితమిత్యవిశేషేణోపాదానాత్సాక్షిభావితమిత్యత్ర సాక్షిగ్రహణం ప్రమాణోపలక్షణం - సమం యావద్గృహీతం తావద్దేయం న వృద్ధిస్తత్సుతస్య ప్రపౌత్రస్యాదేయమగృహీతధనస్య - ఏతచ్చోత్తరశ్లోకే స్పష్టీకరిష్యతే॥ ౪౯

తా॥ తండ్రి. తాను జేసిన ఋణము దీర్చక దేశాంతరగతుండైనను లోకాంతరగతుండైనను చికిత్సనర్హవ్యాధిపీడితుండైయున్నను వాని ఋణమును పుత్రుండు దీర్చవలసినది॥ పుత్రుండును తండ్రివలెనయిన పక్షమందు పౌత్రుండా ఋణము దీర్చవలసినది - వీరు పితృపితామహద్రవ్యమును పొందనివారైయున్నను ఋణమును మాత్రము తీర్చకయుండఁగూడదు - పితృఋణమును పుత్రుండుగాని పితామహఋణమును పౌత్రుండుగాని లేదన్నపక్షమందు ఉత్తమర్ణుండు సాక్ష్యాదిసాధనముల వల్ల ఆ ఋణము వాస్తవమని స్థిరపఱచెనేని ఆ పుత్రుండుగాని పౌత్రుండుగాని చెల్లించి తీరవలసినది॥ తండ్రియైనను పినతండ్రి పెత్తండ్రులయినను అన్నయైనను - దేశాంతరగతులైనపక్షమందు ఇరువది సంవత్సరముల వఱకు వారియప్పును పుత్రాదులు దీర్చనక్కఱ లేదని నారదస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ తండ్రి మృతిఁబొందిన పక్షమందు పుత్రుండు వ్యవహారజ్ఞత లేని బాలుండైయుండెనేని వాఁడు తనకు పదియాఱు సంవత్సరముల వయసు వచ్చిన తర్వాత పితృఋణము దీర్చవలయును గాని తత్పూర్వము తీర్చనక్కఱ లేదు॥ అది యేమన్నను - ఎనిమి దేడులకు లోఁబడినవాఁడు గర్భగతమైన భ్రూణముతో సమానమైన శిశువనంబడుననియు - పదియాఱేడులకు లోఁబడినవాఁడు బాలుండని పౌగండుఁడని చెప్పఁబడుననియు - తరువాత వ్యవహారజ్ఞుండును స్వతంత్రుండు నగుననియు నారదస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ అయితే పితృమరణానంతరము పుత్రుండు బాలుండైయున్నను స్వతంత్రుఁడే యవుచున్నాఁడు - అయినను వ్యవహారజ్ఞత లేమింజేసి ఋణముదీర్పనర్హుండు గాఁడని స్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ మఱియు-వ్యవహారజ్ఞత లేని బాలుఁడు-మత్త-దానోన్ముఖుఁడు-వ్రత

అప్పుదీర్చుకాలము.

పుత్రపౌత్రులు ఋణము దీర్చవలయు.

ష్ఠుఁడు - విషమస్థుఁడు - వీరికి ఋణము రాయి పెట్టఁగూడదనియు వీరిని సమనుచేసి రాజసభకు రప్పింపఁగూడదనియు స్మృత్యంతరమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది - కాఁబట్టి (తతః పుత్రేణ జాతేన) అను వచనమునకు పుత్రుఁడు వ్యవహారజ్ఞుఁడు కాఁగానే యొట్టయి ననుతండ్రి ఋణమును దీర్చి యా ఋణమువల్ల తండ్రికిఁ గలుగు నరకమును నివర్తింపఁ జేయవలయుననియభిప్రాయము గాని పుట్టఁగానే తండ్రి ఋణము దీర్చవలయుననియభిప్రాయము గాదు ॥ ప్రాప్తాధికారము మాత్రము బాలుఁడై యున్నను పుత్రుని కేకలిగియుండునని గౌతమసూత్రమువల్ల తెలియవచ్చుచున్నది ॥ పుత్రపౌత్రైః - అను బహువచనమువల్ల - పుత్రులుగాని పౌత్రులుగాని యనేకులుండిరేని వారు విభక్తులై యున్నపక్షమందు వారివారి భాగప్రకారముగా ఋణము దీర్చవలయుననియు - అవిభక్తులై యున్నపక్షమందు వారిలో కుటుంబనిర్వాహకుఁడై యున్నవాఁడు ఋణము దీర్చవలయుననియు నారదవచనానుసారముగా తాత్పర్యం బూహింపఁదగినది ॥ ఇచ్చట పుత్రపౌత్రులు ఋణము దీర్చవలయునని సామాన్యముగాఁ జెప్పియున్నను బృహస్పతివచనానుసారముగా పుత్రుఁడు వడ్డితోడఁ దీర్చవలసినదనియు - పౌత్రుఁడు మొదలు మాత్రము తీర్చవలసినదనియు గ్రహింపవలసినది ॥ ప్రపౌత్రుఁడు ఋణము దీర్చనక్కఱలేదని బృహస్పతివచనమునఁ జెప్పఁబడియున్నది గాని యది తన ప్రపితామహద్రవ్యమును బొందని వానివిషయము ననుకత ద్రవ్యమును బొందియున్నపక్షమందు ప్రపౌత్రుఁడు ఋణము దీర్చవలసినదేయని తెలియవలయు ॥ మతియు నీవిషయము నుత్తరశ్లోకమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పంబడును ॥ ౪౯

అప్పు దీర్చుటయందు పుత్రాదులకుఁ గల భేదములు

మూ. { రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్యో యోషిద్గ్రాహస్తథైవ చ । పు
త్రో నన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రహీనస్య రిక్థినః ॥ ౫౦ }

వ్యా ॥ ఋణాపకరణే ఋణీ తత్పుత్రః పౌత్ర ఇతి త్రయః కర్తారో దర్శితాస్తేషాం చ సమవాయే క్రమో దర్శితః ఇదానీం కర్త్రంతరసమవాయే చ క్రమమాహ ॥ రిక్థగ్రాహ ఇతి ॥ అన్యదీయం ద్రవ్యం స్వస్వత్వాపాదకవ్యతిరేకేణ యత్స్వం భవతి తద్రిక్థం - విభాగద్వారేణ రిక్థం గృహ్ణాతీతి రిక్థగ్రాహః । స ఋణం దాప్యః ఏతదుక్తం భవతి యో యదీయం ద్రవ్యం రిక్థరూపేణ గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః - నపార్వ్యదినేతి - యోషితం భార్యాం గృహ్ణాతీతి యోషిద్గ్రాహస్తథైవ ఋణం దాప్యః । యో యదీయాం యోషితం గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః । యోషితోఽభాజ్యద్రవ్యత్వేన రిక్థవ్యపదేశానర్హత్వాత్పృథగుపాదానం - పుత్రశ్చానన్యాశ్రితద్రవ్యో దాప్యః । అన్యమాశ్రితమన్యాశ్రితం మాతాపితృసంబంధి ద్రవ్యం యస్యాసావన్యాశ్రితద్రవ్యః - న అన్యాశ్రితద్రవ్యోఽనన్యాశ్రితద్రవ్యః - పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఋణం దాప్య ఇతి సంబంధః । ఏతేషాం సమవాయే క్రమశ్చ పాఠక్రమ ఏవ - రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్యస్తదభావే యోషిద్గ్రాహః తదభావే పుత్ర ఇతి - నన్వేతేషాం సమవాయ ఏవ నోపపద్యతే - న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః పితురితి - పుత్రే సత్యన్యస్య రిక్థగ్రహణాసంభవాత్ - యోషిద్గ్రాహోఽపి నోపపద్యతే । న ద్వితీయశ్చ సాధ్వీనాం క్వచిద్భర్తోపదిశ్యత ఇతి స్మరణాత్ । తదృణం పుత్రో దాప్య ఇత్యప్యయుక్తం । పుత్రపౌత్రైర్ఋణం దేయమిత్యుక్తత్వాత్ - అనన్యాశ్రితద్రవ్య ఇతి విశేషణమప్యనర్థకం పుత్రే సతి ద్రవ్యస్యాన్యాశ్రయణాసంభవాత్ - సంభవే చ రిక్థగ్రాహ ఇత్యనేనైవ గతార్థత్వాత్ - పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి న వక్తవ్యం - పుత్రే సత్యపి రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్య ఇతి స్థితమసతి పుత్రే రిక్థగ్రాహస్సుతరాం దాప్య ఇతి సిద్ధమేవేతి - అత్రోచ్యతే । పుత్రే సత్యప్యన్యో రిక్థగ్రాహస్సంభవతి - క్లీబాంధబధిరాదీనాం పుత్రత్వేఽపి రిక్థహరత్వాసంభవాత్ । తథా చ క్లీబాదీననుక్రమ్య అతీతానాగతాస్త్వనిరంశకా ఇతి వక్ష్యతి । తథాన్యజాపుత్రోఽప్యన్యాయవృత్తోంఽశం న లభేతైకేషామితి గౌతమవచనాత్ । అతశ్చ క్లీబాదిషు పుత్రేషు సత్స్వన్యాయవృత్తే చ సవర్ణాపుత్రే సతి రిక్థగ్రాహి పితృవ్యతత్పుత్రాదిః । యోషిద్గ్రాహోఽపి యద్యపి శాస్త్రవిరోధేన న సంభవతి । తథాప్యతిక్రాంతనిషేధః పూర్వవత్కృతదాపకరణాధికారీ భవత్యేవ - యోషిద్గ్రాహో యశ్చతసృణాం స్వైరిణీనామంతిమాం గృహ్ణాతి యశ్చ పునర్భువాం తిసృణాం ప్రథమాం - యథాహ నారదః ॥ పరపూర్వాః స్త్రియస్త్వన్యాస్సప్త ప్రోక్తా యథాక్రమమ్ । పునర్భూస్త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీ తు చతుర్విధా । కన్యైవాక్షతయోనిర్యా పాణిగ్రహణదూషితా । పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్సంస్కారకర్మణా । దేశధర్మానవేక్ష్య స్త్రీ గురుభిర్యా ప్రదీయతే ఉత్పన్నసాహసాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా ॥ ఉత్పన్నసాహసా ఉత్పన్నవ్యభిచారా - అసత్సు దేవరేషు స్త్రీ బాంధవైర్యా ప్రదీయ

తే - సవర్ణాయ సపిండాయ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా ॥ స్త్రీ ప్రసూతా ప్రసూతా వా పత్యావేవ తు జీవతి। కామాత్సమాశ్రయేదన్యం ప్రథమా స్వైరిణీ తు సా ॥ కౌమారం పతిముత్సృజ్య యా త్వన్యం పురుషం శ్రితా। పునః పత్యుర్గృహం యాయాత్సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా ॥ మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తాన్ దేవరాదీనపాస్య యా। ఉపగచ్ఛేత్పరం కామాత్సా తృతీయా ప్రకీర్తితా ॥ ప్రాప్తా దేశాద్ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా తు యా। తవాహమిత్యుపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా ॥ అంతిమా స్వైరిణీనాం యా ప్రథమా చ పునర్భువాం। ఋణం తయోః పతికృతం దద్యాద్యస్తే ఉపాశ్రిత ఇతి ॥ తథాన్యోపి యోపి గ్రాహ ఋణాపకరణాధికారీ తేనైవ దర్శితః - యా తు న ప్రథమైవ స్త్రీ సాపత్యా వాన్యమాశ్రయేత్। సోస్యా దద్యాదృణం భర్తురుత్సృజేద్వా తథైవ తామితి - ప్రకృష్టేన ధనేన సహ వర్తత ఇతి సప్రధనా - బహుధనేతి యావత్ - తథా ॥ అధనస్య హ్యపుత్రస్య మృతస్యోపైతి యః స్త్రియం। ఋణం వోఢుః స భజతే సైవ చాస్య ధనం స్మృతమితి - పుత్రస్య పునర్వచనం క్రమార్థం - అనన్యాశ్రితద్రవ్య ఇతి బహుపుత్రేషు సత్సు రిక్థాభావే ప్యంశగ్రహణయోగ్యస్యైవ ఋణాపకరణాధికారో నాయోగ్యస్యాంధాదేరిత్యేవమర్థం - పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి పుత్రపౌత్రహీనస్య ప్రపౌత్రాదయో యది రిక్థం గృహ్ణంతి తదర్ణం దాప్యా నాన్యథేత్యేవమర్థం - పుత్రపౌత్రైస్తు రిక్థగ్రహణాభావేపి దాప్యా ఇత్యుక్తం - యథాహ నారదః ॥ క్రమాదభ్యాగతం ప్రాప్తం పుత్రైర్యన్నర్ణముద్ధృతం। దద్యుః పైతామహం పౌత్రాస్తచ్చతుర్థాన్నివర్తత ఇతి - సర్వం నిరవద్యం ॥ యదా యోపి ద్రవ్యగ్రాహాభావే పుత్రో దాప్య ఇత్యుక్తం - తస్యాభావే యోషిద్గ్రాహో దాప్య ఇత్యుచ్యతే - పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇతి - రిక్థశబ్దేన యోషిదేవోచ్యతే - సైవ చాస్య ధనం స్మృతమితి స్మరణాత్ - యో యస్య హరతే దారాంస్స తస్య హరతే ధనమితి చ - నను యోషిద్గ్రాహాభావే పుత్ర ఋణం దాప్యః - పుత్రాభావే యోషిద్గ్రాహ ఇతి పరస్పరం విరుద్ధం - ఉభయసద్భావే నకశ్చిద్దాప్య ఇతి నైష దోషః - అంతిమ స్వైరిణీగ్రాహిణః ప్రథమ పునర్భూగ్రాహిణః సప్రధన స్త్రీహారిణశ్చాభావే పుత్రో దాప్యః - పుత్రాభావే తు నిర్ధననిరపత్యయోషిద్గ్రాహో దాప్య ఇతి - ఏతదేవోక్తం నారదేన ॥ ధనస్త్రీహారిపుత్రాణామృణభాగ్యో ధనం హరేత్। పుత్రోసతోః స్త్రీధనినోః స్త్రీహారీ ధనిపుత్రయోరితి ॥ ధనస్త్రీహారిపుత్రాణాం సమవాయే యో ధనం హరేత్స ఋణభాక్ - పుత్రోసతోః స్త్రీధనినోః - స్త్రీ చ ధనం చ స్త్రీధనే తే విద్యేతే యయోస్తౌ స్త్రీధనినౌ తయోః స్త్రీధనినోరసతోః పుత్ర ఏవ ఋణభాక్ - ధనిపుత్రయోరసతోః స్త్రీహార్యేవ ఋణభాక్ - స్త్రీహార్యభావే పుత్ర ఋణభాక్ - పుత్రాభావే స్త్రీహారీతి - విరోధప్రతిభాసపరిహారః పూర్వవత్ ॥ పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యస్యాన్యా వ్యాఖ్యా - ఏతే ధనస్త్రీహారిపుత్రా ఋణం కస్య దాప్యా ఇతి వివక్షాయాముత్తమర్ణస్య దాప్యాస్తదభావే తత్పుత్రాదేః పుత్రాద్యభావే కస్య దాప్యా ఇత్యపేక్షాయామిదముపతిష్ఠతే - పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇతి పుత్రాద్యన్వయహీనస్యోత్తమర్ణస్య యో రిక్థీ రిక్థగ్రహణయోగ్యః సపిండాదిస్తస్య రిక్థినో దాప్యాః తథా చ నారదేన ॥ బ్రాహ్మణస్య తు యద్దేయం సాన్వయస్య న చాస్తి సః। నిర్వాపయేత్సకుల్యేషు తదభావేస్య బంధుష్విత్యభిధాయాభిహితం - యదా తు న సకుల్యాస్స్యుర్న చ సంబంధిబాంధవాః। తదా దద్యాద్ద్విజేభ్యస్తు తేష్వసత్స్వప్సు నిక్షిపేదితి ॥ ౨౦

తా ॥ అప్పుడిచ్చుటకు, అధమర్ణుఁడు వాని పుత్రపౌత్రులు - ఈ ముగ్గురును - వరుసగా కర్తలగుచుందురని పూర్వశ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడెను గదా - ఈ శ్లోకమందు మరికొందఱు కర్తలు వరుసగాఁ జెప్పఁబడుచున్నారు ॥ అదియెట్లనిన - దాయవిభాగప్రకరణమందలి (క్లీబోథపతిత స్తజ్జః) అను శ్లోకమందున పుంసకుఁడు జాతిభ్రష్టుఁడు మొదలైన వారు పుత్రులైయున్నను వారు దాయార్హులు గారని చెప్పఁబడును గనుకను గౌతమసూత్రమందు సమానజాతీయుగాలైన భార్యయందుఁ బుట్టినవాఁడైనను అన్యాయవృత్తుఁడైన పుత్రుఁడు భాగార్హుండు గాఁడని చెప్పఁబడియున్నది గనుకను - ఇట్టి దాయార్హత లేని పుత్రులుండినప్పటికిని వాని ద్రవ్యము పితృవ్యతత్పుత్రాదులకుఁ జేరును గనుక అపుడా ద్రవ్యమును బొందినవారే వాని ఋణమప్పు దీర్చవలసినది కాని ద్రవ్యమును బొందని పుత్రాదులు దీర్చనక్కఱలేదు ॥

ద్రవ్యగ్రాహకుఁడప్పు దీర్చవలయును

అట్టి ద్రవ్యగ్రాహకుఁడు లేని పక్షమందు - అధమర్ణుని భార్య, శాస్త్రనిషిద్ధమార్గంబున నవలంబించి చతుర్విధస్వైరిణులలోఁ గడపటిదై కాని త్రివిధపునర్భువులలో మొదటిదై కాని ధనవంతురాలై కాని పరపురుషుని యొద్దఁ జేరిన యెడల - అట్టి స్త్రీని గ్రహించినవాఁడు దాని మొగని యప్పు దీర్చవలసినది ॥ ఈ విషయము నారదస్మృతియందు స్పష్టముగా నున్నది। అదియెట్లనిన - పరపురుషుఁడును మొగఁడును గల స్త్రీలు - ఏడు విధములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నారు - అందు పునర్భువులు మూఁడు విధములు

భార్యాగ్రాహకుఁడప్పు దీర్చవలయును.

గానుందురు - స్వైరిణులు నాలుగువిధములుగానుందురు ॥ ఒకనికి పెండ్లిచేసుకొనిరజస్వలగా కముందర నేమరలమఱియొకని పెండ్లాడిన స్త్రీ మొదటిపునర్భువనంబడును ॥ వివాహము చేసుకొనిపరపురుషులఁబొందుచుండెడు స్త్రీని దేశకాలధర్మమునువిచారించి పెద్దలుగురు వొకనికిచ్చినపక్షమందు ఆ స్త్రీ రెండవపునర్భువనంబడును ॥ మగఁడుగతించినతర్వాతను అఁదులు లేనిపక్షమందుసమానవర్ణుండును సపిండుండునునగునొకనికిబంధువులిచ్చినపక్షమందుఆ స్త్రీ మూఁడవపునర్భువనంబడును॥——ఏ స్త్రీ యైననుబిడ్డగన్నదైకాని లేనిదైకా మొగఁడుబ్రతికియుండఁగా కామోద్రేకమువల్లఁజను మొగనిఁగూడెనేనిఆ స్త్రీ మొదటిస్వైరిణియనంబడును ॥ చిన్నవాఁడైయున్న మొగనివిడనాడి అన్యు మొగనిఁబొందుచుండి మరల తనమొగనియింటికివచ్చినస్త్రీ రెండవస్వైరిణియనంబడును ॥ మొగఁడుగతించినతర్వాత మఱఁది మొదలైనవారిని విడిచి కామమువల్లపరపురుషునిఁబొందినస్త్రీ మూఁడవస్వైరిణియనంబడును॥ మొదట నొకనిచేతకొనఁబడియున్న స్త్రీ క్షుత్పిపాసాపీడితురాలై మఱియొకనియొద్దఁజేరి నేనునీదాననైయుండెదనని చెప్పెనేని ఆ స్త్రీ నాలవస్వైరిణియనంబడును ॥ ఈస్వైరిణులలోకడపటిస్వైరిణినిగాని పునర్భువులలో మొదటిపునర్భువునుగాని స్వీకరించినవాఁడు దానిమొగని కప్పనిచ్చవలసినది ॥ ఇదియునుంగాక యేస్త్రీ యైననుమిక్కిలిధనవంతురాలై ఆధనముతోఁగాని బిడ్డలతోఁగాని పరపురుషునియొద్దఁజేరినయెడలదానిస్వీకరించినవాఁడుదానిమొగనియప్పుదీర్చవలసినది - అట్లుతీర్చలేనిపక్షమందుఆ స్త్రీ తెచ్చియున్నధనాదులతోఁగూడదానిమగనికంపించవలసినది ॥ ధనహీనుండును పుత్రహీనుండునునై మృతిఁబొందిన వానిభార్యను గ్రహించినవాఁడుఆ స్త్రీ యేతనకుధనమనితలంచి దాని మొగనియప్పుదీర్చవలసినది ॥ ఇట్లు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥

త్రివిధపునర్భూలక్షణములు.

చతుర్విధస్వైరిణీలక్షణములు.

—— అట్టిస్త్రీగ్రాహకుఁడు లేనిపక్షమందు అధమర్ణుఁడు ద్రవ్యహీనుఁడై గతించినప్పటికిని వానిపుత్రులలో దాయాహరణత లేనిపుంసకుఁడు జాత్యంధుఁడు భ్రష్టుఁడు మొదలైనవారుదప్పతక్కినవారు - స్వార్జితద్రవ్యమువల్లతండ్రిఋణమును దీర్చవలసినది॥ ఈప్రకారమే పౌత్రుఁడును పితామహఋణమునుదీర్చవలసినదని వ్యాసశ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడియున్నదిగదా॥——అధమర్ణుఁడుతనపుత్రపౌత్రులుగతించినతరువాత మృతిఁబొందివానిద్రవ్యము ప్రపౌత్రునికిఁజేరినపక్షమందుఆప్రపౌత్రుఁడే వానిఋణమును దీర్చవలసినది- అయితే ప్రపితామహుఁడు ద్రవ్యహీనుఁడై మృతిఁబొందినపక్షమందు వానిఋణము ప్రపౌత్రుఁడు దీర్చనక్కఱలేదు॥——పుత్రహీనస్య రిక్థినః) అనెడు వాక్యమునకు మఱియొక యర్థము॥అధమర్ణుఁడుపుత్రహీనుఁడై దరిద్రుఁడై మృతిఁబొందినపక్షమందు వానిభార్యపుత్రధనహీనురాలైనప్పటికిని దానిపరిగ్రహించినవాఁడు ఆవనితయే తనకుధనమని తలంచి దాని మొగనియప్పుదీర్చవలసినది॥ ఇచ్చట రిక్థి యనఁగా స్త్రీనిస్వీకరించినవాఁడనియర్థము॥——పుత్రహీనస్యరిక్థినః-అనెడు వాక్యమునకు మఱియొక యర్థము॥ఉత్తమర్ణుఁడుపుత్రపౌత్రహీనుఁడై గతించినపక్షమందుఆఋణద్రవ్యమును వానిదాయాదులకుఁ జెల్లించవలసినది॥మఱియునీవిషయమైనారదస్మృతియందుబ్రాహ్మణునికిఁజెల్లవలసినద్రవ్యమునుఆ బ్రాహ్మణుఁడు లేనిపక్షమందుతత్పుత్రపౌత్రాదులకుఁ జెల్లించవలసినదనియు - వారు లేనిపక్షమందు వానిదాయాదులకుఁ జెల్లించవలసినదనియు॰ వారును లేనిపక్షమందు వానిబంధువులకుఁ జెల్లించవలసినదనియు - వారును లేనిపక్షమందు బ్రాహ్మణులకియ్యవలసినదనియు-బ్రాహ్మణులుదొరకని పక్ష

ద్రవ్యహీనునిఋణమునుపుత్రపౌత్రులుదీర్చవలెను.

ప్రపౌత్రుఁడు ద్రవ్యగ్రాహకుఁడయ్యేనేని అప్పుదీర్చవలెను

పుత్రధనహీనునియప్పునుధనస్త్రీగ్రాహకుండైనఁదీర్చవలె

పుత్రహీనుఁడైగతించినవానిఋణద్రవ్యంబెవరికిజెల్లించవలయు.

ముందా ద్రవ్యమునునీటియందుఁబోసిబుణవిముక్తిచేసుకొనవలసినదనియును జెప్పఁబడియున్నది॥ ౫౦

మూ. { భ్రాతౄణామథదంపత్యోః పితుః పుత్రస్యచైవహి। ప్రా
తిభావ్యమృణంసాక్ష్యమవిభక్తేనతుస్మృతమ్॥ ౫౧॥ }

వ్యా॥ అధునాపురుషవిశేషేణుణగ్రహణంప్రతిషేధయన్ ప్రసంగాదన్యదపి ప్రతిషేధతి॥ భ్రాతౄణామితి॥ ప్రతిభువోభావః ప్రాతిభావ్యం - భ్రాతౄణాందంపత్యోః పితాపుత్రయోశ్చావిభక్తే ద్రవ్యే ద్రవ్యవిభాగాత్ప్రాక్-ప్రాతిభావ్యమృణంసాక్ష్యంచన స్మృతం మన్వాదిభిః- అపితుప్రతిషిద్ధం - సాధారణధనత్వాత్ - ప్రాతిభావ్యసాక్ష్యయోఃపక్షే ద్రవ్యవ్యయావసానత్వాదృణస్యచావశ్యప్రదేయత్వాత్। ఏతచ్చపరస్పరానుమతివ్యతిరేకేణ। పరస్పరానుమత్యాత్వవిభక్తానామపిప్రాతిభావ్యాదిభవత్యేవ - విభాగాదూర్ధ్వంతుపరస్పరానుమతివ్యతిరేకేణాపిభవతి - ననుదంపత్యోర్విభాగాత్ప్రాక్ప్రాతిభావ్యాది ప్రతిషేధోనయుజ్యతే - తయోర్విభాగాభావేనవిశేషణానర్థక్యాత్ - విభాగాభావశ్చాపస్తంబేనదర్శితః- జాయాపత్యోర్నవిభాగోవిద్యతఇతి-సత్యం- శ్రౌతస్మార్తాగ్నిసాధ్యేషుకర్మసుతత్ఫలేషుచవిభాగాభావః- నపునస్సర్వకర్మసుద్రవ్యేషుచ- తథాహి-జాయాపత్యోర్నవిభాగోవిద్యతఇత్యుక్త్వాకిమితినవిద్యతఇత్యపేక్షాయాంహేతుముక్తవాన్ - పాణిగ్రహణాద్ధిసహత్వంకర్మసుతథాపుణ్యఫలేషుచేతి।హియస్మాత్పాణిగ్రహణాదారభ్యకర్మసుసహత్వంశ్రూయతే - జాయాపతీఅగ్నీమాదధీయాతామితితస్మాదాధానేసహాధికారాదాధానసిద్ధాగ్నిసాధ్యేష్వపికర్మసుసహాధికారః- తథా-కర్మస్మార్తంవివాహాగ్నౌకుర్వీతప్రత్యహంగృహీతిస్మరణాత్-వివాహసిద్ధాగ్నిసాధ్యేష్వపికర్మసుసహాధికారపివాతశ్చోభయవిధాగ్నినిరపేక్షేషుకర్మసుపూర్తేషుజాయాపత్యోఃపృథగేవాధికారస్సంపద్యతే-తథాపుణ్యానాంఫలేషుస్వర్గాదిషుజాయాపత్యోస్సహత్వంశ్రూయతే।దివిజ్యోతిరజరమారభేతామిత్యాది-యేషుపుణ్యకర్మసుసహాధికారస్తేషాంఫలేషుసహత్వమితిబోద్ధవ్యం - నపునఃపూర్తానాంభర్త్రనుజ్ఞయానుష్ఠితానాంఫలేష్వపి-నచద్రవ్యస్వామిత్వేపిసహత్వముక్తంద్రవ్యపరిగ్రహేషుచ - నహిభర్తుర్విప్రవాసేనైమిత్తికేదానేస్తేయముపదిశంతీతి-సత్యం - ద్రవ్యస్వామిత్వంపత్న్యాదర్శితమనేన-నపునర్విభాగాభావః యస్మాద్ద్రవ్యపరిగ్రహేషుచేత్యుక్త్వాతత్రకారణముక్తం-భర్తుర్విప్రవాసేనైమిత్తికేవశ్యకర్తవ్యేదానేతిథిభోజనభిక్షాప్రదానాదౌయస్మాన్నస్తేయముపదిశంతిమన్వాదయస్తస్మాద్భార్యాయాఅపిద్రవ్యస్వామిత్వమస్తిఅన్యథాస్తేయంస్యాదితి। తస్మాద్భర్తురిచ్ఛయాభార్యాయాఅపిద్రవ్యవిభాగోభవత్యేవనస్వేచ్ఛయా యథావక్ష్యతి-యదికుర్యాత్సమానంశాన్పత్న్యఃకార్యాస్సమాంశికాఇతి

తా॥ కొండటివిషయమైఅప్పుదీసుకొనుటయు-ప్రస్తావవశంబున-మరికొన్నికార్యములునునిషేధింపఁబడుచున్నవి

కొండటివిషయమైబుణసాక్ష్యాదినిషేధము

అన్నదమ్ములు, భార్యాభర్తలు. పితాపుత్రులు, వీరు అవిభక్తులైయుండఁగానొకనికొకఁడుజామీనుఁడుటగానిఅప్పిచ్చుటగానిసాక్ష్యముచెప్పుటగానికూడదు॥ అయితేయీకార్యములు పరస్పరానుమతిలేకజరిగింపఁగూడదుగాని పరస్పరానుమతిచేత జరిగింపవచ్చును-విభక్తులైనతర్వాతపరస్పరానుమతిలేకున్నను జరిగింపవచ్చును॥ —— భార్యాభర్తలకువిభాగమేలేదనిఆపస్తంబాదులచేఁ జెప్పఁబడియుండఁగా అవిభక్తులైనభార్యాభర్తలకుబుణాదికార్యములుజరగఁగూడదనిచెప్పుటఅసంగతముగానున్నదియనెడునాక్షేపమునకుసమాధానంబెట్లనిన[జాయాపత్యోర్నవిభాగోవిద్యతే] అనెడుఆపస్తంబసూత్రమునకు భార్యాభర్తలకుసహాధికారముగల శ్రౌతస్మార్తాగ్నికర్మములయందును తత్ఫలములయందునువిభాగములేదనితాత్పర్యముగాని సర్వకర్మములయందును ద్రవ్యములయందునువిభాగములేదనితాత్పర్యముగాదు కాఁబట్టిఉభయవిధాగ్నినిరపేక్షంబులైయున్న తటాకవనప్రతిష్ఠాదిపుణ్యకర్మములయందును ద్రవ్యములయందునుభర్త్రనుజ్ఞచేత భార్యకువిభాగముగలుగవచ్చును-కనుక నేదాయవిభాగప్రకరణమందు(పత్న్యఃకార్యాస్సమాంశికాః.)అనిచెప్పఁబడియున్నది॥ ౫౧

దంపతులకుకొన్నికర్మలయందు విభాగములేదుగానిద్రవ్యాది విభాగముగలదు.

మూ. { దర్శనేప్రత్యయేదానే ప్రాతిభావ్యంవిధీయతే।
ఆద్యౌతువితథేదాప్యావితరస్యసుతాఅపి॥ ౫౨॥ }

వ్యా ॥ అధునా ప్రాతిభావ్యం నిరూపయితుమాహ ॥ దర్శన ఇతి ॥ ప్రాతిభావ్యం నామ విశ్వాసార్థం పురుషాంతరేణ సహ సమయః - తచ్చ విషయభేదాత్త్రిధా భిద్యతే - యథా దర్శనే దర్శనాపేక్షాయామేనం దర్శయిష్యామీతి - ప్రత్యయే విశ్వాసే మత్ప్రత్యయేనాస్య ధనం ప్రయచ్ఛ - నాయం త్వాం వంచయిష్యతే - యతోఽముకస్య పుత్రోఽయముర్వరా ప్రాయభూరస్య గ్రామవరోఽస్తీతి - దానే యద్యయం న దదాతి తదాహమేవ ధనం దాస్యామీతి - ప్రాతిభావ్యం విధీయత ఇతి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే - ఆద్యౌ తు దర్శనప్రత్యయప్రతిభువౌ వితథే అన్యథాభావే - అదర్శనే విశ్వాసవ్యభిచారే చ దాప్యౌ రాజ్ఞా ప్రస్తుతం ధనముత్తమర్ణస్య - ఇతరస్య దానప్రతిభువస్సుతా అపి దాప్యాః । వితథే ఇత్యేతచ్చాత్యేన నిర్ధనత్వేన వా అధమర్ణే ప్రతిభువి మృతే - ఇతరస్య సుతా అపి తత్పుత్రా పూర్వయోస్సుతా న దాప్యా ఇత్యుక్తం భవతి - సుతా ఇతి పదేన పౌత్రా దాప్యా ఇతి దర్శితమ్ ॥ ౫౨

తా ॥ ప్రాతిభావ్యమనఁగా నొకనికిప్పిచ్చునపుడు వానియందు నమ్మకము లేక మఱియొకనిఁ బూటకాఁపుగా నేర్పఱచుకొనుట [అనఁగా జామీను] ఈపూటకాఁపులు విషయభేదమువలన మూఁడువిధములుగా నేర్పడుదురు - అది యెట్లనిన - ఈ ఋణికుని జూపుమన్నపుడు నేఁజూపెదనని యొప్పుకొను వాఁడు చూపుడు పూటకాఁపు - నాయందలి నమ్మకము చేత వీనికప్పిమ్ము - వీఁడు నిన్ను మోసపుచ్చఁడు - వీనికి సకలసస్యములు పండెడు గొంచి గ్రామమున్నది - అనునివి మొదలైన నమ్మకములు చెప్పెడు వాఁడు నమ్మిక పూఁటకాఁపు ॥ వీనికప్పిచ్చిన ద్రవ్యము రానిపక్షమందు ఆ ద్రవ్యమును నేనిచ్చెదనని చెప్పెడు వాఁడు ఈవి పూటకాఁపు - ఈపూటకాఁపులు చెప్పినదానికి వ్యతిరిక్తముగా జరిగినయెడల ప్రభువు వీరివల్లను ఉత్తమర్ణునికి ఋణద్రవ్యమిప్పించవలసినది ॥ వీరిలో - ఈవి పూటకాఁపు గతించినను వాని పుత్రులవల్ల ఆ ద్రవ్యమును ఉత్తమర్ణునికిప్పించవలసినది - తక్కిన వారి పుత్రులవల్ల నిప్పింపఁగూడదు ॥ ౫౨

జామీను దారుని విషయము

మూ. దర్శనప్రతిభూర్యత్ర మృతః ప్రాత్యయికోఽపి వా ।
న తత్పుత్రా ఋణం దద్యుర్దద్యుర్దానాయ యస్స్థితః ॥

వ్యా ॥ ఏతదేవ స్పష్టీకర్తుమాహ ॥ దర్శనేతి ॥ యదా దర్శనప్రతిభూః ప్రాత్యయికో వా దిష్టంగతస్తదా తయోః పుత్రాః ప్రాతిభావ్యాయాతం పైతృకమృణం న దద్యుః - యస్తు దానాయ స్థితః ప్రతిభూర్దిష్టంగతస్తస్య పుత్రా ఋణం దద్యుః - న పౌత్రాః - తే చ మూలమేవ దద్యుర్న వృద్ధిం - ఋణం పైతామహం పౌత్రః ప్రాతిభావ్యాగతం సుతః । సమం దద్యాత్తత్సుతౌ తు న దాప్యావితి నిశ్చయః ఇతి వ్యాసవచనాత్ - ప్రాతిభావ్యవ్యతిరిక్తం పైతామహమృణం పౌత్రస్సమం యావద్గృహీతం తావదేవ దద్యాన్న వృద్ధిం - తథా తత్సుతోఽపి ప్రాతిభావ్యాగతం పిత్ర్యమృణం సమమేవ దద్యాత్ - తయోః పౌత్రపుత్రయోస్సుతౌ ప్రపౌత్రపౌత్రౌ ప్రాతిభావ్యాయాతం ప్రాతిభావ్యాయాతం చర్ణం యథాక్రమమగృహీతధనౌ న దాప్యావితి - యదపి స్మరణం - ఖాదకో విత్తహీనస్స్యాల్లగ్నకో విత్తవాన్యది । మూలం తస్య భవేద్దేయం న వృద్ధిం దాతుమర్హతీతి - తదపి లగ్నకః ప్రతిభూః ఖాదకోఽధమర్ణకః - లగ్నకో యది విత్తవాన్ మృతస్తత్పుత్రేణ మూలమేవ దాతవ్యం - న వృద్ధిరితి వ్యాఖ్యేయం - యత్ర దర్శనప్రతిభూః ప్రత్యయప్రతిభూర్వా బంధకం పర్యాప్తం గృహీత్వా ప్రతిభూర్జాతస్తత్ర తత్పుత్రా అపి తస్మాదేవ బంధకాత్ప్రాతిభావ్యాయాతమృణం దద్యురేవ - యథాహ కాత్యాయనః ॥ గృహీత్వా బంధకం యస్తు దర్శనేఽస్య స్థితో భవేత్ । వినాపి పిత్రా ధనం తస్మాద్దాప్యస్స్యాత్తదృణం సుత ఇతి - దర్శనగ్రహణం ప్రత్యయస్యాప్యుపలక్షణం - వినాపి పిత్రా - పితరి ప్రేతే దూరదేశం గతేపి వేతి ॥ ౫౩

తా ॥ పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పినవిషయము నే స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు ॥ చూపుడు పూటకాఁపుగాని నమ్మిక పూటకాఁపుగాని గతించినపిమ్మట వారల కొడుకులు వారు పూటఁబడియున్న యప్పును తీర్ప నక్కఱలేదు - ఈవి పూటకాఁపు చనిపోయినపిమ్మట నతని కొడుకులు తండ్రి పూటఁబడిన యప్పును వడ్డిలేక తీర్పవలసినది - పౌత్రులక్కఱలేదు - తండ్రి పూటఁబడిన యప్పును కొడుకులును పితామహుఁడు తీసుకొనిన యప్పును మనుమఁడును - వడ్డిలేక తీర్పవలయునని - పితామహుఁడు పూటఁబడిన యప్పును మనుమఁడును ప్రపితామహుఁడు చేసిన యప్పును మునిమనుమఁడు

తండ్రి పూటఁబడిన యప్పు కొడుకు తీర్చవలెనా అక్కఱలేదా

మఁడునుతీర్చనక్కఱలేదని వ్యాసులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ వారి ద్రవ్యము తమయందుఁ జేరియున్నపక్షమందు పితామహుఁడు పూటఁబడినయప్పును మనుమఁడును ప్రపితామహుఁడు చేసినయప్పును మునిమనుమఁడును తీర్చవలయును - అప్పుతీసుకొన్నవాఁడు ద్రవ్యహీనుఁడై పూటకాఁపు ధనవంతుఁడై యున్నపక్షమందా పూటకాపు అసలుమాత్రమీవలసినవాఁడగునను స్మృతికిఁ గూడ నా పూటకాపుకొడుకు అసలుమాత్రమీవలయునని యర్థము చెప్పవలసినది - చూపుడు పూటకాపును నమ్మిక పూటకాపును నప్పవయించుకొని పూటఁబడియున్నపక్షమందు వారు దేశాంతరముపోయినను గతించినను ఆకుదవయున్న ద్రవ్యమువల్లనే వారికొడుకులు తమతండ్రి పూటఁబడినయప్పును తీర్చవలయునని కాత్యాయనుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది

మూ ॥ బహవస్స్యుర్యది స్వాంశైర్దద్యుః ప్రతిభువో ధనమ్ ।
ఏకచ్ఛాయాశ్రితేష్వేషు ధనికస్య యథారుచి ॥ ౫౮ ॥

వ్యా ॥ యత్రానేకప్రతిభూసంభవస్తత్ర కథం దాతవ్యమిత్యత ఆహ ॥ బహవ ఇతి ॥ యద్యేకస్మిన్ ప్రయోగే ద్వౌ బహవో వా ప్రతిభువస్తదర్ణం విభజ్య స్వాంశేన దద్యుః - ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు ప్రతిభూషు - ఏకస్యాధమర్ణస్య ఛాయా సాదృశ్యం తామాశ్రితా ఏకచ్ఛాయాశ్రితాః అధమర్ణో యథా కృత్స్నద్రవ్యదానాయ స్థితస్తథా తావత్ప్రతిభువోఽపి ప్రత్యేకం కృత్స్నదానాయ స్థితాః - ఏవం దర్శనే ప్రత్యయే చ - తేష్వేకచ్ఛాయాశ్రితేషు ప్రతిభూషు సత్సు ధనికస్యోత్తమర్ణస్య యథారుచి యథాకామం - అతశ్చ ధనికో విత్తాద్యపేక్షయా యమర్థం ప్రార్థయతే - స ఏవ కృత్స్నం దద్యాన్నాంశతః - ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు యది కశ్చిద్దేశాంతరంగతస్తత్పుత్రశ్చ సన్నిహితస్తదా ధనికేచ్ఛయా స సర్వం దాప్యః - మృతే తు కస్మింశ్చిత్స్వపిత్ర్యమంశమవృద్ధికం దాప్యః - యథాహ కాత్యాయనః - ఏకచ్ఛాయాప్రవిష్టానాం దాప్యో యస్తత్ర దృశ్యతే - ప్రోషితే తత్సుతస్సర్వం పిత్ర్యంశం తు మృతే సమమితి ॥ ౫౮

తా ॥ ఒకయప్పునకనేకులు పూటకాపు లుండినపక్షమందు వారాయప్పును సమభాగములుగఁ దీర్చవలయును - అయినను ఆ పూటకాపులందఱు నొకఁడు తీసుకొనిన యప్పునకే పూటఁబడినవారుగనుక అప్పిచ్చినవాఁడు వీరిలో నొకనినే తనయప్పు తీర్చుమని కోరినపక్షమందు అతఁడే తీర్చవలయును - పూటకాపులలో నొకఁడు దేశాంతరగతుండై యుండఁగా అప్పిచ్చినవాఁడు వానికొడుకును తనయప్పు నంతయు దీర్చుమనియడిగినేని అపుడతని కొడుకే యాయప్పునంతయుఁ దీర్చవలయును - మృతిఁ బొందినపక్షమందు వానికొడుకు తనతండ్రి పాలుమాత్రము వడ్డిలేక తీర్చవలయునని యిట్లు కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥

ఒకఁడు తీసిన యప్పునకిద్దఱుమువ్వురు పూటఁబడినవిషయము.

౫౯

మూ ॥ ప్రతిభూర్దాపితో యత్తు ప్రకాశం ధనినా ధనమ్ ।
ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యమృణికైస్తస్య తద్భవేత్ ॥

వ్యా ॥ ప్రాతిభావ్యణాదానవిధిముక్త్వా ప్రతిభూదత్తస్య ప్రతిక్రియావిధిమాహ ॥ ప్రతిభూరితి ॥ యదృణం ప్రతిభూస్తత్ప్రకాశం ధనికేనోపపీడితః ప్రకాశం సర్వజనసమక్షం రాజ్ఞా ధనికేన వాపీడితో న పునర్ద్వైగుణ్యలోభేన స్వయమేవ యద్దత్తవాన్ - యథాహ నారదః - యచ్చార్థం ప్రతిభూర్దద్యాద్ధనికేనోపపీడితః ॥ ఋణికైస్తత్ప్రతిభువే ద్విగుణం ప్రతిదాపయేదితి - ఋణికైరధమర్ణైస్తస్య ప్రతిభువస్తద్ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యం స్యాత్ - తచ్చ కాలవిశేషమనపేక్ష్య సద్య ఏవ ద్విగుణం దాతవ్యం వచనారంభసామర్థ్యాత్ - ఏతచ్చ హిరణ్యవిషయం - న చేదం వచనం ద్వైగుణ్యమాత్రం ప్రతిపాదయతి - తచ్చ పూర్వోక్తకాలకలాక్రమాబాధేనాప్యుపపద్యతే - యథా జాతేష్టివిధానం శుచిత్వాబాధేన - అపి చ సద్యస్సవృద్ధికదానపక్షే వా స్త్రీణాం సద్యస్సంతత్యభావాన్మూలదానమేవ ప్రాప్నోతీతి - తదసత్ - వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం చతుస్త్రిద్విగుణా పరేత్యనేనైవ కాలకలాక్రమేణ ద్వైగుణ్యాదిసిద్ధేర్ద్వైగుణ్యమాత్రవిధానమిదం వచనమనర్థకం స్యాత్ - పశుస్త్రీణాం తు కాలక్రమపక్షేఽపి సంతత్యభావే స్వరూపదానమేవ - యదా ప్రతిభూరపి ద్రవ్యదానానంతరం కియతా కాలేనాధమర్ణేన సంఘట్టతే - తదా సంతతిరపి సంభవత్యేవ - యదా పూర్వసిద్ధసంతత్యా సహ పశుస్త్రీరూపా దాస్యతీతి న కించిదేతదసత్ - అథ ప్రాతిభావ్యం ప్రీతికృతమతశ్చ ప్రతిభువా దత్తం ప్రీతిదత్తమేవ - న చ ప్రీతిదత్తస్య యాచనాత్ప్రాగ్వృద్ధిరస్తి - యథాహ - ప్రీతిదత్తం

తుయత్కించిద్వర్ధతే తేనత్వయాచితమ్। యాచ్యమానమదత్తం చేద్వర్ధతే పంచకం శతమితి - అతశ్చ ప్రీతిదత్తస్యాయాచితస్యాపి దానదివసాదారభ్య యావద్ద్విగుణం కాలక్రమేణ వృద్ధిరిత్యనేన వచనేనోచ్యత ఇతి - తదప్యసత్ - అస్యార్థస్యాస్మాద్వచనాదప్రతీతేర్ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యమిత్యేతావదిహ ప్రతీయతే - తస్మాత్కాలక్రమమనపేక్ష్యైవద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యం వచనారంభసామర్థ్యాదితి సుష్ఠూక్తమ్॥ ౫౫

తా॥ పూఁటకాఁపులప్పుదీర్చవలసిన క్రమమును జెప్పి వారు తీర్చినదాని మరల రాఁబట్టుకొను క్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ అప్పిచ్చినవాఁడు పూటకాపును తన ద్రవ్యమిమ్మనియుపద్రవపరచినపుడు పూటకాపు ససాక్షికముగ వానిద్రవ్యమిచ్చి పిమ్మట ఆయప్పు తీర్చవలసిన వానివలన తాను రెండంతలు తీసుకొనవచ్చును - అయినను ద్విగుణముగఁదీసుకొనవచ్చునుగదాయనునాశ చేత అప్పిచ్చినవాఁడు తొందర చేయనపుడు తానే తీర్చఁగూడదు- పూటకాపు అప్పిచ్చినవానిచేత తొందర చేయఁబడియే యప్పును తీర్చునో యాయప్పునకు రెండంతల ద్రవ్యము తనకిప్పు తీసుకొన్నవానివల్ల నిప్పించవలయునని నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- ఇది రొక్కము విషయము. ౫౫

పూఁటకాఁపు తీర్చిన ద్రవ్యమును మరల వాఁడు రాఁబట్టుకొను క్రమము.

మూ. సంతతిస్స్త్రీపశుష్వేవ ధాన్యం త్రిగుణమేవచ। వస్త్రం
చతుర్గుణం ప్రోక్తం రసశ్చాష్టగుణస్తథా. ***** ౫౬

వ్యా॥ ప్రతిభూదత్తస్య సర్వత్ర ద్వైగుణ్యే ప్రాప్తే అపవాదమాహ॥ సంతతిరితి॥ హిరణ్యాద్ద్వైగుణ్యవత్కాలానాదరేణైవ స్త్రీపశ్వాదయః ప్రతిపాదితవృద్ధ్యా సహ దాప్యాః - శ్లోకస్తు వ్యాఖ్యాత ఏవ - యస్య ద్రవ్యస్య యావతీ వృద్ధిః పరాకాష్ఠోక్తా తద్ద్రవ్యం ప్రతిభూదత్తం ఖాదకేన తయా వృద్ధ్యా సహ కాలవిశేషమనపేక్ష్యైవ సద్యో దాతవ్యమితి తాత్పర్యార్థః - యదా తు దర్శన ప్రతిభూస్సంప్రతిపన్నే కాలే అధమర్ణం దర్శయితుమసమర్థస్తదా తదన్వేషణాయ తస్య పక్షత్రయం దాతవ్యం- తత్ర యది దర్శయతి తదా మోక్తవ్యః - అన్యథా ప్రస్తుతధనం దాప్యః ॥ నష్టస్యాన్వేషణార్థం తు దాప్యం పక్షత్రయం పరం। యద్యసౌ దర్శయేత్తత్ర మోక్తవ్యః ప్రతిభూర్భవేత్ ॥ కాలే వ్యతీతే ప్రతిభూర్యది తం నైవ దర్శయేత్ । నిబంధం దాపయేత్తం తు ప్రేతే చైష విధిస్స్మృత ఇతి కాత్యాయనవచనాత్ - లగ్నకవిశేషనిషేధశ్చ తేనైవోక్తః॥ న స్వామీ న చ వై శత్రుస్స్వామినాధికృతస్తథా। విరుద్ధో దండితశ్చైవ సందిగ్ధశ్చైవ న క్వచిత్ ॥ నైవ రిక్థీ న మిత్రం చ న చైవాత్యంతవాసినః। రాజకార్యనియుక్తశ్చ యే చ ప్రవ్రజితా నరాః ॥ నాశక్తో ధనినే దాతుం దండం రాజ్ఞే చ తత్సమం। జీవన్ వాపి పితా యస్య తథైవేచ్ఛాప్రవర్తకః॥ నావిజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూస్స్వక్రియాం ప్రతీతి । సందిగ్ధోభిశస్తః - అత్యంతవాసినో నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః.- ఇతి ప్రతిభూదానవిధిః ॥ ౫౬

తా॥ హిరణ్యవ్యతిరిక్త ఋణమును బూటకాపు తీర్చినపక్షమందు దాని మరల రాఁబట్టుకొను క్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ స్త్రీపశువులనప్పుదీసుకొన్న వాని విషయమందు పూటఁబడినవాఁడాయప్పు దీర్చెనేని ఆ స్త్రీపశువుల సంతతితోఁగూడ పూఁటకాఁపునకు అప్పుతీసుకొన్నవాఁడు తీర్చవలెను- ధాన్య ఋణమును పూఁటకాఁపు తీర్చినపక్షమందు అప్పుతీసుకొన్నవానివలన నా ధాన్యమునకు మూఁడంతలు రాఁబట్టుకోవచ్చును- వస్త్రమును నాలుగంతలుగను రసద్రవ్యము నెనిమిదంతలుగను రాఁబట్టుకోవచ్చును (౫౦వ) శ్లోకమందు- ఏద్రవ్యమున కెంతవఱకువడ్డి పెరుగునని చెప్పియున్నదో ఆద్రవ్యమునంత వడ్డితోఁగూడ కాలముగడవనక్కఱలేక తత్కాలమందే పూఁటకాఁపు రాఁబట్టుకోవచ్చునని ఫలితార్థము॥——చూపుడు పూఁటకాఁపు తాను గుపఱచవలసినమనిషిని ఒప్పుకొన్న కాలమందు గుపఱచఁజాలనిపక్షమందతనికి నలువదియైదు దినములు గడువీయవలయును - ఆగడువు ప్రకారము గూడ నతఁడు గుపఱచనిపక్షమందా పూఁటకాఁపే ఆయప్పు తీర్చవలసినది- ఇట్లు కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥——పూఁటకాఁపుతనమునకుఁ దగినవారి నాకాత్యాయనులే చె

హిరణ్యవ్యతిరిక్తములను తీర్చిన పూఁటకాఁపు వాటిని మరల రాఁబట్టుకొను క్రమము.

చూపుడు పూఁటకాఁపునకు గడువు.

పూఁట కాఁపు తనమున

ఋతగినవారు. ప్పియున్నారు-ఎట్లనిన-అప్పిచ్చువానికధికారిగానుండువాఁడును - శత్రువును-పరాధీనుఁడును-కారాగృహమందుండువాఁడును- తప్పితము చేసి రాజదండనను బొందినవాఁడు-దుష్టుఁడన్న యపవాదము నొందినవాఁడును జ్ఞాతియు- స్నేహితుఁడును-నైష్ఠికబ్రహ్మచారియు- రాజకార్యములయందుఁ బ్రవర్తించియున్నవాఁడును- సన్యాసియు- ధనికునికి ధనమును రాజునకు ధనమంతయపరాధము నీఁదగిన ద్రవ్యము లేనివాఁడును- తండ్రి జీవించియుండఁగాఁ గొడుకును-యథేచ్ఛప్రవృత్తుఁడును- సుతెలుఁగనివాఁడును - వీరుపూఁటకాఁపుతనమునకనర్హులుగారు. ౫౭

మూ. { ఆధిః ప్రణశ్యేద్ద్విగుణే ధనే యది న మోచ్యతే । కా
లే కాలకృతో నశ్యేత్ఫలభోగ్యో న నశ్యతి॥***** }

వ్యా॥ ధనప్రయోగే ద్వౌ విశ్వాసహేతూ ప్రతిభూరాధిశ్చ- యథాహ నారదః- విస్రంభహేతూ ద్వావత్ర ప్రతిభూరాధిరేవ చేతి-. తత్ర ప్రతిభూర్నిరూపిత ఇదానీమాధిర్నిరూప్యతే-ఆధిర్నామ గృహీతస్య ద్రవ్యస్యోపరి విశ్వాసార్థమధమర్ణేనోత్తమర్ణే అధిక్రియతే- ఆధీయత ఇత్యాధిః.- స చ ద్వివిధః కృతకాలోఽకృతకాలశ్చ పునశ్చైకైకశో ద్వివిధః గోప్యో భోగ్యశ్చ- యథాహ నారదః॥ అధిక్రియత ఇత్యాధిస్స విజ్ఞేయో ద్విలక్షణః। కృతకాలోపనేయశ్చ యావద్దేయోద్యతస్తథా॥ స పునర్ద్వివిధః ప్రోక్తో గోప్యో భోగ్యస్తథైవ చేతి। కృతకాల ఆధానకాల ఏవాముష్మిన్కాలే దీపోత్సవాదౌ మయాయమాధిర్మోక్తవ్యోఽన్యథా తవైవాధిర్భవిష్యతీత్యేవం నిరూపితే కాలే ఉపనేయ ఆత్మసమీపం నేతవ్యః మోచనీయ ఇత్యర్థః- దేయం దానం-దేయమనతిక్రమ్య యావద్దేయం - ఉద్యతో నియతస్థాపిత ఇత్యర్థః- యావద్దేయముద్యతో యావద్దేయోద్యతః-గృహీతధనస్య ప్రత్యర్పణావధిరనిరూపితకాల ఇత్యర్థః-గోప్యో రక్షణీయః ॥ ఏవం చతుర్విధస్యాధేర్విశేషమాహ॥ ఆధిరితి॥ ప్రయుక్తే ధనే స్వకృతయా వృద్ధ్యా కాలక్రమేణ ద్విగుణీభూతే యద్యాధిరధమర్ణేన ద్రవ్యదానేన న మోచ్యతే - తదా నశ్యత్యధమర్ణస్య ధనం ప్రయోక్తుస్స్వం భవతి-కాలకృతః కృతకాలః- ఆహితాగ్న్యాదిషు పాఠాత్కాలశబ్దస్య పూర్వనిపాతః- స తు కాలే నిరూపితే ప్రాప్తే నశ్యేద్ద్వైగుణ్యాత్ప్రాగూర్ధ్వం వా- ఫలభోగ్యః ఫలం భోగ్యం యస్యాసౌ ఫలభోగ్యః క్షేత్రారామాదిః-స న కదాచిదపి నశ్యతి- కృతకాలస్య గోప్యస్య భోగ్యస్య చ తత్కాలాతిక్రమే నాశ ఉక్తః కాలే కాలకృతో నశ్యేదితి-అకృతకాలస్య భోగ్యస్య వా నాశాభావ ఉక్తః - ఫలభోగ్యో న నశ్యతీతి - పారిశేష్యాదాధిః ప్రణశ్యేదిత్యేతదకృతకాలగోప్యాధివిషయమవతిష్ఠతే - ద్వైగుణ్యాతిక్రమేణ నిరూపితకాలాతిక్రమేణ చ వినాశే చతుర్దశదినప్రతీక్షణం కర్తవ్యం బృహస్పతివచనాత్- *హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే పూర్ణే కాలే కృతావధౌ। బంధకస్య ధనీ స్వామీ ద్విసప్తాహం ప్రతీక్ష్య చ ॥ తదంతరా ధనం దత్త్వా ఋణీ బంధకమాప్నుయాదితి- నన్వాధిః ప్రణశ్యేదిత్యనుపపన్నం- అధమర్ణస్య స్వత్వనివృత్తిహేతోర్దానవిక్రయాదేరభావాత్ -. ధనినశ్చ స్వత్వహేతోః ప్రతిగ్రహక్రయాదేరభావాత్ - మనువచనవిరోధాచ్చ-న చాధేః కాలసంరోధాన్నిసర్గోఽస్తి న విక్రయ ఇతి ॥ కాలేన సంరోధః కాలసంరోధశ్చిరకాలమవస్థానం- తస్మాత్కాలసంరోధాచ్చిరకాలావస్థానాదాధేర్న నిసర్గోఽస్తి నాన్యత్రాధికరణమస్తి-న చ విక్రయః- ఏవమాధికరణవిక్రయ-ప్రతిషేధాద్ధనినస్స్వత్వాభావోఽవగమ్యత ఇతి-ఉచ్యతే-ఆధికరణమేవ లోకే సోపాధికస్స్వత్వనివృత్తిహేతుః- ఆధిస్వీకారశ్చ సోపాధికస్వత్వాపత్తిహేతుః ప్రసిద్ధః - తత్ర ప్రయుక్తధనద్వైగుణ్యే నిరూపితకాలప్రాప్తౌ చ ద్రవ్యదానస్యాత్యంతనివృత్తేరనేన వచనేనాధమర్ణస్యాత్యంతికీ స్వత్వనివృత్తిరుత్తమర్ణస్య చాత్యంతికం స్వత్వం భవతి - న చ మనువచనవిరోధః- యతః-న త్వేవాధౌ సోపకారే కౌసీదీం వృద్ధిమాప్నుయాదితి- భోగ్యాధిం ప్రస్తుత్యేదముచ్యతే - న చాధేః కాలసంరోధాన్నిసర్గోఽస్తి న విక్రయ ఇతి- భోగ్యస్యాధేశ్చిరంతనకాలావస్థానేఽప్యాధికరణవిక్రయనిషేధేన ధనినస్స్వత్వం నాస్తీతి- ఇహాప్యుక్తం ఫలభోగ్యో న నశ్యతీతి-గోప్యాధౌ తు పృథగారబ్ధం మనునా-న భోక్తవ్యో బలాదాధిర్భుంజానో వృద్ధిముత్సృజేదితి॥ ఇహాపి వక్ష్యతే- గోప్యాధిభోగే నో వృద్ధిరితి-ఆధిః ప్రణశ్యేద్ద్విగుణ ఇతి తు గోప్యాధిం ప్రత్యుచ్యత ఇతి సర్వమవిరుద్ధం॥ ౫౮

తా॥ ఇంతవఱకుపూటకాపులవిషయముచెప్పఁబడెను- ఇఁక కుదవయుంచుకొనువిషయము॥ అప్పిచ్చునపుడున మ్మికకు రెండుహేతువులు- అందొకఁడుపూటకాపు - రెండవది కుదవ- కుదవయనఁగా నప్పుతీసుకొనువాఁడప్పిచ్చువానియొద్ద వాఁడిచ్చుద్రవ్యమునకు బదులుగానుంచువస్తువు- అది రెండువిధములుగలది - ఇన్నిదినములలోపల నీయప్పు తీర్చినపక్షమందు నేనునీ యొద్దనుంచినవస్తువునునీవు విడుదలచేయవలసినది లేనిపక్షమందాసొత్తునీదిగానే కావలసినదని చెప్పియుంచునదియొకటి - నేనునీయప్పుతీర్చిదీనిఁదీసుకొనిపోయెదనని కాలనిర్ణయము చేయకయుంచునదియొకటి- ఈ రెంటియందునొకటొకటికి రెండుభేదములుగలవు - కుదవయుంచుకొన్నవాఁడావస్తువుననుభవించుచుండునట్లు నిర్ణయముగలిగియుండునదియొకటి - అట్లుగాక అప్పుతీసుకొన్నవాఁడా యప్పునువడ్డితీర్చునంతవఱకు కాపాడియతఁడప్పుతీర్పఁగానే వానికిచ్చివేయవలసినట్లు నిర్ణయింపఁబడునది యొకటి- ఇట్లు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥——ఈనాలుగువిధములకుదవలకునుపిమ్మటజరగవలసినక్రియలయందుభేదమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ నీ యప్పుదీర్చునంతవఱకీవస్తువునునీయొద్దనుంచుకొనియుండుమనియేదైనను కుదవయుంచిగడువులేక అప్పుతీసుకొన్నపక్షమందు ఆవిషయమై నిర్ణయించుకొన్నవడ్డి అసలునకు సరిగా పెరిగినప్పుడుగూడ నాయప్పుదీరకుండె నేని కుదవయుంచియున్నవస్తువు అప్పిచ్చినవానిదే యగును - ఇన్నిదినములలోపలనీయప్పుదీర్చి నేనుంచినవస్తువునువిడిపించికొందును- లేనిపక్షమందాయప్పునకుచెల్లుగా ఈవస్తువును నీవేయెత్తుకొనవచ్చునని చెప్పియుంచినకుదవద్రవ్యము దాచునట్లుంచినదైనను అనుభవించునట్లుంచినదైనను నిర్ణీతకాలము కాఁగానే యప్పిచ్చినవానిదగును- పైనఁజెప్పిన రెండువిషయములయందును అప్పిచ్చినవాఁడు అప్పుతీసుకొన్నవానికిఁబిమ్మటపదునాలుగుదినములుగడువిచ్చి ఆగడువుప్రకారముగూడనతఁడుతీర్చనిపక్షమందే కుదవసొమ్మును తానెత్తుకోవలసినది॥——వడ్డికిచెల్లుగాఫలము ననుభవింపుచుండునట్లును అసలుతీర్చినపుడు విడుదలచేయవలసినట్లును నిర్ణయించుకొని కుదవయుంచిన భూములుతోపులు మొదలైనవానిని - ఎంతకాలమునకయినను అప్పుతీర్చినపుడు విడుదలచేయవలసినదే కాని యప్పిచ్చినవాఁడుతనవిగాఁజేసుకొనఁగూడదు. ౫౭

కుదవయుంచుకొనువిషయము - అది నాలుగువిధములు.

నాల్గువిధములకుదవలలో నొకటొకటికిజరగవలసినక్రమము.

భోగ్యముగానుంచిన భూమ్యాదివిషయము.

మూ. { గోప్యాధిభోగే నో వృద్ధిస్సోపకారేథహాపితే। నష్టో దేయో వినష్టశ్చ దైవరాజకృతాదృతే ॥ ౫౮ ॥ }

వ్యా॥ కించ-గోప్యేతి॥ గోప్యాధేస్తామ్రకటాహాదేరుపభోగే - నవృద్ధిర్భవతి- అల్పేప్యుపభోగే మహత్యపివృద్ధిర్హాతవ్యా సమయాతిక్రమాత్ - తథాసోపకారే ఉపకారకారిణి బలీవర్దతామ్రకటాహాదౌ భోగ్యాధౌ సవృద్ధికేహాపితే హాని వ్యవహారాత్ సమత్వంగమితే నో వృద్ధిరితి సంబంధః - నష్టో వికృతింగత స్తామ్రకటాహాది శ్ఛిద్రభేదాదినా- పూర్వవత్కృత్వా దేయస్తత్ర గోప్యాధిర్నష్టశ్చేత్పూర్వవత్కృత్వా దేయః ఉపభుక్తోపిచేద్వృద్ధిరపిహాతవ్యా భోగ్యాధిర్యదినష్టస్తదా పూర్వవత్కృత్వా దేయః- వృద్ధిసద్భావే వృద్ధిర్హాతవ్యా- వినష్ట ఆత్యంతికంనాశం ప్రాప్తస్సోపి దేయో మూల్యాదిద్వారేణ- తద్దానే సవృద్ధికం మూలంలభతే- యదినదదాతి తదా మూలనాశః వినష్టే మూలనాశస్స్యాద్దైవరాజకృతాదృత ఇతి నారదవచనాత్ - దైవరాజకృతాదృతే- దైవముగ్న్యుదక దేశోపప్లవాది- దైవకృతాద్వినాశాద్వినా తథా స్వాపరాధరహితాద్రాజకృతాత్ - దైవరాజకృతేతు వినాశే సవృద్ధికం మూల్యం దాతవ్యః ధమర్ణేనాధ్యంతరంవా- యథాహ॥ స్రోతసాపహృతే క్షేత్రే రాజ్ఞాచైవాపహారితే । ఆధిరన్యోధికర్తవ్యో దేయం వాధని నేధనమితి॥ తత్ర స్రోతసాపహృత ఇతి దైవకృతోపలక్షణం॥ ౫౮

తా॥ దాచఁదగినదిగాకుదవయుంచినవస్తువును కొంచెమైనవాడుకొన్నపక్షమందు అధికముగా వడ్డిరావలసియున్నను ఆవడ్డినంతయు వదిలిపెట్టవలసినది- ఆకుదవవస్తువు అను

దాచునట్లుకుదవయుంచి

నసో స్తననుభవించెనేని వడ్డిలేదు-అనుభవించున ట్లుకుదవయుంచినవస్తువు చెడినపక్షమందు జరగ వలసినవిధి.

భవింపఁబడకయే చెడిపోయినపక్షమందు బాగుపఱచియీయావలసినది-అనుభవించుటవల్ల చెడిపోయినపక్షమందుబాగుపఱచియిచ్చివడ్డినివిడిచిపెట్టవలసినది॥ —— అనుభవించుచుండునట్లుకుదవయుంచినవస్తువు - అనఁగాదున్నుకొనుచుండుమనియుంచినయెద్దు-వాడుకొనుచుండుమనియుంచినతపెల - మొదలగువానినికుదవయుంచుకొన్నవాఁడు న్యాయముగాననుభవింపుచుండగానవి మఱలనుపయోగార్హములుగాక పోయినపక్షమందువాటినికుదవయుంచుకొనియిచ్చినఅప్పునకైనవడ్డినివదిలిపెట్టవలసినది-చెడిపోయినపక్షమందుబాగుపఱచియీయావలసినది-లేదా- వడ్డిగలిగియున్నపక్షమందావడ్డినయినవదిలిపెట్టవలసినది ॥——

కుదవయుంచినవస్తువుపో యినపక్షమందు జరగవ లసినవిధి.

దైవోపద్రవముగాని రాజోపద్రవముగాని లేకకుదవవస్తువుపోయినపక్షమందుదానిక్రయముకుదవయుంచుకొన్న వాఁడిచ్చినపక్షమందే యతఁడప్పిచ్చినద్రవ్యమువడ్డితోడనతనికిచేరును గాని లేనిపక్షమందు చేరదు-ఇట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ——

దైవవశంబునగాని రా జాజ్ఞచేఁగానికుదవవస్తు వునకు హాని గలిగిన పక్ష మందు.

దైవకృతోపద్రవమనఁగానిప్పుజలప్రవాహము మొదలగునది-రాజోపద్రవమనఁగానీతనివలన నేమియుతప్పులేకుండునప్పుడుదండు మొదలగువానివలనఁగలుగునది- పైనఁజెప్పిన రెండువిధములఉపద్రవములచేతకుదవవస్తువునకు హానిగలిగెనాఅప్పుతీసుకొనియున్నవాఁడువడ్డితోఁగూడనప్పు డెఆయప్పుతీర్చవలసినది-లేదా-ఆవస్తువునకుబదులుమరియొకవస్తువునుకుదవయుంచవలసినది. ౫౮

మూ. { ఆధేస్స్వీకరణాత్సిద్ధీరక్ష్యమాణోప్యసారతామ్ । యా
తశ్చేదన్యఆధేయోధనభాగ్వాధనీభవేత్ ॥౫౯॥ ** }

వ్యా॥ అపిచ-ఆధేరితి॥ ఆధేర్గోప్యస్యభోగ్యస్యచ- స్వీకరణాదుపభోగాదాధిగ్రహణసిద్ధిః- నసాక్షిలేఖనమాత్రేణ- నాప్యుద్దేశమాత్రేణ- యథాహనారదః॥ ఆధిస్తుద్వివిధఃప్రోక్తోజంగమస్థావరస్తథా। సిద్ధిరస్యోభయస్యాపిభోగోయద్యస్తినాన్యథేతి- అస్యచఫలం ఆధౌప్రతిగ్రహేక్రీతేపూర్వాతుబలవత్తరేతి- యాస్వీకారాంతా క్రియాసాపూర్వాబలవతీ-స్వీకారరహితాతుపూర్వాపినబలవతీతి- సచాధిఃప్రయత్నేనరక్ష్యమాణోపికాలవశేన యద్యసారతామవికృతఏవ సవృద్ధికమూలద్రవ్యాపర్యాప్తతాంగతస్తదాఽధిరన్యఃకర్తవ్యః - ధనినేవాధనందేయం- రక్ష్యమాణోప్యసారతామితివదతాఆధిఃప్రయత్నేనరక్షణీయోధనినేతిజ్ఞాపితం॥ ౫౯

తా॥ దాచునట్లుకుదవయుంచినవస్తువునుగాని అనుభవించునట్లుకుదవయుంచినవస్తువునుగాని అప్పిచ్చినవాఁడుతనస్వాధీనముచేసుకొన్నపక్షమందేఆకుదవయతనికి సిద్ధించును గాని సాక్షులుపత్రము మొదలగు కేవలసాధనములచేత నేసిద్ధించదు॥ ——

అప్పిచ్చువాఁడు కుదవవ స్తువునుస్వాధీనముచేసు కొనవలెను.

కుదవయుంచుకొన్నవాఁడావస్తువుమజాగ్రత్తతోఁగాపాడుచుండినను ఆవస్తువువడ్డితోఁగూడినతనయప్పునకు చాలనిదైపోయినపక్షమందు అప్పుతీసుకొన్నవాఁడు మఱియొకవస్తువునుకుదవయుంచవలయును లేనిపక్షమందుదానిమీఁది యప్పైనఁదీర్చవలయును-ఇట్లుచెప్పుటచేతనప్పిచ్చినవాఁడు కుదవసొత్తు నతిజాగ్రత్తతోఁగాపాడవలయునని తెలియవచ్చుచున్నది॥ ౫౯

అప్పిచ్చిన వాఁడు కుదవ సొమ్మునుగాపాడవలెను

మూ. { చరిత్రబంధకకృతం సవృద్ధ్యాదాపయేద్ధనం । సత్యం
కారకృతంద్రవ్యంద్విగుణంప్రతిదాపయేత్ ॥**౬౦॥ }

వ్యా॥ ఆధిఃప్రణశ్యేద్ద్విగుణఇత్యస్యాపవాదమాహ॥ చరిత్రేతి॥ చరిత్రంశోభనాచరితం-చరిత్రేణబంధకం చరిత్రబంధకం- తేనయద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతంపరాధీనంవాకృతం- ఏతదుక్తంభవతి - ధనినస్స్వేచ్ఛాశయత్వేన బహుమూల్యమపిద్రవ్యమాధీకృత్యాధమర్ణేనాల్పమేవద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం - యదివాఽధమర్ణస్వేచ్ఛాశ

యత్వే నాల్పమూల్యమాధింగృహీత్వా బహుద్రవ్యమేవధనినాధమర్ణాధీనంకృతమితి- తద్ధనంసవృద్ధ్యా సహదాపయేత్ - అయమాశయః- ఏవంరూపంబంధకంద్విగుణీభూతేపిద్రవ్యేననశ్యతి - కింతు ద్విగుణమేవద్రవ్యందాతవ్యమితి- తథాసత్యంకారకృతం-కరణంకారఃభావేఘఞ్ - సత్యస్యకారస్సత్యంకారః-కారేసత్యాగతస్యేతిముమ్- సత్యంకారేణకృతంసత్యంకారకృతం- అయమభిసంధిః - యదాబంధకార్పణసమయవివేత్థం పరిభాషితంద్విగుణీభూతేపిద్రవ్యేమయాద్విగుణంద్రవ్యమేవదాతవ్యం- నాధినాశఇతి- తదాపిద్విగుణందాపయేదితి- అన్యోన్యస్యార్థః- చరిత్రమేవబంధకంచరిత్రబంధకం చరిత్రశబ్దేనగంగాస్నానాగ్నిహోత్రాదిజనితమపూర్వముచ్యతే-యత్రతదేవాధీకృత్యయద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతంతత్రతదేవద్విగుణీభూతందాతవ్యంనాధినాశఇతి - అధిప్రసంగాదన్యదుచ్యతే- సత్యంకారకృతమితి- క్రయవిక్రయాదివ్యవస్థానిర్వాహాయయదంగులీయకాదిపరహస్తేకృతంతద్వ్యవస్థాతిక్రమేణద్విగుణందాతవ్యం- తత్రాపియేనాంగులీయకాద్యర్పితంసఏవచేద్వ్యవస్థామతివర్తతే తేన తదేవహాతవ్యం- ఇతరశ్చేద్వ్యవస్థాతివర్తీతదాతదేవాంగులీయకాదిద్విగుణంప్రతిదాపయేదితి॥ ౬౦

తా॥ అప్పుతీసుకొన్న ద్రవ్యమువడ్డితోద్విగుణమైనను కుదవవస్తువునందుఅప్పిచ్చినవానికిస్వత్వముకలుగనివిషయము॥ అప్పిచ్చువాఁడుమిక్కిలి మంచిమనసుగలవాఁడను నమ్మికచేతనప్పుతీసుకొనువాఁడుమిక్కిలివెలగలవస్తువునుకుదవయుంచిదానివెలలోసగమునకంటెతక్కువపయికమప్పుతీసుకొన్నపక్షమందుఆఋణద్రవ్యమువడ్డితోద్విగుణమైననుఅప్పిచ్చినవాఁడుతానిచ్చినద్రవ్యమునకురెట్టింపుద్రవ్యమునుదీసుకొనవలసినదేకానికుదవయుంచినవస్తువునుదీసుకొనఁగూడదు- అప్పుతీసుకొనువాఁడుమిక్కిలిన్యాయప్రవర్తనగలవాఁడనునమ్మకముచేతకొంచెమువెలగలవస్తువునుకుదవయుంచుకొనిదానివెలలోసగముకంటెనధికముగనప్పిచ్చియున్నపక్షమందు ఆఋణద్రవ్యమువడ్డితోఁగూడకుదవసొమ్ము వెలకంటె హెచ్చైనేనిప్రభువాఋణద్రవ్యమునప్పిచ్చినవానికివడ్డితోనిప్పించవలసినదిగానికుదవసొమ్ముతోచెల్లుపెట్టఁగూడదు॥ నేనుతీసుకొన్నద్రవ్యమువడ్డితోద్విగుణమైనపిమ్మటనైననువావల్లనీద్విగుణద్రవ్యమునుదీసికొనవలసినదేకానికుదవసొమ్ము నెత్తుకొనఁగూడదని యప్పిచ్చువానితో నప్పుతీసుకొనువాఁడు మాటలాడుకొని యున్నపక్షమందు అప్పిచ్చినవాఁడుకుదవసొమ్మునుదీసుకొనఁగూడదు॥ —— దీనికి మఱియొక యర్థమును జెప్పవచ్చును- గంగాస్నానము మొదలగుపుణ్యకార్యములఫలములను కుదవయుంచుకొని యిచ్చినఅప్పువడ్డితోద్విగుణమైనను-పిమ్మటఆద్విగుణద్రవ్యమునిచ్చినప్పుడుఆపుణ్యఫలమునువదిలిపెట్టవలసినదేకానిఅప్పిచ్చినవాఁడాద్రవ్యమునుదీసికొనక పుణ్యఫలమునుతనదిగాఁజేసుకోఁగూడదు॥ ——— కుదవప్రస్తావముమీఁద మఱియొక విషయముచెప్పఁబడుచున్నది॥ ఏదైననొకసరకొప్పందముచేసుకొనిసంచకరమునకుగానుంగరము మొదలైనవేవైననిచ్చినపక్షమందా సంచకరముతీసుకొన్నవాఁడా యొప్పందమునకుతిరుగఁబడెనా రెండంతలుగనీవలయును- సంచకరమిచ్చినవాఁడేతిరుగఁబడెనా తానిచ్చిన సంచకరమునువిడిచిపెట్టవలయును॥ ౬౦

ఋణద్రవ్యముద్విగుణమైనను కుదవసొమ్మునందప్పిచ్చిన వానికిస్వత్వము లేకుండుట.

పుణ్య ఫలములను కుదవయుంచువిషయము.

సంచకరమిచ్చినవిషయము.

మూ॥ { ఉపస్థితస్య మోక్తవ్య ఆధిఃస్తేనోన్యథాభవేత్ । ప్ర
యోజకేసతిధనంకులేన్యస్యాధిమాప్నుయాత్ ॥౬౧ }

వ్యా॥ కించ- ఉపస్థితస్యేతి ॥ ధనదానేనాధిమోక్షణాయోపస్థితస్యాధిర్మోక్తవ్యోధనినా - నవృద్ధిలోభేన స్థాపయితవ్యః- అన్యథాఅమోక్షణే- స్తేనశ్చోరవద్దండ్యోభవేత్ - అసన్నిహితేపునఃప్రయోక్తరికులే తదాప్తహస్తే సవృద్ధికంధనంనిధాయాధమర్ణస్స్వకీయంబంధకంగృహ్ణీయాత్ ॥ ౬౧

తా ॥ కుదవయుంచినవాఁడుచెల్లింపవలసినద్రవ్యమును తెచ్చిఆద్రవ్యముతీసుకొనికుదవవస్తువునిమ్మనియడిగినప్పుడు కుదవయుంచుకొన్నవాఁడుఅభ్యంతరముచేయక పూ

కుదవయుంచినవాఁడును

కల విడిపించుకొను రీతి

దలచేయవలసినది - వడ్డియందాశవలన నభ్యంతరము చేసినపక్షమందు దొంగవలెదం డనార్హుఁడగును - అప్పిచ్చినవాఁడు లేనిపక్షమందతనియొక్క పుత్రులయొద్ద నతనికీవలసిన రూకలిచ్చి కుదవయుంచినవాఁడు కుదవవస్తువును విడిపించుకోవలసినది॥ ౬౧

మూ. తత్కాలకృతమూల్యోవా తత్ర తిష్ఠేదవృద్ధికః॥ ౬౨॥

వ్యా॥ అథప్రయోక్తాప్యసన్నిహిత స్తదాప్తాశ్చధనస్య గ్రహీతారోనసంతియదివా అసన్నిహితేప్రయోక్త ర్యాధివిక్రయేణధనదిత్సాధమర్ణస్యతత్ర కింకర్తవ్యమిత్యపేక్షితఆహ॥ తదితి॥ తస్మిన్కాలేయత్తస్యాధేర్మూల్యం తత్పరికల్ప్యతత్రైవధనినితమాధింవృద్ధిరహితంస్థాపయేదతఊర్ధ్వంతద్ధనంనవర్ధతే - యావద్ధనీధనంగృహీత్వాత మాధింముంచతి - యావద్వాతన్మూల్యద్రవ్యమృణినేప్రవేశయతి॥ ౬౨

తా॥ అప్పిచ్చినవాఁడును వానియొక్క పుత్రులును లేనిపక్షమందును కుదవయుంచినవానికాకు దవసొమ్మునమ్మియప్పుతీర్పవలసినదని యిచ్ఛగలిగినపుడప్పిచ్చినవాఁడు లేనిపక్షమందు ను జరగవలసినక్రమమెట్లనిన - అప్పుతీర్చవలసినవాఁడు రూకలుతెచ్చినపుడప్పిచ్చిన వాఁడును వానియొక్క పుత్రులును లేనిపక్షమందాదినమువఱకే యాయప్పునకు వడ్డియేర్పర చగా నామొత్తమెంతయగుచున్నదో యంతే తీసుకొని యతనికుదవసొమ్మును విడదలచే యవలసినదే కానిపిమ్మట వడ్డికట్టఁగూడదు॥ ——కుదవవస్తువు నమ్మి యప్పుతీర్పవల యుననియప్పుతీసుకొన్నవాఁడువచ్చినపుడప్పిచ్చినవాఁడు లేనిపక్షమున నప్పుడాకుదవ సొమ్ము యెంత వెలకు విక్రయమగునో యావెలను - నాఁటివఱకే వడ్డి మొదలు మొత్తము చే సియామొత్తమునకు చెల్లుపెట్టుకొనవలసినదే కాని పిమ్మట వడ్డి పెంపఁగూడదు॥ ౬౨॥

అప్పుతీర్చ వచ్చినపుడప్పిచ్చిన వాఁడు లేకయభ్యంతరమైనవిషయము

కుదవ యుంచిన వాఁడా సొమ్ము నమ్మి యప్పుతీర్ప వలెననివచ్చినపుడుధని లేనిపక్షమందు.

మూ. వినాధారణకాద్వాపివిక్రీణీతససాక్షికమ్॥ ౬౩॥

వ్యా॥ యదాతుద్విగుణీభూతేపిధనేద్విగుణంధనమేవగృహీతవ్యంనత్వాధినాశఇతి విచారితమృణగ్రహణకా లపేవతదాద్విగుణీభూతేద్రవ్యే - అసన్నిహితేచాధమర్ణేధనినాకింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ వినేతి॥ ధారణకాదధమ ర్ణాద్వినాఅధమర్ణేఅసన్నిహితేసాక్షిభిస్తదాప్తైశ్చసహితమాధింవిక్రీయతద్ధనంగృహ్ణీయాద్ధనీ - వాశబ్దోవ్యవ స్థితవికల్పార్థః - యదర్ణగ్రహణకాలేద్విగుణీభూతేపిధనే ధనమేవ గృహీతవ్యం నత్వాధినాశఇతి నవిచారితం త దా - ఆధిఃప్రణశ్యేద్ద్విగుణఇత్యాధినాశః - విచారితేత్వయంపక్షఇతి॥ ౬౩

తా॥ రెండంతలధనము చెల్లించుకొనవలసినదే గాని కుదవయుంచిన సొమ్మునప్పిచ్చిన వాఁడుతనదిగాఁజేసుకోఁగూడదని మాటలాడుకొని యిచ్చినయప్పువిషయమందప్పుతీ సుకొన్నధనము వడ్డితో రెండంతలైనపిమ్మట కుదవయుంచినవాఁడు దగ్గిర లేనిపక్షమందు వానియొక్క పుత్రులను సాక్షులను కూడనుంచుకొని యాకుదవవస్తువును విక్రయించి తనకుచే రవలసినద్రవ్యమును తానుదీసుకొనవలసినది॥ ౬౩

అప్పువడ్డితో రెండంతలైన నుద్రవ్యమే తీసుకొనికుద వవిడుదలచేయునట్లు నిర్ణయముగలిగియుండెనేని.

మూ. {యదాతుద్విగుణీభూతమృణమాధౌతదాఖలు। మో
చ్య ఆధిస్తదుత్పన్నే ప్రవిష్టేద్విగుణేధనే॥ ౬౩॥ **}

వ్యా॥ భోగ్యాధౌవిశేషమాహ॥ యదేతి॥ యదాప్రయుక్తంధనంస్వకృతయావృద్ధ్యా ద్విగుణీభూతంతదా ఆధౌకృతేతదుత్పన్నే ఆధ్యుత్పన్నే ద్రవ్యేద్విగుణేధనినఃప్రవిష్టేధనినాధిర్మోక్తవ్యః - యదివాఆదావేవాధౌదత్తే ద్విగుణీభూతేద్రవ్యేత్వయాధిర్మోక్తవ్యఇతి పరిభాషయా కారణాంతరేణవా భోగాభావేనయదాద్విగుణీభూత మృణంతదాధౌభోగార్థంధనినిప్రవిష్టేతదుత్పన్నే ద్రవ్యేద్విగుణేసత్యాధిర్మోక్తవ్యః - అధికోపభోగే తదపిదే యం - సర్వథాసవృద్ధికమూల్యాపాకరణార్థాధ్యుపభోగవిషయమిదంవచనం - తమేనంతుయాధిమాచక్షతేలా భకాలే యత్రతువృద్ధ్యర్థఏవాధ్యుపభోగఇతిపరిభాషా - తత్రద్వైగుణ్యాతిక్రమేపియావన్మూల్యదానం తావదుప భోగ ఏవాధిః - ఏతదేవస్పష్టీకృతంబృహస్పతినా - ఋణీబంధమవాప్నుయాత్ - ఫలభోగ్యంపూర్ణకాలం ద

త్వాద్ద్రవ్యంచసామకం। యదిప్రకర్షితంతత్స్యాత్తదానధనభాగ్ధనీ। ఋణీచనలభేద్బంధంపరస్పరమతంవినేతి॥ అస్యార్థః॥ఫలంభోగ్యంయస్యాసౌఫలభోగ్యోబంధఆధిః - సచద్వివిధస్సవృద్ధికమూల్యాపకరణార్థో-వృద్ధిమాత్రాపాకరణార్థశ్చ - తత్రచసవృద్ధికమూల్యాపకరణార్థంబంధం - పూర్ణకాలంపూర్ణఃకాలోయస్యాసౌపూర్ణకాలస్తమాప్నుయాద్ఋణీ - యదాసవృద్ధికంమూల్యంఫలద్వారేణధనినఃప్రవిష్టం తదాబంధ మవాప్నుయాదిత్యర్థః - వృద్ధిమాత్రాపాకరణార్థంతుబంధంసామకందత్వాప్రాప్నుయాద్ఋణీ - సమంమూల్యం సమమేవసామకం - అస్యాపవాదమాహ - యదిప్రకర్షితంతత్స్యాదితి - తద్బంధకంప్రకర్షితమతిశయితంవృద్ధేరప్యధికఫలంయదిస్యాత్తదానధనభాగ్ధనీ - సామకంనలభేతధనీనేమూల్యమదత్త్వైవఋణీబంధమవాప్నుయాదిలియావత్ - అథాప్రకర్షితంతద్బంధకం వృద్ధయేప్యపర్యాప్తం తదాసామకం దత్వాపి బంధకం నలభేతాధమర్ణః - వృద్ధిశేషమపిదత్త్వైవలభేతేత్యర్థః - పునరుభయత్రాపవాదమాహ పరస్పరమతంవినేతి - ఉత్తమర్ణాధమర్ణయోః పరస్పరానుమత్యభావేయదిప్రకర్షితమిత్యాద్యుక్తం - పరస్పరానుమతౌతూత్కృష్టమపి బంధకం యావన్మూల్యదానం తావదుపభుఙ్క్తే ధనీ - నికృష్టమపిమూల్యమాత్రదానేనైవాధమర్ణోఽపిలభతఇతి॥ ౬౩

తా॥ ఫలముననుభవింపుచుండునట్లుంచినకుదవయందలికొన్ని భేదములుచెప్పఁబడుచున్నవి ॥ అప్పిచ్చినద్రవ్యమునిర్ణయింపఁబడినవడ్డితోఁగూడ రెండంతలైనపుడుఒకకుదవ యుంచినపక్షమందాకుదవయుంచినభూమి మొదలగుదానియందుత్పన్నమగు ఫలమువల్ల - వడ్డితోద్విగుణమైయున్నయాయప్పనుతీర్చుకొనికుదవనువదిలిపెట్టవలసినది - లేక అప్పుతీసుకొన్నపుడే కుదవయుంచియున్నధనముద్విగుణముకాఁగానేఅప్పుతీర్చికుదవవిడిపించుకొనునట్లునిబంధనగలిగియుండుటచేతఁగానిమఱియొకకారణముచేతఁగానిఅప్పిచ్చినవాఁడుకుదవయుంచుకొన్నభూమ్యాదుల ఫలము ననుభవింపకుండి అప్పువడ్డితోద్విగుణమైనపిమ్మటననుభవింపసాగినను ఆద్విగుణద్రవ్యముచెల్లఁగానేకుదవనువదిలిపెట్టవలసినది - ద్విగుణద్రవ్యమునకంటెనధికముగాఫలముననుభవించినపక్షమందుదానిమఱలనీవలసినది - ఇదిఅసలును వడ్డియును ఫలమువల్లఁదీర్చుకొనునట్లునిర్ణయించుకొనియుంచినకుదవవిషయము - దీనినిఆయకమనిఅడమానమనిచెప్పుచుందురు ॥ కుదవయుంచినదానియందుత్పన్నమగుఫలమునువడ్డికిఁగాఁజెల్లుపెట్టుకొమ్మనియుంచినకుదవనుఅసలుద్రవ్యమునిచ్చినపుడేవదిలిపెట్టవలసినది - ఈవిషయముబృహస్పతిచేతఁదేటపఱుపఁబడియున్నది - అదియెట్లనగ - వడ్డియుఅసలునుఫలమువల్లతీర్చుకొనునట్లుకుదవయుంచినభూమ్యాదులనుఅడిగీరగానేకుదవయుంచినవానికివదలవలసినది - కుదవయుంచినభూమ్యాదులయందుఁగలిగినఫలమువడ్డికిఁగాననుభవింపుచుండుమనియుంచినకుదవయందుఁగలిగినఫలము వడ్డీకంటెనధికముగనుండెనేని అదిఅసలునకుచెల్లువచ్చును - ఆఫలమువడ్డీకేచాలనిపక్షమందావడ్డీశేషమును అసలునురాఁబట్టుకొనియాకుదవనువిడిచిపెట్టవలసినది ॥ అయితేకుదవయుంచునపుడుఆభూమ్యాదులయందుత్పన్నమగుఫలము ఋణద్రవ్యపువడ్డీకంటెహెచ్చయినను తక్కువయినను ఆవడ్డీకేసరియగుచుండవలసినదనినిర్ణయముగలిగియున్నయెడలఆనిర్ణయప్రకారముజరగవలసినదిగనుక అపుడా యప్పుతీసుకొన్నవాఁడు అసలుద్రవ్యమును చెల్లించినపుడుఅభ్యంతరము చెప్పకకుదవనువిడుదలచేయవలసినది ॥ ౬౩

ఆయకముంచినవిషయము

వడ్డికిచెల్లుగా ఫలముననుభవించువిషయము.

ఋణాదానప్రకరణమాయెను - * ఇఁకనుపనిధిప్రకరణము.

మూ. { భాజనస్థమనాఖ్యాయహస్తేన్యస్యయదర్ప్యతే। ద్ర
వ్యంతదౌపనిధికంప్రతిదేయంతథైవతత్ ॥ ౬౪ ॥** }

వ్యా॥ అథోపనిధింప్రత్యాహ॥ భాజనేతి॥ నిక్షిప్తస్యద్రవ్యస్యాధారభూతంద్రవ్యాంతరంభాజనంకరండకాది - తత్స్థంభాజనస్థంయద్ద్రవ్యంరూపసంఖ్యాదివిశేషమనాఖ్యాయాకథయిత్వా ముద్రితమన్యస్యహస్తేరక్షణార్థంవిశ్రంభాదర్ప్యతేస్థాప్యతేతద్ద్రవ్యమౌపనిధికముచ్యతే - యథాహనారదః - అసంఖ్యాతమవిజ్ఞాతం సముద్రంయన్నిధీయతే। తజ్జానీయాదుపనిధింనిక్షేపంగణితంవిదురితి॥ ప్రతిదేయంతథైవతత్ - యస్మిన్స్థాపితంతేనైవయథా[illegible]

ర్వం ముద్రాదిచిహ్నితమర్పితం తత్తథైవస్థాపకాయ ప్రతిదేయం ప్రత్యర్పణీయం॥ ౧౮౪

తా॥ ఇఁక మీఁదనుపనిధివిషయము చెప్పఁబడుచున్నది ॥ ఏద్రవ్యమైనను బరణి చొంబు మొదలగు దానియందుంచి లకోటాచేసి ముద్రవేసి నమ్మికవల్ల దీనిఁగాపాడి మరల నేనడిగినపుడిమ్మని యొకని యొద్దనుంచఁబడునో అదియుపనిధియనంబడును । ఎంచి దాచనుంచినద్రవ్యమును నిక్షేపమనంబడును- ఇట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది - దానినుంచుకొన్నవాఁడా ముద్రను చెఱపక కాపాడి యుంచిన వాఁడడిగినపుడు అట్లే మరల వానికొసఁగవలయును. ౧౮౪

బరణి మొదలగు దానియందుంచి ముద్రించి డాఁచనుంచిన విషయము.

మూ. నదాప్యోపహృతం తత్తు రాజదైవికతస్కరైః॥ ౧౮౫ ॥

వ్యా॥ ప్రతిదేయమిత్యస్యాపవాదమాహ॥ నదాప్యఇతి ॥ తముపనిధిం రాజ్ఞాదైవేనోదకాదినా- తస్కరైర్వా అపహృతం నష్టం నదాప్యోసౌయస్మిన్నుపనిహితం ద్రవ్యం తద్ధనేనైవ ద్రవ్యం నష్టం- యదిజిహ్మకారితం నభవతి- యథాహ నారదః॥ గ్రహీతుస్సహయో ర్థేన నష్టో నష్టస్స దాయినః। దైవరాజకృతే తద్వన్న చేత్తజ్జిహ్మకారితమితి॥ ౧౮౫ ॥

తా॥ అట్టిదానిమఱలనీయనక్కఱలేని విషయము॥ దైవోపద్రవము చేతఁగాని రాజోపద్రవము చేతఁగాని దొంగలచేతఁగాని ఉపనిధి పోయినపక్షమందు దానినుంచుకొన్నవాఁడుంచినవానికిమఱలనీయనక్కఱలేదు- ఆయుపద్రవము ఉంచుకొన్నవాని కపటమువలనఁగలిగియుండెనా అప్పుడు మఱలనిచ్చుటకతఁడుబాధ్యుఁడుగా నేయుండును-ఇట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౮౫

పైనఁజెప్పినరీతినుంచఁబడిన దాఁపుడుసొమ్మునక్కఱ పాయమువచ్చె నేని.

మూ. భ్రేషశ్చేన్మార్గితేదత్తే దాప్యోదండంచ తత్సమం॥ ౧౮౬ ॥

వ్యా॥ అస్యాప్యపవాదమాహ॥ స్వామినామార్గితేయాచితే యదినదదాతి- తదాతదుత్తరకాలం యద్యపి రాజాదిభిర్భ్రేషో నాశస్సంజాతస్తథాపి తద్ద్రవ్యం మూల్యకల్పనయాధనినే గ్రహీతాదాప్యః - రాజ్ఞేచ తత్సమం దండం॥

తా॥ అట్టియుపనిధినుంచినవాఁడువచ్చియడిగినపుడిచ్చుటకభ్యంతరము చేసిన పక్షమందు పిమ్మట నది పైనఁజెప్పిన దైవాద్యుపద్రవముల చేత నష్టమైనను రాజవర్యుండానిధిగ్రాహకునివలన దాని వెలను ఉంచినవానికిప్పించి దాని వెలకు సరియైనరూకల నపరాధముగాఁదానుతీసుకొనవలసినది॥ ౧౮౬

అట్టిదాఁపుడుద్రవ్యమునడిగినపుడియ్యనిపక్షమందు.

మూ. ఆజీవం స్వేచ్ఛయాదండ్యో దాప్యస్తంవాపి సోదయమ్॥ ౧౮౭ ॥

వ్యా॥ భోక్తారం ప్రత్యాహ॥ ఆజీవన్నితి॥ యస్స్వేచ్ఛయాస్వామ్యననుజ్ఞయోపనిహితం ద్రవ్యమాజీవత్యుపభుఙ్క్తే-వ్యవహరతివా ప్రయోగాదినాలాభార్థం - అసావుపభోగానుసారేణలాభానుసారేణచ దండ్యః తంచోపనిధింసోదయముపభోగేసవృద్ధికం వ్యవహారేసలాభం ధనినేదాప్యః- వృద్ధిప్రమాణంచ కాత్యాయనేనోక్తం ॥ నిక్షేపం వృద్ధిశేషంచ క్రయం విక్రయమేవచ । యాచ్యమానోనచేద్దద్యాద్వర్ధతే పంచకంశతమితి॥ఏతచ్చభక్షితే ద్రష్టవ్యం॥ ఉపేక్షాజ్ఞాననష్టేతు తేనైవవిశేషోదర్శితః। భక్షితం సోదయం దాప్యస్సమం దాప్యఉపేక్షితం । కించిన్న్యూనం ప్రదాప్యస్స్యాద్ద్రవ్యమజ్ఞాననాశితమితి- కించిన్న్యూనం చతుర్థాంశహీనం॥ ౧౮౭

తా॥ డాఁచనుంచినద్రవ్యమును ఉంచినవానియనుమతి లేక అనుభవించినను వ్యాపారము చేయుటకుపయోగపఱచుకొన్నను ప్రభువు వానిలాభమునకుఁదగినదండనవిధించి అనుభవించినపక్షమందు వడ్డితోడను వ్యాపారము చేసియున్న పక్షమందు లాభముతోడను.దాచనుంచినవానికిప్పింపవలయును- దీనికివడ్డియెంతయనిన- డాఁపుడుద్రవ్యమును - వడ్డిగానిలిచియున్న ద్రవ్యమును- కొన్నసొమ్ము వెలను - అమ్మినసొమ్మును - వీనినిఅడిగినప్పుడీని పక్షమందు నూటికిఅయిదువంతునవడ్డి పెరుగుననికాత్యాయనులచేఁజెప్పఁబడియున్నది- ఈ చెప్పినఅనుభవించియియ్యనివానివిషయము ఉంచుకొన్నవానియుపేక్షచేత ద్రవ్యనాశముగలిగియున్న పక్షమందసలు మాత్రమిప్పించవలసినదనియు - తెలి

డాఁపుడు ద్రవ్యము ననుభవించిన పక్షమందు

యమిచేత ద్రవ్యనాశముకలిగినపక్షమందు అసలులోనాలవపాలు త్రోసివుచ్చేసికడమ ద్రవ్యమిప్పించవలయుననియు నాకాత్యాయనులేచెప్పియున్నారు॥ ౬౫

మూ॥ యాచితాన్వాహితన్యాసనిక్షేపాదిష్వయంవిధిః॥ ౬౬॥

వ్యా॥ ఉపనిధేర్ధర్మాన్యాచితాదిష్వతిదిశతి॥ యాచితేతి ॥ వివాహోద్యుత్సవేషువస్త్రాలంకరణాదియాచిత్వానీతంయాచితం- యదేకస్యహస్తేనిహితంద్రవ్యం తేనాప్యనుపశ్చాదన్యస్యహస్తేస్వామినే దేహీతినిహితం యత్తదన్వాహితం- న్యాసోనామ- గృహస్వామినేదర్శయిత్వాతత్పరోక్షమేవగృహజనహస్తేప్రక్షేపోగృహస్వామినే సమర్పణీయమితి- సమక్షంతుసమర్పణంనిక్షేపః- ఆదిశబ్దేనసువర్ణకారాదిహస్తేకటకాదినిర్మాణాయన్యస్తస్య సువర్ణాదేఃప్రతిన్యాసస్యపరస్పరప్రయోజనాపేక్షయా త్వయేదంమదీయంరక్షణీయంమయేదంత్వదీయంరక్ష్య తఇతిన్యస్తస్యగ్రహణం- యథాహ నారదః॥ ఏషఏవవిధిర్దృష్టోయాచితాన్వాహితాదిషు । శిల్పిషూపనిధౌన్యాసే ప్రతిన్యాసేతథైవచేతి- ఏతేషుయాచితాదిష్వయంవిధిరుపనిధేర్యఃప్రతిదానాదివిధిస్సఏవవేదితవ్యః॥ ౬౬

తా॥ యాచితమనఁగాఎరువుదీసుకొన్నసొమ్ము - అన్వాహితమనఁగాఒకఁడుదెచ్చినసొమ్మునతఁడుమఱియొకనిచేత ఆసొమ్ముగలవానికొప్పగింపుమని యిచ్చినది - న్యాసమనఁగా ఇంటివానికొప్పగింపుమనియాయింటనుండువారిచేతనిచ్చినది- నిక్షేపమనఁగా లెక్కించి యొకనికొగ్గిరమంచినద్రవ్యము- ఆదిశబ్దమువలన భూషణములుచేయనగసాలవానికొద్దనిచ్చినద్రవ్యము - ఇద్దరుచేరియొకరిసొత్తునొకరు కాపాడునట్లుమాటలాడుకొనియుంచుకొన్నది వీనికన్నిటికినిమఱలనొప్పగింపుక్రమము పూర్వశ్లోకమందు ఉపనిధికిచెప్పినట్లేయనియెఱుఁగవలయును - ఇట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౬౬

ఎరవుసొమ్ము మొదలగు వానికినిదియెక్రమము.

—❁ నిక్షేపప్రకరణముముగిసెను- ఇఁకసాక్షిప్రకరణము. ❁—

అవతారికా॥ ప్రమాణంలిఖితంభుక్తిస్సాక్షిణశ్చేతికీర్తితమిత్యుక్తం తత్రభుక్తిర్నిరూపితా - సంప్రతిసాక్షిస్వరూపంనిరూప్యతే- సాక్షీచసాక్షాద్దర్శనాచ్ఛ్రవణాచ్చభవతి- యథాహమనుః॥ సమక్షదర్శనాత్సాక్ష్యంశ్రవణాచ్చైవసిధ్యతీతి॥ సచద్వివిధః కృతోకృతశ్చేతి - సాక్షిత్వేననిరూపితఃకృతః - అనిరూపితోఽకృతః - తత్రకృతఃపంచవిధోఽకృతశ్చషడ్విధఇతి సాక్ష్యేకాదశవిధః- యథాహ నారదః॥ ఏకాదశవిధస్సాక్షీశాస్త్రేదృష్టోమనీషిభిః । కృతఃపంచవిధోజ్ఞేయోఽకృతష్షడ్విధఉచ్యతే। తేషాంచభేదస్తేనైవదర్శితః॥లిఖితఃస్మారితశ్చైవయదృచ్ఛాభిజ్ఞఏవచ। గూఢశ్చోత్తరసాక్షీచసాక్షీపంచవిధఃకృతఇతి । లిఖితాదీనాంచస్వరూపంకాత్యాయనేనోక్తం-అర్థినాస్వయమానీతోయోలేఖ్యేసన్నివేశ్యతే। ససాక్షీలిఖితోనామస్మారితఃపత్రికాదృతఇతి॥ స్మారితఃపత్రకాదృతఇత్యస్యవివరణం తేనైవకృతం- యస్తుకార్యప్రసిద్ధ్యర్థందృష్ట్వాకార్యంపునఃపునః । స్మార్యతేచార్థినాసాక్షీ సస్మారితఇహోచ్యతఇతి॥ యస్తుయదృచ్ఛయాగతస్సాక్షీవిధీయతే- సయదృచ్ఛాభిజ్ఞః- అనయోఃపత్రానారూఢత్వేపిభేదస్తేనైవదర్శితః॥ ప్రయోజనార్థమానీతఃప్రసంగాదాగతశ్చయః। ద్వౌసాక్షిణౌత్వలిఖితౌపూర్వపక్షస్యసాధకావితి- తథా- అర్థినాస్వార్థసిద్ధ్యర్థంప్రత్యర్థివచనంస్ఫుటం। యశ్శ్రావ్యతేస్థితోగూఢోగూఢసాక్షీసఉచ్యతఇతి- తథా- సాక్షిణామపియస్సాక్ష్యముపర్యుపరిభాషతే। శ్రవణాచ్ఛ్రావణాద్వాపిససాక్ష్యుత్తరసంజ్ఞితఇతి - షడ్విధస్యాప్యకృతస్యభేదోనారదేనదర్శితః - గ్రామశ్చప్రాడ్వివాకశ్చ రాజాచ వ్యవహారిణాం ।కార్యేష్వధికృతోయస్స్యాదర్థినాప్రహితశ్చయః । కుల్యాఃకులవివాదేషువిజ్ఞేయాస్తేపిసాక్షిణఇతి - ప్రాడ్వివాకగ్రహణం లేఖకసభ్యోపలక్షణార్థం లేఖకఃప్రాడ్వివాకశ్చసభ్యాశ్చైవానుపూర్వశః । నృపేపశ్యతితత్కార్యం సాక్షిణస్సముదాహృతాఇతి॥

తా॥ ప్రమాణమనఁగానొకకార్యముజరిగినదనుటకుఁగలిగియుండుసాధనము - అట్టిప్రమాణము- వ్రాతయనియు. అనుభవమనియు. సాక్షులనియు . మూఁడువిధములుగానుండఁగను - అందనుభవస్వరూపమును ముందే తెలుపఁబడియె - ఇచటసాక్షులస్వరూపముతెలుపఁబడుచున్నది॥

సాక్షి స్వరూపమును దె

లుపుట.

సాక్షి ఒకకార్యముజరుగఁగాఁజూచినవాఁడనియు-వినినవాఁడనియు రెండువిధములుగానుండును- ఇట్లుమనువుచేఁజెప్పఁబడియున్నది । ఇందొకరొకరికి మరల రెండుభేదములుగలవు- నిర్ణయించుకోఁబడినవాఁడు నిర్ణయించుకోఁబడనివాఁడు -అని।వీరియందునిర్ణయించుకోఁబడినసాక్షి అయిదువిధంబులుగానుండును- నిర్ణయించుకోఁబడనిసాక్షియాఱువిధములుగానుండును- ఈరీతిగాసాక్షిపదకొండువిధములుగానుండును॥ —— నిర్ణయించుకోఁబడిన అయిదువిధముల సాక్షులకుఁగల భేదంబులు కాత్యాయనాదులచేవివరింపఁబడియున్నది- అదియెట్లనిన। పత్రము వ్రాయించుకొను వానిచేఁబిలువఁబడివచ్చిపత్రమందు చేవ్రాలుచేసినవాఁడు లిఖితసాక్షియనంబడును ౧ । జరిగినకార్యముబైలుపడియుండవలయుననుతలంపుచేత కార్యార్థియైనవాఁడొకనిఁబిలిచియీజరిగినకార్యమునునీవుమఱువవలదని పలుమాఱుచెప్పి నేని అట్లుచెప్పఁబడి యెఱిఁగినసాక్షి స్మారితుఁడనంబడును ౨ । తనంతటవచ్చిజరిగినకార్యమును కార్యార్థి దెలుపఁగా నెఱిఁగినసాక్షియదృచ్ఛాభిజ్ఞుఁడనంబడును ౩ । వాది తనవ్యవహారముసిద్ధించుటకై యొకనిఁబిలుచుకొనివచ్చి దాఁచియుంచి తాను ప్రతివాదితో నాడుమాటలు వినుచుండుమన్నపక్షమందట్లుదాగియుండివ్యవహారము నెఱిఁగినవాఁడు గూఢసాక్షియనంబడును ౪ । సాక్షులు గుత్తెఱిఁగినసంగతివినియుండిగాని సాక్షులచేవినుపింపఁబడియుండిగాని సాక్షులమీఁదసాక్ష్యముఁబలుకువాఁడు ఉత్తరసాక్షి యనంబడును ౫ ॥

నిర్ణయించుకోఁబడినసాక్షులైదువిధములవారు

—— నిర్ణయించుకోఁబడని యాఱువిధములసాక్షులును నారదులచేవివరింపఁబడియున్నారు ఎట్లనిన- గ్రామస్థులొకవిధమైనసాక్షులు ౧ - రాజసభయందుజరిగినవ్యవహారములకు ఆసభయందుండెడుసభికులును రాజవర్యునిచేనధికారమునుబొంది వ్యవహారముల విచారించువాఁడును అచ్చటియుద్యోగస్థులునువీరందఱుఒకవిధమైనసాక్షులు ౨- భూపాలుండొకసాక్షి ౩ - వ్యాపారముచేయువారికార్యములనువిచారింపనువారేర్పఱచుకొనియుంచుకార్యస్థుఁడొకసాక్షి ౪- వాదిచేఁబంపఁబడినవాఁడొకసాక్షి ౫ - కులవిషయకములైనవ్యవహారములయందుకులమువారొకవిధమైనసాక్షులు॥ ౬

నిర్ణయించుకోఁబడనిసాక్షులాఱు విధములవారు

మూ. తపస్వినోదానశీలాఃకులీనాస్సత్యవాదినః । ధర్మప్రధానాఋజవఃపుత్రవంతోధనాన్వితాః ॥ త్ర్యవరాస్సాక్షిణోజ్ఞేయాః శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః । యథాజాతియథావర్ణంసర్వేసర్వేషువాస్మృతాః॥ ౬౮

వ్యా॥ తేసాక్షిణఃకీదృశాఃకియంతశ్చభవంతీత్యతఆహ॥ తపస్వినఇత్యాది॥ తపస్వినస్తపశ్శీలాః - దానశీలాః దాననిరతాః- కులీనాఃమహాకులప్రసూతాః- సత్యవాదినస్సత్యవచనశీలాః- ధర్మప్రధానాః - నార్థకామప్రధానాః- ఋజవోఽకుటిలాః- పుత్రవంతఃపుత్రాన్వితాః- ధనాన్వితాః బహుసువర్ణాదిధనయుక్తాః-శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానరతాః - ఏవంభూతాః పురుషాస్త్ర్యవరాఃసాక్షిణోభవంతి- త్రయఃఅవరాః న్యూనాయేషాంతేత్ర్యవరాస్త్రిభ్యోర్వాఙ్నభవంతిపరతస్తుయథాకామంభవంతీత్యర్థః - జాతిమనతిక్రమ్యయథాజాతిజాతయోమూర్ధావసిక్తాదయఅనులోమజాఃప్రతిలోమజాశ్చ-తత్రమూర్ధావసిక్తానాంమూర్ధావసిక్తాస్సాక్షిణోభవంతి-ఏవమంబష్ఠాదిష్వపిద్రష్టవ్యం-వర్ణమనతిక్రమ్యయథావర్ణం-వర్ణాఃబ్రాహ్మణాదయః- తత్రబ్రాహ్మణానాంబ్రాహ్మణాఏవోక్తలక్షణాఉక్తసంఖ్యాకాస్సాక్షిణోభవంతి- ఏవంక్షత్రియాదిష్వపిద్రష్టవ్యం-తథా-స్త్రీణాంసాక్ష్యంస్త్రియఃకుర్యుః- యథాహమనుః॥ స్త్రీణాంసాక్ష్యంస్త్రియఃకుర్యురితి - సజాతిసవర్ణాసంభవే - సర్వేమూర్ధావసిక్తాదయోబ్రాహ్మణాదయశ్చసర్వేషుమూర్ధావసిక్తాదిషు బ్రాహ్మణాదిషుచ యథాసంభవం సాక్షిణోభవంతి- ఉక్తలక్షణానాంసాక్షిణామభావేప్రతిషేధరహితానామన్యేషామపి సాక్షిత్వప్రతిపాదనార్థం పునస్సాక్షిణోవక్తవ్యాః- తేచపంచవిధానారదేనదర్శితాః॥ అసాక్ష్యపిహిశాస్త్రేషుదృష్టఃపంచవిధోబుధైః । వచనాద్దోషతోభేదాత్స్వయముక్తిమృతాంతరఇతి॥ కేపునర్వచనాదసాక్షిణఇత్యతఆహ॥ శ్రోత్రియాస్తాపసావృద్ధాయేచప్రవ్రజితాదయః॥ అసాక్షిణస్తేవచనాన్నాత్రహేతురుదాహృతఇతి॥ తాపసావానప్రస్థాః-ఆదిశబ్దేనపిత్రా

వివదమానాదీనాంగ్రహణం- యథాహశంఖః - పిత్రా వివదమానసురుకులాసిశిష్యా శకనాశత్రక్షనిగ్రంథా అసాక్షిణఇతి- దోషాదసాక్షిణస్తేనై వదర్శితాః - స్తేనాస్సాహసికాశ్చండాః కితవావంచకాస్తథా। అసాక్షిణస్తే దుష్టత్వాత్తేషుసత్యంనవిద్యతఇతి- చండాఃకోపనాః కితవాద్యూతకృతః - శేషాదసాక్షిణశ్చస్వరూపం తేనైవదర్శితం॥ సాక్షిణాంలిఖితాదీనాంనిర్దిష్టానాంచవాదినా ॥ తేషామేకోస్యథావాదీభేదాస్సర్వేపిసాక్షిణఇతి - తథాస్వయముక్తిస్వరూపంచోక్తం॥ స్వయముక్తిరనిర్దిష్టస్స్వయమేవైత్యయోదితేత్ । సూచీత్యుక్తస్సశాస్త్రేషునసాక్షిత్వమర్హతీతి- మృతాంతరస్యాపిలక్షణముక్తం॥ యోర్థశ్రావితువ్యవస్తేష్మన్ససభాసని । స్వయద్వదతుసాక్షిత్వమిత్యసాక్షీమృతాంతరఇతి- యేనార్థినాప్రత్యర్థినావాసాక్షీనోపదిష్టఃశ్రావితువోర్థః వేత్ యాయసుత్రా ఖేసాక్షిణఇతి తస్మిన్నర్థేనిప్రత్యర్థినావాదేపిస్వర్ధేచాపివేదితేస ఏకస్తస్మిన్నర్థే కస్యవాక్యకృతేసాక్ష్యంవదత్వితి- మృతాంతరస్సాక్షీనభవతి- యస్తుముమూర్షుణాకాస్వస్థేనవా పిత్రాపుత్రాదయశ్శ్రావితాఅస్మిన్నర్థేఅయిసాక్షిణఇతితత్రమృతాంతరోపిసాక్షీ-యథాహనారదః ॥ మృతాంతరోర్థినిప్రేతే ముమూర్షుశ్రావితాదృతే। తథా। శ్రావితోఽనాతురేణాపియస్త్వర్థోధర్మసంహితః। మృతేపితత్రసాక్షీస్యాత్ షట్సుచాన్వాహితాదిష్వితి॥ ౬౮

సాక్షుల లక్షణంబును సంఖ్యయును.

తా॥ ఆసాక్షులెట్టివారుగానుండవలసినదియు నెందఱుండవలసినదియుం జెప్పఁబడుచున్నది॥ సాక్షులుతపోనిష్ఠ గలవారుగాను దానశీలురుగాను- గొప్పవంశమునఁబుట్టినవారుగాను- నిజముఁబలుకువారుగాను- ధర్మముచెడఁగూడదనునిశ్చయముగలవారుగాను- కపటప్రవర్తనలేనివారుగాను- బిడ్డలుగలవారుగాను- ధనికులుగాను - శ్రుతిస్మృతులయందుఁజెప్పఁబడినక్రియలనుదప్పక యాచరించువారుగానుండవలసినది - ఇట్టిసాక్షులుముగ్గురికంటెఁదక్కువగాకుండ నెందఱైనానుండవచ్చును-అట్టిసాక్షులుబ్రాహ్మణాదివర్ణములలోనేవర్ణమువారికావర్ణమువారుగాను- మూర్ధావసిక్తాద్యనులోమజాతులకును ప్రతిలోమజాతులకును ఏజాతివారికాజాతివారుగానుండవలసినది- స్త్రీలకుస్త్రీలేసాక్ష్యముచెప్పవలసినది - స్త్రీవిషయమిట్లుమనువుచేఁజెప్పఁబడియున్నది ॥ ఏజాతివారికాజాతివారును ఏవర్ణమువారికావర్ణమువారును సాక్ష్యమునకుదొరకనపుడు ఒకజాతివారికిమఱియొకజాతివారుగాని యొకవర్ణమువారికిమరియొకవర్ణమువారుగాని అనులోమప్రతిలోమజాతులవారికివర్ణములవారుగా నివర్ణములవారికి అనులోమప్రతిలోమజాతులవారుగానియథాసంభవముగసాక్ష్యమునకుఁదగుదురు-పైఁజెప్పినలక్షణములుగలసాక్షులుసంభవింపనపుడుక్రిందసాక్ష్యమునకుఁదగరనిచెప్పఁబడినవారుతప్పతక్కినవారును సాక్ష్యమునకుఁదగుదురుగనుక నారదులుచెప్పినరీతిని సాక్ష్యమునకుఁదగనివారిక్రిందఁజెప్పఁబడుచున్నారు॥

సాక్ష్యమునకుఁదగనివారు

——— సాక్ష్యమునకుఁదగనివారైదువిధములవారు-అందుమొట్లప్పుడువేదపాఠముచేయుచుకేవలవైదికులైయుండువారును- వానప్రస్థులును-ఎనఁబదియేండ్లకుఁబైవయసుగలముసలివాండ్రును-సన్న్యాసులు మొదలగువారును-ఒకవిధమువారు-వీరుసాక్ష్యమునకుఁదగరనిధర్మశాస్త్రవచనమందునిషేధింపఁబడియుండుటచేతసాక్ష్యమునకుఁదగనివారేకానివేఱేహేతువేమియులేదు- మొదలగువారనఁగాఁదండ్రితోవ్యాజ్యమాడువారులోనగువారనియెఱుఁగవలయు-తండ్రితో వ్యాజ్యమాడువాఁడును-గురువింటనుండువాఁడును- సన్న్యాసియు-వానప్రస్థుఁడునుగ్రంథములనునమ్మనివాఁడును-సాక్ష్యమునకుఁదగరనిశంఖునిచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ దొంగలును-సాహసకృత్యములయందుఁబ్రవర్తించువారును-మిక్కిలికోపముగలవారును- జూదరులును-మోసగాండ్రును-రెండవవిధమువారు-వీరుసత్యముచెప్పుదురనునిశ్చయములేదుగనుకవీరు తమదుర్గుణమువల్లసాక్ష్యమునకుఁదగనివారు॥ చేవ్రాలుచేసినసాక్షులు మొదలగువారిచేతవాదియేయంశమునురుజువుపఱచవలయునో ఆయంశమందొకఁడొకవిధముగానుకడమవారందఱుమఱియొకవిధముగానుంజెప్పినప్పుడాయొకఁడుసాక్ష్యమునకుఁదగఁడు-అందఱుపరస్పరవిరోధముగాఁజెప్పినపుడందఱునుసాక్ష్యమునకుఁదగరు-వీరుమూఁడవవిధమువారు-వీరుతగకపోవుటభేదమువలననని తెలియవలెను॥ సాక్ష్యమునకైపిలువఁబడకతానేచెప్పవచ్చువాఁడునాలవవిధమువాఁడు- ఇతఁడుసూచకుఁడుగను

కసాక్ష్యమునకుతగఁడు - సాక్ష్యమునకుగాఁబిలువఁబడిఅర్థివలనఁగాని ప్రత్యర్థివలనఁగాని వినవలసినవిషయముల నుసమగ్రముగ వినకమునుపువినుపింపఁవలసినవాఁడు మృతుఁడై నపక్షమందతఁడావిషయమంతయు నెఱుఁగనివాఁడు గానుండునుగనుకసాక్ష్యమునకుఁదగఁడు- ఇట్టివాఁడై దవవిధమువాఁడు- ఇతఁడుమృతాంతరుఁడనంబడును - ఇట్టివా నిసాక్ష్యమునకుఁ బ్రసక్తిదాపుడుసొమ్ముఎరువుదీసుకొన్నసొమ్ము మొదలగువిషయములయందుఁగలుగును - ఆవిషయ ములలో నర్థిగాని ప్రత్యర్థిగానిసాక్షులకుఁదెలిసినవిషయమును దమకుమారులు మొదలగువారితోసీవిషయమందు వీరుసాక్షులని తానుమృతినొందుకాలమందుఁగాని తత్పూర్వముగాని చెప్పియున్నపక్షమున నీమృతాంతరుని సాక్ష్య మంగీకరింపఁబడును॥

మూ॥ { స్త్రీబాలవృద్ధకితవమత్తోన్మత్తాభిశస్తకాః । రంగావతారిపాషండికూట
కృద్వికలేంద్రియాః ॥ పతితాప్తార్థసంబంధి సహాయరిపుతస్కరాః॥
సాహసీదృష్టదోషశ్చనిర్ధూతాద్యాస్త్వసాక్షిణః॥ ౭౦ ॥******* }

వ్యా॥ తానేతానసాక్షిణోదర్శయతి॥ స్త్రీబాలేతి॥ స్త్రీప్రసిద్ధా-బాలోఽప్రాప్తవ్యవహారః- వృద్ధోశీతికా త్పరః- వృద్ధగ్రహణంవచననిషిద్ధానామన్యేషామపిశ్రోత్రియాదీనాముపలక్షణార్థం- కితవోఽక్షదేవీ- మత్తఃపా నాదినా- ఉన్మత్తోగ్రహావిష్టః- అభిశస్తోఽభియుక్తోబ్రహ్మహత్యాదినా- రంగావతారీచారణః- పాషండినోనిర్గ్రం థప్రభృతయః-కూటకృత్కూటలేఖ్యకారీ-వికలేంద్రియఃశ్రోత్రావిరహితః-పతితోబ్రహ్మహాదిః- ఆప్తస్సుహృత్- అర్థసంబంధీవిప్రతిపద్యమానార్థసంబంధీ- సహాయఏకకార్యార్థః- రిపుశ్శత్రుః- తస్కరస్తేనః -సాహసీబ లావష్టంభకారీ దృష్టదోషోదృష్టవితథవచనః- నిర్ధూతోబంధుభిస్త్యక్తః- ఆద్యశబ్దేనాన్యేషామపిస్మృత్యంతరోక్తా నాందోషాదసాక్షిణాం భేదాదసాక్షిణాంస్వయముక్తైమృతాంతరస్యచ గ్రహణం - ఏతేస్త్రీబాల వృద్ధాదయస్సా క్షిణో భవంతి ॥ ౭౦

తా॥ ఆఁడుది- వ్యవహారయోగ్యతలేనిపసివాఁడు- పూర్వశ్లోకవ్యాఖ్యానస్థమైననారదవచనమందుచెప్పినరీ తినిఎనఁబదేండ్లకుఁజై వయసుగలముసలివాఁడు - వానప్రస్థుఁడు మొదలగువారందరు ను- జూదరి- తాగిమయకముతోనుండువాఁడు - భూతముపట్టినవాఁడు- బ్రహ్మహ త్యాదులచేతనిందఁబొందినవాఁడు-వేషములువేయువాఁడు- గ్రంథములయందుఁబ్రా మాణ్యములేనివాఁడు-తప్పుపత్రములువ్రాయువాఁడు - చెవిటివాఁడు - గుడ్డివాఁడు- మొదలగునింద్రియలోపముగలవారు- జాతికిలోపమురాఁదగినపాపముచేసినవాఁడు- స్నేహితుఁడు- వివాదవిషయ మైనద్రవ్యముతోసంబంధముగలవాఁడు- సహాయుఁడుగానుండువాఁడు- శత్రువు - దొంగ-సాహసమునకుఁబూను వాఁడు- ఒకసారియబద్ధముఁజెప్పినవాఁడు- బంధువులచేతవెలివేయఁబడినవాఁడు-ఆద్యశబ్దముచేతపూర్వశ్లోకవ్యా ఖ్యానస్థమైనస్మృత్యంతరవాక్యములయందునిషేధింపఁబడినవారును- వీరందఱుసాక్ష్యమునకుఁదగరు॥ ౬౯-౭౦

ఇదియసాక్ష్యమునకుఁద గనివారివివరణమె.

మూ॥ ఉభయానుమతస్సాక్షీభవత్యేకోపిధర్మవిత్ ॥ ౭౧ ॥

వ్యా॥ త్ర్యవరాస్సాక్షిణోజ్ఞేయాఇత్యస్యాపవాదమాహ॥ ఉభయేతి॥ జ్ఞానపూర్వంనిత్యనైమిత్తికధర్మా నుష్ఠాయీధర్మవిత్ - సఏకోప్యుభయానుమతశ్చేత్సాక్షీభవతి- అపిశబ్దబలాద్ద్వావపి-శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరా ఇతిత్ర్యవరాణామపిధర్మవిత్త్వంసమానం- తథాపితేషాముభయానుమత్యభావేపిసాక్షిత్వంభవత్యేవ -ఏకస్య ద్వయోర్వోభయానుమత్యైవసాక్షిత్వంభవతీత్యర్థవత్త్ర్యవరగ్రహణం॥ ౭౧

తా॥ ముగ్గురికంటెఁదక్కువవారైననుసాక్ష్యమునకుఁదగువిషయము ॥ అర్థిప్రత్యర్థు లిద్దఱునుధర్మవేత్తగానుండునొకనిఁగాని ఇద్దఱిఁగానిసాక్ష్యమున కేర్పఱచుకొన్నప క్షమందవ్వారేర్పఱచుకోఁబడినవారుముగ్గురికంటెతక్కువయనివారిసాక్ష్యమునుత్రోయఁ గూడదు-ధర్మవేత్తలుగానుండవలసినదనునంశముముగ్గురికంటెనధికసంఖ్యగలవారి విషయమందునుసమానమే-ఐనను వారివిషయమందుభయులసమ్మతియక్కఱలేదు.

వాదిప్రతివాదులిద్దఱు సమ్మతించి రేనిమంచిసా క్షియొకఁడేచాలును.

మూ॥ సర్వస్సాక్షీసంగ్రహణేచౌర్యేపారుష్యసాహసే॥ ౭౧ ॥

వ్యా॥ తపస్వినోదానశీలాఇత్యస్యాపవాదమాహ॥ సర్వఇతి ॥ సంగ్రహణాదీనివక్ష్యమాణలక్షణాని - తేషు సర్వేవచననిషిద్ధాస్తపఃప్రభృతిగుణరహితాశ్చసాక్షిణోభవంతి - దోషాదసాక్షిణోభేదాదసాక్షిణః స్వయముక్తిశ్చాత్రాపిసాక్షిణోనభవంతి - సత్యాభావాదిహేతోరత్రాపివిద్యమానత్వాత్ - మనుష్యమారణంచౌర్యం పరదారాభిమర్శనం। పారుష్యముభయంచేతిసాహసంస్యాచ్చతుర్విధమితి వచనాద్యద్యపిస్త్రీసంగ్రహణ చౌర్యపారుష్యాణాంసాహసత్వం- తథాపి తేషాంస్వబలావష్టంభేనజనసమక్షంక్రియమాణానాంసాహసత్వం - రహసిక్రియమాణానాంతుసంగ్రహణాదిశబ్దవాచ్యత్వమితి- తేషాంసాహసాత్పృథగుపాదానం॥ ౭౧

తా॥ తపస్సు- ఈవి- మొదలగులక్షణములులేనివారైనను సాక్ష్యమునకుఁదగియుండు విషయము॥ రహస్యముగాఁబరస్త్రీలఁబట్టినవిషయమందును- దొంగతనమందును ఒకనిరహస్యముగాఁగొట్టినతిట్టినవిషయమందును- బలగర్వముచేత నందఱుచూచుచునప్పుడేయొకనిభార్యనుబట్టినవిషయమందును - అప్రకాశమే యొకనిఁగొట్టిన తిట్టిన విషయమందును- ఒకనిద్రవ్యమునుగొల్లగొట్టినవిషయమందును - మనుష్యునిఁజంపినవిషయమందును - పైని దోషము వలనను భేదము వలనను తానే చెప్ప వచ్చుట వలనను- సాక్ష్యమునకుఁదగరనితోఁపుడుచేయఁబడినవారుతప్పకడమువారనఁగాతపోదానాదిగుణరహితులైనవారును వచననిషిద్ధులయినశ్రోత్రియాదులునుసాక్ష్యమునకుఁదగుదురు॥ ౭౧

సాక్షులకుఁబైనఁజెప్పిన లక్షణములు దొంగతనము మొదలగువిషయములలోనక్కఱలేదు.

మూ॥ సాక్షిణశ్శ్రావయేద్వాదిప్రతివాదిసమీపగాన్॥ ౭౨ ॥

వ్యా॥ సాక్షిశ్రావణమాహ॥ సాక్షిణఇతి ॥ అర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌసాక్షిణస్సమవేతాన్-నాసమవేతాఃపృష్టాఃప్రబ్రూయురితిగౌతమవచనాత్ - వక్ష్యమాణంశ్రావయేత్ - తత్రాపికాత్యాయనేనవిశేషోదర్శితః- సభాంతస్సాక్షిణస్సర్వానర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌ। ప్రాడ్వివాకోనియుంజీతవిధినానేనసాంత్వయన్ ॥ దేవబ్రాహ్మణసాన్నిధ్యేసాక్ష్యంపృచ్ఛేదృతంద్విజాన్। ఉదఙ్ముఖాన్ప్రాఙ్ముఖాన్వాపూర్వాహ్ణేవైశుచిశ్శుచీన్ । ఆహూయసాక్షిణః పృచ్ఛేన్నియమ్యశపథైర్భృశం। సమస్తాన్విదితాచారాన్విజ్ఞాతార్థాన్పృథక్పృథగితి। తథాబ్రాహ్మణాదిషుశ్రావణేమనునానియమోదర్శితః॥ సత్యేనశాపయేద్విప్రంక్షత్రియంవాహనాయుధైః। గోబీజకాంచనైర్వైశ్యంశూద్రంసర్వైస్తుపాతకైరితి- బ్రాహ్మణమన్యథాబ్రువతస్సత్యంతేనశ్యతీతిశాపయేత్ - క్షత్రియంవాహనాయుధానితవవిఫలానీతి- వైశ్యంగోబీజకాంచనానితవవిఫలానీతి - శూద్రమన్యథాబ్రువతస్తవసర్వాణిపాతకానిభవిష్యంతీతిశాపయేత్ - అత్రచాపవాదస్తేనైవదర్శితః - గోరక్షకాన్వాణిజకాంస్తథాకారుకుశీలవాన్। ప్రేష్యాన్వార్ధుషికాంశ్చైవవిప్రాంఛూద్రవదాచరేదితి॥ విప్రగ్రహణంక్షత్రియవైశ్యయోరుపలక్షణార్థం- కారవోరజకకార్యాధికారిణః- కుశీలవాఃగాయనాః - ప్రతివాదినాసాక్షిదూషణేదత్తేప్రత్యక్షదూషణయోగ్యేషుబాల్యాదిషుతత్రైవనిర్ణయః-అయోగ్యేషుతుతద్వచనాల్లోకతశ్చనిర్ణయోనసాక్ష్యంతరేణేతినానవస్థా - యదిసాక్షిదోషముద్భావ్యసాధయితుంనశక్నోతిప్రతివాదీతదాసౌశాస్త్రానుసారేణదండ్యః - అథసాధయతితదానతేసాక్షిణఃయథాహ - అసాధయన్దమందాప్యోదూషణంసాక్షిణాంస్ఫుటం। భావితేసాక్షిణోవర్జ్యాస్సాక్షిధర్మనిరాకృతాఇతి॥ఉద్దిష్టేషువసర్వేషుసాక్షిషుముష్టివర్గీయదాక్రియాంతరనిరపేక్షస్తదాపరాజితోభవతి- జితస్సవినయందాప్యశ్శాస్త్రదృష్టేనకర్మణా।యదివాదీనిరాకాంక్షస్సాక్షిసత్యేవ్యవస్థితఇతిస్మరణాత్, సాకాంక్షశ్చేత్క్రియాంతరమవలంబేతేత్యభిప్రాయః.

తా॥ సాక్షులందఱుచేరఁగానేఅర్థిప్రత్యర్థులయెదుటన్యాయవిచారణాధికారివారలకు వ్యవహారమునువినిపించివారలచేనావిషయమందుఁ దెలిసినసంగతి సరిగాఁ జెప్పెదమనిప్రమాణముచేయించుకోవలయును ఈప్రమాణమందఱుసాక్షులుచేరినపుడు చేయింపవలసినదనిగౌతములుచెప్పియున్నారు- ప్రాడ్వివాకుఁడుపూర్వాహ్ణమందు అర్థిప్రత్యర్థులయెదుట- ప్రస్తుతవ్యవహారమునుసాధారణములైన వాడుకలనుదెలిసినపరిశుద్ధులైనసాక్షు

సాక్షివిమర్శ సేయునపుడు వారికివినుపింపఁదగిన విషయము.

లను దేవబ్రాహ్మణసన్నిధియందుఁ బూర్వముఖముగాఁగాని యుత్తరముఖముగాఁగాని నిలిపి బుజ్జగించుచుఁ బ్రమాణము
చేయించుకొని యొకరొకరిగ నుండ సాక్ష్యము వినవలయునని కాత్యాయనులు చెప్పియున్నారు ‖ ప్రమాణము చేయింపవ
లసిన క్రమము - బ్రాహ్మణుని నీ వెఱిఁగిన సంగతి సరిగాఁ జెప్పక పోయినపక్షమందు సత్యము చెడుననియు - క్షత్రియుని నీ
వు నిజముఁ జెప్పనిపక్షమందు నీ వాహనాయుధములు నిష్ఫలములై పోవుననియు - వైశ్యుని నీవు వ్యత్యస్తముగాఁ జెప్పినపక్ష
మందు గోవులును విత్తనమును కాంచనంబును విఫలములై పోవుననియు - శూద్రునిఁ దెలిసిన సంగతి సరిగాఁ జెప్పనిపక్ష
మందు సమస్తపాపములు సంభవించుననియుఁ బ్రమాణము చేయింపవలసినదనియు - పశువుల మేపుచువర్తకము చేయు
చునుండు వారిని - చాకలిపనుల విచారించువారిని - గాయకులను - బంట్రౌతుపని చేయువారిని - వీరు బ్రాహ్మణులుగా
నుండినను శూద్రునివలెఁ బ్రమాణము చేయింపవలసినదనియు - మనువుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - ఇట్లు చెప్పుటచేత నేవ
ర్ణమువారైనఁ దమకుం దెదక్క వవర్ణము వారి వ్యాపారమును జేయుచుండినను - నిషిద్ధవ్యాపారమును జేయుచుం
డినను వారి నందఱను శూద్రునివలెఁ బ్రమాణము చేయింపవలయునని యెఱుఁగవలయును - ప్రతివాది - సాక్షి తగఁడనుట
కు హేతువు చెప్పినపక్షమందా హేతువు పసితనము మొదలైనదిగా నుండెనా అతఁడు చెప్పినది అట్లే యొప్పుకోఁదగును -
ఇతరహేతువు చెప్పినపక్షమందు - ప్రాడ్వివాకుఁడా సాక్షినిఁ జూచి వానిమాటలు విని యా హేతువు నిజమైనది కానిదని
ర్ణయింపవలసినదిగాని దానిఁ దెలియుటకు మఱియొక సాక్షిని గోరఁగూడదు - ప్రతివాది - సాక్షియందొక దోషమును జె
ప్పి ఋజువుపఱచఁజాలకపోయిన పక్షమందతని శాస్త్రముచొప్పున దండింపవలయును - ఋజువుపఱచెనా ఆసాక్షి నావిషయమం
దు ప్రోపుడు చేయవలయును గాని దండింపఁదగదు - అట్లు స్మృతియున్నది - మొదట వేసికొన్న సాక్షులయందు దండఱియం
దు దోషమేర్పడినపక్షమందు మఱల వేఱే సాక్షులను వేసికొనవచ్చును - ఆయపేక్ష వాదికి లేనపుడు అతని వ్యాజ్యమును
ప్రోసి వేసి ప్రతివాది సెలవుల నతనివలన నిప్పించవలయును - అట్లు స్మృతియున్నది ‖ ౭౩

మూ. { యే చ పాతకినాం లోకా మహాపాతకినాం తథా ‖ అగ్నిదానాం చ యే
లోకా యే చ స్త్రీబాలఘాతినామ్ । స తాంత్సర్వానవాప్నోతి యస్సా
క్ష్యమనృతం వదేత్ ‖ సుకృతం యత్త్వయా కించి జ్జన్మాంతరశతైః
కృతమ్ । తత్సర్వం తస్య జానీహి యం పరాజయసే మృషా ‖ ౭౪ ‖ *** }

వ్యా ‖ కథం శ్రావయేదిత్యత ఆహ ‖ య ఇత్యాది ‖ పాతకోపపాతకమహాపాతకకారిణామగ్నిదానాం స్త్రీబా
లఘాతినాం చ యే లోకాస్తాంత్సర్వానవాప్నోతి యస్సాక్ష్యమనృతం వదేదితి - తథా జన్మాంతరశతైర్యత్సుకృతం కృతం
తత్సర్వం తస్య భవతి - యస్త్వేనానృతవాదేన పరాజితో భవతీతి తం శ్రావయేదితి సంబంధః - ఏతచ్చ శూద్రవిషయం ద్రష్ట
వ్యం - శూద్రం సర్వైస్తుపాతకైరితి శూద్రే సర్వపాతకశ్రావణస్య విహితత్వాత్ - గోరక్షకాది ద్విజాతివిషయం
చ - గోరక్షకాన్వాణిజకానిత్యుక్తత్వాత్ - అన్యస్యానేకజన్మార్జిత సుకృతసంక్రమణస్య మహాపాతకోపపాతకా
దిఫలప్రాప్తేశ్చానృతవచనమాత్రేణానుపపత్తేస్సాక్షిసంత్రాసార్థమిదముచ్యతే - యథాహ నారదః - పురాణైర్ధర్మ
వచనైస్సత్యమాహాత్మ్యకీర్తనైః । అనృతస్యాపవాదైశ్చ భృశం సంత్రాసయేదిమానితి ‖ ౭౪

తా ‖ ప్రమాణము నెట్లు వినుపింపవలయుననఁగ - పాతకోపపాతకమహాపాతకములు చేసినవారికిని - ఇండ్లలోని
ప్పు పెట్టినవారికిని - స్త్రీలను బాలురను జంపినవారికి నెట్టినరకము గలుగునో - అట్టినరక
ములన్నియుఁ దప్పుసాక్ష్యముఁ బలికినవానికిఁ గలుగును - నీవబద్ధము చెప్పి యొకని వ్యా
జ్యమును జెఱిపినపక్షమందు నీవు నూఱు జన్మములలోఁ జేసిన పుణ్యమంతయు నీవల్ల పరా
జితుండైనవానిఁ బొందునని తెలిసికొమ్ము - అని వినుపింపవలయును - పైన శూద్రునకని

సాక్షులచే ప్రమాణము చేయించు క్రమము.

చెప్పఁబడిన మహాపాతకాదుల నిచ్చట చెప్పుటచేత నిది శూద్రవిషయమును శూద్రునివలెఁ బ్రమాణము చేయింపఁదగిన
వారివిషయమును అని తెలియవలయును - నూఱు జన్మములనుండి చేసిన పుణ్యములన్ని యోడిపోయినవానిఁ జెందునని
యు మహాపాతకాదులచే వచ్చు నరకములు వచ్చుననియుఁ జెప్పుట సాక్షులను బెదరింపనని తెలియునది । ప్రాచీనములై
న ధర్మవాక్యములను సత్యమహిమను వర్ణించు వాక్యములను అసత్యమును దూషించు వాక్యములను జెప్పి సాక్షుల

ను బెదరింపవలయునని నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౭౪

మూ. {అబ్రువన్హి నరస్సాక్ష్యమృణంసదశబంధకమ్। రాజ్ఞా
సర్వంప్రదాప్యస్స్యాత్షట్చత్వారింశకేహని ॥ ౭౫ ॥}

వ్యా॥ యదాతుశ్రావితాస్సాక్షిణఃకథంచిదపిన బ్రూయుస్తదా కింకర్తవ్యమిత్యతఆహ ॥ అబ్రువన్నితి ॥ యస్సాక్ష్యమంగీకృత్యశ్రావితస్సన్కథంచిన్నవదతి సరాజ్ఞాసర్వంసవృద్ధికమృణం ధనినేదాప్యస్సదశబంధకం దశమాంశసహితం- దశమాంశశ్చరాజ్ఞోభవతి- రాజ్ఞాధమర్ణికోదాప్యస్సాని తాద్దశకంశతమిత్యుక్తత్వాత్ - షట్చత్వారింశేహని ప్రాప్తే వేదితవ్యం- తతోర్వాగ్వదన్నదాప్యః- ఇదంచవ్యాధ్యాద్యుపప్లవరహితస్య- యథాహమనుః॥ త్రిపక్షాదబ్రువంత్సాక్ష్యమృణాదిషునరోగదః। తదృణంప్రాప్నుయాత్సర్వం దశబంధంచసర్వశః ఇతి- అగద ఇతి రాజదైవోపప్లవరహితోపలక్షణం॥ ౭౫

తా॥ ప్రమాణముచేయించినపిమ్మట సాక్షులెవ్వరును జెప్పకయుండినపక్షమునజరగవలసినక్రమము ॥ సాక్ష్యమునకొప్పుకొని ప్రమాణపద్ధతినివినియేమియుఁ జెప్పకుండినవాని నలువదియాఱవదినములవరకుఁ జూచి అప్పుడును జెప్పనిపక్షమున నావ్యాజ్యమొత్తమును ఆమొత్తమునకుఁబదవపాలునకు సరియైనద్రవ్యముతోఁగూడవానిచేఁదీసి వ్యాజ్యపుమొత్తమును వ్యాజ్యగానికిప్పించి పదవపాలుద్రవ్యమును రాజుతీసుకోవలయును- ఇది వ్యాధ్యుపద్రవముగానియితరములైనదైవికరాజికోపద్రవములుగాని లేనివానివిషయము- అట్లు మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౭౫॥

సాక్ష్యమునకొప్పికొనిచెప్పనివానివిషయము.

మూ. {నదదాతిహియస్సాక్ష్యంజానన్నపినరాధమః। సకూట
సాక్షిణాంపాపైస్తుల్యోదండేనచైవహి ॥ ౭౬ ॥***}

వ్యా॥ యస్తుజానన్నపిసాక్ష్యమేవనాంగీకరోతి తంప్రత్యాహ ॥ నేతి ॥ యఃపునర్నరాధమోవిప్రతిపన్నమర్థంవిశేషతోజానన్నపిసాక్ష్యంనదదాతి నాంగీకరోతి- సకూటసాక్షిణాంపాపైస్తుల్యః- దండేనచ- కూటసాక్షిణాంచదండంవక్ష్యతి- కూటసాక్షిణశ్చదండయిత్వా పునర్వ్యవహారఃప్రవర్తనీయః- కృతోపికూటసాక్ష్యేవిదితేనివర్తనీయః - యథాహమనుః- యస్మిన్యస్మిన్వివాదేతుకౌటసాక్ష్యంకృతంభవేత్ । తత్తత్కార్యంనివర్తేత కృతంచాప్యకృతంభవేదితి॥ ౭౬

తా॥ ఎఱిఁగియుసాక్ష్యముచెప్పనితుడువ- పాపములచేతను - దండనచేతను- తప్పుసాక్షులతోసమానుఁడగును- అనఁగా ౮౦ వశ్లోకమందుఁ దప్పుసాక్షులదండనక్రమము చెప్పఁబడునుగనుక నాక్రమమునవానిదండింపఁదగుననుట - తప్పుసాక్ష్యముచేత నొకవ్యవహారముతీర్పుచేయఁబడినదైనను బిమ్మటఁ దెలిసినపక్షమందు దానిమార్పవలయును- అట్లు మనువచనమున్నది॥ ౭౬

ఎఱిఁగియుఁదులువతనముచేసాక్ష్యము చెప్పకుండెనేనిదండ్యుండగు.

మూ॥ {ద్వైధేబహూనాంవచనంసమేషుగుణినాంతథా। గు
ణిద్వైధేతువచనంగ్రాహ్యంయేగుణవత్తమాః॥ ౭౭॥}

వ్యా॥ సాక్షివిప్రతిపత్తౌతుకథంనిర్ణయ ఇత్యతఆహ॥ ద్వైధఇతి॥ సాక్షిణాంద్వైధేవిప్రతిపత్తౌబహూనాం వచనంగ్రాహ్యం- సమేషుసమసంఖ్యేషుద్వైధే యేగుణినస్తేషాంవచనంగ్రాహ్యం - యదాపునర్గుణినాంవిప్రతిపత్తిస్తదాయేగుణవత్తమాశ్శ్రోత్రియాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానపుత్రాదిగుణసంపన్నాస్తేషాంవచనంగ్రాహ్యం - యత్రగుణినఃకతిపయే- ఇతరేబహవస్తత్రాపిగుణినామేవవచనంగ్రాహ్యం- ఉభయానుమతస్సాక్షీభవత్యేకోపిధర్మవిదితిగుణాతిశయస్యముఖ్యత్వాత్ -యత్తుభేవాదసాక్షిణ ఇత్యుక్తం తత్పద్యసామ్యేనాగృహ్యమాణవిశేషవిషయం॥

తా॥ సాక్షులుచెప్పినది రెండువిధములుగానున్నప్పుడు పెక్కండ్రెట్లు చెప్పియున్నారో దాని ప్రమాణముగానెంచవలయును- రెండువిధములఁ జెప్పినవారును సరిగానేయున్నపక్షమందు - వారిలోగుణవంతులుచెప్పినది ప్రమాణముగానెంచవలయును - రెండువిధములఁ బలికిన

సాక్షులు రెండువిధము

లుగాఁ జెప్పినపక్షమున. వారును గుణవంతులుగానుండునపుడు వేదశాస్త్రములు చదివి వానియర్థమున కనుసరి గానడుచుట బిడ్డలుగలిగియుండుట మొదలగు సాక్ష్యార్హగుణములు మిక్కిలి గాఁగల వారి మాట ప్రమాణమనియెంచవలసినది- గుణవంతులు కొద్దివారుగాను- ఇతరులు పెక్కండ్రుగానున్న పక్షమందును సాక్ష్యమునకు ధర్మము దెలిసినవాని నొకని నైన వాదిప్రతివాదుల సమ్మతిమీఁదనొప్పికోవచ్చునని చెప్పియుండుటవలన ధర్మము దెలిసిన గుణవంతుల మాటనే ప్రమాణముగా నెంచవలసినది- సాక్షులు చెప్పినది పరస్పరవిరుద్ధముగానున్న పక్షమందా సాక్ష్యమొప్పికోఁదగదను వచనము - గుణము చేసాక్షులందఱు సమానులై యుండి అందొకఁడొకఁడొకవిధమునఁ జెప్పియేమియు విశేష మేర్పడని విషయమని తెలియఁదగినది॥ ౭౮

మూ. { యస్యోచుస్సాక్షిణస్సత్యాం ప్రతిజ్ఞాం స జయీ భవేత్ । అ-
న్యథా వాదినో యస్య ధ్రువస్తస్య పరాజయః ॥ ౭౯ ॥ * }

వ్యా॥ సాక్షిభిశ్చ కథముక్తై జయః కథం వా పరాజయ ఇత్యత ఆహ॥ యస్యేతి ॥ యస్య వాదినః ప్రతిజ్ఞాం ద్రవ్యజాతిసంఖ్యాదివిశిష్టాం సాక్షిణస్సత్యాం వదంతి సత్యమేవ జానీమో వయమితి స జయీ భవతి - యస్య పునర్వాదినః ప్రతిజ్ఞామన్యథా వైపరీత్యేన మిథ్యైతదితి వదంతి- తస్య పరాజయో ధ్రువో నిశ్చితః-యత్ర ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య విస్మరణాదినా భావాభావౌ సాక్షిణో న ప్రతిపాదయంతి తత్ర ప్రమాణాంతరేణ నిర్ణయః కార్యః - న చ రాజ్ఞా సాక్షిణః పునః పునః ప్రష్టవ్యాః స్వభావోక్తమేవ వచనం గ్రాహ్యం- యథాహ - స్వభావోక్తం వచస్తేషాం గ్రాహ్యం యద్దోషవర్జితం। ఉక్తే తు సాక్షిణో రాజ్ఞా న ప్రష్టవ్యాః పునః పునరితి॥ ౭౯

సాక్షులెట్లు చెప్పిన జయమో యెట్లు చెప్పిన పరాజయమో ఆ విషయము.

తా॥ ఏ వాదియొక్క వ్యాజ్యమందు అతఁడు వ్రాసుకొన్న నాణెము సంఖ్య మొదలైనవన్నియు సరి అట్లే మేమీవ్యవహారము నెఱుఁగుదుమని సాక్షులు చెప్పుదురో అతఁడు గెలుచును- ఎవని వ్యాజ్యమందు వాది వ్రాసుకొన్న విషయమునకు వ్యతిరిక్తముగా సాక్షులు చెప్పుదురో అతఁడోడును ॥ సాక్షులు మఱచిపోయి యేదియుఁ జెప్పని పక్షమందు మఱియొక సాధనము చేత నా వ్యవహారము నెఱుఁగవలయునే కాని యా సాక్షుల నధికారి మఱల మఱల నడుగఁగూడదు- స్వభావముగాఁ జెప్పిన మాట దోషము లేనిదిగానున్న పక్షమందంగీకరింపవలసినది- సాక్షులు చెప్పిన తరువాత రాజు వారి విషయమును మఱల మఱల నడుగఁగూడదని స్మృతియున్నది॥ ౭౯

మూ. { ఉక్తేపి సాక్షిభిస్సాక్ష్యే యద్యన్యే గుణవత్తమాః । ద్విగుణా
వాన్యథా బ్రూయుః కూటాస్స్యుః పూర్వసాక్షిణః ॥ ౮౦ }

వ్యా॥ అన్యథా వాదినో యస్య ధ్రువస్తస్య పరాజయ ఇత్యస్యాపవాదమాహ ॥ ఉక్తేపీతి ॥ పూర్వోక్తలక్షణైస్సాక్షిభిస్సాక్ష్యే స్వాభిప్రేత ప్రతిజ్ఞాతార్థవైపరీత్యే నాభిహితే యద్యన్యే పూర్వేభ్యో గుణవత్తమాః - ద్విగుణా వా- అన్యథా ప్రతిజ్ఞాతార్థానుగుణ్యేన సాక్ష్యం బ్రూయుస్తదా పూర్వసాక్షిణః కూటాస్స్యుః కూట మిథ్యావాదినో భవేయుః- నన్వేతదనుపపన్నం- అర్థిప్రత్యర్థిసభ్యసభాపతిభిః పరీక్షితైః ప్రమాణభూతైస్సాక్షిభిర్నిగదితే ప్రమాణాంతరాన్వేషణే ఽనవస్థాదోషప్రసంగాత్ - నిర్ణీతే వ్యవహారే తు ప్రమాణమఫలం భవేత్ । లిఖితం సాక్షిణో వాపి పూర్వమావేదితం న చేత్ ॥ యథా పక్వేషు ధాన్యేషు నిష్ఫలాః ప్రావృషో గుణాః । నిర్ణీతవ్యవహారాణాం ప్రమాణమఫలం భవేదితి నారదవచనాచ్చ- ఉచ్యతే- యదార్థిప్రతిజ్ఞాతార్థస్యాంతరాత్మసాక్షిత్వేనానావిష్కృతదోషాణామపి సాక్షిణాం వచనమర్థవిసంవాదిత్వేనాప్రమాణం మన్యమానస్సాక్షిష్వపి దోషం కల్పయతి- తదా ప్రమాణాంతరాన్వేషణం కేన వార్యతే- ఉక్తంచ-యస్య చ దుష్టం కరణం యత్ర చ మిథ్యేతి ప్రత్యయస్స ఏవాసమీచీన ఇతి - యథా చక్షురాదికరణదోషానధ్యవసాయేప్యర్థవిసంవాదాత్తజ్జనితస్య జ్ఞానస్యాప్రామాణ్యే నకరణదోషకల్పనా తథేహాపి సాక్షిపరీక్షావ్యతిరేకేణ వాక్యపరీక్షోపదేశాచ్చ - సాక్షిభిర్భాషితం వాక్యం సహ సభ్యైః పరీక్షయేదితి కాత్యాయనేనాప్యుక్తం- యదా శుద్ధా క్రియా న్యాయాత్తదా తద్వాక్యశోధనం । శుద్ధాచ్చ వాక్యాద్యశ్శుద్ధస్స శుద్ధోఽర్థ ఇతి స్థితిరితి- క్రియా సాక్షిలక్షణా- నార్థిసంబంధినో నాప్తా ఇతి న్యాయాద్యదా శుద్ధా తదా తద్వాక్యశోధనం సాక్షివాక్య

శోధనం కర్తవ్యం- వాక్యశుద్ధిశ్చ సత్యార్థప్రతిపాదనేన- సత్యేన శుద్ధ్యతే వాక్యమితి స్మరణాత్- ఏవం శుద్ధాయాం క్రియాయాం శుద్ధవాక్యాచ్చ యశ్శుద్ధోఽవగతోఽర్థస్స శుద్ధస్తథాభూత ఇతి స్థితిరిత్యభిప్రాయః స్యాద్వా - న్యాయవిదాంతు ణదోషబాధకప్రత్యయాభావే సత్యేతత్తథైవార్థ ఇత్యర్థః- నను స్వయమర్థినా ప్రమాణీకృతానాం సాక్షిణాం క్రియైకఫలం క్రియాంతరం ప్రమాణీక్రియతే- నైష దోషః - యతః- క్రియాం బలవతీం ముక్త్వా దుర్బలాం యోఽవలంబతే। స జయేఽవధృతే నైవ పునస్తాం నాప్నుయాత్ క్రియామితి కాత్యాయనేన జయావధారణోత్తరకాలం క్రియాంతరపరిగ్రహనిషేధాజ్జయావధారణాత్ప్రాక్ క్రియాంతరపరిగ్రహోఽభ్యనుజ్ఞాతః- నారదేనాపి- నిర్ణిక్తే వ్యవహారే తు ప్రమాణమఫలం భవేదితి వదతా జయావధారణోత్తరకాలమేవ ప్రమాణాంతరం నిషిద్ధం న ప్రాక్- తస్మాదుక్తే సాక్షిభిస్సాక్ష్యే అపరితుష్యతా క్రియాంతరమంగీకర్తవ్యమితి స్థితం- ఏవం స్థితే యత్కైశ్చిదభిహితవచనేష్వ సాక్షిభ్యో గుణవత్తమా ద్విగుణా వా పూర్వనిర్దిష్టాస్సన్నిహితాస్సాక్షిణస్సంభవంతి తదా తఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యాః - స్వభావేనైవ యథా ద్భ్రాక్రియా యుక్తగ్రాహ్యం వ్యావహారికమిత్యస్య సర్వవ్యవహారశేషత్వాత్ - నిర్ణీతే వ్యవహారేషు ప్రమాణమఫలం భవేత్। లిఖితం సాక్షిణో వాపి పూర్వమావేదితం న చేదితి నారదవచనాచ్చ- పూర్వనిర్దిష్టానామసంభవే త్వనిర్దిష్టా అపి తథావిధాస్సాక్షిణ ఏవ గ్రాహ్యాః - న దివ్యం- సంభవే సాక్షిణాం ప్రాజ్ఞో దైవికీం వర్జయేత్ క్రియామితి స్మరణాత్ - తేషామసంభవే దివ్యం ప్రమాణం కర్తవ్యం అతః పరమపరితుష్యతాప్యర్థినా న ప్రమాణాంతరమన్వేషణీయం మనువచనాదితి పరిసమాపనీయో వ్యవహారః। యత్ర తు ప్రత్యర్థినస్స్వప్రత్యయవిసంవాదిత్వేన సాక్షివచనస్యాప్రామాణ్యం మన్యమానస్య సాక్షిషు దోషారోపణేనాపరితోషస్తత్ర ప్రత్యర్థినః క్రియోపన్యాసావసరాభావాత్ సప్తాహావధికదైవికరాజికవ్యసనోద్భవేన సాక్షిపరీక్షణం కర్తవ్యం- తత్ర దోషావధారణే సాక్షిణో వివాదాస్పదీభూతమృణం దాప్యాస్సారానుసారేణ దండనీయాశ్చ - అథ దోషానవధారణం తదా ప్రత్యర్థినా తావతైవ సంతోష్టవ్యం- యథాహ మనుః॥ యస్య దృశ్యేత సప్తాహాదుక్తవాక్యస్య సాక్షిణః। రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమృణం దాప్యో దమం చ స ఇతి- ఏతచ్చ యస్యోచుస్సాక్షిణస్సత్యాం ప్రతిజ్ఞాం స జయీ భవేదిత్యస్యాపరితుష్యత్ప్రత్యర్థివిషయేఽపవాదో ద్రష్టవ్యః- కేచిదుక్తేపి సాక్షిణస్సాక్ష్య ఇత్యేతద్వచనమర్థినా నిర్దిష్టేషు సాక్షిష్వర్థానుకూలమభిహితవత్సు యది ప్రత్యర్థీ గుణవత్తమాన్ ద్విగుణాన్వా సాక్షిణః పూర్వోక్తవిపరీతం సంవాదయతి తదా పూర్వవాదినస్సాక్షిణః కూటా ఇతి వ్యాచక్షతే- తదసత్ - ప్రత్యర్థినః క్రియానుపపత్తేస్తథాహి - అర్థీ నామ సాధ్యస్యార్థస్య నిర్దేష్టా తత్ప్రతిపక్షస్తదభావవాదీ ప్రత్యర్థీ తత్రాభావస్య భావసిద్ధిసాపేక్షత్వాద్భావస్య చాభావసిద్ధినిరపేక్షత్వాద్భావస్యైవ సాధ్యత్వం యుక్తం - అభావస్య స్వరూపేణ సాక్ష్యాదిప్రమేయత్వాభావాత్ - అతశ్చార్థిన ఏవ క్రియా యుక్తా- అపి చోత్తరానుసారేణ సర్వైరేవ క్రియా నియతా స్మర్యతే - ప్రాఙ్న్యాయే కారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్ క్రియాం। మిథ్యోక్తౌ పూర్వవాదీ తు ప్రతిపత్తౌ న సా భవేదితి- న చైకస్మిన్వ్యవహారే ద్వయోః క్రియా న చైకస్మిన్వాదేతు క్రియా స్యాద్వాదినోర్ద్వయోరితి స్మరణాత్ - తస్మాత్ప్రతివాదినస్సాక్షిణో గుణవత్తమా వా ద్విగుణా వాఽన్యథా బ్రూయురిత్యనుపపన్నం- అథ మతం - యత్రాప్యపి భావప్రతిజ్ఞావాదినా మదీయమిదం దాయాదప్రాప్తం మదీయమిదం దాయాదప్రాప్తమితి పూర్వాపరకాలవిభాగానాకలితమేవ వదతస్తత్ర ద్వయోస్సాక్షిషు సత్సు కస్య సాక్షిణో గ్రాహ్యా ఇత్యాకాంక్షాయాం- ద్వయోర్వివదతోరర్థే ద్వయోస్సత్సు చ సాక్షిషు। పూర్వపక్షో భవేద్యస్య భవేయుస్తస్య సాక్షిణ ఇతి వచనేన యః పూర్వం నివేదయతి తస్య సాక్షిణో గ్రాహ్యా ఇతి స్థితే తస్యాయమపవాదః- ఉక్తేపి సాక్షిభిస్సాక్ష్య ఇతి - అతశ్చ పూర్వోత్తరయోర్వాదినోస్సమసంఖ్యాసు సమగుణేషు చ సాక్షిషు సత్సు పూర్వవాదినస్సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః- యదా తూత్తరవాదినస్సాక్షిణో గుణవత్తమా ద్విగుణా వా తదా ప్రతివాదినస్సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః- ఏవం చ నాభావస్య సాధ్యతా- ఉభయోరపి భావవాదిత్వాచ్చతుర్విధోత్తరవిలక్షణత్వాచ్చ ప్రత్యుక్తోదాహరణేన క్రియావ్యవస్థా - ఏకస్మిన్వ్యవహారే యద్యేకస్యార్థినః క్రియాద్వయం పరమతే తథా వాదిప్రతివాదినోః క్రియాద్వయస్యావిరోధ ఇతి- తదప్యాచార్యో నానుమన్యతే- ఉక్తేపి సాక్షిభిస్సాక్ష్య ఇత్యపి శబ్దాప్రతికరణాద్వాస్యార్థస్యానవగమాదిత్యలం ప్రసంగేన॥ ౮౯

సాక్షులు వ్యాజ్యమునకు విరోధముగాఁ జెప్పినపుడు వేఱేసాక్షులఁగోరవచ్చును.

తా॥ వ్యాజ్యము దెచ్చినవాని వ్యాజ్యము బద్ధమని మొదటిసాక్షులు చెప్పినను వాదియోడనివిషయము - సాక్షులు వ్యాజ్యముగాని వ్యాజ్యమునకు విరోధముగ సాక్ష్యము చెప్పినప్పుడు న్యాయాధికారితీర్పు చెప్పకముందు వ్యాజ్యగాఁడు మొదట వేసుకొన్న సాక్షులకంటె నిబ్బడి వారినిగాని మిక్కిలి గుణవంతులనుగాని మఱలసాక్షులను వేసికొనవచ్చును - న్యాయాధికారితీర్పు చెప్పినపిమ్మటఁగూడదు - కాత్యాయనవచనాభిప్రాయము ననుసరించి నారదవచనమునకర్థము నిర్ణయించినపక్షమందు న్యాయాధికారితీర్పు చెప్పినపిమ్మట సాధనాంతరమును గోరఁగూడదుగాని అంతకుముందుకూడదనని యేర్పడుచున్నది - మొదట వేసుకొన్న సాక్షులలోఁ గొందఱు విమర్శింపఁబడినవారికంటె రెండంతలవారుగాని మిక్కిలి గుణవంతులుగాని సన్నిహితులుగానున్నపక్షమందు వారలనే అంగీకరింపవలసినది - అట్లులేనిపక్షమందే వేఱేసాక్షులను వేసుకోవచ్చును - ఇట్లు వేసికోఁబడినసాక్షులు మొదటవిమర్శింపఁబడిన సాక్షులమాటకు భేదముగాఁ జెప్పినపక్షమందు మొదటివారు తప్పుసాక్షులగుదురు - సాక్షులుండునపుడు దివ్యప్రమాణము నంగీకరింపఁగూడదు - అట్లు స్మృతియున్నది - సాక్షులు లేనియపుడు దివ్యప్రమాణముచేత వ్యవహారమును నిర్ణయింపవలసినది - రెండవసారి కోరఁబడినసాక్షులు చెప్పినదానియందును వాదికిసంతోషము లేనిపక్షమందంతవఱకేర్పడినరీతిని వ్యవహారమును దీర్పు చేయవలసినదేగాని పిమ్మట నతనికి వేఱేసాధనమును వెతకుటకెడమీఁగూడదు॥

వాదివాదమునకు సాక్షులు సరిగాఁ బలికినను వాది గెలువనివిషయము.

——వాదియొక్క వాదమునకనుకూలముగా సాక్షులు పలికినను బ్రతివాది యాసాక్షులు చెప్పెడి సంగతి నిజముగాదన్నప్పుడు ఆవిషయము ప్రతివాది సాక్షులచేరుజువుపఱచఁదగినది కాదు గనుక నేఁడు దినములలో వాదిసాక్షులకే వైనదైవికరాజికవ్యసనములు సంభవించునోయని చూడవలసినది - అట్టివికలిగినపక్షమందా సాక్షులు దోషులని నిర్ణయించి ఆ వ్యాజ్యమొత్తమును వారలచేనిప్పించి యీయావ్యవహారస్వభావమునకుఁదగినట్లు వారిని దండింపవలసినది - వారికట్టివ్యసనము లేవియు సంభవింపనిపక్షమందు ఆ వ్యాజ్యమును వాదిపక్షముగా తీర్పు చేయవలయును - ఇట్లు మనువచనమున్నది॥

ప్రతివాదిసాక్షులను వేసుకొనుట.

ప్రతివాది - వాది తెచ్చినవ్యవహారమును ముందొకచోట నాపక్షముగాఁ దీర్చఁబడియున్నదనిగాని లేక వాది తెచ్చినవ్యవహారము బద్ధమనుటకు హేతువునుగాని చెప్పినప్పుడు ప్రతివాదిసాక్షులను వేసుకోవలసినది - వాదియొక్క వాదము నిజముగాదని మాత్రము ప్రతివాది చెప్పినప్పుడు వాదిసాక్షులను వేసుకోవలసినది - వాది చెప్పెడి సంగతిని సరిగాఁ బ్రతివాది యొప్పుకొన్నప్పుడు సాక్షులక్కఱలేదు - ఒకవ్యవహారమందు వాదిప్రతివాదులిద్దఱును సాక్షుల వేసికొనఁగూడదు॥ —— కొందఱీశ్లోకమునకు మఱియొకవిధముగా నర్థము చెప్పుదురు - ఎట్లనిన (ఒకద్రవ్యము మీఁదనిద్దఱు తనదితనదియని వ్యవహారము తెచ్చినప్పుడు మొదటవ్యవహారము తెచ్చినవాని సాక్షులనడుగవలయునని చెప్పఁబడియున్నదిగదా - దానికిదియపవాదకముగావున మొదటవ్యవహారము తెచ్చినవాని సాక్షులకంటెఁ బిదపవ్యవహారముఁదెచ్చినవాని సాక్షులు మిక్కిలి గుణవంతులుగాఁగాని రెండంతలుగాఁగాని యున్నప్పుడు పిమ్మటవ్యవహారముఁదెచ్చినవాని సాక్షులను గూడవిమర్శింపవలయును - అట్లు విమర్శించునపుడు పూర్వవాదిసాక్షులు చెప్పినదానికి వ్యతిరిక్తముగా అధికులైయున్న యుత్తరవాదిసాక్షులు చెప్పినపక్షమందా పూర్వవాదిసాక్షులు తప్పుసాక్షులని నిశ్చయింపవలయును) ఈయర్థము ప్రకరణానుసారముగానుండలేదు కాఁబట్టి గ్రంథకర్తకభిమతముగాదని తెలియవలయు॥ ౭౯

మూ॥ {పృథక్పృథగ్దండనీయాః కూటకృత్సాక్షిణస్తథా। వివా
{దాద్ద్విగుణం దండం వివాస్యో బ్రాహ్మణస్స్మృతః॥౮౦}

వ్యా॥ కూటసాక్షిణో దర్శితాస్తేషాం దండమాహ॥ పృథక్పృథగితి॥ యోధనాదినా కూటాంత్సాక్షిణః కరోతి స కూటకృత్ సాక్షిణశ్చ యేతథా కూటాస్తే వివాదాద్వివాదపరాజయే యోదండస్తత్ర తతో ద్విగుణం దండం ద్విగు

ణం పృథక్పృథగేకైకశో దండనీయాః బ్రాహ్మణస్తు వివాస్యో రాష్ట్రాన్నిర్వాసనీయః న వధ్యః- ఏతచ్చ లోభాదికారణవిశేషాపరిజ్ఞానే- అనభ్యాసే చ ద్రష్టవ్యం- లోభాదికారణవిశేషపరిజ్ఞానే అభ్యాసే చ మనునోక్తం - లోభాత్సహస్రం దండ్యస్స్యాన్మోహాత్పూర్వంతు సాహసం। భయాద్ద్వౌ మధ్యమౌ దండౌ మైత్ర్యాత్పూర్వం చతుర్గుణం॥ కామాద్దశగుణం పూర్వం క్రోధాత్తు త్రిగుణం పరం। అజ్ఞానాద్ద్వే శతే పూర్ణే బాలిశ్యాచ్ఛతమేవ త్వితి- తత్ర లోభోర్థలిప్సా- మోహో విపర్యయజ్ఞానం- భయం సంత్రాసః- మైత్రీ స్నేహాతిశయః - కామః స్త్రీవిషయాభిలాషః - క్రోధోమర్షః- అజ్ఞానమస్ఫుటజ్ఞానం- బాలిశ్యం జ్ఞానానుత్పాదః- సహస్రాదిషు త్రిషు కాలేషు పణా గృహ్యంతే - తథా- కౌటసాక్ష్యం తు కుర్వాణాన్ త్రీన్వర్ణాన్ ధార్మికో నృపః। ప్రవాసయేద్దండయిత్వా బ్రాహ్మణం తు వివాసయేదితి- ఏతచ్చాభ్యాసవిషయం కుర్వాణానితి వర్తమానకాలనిర్దేశాత్ - త్రీన్వర్ణాన్ క్షత్రియాదీన్ పూర్వోక్తం దండయిత్వా ప్రవాసయేత్స్వరాష్ట్రాన్నిష్కాసయేత్ - యద్వా ప్రవాసయేన్మారయేత్ - అర్థశాస్త్రే ప్రవాసశబ్దస్య మారణే ప్రయోగాత్ - అస్య చార్థశాస్త్రరూపత్వాదత్రాపి ప్రవాసనమోష్ఠచ్ఛేదనం జిహ్వాచ్ఛేదనం ప్రాణవియోజనం చ కౌటసాక్ష్యవిషయానుసారేణ ద్రష్టవ్యం - బ్రాహ్మణం తు దండయిత్వా వివాసయేత్ స్వరాష్ట్రాన్నిష్కాసయేత్ - యద్వా వివాసయేత్ వాససోపగతో వివాసాః- వివాసం కరోతీతి ణిచి కృతే ణావిష్ఠవత్ప్రాతిపదికస్యేతి టిలోపే రూపం- నగ్నీకుర్యాదిత్యర్థః- అథవా వసత్యస్మిన్నితి వాసో గృహం- వివాసయేత్ - భగ్నగృహం కుర్యాదితి యావత్ - బ్రాహ్మణస్యాపి లోభాదికారణవిశేషాపరిజ్ఞానే- అనభ్యాసే చ- తత్ర తత్రోక్తో దండ ఏవ అభ్యాసే త్వర్థదండో వివాసనం చ- తత్రాపి జాతిద్రవ్యానుబంధాద్యపేక్షయా వివాసనం నగ్నీకరణం గృహభంగో దేశాన్నిర్వాసనం చేతి వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా- లోభాదికారణవిశేషాపరిజ్ఞానే అనభ్యాసే చాల్పవిషయే కౌటసాక్ష్యే బ్రాహ్మణస్యాపి క్షత్రియాదివదర్థదండ ఏవ- మహావిషయే తు- దేశాన్నిర్వాసనమేవ- తత్రాప్యభ్యాసే సర్వేషామేవ మనూక్తం ద్రష్టవ్యం- న చ బ్రాహ్మణస్యార్థదండో నాస్తీతి మంతవ్యం-అర్థదండాభావే శారీరదండే చ నిషిద్ధే స్వల్పేప్యపరాధే నగ్నీకరణగృహభంగాంకకరణవిప్రవాసనం దండాభావో వా ప్రసజ్యేత- చతుర్ణామపి వర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వతాం। శారీరం ధనసంయుక్తం దండం ధర్మ్యం ప్రకల్పయేదితి స్మరణాచ్చ- తథా సహస్రం బ్రాహ్మణో దండ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్వ్రజన్నితి స్మరణాచ్చ - యత్తు శంఖవచనం - త్రయాణాం వర్ణానాం ధనాపహారవధబంధనక్రియాః వివాసనాంకకరణం బ్రాహ్మణస్యేతి- తతః ధనాపహారస్సర్వస్వాపహారో వివక్షితో వధసాహచర్యాత్ -శారీరస్త్వవరోధాదిజీవితాంతః ప్రకీర్తితః। కాకిణ్యాదిస్త్వర్థదండస్సర్వస్వాంతస్తథైవ చేతి- వధసర్వస్వాపహారయోస్సహపాఠాత్ - యదప్యుక్తం- రాష్ట్రాదేనం బహిః కుర్యాత్సమగ్రధనమక్షతమితి- తత్ప్రథమసాహసవిషయం - న సర్వవిషయం- శారీరస్తు బ్రాహ్మణస్య న కదాచిద్భవతి- న జాతు బ్రాహ్మణం హన్యాత్సర్వపాపేష్వవస్థితమితి సామాన్యేన మనుస్మరణాత్ - తథా- న బ్రాహ్మణవధాద్భూయానధర్మో విద్యతే భువి। తస్మాదస్య వధం రాజా మనసాపి న చింతయేదితి-అపిచ-యస్సాక్ష్యం శ్రావితోన్యేభ్యో నిహ్నుతే తత్తమోవృతః। స దాప్యోష్టగుణం దండం బ్రాహ్మణం తు వివాసయేదితి - యస్తు సాక్షిత్వమంగీకృత్యాన్యైస్సాక్షిభిస్సహ సాక్ష్యం శ్రావితస్సన్ నిగదనకాలే తమోవృతో రాగాద్యాక్రాంతచిత్తస్తత్సాక్ష్యమన్యేభ్యస్సాక్షిభ్యో నిహ్నుతే నాహమత్ర సాక్షీ భవామీతి స వివాదపరాజయే యో దండస్తం దండమష్టగుణం దాప్యః- బ్రాహ్మణం పునరష్టగుణద్రవ్యదానాసమర్థం వివాసయేద్వివాసనం చ నగ్నీకరణగృహభంగదేశనిర్వాసనలక్షణం విషయానుసారేణ ద్రష్టవ్యం- ఇతరేషాం త్వష్టగుణద్రవ్యాసంభవే స్వజాత్యుచితకర్మకరణనిగళబంధన కారాగృహప్రవేశాది ద్రష్టవ్యం ఏతచ్చ పూర్వశ్లోకేప్యనుసర్తవ్యం - యదా సర్వే సాక్ష్యం నిహ్నువతే- తదా సర్వే సమానదోషాః- యదా తు సాక్ష్యముక్త్వా పునరన్యథా వదంతి తదానుబంధాద్యపేక్షయా దండ్యాః- యథాహ కాత్యాయనః- ఉక్త్వాన్యథా బ్రువాణాశ్చ దండ్యాస్స్యుర్వాక్ఛలాన్వితా ఇతి- న చాన్యేనోక్తాస్సాక్షిణోన్యేన రహస్యనువర్తనీయాః- యథాహ నారదః- న పరేణ సముద్దిష్టముపేయాత్సాక్షిణం రహః। భేదయేన్నైవ చాన్యేన హీయేతైవం సమాచరన్నితి॥ ౮౦

తా॥ తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవారి దండించు క్రమము॥ తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవాండ్లొక్కొక్కడు - వ్యాప్యపు

తప్పుసాక్ష్యులదండనము.

దోడినవాఁడీవలయునపరాధద్రవ్యమకంటె నిబ్బడిద్రవ్య మపరాధ మీవలయును - బ్రాహ్మణుఁడుగానున్నపక్షమందు రాజతనిఁదన దేశమునుండి వెడలఁగొట్టవలయుఁగాని అతనికిఁబైఁజెప్పినరీతినపరాధము విధింపఁగూడదు॥ ఈచెప్పినదండనక్రమము తప్పుసాక్ష్యము చెప్పుటకుఁగలలోభాదికారణములు రాజునకుఁదెలియనివిషయమందును- ముఁదెప్పుడు తప్పుసాక్ష్యముఁ బలుకని వారివిషయమందుననియెఱుఁగవలయును - కారణములు రాజునకుఁ దెలిసినవిషయమందును వాడుకగాఁదప్పుసాక్ష్యముఁబలుకువారివిషయమందును జరిగింపవలసినదండనక్రమము మనువుచెప్పినరీతి నీదిగువఁదెలుపఁబడుచున్నది - లంచముఁదీసుకొని తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవానికి వేయిరాగిపణములును- వ్యవహారమును వేఱేవిధముగా భావించి తప్పుసాక్ష్యముఁబలికినవాని కిన్నూటయేబదిరాగిపణములును- భయమువలనఁదప్పుసాక్ష్యముబలికినవానికి నూఱురాగిపణములును- స్నేహమువలనఁదప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవానికి వేయిరాగిపణములును- స్త్రీలాభమునకై తప్పుసాక్ష్యముపలికినవానికి రెండువేలయేనూఱు రాగిపణములును- వ్యవహారమునుజక్కఁగాఁదెలియక తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవాని కిన్నూఱు రాగిపణములును- వ్యవహారమునెఱుఁగుటకుశక్తిలేక తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినవానికి నూఱు రాగిపణములును అపరాధము విధింపవలసినది॥ బ్రాహ్మణేతరములైనమూఁడువర్ణములవారిలో నెవఁడైనను వాడుకగాఁ దప్పుసాక్ష్యము చెప్పుచున్నపక్షమందు వానికిపూర్వోక్తప్రకారముగా ధనదండనచేఁ దండించి దేశమునుండి వెడలఁగొట్టవలయునని యొకయర్థము- వధింపవలయునని మఱియొకయర్థము- ఆవధించుటయందు పెదవులఁగోయుట నాలుకగోయుట- చంపుట- అనిమూఁడు భేదములు- ఈభేదము నాయావిషయము ననుసరించి యుపయోగింపఁదగినది- బ్రాహ్మణుఁడు వాడుకగాఁదప్పుసాక్ష్యము చెప్పుచున్నపక్షమందు వానిని మనూక్తధనదండనముచే దండించి రాజ్యమునుండి వెడలఁ గొట్టవలయుననియు వస్త్రాపహారము చేసి దిగంబరునిఁగాఁ జేయవలయుననియు వానియిల్లు విచ్చివేసి యుండఁజోటులేనివానిఁగాఁజేయవలయుననియు మూఁడువిధములనర్థమగుచున్నది - ఈమూఁడర్థములయందును జాతిద్రవ్యాదులయనుబంధము బట్టితగియుండునర్థము నుపయోగింపవలసినది- బ్రాహ్మణుఁడుతొలుసారి తప్పుసాక్ష్యము చెప్పినప్పుడుఁగాని తప్పుసాక్ష్యము చెప్పుటకుఁగారణము రాజునకుఁదెలియనిపక్షమందు అల్పవిషయమందు వానికి క్షత్రియాదులకువలె ధనదండనమమాత్రమే చేయవలసినది- గొప్పవిషయమాయెనా రాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టుటమాత్రము చేయవలసినది- వాడుకగాఁజెప్పునప్పుడును గారణములు దెలిసినప్పుడు నందుకు మనువుచెప్పిన దండనక్రమమునే అంగీకరింపవలసినది- బ్రాహ్మణునకెప్పుడుశరీరదండనము చేయఁగూడదు- అట్లు మనువుచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ సాక్షులందఱును వ్యవహారవిషయమును విని ప్రమాణము చేసినపిమ్మట నందొకఁడు మొగమాటము చేతఁగాని మఱియేకారణముచేతఁగాని నేనీవిషయమందు సాక్షినిగానన్నపక్షమందతఁడు వ్యాజ్యమందోడినవాఁడీఁదగినయపరాధమున కెనిమిదంతలపరాధ మీవలయును - అట్లీఁజాలనిపక్షమందు బ్రాహ్మణునకు రాజ్యము వెడలఁగొట్టుటగాని బట్టలనపహరించుటగాని యిల్లువిచ్చి వేయుటగాని ప్రకృతవ్యవహారానుసారముగా జరపవలసినది- ఇతరవర్ణస్థులకువారు చేయఁదగినపనులు చేయించుట సంకెళ్లు వేయుట కారాగృహమందుంచుట మొదలగునది జరిగింపవలయును- ఈవిషయము పూర్వశ్లోకమందును అనుసరింపఁదగినది సాక్ష్యమునకువచ్చినవారందఱు మేమీవిషయమందు సాక్షులముగామన్నపక్షమం దందఱు సమానమైనతప్పుగలవారగుదురు - సాక్ష్యమొకవిధముగాఁజెప్పి పిమ్మటమఱియొకవిధముగాఁ జెప్పినవారిని విషయమునకుఁదగినట్లు దండింపవలయును- అట్లు కాత్యాయనవచనమున్నది॥ ——— ఒకఁడు వేసుకొన్నసాక్షులతో మఱియొకఁడు తానుగాఁగాని మఱియొకని మూలముగాఁగాని రహస్యపుమాటలాడఁగూడదు - అట్లు చేసినవాని వ్యాజ్యము న్రోయవలయును- ఇట్లు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ పణమనఁగా పాతికపలముగలము ద్రింపఁబడిన రాగియని తెలియవలయును॥ ౮౦

ఒకనిసాక్షితోమఱియొకఁడురహస్యమాడరాదు

మూ॰ వర్ణినాంహివధోయత్రతత్రసాక్ష్యనృతంవదేత్॥౮౧॥

వ్యా॥ సాక్షిణామవచనమన్యథావచనంచప్రతిషిద్ధంతదపవాదమాహ॥ వర్ణినామితి॥ యత్రవర్ణినాం శూ

ద్రవైశ్యక్షత్రియవిప్రాణాంసత్యవచనేనవధస్సంభావ్యతే- తత్రసాక్ష్యనృతంవదేత్ - అనేనసత్యవచనప్రతిషేధేనసాక్షిణః పూర్వప్రతిషిద్ధమసత్యవచనమవచనంచాభ్యనుజ్ఞాయతే - యత్రశంకాభియోగాదౌ సత్యవచనేవర్ణినోవధః- అనృతవచనే- నకస్యాపివధస్తత్రాప్యనృతవచనమభ్యనుజ్ఞాయతే- యత్రతుసత్యవచనేఽర్థిప్రత్యర్థినోరన్యతరస్యవధః - అసత్యవచనేచాన్యతరస్యవధస్తత్రతూష్ణీంభావోభ్యనుజ్ఞాయతే- యదిరాజానుమన్యతే- అథరాజాకథమప్యకథనేనముంచతి తదాభేదాదసాక్షిత్వంకర్తవ్యం - తథాప్యసంభవేసత్యమేవవదితవ్యంఅసత్యవదనేవర్ణివధదోషో ఽసత్యవచనదోషశ్చ సత్యవచనే తువర్ణివధదోషఏవ- తత్రచయథాశాస్త్రం ప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యం॥ ౮౦౧

తా॥ సాక్ష్యముచెప్పఁదగనివిషయమునుసాక్షియబద్ధముచెప్పదగినవిషయమును ॥ యథార్థముచెప్పుటచేత నాలుగువర్ణములవారిలోనెవనికైనను చావుగలుగునట్లుండెనేని సాక్షి యథార్థము చెప్పఁగూడదు-అబద్ధమైనఁజెప్పవలయు - ఏమియుచెప్పకయైననుండవలయు- అనఁగా గుమానుచేతఁదేఁబడినదిలోనగువ్యవహారమందు నిజముచెప్పినపక్షమున నాలుగువర్ణములవారిలోనొకనికి చావుగలుగునట్లును - అబద్ధముచెప్పినపక్షమందెవనికినిచావులేనట్లును ఉన్నపక్షమందుఅబద్ధముచెప్పవలసినది- నిజముచెప్పినపక్షమందొకనికిని అబద్ధముచెప్పిన మఱియొకనికిని జావుగలుగునట్లున్నపక్షమందేమియుఁజెప్పకయుండవలసినది॥అట్లూరకున్నప్పుడురాజు విడువనిపక్షమందు సాక్షులందఱొకరుచెప్పినదానికి మఱియొకరు చెప్పినదిసంబంధింపకుండఁజెప్పిసాక్ష్యమును జెఱపవలసినది - అట్లును జేయ సందర్భము లేనిచోట అబద్ధముచెప్పినపక్షమందు వర్ణివధదోష మొకటియు అబద్ధము చెప్పినదోష మొకటియు రెండుసంభవించును - నిజముచెప్పినపక్షమందువర్ణివధదోషము మాత్రమేగనుక నిజమేచెప్పవలసినది - ఇట్టిసాక్ష్యముచెప్పినవాఁడుశాస్త్రరీతినిఁబ్రాయశ్చిత్తముచేసుకోవలయును॥ ౮౦౪

సాక్షియబద్ధము చెప్పుటకుఁదగినవిషయము.

మూ॰ తత్పావనాయనిర్వాప్యశ్చరుస్సారస్వతోద్విజైః॥౮౧॥

వ్యా॥ తస్యానృతవచనేతూష్ణీంభావేచశాస్త్రాభ్యనుజ్ఞయాప్రత్యవాయాభావఇత్యతఆహ॥ తదితి॥ తత్పావనాయానృతవచనావచననిమిత్తప్రత్యవాయపరిహారాయసారస్వతశ్చరుర్ద్విజైరేకైకశోనిర్వాప్యఃకర్తవ్యః- సరస్వతీదేవతాస్యేతిసారస్వతః- అనవస్రావితాంతరూష్మపక్వోదనేచరుశబ్దఃప్రసిద్ధః - ఇహాయమభిసంధిః-సాక్షిణామనృతవచనమవచనంచయన్నిషిద్ధంతదిహాభ్యనుజ్ఞాతం-యత్తుసామాన్యేన - నానృతంవదేత్-అబ్రువన్విబ్రువన్వాపినరోభవతికిల్బిషీత్యనృతవచన మవచనంచనిషిద్ధం-తదతిక్రమనిమిత్తమిదంప్రాయశ్చిత్తం- నచమంతవ్యంసాక్షిణామనృతవచనావచనాభ్యనుజ్ఞానేపిసాధారణానృతవచనావచనప్రతిషేధాతిక్రమనిమిత్తప్రత్యవాయస్యతాదవస్థ్యాదభ్యనుజ్ఞావచనమనర్థకమితి- యతస్సాక్ష్యనృతవచనావచనయోర్భూయాన్ ప్రత్యవాయస్సాధారణానృతవచనావచనయోరల్పీయానిత్యర్థవదభ్యనుజ్ఞావచనం- యద్యపిభూయసఃప్రత్యవాయస్య నివృత్త్యాఽనుషంగికస్యాల్పీయసః ప్రత్యవాయస్యనివృత్తిరన్యత్రతథాపీహాభ్యనుజ్ఞావచనాత్ప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ భూయసో నివృత్త్యాల్పీయానప్యానుషంగికోపి ప్రత్యవాయోననివర్తతఇతి గమ్యతే-ఏతదేవాన్యత్రప్రశ్నేషు వర్ణివధాశంకాయాంపాంథాదీనామనృతవచనావచనాభ్యనుజ్ఞానం వేదితవ్యం - నచతత్రప్రాయశ్చిత్తమస్తి ప్రతిషేధాంతరాభావాత్ - నిమిత్తాంతరేణ కాలాంతరేఽర్థతత్త్వావగమేపి సాక్షిణామన్యేషాంచ దండాభావోస్మాదేవవచనాదవగమ్యతఇతి॥ ౮౧

తా॥ ఇట్లుసాక్షియబద్ధమాడినను ఏమియుఁజెప్పకుండినను జేసికోవలసినప్రాయశ్చిత్తము॥ పైనఁజెప్పినరీతిన బద్ధమాడినవారుగాని యేమియుఁజెప్పకుండినవారుగాని బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యవర్ణములవారైనపక్షమందు తామబద్ధముచెప్పినదానికిఁగాను ఏమియుఁజెప్పకుండినదానికిఁగాను బ్రాయశ్చిత్తముగా సరస్వతిని దేవతగానుద్దేశించి యన్నము వండి హోమముచేయవలసినది । ఇచటసాక్షియబద్ధముచెప్పవచ్చుననిఅనుమతియున్నది

అబద్ధముచెప్పినట్టియునే మియుఁ జెప్పకుండినట్టి యుసాక్షి ప్రాయశ్చిత్త

ముచేసుకోవలయును. గనుక సామాన్యముగ నబద్ధము చెప్పఁగూడదనియుండు నిషేధమునకే ప్రాయశ్చిత్తమని యెఱుఁగవలయు- ఇట్లు చెప్పుటచేత మఱియేనిమిత్తము చేతనైన వారు చెప్పినదబద్ధమని గాని వారు ఎఱిఁగియుండియేమి యుఁజెప్పకుండిరని గాని పిమ్మట తెలిసినను వారినిదండింపఁదగదని యీవచనము చేతనే తెలియవచ్చుచున్నది- మార్గమునఁబోవువాఁడు వర్ణివధముగలుగునని తోఁచినపుడబద్ధము చెప్పియైన దానిఁదప్పింపవలయునని ప్రశ్నములయందుఁజెప్పినరీతిని సాక్షి గాని వాఁడు అబద్ధము చెప్పినేని వానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తమక్క ఱలేదు. ౮౧

——⊛ సాక్షిప్రకరణము ముగిసెను- ఇఁక లేఖ్యప్రకరణము. ⊛——

మూ. { యః కశ్చిదర్థో నిష్ణాతస్స్వరుచ్యాతు పరస్పరం। లేఖ్యం
తు సాక్షిమత్కార్యం తస్మిన్ ధనికపూర్వకం॥ ౮౨॥ *** }

వ్యా॥ భుక్తిసాక్షిణౌ నిరూపితౌ సాంప్రతం లేఖ్యం నిరూప్యతే - తత్ర లేఖ్యం ద్వివిధం శాసనం జానపదం చేతి- శాసనం నిరూపితం జానపదమభిధీయతే- తచ్చద్వివిధం స్వహస్తకృతమన్యకృతం చేతి - తత్ర స్వహస్తకృతమసాక్షికమన్యకృతం ససాక్షికమనయోశ్చ దేశాచారానుసారేణ ప్రామాణ్యం- యథాహ నారదః- లేఖ్యంతు ద్వివిధం జ్ఞేయం స్వహస్తాన్యకృతం తథా। అసాక్షిమత్సాక్షిమచ్చ సిద్ధిర్దేశస్థితేస్తయోరితి- తత్రాన్యకృతమాహ॥ య ఇతి ॥ ధనికాధమర్ణయోర్యోర్థో హిరణ్యాదిః పరస్పరం స్వరుచ్యా- ఇయతా కాలేనైతావద్దేయమితీయతీచ ప్రతిమాసం వృద్ధిరితి నిష్ణాతో వ్యవస్థితస్తస్మిన్నర్థే కాలాంతరేవిప్రతిపత్తౌ వస్తుతత్వనిర్ణయార్థం లేఖ్యం - సాక్షిమదుక్తలక్షణ సాక్షియుక్తం - ధనికః పూర్వో యస్మిన్ తద్ధనికపూర్వకం- ధనిక నామ లేఖనపూర్వకమితి యావత్ - కార్యం కర్తవ్యం- ఉక్తలక్షణాస్సాక్షిణో వా కర్తవ్యాః- కర్త్రా తు యత్కృతం కార్యం సిద్ధ్యర్థం తస్య సాక్షిణః। ప్రవర్తంతే వివాదేషు స్వకృతం వాథ లేఖ్యకమితి స్మరణాత్ ॥ ౮౨

తా॥ అనుభవము సాక్షులు అనెడు రెండు ప్రమాణములఁ దెలిపిన పిమ్మట వ్రాతయను ప్రమాణమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ వ్రాత రెండువిధములనుండును- అందొకటి శాసనమనఁబడును - దీనివివరణము పూర్వాధ్యాయమందే చెప్పఁబడియున్నది - మఱియొకటి జానపదమనఁబడును- అదియిచ్చటఁ జెప్పఁబడుచున్నది- అది రెండువిధములు- తాను వ్రాయునదియొకటి- మఱియొకనిచే వ్రాయించునదియొకటి- అందుఁ దాను వ్రాయునది సాక్షి లేనిదిగానుండవచ్చును- మఱియొకనిచే వ్రాయించునది సాక్షులుగలిగియుండవలయును- ఈ రెండువిధముల వ్రాతలు నాయాదేశములవాడుకననుసరించి యొప్పఁదగినవి- అట్లు నారదులు చెప్పియున్నారు- అందు మరియొకనిచేత వ్రాయించు పత్రము రీతియెట్లనిన- అప్పిచ్చువాఁడును దీసుకొనువాఁడును తామువడ్డి మొదలైనవంతయు మాటలాడుకొన్న పిమ్మట మరియొకకాలమందుఁ దామప్పుడు చేసుకొన్న నిర్ణయము తప్పిపోకుండుటకై పైఁజెప్పిన లక్షణములుగల సాక్షుల చేవ్రాళ్లతోడ నొకపత్రము వ్రాయింపవలయును- అందప్పిచ్చువాని పేరుముందు వ్రాయవలయును - ఇట్లు పత్రము వ్రాయింపకున్నను సాక్షులమాత్ర మేర్పరచుకొనవచ్చును- ఒకకార్యము సిద్ధించుటకు సాక్షులుగాని యాకార్యము చేసినవాఁడు వ్రాసిన లేఖ్యముగాని వివాదములయందుఁ బ్రవర్తించునని స్మృతియున్నది॥ ౮౨

పత్రము వ్రాయించు క్రమము.

మూ. { సమామాసతదర్ధాహర్నామజాతిస్వగోత్రకైః। సబ్ర
హ్మచారికాత్మీయపితృనామాదిచిహ్నితమ్॥ ౮౩॥ **** }

వ్యా॥ అపిచ- సమేతి॥ సమాస్సంవత్సరః- మాసశ్చైత్రాదిః- తదర్ధః పక్షశ్శుక్లః కృష్ణోవా - అహస్తిథిః ప్రతిపదాదిః- నామధనికాధమర్ణయోః- జాతిర్బ్రాహ్మణత్వాదిః - స్వగోత్రం వాసిష్ఠాది - ఏతైస్సమాదిభిశ్చిహ్నితం తథా సబ్రహ్మచారికం బహ్వృచాదిశాఖాప్రయుక్తగుణనామ బహ్వృచః కఠ ఇతి ఆత్మీయపితృనామ ధనికాధమర్ణికపితృనామ-ఆదిగ్రహణాద్ద్రవ్యజాతిసంఖ్యాచారాదేర్గ్రహణం-ఏతైశ్చిహ్నితం లేఖ్యం కార్యమితిగతేనసంబంధః

పత్రమందు వ్రాయవల

తా॥ ఇందును బూర్వవిషయమె ॥ మఱియు నాపత్రమందు సంవత్సర మాస పక్ష తిథి వారముల పేళ్లను- అప్పిచ్చువానియొక్కయుఁ దీసుకొనువానియొక్కయు జాతిని- గోత్రము

సినవిషయములు.

ను- వారధ్యయనముచేయుశాఖపేరును- వారితండ్రులపేరును-అప్పుడప్పుదీసుకొను ద్రవ్యముయొక్క నాణ్యమునుసంఖ్యను- వీనినన్నిటిని వ్రాయవలయును. ౮౩

మూ. { సమాప్తేఽర్థేఋణీనామస్వహస్తేననివేశయేత్ ।మ
తంమేముకపుత్రస్యయదత్రోపరిలేఖితమ్॥౮౪॥ ** }

వ్యా॥ కించ-సమాప్తఇతి ॥ ధనికాధమర్ణయో రోర్యోఽర్థస్స్వరుచ్యా వ్యవస్థిత స్తస్మిన్నర్థే సమాప్తేలిఖితే ఋణీఅధమర్ణోనామాత్మీయంస్వహస్తేనాస్మిన్ లేఖ్యేయదుపలేఖితంతన్మమాముకపుత్రస్యమతమభిప్రేతమితి నివేశయేత్పత్రేవిలిఖేత్॥ ౮౪

పత్రమందుఁజేవ్రాలు చేయుక్రమము.

తా॥ ధనికుఁడును అప్పుదీసుకొన్నవాఁడును జేసుకొన్ననిష్కర్షప్రకారమన్నసంగతులువ్రాసినమైనపిమ్మట నప్పుదీసుకొనువాఁడీపత్రమందువ్రాయించినవిషయములన్నియుఫలానివానిపుత్రుఁడనైన నేనొప్పికొనివ్రాయించినవని వ్రాసి తనచేవ్రాలు చేయవలయును. ౮౪

మూ. { సాక్షిణశ్చస్వహస్తేనపితృనామకపూర్వకమ్।అత్రా
హమముకస్సాక్షీలిఖేయురితితేసమాః ॥ ౮౫ ॥ **** }

వ్యా॥ సాక్షిణశ్చేతి॥తస్మిన్ లేఖ్యేయేసాక్షిణోలిఖితాస్తేప్యాత్మీయపితృనామలేఖనపూర్వకమస్మిన్నర్థేఽహమముకోదేవదత్తస్సాక్షీతిస్వహస్తేనైకైకశోలిఖేయుస్తేచసమాస్సంఖ్యాతోగుణతశ్చకర్తవ్యాః- యద్యధమర్ణస్సాక్షీవాలిపిజ్ఞోనభవతి తదాధమర్ణోఽన్యేనసాక్షీచసాక్ష్యంతరేణసర్వసాక్షిసన్నిధౌస్వమతంలేఖయేత్ - యథాహనారదః-అలిపిజ్ఞఋణీయస్స్యాత్స్వమతంతుసలేఖయేత్ । సాక్షీవాసాక్షిణాన్యేనసర్వసాక్షిసమీపతఇతి॥

సాక్షి చేవ్రాలు చేయు క్రమము.

తా॥ సాక్షులును మేమీవిషయమందుసాక్షులమనివ్రాసి తమ తండ్రి పేరును దమపేరునుపత్రమందువ్రాయవలయును - సాక్షులుగుణములచేతనుసంఖ్యచేతను సములుగానుండవలయును- అప్పుదీసుకొనువాఁడుగానిసాక్షిగానివ్రాయఁజాలనివాఁడైయున్నపత్రమందు అతఁడందఱు సాక్షులయెదుట నొకసాక్షిచేతఁ దనపేరు పత్రమందువ్రాయింపవలయును- ఇట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౮౫

మూ. { ఉభయాభ్యర్థితేనైతన్మయాహ్యముకసూనునా। లి
ఖితంహ్యముకేనేతిలేఖకోంతేతతోలిఖేత్ ॥ ౮౬ ॥ * }

వ్యా ॥ అపిచ- ఉభయేతి॥ తతోలేఖకోధనికాధమర్ణాభ్యాముభాభ్యాంప్రార్థితేనాముకేనమయాదేవదత్తేనవిష్ణుమిత్రసూనునా- ఏతల్లేఖ్యంలిఖితమిత్యంతేలిఖేత్॥ ౮౬

పత్రము వ్రాసినవాని పేరువ్రాయుట.

తా॥ అందఱుచేవ్రాళ్లయినతరువాతపత్రమువ్రాసినవాఁడు ధనికుఁడును ఋణికుఁడును జెప్పఁగానే నీపత్రమును వ్రాసితిననితనతండ్రి పేరుతోఁగూడఁదనపేరు నాపత్రమందువ్రాయవలయును॥ ౮౬

మూ. { వినాపిసాక్షిభిర్లేఖ్యంస్వహస్తలిఖితంతుయత్ । త
త్ప్రమాణంస్మృతంలేఖ్యంబలోపధికృతాదృతే॥౮౭॥ }

వ్యా॥ సాంప్రతంస్వకృతంలేఖ్యమాహ॥ వినాపీతి॥యల్లేఖ్యంస్వహస్తేనకృతమధమర్ణేన తత్సాక్షిభిర్వినాపిలేఖ్యంప్రమాణంస్మృతంమన్వాదిభిః- బలోపధికృతాదృతే - బలేనబలాత్కారేణ ఉపధినాఛలలోభక్రోధభయమదాదిలక్షణేనయత్కృతంతస్మాద్వినా- నారదోప్యాహ- మత్తాభియుక్తస్త్రీబాలబలాత్కారకృతంచయత్ । తదప్రమాణంలిఖితంభయోపధికృతంతథేతి- తచ్చైతత్స్వహస్తకృతంచలేఖ్యం దేశాచారానుసారేణసబంధకవ్యవహారేబంధకవ్యవహారేణయుక్తమర్థక్రమాపరిలోపేనలిప్యక్షరాలోపేనచ లేఖ్యమిత్యేతావత్ - నపునస్సాధుశబ్దైరేవ ప్రాతిస్వికదేశభాషయాపిలేఖనీయం-యథాహనారదః-దేశాచారావిరుద్ధంయద్వ్యక్తాధివిధిలక్షణం।తత్ప్రమాణం

స్పృతంలేఖ్యమవిలుప్తక్రమాక్షరమితి-విధానంవిధిః ఆధేర్విధిరాధికరణంతస్యలక్షణంభోగ్యాధిర్గోప్యాధిః కాలకృతఇత్యాదివ్యక్తంస్పష్టం యస్మిన్కర్మణితద్వ్యక్తాధివిధిలక్షణం- అర్థానాంక్రమశ్చాక్షరాణిచ క్రమాక్షరాణి- అవిలుప్తానిక్రమాక్షరాణియస్మిన్తదవిలుప్తక్రమాక్షరం- తదేవంభూతంలేఖ్యంప్రమాణం- రాజశాసనవన్నసాధుశబ్దనియమోత్రేత్యభిప్రాయః॥ ర ౨

ఋణికుఁడు తన హస్తాక్షరముచే వ్రాయు పత్రము.

తా॥ అప్పుదీసుకొను వాఁడుదనహస్తాక్షరములచేవ్రాసియిచ్చినపత్రముసాక్షులులేకుండిననొప్పఁదగినది- బలాత్కారముచేతఁగాని కపటమునకు లోఁబడిగాని యేదైననొక యాశ చెప్పఁగానా యాశచేతఁగాని కోపముచేతఁగాని భయముచేతఁగాని యొడలుమఱచిగాని వ్రాసియిచ్చినదిచెల్లదు- దేహముమఱచియున్నప్పుడు వ్రాసియిచ్చినదియు - తనమీఁదనెకవ్యవహారము తెచ్చి యొకపత్రము వ్రాసియిచ్చిన పక్షమందావ్యవహారమునునిలిపివేసెదమనిచెప్పఁగా వ్రాసియిచ్చినదియు - ఆఁడుది వ్రాసియిచ్చినదియు - పసివాఁడు వ్రాసియిచ్చినదియు - బలాత్కారముచేత వ్రాసియిచ్చినదియు - భయపడి వ్రాసియిచ్చినదియు మోసపోయి వ్రాసియిచ్చినదియు- చెల్లదనినారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ తనచేత వ్రాయఁబడినదిగానిమఱియొకనిచేత వ్రాయింపఁబడినదిగాని ఆయాదేశపువాడుకననుసరించి-కుదవయుంచుకొన్నవిషయమందాకుదవయొక్క వివరణముగలదిగాను అర్థసందర్భమునకు విరోధములేనిదిగాను అక్షరమొకటైనవిడిచిపోనిదిగానునుండవలయును- ఆయాదేశమందు వ్రాసికొనుపత్రములాయాదేశములలో వాడుకగానుండుభాషతో వ్రాయవచ్చును - ఇట్లు వ్రాయఁబడినపత్రము ప్రమాణమనియొప్పుకోఁదగినది। రాజశాసనమునకువలెలక్షణలక్షితములైన శబ్దములతోనే వ్రాయవలయుననునియమముపత్రమునకక్కఱలేదు- ఇట్లునారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ర ౩

మూ॥ ఋణంలేఖ్యంకృతందేయంపురుషైస్త్రిభిరేవతు॥ర ౨౪॥

వ్యా॥ లేఖ్యప్రసంగేనలేఖ్యారూఢమప్యృణంత్రిభిరేవదేయమిత్యాహ॥ ఋణమితి॥ యథాసాక్ష్యాదికృతమృణంత్రిభిరేవదేయంతథా లేఖ్యకృతమప్యాహర్తృపుత్రపౌత్రైస్త్రిభిరేవదేయం - నచతుర్థాదిభిరితినియమ్యతే- ననుపుత్రపౌత్రైరృణందేయమిత్యవిశేషేణర్ణమాత్రంత్రిభిరేవదేయమితినియమితమేవ- బాఢమస్త్యేవోత్సర్గస్యపత్రారూఢర్ణవిషయేస్మృత్యంతరప్రభవామపవాదశంకామపనేతుమిదంవచనమారబ్ధం - తథాహి- పత్రలక్షణమభిధాయకాత్యాయనేనాభిహితం - ఏవంకాలమతిక్రాంతంపితౄణాందాప్యతేఋణమితి - ఇత్థంపత్రారూఢమృణమతిక్రాంతకాలమపిపితౄణాంసంబంధిదాప్యతే- అత్రపితౄణామితిబహువచననిర్దేశాత్కాలమతిక్రాంతమితివచనాచ్చతుర్థాదిర్దాప్యతఇతిప్రతీయతే- తథాహారీతేనాపి - లేఖ్యంయస్యభవేద్ధస్తేలాభంతస్యవినిర్దిశేదితి - అత్రాపియస్యహస్తే లేఖ్యమస్తి తస్యఋణలాభఇతి సామాన్యేనచతుర్థాదిభ్యోప్యృణలాభోస్తీతి ప్రతీయతే- అతశ్చైతదాశంకానివృత్త్యర్థమేతద్వచనమితియుక్తం- వచనద్వయంతుయోగీశ్వరవచనానుసారేణయోజనీయం॥ ర ౨౪

పత్రముమీఁది యప్పును దీర్చవలసినవారు.

తా॥ లేఖ్యప్రస్తావముమీఁదపత్రమందువ్రాయఁబడినయప్పైనను మూఁడుతరములవారే తీర్చవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ పత్రమువ్రాసియియ్యకతీసుకొన్నయప్పునువలె పత్రారూఢమైన యప్పునునప్పుతీసుకొన్నవాఁడును అతనికొడుకును మనుమఁడునుదీర్పవలయుఁగాని మునిమనుమఁడు మొదలగు వారుతీర్చనక్కఱలేదు- ఈయంశముపుత్రపౌత్రులెఋణము దీర్పవలసినవారని చెప్పియున్నసామాన్యవిధిచేతనేస్పష్టమైయున్నను- పితరులుచేసినయప్పు కాలముగడచినదైననిప్పింపఁబడునను కాత్యాయనవచనముచేతను- ఎవనిచేతఁబత్రమున్నదో వానికిద్రవ్యము వచ్చునను హారీతవచనముచేతనునుపత్రారూఢమైనయప్పును మునిమనుమఁడుగూడఁ దీర్పవలయునేమోయను శంక గలుగఁగా నట్లుదీర్చనక్కఱలేదని యీవచనముచేఁ దెలుపఁబడుచున్నది గనుక నారెండువచనములకుఁగూడ నీవచనాభిప్రాయమునననుసరించియెఅర్థముచేయవలసినది॥ ర ౨౪

మూ. ఆధిస్తుభుజ్యతే తావద్యావత్తన్న ప్రదీయతే॥౮౮॥

వ్యా॥అస్యాపవాదమాహ॥ఆధిరితి.సబంధకేపత్రారూఢఋణేవృద్ధిరేవదేయమితినియమాదృణాపకరణానధికారిణామాధ్యపాకరణేప్యనధికారప్రాప్తావిదముచ్యతే- యావచ్చతుర్గుణపంచగుణమెనవాఋణంనప్రదీయతేతావత్తదేవాధిర్భుజ్యతఇతివదతాసబంధకర్ణాపకరణేచతుర్థాదెరకృక్రియాకారోదర్శితః- నన్వేతదప్యుక్తమేవఫలభోగ్యోననశ్యతీత్యుక్తత్వాదితి-సత్యం-తదప్యేతస్మిన్నసత్యపవాదవచనేపురుషత్రయవిషయమేవస్యాదితిసర్వమనవద్యం॥

తా॥ పూర్వమందుఁజెప్పినదానికిపి శేషవిధి॥వడ్డికిఁజెల్లుగాఫలమునను భవింపుచుండిఅసలుతీర్చినపుడుఓడుదలచేయఁదగినకుదవ అసలుతీరునంతవఱకు ననుభవింపఁదగినది-అనఁగానిట్టియప్పువిషయమందు మునిమనుమఁడుగాని వానికొడుకుగానిఅసలుతీర్చానేనికుదవసొమ్మునుఓడకలచేయవలయుననుట - వడ్డికిఁగా ఫలమునను భవించు కుదవపామ్మునకిట్టిశిసనశింపననపూర్వము చెప్పఁబడియున్నను అదిమనుమనివఱకనిదలఁపకుండుటకైయిచ్చటఁజేటముగఁజెప్పఁబడెను॥ ౮౮

వడ్డికిఁగా ఫలము ననుభవించునట్లు కుదవయుంచి వ్రాసియిచ్చిన పత్రము మీదియప్పుదీర్పను ప్రపౌత్రాదులకును బాధ్యతగద్దు

మూ. దేశాంతరస్థేదుర్లేఖ్యేనష్టోన్మృష్టేహృతేతథా । భిన్నే
దగ్ధేథవాచ్ఛిన్నేలేఖ్యమన్యత్తుకారయేత్ ॥ ౮౯ ॥ ***

వ్యా॥ ప్రాసంగికంపరిసమాప్యప్రకృతమేవానుసరతి॥ దేశాంతరస్థఇతి॥ వ్యవహారాక్షమపత్రేపత్రాంతరంకుర్యాదితివిధీయతే- వ్యవహారాక్షమత్వంచాత్యంతవ్యవహితదేశాంతరస్థేపత్రేదుర్లేఖ్యదుష్టానిసందిహ్యమానాన్యవాచకానిలేఖ్యానిలిప్యక్షరాణిపదానివాయస్మిన్ తద్దుర్లేఖ్యంతస్మిన్దుర్లేఖ్యే- నష్టేకాలవశేనోన్మృష్టేమషీజార్బల్యాదినామృదితలిప్యక్షరే- హృతేతస్కరైః-భిన్నేవిదళితే- దగ్ధే-ఛిన్నేద్విధాభూతేసత్యన్యల్లేఖ్యంభవతి - ఏతచ్చార్థిప్రత్యర్థినోఃపరస్పరానుమతౌసత్యాం- వివత్యాంతువ్యవహారప్రాప్తౌసత్యాం దేశాంతరస్థపత్రానయనాద్యపేక్షయాకాలవిశేషోదాతవ్యః - దుర్గదేశావస్థితేనష్టేవాపత్రేసాక్షిభిరేవ వ్యవహారనిర్ణయఃకార్యః - యథాహనారదః- లేఖ్యేదేశాంతరన్యస్తేశీర్ణేదుర్లిఖితేహృతే । సతస్తత్కాలకరణమసతోద్రష్టృదర్శనమితి - సతోవిద్యమానస్యపత్రస్యదేశాంతరస్థస్యానయనాయకాలకరణం కాలావధిర్దాతవ్యః- అసతఃపునరవిద్యమానస్యపూర్వంయేద్రష్టారస్సాక్షిణస్తైర్దర్శనంవ్యవహారపరిసమాపనంకార్యం-*యదాతుసాక్షిణోనసంతి తదాదివ్యేననిర్ణయఃకార్యః- అలేఖ్యసాక్షికేదైవీంవ్యవహారేవినిర్దిశేదితిస్మరణాత్ - ఏతచ్చజానపదంవ్యవస్థాపత్రం-రాజకీయమపివ్యవస్థాపత్రమీదృశమేవభవతి- ఇయాంస్తువిశేషః- రాజ్ఞస్స్వహస్తసంయుక్తంస్వముద్రాదిచిహ్నితంతథా । రాజకీయంస్మృతంలేఖ్యం సర్వేష్వర్థేషుసాక్షిమదితి - తథాన్యదపిరాజకీయంజయపత్రంవృద్ధవసిష్ఠేనోక్తం - యథోపన్యస్తసాధ్యార్థసంయుక్తంసోత్తరక్రియం। సావధారణకంచైవజయపత్రకమిష్యతే। ప్రాడ్వివాకాదిహస్తాంకంముద్రితంరాజముద్రయా । సిద్ధేర్థేవాదినేదద్యాజ్జయినేజయపత్రకమితి । తథాసభాసదోపి మతంమేమకపుత్రస్యేతిస్వహస్తందద్యుః- సభాసదశ్చయేతత్రస్మృతిశాస్త్రవిదస్స్థితాః । యథాలేఖ్యవిధౌతద్వత్స్వహస్తంతేషుదాపయేదితిస్మరణాత్ - సభాసదాంచపరస్పరానుమతివ్యతిరేకేణనవ్యవహారోనిశ్శల్యోభవతి-యథాహనారదః- యత్రసభ్యోజనస్సర్వస్సాధ్వేతదితిమన్యతే । సనిశ్శల్యోవివాదస్స్యాత్సశల్యస్త్వన్యథాభవేదితి - ఏతచ్చచతుష్పాద్వ్యవహారఏవ- సాధయేత్సాధ్యమర్థంయచ్చతుష్పాదాన్వితంచతత్ । రాజముద్రాంకితంచైవజయపత్రకమిష్యతఇతిస్మరణాత్ - యత్రహీనతా- యథా-అన్యవాదీక్రియాద్వేషీనోపస్థాతానిరుత్తరః । ఆహూతప్రపలాయీచహీనఃపంచవిధఃస్మృతఇతి- తత్రనజయపత్రమస్తి-అపితుహీనపత్రమేవ - తచ్చకాలాంతరేదండప్రాప్త్యర్థం - జయపత్రంతుప్రాడ్న్యాయవిధిసిద్ధ్యర్థమితి శేషః॥ ౮౯

తా॥ ప్రస్తావానుసారముగాఁజెప్పినవిషయమునుజాలించి ప్రకృతవిషయమునుజెప్పుచున్నాఁడు॥పత్రముదూరదేశమందున్నను పత్రమందు వ్రాయఁబడినమాటలుగాని అక్షరములుగాని సందేహింపఁదగినవిగానున్నను- పత్రముపోయినను- పత్రమందలియక్షరములుమాసినను-

పత్రము చెడ్డప్పుడుమఱి

ఒక పత్రము వ్రాసి యీవలయును.

పత్రమును దొంగలెత్తుకొనిపోయినను - పత్రము చినిగినను - కాలిపోయినను - రెండుతునకలుగాఁబోయినను - మఱియొకపత్రము వ్రాసియీవలయును - ఇదిఅప్పిచ్చినవాఁడును - దీసుకొన్నవాఁడును సమ్మతించినపక్షమందుజరగఁదగినది - అట్లు సమ్మతింపక ఆవ్యవహారము న్యాయసభకువచ్చినపక్షమందు దూరదేశమందుండుపత్రమును దెప్పింపనుదగినగడువీవలయును - పత్రము దెప్పింపనసాధ్యమగుచోటనున్నను - పత్రము పోయినను - సాక్షులను విమర్శించి యావ్యవహారమును నిర్ణయింపవలయును - ఇట్లు నారదులచేతను జెప్పఁబడియున్నది - సాక్షులు లేనిపక్షమందు దివ్యప్రమాణముచేత వ్యవహారమును నిర్ణయింపవలయును - ఇట్లుస్మృతియున్నది - ఈ చెప్పినదిజానపదమయినవ్యవస్థాపత్రము - రాజకీయమగువ్యవస్థాపత్రము నుపైఁజెప్పఁబడినరీతినే వ్రాయఁబడి రాజుచే వ్రాలును రాజుమొహరును గలిగినదిగానుండును - రాజకీయమగునవిజయపత్రమొకటియున్నది - అదియెట్లనిన - వాది వాదము తెచ్చినరీతిని - సాధింపవలసినయంశమును - దానికిఁబ్రతివాది చెప్పినయుత్తరమును - సాక్షులయుజువును - అందుమీఁదఁజేసినతీర్పును గలదిజయపత్రము - అట్టిజయపత్రము వ్రాసిదానిమీఁద న్యాయాధికారిచే వ్రాలుచేసి రాజుమొహరును వేసి వ్యాజ్యముతీర్పుకాఁగానే జయమునుబొందినవానికీవలయునని వృద్ధవసిష్ఠులచేఁజెప్పఁబడియున్నది - అట్టిజయపత్రమందు న్యాయసభయందుండెడుసభ్యులును మేముసమ్మతించితిమనిచేవ్రాలుచేయవలయును - అట్లుమనువచనమున్నది - సభికులందఱు సమ్మతింపక వ్యవహారము నిశ్శల్యమైనదిగాదు - అట్లు నారదులు చెప్పియున్నారు - ఇది (౮వ) శ్లోకమందుఁజెప్పినరీతిగా చతుష్పాదవ్యవహారవిషయమని తెలియునది - సాధింపవలయునర్థమును సాధించి ప్రతిజ్ఞాపాదోత్తరపాదక్రియాపాదసాధ్యసిద్ధిపాదముల నెడు నాలుగుపాదములను వ్రాసి రాజుమొహరు వేసియుండునదియె జయపత్రమనిస్మృతియున్నది - వాదమందుహీనతసంభవించువిషయము - వాదియొక్క వ్యాజ్యమునకుత్తరము చెప్పక మఱియొకవిషయమును వాదించువాఁడును - సాక్ష్యము నొప్పికొననివాఁడును - గడువుప్రకారముగానివాఁడును - ఉత్తరముచెప్పనివాఁడును - పిలుపించునపుడుపఱుగెత్తి పోవువాఁడును - వీరైదుగురును హీనవాదులనంబడుదురు - వీరివిషయమందుజయపత్రము లేదు - ఇఁక నేమనఁగా మఱియొకప్పుడు వీఁడుహీనవాదియని తెలిసి దండించుటకుఁదాహీనపత్రము గలుగును - జయపత్రమిచ్చుట మఱియొక న్యాయస్థానమందుఁబూర్వమొకచోటనీవిధమునజయముగలిగియున్నదని తెలియుటకు - ఇదిజయపత్రహీనపత్రములకుఁగల భేదము॥ ౮౯

మూ. { సందిగ్ధలేఖ్యశుద్ధిస్స్యాత్స్వహస్తలిఖితాదిభిః। యుక్తి
ప్రాప్తిక్రియాచిహ్నసంబంధాగమహేతుభిః॥ ౯౦॥ }

వ్యా॥ లేఖ్యసందేహనిర్ణయనిమిత్తామాహ॥ సందిగ్ధేతి॥ శుద్ధమశుద్ధం వేతిసందిగ్ధస్య లేఖ్యస్యశుద్ధిస్స్వహస్తలిఖితాదిభిస్స్యాత్ స్వహస్తేనలిఖితంయల్లేఖ్యాంతరం తేనశుద్ధిర్యదిసదృశాన్యక్షరాణిభవంతి తదాశుద్ధిస్స్యాదిత్యర్థః - ఆదిశబ్దాత్సాక్షిలేఖకస్వహస్తలిఖితాంతరసంవాదాచ్ఛుద్ధిరితి - యుక్త్యాప్రాప్తిర్యుక్తిప్రాప్తిః - దేశకాలపురుషాణాం ద్రవ్యేణసహసంబంధః ప్రాప్తిః - అస్మిన్దేశేఽస్మిన్కాలే ఽస్యపురుషస్యేదంద్రవ్యం ఘటతఇతి యుక్తిః - క్రియాతత్సాక్ష్యుపన్యాసః - చిహ్నమసాధారణం శ్రీకారాది - సంబంధోఽర్థిప్రత్యర్థినోఃపూర్వమపిపరస్పరవిశ్వాసేన దానగ్రహణాదిసంబంధః - ఆగమోస్యైతావతోఽర్థస్య సంభావితః ప్రాప్త్యుపాయః - ఏతఏవ హేతవః - ఏభిర్హేతుభిస్సందిగ్ధలేఖ్యశుద్ధిస్స్యాదిత్యన్వయః - యదాతు లేఖ్యసందేహనిర్ణయోనజాయతే తదా సాక్షిభిర్నిర్ణయఃకార్యః - యథాహకాత్యాయనః - దూషితేపత్రకే వాదీ తదారూఢాంస్తు నిర్దిశేదితి - సాక్షిసద్భావవిషయమిదంవచనం - సాక్ష్యసద్భావవిషయంతుహారీతవచనం - నమృతైతత్కృతంపత్రంకూటమేతేనకారితం। అధరీకృత్యతత్పత్రమర్థోదివ్యేననిర్ణయఇతి॥ ౯౦

పత్రమందు సందేహముగలిగెనేని నిర్ణయింపవలయును.

తా॥ పత్రముయథార్థమైనదా నాకాదాయని సందేహముగలిగినపక్షమందు - ఆపత్రమందుచేవ్రాలుగలఋణికునిచేత మఱియొకపత్రికయందక్షరములువ్రాయించి ఆయక్షరములుపత్రమందలిచేవ్రాలునకు సరియైనవిగానున్నవా లేవాయనిచూచిసరిగానుండెనేని ఆపత్రము యథార్థమైనదనియెంచఁదగినది - ఈరీతిగానే ఆపత్రపుసాక్షులచేతను పత్రము

చుక్రమము. వ్రాసినవాని చేతను అక్షరములువ్రాయించి ఆయక్షరములను పత్రికందలియక్షరములతో సరిచూడవలయును॥ ఇదియునుంగాక - పత్రికయందుదాహరింపంబడినకాలమం దప్పటనంత ద్రవ్య మప్పిచ్చుటకు ధనికునకుశక్తిగలదా లేదాయనియు నీఋణికింత ద్రవ్యమప్పియ్యవలసినయక్కఱగలదా లేదాయనియు నీమొదలగువిషయముల నాలోచించుట చేతను - సాక్షులు చెప్పెడుమాటల వైఖరి చేతను - ఏదైన నితరసాధారణముగాని గురుతుండినపక్షమందు దానిచేతను - అర్థిప్రత్యర్థులంతకుముందొకరితో నొకరు లేవాదేవీగలవారా లేనివారాయని విచారించుట చేతను - అప్పిచ్చినవాఁడు యేయుపాయమువల్ల తనద్రవ్యమును మరలరాఁబట్టుకొనవచ్చునని తలంచి యప్పిచ్చెనో ఆయుపాయమును విచారించుట చేతను - ఈ హేతువులచేత పత్రము యథార్థమైనదనిగాని తప్పుపత్రమనిగాని నిర్ణయింపవలయును - ఇట్లుపత్రమందు సందేహముతీరనిపక్షమందు నారదులు చెప్పినరీతిని సాక్షులను విచారించి తెలుసుకోవలయును - సాక్షులు లేనిపక్షమందు హారీతులు చెప్పినరీతిగా దివ్యప్రమాణముచేత వ్యవహారమును నిర్ణయింపవలయును॥ ౯౦

మూ. { లేఖ్యస్యపృష్ఠేఽభిలిఖేద్దత్త్వాదత్త్వర్ణికో ధనం। ధనీ
వోపగతం దద్యాత్స్వహస్తపరిచిహ్నితం ॥ ౯౧ ॥ }

వ్యా॥ ఏవం శోధితే పత్రే ఋణేచ దాతవ్యే ప్రాప్తే యదాకృత్స్నమేవ ఋణం దాతుమసమర్థస్తదా కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ॥ లేఖ్యస్యేతి॥ యదాధమర్ణికస్సకలమృణం దాతుమసమర్థస్తదాశక్త్యనుసారేణ దత్త్వా దత్త్వా పూర్వకృతస్య లేఖ్యస్యపృష్ఠేఽభిలిఖేదేతన్మయాదత్తమితి - ఉత్తమర్ణో వా - ఉపగతం ప్రాప్తం ధనం తస్యైవ లేఖ్యస్యపృష్ఠే దద్యాదభిలిఖేదేతావన్మయాలబ్ధమితి - కథం - స్వహస్తపరిచిహ్నితం స్వహస్తలిఖితాక్షరపరిచిహ్నితం - యద్వోపగతం ప్రవేశపత్రం స్వహస్తలిఖితచిహ్నితమధమర్ణాయోత్తమర్ణో దద్యాత్॥ ౯౧

తా॥ ఈవలయునప్పంతయు నొకసారిగానీఁజాలక కొంతకొంతగా నిచ్చుచున్నపక్షమందు అప్పుడప్పుడు తీరినద్రవ్యమును పత్రమునకు వెనుకప్రక్క ఋణికుఁడుగాని ధనికుఁడుగాని తనచేవ్రాలుతోడ చెల్లువ్రాయవలయును - లేనిపక్షమందు ధనికుఁడింతమాత్రము ద్రవ్యము నాకుఁజెల్లినదని తనచేవ్రాలుతో నప్పుకాపునకు రసీదైన వ్రాసియీవలయు.

ఒక సారిగా నప్పు తీర్పఁజాలని వాఁడు చేయవలసినక్రమము.

మూ. తద్దత్త్వర్ణం పాటయేల్లేఖ్యం శుద్ధ్యై వాన్యత్తు కారయేత్ ॥ ౯౨ ॥

వ్యా॥ ఋణేతుకృత్స్నే దత్తే లేఖ్యం కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ॥ దత్త్వేతి॥ క్రమేణ సకృదేవ వా కృత్స్నమృణం దత్త్వా పూర్వకృతం లేఖ్యం పాటయేత్ - యదాదుర్గదేశావస్థితం లేఖ్యం నష్టమున్మృష్టం వా తదా శుద్ధ్యై అధమర్ణత్వనివృత్త్యర్థమన్యల్లేఖ్యం కారయేదుత్తమర్ణః - పూర్వోక్తక్రమేణోత్తమర్ణో విశుద్ధిపత్రమధమర్ణాయ ప్రదద్యాదిత్యర్థః॥ ౯౨

తా॥ అప్పంతయుఁదీరినపిమ్మటఁబత్రము నేమి చేయవలయుననిన - అప్పుడప్పుడుగాఁగాని యొకసారిగాఁగాని అప్పంతయుఁదీరినపిమ్మట పత్రమును చించివేయవలయును - పత్రము దేశాంతరమందుండినను పోయినను పత్రమును చించుటకు నింకనేవిధమైన యసుపపత్తియుండినను ధనికుఁడు అప్పుకాపునకు నీవు నాకుఁదీర్పవలయునప్పు నిశ్శేషముగఁదీరినదని యొకశుద్ధిపత్రిక తనచేవ్రాలుతో వ్రాసియీవలయును॥ ౯౨

అప్పంతయుఁదీరినపిమ్మట పత్రము చించివేయవలె.

మూ. సాక్షిమచ్చ భవేద్యద్వా తద్దాతవ్యం ససాక్షికం॥ ౯౩॥

వ్యా॥ ససాక్షికే ఋణే కృత్స్నే దాతవ్యే కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ॥ సాక్షిమదితి॥ యత్తు ససాక్షికమృణం తత్పూర్వసాక్షిసమక్షమేవ దద్యాత్॥ ౯౩

తా॥ పత్రము వ్రాసియీక సాక్షులనుంచి తీసుకొన్నయప్పంతయుఁదీర్చునపుడు చేయవలసినదెట్లనిన॥ సాక్షులనుంచి తీసుకొన్నయప్పును మొదటిసాక్షులయెదుట నే తీర్పవలయును॥ ౯౩

లేఖ్యప్రకరణమాయెను.

ఇఁకదివ్యప్రమాణప్రకరణము.

మూ. తులాగ్న్యాపోవిషంకోశోదివ్యానీహవిశుద్ధయే॥౯౧॥

వ్యా॥ లిఖితసాక్షిభుక్తిలక్షణంత్రివిధంమానుషప్రమాణముక్తముథావసరప్రాప్తం దివ్యప్రమాణమభిధాస్యన్ తులాగ్న్యాపఇత్యాదిభిరార్ద్ధైః పంచభిశ్శ్లోకైర్దివ్యమాతృకాంకథయతి- తత్రతావద్దివ్యాన్యుద్దిశతి ॥ తులేతి॥ తులాదీనికోశాంతానిపంచదివ్యానీహధర్మశాస్త్రేవిశుద్ధయేసందిగ్ధస్యార్థస్యసందేహనివృత్తయేదాతవ్యాని॥

తా॥ లిఖితము-అనుభవము-సాక్షులు- అనిమూఁడువిధములయినమానుషప్రమాణములనుజెప్పి యిచటదివ్యప్రమాణమును జెప్పఁబోవుచు నాదివ్యముల వివరణము నైదు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు- అందీయర్థశ్లోకమునందుదివ్యముపేళ్లనుద్దేశించుచున్నాఁడు॥ తులాదివ్యము- అగ్నిదివ్యము-జలదివ్యము- విషదివ్యము- కోశదివ్యము - అనివ్యవహారములయందుఁగలుగుసందేహములుదీరుటకీయయిదువిధములదివ్యప్రమాణములుచేయింపఁదగినవి

దివ్యప్రమాణములపేళ్లు తులాగ్నిజలవిషకోశములని.

మూ. మహాభియోగేష్వేతాని॥౯౨॥

వ్యా॥ నన్వన్యాన్యపితండులాదీనిదివ్యానిసంతి- ధటోగ్నిరుదకంచైవవిషంకోశస్తథైవచ। తండులాశ్చైవదివ్యానిసప్తమస్తప్తమాషకఇతి పితామహస్మరణాదతః కథమేతావంతి వేదితవ్యానీత్యతఆహ॥ ఏతానిమహాభియోగేష్వేవనాన్యత్రేతినియమ్యతే- నపునరిమాన్యేవదివ్యానీతి-మహత్త్వావధించవక్ష్యతి - నన్వల్పాభియోగేష్వపికోశోస్త్యేవ- కోశమల్పేపిదాపయేదితిస్మరణాత్ - సత్యంకోశస్యతులాదిషుపాఠో నమహాభియోగేష్వేవేతినియమార్థః- కింతుసావష్టంభాభియోగేపిప్రాప్త్యర్థమన్యథాశంకాభియోగఏవస్యాత్ - అవష్టబ్ధాభియుక్తానాంధటాదీనివినిర్దిశేత్। తండులాశ్చైవకోశశ్చశంకాస్వేవనసంశయఇతిస్మరణాత్॥ ౯౨

తా॥ పితామహస్మృతియందుతండులదివ్యము - తప్తమాషదివ్యము - అనిరెండధికముగాఁ జెప్పఁబడియుండగానిచ్చటనైదునేచెప్పుటయేమనఁగా నివిగొప్పవ్యవహారములయందుజరిగింపఁదగినవియనితెలియుటకై చెప్పఁబడెనుగాని యివేదివ్యములనితెలియుటకై చెప్పఁబడ్డవి గావనియెఱుఁగవలయును - వ్యవహారముగొప్పదియనుటకవధి- మీఁదఁదెలుపఁబడును- కోశదివ్యమునల్పవ్యవహారమందును జరిగింపవచ్చునని నెడుస్మృతిచేత నల్ప వ్యవహారమందునుగోశదివ్యముగలదు - ఐననుగట్టిగాఁబ్రతిజ్ఞచేసిన వ్యవహారములయందుఁదులాదిదివ్యములనుజేయింపవలయును- గుమానుచేతఁజేఁబడినవ్యవహారములయందే తండులకోశదివ్యములనుజేయింపవలయుననెడుస్మృతిచేతఁ గోశదివ్యమునకుగుమానుచేఁజేఁబడిన వ్యవహారమందేకాని మఱియొకచోటఁబ్రవృత్తిలేకపోఁగా సావష్టంభవ్యవహారములయందుఁబ్రవర్తించుటకై యిచటఁ గోశదివ్యమునుజెప్పుటయని తెలియవలయు॥ ౯౨

ఈ చెప్పినదివ్యప్రమాణములు గొప్ప వ్యవహారములయందుఁ జేయింపఁదగినవి.

మూ. శీర్షకస్థేభియోక్తరి॥ ౯౩ ॥

వ్యా॥ మహాభియోగేషు శంకితేషు సావష్టంభేషుచావిశేషేణప్రాప్తావపవాదమాహ ॥ శీర్షకస్థఇతి ॥ ఏతానితులాదీనిదివ్యాన్యభియోక్తరిశీర్షకస్థేభియుక్తస్యభవంతి - శీర్షకంశిరః వ్యవహారస్య చతుర్థపాదోజయపరాజయలక్షణస్తేనచదండోలక్ష్యతే - తత్రతిష్ఠతీతిశీర్షకస్థః- తత్ప్రయుక్తదండభాగిత్యర్థః - తథాచాభియోక్తరి పరాజయనిమిత్తందండంధాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాంకుర్వత్యభియుక్తస్యదివ్యానిభవంతీత్యర్థః॥ ౯౩

తా॥ గొప్పవ్యవహారములు- నిశ్చయముచేతఁబ్రతిజ్ఞాపూర్వకముగాఁజేఁబడినవైనను గుమానుచేత తేఁబడినవైనను ఆవ్యవహారములయందెల్ల సామాన్యముగాఁదులాదిదివ్యములు ప్రాప్తమగుచుండగా ఆగొప్పవ్యవహారములయందును తులాదిదివ్యములు చేయింపఁదగినసమయమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ ప్రతివాదితులాదిదివ్యప్రమాణములుచేసినపక్షమందు నేనోడినందుకుఁబొందఁదగినదండనమునుబొందెదను - చేయఁజాలనని పక్షమందుప్రతివాది

తులాదిదివ్యప్రమాణములుచేయింపఁదగినకాలము

యొడినట్లొప్పుకోవలయునని వాదిప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నపక్షమందుఁ బ్రతివాదిచేఁదులాదిదివ్యప్రమాణములు చేయిం పఁదగినవి॥ ౯౩

మూ. రుచ్యావాన్యతరఃకుర్యాదితరోవర్తయేచ్ఛిరః॥౯౪॥

వ్యా॥ తతోర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమితిభావప్రతిజ్ఞావాదినఏవక్రియేతివ్యవస్థాదర్శితా. తదప వాదమాహ॥ రుచ్యేతి ॥రుచ్యాభియోక్త్రభియుక్తయోః పరస్పరసంప్రతిపత్త్యాన్యతరోఽభియుక్తోఽభియోక్తా వాది వ్యంకుర్యాదితరోభియుక్తోభియోక్తావా శిరశ్శారీరమర్థదండం వావర్తయేదంగీకుర్యాత్ - అయమభిసంధిః- నమా నుషప్రమాణవద్దివ్యప్రమాణం భావైకగోచరం అపితుభావాభావావిశేషేణగోచరయతి - అతశ్చమిథ్యోత్తరేప్ర త్యవస్కందనే ప్రాఙ్న్యాయేవార్థిప్రత్యర్థినోరన్యతరస్యేచ్ఛయాదివ్యంభవతీతి- అల్పాభియోగేమహాభియో గేశంకాసావష్టంభయోరప్యవిశేషేణకోశోభవతీత్యుక్తం - తులాదీనివిషాంతానితుమహాభియోగేష్వేవసావష్టంభే ష్వేవేతిచనియమోదర్శితః॥ ౯౪

తా ॥ ఏదైననొకటికలదనివాదించువానియొక్క సాక్ష్యాదులనేవిమర్శింపవలయునుగాని లేదనివాదించువాని సాక్ష్యాదుల విమర్శింప నక్కఱలేదని ముందుచెప్పఁబడి యున్నదిగదా యీదివ్యప్రమాణవిషయంబట్లుకాదనిచెప్పుచున్నాఁడు ॥ అర్థిగానిప్రత్యర్థిగానియొకఁడు రెండవవానిసమ్మతిచేతదివ్యప్రమాణముచేసినపక్షమందు అట్లుసమ్మతించినవాఁడుదండన మునకొప్పుకొనవలయును- ఇట్లుచెప్పుటచేత వాదివాదమబద్ధమని యుత్తరముచెప్పిన ప్పుడుగాని- వాదివాదమబద్ధమనుటకు హేతువు చెప్పినప్పుడుగాని ఈవ్యవహారమం దువాది ముందుపరాజితుఁడై యున్నాఁడనియుత్తరము చెప్పినప్పుడుగాని వాదిప్రతి వాదులొండొరులయనుమతిచేతదివ్యము చేయఁదగును - అందువ్యవహారముగొప్పదైనను గొంచెమైనను నిశ్చయము చేతఁబ్రతిజ్ఞాపూర్వకముగాఁదెచ్చినదైనను గుమానుచేతఁదెచ్చినదైననుకోశదివ్యముచేయింపఁదగును -తులమొదలు విషమువఱకుఁజెప్పఁబడినదివ్యములు నిశ్చయముచేతఁ దెచ్చినగొప్ప వ్యవహారములయందు మాత్రమే చేయింపఁదగు నని తెలుపఁబడియె॥ ౯౪

దివ్య ప్రమాణము వాది గాని ప్రతి వాది గాని యొండొరుల సమ్మతిచేఁ జేయవచ్చును.

మూ. వినాపిశీర్షకాత్కుర్యాన్నృపద్రోహేథపాతకే॥౯౮॥

వ్యా ॥ అల్పాభియోగేమహాభియోగేశంకాసావష్టంభయోరప్యవిశేషేణకోశోభవతీత్యుక్తం - తులాదీనివి షాంతానితుమహాభియోగేష్వేవసావష్టంభేష్వేవేతిచ నియమో దర్శితస్తత్ర సావష్టంభాభియోగేష్వేవేత్యస్యా పవాదమాహ॥ వినేతి॥ రాజద్రోహాభిశంకాయాం బ్రహ్మహత్యాదిపాతకాభిశంకాయాంచ - శిరస్థాయినావినా పితులాదీనికుర్యాత్ - మహాచౌర్యాదిశంకాయాంచ- యథాహనారదః - రాజభిశ్శంకితానాంచ నిర్దిష్టానాంచ ద స్యుభిః। ఆత్మశుద్ధిపరాణాంచదివ్యందేయంశిరోవినేతి- తండులాఃపునరల్పచౌర్యశంకాయామేవ - చౌర్యేతుతండు లాదేయానాన్యత్రేతివినిశ్చయఇతిపితామహవచనాత్ - తప్తమాషస్తుమహాచౌర్యాభిశంకాయామేవ-చౌర్యశం కాభియుక్తానాంతప్తమాషోవిధీయతఇతిస్మరణాత్ । అన్యేపునశ్శపథాఅల్పార్థవిషయాః॥ సత్యవాహనశస్త్రాణి గోబీజకనకానిచ। దేవతాపితృపాదాంశ్చదత్తానిసుకృతానిచ॥ స్పృశేచ్ఛిరాంసిపుత్రాణాందారాణాంసుహృదాం తథా। అభియోగేషుసర్వేషుకోశపానమథాపివా॥ ఇత్యేతేశపథాఃప్రోక్తామనునాస్వల్పకారణఇతినారదస్మరణా త్ -యద్యపిమానుషప్రమాణానిర్ణేయస్యనిర్ణాయకంయత్తద్దివ్యమితిలోకప్రసిద్ధ్యాశపథానామపిదివ్యత్వం- తథా పికాలాంతరనిర్ణయనిమిత్తత్వేన సమనంతరనిర్ణయనిమిత్తేభ్యోధటాదిభ్యోదివ్యేభ్యోభేదేనవ్యపదేశో బ్రాహ్మ ణపరివ్రాజకవత్ - కోశస్యతుశపథత్వేపిధటాదిషుపాఠోమహాభియోగవిషయత్వేనావష్టంభాభియోగవిషయత్వే నచధటాదిసామ్యాన్నతుసమనంతరనిర్ణయనిమిత్తత్వేన - తండులానాం తప్తమాషకస్యచ సమనంతరనిర్ణయని మిత్తత్వేప్యల్పవిషయత్వేన శంకావిషయత్వేనచధటాదివైలక్షణ్యాత్తేష్వపాఠఇతిసంతోష్టవ్యం - ఏతానిచదివ్యా నిశపథాశ్చయథాసంభవమృణాదిషువివాదేషుప్రయోక్తవ్యాని - యచ్చపితామహవచనం- స్థావరేషువివాదేషు

దివ్యానిపరివర్జయేదితి తదపిలిఖితసామంతాదిసద్భావేదివ్యానిపరివర్జ యేదితివ్యాఖ్యేయం - ననువివాదాంతరేష్వపిప్రమాణాంతరసంభవేదివ్యానామనవకాశఏవ - సత్యమృణాదివివాదేషూక్తలక్షణసాక్ష్యుపన్యాసేఽర్థినాకృతేపిప్రత్యర్థీ యదిదండాభ్యుపగమావష్టంభేనదివ్యమవలంబతేతదాదివ్యమపిభవతి - సాక్షిణామాశయదోషసంభవాద్దివ్యస్యచనిర్దోషత్వేనవస్తుతత్వవిషయత్వాత్తల్లక్షణత్వాచ్చధర్మస్య -యథాహనారదః - తత్రసత్యేస్థితోర్థమోవ్యవహారస్తుసాక్షిణి। దైవసాధ్యేపౌరుషేయీంనలేఖ్యంవాప్రయోజయేదితి- స్థావరేషు వివాదేషుప్రత్యర్థినాదండావష్టంభేనదివ్యావలంబనేకృతేపిసామంతాదిదృష్టప్రమాణసద్భావేనదివ్యంగ్రాహ్యమితివికల్పనిరాకరణార్థం- స్థావరేషువివాదేష్విత్యాదిపితామహవచనం- నాత్యంతికదివ్యనిరాకరణార్థం- లిఖితసామంతాద్యభావేస్థావరవివాదేష్వనిర్ణయప్రసంగాత్॥ ౯౪

తా॥ వాదిప్రతిజ్ఞచేసినపుడేచేయింపఁదగినవని చెప్పఁబడినదివ్యములనుకొన్నివిషయములయందుప్రతిజ్ఞలేకుండినను జేయింపఁదగునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ రాజద్రోహముచేసినట్లును బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములు చేసినట్లును గొప్పదొంగతనము చేసినట్లును వచ్చిన వ్యవహారములలోప్రతివాదిచేదివ్యప్రమాణముచేయించినపక్షమందు నేనుదండనార్హుండనగుదునని చెప్పెడువాది లేకున్నను తులాదిదివ్యములుచేయింపఁదగును-అట్లునారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది। పితామహవచనమందుఁజెప్పినరీతినికొంచెపుదొంగతనమందేతండులదివ్యముచేయింపఁదగును। గుమానుచేతఁదేఁబడినగొప్పదొంగతనమందుస్మృత్యంతరోక్తప్రకారముగాతప్తమాషదివ్యముచేయింపఁదగును - ఇతరములైనశపథములన్నియునల్పవిషయములనినారదులుచెప్పినరీతి నీక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నవి ॥ సత్యమనిచెప్పట- వాహనములను-ఆయుధములను- ఆవులను-విత్తములను- బంగారమును - దేవతలపాదములను- తల్లిదండ్రులపాదములను- దానధర్మములను- ఉద్దేశించియాన పెట్టుకొనుటయు - దారపుత్రాదులతలదాఁకుటయు- స్నేహితులతలదాఁకుటయు - ఈశపథములల్పవ్యవహారములయందు జరిగింపఁదగినవి॥ కోశపానమునిట్టిదె- ఈచెప్పఁబడినశపథములనుదివ్యములనియె చెప్పవచ్చును - అయినను ఇవి కాలాంతరమునన్నిర్ణయమును దెలుపునవియొగాని తులాదులవలె వెంబడియేనిర్ణయమును దెలుపునవి కావుగనుక వీనిలోఁజేర్పఁబడనివయ్యెను- కోశపానముశపథములలోఁజేరినదైనను మహావ్యవహారములయందును బ్రతిజ్ఞాపూర్వక వ్యవహారములయందును బ్రయోగింపఁదగినవిగావున తులాదులలోఁజెప్పఁబడెను - తండులదివ్యమును దప్తమాషదివ్యమును వెంబడియే నిర్ణయమును దెలుపునవియైనను అల్పవ్యవహారములయందును గుమానుచేతేఁబడువ్యవహారములయందు నుపయోగింపఁదగినవిగనుకఁ దులాదులతోఁగూడఁజెప్ప లేదనియెఱుఁగవలయును - పైఁజెప్పఁబడినదివ్యప్రమాణములును శపథములును ఋణాదానాదివ్యవహారములయందుసమయోచితముగనుపయోగింపఁదగినవి ॥ స్థావరవిషయకవ్యవహారములయందుదివ్యములుకూడవనుపితామహవచనమునకును ఆస్థావరమునకీవలనావల నుండు వారుగ్రామత మొదలగునవి యున్నప్పుడుదివ్యములుగూడవనియర్థము చెప్పవలయు- ఎప్పుడునుగూడదన్నపక్షమందితరసాధనములు లేనపుడునిర్ణయమేకలుగకపోవును॥ ఋణాదానాదివ్యవహారములయందువాది- సాక్షులచేఁదనవ్యవహారమునురుజువుపఱచినను బ్రతివాదిదండనమునకొప్పుకొనిప్రతిజ్ఞచేసి దివ్యప్రమాణమును గోరినప్పుడుదివ్యమునుజరిగింపఁదగును - సాక్షులయందుమనోదోషముకలుగవచ్చును- దివ్యమందేదోషమునకు నెడములేదుగనుక ధర్మముదివ్యమునాశ్రయించియుండును ॥ ధర్మముసత్యమునందుండును- వ్యవహారముసాక్షియందుండునుగావునదివ్యముచేతఁదెలియఁదగినవిషయమందుఁ బురుషసాక్ష్యమునుగాని లేఖ్యమునుగాని ప్రయోగింపఁదగదనినారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది - స్థావరవిషయమందుఆస్థావరమునకిటుగుపోటుగుగానుండుసాక్షులును లిఖితముమొదలగునవియునున్నప్పుడుప్రత్యర్థి దండనమునకొప్పుకొనిప్రతిజ్ఞచేసినను దివ్యప్రమాణముగూడదనిపితామహవచనాభిప్రాయమునెఱుఁగవలయును॥ ౯౫

రాజద్రోహాదులయందు వాదితానుదండ్యుఁడగునట్లొప్పకున్నను దివ్యప్రమాణములు చేయింపఁదగును.

శపథములవివరణము.

మూ. { సచేలం స్నాతమాహూయ సూర్యోదయ ఉపోషితమ్।
కారయేత్సర్వదివ్యాని నృపబ్రాహ్మణసన్నిధౌ ॥ ౯౫॥ }

వ్యా ॥ కించ-సచేలమితి॥ పూర్వేద్యురుపోషితముదితే సూర్యే సచేలం స్నాతం దివ్యగ్రాహిణమాహూయ నృపస్య సభ్యానాం బ్రాహ్మణానాం చ సన్నిధౌ సర్వాణి దివ్యాని కారయేత్ప్రాడ్వివాకః। త్రిరాత్రోపోషితాయ స్యురేకరాత్రోపోషితాయ వా॥ నిత్యం దివ్యాని దేయాని శుచయే చార్ద్రవాససే ఇత్యుపవాసవికల్పః పితామహేనోక్తో బలవదబలవన్మహాకార్యాల్పకార్యవిషయత్వేన వ్యవస్థితో ద్రష్టవ్యః- ఉపవాసనియమశ్చ కారయితుః ప్రాడ్వివాకస్యాపి॥ దివ్యేషు సర్వకార్యాణి ప్రాడ్వివాకస్సమాచరేత్ । అధ్వరేషు యథాధ్వర్యుస్సోపవాసో నృపాజ్ఞయేతి పితామహవచనాత్ - అత్ర యద్యపి సూర్యోదయ ఇత్యవిశేషేణోక్తం తథాపి శిష్టసమాచారాద్భానువాసరే దివ్యాని దేయాని తత్రాపి॥ పూర్వాహ్ణే హ్యగ్నిపరీక్షా స్యాత్పూర్వాహ్ణే చ ధటో భవేత్ । మధ్యాహ్నే తు జలం దేయం ధర్మతత్త్వమభీప్సతా॥ దివసస్య తు పూర్వాహ్ణే కోశశుద్ధిర్విధీయతే । రాత్రౌ తు పశ్చిమే యామే విషం దేయం సుశీతలే ఇతి పితామహోక్తో ద్రష్టవ్యః- అనుక్తవేలావిశేషాణాం తండులతప్తమాషప్రభృతీనాం పూర్వాహ్ణ ఏవ ప్రదానం - పూర్వాహ్ణే సర్వదివ్యానాం ప్రదానం పరికీర్తితమితి సామాన్యేన నారదస్మరణాత్ - అహ్నస్త్రిధా విభక్తే ప్రథమో భాగః పూర్వాహ్ణః- మధ్యమో భాగో మధ్యాహ్న ఉత్తరోఽపరాహ్ణః - తథాపరోపి కాలవిశేషో నారదేన విధిప్రతిషేధముఖేన దర్శితః- విధిముఖస్తావత్ ॥ అగ్నేశ్శిశిరహేమంతౌ వర్షాశ్చైవ ప్రకీర్తితాః । శరద్గ్రీష్మే తు సలిలం హేమంతే శిశిరే విషం॥ చైత్రో మార్గశిరాశ్చైవ వైశాఖశ్చ తథైవ చ। ఏతే సాధారణా మాసా దివ్యానామవిరోధినః॥ కోశస్తు సర్వదా దేయస్తులా స్యాత్సార్వకాలికీతి- కోశగ్రహణం సర్వశపథానాముపలక్షణం - తండులానాం పునర్విశేషానభిధానాత్సార్వకాలికత్వం- ప్రతిషేధముఖోపి- న శీతే తోయశుద్ధిస్స్యాన్నోష్ణకాలేఽగ్నిశోధనం। న ప్రావృషి విషం దద్యాత్ప్రవాతే న తులాం తథా ॥ నాపరాహ్ణే న సంధ్యాయాం న మధ్యాహ్నే కదాచనేతి । న శీతే తోయశుద్ధిస్స్యాదిత్యత్ర శీతశబ్దేన- హేమంతశిశిరవర్షాణాం గ్రహణం- నోష్ణకాలేఽగ్నిశోధనమిత్యత్రోష్ణకాలశబ్దేన చ గ్రీష్మశరదోర్విధానలబ్ధస్యాపి పునర్నిషేధ ఆదరార్థః- ప్రయోజనం తు వక్ష్యతే॥ ౯౫

దివ్యప్రమాణములలో నేదేది యేయేకాలమందగునో అవి మొదలగు వానివివరణము.

తా ॥ దివ్యప్రమాణము చేయ నొప్పుకొన్నవానిని - తొలిదినముపవాసముంచి మరునాఁడు కట్టుకొన్నవస్త్రముతో స్నానము చేయించి ఆర్ద్రవస్త్రములతోఁ బిలుపించి రాజునకును సభాసదులగు బ్రాహ్మణులకు నెదుట సూర్యోదయానంతరము వానిచేత ప్రాడ్వివాకుఁడు దివ్యప్రమాణమును జేయింపవలయును॥ మూఁడునాళ్లయిననొకదినమైనను పవాసము చేయవలయునని యెడు పితామహస్మృతివలన- ప్రమాణము చేయువాఁడు బలశాలిగానున్నను వ్యవహారము ప్రబలముగానున్నను మూఁడురాత్రులుపవాసమనియు ప్రమాణము చేయువాఁడు దుర్బలుఁడుగానున్నను వ్యవహారమల్పముగానున్నను ఒకదినముపవాసమనియు నెఱుఁగవలయును- ఈయుపవాసాదినియమములు ప్రాడ్వివాకునకును గలవు। యజ్ఞములయందధ్వర్యువువలె దివ్యములయందు రాజాజ్ఞచేతఁ బ్రాడ్వివాకుండుగూడనుండువాఁడై అన్నినియమములనాచరింపవలయునని పితామహస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ ఈస్మృతియందు సామాన్యముగనుదయముకాఁగానే చేయవలయునని చెప్పియున్నను దివ్యములు శిష్టాచారముననుసరించి భానువారము నాఁడు చేయింపఁదగినవి - అందు దానిదానికిఁగల కాలవిశేషములు పితామహవచనము ప్రకారమీదిగువఁ దెలుపఁబడుచున్నవి- అగ్నిదివ్యము- తులాదివ్యము - కోశదివ్యము - ఇవి ప్రాతఃకాలమందు పదిగడియలపొద్దునకులోపలఁ జేయింపఁదగినవి - జలదివ్యము పగలు పదిగడియలకుఁ బిమ్మట నిరువదిగడియలలోపలఁ జేయింపఁదగినది - రాత్రికడపటిజామునందు విషదివ్యము చేయింపఁదగును - దివ్యములన్నియు పూర్వాహ్ణమందుఁ జేయింపఁదగినవని సామాన్యముగ నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నదిగనుక కాలవిశేషము చెప్పని తండులతప్తమాషాది దివ్యములు పదిగడియలలోపలఁ జేయింపఁదగినవి॥ మఱియు నీదివ్యములలోఁ గొన్నిటికిఁ గొన్నికాలములు తగినవనియుఁ గొన్ని తగనివనియు నారదులు చెప్పినరీతిని క్రింద వ్రాయఁబడుచున్నది- అగ్నిదివ్యము శిశిరహేమంతవర్ష

తుర్వులలోఁజేయింపఁదగినది- చైత్రమార్గశీర్ష వైశాఖమాసములు సామాన్యముగదివ్యములకుఁదగినవి - కోశదివ్యమునుతులాదివ్యమునన్నికాలములయందుఁజేయింపఁదగినవి - ఇచటఁగోశమును జెప్పుటచేత శపథములన్నియునన్నికాలములయందుఁదగినవని తెలియవలయును- తండులదివ్యమునకుఁగాలనిర్ణయము చెప్పఁబడలేదుగనుకనన్నికాలములయందదితగును - హేమంతశిశిరవర్షర్తువులయందుజలదివ్యముగూడదు - గ్రీష్మశరదృతువులయందగ్నిదివ్యముగూడదు- వర్షఋతువునందువిషదివ్యముగూడదు - గాలియధికముగానున్నపుడుతులాదివ్యముగూడదు - ఈచెప్పఁబడినదొకటియు మధ్యాహ్నమందును అపరాహ్ణమందును సంధ్యాకాలమందును గూడదు- జలదివ్యముమాత్రముమధ్యాహ్నమందుఁగూడుననిముందుచెప్పియున్నది॥ ౯౫

మూ. { తులాస్త్రీబాలవృద్ధాంధపంగుబ్రాహ్మణరోగిణామ్।అ
గ్నిర్జలంవాశూద్రస్యయవాస్సప్తవిషస్యవా॥ ౯౬ }

వ్యా ॥ అథాధికారివ్యవస్థామాహ॥ తులేతి॥ స్త్రీస్త్రీమాత్రం- జాతివయోవస్థావిశేషానాదరేణ - బాలఆషోడశాద్వర్షాజ్జాతివిశేషానాదరేణ- వృద్ధోఽశీతికాత్పరః- అంధోనేత్రవికలః - పంగుఃపాదవికలః బ్రాహ్మణోజాతిమాత్రం- రోగీవ్యాధితః- ఏతేషాంశోధనార్థంతులైవేతినియమ్యతే- అగ్నిఃఫాలస్తప్తమాషశ్చక్షత్రియస్య - జలమేవవైశ్యస్య- వాశబ్దోఽవధారణే - విషస్యయవాఉక్తపరిమాణాస్సప్తైవశూద్రస్యశోధనార్థంభవంతి - బ్రాహ్మణస్యతులావిధానాత్ - శూద్రస్యయవాస్సప్తవిషస్యవేతి విషవిధానాదగ్నిర్జలంవేతి క్షత్రియ వైశ్యవిషయంయుక్తం- ఏతదేవస్పష్టీకృతంపితామహేన॥ బ్రాహ్మణస్యధటోదేయః క్షత్రియస్యహుతాశనః। వైశ్యస్యసలిలంప్రోక్తం విషంశూద్రస్యదాపయేదితి - యత్తుస్త్ర్యాదీనాందివ్యాభావస్మరణం- సవ్రతానాం భృశార్తానాం వ్యాధితానాంతపస్వినాం। స్త్రీణాంచనభవేద్దివ్యంయదిధర్మస్త్వపేక్షితఇతి - తత్-రుచ్యావాన్యతరః కుర్యాదితివికల్పనివృత్త్యర్థం-ఏతదుక్తంభవతి-అవష్టంభాభియోగేషు స్త్ర్యాదీనామభియోక్తృత్వేఽభియోజ్యానామేవదివ్యమేతేషామభియోజ్యత్వేప్యభియోక్తౄణామేవ దివ్యం- పరస్పరాభియోగేతువికల్పఏవ - తత్రాపితులైవేత్యనేనవచనేననియమ్యతే - తథామహాపాతకాదిశంకాభియోగేస్త్ర్యాదీనాంతులైవేతి - ఏతచ్చవచనంసర్వదివ్యసాధారణేషుమార్గశీర్షచైత్రవైశాఖేషు స్త్ర్యాదీనాంసర్వదివ్యసమవధానే నియామకతయార్థవత్ - నచసర్వకాలంస్త్రీణాంతులైవేతి- స్త్రీణాంతునవిషంప్రోక్తం నచాపిసలిలంస్మృతం । ధటకోశాదిభిస్తాసామంతస్తత్త్వంవిచారయేదితి- విషసలిలవ్యతిరిక్తధటకోశాగ్న్యాదిభిశ్శుద్ధివిధానాత్- ఏవంబాలాదిష్వపియోజనీయం- తథాబ్రాహ్మణాదీనామపినసార్వకాలికస్తులాదినియమః - సర్వేషామేవవర్ణానాంకోశశుద్ధిర్విధీయతే। సర్వాణ్యేతానిసర్వేషాంబ్రాహ్మణస్యవిషంవినేతిపితామహస్మరణాత్ - తస్మాత్సాధారణేకాలేబహుదివ్యసమవధానే తులాదినియమార్థమేవేదంవచనం- కాలాంతరేతుతత్కాలవిహితంసర్వేషాం- తథాహి-వర్షాస్వగ్నిరేవ సర్వేషాంహేమంతశిశిరయోస్తు క్షత్రియాదిత్రయాణామగ్నివిషయోర్వికల్పః- బ్రాహ్మణస్యత్వగ్నిరేవనకదాచిద్విషం-బ్రాహ్మణస్యవిషంవినేతిప్రతిషేధాత్ - గ్రీష్మశరదోస్తుసలిలమేవ - ఏతేషాంతు వ్యాధివిశేషేణాగ్న్యాదినిషేధః- కుష్ఠినాంవర్జయేదగ్నింసలిలంశ్వాసకాశినాం। పిత్తశ్లేష్మవతాంనిత్యంవిషంతుపరివర్జయేదితి ॥ తేషామగ్న్యాదికాలేపిసాధారణంతులాద్యేవదివ్యంభవతి - తథాతోయమగ్నిర్విషంచైవదాతవ్యంబలినాంనృణామితి వచనాద్దుర్బలానామపిసర్వథావిధిప్రతిషేధకాలానతిక్రమేణజాతివయోవస్థాశ్రితానిదివ్యానిదేయాని॥ ౯౬

తా ॥ దివ్యములలోనెకటొకటికిఁదగినవారిఁజెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఆఁడువారికినిఁబదియారేండ్లకుఁదక్కువవయస్సుగలవారికిని- ఎనఁబదేండ్లకుఁబైఁబడినవయస్సుగలవారికిని - కన్నులులేనివారికిని- కాళ్లులేనివారికిని - జాడ్యగ్రస్తులకునుదులాదివ్యమేతగ్గినది - ఫాలమనఁగాతప్తాయఃపిండమును తప్తమాషమునుక్షత్రియునకుఁదగినవి- జలమేవైశ్యునకుఁదగినది- ఏడుయవలపరిమాణముగలవిషముశూద్రునకుఁదగినది - ఇట్లుపితామహునిచేఁదేటముగఁజెప్పఁబడియున్నది-ధర్మమపేక్షింపఁబడినపక్షమున వ్రతముతోఁగూడినవారికిని

ఏయేవర్ణమువారికేయే దివ్యముతగునోదానివివరణము.

దుఃఖితులకును- వ్యాధిగలవారికిని-తపస్సుచేయుచుండువారికిని- స్త్రీలకును దివ్యముగూడదనుస్మృతిచేతఖండనమొప్పు కొన్నవ్యవహారములయందు స్త్రీమొదలగువారువాదులు గానున్నపక్షమందు ప్రతివాదులచేతనే దివ్యముచేయింపదగుననియు - స్త్రీమొదలగువారుప్రతివాదులైనపక్షమందు వాదులచేతనే దివ్యము చేయింపవలయుననియు దెలియవలయును - పైవచనమందుదాహరింపఁబడియున్న స్త్రీమొదలగువారే వాదిప్రతివాదులైయున్నపక్షమందు పరస్పరానుమతిచేతవారలలో వాదులుగాని ప్రతివాదులుగాని దివ్యముచేయవలయును- ఇట్లుచేయవలయునన్నదును మహాపాతకాదులు చేసెనట్లుగుమానుచేఁదేఁబడిన వ్యవహారములయందును స్త్రీబులోనగువారికి తులా దివ్యమేచేయవలెనని యీవచనార్థము॥ వచనాంతరమందు తులాకోశాదులచేత స్త్రీలయంత స్వత్వము నెఱుఁగవలయుననియు విషజలములు స్త్రీలకుఁ గూడవనియుఁజెప్పియున్నది గావుననిచటఁజెప్పినయన్ని దివ్యములు చేయఁదగినకాలమునందు స్త్రీలకుఁ దులాదివ్యమేచేయింపఁదగుననికాని సర్వకాలము స్త్రీలకుఁ దులాదివ్యమేయనికాదు - ఇట్లే బాలుఁడు మొదలగువారికి నని తెలియఁదగును. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులకుఁజెప్పఁబడినదియు సర్వదివ్యములు చేయించుటకర్హమైన కాలమునందుపయోగపడుచ వలసినదే కాని యెల్లప్పటిది కాదు- అన్నివర్ణములవారికి కోశశుద్ధి విధింపఁబడియున్నది- అన్నివర్ణములవారికినన్ని దివ్యములుకూడును- బ్రాహ్మణునకు విషదివ్య ముకూడదు-అనుపితామహవచనము నేతత్సర్వ దివ్యసాధారణముగాని కాలమునందు ఆకాలమునందుఁ జేయింపఁదగినదివ్యములనంగజచేతఁ జేయింపఁదగును- బ్రాహ్మణునకెప్పుడును విషదివ్యముకూడదనియేర్పడుచున్నది- అనఁగావర్షర్తువునందు దగ్గుకునగ్ని దివ్యము లగినది - హేమంతశిశిర ర్తువులయందు క్షత్రియాదులగుమూఁడువర్ణములవారికగ్ని గానివిషముగాని తగినది- బ్రాహ్మణునకగ్ని మాత్రమేతగును- గ్రీష్మశరదృతువులయం దందఱకుజలమే తగినది ॥ కుష్ఠరోగముగలవారికగ్నియు- ఇస్తరోజుగద్ధ యుండువారికిజలమును -పిత్తరోగము శ్లేష్మరోగముగలవారికి విషము నెన్నడునుగూడదు - ఇట్లువిధినిషేధములనతిక్రమింపక దానిదానికాలములననుసరించి వారివారిజాతికినివయస్సునకును అవస్థకును దగినదివ్యము లేచేయింపఁదగినవి॥౯౬

మూ. నాసహస్రాద్ధరేత్ఫాలం న విషం న తులాం తథా॥౯౬॥

వ్యా ॥ మహాభియోగేష్వేతానీత్యుక్తం తత్రాభియోగస్య యదపేక్షితం మహత్త్వం తదిదానీమాహ॥ నేతి॥ పణసహస్రాదర్వాక్ఫాలం విషం తులాం న కారయేత్ - మధ్యవర్తిజలమపి-తథోక్తం - తులాదీని విషాంతాని గురుష్వర్థేషు దాపయేదితి- అత్ర కోశస్యాగ్రహణం - కోశమల్పేపి దాపయేదిత్యల్పాభియోగేపి తస్యస్మరణాత్. ఏతాని చత్వారి దివ్యాని పణసహస్రాదూర్ధ్వమేవ భవంతి- నార్వాగిత్యర్థః-నన్వర్వాగప్యగ్న్యాదీని పితామహేన దర్శితాని-సహస్రేతు ఘటం దద్యాత్సహస్రార్ధే తథాయసం। అర్ధస్యార్ధేతు సలిలం తస్యార్ధేతు విషం స్మృతమితి- సత్యం-తత్రేష్టం వ్యవస్థా-యద్ద్రవ్యాపహారే సాతిత్యంభవతి- తద్విషయం పితామహవచనమితరద్రవ్య విషయం యోగీశ్వరవచనమితి-ఏతచ్చ వచనద్వయం స్తేయసాహసవిషయం- అపహ్నవే తు విశేషో దర్శితః కాత్యాయనేన-దత్తస్యాపహ్నవో యత్ర ప్రమాణం తత్ర కల్పయేత్ । స్తేయసాహసయోర్దివ్యం స్వల్పేప్యర్థే ప్రదాపయేత్ ॥ సర్వద్రవ్యప్రమాణంతు జ్ఞాత్వా హేమ ప్రకల్పయేత్ । హేమప్రమాణయుక్తం తు తదా దివ్యం ప్రయోజయేత్ ॥ జ్ఞాత్వా సంఖ్యాం సువర్ణానాం శతనాశే విషం స్మృతం । అశీతేస్తు వినాశే వై దద్యాచ్చైవ హుతాశనం ॥ షష్ట్యా నాశే జలం దేయం చత్వారింశతి వై ఘటం । వింశద్దశ వినాశే తు కోశపానం విధీయతే ॥ పంచాశకస్య వా నాశే తతోర్ధార్ధస్య తండులాః॥ తతోర్ధార్ధ వినాశే తు స్పృశేత్పుత్రాదిమస్తకాన్ ॥ తతోర్ధార్ధ వినాశే తు లౌకిక్యశ్చ క్రియాః స్మృతాః । ఏవం విచారయన్రాజా ధర్మార్థాభ్యాం న హీయత ఇతి॥ జ్ఞాత్వా సంఖ్యాం సువర్ణానామిత్యత్ర సువర్ణశబ్దః షోడశమాషాస్సువర్ణ ఇత్యుక్తపరిమాణవచనః - నాశశబ్దశ్చాత్రాపహ్నవవచనః - నాసహస్రాద్ధరేత్ఫాలమిత్యత్ర తు తామ్రికపణసహస్రం బోద్ధవ్యం॥ ౯౬

తా ॥ గొప్పవ్యవహారములయందీదివ్యములు చేయింపఁదగినవని చెప్పెనుగనుక నిచట నావ్యవహారమెంత గొప్పదో యావివరణము చెప్పఁబడుచున్నది ॥ వేయింటికంటె హెచ్చుగాఁదామ్ర పణములనుదొంగలించిగాని కొల్లఁబెట్టిగాని లేదన్నప్పుడు తప్పఁగడమవానియందు దివ్యములుచేయింపఁదగి

నమహావ్యవహారములప రిమాణము.

గ్నితులావిషజలదివ్యములనెడు నాలుగుదివ్యములఁబ్రయోగింపఁగూడదు - కోశమునల్పవ్యవహారములయందును బ్రయోగింపవచ్చును - ఇదిద్రవ్యమును దొంగిలించినకొల్లఁగొట్టినవానివిషయము ॥ పాతిత్యమువచ్చునట్టిదొంగతనముగాని కొల్లఁగొట్టుటగాని చేసినవిషయమందుజరిగింపవలసినక్రమము పితామహవచనమందుఁ జెప్పఁబడియున్నరీతినీదిగువవివరింపఁ బడును- వేయితామ్రపణములయందుఁ ములను - ఏనూటియందుకాలినయినుపముద్దను- ఇన్నూటయేఁబదియందుజలమును - నూటయిరువదియైదునందు విషమునుప్రయోగింపవలయును॥ అపహరింపఁబడినసొమ్ముతీసుకొని లేదన్నపక్షమందు జరిగింపవలసినక్రమము కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నరీతిక్రిందవివరింపఁబడుచున్నది- దొంగతనమందును సాహసకృత్యమందును విషయంబల్పమైనను దివ్యము చేయింపఁదగును ॥ తీసుకొన్నదాని లేదన్నప్పుడు దానిదాని పరిమాణము విచారించి యేద్రవ్యముగానున్నను దానికిలెక్క యేర్పరచి పదియారుమాషములొకసువర్ణముచొప్పున సువర్ణములుచేసుకొనినూఱుసువర్ణములయందు విషదివ్యమును - ఎనబదిసువర్ణములయందగ్నిదివ్యమును - అరువదిసువర్ణములయందుజలదివ్యమును-నలువదిసువర్ణములయందుఁదులాదివ్యమును - ముప్పదిసువర్ణములయందుఁగాని ముప్పదియైదు సువర్ణములయందుఁగాని కోశదివ్యమును- దానిలోసగమందును నాలవపాలునందును తండులదివ్యమును. అంతకుఁదక్కువవిషయములలో లౌకికక్రియలనఁగా శపథములనుబ్రయోగింపవలయును- ఇట్లువిచారించిజరిగింపుచుండుభూపాలునకుధర్మార్థములుచెడకుండును॥ ౯౭

మూ. నృపార్థేష్వభిశాపేచ వహేయుశ్శుచయస్సదా॥ ౯౮॥

వ్యా॥ ననునృపద్రోహాథపాతకేచేత్యేతాని దివ్యాన్యుక్తాని తత్కథంనాసహస్రార్ధరేత్యాలమిత్యతఆహ॥ నృపార్థేష్వితి ॥ నృపద్రోహేషు మహాపాతకాభియోగేచసదా ద్రవ్యసంఖ్యామనపేక్ష్యైవ తానిదివ్యానికుర్యురుపవాసాదినాశుచయస్సంతః- తథాదేశవిశేషోపినారదేనోక్తః. సభారాజకులద్వారదేవాయతనచత్వరే। నిధేయోనిశ్చలః పూజ్యోధూపమాల్యానులేపనైరితి॥ నిధేయోధటః- దేశవ్యవస్థాచకాత్యాయనేనోక్తా. ఇంద్రస్థానేభిశస్తానాంమహాపాతకినాంనృణాం। నృపద్రోహేప్రవృత్తానాంరాజద్వారేప్రయోజయేత్ ॥ ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాందివ్యందేయంచతుష్పథే। అతోన్యేషుసభామధ్యేదివ్యం దేయంవిదుర్బుధాః॥ అస్పృశ్యాధమదాసానాంమ్లేచ్ఛానాంపాపకారిణాం । ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం నిశ్చయోత్రతురాజని ॥ తత్ప్రసిద్ధాని దివ్యానిసంశయేతేషు నిర్దిశేదితి॥ ౯౮

రాజద్రోహమందును పాతకమందును దివ్యము ద్రవ్యసంఖ్యను విచారింపకయే చేయింపఁదగును.

తా॥ రాజద్రోహమందును పాతకమందును దివ్యములు జరిగింపవలసినవిగదా అచ్చట ద్రవ్యసంఖ్యానుగుణ్యముగ జరిగింపవలయునా అక్కరలేదాయనుశంకకుత్తరము ॥ రాజద్రోహములయందును మహాపాతకోపపాతకవిషయవ్యవహారములయందును ద్రవ్యము లెక్కనువిచారింపకయే - ఉపవాసాదులచేఁబరిశుద్ధులై దివ్యప్రమాణముఁజేయవలయును-దివ్యముచేయింపఁదగినస్థానములు - సభయందుఁగాని రాజద్వారమందుఁగాని దేవాలయమందుఁగానిరచ్చమిట్టయందుఁగాని తులను గంధమాల్యానులేపనములతో నుంచవలయునని నారదులుచెప్పియున్నారు - పాతకముచేసినవారనినిందింపఁబడినవారిచే నింద్రస్థానమందును- రాజద్రోహులచే రాజద్వారమందును దివ్యముచేయింపవలయును - ప్రతిలోమజాతులచే రచ్చమిట్టయందుదివ్యమును జేయింపవలయును - ఈచెప్పఁబడినవారికంటెనన్యులకు సభామధ్యమందుదివ్యముచేయింపఁదగును ॥ అంటరానివారు-అధములు-దాసులు-మ్లేచ్ఛులు-పాపముసేయువారు -ప్రతిలోమజాతులు- వీరలవిషయమైననిశ్చయమురాజసన్నిధానమందేర్పడఁదగినది- కాఁబట్టిసందేహముగలిగినప్పుడువీరలచేఁజేయించుదివ్యములుప్రసిద్ధములుగానుండవలయును॥ ౯౮

దివ్యమాతృక ముగిసెను.

మూ. { తులాధారణవిద్వద్భిరభియుక్తస్తులాశ్రితః । ప్రతిమానసమీభూతో రేఖాంకృ
త్వావతారితః ॥ త్వంతులే సత్యధామాసి పురాదేవైర్వినిర్మితా। తత్సత్యంవద
కల్యాణిసంశయాన్మాంవిమోచయ ॥ యద్యస్మిపాపకృన్మాత స్తతో మాంత్వ
మధోనయ। శుద్ధశ్చేద్గమయోర్ధ్వంమాంతులామిత్యభిమంత్రయేత్ ॥౧౦౦ }

వ్యా ॥ ఏవంసర్వదివ్యోపయోగినీందివ్యమాతృకామభిధాయేదానీంధటాదిదివ్యానాంప్రయోగమాహ॥తులే త్యాది ॥ తులాయాధారణంతోలనం యేవిదంతిసువర్ణకారప్రభృతయస్తైః ప్రతిమానేన మృదాదినాసమీభూతస్స మీకృతస్తులామాశ్రితోధిరూఢోభియుక్తోఽభియోక్తావాదివ్యకారీ రేఖాంకృత్వాయేనసన్నివేశేనప్రతిమానసమీక రణదశాయాంశిక్యతలేఽవస్థితస్తస్మిన్పాంసులేఖేనాంకయిత్వాఽవతారితస్తులామభిమంత్రయేత్ ప్రాడ్వివాక ఇతి శేషః అనేన మంత్రేణ- హేతులేత్వంసత్యస్యస్థానమసిపురాఆదిసృష్టౌదేవైర్హిరణ్యగర్భప్రభృతిభిర్నిర్మితోత్పాదితా- తత్త స్మాత్సత్యంసందిగ్ధార్థస్వరూపందర్శయ- హేకల్యాణిశోభనే అస్మాత్సంశయాన్మాంవిమోచయ- హేమాతః య ద్యహంపాపకృదసత్యవాద్యస్మితతోమాంత్వమధోనయ- అథశుద్ధస్సత్యవాగస్మితతోమామూర్ధ్వంగమయేతి-ప్రా డ్వివాకస్యతులాభిమంత్రణేమంత్రాఃస్మృత్యంతరోక్తాః - అయంతుదివ్యకారిణః - జయపరాజయలక్షణంతు మం త్రలింగాదేవావగమ్యతఇతినపృథగుక్తం -ధటనిర్మాణపునరారోహణాద్యర్థసిద్ధమేవ-పితామహనారదాదిభిస్స ష్టీకృతం-తద్యథా-ఛిత్వాతుయజ్ఞియంవృక్షంయూపవన్మంత్రపూర్వకం। ప్రణమ్యలోకపాలేభ్యస్తులాకార్యామనీ షిభిః ॥ మంత్రస్సౌమ్యోవానస్పత్యశ్ఛేదనేజప్యఏవచ। చతురశ్రాతులాకార్యాదృఢాఋజ్వీతథైవచ ॥ కటకాని చదేయానిత్రిషుస్థానేషుచార్థవత్ । చతుర్హస్తాతులాకార్యాపాదౌచోపరితత్సమా ॥ అంతరంతుతయోర్హస్తౌ భవేదధ్యర్ధమేవవా। హస్తద్వయంనిఖేయంతుపాదయోరుభయోరపి ॥ తోరణేచతథాకార్యేపార్శ్వయోరుభ యోరపి।ధటాదుచ్చతరేస్యాతాంనిత్యందశభిరంగులైః॥అవలంబౌచకర్తవ్యౌతోరణాభ్యామధోముఖౌ। మృన్మయౌ సూత్రసంబద్ధౌధటమస్తకచుంబినౌ ॥ ప్రాఙ్ముఖోనిశ్చలఃకార్యశ్శుచౌదేశేధటస్తథా। శిక్యద్వయంసమాసజ్యపా ర్శ్వయోరుభయోరపి ॥ ప్రాఙ్ముఖాన్కల్పయేద్దర్భాన్శిక్యయోరుభయోరపి । పశ్చిమేతోలయేత్కర్తౄనన్య స్మిన్మృత్తికాంశుభాం ॥ పిటకంపూరయేత్తస్మిన్నిష్టకాగ్రావపాంసుభిః॥ (అత్రచమృత్తికేష్టకాగ్రావపాంసూనాం వికల్పః) పరీక్షకానియోక్తవ్యాస్తులామానవిశారదాః। వణిజోహేమకారాశ్చకాంస్యకారాస్తథైవచ। కార్యంప రీక్షకైర్నిత్యమవలంబ్యసమోధటః । ఉదకంచప్రదాతవ్యంధటస్యోపరిపండితైః॥ యస్మిన్నప్లవతేతోయంసవిజ్ఞేయ స్సమోధటః। తోలయిత్వానరంపూర్వంపశ్చాత్తమవతార్యతు ॥ ధటంతుకారయేన్నిత్యంపతాకాధ్వజశోభితం।తత ఆవాహయేద్దేవాన్విధినానేనమంత్రవిత్ ॥ వాదిత్రతూర్యఘోషైశ్చగంధమాల్యానులేపనైః ప్రాఙ్ముఖఃప్రాం జలిర్భూత్వాప్రాడ్వివాకస్తతోవదేత్ ॥ ఏహ్యేహిభగవన్ధర్మఅస్మిన్దివ్యేసమావిశ। సహితోలోకపాలైశ్చ వస్వాదిత్యమరుద్గణైః॥ ఆవాహ్యతుధటేధర్మంపశ్చాదంగానివిన్యసేత్ । ఇంద్రంపూర్వేతువిన్యస్యప్రేతేశందక్షిణేతథా॥ వరుణంపశ్చిమేభాగేకుబేరంచోత్తరేతథా। అగ్న్యాదిలోకపాలాంశ్చకోణభాగేషువిన్యసేత్ ॥ఇంద్రః పీతోయమశ్శ్యామోవరుణస్స్ఫాటికప్రభః। కుబేరస్తుసువర్ణాభోహ్యగ్నిశ్చాపిసువర్ణభాః ॥ తథైవనిరృతిశ్శ్యా మోవాయుర్ధూమ్రఃప్రశస్యతే। ఈశానస్తుభవేద్రక్తఏవంధ్యాయేత్క్రమాదిమాన్ ॥ ఇంద్రస్యదక్షిణేభాగేవ సూనావాహయేద్బుధః। ధరోధ్రువస్తథాసోమఆపశ్చైవానిలోనలః ॥ ప్రత్యూషశ్చప్రభాసశ్చవసవోష్టౌప్రకీర్తి తాః। దేవేశేశానయోర్మధ్యేఆదిత్యానాంతథాగణం॥ ధాతార్యమాచమిత్రశ్చవరుణోంశోభగస్తథా। ఇంద్రో వివస్వాన్పూషాచపర్జన్యోదశమస్స్మృతః । తతస్త్వష్టాతతోవిష్ణురజఘన్యోజఘన్యజః । ఇత్యేతేద్వాదశాదిత్యా నామభిఃపరికీర్తితాః। అగ్నేఃపశ్చిమభాగేతురుద్రాణామయనంవిదుః। వీరభద్రశ్చశంభుశ్చగిరిశశ్చమహాయశాః। అజైకపాదహిర్బుధ్న్యఃపినాకీచాపరాజితః। భువనాధీశ్వరశ్చైవకపాలీచవిశాంపతిః। స్థాణుర్భగశ్చభగవాన్ రుద్రాస్త్వేకాదశస్మృతాః । ప్రేతేశరక్షోమధ్యేచమాతృస్థానంప్రకల్పయేత్ । బ్రాహ్మీమాహేశ్వరీచైవకౌ మారీవైష్ణవీతథా। వారాహీచైవమాహేంద్రీచాముండాగణసంయుతా । నిరృతేరుత్తరేభాగేగణేశాయతనం

విదుః। వరుణస్యోత్తరేభాగే మరుతాం స్థానముచ్యతే। గగనస్స్పర్శనో వాయురనిలో మారుతస్తథా। దోత్రిశః ప్రాణేశ
జీవౌ చ మరుతోష్టౌ ప్రకీర్తితాః । ధటస్యోత్తరభాగే తు దుర్గామావాహయేద్బుధః।ఏతాసాం దేవతానాం తు స్వనా
మ్నా పూజనం విదుః। భూషావసానం ధర్మాయ దత్వా చార్ఘ్యాదికం క్రమాత్ । అర్ఘ్యాదిపశ్చాదంగానాం భూ
షాంతముపకల్పయేత్। గంధాదికాం నివేద్యాంతాం పరిచర్యాం ప్రకల్పయేదితి ॥ అత్ర చతులాం పతాకాధ్వజాలంకృ
తాం విధాయ తస్యామేహ్యేహీతి మంత్రేణ ధర్మమావాహ్య ధర్మాయార్ఘ్యం ప్రకల్పయామి నమ ఇత్యాదిప్ర
యోగేణార్ఘ్యపాద్యాచమనీయ మధుపర్కాచమనీయస్నానవస్త్రయజ్ఞోపవీతకటకమకుటాదిభూషాంతం దత్వేం
ద్రాదీనాం దుర్గాంతానాం ప్రణవాద్యైస్సస్వనామభిశ్చతుర్థ్యంతైర్నమోంతైరర్ఘ్యాదిభూషాంతం పదా
ర్థానుసమయేన దత్వా ధర్మాయ గంధపుష్పధూపదీపనైవేద్యాంతాని దత్వేంద్రాదీనాం గంధాదీని పూర్వవద్ద
ద్యాత్- గంధపుష్పాణి చ ధటపూజాయాం రక్తాని కార్యాణి- యథాహ నారదః- రక్తైర్గంధైశ్చ పుష్పైశ్చ దధ్యపూ
పాక్షతాదిభిః। అర్చయేత్తు ఘటం పూర్వం తతశ్శిష్టాంస్తు పూజయేదితి - ఇంద్రాదీనాం తు విశేషానభిధానాద్యథాలా
భం రక్తైరన్యైర్వా పూజాక్రమః- ఏతచ్చ సర్వం ప్రాడ్వివాకః కుర్యాత్ - యథోక్తం- ప్రాడ్వివాకస్తతో విప్రో
వేదవేదాంతపారగః। శ్రుతవృత్తోపసంపన్నశ్శాంతచిత్తో విమత్సరః । సత్యసంధశ్శుచిర్దక్షః సర్వప్రాణిహితే ర
తః। ఉపోషితశ్శుద్ధవాసాః కృతదంతానుధావనః। సర్వాసాం దేవతానాం చ పూజాం కుర్యాద్యథావిధి॥ తథా ఋత్వి
గ్భిశ్చతుర్భిశ్చతస్సృషు దిక్షు లౌకికేగ్నౌ హోమః కార్యః యథాహ - చతుర్దిక్షు తథా హోమః కర్తవ్యో వేద
పారగైః। ఆజ్యేన హవిషా చైవ సమిద్భిర్హోమసాధనైః। సావిత్ర్యా ప్రణవేనాథ స్వాహాంతేనైవ హావయేత్॥
ప్రణవాదికాం గాయత్రీముచ్చార్య పునస్స్వాహాకారాంతం ప్రణవముచ్చార్య సమిదాజ్యచరూన్ ప్రత్యేకమష్టోత్తర
శతం జుహుయాదిత్యర్థః- ఏవం హవనాంతాం దేవపూజాం విధాయానంతరమభియుక్తమర్థం వక్ష్యమాణమంత్ర
సహితం పత్రే లిఖిత్వా తత్పత్రం శోధ్య శిరోగతం కుర్యాత్ - యథాహ - యం చార్థమభియుక్తస్స్యాల్లిఖిత్వా తం
తు పత్రకే। మంత్రేణానేన సహితం తత్కార్యం తు శిరోగతం - మంత్రశ్చ- ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమి
రాపో హృదయం యమశ్చ । అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమితి - ఏతచ్చ ధర్మావా
హనాదిశిరసి పత్రారోపణాంతమనుష్ఠానకాండం సర్వదివ్యసాధారణం- యథోక్తం ఇమం మంత్రవిధిం కృత్స్నం సర్వ
దివ్యేషు యోజయేత్ - ఆవాహనం చ దేవానాం తథైవ పరికల్పయేదితి- అనంతరం ప్రాడ్వివాకో ఘటమామంత్రయే
త్ - ఘటమామంత్రయేచ్చైవ విధినానేన మంత్రవిదితి స్మరణాత్- మంత్రాశ్చ దర్శితాః- త్వం ఘట బ్రహ్మణా సృష్టః
పరీక్షార్థం దురాత్మనాం । ధకారాద్ధర్మమూర్తిస్త్వం టకారాత్కుటిలం నరం । ధృతో భావయసే యస్మాద్ఘటస్తే
నాభిధీయసే। త్వం వేత్సి సర్వభూతానాం పాపాని సుకృతాని చ। త్వమేవ సర్వం జానీషే న విదుర్యాని మానవాః।వ్యవ
హారాభిశస్తోయం మానుషశ్శుద్ధిమిచ్ఛతి । తమేనం సంశయాదస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హసీతి ॥ శోధ్యస్తు త్వం తులే
త్యాదినా పూర్వోక్తేన మంత్రేణ తులామభిమంత్రయేత్ - అనంతరం ప్రాడ్వివాకశ్శిరోగతపత్రకం శోధ్యం యథా
స్థానం యథాసన్నివేశం ఘటమారోపయేత్ పునరారోపయేత్తస్మిం చ్ఛిరోవస్థితపత్రకమితి స్మరణాత్ - ఆరోపితం చ వి
నాడీపంచకం యావత్తత్రైవావస్థాపయేత్ - తత్కాలపరీక్షాం చ జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞః కుర్యాత్- జ్యోతిర్విద్బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః కుర్యాత్కాలపరీక్షణం। వినాడ్యః పంచ విజ్ఞేయాః పరీక్షాకాలకోవిదైరితి స్మృతేః- దశగుర్వక్షరోచ్చారణకా
లః ప్రాణష్షట్ప్రాణా వినాడికా- ఉక్తం చ- దశగురువర్ణః ప్రాణష్షట్ప్రాణాస్స్యాద్వినాడికా తాసాం। షష్ట్యా ఘ
టీ ఘటీనాం షష్ట్యా హోరాత్ర ఇతి - తస్మింశ్చ కాలే శుద్ధ్యశుద్ధిపరీక్షార్థం నిచయః పురుషా రాజ్ఞా నియోక్తవ్యాః
తే చ శుద్ధ్యశుద్ధీ కథయంతి- యథోక్తం పితామహేన॥ సాక్షిణో బ్రాహ్మణాశ్శ్రేష్ఠా యథాదృష్టార్థవాదినః । జ్ఞాని
నశ్శుచయోఽలుబ్ధా నియోక్తవ్యా నృపేణ తు। శంసంతి సాక్షిణస్సర్వే శుద్ధ్యశుద్ధీ నృపేత దేతి- శుద్ధ్యశుద్ధినిర్ణయకా
రణం చోక్తం - తులితో యది వర్ధేత స శుద్ధస్స్యాన్న సంశయః । సమో వా హీయమానో వా న విశుద్ధో భవేన్నర ఇతి-
యత్తు పితామహవచనం అల్పదోషస్సమో జ్ఞేయో బహుదోషస్తు హీయత ఇతి - తత్ర యద్యప్యభియుక్తస్యార్థస్యా
ల్పత్వం బహుత్వం చ న దివ్యేనావధారయితుం శక్యతే- తథాపి సకృదమతిపూర్వకత్వే నాల్పత్వమసకృన్మతిపూర్వక

త్వేనచ మహత్త్వమితి దండప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వ మహత్త్వే అవధార్యేతే - యదాచానుపలభ్యమాన కారణవశా త్క్యాదీనాం ఛేదో భంగో వా భవతి తదాప్యశుద్ధిరేవ- కక్ష్యాచ్ఛేదే తులాభంగే తథైవ రజ్జుచ్ఛేదే తుభంగే చ తథై వాశుద్ధిమాదిశేదితిస్మరణాత్ - కక్ష్యం శిక్యతలం - ఘటకర్కటౌ నాలాంబిదోశిక్యాధారాప్ తద్వంత్రా వాయసకీలకా- కర్కటశృంగసన్నిభౌ- అతుఃపాద స్తంభయోరుపరినిక్షిప్త స్తులాధారపట్టః-యదాతు స్పృశ్యమాన కారణక శిక్యాంభంగ స్తదాపునరారోపయేత్ -శిక్యాదిచ్ఛేదభంగేషుపునరారోపయేన్నరమితిస్మరణాత్ - తతశ్చ-బ్రాహ్మణ ప్రోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్చతోషయేత్ । ఏవంకారయితారాజాభుక్త్వాభోగాన్మనోరమాన్ ।మహతీం కీర్తి మాప్నోతి బ్రహ్మభూయాయకల్పతే - యదాతూక్తలక్షణం ఘటంతత్రైవస్థాపయిస్యమిచ్ఛతి తదావాయుసాధ్యగాదిగా సాధ్వంకవాటాదిసహితాం శాలాంకుర్యాత్ -విశాలామున్నతాం శుభ్రాం ధటశాలాంతుకారయేత్ । యత్రస్థో నోపహన్యేత శ్వభిశ్చండాలవాయసైః । తత్రైవ లోకపాలాదీన్ సర్వదేవాన్నివేశయేత్ । ప్రసంఘ్యం ప్రాంశుభిశ్చైత్రాన్ గంధమాల్యానులేపనైః । కవాటబీజసంయుక్తాం పరిచారకరక్షితాం । వృత్యాప్రేక్షయా నిత్యసంయుక్తాన్ శూన్యాం కారయేన్నృప ఇతిస్మరణాత్ - బీజానియవ వ్రీహ్యాదీనాం॥ ఇతి ఘటవిధిః॥ ౧౦౨

తా ॥ ఇట్లు. అన్నిదివ్యములకు నుపయోగించుదివ్యమాతృకను జెప్పియిఁకను తులాదిదివ్యములు చేయించవలసిన క్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ తూఁచుటయందు మిక్కిలి నేర్పుగల సువర్ణకారప్రభృ

తులా దివ్యముఁ జేయిం చుక్రమము.

తులుదివ్యప్రమాణముఁ జేయుపురుషునకు సరియైనయెత్తుతో సరిగానతనఁ (మ)ులయందుం చిత్తూచఁగా నతఁడున్నదాసిబ్బియఁ(మ)ుఁ దానునూర్ధ్వన్నరీతినిఁజక్కఁగా మందేస్థానమున కుసమముగనుండునో యాస్థానమందొకగురుతు వ్రాసిదానినుండిదిగి యాత్రాసు ను బ్రార్థింపవలయును - ప్రార్థనామంత్రంబెట్లనిన- ఓతరాసా నీవు సత్యమునకు నెలవు - పూర్వాదిసృష్టియందు బ్రహ్మ మొదలగు దేవతలు సృజించిరి - కాఁబట్టి సందేహాస్పదమైయున్న విషయమందు సత్యమును దెలుపుము- ఓశుభము నుజేయుదానా యీసంశయమునుండి నన్ను విడిపింపుము - ఓతల్లి నేనబద్ధము చెప్పితినా నన్నధోగతినొందింపుము- యథార్థము పలికినవాఁడనైన పతుమందు నన్నూర్ధ్వగతినిఁ బొందింపుము- అనునీయర్థము గలమంత్రమును జెప్పి దివ్యప్రమాణము చేయువాఁడు తులను బ్రార్థింపవలయును- జయపరాజయలక్షణములు మంత్రార్థమువల్లఁ దెలియఁదగియున్నవిగనుక వేరే చెప్పలేదు- త్రాసును జేయించుక్రమమును న్యాయవిచారణాధికారి దానినభిమంత్రించుక్రమమును పితామహుఁడు నారదుఁడు లోనగువారు చెప్పియున్నారదియెట్లన్నను -యూపస్తంభముకు కనట్లుమంత్రములు చెప్పి చంద్రచెట్టునరికి లోకపాలురకు నమస్కరించి బుద్ధిశాలులుగానుండువారిచేతఁ త్రాసును జేయింపవలయును - దానినరుకునపుడు సోమదేవతాకమైనమంత్రమును జపింపవలయును- త్రాసునకు ప్రక్కలు పలకవాటుగానుండునట్లును దృఢముగాను వంకరలేకుండునట్లునుండవలయును- దానిప్రమాణము నాలుగు మూరలుండవలయును - దానినడుమునెకయుంగరము త్రాసుముల్లును జుట్టివచ్చియుండునట్లును రెండుకొనలరెండుంగరములు వ్రేలుచుండునట్లును మూడుంగరముల దానికిఁదగిలించియుండవలయును- త్రాసుకొనలకు సరిగా క్రిందరెండుసిబ్బితట్టలఁ జంత్రకొయ్యచేతనే చేయించివ్రేలఁగట్టవలయును - ఆసిబ్బితట్టల వెడల్పును నిడివియు మూరెడైనను తక్కువైననుండవచ్చును- ఇట్టిత్రాసును రెండుప్రక్కల రెండుస్తంభములనాటి యారెండుస్తంభముల మీఁదనొకమూలమును బిగించి యామూలమునకుఁ గ్రిందవంకర చీలలుగొట్టి యావంకరచీలలకుఁ బూర్వముఖముగాను నిశ్చలముగానుండునట్లు వ్రేలింపవలయును- ఇట్లు త్రాసును బరిశుద్ధమయినచోటనిలిపి దానిరెండుప్రక్కలఁ త్రాళ్లతోడ సిబ్బుల వ్రేలఁగట్టి యాసిబ్బులలోఁ దూర్పుకొనలుగ దర్భలుగట్టి పడమటిసిబ్బియందుఁ బ్రమాణముచేయువారిని దూర్పుసిబ్బియందు మృత్తికను గాని యిటికలనుగాని రాళ్లనుగాని ధూళినిగాని యుంచి తూఁకయందు నేర్పుగలవారా త్రాసును చక్కఁగాఁ బట్టి చూచి దానినడుమను దకబిందువునుంచి యాయుదకబిందు వేప్రక్కకును జారకున్న పక్షముఁ దాతూనిక సరియని దెలియవలయు- ఇట్లుదివ్యముఁ జేయుపురుషుని మొదట నొకసారితూచి మరలదింపి యాత్రాసునకు పెక్కుములు నిశానీసుమ్మలు మొదలగునవి గట్టియలంకరింపవలయును - పిమ్మట మంత్రములు దెలిసిన పురోహితుఁడు సమస్తవాద్యములతోడ గంధమాల్యాదులచే

లయందర్పించియందు దేవతలనీక్రిందదెలుపుక్రమమున నావాహనచేయవలయును - తరువాతన్యాయాధికారి తూ
ర్పుముఖముగనిలిచిఓధర్మదేవతా నీవు లోకపాలురతోను - వసువులతోను - ఆదిత్యులతోను-మరుత్తులతోను గూడిన
వాఁడవై వచ్చియీదివ్యమునందునిలువుము- అనితులయందుధర్మమునావాహనచేసి పిమ్మటనంగదేవతలనావాహన
ముచేయవలయును- అదియెట్లన్న- పూర్వభాగమందుపీతవర్ణమైనప్రతిమయందింద్రుని దక్షిణభాగమందు శ్యామ
వర్ణమైనప్రతిమయందుయముని- పశ్చిమభాగమందుస్ఫటికవర్ణమైనప్రతిమయందువరుణుని- ఉత్తరభాగమందు
స్వర్ణవర్ణమైనప్రతిమయందుఁగుబేరుని - అట్లేనాలుగుకోణములయందు - సువర్ణవర్ణమైన ప్రతిమయందగ్నిని-
శ్యామవర్ణమైనప్రతిమయందునిరృతిని- ధూమ్రవర్ణమైనప్రతిమయందువాయువును - రక్తవర్ణమైనప్రతిమయం
దీశానుని ఆవాహనచేసి - క్రమముగావీరలనందఱన్యాయాధికారి ధ్యానముచేయవలయును - ఇంద్రప్రతిమకుదక్షిణ
భాగమందు- ధరుఁడు ధ్రువుఁడు-సోముఁడు-ఆపుఁడు-అనలుఁడు- అనిలుఁడు- ప్రత్యూషుఁడు-ప్రభాసుఁడు - అను నె
నమండ్రు వసువులనావాహనచేయవలయు - ఇంద్రేశానులనడుమ- ధాత-అర్యమ - మిత్రుఁడు- వరుణుఁడు-అంశు
డు-భగుఁడు- ఇంద్రుఁడు-వివస్వంతుఁడు-పూష- పర్జన్యుఁడు- త్వష్ట-విష్ణువు - ఈద్వాదశాదిత్యులను - అగ్నికిఁబ
శ్చిమభాగమందు- వీరభద్రుఁడు- శంభువు- గిరీశుఁడు అజైకపాత్తు-అహిర్బుధ్న్యుఁడు-పినాకి-భువనాధీశ్వరుఁడు-
కపాలి- విశాంపతి-స్థాణువు- భర్గుఁడు- ఈయేకాదశరుద్రులను- యమనిరృతులనడుమ- బ్రాహ్మి - మాహేశ్వరి-
కౌమారి-వైష్ణవి- వారాహి-మాహేంద్రి- చాముండ-అను సప్తమాతృకలను- నిరృతికినుత్తరభాగమున - గణపతిని-వ
రుణునకుత్తరమునగగనస్పర్శనుఁడు- వాయువు- అనిలుఁడు- మారుతుఁడు- ద్రోణుఁడు-ప్రాణేశుఁడు-జీవుఁడు- అను
సప్తమరుత్తులను- త్రాపునకుత్తరభాగమున- దుర్గను ఆవాహనచేసి- ఆయాదేవతానామములనుద్దేశించి ఆయాదే
వతనుబూజింపవలయును - అందు మొదట ధర్మదేవతకర్ఘ్యదానము మొదలు భూషణదానమువఱకుఁ బూజగావించి
అంతటనంగదేవతలకర్ఘ్యము మొదలుభూషణమువఱకిచ్చిధర్మదేవతకు గంధము మొదలునైవేద్యమువఱకుఁబూజ
యొనర్చి అంగదేవతలకును గంధాద్యుపచారములుగావించి నైవేద్యము చేయవలయును ఇట్లీత్రాసును బూజించెడుగం
ధాదులురక్తవర్ణములుగానుండవలెనని నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది- ఇంద్రాదులపూజావిషయమందుగంధాదు
లనిర్ణయమువేరేచెప్పకుండుటచేతరక్తవర్ణములేముఖ్యములని-అవిలభించనిపక్షమందితరములనియెఱుఁగవలయు-ఇట్లు
న్యాయాధికారిమనశ్శుద్ధియు దేహశుద్ధియుఁగలవాఁడై పైఁజెప్పిన దేవతలనందఱఁబూజించి నలుగుఋత్విక్కులవ
రించి నాలుగుదిక్కులయందును ప్రణవపూర్వకమయినగాయత్రీమంత్రమునుస్వాహాకారముతోడఁజెప్పుచు సమిత్తు
లతోను- అజ్యముతోను-హవిస్సుతోను- ఒక్కొకదినుసాహుతులునూటయెనిమిదగునట్లులౌకికాగ్నియందు హోమ
ముచేయింపవలయు- పిమ్మటఆవ్యవహారవిషయమును(ఆదిత్యచంద్రులు- అనిలుఁడు- అనలుఁడు- దివి-భూమి- ఉదక
ము- హృదయము- యముఁడు- అహోరాత్రములు- రెండుసంధ్యలు ధర్మదేవత- వీరునరునివృత్తము నెఱుఁగుదు
రు) అనునర్థముగలమంత్రము నొకపత్రమునవ్రాసిదానిదివ్యప్రమాణముఁజేయువాని శిరస్సుననుంచవలయు। ధర్మ
మునావాహనచేసిపూజించుటమొదలుకొనిపత్రమును వ్రాసిశిరస్సుననుంచువఱకునడుమఁజెప్పినయీవిషయములన్ని
దివ్యప్రమాణములయందుఁజేయింపవలసినదని తెలియవలయు - పిమ్మటన్యాయాధికారి త్రాసునకభిముఖముగనిలిచిఓ
త్రాసా నీవుదురాత్ములపరీక్షార్థముగాబ్రహ్మచేతసృజింపఁబడితివి- నీకువాచకమైనధటమనుపదమందుధకారమున్న
దిగనుక నీవుధర్మమూర్తివి-టకారమువలనఁగుటిలుఁడగునరునిధరించివానిపాపమునుబయలుపరచుచున్నావుగనుకనీ
వుధటమనిచెప్పఁబడుచున్నావు - నీవుమనుష్యులెఱుఁగరాని సర్వభూతముల పాపములను బుణ్యములనన్నిటినెఱుఁగు
దువు- ఈమనుష్యుఁడుతనమీఁదనొకవ్యవహారము మోపఁబడిశుద్ధినిగోరుచున్నాఁడు కావునవీనియందలి సంశయము
నుబాపివీనినినీవు కాపాడవలయు- అనునర్థముగలమంత్రముచేతనభిమంత్రింపవలయు-పిమ్మటదివ్యప్రమాణముఁజేయు
వాఁడుపైఁజెప్పినరీతిని త్రాసును బ్రార్థింపవలయు- తరువాతన్యాయాధికారి- శిరస్సునందుపత్రముధరించియున్న
ప్రమాణముఁజేయువాని మొదటఁదూచునపుడుకూర్చున్నరీతిగా త్రాసుసిబ్బియందుఁగూర్చుండఁబెట్టి జ్యోతిశ్శాస్త్ర
జ్ఞులవలననయినువిగడియలకాలమగుటనుదెలిసి అంతలోపలఁ జూచినదానిసరిగాఁజెప్పునట్టివారిని లోభాదిదోషములు

లేనివారిని జ్ఞానసంపన్నులను సాక్షులుగా నేర్పఱచి వారివలన శుద్ధినిగాని దోషమునుగాని యెఱుఁగవలయును- పదినే
ర్వక్షరములనుచ్చరించునంతకాలమొక ప్రాణము- ఆఱు ప్రాణములొక విగడియ- అఱువదివిగడియలొక గడియ- అ
ఱువదిగడియలొక దినము- ముప్పదిదినములొక నెలయని కాలనిర్ణయము- జ్యౌతిషగ్రంథములయందుఁ జెప్పఁబడియున్న
ది॥ ఇట్లు తూఁచినపుడు మొదటఁ దూఁచినప్పటియెత్తుకంటె నధికము తూఁగినపక్షమందు శుద్ధుఁడనియు సమముగఁ దూఁగినను
తగ్గిపోయినను శుద్ధుఁడు గాఁడనియు నెఱుఁగవలయు - సరిగాఁ దూఁగినవాఁ డల్పదోషుఁడనియు తగ్గినవాఁడు బహుదో
షుఁడనియు పితామహవచనమందుఁ జెప్పినరీతిని బుద్ధిపూర్వకముగాక యొకసారి చేసినతప్పల్పదోషమనియు- బుద్ధిపూ
ర్వకముగఁ బలుమాఱు చేసినతప్పు బహుదోషమనియు నెఱిఁగి అల్పదోషముగలవానికల్పదండనమును బహుదోషముగ
వానికధికదండనమును విధింపవలయు- కారణము దెలియక త్రాసు మొదలుగాఁగల యాసామానులలోఁ ద్రాడేనైనఁ
దెగినను గొయ్యయేనైన విఱిగినను ప్రమాణము చేసినవాఁడు దోషియనియే యెఱుఁగవలయు - కారణము దెలిసి యట్లై
యినపక్షమందు మఱలనన్నిటిఁ జక్కఁజేసి తూఁపింపవలయు - ఇట్లు ప్రమాణము చేయించియయినపిమ్మటఁ బూజార్థమా
వరింపఁబడియున్న ఋత్విజులులోనగు వారిని దక్షిణాదానాదులచే ప్రాడ్వివాకుఁడు పూజింపవలయును - ఇట్లు ధర్మ
మును విచారించు రాజు మిక్కిలి కీర్తిఁ బొంది బ్రహ్మపట్టణమునకర్హుఁడగును - ఇట్లు దివ్యమున కుపయోగించునట్లు చే
యింపఁబడిన త్రాసు నచ్చట నేయుంచవలయునని యిచ్ఛయించినపక్షమందు దానికి కుక్కలు కాకులు గ్రద్దలు మొదలగు
వానివల్ల నొకయుపద్రవము లేకుండునట్లొక శాలగట్టించి దానికిఁ దలుపుబీగ మేర్పఱచి దానిలోపలనుంచి దిక్పాలకప్రతి
మలు మొదలగు వానినిఁ గూడ నక్కడ నే నిలిపి మూఁడు కాలములయందుఁ బూజ సేయించుచుఁ బరిచారకులనుంచి భద్రము
గఁ గాపాడవలయును- ఆశాలయందెల్లప్పుడు ధాన్యములు ఉదకపాత్రములు మొదలగునవి యుండునట్లు జాగ్రత్త చే
సియుంచవలయును॥ ౯౮॥౯౯॥౧౦౦

మూ॥ { కరౌ విమృదితవ్రీహేర్లక్షయిత్వా తతో న్యసేత్ । స
ప్తాశ్వత్థస్య పర్ణాని తావత్సూత్రేణ వేష్టయేత్ ॥౧౦౧ }

వ్యా॥ ఇదానీం క్రమప్రాప్తమగ్నివిధిమాహ॥ కరావితి॥ దివ్యమాతృకోక్తసాధారణధర్మేషు సత్సు తులా
విధానోక్తధర్మావాహనాదిశిరఃపత్రారోపణాంతే చ విధ్యంతే సత్యయమగ్నివిధౌ విశేషః - విమృదితవ్రీహేః - వి
మృదితా విఘర్షితాః వ్రీహయః కరాభ్యాం యేనాసౌ విమృదితవ్రీహిస్తస్య కరౌ లక్షయిత్వా తిలకవ్రణకిణాదిస్థానే
ష్వలక్తకరసాదినాంకయిత్వా- యథాహ నారదః॥ హస్తక్షతేషు సర్వేషు కుర్యాద్దంసపదాని త్వితి- అనంతరం సప్తా
శ్వత్థపర్ణాని హస్తయోరంజలీకృతయోర్న్యసేత్ - పత్రైరంజలిమాపూర్య అశ్వత్థైస్సప్తభిస్సమైరితి స్మరణాత్ -
తాని చ హస్తసహితాని తావత్సూత్రేణ వేష్టయేత్ - యావంత్యశ్వత్థపర్ణాని తాని సప్తకృత్వో వేష్టయేదిత్యర్థః -
సూత్రాణి చ సప్తశుక్లాని భవంతి- వేష్టయేత్ సితైర్హస్తౌ సప్తభిస్సూత్రతంతుభిరితి నారదవచనాత్ - తథా సప్త
శమీపత్రాణి సప్తైవ దూర్వాపత్రాణి చాక్షతాంశ్చ దధ్యక్తానశ్వత్థపత్రాణాముపరి విన్యసేత్ - సప్తపిప్పలపత్రాణి
శమీపత్రాణ్యథాక్షతాన్ । దూర్వాయాస్సప్తపత్రాణి దధ్యక్తానక్షతాన్న్యసేదితి స్మరణాత్ ॥ తథా కుసుమాని చ
న్యసేత్ - సప్తపిప్పలపత్రాణి చాక్షతాంత్సుమనో దధి । హస్తయోర్నిక్షిపేత్తత్ర సూత్రేణావేష్టయేత్తథేతి పితా
మహస్మరణాత్ - సుమనసః పుష్పాణి- యదపి స్మరణం- అయస్తప్తంతు పాణిభ్యామర్కపత్రైశ్చ సప్తభిః। అంతర్హి
తం హరం చ్ఛర్ధస్త్వదగ్ధస్సప్తమే పద ఇతి - తదశ్వత్థపత్రాభావేఽర్కపత్రవిషయం వేదితవ్యం - అశ్వత్థపత్రాణాం
పితామహప్రశంసావచనేన ముఖ్యత్వావగమాత్ - పిప్పలాజ్ఞాయతే వహ్నిః పిప్పలో వృక్షరాట్ స్మృతః। అతస్తస్య తు
పత్రాణి హస్తయోర్నిక్షిపేద్బుధ ఇతి॥ ౧౦౧

తా॥ తులాదివ్యమునకు వెంటఁ జెప్పఁబడిన యగ్నిదివ్యమును జేయించుక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ ఈయ
గ్నిదివ్యముఁ జేయించునపుడు నన్నిదివ్యములకుఁ బూర్వము దెలుపఁబడిన సామాన్యధ
ర్మములును- తులాదివ్యక్రమమందుఁ జెప్పఁబడిన ధర్మదేవతావాహనము మొదలుప
త్రము దలనుంచుటవఱకుఁ గల క్రియలును ముందు జరిగింపఁదగినవి- అవియన్నియయినపి

అగ్నిదివ్యము చేయించు క్రమము॥

ప్మటఁబ్రమాణము చేయువానిచేత వడ్లునలిపించి యతనిచేతులఁబరీక్షించి యందునల్లమచ్చలు కురుపులుకాయలేవైన నుండినపక్షమున నాస్థానమందు రంజకద్రవ్యముతో హంసపదాకృతిగాగురుతేర్పఱచి యాహస్తము దోసిలిగాఁబట్టించి అందేడు రావియాకులనుంచియేడు తెల్లనిదారములతోఁ జుట్టవలయును- ఇట్లు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- ఆయశ్వత్థపత్రములమీఁద నేడుజమ్మియాకులు- ఏడుగఱికిపోఁగులను పెరుగునఁదడిపినయక్షతములను బుష్పములనుంచవలయును- ఇట్లు పితామహస్మృతియందును మఱియొకస్మృతియందును జెప్పఁబడియున్నది ॥ ఏడుజిల్లేడాకులచేత నంతర్హితమైనకాలిన యినపముద్దను జేతధరించి కాలనివాఁడు శుద్ధుఁడని స్మృతియున్నను పితామహస్మృతియందు పిప్పలవృక్షమువల్లనగ్నిపుట్టును- పిప్పలమువృక్షరాజము- కావునదానిపత్రములనే చేతులయందు ధరింపవలయునని - రావియాకులఁబ్రశంసించియుండుటవలనను మఱియొకస్మృతియందు నేడు రావియాకులచేత దోసిలినినిండింపవలయునని చెప్పియుండుటవలనను- అశ్వత్థపత్రములుముఖ్యములు-అవిలేనిపక్షమందు జిల్లేడాకులనుంచవలయుననియెఱుంగునది.

మూ. {త్వమగ్నే సర్వభూతానామంతశ్చరసి పావక । సా
క్షివత్పుణ్యపాపేభ్యో బ్రూహి సత్యం కవే మమ ॥ *}

వ్యా ॥ కర్తురగ్న్యభిమంత్రణమంత్రమాహ ॥ త్వమితి ॥ హే అగ్నే త్వం సర్వభూతానాం జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జానామంతశ్శరీరాభ్యంతరే చరస్యుపభుక్తాన్నపానాదీనాం పాచకత్వేన వర్తసే - పావకశుద్ధిహేతో హే కవే ఇంద్రియాతిక్రాంతశుద్ధిదర్శిన్ సాక్షివత్పుణ్యపాపేభ్యస్సత్యం బ్రూహి- పుణ్యపాపేభ్య ఇతిల్యబ్లోపే పంచమీ- పుణ్యపాపేఅవేత్య సత్యం బ్రూహి దర్శయేత్యర్థః - అయఃపిండే త్రిభిస్తాపైస్తప్తే సందంశేన పురత ఆనీతే కర్తా పశ్చిమే మండలే ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ననేన మంత్రేణాగ్నిమభిమంత్రయేత్ - యథాహ నారదః- అగ్నివర్ణమయఃపిండం సస్ఫులింగం సురంజితం । తాపే తృతీయే సంతాప్య బ్రూయాత్సత్యపురస్కృతమితి - అస్యార్థః - లోహశుద్ధ్యర్థం సుతప్తం లోహపిండముదకే నిక్షిప్య పునస్సంతాప్యోదకే నిక్షిప్య తృతీయే తాపే సంతాప్య సందంశేన గృహీత్వా పురత ఆనీతే సత్యపురస్కృతం సత్యశబ్దయుక్తం త్వమగ్నే సర్వభూతానామిత్యాది మంత్రం కర్తా బ్రూయాత్ - ప్రాడ్వివాకస్తు మండలభూభాగాద్దక్షిణప్రదేశే లౌకికమగ్నిముపసమాధాయాగ్నయే పావకాయ స్వాహేత్యాజ్యేనాష్టోత్తరశతవారం జుహుయాత్ - శాంత్యర్థం జుహుయాదగ్నౌ ఘృతమష్టోత్తరం శతమితివచనాత్ - హుత్వా చ తస్మిన్నగ్నావయఃపిండం నిక్షిప్య తస్మిన్ తాప్యమానే ధర్మావాహనాదిహవనాంతం పూర్వోక్తంవిధిం విధాయ తృతీయే తాపే వర్తమానే ఽయఃపిండస్థమగ్నిమేభిర్మంత్రైరభిమంత్రయేత్ - త్వమగ్నే వేదాశ్చత్వారస్త్వం చ యజ్ఞేషు హూయసే। త్వం ముఖం సర్వదేవానాం త్వం ముఖం బ్రహ్మవాదినాం । జఠరస్థోఽపి భూతానాం తతో వేత్సి శుభాశుభం॥ పాపం పునాసి వై యస్మాత్తస్మాత్పావక ఉచ్యసే । పాపేషు దర్శయాత్మానమర్చిష్మాన్భవ పావక ॥ అథవా శుద్ధభావేషు శీతో భవ హుతాశన । త్వమగ్నే సర్వభూతానామంతశ్చరసి సాక్షివత్ ॥ త్వమేవ దేవ జానీషే న విదుర్యాని మానవాః। వ్యవహారాభిశస్తోఽయం మానవశ్శుద్ధిమిచ్ఛతి॥ తదేనం సంశయాదస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హసి॥ ౧౦౨

తా ॥ ప్రమాణముచేయువాఁడగ్నినభిమంత్రించుక్రమము॥ నారదస్మృత్యుక్తరీతిని లోహశుద్ధికొఱకు మొదట రెండుమూరు లయఃపిండమును గాఁచి నీళ్లలోముంచి మూఁడవసారి యెఱ్ఱఁగా నిప్పువన్నెగలిగి నిప్పులురాలుచుండునట్లు కాఁచి తనయెదుటికిఁ బట్టుకారుచేఁ బట్టి తేఁగాఁ బ్రమాణముచేయువాఁడు పడమటిభాగమున నొకమండలమేర్పఱచుకొని యామండలమునను౦డియాయగ్నిని (ఓయగ్నిహోత్రుఁడా నీవు జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపములుగా నాలుగువిధములైనభూతరాసులకును లోపలనుండి భుక్తములగు నన్నాదులఁబచనముచేయుచున్నావు- నీవింద్రియములచేఁదెలియరాని విషయముల శుద్ధిని దెలుపఁగలవాఁడవుగాన నా పుణ్యపాపములను దెలిసి సత్యమును జెప్పుమను) నీయర్థముగలమంత్రమును జెప్పి ప్రార్థింపవలయు - న్యాయవిమర్శాధికారియామండలమునకు దక్షిణమున నొకమండలమేర్పఱచుకొని యందు లౌకికాగ్న్యుపసమాధానముచేసి - అగ్నయె పావకాయస్వాహా యనుమంత్రము చెప్పి యాజ్యముతో నూటయెనిమిది మాఱులు

ఇనపముద్దను గాఁచి యెదటికి తెచ్చినపుడు కర్తదానినభిమంత్రించుక్రమము.

హోమము చేయవలయు - అట్లు స్మృతివచనమున్నది - ఇట్లు హోమము చేసి యాయగ్నియం దయఃపిండము నుంచి అది కాలుచుండునపుడు సర్వదివ్యములయందుఁ జేయవలసిన ధర్మావాహనాదులను వానితోఁ జేరిన హోమముతో డఁ జేయించి మూఁడవతూరి కాఁగుచున్నప్పు డా యయఃపిండమందలి యగ్ని నీ క్రింద వ్రాయఁబడు నర్థముగల మంత్రములచే నభిమంత్రింపవలయు - ఆ మంత్రార్థము - ఓయగ్నీ నీవు చతుర్వేదాత్మకుఁడవు - నీవు యజ్ఞములయందుఁ బిలువఁబడుచున్నావు - నీవెల్ల దేవతలకు ముఖమవు - నీవు బ్రహ్మవాదులకు ముఖమవు - ఎల్ల భూతముల గర్భములయందుండు వాఁడవుగాన శుభాశుభముల నెఱుఁగుదువు - పాపినిఁ బరిశుద్ధునిఁగాఁ జేయుటచే నీవు పావకుఁడనాఁ బరగితివి - పాపాత్ములయందు నీ నిజస్వరూపమగు వేఁడిని జూపుము - పరిశుద్ధులవిషయమందుఁ జల్లనివాఁడవు కమ్మో యగ్ని హోత్రుఁడా - ఓయగ్నీ నీవెల్ల భూతములలో సాక్షివలె వర్తించుచున్నావు - మనుష్యులకుఁ దెలియ నసాధ్యమైనదాని నీ వెఱుఁగుదువు - ఈ మనుష్యుఁడు తనమీఁద నొక వ్యవహారము తేఁబడి శుద్ధిని గోరుచున్నాఁడు కావున నితనియందుఁ గల సంశయమును బాపి యితని ధర్మమువల్ల రక్షింపఁదగుదువు॥ ౧౦౨

మూ. { తస్యేత్యుక్తవతో లౌహం పంచాశత్పలికం సమం। అ
గ్నివర్ణం న్యసేత్పిండం హస్తయోరుభయోరపి॥* }

వ్యా॥ తస్యేతి॥ తస్య కర్తురిత్యుక్తవత స్త్వమగ్నే సర్వభూతానామిత్యాద్యగ్న్యభిమంత్రణం కృతవతః - లౌహం లోహవికారం పిండం పంచాశత్పలికం పంచాశత్పలసమ్మితం సమమశ్రరహితం సర్వతశ్చ సమం వృత్తం శ్లక్ష్ణం చ తథాష్టాంగుళాయామం - అశ్రహీనం సమం కృత్వా అష్టాంగుళమయోమయం। పిండం తు తాపయేదగ్నౌ పంచాశత్పలసమ్మితమితి పితామహస్మరణాత్ - అగ్నివర్ణమగ్నిసదృశ ముభయో ర్హస్తయో రశ్వత్థపత్రదధిమాద్యంతరితయోర్న్యసేన్నిక్షిపేత్ప్రాడ్వివాకః॥ ౧౦౩

తా॥ ప్రమాణము చేయువాఁడు పూర్వోక్తరీతి నగ్ని నభిమంత్రించిన పిమ్మట నిప్పునందు కాలుటచేత నిప్పువన్నె గలిగియున్న యయఃపిండమును బ్రాడ్వివాకుఁడు రావియాకు మొదలగువానిచేత నాచ్ఛాదితమైయున్న యతని చేతులయం దుంచవలయును - ఆయయఃపిండ మేఁబదిపలముల యెత్తుగలదిగాను కోణములు లేనిదిగాను గుండుగాను గఱుకు లేనిదిగాను పము నెనిమిది యంగుళములు చుట్టుకొలత గలదిగా నుండవలయును - ఇట్లు పితామహస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౦౩

వ్యాయాధికారి తప్తాయఃపిండమును కర్త దోసిలియందుంచునది.

మూ. సతమాదాయ సప్తైవ మండలాని శనైర్వ్రజేత్॥ ౧౦౩½॥

వ్యా॥ తతః కిం కుర్యాదిత్యత ఆహ॥ స ఇతి॥ స పురుష స్తప్తలోహపిండమంజలినా గృహీత్వా సప్తమండలాని శనైర్వ్రజేత్ - ఏవకారేణ సప్తమండలేష్వేవ పదన్యాసం మండలానతిక్రమణం చ దర్శయతి - యథాహ పితామహః - న మండలమతిక్రామేన్నాప్యర్వాక్స్థాపయేత్పదమితి॥ ౧౦౩½

తా॥ పిమ్మట దివ్యకర్త యేమి చేయవలయుననిన నతఁ డా తప్తాయఃపిండమును దోసిలియందుఁ బట్టుకొని యేడుమండలములను దిన్నఁగా నడువవలయును - అట్లు నడచునపుడు ఆమండలముల కావలఁగాని యీవలఁగాని యడుగిడఁగూడదు - ఇట్లు పితామహస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౦౩½

దివ్యకర్త తప్తాయఃపిండమును దోసిలియందుంచుకొని చేయవలసినపని.

మూ. షోడశాంగుళకం జ్ఞేయం మండలం తావదంతరమ్॥ ౧౦౪॥

వ్యా॥ సప్తైవ మండలాని శనైర్వ్రజేదిత్యుక్తం తత్రైకైకం మండలం కిం ప్రమాణం మండలయోరంతరం చ కియత్ప్రమాణమిత్యత ఆహ॥ షోడశేతి॥ షోడశాంగుళాని యస్య తత్ షోడశాంగుళకం - షోడశాంగుళప్రమాణం మండలం బోద్ధవ్యం - మండలయోరంతరం మధ్యం చ తావదేవ షోడశాంగుళకమేవ - సప్తమండలాని శనైర్వ్రజేదితి వదతా ప్రథమమవస్థానమండలమేకముక్తమతశ్చాష్టమండలాని షోడశాంగుళకాని - మండలాంతరాణి తు సప్త తావత్ప్రమాణాని - ఏతదేవ నారదేన పరిసంఖ్యయోక్తం - ద్వాత్రింశదంగుళం ప్రాహుర్మండలాన్మండలాంతరం। అష్టభిర్మం

డలై రేవమంగుళానాంశతద్వయం॥ చత్వారింశత్సమధికంభూమేరంగుళమానతఇతి- అయమర్థః- అవస్థానమండలాత్ షోడశాంగుళాన్మండలాంతరమన్యన్మండలం ద్వితీయాద్యేక మేకం ద్వాత్రింశదంగుళంసాంతరాళం- తదేవమవస్థానమండలంషోడశాంగుళం - గంతవ్యానితు సప్తమండలాని సాంతరాళాని ద్వాత్రింశదంగుళాన్యేవమష్టభిర్మండలైశ్చత్వారింశదధికంశతద్వయం భూమేరంగుళమానతోంగుళ మానమితిసార్వవిభక్తికస్తసిః - అస్మింస్తుపక్షేఽవస్థానమండలంషోడశాంగుళం విధాయద్వాత్రింశదంగుళప్రమాణానాంసప్తానాం సాంతరాళ మండల భూభాగానామేకైకంభూభాగం ద్విధావిభజ్యాంతరాళ భూభాగాన్ షోడశాంగుళప్రమాణాన్విహాయ మండలభూభాగేషు షోడశాంగుళప్రమాణేషు గంతృపదప్రమాణాని సప్తమండలాని కార్యాణి యథాతేనైవోక్తం - మండలస్యప్రమాణంతుకుర్యాత్తత్పదసమ్మితమితి- యత్తుపితామహేనోక్తం - కారయేన్మండలాన్యష్టౌపురస్తాన్నవమంతథా। ఆగ్నేయంమండలంచాద్యంద్వితీయంవారుణంస్మృతం॥ తృతీయంవాయుదైవత్యం చతుర్థంయమదైవతం। పంచమంత్వింద్రదైవత్యంషష్ఠంకౌబేరముచ్యతే॥ సప్తమంసోమదైవత్యంసావిత్రంత్వష్టమంస్మృతం।నవమంసర్వదైవత్యమితిదివ్యవిదోవిదుః॥ ద్వాత్రింశదంగుళంప్రాహుర్మండలాన్మండలాంతరం। అష్టభిర్మండలైరేవ మంగుళీనాంశతద్వయం॥ షట్పంచాశత్సమధికంభూమేస్తుపరికల్పనా। కర్తుఃపదసమంకార్యంమండలంతుప్రమాణతః॥మండలేషుచసర్వేషు ... మండలేదేయాఃకుశాశ్శాస్త్రప్రచోదితాఇతి- తత్రనవమంసర్వదైవత్యమపరిమితాంగుళప్రమాణంమండలంవిహాయాష్టభిర్మండలైరష్టభిశ్చాంతరాళైఃప్రత్యేకంషోడశాంగుళప్రమాణైరంగుళానాంషట్పంచాశదధికంశతద్వయంసంపద్యతే- తత్రాపిగంతవ్యానిసప్తైవమండలాని- యతః- ప్రథమేతిష్ఠతినవమేఽపతీతినవిరుధ్యతే- అంగుళప్రమాణంచ- తిర్యగ్యవోదరాణ్యష్టావూర్ధ్వావాత్రీహయస్త్రయః। ప్రమాణమంగుళస్యోక్తంవితస్తిర్ద్వాదశాంగుళః॥ హస్తోవితస్తిద్వితయందండోహస్తచతుష్టయం। తత్సహస్రద్వయంక్రోశోయోజనంతచ్చతుష్టయమితిబోద్ధవ్యం॥౧౦౪

తా॥ నడువవలసినమండలములయొక్కయు వానిమధ్యభాగములయొక్కయుప్రమాణములను జెప్పుచున్నాఁడు॥ మండలముపదియాఱంగుళముల వెడలుపుగలదిగాను ఒకమండలమునకుమఱియొకమండలమునకునడిమిభాగమునంతప్రమాణముగలదిగానుండవలయును - ఏడుమండలములునడువవలయునని చెప్పుటచేత నిలువవలసినమండలమొకటి యెనిమిదవదిగానుండవలయునని యర్థమగుచున్నది కావునఁబదియాఱంగుళముల వెడలుపుగలమండలములెనిమిదియు వానినడిమిభాగము లేడును నేర్పడుచున్నవి - ఈవిషయమై నారదులు లెక్కించి చెప్పియున్నారుగాన నాక్రమమిూ దిగువవ్రాయఁబడుచున్నది - మొదటనిలువవలసినమండలమొకటిపదియాఱంగుళములప్రమాణముండునట్లువ్రాసియక్కడనుండి మండలమును దానినడిమిభాగమునుగూడి ముప్పదిరెండంగుళప్రమాణముగునట్లేడుమండలములను వ్రాయగా మొత్తమిన్నూటనలువదియంగుళములుకాఁగలదు- అందునడువవలయుమండలములు నడుచువానియడుగునకు సరిగానుండవలయునని యానారదులేచెప్పియున్నారు - కాఁబట్టి వారియభిప్రాయప్రకారము నిలువవలసినమండలముగాక కడమయేఁడు మండలములకును వానియంతరములకు నొక్కొక్కదానికి ముప్పదిరెండంగుళములుగలప్రదేశమును రెండుభాగములుచేసి యందంతరాళభాగము పదియాఱంగుళములవిడిచి మండలభాగముపదియాఱంగుళములలో నడుచువానియడుగునకు సరిగామండలములఁజేయవలయును॥ పితామహస్మృతియందు-ముందెనిమిదిమండలములవ్రాసి యాలాగేతొమ్మిదవమండలమువ్రాయవలయు - అందుమొదటిదగ్నిదైవత్యము- రెండవది వారుణము. మూఁడవదివాయవ్యము. నాలవదియమదైవత్యము. ఐదవదియింద్రదైవత్యము. ఆఱవదికుబేరదైవత్యము. ఏడవదిసోమదైవత్యము. ఎనిమిదవది సవితృదేవతాకము. తొమ్మిదవదిసర్వదేవతాకము. ఇట్లుదివ్యవేత్తలెఱుఁగుదురు. మండలముమొదలుకొనిమఱియొకమండలముదగ్గిరికి ముప్పదిరెండంగుళములు- ఈరీతి నెనిమిదిమండలములచోటునిన్నూటయేఁబదియాఱంగుళములుకాఁగలదు - కర్తయడుగునకుసరియైనమండలమును జేయవలయును - అన్నిమండలములయందును శాస్త్రోక్తరీతిగాఁ గుశలనుంచవలయును- అనియున్నది- ఆపక్షమందుసర్వదైవత్యంబును అంగుళప్రమాణము చెప్పఁబడనిదియునగు తొమ్మిదవమండ

మండలముల యొక్కయు వానినడిమిభాగముల యొక్కయుఁ బ్రమాణము.

లమును దప్పవిడిచి కడమయెనిమిది మండలములను వానియంతరాళములను జేర్పఁగా నొక్కొకటి పదియాఱంగుళముల ప్రకారము మొత్తమిన్నూటయేఁబదియాఱు సరిపడును కాఁబట్టి యాపక్షమందును మొదటిమండలము నిలుచునదియుఁ గడపటిమండలము విడుచునదియుఁ గాక నడువవలసినమండలము లేడేయగుచున్నవి గనుక పితామహస్మృతితాత్పర్యముతో భేదింపదు ॥ అంగుళప్రమాణము- అడ్డమైనయెనిమిదియవలగర్భములుగాని నిడుపైనమూఁడువ్రీహిధాన్యములుగాని యొకయంగుళమగును - పండ్రెండంగుళములొకవితస్తి- రెండువితస్తులొకహస్తము- నాలుగుహస్తములొకదండము- రెండువేలదండములొకక్రోశము- నాలుగుక్రోశములొకయోజనము- ఇట్లెఱుంగఁదగును॥ ౧౦౪

మూ॥ ముక్త్వాగ్నింమృదితవ్రీహిరదగ్ధశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥౧౦౪॥

వ్యా॥ సమస్తమండలానిగత్వాకింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ ముక్త్వేతి ॥ అష్టమేమండలేస్థిత్వా నవమేమండలే అగ్నితప్తమయఃపిండంత్యక్త్వా వ్రీహీన్కరాభ్యాంమర్దయిత్వా- అదగ్ధహస్తశ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ - దగ్ధహస్తశ్చేదశుద్ధఇత్యర్థసిద్ధం- యస్తుసంత్రాసాత్ప్రస్ఖలద్దస్తాభ్యామన్యత్రదహ్యతే-తథాప్యశుద్ధోనభవతి- యథాహ కాత్యాయనః- ప్రస్ఖలన్నభిశస్తశ్చేత్స్థానాదన్యత్రదహ్యతే । అదగ్ధంతంవిదుర్దేవా స్తస్యభూయోపిదాపయేదితి॥

తా॥ ఏఁడుమండలములనడిచినపిమ్మట ఎనిమిదవమండలమునసిలిచి తొమ్మిదవమండలమునఁదప్తాయఃపిండమును వేసి చేతులవడ్లునలుపఁగాఁ జేతులు దహింపఁబడకుండెనా శుద్ధుఁడగును- దహింపఁబడినపక్షమందు దోషియనుటయర్థసిద్ధము - భయమువలన జారవిడిచిచేతులఁదప్పకడమచోటదహింపఁబడినను దోషికాఁడు - అట్టివానిచేతమఱు డదివ్యముఁజేయింపవలయును ఇట్లు కాత్యాయనస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది॥

ఏడడుగులు నడిచినపిమ్మట దోషాదోషములనెఱుంగుక్రమము.

మూ॥ అంతరాపతితేపిండేసందేహేవాపునర్హరేత్ ॥౧౦౫॥

వ్యా॥ కించ-అంతరేతి ॥ యదాగచ్ఛతోంతరాఽష్టమమండలాదర్వాగేవ పిండః పతతిదగ్ధాదగ్ధత్వేవాసంశయస్తదాపునఃహరేదిత్యర్థః ప్రాప్తముక్తం- అత్రచాయమనుష్ఠానక్రమః-పూర్వేద్యుర్భూశుద్ధింవిధాయాపరేద్యుర్మండలాని యథాశాస్త్రంనిర్మాయ మండలాధిదేవతాశ్చ మంత్రైస్తత్రతత్ర సంపూజ్యాగ్నిముపసమాధాయశాంతిహోమంనిర్వర్త్యాగ్నావయఃపిండంనిధాయ ధర్మావాహనాదిసర్వదేవతాపూజాం హవనాంతాం నిర్వర్త్యోపోషితస్యస్నాతస్యార్ద్రవాససః పశ్చిమేమండలేతిష్ఠతోవ్రీహిమర్దనాది కరసంస్కారం విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్రంసమంత్రకంకర్తుశ్శిరసిబధ్వా ప్రాడ్వివాకస్తృతీయేతాపేగ్నిమభిమంత్ర్యతప్తమయఃపిండంసందంశేనగృహీత్వాకర్త్రభిమంత్రితంతస్యాంజలౌనిదధ్యాత్సోపిమండలానిసప్తగత్వాష్టమేమండలేస్థిత్వానవమేమండలేనిక్షిప్యాదగ్ధశ్శుద్ధోభవతి॥ ఇత్యగ్నివిధిః ౧౦౫

తా॥ నడుచునపుడెనిమిదవమండలమునకుఁగడకముందె తప్తాయఃపిండము క్రిందఁబడినను- కాలుటగాని కాలకుండుటగాని తెలియఁగూడకసందేహముగలిగినను మఱలఁజేయింపవలయును॥ అగ్నిదివ్యముచేయించునపుడుచేయఁదగినక్రమము- తొలిదినము భూశుద్ధి చేసిమఱునాఁడు మండలముల నేర్పఱిచి ఆయామండలమున దానిదాని యధిదేవతలను మంత్రములతోఁ బూజించి యగ్న్యుపసమాధానము చేసి శాంతిహోమము చేసినపిమ్మట నగ్నియందయఃపిండమునుంచి ధర్మాద్యావాహనములను సర్వదేవతాపూజలను హోమముతోఁ జరిపి తొలిదినముపవసించి మఱుచటిదినము ప్రాతఃకాలమునఁదడివస్త్రముతోఁ బశ్చిమమండలమున నిలుచున్న దివ్యకర్తచేత వ్రీహిమర్దనము చేయించి ప్రతిజ్ఞాపత్రమును మంత్రముతోడ నతనిశిరస్సునఁగట్టి ప్రాడ్వివాకుఁడు మూఁడవకాఁకయందగ్నినభిమంత్రించి తప్తాయఃపిండమును బట్టుకారుతో నెత్తి- కర్తయభిమంత్రించినపిమ్మట వానిచేతనుంచవలయును- అతఁడు దానిఁ జేతఁబట్టుకొని యేడుమండలములు నడిచి యెనిమిదవమండలమున నిలుచుండి తొమ్మిదవమండలమున దానివిడిచి కాలకున్నపక్షమందు శుద్ధుఁడగును- ఇదియగ్నిదివ్యము చేయువిధి॥

నడుమఁ దప్తాయఃపిండమువడినను సందేహము కలిగినను మఱలఁజేయించునది.

మూ. { సత్యేన మాభిరక్ష త్వం వరుణేత్యభిశాప్య కం। నాభిద
ఘ్నోదకస్థస్య గృహీత్వోరూ జలం విశేత్ ॥ ౧౦౮ ॥ }

వ్యా ॥ సంప్రత్యుదకవిధిమాహ॥ సత్యేనేతి॥ హే వరుణ సత్యేన మామభిరక్ష త్వమిత్యనేన మంత్రేణ కముదకమభిశాప్యాభిమంత్ర్య నాభిదఘ్నోదకస్థస్య నాభిప్రమాణోదకస్థితస్య పురుషస్యోరూ గృహీత్వా శోధ్యో జలం ప్రవిశేత్- జలే నిమజ్జేత్- ఏతచ్చ వరుణపూజాయాం సత్యాం ॥ గంధమాల్యైస్సురభిభిర్మధుక్షీరఘృతాదిభిః। వరుణాయ ప్రకుర్వీత పూజామాదౌ సమాహిత ఇతి నారదస్మరణాత్- తథా సాధారణధర్మేషు ధర్మావాహనాది సకలదేవతాపూజాహోమసమంత్రకప్రతిజ్ఞాపత్రశిరోనివేశనాం తేషు సత్సు చ- తథా- తోయత్వం ప్రాణినాం ప్రాణస్సృష్టేరాద్యం తనిర్మితం। శుద్ధేశ్చ కారణం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం దేహినాం తథా ॥ అతస్త్వం దర్శయాత్మానం శుభాశుభపరీక్షణ ఇతి ॥ ప్రాడ్వివాకేనోదకాభిమంత్రణే కృతే శోధ్యస్సత్యేన మాభిరక్ష త్వం వరుణేత్యుదకం ప్రార్థయేత్ - ఉదకస్థానాని చ నారదేనోక్తాని- నదీషు తనువేగాసు సాగరేషు వహేషు చ । హ్రదేషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సు చేతి- తథా పితామహేనాపి- స్థిరే తోయే నిమజ్జేత న గ్రాహిణి న చాల్పకే। తృణశైవాలరహితే జలూకామత్స్యవర్జితే ॥ దేవఖాతేషు యత్తోయం తస్మిన్కుర్యాద్విశోధనం। ఆహార్యం వర్జయేన్నిత్యం శీఘ్రగాసు నదీషు చ । ఆవిశేత్సలిలం నిత్యమూర్మిపంకవివర్జితమితి - ఆహార్యం తటాకాదిభ్య ఆహృతం తామ్రకటాహాదిక్షిప్తం జలం- నాభిప్రమాణోదకస్థశ్చ యజ్ఞీయవృక్షోద్భవాం ధర్మస్థూణామవష్టభ్య ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేత్ -ఉదకే ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేద్ధర్మస్థూణాం ప్రగృహ్య చేతి స్మరణాత్॥ ౧౦౮

తా ॥ వరుణునకుఁ బరిమళయుక్తములగు గంధమాల్యముల చేత బూజఁ జేసి తేనె పాలు నెయ్యి మొదలగునవి సమర్పింపవలయునని నారదస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది గనుక అట్లు వరుణపూజ గావించి యెల్ల దివ్యములందుఁ జేయవలసిన ధర్మావాహన సకలదేవతాపూజన హోమాదుల నెల్లఁ జేసి ప్రతిజ్ఞాపత్రమును మంత్రసహితముగ వ్రాసి కర్తతలయందుం చినపిమ్మట బ్రాడ్వివాకుఁడు (ఓయుదకమా నీ వెల్ల ప్రాణులకుఁ బ్రాణమవు సృష్టియందు మొదట నిర్మింపఁబడినదానవు ద్రవ్యములకు శరీరులకు శుద్ధికారణమవని చెప్పఁబడితివి కావున శుభాశుభపరీక్షయందు నీవు స్వరూపమును జూపుము) అను నర్థముగల మంత్రము చేత నుదకము నభిమంత్రించిన పిమ్మట దివ్యకర్త (ఓ వరుణుఁడా సత్యము చేత నీవు నన్ను రక్షింపుము) అను నర్థముగల మంత్రము చేత నుదకము నభిమంత్రించి బొడ్డుబంటి జలమున నిలుచున్న పురుషుని తొడలఁ బట్టుకొని జలమున మునుఁగవలయును ॥ జలదివ్యమునకుఁ దగిన యుదకము లేవన్నను మిక్కిలి వడిలేని నదులును- సముద్రములును- ప్రవహించునట్టి కాలువలు మొదలగునవియు - మనుజులు త్రవ్వని మడుగులు చెఱువులు గుంటలును ఇవి దివ్యములకు యోగ్యములని నారదులు చెప్పియున్నారు- పితామహస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడిన క్రమమెట్లనిన - మొసళ్లు గలది- అల్పజలము- కసవు నాచు పావి కలిగియుండునది- జలగలు మీలుండునది- ఇట్టి జలము దివ్యప్రమాణార్హము కాదు గాన నిట్టిది కాని స్థిరమైన జలములయందును - మనుజులు త్రవ్వని మడుగులయందును- శోధనము చేయఁదగును- శీఘ్రముగా బ్రవహించు నదులయందును- అలలు బురద గల యుదకమందును - తటాకాదులనుండి తెచ్చి తొట్టియందుఁ బోసిన జలమందును - దివ్యము చేయఁదగదు॥ బొడ్డుబంటి జలమందు నిలుచునట్టి పురుషుఁడు చంద్రకొయ్యతో ధర్మదండమును జేయించి దాని చేతఁ బట్టుకొని నిలువవలయు- ఇట్లు స్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౦౮

జలదివ్యము చేయు క్రమము.

మూ. { సమకాలమిషుం ముక్తమానీయాన్యో జవీ నరః। గతే త
స్మిన్నిమగ్నాంగం పశ్యేచ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * }

వ్యా ॥ తతః కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ॥ సమకాలమితి ॥ నిమజ్జన సమకాలం గతే తస్మిన్ జవిన్యేకస్మిన్పురుషేఽన్యో జవీ శరపాతస్థానస్థితః పూర్వముక్తమిషుమానీయ జలే నిమగ్నాంగం యది పశ్యతి తదాసౌ శుద్ధో భవతి - ఏతదుక్తం భవతి- త్రిషు శరేషు ముక్తేష్వేకో వేగవాన్మధ్యశరపాతస్థానం గత్వా తమాదాయ తత్రైవ తిష్ఠత్యన్యస్తు పురుషో వేగవాంచ్ఛరమోక్షస్థానే తోరణమూలే తిష్ఠత్యేవం స్థితయోస్తృతీయస్యాం కరతలతాళికాయాం శోధ్యో నిమజ్జతి - త

న్మనకాలమేవతోరణమూలస్థమనుష్యప్రతతరంమధ్యమశరపాతస్థానంగచ్ఛతి శరగ్రాహీచ తస్మిన్ప్రాప్తే ప్రత్యాగతరంతోరణమూలం ప్రాప్యాంతర్జలగతంయది నపశ్యతితదాశుద్ధోభవతీతి - ఏతదేవస్పష్టీకృతంపితామహేన - గంతుశ్చాపిచకర్తుశ్చ సమంగమనమజ్జనం । గచ్ఛేత్తోరణమూలాత్తులక్ష్యస్థానంజవీనరః ॥ తస్మిన్గతేద్వితీయోపి వేగాదాదాయసాయకం । గచ్ఛేత్తోరణమూలంతుయతస్సపురుషోగతః॥ ఆగతస్తుశరగ్రాహీనపశ్యేద్యదితంజలే।అంతర్జలగతంసమ్యక్తదాశుద్ధింవినిర్దిశేదితి ॥ జవినోశ్చపురుషయోర్నిర్ధారణంకృతంనారదేన- పంచాశతోధావకానాం యౌస్యాతామధికౌజవే। తౌచతత్రనియోక్తవ్యౌశరానయనకారిణావితి ॥ తోరణంచ నిమజ్జనసమీపస్థానే సమేశ్రోత్రకర్ణప్రమాణోచ్ఛ్రితంకార్యం ॥ గత్వాతుతజ్జలస్థానంతటేతోరణముచ్ఛ్రితం । కుర్వీతకర్ణమాత్రంతు భూమిభాగేసమేశుచావితినారదస్మరణాత్ - శరత్రయంవైణవంచధనుర్మంగళద్రవ్యైర్గంధపుష్పాదిభిఃప్రథమంసంపూజయేత్ - శరాంస్సంపూజయేత్పూర్వంవైణవంచధనుస్తథా। మంగళైర్ధూపపుష్పైశ్చతతఃకర్మసమాచరేదితి పితామహవచనాత్ - ధనుషఃప్రమాణంలక్ష్యస్థానంచనారదేనోక్తం - క్రూరంధనుస్సప్తశతం మధ్యమంషట్ఛ్ఛతం స్మృతం। మందంపంచశతంజ్ఞేయమేషజ్ఞేయోధనుర్విధిః । మధ్యమేనతుచాపేనప్రక్షిపేచ్చశరత్రయం ।హస్తానాంతుశతేసార్ధేలక్ష్యంకృత్వావిచక్షణః। న్యూనాధికేతుదోషస్స్యాత్ క్షిపతస్సాయకాంస్తథేతి ॥ అంగుళానాంసప్తాధికంశతంసప్తశతంక్రూరంధనుః ఏవంషట్ఛ్ఛతంపంచశతంచఏవంచైకాదశాంగుళాధికంహస్తచతుష్టయంక్రూరంధనుషఃప్రమాణం-మధ్యమస్యదశాంగుళాధికం మందస్యనవాంగుళాధికముక్తంభవతి- శరాశ్చానాయసాగ్రా వైణవాఃకార్యాః- శరాంశ్చానాయసాగ్రాంస్తుప్రకుర్వీతవిశుద్ధయే। వేణుకాండమయాంశ్చైవ క్షేప్తాతుసుదృఢంక్షిపేత్ - క్షేప్తాతుక్షత్రియస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మణోవాసోపవాసోనియోక్తవ్యః - యథాహ- క్షేప్తాచక్షత్రియఃప్రోక్తస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మణోపివా। అక్రూరహృదయశ్శాంతస్సోపవాసస్తతఃక్షిపేదితి - త్రిషుముక్తేషుమధ్యమశరోగ్రాహ్యః- తేషాంచప్రేషితానాంచశరాణాంశాస్త్రచోదనాత్ -మధ్యమస్తుశరోగ్రాహ్యఃపురుషేణబలీయసేతివచనాత్ - తత్రాపిపతనస్థానాదానేతవ్యోనసర్పణస్థానాత్ - శరస్యపతనంగ్రాహ్యం సర్పణంతువివర్జయేత్। సర్పంత్సర్పన్నరోయాయాద్దూరాద్దూరతరంయతఇతివచనాత్ - వాతేచ ప్రవాతివిషమాదిదేశేచ శరమోక్షోనకర్తవ్యః- ఇషుంనప్రక్షిపేద్విద్వాన్మారుతేచాతివాతివా - విషమేభూప్రదేశేచవృక్షస్థాణుసమాకులే। తృణగుల్మలతావల్లీపంకపాషాణసంయుతఇతిపితామహవచనాత్ - నిమగ్నాంగంపశ్యేచ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాదితివదతో మజ్జితాంగస్యాశుద్ధిర్దర్శితా - స్థానాంతరగమనేచాశుద్ధిః పితామహేనోక్తా- అన్యథానవిశుద్ధిస్స్యాదేకాంగస్యాపిదర్శనాత్ । స్థానాదన్యత్రగమనాద్యస్మిన్పూర్వంనివేశితఇత్యేకాంగస్యాపిదర్శనాదితి కర్ణాద్యభిప్రాయేణ-శిరోమాత్రంతుదృశ్యేతనకర్ణౌనాపినాసికా - అప్సుప్రవేశనేయస్యశుద్ధంతమపినిర్దిశేదితివిశేషాభిధానాత్ - అయమత్రప్రయోగక్రమః - ఉక్తలక్షణజలాశయసన్నిధావుక్తలక్షణంతోరణంవిధాయోక్తప్రమాణదేశేలక్ష్యంనిధాయతోరణసన్నిధౌసశరంధనుస్సంపూజ్యజలాశయేవరుణమావాహ్య పూజయిత్వా తతోధర్మాదీంశ్చదేవాన్ హవనాంతమిష్ట్వాశోధ్యశిరసిప్రతిజ్ఞాపత్రమాబధ్య ప్రాడ్వివాకోజలమభిమంత్రయతే- తోయత్వంప్రాణినాంప్రాణఇత్యాదిమంత్రేణ - అథశోధ్యస్సత్యేనేత్యాదిమంత్రేణజలమభిమంత్ర్యగృహీతస్థూణస్యనాభిమాత్రోదకావస్థితస్యబలీయసఃపురుషస్యసమీపముపసర్పతి - అథశరేషుత్రిషుముక్తేషు మధ్యశరపాతస్థానే మధ్యమంశరం గృహీత్వాజవిన్యేకస్మిన్పురుషేస్థితేఽన్యస్మింశ్చతోరణమూలేస్థితే ప్రాడ్వివాకేన తాలత్రయేదత్తే యుగపన్నిమజ్జనమథశరానయనమితి ॥ ఇత్యుదకవిధిః.

తా ॥ ఇంకఁజేయఁదగినదేమనిన-పైఁజెప్పఁబడినట్టిజలస్థానముగట్టున సమమైపరిశుద్ధమైనప్రదేశమందు నారదోక్తరీతిగాప్రమాణకర్తచెవులకుసరియయిన పొడవుతోనుండునట్లొకతోరణముగట్టించిమంచివడిగలపురుషునొకనిశరముపడుచోటను మఱియొకనినాతోరణముదగ్గరనునిలిపివిలువిద్యయందునేర్పుగలపురుషుఁడొకఁడు మధ్యమపరిమాణయుక్తమగుధనుస్సునెక్కిడినూటయేఁబదిమూరలదూరముననుండు లక్ష్యముమీఁదమూఁడుబాణములు

జలమున మునిఁగినవాఁడు బైట రాఁదగినకాలము మొదలగునది.

నేయువాఁగా ప్రాడ్వివాకుఁడు మూఁడుమారులు చేతులు దట్టియాముమునుఁగ వానిముసిద ॥ పనియు తోరణముదగ్గి రనిలిచి యున్న వడిగలవాని శరపతనస్థానమునకుఁబొమ్మనియుఁ జెలుపఁగా నామూఁడవసారి తట్టినప్పుడతఁడు జలమున మునుఁగవలయు - శరపతనస్థానమునకా తోరణముదగ్గి రనున్న వాఁడు నామునుఁగునపుడు మునుఁగ దేవడిగా నడువ నారంభింపవలయు నట్లతఁడుపోయి శరపతనస్థానము చేరఁగా నచ్చటనున్న వాఁడు రెండవపురారి యేసినబాణము నెత్తుకొని వడిగాఁదోరణముదగ్గి రకువచ్చి జలమున మునిఁగినవానిఁజూడఁగానంతనఅవుపైట రాక జలమున మునిఁగియున్న వాఁడు నిర్దోషుఁడనియు - అంతకుముందు వెలుపలవచ్చినవాఁడు దోషియనియు నిర్ణయింపవలయు - ఈవిషయము పితామహస్మృతియందిట్లు తెల్లముగఁ జెప్పఁబడియున్నది । వేగముగలవారి నిర్ణయము - ఏఁబండ్రు పలుగిడువారిలో నేయిక్తలు మిక్కిలివడిగలవారో యట్టివారినిద్దఱ బాణము దేనునియోగింపవలయునని నారదుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - జలదివ్యము చేయించునపుడన్ని క్రియలకుముందు శరములను వెదురుధనుస్సును బూజింపవలయు - ఇట్లు పితామహునిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - ధనుఃప్రమాణమును లక్ష్యమునుంచఁదగిన స్థానమును నారదోక్తక్రమమున నీదిగువఁ దెలుపఁబడుచున్నది - నూటయేఁడంగుళములనిడుపుగలది క్రూరము - నూటయాఱంగుళములనిడుపుగలది మధ్యమము - నూటరెండంగుళములనిడుపుగలది మందము - వీనిలో మధ్యమసంబంధధనుస్సు నెక్కువెట్టి నూటయేఁబదిమూరలదూరమున లక్ష్యము నేర్పరచుకొని దానిఁదగులునట్లు బాణము నేయవలయు - బాణమాలోపలఁబడినను - లక్ష్యమును దాటియావలఁబడినను దోషముగలుగును - బాణములను కొనలయందినుపములుకులు లేనివిగా వెదురుచేతఁజేయింపవలయును - అట్టిబాణములను క్షత్త్రియుఁడుగాని క్షత్త్రియవృత్తినుండు బ్రాహ్మణుఁడుగాని శాంతుఁడై హృదయక్రౌర్యము లేనివాఁడై తొలిదినముపవాసము చేసి చేతిబలముకొలఁదియీడ్చి విడువవలయును బాణములమూఁటిలో మధ్యమమునా వేగవంతుఁడు తేవలయును - దానినదిపడినచోటనుండి తేఁదగునే కానినడుమనదిపోవుచుండుచోటఁబట్టి తేఁగూడదు - పితామహస్మృతియందు - గాలియధికముగా వీచునపుడును సమముగానిచోటను - చెట్లు కొయ్యలు మొదలగునవి నిండియుండుచోటను - కసవుపొదలు తీగలు బలిసియుండుచోటను బురదగానుండుచోటను - తాలుండుచోటను - శరమును విడువఁగూడదని చెప్పఁబడియున్నది - దివ్యకర్తముఁగిన చోటునుండి యావలనావలఁబోయినను కర్ణము మొదలగునంగము లేవైనఁగనుపడినను దోషియగునని పితామహునిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - తలమాత్రము గనుపడినను దోషికాఁడు - ఇది జలదివ్యవిధి॥ ౧౦౭

మూ॥ త్వం విష బ్రహ్మణః పుత్త్రః సత్యధర్మే వ్యవస్థితః। త్రాయస్వాస్మాదభిశాపాత్ సత్యేన భవ మేఽమృతం॥ ఏవముక్త్వా విషం శార్ఙ్గం భక్షయేద్ధిమశైలజం। యస్య వేగైర్వినా జీర్యేచ్ఛుద్ధిం తస్య వినిర్దిశేత్ ॥౧౦౮

వ్యా॥ ఇదానీం విషవిధానమాహ॥ త్వమితి॥ త్వం విషేత్యాదిమంత్రేణ విషమభిమంత్ర్యైకత్రా విషం హిమశైలజం శృంగప్రభవం భక్షయేత్ - తచ్చ భక్షితం యస్య విషం వేగైర్వినా జీర్యతి స శుద్ధో భవతి - విషవేగో నామ ధాతోర్ధాత్వంతరప్రాప్తిః - ధాతోర్ధాత్వంతరప్రాప్తిర్విషవేగ ఇతి స్మృత ఇతి వచనాత్ - ధాతవశ్చ త్వగసృఙ్మాంసమేదోస్థిమజ్జాశుక్లానీతి సప్త - ఏవం చ సప్తైవ విషవేగా భవంతి - తేషాం చ లక్షణాని పృథగేవ విషతంత్రే కథితాని ॥ వేగో రోమాంచ మాద్యో రచయతి విషజః స్వేదవక్త్రోపశోషౌ తస్యోర్ధ్వం తత్పరౌ ద్వౌ వపుషి జనయతో వర్ణభేదప్రవేపౌ । యో వేగః పంచమో ఽసౌ నయతి వివశతాం కంఠభంగం చ హిక్కాం షష్ఠో నిశ్వాసమోహౌ వితరతి చ మృతిం సప్తమో భక్షకస్యేతి - అత్ర చ మహాదేవస్య పూజా కర్తవ్యా - యథాహ నారదః - దద్యాద్విషం సోపవాసో దేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ। ధూపోపహారమంత్రైశ్చ పూజయిత్వా మహేశ్వరమితి॥ ప్రాడ్వివాకః కృతోపవాసో మహాదేవం పూజయిత్వా తత్పురతో విషం వ్యవస్థాప్య ధర్మాదిపూజాం హవనాంతాం విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్త్రం శోధ్యస్య శిరసి నిధాయ విషమభిమంత్రయేత్ ॥ త్వం విష బ్రహ్మణా సృష్టం పరీక్షార్థం దురాత్మనాం । పాపానాం దర్శయాత్మానం శుద్ధానామమృతం భవ ॥ మృత్యుమూర్తే విష త్వం హి బ్రహ్మణా పరినిర్మితం। త్రాయస్వైనం నరం పాపాత్సత్యేనాస్యామృతం భవేతి ఏవమభిమంత్ర్య దక్షిణాభిముఖావస్థితాయ దద్యాత్। ద్విజానాం సన్నిధౌ దేవదక్షిణాభిముఖే స్థితే। ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా విషం దద్యాత్సమాహిత ఇతి నారదవచనాత్ - విషం చ వత్సనాభాదిగా హ్యం - శృంగిణో వత్సనాభ

స్యహిమజస్యవిషస్యచేతిపి(తా)మహవచనాత్ - వర్జ్యానిచపేలైర్నోక్తాని - చారితానిచకృతానికృత్రిమాణి చ । భూమిజానిచసర్వాణివిషాణిపరివర్జయేదితి - తథాచనారదేనాపి - ధృష్టాంచచారితంచైవ మూర్ఛితంకృత్రిమంతథా। కాలకూటమలాజంచవిషంయత్నేనవర్జయేదితి - కాలశ్చనారదేనోక్తః - తోలయేచ్ఛ్వప్సితంకాలేదేయంశక్తిమాగమే। నాపరాహ్ణేనమధ్యాహ్నేనసంధ్యాయాంతుధర్మవిదితి - కాలాంతరేమూక్తప్రమాణాదల్పందేయం - వర్షేచతుర్యవామాత్రా గ్రీష్మేపంచయవాస్స్మృతాః । హేమంతేస్యుస్సప్తయవాశ్శరద్యల్పాస్తతోపిహిస్మృతకాత్ - అల్పాఇతిషడ్యవాఇత్యర్థః- హేమంతగ్రహణేనశిశిరస్యాపిగ్రహణం। హేమంతశిశిరయోస్సమానేప్రతేః । వసంతస్యసర్వదివ్యసాధారణత్వాత్తత్రాపిసప్తయవాః- విషంచఘృతప్లుతందేయం- నారదవచనాత్ -విషస్యపలషడ్భాగాద్భాగోవింశతిమస్తుయః । తమష్టభాగహీనంతుశోధ్యేదద్యాద్ఘృతప్లుతమితి - పలంచాత్రచతుస్సువర్ణకంతస్యషష్ఠాంశోదశమాషావశయవాశ్చభవంతి - త్రియవంత్వేకకృష్ణలం - పంచకృష్ణలకోమాషఇత్యేకోమాషఃపంచదశయవాభవంతి - ఏవందశానాంమాషాణాంయవాస్సార్ధశతంభవంతి పూర్వేచదశయవాఇతి షష్ట్యధికంశతంయవాఃపలస్యషష్ఠోభాగస్తస్మాద్వింశతితమోభాగోష్టయవాస్తస్యాష్టమభాగహీనఏకయవహీనస్తంవింశతితమంభాగంసప్తయవంఘృతప్లుతందద్యాత్ - ఘృతంచవిషాత్త్రింశద్గుణంగ్రాహ్యం-పూర్వాహ్ణేశిశిరేదేశే విషందేయంతుదేహినాం । ఘృతేనయోజితంశ్లక్ష్ణంవిషాత్త్రింశద్గుణాన్వితమితికాత్యాయనవచనాత్ - త్రింశద్గుణేనఘృతేనాన్వితంవిషం- శోధ్యశ్చకుహకాదిభ్యోరక్షణీయః- త్రిరాత్రంపంచరాత్రంవాపురుషైస్స్వైరధిష్ఠితం। కుహకాదిభయాద్రాజారక్షయేద్దివ్యకారిణం ॥ ఓషధీంమంత్రయోగాంశ్చ మణీనథవిషాపహాన్ । కర్తుశ్శరీరసంస్థాంస్తుగూఢోత్పన్నాన్పరీక్షయేదితి పితామహవచనాత్ - తథాచవిషమపిపరీక్షణీయం- శార్ఙ్గంహైమవతంశస్తంగంధవర్ణరసాన్వితం।అకృత్రిమమసంమూఢమమంత్రోపహతంచయదితి- నారదవచనాత్ -తథాపిషీతేయావత్కరతాళికాశతపంచకంతావత్పరీక్షణీయోనంతరంచికిత్సనీయః - యథాహనారదః - పంచతాళశతంకాలంనిర్వికారోయదాభవేత్ । తదాభవతిశుద్ధస్స్యాత్తతఃకుర్యాచ్చికిత్సితమితి - పితామహేనతు దినాంతావధిరుక్తోల్పమాత్రవిషయః- భక్షితేతుయదాస్వస్థోమూర్ఛాచ్ఛర్దివివర్జితః । నిర్వికారోదినస్యాంతే శుద్ధంతమపినిర్దిశేదితి - అత్రచప్రాడ్వివాకస్స్నవాసోమహాదేవంసంపూజ్య తత్పురతో విషంస్థాపయిత్వా ధర్మాదీనిష్ట్వా శోధ్యస్యశిరసిప్రతిజ్ఞాపత్రంనిధాయవిషమభిమంత్ర్య దక్షిణాభిముఖావస్థితాయ విషంప్రయచ్ఛతి సచశోధ్యో విషమభిమంత్ర్య భక్షయేదితిక్రమః ॥ఇతివిషవిధిః॥ ౧౦౯

విషదివ్యవిధానము.

తా ॥ విషదివ్యమును జేయించుక్రమము ॥ నారదులుచెప్పినరీతిని బ్రాడ్వివాకుఁడు తొలిదినముపవాసముచేసియుండి పిదపదేవబ్రాహ్మణసన్నిధియందు మహాదేవుని బూజించి ధూపదీపనైవేద్యాములన్నియుఁజేసిపిమ్మటనుమహాదేవునియెదుటవిషముసుంచి ధర్మావాహనాదిపూజలుహోమాదులు మొదలైనతరదివ్యములందు వలెఁజేయించి సమంత్రకముగప్రతిజ్ఞాపత్రమునుదివ్యకర్తశిరస్సుననుంచి (ఓవిషమా నీవు దుష్టులఁబరీక్షించుటకై బ్రహ్మచేనిర్మింపఁబడితివిపాపులకునిస్వరూపమునుజూపుము శుద్ధులకమృతమగుము మృత్యుస్వరూపమైన యోవిషమా నీవు బ్రహ్మచేత నిర్మింపఁబడితివి యీనరుని బాపమువలనఁగాపాడుము సత్యముచేతనితనికమృతమగుము) అనునీయర్థముగలమంత్రముచేతనావిషమునభిమంత్రించిన తరువాతదివ్యప్రమాణముచేయువాఁడావిషమును (ఓవిషమా నీవు బ్రహ్మపుత్రుఁడవు సత్యమునంధర్మమందుండుదానవు ఈయభిశాపమునుండి నన్నుఁగాపాడుము సత్యముచేతనాకమృతముగాఁగమ్ము) అనునీయర్థముగలమంత్రముచేత నభిమంత్రించి దక్షిణాభిముఖుఁడై నిలువఁగాఁ బ్రాడ్వివాకుఁడు తూర్పుముఖముగాఁగాని యుత్తరముఖముగాఁగానినిలిచి హిమవత్పర్వతమందుఁబుట్టినశార్ఙ్గమనునట్టియావిషమునుదివ్యకర్తచేతనీవలయును - ఆవిషమునతఁడుభక్షించినపిమ్మట నేనూరుమాఱులుచేతులుతట్టునంతకాలమైనపిమ్మటవానికిఁజికిత్సచేయవలయునని నారదులుచెప్పియున్నారుగనుక నంతకులోపలనావిషవేగము లేమియుదేహమందు వ్యాపింపక జీర్ణించినపక్షమందుభక్షకుఁడుశుద్ధుఁడనియెఱుఁగవలయు-విషవేగములేడువిధములు - అవిదేహమందువ్యాపించినపక్షమునఁద్వకుఁ...

దలగు సప్తధాతువులు వికారము జెందును ఆ వివరము విషతంత్ర ప్రతిపాదిత క్రమంబున ఈడ వివరింపఁబడుచున్నది- మొదటిదైన విషవేగము భక్షకునకు రోమాంచమును బుట్టించును రెండవది చెమట కంఠశోషము నొసగును మూఁడవది తాలువున మిక్కిలి దడిలేమియుఁ గలుగఁజేయును- తరువాతి రెండు వేగములు దేహమందు వర్ణభేదమును కంపమును గలుగఁజేయును - ఐదవది స్వతంత్రత లేమిని మెడవాలఁబడుటను వెక్కిళ్లను గలుగఁజేయును - ఆఱవది నిట్టూర్పును తెలివిదప్పుటను గలుగఁజేయును- ఏడవది మృతినొందించును దివ్యప్రమాణోపయోజ్యమగు విషము శార్ఙ్గము వత్సనాభము హిమజము గానుండవలయును - అట్లు పితామహునిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - తగని విషముల నాపితామహుఁడును నారదుఁడును జెప్పినరీతి నీక్రిందఁ దెలిపెద - చారితములు జీర్ణములు కృత్రిమములు భూమిజములగు విషములను భృష్టము దూషితము మిశ్రితము కాలకూట హలాహలమునగు విషము నువర్జింపవలయును- కాలనిర్ణయము నారదులు చెప్పినప్రకారమీదిగువ దెలుపఁబడుచున్నది- మధ్యాహ్నాపరాహ్ణ సంధ్యాకాలములయందుఁ దప్పఁగడమ వేళలయందు హేమంతశిశిరర్తువులయందు నిర్ణయప్రకార మేడుయవలయెత్తు విషమీవలయును - వర్షర్తువునందు నాలుగుయవలయెత్తును గ్రీష్మర్తువునందైదుయవలయెత్తును శరదృతువునందాఱుయవలయెత్తునీవలయును- వసంతర్తువు సర్వదివ్యావిరోధిగనుక నపుడు యేడుయవలయెత్తేయని తెలియునది- మూఁడుయవలొక కృష్ణలము- ఐదు కృష్ణలములొక మాషము- పదియాఱు మాషములొక సువర్ణము - నాల్గు సువర్ణములొక పలము- అట్టిపలము ననూటయిరువదవపాలెనిమిదియవలయెత్తు అందొకమెనిమిదవపాలుతక్కువైన నేడుయవలయెత్తగును- అంతమాత్రము విషమును నేయితోఁ దడిపియీవలయునని నారదులు చెప్పియున్నారు- దానిఁ దడుపు నెయ్యి విషము నెత్తుకంటె ముప్పదంతలయెత్తు గలిగియుండవలయును - అట్లు కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- రాజు మూఁడునాళ్లు గాని యైదునాళ్లు గాని కుహకాదిభయమువల్ల దివ్యకర్తకుఁ గావలియుంచవలయునని యుఁగర్తయొక్క దేహమందు విషహరములైన యోషధులు గాని యంత్రములు గాని మణులు గాని దాఁచుకోఁబడి యుండునేమోయని పరీక్షింపవలయునని యుఁబితామహునిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది- మంత్రోపహతత్వాదిదోషయుక్తమైన విషము గూడదని నారదవచనమున్నది గనుక విషమునకుఁ గావలియుంచవలయును॥ ౧౦౮

కోశవిధిః॥ మూ. {దేవానుగ్రాంత్సమభ్యర్చ్య తత్స్నానోదకమాహరేత్।
సంశ్రావ్య పాయయేత్తస్మాన్మంత్రితం ప్రసృతిత్రయం॥}

వ్యా ॥అథకోశవిధిమాహ॥ దేవానితి॥ ఉగ్రాన్ దేవాన్ దుర్గాదీంత్సమభ్యర్చ్య గంధపుష్పాదిభిః పూజయిత్వా సంస్థాప్య తత్స్నానోదకమాహరేత్ - ఆహృత్యచ- తోయత్వం ప్రాణినాం ప్రాణ ఇత్యాదినా తత్తోయం ప్రాడ్వివాకోఽభిమంత్ర్య శోధ్యేనచ తత్తోయం పాత్రాంతరేకృత్వా సత్యేనమాభిరక్షత్వం వరుణేత్యనేనాభిమంత్రితం పాయయేత్ప్రసృతిత్రయం - ఏతచ్చ సాధారణధర్మేషు ధర్మావాహనాది సకలదేవతాపూజాహోమాను సమంత్రక ప్రతిజ్ఞాపత్రశిరోనివేశనాంతేషు సత్సు- అత్రచ- స్నాప్యదేవతానియమో ఽధికారినియమః కార్యనియమశ్చపితామహాదిభిరుక్తః- భక్తోయోయస్యదేవస్య పాయయేత్తస్య తజ్జలం। సమభావేతు దేవానామాదిత్యస్యతు పాయయేత్॥ దుర్గాయాః పాయయేచ్చోరాన్యేచశస్త్రోపజీవినః। భాస్కరస్యతు యత్తోయం బ్రాహ్మణం తత్తుపాయయేత్ ॥ దుర్గాయాస్స్నాపయేచ్ఛూలమాదిత్యస్యతు మండలం।అన్యేషామపి దేవానాంస్నాపయేదాయుధానిత్వితి - దేవతానియమః- విస్రంభే సర్వశంకాసు సంధికార్యే తథైవచ। ఏషుకోశః ప్రదాతవ్యో నిత్యంచిత్తవిశుద్ధయ ఇతి కార్యనియమః- పూర్వాహ్ణే సోపవాసస్యస్నాతస్యార్ద్రపటస్యచ। సశూకస్యావ్యసనినః కోశపానంవిధీయతే॥ సశూక ఆస్తికః- మద్యపస్త్రీవ్యసనినాంకితవానాంతథైవచ। కోశః ప్రాజ్ఞైర్నదాతవ్యోయేచనాస్తికవృత్తయః॥ మహాపరాధే నిర్ధర్మే కృతఘ్నే క్లీబకుత్సితే। నాస్తికవ్రాత్యదాసేషు కోశపానం వివర్జయేదితి॥ మహాపరాధో మహాపాతకో నిర్ధర్మో వర్ణాశ్రమధర్మరహితః పాషండః - క్లీబష్షండః - కుత్సితః ప్రతిలోమజః - దాశాః కైవర్తా ఇత్యధికారినియమః- తథాగోమయేనమండలంకృత్వా తత్రశోధ్యమాదిత్యాభిముఖంస్థాపయిత్వా పాయయేదితి నారదవచనాదవగంతవ్యం - యథాహ॥ తమాహూయాభిశస్తంతు మండలాభ్యంతరేస్థితం। ఆదిత్యాభిముఖంకృత్వా పాయయేత్ప్రసృతిత్రయమితి॥ ౧౦౯

కోశదివ్యమనఁగా నేదేవతకుభక్తుఁడైనవానిచేత నాదేవత స్నానోదకమును ద్రావించుట.

తా॥ ఇఁకఁగోశదివ్యము చేయించుక్రమము॥ సర్వదివ్యసాధారణములగుధర్మావాహనములోనుగాఁగలసకలదేవతాపూజలును శోధ్యుఁడును మంత్రసహితముగుప్రతిజ్ఞాపత్రమును ప్రమాణముచేయువానితలనుంచుటయునైనపిమ్మటముగ్గా మొదలగునుగ్రదేవతలను గంధపుష్పాదులచేతఁబూజించియుంచి యాదేవతలస్నానోదకమునుబట్టి ప్రాడ్వివాకుఁడు జలదివ్యమందు జలమునభిమంత్రించుమంత్రముచేత నేదానినభిమంత్రించినపిమ్మటని వ్యకర్తయాయుదకమును మఱియొకపాత్రములోవంచుకొని జలదివ్యమందు దివ్యకర్తజలమునభిమంత్రించుమంత్రముచేతదానినభిమంత్రించి మూఁడుదోసిళ్లుపానము చేయవలయును - స్నానముఁజేయించవలసినదేవతలనియమమును ద్రావువారి నియమమును వ్యవహారముల నియమమునుబితామహాదులుచెప్పినరీతినిక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నది - ఏదేవతయందుభక్తిగలవాని కాదేవతస్నానోదకమునుబానముఁజేయింపవలయును - ఎల్ల దేవతలయందుసమబుద్ధిగలవానికాదిత్యస్నానోదకమును బానముఁ జేయింపవలయును- దొంగలకునాయుధజీవులకును దుర్గోదకమునిప్పింపవలయును - బ్రాహ్మణునకు భాస్కరోదకమిప్పించవలయు - అందుదుర్గకుశూలమునుస్నానముఁజేయింపవలయును- సూర్యునకుమండలమునితరదేవతలకెల్ల నాయుధములనుస్నానముఁజేయింపవలయును - ఇదిదేవతానియమము - నమ్మవలసినకార్యమందును ఎల్ల సందేహములయందును- సంధికార్యమందును జిత్తవిశుద్ధికొఱకుఁగోశమీఁదగినది- ఇదివ్యవహారనియమము - తొలిదినముపవాసముండిమఱుచటిదినముస్నానముచేసి తడిధోవతితోనుండెడుశ్రద్ధాభక్తులుగలవానికి తెల్లవారిపదిగడియలప్రొద్దునకులోపలఁగోశమునీవలయును- మద్యపానముచేయువానికి స్త్రీలోలునకుజూదరులకుఆస్తికబుద్ధిలేనివారివృత్తినవలంబించినవారికి మహాపాతకముచేసినవానికిఁ బాషండునకుఁగృతఘ్నునకు నపుంసకునకుఁబ్రతిలోమజునకు నాస్తికునకు వ్రాత్యునకుఁ జెంబడివాండ్రకుఁగోశమునీఁగూడదు - ఇదిద్రావువారినియమము- మఱియుగోమయముతోమండలముచేయించిశోధ్యునిదానియందుసూర్యాభిముఖునిఁగాఁగూర్చుండబెట్టియతనిచేతఁగోశపానముచేయింపవలయును- ఇతినారదస్మృతివలనఁదెలియవచ్చుచున్నది॥ ౧౧౦

మూ॥ {అర్వాక్చతుర్దశాదహ్నోయస్యనోరాజదైవికం। వ్య
సనంజాయతేఘోరంసశుద్ధస్స్యాన్నసంశయః ॥ ౧౧౧॥}

వ్యా॥ ననుతులాదిషువిషాంతేషుసమనంతరమేవశుద్ధ్యశుద్ధివిభావనా- కోశేతుకథమిత్యతఆహ॥అర్వాగితి॥ చతుర్దశాదహ్నఃపూర్వంయస్యరాజకంరాజనిమిత్తం- దైవికందేవప్రభవంవ్యసనందుఃఖంఘోరంమహన్నైవజాయతే - అల్పదోషస్యదేహినామపరిహార్యత్వాత్సశుద్ధోభవేదిత్యర్థః- ఊర్ధ్వంపునరవధేర్నదోషః - యథాహ నారదః- ఊర్ధ్వంయస్యద్విసప్తాహాద్వైకృత్యంతుమహద్భవేత్। నాభియోజ్యస్సవిదుషాకృతకాలవ్యతిక్రమాదిత్యర్థసిద్ధమేవోక్తం - అర్వాక్చతుర్దశాదహ్నఇత్యేతన్మహాభియోగవిషయం - మహాభియోగే ష్వేతాసీతిప్రస్తుత్యాభిధానాత్ - అవధ్యంతరాణిపితామహేనోక్తాన్యల్పవిషయాణికోశమప్యేపిదాపయేదితిస్మరణాత్ - తానిచ త్రిరాత్రాత్సప్తరాత్రాద్ద్వాదశాహాద్వాద్విసప్తకాత్। వైకృతంయస్యదృశ్యేతసాపకృత్సఉదాహృతఇతిమహాభియోగోక్తప్రవ్యాదర్వాచీనంద్రవ్యం త్రిధావిభజ్యత్రిరాత్రాదిపక్షత్రయం వ్యవస్థాపనీయం। జ్వరాతిసారవిస్ఫోటశూలాస్థిపరిపీడనం। నేత్రేముగళరోగశ్చతథోన్మాదఃప్రజాయతే ॥ శిరోరుగదభంగశ్చదైవికావ్యాధయోనృణాం। సర్పాదగ్నేర్జలాచ్చోరాద్వ్యాఘ్రాచ్చైవమతంగజాత్। శృంగిణోదంష్ట్రిణశ్శస్త్రాత్తురంగాచ్చవృకాదినా। అర్థహానిఃపశోర్నాశోద్యూతాదిషుపరాజయః। ఉప్తమేఘలహానిశ్చకార్యభ్రంశోస్యకారణం।నిర్నిమిత్తంచయాబాధాజాయతేదుఃఖదాయినీ। స్వాభావికీభవేద్బాధా పోక్తాస్మృత్యర్థపారగైః । సత్యధిపుత్రమిత్రాదైర్వ్యర్థయార్థంయదిద్వఖీయతే। అగ్న్యాదికనిమిత్తంయత్తతోన్యన్నిర్నిమిత్తకం। ఏతాశ్శోధ్యస్యశోధ్యాస్సర్వత్తుతద్జ్ఞాతిసంభవాః । జ్ఞాతీనాంమరణేజాతేశోధ్యోదండస్యభాజనం। శోధ్యస్యజననీతాతఃపుత్రోభార్యాతథాసహోదరః। భార్యాపుత్రవలీపంచజ్ఞాతయఃపరికీర్తితాః॥ ఇతికోశవిధిః॥ ౧౧౧

తా ॥ తులమొదలువిషమువఱకుఁ జెప్పఁబడిననాలుగుదివ్యములలోవెంటనేశుద్ధ్యశుద్ధులు తెలియును గోశమం దెట్లు తెలియుననఁగాదానివివరణము ॥ కోశపానముఁజేసినవానికిఁబదునాలుగుదినములలోపలదైవికముగానిరాజికముగాని గొప్పవ్యసనము సంభవించినపక్షమందతఁడు దోషియనఁదగును - అల్పవ్యసనములు దేహికిస్వాభావికములుగనుక నవిసంభవించిననుదోషియనియెంచఁగూడను । పదునాలుగుదినములకుఁబిమ్మటగొప్పవ్యసనముసంభవించినను అతఁడుదోషికాఁడని నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - ఈస్మృతియందుఁ గోశదివ్యముగొప్పవ్యవహారములయందుఁజేయింపఁదగినదని దివ్యమాతృకయందుఁజెప్పియున్నదిగనుకనీపదునాలుగుదినములగడువుగొప్పవ్యవహారములనుగురించి చెప్పినదని తెలియవలయు । అల్పవ్యవహారములయందునుగోశదివ్యముచేయింపఁదగునని పితామహునిచేఁజెప్పఁబడియున్నదిగనుకఁబితామహుఁడుచెప్పినయితరములగుగడువులునల్పవ్యవహారవిషయములు - అందుగొప్పవ్యవహారమెంతద్రవ్యముగలదిగానుండవలయునోదానికంటెఁదక్కువద్రవ్యమును మూఁడుభాగములుచేసియొకమూఁడవపాలంతద్రవ్యముగలవ్యవహారమునకుమూఁడునాళ్లనియు రెండు మూఁడవ పాళ్లంత ద్రవ్యముగల వ్యవహార మునకు నేఁడు నాళ్లనియు మూఁడుపాళ్లంతద్రవ్యముగలవ్యవహారమునకుఁ బదినాళ్లనియునతఁడుచెప్పినగడువులకువ్యవస్థకల్పింపవలయును॥ జ్వరము- అతిసారము- విస్ఫోటము- శూల- అస్థిబాధ- నేత్రరోగము-కంఠరోగము-ఉన్మాదము - తలతోడలుపంక్తివీఁకుపద్రవముగలుగుట- ఇవిమనుష్యులకుదైవికములుగాసంభవించెడివ్యాధులు- సర్పము-అగ్ని-జలము-దొంగ-వ్యాఘ్రము-ఏనుఁగు- వరాహము- శృంగిమృగము- ఆయుధము-గుఱ్ఱము- తోడేలు - మొదలగువానివలనద్రవ్యమునకుఁగానిపశ్వాదులకుఁగాని నాశముగలుగుట - జూదము మొదలగువానియందోడుట- యత్నముఫలింపకపోవుట - ఇవికార్యహానులు- ఇట్టియుపద్రవములుశోధ్యునకుఁగలిగినను- అతనితల్లిదండ్రులు-కొడుకులు తోడఁబుట్టినవాఁడు- బిడ్డలుగలభార్య వీరతనికిజ్ఞాతులనంబడుదురుగనుక వీరిలో నెవ్వరికైన మరణముగలిగినను అతఁడు దోషియని దండింపఁదగినవాఁడగును- పైఁజెప్పఁబడినవ్యాధులుగానికార్యహానులుగాని యతనితల్లిదండ్రులు మొదలగువారికిఁగలిగినను - ఈచెప్పఁబడిననానికంటెనన్యములగుస్వల్పబాధలేవైననతనికిఁగలిగినను అట్టివాఁడు దోషియనియెంచఁగూడదు ॥ ఇదిదేవతాస్నానోదకపానదివ్యవిధి ॥

కోశపానము చేసినవానికిఁ బదు నాలుగు దినములవఱకు నేయుపద్రవములేని పక్షమందు వాఁడు శుద్ధుఁడు.

స్మృత్యంతరోక్తతండులదివ్యవిధిః॥

వ్యా ॥ తులాదీనికోశాంతానిపంచమహాదివ్యానియథోద్దేశంయోగీశ్వరేణవ్యాఖ్యాతాని - స్మృత్యంతరేష్వల్పాభియోగవిషయాణ్యన్యాన్యపిదివ్యానికథితాని- యథాహపితామహః - తండులానాంప్రవక్ష్యామి విధింభక్షణచోదితం । చోరేతుతండులాదేయానాన్యత్రేతివినిశ్చయః॥ తండులాన్కారయేచ్ఛుక్లాఞ్ఛాలేర్నాన్యస్యకస్యచిత్ । మృన్మయేభాజనేకృత్వాఆదిత్యస్యాగ్రతశ్శుచిః ॥ స్నానోదకేనసంమిశ్రాన్ రాత్రౌతత్రైవవాసయేత్ । ప్రాఙ్ముఖోపోషితంస్నాతంశిరోరోపితపత్రకం ॥ తండులాన్భక్షయిత్వాతుపత్రేనిష్ఠీవయేత్తతః । పిప్పలస్యతునాన్యస్యత్వభావేభూర్జపవతు॥ లోహితందృశ్యతేయస్యహనుస్థాలుచశీర్యతే । గాత్రంచకంపతేయస్య తమశుద్ధంవినిర్దిశేదితి- శిరోరోపితపత్రకంతండులాన్భక్షయిత్వానిష్ఠీవయేత్ప్రాడ్వివాకః-భక్షయిత్వేతిణ్యంతాణ్ణిచిరూపం- సర్వదివ్యసాధారణంచధర్మావాహనాదిపూర్వవదిహాపికర్తవ్యం॥ ఇతితండులదివ్యవిధిః॥

తా ॥ తులాదికోశాంతములగునైదుమహాదివ్యములనుద్దేశించినవరుసనుయాజ్ఞవల్క్యయోగివివరించెను-ఇతరస్మృతులయందల్పవ్యవహారవిషయములుగాఁజెప్పఁబడియున్నయితరదివ్యములిచటఁదెలుపఁబడుచున్నవి - అందుపితామహుఁడుచెప్పినతండులదివ్యము ఇదిచోరునకుఁదప్పనితరులకుఁదగదు - ఈదివ్యముఁజేయించునపుడు సర్వదివ్యములయందుఁ జేయవలసినధర్మావాహనాదిక్రియలఁజేయించినపిమ్మటవడ్లుదంపించి తెల్లనిబియ్యమును దెచ్చిమృత్పాత్రమందుంచిపరిశుద్ధుఁడై సూర్యాభిముఖుఁడుగనిలుచుండి యందునీళ్లు పోసియానీళ్లతోడ నారాత్రి యామృత్పాత్రమును దివ్యానుష్ఠాన స్థానముననేయుంచి పూర్వదిన ముపవాసముండి

ఇతర స్మృతుల యందుఁ జెప్పఁబడిన యితరదివ్యములలో తండులదివ్యము

స్నానముచేసి శోధ్యుఁడు రాఁగానే ప్రాడ్వివాకుఁడు వానిఁ బూర్వముఖముగఁ గూర్చుండఁబెట్టి వానితలయందుఁ బ్రతిజ్ఞాపత్రమునుంచి వానిచే నాతండులములఁ దినుపించి రావియాకులలోఁగాని యవి లేనిపక్షమందు భూర్జపత్రములలోఁగాని కక్కింపవలయును - అట్లు చేసినవానిగవుడలు నెత్తురుఁగాఁగానఁబడినను దవడలు పగిలినను దేహము కంపించినను వాఁడు దోషియని యెఱుఁగవలయును॥ ఇది తండులవిధి॥

తప్తమాషవిధిః.

వ్యా॥ తప్తమాషవిధిః పితామహేనోక్తః- తథాహి- సౌవర్ణం రాజతం వాపి తామ్రం వా షోడశాంగుళం। చతురంగుళఖాతం తు మృన్మయం వాథ మండలం॥ మండలం వర్తులమిత్యర్థః- పూరయేద్ఘృతతైలాభ్యాం వింశత్యా తు పలైస్తుతత్। సువర్ణమాషకం తస్మింత్సుతప్తే నిక్షిపేత్తతః॥ అంగుష్ఠాంగుళియోగేన చోద్ధరేత్తప్తమాషకం। కరాగ్రం యో న ధునుయాద్విస్ఫోటో నైవ జాయతే। శుద్ధో భవతి ధర్మేణ నిర్వికారాంగుళిర్భవేత్। ఉద్ధరేదితి వచనాత్ప్రాదుక్షేపణమాత్రం న బహిఃప్రక్షేపణమాదరణీయం। అపరః కల్పః- సౌవర్ణే రాజతే తామ్రే ఆయసే మృన్మయేపి వా। గవ్యం ఘృతముపాదాయ తదగ్నౌ తాపయేచ్ఛుచిః॥ సౌవర్ణీం రాజతీం తామ్రీమాయసీం వా సుశోధితాం। సలిలేనాసకృద్ధౌతాం ప్రక్షిపేత్తత్ర ముద్రికాం॥ భ్రమద్వీచీతరంగాఢ్యే హ్యనఖస్పర్శగోచరే। పరీక్షేతార్ద్రపర్ణేన చుంకృతాకారం సఘోషకం॥ తతశ్చానేన మంత్రేణ సకృత్తదభిమంత్రయేత్। పరం పవిత్రమమృతం ఘృతత్వం యజ్ఞకర్మసు॥ దహ పావక పాపం త్వం హిమశీతశ్శుచౌ భవ। ఉపోషితం తతస్స్నాతమార్ద్రవాససమాగతం॥ గ్రాహయేన్ముద్రికాం తాంతు ఘృతమధ్యగతాం తథా। ప్రదేశినీం చ తస్యాథ పరీక్షేయుః పరీక్షకాః। యస్య విస్ఫోటకా న స్యుశ్శుద్ధోసావన్యథాఽశుచిరితి - అత్రాపి ధర్మావాహనాద్యనుసంధాతవ్యం- ఘృతానుమంత్రణం ప్రాడ్వివాకస్య- త్వమగ్నే సర్వభూతానామితి- శోధ్యస్యాగ్న్యభిమంత్రణమంత్రః- ప్రదేశినీం పరీక్షేయురితి వచనాత్ప్రదేశిన్యైవ ముద్రికోద్ధారణం॥ ఇతి తప్తమాషవిధిః॥

తా॥ పితామహునిచేత తప్తమాషవిధి చెప్పఁబడియున్నది యెట్లన్న- బంగారముతోఁగాని వెండితోఁగాని రాగితోఁగాని మట్టితోఁగాని పదియాఱంగుళముల వెడలుపును నాలుగంగుళముల లోఁతునుండునట్లొకతట్ట చేయించి యాతట్టలో నూనెను నేతిని నిరువదిపలములు వోసి చక్కఁగాఁగాచి యందు సువర్ణవికారమైన యొకమినపగింజను వేసిగాని - పైనఁజెప్పిన నాలుగువిధములలో నొకవిధమయిన తట్టయందైనను నినుపతట్టయందైనను నావునేతిని బోసి కళకళ తెర్లునట్లును బచ్చియాకందు వేసినఁ జుయ్యని మాడిపోవునట్లును గాచి బంగారముదిగాని వెండిదిగాని రాగిదిగాని యినుపదిగాని యొకముద్రికను జక్కఁగాఁదోమి నీళ్లువోసి కడిగి చేతనంటఁగూడనియా నేతియందు వేసిగాని - ప్రాడ్వివాకుఁడన్నిదివ్యములయందుఁ జేయవలసిన ధర్మావాహనాదులనెల్లఁ జేసి యా నేతిని (ఓఘృతమా నీవు యజ్ఞములయందు మిక్కిలి పరిశుద్ధమైన యమృతము - ఓపరిశోధించుదానా పాపముగలవాని దహింపుము పరిశుద్ధుని విషయమునఁ జన్నీరువలెఁ జల్లఁగా నుండుము) అనునర్థముగల మంత్రముచేత నభిమంత్రించినపిమ్మటఁ బ్రమాణము చేయువాఁడు తొలిదినముపవాసమాచరించి యాదినమపుడు స్నానముచేసి తడిదోవతితో నగ్న్యభిమంత్రణమంత్రమును జెప్పి దానినభిమంత్రించి యా గిన్నె నేతిలో వేసియున్న స్వర్ణవికారమైన మినపగింజను దనయంగుష్ఠప్రదేశినుల నెడు వ్రేళ్లలోఁబట్టి యెత్తవలయును- తరువాతనతని హస్తమందా వ్రేళ్లను బరీక్షింపఁగా బొబ్బలు లేక కందక యొప్పటివలెనున్నపక్షమందు నతఁడు పరిశుద్ధుఁడు- తట్టలో వేసియున్నదాని నేతిలోనుండి బయిట నెత్తవలయు వేకాని యావల వేయవలయుననియక్కఱ లేదు॥

గిన్నెయందు నూనెను నేతినిఁ గలియఁబోసి కాచి యందు వేసి కాచిన తప్తమాషమును దివ్యకర్త వ్రేళ్లచే నెత్తుట.

ఇది తప్తమాషవిధి.

ధర్మాధర్మదివ్యవిధానం॥ వ్యా॥ ధర్మాధర్మదివ్యవిధిశ్చ పితామహేనోక్తః- తథాహి॥ అధునా సంప్రవక్ష్యామి ధర్మాధర్మపరీక్షణం। హంతవ్యానాం యాచమానానాం ప్రాయశ్చిత్తార్థినాం నృణాం- (హంతవ్యానామితి సాహసాభియోగేషు యాచమానానామిత్యర్థాభియోగేషు - ప్రాయశ్చిత్తార్థినామితి పాతకాభియోగే

షు) రాజతంకారయేద్ధర్మమధర్మంసీసకాయసమితి- ప్రతిమావిధానంసీసకంవాయసంవేతి- పక్షాంతరమాహ। లిఖేద్భూర్జేపటేవాపిధర్మాధర్మౌసితాసితౌ। అభ్యుక్ష్యపంచగవ్యేనగంధమాల్యైస్సమర్చయేత్ ॥ సితపుష్పస్తుధర్మస్స్యాదధర్మోఽసితపుష్పధృత్। ఏవంవిధాయోపలిప్యపిండయోస్తౌనిధాపయేత్ ॥ గోమయేనమృదావాపిపిండౌకార్యౌసమంతతః। మృద్భాండకేఽనుపహతేస్థాప్యౌచానుపలక్షితౌ॥ ఉపలిప్తేశుచౌదేశేదేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ।ఆవాహయేత్తతోదేవాఁల్లోకపాలాంశ్చపూర్వవత్ ॥ ధర్మావాహనపూర్వంతుప్రతిజ్ఞాపత్రకంలిఖేత్ ॥తతః॥యదిపాపవిముక్తోఽహంధర్మస్త్వాయాతుమేకరే। అశుద్ధశ్చేన్మమకరేపాపమాయాతుధర్మఇత్యభిశప్తోఽభిమంత్రయేత్। అభియుక్తస్తయోశ్చైకంప్రగృహ్ణీతావిలంబితం। ధర్మేగృహీతేశుద్ధస్స్యాదధర్మేతుసహీయతే। ఏవంసమాసతఃప్రోక్తంధర్మాధర్మపరీక్షణమితి॥ ఇతిధర్మాధర్మదివ్యవిధిః॥

తా ॥ పితామహునిచేఁజెప్పఁబడినధర్మాధర్మదివ్యవిధియెట్లనిన- సాహసవిషయ వ్యవహారములయందును ఋణాదానాద్యర్థవ్యవహారములయందును మహాపాతకాదివ్యవహారములయందును ధర్మాధర్మములఁబరీక్షించుక్రమము ॥ వెండిచేతధర్మప్రతిమను- సీసముచేతనైన ఇనుముచేతనైననధర్మప్రతిమను జేయించిగాని పక్షాంతరమున భూర్జపత్రమందు శ్వేతవర్ణముగధర్మమును కృష్ణవర్ణముగ నధర్మమును వ్రాసిగాని యాధర్మాధర్మములనుబంచగవ్యముచేతఁబ్రోక్షించి గంధమర్పించి తెల్లనిపువ్వులచేత ధర్మమునునల్లనిపువ్వులచేతనధర్మమునుబూజించి గట్టిమట్టికుండలయందు గోమయముచేతఁగానిమట్టిచేతఁగాని రెండుముద్దలుచేసి యగుపడకుండునట్లుంచి యందొక కుండలోనిముద్దమీఁదధర్మమును మఱియొకకుండలోనిముద్దమీఁద నధర్మమునుంచి యాకుండల నలికి పరిశుద్ధముచేయఁబడినచోటదేవబ్రాహ్మణసన్నిధియందుంచి ధర్మావాహనము లోకపాలపూజనము మొదలగునవి యెల్లఁజేసి ప్రతిజ్ఞాపత్రము వ్రాయించి దివ్యకర్తశిరస్సుననుంచినపిదప నాదివ్యకర్త (నేనుపాపములేనివాఁడనైనపక్షమందు నాచేతధర్మమువచ్చుఁగాత నేనుదోషియయినపక్షమందునాచేతనధర్మమువచ్చును) అనునర్థముగలమంత్రముచేతనభిమంత్రించి తడవుసేయకయారెంటిలోనొకదానినెత్తవలయును- అట్లెత్తఁగా ధర్మమువచ్చినపక్షమందుశుద్ధుఁడును- అధర్మమువచ్చినపక్షమందుదోషియనినిర్ణయింపవలయు- ఇదిధర్మాధర్మములఁబరీక్షించుక్రమము॥

ధర్మప్రతిమనధర్మప్రతిమను దాఁచియుంచగా దివ్యకర్త వానిలో నొక దానిఁగంటఁజూడక యెత్తుట.

వ్యా ॥ అన్యేచశపథాద్రవ్యాల్పత్వబహుత్వవిషయాజాతివిషయాశ్చమన్వాదిభిరుక్తాః - యథా-దేవబ్రాహ్మణపాదాశ్చపుత్రదారశిరాంసిచ। ఏతేషుశపథాఃప్రోక్తాస్స్వల్పేఽర్థేసుకరాస్తథా ॥ నిష్కేతుసత్యవచనం ద్వినిష్కేపాదలంబనం॥ త్రినిష్కేతుశిరఃపుణ్యంకోశపానమతఃపరం ॥ సత్యేనశాపయేద్విప్రంక్షత్రియంవాహనాయుధైః॥ గోబీజకాంచనైర్వైశ్యంశూద్రంసర్వైస్తుపాతకైరిత్యాదయః- అత్రచశుద్ధిభావనామనునోక్తా - నచార్తిమృచ్ఛతిక్షిప్రంసజ్ఞేయశ్శపథైశ్శుచిరితి - ఆర్తిరపియస్యానోరాజదైవికంవ్యసనంజాయతేఘోరమిత్యుక్తైవ- కాలనియమశ్చత్రిరాత్రప్రభృతయఃకార్యలాఘవగౌరవపర్యాలోచనయాద్రష్టవ్యాః - ఏవందివ్యైర్జయపరాజయావధారణేకృతే - దండవిశేషోఽపిదర్శితఃకాత్యాయనేన- శతార్ధంచాపయేచ్ఛుద్ధమశుద్ధోదండభాగ్భవేదితి - తందండమాహ- విషేతోయేహుతాశేచతులాకోశేచతండులే। తప్తమాషకదివ్యేచక్రమాద్దండఃప్రకల్పయేత్ । సహస్రంషట్ఛతంచైవతథాపంచశతానిచ। చతుస్త్రిద్వ్యేకమేవంచహీనంహీనేషుకల్పయేదితి- నిహ్నవేభావితోదద్యాదిత్యుక్తదండేనాయందివ్యనిబంధనోదండస్సముచ్చీయతే ॥ ఇతిదివ్యప్రకరణం.

తా ॥ ఈచెప్పఁబడినదివ్యములుగాక యింకనన్యములగుశపథములుద్రవ్యముకొలఁదికొన్నియు జాతివిశేషములయందుభిన్నభిన్నములుగాఁగొన్నియు మన్వాదులచేతఁజెప్పఁబడియున్నవి యవియెట్లనిన- స్వల్పవ్యవహారమందుదేవబ్రాహ్మణపాదములవిషయమైయును - బిడ్డలభార్యలశిరస్సులవిషయమైయును - శపథములుచేయఁదగును - వరహావిషయమందుసత్యమనుట- రెండువరహాలవిషయమందుపాదములమీఁదనానఁబెట్టుట - మూఁడువరహాలవిషయమందుశిరస్స్పుణ్యము

శపథములు.

వీనిమీఁదనానఁబెట్టుట- అంతకునధికద్రవ్యవిషయమందుఁగోశపానము - బ్రాహ్మణునిసత్యముచేతశపథముచేయింపవలయును- క్షత్రియునివాహనాయుధములచేతను వైశ్యుని గోవులువిత్తనములుకాంచనమువీనిచేతను - శూద్రుని నెల్లపాతకములచేతను శపథముచేయింపవలయును - ఇవిమొదలగునట్టివిశపథములు॥ వీనిలోశుద్ధ్యశుద్ధులనిర్ణయించుక్రమమెట్లనిన- శపథములుచేసినవానికిఁగార్యస్వభావమునకుఁదగినట్లుమూఁడుదినములుమొదలుగాఁజెప్పఁబడినగడువులకులోపలదైవికరాజికవ్యసనములుసంభవింపనిపక్షమందతఁడుశుద్ధుఁడని మనువచనముచేతఁదెలియవచ్చుచున్నది- ఇట్లుదివ్యములచేతజయాపజయములేర్పడినపిమ్మట కాత్యాయనునిచేఁ జెప్పఁబడియున్న తెఱంగున దివ్యప్రమాణమందోడినవానికిదండనమువిధింపవలయు - విషదివ్యమందు వేయితామ్రపణములను- జలదివ్యమందాఱునూరుతామ్రపణములను-అగ్నిదివ్యమందేనూరుతామ్రపణములను-తులాదివ్యమందు నన్నూరుతామ్రపణములను-కోశదివ్యమందు మున్నూరుతామ్రపణములను- తండులదివ్యమందిన్నూరుతామ్రపణములను- తప్తమాషదివ్యమందునూరుతామ్రపణములను- అపరాధమువిధింపఁదగును॥ లేదన్నవ్యవహారముసిద్ధించునపుడు లేదన్నవానికిదండనముచెప్పఁబడియున్నదిగనుక ఆదండనముతోఁగూడదివ్యప్రమాణమందోడినదానికిఁగాఁ జేయఁదగినదండనమును జేర్పవలయునని తెలియఁదగినది - ఇట్లుదివ్యప్రకరణముముగిసెను.

దాయవిభాగప్రకరణము.

ప్రమాణంమానుషందైవమితిభేదేనదర్శితం। అథునావర్ణ్యతేదాయవిభాగోయోగమూర్తినా॥

తత్రదాయశబ్దేనయద్ధనంస్వామిసంబంధాదేవనిమిత్తాదన్యస్యస్వంభవతితదుచ్యతే-సచద్వివిధః-అప్రతిబంధస్సప్రతిబంధశ్చేతి - తత్రపుత్రాణాంపౌత్రాణాంచపుత్రత్వేనపౌత్రత్వేనచ పితృధనంపితామహధనంచస్వంభవతీత్యప్రతిబంధోదాయః - పితృభ్రాత్రాదీనాం తత్పుత్రాభావే స్వామ్యభావేచ స్వంభవతీతి పుత్రసద్భావస్స్వామిసద్భావశ్చ ప్రతిబంధస్తదభావే పితృత్వేనభ్రాతృత్వేనచ స్వంభవతీతి సప్రతిబంధోదాయః- ఏవంతత్పుత్రాదిష్వప్యూహనీయం - విభాగోనామద్రవ్యసముదాయవిషయాణామనేకస్వామ్యానాం తదేకదేశేషువ్యవస్థాపనం- ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తంనారదేన- విభాగోర్థస్యపిత్ర్యస్యతనయైర్యత్ప్రకల్ప్యతే। దాయభాగఇతిప్రోక్తంవ్యవహారపదంబుధైరితి - పిత్ర్యస్యేతిస్వత్వనిమిత్తసంబంధోపలక్షణం-తనయైరిత్యపి ప్రత్యాసన్నోపలక్షణం-ఇదమిహనిరూపణీయం-కస్మిన్కాలేకథంకైశ్చవిభాగఃకర్తవ్యఇతి - తత్రకస్మిన్కాలే కథంకైశ్చేతి తత్రతత్రశ్లోకవ్యాఖ్యానేవివక్ష్యతే- కస్యవిభాగఇత్యేతావదిహచింత్యతే - కింవిభాగాత్స్వత్వముతస్వత్వస్యసతోవిభాగఇతి-తత్రస్వత్వమేవతావన్నిరూప్యతే - కింశాస్త్రైకసమధిగమ్యంస్వత్వముతప్రమాణాంతరసమధిగమ్యమితి - తత్రశాస్త్రైకసమధిగమ్యమితితావద్యుక్తంగౌతమవచనాత్ - స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషుబ్రాహ్మణస్యాధికంలబ్ధంక్షత్రియస్యవిజితంనిర్విష్టంవైశ్యశూద్రయోరితి - ప్రమాణాంతరసమధిగమ్యేస్వత్వేనేదం వచనమర్థవత్స్యాత్తథాస్తేనాతిదేశమనుః-యోఽదత్తాదాయినోహస్తాల్లిప్సేతబ్రాహ్మణోధనం। యాజనాధ్యాపనేనాపియథాస్తేనస్తథైవసఇత్యదత్తాదాయినస్సకాశాద్యాజనాదిద్వారేణద్రవ్యమార్జయతాందండవిధానమనుపపన్నంస్యాత్స్వత్వస్యలౌకికత్వే - అపిచలౌకికంచేత్స్వత్వం మమస్వమనేనాపహృతమితి నబ్రూయాత్తదపహర్తురేవస్వత్వాదథాన్యస్యస్వమన్యేనాపహృతమితినాపహర్తుస్స్వం-ఏవంతర్హిసువర్ణరజతాదిస్వరూపవదస్యవాస్యవాన్యస్యవాస్వమితిసంశయోనస్యాత్తస్మాచ్ఛాస్త్రైకసమధిగమ్యంస్వత్వమితి-అత్రోచ్యతే - లౌకికమేవస్వత్వంలౌకికార్థక్రియాసాధనత్వాద్వ్రీహ్యాదివత్ - ఆహవనీయాదీనాంహిశాస్త్రైకసమధిగమ్యానాంనలౌకికక్రియాసాధనత్వమస్తి- నన్వాహవనీయాదీనామపిపాకాదిసాధనత్వమస్త్యేవ-నైతత్ - నహితత్రాహవనీయాదిరూపేణపాకాదిసాధనత్వం- కింతర్హిప్రత్యక్షపరిదృశ్యమానాగ్న్యాదిరూపేణ - ఇహతునసువర్ణాదిరూపేణక్రయాదిసాధనత్వమపితుస్వత్వేనైవ- నహియస్యయత్స్వంనభవతితత్తస్యక్రయాద్యర్థక్రియాంసాధయతి-అపిచప్రత్యంతవాసినామప్యదృష్టశాస్త్రవ్యవహారాణాం స్వత్వవ్యవహారోదృశ్యతే- క్రయవిక్రయాదిదర్శనాత్-కించ-నియతోపాయకంస్వత్వంలోకసిద్ధమేవేతిన్యాయవిదోమన్యంతే - తథాహి- యస్మిన్ప్రీతిఃపురుషస్యతల్లిప్సార్థలక్షణావిభ

క్తత్వాదితి - లిప్సాసూత్రే తృతీయవర్ణకే - ద్రవ్యార్జననియమానాం క్రత్వర్థత్వే స్వత్వమేవ న స్యాత్స్వత్వస్యా
లౌకికత్వాదితి - పూర్వపక్షాసంభవమాశంక్య ద్రవ్యార్జనసాధనప్రతిగ్రహాదేః స్వత్వసాధనత్వం లోకసిద్ధమితి
పూర్వపక్షస్సమర్థితో గురుణా - నను ద్రవ్యార్జనస్య క్రత్వర్థత్వే స్వమేవ న భవతీతి యాగ ఏవ న సంవర్తేత - ప్ర
లపితమిదం కేనాపి - అర్జనం స్వత్వం నాపాదయతీతి విప్రతిషిద్ధమితి వదతా తథాసిద్ధాంతేపి స్వత్వస్యాలౌకికత్వమం
గీకృత్యైవ విచారప్రయోజనముక్తం - తతో నియమాతిక్రమః పురుషస్య న క్రతోరితి - అస్య చార్థ ఏవం వివృతః - య
దా ద్రవ్యార్జననియమానాం క్రత్వర్థత్వం తదా నియమార్జితేనైవ ద్రవ్యేణ క్రతుసిద్ధిః - నియమాతిక్రమార్జి
తేన ద్రవ్యేణ న క్రతుసిద్ధిరితి - న పురుషస్య నియమాతిక్రమదోషః పూర్వపక్షే - సిద్ధాంతే త్వార్జననియమస్య పురుషార్థ
త్వాత్తదతిక్రమేణార్జితేనాపి ద్రవ్యేణ క్రతుసిద్ధిర్భవతి - పురుషస్యైవ నియమాతిక్రమదోష ఇతి నియమాతిక్రమా
ర్జితస్యాపి స్వత్వమంగీకృతమన్యథా క్రతుసిద్ధ్యభావాన్న చైతావతా చౌర్యాదిప్రాప్తస్యాపి స్వత్వం స్యాదితి
మంతవ్యం - లోకే తస్య స్వత్వప్రసిద్ధ్యభావాద్వ్యవహారవిసంవాదాత్ - ఏవం ప్రతిగ్రహాద్యుపాయకే స్వత్వే లౌకి
కే స్థితే బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదయ ఉపాయాః క్షత్రియస్య విజితాదయో వైశ్యస్య కృష్యాదయశ్శూద్రస్య శు
శ్రూషాదయ ఇత్యదృష్టార్థా నియమాః - రిక్థాదయస్తు సర్వసాధారణాః స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధి
గమేష్విత్యుక్తాస్తత్ర ప్రతిబంధో దాయో రిక్థం - క్రయః ప్రసిద్ధః - సంవిభాగస్సప్రతిబంధో దాయః - పరిగ్రహో
ఽనన్యపూర్వస్య జలతృణకాష్ఠాదేః స్వీకారః - అధిగమో నిధ్యాదేః ప్రాప్తిః - ఏతేషు నిమిత్తేషు సత్సు స్వామీ భవతి - జ్ఞా
తేష్వజ్ఞాయతే స్వామీ - బ్రాహ్మణస్యాధికం లబ్ధమితి - బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా యల్లబ్ధం తదధికమసాధారణం -
క్షత్రియస్య విజితమిత్యత్రాధికమిత్యనువర్తతే - క్షత్రియస్య విజయదండాదిలబ్ధమసాధారణం - నిర్విష్టం వైశ్యశూ
ద్రయోరిత్యత్రాప్యధికమిత్యనువర్తతే - వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలబ్ధం నిర్విష్టం తదసాధారణం - శూద్రస్య ద్విజ
శుశ్రూషాదినా భృతిరూపేణ యల్లబ్ధం తదసాధారణమేవమనులోమజానాం ప్రతిలోమజానాం లోకప్రసిద్ధేషు స్వ
త్వహేతుషు యద్యదసాధారణముక్తం సూతానామశ్వసారథ్యమిత్యాది తత్సర్వం నిర్విష్టశబ్దేనోచ్యతే - సర్వస్యాపి
భృతిరూపత్వాత్ - నిర్వేశో భృతిభోగయోరితి త్రికాండీస్మరణాత్ - తత్తదసాధారణం వేదితవ్యం యదపి పత్నీదు
హితరశ్చేత్యాదిస్మరణం తత్రాపి స్వామిసంబంధితయా బహుషు దాయవిభాగితయా ప్రాప్తేషు లోకప్రసిద్ధేపి స్వ
త్వే వ్యామోహనివృత్త్యర్థం స్మరణమితి సర్వమనవద్యం - యదపి మమ స్వమనేనాపహృతమితి న బ్రూయాత్స్వత్వ
స్యాలౌకికత్వాదితి తదప్యసత్ - చౌర్యాదిప్రాప్తే స్వత్వవ్యవహారాభావాత్ - యదప్యుక్తం స్వత్వసందేహో
నోపపద్యత ఇతి తన్న - స్వత్వహేతుభూతక్రయాదిసందేహాత్స్వత్వసందేహోపపత్తేః - విచారప్రయోజనం తు
యద్గర్హితేనార్జయంతి కర్మణా బ్రాహ్మణా ధనం। తస్యోత్సర్గేణ శుద్ధ్యంతి జప్యేన తపసైవ చేతి - శాస్త్రైకసమధి
గమ్యే స్వత్వే గర్హితేనాసత్ప్రతిగ్రహవాణిజ్యాదినా లబ్ధస్య స్వత్వమేవ నాస్తీతి తత్పుత్రాణాం తదవిభాజ్యమేవ -
యదా తు స్వత్వం లౌకికం తదా - అసత్ప్రతిగ్రహాదినా లబ్ధస్యాపి స్వత్వాత్తత్పుత్రాణాం తద్విభాజ్యమేవ - తస్యోత్సర్గే
ణ శుధ్యంతీతి ప్రాయశ్చిత్తమార్జయితురేవ తత్పుత్రాదీనాం తు దాయత్వేనైవ స్వత్వమితి న తేషాం దోషసంబం
ధః - సప్త విత్తాగమా ధర్మ్యా దాయో లాభః క్రయో జయః। ప్రయోగః కర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ చేతి మను
స్మరణాత్ - ఇదమిదానీం సందిహ్యతే - కిం విభాగాత్స్వత్వముత స్వత్వస్య సతో విభాగ ఇతి - తత్ర విభాగాత్స్వత్వమితి
తావద్యుక్తం జాతపుత్రస్యాధానవిధానాత్ - యది జన్మనైవ స్వత్వం స్యాత్తదోత్పన్నపుత్రస్యాపి తత్స్వం సాధార
ణమితి - ద్రవ్యసాధ్యేష్వాధానాదిషు పితురనధికారస్స్యాత్ - తథా విభాగాత్ప్రాగపి పితృప్రసాదలబ్ధస్య విభాగప్ర
తిషేధో నోపపద్యతే - సర్వానుమత్యా దత్తత్వాద్విభాగప్రాప్త్యభావాత్ - యథాహ - శౌర్యభార్యాధనే చోభే య
చ్చ విద్యాధనం భవేత్। త్రీణ్యేతాన్యవిభాజ్యాని ప్రసాదో యశ్చ పైతృక ఇతి - తథా - భర్త్రా ప్రీతేన యద్దత్తం స్త్రియై
తస్మిన్మృతేపి తత్। సా యథాకామమశ్నీయాద్దద్యాద్వా స్థావరాదృత ఇతి - ప్రీతిదానవచనం నోపపద్యతే - జన్మనైవ
స్వత్వే న చ స్థావరాదృతే యద్దత్తమితి సంబంధో యుక్తః వ్యవహితయోజనాప్రసంగాత్ - యదపి - మణిముక్తాప్రవా
ళానాం సర్వస్యైవ పితా ప్రభుః। స్థావరస్య తు సర్వస్య న పితా న పితామహః॥ తథా॥ పితృప్రసాదాద్భుజ్యంతే వస్త్రా

ణ్యాభరణానిచ । స్థావరంతునభుఞ్జీత ప్రసాదేసతిపైతృకఇతి - స్థావరస్యప్రసాదదాన ప్రతిషేధవచనంతత్పితామహోపార్జితస్థావరవిషయం - అతీతేపితామహే తద్ధనంపితాపుత్రయోస్సాధారణమపి మణిముక్తాదిపితురేవస్థావరంతుసాధారణమిత్యస్మాదేవవచనాదవగమ్యతే- తస్మాన్నజన్మనాస్వత్వంకింతుస్వామినాశాద్విభాగాద్వాస్వత్వమతఏవపితురూర్ధ్వంవిభాగాత్ప్రాక్ ద్రవ్యస్యస్వత్వవిహీనత్వా దన్యేనగృహ్యమాణంననివార్యేతేతిచోద్యస్యానవకాశః-తథైకపుత్రస్యాపిపితృమరణాదేవపుత్రస్యస్వమితినవిభాగమపేక్షతఇతి-అత్రోచ్యతే-లోకప్రసిద్ధమేవస్వత్వమిత్యుక్తం -లోకేచపుత్రాదీనాంజన్మనైవస్వత్వంప్రసిద్ధతరంనాపహ్నవమర్హతి-విభాగశబ్దశ్చబహుస్వామికధనవిషయోలోకప్రసిద్ధోనాన్యదీయవిషయోనప్రహీణవిషయః-తథోత్పత్త్యైవార్థస్వామిత్వంలభేతేత్యాచార్యఇతిగౌతమవచనాచ్చ - మణిముక్తాప్రవాళానామిత్యాదివచనంచజన్మనాస్వత్వపక్షఏవోపపద్యతే - నచపితామహోపార్జితస్థావరవిషయమితియుక్తం - నపితానపితామహఇతివచనం పితామహస్యాపిస్వార్జితమపి పుత్రేపౌత్రేచసత్యదేయమితిజన్మనాస్వత్వంగమయతి యథాహపరమతే - మణిముక్తాప్రవాళవస్త్రాభరణాదీనాం పైతామహాదీనాంపితురేవస్వత్వవచనాదేవంస్వమతేపిపిత్రార్జితానామేతేషాంపితుర్దానాధికారో వచనాదిత్యవిశేషః-యత్తుభర్త్రాప్రీతేనేత్యాదివిష్ణువచనం-స్థావరస్యప్రీతిదానజ్ఞాపకంతత్స్వోపార్జితస్యాపిపుత్రాద్యనుజ్ఞానఇతివ్యాఖ్యేయం-పూర్వోక్తైర్మణిముక్తాదివచనైఃస్థావరవ్యతిరిక్తస్యైవ ప్రీతిదానయోగ్యత్వనిశ్చయాత్ -యదప్యర్థసాధ్యేషువైదికేషుకర్మస్వనధికారఇతితత్రతద్విధానబలాదేవాధికారోపిగమ్యతే- తస్మాత్పైతృకేపైతామహేచద్రవ్యేజన్మనైవస్వత్వంతథాచపితురావశ్యకేషు ధర్మకృత్యేషువాచనికేషు ప్రసాదదానకుటుంబభరణాపద్విమోక్షణాదిషుచస్థావరవ్యతిరిక్తద్రవ్యవినియోగేస్వాతంత్ర్యమితిస్థితం-స్థావరేషుస్వార్జితేషుపిత్రాదిప్రాప్తేషుచపుత్రాదిపారతంత్ర్యమేవ- స్థావరంద్విపదంచైవయద్యపిస్వయమార్జితం । అసంభూయసుతాన్సర్వాన్నదానంనచవిక్రయఇతిబృహస్పతివచనాత్ - యేజాతాయేప్యజాతాశ్చయేచగర్భేవ్యవస్థితాః । వృత్తించతేభికాంక్షంతేనదానంనచవిక్రయఇతిమనుస్మరణాత్ -అస్యాపవాదః- ఏకోపిస్థావరేకుర్యాద్దానాధమనవిక్రయం। ఆపత్కాలేకుటుంబార్థేధర్మార్థేచవిశేషతఇతి । అస్యార్థః-అప్రాప్తవ్యవహారేషుపుత్రేషుపౌత్రేష్వనుజ్ఞానాదానసమర్థేషుభ్రాతృషువాతథావిధేష్వవిభక్తేష్వపిసకలకుటుంబవ్యాపిన్యామాపదితత్పోషణేచావశ్యకర్తవ్యేషుచపితృశ్రాద్ధాదిషుస్థావరస్యదానాధమనవిక్రయమేకోపిసమర్థఃకుర్యాదితి - యత్తుమనువచనం-విభక్తావావిభక్తావాసపిండాస్థావరేసమాః। ఏకోహ్యనీశస్సర్వత్రదానాధమనవిక్రయఇతి - తదవ్యవిభక్తేషుద్రవ్యస్యమధ్యస్థత్వాదేకస్యానీశ్వరత్వాత్సర్వాభ్యనుజ్ఞావశ్యంకార్యా - విభక్తేషుతూత్తరకాలంవిభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేనవ్యవహారసౌకర్యాయసర్వాభ్యనుజ్ఞా - నపునరేకస్యానీశ్వరత్వేనాతోవిభక్తానుమతివ్యతిరేకేణాపివ్యవహారస్సిద్ధ్యత్యేవేతివ్యాఖ్యేయం- యదపి- స్వగ్రామజ్ఞాతిసామంతదాయాదానుమతేనచ। హిరణ్యోదకదానేనషడ్భిర్గచ్ఛతిమేదినీతి- తత్రాపిగ్రామానుమతిః - ప్రతిగ్రహఃప్రకాశస్స్యాత్ స్థావరస్యవిశేషతఇతిస్మరణాద్వ్యవహారప్రకారప్రదర్శనార్థమేవాపేక్ష్యతే-నపునర్గ్రామానుమత్యావినావ్యవహారాసిద్ధిః - సామంతానుమతిస్తుసీమావిప్రతిపత్తినిరాసాయ- జ్ఞాతిదాయాదానుమతేస్తుప్రయోజనముక్తమేవ- హిరణ్యోదకదానేనేతి-స్థావరేవిక్రయోనాస్తికుర్యాదాధిమనుజ్ఞయేతి - స్థావరస్యవిక్రయప్రతిషేధాత్ -భూమింయఃప్రతిగృహ్ణాతియశ్చభూమింప్రయచ్ఛతి । ఉభౌతౌపుణ్యకర్మాణౌనియతౌస్వర్గగామినావితిదానప్రశంసాదర్శనాచ్చ - విక్రయేపి కర్తవ్యేసహిరణ్యముదకందత్వాదానరూపేణాపిస్థావరవిక్రయంకుర్యాదిత్యర్థః॥

తా ॥ ఇట్లుమానుషదివ్యప్రమాణములనిరూపించియిపుడు యోగమూర్తియగు యాజ్ఞవల్క్యులు దాయవిభాగమును జెప్పుచున్నారు॥ దాయమనఁగా ధనాధికారిలో దేహసంబంధముగలుగుటచేత

దాయశబ్దార్థనిరూపణము.

నన్యునకుస్వత్వముగలుగుద్రవ్యము-ఆ దాయము ప్రతిబంధమనియు సప్రతిబంధమనియు రెండు తెఱంగులుగలది- అందుఁగొడుకులకుఁదండ్రిధనమును- మనుమలకుఁబితామహధనమును- గొడుకులవుట-మనుమలవుట యనుసంబంధముచేత స్వత్వవిషయముగునుగనుకనిది యప్రతిబంధమై

నదాయము - ధనాధికారికొడుకులు లేకుండినను ధనాధికారి లేకుండినను అతని ద్రవ్యమతని తండ్రికిఁగాని భ్రాతలకుఁగాని చేరునపుడు ధనాధికారియుండుటయు నతనికిఁగొడుకులుండుటయుఁ బ్రతిబంధమట్టి ప్రతిబంధము లేనియపుడు తండ్రియగుట- భ్రాతలగుటయను సంబంధముచేత స్వత్వవిషయమగునుగనుక నది సప్రతిబంధమైనదాయము- ఇట్లే వారిపుత్రులు మొదలగువారివిషయమందునూహింపఁదగును॥

విభాగలక్షణము.

——— పలువురకు ద్రవ్యసముదాయమందు స్వత్వముగలిగియుండఁగా అందు గొందఱిస్వత్వము కొన్ని ద్రవ్యములయందును మఱికొందఱిస్వత్వము మఱికొన్ని ద్రవ్యములయందు నుండునట్లేర్పఱుచుకొనుట విభాగమనఁబడును - అనఁగా పంచుకొనుటయని యర్థము। ఈయర్థము నేనారదులు చెప్పియున్నారు- ఎప్పుడెవరెట్లు విభజించుకొనవలయునను నదియాయాశ్లోకములయందుఁ జెప్పఁబడును- విభాగము దేనికనియిపుడు విచారింపఁబడుచున్నది॥ విభాగము చేసుకొనుటవల్ల స్వత్వముగలుగునా స్వత్వముపూర్వమేయుండఁగా స్వత్వవిషయమైన వస్తుజాతమునకు విభాగమాయని యొకటి। స్వత్వము శాస్త్రసిద్ధమైనదా లేక యితరప్రమాణసిద్ధమైనదాయని యొకటి. ఇట్లు రెండువిప్రతిపత్తులు రాఁగా నందు స్వత్వనిరూపణము ముందు చేయఁబడుచున్నది.

స్వత్వనిరూపణము.

పూర్వపక్షవాది - గౌతమవచనముచేతను అదత్తద్రవ్యమును గ్రహించినవానియొద్ద యాజనాధ్యాపనములవలన ధనమును గ్రహించిన బ్రాహ్మణుఁడు దొంగవంటివాఁడనునర్థముగలమనువచనముచేతను స్వత్వము శాస్త్రముచేతఁ దెలియఁదగినదిగాని యితరప్రమాణములచేతఁ దెలియఁదగినది కాదనియేర్పడుచున్నదని చెప్పఁగా స్వత్వము లోకవ్యవహారముచేతనే తెలియఁదగినదని సిద్ధాంతము చేయఁబడుచున్నది - అదియెట్లనిన- లోకమందు స్వత్వముగలుగుటకుఁ బ్రతిగ్రహాద్యుపాయములనేకములుండగా నందు బ్రాహ్మణాదిచాతుర్వర్ణ్యములవారిలో నేవర్ణమువారే తెఱంగున ద్రవ్యము సంపాదింపఁదగునో యావిషయము గౌతమవచనమందుఁ దెలుపఁబడియున్నది - అందు-అప్రతిబంధదాయము సప్రతిబంధదాయము - క్రయమిచ్చికొనుట-ఒకరిదికాకుండునట్టి తృణకాష్ఠాదివస్తువులను గ్రహించుట - నిధులు మొదలగునవియగుపడుట - ఈనిమిత్తములవల్ల ద్రవ్యమును బొందినవాఁడా ద్రవ్యమునకుస్వామియగును- ఇదియెల్ల వర్ణములవారికి సాధారణము- బ్రాహ్మణునకుఁ బ్రతిగ్రహాదులచేత ద్రవ్యమును బొందుటయు- క్షత్రియునకు జయము దండనము మొదలగువానిచేత ద్రవ్యమును బొందుటయు- వైశ్యునకుఁ గృషిగోరక్షాదులవలన ద్రవ్యమును బొందుటయు- శూద్రునకుఁ గడమమూఁడువర్ణములవారికి శుశ్రూషచేసి జీతముగా ద్రవ్యమును బొందుటయు - సూతులకశ్వసారథ్యమువల్ల ద్రవ్యమును బొందుటయు- ఇవి - అసాధారణవృత్తులు- మఱియు ననులోమప్రతిలోమజులలో నెవరెవరికే యేవృత్తి లోకప్రసిద్ధమైయున్నదో వారివారికాయావృత్తివల్ల ద్రవ్యముఁ బొందుట యసాధారణము॥ అపుత్రకునిధనగ్రహణవిషయమై చెప్పఁబడిన- పత్నీదుహితరశ్చైవ-అను మొదలగుస్మృతులన్నియు ధనాధికారి దేహసంబంధమువలన దాయాధికారులనేకులేర్పడఁగా నందుఁ బ్రత్యాసన్నులఁ దెలియఁజేయుచున్నవి॥ స్వత్వము శాస్త్రముచేతఁ దెలియఁదగినదను పక్షమందు శాస్త్రనిషిద్ధమైనమార్గముచేత ద్రవ్యము సంపాదించినవానికి తద్ద్రవ్యవిసర్జనము ప్రాయశ్చిత్తమని చెప్పియున్నదిగనుక అసత్ప్రతిగ్రహమువలనఁగాని చౌరము మొదలగువానివలనఁగాని పొందఁబడిన ద్రవ్యమందు స్వత్వమే లేకపోవునుగనుక నతనికొడుకులు దానిఁ బంచుకోఁగూడకపోవలయును - స్వత్వము లోకవ్యవహారముచేతఁ దెలియఁదగినదని యొప్పినపక్షమందు అసత్ప్రతిగ్రహాదులు చేసినవాఁడు తనదోషమును బోఁగొట్టుకొనుటకై ప్రాయశ్చిత్తము చేసుకోవలసియుండునే కాని యతనికొడుకులకా ద్రవ్యము దాయముగాకపోదుగనుక వారు దానివిభజించుకోవచ్చును- దాయము-లాభము-క్రయము- జయము-అప్పిచ్చిలాభముపుచ్చుకొనుట - ఒకనికొకపనిచేసి దానికిబదులుగా నేదైనఁదీసుకొనుట - సత్ప్రతిగ్రహము- ఇవియేడును ధర్మముదప్పనిద్రవ్యార్జనోపాయములని మనువుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది కాఁబట్టి స్వత్వము లౌకికమేయని తెలియవలయును॥

స్వత్వము జన్మము చేతనే కలుగును.

———స్వత్వము - ధనాధికారి నాశమువలనఁ గాని విభాగమువలనఁ గాని కలుగునని పూర్వపక్షార్థము - జన్మముచేతనే స్వత్వము గలుగునని సిద్ధాంతము - ఎట్లనిన- స్వత్వము లోకవ్యవహారమువలనఁ దెలియఁదగినదేయని నిర్ణయింపఁబడెనుగదా-

లోకమందుఁబుత్రాదులకుస్వత్వముజన్మముచేత నేకలుగుననిప్రసిద్ధము - అనేకులకుస్వత్వముగలద్రవ్యమునువారి వారిభాగప్రకారముపంచుకొనుట కేవిభాగమనిప్రసిద్ధిగాని ఒకనిద్రవ్యమును స్వత్వములేనిమఱియొకఁడుదీసుకొనుటకును మృతుఁడైనవానిద్రవ్యమును మఱియొకఁడు పొందుటకును విభాగమనిలోకప్రసిద్ధిలేదు - ఇట్లేగౌతమసూత్రమందు పుత్రాదు లుత్పత్తిచేత నేస్వత్వమునుబొందుదురని చెప్పఁబడియున్నది॥

పుత్రాదుల యనుమతి లేక స్థావరముయొక్క దానవిక్రయాదులుగూడవు.

రత్నములుముత్యములుపవడములు- వీనికెల్లఁదండ్రి స్వతంత్రుఁడగునుగాని స్థావరమునకుఁదండ్రిగాని పితామహుఁడుగాని స్వతంత్రుఁడుగాఁడనువచనముచేత తానుసంపాదించినస్థావరమునుగూడ పుత్త్రుఁడుగానిపౌత్త్రుఁడుగానియుండునపుడు దానముచేయఁగూడదనియేర్పడుచున్నదిగనుక నావచనముచేతనుజన్మముచేత నేస్వత్వమనితోఁచుచున్నది ॥ పిత్రార్జితములైనమణులు మొదలగువానిని ఇష్టానుసారముగదానాదులు చేయుటకతనికిస్వాతంత్ర్యముగలదనివచనమున్నది ॥ భర్త ప్రీతుఁడైస్త్రీకొఅకిచ్చినధనము నతఁడుమృతుఁడైనవామెయథేష్టముగననుభవింపవచ్చును స్థావరవ్యతిరిక్తద్రవ్యములదానమును జేయవచ్చుననువిష్ణువచనము- స్థావరమునుగూడఁబ్రీతుఁడైనప్పుడుదానము చేయవచ్చునని తెలియఁజేయుచున్నది అయితే దానికితరవచనములననుసరించిపుత్రానుమతిచేత దానముచేయవచ్చుననియేవ్యాఖ్యానము చేయవలయును - పుత్త్రుఁడుజనించియుండఁగా తండ్రికిశ్రౌతస్మార్తకర్మములయందు ద్రవ్యవ్యయము చేయుటకుమాత్రమధికారముగలదని విధానవచనములున్నవిగనుక జన్మముచేత నేస్వత్వము - తండ్రియవశ్యమాచరింపవలసినధర్మకార్యములయందును స్మృతులయందుఁ జెప్పఁబడియున్న ప్రీతిదానాపద్విమోచనకుటుంబభరణాదికార్యములయందును స్థావరవ్యతిరిక్తమైనద్రవ్యమును సెలవుచేయఁదండ్రికధికారముగలదు - స్థావరముస్వార్జితమైననుబిత్రాదులవలనవచ్చినదైనను దానిఁ బుత్రాదులయనుమతిలేకయేమియుఁజేయఁగూడదు- అట్లుబృహస్పతిచేఁజెప్పఁబడియున్నది - పుట్టినవారును పుట్టఁగలవారునుగర్భమందుండువారునువీరందఱజీవనమునుగోరుదురు కాఁబట్టిదానవిక్రయములుకూడవనిమనువుచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥అయితేస్మృత్యంతరమందుకొడుకులుగానితమ్ములుగాని వ్యవహారము నెఱుఁగఁజాలక అనుమతియిచ్చుటకును శక్తిలేనిదశలో నుండునపుడు సకలకుటుంబమునువ్యాపించినయాపదయందుఁగాని సమస్తకుటుంబ పోషణవిషయమందుఁగాని అవశ్యకర్తవ్యములైనపితృశ్రాద్ధాదులవిషయమందుఁగాని కుటుంబనిర్వాహకుఁడుగానున్నవాఁడొకఁడే స్థావరమును దానముచేయుట- అడుమానముంచుట.విక్రయించుట చేయవచ్చునని చెప్పఁబడియున్నది॥ ఒకఁడుస్థావరవిషయమైదానాధమనవిక్రయములుచేయఁగూడదనుమనువచనమునకు అవిభక్తులైనపత్తుమందాద్రవ్యమునందుస్వత్వముండఁగుండునుగనుక నెకఁడుచేయఁగూడదనియు - విభక్తులైనపత్తుమందుఁ బిమ్మటనిదియవిభక్తమని యాక్షేపణమేమియురాకవ్యవహారము పేచీలేకుండుటకుఁగానందఱసమ్మతికావలసినదనియు నభిప్రాయమేకానియజమానునకుస్వత్వములేదనికాదుకావునవారిసమ్మతిలేకున్నను వ్యవహారముసిద్ధించుననివ్యాఖ్యానము చేయవలయును ॥ తమగ్రామమువారు- జ్ఞాతులు-సామంతులు- దాయాదులు- వీరలయనుమతితోహిరణ్యోదకధారాసహితముగ దానముచేయుటచేత నెకనిభూమిమఱియొకనిదగును- ఒకవస్తువును బ్రతిగ్రహించుటప్రకాశముగనుండవలయును- స్థావరముయొక్క ప్రతిగ్రహమవశ్యమట్లుండవలయుననువచనముల నెల్ల నాలోచించి గ్రామమువారిసమ్మతిసాక్ష్యముకొఱకనియు - సామంతులనఁగా ఊవలనావలనుండువారు - వారిసమ్మతిపొలిమేరతగవులేకుండుటకనియు దానముచేతననుటస్థావరమునువిక్రయింపఁగూడదనియుండుటవలనను స్థావరమునిచ్చినవాఁడును గ్రహించినవాఁడును బుణ్యశీలులనిస్థావరదానమును బ్రశంసించియుండుటవలనను విక్రయముచేయ వలయునపుడైనను దానరూపముగానే హిరణ్యోదక సహితముగ విక్రయము చేయవలయునన్నియును తాత్పర్యము చేయవలయును॥

మూ, { విభాగంచేత్పితాకుర్యాదిచ్ఛయావిభజేత్సుతాన్। జ్యేష్ఠం
వాశ్రేష్ఠభాగేనసర్వేవాస్యుస్సమాంశినః॥****౧౧౪ }

వ్యా॥ పైతృకే పైతామహేచధనేజన్మనైనస్వత్వేపివిశేషం భూర్యాపితామహోపాత్తేత్యత్ర వక్ష్యామః-

ఇదానీంయస్మిన్కాలేయేనచయథావిభాగఃకర్తవ్యస్తద్దర్శయన్నాహ॥ విభాగమితి॥ యదావిభాగంపితాచికీర్షతితదేచ్ఛయావిభజేత్పుత్రాన్నాత్మనస్సకాశాత్పుత్రంపుత్రౌపుత్రాన్ - ఇచ్ఛాయానిరంకుశత్వాదనియమప్రాప్తౌనియమార్థమాహ- జ్యేష్ఠంవాశ్రేష్ఠభాగేనేతి - జ్యేష్ఠంశ్రేష్ఠభాగేనమధ్యమంమధ్యమభాగేన కనిష్ఠంకనిష్ఠభాగేనవిభజేదిత్యనువర్తతే- శ్రేష్ఠాదిభాగశ్చమనునోక్తః- జ్యేష్ఠస్యవింశఉద్ధారస్సర్వద్రవ్యాచ్చయద్వరం। తతోర్ధంమధ్యమస్యస్యాత్తురీయంతుయవీయసఇతి- వాశబ్దోవక్ష్యమాణపక్షాపేక్షః- సర్వేవాస్యుస్సమాంశినస్సర్వేజ్యేష్ఠాదయస్సమాంశభాజఃకర్తవ్యాః - అయంచవిషమోవిభాగస్స్వార్జితద్రవ్యవిషయః - పితృక్రమాయాతేతుసమస్వామ్యస్యవక్ష్యమాణత్వాన్నేచ్ఛయావిషమోవిభాగోయుక్తః - విభాగంచేత్పితాకుర్యాదిత్యనేన యదాపితుర్విభాగేచ్ఛాసతావదేకఃకాలః-అపరోపిజీవత్యేవపితరిద్రవ్యనిస్పృహేనివృత్తరమణే - మాతరినివృత్తరజస్కాయాంపితురనిచ్ఛాయామపిపుత్రేచ్ఛయైవవిభాగోభవతి - యథాహనారదః-అతఊర్ధ్వంపితుఃపుత్రావిభజేయుర్ధనంసమమితి- పిత్రోరూర్ధ్వంవిభాగంప్రతిపాద్య- మాతుర్నివృత్తేరజసివృత్తాసుభగినీషుచ । నివృత్తేచాపిరమణేపితర్యుపరతస్పృహఇతిదర్శితం- అత్రాపిపుత్రాధనంసమంవిభజేయురిత్యనువజ్యతే - గౌతమేనాపి - ఊర్ధ్వంపితుఃపుత్రారిక్థంవిభజేరన్నిత్యుక్త్వానివృత్తేచాపిరజసీతిద్వితీయఃకాలోదర్శితః - జీవతిచేచ్ఛయేతితృతీయఃకాలోదర్శితః-తథాసరజస్కాయామపిమాతర్యనిచ్ఛత్యపి పితర్యధర్మవర్తిని దీర్ఘరోగగ్రస్తేచ పుత్రాణామిచ్ఛయాభవతివిభాగః- యథాహశంఖః అకామేపితరిరిక్థవిభాగోవృద్ధవిపరీతచేతసిరోగిణిచేతి॥ ౧౧౨

తా ॥ పితృధనమందునుపితామహధనమందునుస్వత్వముజన్మముచేతనేయయినను రెంటికిఁగలభేదము వెనుకఁదెలుపఁబడును- ఇప్పుడువిభాగముచేయఁదగినకాలముక్రమము మొదలగునవి తెలుపఁబడుచున్నవి॥ తండ్రి కొడుకులకువిభాగముచేయించునపుడు జ్యేష్ఠునకుశ్రేష్ఠభాగము మధ్యమునకుమధ్యభాగము- కనిష్ఠునకుఁగనిష్ఠభాగము నుద్ధారాంశముగానిచ్చుటకుఁదనకిష్టముండినపక్షమందుఁదనస్వార్జితమునట్లుపంచియావచ్చును- సమముగానేవిభాగముచేయనిచ్ఛగలిగినపక్షమందునట్లును జేయఁదగును - పితృక్రమాయాతమగుద్రవ్యమునందుఁ దండ్రి కొడుకులుసమానస్వాతంత్ర్యముగలవారని వెనుకటిగ్రంథమందుఁజెప్పఁబడునుగనుక నట్టిద్రవ్యమునందు సమవిభాగమేకానితండ్రికిచ్ఛయున్నను జ్యేష్ఠాదులకుశ్రేష్ఠభాగాదులు లేవు- జ్యేష్ఠాదులకుద్ధారాంశమీవలసినక్రమమును స్మృతియందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ —— మొదటికొడుకునకిఱువదవపాలుశ్రేష్ఠవస్తువులను - మధ్యమునకునలువదవపాలుమధ్యమవస్తువులను - కనిష్ఠునకు ఎంబదవ పాలు హీనవస్తువులను- ఉద్ధారాంశముగానిచ్చితక్కినద్రవ్యమును సమముగాఁబంచవలయును - ఇట్లుచెప్పుటచేతఁదండ్రికివిభాగేచ్ఛగలిగినపుడువిభాగకాలమనియొకటియేర్పడినది - తండ్రిజీవించియుండఁగానేద్రవ్యమందిచ్ఛలేనివాఁడును స్త్రీసంభోగమునుమానినవాఁడునుగాఁగఁదల్లికిరజస్సునిలిచిపోయినపిమ్మటతోఁడఁబుట్టినయాఁడువారికివివాహములయినపిమ్మటఁదండ్రికివిభాగేచ్ఛలేకున్నను కొడుకులకు విభాగేచ్ఛగలిగినపక్షమందు విభాగముచేసుకొనఁదగును - ఇదియొకవిభాగకాలము- తల్లిదండ్రులకుఁబిమ్మటకొడుకులుదాయవిభాగముచేసికొనవలయుననునదిసర్వసంప్రతిపన్నము- ఇట్లునారదగౌతములుచెప్పియున్నారు - తల్లికిరజస్సునిలిచిపోకుండినను దండ్రికివిభాగేచ్ఛకలుగకుండినను దండ్రియధర్మప్రవృత్తుఁడుగాఁగాని దీర్ఘరోగగ్రస్తుఁడుగాఁగాని యున్నపక్షమందు కొడుకుల యిచ్ఛచేతనేవిభాగముచేయఁదగియుండును- ఇట్లుశంఖస్మృతియందుఁజెప్పఁబడియున్నది- అన్నియుఁజేరివిభాగకాలములునాల్గువిధములుగనిరూపింపఁబడియె॥ ౧౧౨

విభాగకాలమును విభాగక్రమమును.

ఉద్ధారాంశములక్రమము.

మూ. { యదికుర్యాత్సమానంశాన్పత్న్యఃకార్యాస్సమాంశకాః।నద
త్తంస్త్రీధనంయాసాంభర్త్రావాశ్వశురేణవా॥ ౧౧౩॥* }

వ్యా ॥ పితురిచ్ఛయాద్విధావిభాగోదర్శితస్సమోవిషమశ్చతత్రసమవిభాగేవిశేషమాహ॥ యదీతి॥ యదాస్వేచ్ఛయాపితాసర్వాంత్సుతాంత్సమభాగినఃకరోతితదాపత్న్యశ్చపుత్రసమాంశభాజఃకర్తవ్యాః - యాసాంభ

త్నీనాంభర్త్రా శ్వశురేణవా స్త్రీధనందత్తం- దత్తేతుస్త్రీధనేర్ధాంశంవక్ష్యతిదత్తేత్వర్ధంప్రకల్పయేదితి-య దాతుశ్రేష్ఠభాగాదినా జ్యేష్ఠాదీన్విభజతి- తదాపత్న్యఃశ్రేష్ఠాదిభాగాన్నలభంతే - కింతూద్ధృతోద్ధారాత్సముదాయాత్సమానేవాంశాంల్లభంతేసోద్ధారంచ-యథాహాపస్తంబః-పారిణాహ్యంచగృహేలంకారోభార్యాయాఇతి॥

తా॥ తండ్రియొక్క యిష్టముచొప్పునఁ జేయఁదగిన రెండువిధములవిభాగములలో సమవిభాగమందుఁ జేయవలసినవిశేషముచెప్పఁబడుచున్నది ॥ తండ్రి కొడుకులకు సమభాగములు చేయునప్పుడు

తండ్రిచేయు సమవిభాగమునవిశేషము.

వవలనఁగాని తనతండ్రివలనఁగాని స్త్రీధనమునుబొందని తనభార్యలకు కొడుకులభాగములతో సమమైనభాగమీవలయును - స్త్రీధనమునుబొందియున్నపక్షమున నా స్త్రీధనముప్రకృతపు భాగముకంటె నెంతతక్కువయగుచున్నదో యంతద్రవ్యమీవలయునని వెనుకటి గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడును- పుత్రులకుద్ధారాంశమిచ్చినపక్షమందు దానివిడిచికడమద్రవ్యమందుఁ బుత్రసమాంశము భార్యకీవలయును ॥ అలంకారమును గృహమందుఁబాకాద్యుపయుక్తములగుపాత్రములును భార్యకుద్ధారాంశమని యాపస్తంబులు చెప్పియున్నారుగనుక నవి భార్యలకే చేరును. ౧౧౩

మూ. శక్తస్యానీహమానస్య కించిద్దత్త్వా పృథక్క్రియా॥౧౧౩౫॥

వ్యా॥ జ్యేష్ఠంవా శ్రేష్ఠభాగేన సర్వేవాస్యుస్సమాంశిన ఇతిపక్షద్వయేప్యపవాదమాహ॥ శక్తస్యేతి॥ స్వయమేవద్రవ్యార్జనసమర్థస్య పితృద్రవ్యమనీహమానస్యానిచ్ఛతో యత్కించిదసారమపి దత్త్వా పృథక్క్రియా విభాగఃకర్తవ్యఃపిత్రా- తత్పుత్రాదీనాం దాయజిఘృక్షా మాభూదితి॥ ౧౧౩౫

తా॥ పితృద్రవ్యమును గోరనివానివిషయమందువిశేషము జెప్పఁబడుచున్నది ॥ ద్రవ్యమార్జింపసమర్థుఁడై పితృద్రవ్యమును గోరకున్నకొడుకున కేదైనఁగొంచెమిచ్చి వేఱుపఱుపవలయును- కొంచెమిచ్చి వేఱుపఱుచుటయ తనికొడుకు మొదలగువారుపిమ్మట నవిభక్తులమని వ్యవహారము తేకుండుటకని తెలియవచ్చుచున్నది॥ ౧౧౩౫

పితృద్రవ్యమును గోరనివానికిఁగొంచెమైననిచ్చి విభాగముచేయవలయు.

మూ. న్యూనాధికవిభక్తానాం ధర్మ్యః పితృకృతస్స్మృతః॥౧౧౪॥

వ్యా॥ జ్యేష్ఠంవా శ్రేష్ఠభాగేనేతిన్యూనాధికవిభాగో దర్శితస్తత్ర శాస్త్రోక్తోద్ధారాదివిషమవిభాగవ్యతిరేకేణాన్యథా విషమవిభాగనిషేధార్థమాహ॥ న్యూనేతి॥ న్యూనాధికవిభాగేన విభక్తానాం పుత్రాణామసౌ న్యూనాధికవిభాగో యదిధర్మ్యః శాస్త్రోక్తో భవతి- తదాసౌ పితృకృతఃకృతపవననివర్తత ఇతిమన్వాదిభిస్స్మృతః - అన్యథాతు పితృకృతోపినివర్తత ఇత్యభిప్రాయః- యథాహ నారదః- వ్యాధితఃకుపితశ్చైవవిషయాసక్తమానసః॥ అన్యథాశాస్త్రకారీచనవిభాగేపితా ప్రభురితి॥ ౧౧౪

తా॥ తండ్రియైనను శాస్త్రమునఁ జెప్పినచొప్పున విషమవిభాగము చేయవచ్చును గాని శాస్త్రవిరుద్ధముగా చేయఁగూడదని చెప్పుచున్నాఁడు॥ తండ్రిచేఁ జేయఁబడినవిషమవిభాగము శాస్త్రసమ్మతమైనపక్షమందు దానికిఁబుత్రులు తిరుగఁబడఁగూడదు - శాస్త్రసమ్మతముగానిపక్షమందుఁ దిరిగివిభాగము చేసికొనవచ్చునని యభిప్రాయము వ్యాధిగలిగినట్టియుకోపాయత్తుఁడైనట్టియు విషయాసక్తచిత్తుఁడైనట్టియు శాస్త్రమునకు వేఱుగాఁ జేయునట్టియుఁదండ్రి విభాగము చేయుటయందు స్వతంత్రుఁడు కాఁడని నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౧౪

తండ్రిచేసినవిషమవిభాగము శాస్త్రీయముకాని పక్షమందుచెల్లదు.

మూ. విభజేరన్సుతాఃపిత్రోరూర్ధ్వంరిక్థమృణంసమమ్॥౧౧౪౫॥

వ్యా॥ ఇదానీంవిభాగస్యకాలాంతరంకర్త్రంతరంప్రకారనియమంచాహ॥ విభజేరన్నితి॥ పిత్రోర్మాతాపిత్రోరూర్ధ్వం ప్రయాణాదితికాలోదర్శితః - సుతా ఇతికర్తారో దర్శితాస్సమమితి ప్రకారనియమః సమమేవరిక్థమృణంచవిభజేరన్॥ ననూర్ధ్వంపితుశ్చమాతుశ్చేత్యుపక్రమ్య- జ్యేష్ఠఏవతుగృహ్ణీయాత్పిత్ర్యంధనమశేషతః । శేషాస్తముపజీవేయుర్యథైవపితరంతథేత్యుక్త్వా- జ్యేష్ఠస్యవింశఉద్ధారస్సర్వద్రవ్యాచ్చయద్వరం । తతోర్ధంమధ్యమస్యస్యాత్తురీయంతుయవీయసఇతిసర్వస్మాద్ద్రవ్యసముదాయాద్వింశతితమోభాగస్సర్వద్రవ్యేభ్యశ్చ యచ్ఛ్రే

ష్ఠంతజ్జ్యేష్ఠాయదాతవ్యం- తదర్ధంచత్వారింశత్తమోభాగోమధ్యమంచద్రవ్యంమధ్యమాయదాతవ్యం - తురీయమశీతితమోభాగోహీనద్రవ్యంచకనిష్ఠాయదాతవ్యమితి - మాతాపిత్రోరూర్ధ్వంవిభజతాముద్ధారభాగోమనునాదర్శితః- తథా- ఉద్ధారేనుద్ధృతేత్వేషామియంస్యాదంశకల్పనా। ఏకాధికంహరేజ్జ్యేష్ఠఃపుత్రోధ్యర్ధంతతోనుజః॥ అంశమంశంయవీయాంసఇతిధర్మోవ్యవస్థితఇతిజ్యేష్ఠస్యద్వౌభాగౌ తదనంతరజాతస్యసార్ధఏకోభాగస్తతోనుజానామేకైకోభాగఇత్యుద్ధారవ్యతిరేకేణాపి విషమో విభాగో దర్శితః పిత్రోరూర్ధ్వంవిభజతాం - జీవద్విభాగే చస్వయమేవవిషమోభాగోదర్శితః- జ్యేష్ఠంవాశ్రేష్ఠభాగేనేతి- అతస్సర్వస్మిన్నపికాలేవిషమోవిభాగోస్తీతికథంసమమేవవిభజేరన్నితినియమ్యతే- అత్రోచ్యతే-సత్యం - సర్వత్రత్వయంవిషమోవిభాగశ్శాస్త్రదృష్టస్తథాపిలోకవిద్విష్టత్వాన్నానుష్ఠేయః-అస్వర్గ్యంలోకవిద్విష్టంధర్మ్యమప్యాచరేన్నత్వితినిషేధాత్ -యథా-మహోక్షంవామహాజంవాశ్రోత్రియాయోపకల్పయేదితివిధానేపిలోకవిద్విష్టత్వాన్నానుష్ఠానం - యథావామైత్రావరుణీం గాంవశామనుబంధ్యామాలభేతేతిగవాలంభనవిధానేపిలోకవిద్విష్టత్వాదననుష్ఠానం - ఉక్తంచ- యథానియోగధర్మోనోనానుబంధ్యావధోపివా। తథోద్ధారవిభాగోపినైవసంప్రతివర్తతఇతి- ఆపస్తంబోపి జీవన్పుత్రేభ్యోదాయంవిభజేత్సమమితిస్వమతముక్త్వా జ్యేష్ఠోదాయాదఇత్యేకఇతికృత్స్నధనగ్రహణంజ్యేష్ఠస్యైకీయమతేనోపన్యస్యదేశవిశేషేసువర్ణంకృష్ణాగావఃకృష్ణంభౌమంజ్యేష్ఠస్యరథఃపితుఃపారిభాండంచగృహేలంకారోభార్యాయాః జ్ఞాతిధనంచేత్యేకఇత్యైకీయమతేనైవోద్ధారవిభాగందర్శయిత్వాతచ్ఛాస్త్రవిప్రతిషిద్ధమితినిరాకృతవాన్ - తంచశాస్త్రవిప్రతిషేధంస్వయమేవదర్శయతిస్మ - మనుఃపుత్రేభ్యోదాయం వ్యభజదిత్యవిశేషేణశ్రూయతఇతి - పునశ్చవిపరీతశ్రుతిందర్శయిత్వా- తస్మాజ్జ్యేష్ఠంపుత్రంధనేననిరవసాయయంతీత్యేకవచ్ఛ్రూయతఇతిపునస్తస్యావిధిత్వందర్శితవాన్- నిత్యానువాదమవిధిమాహున్యాయవిదఇతిక్వాచిత్కఃపాఠః- తస్మాద్విషమోవిభాగశ్శాస్త్రదృష్టోపిలోకవిరోధాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చనానుష్ఠేయఇతిసమమేవవిభజేరన్నితినియమ్యతే॥ ౧౨౪

తల్లి దండ్రులుగతించిన పిమ్మటఁగొడుకులు సమముగా విభాగించుకోవలయును.

తా॥ తల్లిదండ్రులకుఁబిమ్మటఁగొడుకులువిభజించుకొనవలసినక్రమము॥ తల్లిదండ్రులుగతించినపిమ్మటఁగొడుకులుద్రవ్యమునుసమముగాభాగించుకొనియప్పునుసమముగఁదీర్చవలయును॥టీక-మనుస్మృతియందు జ్యేష్ఠుఁడేపితృధనమునుదీసుకొనవలయు- కడమవారు జ్యేష్ఠుననుసరించియుండవలయుననిచెప్పితరువాత జ్యేష్ఠునకిరువదవపాలును అన్నిటికంటెశ్రేష్ఠద్రవ్యమునుమధ్యమునకునలువదవపాలును మధ్యమద్రవ్యమును గనిష్ఠునకెనుబదవపాలును హీనద్రవ్యము నుద్ధారాంశమీవలయుననియు నట్లుద్ధారాంశము చేయనిపక్షమునజ్యేష్ఠుఁడు రెండుపాళ్లును రెండవవాఁడొకటిన్నరపాలును కడమవారొక్కొకపాలును గ్రహింపవలయుననియుఁజెప్పియుండుటచేతఁదల్లిదండ్రులకుఁబిమ్మటఁగూడ నుద్ధారాంశముగలదనియును - అదిలేకున్ననువిషమవిభాగముగలదనియునర్థమగుచున్నది - తండ్రిజీవించియుండునపుడువిషమవిభాగముకలదనియీగ్రంథమందేచెప్పఁబడియున్నది- ఇట్లుండఁగాసమముగానేవిభజించుకోవలయుననియెట్లుచెప్పవచ్చుననిపూర్వపక్షమురాఁగాసిద్ధాంతము- శాస్త్రసమ్మతమైనను లోకవిరుద్ధముగనుకవిషమవిభాగము జేయఁగూడదు- లోకవిరుద్ధమైనదిశాస్త్రసమ్మతమైనను దానినాచరింపఁగూడదనినిషేధమున్నది - ఏప్రకారముగో మేధము చేయఁదగుననిశ్రుతియుండినను లోకవిరుద్ధమనిదానినిప్పుడాచరించుటలేదోయాప్రకారమేయిప్పుడుద్ధారవిభాగంబును లేదు - అట్లుస్మృతివచనమున్నది- ఆపస్తంబులును తండ్రిజీవించియుండునపుడుపుత్రులకుసమముగాదాయమువిభజింపవలయుననిస్వమతమునుజెప్పిధనమంతయుజ్యేష్ఠునకనియుఁగొందఱిమతముగాఁజెప్పి దేశభేదమందు సువర్ణమును కృష్ణగోవులును కృష్ణభూమిలును దండ్రిరథమును జ్యేష్ఠునకనియును గృహోపకరణములును భూషణాదులును భార్యకనియు జ్ఞాతిధనము జ్యేష్ఠునకనియును గొందఱుచెప్పుచున్నారనియుద్ధారాంశమును జెప్పుటకొందఱిమతముగానే చెప్పిఅదిశాస్త్రసమ్మతముగాదు- శ్రుతియందుమనువుపుత్రులకుదాయమును బంచియిచ్చెననిసామాన్యముగావినఁబడుచున్నది తద్విరుద్ధముగనొకచోట మాత్రము జ్యేష్ఠపుత్రుని ధనముచేతఁదృప్తునిఁజేయుచున్నారనియున్నది- అయినను నిత్యానువాదము విధికాదనిన్యా

యవేత్తలు చెప్పరు గనుక నది విధిగాదని తెలియఁజేసియున్నారు- కాఁబట్టి విషమవిభాగము శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడి నను లోకమునకును శ్రుతికిని విరుద్ధముగానున్నది గనుక నదికూడను సమవిభాగమే చేయవలయునని యాజ్ఞవల్క్యయోగిచే నియమింపఁబడియె॥ ౧౧౪

మూ॥ మాతుర్దుహితరశ్శేషమృణాత్ ॥౧౧౫॥

వ్యా॥ మాతాపిత్రోర్ధనం సుతా విభజేరన్నిత్యుక్తం తత్ర మాతృధనే పవాదమాహ॥ మాతురితి॥ మాతుర్ధనం దుహితరో విభజేరన్ - ఋణాచ్ఛేషం మాతృకృతఋణాపకరణావశిష్టమతశ్చర్ణసమం న్యూనం వా మాతృధనం సుతా విభజేరన్నిత్యస్య విషయః- ఏతదుక్తం భవతి-మాతృకృతర్ణం పుత్రైరేవాపాకరణీయం న దుహితృభిః-ఋణావశిష్టం తద్ధనం దుహితరో గృహ్ణీయురితి-యుక్తం చైతత్ -పుమాన్పుంసోధికే శుక్రే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియా ఇతి - స్త్ర్యవయవాహం దుహితృషు బాహుళ్యాత్ స్త్రీధనం దుహితృగామి - పితృధనం పుత్రగామి పిత్రవయవానాం పుత్రేషు బాహుళ్యాదితి- తత్ర చ గౌతమేన విశేషో దర్శితః - స్త్రీధనం దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి - అస్యార్థః - ప్రత్తాఽప్రత్తాసమవాయే అప్రత్తానామేవ స్త్రీధనం ప్రత్తాసు చ ప్రతిష్ఠితాఽప్రతిష్ఠితాసమవాయే అప్రతిష్ఠితానామేవేతి-ప్రతిష్ఠితానిర్ధనాః॥ ౧౧౫

తల్లి ధనము కూఁతుర్లకుఁ జేరును.

తా॥ తల్లిదండ్రుల ధనమును గొడుకులు పంచుకొనవలయునని చెప్పఁబడెను - అందుఁ దల్లిధనమునుగూర్చి విశేషమిచ్చటఁ జెప్పఁబడుచున్నది॥ తల్లి ధనము తల్లి చేసిన యప్పు దీరఁగా మిగులునంతయున్న పక్షమందు దానిఁ గొమార్తెలు పంచుకోవలయును- ఋణమునకు సరిగానున్నను దక్కువపడినను ఆ ద్రవ్యమును పుత్రులు దీసుకొని యా యప్పును వారే తీర్చవలయును- ద్రవ్యము లేక యప్పున్న పక్షమందా యప్పును పుత్రులే తీర్చవలయునని యేర్పడుచున్నది-పురుషాంశమధికమగుటచేతఁ బురుషులును స్త్ర్యంశమధికమగుటచేత స్త్రీలును పుట్టుదురని యున్నది గనుకఁ దండ్రి యొక్క ధనమును గొడుకులును తల్లి ధనమును గూఁతుళ్లును గ్రహింపవలయునని చెప్పుట యుక్తముగానే యున్నది॥ మాతృధనవిషయమందు గౌతములు చెప్పిన విశేషము- తల్లి యొక్క ధనముఁ గొమార్తెలలోఁ బెండ్లి కానివారు గ్రహింపవలయును- అందఱుకుఁ బెండ్లియైయున్న పక్షమందందు ధనము లేనివారు గ్రహింపవలయును॥ ౧౧౫

మూ॥ తాభ్య ఋతేన్వయః॥౧౧౬॥

వ్యా॥ దుహిత్రభావే మాతృధనమృణావశిష్టం కో గృహ్ణీయాదిత్యత ఆహ॥ తాభ్య ఇతి॥ తాభ్యో దుహితృభ్యో వినా దుహితౄణామభావేఽన్వయః పుత్రాదిర్గృహ్ణీయాత్ - ఏతచ్చ విభజేరన్ సుతాః పిత్రోరూర్ధ్వమిత్యనేనైవ సిద్ధమపి స్పష్టార్థముక్తం॥ ౧౧౬

కూఁతుళ్లు లేని పక్షమందు తల్లి ధనము పుత్రాదులకుఁ జేరును.

తా॥ కూఁతుళ్లు లేని పక్షమందుఁ దల్లి ధనమును గొడుకు మొదలగు వంశము వారు గ్రహింపవలయును - ఇది తల్లిదండ్రులకుఁ బిమ్మటఁ బుత్రులు ధనఋణములను సమముగఁ బంచుకొనవలయుననుటచేతనే సిద్ధమైనను స్పష్టమగుటకై మరలఁ జెప్పఁబడెను॥

మూ॥ పితృద్రవ్యావిరోధేన యదన్యత్స్వయమార్జితం। మైత్రమౌద్వాహికం చైవ
దాయాదానాం న తద్భవేత్ ॥ క్రమాదభ్యాగతం ద్రవ్యం హృతమభ్యుద్ధరేత్తు
యః। దాయాదేభ్యో న తద్దద్యాద్విద్యయా లబ్ధమేవ చ॥౧౧౭॥..........

వ్యా॥ అవిభాజ్యమాహ॥ పితృద్రవ్యావిరోధేనేతి॥ మాతాపిత్రోర్ద్రవ్యావినాశేన యత్స్వయమార్జితం మైత్రం మిత్రసకాశాద్యల్లబ్ధం ఔద్వాహికం వివాహాల్లబ్ధం దాయాదానాం భ్రాతౄణాం న తద్భవేత్ - క్రమాత్పితృక్రమాయాతం యత్కించిద్ద్రవ్యమన్యైరపహృతమసామర్థ్యాదినా పిత్రాదిభిరనుద్ధృతం యః పుత్రాణాం మధ్యే ఇతరాభ్యనుజ్ఞయోద్ధరతి తద్దాయాదేభ్యో భ్రాత్రాదిభ్యో న దద్యాత్ ఉద్ధర్తైవ గృహ్ణీయాత్ - తత్ర క్షేత్రే తు తురీయాంశముద్ధర్తా లభతే- శేషం తు సర్వేషాం సమమేవ- యథాహ శంఖః - పూర్వనష్టాం తు యో భూమిమేకశ్చేదుద్ధరేత్ క్రమాత్ । యథాభాగం లభంతేన్యే దత్త్వాంశం తు తురీయకమితి- క్రమాదభ్యాగతామితి శేషః - తథా విద్యయా వే

దాధ్యయనేనాధ్యాపనేన వేదార్థవ్యాఖ్యానేనవా యల్లబ్ధం తదపిదాయాదేభ్యో నదద్యాదార్జకఏవగృహ్ణీయాత్ - అత్ర చపితృద్రవ్యావిరోధేనయదన్యత్స్వయపార్జితమితిసర్వశేషః-అతశ్చపితృద్రవ్యావిరోధేనయన్మైత్రం పితృద్రవ్యావిరోధేనయదౌద్వాహికంపితృద్రవ్యావిరోధేనయత్క్రమాయాతముద్ధృతంపితృద్రవ్యావిరోధేనవిద్యయాయల్లబ్ధమితిప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే-తథాచ-పితృద్రవ్యవిరోధేనప్రత్యుపకారేణ యన్మైత్రం - ఆసురోద్రవిణాదానాదిత్యుక్తత్వాదాసురాదివివాహేషు పితృద్రవ్యవ్యయేనయదౌద్వాహికంలబ్ధం - తథాపితృద్రవ్యవ్యయేన యత్క్రమాయాముద్ధృతం - తథాపితృద్రవ్యవ్యయేనలబ్ధయావిద్యయాయల్లబ్ధం - తత్సర్వంసర్వైర్భ్రాతృభిఃపిత్రాచవిభజనీయం- తథా- పితృద్రవ్యావిరోధేనేత్యస్యసర్వశేషత్వాదేవ పితృద్రవ్యావిరోధేనప్రతిగ్రహలబ్ధమపివిభజనీయం - అస్యచసర్వశేషత్వాభావే మైత్రమౌద్వాహికమిత్యాదినారబ్ధవ్యం - అథ పితృద్రవ్యవిరోధేనాపియన్మైత్రాదిలబ్ధంతస్యావిభాజ్యత్వాయమైత్రాదివచనమర్థవదిత్యుచ్యతే - తథాసతి సమయాచారవిరోధః- విద్యాలబ్ధేనారదవచనవిరోధశ్చ - కుటుంబంబిభృయాద్భ్రాతుర్యోవిద్యామధిగచ్ఛతః। భాగంవిద్యాధనాత్తస్మాత్సలభేతాశ్రుతోపిసన్నితి- తథావిద్యాధనస్యావిభాజ్యస్యలక్షణముక్తంకాత్యాయనేన - పరభక్తోపయోగేనవిద్యాప్రాప్తాన్యతస్తుయా। తయాలబ్ధంధనంయత్తువిద్యాప్రాప్తంతదుచ్యతఇతి - తథాపితృద్రవ్యావిరోధేనేత్యస్యభిన్నవాక్యత్వేప్రతిగ్రహలబ్ధస్యావిభాజ్యత్వమాచారవిరుద్ధమాపద్యేత- ఏతదేవస్పష్టీకృతంమనునా- అనుపఘ్నన్పితృద్రవ్యం శ్రమేణయదుపార్జయేత్ ।దాయాదేభ్యోనతద్దద్యాద్విద్యయాలబ్ధమేవచేతి - శ్రమేణసేవాయుద్ధాదినా - ననుపితృద్రవ్యావిరోధేన యన్మైత్రాదిలబ్ధంతదవిభాజ్యమితినవక్తవ్యం-విభాగప్రాప్త్యభావాత్ - యద్యేనలబ్ధంతత్తస్యైవనాన్యస్యేతిప్రసిద్ధతరం-ప్రాప్తిపూర్వకశ్చప్రతిషేధః- అత్రకశ్చిదిత్థంప్రాప్తిమాహ- యత్కించిత్పితరి ప్రేతే ధనంజ్యేష్ఠోధిగచ్ఛతి । భాగోయవీయసాంతత్ర యదివిద్యానుపాలినఇతిజ్యేష్ఠోవామధ్యమోవాపితరిప్రేతేఽప్రేతే వాయవీయసాంవర్షీయసాంచేతివ్యాఖ్యానేనపితరిసత్యసతిచమైత్రాదీనాం విభాజ్యత్వంప్రాప్తంప్రతిషిధ్యతఇతితదసత్ - నహ్యత్రప్రాప్తస్యప్రతిషేధః - కింతుసిద్ధస్యైవానువాదోయం - లోకసిద్ధస్యైవానువాదకాని ప్రాయేణాస్మిన్ప్రకరణేవచనాని- అథవా-సమవేతైస్తుయత్ప్రాప్తంసర్వేతత్రసమాంశినఇతిప్రాప్తస్యాపవాదఇతిసంతుష్యతుభవాన్ - అతశ్చయత్కించిత్పితరిప్రేతఇత్యస్మిన్వచనే జ్యేష్ఠాదిపదావివక్షయా ప్రాప్తిరితివ్యామోహమాత్రం- అతోమైత్రాదివచనైఃపితుఃప్రాగూర్ధ్వంవావిభాజ్యత్వేనోక్తస్యయత్కించిత్పితరిప్రేతఇత్యపవాదఇతివ్యాఖ్యేయం॥తథాఽన్యదప్యవిభాజ్యముక్తంమనునా-వస్త్రంపత్రమలంకారంకృతాన్నముదకంస్త్రియః। యోగక్షేమంప్రచారంచనవిభాజ్యంప్రచక్షతఇతి- ధృతానామేవవస్త్రాణామవిభాజ్యత్వంయద్యేనధృతంతత్తస్యైవేతి- పితృధృతానితుపితురూర్ధ్వంవిభజతాంశ్రాద్ధభోక్త్రేదాతవ్యాని - యథాహబృహస్పతిః - వస్త్రాలంకారశయ్యాదిపితుర్యద్వాహనాదికం। గంధమాల్యైస్సమభ్యర్చ్యశ్రాద్ధభోక్త్రేతదర్పయేదితి - అభినవానితువస్త్రాణివిభాజ్యాన్యేవ- పత్రంవాహనమశ్వశిబికాది- తదపియద్యేనారూఢంతత్తస్యైవ- పిత్ర్యంవస్త్రవదేవ- అశ్వాదీనాం బహుత్వేతుతద్విక్రయోపజీవినాంవిభాజ్యత్వమేవ- వైషమ్యేణావిభాజ్యత్వేజ్యేష్ఠస్య-అజావికంచైకశఫంనజాతు విషమంభవేత్ ।అజావికంచైకశఫంజ్యేష్ఠస్యైవవిధీయతఇతిమనుస్మరణాత్ - అలంకారోపియోయేనధృతస్సతస్యైవ- అధృతస్సాధారణోవిభాజ్యఏవ - పత్యౌజీవతియస్స్త్రీభిరలంకారోధృతోభవేత్ । నతంభజేరన్దాయాదా భజమానాఃపతంతితఇత్యలంకారోధృతోభవేదితివిశేషోపాదానాదధృతానాంవిభాజ్యత్వంగమ్యతే -కృతాన్నంతండులమోదకాదితదప్యవిభాజ్యంయథాసంభవంభోక్తవ్యం - ఉదకముదకాధారో వాపీకూపాదిస్తచ్చ విషమం మూల్యాదిద్వారేణనవిభాజ్యంపర్యాయేణోపభోక్తవ్యం - స్త్రియశ్చ దాస్యోవిషమాః నమూల్యద్వారేణ - పర్యాయేణ కర్మకారయితవ్యాః- అవరుద్ధాస్తుపిత్రాస్వైరిణ్యాద్యాస్సమాఅపిపుత్రైర్నవిభాజ్యాః - స్త్రీషుచసంభుక్తాస్వవిభాగఇతిగౌతమస్మరణాత్ - యోగశ్చక్షేమశ్చయోగక్షేమం - యోగశబ్దేనాలబ్ధలాభకారణం - శ్రౌతస్మార్తాగ్నిసాధ్యమిష్టంకర్మలక్ష్యతే - క్షేమశబ్దేనలబ్ధపరిరక్షణహేతుభూతం బహిర్వేదిదాన తటాకారామనిర్మాణాది పూర్తంకర్మలక్ష్యతే- తదుభయంపైతృకమపిపితృద్రవ్యవిరోధార్జితమప్యవిభాజ్యం- యథాహలౌగాక్షిః- క్షే

మంపూర్తం యోగమిష్టమిత్యాహుస్తత్త్వదర్శినః। అవిభాజ్యే చ తే ప్రోక్తే శయనాసనమేవ చేతి - యోగక్షేమశబ్దేన యోగక్షేమకారిణో రాజమంత్రిపురోహితాదయ ఉచ్యంత ఇతి కేచిత్ - ఛత్రచామరశస్త్రోపానత్ప్రభృతయ ఇత్యన్యే - ప్రచారో గృహారామాదిప్రవేశనిర్గమమార్గః సోప్యవిభాజ్యః - యత్తూశనసా క్షేత్రస్యావిభాజ్యత్వముక్తం - అవిభాజ్యం సగోత్రాణామాసహస్రకులాదపి। యాజ్యం క్షేత్రం చ పత్రం చ కృతాన్నముదకం స్త్రియః ఇతి - తద్బ్రాహ్మణోత్పన్నక్షత్రియాదిపుత్రవిషయం - న ప్రతిగ్రహభూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ వై। యద్యప్యేషాం పితా దద్యాన్మృతే విప్రాసుతో హరేదితి స్మరణాత్ - యాజ్యం యాజనలబ్ధం - పితృప్రసాదలబ్ధస్యావిభాజ్యత్వం నతు క్షే యథాతిక్రమార్జితస్యావిభాజ్యత్వమనంతరమేవ నిరాసి - పితృద్రవ్యావిరోధేన యదార్జితం తద్విభజనీయమిత్యస్తి తం - తతార్జకస్య భాగద్వయం వసిష్ఠవచనాత్ - యేన చైషాం స్వయముపార్జితం స్యాత్స ద్వ్యంశమేవ లభేతే తా॥

విభాగించుకోఁగూడని ద్రవ్యములఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥ తల్లిదండ్రులద్రవ్యము సెలవులేకన్నే [illegible] లనవచ్చినద్రవ్యమును - వివాహకాలమందు మామ మొదలగువారలచే నొసఁగఁబడినద్రవ్యమును పితృక్రమాయాతమైనదై నపరులచే నాక్రమింపఁబడి తండ్రి మొదలగు వారు సాధించుకొనఁజాలక వదిలిపెట్టియుండఁగా దాని వారియనుమతిచేత సాధించుకొన్నపక్షమందట్టిద్రవ్యమును - విద్యచెప్పుట గ్రంథము చేయుట మొదలగు విధముల విద్యామూలముగా సంపాదించినద్రవ్యమును సంపాదించినవాఁడు - తండ్రి సహోదరులు మొదలగువారికిఁ బంచియియ్యనక్కఱలేదు - పితృక్రమాయాతమై యన్యాక్రాంతమైనభూమినుద్ధరించినపక్షమం దాభూమియందు నాలవపాలాయుద్ధరించినవానికి హెచ్చుగా నిచ్చి తక్కినదానిని తనితోఁగూడనందఱు సమముగాఁ బంచుకోవలయును - ఇట్లు శంఖస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ పరులయన్నము భుజించి పరులవలనఁ జదివినవిద్యచేఁ బొందినద్రవ్యము విద్యాలబ్ధమను కాత్యాయనవచనముచేతను - విద్యను జదువుచున్న భ్రాతయొక్క కుటుంబమును భరించిన సహోదరుఁడు చదువరిగాకున్నను అతనివిద్యాధనమునందు భాగమును బొందుననునారదవచనముచేతను - పితృద్రవ్యసహాయముండి చదివినవిద్యచేతఁ బొందఁబడినద్రవ్యము విభజించుకోఁదగినదనియర్థమగుచున్నది - పితృద్రవ్యవ్యయములేక మిత్రాదులవల్ల వచ్చినద్రవ్యము విభాగార్హము గాదని చెప్పుటవలన పితృద్రవ్యవ్యయముచేత మిత్రునివల్ల వచ్చినద్రవ్యమును - పితృద్రవ్యమునోలిగా నిచ్చి జరిగించుకొన్న ఆసురాదివివాహమందు శ్వశురాదులవల్ల వచ్చినద్రవ్యమును - పితృద్రవ్యవ్యయముచేసి అన్యాపహృతమైన పితృక్రమాయాతద్రవ్యమును సాధించెనేని అట్టిద్రవ్యమును పితృద్రవ్యవ్యయముచేత ప్రాప్తమైనవిద్యవల్ల సంపాదించినద్రవ్యమును - వీటిని - భ్రాతలందఱును తండ్రియుఁగూడి పంచుకొనవలయుననియర్థమవుచున్నది॥ ఇదియునుగాక మనువచనమందు పితృద్రవ్యవిరోధములేక రాజసేవాయుద్ధాదులచే శ్రమపడి సంపాదించినద్రవ్యము విభాగార్హము గాదని చెప్పియుండుటవలన పితృద్రవ్యవ్యయములేకున్నను ప్రతిగ్రహాదులవల్ల అనాయాసముగా వచ్చినద్రవ్యము విభజించుకొనఁదగినదే యనియర్థమగుచున్నది॥ మనుస్మృతియందు మఱికొన్ని యవిభాజ్యములు చెప్పఁబడియున్నవి కాఁబట్టి యవియునిచట వివరింపఁబడుచున్నవి॥ ధరించుకొన్న వస్త్రములు ఎక్కుచున్న వాహనములనఁగా గుఱ్ఱము పాలకీ మొదలయినవి - ధరింపఁబడుచున్న భూషణములును - ఇవి యెవరివి వారేయుంచుకోవలయును గాని విభజించుకొనఁగూడదు - తండ్రివైనపక్షమందు తచ్ఛ్రాద్ధమందు నిమంత్రితబ్రాహ్మణునకీవలయును - ఇట్లు బృహస్పతిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - ధరింపఁబడుచున్నవిగాక క్రొత్తవస్త్రములుగాని దాపుడు సొమ్ములుగాని యున్నపక్షమందవి విభాగింపఁదగినవి - వాహనములవ్యాపారము చేజీవించువారికశ్వాదులొకరికి మెండుగానున్నపక్షమందు వానిని విభజించుకోవచ్చును - సాలికి సరిపడక మిగిలిన గుఱ్ఱము మేక గొఱ్ఱె మొదలైనవి జ్యేష్ఠునకుఁ జేరవలసినవి - ఇట్లు మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది - వండినవంటకమును భుజింపవలయుఁగాని విభాగించుకొనఁగూడదు - పంచుకొనుటకనుకూలింపని బావి మొదలగు జలాధారములను వంతులబడియనుభవింపవలయును గాని క్రయమునిర్ణయించి విభజించుకోఁగూడదు - పంచుకోఁగూడకయున్న విషమసంఖ్యగలదాసికలచేత వంతులప్రకారము పరిచర్య చేయించుకోవలయును గాని క్రయమేర్పరచి పంచుకొనఁగూడదు - తండ్రి భోగించుటకుఁ గాఁ దెచ్చియుంచుకొన్న స్త్రీలను బుత్రులు పంచుకోఁగూడదు - ఇట్లు గౌతముఁడు

చెప్పియున్నారు (పొందఁబడని శ్రేయస్సును బొందుటకు హేతుభూతమయిన యజ్ఞకర్మ యోగమనంబడును - పొందఁబడినదానిఁగాపాడుకొనుటకు హేతుభూతమైన దాన తటాకవనప్రతిష్ఠాదికర్మలు క్షేమమనంబడును) ఇట్టి యోగక్షేమములు పితార్జితములైనవైనను పితృద్రవ్యవ్యయము చేసి యన్నదమ్ములలో నొకనిచే సంపాదింపఁబడినవైనను విభజించుకోఁదగినవి కావు - ఇట్లు యోగక్షేమశబ్దముల కర్థము వివరించి యోగక్షేమములును శయనాసనములును విభాగార్హములు గావని లౌగాక్షి చెప్పియున్నాఁడు॥ యోగక్షేమశబ్దములకు యోగక్షేమకారులగు రాజమంత్రిపురోహితాదుల కర్థమని కొందఱును. ఛత్రచామరశస్త్రపాదుకాదుల కర్థమని కొందఱును చెప్పుదురు - ఇల్లు తోఁట మొదలగువానికిఁగల ద్వారమును బంచుకొనఁగూడదు॥ క్షేత్రమును విభజింపఁగూడదను నౌశనసవచనమునకు ప్రతిగ్రహభూమిని క్షత్రియాదిసుతులకీఁగూడదనుస్మృతిననుసరించి బ్రాహ్మణుఁడు క్షత్రియాదిస్త్రీలయందుఁ గలిగిన తనకొడుకులకు ప్రతిగ్రహభూమిని బంచియీఁగూడదని యర్థము చేయవలయును - పితృప్రసాదలబ్ధము విభాగార్హము గాదని యుత్తరగ్రంథమందుఁ జెప్పఁబడును - నియమము నతిక్రమించి యార్జింపఁబడినదైనను విభజించుకోఁదగునని పూర్వమే చెప్పఁబడియున్నది॥ పితృద్రవ్యవ్యయము చేత మిత్రాదులవల్ల వచ్చిన ద్రవ్యములు విభాగింపఁదగినవని యభిప్రాయం బేర్పడెను గదా - అట్టి ద్రవ్యమును విభజించుకొనునపు డార్జకునకు రెండుభాగము లీవలయును - ఇట్లు వసిష్ఠులచేఁ జెప్పఁబడెను.

మూ. సామాన్యార్థసముత్థానే విభాగస్తు సమస్స్మృతః॥ ౧౧౬॥

వ్యా॥ అస్యాపవాదమాహ॥ సామాన్యేతి॥ అవిభక్తానాం భ్రాతౄణాం సామాన్యస్యార్థస్య వాణిజ్యాదినా సముత్థానే సమ్యగ్వర్ధనే కేనచిత్కృతే సమ ఏవ విభాగో నార్జయితురంశద్వయం॥ ౧౧౬

సముదాయద్రవ్యమునొకఁడు వృద్ధిచేసిననందఱు సమభాగులగుదురు.

తా॥ ఆర్జకునకు రెండుభాగము లీవలయునన్నదానికపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ అవిభక్తులగు నన్నదమ్ములలో నొకఁడు సముదాయద్రవ్యమును వర్తకము మొదలగువ్యాపారములచేత వృద్ధినొందించినపక్షమందు దానినందఱు సరిగానే పంచుకొనవలయును గాని సంపాదకుండు రెండుపాళ్లు దీసుకొనఁగూడదు॥ ౧౧౬

మూ. అనేకపితృకాణాంతు పితృతో భాగకల్పనా॥ ౧౧౭॥

వ్యా॥ పితృద్రవ్యేషు పుత్రాణాం విభాగో దర్శితః ఇదానీం పైతామహే పౌత్రాణాం విభాగే విశేషమాహ॥ అనేకేతి॥ యద్యపి పైతామహే ద్రవ్యే పౌత్రాణాం జన్మనా స్వత్వం పుత్రైరవిశిష్టం తథాపి తేషాం పితృద్వారేణైవ పైతామహద్రవ్యవిభాగకల్పనా - న స్వస్వాపేక్షయా - ఏతదుక్తం భవతి - యదా అవిభక్తా భ్రాతరః పుత్రానుత్పాద్య దివంగతాస్తత్రైకస్య ద్వౌ పుత్రావన్యస్య త్రయోఽపరస్య చత్వార ఇతి - పుత్రాణాం వైషమ్యే తత్ర ద్వావేకం స్వపిత్ర్యంశం లభేతే అన్యే త్రయోఽప్యేకమంశం పిత్ర్యం చత్వారోఽప్యేకమేవాంశం పిత్ర్యం లభంత ఇతి - తథా కేషుచిత్పుత్రేషు ధ్రియమాణేషు కేషుచిత్పుత్రానుత్పాద్య వినష్టేష్వప్యయమేవ న్యాయః - ధ్రియమాణాస్స్వాంశాల్లభంతే వినష్టానామపి పుత్రాః పిత్ర్యానేవాంశాల్లభంత ఇతి వాచనికీ వ్యవస్థా॥ ౧౧౭

తా॥ పితామహద్రవ్యమును పౌత్రులు పంచుకొనవలసినప్పటి విశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ పితామహద్రవ్యమును పౌత్రులు పంచుకొనునపుడు తమతండ్రుల భాగముల ప్రకారమే పంచుకొనవలయును - అనఁగా అన్నదమ్ములు విభాగము చేసుకొనక గతించినపక్షమందు వారిలో నొకనికొక్క కొడుకును. మఱియొకనికిద్దఱు కొడుకులును. ఇంకొకనికి ముగ్గురు కొడుకులును ఇట్లెందఱు కొడుకులుండినను - వారు తమతమ తండ్రి యొక్క యొక భాగమునే పొందుదురుగాని తమసంఖ్యకు సరియైన భాగములఁ బొందఁజాలరు॥ అన్నదమ్ములలో కొందఱు జీవద్దశయందుండి కొందఱు మృతులైనపక్షమందు - జీవించియుండువారును - గతించినవారి పుత్రులును జేరి పంచుకొనునపుడు జీవించియుండువారు తమతమ భాగములను మృతులైనవారి పుత్రులు తమ తండ్రి భాగమునుం బొందుదురని తాత్పర్యము॥ ౧౧౭

పితామహద్రవ్యమును పౌత్రులు తమ తండ్రుల భాగముల చొప్పుననే పంచుకొనవలసినది.

మూ. {భూర్యాపితామహోపాత్తా నిబంధో ద్రవ్యమేవ వా । త
త్ర స్యాత్సదృశం స్వామ్యం పితుః పుత్రస్య చైవ హి ॥ ౧౨౧ ॥}

వ్యా ॥ అథునా విభక్తే పితర్యవిద్యమాన భ్రాతృకే వా పౌత్రస్య పైతామహే ద్రవ్యే విభాగో నాస్తి - ధ్రియమాణే పితరి పితృతో భాగకల్పనేత్యుక్తత్వాద్భవతు వా స్వార్జితవత్పితురిచ్ఛయైవేత్యాశంకిత ఆహ ॥ భూరితి ॥ భూశ్శాలిక్షేత్రాదికా - నిబంధః పకస్య పర్ణభారస్యేయంతి పర్ణాని తథైకస్య క్రముకఫలభారస్యేయంతి క్రముకఫలానీత్యాద్యుక్తలక్షణః - ద్రవ్యం సువర్ణరజతాది యత్పితామహేన ప్రతిగ్రహవిజయాదిలబ్ధం తత్ర పితుః పుత్రస్య చ స్వామ్యం లోకప్రసిద్ధమితి కృత్వా విభాగో౽స్తి - హి యస్మాత్తత్సదృశం సమానం తస్మాన్న పితురిచ్ఛయైవ విభాగో నాపి పితుర్భాగద్వయం - అతశ్చ పితృతో భాగకల్పనేత్యేతత్స్వార్జితవిషయం - విభాగం చేత్పితా కుర్యాదిత్యేతత్స్వార్జితవిషయం - తథా - ద్వావంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్నాత్మనః పితేత్యేతదపి స్వార్జితవిషయం - జీవతోరస్వతంత్రస్స్యాజ్జరయాపి సమన్విత ఇత్యేతదపి పారతంత్ర్యం మాతాపిత్రార్జితద్రవ్యవిషయం - తథా - అనీశాస్తే హి జీవతోరిత్యేతదపి - తథా చ - సరజస్కాయాం మాతరి సస్పృహే చ పితరి విభాగమనిచ్ఛత్యపి పుత్రేచ్ఛయా పితామహద్రవ్యవిభాగో భవతి - తథా అవిభక్తేన పిత్రా పైతామహే ద్రవ్యే దీయమానే విక్రీయమాణే వా - పౌత్రస్య నిషేధే౽ప్యధికారః - పిత్రార్జితే తు న నిషేధాధికారస్తత్పరతంత్రత్వాదనుమతిస్తు కర్తవ్యా - తథా హి - పైతృకే పైతామహే చ స్వామ్యం యద్యపి జన్మనైవ - తథాపి - పైతృకే పితృపరతంత్రత్వాత్పితుశ్చ జనకత్వేన ప్రాధాన్యాత్పిత్రా దినియుజ్యమానే స్వార్జితద్రవ్యే పుత్రాణామనుమతిః కర్తవ్యా - పైతామహే తూభయోస్స్వామ్యమవిశిష్టమితి నిషేధాధికారో౽ప్యస్తీతి విశేషః - మనురపి - పైతృకం తు పితా ద్రవ్యమనవాప్తం యదాప్నుయాత్ । న తత్పుత్రైర్భజేత్సార్ధమకామస్స్వయమార్జితమితి - యత్పితామహార్జితం కేనాప్యపహృతం పితామహేనానుద్ధృతం యది పితోద్ధరతి తత్స్వార్జితమేవ పుత్రైస్సార్ధమకామస్స్వయం న విభజేదితి వదన్ పితామహార్జితమకామో౽పి పుత్రేచ్ఛయా పుత్రైస్సహ విభజేదితి దర్శయతి ॥ ౧౨౧

తా ॥ తండ్రి భాగప్రకారము పితామహ ద్రవ్యమును పౌత్రులు పొందవలయునని చెప్పుటచేతఁ దండ్రి విభక్తుఁడయి గాని భ్రాతలు లేనివాఁడై కాని యున్న పక్షమందతఁడు జీవించియుండఁగాఁ బైతామహద్రవ్యమందుఁ బౌత్రునకు విభాగము లేదనియు స్వార్జితమందువలెఁ దండ్రియిచ్ఛచేత విభాగము గలుగవలయునని యాశంక గలుగఁగాఁ దత్పరిహారము చేయఁబడుచున్నది ॥ పితామహుఁడు సంపాదించిన భూమి. మిరాసి, ద్రవ్యము. వీనియందుఁ బౌత్రునకుఁ దన తండ్రితోడ సమానమైన స్వామ్యము గలదు గనుకఁ దండ్రికి విభాగేచ్ఛ లేకున్నను విభాగము గలుగును - తండ్రి యిచ్ఛచేతఁ బుత్రులకు విభాగము చేయవలయుననునదియు - విభజించుకొనునపుడు తండ్రి రెండు భాగములఁ బొందుననునదియు - తల్లిదండ్రులు జీవించియుండునపుడు కొడుకెంత వయస్సు చెల్లినవాఁడైన నస్వతంత్రుఁడుగాఁడనునదియు నతని స్వార్జిత ద్రవ్యవిషయము కాఁబట్టి తల్లికి ముట్టుడుగకయున్నను దండ్రి ద్రవ్యస్పృహ గలవాఁడై యున్నను విభాగము నిచ్ఛయింపక యుండినను పుత్రుఁడిచ్ఛయించుట చేత పితామహద్రవ్యమందు విభాగము గలుగును - అట్లే అవిభక్తుఁడైన తండ్రి పితామహార్జిత ద్రవ్యమును దానముగాని విక్రయముగాని చేయునపుడు పుత్రునకు నిషేధింప నధికారము గలదు ॥ తండ్రి. స్వార్జితద్రవ్యమును దానవిక్రయాదులు చేయునపుడు పుత్రునికి నిషేధింప నధికారము లేదు గనుక అట్టి విషయమై అనుమతించవలయును ॥ మనువచనమందుఁ బితృక్రమాయాతమై యన్యాక్రాంతమైన దానినుద్ధరించిన తండ్రికది స్వార్జితమగుచున్నది గనుక నతనికిష్టము లేనిపక్షమునందు దానిఁ గొడుకులకుఁ బంచియియ్యనక్కర లేదనియున్నది గనుకఁ బితామహార్జితమునందిష్టము లేకున్నను గొడుకులు కోరినపుడు పంచియియ్యవలయుననియే తెలియవచ్చుచున్నది ॥ ౧౨౧

మూ. విభక్తేషు సుతో జాతస్సవర్ణాయాం విభాగభాక్ ॥ ౧౨౨ ॥

వ్యా ॥ విభాగోత్తరకాలముత్పన్నస్య పుత్రస్య కథం విభాగకల్పనేత్యత ఆహ ॥ విభక్తేష్వితి ॥ విభక్తేషు పుత్రేషు

పశ్చాత్సవర్ణాయాంభార్యాయాముత్పన్నోవిభాగభాక్ - విభజ్యతఇతివిభాగ స్తంభజతఇతివిభాగభాక్ - పిత్రోరూర్ధ్వంతయోరంశంలభతఇత్యర్థః - మాతృభాగంచాసత్యాందుహితరి - మాతుర్దుహితరశ్శేషమిత్యుక్తత్వాత్ - అసవర్ణాయాముత్పన్నస్తు - స్వాంశమేవపిత్ర్యాల్లభతే - మాతృకంతుసర్వమేవ - ఏతదేవమనునోక్తం - ఊర్ధ్వంవిభాగాజ్జాతస్తుపిత్ర్యమేవహరేద్ధనమితిపిత్రోరిదంపిత్ర్యమితివ్యాఖ్యేయం - అనీశఃపూర్వజఃపిత్రోర్భ్రాతుర్భాగేవిభక్తజఇతిస్మరణాత్ - విభక్తయోర్మాతాపిత్రోర్భాగేవిభాగాత్పూర్వముత్పన్నోనస్వామీవిభక్తజశ్చభ్రాతుర్భాగేనస్వామీత్యర్థః - తథాహివిభాగోత్తరకాలంపిత్రాయత్కించిదార్జితం తత్సర్వంవిభక్తజస్యైవ - పుత్రైస్సహవిభక్తేనపిత్రా యత్స్వయమార్జితం । విభక్తజస్యతత్సర్వమనీశాఃపూర్వజాస్స్మృతాఇతిస్మరణాత్॥ యేచవిభక్తాఃపిత్రాసహసంసృష్టాస్తైస్సార్ధంపితురూర్ధ్వంవిభక్తజోవిభజేత్ - యథాహమనుః - సంసృష్టాస్తేనవాయేస్యుర్విభజేతసతైస్సహేతి॥

౧౧౯

తా॥ తండ్రి.కొడుకులతోవిభాగించుకొన్నపిమ్మట సమాన జాతీయురాలయినభార్యయందుకొడుకుపుట్టినపక్షమందు వాఁడుదనతండ్రి గతించినపిమ్మటనతనిభాగమును - తల్లికికొమార్తెలు లేనిపక్షమందామెగతించినపిమ్మట నామెభాగమును బొందవలయును - భిన్నజాతీయురాలగుభార్యయందుఁబుట్టినవాఁడు తండ్రిధనమందుఁ దనభాగమును మాత్రమే పొందును - కూఁతులు లేనిపక్షమందుతల్లిసొమ్మునంతయుఁబొందును - ఇట్లుమనువచనమున్నది॥ విభాగమైనపిమ్మటఁదండ్రి సంపాదించినదేమున్నను విభాగమునకు వెనుకఁబుట్టినవాఁడే గ్రహింపవలయునుగాని విభాగమునకుముందుపుట్టినవాఁడు గ్రహింపఁగూడదు॥ ఇట్లుస్మృతియున్నది - విభక్తులైనపుత్రులలో నెవరైనఁదండ్రితోడఁగూడిసంసృష్టులై యుండినపక్షమందువారును - విభాగానంతరముపుట్టినవారును జేరివిభాగించుకోవలయును - ఇట్లుమనుస్మృతియందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౧౯

తండ్రి కొడుకులు విభాగించుకొన్న వెనుకతండ్రికి కొడుకు పుట్టె నేని తండ్రిభాగము వానిజేరును.

మూ. దృశ్యాద్వాతద్విభాగస్స్యాదాయవ్యయవిశోధితాత్ ॥౧-౨౦॥

వ్యా॥ పితురూర్ధ్వంపుత్రేషువిభక్తేషుపశ్చాదుత్పన్నస్యకథంవిభాగకల్పనేత్యతఆహ ॥ దృశ్యాద్వేతి॥ తస్యపితరిప్రేతే - భ్రాతృవిభాగసమయేఅస్పష్టగర్భాయాంమాతరిభ్రాతృవిభాగోత్తరకాలముత్పన్నస్యవిభాగః - తద్విభాగఃకుతఇత్యతఆహ - దృశ్యాద్భ్రాతృభిర్గృహీతాద్ధనాత్ - దృశ్యాదాయవ్యయవిశోధితాత్ - ఆయఃప్రతిదివసంప్రతిమాసంప్రత్యబ్దంవాయదుత్పద్యతే - వ్యయః - పితృకృతర్ణాపకరణంతాభ్యామాయవ్యయాభ్యాంయచ్ఛోధితంతస్మాదుద్ధృత్యతద్భాగోదాతవ్యస్స్యాత్ - ఏతదుక్తంభవతి - ప్రాతిస్వికేషుభాగేషుతదుత్థమాయంప్రవేశ్యపితృకృతంచర్ణమపనీయావశిష్టేభ్యోభాగేభ్యస్స్వేభ్యః కించిత్కించిదుద్ధృత్య విభక్తజస్య భాగస్స్వభాగసమఃకర్తవ్యఇతి - ఏతచ్చవిభాగసమయేభ్రాతుర్భార్యాయామప్రజస్యాస్పష్టగర్భాయాంవిభాగాదూర్ధ్వముత్పన్నస్యాపివేదితవ్యం - స్పష్టగర్భాయాంతుప్రసవంప్రతీక్ష్యవిభాగఃకర్తవ్యః - యథాహవసిష్ఠః - అథభ్రాతౄణాం దాయవిభాగోయాశ్చానపత్యాఃస్త్రియస్తాసామాపుత్రలాభాదితిగృహీతగర్భాణామాప్రసవాత్ప్రతీక్షణీయమితియోజనీయం

తా॥ తల్లి. అస్పష్టగర్భయైయుండఁగాతల్లి గర్భిణియని తెలియకతండ్రి మృతిఁబొందఁగా నేభ్రాతలుపంచుకొన్నపక్షమందట్లుపంచుకొన్నపిమ్మటతల్లి కిఁగొడుకుపుట్టె నేని ముందుభ్రాతలు పంచుకొనియున్నతండ్రిధనమును భిమ్మట దాననుండివృద్ధియయినద్రవ్యమును జేర్చి యామొత్తమునఁ దండ్రియప్పున్నపక్షమందాయప్పుదీర్చి మిగిలినద్రవ్యములో నుండియెత్తి తమభాగములకుసమముగునట్లుతమ్మునికి భాగమీవలయును - విధవయు నపుత్రయునగుభ్రాతృభార్య గర్భిణియని తెలియకుండఁగా భ్రాతలు పంచుకొనిపిమ్మట నామెపుత్రునిఁగన్నచోటనీన్యాయమే ప్రవర్తించుచున్నది - గర్భముస్పష్టముగానున్నపక్షమందుఁగానుపువఱకువిభాగము చేయఁగూడదు - ఇట్లువసిష్ఠులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౨౦

తల్లి. అస్పష్ట గర్భయై యుండగా పంచుకొన్న పుత్రులుపిమ్మటఁబుట్టిన వానికి భాగమిచ్చుక్రమము.

మూ. పితృభ్యాంయస్యయద్దత్తంతత్తస్యైవధనంభవేత్ ॥౧-౨౧॥

వ్యా ॥ విభక్తజఃపిత్ర్యంమాతృకంచసర్వంధనంగృహ్ణాతీత్యుక్తంతత్ర యదివిభక్తఃపితామాతావా విభక్తా యపుత్రాయస్నేహవశాదాభరణాదికంప్రయచ్ఛతి తత్రవిభక్తజేన దానప్రతిషేధో నకర్తవ్యో నాపిదత్తంప్రత్యాహర్తవ్యమిత్యాహ॥ పితృభ్యామితి॥ మాతాపితృభ్యాంవిభక్తాభ్యాంపూర్వవిభక్తస్య పుత్రస్య యద్దత్తమలంకారాదితత్తస్యైవపుత్రస్యనవిభక్తజస్యస్వంభవతి- న్యాయసామ్యాత్ - విభాగాత్ప్రాగపియస్యయద్దత్తంతత్తస్యైవ- తథాసతి-విభక్తజేష్వపివిభక్తయోఃపిత్రోరంశంచోర్ధ్వంవిభజతాంయస్యయద్దత్తంతత్తస్యైవనాన్యస్యేతి వేదితవ్యం॥ ౧౨౦½

తా ॥ విభాగానంతరముపుట్టినవాఁడుతల్లిదండ్రులద్రవ్యము సకలము గ్రహించికొనవలయునని చెప్పఁబడెను-విభక్తుఁడగుతండ్రిగానితల్లిగానివిభక్తపుత్రునికో అనుఁబ్రేమచేత నేదైనఆభరణాదులిచ్చినపక్షమందు దానివిభాగానంతరముపుట్టినవాఁడునిషేధింపఁగూడదు- ఇచ్చినదానితానుమరలరాఁబట్టుకొనఁగూడదనిచెప్పుచున్నాఁడు॥తల్లిదండ్రులుపుత్రులతోవిభాగమునకు ముందుగాని విభాగమునకుఁ బిమ్మటఁగాని విభక్తపుత్రునికిఁగాని అవిభక్తపుత్రునికిఁగాని విభాగమునకుఁబిమ్మటఁ బుట్టినపుత్రునికిఁగాని ప్రేమచేతనాభరణాదులేవయిననిచ్చినపక్షమందు - ఎవనికిచ్చినదివానిదేయగునుగాని దానియందితరులకుపాలురాదని తెలియఁదగినది॥ ౧౨౦½

తల్లిదండ్రులు ప్రేమవలనఁబుత్రులలో నెవనికేదియిచ్చిననదివానిదే యగును.

మూ. పితురూర్ధ్వంవిభజతాంమాతాప్యంశంసమంహరేత్ ॥ ౧౨౧॥

వ్యా ॥ జీవద్విభాగేస్వపుత్రసమాంశిత్వంపత్నీనాముక్తంయదికుర్యాత్సమానంశానిత్యాదినా - పితురూర్ధ్వంవిభాగేపిపత్నీనాంస్వపుత్రసమాంశిత్వందర్శయితుమాహ॥ పితురితి ॥ పితుఃప్రయాణాదూర్ధ్వంవిభాగేపిపత్నీనాంస్వపుత్రాంశసమంభవేత్ - యదిస్త్రీధనంనదత్తం- దత్తేత్వంశార్ధహారిణీతివక్ష్యతే॥ ౧౨౧

తా॥ తండ్రిజీవించియుండఁగాఁజేయువిభాగమునందుఁ బుత్రులతో సమభాగముభార్యకుఁజెప్పఁబడెను-తండ్రికాలానంతరము పంచుకొనుపుత్రులునుతమభాగములపసమభాగముతల్లికీవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు ॥ తండ్రిమృతినొందినపిమ్మట విభజించుకొనుపుత్రులుస్త్రీధనమీఁబడని తల్లికిఁదమపాలుతో సమభాగమీవలయును - స్త్రీధనమిచ్చియున్నపక్షమందర్ధభాగమీవలయుననియుత్తరగ్రంథమందుఁజెప్పఁబడును॥

తండ్రికాలానంతరము విభాగించుకొనువారుతల్లికిఁ దమతో సమభాగమీవలయు.

మూ. అసంస్కృతాస్తుసంస్కార్యాభ్రాతృభిఃపూర్వసంస్కృతైః॥౧౨౧½ ॥

వ్యా ॥ పితరిప్రేతేయద్యసంస్కృతాభ్రాతరస్సంతితత్సంస్కారేకోవాధిక్రియత ఇత్యత ఆహ॥ అసంస్కృతాస్త్వితి॥ పితురూర్ధ్వంవిభజద్భిర్భ్రాతృభిరసంస్కృతాభ్రాతరస్సముదాయద్రవ్యేణసంస్కర్తవ్యాః॥

తా॥ తండ్రియున్నప్పుడుపనయనాదిసంస్కారములుచేయఁబడినభ్రాతలువిభాగించుకొనునపుడవిజరగని భ్రాతలకు సముదాయద్రవ్యముచేత నాయుపనయనాదిసంస్కారములఁజేయవలయును॥ ౧౨౧½

ఉపనయనాదులుకానివారికిసముదాయద్రవ్యము చేతనవిచేయఁదగినవి.

మూ. భగిన్యశ్చనిజాదంశాద్దత్త్వాంశంతుతురీయకమ్॥౧౨౨॥

వ్యా ॥ అసంస్కృతాసుభగినీషువిశేషమాహ॥భగిన్యఇతి॥ భగిన్యశ్చాసంస్కృతాస్సంస్కర్తవ్యాభ్రాతృభిః- కింకృత్వా- నిజాదంశాచ్చతుర్థమంశందత్వా- అనేనదుహితరోపిపితురూర్ధ్వమంశభాగిన్యఇతి గమ్యతే- తత్రనిజాదంశాదితిప్రత్యేకంపరికల్పితాదంశాదుద్ధృత్య చతుర్థాంశోదాతవ్య ఇత్యయమర్థోనభవతి - కింతుయజ్జాతీయాకన్యాతజ్జాతీయపుత్రభాగాచ్చతుర్థాంశభాగినీసాకర్తవ్యా - ఏతదుక్తంభవతి - యదిబ్రాహ్మణీసాకన్యాతదాబ్రాహ్మణీపుత్రస్యయావానంశోభవతితస్యచతుర్థోంశస్తస్యాభవతీతి- తద్యథా - యదికస్యచిద్బ్రాహ్మణ్యేవకన్యాపుత్రశ్చైకఃకన్యాచైకాతత్రపిత్ర్యంసర్వమేవద్రవ్యంద్విధావిభజ్యతత్రైకంభాగంచతుర్ధావిభజ్యతురీయమంశంకన్యాయైదత్వాశేషంపుత్రోగృహ్ణీయాత్ - యదాతుద్వౌపుత్రౌ ఏకాకన్యాతదాసర్వంపితృధ

నం త్రిధా విభజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయమంశం కన్యాయై దత్వా శేషం పుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీతః- అథ త్వేకః పుత్రః ద్వే కన్యే తదా పితృధనం త్రిధా విభజ్యైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తత్ర ద్వౌ భాగౌ ద్వాభ్యాం దత్వావశిష్టం సర్వం పుత్రో గృహ్ణాతి- ఏవం సమానజాతీయేషు సమవిషమేషు భ్రాతృషు భగినీషు చ యోజనీయం - యదా తు బ్రాహ్మణ్యాః పుత్ర ఏకః క్షత్రియాకన్యైకా తత్ర పితృద్రవ్యం సప్తధా విభజ్య క్షత్రియాపుత్రభాగాంస్త్రీంశ్చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం క్షత్రియకన్యాయై దత్వా శేషం బ్రాహ్మణీపుత్రో గృహ్ణాతి- యదా తు ద్వౌ బ్రాహ్మణీపుత్రౌ క్షత్రియాకన్యా చైకా తత్ర పితృధనమేకాదశధా విభజ్య తేషు క్షత్రియాపుత్రభాగాంస్త్రీంశ్చతుర్ధా విభజ్య చతుర్థమంశం క్షత్రియాకన్యాయై దత్వా శేషం సర్వం బ్రాహ్మణీపుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీతః- ఏవం జాతివైషమ్యే భ్రాతౄణాం భగినీనాం చ సంఖ్యాయాసామ్యే చ సర్వత్రోహనీయం - న చ దత్వాంశం తు తురీయకమితి తురీయాంశావివక్షాయాం సంస్కారమాత్రోపయోగి ద్రవ్యం దత్వేతి వ్యాఖ్యేయం మనువచనవిరోధాత్ ॥ స్వేభ్యోంశేభ్యస్తు కన్యాభ్యః ప్రదద్యుర్భ్రాతరః పృథక్ । స్వాత్స్వాదంశాచ్చతుర్భాగం పతితాస్స్యురదిత్సవ ఇతి- అస్యార్థః- బ్రాహ్మణాదయో భ్రాతరో బ్రాహ్మణీప్రభృతిభ్యో భగినీభ్యస్స్వేభ్యస్స్వస్వజాతివిహితేభ్యోంశేభ్యశ్చతురోంశాన్ హరేద్విప్ర ఇత్యాది వక్ష్యమాణలక్షణేభ్యస్స్వస్వాత్స్వాదంశాదాత్మీయభాగాచ్చతుర్థం భాగం దద్యుః - న చాత్మీయభాగాదుద్ధృత్యైకైకస్యై చతుర్థాంశో దేయ ఇత్యుచ్యతే- కింతు స్వజాతివిహితాదేకస్మాదంశాత్పృథక్పృథగేకైకస్యై కన్యాయై చతుర్థోంశో దేయ ఇతి- జాతివైషమ్యే చ సంఖ్యావైషమ్యే చ విభాగక్లృప్తిరుక్తైవ- పతితాస్స్యురదిత్సవ ఇత్యకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాదవశ్యం దాతవ్యతా ప్రతీయతే - అత్రాపి చతుర్భాగవచనమవివక్షితం - సంస్కారోపయోగిద్రవ్యదానమేవ వివక్షితమితి చేన్న-స్మృతిద్వయేపి చతుర్థాంశదానావివక్షాయాం ప్రమాణాభావాదదానే ప్రత్యవాయశ్రవణాచ్చేతి- యదపి కైశ్చిదుచ్యతే అంశదానవివక్షాయాం బహుభ్రాతృకాయా బహుధనత్వం బహుభగినీకస్య చ నిర్ధనతా ప్రాప్నోతీతి - తదుక్తరీత్యా పరిహృతమేవ - న హ్యాత్మీయాద్భాగాదుద్ధృత్య చతుర్థస్యాంశస్య దానముచ్యతే యేన తథా స్యాత్ - అతోఽసహాయమేధాతిథిప్రభృతీనాం వ్యాఖ్యానమేవ చతురస్రం- న భారుచేః-తస్మాత్పితురూర్ధ్వం కన్యాప్యంశభాగినీ-పూర్వం తు యదియత్కించిత్పితా దదాతి తదాత దేవ లభతే- విశేష ౧౨౪
వచనాభావాదితి సర్వమనవద్యం॥

తండ్రిచేత వివాహము చేయఁబడని స్త్రీలకు వివాహకాలమందు భ్రాతలీవలసిన ద్రవ్యము.

తా ॥ తండ్రిచేత వివాహము చేయఁబడని యాఁడుతోఁబుట్టువులకు - వారు పురుషులైనపక్షమందు వారి వర్ణామునను సరించి వారికెంత భాగము కలుగునో అంత భాగమందు నాలవపాలి ద్రవ్యమిచ్చి వివాహాది సంస్కారములు జరిగింపవలయును- ఎట్లనిన- ఒక బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణజాతి భార్య యొకతెయే యయి యామెకొక కొడుకునొక కూతురున్నున్న పక్షమందుఁ దండ్రి సొమ్మునం దెనిమిదవ పాలా కన్యకీవలయును- కొడుకులిద్దఱు కన్య యొకతెయునయిన పక్షమందా పెకుఁ దండ్రియాస్తియందుఁ బండ్రెండవ పాలిచ్చి తక్కినదికొడుకులిద్దఱు సమాంశముగాఁ బంచుకోవలయును - కొడుకొకఁడు కన్యక లిద్దఱునయిన పక్షమందు వా కన్యకలకొక్కొక్కతెకొక్కొక పండ్రెండవ పాలిచ్చి తక్కిన పదిపాళ్ల ద్రవ్యమును సుతుఁడు గ్రహింపవలయును- ఈరీతిగా సమానజాతీయులగు భగినీభ్రాతలెందరున్నను వారి సంఖ్యననుసరించి భాగకల్పన చేయఁదగినది॥ ఒక బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణస్త్రీజాతపుత్రుఁడొకఁడు క్షత్రియస్త్రీజాతకన్యక యొకతెయునున్న పక్షమందుఁ దండ్రి ద్రవ్యమునందిరువదెనిమిదింట మూఁడు పాళ్లు కన్యకకిచ్చి తక్కినయిరువదియయిదు పాళ్లు పుత్రుఁడు గ్రహింపవలయును బ్రాహ్మణస్త్రీపుత్రులిద్దఱును క్షత్రియస్త్రీకన్యక యొకతెయునున్న పక్షమందుఁ దండ్రి సొమ్మునందు నలువదినాల్గింట మూఁడు భాగములు కన్యకిచ్చి తక్కిన నలువదియొక పాలు కొడుకులిద్దఱు సమముగా పంచుకోవలయును - ఈయర్థము మనువచనమునకును సమ్మతముగానున్నది- ఈరీతిగా తండ్రిగతించినపిమ్మట విభాగించుకొను వారు పెండ్లిగాని యాఁడుతోఁబుట్టువులకును భాగమీవలయును - తండ్రియున్నప్పుడు వివాహాదులు చేయఁబడియున్న పక్షమందుఁ దండ్రి ప్రీతి పూర్వకముగ నెంతయిచ్చునో అంతయేయని తెలియవచ్చుచున్నది॥ ౧౨౪

మూ. { చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాస్స్యుర్వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః॥
క్షత్రజాస్త్రిద్వ్యేకభాగా విడ్జాస్తుద్వ్యేకభాగినః॥ ౧౨౩॥ }

వ్యా ॥ ఏవం విభాగం చేత్పితా కుర్యాదిత్యాదినా సమానజాతీయానాం భ్రాతౄణాం పరస్పరం పిత్రా చ సహ విభాగక్లృప్తిరుక్తా అధునా భిన్నజాతీయానాం విభాగమాహ॥ చతురితి॥ తిస్రో వర్ణానుపూర్వ్యేణేతి బ్రాహ్మణస్య చతస్రః- క్షత్రియస్య తిస్రో వైశ్యస్య ద్వే శూద్రస్యైకేతి భార్యాః దర్శితా స్తత్ర బ్రాహ్మణాత్మజాః బ్రాహ్మణోత్పన్నాః- వర్ణశో వర్ణశబ్దేన బ్రాహ్మణాదివర్ణాః స్త్రియ ఉచ్యంతే - సంఖ్యైకవచనాచ్చ వీప్సాయామిత్యధికరణకారకాదేకవచనాద్వీప్సాయాం శస్- అతశ్చ వర్ణే వర్ణే బ్రాహ్మణోత్పన్నా యథాక్రమం చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాస్స్యుర్వేయుః- ఏతదుక్తం భవతి- బ్రాహ్మణేన బ్రాహ్మణ్యాముత్పన్నా ఏకైకశశ్చతురశ్చతురో భాగాన్ లభంతే- తేనైవ క్షత్రియాయాముత్పన్నాస్త్రీంస్త్రీనంశాన్ లభంతే- వైశ్యాయాం ద్వౌ ద్వౌ- శూద్రాయామేకమేకమితి- క్షత్రజాః క్షత్రియోత్పన్నాః- వర్ణశ ఇత్యనువర్తతే -యథాక్రమం త్రిద్వ్యేకభాగాః క్షత్రియేణ క్షత్రియాయాముత్పన్నాః ప్రత్యేకం త్రీం స్త్రీన్ భాగాన్ లభంతే - వైశ్యాయాం ద్వౌ ద్వౌ- శూద్రాయామేకైకం - విడ్జా వైశ్యేన వైశ్యాయాముత్పన్నాః- అత్రాపి వర్ణశ ఇత్యనువర్తతే- యథాక్రమం ద్వ్యేకభాగినః వైశ్యేన వైశ్యాయాముత్పన్నాః ప్రత్యేకం ద్వౌ ద్వౌ భాగౌ లభంతే- శూద్రాయామేకైకం - శూద్రస్యైకైవ భార్యేతి - భిన్నజాతీయపుత్రాభావాత్ తత్పుత్రాణాం పూర్వోక్త ఏవ విభాగః - యద్యపి చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగా ఇత్యవిశేషేణోక్తం తథాపి ప్రతిగ్రహప్రాప్తభూవ్యతిరిక్తవిషయమిదం వచనం ద్రష్టవ్యం- యతస్స్మరంతి - న ప్రతిగ్రహభూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ వై। యద్యప్యేషాం పితా దద్యాన్మృతే విప్రాసుతో హరేదితి - ప్రతిగ్రహగ్రహణాత్ క్రయాదిలబ్ధా భూః క్షత్రియాదిసుతానామపి భవత్యేవ శూద్రాపుత్రస్య విశేషప్రతిషేధాచ్చ - శూద్ర్యాం ద్విజాతిభిర్జాతో న భూమేర్భాగమర్హతి-
యది క్రయాది ప్రాప్తభూః క్షత్రియాదిసుతానాం భవేత్తదా శూద్రాపుత్రస్య విశేషప్రతిషేధో నోపపద్యతే - యత్పునః- బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాపుత్రో న దాయభాక్ । యదేవాస్య పితా దద్యాత్తదేవాస్య ధనం భవేదితి - తదపి జీవతా పిత్రా యది శూద్రాపుత్రాయ కిమపి ప్రదత్తం స్యాత్తద్విషయం - యదా తు ప్రసాదదానం నాస్తి తదైకాంశభాగిత్యవిరుద్ధం॥ ౧౨౩

తా ॥ ఇట్లు సమానజాతీయులగు నన్నదమ్ములును తండ్రికొడుకులును విభాగించుకొను క్రమము చెప్పఁబడెను - భిన్నజాతీయుల విభాగక్రమమిఁకఁ జెప్పఁబడుచున్నది ॥ బ్రాహ్మణునకు నాలుగు వర్ణముల స్త్రీలు భార్యలు కావచ్చునని యున్నది గనుక బ్రాహ్మణుని ద్రవ్యమునందు బ్రాహ్మణస్త్రీ జాతుఁడగు పుత్రునకు నాలుగు పాళ్లను క్షత్రియస్త్రీ జాతునకు మూఁడు పాళ్లను వైశ్యస్త్రీ జాతునకు రెండు పాళ్లను శూద్రస్త్రీ జాతునకొక పాలును రావలయు - క్షత్రియునకు మూఁడు వర్ణములలో వివాహము గావచ్చును గనుక క్షత్రియుని ద్రవ్యమందు క్షత్రియస్త్రీ జాతునకు మూఁడు పాళ్లను- వైశ్యస్త్రీ జాతునకు రెండు పాళ్లను- శూద్రస్త్రీ జాతునకొక పాలును రావలయును - వైశ్యునకు రెండు వర్ణములలో వివాహము కావచ్చును గనుక వైశ్య ద్రవ్యమందు వైశ్యస్త్రీ జాతునకు రెండు పాళ్లను- శూద్రస్త్రీ జాతునకొక పాలును రావలయును- శూద్రునకితర వర్ణమందు వివాహము గూడదు గనుక భిన్నజాతిపుత్రులు లేరు కాఁబట్టి సమానజాతిపుత్రుల విషయమై చెప్పఁబడిన సామాన్య న్యాయమే యావిషయమందును బ్రవర్తించుచున్నది - ఇచ్చట సామాన్యముగ జెప్పినను బ్రతిగ్రహలబ్ధమైన భూమియందు క్షత్రియాదిసుతులకు భాగము లేదనియు - ఒక వేళ తండ్రి ప్రీతిచేత భాగమిచ్చినను తండ్రిగతించిన పిమ్మట నా భూమిని బ్రాహ్మణస్త్రీ పుత్రుఁడు హరింపవలయుననియు విశేషస్మృతి యున్నది గనుకఁ బ్రతిగ్రహలబ్ధమైన భూమి విషయమందీ న్యాయము ప్రవర్తింపదు - శూద్రస్త్రీ జాతుఁడగు పుత్రునకు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యుల యే విధమైన భూమియందును భాగము రాదు అట్లు విశేషస్మృతి యున్నది - బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యుల ద్రవ్యమందు శూద్రస్త్రీ పుత్రునకుఁ దండ్రివలన నేమియుఁ జేరని పక్షమందు భాగము గలుగును - తండ్రి ప్రీతిచేత నేదై

(margin) భిన్న జాతీయులగు పుత్రుల విభాగక్రమము.

ననిచ్చియున్నపక్షమందా తండ్రియిచ్చిన ద్రవ్యము తప్ప వేఱేయతనికేమియు రాదు - అట్లు విశేషస్మృతివలన నభిప్రాయమగుచున్నది॥ ౧౨౩

మూ. { అన్యోన్యాపహృతం ద్రవ్యం విభక్తైర్యత్తు దృశ్యతే। తత్పు
నస్తే సమైరంశైర్విభజేరన్నితి స్థితిః॥ ౧౨౪ ॥****** }

వ్యా॥ అథ సర్వవిభాగశేషం కించిదుచ్యతే॥ అన్యోన్యేతి॥ పరస్పరాపహృతం సముదాయద్రవ్యం విభాగకాలే చాజ్ఞాతం విభక్తైః పితృధనే యద్దృశ్యతే తత్సమైరంశైర్విభజేరన్నితి స్థితిరేవం శాస్త్రమర్యాదా - అత్ర సమైరంశైరితి వదతోద్ధారవిభాగో నిషిద్ధః - విభజేరన్నితి వదతా యేన దృశ్యతే తేనైవ న గ్రాహ్యమితి దర్శితం- ఏవం వచనస్యార్థవత్త్వాన్న సముదాయద్రవ్యాపహారే దోషాభావపరత్వం - నను మనునా జ్యేష్ఠస్యైవ సముదాయద్రవ్యాపహారే దోషో దర్శితో న కనీయసాం- యో జ్యేష్ఠో వినికుర్వీత లోభాద్భ్రాతౄన్యవీయసః। స జ్యేష్ఠస్స్యాదభాగశ్చ నియంతవ్యశ్చ రాజభిరితి వచనాత్ - నైతత్ - యతస్సంభావితస్వాతంత్ర్యస్య పితృస్థానీయస్య జ్యేష్ఠస్యాపి దోషం వదతా జ్యేష్ఠపరతంత్రాణాం కనీయసాం పుత్రస్థానీయానాం దండాపూపికరీత్యా సుతరాం దోషో దర్శిత ఏవ - తథా చావిశేషేణైవ దోషశ్శ్రూయతే- యో వై భాగినం భాగాన్నుదతే చయతే వైనం స యది వైనం న చయతే అథ పుత్రం పౌత్రం చయత ఇతి - యో భాగినం భాగార్హం భాగాన్నుదతే భాగాదపాకరోతి భాగం తస్మై న ప్రయచ్ఛతి - స భాగాన్నున్న ఏనమపనోత్తారం చయతే నాశయతి దోషిణం కరోతి - యది తం న నాశయతి తదా పుత్రం పౌత్రం వా నాశయతీతి జ్యేష్ఠవిశేషమంతరేణైవ సాధారణద్రవ్యాపహారిణో దోషశ్శ్రుతః- అథ సాధారణద్రవ్యమాత్మనోఽపి స్వం భవతీతి స్వబుద్ధ్యా గృహ్యమాణం న దోషమావహతీతి మతం - తదసత్ - స్వబుద్ధ్యా గృహీతేఽపి వర్జనీయతయా పరస్వమపి గృహీతమేవేతి నిషేధానుప్రవేశాద్దోషమావహత్యేవ - యథా మాషద్విచరౌ విపన్నే సదృశతయా మాషేషు గృహ్యమాణేష్వయజ్ఞీయా వై మాషా ఇతి నిషేధో న ప్రవిశతి- ముద్గావయవబుద్ధ్యా గృహ్యమాణత్వాదితి పూర్వపక్షిణోక్తే ముద్గావయవేషు గృహ్యమాణేషు వర్జనీయతయా మాషావయవా అపి గృహ్యంత ఏవేతి నిషేధః ప్రవిశత్యేవేతి రాద్ధాంతినోక్తం- తస్మాద్వచనతో న్యాయతశ్చ సాధారణద్రవ్యాపహారే దోషోఽస్త్యేవేతి స్థితం॥ ౧౨౪

తా॥ భ్రాతలలో నెవఁడు గాని కొందఱు గాని తక్కినవారికిఁ దెలియకుండ నేదైన సముదాయద్రవ్యమపహరించియుండి యది విభాగము చేసికొన్న పిమ్మట నెఱుఁగఁబడిన పక్షమందు దానినందఱు సమభాగములుగాఁ బంచుకొనవలయును- ఇట్లు చెప్పుటచేత నపహరించినవానికి దోషము లేదనఁగూడదు - మనుస్మృతియందు జ్యేష్ఠునకుమాత్రమే సముదాయద్రవ్యాపహారమందు దోషము చెప్పఁబడియున్నను సర్వస్వాతంత్ర్యమును వహించియున్న తండ్రివంటి జ్యేష్ఠునకే దోషము గలిగినపుడు స్వాతంత్ర్యము లేని కొడుకులవంటి కనిష్ఠులకు మిక్కిలి దోషము గలదనుట దండాపూపికాన్యాయము చేత సిద్ధమని తెలియవలయును - శ్రుతియందు జ్యేష్ఠకనిష్ఠాది భేదము చెప్పక- భాగార్హుని యొక్క భాగమునపహరించినవాఁడు దోషియగునని చెప్పఁబడియున్నదిగనుక సముదాయద్రవ్యమునపహరించినవానికి శాస్త్రము చేతను న్యాయము చేతను దోషము గలదని సిద్ధమగుచున్నది

భ్రాతలలో నెవఁడైన నపహరించిన సొమ్మును దెలిసి నప్పుడు సమముగా భాగించుకొనునది.

మూ. { అపుత్రేణ పరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః। ఉభ
యోరప్యసౌ రిక్థీ పిండదాతా చ ధర్మతః ॥ ౧౨౫ ॥ }

వ్యా॥ ద్వ్యాముష్యాయణస్య భాగవిశేషం దర్శయితుం తస్య స్వరూపం తావదాహ॥ అపుత్రేణేతి॥ అపుత్రాం గుర్వనుజ్ఞాత ఇత్యాద్యుక్తవిధినా అపుత్రేణ దేవరాదినా పరక్షేత్రే పరభార్యాయాం గురునియోగోత్పాదితః పుత్ర ఉభయోర్బీజిక్షేత్రిణోరసౌ రిక్థీ రిక్థహారీ పిండదాతా చ ధర్మత ఇత్యస్యార్థః- యదాసౌ నియుక్తో దేవరాదిస్స్వయమప్యపుత్రః పరస్య క్షేత్రే స్వపరపుత్రార్థం ప్రవృత్తోయం జనయతి స ద్విపితృకో ద్వ్యాముష్యాయణో ద్వయోరముయోః పుత్ర ఇతి ద్వ్యాముష్యాయణ ఇతి వ్యుత్పత్తేస్స ద్వయోరపి రిక్థహారీ పిండదాతా చ స్యాదిత్యర్థః - యదా తు నియుక్తః పుత్రార్థీ కేవలం క్షేత్రిణ ఏవ పుత్రార్థం ప్రయతతే తదా తదుత్పన్నః క్షేత్రిణ ఏవ పుత్రో భవతి న బీజినః-

సచనియమేనబీజినో రిక్థహారీపిండదాతా చేతి- తథోక్తంమనునా-క్రియాభ్యుపగమాత్త్వేతద్బీజార్థంయత్ప్రదీయతే।తస్యేహభాగినౌ దృష్టౌబీజీక్షేత్రికఏవచేతి- క్రియాభ్యుపగమాదితి-అత్రోత్పన్నమపత్యమావయోరుభయోరపిభవత్వితిసంవిదంగీకరణాద్యత్క్షేత్రంక్షేత్రస్వామినాబీజావాపార్థంబీజినేదీయతేతస్మిన్క్షేత్రేఉత్పన్నస్యాపత్యస్యబీజిక్షేత్రిణౌ భాగినౌ స్వామినౌదృష్టౌమహర్షిభిః- తథా-ఫలంత్వనభిసంధాయక్షేత్రిణాంబీజినాంతథా। అపత్యంక్షేత్రిణామర్థో బీజాద్యోనిర్బలీయసీతి - ఫలంత్వనభిసంధాయేత్యత్రోత్పన్నమపత్యమావయోరుభయోరస్త్విత్యేవమనభిసంధాయపరక్షేత్రేయదపత్యముత్పాద్యతే-తదపత్యంక్షేత్రిణఏవయతోబీజాద్యోనిర్బలీయసీ- గవాశ్వాదిషుతథాదర్శనాత్ అత్రాపినియోగో వాగ్దత్తావిషయఏవ- ఇతరస్యనియోగస్యమనునానిషిద్ధత్వాత్ - దేవరాద్వాసపిండాద్వాస్త్రియాసమ్యఙ్నియుక్తయా । ప్రజేప్సితాధిగంతవ్యాసంతానస్యపరిక్షయే॥ విధవాయాంనియుక్తస్తుఘృతాక్తోవాగ్యతోనిశి। ఏకముత్పాదయేత్పుత్రం నద్వితీయంకథంచనేత్యేవంనియోగముపన్యస్య మనుస్స్వయమేవనిషేధతి- నాన్యస్మిన్విధవానారీనియోక్తవ్యాద్విజాతిభిః। అన్యస్మిన్హినియుంజానా ధర్మంహన్యుస్సనాతనం॥ నోద్వాహికేషుమంత్రేషునియోగఃకీర్త్యతేక్వచిత్। నవివాహవిధావుక్తంవిధవావేదనంపునః॥ ఏవంద్విజైర్హివిద్వద్భిఃపశుధర్మోవిగర్హితః। మనుష్యాణామపిప్రోక్తోవేనేరాజ్యంప్రశాసతి ॥ సమహీమఖిలాంభుంజన్రాజర్షిప్రవరఃపురా। వర్ణానాంసంకరంచక్రేకామోపహతచేతనః॥ తతఃప్రభృతియోమోహాత్ప్రమీతపతికాంస్త్రియం । నియోజయత్యపత్యార్థేగర్హంతేతంహిసాధవఇతి ॥ నచవిహితప్రతిషిద్ధత్వాద్వికల్పఇతి మంతవ్యం - నియోక్తౄణాంనిందాశ్రవణాత్ స్త్రీధర్మేషువ్యభిచారస్యబహుదోషశ్రవణాత్ - సంయమస్యప్రశస్తత్వాచ్చ- యథాహమనురేవ- కామంతుక్షపయేద్దేహంపుష్పమూలఫలైశ్శుభైః। నతునామాపిగృహ్ణీయాత్పత్యౌప్రేతేపరస్యత్వితిజీవనార్థంపురుషాంతరాశ్రయణమపిప్రతిషిధ్య- ఆసీతామరణాత్క్షాంతానియతాబ్రహ్మచారిణీ। యోధర్మఏకపత్నీనాంకాంక్షంతీతమనుత్తమం॥అనేకానిసహస్రాణికౌమారబ్రహ్మచారిణాం।దివంగతానివిప్రాణామకృత్వాకులసంతతిం॥ మృతేభర్తరిసాధ్వీస్త్రీబ్రహ్మచర్యేవ్యవస్థితా।స్వర్గంగచ్ఛత్యపుత్రాపియథాతేబ్రహ్మచారిణః। అపత్యలోభాద్యాతుస్త్రీభర్తారమతివర్తతే । సేహనిందామవాప్నోతిపరలోకాచ్చహీయతఇతి పుత్రార్థమపిపురుషాంతరాశ్రయణంనిషేధతి- తస్మాద్విహితప్రతిషిద్ధత్వాద్వికల్పఇతినయుక్తం॥ ఏవంవివాహసంస్కృతానియోగేప్రతిషిద్ధేకస్తర్హిధర్మ్యోనియోగఇత్యతఆహమనుః ॥ యస్యామ్రియేత కన్యాయా వాచాసత్యేకృతేపతిః। తామనేనవిధానేననిజోవిందేతదేవరః॥ యథావిధ్యధిగమ్యైనాంశుక్లవస్త్రాంశుచివ్రతాం। మిథోభజేతాప్రసవాత్సకృత్సకృదృతావృతావితి॥ యస్మైవాగ్దత్తాకన్యాసప్రతిగ్రహమంతరేణైవతస్యాఃపతిరిత్యస్మాదేవగమ్యతే-తస్మిన్ప్రేతేదేవరస్తస్యజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠోవానిజస్సోదరోవిందేతపరిణయేత్ - యథావిధియథాశాస్త్రమధిగమ్యపరిణీయ- అనేనఘృతాభ్యంగవాఙ్నియమాదినా శుక్లవస్త్రాంశుచివ్రతాంమనోవాక్కాయనియతాం మిథోరహస్యాగర్భగ్రహణాత్సకృత్సకృదేకైకంవారమృతావృతౌభజేతగచ్ఛేత్ -అయంచవివాహోవాచనికోఘృతాభ్యంగాదినియమవన్నియుక్తాభిగమనాంగమితినదేవరస్యభార్యాత్వమాపాదయత్యతస్తదుత్పన్నమపత్యంక్షేత్రస్వామినఏవభవతి- నదేవరస్య- సంవిదాతూభయోరపి॥ ౧౨౮

తా ॥ ద్వ్యాముష్యాయణునకుఁగలుగుభాగమును జెప్పఁగలవాఁడై ద్వ్యాముష్యాయణస్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ పుత్రులు లేనిస్త్రీని దానిమఱఁదిగాని సపిండుఁడుగాని ఆపెభర్త • మామ. మొదలగువారియనుమతిచేతఁబొంది యొకపుత్రునిఁగలిగింపవచ్చుననియున్నదిగనుక. అట్లుపుత్రులులేనివాఁడుపరునికివాగ్దత్తయైయున్నస్త్రీయందు పుత్రునిఁగలిగించునపుడుపుట్టెడువాఁడుతనకునుపుత్రుఁడైయుండవలయునననినిర్ణయముచేసుకొనిప్రవర్తించినపక్షమందాపుత్రుఁడుకలిగించినవానికినిఆస్త్రీయెవనికివాగ్దత్తయైయున్నదో వానికిని- ఈయిద్దఱికినిబుత్రుఁడైయుత్తరక్రియలుచేసి యుభయులద్రవ్యమును గ్రహింపవలయును - ఇట్లుపుట్టినవాఁడిద్దఱుతండ్రులుగలవాఁడుగనుక ద్వ్యాముష్యాయణుఁడ

వాగ్దానముచేనిశ్చయింపఁబడినభర్త.మృతుండయ్యేనేనివానిభ్రాతగానిసపిండుఁడుగాని యాకన్యను పెండ్లి యాడి యొకపుత్రునిఁబుట్టింప

వచ్చునట్టివాఁడు బీజిక్షేత్రికులకిద్దరికిని పుత్రుఁడయ్యెనేని ద్వ్యాముష్యాయణుఁడనంబడును ఇద్దరికిని పుత్రుఁడగునట్లు నిబంధన లేనిపక్షమందు క్షేత్రికునికి మాత్రమె పుత్రుఁడగును.

అపుత్రయగు నొకనిభార్యయందు మఱియొకఁడు గుర్వాజ్ఞచే పుత్రోత్పత్తిచేయవచ్చుననుట వాగ్దత్తస్త్రీ విషయమనుటకు ప్రమాణము.

నంబడును॥ ——— ఇట్లుపరునికివాగ్దత్తయైయున్న స్త్రీని బొందువాఁడు పుత్రవంతుఁడుగానుండి పుట్టెడువాఁడుతనకునుపుత్రుఁడై యుండవలయుననినిశ్చయించుకొనక పుత్రునిగలిగించినపక్షమందా పుత్రుఁడుతల్లియెవనికి వాగ్దానముచేయఁబడియున్నదో వానికేపుత్రుఁడగును గానికలిగించినవానికిఁబుత్రుఁడుగాఁడు- ఇట్లువిజ్ఞానేశ్వరునిచేకడపటసిద్ధాంతముచేయఁబడియున్నయభిప్రాయము వివరింపఁబడియె- ఈవిషయము మనుస్మృతియందును జెప్పఁబడియున్నదిగనుకనది ఈక్రిందవివరింపఁబడుచున్నది॥ స్త్రీకి భర్తయగువాఁడుతనస్త్రీని • దీనియందుఁగలిగెడుపుత్రుఁడుమనకిద్దఱికినిపుత్రుఁడై యుండవలయుననుసంకేతమునంగీకరించితనభ్రాతలలో నొకనికిచ్చినపక్షమందా స్త్రీయందుపుట్టినవాఁడుపుట్టించినవానికిని ఆస్త్రీభర్తకునుపుత్రుఁడగును - అట్టి నిబంధనలేక గురునియోగముచేత దేవరాదులవల్లఁబుట్టినవాఁడు ఎవనిభార్యయందుఁబుట్టునో వానికేపుత్రుఁడగును గానికలిగించినవానికిపుత్రుఁడుగానేరఁడు- లోకమందుగోవులుగుఱ్ఱములు మొదలగువానిసంతతి స్త్రీజాతిగలయజమానునికే చేరుచున్నదిగాని పురుషజాతిగలయజమానునికిఁ జేరుటలేదు కాఁబట్టి బీజముకంటె క్షేత్రముప్రబలమైనదని తెలియఁదగినది॥ ——— ఇట్లు మనువు నియోగక్రమమును జెప్పునపుడుబిడ్డలులేని స్త్రీ తనగుర్వనుమతిని బొంది తనభర్తృభ్రాతవలనఁగాని భర్తృసపిండునివలనఁగాని యొకపుత్రునిఁగనవచ్చును - అట్టిస్త్రీనిఁబొందుపురుషుఁడు దేహమందు నేయిపూసుకొనిమౌనముతోనొక్కొక ఋతుకాలమందొకమాఱు వంతున గర్భోత్పత్తియగునంతవఱకుఁబొందఁదగును- ఒకపుత్రుఁడుపుట్టినపిమ్మట మరలఁబొందఁగూడదని చెప్పిపిమ్మట నిట్లొకనిభార్యనొకఁడుపొందుట వివాహమంత్రములయందును వివాహవిధియందును లేదుగనుక నిది పశుధర్మము- ఇట్టిపశుధర్మమును వేనుఁడు ప్రభుత్వము చేయునపుడు మనుష్యులకు సహితమతఁడేర్పఱిచెను - తరువాత నిట్టివ్యాపారమును జేయించువారినెల్ల సత్పురుషులునిందింపసాగిరని నిషేధించియుండుటచేత నిది వాగ్దానముచేయఁబడిన స్త్రీవిషయమని యెఱుఁగవలయును - చెప్పినిషేధించుటవలన వికల్పమని యెంచఁగూడదు- స్త్రీధర్మములలో వ్యభిచారము మిక్కిలినిషిద్ధము- మనస్సునిగ్రహించియుండుట కడుప్రశస్తము- భర్తలేనిస్త్రీ పుష్పమూలఫలాదులచేఁ దనదేహయాత్ర గడుపుచు దేహమును కృశింపఁజేయుచు పరపురుషునిపేరు సహితము తలఁపరాదు- ఇట్లనుటచేత జీవనముకొఱకైనను మఱియొకపురుషు నాశ్రయింపఁగూడదని తెలియవచ్చుచున్నది - స్త్రీయొకనిభార్యగానుండుధర్మము మిక్కిలిశ్రేష్ఠముగనుక అట్టిధర్మమును గోరుచు బ్రహ్మచర్యవ్రతము నవలంబించియుండవలసినది- అనేక ఋషులు బ్రాహ్మణులు మొదలగువారు సంతతిని సంపాదింపకయే బ్రహ్మచర్యవ్రతము నవలంబించి పుణ్యలోకమును బొందిరి - అట్లు పెనిమిటిలేని విధవస్త్రీ బ్రహ్మచర్యవ్రతము నవలంబించియుండినయెడల పుణ్యలోకమును బొందఁగలదు - బిడ్డలు కావలయునను నభిలాషచేత పరపురుషునిఁబొందిన స్త్రీయీలోకమందపవాదమును బరలోకమందు నరకమును బొందును - ఇట్లనుటచేత సంతానార్థము మఱియొకపురుషునిఁబొందుట నిషిద్ధమని తెలియవచ్చుచున్నది- కాఁబట్టి వివాహమయిన స్త్రీకిది కూడదనియేర్పడఁగా నిది జరిగింపఁదగిన స్త్రీ వాగ్దత్తయనియామనువే చెప్పియున్న క్రమమీక్రింద వివరింపఁబడుచున్నది- ఒకనికొక కన్యనిచ్చునట్లాపె తలిదండ్రులు నిశ్చయముగాఁ జెప్పినతరువాత నాపురుషుఁడు మృతుఁడైనపక్షమందా స్త్రీనతని యనుజుఁడు వివాహము చేసుకొని యాస్త్రీనిఁబొందునపుడు దేహమందు నేయిపూసుకొని మౌనముతో నొక్కొక ఋతుకాలమందొకమాఱు వంతున గర్భోత్పత్తివఱకు సంగమము చేయఁగా నాపెకుఁబుట్టెడువాఁడు ముందాపె యెవనికి వాగ్దానము చేయఁబడియున్నదో వానికిపుత్రుఁడగుననియు- ఇద్దరికినిఁబుత్రుఁడగునట్లు నిబంధనగలిగియున్నయెడల నాప్రకారమే యిద్దఱికినిఁబుత్రుఁడగుననియును తాత్పర్యము ॥

౧౩౫

ద్వాదశవిధపుత్రనిర్ణయః.

మూ. ఔరసో ధర్మపత్నీజస్తత్సమః పుత్రికాసుతః। క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రేణేతరేణ వా॥ గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో గూఢజస్తు సుతః స్మృతః। కానీనః కన్యకాజాతో మాతామహసుతో మతః॥ అక్షతాయాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవః స్మృతః। దద్యాన్మాతా పితా వా యం స పుత్రో దత్తకో భవేత్॥ క్రీతశ్చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమః స్యాత్ స్వయంకృతః। దత్తాత్మా తు స్వయం దత్తో గర్భే విన్నః సహోఢజః॥ ఉత్సృష్టో గృహ్యతే యస్తు సోఽపవిద్ధో భవేత్సుతః॥ ౧౩౫

వ్యా॥ సమానాసమానజాతీయానాం పుత్రాణాం విభాగక్లృప్తిరుక్తా అధునా ముఖ్యగౌణపుత్రాణాం దాయగ్రహణవ్యవస్థాం దర్శయిష్యన్ తేషాం స్వరూపం తావదాహ॥ ఔరస ఇత్యాది॥ ఉరసో జాత ఔరసః పుత్రః స చ ధర్మపత్నీజః సవర్ణా ధర్మవివాహోఢా ధర్మపత్నీ తస్యాం జాత ఔరసః పుత్రో ముఖ్యః - తత్సమ ఔరససమః పుత్రికాయాః సుతః పుత్రికాసుతః సోఽప్యౌరససమః - యథాహ వసిష్ఠః-అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యామలంకృతాం। అస్యాం యో జాయతే పుత్రః స మే పుత్రో భవేదితీతి - అథవా పుత్రికైవ సుతః పుత్రికాసుతః సోఽప్యౌరససమ ఏవ పితృావయవానామల్పత్వాన్మాతృావయవానాం బాహుళ్యాచ్చ - యథాహ వసిష్ఠః-ద్వితీయః పుత్రికైవేతి-ద్వితీయః పుత్రః పుత్రికైవేత్యర్థః - ద్వ్యాముష్యాయణస్తు జనకస్యౌరసాదపకృష్టోఽన్యక్షేత్రోత్పన్నత్వాత్ - క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రేణేతరేణ వా। ఇతరేణ సపిండేన దేవరేణ వోత్పన్నః క్షేత్రజః - గూఢజః పుత్రో భర్తృర్గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో హీనాధికజాతీయపురుషజత్వపరిహారేణ పురుషవిశేషజత్వనిశ్చయాభావేఽపి సవర్ణజత్వనిశ్చయే సతి బోద్ధవ్యః - కానీనస్తు కన్యకాయాముత్పన్నః పూర్వవత్సవర్ణాత్స మాతామహస్య పుత్రః- యద్యనూఢా సాభవేత్తదా పితృగృహ ఏవ సంస్థితా - అథోఢా తదా వోఢురేవ పుత్రః- యథాహ మనుః - పితృవేశ్మని కన్యా తు యం పుత్రం జనయేద్రహః। తం కానీనం వదేన్నామ్నా వోఢుః కన్యాసముద్భవమితి - పౌనర్భవస్త్వక్షతాయాం క్షతాయాం వా పునర్భ్వాం సవర్ణాదుత్పన్నః- మాత్రా భర్తుర్వా అనుజ్ఞయా ప్రోషితే ప్రేతే వా భర్తరి పితా వా తాభ్యాం వా సవర్ణాయ యో యస్మై దీయతే స తస్య దత్తకః పుత్రో భవతి- యథాహ మనుః- మాతా పితా వా దద్యాతాం యమద్భిః పుత్రమాపది। సదృశం ప్రీతిసంయుక్తం స జ్ఞేయో దత్త్రిమస్సుత ఇతి- ఆపద్గ్రహణాదనాపది న దేయ ఇతి దాతురయం ప్రతిషేధః - తథైకః పుత్రో న దేయః - న త్వేవైకం పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వేతి వసిష్ఠస్మరణాత్ - తథానేకపుత్రసద్భావేఽపి జ్యేష్ఠో న దేయః - జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణ పుత్రీ భవతి మానవ ఇతి తస్యైవ పుత్రకార్యకరణే ముఖ్యత్వాత్ - పుత్రప్రతిగ్రహప్రకారశ్చ - పుత్రం ప్రతిగ్రహీష్యన్బంధూనాహూయ రాజని చావేద్య నివేశనస్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్హుత్వా అదూరబాంధవం బంధుసన్నికృష్టమేవ ప్రతిగృహ్ణీయాదితి వసిష్ఠేనోక్తః - అదూరబాంధవమిత్యస్యాంతదేశభాషావిప్రకృష్టస్య ప్రతిషేధః - ఏవం క్రీతస్వయందత్తకృత్రిమేష్వపి యోజనీయం - సమానన్యాయత్వాత్ -క్రీతస్తు పుత్రస్తాభ్యాం మాతాపితృభ్యాం మాత్రా పిత్రా వా విక్రీతః పూర్వవత్త్వైకపుత్రం జ్యేష్ఠం చ వర్జయిత్వా ఆపది సవర్ణ ఇత్యేవ- యత్తు మనునోక్తం- క్రీణీయాద్యస్త్వపత్యార్థం మాతాపిత్రోర్యమంతికాత్। స క్రీతకస్సుతస్తస్య సదృశోఽసదృశోఽథ వేతి- తద్గుణైస్సదృశోఽసదృశో వేతి వ్యాఖ్యేయం- న జాత్యా - సజాతీయేష్వయం ప్రోక్తస్తనయేష్విత్యుపసంహారాత్ - కృత్రిమస్స్యాత్స్వయంకృతః కృత్రిమస్తు పుత్రస్స్వయం పుత్రార్థినా ధనక్షేత్రప్రదర్శనాదిప్రలోభనైః పుత్రీకృతో మాతాపితృవిహీనస్తత్సద్భావే తత్పరతంత్రత్వాత్ - దత్తాత్మా తు పుత్రో మాతాపితృవిహీనస్తాభ్యాం త్యక్తో వా తవాహం పుత్రో భవామీతి స్వయం దత్తః ఉపగతః - సహోఢజస్తు గర్భే స్థితో గర్భిణ్యాం పరిణీతాయాం యః పరిణీతస్స సహోఢజః పుత్రః- అపవిద్ధో మాత్రా పిత్రా వా ఉభాభ్యాం వోత్సృష్టో యో గృహ్యతే- స గ్రహీతుః పుత్రః సర్వత్ర సవర్ణ ఇత్యేవ॥ ౧౩౫

తా॥ తనవర్ణమందుఁ బుట్టినకొడుకులకును భిన్నవర్ణమందుఁ బుట్టినకొడుకులకును విభాగక్రమము చెప్పఁబడెను ఇఁక ముఖ్యాముఖ్యపుత్రుల విభాగక్రమము చెప్పవలయుఁ ఔరసుఁడు మొదలగు

పంద్రెండు తెఱఁగుల కొడుకులకు మెట్టువరుస

గావున వారల స్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ అష్టవిధవివాహములలో నేవర్ణమువారికే వివాహము ధర్మ్యమో యట్టి వివాహము చేసుకోఁబడిన సమానవర్ణముగల భార్యయందుఁబుట్టిన పుత్రుఁడౌరసుఁడనఁబడును తఁడు ముఖ్యపుత్త్రుఁడు ౧. వసిష్ఠోక్తప్రకారము- భ్రాత లేని యలంకృతకన్యను నీకు దానము చేయుచున్నాను గనుక ఈ కన్యయందుఁబుట్టిన పుత్త్రుఁడు నాకుఁబుత్రుఁడుగావలయునని చెప్పి దానము చేసెనేని యట్టి కన్యయందుఁబుట్టిన పుత్త్రుఁడు మాతామహునకుఁబుత్రికాపుత్రుఁడు - పుత్రికయే పుత్రుఁడగును గనుకఁబుత్రికాపుత్త్రుఁడని యొకపక్షము - ఇట్లు వసిష్ఠులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది - ఈ రెండువిధములను బుత్రికాపుత్త్రుఁడను వాఁడు ఔరసునితో సమానమైనవాఁడు ౨. (ద్వ్యాముష్యాయణుఁడు తన్నుఁ గన్నతండ్రికన్య క్షేత్రమందుఁబుట్టుటవలన నౌరసునికంటె తక్కువతరమువాఁడు) దేవరునివలనఁగాని సపిండునివలనఁగాని భార్యయందుఁబుట్టిన పుత్త్రుఁడు క్షేత్రజుఁడు ౩. భర్తృగృహమందే భార్యయందుఁబుట్టి యతనిఁ బుట్టించుటకాపెను బొందిన వాఁడు పలానివాఁడని తెలియకుండెనేని ఆపుత్త్రుఁడు గూఢజుఁడనంబడును - ఇట్టి పుత్త్రుఁడు పుట్టుటకుఁ గారణముగా నాపెను బొందిన పురుషుఁడు న్యూనాధికవర్ణములవాఁడు గాక సమానవర్ణుఁడని మాత్రము తెలియవలయును ౪- పెండ్లి గాని కన్యకయందు సమానవర్ణముగల పురుషునివలనఁబుట్టినవాఁడు కానీనుఁడు - ఇతఁడా కన్యక వివాహము చేసికొనక మాతామహునింట నే మృతరాలైన పక్షమందు మాతామహునకుఁబుత్త్రుఁడగును - ఆపెకు వివాహమైన పక్షమందు దాని భర్తకే పుత్త్రుఁడగును ఇట్లు మనుస్మృతివలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది ౫. పురుషసంబంధమును బొందినది గాని పొందనిది గాని రెండవవివాహము చేసుకొన్న స్త్రీ పునర్భువు - ఆపెయందు సవర్ణునివలనఁబుట్టిన పుత్రుఁడు పౌనర్భవుఁడు ౬. తండ్రి దేశాంతరగతుఁడైనను మృతుఁడైననతని యనుమతిచేతఁ దల్లి దానము చేసిన పుత్త్రుఁడు గాని తండ్రి దానము చేసిన పుత్రుఁడు గాని తలిదండ్రులుభయులు దానము చేసిన పుత్త్రుఁడు గాని ప్రతిగ్రహించినవానికి దత్తపుత్త్రుఁడగును - అతఁడు ప్రతిగ్రహించువానికి సవర్ణుఁడుగా నుండవలయును- అట్లు మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది- ఆ మనుస్మృతియందె

పుత్రదాన స్వీకారవిధి.

పుత్రదానము చేయువాఁడు తనకే దైనను ఆపదవచ్చినపుడు చేయవచ్చునే కాని యితరకాలమందుఁగూడదని చెప్పఁబడియున్నది- ఈ నిషేధము దాతకే కాని ప్రతిగ్రహీతకుఁ గాదని యెఱుఁగవలయును - ఒకకొడుకు గానున్న పక్షమందతని దానము చేయఁగూడదు- అట్లు వసిష్ఠులు చెప్పియున్నారు- జ్యేష్ఠపుత్త్రుని దానము చేయఁగూడదు- జ్యేష్ఠుఁడు పుట్టఁగానే మనుజుఁడు పుత్రవంతుఁడగునని యున్నది గనుకఁ గన్నతండ్రికిఁ గర్మ చేయుటకతఁడు ముఖ్యుఁడు । పుత్త్రుని స్వీకరించు ప్రకారము- పుత్రుని స్వీకరింపఁబోవుచు బంధువులను రావించి రాజునకుఁ దెలిపి గృహమధ్యమందు వ్యాహృతి హోమము చేసి దూరబంధువు గాని వాని బంధువుల సమీపమందే ప్రతిగ్రహింపవలయునని వసిష్ఠులు చెప్పియున్నారు- దూరబంధువు గాని వాఁడనఁగా దేశభాష వేఱయినవాఁడు గూడదనుట - ఈ దత్తునకుఁ జెప్పఁబడిన క్రమమంతయు స్వయందత్తుని యందును క్రీతుని యందును కృత్రిముని యందును సమానముగా నుండును గనుక వారలయందు నీ క్రమమును పయోగింపవలయును ౭. తల్లిదండ్రులిద్దఱు గాని తండ్రియనుమతి మీఁదఁ దల్లి గాని తండ్రి గాని విక్రయింపఁగా నెవ్వఁడు కొనుచున్నాఁడో వానికా కొనఁబడినవాఁడు క్రీతపుత్త్రుఁడగును - వీఁడు నేకపుత్త్రుఁడును జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును గాక కొనువానికి సవర్ణుఁడై యుండవలయును- అమ్మెడు తలిదండ్రులాపద లేని యపుడమ్మఁగూడదు- యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియందు ద్వాదశవిధపుత్త్రులు సజాతీయులుగా నుండవలయునని యుండుటవలన మనుస్మృతియందు (సదృశో సదృశో థవా) అనుచోటను గుణములచేత సమానుఁడైనను గాకుండినను గూడునని యర్థము చెప్పవలయును ౮. కొడుకు లేని వాఁడు కొడుకుగావలయునని కోరి తలిదండ్రులు లేనివానికి తన యాస్తిభూమి మొదలైనవానిఁ జూపించి యాశ గల్పించి తనకు వానిఁ గొడుకుగాఁ జేసుకొన్న పక్షమందతఁడాతనికిఁ గృత్రిమపుత్త్రుఁడగును - తల్లిదండ్రులు గల కొడుకు వారి యధీనుఁడు గనుక నట్టివానిఁ గృత్రిమపుత్త్రునిఁగాఁ జేసికొనఁగూడదు ౯. తలిదండ్రులు లేనివాఁడు గాని తలిదండ్రులచే విడువఁబడిన వాఁడు గాని నీకు నేను బుత్రుఁడనయ్యెదనని తనంతట రాఁగా వానిఁ బెంచుకొన్నవానికతఁడు స్వయందత్తపుత్త్రుఁడగును ౧౦. గర్భిణియగు స్త్రీని వివాహము చేసుకొన్న పక్షమందాగర్భస్థపుత్త్రుఁడావివాహము చేసికొన్నవానికి సహోఢజుఁడ

నెడుపుత్రుఁడగును ౧౧. తండ్రిచేతఁగానితల్లిచేతఁగాని యుభయులచేతఁగానివిడువఁబడినసుతుఁదెచ్చి పెంచుకొన్నవానికతఁడపవిద్ధుఁడనుపుత్రుఁడగును ౧౨. ఈచెప్పఁబడినపుత్రులందఱుసవర్ణులుగానేయుండవలయును॥ ౧౨౯

మూ. పిండదోంశహరశ్చైషాంపూర్వాభావేపరఃపరః॥ ౧౩౦ ॥

వ్యా॥ ఏవంముఖ్యాముఖ్యపుత్రాననుక్రమ్య తేషాందాయగ్రహణేక్రమమాహ ॥ పిండదఇతి ॥ ఏషాంపూర్వోక్తానాంపుత్రాణాంద్వాదశానాం పూర్వస్యపూర్వస్యాభావే ఉత్తరఉత్తరఃపిండదశ్శ్రాద్ధదోంశహరో ధనహారో వేదితవ్యః-ఔరసపుత్రికాసమవాయేఔరసస్యైవధనగ్రహణేప్రాప్తేఽపవాదమాహమనుః॥ పుత్రికాయాం కృతాయాంతుయదిపుత్రోనుజాయతే। సమస్తత్రవిభాగస్స్యాజ్జ్యేష్ఠతానాస్తిహిస్త్రియాఇతి-తథాన్యేషామపి పూర్వస్మిన్సత్యుత్తరోత్తరేషాంపుత్రాణాంచతుర్థాంశభాగిత్వముక్తంవసిష్ఠేన - తస్మింశ్చేత్ప్రతిగృహీతేఔరసఉత్పద్యేతచతుర్థాంశభాగీస్యాద్దత్తకఇతి- దత్తగ్రహణంక్రీతకృత్రిమాదీనాంప్రదర్శనార్థం పుత్రీకరణావిశేషాత్ - తథాచకాత్యాయనః- ఉత్పన్నేత్వౌరసేపుత్రే చతుర్థాంశహరాస్సుతాః । సవర్ణాఅసవర్ణాస్తుగ్రాసాచ్ఛాదనభాజనాఇతి- సవర్ణాఃక్షేత్రజదత్తకాదయస్తేసత్యౌరసేచతుర్థాంశహరాః-అసవర్ణాఃకానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజపౌనర్భవాస్తేత్వౌరసేసతినచతుర్థాంశహరాః - కింతుగ్రాసాచ్ఛాదనభాజనాః-యదపివిష్ణువచనం - అప్రశస్తాస్తుకానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజాః। పౌనర్భవశ్చనైవైతే పిండరిక్థాంశభాగినఇతి తదప్యౌరసేసతిచతుర్థాంశ నిషేధపరమౌరసాద్యభావేతు కానీనాదీనామపి సకలపితృధనగ్రహణమస్త్యేవ - పూర్వాభావేపరఃపరఇతివచనాత్ - యదపిమనువచనం - ఏకఏవౌరసఃపుత్రఃపిత్ర్యస్యవసునఃప్రభుః। శేషాణామానృశంస్యార్థంప్రదద్యాత్తుప్రజీవనమితి - తదపిదత్తకాదీనామౌరసప్రతికూలత్వేనిర్గుణత్వేచవేదితవ్యం - తత్రక్షేత్రజస్యవిశేషోదర్శితస్తేనైవ - షష్ఠంతుక్షేత్రజస్యాంశంప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్ । ఔరసోవిభజన్దాయంపిత్ర్యంపంచమమేవవేతి- ప్రతికూలత్వనిర్గుణత్వసముచ్చయేషష్ఠమంశమేకతరసద్భావేపంచమమితి వివేక్తవ్యం- యదపిమనునాపుత్రాణాంషట్కద్వయముపన్యస్యపూర్వషట్కస్యదాయాదబాంధవత్వముత్తరషట్కస్యాదాయాదబాంధవత్వముక్తం- ఔరసఃక్షేత్రజశ్చైవదత్తఃకృత్రిమఏవచ। గూఢోత్పన్నోఽపవిద్ధశ్చదాయాదాబాంధవాశ్చషట్।కానీనశ్చసహోఢశ్చక్రీతఃపౌనర్భవస్తథా।స్వయందత్తశ్చశౌద్రశ్చషడదాయాదబాంధవాఇతి-తదపిస్వపితృసపిండసమానోదకానాంసన్నిహితరిక్థహరాంతరాభావేపూర్వషట్కస్యతద్రిక్థహరత్వముత్తరషట్కస్యతున్నాస్తిబాంధవత్వంపునస్సగోత్రత్వేనసపిండత్వేనచోదకప్రదానాదికార్యకరత్వంవర్గద్వయస్యాపిసమమేవేతివ్యాఖ్యేయం-గోత్రరిక్థేజనయితుర్నభజేద్దత్త్రిమస్సుతః।గోత్రరిక్థానుగఃపిండోవ్యపైతిదదతస్స్వధేత్యత్రదత్త్రిమగ్రహణస్యపుత్రప్రతినిధిప్రదర్శనార్థత్వాత్ -పితృధనభాక్త్వంతుపూర్వస్యపూర్వస్యాభావేసర్వేషామవిశిష్టం-నభ్రాతరోనపితరఃపుత్రారిక్థహరాఃపితురిత్యౌరసవ్యతిరిక్తానాంపుత్రప్రతినిధీనాంసర్వేషాంరిక్థహారిత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ - ఔరసస్యతు-ఏకఏవౌరసఃపుత్రఃపిత్ర్యస్యవసునఃప్రభురిత్యనేనైవరిక్థభాక్త్వస్యోక్తత్వాత్ -దాయాదశబ్దస్యదాయాదానపిదాపయేదిత్యాదౌపుత్రవ్యతిరిక్తరిక్థభాగ్విషయత్వేనప్రసిద్ధత్వాచ్చ - వాసిష్ఠాదిషువర్గద్వయేపికస్యచిద్వ్యత్యయేనపాఠోగుణవదగుణవద్విషయోవేదితవ్యః - గౌతమీయేతుపౌత్రికేయస్యదశమత్వేనపాఠో విజాతీయవిషయస్తస్మాత్స్థితమేతత్పూర్వపూర్వాభావేపరఃపరోంశభాగితి - యత్తు- భ్రాతౄణామేకజాతానామేకశ్చేత్పుత్రవాన్భవేత్ । సర్వేతేనైవపుత్రేణపుత్రిణోమనురబ్రవీదితి ॥ తదపిభ్రాతృపుత్రస్యపుత్రీకరణసంభవేఅన్యేషాంపుత్రీకరణనిషేధార్థం-నపునఃపుత్రత్వప్రతిపాదనాయతత్సుతోగోత్రజోబంధురిత్యనేనవిరోధాత్ ॥ ౧౩౦

తా॥ ముఖ్యులునముఖ్యులునగుపుత్రులవరుసనుజెప్పి వారలకుదాయమువచ్చుక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥

ఈచెప్పఁబడినపండ్రెండువిధములకొడుకులలోను ముందుచెప్పఁబడ్డపుత్రుఁడులేనిపక్షమందు వెనుకవెనుకఁజెప్పఁబడినవాఁడుకర్మముచేయుటకును దాయమునుబొందుటకునుఅర్హుఁడగును- ఇట్లుచెప్పుటచేత నౌరసుఁడును బుత్రికాపుత్రుఁడునుండునపుడుసర్వధనమునౌరసునకేయనియేర్పడఁగా మనుస్మృతియందుబుత్రికాపుత్రునేర్ప

ద్వాదశవిధపుత్రులలోఁ జెప్పఁబడినవరుసనుమొదటఁజెప్పఁబడినవాఁడు

లేనపుడు వెనుకఁజెప్పఁబడ్డవాఁడుదాయమును బొందును.

ఔరసపుత్త్రుఁడుగలిగినపక్షమందు వారికి సమభాగము చెప్పఁబడియున్నదిగనుక నదియ క్షేత్రజ విషయమందుఁ జెప్పఁబడినదని తెలియవలయును - అలాగే - పూర్వము చెప్పఁబడినవాఁడుండఁగా నన్యులగు దత్తక్షేత్రజక్రీతకృత్రిమాదిపుత్త్రులకు నితఁడుపొందు ద్రవ్యములో నాల్గింటనొక పాలికి సరియైన ద్రవ్యమీవలయును - ఈవిషయము వసిష్ఠకాత్యాయనవచనములవలనఁ దెలియఁదగును - కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజపౌనర్భవులకు నౌరసుఁడుండునపుడు నాలవపాలు రాదు గాని యతఁడు వారికన్నవస్త్రములకిచ్చి పోషింపవలయును - కానీనాదులు తండ్రికిఁ బిండదానము చేయుటకునంశమును బొందుటకు నర్హులుగారను విష్ణువచనమునకు నౌరసుఁడుండఁగాఁ జతుర్థాంశమును బొందఁజాలరని యే తాత్పర్యము - మెట్టువరసను వారికి ముందు చెప్పఁబడినపుత్త్రులు లేనియపుడు వారలకధికారము గలదనుట సిద్ధముగా నేయున్నది - మనుస్మృతియందౌరసుఁడే సర్వధనమునకధికారి తక్కినవారికి జీవనార్థము తగు బాటి ద్రవ్యము నీవలయునని చెప్పుట దత్తక్షేత్రజాదిపుత్త్రులు గుణహీనులయి యౌరసునకుఁ బ్రతికూలులుగానున్నపక్షమందనియూహింపవలయును - దీనికి గనుకముగా నామనుస్మృతియందే క్షేత్రజునకుఁ బంచమాంశముగాని షష్ఠాంశముగాని యీవలయునని చెప్పఁబడియున్నది - నిర్గుణుఁడుగాఁ గాని ప్రతికూలుఁడుగాఁ గాని యున్నపక్షమందైదవపాలనియు - నిర్గుణుఁడై ప్రతికూలుఁడునై యున్నపక్షమందాఱవపాలనియు నెఱుఁగవలయును (ఔరసక్షేత్రజదత్తకృత్రిమగూఢోత్పన్నాపవిద్ధులాఱుగురు దాయాదబాంధవులనియు - కానీనసహోఢజక్రీతపౌనర్భవస్వయందత్తశౌద్రులు దాయాదులుకాని బాంధవులనియు) మనుస్మృతియందుఁ జెప్పినదానికిఁ దనతండ్రికి సపిండులగువారిలోఁగాని సమానోదకులలోఁగానియెవరికైనసన్నిహితులైనదాయాధికారులు లేనియెడల మొదటఁ జెప్పఁబడిన యాఱువిధములపుత్త్రులు వారికుత్తరక్రియలు చేసి యాదాయమును బొందఁదగుదురనియు వెనుకఁజెప్పఁబడిన యాఱువిధములవారి కట్టియధికారము లేదనియునభిప్రాయము - వసిష్ఠాదిస్మృతులలో మెట్టువరసయందు భేదముగాఁ జెప్పుట యాపుత్త్రులగుణావగుణములను బట్టియనియు- గౌతమస్మృతియందుఁ బుత్త్రికాపుత్త్రుని పదవవానిగాఁ జెప్పుట భిన్నజాతీయపుత్త్రికాపుత్త్రవిషయమనియుఁ దెలియఁదగినది ॥ సహోదరులగు భ్రాతలలో నెకనికిఁ బుత్త్రుఁడు గలిగినపక్షమందు వారికందఱకతఁడు పుత్త్రుఁడగునను వచనమునకు భ్రాతృపుత్త్రుఁడు స్వీకారాదుల చేఁదనకుఁ బుత్త్రుఁడగుటకు ముఖ్యుఁడుగనుక భ్రాతృపుత్త్రుఁడు దత్తుఁడౌటకనుకూలుఁడై యుండఁగా అన్యుని స్వీకరింపఁగూడదనియభిప్రాయము అపుత్త్రధనాధికారమందు భ్రాతృనంతరము భ్రాతృపుత్త్రునికి దాయగ్రహణాధికారము చెప్పఁబడియున్నదిగనుక స్వీకారము చేసుకొనకున్నను భ్రాతృపుత్త్రుఁడు పుత్త్రుఁడవునని చెప్పఁగూడదు॥

భ్రాతృపుత్త్రుఁడు దత్తతకనుకూలుఁడై యుండఁగా నన్యుని దత్తుఁ జేసుకోఁగూడదు.

మూ. సజాతీయేష్వయం ప్రోక్తస్తనయేషు మయా విధిః॥ ౧౩౦౪ ॥

వ్యా ॥ ఇదానీముక్తోపసంహారవ్యాజేనతత్రైవనియమమాహ ॥ సజాతీయేష్వితి ॥ సమానజాతీయేష్వేవపుత్రేష్వయం పూర్వాభావేపరఃపరఇత్యుక్తోవిధిర్నభిన్నజాతీయేషు - తత్రకానీన గూఢోత్పన్నసహోఢజ పౌనర్భవానాం సవర్ణత్వం జనకద్వారేణ నస్వరూపేణ- తేషాం వర్ణజాతిలక్షణాభావస్యోక్తత్వాత్ - తథానులోమజానాం మూర్ధావసిక్తాదీనామౌరసేష్వంతర్భావాత్తేషామప్యభావే క్షేత్రజాదీనాం దాయహరత్వంబోద్ధవ్యం - శూద్రాపుత్రస్త్వౌరసోపికృత్స్నంభాగమన్యాభావేపి నలభతే - యథాహమనుః - యద్యపిస్యాత్తుసత్పుత్రో యద్యపుత్రోపివాభవేత్। నాధికందశమాద్దద్యాచ్ఛూద్రాపుత్రాయధర్మతఇతి - యది సత్పుత్రో విద్యమానద్విజాతిపుత్రఃయద్యపుత్రఃఅవిద్యమానద్విజాతిపుత్రో వా స్యాత్తస్మిన్మృతే క్షేత్రజాదిర్వాన్యో వా సపిండశ్శూద్రాపుత్రాయతద్ధనాద్దశమాంశాదధికంనదద్యాదిత్యస్మాదేవక్షత్రియావైశ్యాపుత్రయోస్సవర్ణపుత్రాభావే సకలధనగ్రహణంగమ్యతే ॥ ౧౩౦౪

తా ॥ ఇపుడు చెప్పినదానిముగింపు చేయువ్యాజంబుననీవిషయమందే వ్యవస్థను జెప్పుచున్నాఁడు ॥ ముందుముందు చెప్పఁబడినవాఁడు లేనిపక్షమందు వెనుక వెనుకఁ జెప్పఁబడిన

ద్వాదశవిధపుత్త్రులలో

ముందటి వాఁడు లేనపుడు వెనుకటివాఁడధికారి యన్నవిధి సమానజాతీయులకుమాత్రమే.

వాఁడు దాయమునుబొందునని చెప్పినవిధి సమానజాతీయులయందే కాని భిన్నజాతీయులయందుఁబ్రవర్తింపదు - కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజపౌనర్భవులకు సజాతీయత్వము నెట్లు చూడవలయుననిన వీరలకు వర్ణజాతి లక్షణములు లేవు కాఁబట్టి వారియుత్పాదకుని వర్ణము నుగ్రహింపవలయును - అనులోమజాలనుమూర్ధావసిక్తాదిజాతులవా రౌరసులేయగుచున్నారు గావున వారును లేనిపక్షమున నే క్షేత్రజాదులకు దాయగ్రహణాధికారము నీయుఁగవలయును - బ్రాహ్మణాదివర్ణత్రయస్త్రీలయందుఁ బుత్రుఁడుఁ బుట్టియున్నను లేకున్నను శూద్రస్త్రీపుత్రునకుదశమభాగముకంటె నధిక మీఁగూడదను మనువచనమననుసరించి క్షేత్రజాదిపుత్రులున్నపక్షమందు వారుగాని లేనిపక్షమందు సపిండుఁడుగాని వానిధనములోఁబడవపాలుకంటె నధికము శూద్రస్త్రీపుత్రునకీఁగూడదు- క్షత్రియస్త్రీయందును వైశ్యస్త్రీయందును బుట్టినకొడుకులకుమాత్రము సమానవర్ణస్త్రీయందుఁ బుట్టినపుత్రుఁడు లేనియెడల సర్వధనమును బొందు నధికారమీవచనమువలన నేగమ్యమానమగుచున్నది॥ ౧౩౦

మూ. { జాతోపిదాస్యాం శూద్రేణకామతోంశహరోభవేత్ ॥ మృతేపితరికుర్యుస్తంభ్రాతరస్త్వర్ధభాగికం। అభ్రాతృకోహరేత్సర్వందుహితౄణాంసుతాదృతే ॥ }

వ్యా॥ అధునా శూద్రధనవిభాగేవిశేషమాహ॥ జాతఇతి ॥ శూద్రేణదాస్యాం సముత్పన్నః పుత్రః కామతః పితురిచ్ఛయా భాగంలభతే- పితురూర్ధ్వంతు యదిపరిణీతాపుత్రాస్సంతి తదా తేభ్రాతరస్తం దాసీపుత్రమర్ధభాగికంకుర్యుస్స్వభాగాదర్ధందద్యురిత్యర్థః - అథపరిణీతాపుత్రానసంతి తదా కృత్స్నంధనం దాసీపుత్రోగృహ్ణీయాత్- యదిపరిణీతాదుహితరస్తత్పుత్రావానసంతి- తత్సద్భావేత్వర్ధభాగిక ఏవదాసీపుత్రః - అత్రచశూద్రగ్రహణాద్ద్విజాతినాదాస్యాముత్పన్నః పితురిచ్ఛయాప్యంశంనలభతే నాప్యర్ధాంశం నూరతఏవకృత్స్నం - కింత్వనుకూలశ్చేజ్జీవనమాత్రంలభతే॥ ౧౩౧

తా॥ శూద్రధనవిభాగమందువిశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ శూద్రునకుదాసియందుఁ బుత్రుఁడు పుట్టినపక్షమందు అతనికిఁదండ్రియున్నప్పుడా తండ్రియే తనయాస్తినిఁబుత్రులకుఁబంచియిచ్చునట్టులయినఁదనయిష్టానుసారముగాఁబుత్రసమభాగ మీవచ్చును - తండ్రిగతించినపిరువాత తండ్రివివాహముచేసుకొన్న భార్యయొక్క పుత్రులుగాని దుహితలుగాని దౌహిత్రులుగాని విభాగము చేసుకొనునపుడు దాసీపుత్రునకుఁ దమభాగమందర్ధభాగ మీవలయును - వివాహము చేసుకొన్న భార్యకు సంతతి లేనిపక్షమందు యావద్ధనమును దాసీపుత్రుఁడే గ్రహింపవలయును - ఇక్కడ శూద్రవిషయమయియిట్లు చెప్పఁబడవలనఁదక్కిన మూఁడువర్ణములవారికిఁ గలిగినదాసీపుత్రునకుఁ దండ్రి యిష్టానుసారముగా భ్రాతృసమాంశముగాని పిమ్మటఁ జెప్పఁబడిన యర్ధాంశముగాని కలుగదు- సర్వధనాధికారము మొదలే లేదు- మరియేమన్నను- తండ్రి వివాహము చేసుకొన్న స్త్రీలకు సంతతియున్న పక్షమందు సంతతివారికిఁగాని లేనిపక్షమందా స్త్రీలకుగాని యనుకూలుఁడై యుండె నేని తనజీవనమునకుఁదగుపాటి ద్రవ్యమును వారివలనఁబొందవచ్చును॥ ౧౩౨

శూద్రునిదాసీపుత్రునకు దండ్రి జీవించి యున్నపుడతని యిష్టము చొప్పున భ్రాతృసమాంశమును బిమ్మట నర్ధాంశమును వచ్చును.

మూ. { పత్నీదుహితరశ్చైవపితరౌభ్రాతరస్తథా। తత్సుతోగోత్రజోబంధుశ్శిష్యస్సబ్రహ్మచారిణః ॥ ఏషామభావేపూర్వస్యధనభాగుత్తరోత్తరః । స్వర్యాతస్యహ్యపుత్రస్యసర్వవర్ణేష్వయంవిధిః॥ }

వ్యా॥ ముఖ్యగౌణసుతాదాయంగృహ్ణంతీతినిరూపితం। తేషామభావేత్వన్యేషాందాయాదక్రమఉచ్యతే॥ పత్నీత్యాది ॥ పూర్వోక్తాద్వాదశపుత్రాయస్యనసంత్యసావపుత్రస్తస్యాపుత్రస్యస్వర్యాతస్య పరలోకంగతస్యధనభాగ్ధనగ్రాహీ - ఏషాంపత్న్యాదీనామనుక్రాంతానాం మధ్యేపూర్వపూర్వస్యాభావేఉత్తరోత్తరోధనభాగితి సంబంధః- సర్వవర్ణేషుసర్వేషుమూర్ధావసిక్తాదిష్వనులోమజేషుసూతాదిషుప్రతిలోమజేషువర్ణేషుచ బ్రా

ష్మణాదిష్వయం దాయగ్రహణే క్రమో వేదితవ్యః - తత్ర ప్రథమం పత్నీ ధనభాక్ - పత్నీ వివాహసంస్కృతా - పత్యు
ర్నో యజ్ఞసంయోగ ఇతి స్మరణాత్ - ఏకవచనం చ జాత్యభిప్రాయేణాతశ్చ బహ్వ్యశ్చేత్సజాతీయా విజాతీయాశ్చ
యథాంశం విభజ్య ధనం గృహ్ణంతి - వృద్ధమనురపి - పత్న్యాస్సమగ్రధనసంబంధం వక్తి - అపుత్రా శయనం భర్తుః
పాలయంతీ వ్రతే స్థితా । పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిండం కృత్స్నమంశం లభేత చేతి - బృహద్విష్ణురపి - అపుత్రధనం పత్న్య
భిగామి తదభావే దుహితృగామి తదభావే పితృగామి తదభావే మాతృగామీతి - కాత్యాయనోపి - పత్నీ భర్తుర్ధనహా
రిణీ యా స్యాదవ్యభిచారిణీ । తదభావే తు దుహితా యద్యనూఢా భవేత్తదేతి - తథా - అపుత్రస్యాథ కులజా పత్నీ దుహిత
రోపి వా । తదభావే పితా మాతా భ్రాతా పుత్రాశ్చ కీర్తితా ఇతి - బృహస్పతిరపి - కుల్యేషు విద్యమానేషు పితృభ్రా
తృసనాభిషు । అసుతస్య ప్రమీతస్య పత్నీ తద్భాగహారిణీతి - ఏతద్విరుద్ధానీవ వాక్యాని లక్ష్యంతే - యథా - భ్రాతౄ
ణామప్రజాః ప్రేయాత్కశ్చిచ్చేత్ప్రవ్రజేత వా । విభజేరన్ధనం తస్య శేషాస్తే స్త్రీధనం వినా ॥ భరణం చాస్య కుర్వీ
రన్ స్త్రీణామాజీవనక్షయాత్ । రక్షంతి శయ్యాం భర్తుశ్చేదాచ్ఛింద్యురితరాసు చ ఇతి పత్నీసద్భావేపి ధనగ్రహణం భ్రా
తౄణాం పత్నీనాం చ భరణమాత్రం నారదేనోక్తం - మనునా తు పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ వేతి - అపు
త్రస్య ధనం పితుర్భ్రాతుర్వేతి దర్శితం - తథా - అనపత్యస్య పుత్రస్య మాతా దాయమవాప్నుయాత్ । మాతర్య
పి చ వృత్తాయాం పితుర్మాతా హరేద్ధనమితి - మాతుః పితామహ్యాశ్చ ధనసంబంధో దర్శితః - శంఖేనాపి - స్వర్యాత
స్య హ్యపుత్రస్య భ్రాతృగామి ద్రవ్యం తదభావే పితరౌ హరేయాతాం జ్యేష్ఠా వా పత్నీతి భ్రాతౄణాం పిత్రోర్జ్యే
ష్ఠాయాశ్చ పత్న్యాః క్రమేణ ధనసంబంధో దర్శితః · కాత్యాయనేనాపి - విభక్తే సంస్థితే ద్రవ్యం పుత్రాభావే పితా
హరేత్ - భ్రాతా వా జననీ వాథ మాతా వా తత్పితుః క్రమాదిత్యేవమాదీనాం విరుద్ధార్థానాం వాక్యానాం ధారేశ్వ
రేణ వ్యవస్థా దర్శితా - పత్నీ గృహ్ణీయాదిత్యేతద్వచనజాతం విభక్తభ్రాతృస్త్రీవిషయం - సా చ యది నియోగార్థినీ
భవతి - కుత ఏతన్నియోగాపేక్షాయాః పత్న్యాః ధనగ్రహణం న స్వతంత్రాయా ఇతి - పితా హరేదపుత్రస్యేత్యా
దివచనాత్ - తత్ర తదేవ వ్యవస్థాకారణం వక్తవ్యం - నాన్యద్వ్యవస్థాకారణమస్తీతి - గౌతమవచనాచ్చ పిండగోత్ర
ర్షిసంబద్ధా రిక్థం భజేరన్ స్త్రీ వానపత్యస్య బీజం వా లిప్సేతేతి - అస్యార్థః - పిండగోత్రర్షిసంబద్ధా అనపత్య
స్య రిక్థం భజేరన్ స్త్రీ వా రిక్థం భజేత సా యది బీజం లిప్సేతేతి - మనురపి - ధనం యో బిభృయాద్భ్రాతుర్మృతస్య స్త్రి
యమేవ వా । సోపత్యం భ్రాతురుత్పాద్య దద్యాత్తస్యైవ తద్ధనమిత్యనేనైతద్దర్శయతి - విభక్తధనేపి భ్రాతర్యుపర
తేఽపత్యద్వారేణైవ పత్న్యా ధనసంబంధో నాన్యథేతి - తథా అవిభక్తధనేపి - కనీయాన్ జ్యేష్ఠభార్యాయాం పుత్ర
ముత్పాదయేద్యది । సమస్తత్ర విభాగస్స్యాదితి ధర్మో వ్యవస్థిత ఇతి - తథా వసిష్ఠోపి - రిక్థలోభాన్నాస్తి నియోగ ఇతి రి
క్థలోభాన్నియోగం ప్రతిషేధన్నియోగద్వారక ఏవ పత్న్యా ధనసంబంధో నాన్యథేతి దర్శయతి - నియోగాభావే తు ప
త్న్యా భరణమాత్రమేవ నారదవచనాత్ - భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవనక్షయాదితి యోగీశ్వరేణాపి కిల వ
క్ష్యతే - అపుత్రా యోషితశ్చైషాం భర్తవ్యాస్సాధువృత్తయః । నిర్వాస్యా వ్యభిచారిణ్యః ప్రతికూలాస్తథైవ చేతి - అపి చ
ద్విజాతిధనస్య యజ్ఞార్థత్వాత్ స్త్రీణాం యజ్ఞేఽనధికారాద్ధనగ్రహణమయుక్తం - తథా చ కేనాపి స్మృతం - యజ్ఞార్థం
ద్రవ్యముత్పన్నం తత్రానధికృతాస్తు యే । అరిక్థభాజస్తే సర్వే గ్రాసాచ్ఛాదనభాజనాః ॥ యజ్ఞార్థం విహితం విత్తం తస్మా
త్తద్వినియోజయేత్ । స్థానేషు ధర్మజుష్టేషు న స్త్రీమూర్ఖవిధర్మిష్వితి - తదిదమనుపపన్నం - పత్నీ దుహితర ఇత్యత్ర
నియోగస్యాప్రతీతేః ప్రస్తుతత్వాచ్చ - అపి చేదమత్ర వక్తవ్యం పత్న్యా ధనగ్రహణే నియోగో వా నిమిత్తం తదుత్ప
న్నమపత్యం వా - తత్ర నియోగస్యైవ నిమిత్తత్వే అనుత్పాదితపుత్రాయా అపి ధనసంబంధః ప్రాప్నోత్యుత్పన్నస్య
చ పుత్రస్య ధనసంబంధో న ప్రాప్నోతి అథ తదపత్యస్యైవ నిమిత్తత్వం తథా సతి పుత్రస్యైవ ధనసంబంధాత్ - పత్నీతి
నారబ్ధవ్యం - అథ స్త్రీణాం పతిద్వారకో ధనసంబంధః పుత్రద్వారకో వా నాన్యథేతి మతం - తదప్యసత్ - అధ్యగ్న్య
ధ్యావాహనికం దత్తం చ ప్రీతికర్మణి । భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనం స్మృతమిత్యాదిస్మృతివిరోధా
త్ - కించ - సర్వపుత్రాభావే పత్నీ దుహితర ఇత్యారబ్ధం - తత్ర నియుక్తాయా ధనసంబంధం వదతా క్షేత్రజస్యైవ ధన
సంబంధ ఉక్తో భవతి - స చ ప్రాగేవాభిహిత ఇత్యపుత్రప్రకరణే పత్నీతి నారబ్ధవ్యం - అథ పిండగోత్రర్షిసంబద్ధా రి

క్థం భజేరన్ స్త్రీ వానపత్యస్య బీజం వా లిప్సేతేతి గౌతమవచనాన్నియుక్తాయా ధనసంబంధ ఇతి తదప్యసత్ - న హి య
దిబీజం లిప్సేత తదానపత్యస్య స్త్రీ ధనం గృహ్ణీయాదిత్యయమర్థోఽస్మాత్ప్రతీయతే - కింత్వనపత్యస్య ధనం పిండగో
త్రర్షిసంబంధా భజేరన్ స్త్రీ చ సా స్త్రీ బీజం వా లిప్సేత సంయతా వా భవేదితి తస్యాయమర్థోఽంతరోపదేశో వా శబ్ద
స్య పక్షాంతరవచనత్వేన యద్యర్థాప్రతీతేః - అపి చ సంయతాయా ఏవ ధనగ్రహణం యుక్తం - నియుక్తాయాః స్మృ
తిలోకనిందితాయాః - అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా । పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిండం కృత్స్నమంశం
లభేత చేతి సంయతాయా ధనగ్రహణముక్తం । తథా నియోగశ్చ నిందితో మనునా - నాన్యస్మిన్ విధవా నారీ నియోక్త
వ్యా ద్విజాతిభిః। అన్యస్మిన్ హి నియుంజానా ధర్మం హన్యుః సనాతనమిత్యాదినా - యత్తు వసిష్ఠవచనం రిక్థలోభాన్నా
స్తి నియోగ ఇతి తదవిభక్తైః సంసృష్టిభిర్వా భర్తరి ప్రేతే తస్యా ధనసంబంధో నాస్తీతి స్త్రియా ధనసంబంధార్థం ని
యోగో న కర్తవ్య ఇతి వ్యాఖ్యేయం - యదపి నారదవచనం - భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవనక్షయాదితి - తద
పి సంసృష్టినాం తు యో భాగస్తేషామేవ స ఇష్యత ఇతి సంసృష్టినాం ప్రస్తుతత్వాత్ స్త్రీణామనపత్యానాం భరణమా
త్రప్రతిపాదనపరం - న చ భ్రాతౄణామప్రజాః ప్రేయాదిత్యేతస్య సంసృష్టివిషయత్వే సంసృష్టినాం తు యో భా
గ ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యమాశంకనీయం - యతః పూర్వోక్తవివరణేన స్త్రీధనస్యావిభాజ్యత్వం తత్ స్త్రీణాం చ భరణ
మాత్రం విధీయత ఇతి - యదప్యపుత్రా యోషితశ్చైషామిత్యాదివచనం తత్ క్లీబాదిస్త్రీవిషయమితి వక్ష్యతే - యత్తు
ద్విజాతిధనస్య యజ్ఞార్థత్వాత్ స్త్రీణాం చ యజ్ఞేఽనధికారాద్ధనగ్రహణాయుక్తమితి తదసత్ - సర్వస్య ద్రవ్యజా
తస్య యజ్ఞార్థత్వే దానహోమాద్యసిద్ధేః అథ యజ్ఞశబ్దస్య ధర్మోపలక్షణత్వాద్దానహోమాదీనామపి ధర్మ
త్వాత్తదర్థత్వమవిరుద్ధమితి మతం - ఏవం తర్హ్యర్థకామయోర్ధనసాధ్యయోరసిద్ధిరేవ స్యాత్ - తథా సతి - న ధ
ర్మమర్థం చ కామం చ యథాశక్తి న హాపయేత్ । తథా । న పూర్వాహ్ణమధ్యందినాపరాహ్ణాన్నిష్ఫలాన్కుర్యాద్యథా
శక్తి ధర్మార్థకామేభ్య ఇతి - తథా - న తస్మై తాని శక్యం తే సన్నియంతుమసేవయేత్యాది యాజ్ఞవల్క్యగౌతమమ
నువచనవిరోధః - అపి చ - ధనస్య యజ్ఞార్థత్వే హిరణ్యం ధార్యమితి హిరణ్యధారణస్య క్రత్వర్థతానిరాకరణేన పురు
షార్థత్వముక్తం - తద్విరుద్ధం స్యాత్ - కిం చ - యజ్ఞశబ్దస్య ధర్మోపలక్షణత్వే స్త్రీణామపి పూర్తధర్మాధి
కారాద్ధనగ్రహణం యుక్తతరం - యత్తు పారతంత్ర్యవచనం న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతీత్యాది తదస్తు పారతంత్ర్యే
ధనస్వీకారే తు కో విరోధః - కథం తర్హి యజ్ఞార్థం ధనముత్పన్నమిత్యాదివచనం - ఉచ్యతే యజ్ఞార్థమేవార్జితం
ద్రవ్యం యత్తద్యజ్ఞ ఏవ నియోక్తవ్యం పుత్రాదిభిరపీత్యేవంపరం తత్ - యజ్ఞార్థం లబ్ధమదదద్భాసః కాకోఽపి వా భవే
దితి దోషశ్రవణస్య పుత్రాదిష్వవిశేషత్వాత్ - యదపి కాత్యాయనేనోక్తం - అదాయకం రాజగామి యోషిద్భృ
త్యౌర్ధ్వదైహికం। అపాస్య శ్రోత్రియద్రవ్యం శ్రోత్రియాయోపపాదయేదితి అదాయకం దాయాదరహితం యద్ధ
నం తద్రాజగామి రాజ్ఞో భవతి - యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికమపాస్య తత్ స్త్రీణామశనాచ్ఛాదనోపయుక్తం త
థా భృత్యానాం - ఔర్ధ్వదైహికం ధనశ్రాద్ధాద్యుపయుక్తం చాపాస్య పరిహృత్య రాజగామి భవతీతి సంబంధః - అ
స్యాపవాదః - శ్రోత్రియద్రవ్యం తు యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికమపాస్య శ్రోత్రియాయోపపాదయేదిత్యేతదప్య
వరుద్ధస్త్రీవిషయం - యోషిద్గ్రహణాత్ - నారదవచనం చ - అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్కింతు రాజా ధర్మపరాయ
ణః। తత్ స్త్రీణాం జీవనం దద్యాదేష దాయవిధిః స్మృత ఇత్యవరుద్ధస్త్రీవిషయమేవ - స్త్రీశబ్దగ్రహణాత్ - ఇహ తు పత్నీ
శబ్దగ్రహణాదూఢాయాః సంయతాయా ధనగ్రహణమవిరుద్ధమేవ - తస్మాద్విభక్తాసంసృష్టిన్యపుత్రే స్వర్యాతే పత్నీ
ధనం ప్రథమం గృహ్ణాతీత్యయమర్థః సిద్ధో భవతీతి - విభాగస్యోక్తత్వాత్సంసృష్టినాం చ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ - ఏతే
నాల్పధనవిషయత్వం శ్రీకరాదిభిరుక్తం నిరస్తం వేదితవ్యం - తథా హి - ఔరసేషు పుత్రేషు సత్స్వపి జీవద్విభాగే అజీవ
ద్విభాగే చ పత్న్యాః పుత్రసమాంశగ్రహణముక్తం - యది కుర్యాత్సమానంశాన్ పత్న్యః కార్యాః సమాంశికా ఇతి। త
థా పితురూర్ధ్వం విభజతాం మాతాప్యంశం సమం హరేదితి చ - తథా సత్యపుత్రస్య స్వర్యాతస్య ధనం పత్నీ భరణా
దతిరిక్తం న లభత ఇతి వ్యామోహమాత్రం - అథ పత్న్యః కార్యాః సమాంశికా ఇత్యత్ర మాతాప్యంశం సమం హరేది
త్యత్ర చ జీవనోపయుక్తమేవ ధనం స్త్రీ గృహ్ణాతీతి యన్మతం తదసత్ - అంశశబ్దస్య సమశబ్దస్య చానర్థక్యప్రసంగాత్

స్యాన్మతం- బహుధనే జీవనోపయుక్తం ధనం గృహ్ణీయాదల్పే తు పుత్రాంశసమమంశం గృహ్ణీయాదితి - తచ్చ న- విధి వైషమ్యప్రసంగాత్ - తథాహి పత్న్యః కార్యాస్సమాంశికాః - మాతాప్యంశం సమం హరేదితి చ బహుధనే జీవన మాత్రోపయుక్తం వాక్యాంతరమపేక్ష్య ప్రతిపాదయత్యల్పధనే తు పుత్రాంశసమమంశం ప్రతిపాదయతీతి - యథా చాతుర్మాస్యేషు ద్వయోః ప్రణయంతీత్యత్ర పూర్వపక్షిణా సౌమికప్రణయనాతిదేశహేతుత్వేన వైశ్వదేవ ఉత్తర వేదిముపవపంతి న శునాసీరీయ ఇత్యుత్తరవేదిప్రతిషేధే దర్శితే రాద్ధాంతైకదేశినా న సౌమికప్రణయనాతిదేశప్రాప్తాయా ఉత్తరవేద్యాః ప్రథమోత్తమయోః పర్వణోరయం ప్రతిషేధః- కింతూపాత్తవపంతీతి ప్రాకరణికేన వచనేన ప్రాప్తాయా ఉత్తరవేద్యాః ప్రతిషేధోయమిత్యభిహితే పునః పూర్వపక్షిణోపాత్తవపంతీతి ప్రథమోత్తమయోః పర్వణోః ప్రతిషేధమపేక్ష్య పాక్షికీముత్తరవేదిం ప్రాపయతి మధ్యమయోస్తు నిరపేక్షమేవ నిత్యవదుత్తరవేదిం ప్రతిపాదయతీతి విధివైషమ్యం దర్శితం- రాద్ధాంతేసి విధివైషమ్యభయాత్ప్రథమోత్తమయోః పర్వణోరుత్తరవేదిప్రతిషేధో నిత్యానువాదః- ద్వయోః ప్రణయంతీత్యాద్యర్థవాదపర్యాలోచనయోపాత్తవపంతీతి మధ్యమయోరేవ వరుణప్రఘాససాకమేధపర్వణోరుత్తరవేదిం విధత్త ఇతి దర్శితం- యదపి మతం - పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ వేతి మనుస్మరణాత్తథా స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య భ్రాతృగామి ద్రవ్యం తదభావే పితరౌ హరేయాతాం జ్యేష్ఠా వా పత్నీతి శంఖస్మరణాచ్చ - అపుత్రధనం భ్రాతృగామీతి ప్రాప్తం భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవనక్షయాదిత్యాదివచనాచ్చ- భరణోపయుక్తం పత్నీ లభత ఇత్యపి స్థితం- ఏవం స్థితే - బహుధనే అపుత్రే స్వర్యాతే భరణోపయుక్తం పత్నీ గృహ్ణాతి శేషం చ భ్రాతరః యదా తు పత్నీభరణమాత్రోపయుక్తమేవ ద్రవ్యమస్తి తతో న్యూనం వా తదా కిం పత్న్యేవ గృహ్ణాత్యుత భ్రాతరో వేతి విరోధే పూర్వపూర్వస్య బలీయస్త్వజ్ఞాపనార్థం పత్నీ దుహితర ఇత్యారబ్ధమితి తదప్యత్ర భగవానాచార్యో న మృష్యతి-యతః- పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ వేతి వికల్పస్మరణాన్నేదం క్రమపరం వచనమపి తు ధనగ్రహణాధికారిప్రదర్శనమాత్రపరం-తచ్చాసత్యపి పత్న్యాదిగ్రహణే ఘటత ఇతి వ్యాచక్షతే- శంఖవచనమపి సంసృష్టభ్రాతృవిషయమితి - అపి చాల్పవిషయత్వమనల్పవిషయత్వం చాస్మాద్వచనాత్ప్రకరణాద్వా నావగమ్యతే- ధనభాగుత్తరోత్తర ఇత్యస్య చ పత్నీ దుహితర ఇతి విషయద్వయే వాక్యాంతరమపేక్ష్యాల్పధనవిషయత్వం పిత్రాదిషు తు ధనమాత్రవిషయత్వమితి పూర్వోక్తవిధివైషమ్యం తదవస్థమేవేతి న కించిదేతత్ - యత్తు హారీతవచనం- విధవా యౌవనస్థా చేన్నారీ భవతి కర్కశా । ఆయుషః క్షపణార్థం తు దాతవ్యం జీవనం తదేతి- తదపి శంకితవ్యభిచారాయాస్సకలధనగ్రహణనిషేధపరం - అస్మాదేవ వచనాదశంకితవ్యభిచారాయాస్సకలధనగ్రహణం గమ్యతే- ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తం శంఖేన- జ్యేష్ఠా వా పత్నీతి జ్యేష్ఠా గుణజ్యేష్ఠా అనాశంకితవ్యభిచారా సా సకలధనం గృహీత్వా అన్యాం కనిష్ఠామపి మాతృవత్పరిపాలయతీతి సర్వమనవద్యం- తస్మాదపుత్రస్య స్వర్యాతస్య విభక్తస్యాసంసృష్టినః పరిణీతా స్త్రీ సంయతా సకలమేవ ధనం గృహ్ణాతీతి స్థితం॥ తదభావే దుహితరః-దుహితర ఇతి బహువచనం సమానజాతీయానామసమానజాతీయానాం చ సమవిషమాంశప్రాప్త్యర్థం - తథా చ కాత్యాయనః - పత్నీ భర్తుర్ధనహారీ యా స్యాదవ్యభిచారిణీ। తదభావే తు దుహితా యద్యనూఢా భవేత్తదేతి - బృహస్పతిరపి - భర్తుర్ధనహారీ పత్నీ తాం వినా దుహితా స్మృతా । అంగాదంగాత్సంభవతి పుత్రవద్దుహితా నృణాం ॥ తస్మాత్పితృధనం త్వన్యః కథం గృహ్ణీత మానవ ఇతి- తత్ర చోఢానూఢాసమవాయే అనూఢైవ గృహ్ణాతి - తదభావే తు దుహితా యద్యనూఢా భవేత్తదేతి విశేషస్మరణాత్- తథా ప్రతిష్ఠితాఽప్రతిష్ఠితాసమవాయే అప్రతిష్ఠితైవ గృహ్ణాతి- తదభావే ప్రతిష్ఠితా - స్త్రీధనం దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి గౌతమవచనస్య పితృధనేపి సమానత్వాత్ -న చైతత్పుత్రికావిషయమితి మంతవ్యం- తత్సమః పుత్రికాసుత ఇతి పుత్రికాయాస్తత్సుతస్య చౌరససమత్వేన పుత్రప్రకరణేభిధానాత్ - చశబ్దాద్దుహితృభావే దౌహిత్రో ధనభాక్- యథాహ విష్ణుః- అపుత్రపౌత్రసంతానే దౌహిత్రా ధనమాప్నుయుః । పూర్వేషాం తు స్వధాకారే పౌత్రా దౌహిత్రకా మతా ఇతి -మనురపి- అకృతా వా కృతా వాపి యం విందేత్సదృశాత్సుతం। పౌత్రీ మాతామహస్తేన దద్యాత్పిండం హరేద్ధనమితి॥ తదభావే పితరౌ మాతాపితరౌ ధనభాజౌ యద్యపి యుగపదధికరణవచనతాయాం ద్వంద్వస్మరణాత్ - తదపవాదత్వాదేకశేషస్య ధనగ్రహణే పితుః క్రమో న ప్రతీయతే - తథాపి

విగ్రహవాక్యే మాతృశబ్దస్య పూర్వనిపాతాదేకశేషాభావపక్షే చ మాతాపితరావితి మాతృశబ్దస్య పూర్వశ్రవణా
త్పఠక్రమాదేవార్థక్రమావగమాద్ధనసంబంధేపి క్రమాపేక్షాయాం ప్రతీతక్రమానురోధేనైవ ప్రథమం మాతా
ధనభాక్ - తదభావేపి తేతిగమ్యతే - కించ పితా పుత్రాంతరేష్వపి సాధారణో మాతా తు నసాధారణీతి ప్రత్యాసత్త్య
తిశయాత్ - అనంతరస్సపిండాద్యస్తస్యతస్య ధనం భవేదితి వచనాచ్చ మాతురేవ ప్రథమం ధనగ్రహణం యుక్తం - న
చ సపిండేష్వేవ ప్రత్యాసత్తిర్నియామికా - అపితు సమానోదకాదిష్వప్యవిశేషేణ ధనగ్రహణే ప్రాప్తే ప్రత్యాసత్తి
రేవ నియామికేత్యస్మాదేవ వచనాదవగమ్యత ఇతి మాతాపిత్రోర్మాతురేవ ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్ధనగ్రహణం యు
క్తతరం - తదభావే పితా ధనభాక్ ॥ పితరి భావే భ్రాతరో ధనభాజః - తథా చ మనుః - పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రా
తర ఏవ వేతి - యత్పునర్ధారేశ్వరేణోక్తం - అనపత్యస్య పుత్రస్య మాతా దాయమవాప్నుయాత్ । మాతర్యపి చ వృ
త్తాయాం పితుర్మాతా హరేద్ధనమితి మనువచనా జ్జీవత్యపి పితరి మాతరి వృత్తాయాం పితుర్మాతా పితామహీ ధనం
హరేన్న పితా - యతః పితుర్గృహీతం ధనం విజాతీయేష్వపి పుత్రేషు గచ్ఛతి - పితామహీగృహీతం తు సజాతీయేష్వేవ
గచ్ఛతీతి పితామహ్యేవ గృహ్ణాతీతి - ఏతదప్యాచార్యో నానుమన్యతే - విజాతీయపుత్రాణామపి ధనగ్రహణస్యోక్త
త్వాత్ - చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాస్స్యురిత్యాది నేతి - యత్పునః - అహార్యం బ్రాహ్మణద్రవ్యం రాజ్ఞా నిత్యమితి స్థితిరితి
మనుస్మరణం తన్నృపాభిప్రాయం న పుత్రాభిప్రాయం ॥ భ్రాతృష్వపి సోదరాః ప్రథమం గృహ్ణీయుః భిన్నోదరా
ణాం మాతృవిప్రకర్షాత్ - అనంతరస్సపిండాద్యస్తస్య తస్య ధనం భవేదితి స్మరణాత్ - సోదరాణామభావే భిన్నోద
రా ధనభాజః - భ్రాతౄణామప్యభావే తత్పుత్రాః పితృక్రమేణ ధనభాజః - భ్రాతృభ్రాతృపుత్రసమవాయే భ్రా
తృపుత్రాణామనధికారః - భ్రాతరి భావే తత్పుత్రాణామధికారవచనాత్ - యదా త్వపుత్రే భ్రాతరి స్వర్యాతే
తద్భ్రాతౄణామవిశేషేణ ధనసంబంధే జాతే భ్రాతృధనవిభాగాత్ప్రాగేవ యది కశ్చిద్భ్రాతా మృతస్తదా తత్పు
త్రాణాం పితృతోధికారే ప్రాప్తే తేషాం భ్రాతౄణాం చ విభజ్య గ్రహణే పితృతో భాగకల్పనేతి యుక్తం ॥ భ్రాతృ
పుత్రాణామప్యభావే గోత్రజా ధనభాజః - గోత్రజాః పితామహీ సపిండాస్సమానోదకాశ్చ తత్ర పితామహీ ప్రథ
మం ధనభాక్ - మాతర్యపి చ వృత్తాయాం పితుర్మాతా ధనం హరేదితి మాత్రనంతరం పితామహ్యా ధనగ్రహణే ప్రా
ప్తే పిత్రాదీనాం భ్రాతృసుతపర్యంతానాం బద్ధక్రమత్వేన మధ్యే అనుప్రవేశాభావా త్పితుర్మాతా ధనం హరేదిత్య
స్య వచనస్య ధనగ్రహణాధికారప్రాప్తిమాత్రపరత్వాదుత్కర్షే తత్సుతానంతరం పితామహీ గృహ్ణాతీత్యవిరోధః -
పితామహ్యాశ్చాభావే సమానగోత్రజాస్సపిండాః పితామహాదయో ధనభాజః - భిన్నగోత్రాణాం సపిండానాం
బంధుశబ్దేన గ్రహణాత్ - అత్ర చ పితృసంతానాభావే పితామహీ పితామహః పితృవ్యాస్తత్పుత్రాశ్చ క్రమేణ ధనభా
జః - పితామహసంతానాభావే ప్రపితామహీ ప్రపితామహస్తత్పుత్రాస్తత్సూనవశ్చేత్యేవమా సప్తమాత్సమాన
గోత్రాణాం సపిండానాం ధనగ్రహణం వేదితవ్యం - తేషామభావే సమానోదకానాం ధనసంబంధః - తే చ సపిండా
నాముపరి సప్త వేదితవ్యాః - జన్మనామజ్ఞానావధికా వా - యథాహ బృహన్మనుః - సపిండతా తు పురుషే సప్తమే వినివ
ర్తతే । సమానోదకభావస్తు నివర్తేతా చతుర్దశాత్ ॥ జన్మనామ్నోస్స్మృతేరేకే తత్పరం గోత్రముచ్యత ఇతి - గో
త్రజానామభావే బంధవో ధనభాజః - బంధవశ్చ త్రివిధాః - ఆత్మబాంధవాః పితృబాంధవాః మాతృబాంధవాశ్చేతి -
యథోక్తం - ఆత్మపితృష్వసుః పుత్రా ఆత్మమాతృష్వసుస్సుతాః । ఆత్మమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా ఆత్మబాంధవాః ॥ పి
తుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । పితుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాంధవాః ॥ మాతుః పి
తృష్వసుః పుత్రా మాతుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । మాతుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా మాతృబాంధవా ఇతి - తత్ర చాం
తరంగత్వాత్ప్రథమమాత్మబాంధవా ధనభాజస్తదభావే పితృబాంధవాస్తదభావే మాతృబాంధవా ఇతి క్రమో వేదిత
వ్యః - బంధూనామభావే ఆచార్యస్తదభావే శిష్యః - పుత్రాభావే యః ప్రత్యాసన్నస్సపిండస్తదభావ ఆచార్య ఆచా
ర్యాభావేంతేవాసీత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - శిష్యాభావే సబ్రహ్మచారీ ధనభాక్ యేనసహైకస్మాదాచార్యాదుపనయ
నాధ్యయనతదర్థజ్ఞానప్రాప్తిః స సబ్రహ్మచారీ తదభావే బ్రాహ్మణద్రవ్యం యః కశ్చిచ్ఛ్రోత్రియో గృహ్ణీయాత్
శ్రోత్రియా బ్రాహ్మణస్యానపత్యస్య రిక్థం భజేరన్నితి గౌతమస్మరణాత్ - తదభావే బ్రాహ్మణమాత్రం - యథాహ

మనుః- సర్వేషామప్యభావేతుబ్రాహ్మణారిక్థభాగినః- త్రైవిద్యాశ్శుచయోదాంతాస్తదా ధర్మోనహీయత ఇతిక దాచిదపిబ్రాహ్మణద్రవ్యంరాజాగృహ్ణీయాత్ - అహార్యంబ్రాహ్మణద్రవ్యంరాజ్ఞానిత్యమితిస్థితిరితిమనుస్మరణాత్ - నారదేనాప్యుక్తం- బ్రాహ్మణార్థస్యతన్నాశేదాయాదశ్చేన్నకశ్చన। బ్రాహ్మణాయైవదాతవ్యమేనస్వీస్యాన్నృపోన్యథేతి- క్షత్రియాదిధనంసబ్రహ్మచారిపర్యంతానామభావేరాజాహరేన్న బ్రాహ్మణః-యథాహమనుః - ఇతరేషాంతువర్ణానాంసర్వాభావేహరేన్నృపఇతి॥

తా ॥ ముఖ్యపుత్రులును గౌణపుత్రులును దాయమును బొందనధికారులని చెప్పఁబడెను - వారు లేనిపక్షమందతని ద్రవ్యమును పొందవలసినవారి మెట్టువరుసను జెప్పుచున్నాఁడు ॥ పూర్వోక్తులయిన

అపుత్రకుఁడై గతించిన వాని ద్రవ్యమును బొందఁదగిన వారిక్రమము.

ద్వాదశవిధపుత్రులలో నేవిధమైనపుత్రుఁడును లేనివాఁడు పరలోకమును బొందినపుడతనిధనము నీక్రిందఁ జెప్పఁబడువారిలో ముందుముందు చెప్పఁబడినవారు లేనిపక్షమందు వెనుక వెనుకఁ జెప్పఁబడినవారు పొందుదురు - ఈ జెప్పినవిధి బ్రాహ్మణులు మొదలగు నాలుగువర్ణములవారికిని మూర్ధావసిక్తులు మొదలగు ననులోమజాతులవారికిని సూతాదిప్రతిలోమజాతులవారికినని తెలియవలయును॥ ——— అందువివాహముచే

విభక్తుని ద్రవ్యమందు ముందు భార్యకధికారము.

సుకోఁబడిన భార్య ధనమును బొందుటకు మొదటియధికారిణియగును- ఇచ్చట నేకవచనము జాత్యభిప్రాయకము కాఁబట్టి పలువురు భార్యలు సమానవర్ణమువారుగాని భిన్నవర్ణమువారుగానియున్నపక్షమందు భాగముల చొప్పునఁ బంచుకొనవలయు ॥ వృద్ధమనువు కొడుకులు లేనివాని భార్య నియమమందున్నదగుచు పతికిఁ బిండదానము తానే చేసి యతని ద్రవ్యమును దానే పొందునని భార్యకు సంపూర్ణధనసంబంధమును జెప్పియున్నాఁడు - బృహద్విష్ణువు కొడుకులు లేనివాని ద్రవ్యము వాని భార్యకుఁ జేరు నాపె లేనిపక్షమందుఁ గొమారికలఁ జెందును - వారు లేనిపక్షమందతని తండ్రినిఁ జెందును-అతఁడు లేనిపక్షమందు తల్లినిఁ జెందునని చెప్పియున్నాఁడు- కాత్యాయనవచనమందు పతివ్రతయైన భార్య భర్తధనమునకధికారిణి యాపె లేనిపక్షమందు వివాహముగాని కూఁతురధికారిణియని చెప్పఁబడియున్నది- అలాగే - మరియొకవచనమందు అపుత్రుని ధనమును సమానజాతీయురాలగు భార్యయు నాపె లేనియపుడు కూఁతులు- వారు లేనియపుడు తండ్రి- అతఁడు లేనిపక్షమందు తల్లి - ఆమె లేనిపక్షమందు భ్రాతలు- వారు లేనిపక్షమందు వారికొడుకులు పొందుదురని చెప్పఁబడియున్నది॥ స్వకులమందుఁ బుట్టిన తండ్రి అన్నదమ్ములు సపిండులు మొదలగువారున్నను కొడుకులు లేనివాఁడు మృతుఁడైనపక్షమందతని ద్రవ్యమును బొందునధికారము భార్యదేయని బృహస్పతిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ఇట్లుండగా కొన్నివచనములీవచనములకు విరుద్ధములవలెఁ దోచుచున్నవి యేవన్నను ॥ అ

ఈ యర్థమునకు విరుద్ధములవలెఁ దోచుచున్న వచనములు.

న్నదమ్ములలో నొకఁడు సంతతిలేక మృతుఁడైనను సన్న్యసించిననతని భార్యయొక్క స్త్రీధనము దప్ప విడిచి యతని భాగమును దక్కినవారు పంచుకొని యతని భార్యలు పాతివ్రత్యమును గాపాడుకొనుచున్నపక్షమందు వారికి యావజ్జీవము భరణమీవలయుననియు లేనిపక్షమందు నదియు నక్కరలేదనియుఁ జెప్పియుండు నారదవచనమువలనఁ బత్నియున్నను భ్రాతలకే ధనగ్రహణాధికారమును భార్యకు భరణమాత్రమును దెలియవచ్చుచున్నది॥ మనువచనమందుఁ బుత్రులు లేనివాని ధనమును దండ్రియైనను భ్రాతలైనను గ్రహింపవలయునని చెప్పియున్నది - మరియొకవచనమందు బిడ్డలు లేనివాని ద్రవ్యము తల్లికనియు నాపె లేనియెడఁ బితామహికనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది - శంఖవచనమందుఁ బుత్రులు లేనివాఁడు మృతుఁడైనపక్షమందతని ద్రవ్య మతనియన్నదమ్ములకుఁ జేరుననియు వారు లేనిపక్షమందుఁ దలిదండ్రులకుఁగాని జ్యేష్ఠభార్యకుఁగాని చేరుననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది - కాత్యాయనవచనమందు విభక్తుఁడు పుత్రులు లేక మృతుఁడైనపక్షమందతని ద్రవ్యమునతని తండ్రి గ్రహింపవలయుననియు నతఁడు లేనిపక్షమందు భ్రాత యతఁడు లేనిపక్షమందుఁ దల్లి యాపె లేనిపక్షమందు పితామహియును గ్రహింపవలయునని చెప్పఁబడియున్నది ॥ ఈవచనములకెల్ల ధారేశ్వ

భార్యకు ధనాధికారముఁ

రుఁడు వ్యవస్థఁ గల్పించెనదియెట్లనిన - భార్యకు ధనాధికారమును జెప్పెడువచనముల

జెప్పెడు వచనములు దేవరాదులవల్ల సంతతినిగోరిన స్త్రీవిషయములని ధారేశ్వరుఁడు చెప్పె నది సరిగాదు.

కు - భ్రాత్రాదులతో విభాగింపఁబడకున్నవాఁడు పుత్త్రహీనుఁడై మృతిఁబొందిన వాని భార్య దేవరాదులవల్ల పుత్త్రోత్పత్తి నపేక్షించినయెడల నట్టివిషయమందు భార్యకే ధనము కాగలదని తాత్పర్యమనియు (పిండగోత్రర్షిసంబన్ధా రిక్థం భజేరన్ స్త్రీ వానపత్యస్య బీజం వా సా లిప్సేత) అనెడు గౌతమసూత్రమునకు పుత్త్రహీనుని ధనము సపిండసగోత్రఋషిసంబంధములుగలవారు పొందుదురు అతని భార్య దేవరాదులవల్ల పుత్త్రోత్పత్తిఁ గోరినపక్షమందా పెయైనఁ బొందునని యర్థమనియు (ధనం యో బిభృయాద్భ్రాతుః) అనెడుమనువచనమందు భ్రాత మృతుఁడయ్యెనేని వాని స్త్రీని ధనమును భరించువాఁడా భ్రాతకుఁ బిడ్డను బుట్టించి యాబిడ్డకా ధనమునీవలయునని చెప్పియుండుటవలన విభక్తుఁడైన భ్రాతయొక్క ధనమందైన నతని భార్యకు సంబంధము సంతానమూలకమే యని యేర్పడుచున్నదనియు - వసిష్ఠవచనమందును ధనాశవలన నియోగము గూడదని చెప్పియుండుటవలన భార్యకు ధనము నియోగమూలకముగా నేరావలయుననియు - నియోగము లేనిపక్షమందు నారదవచనప్రకారము యావజ్జీవము భరణము వచ్చునేకాని ధనమంతయు రాదనియు - యాజ్ఞవల్క్యయోగియు నొక వెనుకటి గ్రంథమందు అపుత్త్రకులైనవీరి భార్యలు నియమముగలవారై యున్నపక్షమందు వారిని భరింపవలయునని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడుగనుక వారికి భరణమే సిద్ధించుచున్నదనియు - బ్రాహ్మణక్షత్త్రియవైశ్యుల ధనము యజ్ఞముకొఱకగుటవలన స్త్రీలకు యజ్ఞమందధికారము లేదుగనుక వారలకు ధనము గూడదని యొకస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నదనియుఁ జెప్పియున్నాఁడు॥ ఇట్లు ధారేశ్వరుఁడు వ్యవస్థనుగల్పించుట యుక్తముగానుండలేదు- ఏలయనిన- పత్నీదుహితరశ్చైవ యని యుపక్రమింపఁబడిన యీయాజ్ఞవల్క్యవచనమందు నియోగము తోఁచుటలేదు ప్రస్తుతంబును గాదు అదియునుంగాక నియోగమే ధనసంబంధమందు నిమిత్తమైనపక్షమందుఁ బుత్త్రునకు ధనసంబంధము లేకపోవలయును - పుత్త్రుఁడు నిమిత్తమైనపక్షమందుఁ బత్ని ధనాధికారిణియని చెప్పఁగూడదు - స్త్రీలకు ధనసంబంధము పుత్త్రమూలకముగాగాని పతిమూలకముగాగాని కలుగును స్వతంత్త్రముగాఁ గలుగదనియుఁ జెప్పఁగూడదు - అట్లు చెప్పినపక్షమందు స్త్రీధనము షడ్విధమని చెప్పియుండు స్మృతికి విరోధము గలుగుచున్నది - ఇదిగాక యెవ్విధమైన పుత్త్రుఁడును లేనివిషయమందుఁ బత్నియని యారంభించి యుండఁగా నది నియోగమూలకమని చెప్పినపక్షమందు క్షేత్త్రజపుత్త్రునకే ధనసంబంధమును జెప్పుటయగుచున్నది - అది ముందే చెప్పఁబడి యున్నదిగనుక నపుత్త్రప్రకరణమందు దానిఁ జెప్పఁగూడదు- గౌతమవచనమువల్ల నియోగమూలకము ధనసంబంధమని చెప్పుటయు నుయుక్తముగాదు - ఆవచనమందు నియోగమునైనఁ బొందవచ్చును నియమముతోనైన నుండవచ్చునని యాపె యుండవలసిన నడవడి దెలుపఁబడియున్నదే కాని నియోగమును బొందినపక్షమందే ధనమును బొందునని లేదు - అదిగాక నియోగము మనువుచేత నిందితముగనుక నియోగమును బొందినదానికంటె నియమముతోనున్నదానికి ధనము చెందవలయుననుటయే వృద్ధమనువచనమందును జెప్పఁబడియున్నది- వసిష్ఠవచనమందు ధనాశవలన నియోగము గూడదన్నదానికి అవిభక్తుండైనగాని సంసృష్టియైనగాని యుండి మృతిఁబొందిన యపుత్త్రకుని భార్య తనకు భాగార్హత లేమిం జేసి నియోగమువల్ల పుత్త్రునిఁగన్నపక్షమందు భాగము వచ్చుననునపేక్షచే నియోగమును గోరెనేని అప్పుడు నియోగము గూడదని యర్థము చేయవలయును- భరణమీవలయునను నారదవచనము సంసృష్టిప్రకరణములోనిదిగనుక దానినిచ్చట [illegible] గ్రహింపఁగూడదు - యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియందింక వెనుకటి గ్రంథమందు బిడ్డలులేనివీరి స్త్రీలు మంచినడవడి [illegible] వారిని భరింపవలయునన్నది నపుంసకాంధాది స్త్రీల విషయమని యక్కడనే తెలియవచ్చుచున్నది - బ్రాహ్మణాదులకు మూఁడువర్ణములవారి ధనము యజ్ఞముకొఱకుఁగనుక స్త్రీలకు యజ్ఞమందధికారము లేమిం జేసి వారలకు ధనము [illegible] టయు యుక్తముగాదు- ద్రవ్యమంతయు యజ్ఞముకొఱకన్నపక్షమందు దాన హోమాదులు లేకపోవలయును దృష్ట మనఁగా ధర్మములకన్నిటికిని తాత్పర్యమని చెప్పుటయుక్తముగాదు - అట్లు చెప్పినపక్షమందర్థము [illegible]

విభక్తుఁడై సంసృష్టిగాని వాఁడు పుత్త్రహీనుఁడై మృతిఁ బొందెనేని వాని ద్రవ్యమందు సాధ్వియగు నతని భార్యకే యధికారమని సిద్ధాంతము.

వ్యమువలనసిద్ధింపవలసినవిగదా యవిసిద్ధింపకపోవును - అట్లయిన ధర్మమునర్థమును గామమును విడువగూడదను యాజ్ఞవల్క్యస్మృతికిని - ప్రాతఃకాలమందు ధర్మమును మధ్యాహ్నమందర్థమును రాత్రికాలమందు కామమును సంపాదింపవలయునను గౌతమవచనమునకును ధర్మార్థకామములు సేవింపక నిగ్రహింప శక్యములు గావను మనువచనమునకును విరోధమువచ్చుచున్నది - అదిగాక ధనమంతయు యజ్ఞార్థమను పక్షమందు హిరణ్యమును ధరింపవలయునని నహిరణ్యధారణమునకు స్వతంత్రముగాఁ బురుషార్థత్వము చెప్పుట నెత్తివేసినట్లవును - ఇదిమాత్రమే కాక యజ్ఞశబ్దము ధర్మమునకుఁగూడఁ బోధకమను పక్షమందు స్త్రీలకు తటాకవనప్రతిష్ఠాదిపూర్తధర్మముఁ జేయనధికారమున్నదిగనుక నవశ్యము వారు ధనమును బొందవచ్చును - స్త్రీలకు స్వాతంత్ర్యము లేదను వచనమునకు స్త్రీ స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తింపఁగూడదని తాత్పర్యము గనుక నది ధనమును బొందుటకు బాధకముగాదు - యజ్ఞార్థం ధనముత్పన్నమ నెడు వచనమునకు యజ్ఞముకొఱకు సంపాదించిన ద్రవ్యమును బుత్రుఁడు మొదలగువారెవరైన యజ్ఞమందే వినియోగము చేయవలయునని యర్థముగనుక యజ్ఞముకొఱకార్జింపఁబడిన ద్రవ్యము నావిషయమై వ్యయము చేయనివాఁడు కాకిగానో భాసముగానో పుట్టునను వచనమందు సామాన్యముగా దోషము చెప్పియున్నదిగనుకను అట్టి ద్రవ్యమందు భార్యకువలె పుత్రులకు నర్హత లేదుగనుక నీవచనమువల్ల భార్యకు భర్తృద్రవ్యమందధికారము లేదని యర్థమేర్పడదు - దాయమును బొందునధికారి లేనివాని ద్రవ్యమునందు వాని యుత్తరక్రియలకును వాని స్త్రీలు భృత్యులు మొదలగువారి భరణమునకును దగిన ద్రవ్యము నిచ్చి తక్కిన ద్రవ్యమును రాజు పొందుననియు శ్రోత్రియుని ద్రవ్యమును బైమాదిరిగా నిచ్చి తక్కినదాని మఱియొక శ్రోత్రియునకు రాజవర్పించవలయు ననియుఁ జెప్పియుండు కాత్యాయనవచనమందు యోషిచ్ఛబ్దముచేఁ జెప్పుటవలన నది వివాహము చేసుకోఁబడక యూరక యుంచుకోఁబడిన స్త్రీలవిషయమని తెలియఁదగినది - బ్రాహ్మణద్రవ్యము దప్పఁ దక్కినవారి ద్రవ్యమందు ధర్మనిరతుఁడైన రాజు వాని స్త్రీలకుఁ గొంచెమీవలయు నను నారదవచనమందును స్త్రీశబ్దముతోనే చెప్పియుండుటవలన నదియు నుంచుకొన్న స్త్రీలవిషయమే - ఇక్కడఁ బత్నీశబ్దముతో గ్రహింపఁబడియున్నదిగనుక వివాహము చేసుకోఁబడి పతివ్రతయైయుండు స్త్రీ విభక్తుఁడై సంసృష్టుఁడు గాకయున్న తనభర్త పుత్రులు లేక మృతుఁడైన పక్షమందతని ధనమును బొందుటకు మొదటి యధికారిణి యగునను నర్థము సిద్ధమగుచున్నది॥ విభాగము పూర్వమే చెప్పఁబడియున్నదిగనుక సంసృష్టిన్యాయ మింకమీఁద జెప్పఁబడఁ బోవుచున్నదిగనుక - ఇచ్చటఁ జెప్పినది విభక్తుఁడై సంసృష్టుఁడు గాని వానివిషయమనుట యుక్తమని తెలియవలయును ॥ ఇట్లు చెప్పుటచేత పత్నికి ధనగ్రహణాధికారము స్వల్పధనవిషయమని చెప్పిన శ్రీకరాదులమతంబును గొట్టివేయఁబడెనని తెలియఁదగినది. ఎట్లనిన - తండ్రియగువాఁడు తనకొమాళ్లకు విభాగము సేయునపుడు తనపత్నులఁ బుత్రులతో సమభాగములుగలవారినిగాఁ జేయవలయుననియు - తండ్రి గతించినపిమ్మట నన్నదమ్ములు విభాగించుకొనునపుడు తల్లి పుత్రభాగముతో సమానమయిన భాగమును బొందుననియు నీగ్రంథమందే చెప్పఁబడియున్నది - ఇట్లు ఔరసులైన పుత్రులుండునపుడు గూడ భార్యలకు భాగము గలుగుచుండఁగా పుత్రహీనుఁడై చనిపోయినవారి ధనమును వాని భార్య భరణముకంటె నధికముగాఁ బొందఁజాలదని చెప్పుట భ్రమమే కాని యితరము గాదు। అయితే పత్న్యః కార్యాస్సమాంశికాః - మాతాప్యంశం సమం హరేత్ - అనుస్థలములయందును జీవనోపయుక్తమైన ధనము నే యాపె పొందునని చెప్పెదమనిన అంశ సమ శబ్దములకు నిరర్థకత్వము సంభవించును గనుక నట్లు చెప్పఁగూడదు - అయితే ధనము విశేషముగానున్న పక్షమందు జీవనోపయుక్తధనంబును కొంచముగానున్న పక్షమందు పుత్రభాగముతో సమానమైన భాగంబును స్త్రీకిఁ గలుగునని చెప్పెదమన్నను. విధివైషమ్యదోషము సంభవించును కాఁబట్టి యట్లును చెప్పఁగూడదు॥ (ఈపుస్తకమందు సంస్కృతమునఁ దెలిపియున్న విధివైషమ్యదోషప్రకారమును దెనుఁగున వివరించినను సంస్కృతవ్యుత్పత్తి లేనివారికి బోధపడుట దుర్లభము గనుక సంక్షేపింపఁబడియె) కొందఱు - మనువచనమందు పుత్రహీనుని ద్రవ్యమును తండ్రియైనన న్నదమ్ములయిన గ్రహింపవలయుననియు - శంఖవచనమందు నపుత్రకుని ద్రవ్యము భ్రాతలకుఁ జేరును - వారు లేనిపక్షమందు తల్లిదండ్రులైన జ్యేష్ఠభార్యయైన గ్రహింపవలయునని యుఁ జెప్పఁబడియున్నదిగనుక నపుత్రకుని ధనము భ్రాతలకుఁ జేరుననియు - నారదవచనమువలన భ్రాతృభార్యలకు యావజ్జీవము భరణము గలుగుననియు నేర్పడెను - ఇట్లేర్పడఁగా - ఆస్త్రీ విశేషముగానున్నపక్షమందు

భరణోపయుక్తద్రవ్యమునుపత్నులుగ్రహింతురుతక్కినద్రవ్యమును భ్రాతలుగ్రహింతురు-అట్లుగాకపత్నీభరణమునకుసమముగాఁగానిచాలకగాని ఆ స్త్రీయున్నపక్షమందాయాస్త్రీపత్నులకుఁజేరునా లేక భ్రాతలకుఁజేరునాయనిసందేహముగలుగఁగాఅట్టిస్వల్పద్రవ్యమునుందుపత్నులకేచేరును వారులేనిపక్షమందు దుహితాదులకుఁ జేరునని తెలుపుటకయియిచటపత్నీదుహితరశ్చైవయని యుపక్రమింపఁబడెనని యొకమతమును జెప్పుదురు - అదియును యాజ్ఞవల్క్యయోగియభిప్రాయముగాదు - అదియేలయనిన- మనువచనమందుపుత్రహీనునిద్రవ్యమును తండ్రియయినను భ్రాతయయినను గ్రహింపవలయునని వికల్పముగాఁజెప్పుటవలన నావచనము ధనగ్రహణాధికారులనుమాత్రముఁదెలియఁజేయునదియేకానిధనగ్రహణాధికారులమెట్టువరుసను దెలియఁ జేయునదికాదు - శంఖవచనము సంసృష్ట భ్రాతృవిషయము - ఇదియునుంగాక- అల్పధనవిషయమనుటయు బహుధనవిషయమనుటయునీవచనమువల్లఁగానియాప్రకరణమువల్లఁగానిస్ఫురించుటలేదు- ధనభాగుత్తరోత్తరః- అను వాక్యమునకుభార్యలవిషయమందును దుహితలవిషయమందును స్వల్పధనవిషయత్వమును జెప్పి పితృభ్రాతాదులవిషయమందుధనమాత్రవిషయత్వమును జెప్పినపక్షమందుపూర్వోక్తవిధివైషమ్యదోషముకల్గియుండును ॥ యౌవనవతియైనవిధవస్త్రీ - కఠినురాలుగానుండెనేని ఆపెకు కాలముగడుపుటకుఁదగినజీవనమీవలయునని హారీతవచనము - వ్యభిచరించునదియనిసందేహము గలిగినదానికిసర్వధనగ్రహణాధికారము లేదనినిషేధింపుచున్నదిగనుకనీవచనమువల్ల నేపతివ్రతకుసర్వధనగ్రహణాధికారముగమ్యమానమగుచున్నది ॥ ఈయభిప్రాయముచేత నేశంఖవచనమందు జ్యేష్ఠపత్నియనిచెప్పుటయును - అక్కడజ్యేష్ఠయనఁగా గుణములచేత పెద్దయని యర్థము - అట్టిదిధనమును గ్రహించి మఱియొకతె కఠినురాలై యున్నను ఆపెను తల్లివలె పాలించవలయుననియభిప్రాయము- కాఁబట్టివిభక్తుఁడైసంసృష్టుఁడుగాకపుత్రహీనుఁడై మృతిఁబొందినవానిసకలద్రవ్యమును వానివివాహముచేసుకొని పతివ్రతయైయుండెడుభార్యయే గ్రహింపవలయుననిసిద్ధాంతము॥

భార్యలేనిపక్షమందుకొమార్తెలకధికారము.

——— అట్టిభార్యలేనిపక్షమందా ద్రవ్యమునకుకొమార్తెలధికారిణులగుదురు- బహువచనముగాఁజెప్పుటవలనసమానవర్ణస్త్రీలయందుఁబుట్టినవారుసమాంశముగాను భిన్నవర్ణస్త్రీలయందుఁబుట్టినవారువిషమాంశముగాను తండ్రిద్రవ్యమునుబంచుకొందురనియభిప్రాయము - ఇట్లుకాత్యాయనబృహస్పతివచనములలోఁజెప్పఁబడియున్నది-వారిలోఁ కొందఱు పెండ్లియైనవారుగాను కొందఱు పెండ్లి గానివారుగా నున్నపక్షమందుఁ బెండ్లిగానివారికి ముందధికారము- అట్లుకాత్యాయనస్మృతియందువిశేషముచెప్పఁబడియున్నది- అందరు పెండ్లియైనవారైయుండి వారిలోఁగొందఱుధనవతులుగానుగొందఱునిర్ధనలుగానున్నపక్షమందు నిర్ధనలకు ముందధికారము - గౌతమస్మృతియందు మాతృధనవిషయమైయీవిశేషముచెప్పఁబడియున్నదిగనుకఁ పితృధనవిషయమందు నాన్యాయమునేగ్రహింపవలయును ॥

దుహితలు లేనిపక్షమందుదౌహిత్రులధికారులు. వారు లేనిపక్షమందుతల్లి. ఆపె లేనిపక్షమందు తండ్రి.

——— చశబ్దమువలనదుహితలు లేనిపక్షమందు దౌహిత్రులధికారులు- అట్లువిష్ణుమనువులుచెప్పియున్నారు ॥ వారు లేనియపుడుతల్లి యాపె లేనియపుడుతండ్రి- ఇక్కడఁ దలిదండ్రులని సాధారణముగాఁ జెప్పియున్నను సపిండాదులయందుఁబ్రత్యాసన్నుఁడుముఖ్యుఁడనుస్మృతివచనమననుసరించితండ్రియితరవర్ణపుపుత్రులకును మాతృసపత్నీపుత్రులకును సాధారణుఁడు గనుకను తల్లి యితనికి మాత్రమెతల్లియైయున్నదిగనుకను దండ్రికంటెఁ దల్లిముఖ్యురాలనియెఱుఁగవలయును ॥

తండ్రిలేనిపక్షమందుసోదరభ్రాతలు- వారులేనిపక్షమందు భిన్నోదరభ్రాతలు- వారు లేనిపక్షమందుభ్రాతృపుత్రులు.

తండ్రిలేనిపక్షమందుభ్రాతలు ధనమునుబొందుదురు- వారిలోసోదరులుసన్నిహితులుగనుక సోదరభ్రాతలకుముందధికారము - వారు లేనిపక్షమందు భిన్నోదరభ్రాతలకధికారము - వారు లేనిపక్షమందుభ్రాతృపుత్రులకధికారము- ఇట్లుచెప్పియుంటవలన భ్రాతలును భ్రాతృపుత్రులు నున్నప్పుడు భ్రాతలకేయధికారముగాని వారలకొడుకులకధికారములేదు - ఐననొకభ్రాత మృతుఁడైనప్పు డతనిద్రవ్యమందుతక్కిన భ్రాతలకందరికిని సమానాధికారముగలుగును కాఁబట్టి ఆద్రవ్యమును వారు

పంచుకొనకముందందొకఁడుమృతుఁడైనపక్షమందతనిభాగమతనికొడుకులకువచ్చును

వారు లేనిపక్షమందుపితామహి.

భ్రాతృపుత్రులు లేనిపక్షమందు పితామహియధికారిణియగును - తల్లికనంతరమేపితామహికధికారమున్నట్లొకవచనము రాఁగాఁ దండ్రి మొదలయినవారు మధ్యమముననుండుటవలనఁబ్రవేశింపఁజాలక యావచనముధనాధికారిమాత్రపరమై యుండెనుగనుక భ్రాతృపుత్రులులేనియపుడుపితామహి ధనమునుబొంద నేమియువిరోధములేదు॥

ఆపె లేనిపక్షమందుపితామహ. పితృవ్య. తత్పుత్రులు- వారులేనిపక్షమందు ప్రపితామహీ ప్రపితామహతత్పుత్రాదులు. ఇట్లేడుతరములవఱకు సగోత్రసపిండులుధనాధికారులగుదురు- వీరులేనిపక్షమందు సమానోదకులు.

ఆపె లేనిపక్షమందుసగోత్రజులైనసపిండులు ధనమును గ్రహింపవలయును-భిన్నగోత్రులగుసపిండులను వెనుకబంధుశబ్దముచేతఁజెప్పియున్నాఁడు - అనఁగాదండ్రిసంతానము భ్రాతృసుతపర్యంతము లేనిపక్షమందుపితామహి - పితామహుఁడు పితృభ్రాతలువారికుమారులును- పితామహునిసంతానము వారును లేనిపక్షమందుఁబ్రపితామహి-ప్రపితామహుఁడు అతనికొడుకులు వారికొడుకులును ఈరీతిగా నేడుతరములసగోత్రసపిండులుధనగ్రహణాధికారులగుదురనియెఱుఁగవలయును- వారు లేనియపుడుపిమ్మట యేడుతరములవారైన సమానోదకులనెడు జ్ఞాతులకు ధనగ్రహణాధికారము- ఈసమానోదకత్వముజ్ఞాతులకుపుట్టుక పేరు తెలిసియున్నవఱకునివర్తింపదనియొకపక్షముగలదు - ఏడవపురుషునియందుసపిండత్వమునివర్తించుననియుఁ బదునాలవపురుషునిదగ్గిరనుండి సమానోదకత్వము నివర్తించుననియుఁ బఱొంతరప్రకారముసమానోదకత్వము కూటస్థునిపేరునక్కడనుండి వంశము పుట్టినక్రమముదెలిసియున్నవఱకుండుననియుఁ బిమ్మట గోత్రమని చెప్పఁబడుననియు బృహన్మనువుచెప్పియున్నాఁడు॥

వారు లేనిపక్షమందుత్రివిధబాంధవులు.

ఇట్టిగోత్రజులైనసమానోదకులు లేనియపుడు బాంధవులుధనమునుబొందుదురు- అందుఁదనమేనత్తకొడుకులు. పినతల్లి పెత్తల్లి కొడుకులు మేనమామకొడుకులు . వీరుతనబంధువులుగనుకవీరికిమొదటధనమునుగ్రహించునధికారము ॥ తండ్రిమేనత్తకొడుకులు. తండ్రిపినతల్లిపెత్తల్లికొడుకులు. తండ్రిమేనమామకొడుకులు వీరుతండ్రిబంధువులుగనుక తనబంధువులు లేనిపక్షమందుఁదండ్రిబంధువులకుధనమునుగ్రహించునధికారము ॥ తల్లికిమేనత్తకొడుకులుతల్లికిమేనమామకొడుకులు. తల్లికిఁబినతల్లిపెత్తల్లి కొడుకులు. వీరుతల్లిబంధువులుగనుకఁదండ్రిబంధువులులేనిపక్షమందు తల్లిబంధువులు ధనమునుబొందుదురు ॥

వారు లేనిపక్షమందాచార్యశిష్యాదులు.

ఈమూఁడువిధములబంధువులు లేనిపక్షమందాచార్యుఁడుధనగ్రహణాధికారియగును అతఁడులేనిపక్షమందుశిష్యుఁడు - ఇట్లాపస్తంబస్మృతియందున్నది - శిష్యుఁడు లేనిపక్షమందుసబ్రహ్మచారియధికారియగును-సబ్రహ్మచారియనఁగాతనతోఁగూడనొకగురువుదగ్గిర నుపనయన వేదాధ్యయన తదర్థజ్ఞానాదులను బొందినవాఁడు ॥

వారు లేనిపక్షమందు బ్రాహ్మణద్రవ్యమునకొకశ్రోత్రియుఁడును. ఇతరులద్రవ్యమునకు ప్రభువునధికారులు.

అతఁడులేనిపక్షమందు బ్రాహ్మణునిద్రవ్యమును మఱియొక శ్రోత్రియుఁడుగ్రహింపఁదగును - అట్లుగౌతమస్మృతియున్నది - అతఁడులేనిపక్షమందుబ్రాహ్మణమాత్రుఁడధికారి - అట్లుమనువచనమున్నది - ఎప్పుడును బ్రాహ్మణునిద్రవ్యమునురాజుగ్రహింపఁగూడదు - అట్లు మనువచనము వలనను నారదవచనము వలనను దెలియవచ్చుచున్నది- క్షత్రియాదిసకలవర్ణములవారిద్రవ్యమును సబ్రహ్మచారివఱకుఁజెప్పఁబడినదాయాధికారులు లేనిపక్షమందురాజుగ్రహింపవలయును- అట్లుమనుస్మృతియందుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౩౪

మూ॥ { వానప్రస్థయతిబ్రహ్మచారిణాంరిక్థభాగినః। క్రమేణా
చార్యసచ్ఛిష్యధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః ॥ ౧౩౫ ॥ * }

వ్యా॥ పుత్రాఃపౌత్రాఃప్రపౌత్రాశ్చదాయంగృహ్ణంతి తదభావే పత్న్యాదయ ఇత్యుక్తమిదానీం తదుభ

యాపవాదమాహ॥ వానప్రస్థేతి॥ వానప్రస్థస్య యతేర్బ్రహ్మచారిణశ్చ క్రమేణ ప్రతిలోమక్రమేణాచార్యసచ్ఛిష్యధర్మభ్రాత్రేకతీర్థిన రిక్థస్య ధనస్య భాగినః- బ్రహ్మచారీ నైష్ఠికః- ఉపకుర్వాణస్య ధనం మాత్రాదయ ఏవ గృహ్ణంతి- నైష్ఠికస్య తు ధనం తదపవాదకత్వేనాచార్యో గృహ్ణాతీత్యుచ్యతే- యతేస్తు ధనం సచ్ఛిష్యో గృహ్ణాతి-సచ్ఛిష్యః పునరధ్యాత్మశాస్త్రశ్రవణతదర్థానుష్ఠానక్షమః - దుర్వృత్తస్యాచార్యాదేరపి భాగానర్హత్వాత్ - వానప్రస్థస్య ధనం ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థీ గృహ్ణాతి ధర్మభ్రాతా సంప్రతిపన్నో భ్రాతా ఏకతీర్థ్యేకాశ్రమీ ధర్మభ్రాతా చాసావేకతీర్థీ చ ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థీ - ఏతేషాం పుత్రాదిషు సత్స్వపి భాగానర్హత్వాదేత ఏవ గృహ్ణంతి- నన్వనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి వసిష్ఠస్మరణాదాశ్రమాంతరగతానాం రిక్థసంబంధ ఏవ నాస్తి కుతస్తద్విభాగః - నచ నైష్ఠికస్యాపి స్వార్జితధనసంబంధః ప్రతిగ్రహాదినిషేధాత్ - అనిచయో భిక్షురితి గౌతమస్మరణాద్భిక్షోరపి న స్వార్జితధనసంబంధః- ఉచ్యతే- వానప్రస్థస్య తావత్ - అహ్నో మాసస్య షణ్ణాం వా తథా సంవత్సరస్య వా । అర్థస్య నిచయం కుర్యాత్కృతమాశ్వయుజే త్యజేదితి వచనాద్ధనసంబంధోఽస్త్యేవ- యతేరపి-కౌపీనాచ్ఛాదనం వాసో బిభృయాత్పుస్తకం తథా । యోగసంభారభేదాంశ్చ గృహ్ణీయాత్పాదుకే తథేత్యాదివచనాద్వస్త్రపుస్తకాదిసంబంధోఽస్త్యేవ నైష్ఠికస్యాపి శారీరయాత్రార్థం వస్త్రాదిసంబంధోఽస్త్యేవేతి తద్విభాగకథనం యుక్తమేవ॥ ౧౩౫

తా॥ పుత్రపౌత్రప్రపౌత్రులు దాయమును గ్రహింతురనియు - వారు లేనియపుడు భార్య మొదలగువారు గ్రహింతురనియుఁ జెప్పఁబడె నిక్కడ దానికపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ వానప్రస్థుని ధనమును ధర్మపరుఁడై యతనితోఁగూడ వానప్రస్థాశ్రమమును బొందియున్న భ్రాత పొందును - యతియొక్క ధనమును వేదాంతశాస్త్రమును జదివి తెలుసుకొని యందుఁ జెప్పియున్న ప్రకారము నడుచుకొనఁగల శిష్యుఁడు పొందును - నైష్ఠికబ్రహ్మచారియొక్క ధనము నాచార్యుఁడు పొందును- ఉపకుర్వాణుఁడైన బ్రహ్మచారియొక్క ధనమును దల్లి మొదలగువారే గ్రహింపఁదగును - వీరిలోఁ బుత్రాదులుండఁదగినవారికిఁ బుత్రాదులుండినను వీరి ద్రవ్యము వారికిఁ జేరఁదనియభిప్రాయము॥ ఓయివసిష్ఠవచనమందాశ్రమాంతరమును బొందియున్నవారికంశము లేదనియున్నది- నైష్ఠికబ్రహ్మచారికి ప్రతిగ్రహాదులుగూడవు గనుక స్వార్జితంబును గలుగదు - సన్న్యాసి సంగ్రహము లేనివాఁడని గౌతమవచనమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక సన్న్యాసికిని స్వార్జితము లేదు - ఇట్లుండగా వీరి ధనమున కధికారులఁ జెప్ప నేలయనుశంకకుత్తరము ॥ వానప్రస్థుఁడు దినమునకుఁగాని నెలకుఁగాని యారు నెలలకుఁగాని సంవత్సరమునకుఁగాని చాలునట్లు ధనసంగ్రహము చేయవచ్చుననియు సంగ్రహించియున్నదాని నాశ్వయుజమాసమందు విడువవలయుననియునున్నది-యతి గోచినివస్త్రమును పుస్తకమును యోగమునకుఁగావలసిన పదార్థములను బావుకోళ్లను భరింపఁదగుననియున్నది- నైష్ఠికబ్రహ్మచారికిని శరీరయాత్రార్థమయి వస్త్రాదిసంబంధము గలదు గనుక నా ద్రవ్యములగ్రహింపనధికారినిఁ జెప్పుటయుక్తమె॥ ౧౩౫

మూ. { సంసృష్టినస్తు సంసృష్టీ సోదరస్య తు సోదరః । దద్యా
దపహరేచ్చాంశం జాతస్య చ మృతస్య చ ॥ ౧౩౬ ॥ }

వ్యా॥ ఇదానీం స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య పత్న్యాదయో ధనభాజ ఇత్యుక్తం తస్యాపవాదమాహ॥ సంసృష్టిన ఇతి॥ విభక్తం ధనం పునర్మిశ్రీకృతం సంసృష్టం తదస్యాస్తీతి సంసృష్టీ- సంసృష్టత్వం చ న యేన కేనాపి- కింతు పిత్రా భ్రాత్రా పితృవ్యేణ వా- యథాహ బృహస్పతిః- విభక్తో యః పునః పిత్రా భ్రాత్రా వైకత్ర సంస్థితః । పితృవ్యేణాథ వా ప్రీత్యా స తు సంసృష్ట ఉచ్యత ఇతి - తస్య సంసృష్టినో మృతస్యాంశం భాగం విభాగకాలే అవిజ్ఞాతగర్భాయాం భార్యాయాముత్పన్నస్య పుత్రస్య సంసృష్టీ దద్యాత్పుత్రాభావే సంసృష్ట్యేవాపహరేద్గృహ్ణీయాన్న పత్న్యాదిః- సంసృష్టినస్తు సంసృష్టీత్యస్యాపవాదమాహ- సోదరస్య తు సోదరః- సంసృష్టినస్సంసృష్టీత్యనువర్తతే అతశ్చ సోదరస్య సంసృష్టినో మృతస్యాంశం సోదరస్సంసృష్టీ సంసృష్టానుజాతస్య సుతస్య దద్యాత్తదభావే అపహరేదితి పూర్వేణ సంబంధః- ఏవం చ సోదరస్యాసోదరస్య చ సంసర్గే సోదరస్య సంసృష్టినో ధనం సోదర ఏవ సంసృష్టీ గృహ్ణాతి న భిన్నోదర

రస్సంసృష్ట్యపీతిపూర్వోక్తస్యాపవాదః ॥ ౧౩౮

తా ॥ పుత్త్రులు లేనివాఁడుమృతుఁడైనన తనిధనమును భార్య మొదలగువారు గ్రహింపవలయు నన్నదానికపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ విభాగమైనపిమ్మట నావిభాగించుకొన్న ద్రవ్యమును మరలఁగలుపుకొని యొకటిగాఁగాపురముండువారు సంసృష్టులనఁబడుదురు - ఈసంసర్గము తండ్రితోడను భ్రాతతోడను బితృవ్యునితోడనుగూడు నేకానితక్కినవారితోఁగూడదు- అట్లు బృహస్పతివచనమున్నది- అట్టిసంసృష్టియైనవాఁడుమృతుఁడైనపిమ్మట విభాగము చేసుకొనునట్టిసమయమందతని భార్య గర్భిణియని తెలియకయుండిపిమ్మటఁగొడుకునుగన్నపక్షమందా కొడుకునకతనితండ్రి భాగమునీవలయును- లేనిపక్షమందు సంసృష్టియే గ్రహింపవలయుఁగాని వాని భార్యకీఁబనిలేదు ॥ సోదరులును భిన్నోదరులును సంసృష్టులైయున్నపక్షమందువారిలో మృతుఁడైనవానియంశమును వానిసోదరుఁడు గ్రహించి పూర్వోక్తప్రకారమతని భార్యగర్భిణియైయుండి కొడుకునుగన్నపక్షమందా కొడుకునకీవలయును లేనిపక్షమందాసోదరుఁడే గ్రహింపవలయునుగాని భిన్నోదరభ్రాత సంసృష్టియైయున్నను వాఁడు గ్రహింపఁగూడదు ॥ ౧౩౮

విభాగించుకొన్న ద్రవ్యమును మరలఁగలుపుకొన్నవారివిషయము.

మూ. అన్యోదర్యస్తుసంసృష్టీ నాన్యోదర్యోధనంహరేత్ । అసంసృష్ట్యపిచాదద్యాత్సంసృష్టో నాన్యమాతృజః ॥ ౧౩౯ ॥

వ్యా ॥ ఇదానీంసంసృష్టిన్యపుత్రేస్వర్యాతేసంసృష్టినోభిన్నోదరస్యసోదరస్యవాసంసృష్టినస్సద్భావేకస్యధనగ్రహణమితివివక్షాయాంద్వయోర్విభజ్యగ్రహణేకారణమాహ ॥ అన్యోదర్యఇతి ॥ అన్యోదర్యస్సాపత్నోభ్రాతాసంసృష్టీధనంహరేన్నపునరన్యోదర్యోధనంహరేదసంసృష్టీ- అనేనాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామన్యోదర్యస్యసంసృష్టిత్వంధనగ్రహణేకారణముక్తం- అసంసృష్టీత్యేతదుత్తరేణాపిసంబధ్యతే - అతశ్చాసంసృష్ట్యపిసంసృష్టినోధనమాదదీత - కోసావిత్యతఆహ- సంసృష్టఏకోదరసంసృష్టస్సోదరఇతియావత్ - అనేనాసంసృష్టస్యాపిసోదరస్యధనగ్రహణేసోదరత్వంకారణముక్తం- సంసృష్టఇత్యుత్తరేణాపిసంబధ్యతే- తత్రచసంసృష్టస్సంసృష్టీత్యర్థః- నాన్యమాతృజః- అత్రైవశబ్దాధ్యాహారేణవ్యాఖ్యానంకార్యం- సంసృష్ట్యప్యన్యమాతృజఏవ సంసృష్టినోధనంనాదదీతేతి- ఏవంచాసంసృష్ట్యపిచాదద్యాదిత్యపిశబ్దశ్రవణాత్సంసృష్టోనాన్యమాతృజఏవేత్యవధారణనియమాదసంసృష్టసోదరస్యసంసృష్టభిన్నోదరస్యచవిభజ్యగ్రహణంకర్తవ్యమిత్యుక్తంభవతి - ద్వయోరపిధనగ్రహణకారణస్యైకైకస్యసద్భావాదేతదేవస్పష్టీకృతంమనునా- విభక్తాస్సహజీవంతోవిభజేరన్ పునర్యదీతిసంసృష్టివిభాగంప్రక్రమ్య- ఏషాంజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠోవాహీయేతాంశప్రదానతః । మ్రియేతాన్యతరోవాపితస్యభాగోనలుప్యతే । సోదర్యావిభజేయుస్తంసమేత్యసహితాస్సమం । భ్రాతరోయేచసంసృష్టాభగిన్యశ్చసనాభయఇతివదతైషాంభ్రాతౄణాంసంసృష్టినాంమధ్యేజ్యేష్ఠోవాకనిష్ఠోవామధ్యమోవాంశప్రదానతోంశప్రదానే, సార్వవిభక్తికస్తసిః - విభాగకాలఇతియావత్ - హీయేతస్వాంశాద్భ్రశ్యేత ఆశ్రమాంతరపరిగ్రహేణ బ్రహ్మహత్యాదినావామ్రియేత వాతస్యభాగోనలుప్యతే- అతఃపృథగుద్ధరణీయోనసంసృష్టినపవగృహ్ణీయురిత్యర్థః- తస్యోద్ధృతస్యవినియోగమాహ-సోదర్యావిభజేయుస్తమితి- తముద్ధృతభాగంసోదర్యాస్సహోదరాఅసంసృష్టాఅపిసమేత్యదేశాంతరగతాఅపిసమాగత్యసహితాస్సంభూయసమమన్యూనాధికభావేన - యేచభ్రాతరోభిన్నోదరాస్సంసృష్టాస్తేచసనాభయోభగిన్యశ్చవిభజేయుస్సమంవిభజ్యగృహ్ణీయురితిస్పష్టోర్థః ॥ ౧౩౯

తా ॥ సంసృష్టియైనవాఁడుపుత్త్రులులేకమృతుఁడైనపక్షమందు మాఱుదల్లి కొడుకుసంసృష్టిగాను సహోదరుఁడు సంసృష్టిగాకయుండిరేని వారతనిద్రవ్యమును సరిగాఁ బంచుకొనవలయునను టకుఁగారణమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ మాఱుదల్లికొడుకుసంసృష్టియైనపక్షమందు భ్రాతృధనమును బొందునుగాని లేనిపక్షమందుఁబొందఁడు- ఏకోదరుఁడుసంసృష్టిగాకున్నను ధనమునుబొందును - ఇట్లు చెప్పుటవలన భిన్నోదరునకు ధనమువచ్చుటకు సంసర్గమ్ము

సంసృష్టియైయున్నభిన్నోదరుఁడును సంసృష్టిగాకయున్నసోదరుఁ

ధనుసమ భాగులగుదురు.

కారణమనియు సోదరునకు సోదరత్వమే ధనగ్రహణకారణమనియు నేర్పడుచున్నది సంసృష్టియైనభిన్నోదరుఁడు తానుమాత్రమే ధనమునుబొందఁగూడదు - ఇట్లు చెప్పుటవలననొకనికొకనికి ధనగ్రహణకారణ మొకటొకటి యున్నది గనుక సంసృష్టియైనభిన్నోదరుఁడును సంసృష్టిగానియేకోదరుఁడును సమముగాఁబంచుకొనవలయుననియేర్పడుచున్నది - ఈయంశమువిజ్ఞానేశ్వరీయందలి సంసృష్టివిభాగప్రకరణమందుఁ జేటముగాఁజెప్పఁబడియున్నది - అదియెట్లనిన- సంసృష్టులైనభ్రాతలలో జ్యేష్ఠుఁడుగాని మధ్యముఁడుగాని కనిష్ఠుఁడుగాని విభాగకాలమందు ఆశ్రమాంతరస్వీకారముచేతఁగాని బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములచేతఁగాని భాగమునకనర్హుఁడై పోయినను మృతుఁడైనను వాని భాగమును సముదాయద్రవ్యము సుండియె త్తియతని సోదరభ్రాతలును సంసృష్టులగుభిన్నోదరభ్రాతలును సహోదరులైనభగినులును సమముగాఁ బంచుకొనవలయుఁగాని సంసృష్టులగుభిన్నోదరులుమాత్రమే గ్రహింపఁగూడదు(ఇదిపుత్రపత్న్యాదులు లేనివానివిషయమని మనుస్మృతివ్యాఖ్యానమందుఁదెలుపఁబడియున్నది॥ ౧౩౯

మూ. { క్లీబోథపతితస్తజ్జః పంగురున్మత్తకో జడః । అంధో
చికిత్స్యరోగాద్యాభర్తవ్యాస్స్యుర్నిరంశకాః॥ }

వ్యా॥ పుత్రపౌత్రపత్న్యాదిసంసృష్టినాం యద్దాయగ్రహణముక్తం తస్యాపవాదమాహ ॥ క్లీబఇతి ॥ క్లీబస్తృతీయాప్రకృతిః- పతితో బ్రహ్మహాదిః- తజ్జః పతితోత్పన్నః- పంగుః పాదవికలః ఉన్మత్తకో వాతపిత్తశ్లేష్మసన్నిపాతగ్రహావేశలక్షణైరున్మాదైరభిభూతః - జడో వికలాంతఃకరణో హితాహితావధారణాక్షమ ఇతియావత్ - అంధో నేత్రేంద్రియవికలః- అచికిత్స్యరోగోఽప్రతిసమాధేయరాజయక్ష్మాదిరోగగ్రస్తః - ఆద్యశబ్దేనాశ్రమాంతరగతపితృద్వేష్యుపపాతకిబధిరమూకనిరింద్రియాణాం గ్రహణం- యథాహవసిష్ఠః-అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి- నారదోపి - పితృద్విట్పతితష్షండో యశ్చస్యాదౌపపాతికః। ఔరసా అపి నైతేంశం లభేరన్ క్షేత్రజాః కుతఇతి - మనురపి- అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యంధబధిరౌ తథా। ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరింద్రియాఇతి- నిర్గతమింద్రియం యస్మాద్వ్యాధ్యాదినాసనిరింద్రియః - ఏ తేక్లీబాదయోనిరంశకాః రిక్థభాజో నభవంతి కేవలమశనాచ్ఛాదనేన పోషణీయాభవేయుః- అభరణాత్పాతిత్యదోషః - సర్వేషామపితున్యాయ్యం దాతుం శక్త్యా మనీషిణా । గ్రాసాచ్ఛాదనమత్యంతంపతితోహ్యదదద్భవేదితిమనుస్మరణాత్ - అత్యంతం యావజ్జీవమిత్యర్థః - ఏతేషాం విభాగాత్ప్రాగేవ దోషప్రాప్తావనంశత్వం వేదితవ్యం- నపునర్విభక్తస్య- విభాగోత్తరకాలమపి వ్యాధ్యాదినాదోషనిరాకరణే భాగప్రాప్తిరస్త్యేవ- విభక్తేషు సుతోజాతస్సవర్ణాయాం విభాగభాగిత్యనేన సమానన్యాయత్వాత్ - పతితాదిష్వపుంలింగమవివక్షితమతశ్చపత్నీదుహితృమాత్రాదీనామప్యుక్తదోషదుష్టానామనంశత్వం వేదితవ్యం॥ ౧౪౦

తా॥ పుత్రాదులును-భార్య మొదలగువారును-సంసృష్టులును దాయగ్రహణాధికారులున్నందుకపవాదము నుజెప్పుచున్నాఁడు ॥ నపుంసకుఁడును బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములచేతపతితుఁడైనవాఁడును- వానికిఁబుట్టినకొడుకులును- కాళ్లులేనివాఁడును- వాతపిత్తశ్లేష్మసన్నిపాతగ్రహావేశాద్యున్మాదములఁబొందినవాఁడును- తెలివిలేనివాఁడును - కన్నులులేనివాఁడును- ఔషధముచేతనివర్తింపఁజేయఁగూడనిరోగముగలవాఁడును- పిచ్చి మొదలగువారు భాగముసుబొందుటకధికారములేనివారు - ఇచ్చట మొదలగువారనుటచేతనాశ్రమాంతరముసుబొందినవాఁడును తండ్రితో విరోధించుకొన్నవాఁడునుఉపపాతకములఁజేసినవాఁడును చెవిటివాఁడును మూగవాఁడును రోగాదులచేతనింద్రియహానిని బొందినవాఁడును భాగార్హులుగారని తెలియఁదగినది- ఇట్లువసిష్ఠనారదమనుస్మృతులవలనఁదెలియవచ్చుచున్నది - ఈ చెప్పఁబడిన దాయాధికారములేనివారిని దాయముసుబొందువారు యావజ్జీవమన్నవస్త్రములనిచ్చి కాపాడవలయును-అట్లుకాపాడనివారికి పాతిత్యముసంభవించును- ఇట్లుమనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది - వీరలకిచెప్పినదోషములు విభాగకాలమునకుముందున్నయెడలనే భాగాధికారము లేకపోవునుగాని విభాగించుకొన్నపిదప నట్టిదోషములుసంభవించినను నాతెభా

నపుంసకత్వాది దోషములుగల వారికి భాగాధికారము లేదు - వారినిఁదక్కినవారుపోషింపవలయు.

గములనన్యులపహరింపఁగూడదు - విభాగము చేసుకొన్నపిమ్మట వారిరోగము మొదలగుదోషము లౌషధాదులచేతనివర్తించినపక్షమందట్టివారికివారి భాగమునుగడమవారు ముందు గ్రహించికొనియుందురుగనుక దానినీవలయును - పతితాదులయందుఁబుల్లింగము చెప్పుటవివక్షితముగాదుగనుక భార్యకూఁతురుతల్లి మొదలగుస్త్రీలకయినట్టిదోషములు గలిగియున్నపక్షమందువారికిఁజేరఁదగినదాయముచేరదని తెలియవలయును॥ ౧౩౭

మూ. ఔరసాఃక్షేత్రజాస్త్వేషాంనిర్దోషాభాగహారిణః॥ ౧౩౮॥

వ్యా॥ క్లీబాదీనామనంశత్వే తత్పుత్రాదీనామప్యనంశత్వే ప్రాప్త ఇదమాహ॥ ఔరసా ఇతి॥ తేషాం క్లీబాదీనామౌరసాః క్షేత్రజా వా పుత్రా నిర్దోషా అంశగ్రహణవిరోధిక్లైబ్యాదిదోషరహితా భాగహారిణోంశగ్రాహిణో భవంతి- తత్ర క్లీబస్య క్షేత్రజః పుత్రస్సంభవత్యన్యేషామౌరసా అపి - ఔరస క్షేత్రజయోర్గ్రహణ మితరపుత్రవ్యుదాసార్థం॥ ౧౩౮

తా॥ నపుంసకాదులకుభాగములేకసుటచేత వారికొడుకులకును భాగము లేదని ప్రాప్తముకాఁగా దీనిఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ ఆనపుంసకుఁడు మొదలగువారియౌరసపుత్రులును క్షేత్రజపుత్రులును దాయగ్రహణమునకుబాధకములనిచెప్పఁబడిన దోషములు లేనివారైనపక్షమందువారికిఁదమతండ్రులభాగమువచ్చును - నపుంసకునకు క్షేత్రజపుత్రుఁడు మాత్రముకలుగును తక్కినవారికౌరసులునుగలుగుదురు- ఔరసక్షేత్రజులనుటచేతనీయధికారము తక్కినపుత్రులకు లేదని తాత్పర్యము॥ ౧౩౮

నపుంసకాదుల యౌరస క్షేత్రజపుత్రులు నిర్దోషులైనపక్షమందుఁ దమతండ్రులభాగమునొందుదురు

మూ. సుతాశ్చైషాం ప్రభర్తవ్యాయావద్వైభర్తృసాత్కృతాః॥ ౧౩౯॥

వ్యా॥ క్లీబాదిదుహితౄణాం విశేషమాహ॥ సుతా ఇతి॥ ఏషాం క్లీబాదీనాం సుతా దుహితరో యావద్వివాహసంస్కృతా భవంతి తావద్భరణీయాశ్చశబ్దాత్సంస్కార్యాశ్చ॥ ౧౩౯

క్లీబాదులకూఁతులఁబోషించి పెండ్లి సేయవలయు

తా॥ నపుంసకాదులకూఁతులవిషయమందువిశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ ఈ చెప్పఁబడినదాయాధికారము లేనివారికూఁతులను వివాహమగునంతవఱకుఁ బోషించి వారికి వివాహము చేయవలయును॥ ౧౩౯

మూ. { అపుత్రాయోషితశ్చైషాంభర్తవ్యాస్సాధువృత్తయః॥ ని
ర్వాస్యావ్యభిచారిణ్యఃప్రతికూలాస్తథైవచ ॥ ౧౪౦ ॥** }

వ్యా॥ క్లీబాదిపత్నీనాం విశేషమాహ॥ అపుత్రా ఇతి॥ ఏషాం క్లీబాదీనామపుత్రాః పత్న్యస్సాధువృత్తయస్సదాచారాశ్చేద్భర్తవ్యాః భరణీయాః- వ్యభిచారిణ్యస్తు నిర్వాస్యాః- ప్రతికూలాస్తథైవ నిర్వాస్యాః భరణీయాశ్చ వ్యభిచారిణ్యశ్చేన్న పునః ప్రాతికూల్యమాత్రేణ భరణమపి న కర్తవ్యం॥ ౧౪౦

దాయాధికారము లేనివారి భార్యలు పతివ్రతలైయుండిరేని భరణమీవలె.

తా॥ ఈ చెప్పఁబడినదాయాధికారము లేనివారి భార్యలవిషయమందు విశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ వీరి భార్యలఁబుత్రులు లేనివారిని సదాచారముగలవారిని బోషింపవలయును - వ్యభిచరించువారినింటనుండి వెడలఁగొట్టవలయును - ప్రతికూలురాండ్రై వ్యభిచారము లేకయున్నపక్షమందు వెడలఁగొట్టిభరణమీవలయును॥ ౧౪౦

మూ. { పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతం ।
ఆధివేదనికాద్యంచస్త్రీధనంపరికీర్తితం ॥ ౧౪౧॥ }

వ్యా॥ విభజేరంత్సుతాః పిత్రోరిత్యత్ర స్త్రీపుంసధనవిభాగం సంక్షేపేణాభిధాయ పురుషధనవిభాగో విస్తరేణాభిహితః ఇదానీం స్త్రీధనవిభాగం విస్తరేణాభిధాస్యంస్తత్స్వరూపం తావదాహ॥ పిత్రిరితి॥ పితా మాతా పత్యా భ్రాత్రా చ యద్దత్తం యచ్చ వివాహకాలే అగ్నావధికృత్య మాతులాదిభిర్దత్తం ఆధివేదనికమాధివేదననిమిత్తం - అధివిన్నస్త్రియై దద్యాదితి వక్ష్యమాణం- ఆద్యశబ్దేన రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమప్రాప్తమేతత్ స్త్రీధనం మన్వాదిభిరుక్తం స్త్రీధనశబ్దశ్చ యౌగికో న పారిభాషికః- యోగసంభవే పరిభాషాయా అయుక్తత్వాత్ - యు

త్పునర్మనునోక్తం- అధ్యగ్న్యధ్యావహానికం దత్తంచ ప్రీతికర్మణి। భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనంస్మృతమితి స్త్రీధనస్య షడ్విధత్వం తన్న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థం నాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాయ· అధ్యగ్న్యాదిస్వరూపంచ కాత్యాయనేనాభిహితం- వివాహకాలే యత్ స్త్రీభ్యో దీయతే హ్యగ్నిసన్నిధౌ। తదధ్యగ్నికృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరికీర్తితం॥ యత్పునర్లభతే నారీ నీయమానా పితుర్గృహాత్। అధ్యావహానికం నామ స్త్రీధనం తదుదాహృతం। ప్రీత్యాదత్తంతు యత్కించిచ్ఛ్వశ్ర్వా వా శ్వశురేణ వా। పాదవందనికం చైవ ప్రీతిదత్తం తదుచ్యతే। ఊఢయా కన్యయా వాపి పత్యుః పితృగృహేపి వా। భ్రాతుస్సకాశాత్పిత్రోర్వా లబ్ధం సౌదాయికం స్మృతమితి॥ ౧౪౧

తా॥ విభజేరన్సుతాః పిత్రోః- అను శ్లోకమందు స్త్రీపురుషధనవిభాగమును సంక్షేపముగాఁ జెప్పి తరువాతఁ బురుషధనవిభాగము విస్తరించి చెప్పఁబడెను - ఇఁక స్త్రీధనవిభాగమును విస్తరించి చెప్పఁ

స్త్రీధనస్వరూపము దెలుపుట.

బోవుచు దాని స్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ తండ్రిచేతఁ దల్లిచేత భర్తచేతఁ దోడబుట్టినవాని చేత నీఁబడినదియు - వివాహకాలమందు మేనమామ మొదలగువారు చదివించినదియు - పెనిమిటి మరల వివాహము చేసుకొనుపక్షమందుఁ బూర్వభార్యకు ధనమీవలయునని ౧౪౬ వ-శ్లోకమందుఁ జెప్పఁబడును గనుక అట్లు పెనిమిటిచేత నీఁబడిన ద్రవ్యమును - అప్రతిబంధదాయము- క్రయము- సప్రతిబంధదాయము- ఒకనిది కానిదానిఁ గ్రహించుట- నిధ్యాదులను బొందుట-వీనివలన స్త్రీకి వచ్చిన ద్రవ్యమును ఈలాటిది స్త్రీధనమనంబడును। మనుస్మృతియందు-అధ్యగ్నికము-అధ్యావహానికము - ప్రీతిదత్తము - భ్రాతలిచ్చినది- తల్లి యిచ్చినది· తండ్రియిచ్చినదియని యిట్లు స్త్రీధనమాఱు తెఱంగులనుండునని చెప్పుట న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదముకొఱకుఁగాని యధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదముకొఱకుఁగాదు గనుక నిచట షడ్విధవ్యతిరిక్త స్త్రీధనమును జెప్పుట యామనువచనమునకు విరుద్ధంబుగాదని తెలియఁదగినది॥ అధ్యగ్ని మొదలగు వాని స్వరూపము కాత్యాయనులు చెప్పినరీతిని క్రిందఁ దెలుపఁబడుచున్నది - వివాహవేళ యందగ్నిహోత్రము నిసమీపమందు స్త్రీలకుఁ జదివింపఁబడునది యధ్యగ్నికృతమనంబడును- తండ్రియింటనుండి పిలుచుకొనిపోవునపుడు స్త్రీకిచ్చునట్టి ధనమధ్యావహానికమనంబడును- అత్తగారుగాని మామగారుగాని సంతోషముచేత నిచ్చినది నమస్కరించినపుడిచ్చినదియుఁ బ్రీతిదత్తమనంబడును - పెండ్లియైనదానికిఁగాని కానిదానికిఁగాని పెనిమిటింటఁగాని తండ్రియింటఁగాని యన్నదమ్ములైనను తల్లిదండ్రులైన నిచ్చినది సౌదాయికమనంబడును॥ ౧౪౧

మూ. బంధుదత్తం తథా శుల్కమన్వాధేయకమేవచ॥ ౧౪౫ ॥

వ్యా॥ కించ-బంధుదత్తమితి॥ బంధుభిః కన్యాయా ఆత్మమాతృపితృబంధుభిశ్చ యద్దత్తం - శుల్కం యద్గృహీత్వా కన్యా దీయతే- అన్వాధేయకం పరిణయనాదనుపశ్చాదాహితం దత్తం - ఉక్తంచ కాత్యాయనేన - వివాహాత్పరతో యచ్చ లబ్ధం భర్తృకులాత్ స్త్రియా। అన్వాధేయం తు తద్ద్రవ్యం లబ్ధం పితృకులాత్తథేతి - స్త్రీధనం పరికీర్తితమితి గతేనసంబంధః॥ ౧౪౫

తా॥ మఱియును గన్యకకు ఆత్మబాంధవులచేతఁగాని పితృబాంధవుల చేతఁగాని మాతృ బాంధవుల చేతఁగాని యీఁబడిన ద్రవ్యంబును- వివాహమందుఁ గన్యనిచ్చుటకుఁగాదీసికొన్న రొక్కమును-

ఇదియును స్త్రీధనమె.

వివాహానంతరము భర్తృపార్శ్వము వారిచేతఁగాని తండ్రిపార్శ్వము వారిచేతఁగాని కన్యకకీఁబడిన ద్రవ్యమును స్త్రీధనంబగును - వివాహానంతరము భర్తృపార్శ్వము వారుగాని తండ్రిపార్శ్వము వారుగాని యిచ్చినది యన్వాధేయకమనెడు స్త్రీధనమని కాత్యాయనులచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ ౧౪౫

మూ. అతీతాయామప్రజసి బాంధవాస్తదవాప్నుయుః॥ ౧౪౬॥

వ్యా॥ ఏవం స్త్రీధనముక్త్వా తద్విభాగమాహ॥ అతీతాయామితి॥ తత్పూర్వోక్తం స్త్రీధనమప్రజసి అనపత్యాయాం దుహితృదౌహిత్రీదౌహిత్రపుత్రపౌత్రరహితాయాం స్త్రియామతీతాయాం బాంధవా భర్త్రాదయో వక్ష్యమాణా గృహ్ణంతి ॥ ౧౪౬

సంతానహీనురాలై గతించిన స్త్రీ యొక్క ధనము నాపె భర్త మొదలగువారు గ్రహింపవలయును.

తా॥ ఇట్లు స్త్రీధనస్వరూపమును దెలిపి దాని విభాగించు క్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ ఈ చెప్పఁబడిన స్త్రీధనమును తద్ధనస్వామినియగు స్త్రీ - కూఁతులు - కూఁతులకూఁతులు, కూఁతులకొడుకులు. కొడుకులు. కొడుకులకొడుకులు. లేక గతించినపక్షమందుఁ బిమ్మటి గ్రంథమందుఁ జెప్పఁబడెడు భర్త మొదలగు బంధువులు గ్రహింపవలయును॥ *

మూ. అప్రజస్త్రీధనం భర్తుర్బ్రాహ్మాదిషు చతుర్ష్వపి। దుహి
తౄణాం ప్రసూతా చేచ్ఛేషేషు పితృగామి తత్ ॥ ౧౪౩॥

వ్యా॥ సాధారణ్యేన బాంధవానాం ధనగ్రహణేఽధికారిణో దర్శితాః ఇదానీం వివాహభేదేనాధికారిభేదమాహ॥ అప్రజస్త్రీ ఇతి॥ అప్రజసః స్త్రియాః పూర్వోక్తాయాః బ్రాహ్మదైవార్షప్రాజాపత్యేషు చ తృషు వివాహేషు భార్యాత్వం ప్రాప్తాయాః అతీతాయాః పూర్వోక్తం ధనం ప్రథమం భర్తుర్భవతి - తదభావే తత్ప్రత్యాసన్నానాం సపిండానాం భవతి - శేషేష్వాసురగాంధర్వరాక్షసపైశాచేషు వివాహేషు తదప్రజస్త్రీధనం పితృగామి మాతాపితృగామి మాతా చ పితా చ పితరౌ తౌ గచ్ఛతీతి పితృగామి - ఏకశేషనిర్దిష్టాయా అపి మాతుః ప్రథమం ధనగ్రహణం పూర్వమేవోక్తం - తదభావే తత్ప్రత్యాసన్నానాం ధనగ్రహణం - సర్వేష్వేవ వివాహేషు ప్రసూతా అపత్యవతీ చేద్దుహితౄణాం తద్ధనం భవతి - అత్ర దుహితృశబ్దేన దుహితృదుహితర ఉచ్యంతే - సా చ దుహితౄణాం మాతుర్దుహితరః శేషమిత్యత్రోక్తత్వాదతశ్చ మాతృధనం మాతరి వృత్తాయాం ప్రథమం దుహితరో గృహ్ణంతి - తత్ర చోఢానూఢాసమవాయే అనూఢా గృహ్ణాతి తదభావే పరిణీతా - తత్రాపి ప్రతిష్ఠితాఽప్రతిష్ఠితాసమవాయే అప్రతిష్ఠితా గృహ్ణాతి - తదభావే ప్రతిష్ఠితా - యథాహ గౌతమః - స్త్రీధనం దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి - తత్ర చశబ్దాత్ప్రతిష్ఠితానాం చ - అప్రతిష్ఠితా అనపత్యా నిర్ధనా వా - ఏతచ్చ శుల్కవ్యతిరేకేణ - శుల్కం సోదర్యాణామేవ భవతి - భగినీశుల్కం తు సోదర్యాణామూర్ధ్వం మాతురితి గౌతమవచనాత్ - సర్వాసాం దుహితౄణామభావే దుహితృదుహితరో గృహ్ణంతి - దుహితౄణాం ప్రసూతా చేదిత్యస్మాద్వచనాత్తాసాం భిన్నమాతృకాణాం విషమాణాం సమవాయే మాతృద్వారేణ భాగకల్పనా - ప్రతిమాతృవా స్వవర్గేణ భాగవిశేష ఇతి గౌతమస్మరణాత్ - దుహితృదౌహిత్రీణాం సమవాయే దౌహిత్రీణాం కించిదేవ దాతవ్యం - యథాహ మనుః - యాస్తాసాం స్యుర్దుహితరస్తాసామపి యథార్హతః। మాతామహ్యా ధనాత్కించిత్ప్రదేయం ప్రీతిపూర్వకమితి - దుహితృదుహితౄణామప్యభావే దౌహిత్రా ధనహారిణః - యథాహ నారదః - మాతుర్దుహితరోఽభావే దుహితౄణాం తదన్వయ ఇతి - తచ్ఛబ్దేన సన్నిహితదుహితృపరామర్శాత్ - దౌహిత్రాణామభావే పుత్రా గృహ్ణంతి - తాభ్య ఋతేఽన్వయ ఇత్యుక్తత్వాత్ - మనురపి - దుహితౄణాం పుత్రాణాం చ మాతృధనసంబంధం దర్శయతి - జనన్యాం సంస్థితాయాం తు సమం సర్వే సహోదరాః। భజేరన్మాతృకం రిక్థం భగిన్యశ్చ సనాభయ ఇతి - మాతృకం రిక్థం సర్వే సహోదరాస్సమం విభజేరన్ - సనాభయో భగిన్యశ్చ సమం విభజేరన్నితి సంబంధః - న పునస్సహోదరా భగిన్యశ్చ సంభూయ విభజేరన్నితి సంబంధః - ఇతరేతరయోగస్య ద్వంద్వైకశేషాభావాదప్రతీతేర్విభాగకర్తృత్వాన్వయేనాపి చశబ్దోపపత్తేః - యథా దేవదత్తః కృషిం కుర్యాద్యజ్ఞదత్తశ్చేతి - సహగ్రహణముదారభాగనివృత్త్యర్థం సోదరగ్రహణం భిన్నోదరనివృత్త్యర్థం అనపత్యహీనజాతి స్త్రీధనం తు భిన్నోదరాప్యుత్తమజాతీయసపత్నీదుహితా గృహ్ణాతి - తదభావే చ తదపత్యం - తథా చ మనుః - స్త్రియాస్తు యద్భవేద్విత్తం పిత్రా దత్తం కథంచన। బ్రాహ్మణీ తద్ధరేత్కన్యా తదపత్యస్య వా భవేదితి - బ్రాహ్మణీగ్రహణముత్తమజాత్యుపలక్షణం - అతశ్చానపత్యవైశ్యాధనం క్షత్రియాకన్యా గృహ్ణాతి। పుత్రాణామభావే పౌత్రాః పితామహీధనహారిణః రిక్థభాజ ఋణం ప్రతికుర్యురితి గౌతమస్మరణాత్ - పుత్రపౌత్రైరృణం దేయమితి పౌత్రాణామపి పితామహ్యృణాపకరణేఽధికారవిధానాచ్చ - పౌత్రాణామప్యభావే పూర్వోక్తా భర్త్రాదయో బాంధవా ధనహారిణః॥ ౧౪౩

బ్రాహ్మ్యాద్యుక్తవివా

తా॥ బిడ్డలు లేని స్త్రీ యొక్క ధనమునకు బంధువులధికారులని సాధారణముగాఁ జెప్పి యిప్పుడు వివాహభేదముచే స్త్రీధనమున కెవరెవరధికారులగుదురో వారినిఁ జెప్పు

బ్రాహ్మాదివివాహోఢయైన స్త్రీ బిడ్డలులేకగతించెనేని ఆపెధనమునకు భర్త్రాదులధికారులగుదురు.

ఆసురాదివివాహోఢయైన స్త్రీ బిడ్డలులేక గతించెనేని ఆపెధనమునకాపెమాతాపితాదులధికారులగుదురు.

బిడ్డలు గల స్త్రీయొక్క ధనమునకాపెకూఁతులు ముఖ్యాధికారిణులు.

చున్నాఁడు ॥ పూర్వోక్తవిధమైనధనముగల స్త్రీ బ్రాహ్మదైవార్షప్రాజాపత్యములనెడు నాలుగువిధములవివాహములలోదేనిచేతనైనఁ బెండ్లియాడఁబడినదిగానున్నపక్షమందట్టి స్త్రీ బిడ్డలులేక మృతురాలైన నాపెయొక్క స్త్రీధనమాపెభర్తకువచ్చును- అతఁడు లేనిపక్షమందతనిసన్నిహితజ్ఞాతులకునచ్చును ॥ ఆపె యాసురగాంధర్వరాక్షసపైశాచ వివాహములచేతఁ బెండ్లియాడఁబడినదాయెనాయాపెయొక్క ధనమాపెతల్లికి నాపెతల్లి లేనిపక్షమందాపెతండ్రికినతఁడులేనిపక్షమందతనిసన్నిహితజ్ఞాతులకునువచ్చును ॥ ఆపె బ్రాహ్మము మొదలుగాగలయెనిమిదివిధములవివాహములలో దేనిచేతఁ బెండ్లియాడఁబడినదైనను బిడ్డలుగలదైనపక్షమందాధనమాపె కొమార్తెలకుఁ జేరును - ఇక్కడ గౌతమస్మృతినను సరించితల్లియొక్క ధనము దల్లిగడచినపిమ్మటఁ గూఁతులకువచ్చుననియు- వారిలోఁ గొందఱు వివాహమైనవారును కొందఱు వివాహము కానివారునుగా నున్నపక్షమందు వివాహముకానివారికివచ్చుననియు - అందఱు వివాహమైనవారైయున్నపక్షమందు వారిలో బిడ్డలుగలదానికంటెముందు బిడ్డలు లేనిదానికిని ధనముగలదానికంటెముందు ధనము లేనిదానికిన ధికారమనియు నెఱుంగవలయును- ఈ చెప్పినది శుల్కవ్యతిరిక్త స్త్రీధనవిషయము- శుల్కము గౌతమస్మృతిప్రకారము సోదరులకుఁ జేరును - వారికి వెనుకవా విషయమందుఁదల్లికధికారము ॥ ఎట్టికూఁతులును లేనిపక్షమందుఁ గూఁతులకూఁతులకుఁ జేరును- అయితే వారుతమతల్లులపాళ్ల ప్రకారము పొందవలయును- అట్లు గౌతమవచనమున్నది - కూఁతులునుగూఁతులకూఁతులు నున్నప్పుడు కూఁతుల కూఁతులకుఁ గొంచెమేయీవలయును- అట్లు మనువచనమున్నది ॥ కూఁతులకూఁతులును లేనిపక్షమందు కూఁతులకొడుకులాధనమును బొందుదురు - అట్లు నారదవచనమందలి తదన్వయశబ్దమందుఁదచ్ఛబ్దముచేత సన్నిహితమహితలను బరామర్శింపఁగానేర్చుదుము ॥ దౌహిత్రులును లేనిపక్షమందు కొడుకులాధనమును బొందనధికారులగుదురు - మనుస్మృతియందును దల్లిగతించినపిమ్మట నాపెధనము నాపెగర్భమందు బుట్టినకొడుకులును గూఁతులును సరిగాఁబంచుకొందురని కొడుకులకును గూఁతులకును దల్లిధనమందు సంబంధము చెప్పఁబడియున్నది - ఇక్కడ సరిగానన్ గానుత్థాంశము లేకయనియర్థమే కాని కూఁతులును కొడుకులును సరిగాఁబంచుకోవలయునని యర్థము కాదు - కాఁబట్టి కూఁతులున్నపక్షమందు వారందఱు సరిగాఁ బంచుకొనవలయుననియు - కూఁతులు లేనిపక్షమందు కొడుకులందఱు సరిగాఁబంచుకొనవలయుననియు తాత్పర్యము- బిడ్డలు లేనితక్కువజాతి స్త్రీయొక్క ధనము నాపెభర్తకాపెకంటెను త్తమజాతి స్త్రీయందుఁ గలిగినకూఁతురు గ్రహింపవలయును - ఆపె లేనిపక్షమందాపె సంతతివారయినగ్రహింపవలయును- అట్లు మనువచనమున్నది ॥ పుత్రులు లేనియపుడు పితామహియొక్క ధనమును పౌత్రులు పొందవలయును - ధనమును బొందువారవ్వతీర్పవలయు ననెడు గౌతమసూత్రంబును పుత్రపౌత్రులప్పతీర్పవలయుననుయాజ్ఞవల్క్యవచనంబును ఈ విషయమందుఁ బ్రమాణములగును ॥ పౌత్రులు లేనిపక్షమందుఁ బూర్వము చెప్పఁబడిన భర్త మొదలగువారధికారులగుదురు ॥ ౧౪౩

కూఁతులు లేని పక్షమందు కూఁతులకూఁతులు.

వారు లేనిపక్షమందు దౌహిత్రులు.

వారు లేని పక్షమందు పుత్రులు.

పుత్రులు లేనిపక్షమందు పౌత్రులు.

వారును లేనిపక్షమందు భర్త్రాదులు.

మూ॰ దత్వాకన్యాంహరన్దండ్యోవ్యయందద్యాచ్చసోదయం॥౧౪౪॥

వ్యా॥ స్త్రీధనప్రసంగేన వాగ్దత్తావిషయంకించిదాహ॥ దత్వేతి ॥ కన్యాంవాచాదత్వాహరన్ ద్రవ్యానుబంధాద్యనుసారేణ రాజ్ఞాదండనీయః- ఏతచ్చాపహారకారణాభావే- సతితుకారణే- దత్తామపిహరేత్కన్యాం శ్రేయాంశ్చేద్వరఆవ్రజేదిత్యపహారాభ్యనుజ్ఞానాన్నదండ్యః - యచ్చవాగ్దానవిమిత్తం వరేణస్వసంబంధినాం కన్యాసంబంధి

న్నాంవోపచారార్థంధనంవ్యయీకృతంతత్సర్వంసోదయంసవృద్ధికంకన్యాదాతావరాయదద్యాత్॥ ౧౪౫

తా॥ స్త్రీధనమును జెప్పుచువాగ్దత్తకన్యావిషయమునుగొంచెముచెప్పుచున్నాఁడు॥ కన్యకనిచ్చెదనని వాగ్దానముచేసిమరలఁబడినవాని ద్రవ్యానుబంధాములననుసరించిదండించివానివలన కన్యకను వాగ్దానముచేయుకాలమందుఁబెండ్లికొమారునకైన సెలవునువడ్డితోఁదీసియిప్పింపవలయును- మరలఁబడుటకుఁగారణముగలిగిమరలఁబడినపక్షమందు(మంచివరుఁడువచ్చినప్పుడువాగ్దత్తయైనకన్యకనైననుమరలింపవచ్చునని) మరలఁబడ నభ్యనుజ్ఞయున్నదిగనుకదండింపఁగూడదు॥ ౧౪౫॥

వాగ్దత్తయైనకన్యకనీకతిరుగఁబడినపక్షమందు దండన.

మూ. మృతాయాందత్తమాదద్యాత్పరిశోధ్యోభయవ్యయం॥ ౧౪౬ ॥

వ్యా॥ అథకథంచిద్వాగ్దత్తాసంస్కారాత్ప్రాక్ప్రేతతదాకింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ మృతాయామితి॥ యదివాగ్దత్తాకన్యామృతాతదాయత్పూర్వమంగులీయాదిశుల్కంవా వరేణదత్తం తద్వరఆదదీత పరిశోధ్యోభయవ్యయం- ఉభయోరాత్మనఃకన్యాదాతుశ్చయోవ్యయస్తంపరిశోధ్య విగణయ్యావశిష్టమాదదీత - యత్తుకన్యాయైమాతామహాదిభిర్దత్తంశిరోభూషణాదికంవాక్రమాయాతంతత్సోదరాభ్రాతరోగృహ్ణీయుః- రిక్థంమృతాయాఃకన్యాయాఃగృహ్ణీయుస్సోదరాస్తదభావేమాతుస్తదభావేపితురితిబోధాయనస్మరణాత్॥ ౧౪౬

తా॥ ఒకవేళవాగ్దానముచేయఁబడినకన్యకవివాహముకాకయే మృతురాలైన పక్షమందు జరగవలసినదానిఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥ వాగ్దానముచేయఁబడినకన్యక మృతురాలైనపక్షమందు వాగ్దానసమయమందుఉభయులకైన సెలవులను వరుఁడేపెట్టుకొని యొలిగావరుఁడేదైననిచ్చియున్నపక్షమందుదానిమరలఁదీసికొనవలయును - కన్యకకు మాతామహాదులిచ్చినశిరోభూషణాదులేవైననున్నపక్షమందు వానినాపె సహోదరులుగ్రహింపవలయును - వారులేనిపక్షమందు తల్లియు నాపెలేనిపక్షమందుఁదండ్రియుగ్రహింపవలయును- ఇట్లుబోధాయనులుచెప్పియున్నారు॥ ౧౪౬

వాగ్దత్తయైనకన్యకమృతురాలైనపక్షమందుజరగవలసినక్రమము.

మూ. దుర్భిక్షేధర్మకార్యేచవ్యాధౌసంప్రతిరోధకే। గృహీతంస్త్రీధనంభర్తానస్త్రియైదాతుమర్హతి॥ ౧౪౭

వ్యా॥ మృతాప్రజస్త్రీధనంభర్తృగామీత్యుక్తమిదానీంజీవంత్యాస్సప్రజాయాధనగ్రహణేక్వచిద్భర్తురప్యనుజ్ఞామాహ॥ దుర్భిక్షఇతి॥ దుర్భిక్షేకుటుంబరక్షణార్థే- ధర్మకార్యేఅవశ్యకర్తవ్యే- వ్యాధౌదుర్వ్యచికిత్సే-సంప్రతిరోధకేబందిగ్రహణనిగ్రహాదౌ- ద్రవ్యాంతరరహితఃస్త్రీధనంగృహ్ణన్భర్తానపునర్దాతుమర్హతి- ప్రకారాంతరేణాపహర్తదద్యాత్ - భర్తృవ్యతిరేకేణజీవంత్యాఃస్త్రియాధనంయేనకేనాపి దాయాదేననగృహీతవ్యం- జీవంతీనాంధనంస్త్రీణాంహరేయుర్బాంధవాయది । తాంచ్ఛిష్యాచ్చోరదండేన ధార్మికఃపృథివీపతిరితిదండవిధానాత్॥ తథాపత్యౌజీవతియఃస్త్రీభిరలంకారోధృతోభవేత్ । నతంభజేయుర్దాయాదా భజమానాఃపతంతితఇతిదోషగ్రహణాచ్చ॥ ౧౪౭

తా॥ బిడ్డలులేకమృతయైనస్త్రీయొక్కధనమునుభర్తపొందునని చెప్పఁబడియున్నది - ఇప్పుడు స్త్రీబిడ్డలుగలదైనను బ్రతికియున్నను ఆపెధనమును గ్రహింపభర్తకొకానొకప్పుడధికారమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ క్షామమందుఁగుటుంబమునుభరించుటకును - అవశ్యమాచరింపవలసినధర్మములనాచరించుటకును- అసాధ్యవ్యాధిసంభవించియున్నప్పుడు వలయువ్యయమునకును- బంధిఖానామొదలైనవానిఁదప్పించుకొనుటకును- వేరేద్రవ్యములేనిభర్తస్త్రీధనమునుగ్రహింపవచ్చును - దానిమరలనాపెకీవలయుననునియమములేదు॥ ఈచెప్పఁబడినహేతువులులేకగ్రహించినపక్షమందు మరలనీవలయును॥ భర్తతప్పఁదక్కినదాయాదులెవరును బ్రతికియుండు స్త్రీయొక్కధనమును గ్రహింపఁగూ

స్త్రీ బిడ్డలుగలదై బ్రతికియున్నను ఆపెధనమును కొన్నిసమయములయందుభర్త సెలవు చేయవచ్చును.

డదు- అట్లు గ్రహించినవారినిదొంగల దండించురీతిని దండింపవలయుననియు నట్లు గ్రహించినవారు పతితులగుదురని
యాస్మృతియున్నది ॥ ౧౪౭

మూ॥ { అధివిన్నస్త్రియైదద్యాదాధివేదనికంసమం । న-
త్తంస్త్రీధనంయస్యైదత్తేత్వర్ధంప్రకల్పయేత్ ॥ }

వ్యా॥ ఆధివేదనికంస్త్రీధనముక్తంతదాహ॥ అధివిన్నేతి॥ యస్యాఉపరివివాహస్సాధివిన్నా - అధివిన్నాచా
సౌస్త్రీచతస్యైఅధివిన్నస్త్రియై - ఆధివేదనికమాధివేదననిమిత్తం ధనంయావద్ద్వితీయవివాహార్థంవ్యయీకృతం
తావద్దద్యాత్ - యస్యైభర్త్రాశ్వశురేణవాస్త్రీధనందత్తంతస్యైదత్తస్త్రీధనేఆధివేదనికస్యార్ధందద్యాత్ - అర్ధ
శబ్దశ్చాత్రసమవిభాగవచనోనభవతి- అతశ్చయావతాదత్తేనపూర్వదత్తమాధివేదనికసమంభవతితావద్దేయమిత్యర్థః॥
తా॥ ఆధివేదనికముస్త్రీధనమనిచెప్పఁబడెనుగనుకదానివివరించుచున్నాఁడు॥ ఒకభార్యయుండఁగామఱియొ
కపెండ్లి చేసుకొనువాఁడామెకుఁదానుగాని తనతండ్రిగాని స్త్రీధనమీకున్నపక్ష
మందప్పుడు తాను జేసికొను పెండ్లికెంత సెలవుపడునో యంతద్రవ్యముముందరిభార్య
కు స్త్రీధనముగానీవలయును- స్త్రీధనమిచ్చియున్నపక్షమందాధనమప్పటిపెండ్లికి సె
లవగుధనముకంటె నెంతతక్కువగలదిగానుండునో యంతద్రవ్యమీవలయును॥ ౧౪౮

భార్యయుండఁగామఱల పెండ్లి చేసుకొనువాఁడామెకీవలసినద్రవ్యము.

మూ॥ { విభాగనిహ్నవేజ్ఞాతిబంధుసాక్ష్యభిలేఖితైః॥ విభాగ
భావనాజ్ఞేయాగృహక్షేత్రైశ్చయౌతకైః॥ ౧౪౯ }

వ్యా॥ ఏవంవిభాగముక్త్వాతత్సందేహేనిర్ణయహేతుమాహ॥ విభాగేతి॥ విభాగస్యనిహ్నవేఅపలాపేజ్ఞాతి
భిఃపితృవ్యాదిభిర్బంధుభిర్మాతులాదిభిస్సాక్షిభిఃపూర్వోక్తలక్షణైర్లేఖ్యేనచవిభాగపత్రేణవిభాగవిభావనావిభా
గనిర్ణయోజ్ఞేయాజ్ఞాతవ్యః- తథాయౌతకైఃపృథక్కృతైర్గృహక్షేత్రైశ్చ-కృష్యాదికార్యప్రవర్తనంపృథక్పృ
థక్పంచమహాయజ్ఞానుష్ఠానంచ - నారదేనాపివిభాగలింగముక్తం - విభాగధర్మసందేహేదాయాదానాంవినిర్ణ
యః॥ జ్ఞాతిభిర్భాగలేఖ్యేనపృథక్కార్యప్రవర్తనాత్॥ భ్రాతౄణామవిభక్తానామేకోధర్మఃప్రవర్తతే । విభాగే
సతిధర్మోఽపిభవేత్తేషాంపృథక్పృథక్॥ తథాపరాణ్యపివిభాగలింగానితేనైవోక్తాని- సాక్షిత్వంప్రాతిభావ్యంచ
దానంగ్రహణమేవచ। విభక్తాభ్రాతరఃకుర్యుర్నావిభక్తాఃకథంచనేతి॥ ౧౪౯
తా॥ ఇట్లువిభాగమును జెప్పి యావిభాగవిషయమందుసందేహముగలిగినపక్షమందు నిర్ణయించుటకుఁగార
ణములఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ విభాగవిషయమైయుసంశయముగలిగినపక్షమందుపినతం
డ్రిపెత్తండ్రి మొదలగుదాయాదులచేతను - మేనమామ మొదలగు చుట్టాలచేతను-
ముందుచెప్పఁబడినలక్షణములుగలసాక్షులచేతను- విభాగపత్రముచేతను - చదివిం
పులు మొదలగునవి వేఱు వేఱుగాజరిగించియున్నపక్షమందువానిచేతను- ఇండ్లుభూ
ములు మొదలైనవి వేఱు వేఱుగాఁబెట్టుకొని యున్నపక్షమందువానిచేతను అతిథిపూ

విభాగ మాయెనా లేదా యను సంశయము దీరుట కుఁగారణములు.

జాదులు వేఱు వేఱుగాజరిగింపుచున్నపక్షమందువానిచేతనువిభాగముయొక్కనిశ్చయముదెలియవలయు॥ఇఁకనారద
లుచెప్పియున్నవిభాగనిశ్చయహేతువులుదెలుపఁబడుచున్నవి॥ విభాగధర్మమందుసంశయముగలిగినపుడు- జ్ఞాతుల
చేతను విభాగపత్రముచేతను - వేఱ్వేఱ వ్యాపారములయందు ప్రవర్తించుటచేతను నిశ్చయము చేయవలయు- మఱి
యువిభాగము చేసుకొనని భ్రాతలకుధర్మ మొకటిగానుండును- విభాగముచేసికొన్నపిమ్మటన వేఱగును- భ్రాతలు
విభక్తులైనవారొకరికొకరుసాక్షులగుదురు పూటకాఁపులగుదురు- ఇత్తురుపుచ్చుకొందురు - ఈకార్యములవిభక్తుల
కుజరుగవుగనుక నిట్టికార్యములచేతనువిభాగనిశ్చయమునుదెలియవలయును॥ ౧౪౯॥

దాయవిభాగప్రకరణముముగిసెను.

సీమావివాదప్రకరణము.

మూ. { సీమ్నో వివాదే క్షేత్రస్య సామంతాః స్థవిరాదయః। గోపాస్సీమాకృషాణాశ్చ సర్వే చ వనగోచరాః ॥ నయేయురేతే సీమానం స్థలాంగారతుషద్రుమైః। సేతువల్మీకనిమ్నాస్థిచైత్యాద్యైరుపలక్షితామ్ ॥ ౧౫౦ ॥ ************** }

వ్యా ॥ అధునా సీమావివాదనిర్ణయ ఉచ్యతే॥ సీమ్న ఇతి ॥ గ్రామద్వయసంబంధినః క్షేత్రస్య సీమ్నో వివాదే తథైకగ్రామాంతర్వర్తిక్షేత్రమర్యాదావివాదే చ సామంతాదయః - స్థలాంగారాదిభిః పూర్వకృతైస్సీమాలక్షణైరుపలక్షితాం చిహ్నితాం సీమాం నయేయుర్నిశ్చినుయుః - సీమా క్షేత్రాదిమర్యాదా- సా చతుర్విధా- జనపదసీమా గ్రామసీమా క్షేత్రసీమా గృహసీమా చేతి - సా చ యథాసంభవం పంచలక్షణా- తదుక్తం నారదేన- ధ్వజినీ మత్స్యినీ చైవ నైధానీ భయవర్జితా । రాజశాసననీతా చ సీమా పంచవిధా స్మృతేతి- అస్యార్థస్స్పష్టీక్రియతే- ధ్వజినీ వృక్షాదిలక్షణా- వృక్షాదీనాం ప్రకాశకత్వేన ధ్వజతుల్యత్వాత్ - మత్స్యినీ సలిలవతీ - మత్స్యశబ్దస్యాధారజలలక్షకత్వాత్ - నైధానీ నిధానవతీ- నిధానం తుషాంగారాదీని- తేషాం నిఖాతత్వేన నిధానతుల్యత్వాత్ - భయవర్జితా అర్థిప్రత్యర్థిపరస్పరసంప్రతిపత్తినిర్మితా- రాజశాసననీతా జ్ఞాతృచిహ్నాభావే రాజేచ్ఛయా నిర్మితా- ఏవంభూతాయాస్సీమాయాః పంచధా వివాదస్సంభవతి - యథాహ కాత్యాయనః- ఆధిక్యం న్యూనతా చాంశే అస్తినాస్తిత్వమేవ చ । అభోగభుక్తిస్సీమా చ షడ్భూవాదస్య హేతవ ఇతి - తథాహి - మమాత్ర పంచనివర్తనాయాం భూమౌ రథికా భూరస్తీతి కేనచిదుక్తే పంచనివర్తనైవ నాధికేత్యాధిక్యే వివాదః - పంచనివర్తనా మదీయా భూరిత్యుక్తే- న- తతో న్యూనైవేతి న్యూనతాయాం - పంచనివర్తనో మమాంశ ఇత్యుక్తే అస్త్యేవాంశః కింతు ప్రదేశాంతరే వర్తత ఇత్యస్తిత్వవివాదః - పంచనివర్తనో మమాంశ ఇత్యుక్తే అంశ ఏవ నాస్తీతి నాస్తిత్వవివాదః - మదీయా భూః ప్రాగవిద్యమానభోగైవానేన భుజ్యత ఇత్యుక్తే- న- సంతతా చిరంతన్యేవ మమ భుక్తిరిత్యభోగభుక్తౌ వివాదః- ఇయం మర్యాదేత్యయం చ సీమావివాద ఇతి షట్ప్రకార ఏవ వివాదస్సంభవతి - షట్ప్రకారేపి భూవివాదే ప్రత్యర్థిభ్యాం సీమాయా అపి నిర్ణీయమానత్వాత్సీమానిర్ణయప్రకరణే తస్యాంతర్భావః ॥ సమంతాద్భవాస్సామంతాశ్చతస్సృషు దిక్ష్వనంతరా గ్రామాదయస్తైచ ప్రతిసీమం వ్యవస్థితాః- గ్రామో గ్రామస్య సామంతః క్షేత్రం క్షేత్రస్య కీర్తితం। గృహం గృహస్య నిర్దిష్టం సమంతాత్పరిరభ్య హీతి కాత్యాయనవచనాత్ - గ్రామాదిశబ్దేన తత్రత్యాః పురుషాః లక్ష్యంతే గ్రామః పలాయిత ఇతి యథా- సామంతగ్రహణం చ తత్సంసక్తాద్యుపలక్షణార్థం - ఉక్తం చ కాత్యాయనేన - సంసక్తకాస్తు సామంతాస్తత్సంసక్తాస్తథోత్తరాః । సంసక్తసక్తసంసక్తాః పద్మాకారాః ప్రకీర్తితా ఇతి॥ స్థవిరా వృద్ధాః- ఆదిగ్రహణేన మౌలోద్ధృతయోర్గ్రహణం - వృద్ధాదిలక్షణం చ తేనైవోక్తం - నిష్పాద్యమానం యైర్దృష్టం తత్కార్యం తద్గుణాన్వితైః । వృద్ధా వా యది వాఽవృద్ధాస్తే తు వృద్ధాః ప్రకీర్తితాః । యే తత్ర పూర్వం సామంతాః పశ్చాద్దేశాంతరం గతాః। తన్మూలత్వాత్తు తే మౌలా ఋషిభిః పరికీర్తితాః । ఉపశ్రవణసంభోగకార్యాఖ్యానోపచిహ్నితాః। ఉద్ధరంతి పునర్యస్మాదుద్ధృతాస్తేన తే స్మృతా ఇతి- గోపా గోచారకాః- సీమాకృషాణాస్సీమాసన్నిహితక్షేత్రకర్షకాస్సర్వే చ వనగోచరా వనచారిణో వ్యాధాదయః - తే చ మనునోక్తాః- వ్యాధాంచ్ఛాకునికాన్గోపాన్కైవర్తాన్మూలఖాతకాన్ । వ్యాళగ్రాహానుంఛవృత్తీనన్యాంశ్చ వనగోచరానితి- స్థలమున్నతో భూప్రదేశః- అంగారోఽగ్నేరుచ్ఛిష్టం - తుషా ధాన్యత్వచః- ద్రుమాన్యగ్రోధాదయః- సేతుర్జలప్రవాహబంధః- చైత్యం పాషాణాదిబంధః- ఆద్యశబ్దేన వేణువాలుకాదీనాం గ్రహణం- ఏతాని చ ప్రకాశాప్రకాశభేదేన ద్విప్రకారాణి - తథా చ మనుః- సీమావృక్షాంస్తు కు[illegible]త[illegible] [illegible] స్థకింశుకాన్ । శాల్మలీతాళసాలాంశ్చ క్షీరిణశ్చైవ పాదపాన్ । గుల్మాన్వేణూంశ్చ వివిధాంశ్చ[illegible]వల్లీస్థలాని చ । శరాన్కుబ్జకగుల్మాంశ్చ తథా సీమా న నశ్యతి । తటాకాన్యుదపానాని వాప్యః ప్రస్రవణాని చ। సీమాసంధిషు కార్యాణి దేవతాయతనాని చేతి- ప్రకాశరూపాణి - ఉపచ్ఛన్నాని చాన్యాని సీమాలింగాని కారయేత్ । సీమాజ్ఞానే నృణాం వీక్ష్య నిత్యం లోకే విపర్యయం। అశ్మనోఽస్థీని గోవాలాంస్తుషాన్భస్మకపాలకాన్। కరీషమిష్టకాంగారశర్కరావాలుకాస్తథా।యాని చైవం ప్రకారాణి కాలాద్భూమిర్న భక్షయేత్ । తాని సంధిషు సీమాయా అప్రకాశాని కారయేత్ । ఏతైర్లింగైర్న

యేత్సీమాం రాజా వివదమానయోరితి ప్రచ్ఛన్నలింగాని-ఏతైః ప్రకాశాప్రకాశరూపైర్లింగైః సామంతాదిప్రదర్శితైః సీమాం ప్రతివివదమానయోః సీమానిర్ణయం కుర్యాద్రాజా॥ ... ... *

తా॥ పొలిమేరతగవుదీర్చువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ పొలిమేర యనఁగా భూమి మొదలైనవానియెల్ల -అది- దేశము నెల్ల యనియు - గ్రామము నెల్ల యనియు-పొలము నెల్ల యనియు - ఇంటియెల్ల యనియు నాలుగు విధములనుండును- దానికి- ధ్వజిని- మత్స్యిని- నైధాని-భయవర్జిత-రాజశాసననీత-అనియయిదువిధముల లక్షణములు నారదులచేఁ జెప్పఁబడియున్నవి - అందు చెట్లు మొదలయినయున్నతచిహ్నములుగలది ధ్వజిని- కొలఁకులు మడుగులు మొదలయిన జలచిహ్నముగలది మత్స్యిని - పొట్టుబొగ్గు మొదలైనవాని పాతరలుగలది నైధాని- అర్థిప్రత్యర్థులు సమ్మతించి యేర్పఱచుకొన్నది భయవర్జిత ఎఱిఁగినవారును గుఱుతులును లేనియపుడు రాజు తనచిత్తము చొప్పున నిర్ణయించినది రాజశాసననీత ॥

ఎల్లతగవునందు సామంతాదులవల్ల దాని నిశ్చయము నెఱుఁగవలయును.

ఇట్టి దానికి వివాదములాఱు తెఱంగుల సంభవించును-వాని భేదములు కాత్యాయనోక్తప్రకారమీ క్రిందఁ దెలుపఁబడుచున్నవి॥ ఒకఁడు నాకిక్కడ నైదు నివర్తనములకంటె నధికముగా భూమియున్నదని చెప్పఁగా మఱియొకఁడయిదు నివర్తనము లేకాని యధికము లేదన్నది యాధిక్యవిషయమైన వివాదము । ఒకఁడు నా భూమియైదు నివర్తనముల ప్రమాణముగలదని చెప్పఁగా మఱియొకఁడంతకంటెఁ దక్కువయని చెప్పిన నది న్యూనతావిషయమైన వివాదము । ఒకఁడు నాకిచట నయిదు నివర్తనముల ప్రమాణముగల భాగమున్నదని చెప్పఁగా మరియొకఁడు వీనిభాగమిచటఁగాదు మఱియొకచోట నున్నదని చెప్పిననది యస్తిత్వవివాదము । వీనికిచట లేదన్నది నాస్తిత్వవివాదము । ఒకఁడీది నా భూమి యితనికి ముందనుభవము లేదిపుడాక్రమించుకొని యనుభవించుచున్నాఁడని చెప్పఁగా మఱియొకఁడు బహుదినములనుండి నేనే యనుభవించుచున్నానన్నది యభోగభుక్తివిషయవివాదము । ఇది యెల్ల యని యొకచోటున గుఱుచి వ్యవహరించిననది సీమావివాదము। ఇట్లాఱు విధముల సంభవించు భూవివాదములయందును పర్యవసానమందు పొలిమేర యేర్పఱుపఁబడును గనుక నన్నియు నీసీమావివాదమందే యంతర్భూతములగును ॥ ఈ వివాదములయందు సామంతాదులవలన నిర్ణయము నెఱుఁగవలయును - సామంతులనఁగా గ్రామమునకా గ్రామమునలు ప్రక్కలయెల్లలవెంబడియుండు గ్రామములవారనియు- క్షేత్రమునకా క్షేత్రము నలుప్రక్కలయెల్లలవెంబడియుండు క్షేత్రములవారనియు - గృహమునకిఱుగుపొఱుగిండ్లవారనియుఁ గాత్యాయనవచనమందు వివరింపఁబడియున్నది- ఇచ్చట సామంతుల గ్రహించుట యుపలక్షణార్థముగనుక కాత్యాయనోక్తప్రకారము ఉత్తరపద్మాకారవృద్ధమౌలోద్ధృతులను గ్రహింపవలయు - కాఁబట్టి పొలిమేరతగవునందు వివాదవిషయమయిన గ్రామక్షేత్రాదులకుఁ జేరినట్లు నాలుగుప్రక్కలనుండు సామంతులనెడువారును-వారికావలనుండు నుత్తరులనెడువారును-వారికావలనుండు పద్మాకారులనెడువారును- ఆపొలిమేర యేర్పాటును లెస్సగా నెఱిఁగినవృద్ధులనెడువారును - పూర్వమాభూమికిఁ జుట్టుప్రక్కలనుండి పిమ్మట మఱియొకచోటికిఁ బోయియుండెడు మౌలురనెడువారును-పొలిమేరయొక్క రీతిని సామంతులవలన విని దానియనుభవము మొదలగువాని నెల్లఁ దెలిసికొని యాయెల్లనేర్పాటు చేసిన ఉద్ధృతులనెడువారును-పసుల మేపువారును- పొలిమేర దగ్గిరి భూములయన్ని పయిరు పెట్టువారును-ఎల్లదగ్గిరి యడవులయందుండువారును-అనఁగా మనువు చెప్పినరీతిని బోయవాండ్రును- పక్షులవేటకాండ్రును-బెస్తలును- వేళ్లు త్రవ్వుకొనువారును- పాములఁబట్టువారును- పరిగె యేరుకొనువారును - మఱియు ఫలపుష్పాదులకొఱకచ్చటియడవులలోఁ దిరుగుచుండువారును- ఈలాటివారిచేతఁ జూపింపఁబడిన- మిట్ట బొగ్గులు పొట్టు చెట్లు అనకట్ట పుట్ట పల్లము ఎముకలు ఊఱితిన్నె వెదురుగుములు ఇసుక ఇవి మొదలయినపూర్వపుగుఱుతులవలన ప్రభువు పొలిమేరను నిశ్చయింపవలయును ॥ ఈ పొలిమేరగుఱుతులు ప్రకాశములుగాను ప్రచ్ఛన్నములుగాను రెండు తెఱంగులనుండును । వాని వివరము మనూక్తప్రకారమీ క్రిందఁ దెలుపఁబడుచున్నది- పొలిమేరకు గుఱుతుగా మఱ్ఱిచెట్లను రావిచెట్లను మోదుగచెట్లను బూరుగచెట్లను త్రాటిచెట్లను ఏపిచెట్లను - మఱియు అత్తిచెట్లు మొదలయిన పాలుగల చెట్లను వెదురుగుమ

లను జమ్మిచెట్లను తీగెలను గుట్టలను తెల్లుపొదలను గురుగింజపొదలను ఇంకను బలుతెఱంగుల పొదలను సరస్సులను మడుగులను బావులను ప్రస్రవణములను దేవాలయములను పొలిమేరలకలయికలయందేర్పఱుపవలయును। ఇట్లేర్పఱచినపక్షమందు పొలిమేర చెడక యుండును- ఇవిప్రకాశములైనపొలిమేరగుఱుతులు॥ ఇదియునుంగాక జనులకు పొలిమేర దెలిసికొనుటయందెల్లప్పుడు భ్రమము గలుగుచుండునని యెఱిఁగి మఱుఁగుపడియుండునట్లు కొన్నియెల్లగుఱుతుల నేర్పఱుపవలయును-అదియెట్లనిన- ఱాలు ఎముకల నావులతోఁకలను మకను బూడిదెను జిల్లపెంకుల నేఱుపిడకల నిటికెలను బొగ్గులను సున్నపుఱాలనిసుకను మరియు మన్నులోఁగలియని వానిఁబొలిమేరలకలయికలయందుఁ బాతవలయును - వీనియందు గొప్పఱాలుదప్పఁ దక్కిన వానిఁ భాండములయందుంచి పాతవలయునని మనుస్మృతివ్యాఖ్యవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది ॥ ఈచెప్పఁబడినప్రకాశాప్రకాశములైనగుఱుతులను పూర్వోక్తప్రకారముచుట్టుప్రక్కలవారు మొదలగువారివలనఁ దెలిసికొని ప్రభువు పొలిమేరను నిర్ణయింపవలయునని తాత్పర్యము॥ ౧౪౯

మూ. {సామంతా వా సమగ్రామాశ్చత్వారోఽష్టౌ దశాపి వా ।
రక్తస్రగ్వసనాస్సీమాం నయేయుః క్షితిధారిణః॥ ౧౫౦॥}

వ్యా ॥ యదాపునశ్చిహ్నానిన సంతి విద్యమానానివాలింగాలింగతయా సందిగ్ధానితదా నిర్ణయోపాయమాహ ॥ సామంతా ఇతి॥ సామంతాః పూర్వోక్తలక్షణాస్సమగ్రామాశ్చత్వారోఽష్టౌ దశాపి వేత్యేవం సమసంఖ్యాః ప్రత్యాసన్నగ్రామిణోః రక్తస్రగ్విణో రక్తాంబరధరాః మూర్ధ్నారోపితక్షితిఖండాస్సీమాం నయేయుః ప్రదర్శయేయుః - సామంతా వేతి వికల్పాభిధానం స్మృత్యంతరోక్తసాక్ష్యభిప్రాయం- యథాహ మనుః-సాక్షిప్రత్యయ ఏవ స్యాత్సీమావాదవినిర్ణయ ఇతి-తత్ర చ సాక్షిణాం నిర్ణేతృత్వం ముఖ్యం తదభావే సామంతానాం-తదుక్తం-సాక్ష్యభావే తు చత్వారో గ్రామసీమాంతవాసినః। సీమావినిర్ణయం కుర్యుః ప్రయతా రాజసన్నిధావితి-తదభావే తత్సంసక్తాదీనాం నిర్ణేతృత్వం-యథాహ కాత్యాయనః-స్వార్థసిద్ధౌ ప్రదుష్టేషు సామంతేష్వర్థగౌరవాత్। తత్సంసక్తైస్తు కర్తవ్య ఉద్ధారో నాత్ర సంశయః। సంసక్తసక్తదోషే తు తత్సంసక్తాః ప్రకీర్తితాః। కర్తవ్యా న ప్రదుష్టాస్తు రాజ్ఞా ధర్మం విజానతేతి। సామంతాద్యభావే మౌలాదయో గ్రాహ్యాః తేషామభావే సామంతా మౌలవృద్ధోద్ధృతాదయః। స్థావరేషు ప్రకారేపి కార్యా నాత్ర విచారణేతి కాత్యాయనేన క్రమాభిధానాత్ - ఏతే చ సామంతాదయః సంఖ్యాగుణాతిరేకేణ భవంతి- సామంతాస్సాధనం పూర్వం నిర్దోషాని గుణాన్వితాః। ద్విగుణాస్తూత్తరా జ్ఞేయాస్తతోన్యే త్రిగుణా మతా ఇతి స్మరణాత్ - తే సాక్షిణస్సామంతాదయశ్చ స్వైః స్వైశ్శపథైశ్శాపితాస్సీమాం నయేయుః-శిరోభిస్తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణో రక్తవాససః। సుకృతైశ్శాపితాః స్వైః స్వైర్నయేయుస్తే సమంజసమితి మనుస్మరణాత్ - నయేయురితి బహువచనం ద్వయోర్నిరాసార్థం నైకస్య - ఏకశ్చేదున్నయేత్సీమాం సోపవాసస్సమున్నయేత్। రక్తమాల్యాంబరధరో భూమిమాదాయ మూర్ధనీతి నారదేనైకస్యాప్యనుజ్ఞానాత్ - యస్తు-నైకస్సమున్నయేత్సీమాం నరః ప్రత్యయవానపి। గురుత్వాదస్య కార్యస్య క్రియైషా బహుషు స్థితేత్యేకస్య నిషేధః-స ఉభయానుమతధర్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఇత్యవిరోధః స్థలాదిచిహ్నాభావేపి సాక్షిసామంతాదీనాం సీమాజ్ఞానే ఉపాయవిశేషో నారదేనోక్తః- నిమ్నగాపహృతోత్సృష్టనష్టచిహ్నాసు భూమిషు। తత్ప్రదేశానుమానాచ్చ ప్రమాణాద్భోగదర్శనాదితి-నిమ్నగాయా నద్యా అపహృతే నాపహరణేనోత్సృష్టాని స్వస్థానాత్ప్రచ్యుతాని నష్టాని వా లింగాని యాసు మర్యాదాభూమిషు తత్ర తత్ప్రదేశానుమానాదుత్సృష్టనష్టచిహ్నానాం ప్రాచీనప్రదేశానుమానాత్ - గ్రామాదారభ్యసహస్రదండపరిమితం క్షేత్రమస్య గ్రామస్య పశ్చిమే భాగ ఇత్యేవంవిధాత్ప్రమాణాద్వా ప్రత్యర్థిసమక్ష ఏవ ప్రతిపన్నాయా అస్మార్తకాలోపలక్షితభుక్తేర్వా నిశ్చినుయుః-బృహస్పతినాప్యత్ర విశేషో దర్శితః-ఆగమం చ ప్రమాణం చ భోగం కాలం చ నామ చ। భూభాగలక్షణం చైవ యే విదుస్తే త్ర సాక్షిణ ఇతి-ఏతే చ సాక్షిసామంతాదయశ్శపథైశ్శాపితాస్సంతః కులాదిసమక్షం రాజ్ఞా పృష్టవ్యాః-యథాహ మనుః- సగ్రామైకకులానాం తు సమక్షం సీమ్ని సాక్షిణః। ప్రష్టవ్యాస్సీమలింగాని తయోశ్చైవ వివాదినోరితి- తే చ పృష్టాస్సాక్ష్యాదయస్సమస్తా ఏకమత్యేన సీమ్ని నిర్ణయం బ్రూయుస్తైర్నిర్ణీతా

తాంసీమాంతత్ప్రదర్శితసకలలింగసంయుక్తాంసాక్ష్యాదినామాన్వితాంచాపి స్మరణార్థంపత్రేసమారోపయేత్ ఉక్తంచమనునా తేపృష్టాస్తుయథాబ్రూయుస్సమస్తాస్సీమ్నినిర్ణయం । నిబధ్నీయాత్తథాసీమాంసర్వాంస్తాంశ్చైవనామతఇతి-ఏతేషాంసాక్షిసామంతప్రభృతీనాంసీమాచంక్రమణదినాదారభ్యయావత్త్రిపక్షంరాజదైవికంవ్యసనంచేన్నోత్పద్యతే-తదాతత్ప్రదర్శనాత్సీమానిర్ణయః-అయంచరాజదైవికవ్యసనావధిఃకాత్యాయనేనోక్తః-సీమాచంక్రమణేకోశేపాదస్పర్శేతథైవచ। త్రిపక్షపక్షసప్తాహందైవరాజికమిష్యతఇతి॥ ౧౪౦

గుఱుతులు లేకున్నను- ఉండి సందిగ్ధములుగానున్నను-ఎల్ల నునిర్ణయించునుపాయము

తా॥ గుఱుతులు లేనియపుడును- ఉన్న గుఱుతులు సందిగ్ధములుగా నుండునప్పుడును పొలిమేరను నిర్ణయించు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ పూర్వము దెలుపఁబడిన చుట్టుప్రక్కలనుండు సరిగ్రామములవారు-నలుగురుగాని యెనమండ్రుగాని పదుగురుగాని యెఱ్ఱనివస్త్రమాల్యముల నుధరించుకొని మంటిపెళ్లను దలను బెట్టుకొని యెల్లను ద్రొక్కి చూపవలయును - సామంతావాయని వికల్పముగాఁ జెప్పటవలన - మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము ముందు సాక్షులను విచారింపవలయునని యభిప్రాయమాచున్నది। మనువు సీమావివాదమందు సాక్షులవలననే నిశ్చయము నెఱుఁగవలయునని మొదటఁ జెప్పి తరువాత సాక్షులు లేనియప్పుడా క్షేత్రమునకు నాలుగు ప్రక్కలనుండు వారైన శుచిశుద్ధులై సీమానిర్ణయముఁ జేయవలయునని చెప్పియున్నాఁడు॥ ఆచుట్టుప్రక్కలవారు లేనపుడు వారికావలనుండు వారును వారు లేనియపుడు వారికావలనుండు వారును- వీరెవరును లేనియపుడు పూర్వము చుట్టుప్రక్కలనుండి యిప్పుడు దేశాంతరమునకుఁ బోయియుండు వారును- బహుదినములనుండి దానివయినము చక్కఁగాఁ దెలిసినవారును-పూర్వము దానివయినము విచారించి యొకయేర్పాటు చేసినవారును వీరు క్రమంబున ముందు చెప్పఁబడినవారు లేనపుడు వెనుకఁ జెప్పఁబడినవారు షడ్విధభూవివాదములయందును నిర్ణయకర్తలగుదురని కాత్యాయన వచనమువల్లఁ దెలియవచ్చుచున్నది-ఈచుట్టుప్రక్కలవారు మొదలగువారు మొదటఁ జెప్పఁబడినవారెందఱుండవలయునని చెప్పఁబడిరో రెండవతరగతివారంతకు రెండంతలసంఖ్యగలవారుగాను ఆపిమ్మట తరగతివారు మూఁడంతలసంఖ్యగలవారుగా నుండవలయునట్లు స్మృతియున్నది- అట్టిసాక్షులు సామంతులు మొదలగువారు పొలిమేరను ద్రొక్కియగుపఱచునపుడు వారివారి శపథములచేత నొట్టుపెట్టుకొనియనఁగాఁ బ్రమాణవాక్యములఁ జెప్పియాపిమ్మట నెల్లఁ ద్రొక్కవలయును - అట్లు మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది - ఇక్కడ (సీమాంనయేయుః) అనిబహువచనముండుటచేత నిద్దఱుకూడదని యెఱుఁగవలయునే కాని యొకఁడుగూడదని యెంచఁగూడదు - నారదస్మృతియందొకఁడైనఁగూడునని సమ్మతియున్నది - నరుఁడొకఁడున్నమ్మికగలవాఁడైనను బొలిమేరను నిర్ణయింపఁగూడదీ కార్యము గొప్పదిగనుకఁ బెక్కండ్రయందుండఁదగినదియనునీనిషేధము వాదిప్రతివాద్యుభయసమ్మతుఁడును ధర్మవేదియుఁగాని వాని విషయమని వ్యవస్థచేయవలయును॥ గుట్ట మొదలగు గుఱుతులు లేనియపుడు సాక్షులు చుట్టుప్రక్కలవారు మొదలగువారికి పొలిమేర దెలియ మఱియొక యుపాయము నారదవచనమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది అదియెట్లనిన- నదీప్రవాహము చేతనపహరింపఁబడిన గుఱుతులుచోటువిడిచితొలఁగిపోయినను స్వరూపము చెడిపోయినను పూర్వమా గుఱుతులున్నతావు గ్రామమునకింతదూరమనిగాని మఱియొకవిధంబునగాని యాగుఱుతులున్నతావునూహించుటవలనను- ప్రత్యర్థియెదుటను విచారింపఁగా నేర్పడిన నూఱేండ్లకు మించిన యనుభవమువలనను పొలిమేరను నిశ్చయింపవలయును॥ బృహస్పతివచనమంచా భూమియొక్క ప్రాప్తిని దానిప్రమాణమును దానియనుభవమును దానిప్రాప్తికాలమును దానిపేరును ప్రదేశమును గుఱుతును దెలిసినవారావిషయమందు సాక్షులుగావలయునని విశేషము దెలుపఁబడియున్నది-ఇట్టిసాక్షిసామంతాదులచేతఁ బ్రమాణవాక్యములు మొదలైనవి చెప్పించి సాక్ష్యమును రాజువినునప్పుడు కులము వారిని గ్రామము వారిని - అర్థిప్రత్యర్థులను నెదుటనుంచుకొని యెల్ల గుఱుతులవినవలయునని మనుస్మృతియందున్నది- అట్లువిచారింపఁబడు సాక్షులు సామంతులు మొదలగువారొకయభిప్రాయముగా నెల్లయొక్క నిర్ణయమును జెప్పవలయును- వారు నిర్ణయించిన పొలిమేరను వారు చూపిన గుఱుతులతోడ

నాసాక్షిసామంతాదుల పేళ్లతోడమ్ములు వకుండుటకై పత్రికయందు వ్రాయింపవలయును-అట్లుమనువచనమున్నది॥ ఈ సాక్షులుసామంతులు మొలగువారి కెల్లఁద్రొక్కి-నదినము మొదలుకొని మూఁడు పక్షములలోపలఁ నఁగా నలువదియైదుదినములలోపల రాజికదైవికోపద్రవము సంభవించనిపక్షమందే వారు నిర్ణయించిన ప్రకారమెల్ల స్థిరపఱచఁదగును - అట్లు కాత్యాయనవచనమున్నది॥

మూ॥ అనృతేతుపృథగ్దండ్యా రాజ్ఞామధ్యమసాహసమ్॥ ౧౫౫॥

వ్యా॥ యదాత్వమీషాముక్తసాక్ష్యవచసాం త్రిపక్షాభ్యంతరే రోగాది దృశ్యతే అథవా ప్రతివాదినిర్దిష్టాభ్యధికసంఖ్యాగుణసాక్ష్యంతరవిరుద్ధవచనతా-తదా తేమృషాభాషితయా దండనీయాస్తదాహ॥ అనృతేత్విత్తి॥ అనృతేమిథ్యావాదనే నిమిత్తీభూతే సతి సర్వే సామంతాః ప్రత్యేకం మధ్యమసాహసేన చత్వారింశదధికేన పంచశతేన దండనీయాః సామంతవిషయతా చాస్య సాక్షిమౌలాదీనాం స్మృత్యంతరే దండాంతరవిధానాదవగమ్యతే- తథాచ మనుః-యథోక్తేన నయంతస్తే పూయంతే సత్యసాక్షిణః। విపరీతం నయంతస్తు దాప్యాస్స్యుర్ద్విశతం దమమితి-నారదోపి- అథ చేదనృతం బ్రూయుస్సామంతాస్సీమ్నినిర్ణయే। సర్వే పృథక్పృథగ్దండ్యా రాజ్ఞా మధ్యమసాహసమితి - సామంతానాం మధ్యమసాహసం దండమభిధాయ- శేషాశ్చేదనృతం బ్రూయుర్నియుక్తా భూమికర్మణి। ప్రత్యేకం తు జఘన్యాస్తే వినేయాః పూర్వసాహసమితి- తత్సంసక్తాదిషు ప్రథమసాహసముక్త్వా-మౌలాదీనామపి తమేవ దండమాహ - మౌలవృద్ధాదయస్త్వన్యే దండగత్యా పృథక్పృథక్। వినేయాః ప్రథమేనైవ సాహసేనానృతే స్థితా ఇతి- ఆదిగ్రహణేన గోపశాకునికవ్యాధవనగోచరాణాం గ్రహణం-యద్యపి శాకునికాదీనాం పాపరతత్వాల్లింగప్రదర్శనపవోపయోగో న సాక్ష్యాత్సీమానిర్ణయే- తథాపి లింగదర్శనపవమృషాభాషిత్వసంభవాద్దండవిధానముపపద్యత ఏవ-అనృతేతు పృథగ్దండ్యా ఇత్యేతద్దండవిధానమజ్ఞానవిషయం-బహూనాం తు గృహీతానాం సర్వే నిర్ణయం యది। కుర్యుర్భయాద్వా లోభాద్వా దండ్యాస్తూత్తమసాహసమితి జ్ఞానవిషయే సాక్ష్యాదీనాం కాత్యాయనేన దండాంతరవిధానాత్ - తథా సాక్షివచనభేదేప్యయమేవ దండస్తేనైవోక్తః-కీర్తితే యది భేదస్స్యాద్దండ్యాస్తూత్తమసాహసమితి-ఏవమజ్ఞానాదినానృతవచనేన సాక్ష్యాదీన్ దండయిత్వా పునస్సీమావివాదః ప్రవర్తయితవ్యః-అజ్ఞానోక్తా దండయిత్వా పునస్సీమాం వివాదయేదిత్యుక్త్వా-త్యక్త్వా దుష్టాంస్తు సామంతానన్యాన్మౌలాదిభిస్సహ। సమ్మిశ్ర్య కారయేత్సీమామేవం ధర్మవిదో విదురితి నిర్ణయప్రకారస్తేనైవోక్తః॥

ఎల్లతగవునందబద్ధమాడిన సాక్షిసామంతాదుల దండించుక్రమము.

తా॥ సాక్ష్యము పలికినవారికి నలువదియైదుదినములలోపల రోగాదులు గలిగినను ప్రతివాది యేర్పఱచుకొన్న యితర సాక్షులు వీరికంటె నధికసంఖ్యగలవారై గుణాధికులై యుండి వారిమాటచేత వీరుచెప్పినది వాస్తవము గాదని యేర్పడినను అట్లబద్ధమాడిన సామంతాదుల దండింపవలసిన క్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ సీమావివాదమందబద్ధమాడిన సామంతులకందఱకును వేర్వేఱ ఐనూటనలువదిపణముల దండనము విధింపఁదగినది॥ సాక్షులుమౌలులు మొదలగువారికితరస్మృతులయందితర దండనము చెప్పియుండుటవలన ఈదండన సామంతులకని తెలియవచ్చుచున్నది-మనుస్మృతియందు సాక్షులు సరిగా నెల్లను దెలిపినఁ బరిశుద్ధులగుదురనియు వ్యత్యస్తముగాఁ దెలిపిన నిన్నూరు పణముల దండనకుఁదగినవారగుదురనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది। నారదులునుబోలి మేరను నిర్ణయించునపుడు సామంతులబద్ధము చెప్పినపక్షమందు ఐనూటనలువదిపణముల దండనము చెప్పి వారి కావలనుండువారు మొదలగువారు తప్పుగాఁ జెప్పినవిషయమందును మౌలురువృద్ధులు మొదలగువారబద్ధము చెప్పిన విషయమందును వేర్వేఱ ప్రథమసాహసమే దండనమని చెప్పియున్నారు॥ మొదలగువారనుటచేతఁ బసులఁగాచువారును బక్షి వేటాడువారును బోయలును అడవులలోఁదిరుగు రు నని గ్రహింపవలయును - పక్షి వేటగాం డ్రు మొదలవారు పాపరతులగుటవలన వారుగుఱుతులనుపఱుపవచ్చునే గాని యెల్లను నిర్ణయింపఁగూడదు-ఐననాగుఱుతుల వ్యత్యాసముగా నగుపఱచినపక్షమందు వారికిని దండనమాత్రగును-అబద్ధమాడినప్పుడు వేర్వేఱ మధ్యమసాహసదండనము చేయవలయునని మూలమందుఁ జెప్పుట తెలియక యబద్ధ

మాడినవారివిషయము- తెలిసియుండి భయముచేతఁగాని లోభముచేతఁగాని సీమానిర్ణయము చేయక యసృతమాడిన విషయమందు ఉత్తమసాహసము చే దండింపవలయునని కాత్యాయనవచనమున్నది అట్లే పాతకులు చెప్పిన మాటలయందు భేదము గలిగినప్పుడును ఉత్తమసాహసమే దండమని యాకాత్యాయనులే చెప్పిరి - ఇట్లసత్యము పలికినప్పుడు సాక్షులు మొదలగు వారిని దండించి పూర్వనిర్దిష్టుల గు సాక్షిసామంతాదులలో నష్టులను విడిచి ఇతరులైనవారి సమాలాదులతోఁ జేర్చి వృద్ధులసీమా వ్యవహారమును జరపవలయునని ధర్మవేత్తలు చెప్పుమనని యాకాత్యాయనులే చెప్పియున్నారు॥

మూ॥ అభావే జ్ఞాతృచిహ్నానాం రాజా సీమ్నః ప్రవర్తితా॥౧౫౧॥

వ్యా॥ యదా పునస్సామంతప్రభృతయో జ్ఞాతారశ్చ చిహ్నాని న సంతి తదా కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ॥ అభావ ఇతి॥ జ్ఞాతౄణాం సామంతాదీనాం చిహ్నానాం లింగానాం వృక్షాదీనామభావే రాజైవ సీమ్నః ప్రవర్తితా ప్రవర్తయితా- అంతర్భావితోణ్యర్థః- గ్రామద్వయమధ్యవర్తినీం వివాదాస్పదీభూతాం భువస్సీమాం ప్రవిభజ్యాస్యేయం భూరస్యేయం భూరిత్యుభయోస్సమర్ప్య తన్మధ్యే సీమాలింగాని కుర్యాత్ - యదా తస్యాం భూమావన్యతరస్యోపకారాతిశయో దృశ్యతే- తదా సైవ గ్రామస్య సకలా భూస్సమర్పణీయా- యథాహ మనుః - సీమాయామవిభాజ్యాయాం స్వయం రాజైవ ధర్మవిత్। ప్రదిశేద్భూమిమేకేషాముపకారాదితి స్థితిరితి॥ ౧౫౧

తా॥ సామంతులు మొదలగు తెలిసినవారును గురుతులును లేనియపుడు సీమానిర్ణయము చేయు క్రమమును జెప్పుచున్నాడు॥ చుట్టుప్రక్కలవారు మొదలగు తెలిసినవారును చెట్లు మొదలగు గురుతులును లేనియపుడు రాజే రెండు గ్రామములకు నడుమనున్న వివాదవిషయమైన పొల్లను విభజించి యిదియీ గ్రామమునకిది యీ గ్రామమునకని రెంటికినిచ్చి నడుమ గురుతుల నేర్పఱుపవలయును - ఆభూమియందా రెండు గ్రామములవారిలో నొక గ్రామమువారికే యుపయోగమధికముగాఁ గానవచ్చిన పక్షమందా భూమియంతయు నా గ్రామమువారికే యీవలయును- అట్లు మనువచనమున్నది॥

ఎల్ల దెలిసినవారును గురుతులును లేనియపుడు రాజె ల్లను నిర్ణయించునది,

మూ॥ ఆరామాయతనగ్రామనిపానోద్యానవేశ్మసు। ఏష ఏవ విధిర్జ్ఞేయో వర్షాంబుప్రవహాదిషు॥౧౫౨॥

వ్యా॥ అసత్యామప్యతద్భావశంకాయాం స్యాత్ స్మృతేర్న్యాయమూలతాం ద్యోతయితుమతిదేశమాహ॥ ఆరామేతి॥ ఆరామః పుష్పఫలోపచయహేతుభూతో భూభాగః - ఆయతనం నివేశనం పల్లాలకూటాద్యర్థం విభక్తో భూప్రదేశః గ్రామః ప్రసిద్ధః- గ్రామగ్రహణం నగరాద్యుపలక్షణార్థం-నిపానం పానీయస్థానం కూపవాపీప్రభృతికం - ఉద్యానం క్రీడార్థా భూః- వేశ్మ గృహం - ఏతేష్వారామాదిష్వయమేవ సామంతసాక్ష్యాదిలక్షణో విధిర్వేదితవ్యః- తథా ప్రవర్షణోద్భూతేషు జలప్రవాహేష్వనయోర్గృహయోర్మధ్యేన జలౌఘః ప్రవహత్యనయోర్వేత్యేవం ప్రకారే వివాదే- ఆదిగ్రహణాత్ప్రాసాదాదిష్వపి ప్రాచీనపక్షవిధిర్జ్ఞేయో వేదితవ్యః- తథా చ కాత్యాయనః- క్షేత్రకూపతటాకానాం కేదారారామయోరపి। గృహప్రాసాదావసథనృపదేవగృహేషు చేతి॥ ౧౫౨

తా॥ తోఁట-నివేశనము (అనఁగాఁ గసువు వామి మొదలగునవి వేసికొనుచోటు) గ్రామము - పట్టణము- నూయి-బావి-క్రీడాస్థానము-వర్షజలముపోవుమార్గము-మేడలు - ఇవి మొదలగువాని విషయములైన వివాదములయందును చెప్పిన సామంతసాక్ష్యాదులవలన నిశ్చయమును దెలిసికొని రాజు వ్యవహారమును దీర్పవలయునను విధియే ప్రవర్తించును। అలాగే కాత్యాయనులును జెప్పియున్నారు॥ ౧౫౨

తోఁటలు నివేశనములు మొదలైనవానిఁగూర్చి సంభవించు వివాదములయందు దీ చెప్పినరీతియే ప్రవర్తించును

మూ॥ మర్యాదాయాః ప్రభేదే చ సీమాతిక్రమణే తథా। క్షేత్రస్య హరణే దండా అధమోత్తమమధ్యమాః॥౧౫౩॥

వ్యా ॥ సీమానిర్ణయముక్త్వా తత్ప్రసంగేనమర్యాదాప్రభేదనాదౌ దండమాహ॥ మర్యాదాయా ఇతి॥ అనేక క్షేత్రవ్యవచ్ఛేదికాసాధారణీభూమర్యాదా-తస్యాః ప్రకర్షేణ భేదనే - సీమాతిక్రమణే సీమామతిలంఘ్యకర్షణే- క్షేత్రస్య చ భయాదిప్రదర్శనేనహరణే - యథాక్రమేణాధమోత్తమమధ్యమదండా వేదితవ్యాః- క్షేత్రగ్రహణం చాత్రగృహారామాద్యుపలక్షణార్థం- యదాపునస్స్వకీయభ్రాంత్యా క్షేత్రాదికమపహరతి తదా ద్విశతో దమో వేదితవ్యః- యథాహమనుః॥ గృహంతటాకమారామం క్షేత్రం వాభీషయాహరన్ । శతానిపంచదండస్స్యాదజ్ఞానాద్ద్విశతో దమ ఇతి- అపహ్రియమాణక్షేత్రాదిభూయస్త్వపర్యాలోచనయాకదాచిదుత్తమోదండః ప్రయోక్తవ్యః- అతఏవాహ- వధస్సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వాసనాంకనే। తదంగచ్ఛేద ఇత్యుక్తోదండ ఉత్తమసాహస ఇతి॥

తా ॥ ఎల్లనిర్ణయమును జెప్పి యాధోరణిచేత గనిమెను నఱుకుట మొదలగువానివిషయమందు దండనమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ తనభూమికిని మఱియొకరిభూమికిని నడుమ నఱుతునకుఁగా నుప్పుడిభూమియందు వేసియున్న గనిమను నఱికినను - పొలిమేరను దాటి మన్నినను భయపెట్టి గానిమఱియొకవిధమునఁ గాని-భూమి యిల్లు తోఁట మొదలగువానినపహరించినను ఈమూఁటికిని వరుసగా నధమోత్తమమధ్యమసాహసములు దండనములని యెఱుఁగవలయును-ఈచెప్పినది తెలిసి క్షేత్రములనపహరించినపక్షమందుపయోగపడుఁ బనికివచ్చినది - తనదను భ్రాంతివలన నపహరించినపక్షమందిన్నూరు పణములే దండన మగును అట్లు మనుస్మృతియందున్నది-అపహరింపఁబడిన భూమి మొదలగువానియాధిక్యమునాలోచించి యొకానొకప్పుడుత్తమదండనమును బ్రయోగింపవచ్చును-కనుకనే-వధము-సర్వస్వహరణము-పట్టణమునుండి వెడలఁగొట్టుట-గుఱుతువేయుట- తదంగచ్ఛేదనము-ఇవియుత్తమసాహసమనెడు దండనమని చెప్పఁబడియున్నది ॥

హద్దుగనిమెను నఱుకుట మొదలగువానికి దండనము.

మూ. {నని షేధ్యోల్పబాధస్తు సేతుః కల్యాణకారకః । పరభూమింహరన్ కూపస్స్వల్పక్షేత్రో బహూదకః॥౧౫౮॥}

వ్యా॥ యః పునః పరక్షేత్రే సేతుకూపాదికం ప్రార్థనయార్థనాదా నేనవా అలబ్ధానుజ్ఞానోనిర్మాతుమిచ్ఛతి తన్నిషేధతః క్షేత్రస్వామినఏవదండ ఇత్యాహ నేతి॥ పరకీయాంభూమిమపహరన్నాశయన్నపి సేతుర్జలప్రవాహప్రతిబంధః క్షేత్రస్వామినానప్రతిషేధ్యస్సచేదీషత్పీడాకరోబహూపకారశ్చభవతి కూపశ్చాల్పక్షేత్రవ్యాపిత్వే నాల్పబాధో బహూదకత్వేనబహూపకారో నైవనివారణీయః - కూపగ్రహణంచ వాపీపుష్కరిణ్యాద్యుపలక్షణం-యదాపునరసౌసర్వక్షేత్రవర్తితయా బహుబాధో నద్యాదిసమీపక్షేత్రవర్తితయా అల్పోపకారస్తదాఽసౌనిషేధ్య ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి- సేతోశ్చ ద్వైవిధ్యముక్తం నారదేన - సేతుశ్చ ద్వివిధో జ్ఞేయః ఖేయో బధ్యస్తథైవచ । తోయప్రవర్తనాత్ఖేయో బధ్యస్స్యాత్తన్నివర్తనాదితి - యదాత్వన్యనిర్మితం సేతుం భేదనాదినానష్టం స్వయం సంస్కరోతి తదా పూర్వస్వామినం తద్వంశ్యం నృపం వాపృష్ట్వైవసంస్కుర్యాత్ - యథాహ నారదః - పూర్వప్రవృత్తముత్పన్నమపృష్ట్వా స్వామినంతుయః। సేతుం ప్రవర్తయేత్కశ్చిన్న సతత్ఫలభాగ్భవేత్ ॥ మృతేతుస్వామినిపునస్తద్వంశ్యేవాపి మానవే। రాజానమామంత్ర్యతతః కుర్యాత్సేతుప్రవర్తనమితి॥

తా ॥ ఒకనిభూమియందు మఱియొకఁడతనియడిగి గాని ద్రవ్యమునిచ్చి గాని సెలవు తీసుకొనకయే అనకట్ట-నూయి మొదలగువానిఁగట్టనిచ్ఛయించినప్పుడు దానివలదన్న క్షేత్రాధికారికే దండనమని చెప్పుచున్నాఁడు॥ ఇతరునిభూమిని నష్టము చేయునట్టియనకట్టయా భూమిస్వామికి మాత్రము కొంచెము బాధకముగానున్నను తక్కినవారికి మిక్కిలియుపకారమును జేయునదిగానున్నపక్షమందు దానికా భూమిస్వామి యభ్యంతరము చేయఁగూడదు-నూయి నడబావి కొలకులు మొదలగునవియైనను కొంచెముచోటు నాక్రమించి మంచియూటగలుగుట-చేత మిక్కిలియుపకారమును జేయునవిగానున్నపక్షమందు భూస్వామియభ్యంతరము

అనకట్టనూయి మొదలగునవి యొకనిభూమియందు మఱియొకఁడు వేయింపఁబూనినను దానిని షేధింపఁగూడదనివిషయము.

-సేయఁగూడదు॥ అట్టినూయి మొదలగునది అధికభూమినినష్టముచేయునదిగా నుండి నదిమొదలగువానికిసమీపమందుం డుటచేతస్వల్పోపకారకముగానున్నపక్షమందు నిషేధింపవచ్చుననుటయర్థము వలన నేర్పడుచున్నది।అనకట్టనీళ్ల ప్రవాహమురాకుండ నడ్డముగాఁగట్టునదియొకటి నీళ్లుపారుటకుఁగాఁగట్టునదియొకటి యని రెండు తెఱంగులనారదులుచెప్పియున్నారు॥ ఒకఁడుకట్టినయనకట్ట తెగిగానియిఁక నేవిధమునఁగానిపోయినప్పుడుదానిఁజక్కఁజేయువాఁడు- మొదటఁగట్టించినవానిని - అఁతడు లేనిపక్షమందతనిపుత్రపౌత్రాదిదాయాదులను - వారు లేనిపక్షమందురాజునునడిగి సెలవుదీసుకొనిచక్కఁజేయవలయును- లేనిపక్షమందాఫలమునుబొందఁడు- ఇట్లు నారదవచనమున్నది॥

మూ. { స్వామినోఽయోఽనివేద్యైవ క్షేత్రే సేతుం ప్రవర్తయేత్।
ఉత్పన్నే స్వామినో భోగస్తదభావే మహీపతేః ॥ ౧౫౫ ॥ }

వ్యా॥ క్షేత్రస్వామినం ప్రత్యుపదిష్టమిదానీం సేతోః ప్రవర్తయితారం ప్రత్యాహ॥ స్వామిన ఇతి॥ క్షేత్రస్వామినమనభ్యుపగమయ్య తదభావే రాజానం వాయః పరక్షేత్రే సేతుం ప్రవర్తయత్యసౌ ఫలభాఙ్న భవతి - అపితు తదుత్పన్నే ఫలే క్షేత్రస్వామినో భోగస్తదభావే రాజ్ఞస్తస్మాత్ప్రార్థనయా ధనదానాదినా వా క్షేత్రస్వామినం తదభావే రాజానం వానుజ్ఞాప్యైవ పరక్షేత్రే సేతుః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యార్థః॥ ౧౫౫

తా ॥ క్షేత్రస్వామియుండవలయుకీఁడనిఁజెప్పి సేత్వాదులను గట్టించువాఁడు నడచుకోవలసినక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ చోటునకధికారిని - అధికారి లేనిపక్షమందు రాజును అడుగక తనదిగానిచోట సేత్వాదులను గట్టినవాఁడు దానిఫలమును బొందఁజాలఁడు - ఫలమునా చోటియధికారియైనను వాఁడు లేనిపక్షమందు రాజయినను బొందును కాఁబట్టి వేఁడుకొనియో ద్రవ్యమిచ్చియో క్షేత్రస్వామినైన రాజునైన సమ్మతిపఱచియే- పరక్షేత్రమందు సేతువు మొదలగుదానిఁ గట్టవలయుననుట.

అనకట్ట మొదలగువానిఁగట్టువాఁడా చోటియధికారియుత్తరువుమీఁద నేకట్టవలయును.

మూ. { ఫాలాహతమపి క్షేత్రం న కుర్యాద్యో న కారయేత్। స
ప్రదాప్యః కృష్టఫలం క్షేత్రమన్యేన కారయేత్ ॥ ౧౫౬ ॥ }

వ్యా॥ క్షేత్రస్వామినా సేతుర్న ప్రతిషేధ్య ఇత్యుక్తమిదానీం తస్యైవ ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా క్వచిద్విధ్యంతరమాహ॥ ఫాలేతి॥ యః పునః క్షేత్రస్వామినః పార్శ్వే అహమిదం క్షేత్రం కృషామీత్యంగీకృత్య పశ్చాదుత్సృజతి న చాన్యేన కర్షయతి-తచ్చ క్షేత్రం యద్యపి ఫాలాహతమీషద్ధలేన విదారితం న సమ్యగ్బీజావాపార్హం - తథాపి తస్య కృష్టస్య ఫలం యావత్తత్రోత్పత్త్యర్హం సామంతాదికల్పితం తావదసౌ కర్షకో దాప్యో దాపనీయః - తచ్చ క్షేత్రం పూర్వకర్షకాదాచ్ఛిద్యాన్యేన కారయేత్॥ ౧౫౬

తా ॥ క్షేత్రస్వామి సేత్వాదులఁ గట్టుటను నిషేధింపఁగూడదని చెప్పిన ధోరణిలోదాని మీఁద దానిమీఁద క్షేత్రవిషయమైన మఱియొకవిధిని జెప్పుచున్నాఁడు ॥ క్షేత్రస్వామియొద్ద నేనీభూమిని సాగుబడిచేయుదునని యొప్పుకొని తాను జేయక మఱియొకనిచేతను జేయింపనిపక్షమందా క్షేత్రమును గొంచెముదున్నియున్నను వానిచేతనా క్షేత్రమునకుఁ జుట్టుప్రక్కలవారు దానియందెంతపండునని చెప్పుదురో యంతఫలమును దీసికొని యాభూమిని మఱియొకనిచేత సాగుబడిచేయించుకోవలయును॥ ౧౫౬

నేలయధికారిదగ్గిర సాగుబడికొప్పుకొని చేయనివానిచేత దానిఫలమును దీయవలయును.

సీమావివాదప్రకరణము ముగిసెను.

స్వామిపాలవివాదప్రకరణము.

మూ. { మాషానష్టౌతుమహిషీసస్యఘాతస్యకారిణీ। దం
డనీయాతదర్ధంతుగౌస్తదర్ధమజావికమ్॥౧౫౭॥ }

వ్యా॥ వ్యవహారపదానాంపరస్పరహేతుమద్భావాభావాత్తేషామాద్యమృణాదానమిత్యాదినాపాఠక్రమేణ వివక్షితఇతివ్యుత్క్రమేణస్వామిపాలవివాదోఽభిధీయతే॥ మాషానితి॥ పరసస్యవినాశకారిణీమహిష్యష్టౌ మాషాన్దండనీయా-గౌస్తదర్ధంచతురోమాషాన్-అజామేషాశ్చతదర్ధంమాషద్వయందండనీయాః - మహిష్యాదీనాంధనసంబంధాభావాత్తత్స్వామీపురుషోలక్ష్యతే మాషశ్చాత్రతామ్రికపణస్యవింశతిమోభాగః- మాషోవింశతిమోభాగః పణస్యపరికీర్తితఇతినారదస్మరణాత్- ఏతచ్చాజ్ఞానవిషయం-జ్ఞానపూర్వేతు - పణస్యపాదౌద్వౌగాంతుద్విగుణంమహిషీంతథా।తథాజావికవత్సానాంపాదోదండఃప్రకీర్తితఇతిస్మృత్యంతరోక్తంద్రష్టవ్యం- యత్పునర్నారదేనోక్తం-మాషంగాందాపయేద్దండంద్వౌమాషౌమహిషీంతథా। తథాజావికవత్సానాందండస్స్యాదర్ధమాషకఇతి - తత్పునఃప్రరోహయోగ్యమూలావశేషభక్షణవిషయం॥ ౧౫౭

ఎనుము గోవు గొఱ్ఱె మేక పరులపైరు మేసినపుడుబం దెతీయవలసినక్రమము.

తా॥వ్యవహారపదములలోనొకదానికొకటికారణముగాదుగనుక-తేషామాద్యమృణాదానమనెడువచనమందుఁ జెప్పినక్రమముననుసరింపక తలక్రిందుగానిచటస్వామి పాలవివాదము చెప్పఁబడుచున్నది॥ ఎనుముపరులపైరును మేసినపక్షమందెనిమిదిమాషములును- ఆవు మేసినపక్షమందు నాలుగుమాషములును-గొఱ్ఱెమేక మేసినపక్షమందు రెండుమాషములును - వానియధికారివల్ల దండనముదీయవలయును- మాషమనఁగా రాగిపణమున నిరువదవభాగము-అట్లు నారదులు చెప్పియున్నారు - ఇది తెలియక మేసినవిషయము - తెలిసిమేపిన పక్షమందావునకరపణమును- ఎనుమునకొకపణమును- గొఱ్ఱెమేకదూడలకు కాలుపణమ్ము ననిమఱియొకస్మృతియందుఁజెప్పఁబడినరీతినిదండింపవలయును-ఆవునకొకమాషము నెనుమునకు రెండుమాషములును గొఱ్ఱెమేకదూడలకర్ధమాషమునని నారదులుచెప్పినదిమరలఁజెరుగఁదగునట్లు మొదళ్లుచెడక మేసినవిషయము॥ ౧౫౭

మూ. భక్షయిత్వోపవిష్టానాంయథోక్తాద్ద్విగుణోదమః॥ ౧౫౮॥

వ్యా॥ అపరాధాతిశయేనక్వచిద్దండద్వైగుణ్యమాహ॥ భక్షయిత్వేతి ॥ యదిపశవఃపరక్షేత్రేసస్యంభక్షయిత్వాతత్రైవానివారితాశ్శేరతేతదాయథోక్తాద్దండాద్ద్విగుణోదండో వేదితవ్యః- సవత్సానాంపునర్భక్షయిత్వోపవిష్టానాంయథోక్తాచ్చతుర్గుణో వేదితవ్యః-వసతాంద్విగుణఃప్రోక్తస్సవత్సానాంచతుర్గుణఇతివచనాత్॥ ౧౫౮

మేసియక్కడనేపండుకొన్నపక్షమందుఁజెప్పినదానికంటె రెండంతలుదండన

తా॥ తప్పతిశయమగుటచేతనొకచోట రెండంతలదండనమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఎనుము మొదలైనవి పరక్షేత్రమందుఁ బైరు మేసియక్కడ నేపండుకొన్నపక్షమందుఁ జెప్పినదానికి రెండంతలదండనమనియెఱుఁగవలయును - మేసిపండుకొన్నవిదూడలతోఁ గూడనున్నపక్షమందు నాలుగంతలదండనము- అట్లువచనమున్నది॥ ౧౫౮

మూ. సమమేషాంవివీతేపిఖరోష్ట్రంమహిషీసమమ్॥౧౫౯॥

వ్యా॥ క్షేత్రాంతరేపశ్వంతరేచాతిదేశమాహ॥సమమితి॥ వివీతః ప్రచురతృణకాష్ఠోరక్ష్యమాణఃపరిగృహీతో భూప్రదేశస్తదుపఘాతేపీతరక్షేత్రదండసమదండమేషాంమహిష్యాదీనాంవిద్యాత్ - ఖరాశ్చోష్ట్రాశ్చఖరోష్ట్రంతన్మహిషీసమం-మహిషీయత్రయాదృశేనదండేనదండ్యతేతత్రతాదృశేనైవదండేనఖరోష్ట్రమపిప్రత్యేకందండనీయం-సహ్యోపఘాతుకత్వేనఖరోష్ట్రయోఃప్రత్యేకం మహిషీతుల్యత్వాద్దండస్యచాపరాధానుసారిత్వాత్ఖరోష్ట్రమితి సమాహారోనవివక్షితోనిర్దేశమాత్రపరః॥ ౧౫౯

తా॥ మఱియొకభూమివిషయమందును ఖరోష్ట్రవిషయమందును పూర్వోక్తదండనమేయనిచెప్పుచున్నాఁడు॥

మరల(దోలియున్నపొలము నుద్రోక్క-ననుముందు చెప్పి నదండనమే గాడిదెకనొం టెకునెనుముతోసరి.

కసవుకట్టెలు మొదలైనవానికిఁ గామరలదోలియున్నపొలమును ద్రొక్క-నను పూర్వము పైరుమేసినవిషయమందుఁ జెప్పినదండనము నే జరిగింపవలయును - ఎనుమునకుఁజెప్పిన దండనమునెగాడిదెకనొంటెకునుజరిగింపవలయును॥ ౧౫౮

మూ. { యావత్సస్యంవినశ్యేత్తుతావత్స్యాత్క్షేత్రిణఃఫలమ్। గో
పస్తాడ్యస్తుగోమీతుపూర్వోక్తందండమర్హతి॥౧౫౯॥ }

వ్యా ॥ పరసస్యవినాశేస్వామినోదండఉక్తఇదానీంక్షేత్రిస్వామినేఫలమప్యసావదాపనీయఇత్యాహ ॥ యావత్సస్యమితి॥ సస్యగ్రహణంఫలోపచయోపలక్షణార్థం-యస్మిన్క్షేత్రే యావత్ఫలం ధాన్యాదికంగవాదిభిర్నాశితం తావత్క్షేత్రిఫలమేతావతి క్షేత్రఏతావద్భవతీతిసామంతైఃపరికల్పితంతత్క్షేత్రస్వామినేగోమీదాపనీయః-గోపస్తుతాడనీయఏవనఫలందాపనీయః-గోపస్యతాడనం పూర్వోక్తధనదండసహితమేవగోపాలదోషేణ సస్యనాశే ద్రష్టవ్యం-యానష్టాపాలదోషేణగావస్తుసస్యానినాశయేత్। నతత్ర గోమినోదండఃపాలస్తద్దండమర్హతీతివచనాత్ -గోమీపునస్స్వాపరాధేనసస్యనాశేపూర్వోక్తదండమేవార్హతినతాడనం - ఫలదానంపునస్సర్వత్రిగోమినఏవతత్ఫలపుష్టమహిషాద్యుక్షీరోపభోగద్వారేణతత్క్షేత్రఫలభాగిత్వాత్ - గవాదిభక్షితావశిష్టపలాలాదికంగోమినైవగృహీతవ్యం - మధ్యస్థకల్పితమూల్యదానేనక్రీతప్రాయత్వాత్ -అతఏవనారదః గోభిస్తుభక్షితంసస్యంయోనరఃప్రతియాచతే। సామంతానుమతందేయంధాన్యంయత్తత్రవాపితం। పలాలంగోమినేదేయంధాన్యంవైకర్షకస్యత్వితి॥ ౧౫౯

తా ॥ ఆవుమొదలగునదిపరులపైరుమేసినప్పుడువానియధికారినిదండించుక్రమమును జెప్పియిప్పుడుపైరునధికారికి పశుస్వామిచేతఫలమునుగూడ నిప్పింపవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ ఆపైరుచేనికిఁజుట్టుప్రక్కల నుండువారామేయఁబడిన పైరెంతపండునందురో అంతఫలమును క్షేత్రస్వామికిఁ బశుస్వామియీవలయును - పసులగాచువాని తప్పువలనఁ బసరముపరక్షేత్రమందుఁబైరుమేసినపక్షమందతనికిఁదాడనరూపమైనదండనముచేయవలయును గానిపశుస్వామికిదండనములేదు - ఈచెప్పినతాడనదండనము పూర్వోక్తధనదండనసహితమే- అట్లుమనువచనమున్నది- పశుస్వామితప్పువలనమేసియున్నపక్షమందతనికిఁబూర్వముచెప్పినద్రవ్యదండనమే కానితాడనదండనములేదు - ఎట్లయిననష్టఫలమునుమాత్రమాయావుమొదలగునవిపైరుమేసి పితుకుపాలు మొదలగువానిననుభవించువాఁడధికారియేగనుక నతఁడేయీవలయును - మేయఁగామిగిలియున్న చెత్తమొదలగుదాని నాపశుస్వామియేగ్రహింపవలయును- అదియతనిచేతమధ్యస్థులుచెప్పినమూల్యమునిచ్చికొనఁబడినట్లవుచున్నది- కాఁబట్టియే- నారదులచేతను- పశువులుపయిరుమేసినవిషయమందాపయిరుచేనికిఁజుట్టుప్రక్కలవ్యవసాయముచేయువారుచెప్పినంతనష్టమునాపశుస్వామి పయిరుకాపునకీవలయుననియుప శువులుమేయఁగా శేషించినచెత్తను బశుస్వామిగ్రహింపవలయుననియుఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౫౯

పైరుమేసినపసులయధికారి- సస్యాధికారికినష్టఫలమునీవలయును.

మూ. { పథిగ్రామవివీతాంతేక్షేత్రేదోషోనవిద్యతే। అకా
మతఃకామచారేచోరవద్దండమర్హతి॥ ౧౬౦ ॥ }

వ్యా ॥ క్షేత్రవిశేషేఽపవాదమాహ॥ పథీతి ॥ పథిమార్గసమీపవర్తిని క్షేత్రే గ్రామవివీతసమీపవర్తిని చ క్షేత్రేఅకామతోగోభిర్భక్షితేగోపగోమినోర్ద్వయోరప్యదోషః-దోషాభావప్రతిపాదనంచదండాభావార్థం - వినష్టసస్యమూల్యదానప్రతిషేధార్థంకామచారేకామతశ్చరణేచోరస్యయాదృశో దండస్తాదృశందండమర్హతి-ఏతచ్చానావృతక్షేత్రవిషయం- తత్రావరివృతంధాన్యంవిహింస్యుఃపశవోయది। నతత్రప్రణయేద్దండంన్పతిఃపశురక్షిణామితిదండాభావస్యానావృతక్షేత్రవిషయత్వేనమనునోక్తత్వాత్। అన్యత్వేతునమార్గాదిక్షేత్రేషిదోషోఽస్త్యేవ- వ్యతికరణంచ

తేనైవోక్తం - వృతించతత్రకుర్వీతయాముష్ట్రోన్నావలోకయేత్। ఛిద్రంనివారయేత్సర్వంశ్వసూకరముఖానుగమితి ॥

తా॥ క్షేత్రవిశేషమందుఁబూర్వము చెప్పినవిధికపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ గ్రామదగ్గిరను-ఊరిదగ్గిరను-పశువులు మేయుభూమిదగ్గిరను-ఉన్నచేనిలో- మేపువానియొక్కయుపశుస్వామియొక్కయు నెఱుఁగమిచేత పైరు మేసినపశువుమందుపాలకునకును స్వామికిని దోషము లేదు - దోషము లేదనుటవలన వారలకుశిక్ష లేదనియు నష్టధాన్యమును గట్టియీయఁబని లేదనియు నభిప్రాయము- బుద్ధిపూర్వకముగఁదోలి మేపినపశువుమందు దొంగనుదండించురీతినిదండింపవలయును ఇచటఁదప్పి మేసినపశువుమందు దండనము లేదన్నది వెలుగువేయని చేనివిషయము - అట్లు మనువచనమున్నది - కావున వెలుగు వేసియున్న చేను మార్గాదులసమీపమందున్నట్టి చేనియందు మేసినపశువుమందుఁదప్పేయనియెఱుంగవలయు- కుక్కలు పందులు మొదలయినవిదూరఁదగినకంతలు లేకుండనొంటెకుపయిరగపడకుండునంతసొడవున వెలుగు వేయవలయునని మనుస్మృతియందె చెప్పియున్నది ॥ ౧౬౦

గ్రామవయూయపశుభూమిసీనియొద్దనుండు చేలలోఁబసరము తప్పి మేసిన విషయమందుఁదప్పు లేదు.

మూ॥ { మహోక్షోత్సృష్టపశవస్సూతికాగంతుకాదయః। పాలా యేషాంన తే మోచ్యా దైవరాజపరిప్లుతాః॥ ౧౬౧ ॥ }

వ్యా ॥ పశువిశేషేపిదండాభావమాహ॥ మహోక్షఇతి॥ మహాంశ్చాసావుక్షాచేతిమహోక్షః వృషః- ఉత్సృష్టపశవోవృషోత్సర్గాదివిధానేన దేవతోద్దేశేనత్యక్తాఃసూతికా ప్రసూతికాఽనిర్దశాహా- ఆగంతుకస్స్వయూథాత్పరిభ్రష్టో దేశాంతరమాగతః- ఏతే మోచ్యాః పరసస్యభక్షణేపినదండ్యాః-యేషాం చ పాలానవిద్యంతే తేపి- దైవరాజపరిప్లుతాఃదైవరాజపరాహతాస్సస్యనాశకారిణోనదండ్యా॥ఆదిగ్రహణాద్ధస్త్యశ్వాదయోగృహ్యంతే- తేచోశనసోక్తాః- అదండ్యాహస్తినోహ్యశ్వాః ప్రజాపాలాహితేస్మృతాః। అదండ్యాకాణకుబ్జాచయేశశ్వత్కృతలక్షణాః।అదండ్యాగంతుకీగౌశ్చసూతికాచాభిచారిణీ।అదండ్యాశ్చోత్సవేగావశ్శ్రాద్ధకాలేతథైవచేతి-అత్రోత్సృష్టపశూనాముస్వామిత్వేనదండ్యత్వాసంభవాద్దృష్టాంతార్థముపాదానం-యథోత్సృష్టపశవోనదండ్యాఏవంమహోక్షాదయ ఇతి ॥

తా ॥ పశువిశేషమందుదండనము లేమినిఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ దొడ్డయెద్దును వృషోత్సర్గాదివిధిచేత దేవతోద్దేశముగా అచ్చు వేసివిడువఁబడినపశువులును-ఈనిపదిదినములుగానిపశువులును - తనమందనుండితప్పిమఱియొక చోటికిఁబోయినపశువులును-పాలకులు లేనిపశువులును - దైవికరాజకోపద్రవమునుబొందినపశువులును - ఇవి మొదలయినవియున్నట్లుతప్పయినను మనుష్యనుదండింపక విడువవలయును- ఇచట మొదలైనవియనుటవలన నేనుఁగు గుఱ్ఱము లోనగువానిని దండింపక విడువవలయునని తెలియవలయును - అవియుశనసునిచేతఁజెప్పఁబడినప్రకారమీక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నవి- ఏనుఁగులునుగుఱ్ఱములును ప్రజాపాలన సాధనంబులగుటంజేసి వానిదండింపఁగూడదు-కన్ను లేనిపశువులును వడిగాఁబరుగెత్తఁజాలనిపశువులును గుఱుతులు వేయఁబడినపశువులును తనగుంపునుండితప్పివచ్చినయావులును- ఈనినయావులును-ఎదయయినయావులును- ఇవియన్నియుదండింపఁదగనివి ఉత్సవములయందును శ్రాద్ధకాలములయందు నావులదండింపరాదు-అచ్చు వేసివిడువఁబడినపశువులుపాలకులు లేనిపశువులలోఁజేరినవైననువానివేతెచెప్పుటదృష్టాంతముకొఱకుగనుక నాయుత్సృష్టపశువు లెట్లుదండింపఁదగనివోయట్లేయీచెప్పిన మహోక్షాదులునుదండింపఁదగనివనియభిప్రాయము॥ ౧౬౧

గొడ్డెద్దుఆఁబోతెద్దు మొదలయినకొన్నిటినిదండింపక విడువవలయును.

మూ॥ { యథార్పితాన్పశూన్గోపస్సాయంప్రత్యర్పయేత్తథా। ప్రమాదమృతనష్టాంశ్చప్రదాప్యఃకృతవేతనః॥౧౬౨॥ }

వ్యా ॥ గోస్వామినఉక్తమిదానీంగోపంప్రత్యాదిశ్యతే॥ యథేతి ॥ గోస్వామినా ప్రాతఃకాలేయథాగణయిత్వాసమర్పితాఃపశవస్తథైవసాయంకాలేగోపోస్వామినేపశూన్విగణయ్యప్రత్యర్పయేత్ - ప్రమాదాత్స్వాపరాధేన

హృతాన్నష్టాంశ్చపశూనకృతవేతనః ప్రకల్పితవేతనో గోపస్స్వామినే దాప్యః - వేతనకల్పనాచ నారదేనోక్తా - గవాంశతాచ్ఛవత్సతరీధేనుస్స్యాద్ద్విశతాద్భృతిః । ప్రతిసంవత్సరంగోపేసందోహశ్చాష్టమేహనీతి - ప్రమాదనాశశ్చ మనునా స్పష్టీకృతః - నష్టంజగ్ధంచ క్రిమిభిశ్శ్వహతంవిషమేమృతం। హీనంపురుషకారేణ ప్రదద్యాత్పాలఏవత్వితి - ప్రసహ్యచోరైరపహృతాన్నదాప్యః - యథాహమనుః - విక్రమ్యతుహృతంచోరైర్నపాలోదాతుమర్హతి। యదిదేశేచకాలేచస్వామినస్స్వస్యశంసతీతి - దైవమృతానాంపునః కర్ణాదిప్రదర్శనీయం - కర్ణౌచర్మచవాలంచవస్తింస్నాయుంచరోచనాం। పశుస్వామిషుదద్యాత్తుమృతేష్వంగానిదర్శయన్నితిమనుస్మరణాత్॥ ౧౬౨

తా ॥ పశుస్వామి విషయము చెప్పఁబడెనిఁకఁ బశువుల మేపువానిఁగూర్చి విధింపఁబడుచున్నది ॥ పశువులయధికారి తెల్లవారియెన్నిటి నెంచియొప్పగించునో యన్నిటిని మేపువాఁడు సాయంకాలమునమరల నెంచిపశుస్వామికొప్పగింపవలయును - జీతముచేయఁబడిన మేపుడుగాఁడు తనతప్పువలనఁ జచ్చినపశువులను అగపడకపోయినపశువులను వానియధికారికిఁ గట్టియీయావలయును॥ పసుల మేపుడుగానికి జీతము సంవత్సరమునకు నూటికొక పెయ్యదూడ లెక్కను - ఇన్నూటికొకయావు లెక్కనీవలయుననియు - ఎనిమిదిదినములకొకనాఁడు మేపునావులపాలువాఁడుపితుకుకొనవలయుననియు నారదులు చెప్పియున్నారు. ॥ అజాగ్రత్తవలని నాశమనఁగా మేపుడుగాఁడు ప్రయత్నముతోఁ గాపాడకపోవుటవల నగుంపులోనుండి తప్పిపోవడి తెలియకపోయినదానిని - పులులచేత భక్షింపఁబడినదానిని - కుక్కలచేత జంపఁబడ్డదానిని - మిట్టపల్లములయందుఁబడిచచ్చినదానిని - మేపుడుగాఁడు కట్టియీయావలయుననిమనువుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది ॥ దొంగలుబలాత్కారముగాఁ గొట్టితీసుకొనిపోయినవాని దేశకాలములు తప్పక యధికారికిఁ దెలిపినపక్షమందు పాలకుఁడచ్చుకొనఁబనిలేదు - దైవికముగాఁ జచ్చినవాని చెవులనుతోఁకనుతోలును పొట్టకడుపును - సన్నపునరమును - గోరోచనమును - కొమ్ములు మొదలగుగుఱుతులను పశుస్వామికిఁ దెచ్చియగుపఱుపవలయును ఇట్లు మనువుచేఁ జెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౬౨

పశువుల మేపువాఁడు ప్రాతఃకాలమందు తనయొద్ద పశుస్వామి యొప్పగించినన్నిటిని సాయంకాలముమరల నొప్పగింపవలయును.

మూ. { పాలదోషవినాశేతుపాలేదండోవిధీయతే। సార్ధ
త్రయోదశపణంస్వామినేద్రవ్యమేవచ॥౧౬౩॥ }

వ్యా ॥ కించ - పాలేతి॥ పాలదోషేణపశువినాశే అర్ధాధికత్రయోదశపణదండంపాలోదాప్యః - స్వామినేచ తద్ద్రవ్యం నష్టపశుమూల్యం మధ్యస్థకల్పితం - దండపరిమాణార్థోయంశ్లోకః అన్యత్పూర్వోక్తమేవ॥ ౧౬౩

తా ॥ మేపుడుగాని తప్పువలన పశునాశము గలిగినపక్షమందతనికి రాజు పదమూఁడున్నర పణములు దండనవిధించి నష్టములైన యావులవెలను మధ్యస్థులు చెప్పిన ప్రకారమతనిచేతఁ బశుస్వామికిప్పింపవలయును - ఈశ్లోకమందు దండనమింతయని తెలుపుటయె విశేషముగాని తక్కినవంతయుముందు చెప్పినవిషయమే (పణమనఁగా నొకడబ్బు) ౧౬౩

మేపుడుగానియజాగ్రత్తవలనఁబశునాశముకలిగినపుడతనిదండించుక్రమము

మూ. { గ్రామ్యేచ్ఛయాగోప్రచారోభూమిరాజవశేనవా। ద్వి
జస్తృణైధఃపుష్పాణిసర్వతస్స్వవదాహరేత్ ॥ ౧౬౪ ॥ }

వ్యా ॥ గోపప్రసంగాద్గోప్రచారమాహ॥ గ్రామ్యేతి। గ్రామ్యేచ్ఛయా గ్రామజనేచ్ఛయా భూమ్యల్పత్వానుహత్యాపేక్షయా రాజేచ్ఛయావా - గోప్రచారః కర్తవ్యః - గవాదీనాంసంచరణార్థంకియానపిభూభాగోఽకృష్టఃపరికల్పనీయ ఇత్యర్థః - ద్విజస్తృణేంధనాద్యభావేగవాగ్నిదేవతార్థం తృణకాష్ఠకుసుమాని సర్వతస్స్వవదనివారితఆహరేత్ - ఫలానిత్వపరివృతాదేవ - గోగ్న్యర్థేతృణమేధాంసివీరుధాంవనస్పతీనాంచపుష్పాణిస్వవదాదదీతఫలానిచాపరివృతానామితిగౌతమస్మరణాత్ - ఏతచ్చాపరిగృహీతవిషయం పరిగృహీతేతుద్విజవ్యతిరిక్తస్యాపి పరిగ్రహః దేవస్వాత్స్వసిద్ధేః - యథాతేనైవోక్తం - స్వామిరిక్థక్రియసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేష్వితి - యత్తునదోక్తం - తృణంవాయదివాకా

ష్టంపుష్పంవాయదవాఫలం। అనాపృచ్ఛ్యహిగృహ్ణానోహస్తచ్ఛేదనమర్హతీతితద్ద్విజవ్యతిరిక్త విషయమనాపద్విషయంవాగవాదివ్యతిరిక్తవిషయంవా॥ ౧౬౪

తా॥ ఆవుల మేపువాని ప్రస్తావము మీఁద నావులు దిరుగుభూమి మొదలైనవానిఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ గ్రామమందలి జనులయిచ్ఛననుసరించిగాని భూమియొక్కయల్పత్వమహత్త్వములననుసరించిగాని రాజునిచ్ఛచేతఁగాని యావులు మొదలగునవితిరుగుటకుఁగొంతపొలము సాగుబడిచేయకయుంచవలయును॥ ద్విజుండుగవార్థమైకసవును- అగ్న్యర్థమైసమిధలును- దేవపూజార్థమై పుష్పములునుతనకులేని యపుడుమఱియొకచోటనుండి తనదానివలెఁదెచ్చుకొనవచ్చును-అట్లు తెచ్చుకొనునపుడువానినాక్షేపింపఁగూడదు॥ అడ్డగింపనిచోటనుండిమాత్రముపండ్లుదెచ్చుకొనవచ్చును- అట్లుగౌతమసూత్రమందున్నది॥ ఈచెప్పఁబడినదియెవ్వనిదియుఁగానిదానిగ్రహించువిషయముగాదు। అట్టివిషయమందుద్విజాతివ్యతిరిక్తునకుఁగూడస్వత్వముగలుగునని గౌతమసూత్రమందెచెప్పఁబడియున్నది॥ అధికారికెఱుఁగింపక తృణమును కాష్ఠమునుబుష్పమును ఫలమునుగొనువాఁడుహస్తచ్ఛేదరూపమైనదండనమునకర్హుఁడగుననువచనముద్విజాతివ్యతిరిక్త విషయమనికానితనకుఁగలిగియుండఁగాపశులతృణాదులఁగొనిపోవువానివిషయమనికానిగవాదివ్యతిరిక్తవిషయమనికాని తెలియవలయును॥ ౧౬౪

గోవులుసంచరించుటకుఁ గొంతభూమిబీడుగానుంచవలయు-ద్విజుఁడుగవాగ్నిదేవతార్థముతృణపుష్పసమిత్తులనెక్కడనైనఁదెచ్చుకోవచ్చును.

మూ. { ధనుశ్శతపరీణాహోగ్రామక్షేత్రాంతరంభవేత్। ద్వేశతేకర్వటస్యస్యాన్నగరస్యచతుశ్శతమ్॥ ౧౬౫ ॥ }

వ్యా॥ ఇదమపరంగవాదీనాంస్థానాగమనసౌకర్యార్థముచ్యతే॥ ధనుశ్శతమితి॥ గ్రామక్షేత్రయోరంతరంధనుశ్శతపరిమితంపరీణాహస్సర్వతోదిశమనుప్తసస్యంకార్యం-కర్వటస్యప్రచురకంటకసంతానస్యగ్రామస్య ద్వేశతేపరిణాహః నగరస్యబహుజనసంకీర్ణస్యధనుషాంచతుశ్శతపరిమితమంతరంకార్యం॥ ౧౬౫

తా॥ ఆవులు మొదలగునవినిలుచుటకును వానిరాకపోకలకును సౌకర్యముకొఱకుఁ గొంతచెప్పఁబడుచున్నది॥ గ్రామపునలుగడలవరిచేనికిని గ్రామమునకునునడుమనూరువిండ్లపరిమాణముగలబీటిభూమియుండవలయును - ముండ్లధికముగాఁగలయూరికిన్నూరుధనుస్సులపరిమాణముగలభూమియు-పట్టణమునకు నన్నూరుధనుస్సులపరిమాణముగలభూమియునుండవలయును॥ స్వామిపాలవివాదప్రకరణమాయెను.

గ్రామాదులలో ఆవులు మొదలగునవిసంచరింపఁ జుట్టుబీటిభూమియుండవలసినవిషయము.

అస్వామివిక్రయప్రకరణము.

మూ. { స్వంలభేతాన్యవిక్రీతంక్రేతుర్దోషోప్రకాశితే। హీనాద్రహోహీనమూల్యేవేలాహీనేచతస్కరః॥౧౬౬॥ }

వ్యా॥ సంప్రత్యస్వామివిక్రయాఖ్యంవ్యవహారపదముపక్రమతే- తస్యచస్వరూపంనారదేనోక్తం- నిక్షిప్తంవాపరద్రవ్యంనష్టంలబ్ధ్వాపహృత్యవా। విక్రీయతేఽసమక్షంయత్సజ్ఞేయోఽస్వామివిక్రయఇతి-తత్రకిమిత్యాహ॥స్వమితి॥ స్వమాత్మసంబంధిద్రవ్యమన్యవిక్రీతమస్వామివిక్రీతంయదిపశ్యతితదాలభేతగృహ్ణీయాత్ - అస్వామివిక్రయస్యస్వత్వహేతుత్వాభావాత్-విక్రీతగ్రహణందత్తాహితయోరప్యుపలక్షణార్థమస్వామికృతత్వేనతుల్యత్వాత్ - అతఏవోక్తం-అస్వామివిక్రయందత్తమాధించాపినివర్తయేదితి।క్రేతుఃపునరప్రకాశితేగోపితే క్రయేదోషోభవతి-తథాహీనాత్తద్ద్రవ్యాగమోపాయహీనాద్రహస్యేకాంతేసంభావ్య ద్రవ్యాదపిహీనమూల్యేఽల్పతరేణమూల్యేనచక్రయేవేలాహీనేవేలయాహీనోవేలాహీనఃక్రయోరాత్ర్యాదౌకృతస్తత్రచక్రేతాతస్కరోభవతి- తస్కరవద్దండభాగ్భవతీత్యర్థః- తథోక్తం-ద్రవ్యమస్వామివిక్రీతంద్రవ్యస్వామీతదాప్నుయాత్।ప్రకాశక్రయతశ్శుద్ధిః క్రేతుస్తేయంరహఃక్రయాదితి॥

తా॥ అస్వామివిక్రయమనువ్యవహారపదమారంభింపఁబడుచున్నది॥ దాఁచనుంచినపరద్రవ్యమునుగాని-ఒకఁడు పోఁగొట్టుకోఁగా దొరికినపరద్రవ్యమునుగాని - అపహరింపఁబడినపరద్రవ్యమునుగాని మఱియొకఁడువిక్రయించినదదియస్వామివిక్రయమనంబడునని దానిస్వరూపమునారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది- దానియందు జరగవలసినవిషయమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ తనసొమ్మును మఱియొకఁడమ్మినను- ఇచ్చినను-కుదవయుంచినను - దానియధికారియా వ్యవహారమును తాను చేయలేమగనుకతనస్వత్వమాత్రమునుంచుకొని యున్నవానికిఁగలుగదు కాఁబట్టిచూచినప్పుడు తన ద్రవ్యమును తానుదీసుకొనవచ్చును- కొన్నవాఁడు తానుగొన్నవయినమును దెలుపకున్నను- రహస్యముగాఁగొనియున్నను- అల్పస్వము రాఁదగినయుపాయములేనివానియొద్దఁగొనియున్నను- తక్కువవెలకుఁగొనియున్నను రాత్రిమొదలగువ్యవహారముచేయఁగూడనిసమయములయందుఁగొనియున్నను దొంగవలెదండనమునుబొందును॥ స్మృత్యంతరమందును అస్వామివిక్రీతమైనద్రవ్యముద్రవ్యస్వామికిఁజేరుననియు-కొన్నవాఁడు బహిరంగముగాఁగొనియున్నపక్షమందతనికిఁ దప్పులేదనియు- అట్లుగానియెడనతఁడుదొంగయగుననియుఁజెప్పఁబడియున్నది. ౧౬౨

ఒకనిసొమ్మును మఱియొకఁడమ్మేనేని దాని ద్రవ్యస్వామి రాజునకుఁదెల్పి తీసుకోవచ్చును - అట్టిదాని నమ్మిన వాఁడును రహస్యముగాఁ గొన్నవాఁడును శిక్షార్హులగుదురు.

మూ. { నష్టాపహృతమాసాద్య హర్తారం గ్రాహయేన్నరమ్। దే
శకాలాతిపత్తౌ చ గృహీత్వా స్వయమర్పయేత్॥ ౧౬౩॥ }

వ్యా॥ స్వామ్యభియుక్తేన క్రేత్రా కింకర్తవ్యమిత్యత ఆహ॥ నష్టమపహృతం వా స్వదీయం క్రయాదినా ప్రాప్య హర్తారం క్రేతారం గ్రాహయేద్చోరోద్ధరణకాదిభిరాత్మవిశుద్ధ్యర్థం రాజదండప్రాప్త్యర్థం చ - అథావిదితదేశాంతరంగతః కాలాంతరేణ వా విపన్నస్తదా మూలసమాహరణాశక్తేర్విక్రేతారమదర్శయిత్వైవ స్వయమేవ తద్ధనం నాష్టికస్య సమర్పయేత్ - తావతైవాసౌ శుద్ధో భవతీతి శ్రీకరాచార్యేణ వ్యాఖ్యాతం - తదిదమనుపపన్నం విక్రేతురదర్శనాచ్ఛుద్ధిరిత్యనేనపౌనరుక్త్యప్రసంగాత్ - అతోఽన్యథా వ్యాఖ్యాయతే-నష్టాపహృతమితి నాష్టికం ప్రత్యయముపదేశః- నష్టమపహృతం వాత్మీయద్రవ్యమాసాద్య క్రేతృహస్తస్థం జ్ఞాత్వా తం హర్తారం స్థలపాలాదిభిర్గ్రాహయేత్ - దేశకాలాతిపత్తౌ దేశకాలాతిక్రమే స్థానపాలాద్యసన్నిధానే తద్విజ్ఞాపన కాలాత్యయే పలాయనాశంకాయాం స్వయమేవ గృహీత్వా తేభ్యస్సమర్పయేత్. ౧౬౩

తా॥ ద్రవ్యాధికారి వాదము దెచ్చినప్పుడు కొన్నవాఁడేమి చేయవలయుననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు॥ అన్యులు పోఁగొట్టుకొనఁగా దొరికినసొమ్మునైనను అపహరించినసొమ్మునయినను- ఆసొమ్మునం దధికారము లేనివానియొద్దఁ గొన్నవాఁడు తనకమ్మినవానిఁ బట్టియీవలయును - అట్లయిననతనికిఁ దప్పును రాజదండనమును గలుగదు - విక్రయించినవాఁడు తానెఱుఁగనిదేశమునకుఁబోయియున్నను విపత్తినిఁజెందినను తానే యాద్రవ్యమును ద్రవ్యస్వామికొప్పగింపవలయును - అంతమాత్రము చేతనే తనతప్పు తొలఁగునని శ్రీకరాచార్యుఁడు వ్యాఖ్యానము చేసెనదియుక్తము కాదు- అట్లయిన నుత్తరశ్లోకమందమ్మినవానిఁ నగుపఱచుటవలనఁ గొన్నవాఁడు శుద్ధుఁడగుననియున్నదిగనుక పునరుక్తి సంభవించును- కాఁబట్టి విజ్ఞానేశ్వరుండు ప్రకారాంతరముగా వ్యాఖ్యానము చేయువిధంబెట్లనిన ఇది ద్రవ్యమును బోఁగొట్టుకొన్నవానిఁ గూర్చి చెప్పనది పోయినతనద్రవ్యమును గొన్నవానియింటఁ జూచినప్పుడా కొన్నవానిఁ దలారి తోటలు మొదలగువారి చేతఁబట్టింపవలయును- వారు దాపున లేకవారికిఁ దాను దెలుపునంతలో వాఁడు పరుగెత్తి పోవుననుసందేహము గలిగినపుడు దానే పట్టుకొనివచ్చి వారికొప్పగింపవలయును. ౧౬౪

పోయినసొమ్ము దొరికినప్పుడు దానియధికారి- అది యెవనియొద్ద నున్నదో వాని రాజకీయులగు నధికారుల కొప్పగింపవలయును.

మూ. { విక్రేతుర్దర్శనాచ్ఛుద్ధిస్స్వామీద్రవ్యంనృపోదమమ్।
క్రేతామూల్యమవాప్నోతితస్మాద్యస్తస్యవిక్రయీ॥ }

వ్యా ॥ గృహీతేక్రేతరికింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ విక్రేతురితి॥ యద్యసౌగృహీతఃక్రేతానమయేదమపహృతమస్యసకాశాత్క్రీతమితివక్తి- తదాతస్యక్రేతుర్విక్రేతుర్దర్శనమాత్రేణశుద్ధిర్భవతి- నపునరసౌతదభియోజ్యః- కింతుతత్ప్రదర్శితేనవిక్రేత్రాసహనాష్టికస్యవివాదః- యథాహబృహస్పతిః - మూలేసమాహృతేక్రేతానాభియోజ్యఃకథంచన। మూలేనసహవాదస్తునాష్టికస్యవిధీయతఇతి-తస్మింశ్చవివాదేయద్యస్వామివిక్రయనిశ్చయోభవతి - తదాతస్యనష్టాపహృతస్యగవాదిద్రవ్యస్యయోవిక్రయీవిక్రేతాతస్యసకాశాత్స్వామీనాష్టికస్స్వకీయంద్రవ్యమాప్నోతి నృపశ్చాపరాధానురూపందండంక్రేతాచమూల్యమవాప్నోతి- యదాసౌదేశాంతరంగతస్తదాయోజనసంఖ్యయానయనార్థంకాలోదేయః- ప్రకాశంవాక్రయంకుర్యాన్మూలంవాపిసమర్పయేత్। మూలానయనకాలశ్చదేయస్తత్రాధ్వసంఖ్యయేతిస్మరణాత్- అథావిజ్ఞాతదేశతయామూలమాహర్తుంనశక్నోతి తదాక్రయంశోధయిత్వైవశుద్ధోభవతి - అసమాహార్యమూలస్తుక్రయమేవవిశోధయేదితిమనుస్మరణాత్ -యదాపునస్సాక్ష్యాదిభిర్దివ్యేనవాక్రయంనశోధయతిమూలంచనప్రదర్శయతితదాసఏవదండభాగ్భవతీతి- అనుపస్థాపయన్మూలంక్రయంవాప్యవిశోధయన్। యథాభియోగంధనినేధనందాప్యోదమంచసఇతిస్మరణాత్. ౧౬౮

తా ॥ కొన్నవానిఁబట్టుకొన్నతరువాతజరగవలసినదానిఁజెప్పుచున్నాఁడు॥పట్టుపడినకొన్నవాఁడు నేనీద్రవ్యమునపహరింపలేదు పలానివానియొద్దఁగొంటినని చెప్పినపక్షమందు నతఁడుతనకమ్మినవానినగుపఱుపవలయును- తరువాతనాద్రవ్యస్వామియమ్మినవానిమీఁదనే వ్యవహరింపవలయునుగాని కొన్నవానిమీఁదవివాదముచేయఁగూడదు-అట్లుబృహస్పతివచనమున్నది-ఆవ్యవహారమందువిక్రయించినవాఁడాద్రవ్యమున కధికారికాఁడని యేర్పడినపక్షమందుప్రభువునవానివలన నాద్రవ్యమును ద్రవ్యస్వామికిప్పించి వానితప్పునకుఁదగిన దండనమునువిధించికొన్నవాఁడిచ్చియున్నమూల్యద్రవ్యమును మరలనిప్పించవలయు-

కొన్నవాఁడు తనకమ్మిన వానిఁ జూపిన తరువాతఁ గొన్నవానిమీఁద వ్యవహారము లేదు.

అమ్మినవాఁడు దేశాంతరమునకుఁబోయియున్నపక్షమందావాఁడలకుఁదగినంతకాలముగడువీవలయును - ఇట్లుస్మృత్యంతరమందుఁజెప్పఁబడియున్నది - అమ్మినవాఁడుండుచోటు దెలియక యతనిఁబట్టిచ్చుటశక్యముగాని పక్షమందుఁదానుకొన్నవయినమంతయుసరిగారుజువుపఱిచిద్రవ్యాధికారికాద్రవ్యమునిచ్చితానుతప్పులేనివాఁడగును-అట్లుమనుస్మృతియందున్నది- సాక్షులుమొదలగువారిచేతఁగానిదివ్యప్రమాణముచేతఁగాని తానుదానినిమ్రుపటముగాఁగొన్నట్లు రుజువుచేయలేనిపక్షమందతఁడేదండనమునుబొందును- అట్లుస్మృతియున్నది. ౧౬౮

మూ. { ఆగమేనోపభోగేననష్టంభావ్యమతోన్యథా।పంచ
బంధోదమస్తస్యరాజ్ఞే తేనావిభావితే ॥ ౧౬౯ ॥ }

వ్యా ॥ స్వంలభేతాన్యవిక్రీతమిత్యుక్తంతల్లిప్సునాకింకర్తవ్యమిత్యతఆహ॥ ఆగమేనేతి॥ ఆగమేనరిక్థక్రయాదినోపభోగేనచమదీయమిదంద్రవ్యంతచ్చైవంనష్టమపహృతంవేత్యపిభావ్యంసాధనీయంతత్స్వామినా - అతోన్యథాతేనస్వామినాఅవిభావితేపంచబంధోనష్టద్రవ్యస్యపంచమాంశోదమోనాష్టికేనరాజ్ఞేదేయః-అత్రచాయంక్రమః- పూర్వంస్వామీనష్టమాత్మీయంసాధయేత్తతఃక్రేతాచౌర్యపరిహారార్థంమూల్యలాభాయచవిక్రేతారమానయేత్- అథానేతుంనశక్నోతితదాత్మదోషపరిహారాయక్రయంశోధయిత్వాద్రవ్యంనాష్టికస్యసమర్పయేదితి. ౧౬౯

తా॥ మఱియొకనిచేతవిక్రయింపఁబడినతనసొమ్మునుతానుబొందునని చెప్పఁబడెనట్లుపొందనిచ్ఛగలవాఁడేమిచేయవలయునోదానిఁజెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఆద్రవ్యమునధికారియివినా ద్రవ్యమునాకుఁబలానిరీతిగాలభించినదియీద్రవ్యమునాదగ్గిరనుండునపుడు పెక్కండ్రెఱుఁగుదురు -

...మ్ములచేతవిక్రయింపఁబ

డినతనసొమ్మునుతనదనిరుజువుచేయవలయును.

ఇదివఱలానివిధముగాఁబోయెను- అనిరుజువుచేయవలయును - అట్లుచేయనిపక్షమందుఁ బోయినసొమ్మునకై దవపాలిద్రవ్యమును దండనముగా రాజునకీవలయును ॥ ఈవిష యమైజరగవలసినక్రమము- మొదటద్రవ్యాధికారియాద్రవ్యము తనదనియునివ్విధము బునఁబోయెననియురుజువుపఱుపవలయును- పిమ్మటకొన్నవాఁడుతనమీఁదికివచ్చుదొంగతనమునుదప్పించుకొనుటకునుతా నిచ్చినవెలనురాఁబట్టుకొనుటకునుఅమ్మినవానిఁబట్టియీయవలయును - అట్లుపట్టియీయఁజాలనిపక్షమందుఁ దానుకొనుటనురుజువుచేసియాద్రవ్యమునుద్రవ్యాధికారికీవలయును॥ ౧౬౯

మూ. {హృతం ప్రణష్టం యో ద్రవ్యం పరహస్తాదవాప్నుయాత్ ।
అనివేద్య నృపే దండ్యస్సతు షణ్ణవతిం పణాన్ ॥ ౧౭౦ ॥*}

వ్యా॥ తస్కరస్య ప్రచ్ఛాదకం ప్రత్యాహ॥ హృతమితి॥ హృతం ప్రణష్టం వా చోరాదిహస్తస్థం ద్రవ్యమనేనమదీయం ద్రవ్యమపహృతమితి నృపస్యానివేద్యైవ దర్పాదినా యోగృహ్ణీత్యసౌ షణ్ణవతిం పణాన్ దండనీయస్తస్కర ప్రచ్ఛాదకత్వేనమప్తత్వాత్ ॥ ౧౭౦

పోయిన తనసొమ్మును రాజునకుఁదెలుపక చోరాదులవలన రాఁబట్టుకొన్నవానికిదండనము.

తా ॥ దొంగనుదాఁచినవానిఁ గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు ॥ అపహరింపఁబడినద్రవ్యమునుగానిపోఁగొట్టుకొనఁబడినద్రవ్యమునుగాని యిదినాద్రవ్యమిట్లు వీనియొద్దదొరికినదనిరాజునకుఁదెలుపకయే- పెదరింపుమొదలగువానిచేత చోరాదులయొద్దనుండి తీసికొన్నవాఁడుదొంగనుమఱుఁగుపఱిచినవాఁడగునుగనుకఁ దొంబదియాఱుపణములదండనమునకర్హుఁడగును॥ ౧౭౦

మూ. {శౌల్కికైః స్థానపాలైర్వా నష్టాపహృతమాగతమ్ । అ
ర్వాక్సంవత్సరాత్స్వామీహరేతపరతో నృపః॥ ౧౭౧॥}

వ్యా ॥ రాజపురుషానీతం ప్రత్యాహ॥ శౌల్కికైరితి॥ యదా తు శుల్కాధికారిభిః స్థానరక్షిభిర్వా నష్టమపహృతం ద్రవ్యం రాజపార్శ్వం ప్రత్యానీతం తదాసంవత్సరాదర్వాక్ప్రాప్తశ్చేన్నాష్టికస్తద్ద్రవ్యమవాప్నుయాత్ - ఊర్ధ్వం పునస్సంవత్సరాద్రాజా గృహ్ణీయాత్ - స్వపురుషానీతం ద్రవ్యం జనసమూహే ఉద్ఘోష్య యావత్సంవత్సరం రాజ్ఞా రక్షణీయం॥ యథాహ గౌతమః- ప్రణష్టమస్వామికమధిగమ్య రాజ్ఞే ప్రబ్రూయుర్విఖ్యాప్య సంవత్సరం రాజ్ఞా రక్ష్యమితి- యత్తు నమనునా అవధ్యంతరముక్తం- ప్రణష్టస్వామికం ద్రవ్యం రాజా త్ర్యబ్దం నిధాపయేత్ । అర్వాక్త్ర్యబ్దాద్ధరేత్స్వామీ పరతో నృపతిర్హరేదితి - తచ్ఛ్రుతవృత్తసంపన్నబ్రాహ్మణవిషయం - రక్షణనిమిత్తం షడ్భాగాదిగ్రహణం చ తేనైవోక్తం- ఆదదీతాథ షడ్భాగం ప్రణష్టాధిగతాన్నృపః । దశమం ద్వాదశం వాపి సతాం ధర్మమనుస్మరన్నితి తృతీయద్వితీయ ప్రథమ సంవత్సరేష్వాగతేషు యథాక్రమం షడ్ద్వాదశో భాగా వేదితవ్యాః- ప్రపంచితం చైతత్పురస్తాత్॥ ౧౭౧

తా ॥ సుంకరులు మొదలగురాజభృత్యులుపట్టుకొనివచ్చి రాజునొద్దనొప్పగించినసొమ్మునుగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు

సుంకరులు మొదలగువారు తెచ్చి రాజునొద్దనొప్పగించినసొమ్ము దానియధికారికిఁజేరువిషయము.

పోఁగొట్టుకోఁబడిన ద్రవ్యమునుగాని అపహరింపఁబడిన ద్రవ్యమునుగాని సుంకరులు బంట్రౌతులు మొదలగువారుకనిపెట్టి రాజునొద్దకుఁదెచ్చియిచ్చిరేని రాజాద్రవ్యమును సంవత్సరములోపలదానియధికారివచ్చినపక్షమందువానికీవలయును - తరువాతనైతేఁ దు రాసపక్షమందు తాను గ్రహింపవచ్చును.॥ రాజుతనమనుష్యులు తెచ్చినసొమ్మును సకలజనులకుఁదెలియునట్లుచాటింపించి యొకయేఁడుగడచునంతవఱకుఁ గాపాడవలయును - అట్లుగౌతములు చెప్పియున్నారు ॥ మూఁడుసంవత్సరములకుఁబిమ్మట రాజునకుఁజెందుననిమనువుచెప్పినగడువు వేదశాస్త్రసంపన్నుఁడై సదాచారపరుఁడై యుండుబ్రాహ్మణునిద్రవ్యవిషయము ॥ ఆసొమ్ముగలవాఁడొకసంవత్సరమునకు వెనుకవచ్చెనేనిదానిలో పండ్రెండవపాలును రెండుసంవత్సరములకు వెనుకవచ్చె

నేనిపదవపాలునుమూఁడుసంవత్సరములకు వెనుకవచ్చి నేనిఆయవపాలును తద్ద్రవ్యరక్షణార్థమై రాజునకుఁ జేరుననిమను వచనమున్నది-ఈవిషయము (౩౨వ) శ్లోకమందు లెస్సగా వివరింపఁబడియున్నది. ౧౬౧

మూ. { పణానేకశఫే దద్యాచ్చతురః పంచమానుషే। మహి
షోష్ట్రగవాం ద్వౌద్వౌ పాదం పాదమజావికే॥౧౬౨॥ }

వ్యా ॥ మనూక్తషడ్భాగాదిగ్రహణస్య ద్రవ్యవిశేషే పవాదమాహ॥ పణానితి ॥ ఏకశఫే అశ్వాదౌ ప్రనష్టాధిగ తేరాజ్ఞైరక్షణనిమిత్తం చతురః పణాన్ దద్యాత్ -మానుషే మనుష్యజాతీయద్రవ్యే పంచపణాన్ దద్యాత్ -మహిషోష్ట్రగ వాంరక్షణనిమిత్తం ప్రత్యేకం ద్వౌద్వౌ పణౌ-అజావికే పునః ప్రత్యేకం పాదం పాదం దద్యాదితి సర్వత్ర సంబధ్యతే- అజా వికమితి సమాహారనిర్దేశేపి పాదం పాదమితి వీప్సాబలాత్ప్రత్యేకం సంబంధోవగమ్యతే॥ ఇత్యస్వామివిక్రయప్రకరణమ్॥

తా ॥ ప్రణష్టాధిగతద్రవ్యరక్షణార్థమై మనువు చెప్పిన యాఅవపాలు మొదలైనవా నికిద్రవ్యభేదమునందపవాదమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ గుఱ్ఱము మొదలైన యొకగిట్టగల జంతువులు పోఁగొట్టుకొనఁబడినవై రాజపురుషులచేఁ బట్టుకొనఁబడి రాజుచేత రక్షింపఁబడినపక్షమందు రాజునకు నాలుగుపణములీవలయును - మనుష్యజాతిద్రవ్యవిషయమందయిదుపణములీవలయును- ఎనుమునకు నొంటెకు నావునకు నొకొ్కకదానికి రెండేసిపణములీవలయును-గొఱ్ఱెలకు మేకలకు నొకొ్కకదానికిఁ గాలు కాలు పణమీవలయును॥౧౬౨

అశ్వాదులు తప్పించుకొని పోయిరాజకీయులకుఁ జిక్కేనేని తద్రక్షణార్థమై రాజునకీవలసిన ద్రవ్యము.

అస్వామివిక్రయప్రకరణము ముగిసెను॥ఇఁక దత్తాప్రదానికప్రకరణము.

మూ. { స్వం కుటుంబావిరోధేన దేయం దారసుతాదృతే। నాన్వ
యే సతి సర్వస్వం యచ్చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమ్। ౧౬౩॥ }

అవతరణికా ॥ అధునా విహితావిహితమార్గద్వయాశ్రయత్వాద్దత్తానపాకర్మ దత్తాప్రదానికమితి చలబ్ధాభిధానద్వయం దానాఖ్యం వ్యవహారపదమభిధీయతే- తత్స్వరూపం చ నారదేనోక్తం ॥ దత్వా ద్రవ్యమసమ్యగ్యః పునరాదాతుమిచ్ఛతి। దత్తాప్రదానికం నామ వ్యవహారపదం హి తదితి- అసమ్యగవిహితమార్గాశ్రయణేన ద్రవ్యం దత్వా పునరాదాతుమిచ్ఛతి యస్మిన్వివాదపదే తద్దత్తాప్రదానిక మితి దత్తస్యాప్రదానం పునర్హరణం యస్మిన్ దానాఖ్యే తద్దత్తాప్రదానికం నామ వ్యవహారపదం - విహితమార్గాశ్రయత్వేన తత్ప్రతిపక్షభూతం తదేవ వ్యవహారపదం దత్తానపాకర్మేత్యర్థాదుక్తం భవతి - దత్తస్యానపాకర్మ అపునరాదానం యత్ర దానాఖ్యే వివాదపదే తద్దత్తానపాకర్మ - తచ్చదేయాదేయాదిభేదేన చతుర్విధం - యథాహ నారదః - అథ దేయమదేయం చ దత్తం చాదత్తమేవ చ । వ్యవహారేషు విజ్ఞేయో దానమార్గశ్చతుర్విధ ఇతి - తత్ర దేయమిత్యనిషిద్ధ దానక్రియా యోగ్యముచ్యతే - అదేయమస్వతయానిషిద్ధతయా వా దానానర్హం - యత్పునః ప్రకృతిస్థేన దత్తమవ్యావర్తనీయం తద్దత్తమిత్యుచ్యతే - అదత్తం తు యత్ప్రత్యాహరణీయం తదుచ్యతే- తదేతత్సంక్షేపతో నిరూపయితుమాహ॥ స్వం కుటుంబావిరోధేనేతి॥ స్వమాత్మీయం కుటుంబావిరోధేన కుటుంబానురోధేన- కుటుంబభరణావశిష్టమితియావత్ -తద్దద్యాత్ తద్భరణస్యావశ్యకత్వాత్ - తథా చ మనుః-వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి-కుటుంబావిరోధేనేత్యనేన దేయమేకవిధం దర్శితం - స్వం దద్యాదిత్యనేన చాస్వభూతానామన్వాహిత యాచితకాధిసాధారణనిక్షేపాణాం పంచానామప్యదేయత్వం వ్యతిరేకతో దర్శితం-యత్పునర్నారదేనాష్టవిధత్వమదేయానాముక్తం-అన్వాహితం యాచితకమాధిస్సాధారణం చ యత్ । నిక్షేపః పుత్రదారాశ్చ సర్వస్వం చాన్వయే సతి। ఆపత్స్వపి హి కష్టాసు వర్తమానేన దేహినా। అదేయాన్యాహురాచార్యా యచ్చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమితి-ఏతదదేయత్వమాత్రాభిప్రాయేణ న పునస్స్వత్వాభావాభిప్రాయేణ-పుత్రదారసర్వస్వప్రతిశ్రుతేషు స్వత్వస్య సద్భావాత్ - అన్వాహితాదీనాం చ స్వరూపం ప్రాగేవ ప్రపంచితం- స్వం దద్యాదిత్యనేన దారసుతాదేరపి స్వత్వావిశేషేణ దేయత్వప్రసంగే ప్రతిషేధమాహ -

దారసుతాదృతఇతి - దారసుతవ్యతిరిక్తమర్థందద్యాన్నదారసుతమిత్యర్థః-తథాపుత్రపౌత్రాద్యన్వయేషు విద్యమానేషు సర్వంధనంనదద్యాత్ -పుత్రానుత్పాద్యసంస్కృత్యవృత్తించైషాంప్రకల్పయేదితిస్మరణాత్ -తథాహిరణ్యాదికం యస్మై ప్రతిశ్రుతమన్యస్మైనప్రదేయం॥ ౧౭౩

అవతరణిక ॥ శాస్త్రోక్తమార్గమునవలంబించియిచ్చుటచేతదత్తానపాకర్మయనియు - శాస్త్రోక్తముగానిమార్గమునవలంబించియిచ్చుటచేతదత్తాప్రదానికమనియు రెండుపేరులుగలిగియుండు దానము నెడువ్యవహారపదమునిరూపింపఁబడుచున్నది॥ దానిస్వరూపమును నారదులుచెప్పిన రీతినీక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నది ॥ శాస్త్రచోదితముగానిమార్గమునవలంబించి ద్రవ్యమునిచ్చి దానిమరలరాఁబట్టుకొననిచ్ఛగలిగినపక్షమందట్లు రాఁబట్టుకొనఁదగినదానము దత్తాప్రదానికమను వ్యవహారపదమగును - శాస్త్రమందువిధింపఁబడినరీతి నీయఁబడి పూర్వముచెప్పినదానికివిరుద్ధముగానుండునదిదత్తానపాకర్మయనియర్థమువలనసిద్ధించుచున్నది-అనఁగా ఇచ్చిమరల రాఁబట్టుకోఁగూడనిదిదత్తానపాకర్మము॥ ఈదానమార్గము। దేయము-అదేయము-దత్తము-అదత్తము-అనివ్యవహారములయందు నాలుగు తెఱంగులనుండునని నారదులుచెప్పియున్నారు॥అందుదేయమనఁగా శాస్త్రమందునిషేధింపఁబడక యిచ్చుటకుఁదగినదై యుండునది- అదేయమనఁగాఁదనదికామింజేసిగాని శాస్త్రమందునిషేధింపఁబడుటచేతఁగాని యిచ్చుటకుఁదగనిది॥దత్తమనఁగాస్వభావస్థునిచేనీయఁబడిమరలఁదీసికొనఁగూడనిది।అదత్తమనఁగామరలఁదీసికొ వఁగినది॥ దీనిసంక్షేపముగా నిరూపింపను జెప్పుచున్నాఁడు ॥ తా ॥ తనదగుద్రవ్యమును కుటుంబపోషణమునకుఁ జాలిమిగిలినదాని నీవచ్చును - అట్లులయ్యెనేఁ గుటుంబభరణముమిక్కిలియావశ్యకము - వృద్ధులగుతలిదండ్రులను పతివ్రతయగుభార్యను పసివాఁడగుకొడుకును - నూరుచేయరానిపనులైనఁజేసపోషింపవలయుననిమనువుచెప్పియున్నాఁడు ॥

శాస్త్రీయదానము దత్తానపాకర్మము - అశాస్త్రీయదానము దత్తాప్రదానికము.

ఈయఁదగినదానియుతగనిదానియు వివరణము.

ఇచటఁగుటుంబపోషణావశిష్టమనుటవలనవచననిషిద్ధమైనదానిఁదప్పతక్కినదాని దానముచేయవచ్చునని తెలుపఁబడెను ; తనదానినీవలయుననుటవలనఁదనదిగాని మొదటఁగుదవయుంపఁబడినసొమ్మును- అతఁడువరియొకనికర్గిరనుంచినపక్షమందట్టిసొమ్మును- ఎరువుసొమ్మును-తాకట్టుసొమ్మును- అనేకస్వామికమైనసొమ్మును-దాఁచనుంచినసొమ్మును ఈయఁగూడదనివ్యతిరేకముచేతఁ దెలుపఁబడెను ॥ నారదులు రెండవతాకట్టుసొమ్మును - ఎరువుదీసికొన్నసొమ్మును- తాకట్టుసొమ్మును- అనేకస్వామికమగుసొమ్మును-దాచనుంచినసొమ్మును,దారపుత్రాదులను సంతతియుండఁగాసర్వస్వమును మఱియొకనికిచ్చెదనని చెప్పినద్రవ్యమును వీనినిమిక్కిలియాపత్తులువచ్చినప్పుడు గూడనీఁగూడదనియార్యులుచెప్పుచున్నదిఅదేయత్వమాత్రాభిప్రాయము చేతనే కాని స్వత్వాభావాభిప్రాయముచేతఁగాదు । కొడుకు - ఆలు - సర్వస్వము-ఒకనికిచ్చెదనన్నది।వీనియందుస్వత్వముండనేయున్నది॥ రెండవకుదవ మొదలగువానిస్వరూపముముందేవివరింపఁబడియున్నది। తనదానినీవలయుననఁగాభార్యాపుత్రులునుదనవారేగనుక నీఁదగుదుగనిసిద్ధింపఁగా వారినీఁగూడదనినిషేధించెను । ఆలాగేవంశముండఁగాసర్వస్వమీఁగూడదనియునిషేధించెను పుత్రులఁబుట్టించి వారలకుపనయనాది సంస్కారములుచేసిజీవనమునుగల్పింపవలయుననిస్మృతియున్నది ॥ బంగారము మొదలైనద్రవ్యమునొకనికిచ్చెదనన్నదాని మఱియొకనికిఁగూడదు॥ ౧౭౩

మూ॰ ప్రతిగ్రహఃప్రకాశస్స్యాత్ స్థావరస్యవిశేషతః॥౧౭౪॥

వ్యా॥ ఏవందారసుతాదివ్యతిరిక్తం దేయముక్త్వా ప్రసంగాద్దేయధనగ్రహణంచప్రతిగ్రహీత్రా ప్రకాశమేవ కర్తవ్యమిత్యాహ॥ ప్రతిగ్రహఇతి॥ ప్రతిగ్రహఃప్రతిగ్రహణంప్రకాశఃకర్తవ్యః వివాదనిరాకరణార్థం స్థావరస్య విశేషతఃప్రకాశమేవగ్రహణంకార్యంతస్యస్వర్ణాదివదాత్మనిస్థితస్యదర్శయితుమశక్యత్వాత్ ॥ ౧౭౪

తా ॥ ఇట్టులీఁదగినదానిఁజెప్పిప్రసంగసంగతివలననీఁదగినద్రవ్యమునైననుపుచ్చుకొనువాఁడుబహిరంగముగఁ

ప్రతిగ్రహించుటబహిరంగముగానుండవలయు.

బుచ్చుకొనవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ తరువాతవివాదమురాకుండుటకై పుచ్చికోలు బహిరంగముగా జరిగింపవలయును । అందునుభూమినిఁబుచ్చుకొనుటమిక్కిలిబహిరంగముగా నుండవలయును సువర్ణాదులవలెభూమినిఁబుచ్చుకొన్నవాఁడెత్తుకొనిపోయి తనయొద్దనుంచుకొనితనదనిచూపశక్యముగాదుగనుకనని తెలియవలయు॥ ౧.౭౩౫

మూ. దేయంప్రతిశ్రుతంచైవదత్వానాపహరేత్పునః॥౧౭౮॥

వ్యా ॥ ఏవఃప్రాసంగికముక్త్వాప్రకృతమనుసరన్నాహ॥ దేయమితి ॥ యద్యస్మైధర్మార్థంప్రతిశ్రుతంతత్తస్మైదేయమేవయద్యసౌధర్మాత్ప్రచ్యుతోనభవతిప్రచ్యుతేపునర్నదాతవ్యం- ప్రతిశ్రుత్యాప్యధర్మసంయుక్తాయనదద్యాదితిగౌతమస్మరణాత్ -దత్వానాపహరేత్పునః న్యాయమార్గేణయద్దత్తంతత్సప్తవిధమపిపునర్నాపహర్తవ్యం। కింతుతత్రైవానుమంతవ్యం యత్పునరన్యాయేనదత్తంతదదత్తంషోడశప్రకారమపిపునఃప్రత్యాహర్తవ్యమేవేత్యర్థాదుక్తంభవతి నారదేనచ దత్తంసప్తవిధంప్రోక్తమదత్తంషోడశాత్మకమితి ప్రతిపాద్య దత్తాదత్తయోస్స్వరూపంవివృతం। పణ్యమూల్యంభృతిస్తుష్ట్యాస్నేహాత్ప్రత్యుపకారతః। స్త్రీశుల్కానుగ్రహార్థంచదత్తందానవిదోవిదుః।అదత్తంతుభయక్రోధశోకావేశరుజాన్వితైః। తథోత్కోచపరీహాసవ్యత్యాసచ్ఛలయోగతః। బాలమూఢాస్వతంత్రార్తమత్తోన్మత్తాపవర్జితం।కర్తామమేదంకర్మేతిప్రతిలాభేచ్ఛయాచయత్। అపాత్రేపాత్రమిత్యుక్తేకార్యేచాధర్మసంహితే। యద్దత్తంస్యాదవిజ్ఞానాదదత్తమితితత్స్మృతమితి। అయమర్థః। పణ్యస్యక్రీతద్రవ్యస్యయన్మూల్యందత్తం।భృతిర్వేతనంకృతకర్మణేదత్తం।తుష్ట్యావందిచారణాదిభ్యోదత్తం। స్నేహాద్దుహితృపుత్రాదిభ్యోదత్తం। ప్రత్యుపకారత ఉపకృతవతేప్రత్యుపకారరూపేణదత్తం। స్త్రీశుల్కంపరిణయార్థంకన్యాజ్ఞాతిభ్యోదత్తం। యచ్చానుగ్రహార్థమదృష్టార్థందత్తం।తదేతత్సప్తవిధమపిదత్తమేవనప్రత్యాహరణీయం।భయేనబందీగ్రాహాదిభ్యోదత్తం । క్రోధేనపుత్రవైరనిర్యాతనాయాన్యస్మైదత్తం। శోకావేశేనపుత్రవియోగాదినిమిత్తశోకావేశేనదత్తం । ఉత్కోచేనకార్యప్రతిబంధనిరాసార్థమధికృతేభ్యోదత్తం। పరిహాసేనోపహాసేనదత్తం। దానవ్యత్యాసఃఏకోపిస్వద్రవ్యమన్యస్మైదదాత్యన్యోపితస్మైదదాతిసదానవ్యత్యాసః। ఛలయోగతశ్శతదానమభిసంధాయసహస్రమితిపరిభాష్యదదాతిసఛలయోగః। బాలేనాప్రాప్తషోడశవర్షేణ। మూఢేనలోకవేదానభిజ్ఞేన। అస్వతంత్రేణపుత్రదాసాదినా। ఆర్తేనరోగాభిభూతేన।మత్తేనమదనీయద్రవ్యప్రమత్తేన। ఉన్మత్తేనవాతికాద్యున్మాదగ్రస్తేనవాఅపవర్జితందత్తం। తథాయంమదీయమిదంకర్మకరిష్యతీతిప్రతిలాభేచ్ఛయాదత్తం। అచతుర్వేదాయచతుర్వేదోహమిత్యుక్తవతేదత్తం। కార్యేచాధర్మసంహితేయజ్ఞంకరిష్యామీతిధనంలబ్ధ్వాద్యూతాదౌవినియుంజానాయయద్దత్తమిత్యేవం షోడశప్రకారమపిదత్తమదత్తమిత్యుచ్యతే ప్రత్యాహరణీయత్వాత్ । అత్రదత్తస్యాదత్తత్వంధర్మకార్యవ్యతిరిక్తవిషయం । స్వస్థేనార్తేనవాదత్తంశ్రావితంధర్మకారణాత్ । అదత్వాతుమృతేదాప్యస్తత్పుత్రోనాత్రసంశయ ఇతికాత్యాయనస్మరణాత్ । తథేదమపరంసంక్షిప్తార్థంవచనంసర్వవివాదసాధారణం। యోగాధమనవిక్రీతంయోగదానప్రతిగ్రహం। యస్యవాప్యుపధింపశ్యేత్తత్సర్వంవినివర్తయేదితి। యోగఉపాధిః- యోగేనాగామినోపాధివిశేషేణాధివిక్రయదానప్రతిగ్రహాఃకృతాస్తదుపాధిలింగమేతాన్విక్రయాదీన్వినివర్తయేదిత్యస్యార్థః। యఃపునష్షోడశప్రకారమప్యదత్తంప్రతిగృహ్ణాతియశ్చాదేయంప్రయచ్ఛతితయోర్దండో నారదేనోక్తః। గృహ్ణాత్యదత్తంయోలోభాద్యశ్చాదేయంప్రయచ్ఛతి।అదేయదాయకోదండ్యస్తథాఽదత్తప్రతీచ్ఛకఇతి॥ ఇతిదత్తాప్రదానికప్రకరణమ్। ౧౭౮

తా ॥ ఇట్లుప్రస్తావముమీఁదవచ్చినవిషయమునుజెప్పిమఱలప్రకృతవిషయమునను సరించిచెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఒకనికిధర్మముకొఱకిచ్చెదనన్నదానినతఁడుధర్మమునుదప్పకయుండెనేని అతనికీయవలయును- వాఁడుధర్మముదప్పినపక్షమందీయఁబనిలేదు । అట్లుగౌతమసూత్రమందుఁజెప్పఁబడియున్నది ॥ న్యాయమార్గముననీఁబడినదాని నేడుతెఱఁగులదానినిమరలఁదీసి

ఇచ్చెదనన్నదానిఁబుచ్చుకొనువాఁడుధర్మమునుదొ

లేకుండ నేనియీవలయు న్యాయముగానిచ్చినదాని మరలఁదీసికోఁగూడదు.

కొనఁగూడదు- అట్లే యొప్పికొనవలయును- అట్లు చెప్పుటచేత అన్యాయముగానీయఁబడినదానిఁబదియారువిధములదానినిమరలఁదీసికొనవచ్చునని చెప్పఁబడినట్లగుచున్నది ॥ నారదులు-దత్తమెనిమిదివిధములుగలదనియు- అదత్తముపదియారు విధములుగలదనియుఁ జెప్పి వానిస్వరూపమునువివరించియున్నారుగనుక నాప్రకారమే యీక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నవి॥

న్యాయదత్తమెనిమిదివిధంబులనుండును.

కొన్నవస్తువునకిచ్చినవెలయును- పనిచేసినవానికిచ్చినజీతమును- స్తుతిపాఠకులుగాయకులు మొదలగువారికి సంతోషపడియిచ్చినదియు - ప్రీతివలనఁగూఁతురుకొడుకు మొదలగు వారికిచ్చినదియు - తనకొకయుపకారముచేసినవానికిఁబ్రత్యుపకారరూపముగానిచ్చినదియు- పెండ్లియాడనపుడుకన్యకయొక్క తలిదండ్రులు మొదలగువారికిచ్చినదియు - దైవానుగ్రహముగోరిదానముగానిచ్చినదియు - ఈయెనిమిదిదత్తములనఁబడును- దీనిమరలఁదీసికొనఁగూడదు భయముచేతబందిగ్రాహాదులకిచ్చినదియు కొడుకుమీఁదఁగోపముపుట్టియాకోపముదీరను దనద్రవ్యమును మఱియొకనికిచ్చినదియును పుత్రాదివియోగమువలనదుఃఖముచేతఁబరవశుఁడైయిచ్చినదియు - తనకార్యమునకువిఘ్నముచేయకయుండుటకై యుద్యోగస్థులకిచ్చినదియు - పరియాచకమునకిచ్చినదియు-ఒకనిద్రవ్యమునొకఁడు దనకీయగానతనికిఁ దానొకద్రవ్యమునిచ్చినదియును నూరిచ్చుచో వేయియనిచ అటియునిట్లొకలెక్కకుమఱియొకలెక్క చెప్పియిచ్చిననదియు-పదియారుసంవత్సరములకులోఁబడినవయస్సుగలవాఁడిచ్చినదియు- లోకమును శాస్త్రము నెఱుఁగనిమూర్ఖుఁడిచ్చినదియు- బంటు మొదలగుస్వాతంత్ర్యము లేనివాఁడిచ్చినదియు-రోగము చేత బాధపడుచుండువాఁడిచ్చినదియు-మయకముగలుగఁజేయువస్తువులఁదినిమయకములోనుండువాఁడిచ్చినదియు- వాతపిత్తాదిదోషములవలనమనస్స్వస్థతలేనివాఁడిచ్చినదియు తనకొక కార్యముచేయుమని ప్రతిలాభమునుగోరియిచ్చినదియు నాలుగువేదములు చదువక చదివితినని యొకఁడు చెప్పినప్పుడు వాఁడట్లు నాలుగు వేదములు చదివియున్నాఁడుగనుకనిచ్చెదనని తలంపుచేతనిచ్చినదియును-ఒకఁడు ధర్మము చేసెదనని తనదగ్గిరద్రవ్యమడిగితీసికొనిపిమ్మట నాద్రవ్యమునధర్మమునకు నియోగము చేయుచున్నట్టివానికిచ్చినద్రవ్యమును - ఇట్లీపదియారు తెఱంగులనిచ్చినదియు మరలఁదీసికొనందగినదిగనుక అదత్తమనఁబడును- రోగముచేబాధపడుచుండువాఁడిచ్చినదిధర్మకార్యవిషయముకానిదేఅదత్తమగును గాని ధర్మకార్యవిషయమైనదియదత్తముకాదు। స్వస్థుఁడుగానున్నను రోగిగానున్నను ధర్మకారణమువలననిచ్చెదనని చెప్పినద్రవ్యమునీయక వాఁడుమరణమునొందినను వానికొడుకాద్రవ్యము నీవలయునని కాత్యాయనస్మృతియందున్నది ॥ ఇదియును గాక సర్వవ్యవహారసాధారణమయి సంక్షేపింపఁబడినయర్థముగలయీవచనమొకటియున్నది- మీఁదరాఁబోవునుపాధినాలోచించిదానికొఱకై చేసిన- కుదవ-

అన్యాయదత్తముపదియారువిధములనుండును - అది మరలింపఁదగును గనుకన దత్తమనంబడును

అమ్మకము- ఈవి- పుచ్చికోలు- వీనినాయుపాధిగుఱుకుమరలించును ॥ ఈ చెప్పఁబడిన పదియారువిధములయదత్తమునుగ్రహించినవానికిని- అదేయమునిచ్చినవానికిని దండనముగలుగును- అట్లు నారదులచే జెప్పఁబడియున్నది ॥ ౧౭౪ ॥ దత్తాప్రదానికప్రకరణముముగిసెను॥

అన్యాయదత్తమును బుచ్చుకొన్నవాఁడునుఅదేయమునిచ్చినవాఁడునుదండార్హులగుదురు.

క్రీతానుశయప్రకరణము,

మూ. { దశైకపంచసప్తాహమాసత్ర్యహార్ధమాసకమ్।బీజా యోవాహ్యరత్నస్త్రీదోహ్యపుంసాంపరీక్షణం॥౧౭౫ }

వ్యా ॥ ఇదానీంక్రీతానుశయఃకథ్యతే- తత్స్వరూపంచ నారదేనోక్తం ॥ క్రీత్వామూల్యేనయత్పణ్యం క్రేతానబహుమన్యతే । క్రీతానుశయ ఇత్యేతద్వివాదపదముచ్యతఇతి - తత్ర యస్మిన్నహనిపణ్యం క్రీతం తస్మిన్నేవాహనితదవి

కృతం ప్రత్యర్పణీయమితి తేనైవోక్తం- క్రీత్వా మూల్యేన యత్పణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతే క్రయీ। విక్రేతుః ప్రతిదేయం తత్తస్మిన్నేవాహ్న్యవీక్షితమితి-ద్వితీయాదిదినే తు ప్రత్యర్పణవిశేషస్తేనైవోక్తః- ద్వితీయేహ్ని దదత్క్రేతా మూల్యాత్త్రింశాంశమావహేత్। ద్విగుణం తు తృతీయేహ్ని పరతః క్రేతురేవ తదితి-పరతోనుశయో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః- ఏతచ్చ బీజవ్యతిరిక్తోపభోగవినశ్వరవస్తువిషయం- బీజాదిక్రయే పునరన్య ఏవ ప్రత్యర్పణావధిరిత్యాహ ॥ దశేతి॥ బీజం వ్రీహ్యాదిబీజం-అయో లోహం- వాహ్యో బలీవర్దాదిః-రత్నం ముక్తాప్రవాళాది- స్త్రీ దాసీ- దోహ్యం మహిష్యాది- పుమాన్ దాసః- ఏషాం బీజాదీనాం యథాక్రమేణ దశాహాదికః పరీక్షాకాలో విజ్ఞేయః- పరీక్ష్యమాణే చ బీజాదౌ యద్యసమ్యక్త్వబుద్ధ్యానుశయో భవతి- తదా దశాహాభ్యంతర ఏవ క్రయనివృత్తిః-న పునరూర్ధ్వమిత్యుపదేశప్రయోజనం - యత్తు మనువచనం- క్రీత్వా విక్రీయ వా కించిద్యస్యేహానుశయో భవేత్। సోంతర్దశాహాత్తద్ద్రవ్యం దద్యాచ్చైవాదదీత చేతి- తదుక్తలోహాదివ్యతిరిక్తోపభోగావినశ్వరగృహక్షేత్రయానశయనాసనాదివిషయం। సర్వం చైతదపరీక్షితక్రీతవిషయం। యత్పునః పరీక్షితం న పునః ప్రత్యర్పణీయమితి సమయం కృత్వా క్రీతం తద్విక్రేత్రే న ప్రత్యర్పణీయం-తదుక్తం। క్రేతా పణ్యం పరీక్షేత ప్రాక్స్వయం గుణదోషతః। పరీక్ష్యాభిమతం క్రీతం విక్రేతుర్న భవేత్పునరితి॥ ౧౭౫

అవతరణిక ॥ ఇక క్రీతానుశయము చెప్పఁబడుచున్నది॥ వెలయిచ్చి యొకవస్తువును గొన్నవాఁడు పిమ్మట నావస్తువు మంచిది కాదని యెంచిన నది క్రీతానుశయమనెడు వ్యవహారపదమని చెప్పఁబడునని దాని స్వరూపము నారదులచే వివరింపఁబడియున్నది॥ ఆవిషయమైయే దినము కొనఁబడిన వస్తువు నాదినముననే వికృతిఁజెందకుండ విక్రయించిన వానికి మరలనిచ్చి తానిచ్చిన క్రయము నుదీసుకొనవలయుననియు మరుసటిదినమున నిచ్చినపక్షమందు దానిచ్చిన వెలలో ముప్పదవపాలు తగ్గించి తీసుకొనవలయుననియు। మూడవదినమున నిచ్చినపక్షమందు పదునేనవపాలు తగ్గించి మిగిలిన క్రయమును దీసికొనవలయుననియు। పిమ్మట నావస్తువును మరలనీయనేకూడదనియు నారదులు చెప్పియున్నారు। ఈచెప్పినదంతయు విత్తనమునకంటె నితరములగు నుపభోగముచే తనశించువస్తువుల విషయము గనుక విత్తము మొదలగు వానికొనుగోలు విషయమైన మరల నిచ్చుటకు గడువులు వేరే చెప్పఁబడుచున్నవి॥ తా॥ విత్తనమునకుఁ బదిదినములును- ఇనుమునకొక దినమును-బరువు మోయు నట్టియెద్దు మొదలగు వానికయిదు నాళ్లును- ముత్యములు పవడములు మొదలగు రత్నములకు నేడు నాళ్లును। దాసికలకొక నెల యుపాలుపితుకు బఱ్ఱె మొదలగు వానికి మూఁడు నాళ్లును। పనివానికొక నెలయుఁ బరీక్షింపఁగాలముగా నుండును గనుకఁ బరీక్షించినంతట మంచిది కాదని తోఁచినపక్షమందు చెప్పిన గడువులతిక్రమింపకముందే మరల నొప్పగించిన నాకొనుగోలు మారిపోవును పిమ్మట మారదు-మనువు కొనినపిమ్మటఁగాని అమ్మినపిమ్మటఁగాని ఆకొనుగోలుగాని అమ్మకముగాని సమ్మతి లేనివాఁడు పదిదినములలోపల దాని మరలింపవచ్చునని చెప్పినది। ఇచటఁ జెప్పఁబడిన ఇనుము మొదలగు వానికంటె నితరములైన అనుభవముచే తనశించని ఇల్లు భూమి వాహనములు మంచము పీఠము మొదలగు వానివిషయమని తెలియఁదగినది। ఈచెప్పినదంతయుఁ బరీక్షింపక గొనినవిషయము- పరీక్షించి మరలనిచ్చుట లేదనిని ష్కర్ష చేసికొని కొన్న వస్తువును అమ్మినవానికి మరలనీయనేకూడదు అట్లు స్మృతివచనమున్నది॥ ౧౭౫

మూ॰ { అగ్నౌ సువర్ణమక్షీణం రజతే ద్విపలం శతే। అష్టౌ
త్రపుణి సీసే చ తామ్రే పంచదశాయసి॥ ౧౭౬॥ }

వ్యా ॥ దోష్యాద్యపరీక్షాప్రసంగేన సువర్ణాదేరపి పరీక్షణమాహ॥ అగ్నావితి॥ అగ్నౌ ప్రతాప్యమానం సువర్ణం న క్షీయతే తతః కటకాదినిర్మాణార్థం యావత్సువర్ణం కారహస్తే ప్రక్షిప్తం తావత్తులయిత్వా తైః ప్రత్యర్పణీయమితరథా క్షయం దాప్యో దండ్యశ్చ। రజతే తు పలశతే ప్రతాప్యమానే పలద్వయం క్షీయతే। అష్టౌ త్రపుణి సీసే చ శత ఇత్యనువర్తతే। త్రపుణి సీసే చ పలశతే ప్రతాప్యమానేఽష్టౌ పలాని క్షీయంతే। తామ్రే పంచదశాయసి। తామ్రే శతే పంచపలా

స్యయసీదశపలానిక్షీయంతే- అత్రాపిశతఇత్యేవ- కాంస్యస్యతుత్రపుతామ్రయోనిత్వాత్తదనుసారేణక్షయఃకల్ప్యః- అతోధికక్షయకారిణశ్శిల్పినోదండ్యాః॥ ౧౭౬

తా॥ పాలుపిలుకుబట్టి మొదలగు వానిపరీక్షను జెప్పినప్రసంగముచేతబంగారము మొదలగువానిఁబరీక్షించుక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ మంచిబంగారమగ్నియందుఁబుటము వేసిన నెత్తుతగ్గదు గనుక కడియము మొదలగువాని జేయనగసాలవానిచేతనిచ్చినబంగారు నెత్తునకెత్తుసరిగా వాఁడొప్పగింపవలయును-తగ్గిన నాతకు వనతనిచేనిప్పించి యతనిదండింపవలయును-వెండి నూరుపలములు కాఁకలోఁబెట్టినప్పుడు రెండుపలములుతగ్గును - సీసమందునుతగరమందును నూటికెనిమిది లెక్కనుతగ్గును-రాగి- నూటికయిదు లెక్కను- ఇనుము- నూటికిఁబది లెక్కనుతగ్గును - కంచు- రాగితగరములవలనఁగలుగునదిగావునతదనుసారముగాదానితరుగునూహింపవలయును- ఇంతకంటెనధికముతగ్గించినశిల్పులనుదండింపవలయును॥ ౧౭౬

బంగారుపుటము వేసిన నెత్తుతగ్గదు-వెండి మొదలగు నవితగ్గును-వానితరుగులవివరణము.

మూ. { శతేదశపలా వృద్ధిరౌర్ణేకార్పాససూత్రకే। మధ్యే పంచపలావృద్ధిస్సూక్ష్మేతుత్రిపలామతా॥ ౧౭౭ ॥ }

వ్యా॥క్వచిత్కంబళాదౌవృద్ధిమాహ॥ శతఇతి॥స్థూలేనౌర్ణసూత్రేణయత్కంబళాదిక్రియతేతస్మింఛ్ఛతపలేదశపలావృద్ధిర్వేదితవ్యా-ఏవంకార్పాసేస్థూలసూత్రనిర్మితేపటాదౌవేదితవ్యం - మధ్యేఅనతిసూక్ష్మసూత్రనిర్మితేపటాదౌపంచపలావృద్ధిః సుసూక్ష్మసూత్రరచితేశతేత్రిపలావృద్ధిర్బోద్ధవ్యా-ఏతచ్చాప్రక్షాళితవాసోవిషయం॥ ౧౭౭

తా॥ లావైనమృగరోమములపురితోకంబళాదులనేయునపుడు నూరుపలములు నేసిననూటపదిపలములకంబళియగును - ఇట్లేప్రత్తినూలి ముదుకవస్త్రములయందును వృద్ధిగలుగునని యెఱుఁగవలయును- అంతముదకగాకయంతసన్నముగాకయుండునడిమితరమునూలిచేత నేయఁబడినవస్త్రమునందయిదుపలములును సన్నపునూలిచేతనేసినవస్త్రమునందు మూఁడుపలములునువృద్ధిగలుగునని యెఱుఁగవలయును- ఈచెప్పినదియుదుకనివస్త్రముల విషయము.

కంబళ వస్త్రాదుల నేతయందుఁగలుగువృద్ధినిర్ణయము.

మూ. { కార్మికేరోమబంధేచత్రింశద్భాగఃక్షయోమతః। నక్షయోనచవృద్ధిశ్చకౌశేయేవల్కలేతథా॥ ౧౭౮ ॥ }

వ్యా॥ ద్రవ్యాంతరేవిశేషమాహ॥ కార్మికఇతి॥కార్మికంకర్మణాచిత్రేణనిర్మితం-యత్తునిష్పన్నేపటేచక్రస్వస్తికాదికంచిత్రసూత్రైఃక్రియతేతత్కార్మికమిత్యుచ్యతే - యత్రప్రావారాదౌరోమాణిబధ్యంతేసరోమబంధః - తత్రత్రింశత్తమోభాగఃక్షయోవేదితవ్యః-కౌశేయేకోశప్రభవేవల్కలేవృక్షత్వఙ్నిర్మితేవసనేవృద్ధిహ్రాసౌనస్తః-కింతుయావద్వ్యయనార్థంకువిందాదిభ్యోదత్తంతావదేవప్రత్యాదేయం॥ ౧౭౮

తా॥ ద్రవ్యాంతరమునవిశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ నేసినవస్త్రమందుఁజిత్రవర్ణములగునూత్రములచేతఁజక్రముస్వస్తికము మొదలగువానిని జేసినను- వస్త్రము మొదలగువానియందు మేలిమిమృగరోమములనుగుట్టినను ముప్పదవపాలుతగ్గును- పట్టును నారచీరలును బెరుగను బెరుగవుతఱుగను దఱుగవు- ఈచెప్పినవానిలోఁదఱుగునవితఱుగపోనుగడచుయుండఱుగు లేనివి మొదటఁదూచినయెత్తునకు సరిగాను నాయాపనివాండ్రవలనఁదీసుకోఁదగినవని తాత్పర్యము॥ ౧౭౮

సిద్ధమైనవస్త్రమందు వర్ణపునూలిచేఁజిత్రమేర్పఱచినముప్పదవపాలు తగ్గునుపట్టునకును నారచీరకునువృద్ధిక్షయములు లేవు.

మూ. { దేశంకాలంచభోగంచజ్ఞాత్వానష్టేబలాబలమ్ । ద్రవ్యాణాంకుశలాబ్రూయుర్యత్తద్దాప్యమసంశయం ॥ }

వ్యా॥ ద్రవ్యాణామానంత్యాత్ప్రతిద్రవ్యంక్షయవృద్ధిప్రతిపాదనస్యాశక్యత్వాత్సామాన్యేనహ్రాసవృద్ధిజ్ఞా

నోపాయమాహ దేశమితి॥ శాణతాపాదౌ ద్రవ్యే నష్టే ప్రాప్తే సముపాగతే ద్రవ్యాణాం కుశలాః ద్రవ్యవృద్ధిక్షయాభిజ్ఞాః. దేశం కాలముపభోగం తథా నష్టద్రవ్యస్య బలాబలం సారాసారతాం చ పరీక్ష్య యత్కల్పయంతి తదసంశయం శిల్పినో దాప్యాః॥ ౧౭౯॥ ఇతి క్రీతానుశయప్రకరణం॥

తా॥ ద్రవ్యములనంతములగుటవలనఁ బ్రతిద్రవ్యమునకు క్షయవృద్ధులను దెలుపుట యశక్యము కాఁబట్టి సాధారణముగా వృద్ధిక్షయములను దెలియు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ సానఁబట్టుట మొదలగుపనులు సేయ శిల్పులయొద్ద నిచ్చిన మణులు మొదలగువానియందు శాణోత్కర్షణాదులచేత కొంతనష్టము సంభవించెనా యపుడు ద్రవ్యముల వృద్ధిక్షయములయనుభవము గలవారు దేశమును కాలమును నుపభోగమును దెలిసి యాద్రవ్యముయొక్క సారాసారములను బరీక్షించి యెంతతఱుగునని నిర్ణయింతురో యంతఱుగుగాక మిగిలిననష్టమును శిల్పులు ద్రవ్యస్వామికిఁ గట్టియీవలయును॥ క్రీతానుశయప్రకరణము ముగిసెను॥

అన్ని ద్రవ్యములయందును వానియనుభవముగలవారాలోచించి చెప్పినట్లి వృద్ధిక్షయములు గ్రాహ్యంబులగును

అభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యప్రకరము.

వ్యా॥ సాంప్రతమభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యమపరం వివాదపదమభిధాతుముపక్రమతే-తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం-అభ్యుపేత్య తు శుశ్రూషాం యస్తాం న ప్రతిపద్యతే। అశుశ్రూషాభ్యుపేత్యైతద్వివాదపదముచ్యత ఇతి-ఆజ్ఞాకరణం శుశ్రూషా తామంగీకృత్య పశ్చాద్యస్తన్న సంపాదయతి-తద్వివాదపదమభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యం-శుశ్రూషకశ్చ పంచప్రకారః శిష్యాంతేవాసిభృతకాధికర్మకృద్దాసా ఇతి॥ తేషామాద్యాశ్చత్వారః కర్మకరా ఇత్యుచ్యంతే-తే చ శుభకర్మకారిణః-దాసాః పునర్గృహజాతాదయః పంచదశప్రకారాః। గృహద్వారాశుచిస్థానరథ్యావస్కరశోధనాద్యశుభకర్మకారిణః। తదిదం నారదేన స్పష్టీకృతం శుశ్రూషకః పంచవిధశ్శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః। చతుర్విధః కర్మకరస్తేషాం దాసాస్త్రిపంచకాః। శిష్యాంతేవాసిభృతకాశ్చతుర్థస్త్వధికర్మకృత్। ఏతే కర్మకరా జ్ఞేయా దాసాస్తు గృహజాదయః. సామాన్యమస్వతంత్రత్వమేషామాహుర్మనీషిణః॥ జాతికర్మకృతస్తూక్తో విశేషో వృత్తిరేవ చ। కర్మాపి ద్వివిధం జ్ఞేయమశుభం శుభమేవ చ। అశుభం దాసకర్మోక్తం శుభం కర్మకృతాం స్మృతం। గృహద్వారాశుచిస్థానరథ్యావస్కరశోధనం। గుహ్యాంగస్పర్శనోచ్ఛిష్టవిణ్మూత్రగ్రహణోజ్ఝనం। ఇచ్ఛతస్స్వామినశ్చాంగైరుపస్థానమథాంతతః॥ అశుభం కర్మ విజ్ఞేయం శుభమన్యదతః పరమితి-తత్ర శిష్యో వేదవిద్యార్థీ- అంతేవాసీ శిల్పశిక్షార్థీ-మూల్యేన యః కర్మ కరోతి స భృతకః- కర్మకుర్వతామధిష్ఠాతాధికర్మకృత్-అశుచిస్థానముచ్ఛిష్టాదిప్రక్షేపణార్థం గర్తాదికం - అవస్కరో గృహమార్జితపాంస్వాదినిచయస్థానం- ఉజ్ఝనం త్యాగః- భృతకశ్చాత్ర త్రివిధః-తదుక్తం-ఉత్తమస్త్వాయుధీయోఽత్ర మధ్యమస్తు కృషీవలః॥ అధమో భారవాహీ స్యాదిత్యేవం త్రివిధో భృతక ఇతి- దాసాః పునః- గృహజాతస్తథా క్రీతో లబ్ధో దాయాదుపాగతః॥ అనాకాలభృతస్తద్వదాహితస్స్వామినా చ యః॥ మోక్షితో మహతశ్చర్ణాద్యుద్ధప్రాప్తః పణేజితః॥ తవాహమిత్యుపగతః ప్రవ్రజ్యావసితః కృతః। భక్తదాసశ్చ విజ్ఞేయస్తథైవ బడబాహృతః। విక్రేతా చాత్మనశ్శాస్త్రే దాసాః పంచదశ స్మృతాః॥ గృహే దాస్యాం జాతో గృహజాతః- క్రీతో మూల్యేన- లబ్ధః ప్రతిగ్రహాదినా-దాయాదుపాగతః పిత్రాదిదాసః- అనాకాలభృతో దుర్భిక్షే యో దాసత్వాయ మరణాద్రక్షితః- ఆహితస్స్వామినా ధనగ్రహణేనాధితాం నీతః-ఋణమోచనేన దాసత్వమభ్యుపగత ఋణదాసః- యుద్ధప్రాప్తస్సమరే విజిత్య గృహీతః యద్యస్మిన్పణే దేవదత్తేన జితోఽహం తదా తవ దాసో భవామీతి పరిభాష్య యో జితస్స పణే జితః- తవాహమిత్యుపగతస్తవాహం దాస ఇతి స్వయం ప్రతిపన్నః-ప్రవ్రజ్యాయాశ్చ్యుతః ప్రవ్రజ్యావసితః-ఏతావంతం కాలం త్వద్దాస ఇత్యభ్యుపగతః- భక్తదాసస్సర్వకాలం భక్తార్థమేవ దాసత్వమభ్యుపగమ్య యః ప్రవిష్టః - బడబాహృతః బడబా గృహదాసీ తయాహృతస్తల్లోభేన తాముద్వాహ్య దాసత్వేన ప్రవిష్టః- య ఆత్మానం విక్రీణీతే స ఆత్మవిక్రేతా-ఏవం పంచదశప్రకారాః-యత్తు మనునా ధ్వజాహృతో భక్తదాసో గృహజః క్రీతదత్త్రిమౌ। పైతృకో దండదాసశ్చ సప్తైతే దాసయోనయ ఇతి-సప్తవిధత్వముక్తం - తదేషాం దాసత్వప్రతిపాదనార్థం న తు పరిసంఖ్యార్థం. - తత్ర శిష్యాంతేవాసిభృతకాధికర్మకృద్దాసానాం

ధ్యేశిష్యస్యవృత్తిః పా ౨ గేవప్రతిపాదితా-ఆహూతశ్చాప్యధీయీతలబ్ధంచాస్మైనివేదయేదిత్యాదినా- అధికర్మకృద్భృతకాదీనాంతు వేతనాదానప్రకరణేవక్ష్యతే- గృహీతవేతనః కర్మత్యజన్ ద్విగుణం దద్యాత్ అకృతే వేతనం నైవ దద్యాదిత్యాదినా- దాసాంతేవాసినోస్తుధర్మవిశేషంవక్తుమాహ॥

అవతరణిక ॥ ఇప్పుడొప్పికొనిపరిచర్యచేయకపోవుటయను మఱియొకవ్యవహారపదమును జెప్ప నారంభించుచున్నాఁడు॥ దానిస్వరూపమునారదులు చెప్పినరీతినిచ్చటఁదెలుపఁబడుచున్నది - ఎవఁడైననుపరిచర్యచేయనొప్పుకొని దానిఁజేయనివాఁడయ్యేనేని అదియభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యవ్యవహారపదమనంబడును ॥ పరిచర్యచేయువాఁడయిదువిధములనుండును

పనులుసేయనొప్పికొనిచేయనివానివిషయము.

పరిచారకులైదువిధములవారు.

అంతశిష్యుఁడు- అంతేవాసి భృతకుఁడు అధికర్మకృత్తు- ఈనలుగురుకర్మకరులనిచెప్పఁబడుదురు-వీరుమంచిపనులుసేయువారు-శిష్యుఁడనఁగా వేదవిద్యార్థి - అంతేవాసియనఁగాశిల్పవిద్యార్థి - కూలిదీసుకొనిపనిచేయువాఁడుభృతకుఁడు - పనులుసేయువారిపైవిచారణసేయువాఁడధికర్మకృత్తు। ఐదవవాఁడుదాసుఁడు- వీరందఱుతమతమజాతికిఁదగినకర్మములఁజేయుదురు-యజమానునిం దాజ్ఞచొప్పుననడుచుకొనవలయుననుటయందఱకునుసమానము॥

దాసుఁడు చేయఁదగినపనులు.

అందుదాసుఁడుచేయఁదగినహీనకర్మములు - ఇల్లు-వాకిలి- ఎంగిలిమొదలగునపరిశుద్ధములవేయుగుంటమొదలగునది- వీధి - పెంటపోయుచోటు-వీనినెల్లనూడ్చుట-గుహ్యములైనయంగములస్పృశించుట-ఎంగిలిపురీషమూత్రము-వీనినెత్తివేయుట-తనప్రభువుకోరినప్పుడతనికిఁదనయవయవములచేతనుపచారములుచేయుట- ఇవిహీనకృత్యములు-ఇవితప్పతక్కినవిమంచిపనులు॥ పూర్వముచెప్పినవారిలోభృతకుఁడుమూఁడువిధములనుండును- అంచుఆయుధములనుబట్టి యుద్ధముచేయువాఁడుత్తముఁడు - భూమినిదున్నిపైరుపెట్టువాఁడుమధ్యముఁడు-బరువుమోయువాఁడధముఁడు ॥

దాసులుపదియైదువిధములనుందురు.

దాసులుపదియైదువిధములనుందురు - తనయింటనొకదాసియందుఁబుట్టినవాఁడు ౧. వెలయిచ్చికొనఁబడినవాఁడు ౨. ప్రతిగ్రహాదులచేతఁబొందఁబడినవాఁడు ౩. తండ్రికిదాసుఁడుగానుండి తనపాలికివచ్చినవాఁడు ౪. కఱవునందుదాసుఁడగుటకై చావువలనరక్షింపఁబడినవాఁడు ౫ ద్రవ్యమప్పిచ్చుటంజేసియాదాసుని పూర్వస్వామిచేతఁగుదవగాఁబెట్టఁబడినవాఁడు ౬. ఋణగ్రస్తుఁడైయున్నవానినాఋణమునుండితొలగించి తనకుదాసుఁడుగాఁజేసికొన్నట్టివాఁడు ౭. యుద్ధమందుజయించితీసికొనిరాఁబడినవాఁడు ౮. ఈవివాదమందునేనోడిన నీకుదాసుఁడనగుదుననిపందెమాడియోడినవాఁడు ౯. నీకునేనుదాసుఁడనుగానుండెదననితనంతటవచ్చినవాఁడు ౧౦. ప్రవ్రజ్యవలనభ్రష్టుఁడైనవాఁడు ౧౧. ఇన్నాళ్లవఱకునీకుదాసుఁడనైయుండెదననివచ్చినవాఁడు ౧౨. అన్నముకొఱకునెల్లకాలముదాసుఁడుగానుండెదననివచ్చిచేరినవాఁడు ౧౩. తనయింటనుండుదాసినిఁబెండ్లిచేసికొనిదాసుఁడైచేరినవాఁడు ౧౪. తన్నమ్ముకొన్నవాఁడు ౧౫. ఈప్రకారముదాసులుపదియేనువిధములనుందురు - మనువుదాసులేడువిధములవారన్నది యాచెప్పినయేడువిధములవారికిదాసత్వమును దెలుపనేకాని వేఱేదాసులులేరనుటకుఁగాదుగనుకవిరోధములేదు ॥ ఈచెప్పఁబడినశిష్యాంతేవాస్యాదిపంచవిధపరిచారకులలోశిష్యునివృత్తి ఆచారకాండయందలి౨౭వశ్లోకమందు గురువుపిలిచినప్పుడుచదువవలయునుమనోవాక్కాయకర్మములచే గురువునకుహితమాచరింపవలయు ననునీప్రకారముగాఁజెప్పఁబడియున్నది -అధికర్మకృత్తుభృతకుఁడుమొదలగువారివిషయమైవేతనాదానప్రకరణమందు-ఎవఁడెన్నాళ్లు పనిచేయునోవానికంతజీతమనుమొదలగుగ్రంథముచేతఁజెప్పఁబడును-దాసునకునంతేవాసికిఁగలధర్మవిశేషమునిచటఁజెప్పుచున్నాఁడు.

మూ. { బలాద్దాసీకృతశ్చోరైర్విక్రీతశ్చాపిముచ్యతే। స్వామిప్రాణప్రదోభక్తత్యాగాత్తన్నిష్క్రయాదపి॥ }

వ్యా॥బలాదితి॥బలాద్బలావష్టంభేన యోదాసీకృతః-యశ్చోరైరపహృత్య విక్రీతః-అపిశబ్దాదాహితశ్చ సముచ్చీయతే-తంయదిస్వామీనముంచతితర్హి రాజా మోచయితవ్యః- ఉక్తంచ నారదేన - చోరాపహృతవిక్రీతా యేచ దాసీకృతా బలాత్। రాజ్ఞా మోచయితవ్యాస్తేదాస్యం తేషుహి నేష్యత ఇతి-చోరవ్యాఘ్రాద్యవరుద్ధస్య స్వామినః ప్రాణాన్యః ప్రదదాతి రక్షతి సోఽపి మోచనీయః తదిదం సర్వదాసానాంసాధారణంపరం దాసత్వనివృత్తికారణం-యస్త్వేషాం స్వామినం కశ్చిన్మోచయేత్ప్రాణసంశయాత్।సదాసత్వాత్ప్రముచ్యేత పుత్రభాగంలభేత చేతి నారదస్మరణాత్ -భక్తదాసాదీనాం తు ప్రాతిస్వికమోక్షకారణముచ్యతే- అనాకాలభృతభక్తదాసోభక్తస్యత్యాగాద్దాసభావాదారభ్య స్వామిద్రవ్యం యావదుపభుక్తంతావద్దత్వా ముచ్యేతే- ఆహితర్ణదాసౌతు తన్నిష్క్రియాద్యద్గృహీత్వా స్వామినాఽహితో యద్ధత్వాధనినోత్తమర్ణాన్మోచితస్తస్య నిష్క్రయాత్సవృద్ధికస్యద్రవ్యస్య ప్రత్యర్పణాన్ముచ్యతే - నారదేనాపి శేషోఽప్యుక్తః - అనాకాలభృతోదాస్యాన్ముచ్యతే గోయుగందదత్। స్వంభక్షితంయద్దుర్భిక్షేనతచ్ఛుధ్యేత కర్మణా । భక్తస్యోత్క్షేపణాత్సద్యోభక్తదాసః ప్రముచ్యతే। ఆహితోఽపిధనందత్వా స్వామీ యద్యేనమద్ధరేత్ । ఋణం తు సోదయం దత్వా ఋణీ దాస్యాత్ప్రముచ్యత ఇతి। తథాతవాహమిత్యుపగతయుద్ధప్రాప్తపణజితకృతబడబాహృతానాంచ ప్రాతిస్వికం మోచనకారణం తేనైవోక్తం। తవాహమిత్యుపగతోయుద్ధప్రాప్తః పణేజితః। ప్రతిశీర్షప్రదానేన ముచ్యేరంస్తుల్యకర్మణా। కృతకాలవ్యపగమాత్కృతోఽపి సవిముచ్యతే। నిగ్రహాద్బడబాయాస్తు ముచ్యతే బడబాహృత ఇతి । నిగ్రహాద్దాస్యా సహ సంభోగనిరోధాదిత్యర్థః- తదేవం గృహజాతక్రీతలబ్ధదాయప్రాప్తాత్మవిక్రయిణాం స్వామిప్రాణదానతత్ప్రసాదరూపసాధారణవ్యతిరేకేణ మోక్షోనాస్తి విశేషకారణానభిధానాత్ - దాసమోక్షశ్చానేనక్రమేణ కర్తవ్యః-స్వదాసమిచ్ఛేద్యఃకర్తుమదాసంప్రీతమానసః।స్కంధాదాదాయ తస్యాసౌభింద్యాత్కుంభం సహాంభసా। సాక్షతాభిస్సపుష్పాభిర్మూర్ధన్యద్భిరవాకిరత్ । అదాస ఇతిచోక్త్వా త్రిః ప్రాఙ్ముఖస్తముపాసృజేదితి తేనైవోక్తమ్॥ ౧౮౦

దాసులకు దాసత్వమునుండి తొలఁగు కారణములు.

తా॥బలముచేతఁబట్టి దాసుఁడుగాఁజేసికొనఁబడినవాఁడును-దొంగలొకనిఁబట్టుకొనివచ్చి యమ్మఁగాఁగొనఁబడినవాఁడును - కుదువయుంచుకొనఁబడినవాఁడును దాస్యమునుండి తొలఁగుదురు - వీరిని స్వామి విడువనిపక్షమందు రాజు విడిపింపవలయును - ఇట్లు నారదులచే జెప్పఁబడియున్నది - దొంగలచేతఁగాని పులిమొదలగు దుష్టమృగములచేతఁగాని చిక్కికష్టపడునప్పుడు తనస్వామినీపదియేనువిధముల దాసులలో నేవఁడైన విడిపించెనేని యతఁడు దాస్యమునుండి తొలఁగుటయగాక పుత్రసమభాగమునుగూడఁ బొందునని నారదవచనమున్నది- అన్నదాసుఁడు మొదలగువారికిఁ బ్రత్యేకముగా దాస్యవిమోచనకారణములు చెప్పఁబడుచున్నవి- క్షామకాలమందుఁ బోషింపఁబడినవాఁడును అన్నముకొఱకు దాసుఁడైనవాఁడును-తామాస్వామిదగ్గరఁ జేరినది మొదలుకొని యతనిద్రవ్యమునెంతమాత్రము ననుభవించియుందురో అంతద్రవ్యమును మరలనిచ్చి విడువఁబడుదురు- కుదువయుంచుకోఁబడినవాఁడు తన్నుఁగుదువయుంచిన వాఁడెంత ద్రవ్యము దీసికొనెనో యంతద్రవ్యమును దానివడ్డియునిచ్చిన విడువఁబడును- ఋణమువలనఁ దొలఁగించి దాసుఁడుగాఁజేసి కొనఁబడినవాఁడా ద్రవ్యమును వడ్డితోనిచ్చిన విడువఁబడును- ఈవిషయమందు నారదులచేఁ గొంత విశేషము చెప్పఁబడియున్నది-అదియెట్లనిన- కఱవునఁ బోషింపఁబడినవాఁడు రెండావులనిచ్చి విడువఁబడును। అతఁడు పనులు చేయుచుండెనుగనుక నతఁడు భక్షించినదిమరల నీఁబనిలేదు। అన్నదాసుఁడన్నము భుజించుట విడువఁగానే విముక్తుఁడగును। కుదువయుంచఁబడినవాఁడు తనస్వామి దీసుకొన్నధనమునిచ్చిన విముక్తుఁడగును । ఋణము దీర్చుటచేత దాసుఁడైనవాఁడు దానివడ్డితోనిచ్చిన విడువఁబడును। నీకుదాసుఁడనగుదునని వచ్చినవాఁడును యుద్ధమందు జయమువలనఁ బొందఁబడినవాఁడును పందెమందు జయింపఁబడినవాఁడును తమతోసరిగాఁ బనిచేయఁగల మనుష్యులఁ బదులుగా నిచ్చి విడువఁబడుదురు । కొన్నాళ్లు దాసుఁడుగా నొప్పుకొన్నవాఁడా కాలముగడువగానే విడువఁబడును। గృహదాసిని బెండ్లియాడినవాఁడా పెతో సంబంధమును వదలిన విముక్తుఁడగును । ఇంటఁబుట్టినవాఁడు కొనఁబడినవాఁడు ప్రతిగ్రహాదులవలనఁ బొందఁబడినవాఁడు తండ్రికి దాసుఁడుగానుండి

తనకుఁజేరినవాఁడు-తన్నుదానమ్ముకొనినవాఁడు-ఈరైదువిధములగానులకుదమయజమానుని ప్రాణమునుగాపాడుట అతనియనుగ్రహమును సంపాదించుట- ఈరెండుఁ తప్ప వేఱేదాస్యవిమోచనకారణములు చెప్పఁబడలేదుగనుక వారికితర విధమున దాస్యవిమోచనము లేదు - ఈరెండ దులకును సాధారణమునైన దాస్యవిమోచనకారణములు॥ దాసునివిడువవలయువిధానము - స్వామి సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై తనదాసునిదాస్యములేనివానిఁగాఁ జేయనిచ్ఛయించి నప్పుడతని భుజశిరస్సునుండి యుదకముతోడి ఘటముఁ గుదిసికొని పగలగొట్టి అక్షతలతోను బుష్పములతోను గూడిన యుదకమునతనిశిరస్సునఁజల్లి దాసుఁడుగాఁడని మూఁడుమాఱులు చెప్పి తూర్పుముఖముగానతని విడువవలయునని యానారదులే చెప్పియున్నారుగనుక స్వామియారీతిగ దాసుని విడువవలయును. ౧౮౦

దాసునికిదాస్యవిమోచనముచేయుక్రమము

మూ. ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాసఆమరణాంతికః ౧౮౦॥

వ్యా॥ ప్రవ్రజ్యావసితస్యతు మోక్షో నాస్తీత్యాహ॥ ప్రవ్రజ్యావసితఇతి॥ ప్రవ్రజ్యాసన్యాసస్తతోవసితః అనభ్యుపగతప్రాయశ్చిత్తశ్చేద్రాజ్ఞఏవదాసో భవతి- మరణమేవతద్దాసత్వస్యాన్తో నాంతరా ప్రతిమోక్షోస్తి॥ ౧౮౦

సన్యాసభ్రష్టునకుఁజావువఱకు దాస్యమునుండి విడదల లేదు

తా॥ ప్రవ్రజ్యావసితునకుదాస్యవిమోచనము లేదని చెప్పుచున్నాఁడు॥ ప్రవ్రజ్యయనఁగా సన్న్యాసము దానినుండి భ్రష్టుఁడైనవాఁడు ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొనని పక్షమునఁ జావువఱకు రాజునకు దాసుఁడుగానుండవలయు నేకాని యానడుమ విడవలలేదు॥

మూ. వర్ణానామానులోమ్యేన దాస్యంనప్రతిలోమతః॥ ౧౮౧॥

వ్యా॥ వర్ణాపేక్షయాదాస్యవ్యవస్థామాహ॥ వర్ణానామితి॥ బ్రాహ్మణాదీనాంవర్ణానామానులోమ్యేనదాస్యం బ్రాహ్మణస్యక్షత్రియాదయః క్షత్రియస్యవైశ్యశూద్రౌ వైశ్యస్యశూద్రఇత్యేవమానులోమ్యేనదాసభావో భవతి - న ప్రాతిలోమ్యేన- స్వధర్మపరిత్యాగినః పునః పరివ్రాజకస్యప్రాతిలోమ్యేనాపిదాసత్వమిష్యతఏవ- యథాహనారదః- వర్ణానాంప్రాతిలోమ్యేననదాసత్వంవిధీయతే। స్వధర్మత్యాగినోన్యత్రదారవద్దాసతామతేతి. ౧౮౧

తా॥ వర్ణమునుబట్టిదాస్యమునకువ్యవస్థను జెప్పుచున్నాఁడు॥ బ్రాహ్మణునకుక్షత్రియులు మొదలగుమూఁడు వర్ణములవారును - క్షత్రియునకువైశ్యశూద్రులును - వైశ్యునకుశూద్రుఁడును - ఈరీతి ననులోమముగాదాస్యముచేయందగునుగాని యుత్తమవర్ణమువాఁ డధమవర్ణమువానికిదాసుఁడుగాఁగూడదు - తనధర్మమునువిడిచిన సన్న్యాసికిప్రతిలోమముగాదాసత్వముగలుగును - అట్లు నారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౮౧

శ్రేష్ఠవర్ణమువారుతమకంటెహీనవర్ణమువారికి దాస్యముచేయఁగూడదు.

మూ. { కృతశిల్పోపినివసేత్కృతకాలంగురోర్గృహే। }
{ అంతేవాసీగురుప్రాప్తభోజనస్తత్ఫలప్రదః ॥ }

వ్యా॥ అన్తేవాసిధర్మానాహ॥ కృతశిల్పోపీతి॥ అన్తేవాసీగురోర్గృహేకృతకాలంవర్షచతుష్టయమాయుర్వేదాదిశిల్పజ్ఞానార్థంత్వద్గృహేవసామీతియావదఙ్గీకృతస్తావత్కాలంవసేత్ యద్యపివర్షచతుష్టయాదర్వాగేవలబ్ధాపేక్షితశిల్పవిద్యః కథంవసేత్- గురుప్రాప్తభోజనః గురోస్సకాశాత్ప్రాప్తంభోజనంయేనసతథోక్తః- తత్ఫలప్రదస్తస్యశిల్పస్యఫలమాచార్యాయప్రదదాతీతి తత్ఫలప్రదఏవమ్భూతోవసేత్ - నారదేనవిశేషోప్యత్రదర్శితః- స్వశిల్పమిచ్ఛన్నాహర్తుంబాన్ధవానామనుజ్ఞయా। ఆచార్యస్యవసేదన్తేకృత్వాకాలంసునిశ్చితం। ఆచార్యశ్శిక్షయేదేనం స్వగృహాద్దత్తభోజనం। నచాన్యత్కారయేత్కర్మపుత్రవచ్చైనమాచరేత్। శిక్షయన్తమసంతుష్టోయఆచార్యంపరిత్యజేత్। బలాద్వాసయితవ్యస్స్యాద్వధబంధౌచసోర్హతి। శిక్షితోపికృతంకాలమంతేవాసీసమాప్నుయాత్। తత్రకర్మచయత్కుర్యాదాచార్యస్యైవతత్ఫలం। గృహీతశిల్పస్సమయేకృత్వాచార్యంప్రదక్షిణం। శిక్షితశ్చానుమాన్యైనమంతేవాసీనివర్తతఇతి-వధశబ్దోత్రతాడనార్థః దోషస్యాత్యల్పత్వాత్॥ ౧౮౨॥ ఇత్యభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యంవివాదపదం

తా ॥ అంతేవాసిధర్మములను జెప్పుచున్నాఁడు॥ అంతేవాసియనఁగా శిల్పవిద్యార్థి-వాఁడు దనగురువింటఁ జేరు నపుడెన్నిదినములుండి పని నేర్చుకొందునని నిర్ణయము చేసికొనియుండునో అన్నాళ్ళ లోపలఁ దనకుఁ బనియంతయుఁ దెలిసినను నిర్ణీతకాలము గురువింటనే గురువు నన్నము గుడుచుచు తాను చేయుపనిలో వచ్చులాభము నా గురువునకే యిచ్చుచుండవలయును ఈవిషయమంతయు నారదులచేతఁ గొంతవిశేషము చెప్పఁబడియున్నది గనుక నదియా క్రిందవివరింపఁబడుచున్నది - తనపని నేర్చికొననిచ్ఛగలవాఁడు తండ్రి మొదలగువారి యనుజ్ఞచేత నాచార్యునింట నొక కాలము గడువుపెట్టుకొని యుండవలయును ఆచార్యుఁ డతనికిఁ దనయింట నన్నముఁ బెట్టి శిల్పము తప్పనితరములైన పనులు చెప్పక తన కొడుకునందువలె నతనియందుఁ బ్రేమగలవాఁడై యతనికిఁ బని నేర్పవలయును- ఆచార్యుఁడు పని నేర్పునపుడు సమ్మతిలేక అంతేవాసి యాయాచార్యుని విడిచిన పక్షమందు వాని బలాత్కారముచేత నాచార్యుఁడు పట్టి తెప్పించవచ్చును। మఱియు నతనికిఁ గట్టుకొట్టులు దండనములగును-పని తెలిసిన తరువాతనైన నంతేవాసి తన నిర్ణయకాలము నాచార్యునింట గడపవలయును - అప్పుడక్కడ నతఁడు చేయుపనుల యొక్క లాభమాచార్యునికే చేయును- పని నేర్చుకొన్న యంతేవాసి నిర్ణయించుకొన్న గడువుతీరిన పిమ్మట నాచార్యునకుఁ బ్రదక్షిణము చేసి గౌరవించి మరలిపోవలయును॥ ౧౮౪॥

శిల్పవిద్యార్థి నిర్ణీతకాలము నకు లోపలఁ బని నేర్చుకొన్నను గురువింటిని విడువఁ గూడదు

అభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యవివాదపదము ముగిసెను.

సంవిద్వ్యతిక్రమప్రకరణము.

మూ. { రాజా కృత్వా పురే స్థానం బ్రాహ్మణాన్న్యస్య తత్ర తు ।
త్రైవిద్యం వృత్తిమద్బ్రూయాత్స్వధర్మః పాల్యతామితి॥ }

వ్యా ॥ సంప్రతి సంవిద్వ్యతిక్రమః కథ్యతే- తస్య లక్షణం నారదేన వ్యతిరేకముఖేన దర్శితం-పాషండనైగమాదీనాం స్థితస్సమయ ఉచ్యతే। సమయస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదం స్మృతమితి - పారిభాషికధర్మేణ వ్యవస్థాపనం సమయః తస్యానపాకర్మ వ్యతిక్రమః పరిపాలనం తద్వ్యతిక్రమ్యమాణం వివాదపదం భవతీత్యర్థః -తదుపక్రమార్థం కించిదాహ ॥ రాజేతి ॥ రాజా స్వపురే దుర్గాదౌ వాస్థానం ధవళగృహాదికం కృత్వా తత్ర బ్రాహ్మణాన్న్యస్య స్థాపయిత్వా తద్బ్రాహ్మణజాతం త్రైవిద్యం వేదత్రయసంపన్నం వృత్తిమద్భూహిరణ్యాదిసంపన్నం కృత్వా స్వధర్మో వర్ణాశ్రమనియమితశ్శ్రుతిస్మృతివిహితో భవద్భిరనుష్ఠీయతామితి తాన్ బ్రాహ్మణాన్ బ్రూయాత్॥

తా ॥ ఇప్పుడు సంవిద్వ్యతిక్రమమనెడు వివాదపదము చెప్పఁబడుచున్నది - దాని లక్షణము నారదులు చెప్పినక్రమమున నీక్రిందవివరింపఁబడును - కొందఱొక యేర్పాటు చేసికొన్నదిసమయమనంబడును- అందుఁ జేరినవారు దానినతిక్రమింపఁగూడదు- అట్టిసమయమును గాపాడక యతిక్రమించినపక్షమందది సంవిద్వ్యతిక్రమమను వ్యవహారపదమగును-దానినుపక్రమింపనిచటఁ గొంచెము చెప్పుచున్నాఁడు॥ తా॥ రాజు తన పట్టణమందుఁగాని దుర్గము మొదలగు చోట్లయందుగాని తెల్లనియిల్లు మొదలగువానిగట్టించి యచ్చట బ్రాహ్మణులనిలిపి యాబ్రాహ్మణులందఱు మూఁడు వేదములు చదివి యుండునట్లును వారికి భూహిరణ్యాది ద్రవ్యములు సమృద్ధిగానుండునట్లును జేసి మీరు శ్రుతిస్మృతులయందుఁ జెప్పబడియుండు వర్ణాశ్రమధర్మముల నాచరింపుచుండుఁడని వారితోఁ జెప్పవలయును॥ ౧౮౫

కొందఱొకయేర్పాటుచేసికొనఁగా దానినుండి యెవఁడైనఁ దొలఁగిన నది సంవిద్వ్యతిక్రమము.

రాజొకస్థానము నేర్పరచి యచట బ్రాహ్మణులనుంచుట.

మూ. { నిజధర్మావిరోధేన యస్తు సామయికో భవేత్ । సో
పియత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్చ యః ॥ }

వ్యా ॥ ఏవం స్థాపితైస్తైర్యత్కర్తవ్యం తదాహ॥ నిజధర్మేతి॥ శ్రౌతస్మార్తానుపమర్దేన సమయాన్విప్ర

నోన్నయో ధర్మః గోప్రచారోదకరక్షణ దేవగృహపాలనాదిరూపస్సోపియత్నేనపాలనీయః-తథా రాజ్ఞా చ నిజధర్మావిరోధేనైవ యస్సామయికో ధర్మః కృతః యావత్పథికం భోజనం దేయమస్మద్రాతిమండలే తురంగాదయోనప్రస్థాపనీయా ఇత్యేవంరూపస్సోపిరక్షణీయః॥ ౧౮౬

తా ॥ ఇట్లునియోగింపఁబడినబ్రాహ్మణులు చేయవలసినదానిఁజెప్పుచున్నాఁడు ॥ నియుక్తబ్రాహ్మణులు శ్రౌతస్మార్తధర్మములకు బాధకములుగాక సమయసిద్ధములైయున్న గోప్రచారజలసంరక్షణ దేవాలయపరిపాలనాది ధర్మములను దప్పకజరిగింపవలయును - అలాగే రాజుచేత స్వకీయధర్మమునకు విరోధములేకయేర్పఱుపఁబడిన సామయికధర్మమనఁగా మార్గస్థులుగావచ్చినవారికి దఱకునన్నము పెట్టవలయును - మాశత్రురాష్ట్రమునకు గుఱ్ఱములు మొదలగువానిం బోనీయఁగూడదు అనియిట్లు నిర్ణయింపఁబడినధర్మములనుగాపాడవలయును॥ ౧౮౬

పూర్వశ్లోకోక్తబ్రాహ్మణులు సమయాచారములనుగాపాడవలయు.

మూ. { గణద్రవ్యంహరేద్యస్తు సంవిదంలంఘయేచ్చయః। సర్వస్వహరణంకృత్వాతంరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్ ॥ ... }

వ్యా ॥ ఏవం సమయధర్మః పరిపాలనీయ ఇత్యుక్త్వా తదతిక్రమే దండమాహ॥ గణద్రవ్యమితి॥ యః పునర్గణస్య గ్రామాదిజనసమూహస్య- సంబంధి సాధారణద్రవ్యమపహరతి- సంవిత్సమయస్తాం సమూహకృతాం రాజకృతాంవా యో లంఘయేదతిక్రమేత్తదీయం సర్వం ధనమపహృత్య తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేన్నిర్వాసయేత్ - అయంచ దండోఽనుబంధాద్యతిశయేద్రష్టవ్యః- అనుబంధాద్యల్పేతు-యో గ్రామదేశసంఘానాం కృత్వా సత్యేన సంవిదం। విసంవదేన్నరో లోభాత్తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్ ।నిగృహ్యదాపయేచ్చైనం సమయవ్యభిచారిణం। చతుస్సువర్ణం షణ్ణిష్కం శతమానంచ రాజతమితిమనుప్రతిపాదితదండానాంనిర్వాసనచతుస్సువర్ణషణ్ణిష్కశతమానరాజతానాం చతుర్ణామన్యతమోజాతిశక్త్యాద్యపేక్షయాకల్పనీయః॥ ౧౮౭

తా॥ ఇట్లుసమయధర్మముసుపాలింపవలయునని చెప్పి దానినతిక్రమించుట మొదలగువానియందు దండనమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ గ్రామస్థులువర్తకులు మొదలగుజనసమూహముయొక్క యుమ్మడిసొమ్ము నెవఁడపహరించునో యెవఁడొకసభవారు చేసిననిబంధనమునుగాని రాజుచేసిననిబంధనమునుగాని యతిక్రమించునో అట్టివాని ద్రవ్యమంతయుఁదీసుకొని యతని రాజ్యములోనుండి తఱుమఁగొట్టవలయును - ఈశిక్షగొప్పవ్యవహారవిషయమందని తెలియఁదగినది- అదియేలయనిన-మనుస్మృతియందు గ్రామమువారుగాని దేశమువారుగాని వర్తకాదిసమూహమువారుగాని ప్రమాణముగానొకనిబంధనను జేసికొనియుండఁగా వారిలో నెవఁడైనలోభమువలననానిబంధనకు వ్యతిరిక్తముగాఁబ్రవర్తించెనేని వాని రాజ్యములోనుండి వెడలఁగొట్టవలయుననియు అట్టివానిఁదిరస్కరించియతనిచేత నాలుగుసువర్ణములు ఆరునిష్కములు నూరురజతములును దండనముదీయవలయుననియు స్వల్పశిక్షగూడఁజెప్పఁబడియున్నది గనుక స్వల్పవ్యవహారవిషయమందీ చెప్పినశిక్షలలోనొకటిజాతిశక్తులనుజూచివానికొలఁదినిర్ణయింపఁదగును॥

సమయోల్లంఘనము చేసినవానికిని గణద్రవ్యాపహారికిని దండనము.

మూ. కర్తవ్యంవచనంసర్వైస్సమూహహితవాదినామ్॥౧౮౮॥

వ్యా॥ ఇదంచాన్యైః కర్తవ్యమిత్యాహ॥ కర్తవ్యమితి ॥ గణినాంమధ్యే యే సమూహహితవాదనశీలాస్తద్వచనమితరైర్గణాంతర్గతైరనుసరణీయం॥ ౧౮౮

తా ॥ సమూహమువారిచేఁజేయఁదగినమఱియొకవిషయమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ సమూహము వారిలో నెవరైనా సమూహమునకు మేలుచెప్పెడువారో వారిమాటలనాసమూహములోఁజేరినవారందఱుఅంగీకరింపవలయును॥ ౧౮౮

సమూహమునకు మేలుచెప్పువారిమాటలనితరులంగీకరింపవలయు.

మూ. యస్తత్ర విపరీతస్స్యాత్సదాప్యః ప్రథమం దమమ్॥౧౮౬॥

వ్యా॥ అన్యథాదండ ఇత్యాహ॥ య ఇతి॥ యస్తుగణినాంమధ్యే సమూహహితవాదివచనప్రతిబంధకారీ స రాజ్ఞా ప్రథమం సాహసం దండనీయః॥ ౧౮౬

సంఘమునకు మేలుచెప్పు వానిమాట కడ్డపడువానికి దండనము.

తా॥ అట్లుగాకున్నదండనమని చెప్పుచున్నాఁడు॥ ఎవఁడు సంఘము వారిలో సంఘమునకు మేలు చెప్పువాని మాటకడ్డము సేయునో యతనికి ఇన్నూటయేఁబది తామ్రపణములదండనము విధింపవలయును॥ ౧౮౬

మూ. { సమూహకార్యఆయాతాన్కృతకార్యాన్విసర్జయేత్।
సదానమానసత్కారైః పూజయిత్వామహీపతిః ౧౮౭॥ }

వ్యా॥ రాజ్ఞాచేత్థంగణిషువర్తనీయమిత్యాహ॥ సమూహేతి॥ సమూహకార్యనివృత్త్యర్థంస్వపార్శ్వంప్రాప్తాన్గణినోనిర్వర్తితాత్మీయప్రయోజనాన్- సమహీపతిర్దానమానసత్కారైః పరితోష్య విసర్జయేదితి॥ ౧౮౭

సమూహకార్యములయం దుఁ బ్రవర్తించు వారిని రాజు సమ్మానింపవలయు.

తా॥ సమూహమువారి కార్యములయందుఁ బ్రవర్తించువారివిషయమందు రాజిట్లుండవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ సమూహమువారి కార్యములకై తనయొద్దకువచ్చినవారు వారికార్యముల నెఱవేర్చుకొనిపోవునప్పుడు రాజు ఇనాములిచ్చుట గొప్పచేయుట మొదలగుక్రియలచేత వారిని సంతోషపఱిచి పంపవలయును॥ ౧౮౭

మూ. { సమూహకార్యప్రహితోయల్లభేత తదర్పయేత్ । ఏకా
దశగుణం దాప్యోయద్యసౌనార్పయేత్స్వయమ్॥౧౮౮॥ }

వ్యా॥ సమూహదత్తాపహారిణంప్రత్యాహ॥ సమూహేతి॥ సమూహకార్యార్థంసమూహజనైః ప్రేరితో రాజపార్శ్వే యద్వస్త్రహిరణ్యాదికంలభతే-తదప్రార్థితపవసమూహజనేభ్యోనివేదయేత్-అన్యథాలబ్ధాదేకాదశగుణం దాపనీయః॥ ౧౮౮

సంఘము వారికిచ్చినదాని వారి కీయక యపహరించినవానికి దండనము.

తా॥ సంఘము వారికిచ్చినదాని నపహరించినవానిఁ గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు॥ సంఘము వారి కార్యముకొఱకు సంఘము వారిచేతఁ బంపబడినవాఁడు రాజునొద్ద వస్త్రములు సొమ్ములు మొదలగుదాని దేనిఁ బొందినను వారడుగకముందే దాని వారలకీవలయును - అటుగానిపక్షమున నాద్రవ్యమునకుఁ బదునొకండంతలదండనమును బొందును॥ ౧౮౮

మూ. { ధర్మజ్ఞాశ్శుచయోలుబ్ధాభవేయుః కార్యచింతకాః। కర్త
వ్యంవచనంతేషాం సమూహహితవాదినామ్ ॥ ౧౮౯ ॥ * }

వ్యా॥ ఏవంప్రకారాశ్చ కార్యచింతకాః కర్తవ్యా ఇత్యాహ॥ ధర్మజ్ఞా ఇతి॥ శ్రౌతస్మార్తధర్మజ్ఞాః బాహ్యాభ్యంతరశౌచయుక్తా అర్థేష్వలుబ్ధాః కార్యవిచారకాః కర్తవ్యాస్తేషాంవచనమితరైః కర్తవ్యమిత్యేతదాదరార్థంపునర్వచనం.

కార్యముల నాలోచించువారు ధర్మజ్ఞులై నిర్మలులై యుండవలయును.

తా॥ కార్యముల నాలోచించువారి నిట్టివారి నేర్పఱుపవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు॥ శ్రౌతస్మార్తధర్మములఁ దెలిసినవారును మనశ్శుద్ధియునాచారమును గలవారును - ద్రవ్యమందు లోభము లేనివారునైన వారినిఁ గార్యముల నాలోచింపువారుగా నేర్పఱుపవలయును - వారిమాటప్రకారము తక్కినవారు నడచుకొనవలయును॥ ౧౮౯

మూ. { శ్రేణినైగమపాషండిగణానామప్యయంవిధిః । భేదం
చైషాంనృపోరక్షేత్పూర్వవృత్తించపాలయేత్ ॥౧౯౦ }

వ్యా॥ ఇదానీంత్రైవిద్యానాంప్రతిపాదితంధర్మం శ్రేణ్యాదిష్వతిదిశన్నాహ॥ శ్రేణీతి॥ ఏకపణ్యశిల్పోపజీవినశ్శ్రేణయః నైగమాః యె వేదస్యాప్తప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యమిచ్ఛంతి పాశుపతాదయః - పాషండినః యె వేదస్యప్రామాణ్యమేవనేచ్ఛంతి నగ్నాః సౌగతాదయః-గణోవ్రాతఆయుధీయాదీనామేకకర్మోపజీవినాంప తేషాంచతుర్విధానా

హృద్యయమేవవిధిర్యోఽనజధర్మావిరోధినేత్యాదినా ప్రతిపాదితవిశేషాం శ్రేణ్యాదీనాంచ భేదం ధర్మవ్యవస్థాం నృపోర క్షేత్పూర్వోపాత్తాంవృత్తించపాలయేత్॥ ౧౯౦

తా॥ఇప్పుడు వైదికులకుఁజెప్పినధర్మమును శ్రేణులు మొదలగువారియం దతిదేశించి చెప్పుచున్నాఁడు ॥ ఒకవ్యాపారము-ఒకవిధమైనశిల్పము-వీనిచేఁ బ్రతికించువారు శ్రేణులు- వేదవ్యాఖ్యాతలుచెప్పిన దగుటంజేసి ప్రమాణమని యొప్పెడు పాశుపతాదులు నైగములు - వేదము ప్రమాణము కాదనునట్టిలగు బౌద్ధాదులు పాషండులు- అనేక నముపట్టువారు మొదలగు నొకకార్యము చేసిజీవించువారిసమూహము గణము-ఈనాలుగువిధములవారికిని-౧౮౬ శ్లోకము మొదలుకొని చెప్పఁబడిన దేవిధానము గును - ఈశ్రేణులు మొదలగువారి భేదము ధర్మవ్యవస్థను రాజుగాపాడవలయును-పూర్వము వారియందువృత్తినిఁగాపాడవలయును సంవిద్వ్యతిక్రమము ముగిసెను

శ్రేణులు మొదలగు వారి భేదమును ధర్మవ్యవస్థను రాజుపాలింపవలయును.

వేతనాదానప్రకరణము.

మూ. { గృహీతవేతనః కర్మ త్యజన్ ద్విగుణమావహేత్ । అగృహీతే సమం దాప్యో భృత్యై రక్ష్య ఉపస్కరః॥ ౧౯౧ ॥ }

అవతరణికా ॥ సంప్రతి వేతనస్యానపాకర్మాఖ్యం వ్యవహారపదం ప్రస్తూయతే-తత్స్వరూపంచ నారదేనోక్తం భృత్యానాం వేతనస్యోక్తోదానాదానవిధిక్రియః। వేతనస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదం స్మృతమితి-అస్యార్థః - భృతకానాం వేతనస్యవక్ష్యమాణశ్లోకైరుక్తోదానాదానవిధిక్రమో యత్ర వివాదపదే తద్వేతనస్యానపాకర్మేత్యుచ్యతే- తత్ర నిర్ణయమాహ॥ వ్యా ॥ గృహీతం వేతనం యేనాసౌ గృహీతవేతనస్స స్వాంగీకృతం కర్మ త్యజన్నకుర్వన్ ద్విగుణాం భృతిం స్వామినే దద్యాత్ - యదా పునరభ్యుపగతం కర్మాగృహీతవేతన ఏవ త్యజతి తదా సమం యావద్వేతనమభ్యుపగతం తావద్దాప్యో న ద్విగుణం- యద్వాంగీకృతాం భృతిం దత్వా బలాత్కారయితవ్యః - కర్మాకుర్వన్ప్రతిశ్రుత్యకార్యో దత్వా భృతిం బలాదితి నారదవచనాత్ - భృతిరపి తేనైవోక్తా-భృత్యాయ వేతనం దద్యాత్కర్మస్వామీ యథాక్రమం । ఆదౌ మధ్యేవసానే వా కర్మణో యద్వినిశ్చితమితి- తైశ్చ భృత్యైరుపస్కర ఉపకరణం లాంగలాదీనాం ప్రగ్రహాదికం యథాశక్తి రక్షణీయమితరథా కృష్యాదినిష్పత్త్యనుపపత్తేః॥ ౧౯౧

తా॥ఇప్పుడు వేతనానపాకర్మమను వ్యవహారపదము చెప్పఁబడుచున్నది। దానిస్వరూపము॥పనివాండ్రకు జీతమీవలసినవిషయము యొక్కయు అక్కఱలేనివిషయము యొక్కయు క్రమ మేవివాదపదమం దుఁగలదో యది వేతనానపాకర్మమను వివాదపదమని నారదులుచెప్పియున్నారు-ఆవిషయమందు నిర్ణయము నుజెప్పుచున్నాఁడు ॥ జీతముతీసికొని తానొప్పికొన్నపని నిజేయనిపనివాఁడు జీతమునకు రెండంతలు యజమానునకీవలయును - జీతముతీసికొనక తానొప్పికొన్నపనిని జేయనివాఁడు జీతమంత ద్రవ్యము యజమానునకీవలయును - లేక యజమానుఁడు పనివానికి నిర్ణయించియున్న జీతమిచ్చి పనిచేయునని యతని బలాత్కారమైనఁ జేయఁదగును - అట్లు నారదస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది జీతమిచ్చు క్రమము నారదులచేతఁ జెప్పఁబడినరీతిని క్రిందవివరింపఁబడుచున్నది-యజమానుఁడు తనపనివానికావనినిగురించి నిర్ణయించినకూలిని మొదటఁగాని నడుమఁగాని కడను గాని యీవలయును - ఆపనివాఁడు వారివారిపనిముట్లను కాపాడవలయును - అనఁగా సేద్యగాఁడు నాఁగేలు కాడిపగ్గము కఱ్ఱలు మొదలగు పనిముట్లను దనశక్తి కొలఁది కాపాడవలయుననుట-లేనిపక్షమందు (గృషి మొదలగుపనిజరుగుటకభ్యంతరము కలుగును॥ ౧౯౧

జీతముతీసికొనియుఁదీసికొనకయుఁదానొప్పికొన్నపనినిజేయనివానివిషయము

మూ. { దాప్యస్తు దశమం భాగం వాణిజ్యపశుసస్యతః। అనిశ్చిత్య భృతిం యస్తు కారయేత్స మహీక్షితా॥ ౧౯౨ }

వ్యా ॥ భృతిమపరిచ్ఛిద్య యః కర్మకారయతి తం ప్రత్యాహ ॥ దాప్య ఇతి ॥ యస్తు స్వామీ వణిగ్గోమీ క్షేత్రికో

షాఅపరిచ్ఛిన్నవేతనమేవభృత్యం కర్మకారయతిసతస్మాద్వాణిజ్యపశుసస్యలక్షణా త్కర్మణోయల్లబ్ధంతస్యదశ ౧౯౨
మంభాగంభృత్యాయమహీక్షితా రాజ్ఞాదాపనీయః॥

జీతము నిర్ణయింపకపని వాని చేతఁబనిచేయించుకొన్న యజమానుఁడు లాభమంశుఁబదవపాలీవలయును.

తా ॥ జీతమునిర్ణయింపకపనిచేయించుకొన్నయజమానునిఁగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు॥ వర్తకుఁడుగానిపశుస్వామిగాని నేలగలవాఁడుగానిజీతగానికి జీతమునిర్ణయింపకప నిచేయించుకొన్నపక్షమందు వారాభృత్యుని చేతఁజేయించుకొనుబేరము మొదలగుప నులలోవచ్చినలాభమందుఁబదవపాలునాజీతగానికీవలయును - వారీయనిపక్షమందు వారివల్ల రాజిప్పింపవలయును॥ ౧౯౨

మూ. { దేశంకాలంచయోతీయాల్లాభంకుర్యాచ్చయోన్యథా। త
త్రస్యాత్స్వామినశ్ఛందోధికందేయఁకృతేధికే॥౧౯౩॥ }

వ్యా ॥ అనాజ్ఞప్తకారిణంప్రత్యాహ ॥ దేశమితి॥ యస్తుభృత్యఃపణ్యవిక్రయాద్యుచితందేశంకాలంచపణ్యవి క్రయాద్యకుర్వన్ దర్పాదినోల్లంఘయేత్తస్మిన్నేవదేశేకాలేచ లాభమన్యథావృద్ధిహాన్యతిశయానభిజ్ఞతయా హీనంక రోతితస్మిన్ భృతకేభృతిదానంప్రతిస్వామినశ్ఛందఇచ్ఛాభవేద్యావదిచ్ఛతితావద్దద్యాత్ - నపునస్సర్వామేవ భృతిమి త్యర్థః - యదాపునర్దేశకాలాద్యభిజ్ఞతయా అధికోలాభఃకృతస్తదాపూర్వపరిచ్ఛిన్నాద్యా భృతేరధికమపిధనం స్వామినాభృత్యాయదాతవ్యం॥ ౧౯౩

తా ॥ అజ్ఞప్రకారముచేయనివానిఁగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు॥ అమ్మవలసినసరకులనమ్మఁదగినచోటనమ్మకయు - అమ్మఁదగిన సమయమందమ్మకయు గర్వము మొదలగుహేతువుచేత నతిక్రమించినపని వానివిషయమందును - దేశకాలములుసరిగానున్ననులాభముయొక్క వృద్ధిహానులు దెలియకలాభమునుజెఱిపినపనివానివిషయమందును అధికారితనకుఁదోఁచినంతజీతమీ వచ్చును-జీతమంతయునీవలయుననుపదనామిలేదు- భృత్యుఁడుసమయమునుదావునె ఱిఁగియధికలాభమార్జించినపక్షమందు యజమానుఁడాభృత్యునకుఁ దొలుతనిర్ణ యించినజీతముకంటెనధికముగనీవలయును ॥ ౧౯౩

గర్వముచేత నాజ్ఞమీరిన భృత్యుఁడు మొలగువారివిషయము.

మూ. { యోయావత్కురుతేకర్మతావత్తస్యతువేతనమ్।ఉ
భయోరప్యసాధ్యంచేత్సాధ్యేకుర్యాద్యథాశ్రుతమ్ ॥ }

వ్యా ॥ అనేకభృతకసాధ్యైకకర్మణిభృతిదానప్రకారమాహ॥ యఇతి॥ యదాపునరేకమేవకర్మనియతవేతన ముభాభ్యాంక్రియమాణముభయోరప్యసాధ్యంచేద్వ్యాధ్యభిభవాదపిశబ్దాద్బహుభిరపి యదినపరిసమాపితంతదా యోభృత్యోయావత్కర్మకరోతితస్మైతత్కృతకర్మానుసారేణమధ్యస్థకల్పితంవేతనందేయం నపునస్సర్వం- నచావ యవశఃకర్మణి వేతనస్యాపరిభాషితత్వాదదానమితిమంతవ్యం సాధ్యేతూభాభ్యాంకర్మణినిర్వర్తితే యథాపరిభాషితం యావత్పరిభాషితంతావదుభాభ్యాందేయం నపునఃప్రత్యేకంకృత్స్నవేతనంనాపికర్మానురూపంపరికల్ప్యదేయం॥

తా ॥ పెక్కండ్రచేతఁగాఁదగినపనియందుకూలియీయవలసినక్రమమునుజెప్పుచున్నాఁడు॥ ఇద్దఱుగాని పెక్కండ్రుగానియాపనికింతకూలియని నిర్ణయించుకొని చేయుచున్నపనిని ముగింపుచేయను వ్యాధ్యాద్యుపద్రవముచేత వారికిశక్తిలేనిసమయమందు వాఁడెంతమాత్రము పనిచేసి యుండునో యాపనికిఁదగినట్లు మధ్యస్థులుచెప్పిన కూలినివానికీవలయునుగాని యంత యునీఁబనిలేదు - మొదటనిర్ణయించునప్పుడు కొంతపనికివిభాగించి కూలియిచ్చునట్లు మాటలులేవనియెగవేయనుగూడదు - వారిచేతముగింపుగాఁదగినపనియందాపనిముగిం పుకాఁగానేనిర్ణయించినకూలి మొత్తమునువారికందరికిని బంచియీయవలయునుగానిప్ర

పెక్కండ్రు చేయఁదగిన కార్యమునువారుముగింపఁజాలనిపక్షమందు కూలియిచ్చుక్రమము.

నిర్ణయించినకూలినొకనికొకనికిఁబని లేదు- చేసినపనిననుసరించియిచ్చుటయునుగూడను॥ ౧౯౪

మూ. అరాజదైవికంనష్టంభాండందాప్యస్తువాహకః।ప్ర
స్థానవిఘ్నకృచ్చైవప్రదాప్యోద్విగుణాంభృతిం॥

వ్యా॥ ఆయుధీయభారవాహకాన్ప్రత్యాహ॥ అరాజదైవికమితి॥ నవిద్యతేరాజదైవికంయస్యభాండస్యతత్తథోక్తంతద్యదిప్రజ్ఞాహీనతయావాహకేననాశితంతదానాశానుసారేణాసౌభాండందాపనీయః- యథాహనారదః- భాండంవ్యసనమాగచ్ఛేద్యదివాహకదోషతః। దాప్యోయత్తత్ప్రనశ్యేత్తుదైవరాజకృతాదృతఇతి- యఃపునర్వివాహాద్యర్థంమంగళవతివాసరేప్రతిష్ఠమానస్యగత్ప్రస్థానోపయుక్తం కర్మప్రాగంగీకృత్యతదానీంనకరిష్యామీతి ప్రస్థానవిఘాతమాచరతితదాసౌద్విగుణాంభృతిందాప్యః- అత్యంతోత్కర్షహేతుకర్మవిరోధాత్॥ ౧౯౫

టీ॥ ఆయుధముఁబట్టువానిగూర్చియు బళువుమోయువానిగూర్చియుఁజెప్పుచున్నాఁడు॥ రాజదైవికోపద్రవములులేక మోయువానియజాగ్రత్తవలన భాండాదులు నశించినపక్షమందు మోయువాఁడానష్టమునుగట్టియీవలయును-అట్లు నారదులును చెప్పియున్నారు ॥ వివాహము మొదలగుకార్యములకొఱకుమంచిదినమందుఁబ్రయాణమగువానికెవ్వఁడైన నొకకూలివాఁడు ప్రయాణోపయుక్తములయినపనులు చేసెదనని యొప్పికొని మఱియొకకూలివాఁడు దొరుకని మంచి సమయంబున నేను చేయఁజాలనన్నపక్షమందు మిక్కిలి మేలైనకార్యమునకు విరోధము గలుగుచున్నది గనుక వానికేర్పఱచినకూలికి రెండంతలాకూలి వానివలనయజమానునకిప్పింపవలయును॥ ౧౯౫

కూలివాఁడజాగ్రత్తచేత సొమ్మునునష్టపఱచినను ఒప్పుకొని మంచిసమయము నరానన్నను దండనము.

మూ. ప్రక్రాంతేసప్తమంభాగంచతుర్థంపథిసంత్యజన్।భృ
తిమర్ధపథేసర్వాంప్రదాప్యస్త్యాజకోపిచ॥౧౯౬॥ ...

వ్యా॥ కించ- ప్రక్రాంతఇతి॥ ప్రక్రాంతేఅధ్యవసితే ప్రస్థానేంగీకృతంకర్మయస్త్యజత్యసౌభృతేస్సప్తమంభాగందాప్యః- నన్వత్రైవవిషయేప్రస్థానవిఘ్నకృదిత్యాదినాద్విగుణభృతిదానముక్త[illegible]నీం సప్తమోభాగఇతివిరోధః- ఉచ్యతే- భృత్యాంతరోపాదానావసరసంభవేస్వాంగీకృతం కర్మయస్త్యజతితస్యసప్తమోభాగః- యస్తుప్రస్థానలగ్నసమయఏవత్యజతితస్యద్విగుణభృతిదానమిత్యవిరోధః-యఃపునఃపథిప్రక్రాంతేగమనేవర్తమానేసతికర్మత్యజతిసభృతేశ్చతుర్థంభాగందాప్యః- అర్ధపథేపునస్సర్వంభాగందాపనీయః- యస్తుత్యాజకఃకర్మాత్యజంతంత్యాజయతిస్వామీపూర్వోక్తప్రదేశేష్వసావపిపూర్వోక్తసప్తమభాగాదికంభృత్యాయదాపనీయః- ఏతచ్చావ్యాధితవిషయం- భృత్యోనార్తోనకుర్యాద్యోదర్పాత్కర్మయథోదితం। సదండ్యఃకృష్ణలాన్యష్టౌనదేయంతస్యవేతనమితిమనుస్మరణాత్- యశ్చపునర్వ్యాధ్యుపగమేంతరితదివసాన్పరిగణయ్యపూరయతితదాలభతఏవవేతనం- ఆర్తస్తుకుర్యాత్స్వస్థస్సన్యథాభాషితమాదితః। సుదీర్ఘస్యాపికాలస్యస్వలభేతైవవేతనమితిమనుస్మరణాత్- యస్త్వపగతవ్యాధిస్స్వస్థఏవబాలత్వాదినాస్వారబ్ధం కర్మాల్పోనంకరోతిపరేణవానసమాపయతినతస్మైవేతనందేయః- యథాహమనుః-యథోక్తమార్తస్స్వస్థోవాయస్తత్కర్మనకారయేత్।నతస్యవేతనందేయమల్పోనస్యాపికర్మణఇతి॥౧౯౬

టీ॥ మఱియుఁబూర్వవిషయమునే చెప్పుచున్నాఁడు॥ ప్రయాణమునకుయత్నించునపుడు దానొప్పుకొన్నపనిచేయననిమరలఁబడినకూలివానివలన నిర్ణయించినకూలియందేడవపాలుస్వామికిప్పింపవలయును - పూర్వముకూలికిరెండంతలిప్పింపవలయునన్నది వేరే మఱియొకకూలివాఁడుదొరుకఁదగనిసమయమందుమరలఁబడినవానివిషయమనియు నిచట నేడవపాలు చెప్పినది మఱియొకకూలివాఁడు దొరుకఁదగినసమయమందుమరలఁబడినవానివిషయమనియు భేదము నెఱుఁగునది- ప్రయాణముజరుగునపుడు దానన్నవానివలనవానికి

ప్రయాణకాలమునకు ముందు, ప్రయాణము జరుగునపుడు, మొదలగు సమయములలో మరలఁ బడిన

కూలివానివిషయము. నిర్ణయించినకూలియందు నాలవపాలుస్వామికిప్పింపవలయును- సగముతోఁ బ్రయాణం దుపనిచేయక మరలఁబడినపనివానివలన వానికూలం తద్రవ్యము యజమానున కిప్పింపవలయును- స్వామియైనవాఁడే చెప్పఁబడినప్రదేశములయందుఁగూలివాని నకర లేదన్నపక్షమందతనివలనఁగూలివానికిని క్లేప్రయాణమునకుముందైననేడవపాలును బ్రయాణముజరుగునపుడైననాలవపాలును సగముత్రోవయందైననిండుపాలునిప్పింపవలయును- ఈచెప్పినది వ్యాధిలేనివానివిషయము - ఒప్పుకొన్నపనికాలాంతరమందుఁ జేయఁదగినదైయుండెనేని వ్యాధ్యుపద్రవముగలిగినవాఁడా వ్యాధినిఁబోఁగొట్టుకొనిపిమ్మట నాపనినిముగింపఁజేసినపక్షమందాపనివానికి మొదట నిర్ణయించినకూలియీవలయును-వ్యాధివాసియయినపిమ్మటఁగాని వ్యాధిలేకయేగాని కొంతైనను మొదలగుదానిచేతఁదానుబూనుకొన్నకార్యమునుగొంచెముతక్కువగాఁజేసి మఱియొకనిచేతనైననాకొదవనుముగింపుచేయింపకున్నవానికిఁ జేసిన పనికిఁగూడకూలియీఁబనిలేదు- అట్లుమనువచనమున్నది॥ ౧౯౮. వేతనాదానప్రకరణముముగిసెను.

ద్యూతసమాహ్వయప్రకరణము.

మూ. { గ్లహే శతికవృద్ధేస్తు సభికః పంచకం శతం। గృహ్ణీ
యాద్ధూర్తకితవాదితరాద్దశకం శతమ్॥ ౧౯౯ }

అవతరణికా॥ అథునా ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యం వివాదపదమారభ్యతే। తత్స్వరూపంచ నారదేనోక్తం- అక్షవధ్రశలాకాద్యైర్దేవనం జిహ్మకారితం। పణక్రీడావయోభిశ్చ పదం ద్యూతసమాహ్వయమితి- అక్షాః పాశకాః వధ్రశ్చర్మపట్టికా- శలాకా దంతాదిమయ్యో దీర్ఘచతురస్రాః - ఆద్యగ్రహణాచ్చతురంగాదిక్రీడా సాధనం కరితురగరథాదికం గృహ్యతే - తైరప్రాణిభిర్యద్దేవనం క్రీడా పణపూర్వికా క్రియతే - తథా వయోభిః పక్షిభిః కుక్కుటాదిభిశ్చ - చశబ్దాన్మల్లమేషమహిషాదిభిశ్చ ప్రాణిభిర్యా పణపూర్వికా క్రీడా క్రియతే - తదుభయం యథాక్రమేణ ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యం వివాదపదం - ద్యూతంచ సమాహ్వయశ్చ ద్యూతసమాహ్వయం - తదుక్తం మనునా- అప్రాణిభిర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతముచ్యతే। ప్రాణిభిః క్రియమాణస్తు స విజ్ఞేయస్సమాహ్వయ ఇతి - తత్ర ద్యూతసభాధికారిణో వృత్తిమాహ॥ వ్యా॥ గ్లహ ఇతి॥ పరస్పరం సంప్రతిపత్త్యా కితవపరికల్పితః పణో గ్లహ ఇత్యుచ్యతే - తత్ర గ్లహే తదాశ్రయా శతికా శతపరిమితా తదధికపరిమాణా వా వృద్ధిర్యస్యాసౌ శతికవృద్ధిస్తస్మాద్ధూర్తకితవాత్పంచకం శతమాత్మవృత్త్యర్థం సభికో గృహ్ణీయాత్ - పంచపణా ఆయో యస్మింఛ్ఛతే తచ్ఛతం పంచకం- తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభేత్యాదినా కన్ - జితస్య గ్లహస్య వింశతిమం భాగం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః-ఇతరాద్దశకం శతం- సభాకితవనివాసార్థా యస్యాసౌ సభికః కల్పితాక్షాదినిఖిలక్రీడోపకరణస్తదుపచితద్రవ్యోపజీవీ సభాపతిరుచ్యతే - ఇతరస్మాత్పునరపరిపూర్ణశతికవృద్ధేః కితవాద్దశకం శతం జితద్రవ్యస్య దశమం భాగం గృహ్ణీయాదితి యావత్॥ ౧౯౯

అవతరణిక॥ ఇప్పుడు ద్యూతసమాహ్వయమను వివాదపదము నారంభింపుచున్నాఁడు - దానిస్వరూపము నారదులు చెప్పినరీతి నీక్రిందవివరింపఁబడుచున్నది ॥ పాచికలు- తోలుపట్ట దంతము మొదలగువానిచేత నిడుపుగా నాలుగు మూలలుతీర్చి చేయఁబడిన పాచికెలు - చతురంగమాడుటకుఁగాఁ జేయఁబడిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములు మొదలగునవి - ఇట్టి ప్రాణములేనివానిచేతఁ బందెము పెట్టియాడునట్టియాట ద్యూతము। కోడి- జెట్లు - పొట్టేళ్లు-ఎనుబోతులు మొదలగువానిచేతఁ బందెము పెట్టియాడునాట సమాహ్వయము - ఈ రెండును ద్యూతసమాహ్వయమనువివాదపదమగును - అట్లుమనువచనమున్నది ॥ ఆవిషయమందు ద్యూతసభాధికారియొక్కవృత్తిని జెప్పుచున్నాఁడు ॥ తా ॥ జూదము మొదలగునవియాడను వలసినసామగ్రులనెల్ల సంపాదించిపెట్టుకొని యాయాటల నాడింపుచు దానివలనవచ్చినద్రవ్యముచేత జీవించువాఁడు ఆయాటలాడువారొండొరులసమ్మతిని నిర్ణయించుకొన్న

పాచికలు మొదలగువానిచేత నాడునట్టియాట ద్యూతము-కోడి మొదలగువానిచే నాడునాట సమాహ్వయము.

జూదమునకు వలయుసాధనములనుంచుకొనియుండు

హానివిషయము. పందెముచొప్పునవారుజయించినద్రవ్యమునూరుపణములైనపక్షమందంతజయించినవానియొద్దదానియందిరువదవపాలునునూటికంటెఁదక్కువగాగెలిచినవానియొద్దవాద్రవ్యమునఁబదవపాలునుదీసికొనవలయును.

మూ. { ససమ్యక్పాలితోదద్యాద్రాజ్ఞేభాగంయథాశ్రుతమ్। జిత
ముద్గ్రాహయేజ్జేత్రేదద్యాత్సత్యంవచఃక్షమీ॥౧౯౮॥ }

వ్యా ॥ ఏవంక్లృప్తవృత్తినాసభికేనకింకర్తవ్యమిత్యాహ ॥ సఇతి ॥ యఏవంక్లృప్తవృత్తిర్ద్యూతాధికారీసరాజ్ఞాధూర్తకితవేభ్యోరక్షితస్తస్మైరాజ్ఞేయథాసంప్రతిపన్నమంశందద్యాత్తథాజితంయద్ద్రవ్యంతదుద్గ్రాహయేత్సంధకగ్రహణేనాసేధాదినావాపరాజితసకాశాదుద్ధరేదుద్ధృత్యచతద్ధనంజేత్రేజయినేసభికోదద్యాత్ - తథాక్షమీభూత్వాసత్యంచవచో విశ్వాసార్థంద్యూతకారిణాందద్యాత్ - తదుక్తన్నారదేన సభికఃకారయేద్ద్యూతం దేయందద్యాచ్చతత్కృతమితి॥ ౧౯౮

తా॥ఇట్లుజూదమువలనజీవించుచుజూదముసభకధికారిగానుండువాఁడురాజుచేతనాజూదరులవలనరక్షింపఁబడినవాఁడై రాజునకుఁ దానుబొందినలాభమున నెంతపాలిచ్చునట్లునిర్ణయించుకొనునోయంతపాలిచ్చుచురావలయును- మఱియునోడినవాఁడుగెలిచినవానికీవలసినద్రవ్యమునతనివలననేదైనఁగుదువయుంచుకొనిగానియితనిదురాయిపెట్టిగానితీసియిచ్చుచురావఁయును- ఆలాగేయోర్పుగలవాఁడైయాజూదమాడువారికి నమ్మికకొఱకుసత్యమాడుచుండవలయును- ఇట్లునారదులచేఁజెప్పఁబడియున్నది॥ ౧౯౮

ద్యూతసభానాయకుఁడుండవలసినక్రమము.

మూ. { ప్రాప్తేనృపతినాభాగేప్రసిద్ధేధూర్తమండలే।
జితంససభికేస్థానేదాపయేదన్యథానతు॥ ౧౯౯ }

వ్యా ॥ యదాపునస్సభికోదాపయితుంనశక్నోతితదారాజాదాపయేదిత్యాహ॥ ప్రాప్తఇతి॥ ప్రసిద్ధేఅప్రచ్ఛన్నేరాజాధ్యక్షసమన్వితేసభికసహితేకితవసమాజేసభికేనచరాజభాగేదత్తేరాజాధూర్తకితవసంప్రతిపన్నంజితంపణందాపయేత్ -అన్యథాప్రచ్ఛన్నేసభికరహితే అదత్తేరాజభాగే ద్యూతజితపణంజేత్రేనదాపయేత్॥ ౧౯౯

జూదమందు గెలిచినద్రవ్యమును రాజిప్పించు విషయము.

తా ॥ గెలిచినద్రవ్యమును సభికుఁడిప్పింపఁజాలనియెడ రాజిప్పింపవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు ॥ బహిరంగముగారాజనియుక్తాధ్యక్షులతోఁగూడి రాజునకుభాగమిచ్చునట్టిసభికుండు గలిగియున్నచోట నాడినపందెపుటాటయందు జూదరులునిర్ణయము చేసుకొన్నపందెమును జయించినవాని కోడినవానివలన రాజిప్పింపవలయును - మఱుగైనతావునందురాజభాగమిచ్చుసభికుఁడు లేకయాడినజూదమందు గెలిచినద్రవ్యమును గెలిచినవానికిరాజిప్పింపఁగూడదు॥ ౧౯౯

మూ. ద్రష్టారోవ్యవహారాణాంసాక్షిణశ్చతఏవహి॥ ౧౯౯౪॥

వ్యా ॥ జయపరాజయవిప్రతిపత్తౌనిర్ణయోపాయమాహ ॥ ద్రష్టారఇతి॥ ద్యూతవ్యవహారాణాంద్రష్టారస్సభ్యాస్తఏవకితవాఏవరాజ్ఞానియోక్తవ్యాః- నతత్రశ్రుతాధ్యయనసంపత్త్యాదినియమోస్తి - సాక్షిణశ్చద్యూతేద్యూతకారాఏవగ్రాహ్యాః- నతత్రస్త్రీబాలవృద్ధకితవేత్యాదినిషేధోస్తి॥ ౧౯౯౪

జూదపుతగవునందు జూదరులే సభికత్వమునకును సాక్ష్యమునకునుదగుదురు

తా ॥ గెలుపు ఓటమి- వీనియందు సందేహముగలిగినప్పుడునిర్ణయింపనుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ జూదపుఁదగవులవిచారించువారినిజూదరులనేయేర్పఱుప వలయును శ్రుతాధ్యయనసంపన్నత్వాదిగుణములు వారికుండవలయుననియక్కఱలేదు - సాక్షులును జూదరులేగ్రహింపఁదగుదురు - సాక్షిలక్షణమందు జూదరులుకూడదన్ననిషేధమీవిషయమందుఁబనిలేదు॥ ౧౯౯౪

మూ. రాజ్ఞా సచిహ్నం నిర్వాస్యాః కూటాక్షోపధిదేవినః ॥౨౦౨॥

వ్యా ॥ క్వచిత్కూటద్యూతం నిషేద్ధుం దండమాహ ॥ రాజ్ఞేతి ॥ కూటైరక్షైరుపధినా వంచనేన హేతునా మణిమంత్రౌషధాదినా యే దీవ్యంతి తానశ్వపదాదినాంకయిత్వా రాజా స్వరాష్ట్రాన్నిర్వాసయేత్ - నారదేనతు నిర్వాసనే విశేష ఉక్తః- కూటాక్షదేవినః పాపాన్ రాజా రాష్ట్రాద్వివాసయేత్ । కంఠేక్షమాలామాసజ్య స హ్యేషాం వినయః స్మృత ఇతి యాని మనువచనాని ద్యూతనిషేధపరాణి- ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ యః కుర్యాత్కారయేత వా । తాన్సర్వాన్ఘాతయేద్రాజా శూద్రాంశ్చ ద్విజలింగిన ఇత్యాదీని తాన్యపి కూటాక్షదేవనవిషయతయా రాజాధ్యక్షసభికరహితద్యూతవిషయతయా చ యోజ్యాని ॥ ౨౦౨

మోసపుజూదమాడువారిని దండింపవలయును. తా ॥ ఒకప్పుడును మోసపుజూదము కూడదని నిషేధించుటకై దానికి దండనమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ పాచికలయందేదైన నొకమోసము పెట్టి యాపాచికలచేతఁగాని మణిమంత్రౌషధాములయిన కపటములచేతఁగాని మోసపుజూదమాడువారికిఁ గుక్కడుగు మొదలగువానివలె ముద్రవేయించి రాజు తనదేశమునుండి వారల వెడలఁగొట్టవలయును - నారదులు వారిమెడయందొకపాచికలమాలికను గట్టించి వెడలఁగొట్టవలయునని చెప్పియున్నారు - జూదమాడగూడదను మనువచనములకు మోసపుజూదము గూడదనియు రాజాధ్యక్షులు సభికుఁడు లేనిజూదము గూడదనియు నర్థము చేయవలయును ॥ ౨౦౨

మూ. ద్యూతమేకముఖం కార్యం తస్కరజ్ఞానకారణాత్ ॥౨౦౩॥

వ్యా ॥ కించ ద్యూతమితి ॥ యత్పూర్వోక్తం ద్యూతం తదేకం ముఖం ప్రధానం యస్య ద్యూతస్య తత్తథోక్తం కార్యం- రాజాధ్యక్షాధిష్ఠితం రాజ్ఞా కారయితవ్యమిత్యర్థః - తస్కరజ్ఞానకారణాత్ - తస్కరజ్ఞానరూపప్రయోజనం పర్యాలోచ్య- ప్రాయశశ్చౌర్యార్జితధనా ఏవ కితవా భవంత్యతశ్చోరవిజ్ఞానార్థమేకముఖం కార్యం ॥ ౨౦౩

రాజుజూదము విచారింప నొకయధికారినుంచవలయును, తా ॥ మఱియును రాజు జూదమునకొక విచారణకర్త నేర్పఱిచియుంచవలయును ॥ అట్లైన దొంగలఁ దెలిసికొనవచ్చును - తఱుచుగా దొంగతనమున ద్రవ్యమార్జించువారే జూదమాడఁ బ్రవర్తింపుచుందురు ॥ ౨౦౩

మూ. ఏష ఏవ విధిర్జ్ఞేయః ప్రాణిద్యూతే సమాహ్వయే ॥౨౦౪॥

వ్యా ॥ ద్యూతధర్మం సమాహ్వయేఽతిదిశన్నాహ ॥ ఏవమితి ॥ గ్లహే శతికవృద్ధేరిత్యాదినా యో ద్యూతధర్మ ఉక్తస్స ఏవ ప్రాణిద్యూతే మల్లమేషమహిషాదినిర్వర్త్యే సమాహ్వయసంజ్ఞకే జ్ఞాతవ్యః ॥ ౨౦౪

ప్రాణిద్యూతమందుని దే క్రమము, తా ॥ జూదమునకుఁ జెప్పినధర్మమునే సమాహ్వయమందును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ గెలిచినద్రవ్యమున దిరువదవపాలు ద్యూతసభాధికారికిఁ జేరునను మొదలైన గ్రంథముచేత జూదమునకుఁ జెప్పినవిధులప్రకారమే ప్రాణములుగలజంతువులచేత నాడునట్టియాటల యందును జరుపవలయును ॥ ౨౦౪ ॥ ద్యూతసమాహ్వయప్రకరణము ముగిసెను.

వాక్పారుష్యప్రకరణము.

అవతరణికా ॥ ఇదానీం వాక్పారుష్యం ప్రస్తూయతే- తల్లక్షణంచ నారదేనోక్తం- దేశజాతికులాదీనామాక్రోశన్యంగసంయుతం । యద్వచః ప్రతికూలార్థం వాక్పారుష్యం తదుచ్యత ఇతి- దేశాదీనామాక్రోశన్యంగసంయుతం ఉచ్చైర్భాషణమాక్రోశః న్యంగమవద్యం తదుభయసంయుక్తం యత్ప్రతికూలార్థముద్వేగజననార్థం వాక్యం తద్వాక్పారుష్యం కథ్యతే- తత్ర కలహప్రియాః ఖలు గౌడా ఇతి దేశాక్రోశః- నితాంతం లోలుపాః ఖలు విప్రా ఇతి జాత్యాక్రోశః- క్రూరచరితా నను వైశ్వామిత్రా ఇతి కులాక్షేపః- ఆదిగ్రహణాత్స్వవిద్యాశిల్పాదినిందయా విద్వచ్ఛిల్ప్యాదిపురుషా ఆక్షిప్యంతే- తస్య చ దండతారతమ్యార్థం నిష్ఠురాదిభేదేన త్రైవిధ్యమభిధాయ తల్లక్షణం తేనైవోక్తం - నిష్ఠు

రాశీలతీవ్రత్వా త్త్రదవితి త్రివిధంస్మృతం । గౌరవానుక్రమా త్తస్యదండోపిస్యాత్క్రమాద్గురుః । సాక్షేపంనిష్ఠురంజ్ఞేయమశ్లీలంన్యంగసంయుతం । పతనీయైరుపక్రోశై స్తీవ్రమాహుర్మనీషిణఇతి-తత్రధిఙ్ మూర్ఖజాల్మేత్యాదిసాక్షేపం న్యంగమసభ్యాపవద్యంభగిన్యాదిగమనంతద్యుక్తమశ్లీలం-సురాపానీత్యాదిమహాపాతకాద్యాక్రోశైర్యుక్తంవచస్తీవ్రం

అవతరణిక॥ ఇప్పుడు వాక్పారుష్యవ్యవహారము ప్రారంభింపఁబడుచున్నది-దానిలక్షణము నారదులుచెప్పినక్రమమునకనీక్రిందవివరింపఁబడుచున్నది-దేశము జాతి-కులము-వానివానివిద్య-శిల్పము-ఇవి మొదలగువాని నిందించునట్టి యాక్రోశధ్వనిగలమాటలతోను వచింపరానిమాటలతోనుగూడిరోషమునుబుట్టించు వాక్యము వాక్పారుష్యమనంబడును - అందు గౌడదేశస్థులుకలతమనుష్యులనుట దేశనింద-బ్రాహ్మణులకుఁదగనియాశయనుటజాతినింద - వైశ్వామిత్రులుక్రూరులైన నడవళ్లుగలవారనుట కులనింద - తక్కినవానినీరీతిగాఁదెలియవచ్చును - దానికిదండనమందెక్కువతక్కువలకయి నిష్ఠురము మొదలగుమూఁడుభేదములును వానిలక్షణములును నారదులచేతనే చెప్పఁబడియున్నవి- నిష్ఠురము-అశ్లీలము- తీవ్రము-అనివాక్పారుష్యము మూఁడుభేదములుగలది-అందొకదానికంటెను ఒకదానికివరుసగాదండనమధికముగానుండును- మూర్ఖుఁడా మోసగాఁడా యను మొదలగునదినిష్ఠురము- భగినీసంగమాదులతోఁగూడినమాటయశ్లీలము-కల్లుద్రావితివనుట మొదలగుమహాపాతకాదులను జెప్పినిందించునట్టిమాటతీవ్రము॥

> దేశము మొదలగువానిని నిందించి వచింపదగని మాటలాడుట వాక్పారుష్యము-

మూ. { సత్యాసత్యాన్యథాస్తోత్రైర్న్యూనాంగేంద్రియరోగిణామ్ ।
క్షేపం కరోతిచేద్దండ్యః పణానర్ధత్రయోదశాన్ ॥ ౨౦౨ ॥ }

వ్యా॥ తత్రనిష్ఠురాక్రోశే సవర్ణవిషయే దండమాహ॥ సత్యేతి॥ న్యూనాంగాః కరచరణాదివికలాః- న్యూనేంద్రియా నేత్రశ్రోత్రాదిరహితాః- రోగిణో దుశ్చర్మప్రభృతయస్తేషాం సత్యేనాసత్యేనాన్యథాస్తోత్రేణచనిందార్థయాస్తుత్యాచ-యత్ర నేత్రయుగళహీనఏవాంధఇత్యుచ్యతేతత్సత్యం యత్రపునశ్చక్షుష్మానేవాంధఇత్యుచ్యతేతదసత్యం-యత్రవికృతాకృతిరేవదర్శనీయస్త్వమసీత్యుచ్యతేతదన్యథాస్తోత్రం-ఏవంవిధైర్వాక్యైః క్షేపంభర్త్సనంకరోతి- అసావర్ధాధికత్రయోదశపణాన్దండనీయః- కాణంవాప్యథవాఖంజమన్యంవాపితథావిధం।తథ్యేనాపిబ్రువన్దాప్యో దండంకార్షాపణావరమితి యన్మనువచనం - తదపిదుర్వృత్తవర్ణవిషయం- యదాపునఃపుత్రాదయోమాతాదీంశ్చపంతితదాశతందండనీయాఇతి తేనైవోక్తం-మాతరంపితరంజాయాంభ్రాతరంశ్వశురంగురుం। ఆక్షారయంచ్ఛతందాప్యఃపంథానంచాదదద్గురోరితి-ఏతచ్చసాపరాధేషుమాత్రాదిషుగురుష్వనపరాధాయాంజాయాయాంద్రష్టవ్యం॥

తా॥ అందునిష్ఠురపుతిట్టునందు సవర్ణునివిషయముగాఁ జేయఁదగినదండనమును జెప్పుచున్నాఁడు॥ చేతులు లేనివానిని గుంటివానిని గుడ్డివానిని జెవిటివానిని- కుష్ఠము మొదలగురోగముగలవానిని - వీరిలో నెవరినైనను సత్యముగాఁగాని అసత్యముగాఁగాని నిందాస్తుతిగాఁగాని తిట్టినవానికిఁ బదుమూఁడున్నరపణములు దండనము విధింపవలయును, అందు గుడ్డివానినీవు గుడ్డివాఁడవనుట సత్యపుతిట్టు కన్నులుగలవానిని గుడ్డివాఁడవనుట యసత్యపుతిట్టు- వికృతమైన యాకారముగలవానినీసౌందర్యమేమి చెప్పవలయుననుట నిందాస్తుతి ॥ గుడ్డివానిఁగాని కుంటివానిఁగాని మఱియొకయవయవమునందు లోపముగలవానిఁగాని యథార్థముగానైనఁదిట్టినవానికిఁ గార్షాపణమునకు లోపలదండనము విధింపవలయునని మనువచనము దుర్వృత్తవర్ణవిషయము ॥ తల్లినిగాని తండ్రినిగాని భార్యనుగాని తోడఁబుట్టినవానిఁగాని మామనుగాని గురువునుగాని తిట్టినవాఁడు గురువునకుఁ ద్రోవవిడువనివాఁడును - నూరుపణములదండనమునకుఁదగినవారగుదురని యామనువే చెప్పియున్నాఁడు ఇచ్చట దిట్టఁగూడదనుటచేత భార్యయందుఁదప్పులేకుండఁగానామెను దిట్టఁగూడదనియుఁ దల్లి మొదలగువారియందుఁదప్పున్నను వారిని దిట్టఁగూడదనియుఁ దెలియవలయును॥

> సత్యాసత్యనిందాస్తుతిరూపముగాఁ దిట్టినప్పుడు సవర్ణవిషయమందు దండనము

మూ. { అభిగంతాస్మిభగినీంమాతరంవాతవేతిచ। శపంతం
దాపయేద్రాజాపంచవింశతికందమమ్॥ ౨౦౩ ॥ }

వ్యా ॥ అశ్లీలాక్షేపేదండమాహ॥ అభిగంతేతి ॥ త్వదీయాంభగినీంమాతరంవాఅభిగంతాస్మీతిశపంతమథవా త్వదీయాంజాయామభిగంతాస్మీత్యేవంశపంతంరాజాపంచవింశతికంపణానాంపంచాధికావింశతిర్యస్మిన్ దండేసతథోక్తస్తందమందాపయేత్॥ ౨౦౩

అశ్లీలపుదిట్టునందిరువది యైదుపణములుదండనము.

తా ॥ అశ్లీలపుదిట్టునందు దండనమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥ నీతోడఁబుట్టినదానిఁబొందువాఁడనైతిని - నీయమ్మనుబొందువాఁడనైతిని నీపెండ్లామునుబొందువాఁడనైతిననితిట్టినవానికిరువదియైదుపణముల దండనము విధింపవలయును॥ ౨౦౩

మూ. అర్ధోధమేషుద్విగుణఃపరస్త్రీషూత్తమేషుచ॥ ౨౦౩౪॥

వ్యా ॥ ఏవంసమానగుణేషుసవర్ణేషుదండమభిధాయవిషమగుణేషుదండంప్రతిపాదయితుమాహ॥ అర్ధఇతి అధమేష్వాత్మాపేక్షయాన్యూనశ్రుతవృత్తాదిగుణేష్వర్ధోదండః- పూర్వవాక్యేపంచవింశతికస్యప్రకృతత్వాత్తదపేక్షయాఅర్ధస్సార్ధద్వాదశపణాత్మకోద్రష్టవ్యః- పరభార్యాసుపునరవిశేషేణద్విగుణఃపంచవింశత్యపేక్షయైవపంచాశత్పణాత్మకో వేదితవ్యః- తథోత్తమేషుచస్వాపేక్షయాధికశ్రుతవృత్తేషుదండఃపంచాశత్పణాత్మకఏవ॥ ౨౦౩౪

తా॥ ఇట్లుసరియైనగుణములుగలసవర్ణులవారివిషయమైదండనమును జెప్పి హెచ్చుతక్కువలగుగుణములుగలవారియందు దండనమును దెలుపుచున్నాఁడు ॥

తనకంటెఁదక్కువవారినిపరస్త్రీలను తనకంటెనధికులనుదిట్టినవానికిదండనము.

తనకంటెఁదక్కువయగు శ్రుతవృత్తాదిగుణములు గలవారిఁదిట్టినవానికి చెప్పినదానిలో సగమనఁగాఁ బండ్రెండున్నరపణము దండనము విధింపవలయును- పరభార్యల నెట్టివారినైనఁ దిట్టినవానికేఁబదిపణములదండనమువిధింపవలయును - ఆలాగే తనకంటెనధికముగ శ్రుతవృత్తాదిగుణములు గలవానిఁదిట్టినవానికి నేఁబదిపణములదండనమువిధింపవలయును॥ ౨౦౩౪

మూ. దండప్రణయనంకార్యంవర్ణజాత్యుత్తరాధరైః॥౨౦౮॥

వ్యా ॥ వర్ణానాంమూర్ధావసిక్తాదీనాంచపరస్పరాక్షేపేదండకల్పనమాహ ॥ వర్ణానామితి॥వర్ణాబ్రాహ్మణాదయః- జాతయోమూర్ధావసిక్తాదయః-వర్ణాశ్చజాతయశ్చవర్ణజాతయః- ఉత్తరాశ్చాధరాశ్చోత్తరాధరాః- వర్ణజాతయశ్చతేఉత్తరాధరాశ్చవర్ణజాత్యుత్తరాధరాస్తైర్వర్ణజాత్యుత్తరాధరైఃపరస్పరమాక్షేపేక్రియమాణె దండస్యప్రణయనంప్రకర్షేణనయనమూహనంవేదితవ్యం-తచ్చదండకల్పనేచోత్తరాధరైరితివిశేషోపాదానాదుత్తరాధరభావాపేక్షయైవకర్తవ్యమిత్యవగమ్యతే- యథామూర్ధావసిక్తంబ్రాహ్మణాద్ధీనంక్షత్రియాదుత్కృష్టంచాక్రుశ్యబ్రాహ్మణఃక్షత్రియాక్షేపనిమిత్తాత్పంచాశత్పణదండాత్కించిదధికంపంచసప్తత్యాత్మకందండమర్హతి - క్షత్రియోపితమాక్రుశ్యబ్రాహ్మణాక్షేపనిమిత్తాచ్ఛతదండాదూనంపంచసప్తతిమేవదండం-మూర్ధావసిక్తోపితావాక్రుశ్యతమేవదండమర్హతి-మూర్ధావసిక్తాంబష్ఠయోఃపరస్పరాక్షేపేబ్రాహ్మణక్షత్రియయోఃపరస్పరాక్రోశనిమిత్తకాయథాక్రమేణదండావేదితవ్యా- ఏవమన్యత్రాప్యూహనీయం॥ ౨౦౮

తా ॥ బ్రాహ్మణులు మొదలగు నాలుగువర్ణములవారును మూర్ధావసిక్తాదిజాతులవారునొకరినొకరుతిట్టుకొన్నప్పుడు దండనము సేయుక్రమమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥

బ్రాహ్మణాదివర్ణములవారును మూర్ధావసిక్తాది జాతులవారు నొండొరులు తిట్టుకొన్నప్పుడు దండనము.

బ్రాహ్మణాదివర్ణములవారు మూర్ధావసిక్తాదిజాతులవారిని దిట్టినప్పుడును వారువీరినిదిట్టినప్పుడును హెచ్చుతక్కువలననుసరించిదండనమును విధింపవలయును - అదియెట్లనిన మూర్ధావసిక్తుని బ్రాహ్మణుఁడు తిట్టినపక్షమున దతఁడు బ్రాహ్మణునికంటెఁ దక్కువ క్షత్రియునికంటె నెక్కువగనుక బ్రాహ్మణుఁడు క్షత్రియునిఁదిట్టుటవలనఁ బొందఁదగినయేఁబది పణములదండ

హీనచుప్రయము

నముకంటెం గొంచెము అధికముగా దెబ్బ తిన్నయెడ పణముల దండనము విధింపవలయును - క్షత్రియుఁడు మూర్ధావసిక్తుని దిట్టినప్పుడును బ్రాహ్మణుని దిట్టినప్పటి కిని విధింపఁదగిననూరుపణముల దండనములోఁ గొంచెము తక్కువగా దెబ్బతిన్నయెడ పణముల దండనము నే విధింపవలయును - మూర్ధావసిక్తుఁడు బ్రాహ్మణక్షత్రియులను దిట్టినప్పటి కింత దండనము నే పొందఁదగును - మూర్ధావసిక్తుఁడు నంబష్ఠుఁడు నొకని నొకఁడు తిట్టుకొన్నప్పుడు బ్రాహ్మణక్షత్రియులొండొరులఁ దిట్టుకొన్నప్పుడువలె దండనమును దెలియవలయును - ఇట్లే తక్కినవారి యందు నూహింపవలయును ॥ ౨౦౬

మూ. { ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు ద్విగుణత్రిగుణా దమాః । వ
{ ర్ణానామానులోమ్యేన తస్మాదర్ధార్ధహానితః ॥ ౨౦౭ }

వ్యా ॥ ఏవం సవర్ణవిషయే దండమభిధాయ వర్ణానామేవ ప్రతిలోమానులోమాక్షేపే దండమాహ ॥ ప్రాతిలోమ్యేతి ॥ అపవాదా అధిక్షేపాః । ప్రాతిలోమ్యేనాపవాదాః ప్రాతిలోమ్యాపవాదాః తేషు బ్రాహ్మణాక్రోశకారిణోః క్షత్రియవైశ్యయోర్యథాక్రమేణ పూర్వవాక్యద్విగుణ పదోపాత్తపంచాశత్పణాపేక్షయా ద్విగుణః శతపణః త్రిగుణః సార్ధశతపణో దండో వేదితవ్యః - శూద్రస్య బ్రాహ్మణాక్రోశే తాడనం జిహ్వాచ్ఛేదనం వా భవతి - యథాహ మనుః - శతం బ్రాహ్మణమాక్రుశ్య క్షత్రియో దండమర్హతి । వైశ్యోప్యర్ధశతం చైవ శూద్రస్తు వధమర్హతీతి - విట్ఛూద్రయోరపి క్షత్రియాదనంతరైకాంతరయోస్తుల్యన్యాయతయా శతమధ్యర్ధశతం చ యథాక్రమేణ క్షత్రియాక్రోశే వేదితవ్యం - శూద్రస్య చ వైశ్యాక్రోశే శతం వేదితవ్యం - ఆనులోమ్యేన తు వర్ణానాం క్షత్రియవిట్ఛూద్రాణాం బ్రాహ్మణేనాక్రోశే కృతే తస్మాద్బ్రాహ్మణాక్రోశనిమిత్తాచ్ఛతపరిమితాత్ క్షత్రదండాత్ప్రతివర్ణమర్ధస్యార్ధస్య హానిం కృత్వా అవశిష్టం పంచాశత్పంచవింశత్యర్ధద్వాదశపణాత్మకం యథాక్రమం బ్రాహ్మణో దండనీయః - తదుక్తం మనునా - పంచాశద్బ్రాహ్మణో దండ్యః క్షత్రియస్యాభిశంసనే । వైశ్యస్యాప్యర్ధపంచాశచ్ఛూద్రే ద్వాదశకో దమ ఇతి - క్షత్రియేణ వైశ్యశూద్రే చాక్రుష్టే యథాక్రమం పంచాశత్పంచవింశతికో దమః వైశ్యస్య చ శూద్రాక్రోశే పంచాశదిత్యూహ్యం - బ్రాహ్మణరాజన్యవత్క్షత్రియవైశ్యయోరితి గౌతమస్మరణాత్ - విట్ఛూద్రయోరేవమేవ స్వజాతిం ప్రతి తత్త్వత ఇతి మనుస్మరణాచ్చ ॥ ఇట్లు సమానవర్ణము వారి విషయమందు దండనమును జెప్పి వర్ణములవారిలో నే క్రిందివర్ణము వారు మీఁదివర్ణము వారిని మీఁదివర్ణము వారు క్రిందివర్ణము వారిని దిట్టినప్పుడు దండనమును జెప్పుచున్నాఁడు ॥

వర్ణములవారు ప్రతిలోమానులోమములుగాఁ దిట్టుకొన్నప్పుడు దండనము.

బ్రాహ్మణుని దిట్టిన క్షత్రియునకుఁ బూర్వము చెప్పినయేఁబదిపణముల దండనముకంటె రెండంతలైన నూరుపణముల దండనమును - బ్రాహ్మణుని దిట్టిన వైశ్యునకేఁబదికి మూఁడంతలయిన నూటయేఁబదిపణముల దండనమును విధింపఁదగును - శూద్రుఁడు బ్రాహ్మణుని దిట్టినప్పుడు కొట్టుటగాని నాలుకకోతగాని దండనముగానుండును - అట్లు మనువచనమున్నది - ఈ న్యాయసామ్యముచేతనే క్షత్రియుని దిట్టిన వైశ్యునకు నూఱుపణములును క్షత్రియుని దిట్టిన శూద్రునకు నూటయేఁబదిపణములును దండనములగుననియు వైశ్యుని దిట్టిన శూద్రునకు నూఱుపణములు దండనమనియు నెఱుఁగవలయును బ్రాహ్మణుఁడు క్షత్రియుని దిట్టినప్పుడు - క్షత్రియుఁడు బ్రాహ్మణుని దిట్టినపుడు నట్టి నూరుపణముల దండనములో సగమగు నేఁబదిపణములును - బ్రాహ్మణుఁడు వైశ్యుని దిట్టినప్పుడిరువదియైదుపణములును - బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుని దిట్టినప్పుడు పండ్రెండున్నరపణమును దండనముగా విధింపఁదగును - అట్లు మనువచనమున్నది - క్షత్రియుఁడు వైశ్యుని దిట్టిన నేఁబదియనియు శూద్రుని దిట్టిన నిరువదియైదనియు వైశ్యుఁడు శూద్రుని దిట్టిన నేఁబదియనియు దండనము నూహింపవలయును - ఇట్లు గౌతమమనుస్మృతులవలనం దెలియవచ్చుచున్నది ॥ ౨౦౭

మూ. { బాహుగ్రీవానేత్రసక్థివినాశే వాచికే దమః శత్య
{ స్తదర్ధికః పాదనాసాకర్ణకరాదిషు ॥ ౨౦౮ ॥ }